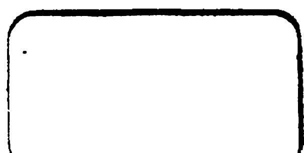

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE

BELLO GALLICO ET CIVILI:

ACCEDUNT LIBRI

DE BELLO ALEXANDRINO, AFRICANO, ET HISPANIENSI.

E RECENSIONE

FRANCISCI OUDENDORPII.

POST

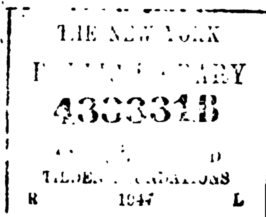
CELLARIUM ET MORUM

DENUO CURAVIT

JER. JAC. OBERLINUS,
ARGENTORATENSIS,
INSTITUTO LITTER. FRANCICO ADSCRIPTUS.

EDITIO NOVA.

PROSTAT LONDINI
APUD RICARDUM PRIESTLEY,
MDCCCXXV.
Impressit Guilielmus Clowes.

LECTORI SALUTEM.

EDIDERAT ante hos centum annos Vir clar. CHRISTOPH. CELLARIUS in usum studiosæ juventutis C. JULII CÆSARIS commentarios, consueta industria emendatos, notis, tabulis et indicibus inlustratos. Eam editionem aliquoties repetitam anno superioris sæculi octogesimo sub incudem revocavit Vir celeb. SAMUEL FR. NATHAN. MORUS, qui, DAVISII, CLARKII et OUDENDORPII in eum auctorem laboribus usus, tersiorem emisit in lucem. Contulit et aliorum animadversiones, tum eorum, quos jam JUNGERMANNUS Cæsari suo junxerat, tum recentiorum, MARKLANDI, GUISCHARDI aliorumque, quos inter autem observata THOMÆ BENTLEII et JAC. JURINII, sæpe nimium sedula, edita Londini a. 1742. oculis optimi viri sese subtraxerant. Veteres etiam historiæ Romanæ scriptores Græcos, PLUTARCHUM, DIONEM CASSIUM, APPIANUM, studiose contulit, parcius JULIUM CELSUM, qui de vita Cæsaris scripsit, nec nisi, ubi extricando sensui vel stabiliendæ lectioni videbatur inservire. Obstetriciam manum Cæsari post Morum commodare invitatus, et alia quædam, passim a doctis viris, et in his a cryptonymo in Miscell. Lipsiens. novis t. 2. sub litteris I. C. H. latente, animadversa, in usum trahenda putavi, et lectionis varietatem paullo frequentius discutiendam, qua re potissimum iis, qui,

majore ista Oudendorpiana editione*, hodie admodum rara, destituti, ad explicandum junioribus auctorem accedunt, gratum me fecisse confido. Nec injucundum hoc accidet aliis, qui proprio Marte in Cæsarem legendum incumbunt, quum sic de ratione lectionis acceptæ aptius judicare liceat. Tum cavendum arbitrabar, ne tirones, quod vulgo fieri consuevit, quamcumque lectionem in sua quisque editione invenerit, eam ipsius scriptoris fuisse putent.

Sicubi, quod parce factum, ab Oudendorpiana, quam et Morus suam fecerat, recensione recessi, quæ me ratio moverit, indicavi. Fragmenta Cæsaris et testimonia veterum restitui, a Moro neglecta. Hujus diligentiæ sedulæ indices debet lector, quos pauculis hinc inde adspersis auxi. Recentius quædam animadversa in Mantissam conjeci.

In iis locis, quæ de Gallorum Germanorumque religione et moribus agunt, itemque de Germaniæ animalibus, recte judicasse Morum censeo, "de his rebus moderandum esse ita "judicium, ne tempora misceantur, ne vel Tacitus vel "Cæsar, si quando dissentiant, necessarii erroris arguantur, "ne Romanis vocibus expressa propterea ad Romanos mores "revocentur, sed ut ipsius nationis domestica sentiendi agen- "dique consuetudo ab illis vocabulis exteris secernatur, ne "nimium tribuatur etymologiæ verborum obsoletorum." Quod ad illa loca adtinet, quibus structuræ pontium, machinarum aliarumque rerum, item artis ipsius militaris fit mentio, ad eos auctores recte Morus lectores ablegandos suasit, qui de talibus ex professo et data opera tractarunt, quorum aliquos mox indicabimus.

De ipsis Cæsaris commentariis diversa doctorum virorum judicia inde a renatis bonis litteris esse lata, notum est satis; neque heic repetenda esse judico, quæ in utramque partem sunt disputata. Veterum testimoniis, Ciceronis, Stra-

* Prodiit L. B. 1737. 4. 2 Vol. Omissis notis dein repetita paucis mutatis ib. 1740. 8.

BONIS, SUETONII, APPIANI aliorumque vindicata sunt satis superque scripta sua Romano Duci, ut non audiendi videantur, qui contra sensere. De LUD. CARRIONIS, RICHARDI SIMONIS aliorumque dubiis videri possunt VOSSIUS de Histor. Latinis 1, 13. et FABRICIUS in Bibliotheca Latina, L. 1. Recentiori ævo labefactare Cæsaris fidem studuere quidam, de quibus non abs re fuerit quædam heic notasse. Prodierat* auctore DAVON "une Analyse critique des faits militaires de César, racontés par lui-même." Huic respondit DE VAUDRECOURT, "Major du régiment d'Infanterie de Rovergue," in "Commentaires de César, traduction nouvelle, suivie d'un examen de l'analyse critique, que M. Davon a faite de ces guerres†." Fusius longe per omnes Cæsaris Commentarios a capite ad calcem crisin exercuit "le Général-Major DE WARNERY in Mêlange de remarques surtout sur César et autres militaires, etc.‡" Mirum est videre, quam nihil hic intactum reliquerit. Ita negat, Cæsaris esse commentarios, diu post ejus fata scriptos. Ridet et exagitat, quæ de muro prope Genevam, de celeritate Cæsaris in adducendis legionibus, de bello cum Ariovisto, de obpugnatione Bibractis, de expeditione P. Crassi, de bello cum Germanis, de expeditione in Britanniam, de bello in Nerviis, de expeditione in Arvernos et Cevennam, de prœlio ad Pharsalum, de bello Alexandrino et Hispanico referuntur. Iniquiora esse Warnerii judicia, ut facile patet, ita ostendere sategit vir doctus, Centurio Wurtembergicæ militiæ, JAC. FRID. ROESCH in "Commentar über die Commentarien des Cæsar, als eine Beantwortung der Remarques sur César des H. Gen. Major von Warnery§."

Quæ paullo ante inter duumviros rei militaris peritos, CAR. GUISCHARDUM, sub nomine Q. ICILII notum, et DE LO-LOOZ

* A Geneve, 1779. 12.

† A Paris, 1787. 8.

‡ A Varsovie, 1782. 8.

§ Halle, 1783. 8.

intercesserant de Cæsare lites, non prætereundas existimo. Scilicet Guischardus occasione celeberrimi operis Car. Folardi Equitis, quo Polybium sibi sumserat inlustrandum, ediderat "Mémoires militaires des Grecs et des Romains — où l'on releve les erreurs de Folard et autres, avec l'analyse de la campagne de J. César en Afrique*." Contra ejus adsertiones publicavit "le Chev. Lo-Looz Recherches d'antiquités militaires avec la défense du Chev. Folard contre les allégations insérées dans les mémoires militaires sur les Grecs et les Romains." Ad hæc respondit iterum Guischard "dans ses Mémoires critiques et historiques sur plusieurs points d'antiquités militaires†." Sed nec sic controversiæ finis fuit. Regessit enim iterum De Lo-Looz "Défense du Chev. de Folard contre les nouvelles opinions sur la méthode des anciens, etc. — avec une explication du méchanisme de la tour construite au siège de Marseille par les Romains, du blocus d'Alésie, de la bataille de César contre Labienus, etc. opposée aux Mémoires critiques de M. Guischard‡." In hac horum virorum lite meretur potissimum adtendi quæstio, quo tempore Cæsar commentarios suos scripserit. Scilicet cel. Perrot D'Ablancourt putarat factum id esse quavis vespera; Guischardus circa finem singulorum bellorum; Lo-Looz demum post omnia bella finita. Hanc opinionem refutavit Guischardus in fine "des Mém. crit." p. 539 ex rationibus sequentibus. 1) Cicero in "Bruto," scripto ante bellum civile vel ejus initio, jam loquitur de Commentariis Cæsaris, c. 75, quos inpense laudat. 2) Si Cæsar scripsisset Commentarios post bellum civile finitum, non adesset lacuna inde a L. 7, de bello Gallico, quæ fuisset ab Hirtio subplenda. Is autem loquitur etiam de libris Cæsaris superioribus et insequentibus. 3) Nec sat spatii habuisset Cæsar,

* A la Haye 4. 1758. 2 Vol. et à Lyon 8. 1760. 4 Vol. et ailleurs

† A Berlin 4. 1773. 1 Vol. et 8. 4 Vol.

‡ A Bouillon 8. 1776.

confecto bello civili, reversus quippe mense Octobri anni DCCIX et cæsus Idibus Martiis a. DCCX.

Pendet ab ista quæstione altera de epochis rerum a Cæsare narratarum, quas Lo-Looz putabat fuisse a Cæsare ad fastos a se emendatos adcommodatas. Negat hoc Guischardus, l. c. p. 540. et ex duabus epochis, quarum mentionem Cæsar clare facit, scil. a. d. VIII. Id. Jan. DCCV et pridie Nonas Jan. anni sequentis, dilucide rem demonstrat. Scilicet 1) epocha SC. perscripti VIII. Id. Jan. DCCV, quam Cæsar refert, C. 1, 5. eadem exhibetur a Cicerone, Ep. 16, 11. Nemo autem dixerit, epistolam hanc post fastos emendatos scriptam. 2) Cæsar indicat, C. 3, 6. diem, qua naves solvit Brundisio, prid. Non. Jan. DCCVI. et postero die pervenit in Græciam; tum misit Vibullium ad Pompeium, qui (c. 11.) mox iter ex Macedonia in hiberna habebat Apolloniam Dyrrhachiumque. Sed nulla ratio fuerat Pompeio tam sero in hiberna se recipiendi; potius ille dies cum die V Novembris anni superioris coincidit. 3) Jam tertio mense post, quam in Græciam transfretavit Cæsar, Pompeium prope Dyrrhachium cingere studuit, et quatuor menses hoc statu uterque permansit; tum tribus hebdomadibus post Pharsalica pugna accidit tempore messis. Si autem a V Nov. adnumeres menses VII cum dimidio, incides in finem Junii, quo messis fieri solet in Thessalia. Est ergo hæc epocha pugnæ Pharsalicæ, quæ notatur V Idus Sextiles a. DCCVI.

Hisce stabiliendis Guischardus totam quatuor annorum, quibus bellum civile gestum est, seriem ita exponit, ut singulas epochas illorum annorum, qui a vera ratione temporum anni solaris aberraverant, ad hanc, qualis mox est a Cæsare restituta, reducat. Ejus chronologiæ potiora momenta lectoribus ob oculos ponenda duxi. Sequitur autem æram Romanæ historiæ Varronianam, ex qua belli civilis initium in A. U. DCCV ante C. 49. incidit, ponitque, ut calculos sibi constet, et probat contra sententiam viri clar. De La

intercesserant de Cæsare lites, non prætereundas existimo. Scilicet GUISCHARDUS occasione celeberrimi operis CAR. FOLARDI Equitis, quo Polybium sibi sumserat inlustrandum, ediderat "Mémoires militaires des Grecs et des Romains — où l'on releve les erreurs de Folard et autres, avec l'analyse de la campagne de J. César en Afrique*." Contra ejus adsertiones publicavit "le Chev. Lo-Looz Recherches d'antiquités militaires avec la défense du Chev. Folard contre les allégations insérées dans les mémoires militaires sur les Grecs et les Romains." Ad hæc respondit iterum GUISCHARD "dans ses Mémoires critiques et historiques sur plusieurs points d'antiquités militaires†." Sed nec sic controversiæ finis fuit. Regessit enim iterum DE LO-LOOZ "Défense du Chev. de Folard contre les nouvelles opinions sur la méthode des anciens, etc. — avec une explication du méchanisme de la tour construite au siège de Marseille par les Romains, du blocus d'Alésie, de la bataille de César contre Labienus, etc. opposée aux Mémoires critiques de M. Guischard‡." In hac horum virorum lite meretur potissimum adtendi quæstio, quo tempore Cæsar commentarios suos scripserit. Scilicet cel. PERROT D'ABLANCOURT putarat factum id esse quavis vespera; GUISCHARDUS circa finem singulorum bellorum; LO-LOOZ demum post omnia bella finita. Hanc opinionem refutavit GUISCHARDUS in fine "des Mém. crit." p. 539 ex rationibus sequentibus. 1) CICERO in "Bruto," scripto ante bellum civile vel ejus initio, jam loquitur de Commentariis Cæsaris, c. 75, quos inpense laudat. 2) Si Cæsar scripsisset Commentarios post bellum civile finitum, non adesset lacuna inde a L. 7, de bello Gallico, quæ fuisset ab HIRTIO subplenda. Is autem loquitur etiam de libris Cæsaris superioribus et insequentibus. 3) Nec sat spatii habuisset Cæsar,

* A la Haye 4. 1758. 2 Vol. et à Lyon 8. 1760. 4 Vol. et ailleurs
† A Berlin 4. 1773. 1 Vol. et 8. 4 Vol.
‡ A Bouillon 8. 1776.

confecto bello civili, reversus quippe mense Octobri anni DCCIX et cæsus Idibus Martiis a. DCCX.

Pendet ab ista quæstione altera de epochis rerum a Cæsare narratarum, quas Lo-Looz putabat fuisse a Cæsare ad fastos a se emendatos adcommodatas. Negat hoc Guischardus, l. c. p. 540. et ex duabus epochis, quarum mentionem Cæsar clare facit, scil. a. d. VIII. Id. Jan. DCCV et pridie Nonas Jan. anni sequentis, dilucide rem demonstrat. Scilicet 1) epocha SC. perscripti VIII. Id. Jan. DCCV, quam Cæsar refert, C. 1, 5. eadem exhibetur a Cicerone, Ep. 16, 11. Nemo autem dixerit, epistolam hanc post fastos emendatos scriptam. 2) Cæsar indicat, C. 3, 6. diem, qua naves solvit Brundisio, prid. Non. Jan. DCCVI. et postero die pervenit in Græciam; tum misit Vibullium ad Pompeium, qui (c. 11.) mox iter ex Macedonia in hiberna habebat Apolloniam Dyrrhachiumque. Sed nulla ratio fuerat Pompeio tam sero in hiberna se recipiendi; potius ille dies cum die V Novembris anni superioris coincidit. 3) Jam tertio mense post, quam in Græciam transfretavit Cæsar, Pompeium prope Dyrrhachium cingere studuit, et quatuor menses hoc statu uterque permansit; tum tribus hebdomadibus post Pharsalica pugna accidit tempore messis. Si autem a V Nov. adnumeres menses VII cum dimidio, incides in finem Junii, quo messis fieri solet in Thessalia. Est ergo hæc epocha pugnæ Pharsalicæ, quæ notatur V Idus Sextiles a. DCCVI.

Hisce stabiliendis Guischardus totam quatuor annorum, quibus bellum civile gestum est, seriem ita exponit, ut singulas epochas illorum annorum, qui a vera ratione temporum anni solaris aberraverant, ad hanc, qualis mox est a Cæsare restituta, reducat. Ejus chronologiæ potiora momenta lectoribus ob oculos ponenda duxi. Sequitur autem æram Romanæ historiæ Varronianam, ex qua belli civilis initium in A. U. DCCV ante C. 49. incidit, ponitque, ut calculos sibi constet, et probat contra sententiam viri clar. De La

intercesserant de Cæsare lites, non prætereundas existimo. Scilicet GUISCHARDUS occasione celeberrimi operis CAR. FOLARDI Equitis, quo Polybium sibi sumserat inlustrandum, ediderat "Mémoires militaires des Grecs et des Romains — où l'on releve les erreurs de Folard et autres, avec l'analyse de la campagne de J. César en Afrique*." Contra ejus adsertiones publicavit "le Chev. Lo-Looz Recherches d'antiquités militaires avec la défense du Chev. Folard contre les allégations insérées dans les mémoires militaires sur les Grecs et les Romains." Ad hæc respondit iterum GUISCHARD "dans ses Mémoires critiques et historiques sur plusieurs points d'antiquités militaires†." Sed nec sic controversiæ finis fuit. Regessit enim iterum DE LO-LOOZ "Défense du Chev. de Folard contre les nouvelles opinions sur la méthode des anciens, etc. — avec une explication du méchanisme de la tour construite au siège de Marseille par les Romains, du blocus d'Alésie, de la bataille de César contre Labienus, etc. opposée aux Mémoires critiques de M. Guischard‡." In hac horum virorum lite meretur potissimum adtendi quæstio, quo tempore Cæsar commentarios suos scripserit. Scilicet cel. PERROT D'ABLANCOURT putarat factum id esse quavis vespera; GUISCHARDUS circa finem singulorum bellorum; LO-LOOZ demum post omnia bella finita. Hanc opinionem refutavit GUISCHARDUS in fine "des Mém. crit." p. 539 ex rationibus sequentibus. 1) CICERO in "Bruto," scripto ante bellum civile vel ejus initio, jam loquitur de Commentariis Cæsaris, c. 75, quos inpense laudat. 2) Si Cæsar scripsisset Commentarios post bellum civile finitum, non adesset lacuna inde a L. 7, de bello Gallico, quæ fuisset ab HIRTIO subplenda. Is autem loquitur etiam de libris Cæsaris superioribus et insequentibus. 3) Nec sat spatii habuisset Cæsar,

* A la Haye 4. 1758. 2 Vol. et à Lyon 8. 1760. 4 Vol. et ailleurs

† A Berlin 4. 1773. 1 Vol. et 8. 4 Vol.

‡ A Bouillon 8. 1776.

confecto bello civili, reversus quippe mense Octobri anni DCCIX et cæsus Idibus Martiis a. DCCX.

Pendet ab ista quæstione altera de epochis rerum a Cæsare narratarum, quas Lo-Looz putabat fuisse a Cæsare ad fastos a se emendatos adcommodatas. Negat hoc Guischardus, l. c. p. 540. et ex duabus epochis, quarum mentionem Cæsar clare facit, scil. a. d. VIII. Id. Jan. DCCV et pridie Nonas Jan. anni sequentis, dilucide rem demonstrat. Scilicet 1) epocha SC. perscripti VIII. Id. Jan. DCCV, quam Cæsar refert, C. 1, 5. eadem exhibetur a Cicerone, Ep. 16, 11. Nemo autem dixerit, epistolam hanc post fastos emendatos scriptam. 2) Cæsar indicat, C. 3, 6. diem, qua naves solvit Brundisio, prid. Non. Jan. DCCVI. et postero die pervenit in Græciam; tum misit Vibullium ad Pompeium, qui (c. 11.) mox iter ex Macedonia in hiberna habebat Apolloniam Dyrrhachiumque. Sed nulla ratio fuerat Pompeio tam sero in hiberna se recipiendi; potius ille dies cum die V Novembris anni superioris coincidit. 3) Jam tertio mense post, quam in Græciam transfretavit Cæsar, Pompeium prope Dyrrhachium cingere studuit, et quatuor menses hoc statu uterque permansit; tum tribus hebdomadibus post Pharsalica pugna accidit tempore messis. Si autem a V Nov. adnumeres menses VII cum dimidio, incides in finem Junii, quo messis fieri solet in Thessalia. Est ergo hæc epocha pugnæ Pharsalicæ, quæ notatur V Idus Sextiles a. DCCVI.

Hisce stabiliendis Guischardus totam quatuor annorum, quibus bellum civile gestum est, seriem ita exponit, ut singulas epochas illorum annorum, qui a vera ratione temporum anni solaris aberraverant, ad hanc, qualis mox est a Cæsare restituta, reducat. Ejus chronologiæ potiora momenta lectoribus ob oculos ponenda duxi. Sequitur autem æram Romanæ historiæ Varronianam, ex qua belli civilis initium in A. U. DCCV ante C. 49. incidit, ponitque, ut calculos sibi constet, et probat contra sententiam viri clar. De La

certe loquitur, quasi saltem uno plures hoc idem officium præstiterint. Quonam vero id pacto verum esse potuit, siquidem ad ipsam Cæsaris cædem res gestas Cæsaris perduxerit Hirtius? Nempe, ut opinor, quod a Hirtii nonnulla perierint, suppleta a Julio Celso, alienissimaque ab Hirtii mente sententia interpolata. Bello certe Africano atque Hispanico multa legimus, quæ vix ævi, quo vixit Hirtius, esse potuerint, nedum ipsius Hirtii. Et tamen viceversa nonnulla, quæ coævum stylum sapiant, non autem illum, qui a juniore fuerit interpolatore. Ab Hirtii etiam vel ætate in libro de bello Africano abhorret usus vocis "imperator," quo sæpe disceptatum dicit auctor, quis esset pro populi romani imperatore agnoscendus, Cæsar an Scipio. Quasi nimirum unicus esset populi romani, ut postea, imperator, qui rei summæ præesset. Hoc autem seculo qui singulis romanæ ditionis provinciis præerant cum imperio, seu cum jure gladii; ii imperatores habebantur. Vix tamen ita adpellabantur, nisi ob res gestas imperatores ab exercitu fuissent acclamati. Sic autem Cæsarem imperatorem ne quidem poterant negare Pompeiani, cui dictatura fuerat e sententia Senatus populique romani delata: quippe etiam ab exercitu imperator fuisset appellatus. Sed nec illud coævi fuisse videtur, quod mense, quo Cæsar in Africam appulit Januario, scribit auctor per anni tempus in mari classes sine periculo vagari non potuisse. Octobris enim Juliani die XIII cœpit anni confusionis 708 ille Januarius, exiitque ante Nov. XI, quo hædi oriebantur, quo ortu cœpit Epocha maris clausi. Quod porro ait centurionem Cæsaris XXXVI annis pro Cæsaris dignitate victoriaque depugnasse, ita manifesto falsum est, ut ægre scribi potuerit a coævo. Detrahantur a prædicto confusionis anno 708 anni 36, reliquus erit annus U. C. Varronian. 672, quo sub Cæsare mereri cœperit. Atqui certum est primam Cæsaris provinciam fuisse ex prætura, anno Varr. 692. Doluit præterea Cæsar teste Suetonio, c. 7. quod nihil dum a se memorabile gestum esset in ætate, qua

jam Alexander orbem terrarum subegisset. Ætas illa erat ann. 33, ut præter alios docet etiam Cicero Philipp. V. Natus est Cæsar IV. Id. Quintil. ann. Varr. 654. Sic annum 33 absolverit anno demum Varr. 687 ineunte Quintili, annis post prædict. 672 quindecim. In hoc tamen numero consentiunt editiones exscriptoresque, in quibus et noster, ne dubitemus, ab interpolatore ita scriptum esse. Hic idem liber Q. Ligario vitam in Africa concessam esse narrat, c. 89. Quod tamen certissime falsum esse, constat ex insigni Ciceronis, post reditum Cæsaris, Oratione pro Ligario. Coævi scriptoris tam crassus error esse vix potuit. Et L. Cæsari vitam a Julio, facileque concessam vult auctor belli Africani. Contra Dio L. XLIII, contra Sueton. Cæs. c. 75, contra coævus Cicero. Mitto rem, quam auctor ipse incredibilem fatetur, ab equitibus Cæsaris minus XXX Gallis Maurorum equitum duo millia loco esse pulsa. Mitto provocationem centurionis prædicti, ut cum suis decem cum cohorte Scipionis firmissima concurreret. Hæc plane fabulatorum genium sapiunt potius, quam prudentissimorum, quibus seculum illud politissimum abundabat, scriptorum. Huc etiam et illud refero c. 70, quod dicit, Cæsaris si non amplius tres aut quatuor milites veterani se convertissent, et pila viribus contorta in Numidas infestos conjecissent, amplius II millium numero ad unum terga vertisse. Sunt etiam in dictione plurima, quæ nemo peritus harum rerum censor ad Cæsaris ætatem retulerit: cap. 12, "galeati." Non me fugit illud, sed poëtæ: "galeatum sero duelli pœnitet." S. Hieronymi Prologus galeatus serior est. Cap. 31. "ignota" peccata legimus, quibus ignoscebatur. Cap. 19, "innumerabilis." Cap. 46, "cruciabiliter interfecti. Parvulam caussulam," cap. 54. "Parvum senatorum," c. 57. "Magnis copiis auxiliisque regis prædití," c. 58. "Suppetias occurrere," c. 66. 68. Cap. 77, "commeatus." Non a "castris" tamen, sed ad "castra." Cap. 78, "ut habe-

rent facultatem turmas Julianas circumfundere." Ibidem "Satagere," pro prœlio laborare. Cap. 88, "mentem in fuga destinatam." Africanum hunc scriptorem, hisque temporibus juniorem, arguunt tot immistæ voces græcæ atque hellenismi. Qui mixto essent genere, "Hibridas" appellat, c. 19. "Hippotoxotas" habet ibid. "Epibatas," c. 20, 62, 63. "Catascopum," c. 26. "In salo esse" huic auctori, c. 46, 62, 63, tantundem valet, quod Græcis σαλεύειν, et διασαλεύειν, et de navi dicitur, quæ liberæ fluctuum marinorum agitationi exponitur. Sunt in eodem libro alia, quæ coævorum peritiam sapiant. Virgiliarum signum confectum memorat post VI Kal. Febr. c. 47. Pro vero scilicet illius anni calendario, quo Febr. 1 in Novembr. Juliani diem XI conveniebat, quo Pleiadum confectionem refert Plinius. Aliter certe sensit hic auctor, quam interpolator, qui etiam Januarium ab Octobr. Juliani die XIII incipientem per anni tempus periculosum esse voluit navigantibus, et quidem ita periculosum, ut mediis belli casibus magis tamen esset, quam bellum ipsum, metuendus. Et manum etiam coævam accuratioremque indicant tot voces militares, aliæque technicæ, magis hic vero temporis decoro respondentes, quam pro captu junioris interpolatoris. Librum ergo Hirtii de bello Africano ad Julii Celsi ætatem pervenisse puto; sed mutilum fortassis, aut qui Celso mutilus haberi posset. Hoc utique prætextu vel suis, vel nescio cujus alterius fabulatoris figmentis interpolavit.

ITIDEM FACTUM IN LIBRO HIRTII DE BELLO HISPANIÇO.

In bello Hispanico adhuc pauciora coævi scriptoris vestigia sunt, plura autem interpolatoris, et quidem ejusdem, qui bellum Africanum suis commentis auxerat. Eadem in voce "facultas" elegantia, quæ supra, cap. 12. "Eis ad ignoscendum nulla est data facultas." Cap. 40, "naves, quæ in salo fuerunt:" pro exemplo itidem a nobis supra observato.

Nec dissimiles alii occurrunt sequiorum seculorum barbarismi. Cap. 7, "reliquæ ex fugitivis auxiliares consistebant." Cap. 12, "bene magnum tempus." Cap. 13, "simulque ballista missa a nostris turrem dejecit." Cap. 16, "existimabant eos posse conatum efficere." Cap. 29, "adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt." Cap. 33, "libertum, qui fuisset ejus concubinus." Cap. 39, "gradiebatur Hispalim." Cap. 42, "provinciam depopulavit." Et præter morem horum scriptorum Ennii poëtæ fragmenta advocat, c. 23, 31. Illa vero quam inepta, quibus tamen Cæsaris, summi prudentissimique oratoris, personam agit hic sophista: "An, me deleto, non animadvertebatis, X habere "legiones populum romanum, quæ non solum vobis obsis-"tere, sed etiam cœlum diruere possent?" Declamatoris illa, non oratoris, effectatio est. Dixerunt quidem Germani, Suevis suis ne Deos quidem immortales pares esse potuisse, Bell. Gall. L. IV. cap. 10. sed barbari illi, non romani. Inter Ciceronianas multorum coævorum legimus epistolas, nullam tamen, quæ cothurnum illum sapiat. Nullum erat, ætate Cæsaris, otium istiusmodi ingenii lusibus, cum de rebus seriis momentosisque, de vita fortunisque clientum vel fama agerent oratores. Sunt nihilominus primævi auctoris Hirtii etiam in hoc opere vestigia. Quæ habet communia cum aliis bonæ fidei auctoribus, non aliunde emanasse censeo: inprimis illud, quod Cæsarem dicat dictatorem III, designatum IV, non (ut vult auctor alioquin accuratissimus in historia romana, Sigonius) anno, quo Africam recepit, sed quo bello civili in Hispania finem imposuit, Varr. scilicet 709. Sic enim coæva marmora capitolina atque colotiana. Sic etiam coævi numi. Imo auctor, quem sequebatur. Plutarchus: melius scilicet, quam alii, etiam veteres, nec ab hoc seculo admodum remoti, qui dictaturam Cæsaris unitate faciunt auctiorem. Hirtii etiam personam arguit, quod hoc toto bello Hispanico sic loquitur auctor, quasi ipse præsens ad-

fuerit, et Cæsaris partes fuerit amplexus. Prima fere persona "Nos" inquit, et Cæsarianos "nostros" appellat. Hoc nempe erat, quod in belli Gallici libri VIII. Prologo ipse monuerat Hirtius, sibi ne illud quidem accidisse, ut Alexandrino atque Africano bello interesset: innuens proinde, in reliquis bellis sibi quoque operam fuisse non inutilem. Non ita certe in bello Alexandrino loquitur, aut Africano. Nusquam ibi prima, sed tertia persona, absentis nimirum potius quam illius, qui rebus ipse gerendis interfuerit, narrationem instituit. Nec puto hoc prævidisse interpolatorem, in reliquis adeo personæ, quam sustinuit, incautum atque obliviosum.

COMPARATIO EPOCHARUM

BELLI CIVILIS POMPEII ET CÆSARIS RESPECTU FASTORUM ROMANORUM ET ANNI SOLARIS JULIANI PROLEPTICI EX MENTE GUISCHARDI.

A. U. DCCV. (ante C. 49.) C. CL. MARCELLO L. CORN. LENTULO COSS.	*Anno Fastorum Roman.*	*Anno Juliano prol.* 704
SC. adversus Cæsarem Cæs. 1, 3, Dio, 41, 2	Kal. Jan.	12 Nov.
SC. Videant Consules, etc. 1, 5. Cic. ep. 16, 11.	VIII Id. Jan.	17 —
Cæsar Rubiconem transit 1, 11. Cic. ad Att. 7, 12	Id. Jan.	24 —
Pompeius Roma fugit 1, 14. Cic. ep. 16, 12. ad Att. 7, 10, seq.	XV Kal. Febr.	27 —
Labienus ad Pompeium transit Cic. l. c. ad Att. 7, 12, 13.	IX Kal. Febr.	3 Dec
Cæsar ad Confinium 1, 23	XIV Kal. Mart.	26 — 705
Feralia. Cæsar Corfinium capit 1, 23. Cic. ad. Att. 8, 14.	VIII Kal. Mart.	1 Jan.
Pompeius Brundisii 1, 24. Cic. ib. 9, 1, seq.	V Kal. Mart.	4 —
Cæsar Brundisium obpugnat 1, 27. Cic. 9, 13.	VII Id. Mart.	16 —
Liberalia. Pompeius mare transit 1, 28. Cic. 9, 15	XVI Kal. Apr.	24 —
Cæsar Brundisium capit 1, 28	XV Kal. Apr.	25 —

A. U. DCCV (ante C. 49.)	*Anno Fastorum Roman.*	*Anno Juliano prol.* 705
Cæsar ad urbem proficiscitur 1, 32. Cic. ad Att. 9, 15, 19	Kal. April.	1 Febr.
in ulteriorem Galliam abit 1, 33	V. Id. Apr.	8 —
Pompeius Vibullium in Hispan. mittit; Domitium ad occupandam Massiliam 1, 34		
Cæsar ad Ciceronem scribit Cic. ad Att. 10, 8	XV Kal. Maii	28 —
Massilia Pompeio adhæret 1, 34. Cic. ib. 10 et 14	V Non. Maii seq.	11 Mart. seq.
obpugnatur	XVI Kal. Jun.	25 —
ejus obsessio commissa Trebonio 1, 36. 2, 1. Dio, 41, 19	VIII Kal. Quinct.	1 Maii.
Cæsar in Hispaniam transit 40 diebus ante victos Afran. et Petreium 2, 32	VII Kal. Quinct.	2 —
Hispania citerior devicta 1, 84. Fragm. Fastorum apud Grut. p. 133, sq. et in tab. Antiatina ed. a Rocco Vulpio. Rom. 1726	IV Non. Sext.	9 Jun.
Cæsar Cordubæ conventum agit 2, 19		circa fin. Jun.
Cæsar Dictator primum patet ex æra Syro-Macedonum. v. Usserii Ann. ad a. m. 3956	VII Kal. Oct.	30 Julii.
Massilia capta 2, 22		medio Aug.
Cæsar Roma Brundisium abit	VI Kal. Jan.	28 Oct.

A. U. DCCVI (ante C. 48.) C. JULIO CÆS. II. P. SERVILIO VATIA IS. COSS.	*Anno Fastorum Roman.*	*Anno Juliano prol.* 705
Cæsar in Epirum transit gravissima hieme 3, 6	Prid. Non. Jan.	5 Nov.
Pompeius hibernat Apolloniæ		
Cæsar Oricum expugnat et Apollonia potitur 3, 11. seq.	VII Id. Jan. seq.	8 —
Antonius et Kalenus copias Brundisio transferunt hieme præcipitante 3, 25, 26	c. finem Merkedonii	med. Jan. 706
Cæsar Antonio jungitur 3, 30	IV Non. Mart.	18 Jan.
Pompeium Dyrrhachio excludere tentat		
Uterque exercitus male habet ad tempus messis		
Cæsar clade adfectus prope Dyrrhachium 3, 66—71	IV Non. Quinct.	24 Maii
Apolloniam versus cedit 3, 75	III. Non Quinct.	25 —
inde in Thessaliam 3, 78	prid. Non. Quinct.	26 —
Pompeius sequitur		
Cæsar Domitio junctus ad Pharsalum accedit, segete prope matura 3, 81	XVI Kal. Sext.	6 Jun.
Pompeius Scipioni junctus eo accedit 3, 82	XII Kal. Sext.	10 Jun.

A. U. DCCVI (ante C. 48.)	*Anno Fastorum Roman.*	*Anno Juliano prol.* 706
Pugna ad Pharsalum tempore messis 3, 85. seq. Fragm. Fastor. apud Murat. t. 1. p. 150. et tab. Antiatina.	V Id. Sext.	29 —
Pompeius fugit in Ægyptum 3, 102. sq.		
necatur pridie suum natalem diem, 48 die (v. 50) post pugnam Pharsal. 3, 104. Vell. 2, 53	prid. Kal. Oct.	17 Aug.
Cæsar in Ægyptum pervenit 3, 106	V Non. Oct.	20 Aug.
Ibi retinetur a ventis Etesiis 3, 107. Plin. 2, 47. Colum. 2		ad fin. Aug.
Romæ renunciatur Dictator II. Inde	c. finem Oct.	med. Sept.
Sumit sibi lites Ptolemæi et Cleopatræ dirimere 3, 107		
Cicero e bello redrux Brundisio adpellit	prid. Non. Nov.	21 Sept.
Cæsar bello detinetur in Ægypto		

A. U. DCCVII. (ante C. 47.) C. JULIO CÆS. DICT. II. M. ANTONIO MAG. EQ.	*Anno Fastorum Roman.*	*Anno Juliano prol.* 706
Cæsar bellat in Ægypto hieme bell. Alex.		707
Cæsar potitur Alexandria c. 32. Fragm. Fastorum apud Grut. p. 133	VI. Kal. Apriles	3 Febr.
Cleopatræ amore captus tres porro menses in Ægypto moratur		

A. U. DCCVII. (ante C. 47.)	*Anno Fastorum Roman.*	*Anno Juliano prol. 707*
Cicero Cæsaris gratiam aucupatur Cic. ep. 14, 2. et ad Att. 11, 20	mense Aprili, Maio et Jun.	m. Aprili
Cæsar in Syriam abit		
id Romæ nunciatum Cic. ad Att. 11, 19	III Non. Quinct.	16 Maii
Pharnacem superat ad Zelam b. Alex. c. 72. Fragm. Fastor. cit.	XII Kal. Sext.	31 —
Cicero a Cæsare litteras accipit ex Ægypto Cic. 14. ep. 23	prid. Id. Sept.	22 Junii
Cæsar Athenas adproperat Cic. ad Att. 11, 21	Kal. Sept.	10 Julii
Romam redit b. Alex. c. 78	m. Oct.	
Lilybæum venit b. Afric. c. 1	XIV Kal. Jan.	23 Oct.
in Africam transit ante brumam c. 2. Cic. de divin. 2, 24. Min. Fel. c. 26	VI Kal. Jan.	31 —
Adrumetum venit	prid. Kal. Jan.	4 Nov.

A. U. DCCVIII (ante C. 46.) C. JULIO CÆS. DICT. III. M. ÆM. LEPIDO M. EQ. *vulgo annus confusionis*	*Anno Fastorum Roman.*	*Anno Juliano prol. 707*
Cæsar castra ad Ruspinam locat b. Af. c. 6	Kal. Jan.	5 Nov. (Uss. 13 Oct.)
cum Labieni copiis confligit parum feliciter c. 19	IV Non. Jan.	8 Nov.

A. U. DCCVIII (ante C. 46.)	*Anno Fastorum Roman.*	*Anno Juliano prol.* 707.
Iterum pugnat ad Uzitam c. 37. seq.	VI Kal. Febr. seq.	29 Nov. (Uss. 6 Nov.)
		708
aciem instruit contra Scipionem c. 75	XII Kal. Apriles	12 Febr. (Uss. 21. Jan.)
adv. Sarsuram tendit c. 76	Kal. April.	28 Febr.
Thapsum obpugnare parat	pr. Nonas Apr.	26 Febr.
prœlium ad Thapsum	VII. Id. Apr.	1 Martii
potitur Utica, Thapso etc. et Jubam pellit c. 79 seq.	Kal. Junii	24 Apr.
Africa pacata navem conscendit Uticæ c. 98	Id. Junii	6 Maii (Uss. 14. Apr.)
Caralin transit	XIV Kal. Quinct.	10 Maii
Romam abit	III Kal. Quinct.	21 Maii (Uss. 29. Apr.)
ibi advenit	VI Kal. Sextiles	18 Junii
Cæsari reduci Senatus decernit supplicationem 40 dierum, triumphum, dictaturam in decennium, censuram in triennium Dio, 43, 14.	Kal. Sept.	22 Julii
Cæsar quatuor triumphos celebrat Dio, 43, 19	mense Octobri	m. Augusto
Sosigene aliisque mathematicis usus annum ad cursum solis reformat: additis duobus mensibus intercalaribus Dio, 43, 26		
Cicero defendit Ligarium Cic. ep. 6, 14	prid. mensis intercalaris	

A. U. DCCVIII (ante C. 46.)	*Anno Fastorum Roman.*	*Anno Juliano prol.* 708
	Kal. intercalares priores dierum 23.	19 Oct. (Uss. 25 Sept.)
	Kal. intercalares posteriores dierum 22	11 Nov.
	Kal. Decembris	8 Dec.
Cæsar in Hispaniam movet adv. Pompeii liberos	circa finem anni	
Cn. Pompeius junior ulteriore Hispania potitus		

A. U. Julianus DCCIX (ante C. 45.)	
C. JULIUS CÆSAR CONSUL IIII. solus	
Bellum Hispanicum	
Sextus Pompeius Cordubam tenet	
Cæsar Ategua potitur b. Hisp. c. 19	XI Kal. Martias
Imperator adpellatur ib.	
Cæsar ad Mundam c. 27 seq.	
Prœlium, quo pereunt Labienus et Attius Varus. Cæsar victor c. 31. Kal. vetus	XVI Kal. Apriles Liberalibus
Cn. Pompeii caput adlatum Cæsari Hispalim c. 38	prid. Idus Apriles
Nuncius de victoria Mundensi Romam pervenit Dio, 43, 42	prid. Palilium XII Kal. Maias

A. U. Julianus DCCIX (ante C. 45.)	
Cæsar Hispali ad Ciceronem litteras dat consolatorias Cic. ad Att. 13, 20	prid. Kal. Maias
Munda capta c. 41	
Cæsar Romam victor ingreditur, ignoscit adversariis Vell. 2, 56	mense Octobri
fit dictator perpetuus, aliosque honores recipit Dio, 44, 8. Liv. ep. 116	

A. U. Julianus DCCX (ante C. 44)	
C. JULIUS CÆSAR V.	Kal. Jan.
Cæsar Hyrcano et Judæis favet Jos. Ant. 14, 14 et 17. (Haverc. 8 et 10)	
In ejus honorem Julius mensis adpellatur Dio, 44, 5. Cic. ad Att. 16, 1	
Cæsar Corinthum et Carthaginem instaurat Strabo l. 8. p. 381 et 17. p. 833. Dio, 43, 50	
bellum parat in Getas s. Dacos, Parthos, Syriam Dio, 43, 51	
ovans ex monte Albano urbem ingreditur Dio, 44, 4. Grut. p. 297	VII Kal. Febr.
Rex salutatur specie invitus Suet. 79. Livius ep. 116. Dio, 44, 10	

A. U. Julianus DCCX (ante C. 44.)	
Ei M. Antonius Mag. Eq. Lupercalibus diadema offert Vell. 2, 56	
urbe exire parat	
in Senatu confossus perit Dio, 44, 19	Idib. Martiis

Sed et Gallici belli, a Cæsare administrati, temporum ratio paucis indicanda videtur. Scilicet Galliam provinciam A. U. DCXCV (ante C. 59) sibi Consuli decretam obtinuit, iterumque sibi deinceps prorogatam ab A. U. DCXCVI per novem annos rexit, testibus Suetonio c. 22 et 25 Dione Cassio, L. 38. Itaque

A. U. DCXCVI (ante C. 58).

L. CALPURNIO PISONE A. GABINIO COSS.

Bellum gestum cum Helvetiis et Ariovisto. L. 1.

A. U. DCXCVII (ante C. 57).

P. CORNELIO LENTULO SPINTHERE Q. CÆCILIO METELLO COSS.

Belgæ domiti. P. Crassi in Armeniam expeditio suscepta. L. 2.

A. U. DCXCVIII (ante C. 56).

CN. CORNELIO LENTULO MARCELLINO L. MARCIO PHILIPPO COSS.

Bellum gestum in Alpinis, Venetis, Unellis, Aquitanis, Morinis et Menapiis. L. 3.

A. U. DCXCIX (ante C. 55).

CN. POMPEIO MAGNO II. M. LICINIO CRASSO II. COSS.

Bellum Usipetum et Tenchtherorum. Cæsaris transitus in Germaniam, ejus trajectus in Britanniam. Bellum rursus in Morinis et Menapiis. L. 4.

A. U. DCC (ante C. 54).

L. DOMITIO AHENOBARBO APPIO CLAUDIO PULCHRO COSS.

Expeditio secunda in Britanniam. Bellum Ambiorigis. Motus Trevirorum compressi. L. 5.

Omnis fere Gallia mota. Victi Nervii, Senones, Menapii, Treviri. Expeditio in Suevos. Ambiorix, Eburones, Acco puniti. L. 6.

A. U. DCCI (ante C. 53).

CN. DOMITIO CALVINO M. VAL. MESSALA COSS.

Bellum Vercingetorigis totius Galliæ Imperatoris. L. 7.

A. U. DCCII (ante C. 52).

CN. POMPEIO MAGNO III sine collega—
et ex Kal. Sext. Q. CÆCILIO METELIO SCIPIONE COSS.

A. U. DCCIII (ante C. 51).

SER. SULPICIO RUFO M. CLAUDIO MARCELLO COSS.

et A. U. DCCIV. (ante C. 50).

L. ÆMILIO PAULLO C. CLAUDIO MARCELLO COSS.

Nova Gallorum conjuratio repressa. Cæsaris indulgentia. Iter in Italiam. Labienus Galliæ Togatæ Præfectus. Initia belli civilis. L. 8.

COMPENDIA

SCRIPTURÆ POTIORA EXPOSITA

Lovan.	codex	Lovaniensis.
Leid.		Leidensis.
Petav.		Petavii.
Norvic.		Norvicensis.
Dorv.		Dorvillii.
Oxon.		Oxoniensis.
Andin.		Andinus.

DE HIS CODICIBUS CONSULENDUS OUDENDORPIUS IN EDITIONE MAJORE.

Rom.	editio	Romæ. Fol. 1469.
Mediol.		Mediolani. Fol. 1478.
Venet.		Venetiis. Fol. 1482. 1518.

Af.	in Bello Africano.
Al.	in Bello Alexandrino.
H.	in Bello Hispaniensi.

Scal.	Scaliger.
Oud.	Oudendorpius.

Davis.	Davisius.
Bentl.	Bentleius.
Jurin.	Jurinius.
I. C. H.	forsan I. Chr. Haremberg, cujus alia inserta Miscellaneis Lipsiensibus novis.
Eckhel. D. n. v.	in Doctrina numorum veterum.

CAII JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

CONSTAT, commentarios dici eas narrationes, quæ, neglecto adventicio cultu, de rebus ipsis tenuiter exponunt, ut, qui majus et ornatius opus scribere velit, habeat, unde petat. (Cic. de orat. 2, 12. et de clar. orat. 75.) Itaque Hirtius in epistola, libro octavo de bello Gallico præmissa, "Cæsaris," inquit, "commentarii editi sunt, ne scientia tantarum rerum "scriptoribus deesset," cf. Cic. ad Div. 5, 12, extr. Græci autem hujusmodi commentarios ὑπομνήματα, ὑπομνηματισμοὺς et ἀπομνημονεύματα dixerunt (ut Strabo lib. 4. p. 177, ὁ Καῖσαρ ἐν τοῖς ὑπομνήμασι), quoniam hoc genere narrandi uni memoriæ rerum gestarum consulitur ("Mémoires"). Potuisse hos commentarios dici ἐφημερίδας, et revera nomine hoc a Plutarcho (in vita Cæs. c. 22.) insignitos esse, indubitatum est: utrum vero Cæsar nullam, præter commentarios, historiam suarum rerum scripserit, an et commentarios hos, et ephemerides, ab his commentariis diversas, consignaverit, dubitatur. Posteriorem sententiam defendit Rualdus ad illum Plutarchi locum (p. 858 ed. Reisk.), quia passim ex ephemeridibus Cæsaris loci a veteribus recitantur, qui in commentariis ejus, hodienum superstitibus, non occurrunt. Quod argumentum ut est perspicuum, ita multi sententiam Rualdi sequuntur. Fabricius vero in Bibl. Lat. 1, 10, 2 his ita occurrit, ut in Cæsaris libris de bello Gallico lacunas esse statuat.

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARII
DE BELLO GALLICO.

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

I. Prooemium.—*Cap.* 1. Gallia tempore Cæsaris.
II. Bellum Helveticum.—*Cap.* 2, 3. Motus Helvetiorum auctore Orgetorige. 4. Hujus mors præmatura. 5—9. Iter Helvetiorum per Provinciam tentatum, sed, via Cæsaris munitionibus interclusa, per Sequanos susceptum. 10, 11. Consilia Cæsaris, ut hoc quoque itinere eos prohibeat. Gallorum querelæ de injuriis Helvetiorum. 12. Clades Tigurinorum ad Ararim. 13. Legati Helvetiorum ad Cæsarem. postulata. minæ. 14. Responsum Cæsaris. indignatio Helvetiorum, petitis obsidibus. 15. Galli equites ab Helvetiis pulsi. iter utriusque exercitus. 16—18. Querela Cæsaris adversus Æduorum principes. Lisci excusatio. perfidia Dumnorigis Ædui, cui, 19, 20. Venia data, deprecante fratre. 21, 22. Obportuna occasio Helvetios obprimendi errore P. Considii omissa. 23—26. Clades Helvetiorum. fuga. 27, 28. Deditio. pœna profugorum. reditus Helvetiorum et sociorum in fines suos. Boiorum conlocatio in Æduis. 29. Numerus Helvetiorum ante et post bellum.
III. Bellum Ariovisti.—*Cap.* 30—32. Commune Gallorum concilium. querelæ de Ariovisto, Germanorum rege. 33, 34. Conloquium a Cæsare petitum, denegatum a rege. 35, 36. Postulata Cæsaris per legatos. responsum Ariovisti. 37, 38. Iter Cæsaris ad Ariovistum. occupat Vesontio. 39—41. Ingens trepidatio in castris Romanorum. oratio Cæsaris ad milites. iter. 42—46. Conloquium Cæsaris et Ariovisti impetu Germanorum diremtum. 47. Galli, petito novo conloquio ad Ariovistum missi. in vincula conjecti. 48. Prœlium cum summis copiis ab Ariovisto evitatum. equestre certamen. 49, 50. Duo castra ab Romanis facta. minorum obpugnatio. caussa detrectati ab Ariovisto prœlii cum omnibus copiis. 51—54. Galli legati erepti. hiberna Cæsaris iter ad conventus habendos in citeriore Gallia.

GALLIA est omnis divisa in partes tris, quarum unam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam, qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli, adpellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna

Gallia. Intelligit eam duntaxat Galliæ partem, quæ nondum a Romanis erat debellata. Allobroges enim, et Galliam provinciam, ne de Cisalpina dicam, omittit. *Davis.*

Quædam ex hoc capite excerpsit Ammianus Marcell. 15, 11. *Morus.*

Tris. Sic codices veteres et editio Mediol. 1477. *Oud.*

Celtæ. Nomen hoc, Galliæ Narbonensis incolis proprium, etiam ita usurpatum esse, ut ad omnes Gallos transferretur, atque adeo interdum Germanos comprehenderet, ostende-

flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ, propterea quod a cultu atque humanitate Provinciæ longissime absunt, minimeque ad eos mercatores sæpe commeant atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important: proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continentur bellum gerunt: qua de caussa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt, quod fere quotidianis prœliis cum Germanis contendunt, quum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano; continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; adtingit etiam ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum; vergit ad septemtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur; pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni; spectant in septemtriones et orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenæos montes et eam partem Oceani, quæ est ad Hispaniam, pertinet, spectat inter occasum solis et septemtriones.

2. Apud Helvetios longe nobilissimus et ditissimus fuit Orgetorix. Is M. Messala et M. Pisone coss. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, quum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, quod undique

runt Perizonius ad Æl. V. H. 12, 23. et Frickius de Druidis, p. 23, qui multos alios scriptores de ampliore nominis Celtarum significatione enumerat. *M.* Omnium instar est Schoepflinus nostras, qui in Alsatia illustrata t. 1. p. 110. et fusius in Vindiciis Celticis 4. Argent. 1754. docuit, solis Gallis proprie nomen Celtarum convenire.

Provinciæ. Est ea pars Galliæ, quæ illo tempore jam in Romanæ provinciæ formam redacta erat. *M.*

Proximique. Ita codd. et edd. vet. Male Scaliger conjunctionem delevit.

Qua de caussa—bellum gerunt. I. C. H. in Emendationibus criticis, insertis Miscellaneis Lipsiensibus novis, 8. Lips. 1743 sq. Vol. 2. p. 304. verba ista pro glossemate habet et rejici jubet, idque eo magis quod ibi male Helvetiis tribuantur, quæ Belgis sint tribuenda, quodque paullo post cap. 2. de Helvetiis plane contrarium dicatur, neque ulla sit ratio, cur hic de Helvetiis loquatur Cæsar, de quibus capite sequenti agitur. Conjectura hæc critici satis est vero similis.

Helvetii. Et hi Galli erant, quippe intra Rhenum contenti. *Cellar.*

Prœliis. Alii *bellis prœliisque.*

Eorum. i. e., Belgarum, Gallorum, Aquitanorum. *Oudend.* Monuerat etiam Ciacconius. *M.*

Oceano, finibus Belg. male alii *Oceanum*, relatum ad verbum *adtingit.*

Orientem solem. Codd. quidam *solem* non habent, teste Ursino. Sed exstat in aliis et edd. vet.

Quæ est ad H. Hoc *est*, vulgo omissum, ex codd. et editione Rom. et interprete Græco bene restituit Clarke.

Spectat inter. Videtur *in* pro *inter* legendum, ut paullo ante. Legerim etiam, *et spectat.* *M.*

Apud Helvetios—Hanc omnem narrationem de Helvetiorum bellis, cum Cæsare gestis, prosecutus est Dio Cassius 38, 31. T. I. p. 174. ita, ut commentarios Cæsaris haud dubie ante oculos habuerit: nam omnia conspirant. *M.*

Mess. et Pis. Coss. Fuit annus ab urbe condita 693. *M.* Ed. Rom. et quidam codd. *P. M. Pisone.* alii *Publio Marco Pisone.* inde Oudend. legendum putat *Pupio M. Pisone.*

Imperio. In nonnullis codd. deest. Paullo ante codex unus habet *omnes.* non male.

loci natura Helvetii continentur: una ex parte flumine Rheno, latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit; altera ex parte monte Jura altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios; tertia lacu Lemanno et flumine Rhodano, qui Provinciam nostram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut et minus late vagarentur et minus facile finitumis bellum inferre possent: qua de caussa homines bellandi cupidi magno dolore adficiebantur. Pro multitudine autem hominum, et pro gloria belli atque fortitudinis, angustos se finis habere arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

3. His rebus adducti, et auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt, ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare; jumentorum et carrorum quam maximum numerum coemere; sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti subpeteret; cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt, in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur;

Helvetii continentur. Malunt quidam *contineantur* vel *continerentur.* sed bene habet vulgatum. Veteres editiones addunt *tuti Helvetii cont.* invitis codicibus MS. et Græco interprete. I. C. H. pro *loci natura tuti* dabat *locis natura tutis.* Sed rectius postrema vox exulat et vulgatum retinetur.

Lemanno. Sic Strabo, l. 4. p. 208. Λημένναν vocat, duplici littera.

Finis. Sic cod. Bongarsii. Ita et in numo Augusti OB CIVIS SERVATOS. cf. Orthographia Norisiana, c. 3.

Milia—patebant. Nimius uterque numerus Cluverio Germ. ant. 2, 4. videtur, cui in longitudinem satis sunt 170, in latitudinem 80 circiter, abjecto centenario. Adprobat Hadr. Valesius in notit. Gall. p. 243. Cæsaris autem, an librarii error sit, incertum est. Metaphrastes Græcus vulgarem lectionem, miliariis in stadia conversis, sequitur. *Cellar.* D'Anville in Not. de la Gaule longitudini 180, latitudini 80 miliaria adsignat. Lectionem vulgarem defendi posse statuit Hausius, si cogites, in iis regionibus tum magnis circuitibus ad superandos montes et ad vitandos lacus opus fuisse.

Lege. Cum omnes ratum habuerint, quod Orgetorix civitati persuaserat, res decreta dicitur *lege.* Est ergo *lege* idem, quod alibi, *consilio publico. M.*

Ad eas res conficiendas Org. Malim. *Ad ea Org.* ceteris omnibus omissis, non tam vitandæ molestæ repetitionis causa, quæ est in hoc scriptore frequens, quam quod codd. variant: nam alius habet *confirmandas* pro *conficiendas;* alius *leges* pro *res;* alius omnino omittit verba, *ad eas res conficiendas.* Quæ varietas videtur ab interpretibus orta, quorum alius *ad ea* retulit ad leges confirmandas, alius ad illas omnes res conficiendas. *M.*

Orgetorix. Extat numus argenteus, cujus pars antica offert caput galeatum cum epigraphe COIOS, postica, inscripta ORCITIRIX, equum currentem, quem generosum alebat Gallia. Bouterovius, qui numum exhibet in Recherches curieuses des monnoyes de France, p. 51. non dubitat, quin ei, cujus hic sit mentio, sit tribuendus, et *Coios* nomen urbis vel pagi esse putat. Contra Bochato in Mémoires sur la Suisse ancienne, t. 1. p. 584. videtur numus, quippe Latine, non Græce, inscriptus, non nisi postero tempore casus. Nomen *Orgetorigis* adpellativum esse censet et notasse Principem pagi; *Coios* ipsi *Caius* est, proprium viri nomen. Displicet hoc Oderico in Epistola de argenteo Orgetorigis numo. 4. Romæ 1767. qui nec tuto satis ad Cæsaris Orgetorigem referri posse statuit. Cf. Eckhel Doctr. NN. vet. vol. 1. p. 78. Veram nominis scribendi formam esse *Orcitirix*, vix mihi dubium. Sic et infra 7, 54. *Eporedirix.*

is, ubi legationem ad civitates suscepit, in eo itinere persuadet Castico, Catamantaledis filio, Sequano, cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, et a S. P. R. amicus adpellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat: itemque Dumnorigi Æduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate obtinebat ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet eique filiam suam in matrimonium dat. Perfacile factu esse, illis probat, conata perficere, propterea quod ipse suæ civitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliæ plurimum Helvetii possent: se suis copiis suoque exercitu illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem et jusjurandum dant et, regno occupato, per tris potentissimos ac firmissimos populos totius Galliæ sese potiri posse sperant.

4. Ea res ut est Helvetiis per indicium enunciata, moribus

Is, ubi leg.—suscepit, in eo itinere— — Ita leg. ex auctoritate codd. non *sibi:* nam *sibi suscipere* vix est a Cæsare. *M.* Cur codices non sequamur, nulla est ratio.

A S. P. R. a Senatu Populi Romani. sic antiquissimi codices. probat Oudendorp. recte. V. Brisson. de form. 2, 125 seq. Lectio vulgata *a S. P. Q. R.* debetur librariis, frequentem formulam inscite præferentibus. Sed vide infra 4, 12, 7, 31.

Ut regnum—occuparet. ut tyrannidem adfectaret. Mox dicit *principatum. M.*

Dumnorigi. Levi inflexione in Gallicis numis occurrit *Dubnorex, Dubnoreix,* diverso schemate; nunc miles adest stans utraque manu caput humanum tenens, nunc miles gradiens aprum hasta defixum gestans. Aper, symbolum fortitudinis, frequens apud Gallos et Hispanos in numis, item Germanis in honore, teste Tacito in Germ. c. 45. Occurrit et in Romanorum militaribus signis. V. Plin. H. N. 10, 5. Postica numi habet DURNACOS, sensu dubio. Eckhel, l. c. p. 62 et 74.

In civitate. Vulgo addunt *sua.* Sed a bonis codd. bene abest.

Conaretur. Putet aliquis legendum *conetur,* ut tempus præsens præsenti respondeat. Sed in narratione post præsentia, quæ imperfectorum et perfectorum locum tenent, ponuntur etiam imperfecta. Hæc Davisius et Clarkius centies ita corrigere voluerunt, ut esset ubique legitima temporum consecutio; sed centies reprehensi sunt ab Oudendorpio. Jam Cortius ad Sallust. Catil. c. 44 ostenderat, non esse omnia ad unam certam legem revocanda, monuitque nuper idem Ruhnkenius ad Vellei. Pat. 1, 9, 1. p. 32. De hac tantula re semel monuisse sufficiat. *M.* Sic paullo ante *persuadet, ut occuparet,* et c. 9, *mittunt, ut impetrarent.* Cf. Oudend. ad c. 8.

Quin totius Galliæ pl. H. p. I. C. H. inseri vult *præ incolis tot. Gall.* Putat quippe, Helvetios a Cæsare non fuisse Galliæ adcensitos. Lectio recepta c. 1. ubi *Helvetii reliquis Gallis* obponuntur, contrarium docet, quæ verba vero criticus expungit.

Firmissimos. al. *fortissimos,* e glossa.

Ea res ut est, etc. Ante hoc caput lacunam adgnoscit I. C. H. quia non indicetur, a quo et qua de causa Orgetorix fuerit in vincula conjectus neque conspiratio illa Orgetorigis cum Castico et Dumnorige satis clare exponatur. Mihi secus videtur. Orgetorix habebat in mandatis *cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare.* Is contra earum civitatum et ipsius Helvetiæ libertatem cum Æduo et Sequano conspiravit, quæ res non poterat non displicere Helvetiis, qui *re enuntiata hominem in vincula conjecere et causam dicere coegerunt.* Sic omnia bene cohærent. Perperam porro monet criticus, scribendum fuisse *regnis occupatis,* non *regno occupato,* quasi non de regno a singulis in sua civitate obtinendo sermo foret.

Ea res ut est—enunciata. Variant

suis Orgetorigem ex vinculis caussam dicere coegerunt: damnatum pœnam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta caussæ dictionis, Orgetorix ad judicium omnem suam familiam, ad hominum milia decem, undique coegit et omnes clientes obæratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne caussam diceret, se eripuit. Quum civitas, ob eam rem incitata, armis jus suum exsequi conaretur multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

5. Post ejus mortem nihilo minus Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. Ubi jam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata ædificia incendunt, frumentum omne, præter quod secum portaturi erant, comburunt, ut, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo efferre jubent. Persuadent Rauracis et Tulingis et Latobrigis finitumis, uti, eodem usi consilio, oppidis suis vicisque exustis, una cum iis proficiscantur: Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant et in agrum Noricum transierant Noreiamque oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

6. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum et difficile, inter

codd. Videtur fuisse scriptum: *Ea re —enunciata.*

Ex vinculis, vinctum verba facere coegerunt. *M.*

Familiam. Hotomannus sic describit: *Qui vel in possessionibus ejus ac rusticis rebus vel in vectigalibus exercendis operam dabant.* v. ind. *M.* Pro *suam* alii habent *sui.* v. Oudendorp.

Orgetorix mortuus est. Celsus addit *in carcere.*

Oppida, —— *incendunt.* Et hæc, et alia de his Helvetiorum rebus, quamquam summatim, attigit Plutarch. in Cæs. c. 18. *M.*

Præter (id) quod. Gell. N. A. 1, 16, *præter quod supra posui.* *M.* Alii *præter quam quod.*

Domum reditionis. Ut apud Plautum Amph. 1. 3, 21, *curatio rem.*

Molita cibaria, farinam. In Gr. metaphr. est ἄλφιτα. *M.*

Tulingis et Latobrigis. Istorum memoriam servat hodieque nomen oppidi *Stuhlingen* in Suevia: hos nemo novit. Codices vero offerunt—*Latobibus, Latobibis, Latovicis,* unde Oudend. exsculpsit *et late vicis finitimis,* quod tamen nec ipsi satis probatur.

Noreiam. Sic veteres libri, et metaphrastes, in quo est Νωρηΐαν, et Peutingeriana tabula. *Cellar.* Ergo reliquæ lectiones (magna enim est scripturæ varietas in h. v.) falsæ sunt. *M.* Cellarius duas Noreias agnoscit, alteram in Norica, alteram in Carnis; Mannert eadem esse putat.

Boios—receptos ad se socios sibi adsciscunt, i. e., fœdere sibi eos jungunt. Recipiunt eos ad se, et quidem ita ad se recipiunt, sibi adsciscunt, ut eos habeant socios. *M.*

Per Sequanos, inter Juram et Rhodanum. Sed non satis intelligo, situ locorum comparato, quo tandem modo, qui Sequanorum fines transire voluerunt, inter Juram et Rhodanum ubi nulli Sequani fuere, iter facere potuerint. Christ. Crusius in Probabilibus Criticis, p. 16—20. *Rhenum* vo-

montem Juram et flumen Rhodanum, vix qua singuli carri ducerentur; mons autem altissimus inpendebat, ut facile perpauci prohibere possent: alterum per Provinciam nostram, multo facilius atque expeditius, propterea quod Helvetiorum inter fines et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit, isque nonnullis locis vado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est proximumque Helvetiorum finibus, Geneva. Ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in Populum Romanum viderentur, existimabant; vel vi coacturos, ut per suos finis eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant: is dies erat a. d. V. Kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio coss.

7. Cæsari quum id nunciatum esset, eos per Provinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci; et, quam maximis potest itineribus, in Galliam ulteriorem contendit et ad Genevam pervenit: Provinciæ toti quam maximum potest militum numerum imperat: (erat omnino in

luit legi, pro *Rhodanum*, secutus Strabonem et metaphrasin Cæsaris Græcam, in qua sane est Ῥῆνος: ita sit iter inter Juram et Rhenum, deinde venitur ad Sequanos. Non dubito, Crusio adsentiri, præsertim cum et in ed. R. Steph, jam legatur *Rhenum*. Julius quidem Celsus de vita Cæs. p. 19, commode his verbis expressit: *alterum erat iter sub montem Juram in Sequanos. M.* Perperam iter inter Juram et Rhenum tentatum ab Helvetiis statuunt, quum iste ad hunc non pertingat. Accedit, quod, quum Rauraci in societatem essent adsciti ab Helvetiis, sinistrum Rheni latus incolentibus, planum iter his ad boream dabatur in Sequanos. Itaque res sic capienda. Ad meridiem Helvetiæ duplex erat iter, alterum ad sinistram per pontem Genevæ trans Rhodanum in Allobroges, alterum in Sequanos ad dextram per fauces inter Juram et Rhodanum. Isto prohibiti (c. 8.) hoc penetrare in Gallias tentarunt (c. 9.) et ad Æduos misere legatos. Id ipsum ostendit, non ad boream, ut vulgo putant, et ut nuper etiam Mannerto in opere Geographico. t. 2. p. 1. p. 30. visum, transitum molitos Helvetios; tum enim ad Lingones, non ad Æduos, legati fuissent mittendi. Itaque, ni aliud obstet ex sequentibus, servanda est lectio vulgaris; de Rheno enim heic quæstio nullo modo esse potest. D'Anvillius etiam Geographorum superioris sæculi princeps, intactum Cæsaris locum reliquit in Notice de la Gaule, p. 599.

Vix qua. i. e., qua parte seu regione vix sing. c. d.—In edd. vulgg. est *quo vix. M.*

Allobrogum. Teste Strabone, L. 4. p. 186. multis hominum millibus in alienas terras quondam expeditiones suscepere. Hinc nominis ratio ex lingua Celtica, *all*, alius; *bro*, terra. V. Origines Gauloises, auctore viro militari eximio Latour d'Auvergne in nupero bello in Germania cæso, 8. Paris, a. V. p. 184. Imo Scholiastes Juvenalis ad 8, 234, derivat nomen gentis etiam a *brogæ*, ager, et *alla*. aliud, quia ex alio loco translata. Rectius forsan O-Brien in opere citad. c. 16, ducit ex Hiberno-Celtica lingua ab *aill*, rupes, et *brog*, habitatio, rupium incolas dictos.

Nuper pacati, a C. Pomtinio prætore. Cic. de prov. cons. c. 13. Epit. Liv. lib. 103. Hoc jam omnes interpretes monuerunt. *M.* Male quidam addunt P. R. *Populo Romano,* invitis codd.

Pis. Gabin. Coss. Fuit annus U. C. 696. *M.*

Quam maximum potest, mil. num. Τὸ *potest* non legitur in ed. Rom. Mediol. Ven. Commode quoque abfuerit.

Galliæ ulteriore legio una) pontem, qui erat ad Genevam, jubet rescindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt, nobilissimos civitatis, cujus legationis Nammejus et Verudoctius principem locum obtinebant, qui dicerent, "sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter "per Provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent "nullum: rogare, ut ejus voluntate id sibi facere liceat." Cæsar, quod memoria tenebat, L. Cassium Consulem occisum, exercitumque ejus ab Helvetiis pulsum et sub jugum missum, concedendum non putabat: neque homines inimico animo, data facultate per Provinciam itineris faciundi, temperaturos ab injuria et maleficio existimabat. Tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit, "diem se ad deliberandum sumturum: "si quid vellent, a. d. Idus Apr. reverterentur."

8. Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex Provincia convenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen

Rogare. al. *rogarentque*.

Cassium—occisum. Vid. c. 12. Epitome Liv. lib. 65. *Rhellicanus*. Factum in anno U. C. 646. Cf. Pighius.

Sub jugum. al. *sub jugo*. ut Liv. 3, 28.

A lacu—qui in fl. Rhod. influit. Si vere æstimes, lacus non in flumen, sed flumen in lacum influit. Hæc fuit causa, cur monitu Rhenani sensim in vulgg. edd. introduceretur alia lectio, *a lacu L. quem fl. Rhodanum influit*. Sed cum *Rhodanum* casu primo non dicatur, et infra (7, 57,) occurrat, *palus influit in Sequanam flumen*, quem locum jam Glareanus comparavit: non videtur dicendi genus, quamquam rarum, mutandum esse, ut jam Casaub. ad Strabon. p. 207. et post hunc Oudendorpius ad h. l. monuerunt. Davisius maluit, *qua* (pro *qui*) *in fl. Rh. infl.* *M*. Sane eo sensu sumendum τὸ *qui*.

A lacu Lemanno—ad montem Juram —murum perducit. Non satis adparet, cur Cæsar ea potissimum parte, *a lacu Lemanno ad Juram*, murum duxerit. Nam si murum duxit a septemtrionali seu ulteriore litore lacus ad montem Juram, necesse est, ejus milites, qui murum struxerunt, fuisse trans Rhodanum et lacum Lemannum. Sed certum est, eos fuisse cis Rhodanum, ad meridionalem ejus ripam, quia Helvetios, Rhodanum transire volentes, repulerunt in ulteriorem ripam. Ergo ibi, ubi non fuerunt, non potuerunt murum struere. Accedit, quod Dio Cass. 38, 32, diserte dicit, Helvetios, per Allobrogum fines transeuntes murum oppositum offendisse. Ergo fuit murus ibi, ubi sunt Allobroges, adeoque cis Rhodanum. Alias difficultates Vossius indicavit, quæ tamen corruunt, si supra, c. 6, cum metaphrasi Græca *Rhenus* pro *Rhodanus* legatur. Ego eam, quæ mihi gravissima videbatur, indicavi. Cum ergo murus non ultra, sed cis Rhodanum ductus sit, ubi montes quidem sunt, sed nullus, qui dicitur Jura: perspicuum est, nomen *Jura* esse vitiosum et delendum. Si hoc deletur, omnia quoque illa verba, *qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit*, delenda sunt: nam hæc describunt montem Juram, qui trans Rhodanum est; sed nunc montes cis Rhodanum sunt intelligendi. Idem Vossius viderat, verba, *qui fin. Sequ. ab Helvet. div.* esse delenda; sed non viderat, etiam verbum *Juram* esse tollendum: finxerat potius, montes cis Rhodanum etiam dictos esse *Juram*. Quod si in tam obscura re licet aliquid constituere, omissis iis, quæ dixi omittenda esse, locum sic legendum puto: *a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montes milia passuum —— murum —— fossamque perducit*. Sed tutius fortasse est, cum Davisio et Clarkio fateri, non esse locum perspicuum satis, neque posse omnia expediri. *M*. Mihi cum Hausio ita videtur. In ripa Genevensi ductus fuit murus a lacu Lemanno ad Juram ita, ut inter murum vel aggerem et montem, ad cujus pedes

Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia passuum decem novem murum, in altitudinem pedum sedecim fossamque perducit. Eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit, quo facilius, si se invito transire conarentur, prohibere possit. Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, et legati ad eum reverterunt, negat, "se more et exemplo Populi Romani posse "iter ulli per Provinciam dare; et, si vim facere conentur, "prohibiturum" ostendit. Helvetii, ea spe dejecti, navibus junctis ratibusque compluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, sæpius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione et militum concursu et telis repulsi, hoc conatu destiterunt.

9. Relinquebatur una per Sequanos via, qua, Sequanis invitis, propter angustias ire non poterant. His quum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Æduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis inpetrarent. Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat, et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus novis rebus studebat et quam plurimas civitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit et a Sequanis inpetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur, obsidesque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio et injuria transeant.

angusta via erat, Rhodanus deflueret. Est illa omnino *difficilis via*, cujus mentio fit c. 6. *qua vix singuli carri ducerentur* quod vel vici nomen *clausæ*, *La Cluse* hodie dicti, satis indicat. Itaque non necesse est, ut c. 6. pro *Rhodano* ponatur *Rhenus*, qui ad Juram nusquam pertinet, neque est caussæ quidquam, ut hoc cap. deleatur vox *Jura*, eo enim nomine cis Rhodanum quoque mons vocari potuit, flumine divisus. Si cui hæc non placent, mea pace consilium Mori sequatur.

Decem novem. Nimia est hæc muri longitudo. Ergo recte monuit Vossius, aut *decem*, aut *novem* legendum esse, non conjunctim *decem novem*. Probavit hanc sententiam Cellarius, idemque visum esse Cluverio (Germ. ant. 2, 4.) ostendit. Probavit etiam Davisius, quia in Julio Celso, p. 21, est *decem*, sine illo *novem* *M*. Hoc ergo delendum. Cf. dicta ad h. l. in Mantissa.

Prohibere possit. Vulgo contra codd. legitur *prohiberi possent*. *M*.

More et exemplo. Sic Tacit. H. l. 18, *more D. Augusti et exemplo militari*. Male Hotom. nostro loco addit *injussu*.

Ostendit. significavit. Sic et c. 19, et C. 1, 6. item Terent. Eun. 5, 9, 59.

Navibus ratibusque, alii vadis. Sic Davis. et Oudendorp. e codd. Sed edd. vulgg. post Hotomannum cœperunt exhibere, *navibus ratibusque alii, alii vadis*, bis posito verbo *alii*. Cum autem et alibi soleat *alius* alterutro loco omitti, ubi bis ponendum erat, et in codd. h. l. omittatur, recte sublatum est. Jam dixerat hoc Gronov. ad Liv. 3, 37. *M*. Cf. notata ad 3, 21, et 25.

Si—possent. Terent. Heaut. 1, 1, 118. *visam, si domi est*.

Operis munitione. Intelligit murum, fossam et castella, de quibus paulo ante dixerat. *M*.

Deprecatore. Præpositio valet ad augendum teste Gellio, 6, 16.

Inpetrarent. Vulgo *hoc inpetrarent* contra codices. Cf. c. 35. 5, 36. 6, 2.

Orget. filiam duxerat. Cf. c. 3. *M*.

10. Cæsari renunciatur, Helvetiis esse in animo, per agrum Sequanorum et Æduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt, quæ civitas est in Provincia. Id si fieret, intellegebat, magno cum Provinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos, Populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitumos haberet. Ob eas caussas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum Legatum præfecit: ipse in Italiam magnis itineribus contendit, duasque ibi legiones conscribit et tris, quæ circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit et, qua proximum iter in ulteriorum Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones et Graioceli et Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his prœliis pulsis, ab Ocelo, quod est citerioris Provinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris Provinciæ die septimo pervenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit. Hi sunt extra Provinciam trans Rhodanum primi.

11. Helvetii jam per angustias et fines Sequanorum suas copias transduxerant et in Æduorum fines pervenerant eorumque agros populabantur. Ædui, quum se suaque ab iis defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium: "ita se omni tempore de Populo Romano meritos "esse, ut pæne in conspectu exercitus nostri agri vastari, "liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non "debuerint." Eodem tempore Ambarri, necessarii et con-

Renunciatur. Vulgo *nunciatur,* contra codd. (et edd. vet.) Significatio h. l. nihil quidem differt; sed quæritur, quæ vera lectio sit. *M.*

Qui non longe — in Provincia. Glossatori hæc deberi arbitratur. I. C. H.

Munitioni, quam fecerat. Cf. c. 8. *M.*

Italiam. Galliam citeriorem. Cf. c. 24, ubi hæ legiones dicuntur in Gallia citeriore conscriptæ. De legionibus, quibus Cæsar in hoc bello usus est, de earum nominibus, de genere militum, quibus constabant, de earum fortitudine et rebus gestis, exstat erudite scripta disputatio in libro, qui inscribitur, Mémoires critiques et historiques sur plusieurs points d'antiquités militaires par Charles Guichard, nommé Quintus Icilius. Tom. 3. p. 1—130. inprimis Sect. I. et II. *M.*

Graioceli. Hoc Davisius pro vulg. *Garoceli* restituit. Nomen habuerunt ab Alpibus Graiis et Ocelo. *M.*

Complur. his pr. pulsis. Rei hujus meminit Polyænus, 8, 23. sed perperam tradit, Cæsarem ἀμαχὶ, sine pugna, Alpes transgressum.

Ocelo. Strabo, lib. 4. p. 179. Ocelum finem terræ Cottii dixit, quæ fuit in Alpibus Cottiis. Fuit ergo Ocelum finis Cisalpinæ Galliæ in Alpibus; vicus, an oppidum, non liquet. *Cell.* *Ocelum,* alias *Uxellum,* nunc *Uxeau.* V. d'Anville in Not. de la Gaule, p. 501.

Vocontiorum, Caput Vasionem nominat Mela 2, 5, unde sedes manifesta.

Segusianos. Male alii *Sebusianos.*

Meritos esse. V. c. 43. et Strabo, l. 4. p. 92. Tacitus Ann. 11, 25. Eumenii paneg. Constantini, c. 2.

Ædui Ambarri. Edd. vulgg. hunc locum sic exhibent: *Eodem tempore, quo Ædui, Ambarri quoque*—Sed nullus codex habet *quo* et *quoque.* Ergo suasit Clarkius hanc lectionem: *Eodem temp. Ædui Ambarri necess.*— quam Oudendorpius recepit: atque ita sunt Ambarri pars civitatis Æduæ,

sanguinei Æduorum, Cæsarem certiorem faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hostium prohibere: item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt et demonstrant, sibi præter agri solum nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar, non exspectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumtis, in Santonos Helvetii pervenirent.

12. Flumen est Arar, quod per fines Æduorum et Sequanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, judicari non possit. Id Helvetii ratibus ac lintribus junctis transibant. Ubi per exploratores Cæsar certior factus est, tris jam copiarum partes Helvetios id flumen transduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse: de tertia vigilia cum legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem pervenit, quæ nondum flumen transierat. Eos inpeditos et inopinantes adgressus, magnam eorum partem concidit: reliqui fugæ sese mandarunt atque in proximas silvas abdiderunt. Is pagus adpellabatur Tigurinus: nam omnis civitas Helvetia in quatuor pagos divisa est. Hic pagus unus, quum domo exisset, patrum nostrorum memoria L. Cassium Consulem interfecerat et ejus exercitum sub jugum miserat. Ita, sive casu, sive consilio Deorum inmortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ insignem calamitatem Populo Romano intulerat, ea princeps pœnas persolvit. Qua in re Cæsar non solum publicas, sed etiam privatas injurias ultus est, quod ejus soceri L. Pisonis

dicunturque Ædui Ambarri, ut Locri Opuntii et Ozolæ, ita ut Opuntii sint pars Locrensis civitatis. Mihi quidem cum Ciacconio videtur legendum: *Eodem tempore Ambarri, necessarii—* — ceteris omnibus omissis, quia sic est in metaphrasi Græca. Hanc lectionem alius aliter explicare voluit, Ambarros quoque esse Æduos, Ambarros esse diversos ab Æduis, ambos eodem tempore legatos misisse; e quibus explicationibus varietates plures enatæ sunt. Infra, c. 14. Ambarri ab Æduis ita distinguuntur, ut non videantur esse pars civitatis Æduæ. Idem intelligitur e loco Livii (5, 34.) ubi deinceps enumerantur Bituriges, Arverni, Senones, Ædui, Ambarri, Carnutes: apertum enim est. Ambarros esse civitatem, a ceteris diversam, ut Arverni, Carnutes, aliique peculiares gentes Gallicæ fuerunt. *M.* Tò *Ædui* hic est nihili. expungo. de *Ambarris* vide ind. Geograph.

In Santonos. Al. *Santones.* perinde est.

Incred. lenitate. *Stanti similem* Silius dicit 3, 457. alii *levitate.*

Quartam vero. Al. *fere.*

Adgressus—concidit. Non ipse Cæsar fecit, sed per Labienum legatum, ut diserte tradit Plutarch. in Cæs. cap. 18. *M.* Triginta millia cæsa Polyænus scribit 8, 23. ceterum pro *Arare* Rhodanum ponit. De Labieno v. Appianus l. mox cit.

Pagus. Paullo ante dixit, *pars Helvetiorum:* paulo post, *pars civitatis Helvetiæ.* Facile ergo, quid sit pagus, his comparandis intelligitur. Cf. c. 37. *M.*

Cassium. cf. c. 7. Hæc ipsis his verbis leguntur in Appiani fragmento de bellis Gallicis, pag. 755. ed. Steph., ducta ex Claudii Pauli annalibus. *M.* V. not. ad Taciti Germ. 37. is scil. Germanos cædis auctores facit, sub iis Gallos complexus. Ea clades ad a. U. C. 646. pertinet. Cf. Pighius.

Soceri L. Pisonis. cf. Sueton. Jul. c. 21, *M.*

avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem prœlio, quo Cassium, interfecerant.

13. Hoc prœlio facto, reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arari faciundum curat atque ita exercitum transducit. Helvetii, repentino ejus adventu commoti, quum id, quod ipsi diebus viginti ægerrime confecerant, ut flumen transirent, uno illum die fecisse intellegerent, legatos ad eum mittunt: cujus legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Cæsare agit: "Si pacem Populus Romanus cum Helvetiis "faceret, in eam partem ituros atque ibi futuros Helvetios, "ubi eos Cæsar constituisset atque esse voluisset: sin bello "persequi perseveraret, reminisceretur et veteris incommodi "Populi Romani et pristinæ virtutis Helvetiorum. Quod "inproviso unum pagum adortus esset, quum ii, qui flumen "transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem "aut suæ magno opere virtuti tribueret aut ipsos despiceret: "se ita a patribus majoribusque suis didicisse, ut magis vir"tute, quam dolo contenderent aut insidiis niterentur. Quare "ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate "Populi Romani et internecione exercitus nomen caperet "aut memoriam proderet."

14. His Cæsar ita respondit: "Eo sibi minus dubitationis "dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemorassent, "memoria teneret: atque eo gravius ferre, quo minus merito "Populi Romani accidissent: qui si alicujus injuriæ sibi con"scius fuisset, non fuisse difficile cavere; sed eo deceptum, "quod neque commissum a se intellegeret, quare timeret; "neque sine caussa timendum putaret. Quod si veteris con"tumeliæ oblivisci vellet; num etiam recentium injuriarum, "quod eo invito iter per Provinciam per vim tentassent, "quod Æduos, quod Ambarros, quod Allobrogas vexassent, "memoriam deponere posse? Quod sua victoria tam inso"lenter gloriarentur, quodque tam diu se inpune tulisse "injurias admirarentur, eodem pertinere: consuesse enim "Deos immortales, quo gravius homines ex commutatione

Agit. alii *egit*.

Ubi eos C. const. Τὸ *eos* ab aliis abest.

Veteris incommodi. Est ipsa illa clades Cassiana. *M*.

Adortus esset. μείωσις pro fugasset.

Tribueret sc. quidquam. *M*.

Eo minus dubitationis, utrum pacem cum Helvetiis faceret, an bello eos persequi vellet. *M*.

Legati Helvetii. E margine hæc verba irrepsisse bene judicant Ciaccon. et Gruterus.

Atque eo gravius ferre. Inserit I. C. H. *calamitatem* vel *incommodum*. Sed nemo est, qui non subaudiat.

Accidissent. al. *accidisset*.

Ambarros. cf. c. 11. *M*.

Posse. Sic quidem codd. et vett. edd. Sed vulgo melius, *posset*. *M*. Clarke restituit τὸ *posse*, probante Oudend.

Eodem pertinere, eamdem vim habere in animo Cæsaris, eum movere, ne iis pacem concederet. *M*.

Quo gravius, ut eo gravius doleant. *M*.

" rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his " secundiores interdum res et diuturniorem inpunitatem " concedere. Quum ea ita sint, tamen, si obsides ab iis sibi " dentur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intellegat; et si " Æduis de injuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, " item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse " facturum." Divico respondit: " Ita Helvetios a majoribus " suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare, consue- " rint: ejus rei Populum Romanum esse testem."

15. Hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco movent: idem facit Cæsar equitatumque omnem, ad numerum quatuor milium, quem ex omni Provincia et Æduis atque eorum sociis coactum habebat, præmittit, qui videant, quas in partes hostes iter faciant. Qui, cupidius novissimum agmen, insecuti, alieno loco cum equitatu Helvetiorum prœlium committunt: et pauci de nostris cadunt. Quo prœlio sublati Helvetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnumquam ex novissimo agmine prœlio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos a prœlio continebat ac satis habebat in præsentia, hostem rapinis, pabulationibus populationibusque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen et nostrum primum non amplius quinis aut senis milibus passuum interesset.

16. Interim quotidie Cæsar Æduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare: nam propter frigora, quod Gallia sub septemtrionibus, ut ante dictum, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia subpetebat: eo autem frumento, quod flumine Arari navibus subvexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare Helvetii averterant, a quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Ædui; conferri, comportari, adesse dicere. Ubi se diutius duci intellexit et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret: convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco et Lisco, qui summo magistratu

Alieno loco. Opponitur *suo* Sallust. Jug. 61. i.e., opportuno. V. et Liv. 42, 43.

Ex noviss. agmine. Alii *et.*

Pabulationibus. Hoc verbum ab edd. vulgg. abest, culpa Vossii. *M.* Restituit Davis.

Dies quindec. Alii *duodecim.*

Passuum. in aliis deest. non male, sic et alibi Cæsar, ut c. 41. 2, 30. etc.

Ut ante dictum. An respicit verba capitis primi: *vergit ad septemtriones? M.*

Conferri et *comportari* non subtiliter distinxerim; putem tamen conferri a singulis, comportari in unum locum id, quod singuli contulerant. In metaphr. Gr. est ἀθροίζεσθαι et ἄγεσθαι. *M.*

Se duci. Sic Terent. Phorm. 3, 2, 15. *ut phaleratis verbis ducas me.*

Magistratu, dativo casu sine accessione vocalis *i*, quod solemne Cæsari fuisse, Gellius N. A. 4, 16, demonstravit. *Cellar.* Plura exempla Oudendorpius collegit. De summo Æduo-

præerat, (quem Vergobretum adpellant Ædui, qui creatur annuus et vitæ necisque in suos habet potestatem,) graviter eos accusat, quod, quum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur: præsertim quum magna ex parte eorum precibus adductus bellum susceperit, multo etiam gravius, quod sit destitutus, queritur.

17. Tum demum Liscus, oratione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: "Esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat; qui privati plus possint, quam ipsi magistratus. Hos seditiosa atque inproba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant, quod præstare debeant. Si jam principatum Galliæ obtinere non possint, Gallorum, quam Romanorum imperia perferre, satius ésse, neque dubitare, quin, si Helvetios superaverint Romani, una cum reliqua Gallia Æduis libertatem sint erepturi. Ab iisdem nostra consilia, quæque in castris gerantur, hostibus enunciari: hos a se coerceri non posse: quin etiam, quod necessario rem coactus Cæsari enunciarit, intellegere sese, quanto id cum periculo fecerit, et ob eam caussam, quam diu potuerit, tacuisse."

18. Cæsar hac oratione Lisci Dumnorigem, Divitiaci fratrem, designari sentiebat: sed, quod pluribus præsentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet: quærit ex solo ea, quæ in conventu dixerat. Dicit liberius atque audacius. Eadem secreto ab aliis quærit; reperit esse vera. "Ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum: compluris annos portoria reliquaque omnia Æduorum vectigalia parvo pretio redemta habere,

rum magistratu quædam traduntur infra 7, 33. *M.* De isto dativo v. Berger de natur. pulcrit. orat. p. 411.

Præerat. Al. *præerant.* male.

Vergobretum. Lingua Celtica *Feargo-breith* est vir ad judicium; *breatam*, judex; *fear*, vir; *go*, ad. vid. I. O-Brien in Focaloir Gaoidheilge Sax-bhéarla or an Irish-English dictionary. 4. Paris, 1768. in Præf. p. 24. Apud Le Pelletier in Dict. de la langue Bretonne in voce *Breugeou* occurrit *breut*, *brawd*, judicium.

Precibus adductus. Cf. c. 11. *M.*

Privati. alii *privatim.*

Neque dubitare debeant. Turbatur in verbo *debeant* syntaxis, nam non pendet hoc verbum ab aliquo superiorum. Clarkius in *debere* voluit mutari, Oudendorpius omitti. Sed non puto, ex omni ἀνακολουθίᾳ faciendam esse legitimam consecutionem orationis. *M.* Delendum τὸ *debeant* putat Oud. subaudito *se*, ni hoc *se* addere malis. Quam lectionem exhibeo. ea est quam e codd. et edd. vet. restituit in editione posteriore Oud. qui in priori dederat sic: *quod præstare dicant, si jam—perferre: neque dubitare debeant.* quo refertur nota præmissa.

Coactus. Sic codd. et edd. vet. Male Færnus expunxerat, uno codice motus.

Ab aliis quærit. Abest *quærit* ab edd. vulgg. Sed exstat in omnibus codicibus. *M.* et Græcus interpres habet. Superfluum duxerat Scaliger.

"propterea quod illo licente contra liceri audeat nemo. His "rebus et suam rem familiarem auxisse, et facultates ad "largiendum magnas comparasse: magnum numerum equi-"tatus suo sumtu semper alere et circum se habere: neque "solum domi, sed etiam apud finitimas civitates largiter "posse: atque hujus potentiæ caussa matrem in Biturigibus "homini illic nobilissimo ac potentissimo conlocasse: ipsum "ex Helvetiis uxorem habere: sororem ex matre et propin-"quas suas nuptum in alias civitates conlocasse: favere et "cupere Helvetiis propter eam adfinitatem: odisse etiam "suo nomine Cæsarem et Romanos, quod eorum adventu "potentia ejus deminuta et Divitiacus frater in antiquum "locum gratiæ atque honoris sit restitutus. Si quid accidat "Romanis, summam in spem regni per Helvetios obtinendi "venire; imperio Populi Romani non modo de regno, sed "etiam de ea, quam habeat, gratia desperare." Reperiebat etiam in quærendo Cæsar, "quod prœlium equestre adver-"sum paucis ante diebus esset factum, initium ejus fugæ "factum a Dumnorige atque ejus equitibus, (nam equitatu, "quem auxilio Cæsari Ædui miserant, Dumnorix præerat,) "eorum fuga reliquum esse equitatum perterritum."

19. Quibus rebus cognitis, quum ad has suspiciones certissimæ res accederent, quod per fines Sequanorum Helvetios transduxisset, quod obsides inter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo injussu suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Æduorum accusaretur: satis esse caussæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris summum in Populum Romanum studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam cognoverat: nam, ne ejus subplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque priusquam quidquam conaretur, Divitiacum ad se

Illo licente. alii *dicente*. male, et mox *contradicere*.

Sed etiam apud. Tò *etiam* deest in cod. Dorvillii et edd. vet. Sic et alibi, ut 1. 43. Vide et 6, 43.

Divitiacus restit. Cf. c. 3. *M*.

Si quid accidat Romanis. Intrudit I. C. H. *gravius*. invenuste. Cæsar *μείωσιν* vel *εὐφημισμὸν* adhibet egregie.

Imperio Pop. Rom. i.e., imperante pop. Rom. Sed 2, 1. est. *in imperio*, eodem sensu: et modo additur, modo omittitur illud *in*. *M*.

In quærendo. Sic codices. vulgo *inquirendo*.

Quod prœlium equestre, etc. Citra necessitatem *ἀνακόλουθον* heic adgnoscunt interpretes, in refingendo loco male seduli. Perizon. ad Sanctii Min. 4, 11. explicat sic: *inquirendo* in prœlium, *quod* etc. tunc autem Hansius putat legendum *repererat*. Si legis *in quærendo*, subaudies *de prœlio*. I. C. H. pro *quod* malebat *quum*.

Prœlium equestre. Cf. c. 15. *M*.

Quod —— transduxisset. i. e., impetrasset a Sequanis. ut per fines suos Helvetios ire paterentur. Cf. c. 9. *M*.

Injussu suo, injussu Cæsaris. *M*.

Insc. ipsis. i. e., civibus. *M*.

His omnibus rebus. Tò *rebus* delerat Scaliger, reposuit Clarkius e bonis codd. et ed. vet. Cf. et 5, 51, 52.

vocari jubet et, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliæ provinciæ, familiarem suum, cui summam omnium rerum fidem habebat, cum eo conloquitur: simul commonefacit, quæ ipso præsente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit, quæ separatim quisque de eo apud se dixerit: petit atque hortatur, ut sine ejus obsensione animi vel ipse de eo, caussa cognita, statuat, vel civitatem statuere jubeat.

20. Divitiacus multis cum lacrimis, Cæsarem complexus, obsecrare cœpit, "ne quid gravius in fratrem statueret: scire se, illa esse vera, nec quemquam ex eo plus, "quam se, doloris capere, propterea quod, quum ipse gratia "plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum "propter adolescentiam posset, per se crevisset: quibus "opibus ac nervis non solum ad minuendam gratiam, sed "pæne ad perniciem suam uteretur; sese tamen et amore "fraterno et existimatione vulgi commoveri. Quod si quid "ei a Cæsare gravius accidisset, quum ipse eum locum ami"citiæ apud eum teneret, neminem existimaturum, non sua "voluntate factum: qua ex re futurum, uti totius Galliæ "animi a se averterentur." Hæc quum pluribus verbis flens a Cæsare peteret, Cæsar ejus dextram prendit: consolatus rogat, finem orandi faciat: tanti ejus apud se gratiam esse ostendit, uti et reipublicæ injuriam et suum dolorem ejus voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat; fratrem adhibet; quæ in eo reprehendat, ostendit; quæ ipse intellegat, quæ civitas queratur, proponit; monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet; præterita se Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut quæ agat, quibuscum loquatur, scire possit.

21. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub monte consedisse milia passuum ab ipsius castris octo: qualis esset natura montis et qualis in circuitu adscensus, qui cognoscerent, misit. Renunciatum est, facilem esse. De tertia vigilia T. Labienum, Legatum pro Prætore, cum duabus le-

C. Valerium Procillum. Sic. et c. 47. 8. Gr. Πεοκκίλλον. MS. male *Troacillum, Traucillum.*

In concilio Gall. Cf. c. 16—18. *M.*

Et ostendit. Hæc verba absunt ab edd. vulgg. *M.* Omissa scil. a Scaligero restituit Davisius.

Per se crevisset. Per Divitiacum. Græcus interpres male δι' ἑαυτοῦ referendo ad Dumnorigem.

Reipubl. injuriam, factam reipublicæ. *M.*

Quæ agat. alii *quid.*

Sub monte. Sic codd. et edd. vet. Alii *sub montem.* Vide et c. 48.

Legatum pro Prætore. Augustus, formam civitatis constituens et provinciarum Romanarum rationem describens, esse voluit legatos pro prætore, (πρεσβευτὰς ἀντιστρατηγούς. Dio. Cass. 43, 13.) qui fuere præsides provinciarum. Cum ergo Labienus non potuerit hoc sensu esse legatus pro prætore, placuit non nullis, *propere* potius legere, quam *pro prætore,* sed codd. invitis. At Carrio antiqu. lect. 3. 8, et Ursinus ad h. l. et Spanhe-

gionibus et iis ducibus, qui iter cognoverant, summum jugum montis adscendere jubet; quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatumque omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur et in exercitu L. Sullæ, et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur.

22. Prima luce, quum summus mons a T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mile et quingentis passibus abesset, neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus, aut Labieni, cognitus esset: Considius equo admisso ad eum adcurrit; dicit, montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri; id se a Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei præceptum a Cæsare, ne prœlium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra visæ essent, ut undique uno tempore in hostes inpetus fieret, monte occupato nostros exspectabat prœlioque abstinebat. Multo denique die per exploratores Cæsar cognovit, et montem a suis teneri, et Helvetios castra movisse, et Considium, timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciasse. Eo die, quo consuerat, intervallo hostes sequitur et milia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

23. Postridie ejus diei, quod omnino biduum supererat, quum exercitu frumentum metiri oporteret, et quod a Bibracte, oppido Æduorum longe maximo ac copiosissimo, non amplius milibus passuum XVIII aberat, rei frumentariæ prospiciendum existimavit, iter ab Helvetiis avertit ac

mius (de usu et præst. NN. p. 560. quorum scriptorum locos Cellarius jam indicavit) e numis, tempore Augusti antiquioribus, ostenderunt, etiam liberæ reipublicæ ætate fuisse legatos pro prætore, qui, ut Spanhemii verbis utar, vice, prætorum, sub auspiciis proconsulis aut imperatoris, parti exercitus aut provinciæ præerant. Cui descriptioni congruit ea, quæ jam ante in Ursini nota ad h. l. proposita erat, sed auctior una parte: scilicet, legatum *absente proconsule* aliquo missum dictum videri legatum pro prætore. Ac talis fuit Labienus, etiamsi, quod jam Oudendorpius animadvertit, Labienus aliis omnibus locis simpliciter legatus Cæsaris dicitur, ut adeo locus noster plane singularis, res vero ipsa non extra omnem dubitationem posita videatur. In metaphr. Gr. est *ὑποστρατηγὸς*, sine illo *pro prætore*. Ursini sententiam Davisius suam fecit. *M.* Apud Vaillant in NN. famil. CN. MAGNUS IMP.—M. POBLICI. LEG. PRO PR.

Iis ducibus. Al. *iisdem*. perperam.

Ante se. Sic Clarke e codd. Scaliger pronomen omiserat.

A. Gallicis armis. Al. *ex*.

Insignibus. v. ind. *M*.

Prope. Cod. Oxon. *propter*. non male. sic et Liv. 28, 46.

Cæsar cognovit. Tò *Cæsar* addidit Davis. e codd.

Helvetios. al. *hostes*.

Oppido Æduorum. Scilicet ab Æduis potissimum Cæsar frumentum exspectabat. Cf. c. 16. Hoc oppidum intelligendum est, cum Plutarchus (in Cæs. cap. 18,) hanc rem attingens, dicit: *Καῖσαρ εἰς πόλιν τινὰ φίλην ἄγει τὸν στρατόν*. *M*.

Iter al. *et iter*.

Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Æmilii, decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eo magis, quod pridie, superioribus locis occupatis, prœlium non commovissent; sive eo, quod re frumentaria intercludi posse confiderent: commutato consilio atque itinere converso, nostros a novissimo agmine insequi ac lacessere cœperunt.

24. Postquam id animum advertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit, equitatumque, qui sustineret hostium inpetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranarum, ita, uti supra se in summo jugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia conlocaret: ac totum montem hominibus compleri et interea sarcinas in unum locum conferri et eum ab his, qui in superiore acie constiterant, muniri jussit. Helvetii, cum omnibus suis carris secuti, inpedimenta in unum locum contulerunt: ipsi, confertissima acie rejecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt.

25. Cæsar, primum suo, deinde omnium ex conspectu remotis equis, ut æquato omnium periculo spem fugæ tolleret,

Discedere a se. Tò *a se* omisit Scaliger, suadente Ciacconio.

Commovissent. al *commisissent.*

Eo, quod. *Tò eo* Ciacconii codex non habet, comparet in aliis.

Animum advertit. Ita Davisius e codd. Cf. Gron. ad Liv. 24, 48.

Quas—conscripserat. Cf. c. 10. *M.*

Conlocaret. Sic codd. Leidensis. bene. vulgo erat *conlocari,* sensu non pleno. Alii habent *conlocarit, complerit.*

Compleri et. al. *compleret.*

Phalange facta. Orosius (6, 7), ubi ea tractat, quæ Cæsar infra (c. 52) narravit, perspicue descripsit phalangem Germanorum, quæ descriptio, propter Germanorum cum Gallis similitudinem, etiam in Gallorum phalangem, de qua hic sermo est, convenit. Dicit ergo, fieri Germanorum phalangem, *coacto in unum agmine, scutisque supra caput contextis.* Itaque phalanx Germanorum fuit eadem, quæ testudo Romanorum, quam Livius 34, 39. et Arrianus in Tactic. p. 33. descripserunt. Ipse vero Cæsar infra dicit, milites Romanos in phalangas Germanorum insiliisse, *scuta* manibus revulsisse et *desuper* vulnerasse hostes: quæ quidem indicant, contexta fuisse scuta super capita. Orosii locum jam Rhellicanus et Manutius cum nostro compararunt. Igitur phalanx h. l. non tam est *συνασπισμὸς*, ut Gesnero in Thes. Lingu. Lat. visum est, quam *χελώνη.* vid. omnino Arrianus loco paulo ante indicato. *M.* Arrianus ipse, qui Græcis *συνασπισμὸς* est, Romanis *χελώνην* dici, adserit.

Suo (equo remoto). Plutarch. in Cæs, c. 18. *Ὡς τῷ Καίσαρι ἵππος προσήχθη, τούτῳ μὲν, ἔφη, νικήσας χρήσομαι πρὸς τὴν δίωξιν, νῦν δ' ἴωμεν* (sc. *πεζοί*) *ἐπὶ τοὺς πολεμίους. καὶ πεζὸς ὁρμήσας ἐνέβαλε.* Cf. Sueton. Jul. c. 60, quem locum omnes interpretes jam contulerunt. *M.*

Ex conspectu. Non jungenda sunt hæc, *omnium ex conspectu;* sed hæc, *remotis ex conspectu equis.* Puderet hoc monere, nisi vidissem, quosdam offensos fuisse verbis, *ex conspectu,* ea que delata voluisse: quod iis non po tuisset in mentem venire, nisi inepte conjunxissent cum genitivo *omnium M.* Ciacconius delerat.

Remotis equis. I. C. H. addi postulat *jussu,* Sed is pruritu semendandi intempestivus est. Interpretum nemo hic hæsit unquam.

Æquato omnium periculo. Hoc *omnium* delet Scaliger.

cohortatus suos, prœlium commisit. Milites, e loco superiore pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt. Ea disjecta, gladiis destrictis in eos inpetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat inpedimento, quod, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et conligatis, quum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, sinistra inpedita, satis commode pugnare poterant; multi ut diu jactato brachio præoptarent scutum manu emittere et nudo corpore pugnare. Tandem vulneribus defessi et pedem referre et, quod mons suberat circiter mile passuum, eo se recipere cœperunt. Capto monte et succedentibus nostris, Boii et Tulingi, qui hominum milibus circiter XV agmen hostium claudebant et novissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto adgressi, circumvenere: et id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare et prœlium redintegrare cœperunt. Romani conversa signa bipartito intulerunt: prima ac secunda acies, ut victis ac submotis resisteret; tertia, ut venientes exciperet.

26. Ita ancipiti prœlio diu atque acriter pugnatum est. Diutius quum nostrorum inpetus sustinere non possent, alteri se, ut cœperant, in montem receperunt; alteri ad inpedimenta et carros suos se contulerunt. Nam hoc toto prœlio, quum ab hora septima ad vesperum pugnatum sit, aversum

Pilis missis. alii *emissis*.

Gladiis destrictis. al. *districtis*. V. Gron. ad Liv. 27, 13.

Pluribus scutis—conligatis. Nam scuta capitibus sic imponebantur, ut non margo marginem tangeret et veluti fricaret, sed ut scuti unius pars fere dimidia tegeret scuti alterius superficiem fere dimidiam. Ergo ictu pilorum poterant commode scuta ad minimum duo transfigi atque ita ferro colligari s. adfigi alterum alteri. *M.*

Eo se recipere cœperunt. I. C. H. adjicit *Helvetii*. Verum id ex nexu patet.

Circumvenere, alii *circumvenire*.

Conversa signa intulerunt, h. e. conversione facta (*si machen eine Schwenkung*) intulerunt signa hosti. Nescio, quid difficultatis h. l. quæsiverint interpretes: nam statu et τάξει exercitus hostilis mutata, etiam status et τάξις exercitus Romani mutata est. Si non omnes mutarunt τάξιν, tamen pars eorum eam mutavit, et de his illud *conversus* intelligendum est. *M.* *Tò conversa* in codd. et edd. antiquis deest. Si retineas, *τὸ bipartito* referes ad *intulerunt*. Id *bipartito* codd. et edd. vet. habent, recte. Græcus etiam διχῇ (quod Davisius male in τριχῇ vertit) nam prima et secunda acies pro una habendæ, ut ex seq. patet. non ergo opus *τῷ tripartito*. V. Dio. 38, 33. Conf. Carrio Ant. lect. 3, 2. Nodum in scirpo hic quærit I. C. H. qui mutilum locum esse judicat.

Exciperet. Si codd. et vett. edd. sequi velimus, legendum erit *sustineret*, cui Oudendorpius prætulit *exciperet*, quia putat elegantius, quam quod a librariis profectum sit. Quod mihi non videtur: nam *excipere* et *sustinere* tam crebro et constanter in hac re dicuntur, ut neutrum videatur elegantius. *M.* Tò *exciperet* legitur in ed. Rom. Mediol. Ven. etc.

Hora septima. Est *circiter* prima pomeridiana, e ratione nostra. Veteres noctium et dierum spatia *sub æquinoctium* sic diviserunt, ut nox inciperet ab nostra sexta hora vespertina desineretque in sexta matutina; diei vero initium esset sexta matutina et finis sexta vespertina. Itaque dies constabat duodenis horis, quæ a prima ad duodecimam deinceps numerabantur: nox quaternis vigiliis, vigiliæ ternis horis: quamquam et noctis hora prima, secunda, etc.

hostem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad inpedimenta pugnatum est, propterea quod pro vallo carros objecerant, et e loco superiore in nostros venientes tela conjiciebant, et nonnulli inter carros rotasque mataras ac tragulas subjiciebant nostrosque vulnerabant. Diu quum esset pugnatum, inpedimentis castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus e filiis captus est. Ex eo prœlio circiter milia hominum CXXX superfuerunt, eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die quarto pervenerunt, quum, et propter vulnera militum et propter sepulturam occisorum, nostri, triduum morati, eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingonas litteras nunciosque misit, ne eos frumento, neve alia re juvarent: qui si juvissent, se eodem loco, quo Helvetios, habiturum. Ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi cœpit.

27. Helvetii, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. Qui quum eum in itinere convenissent seque ad pedes projecissent subpliciterque locuti flentes pacem petissent, atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum exspectare jussisset, paruerunt. Eo postquam Cæsar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur et conferuntur, nocte intermissa, circiter hominum milia VI ejus pagi, qui

numeratæ sunt, ut 8, 35. B. Af. 70. *Crescente* vero et *decrescente* die, erant horæ illæ duodenæ longiores aut breviores, ut et vigiliæ. Æn. Tact. cap. 22. Semper vero nostra duodecima, ipse medius dies, est veterum hora sexta, ideoque regrediendo et progrediendo reperire *circiter* (et sic intellexi, quoties monui) potest comparatio nostrarum et veterum horarum. *M.*

Mataras. Hoc nomine genus teli Gallici adpellatum est, cujus mentionem Livius 7, 24, et auctor librorum ad Herennium 4, 32, et alii fecerunt, quos diligenter enumeravit Drakenborchius ad Livium. Strabo 4, pag. 196. dicit esse παλτοῦ τι εἶδος et Gr. metaphr. Cæsaris παλτὰ h. l. posuit. Hesychius μαδάρεις esse dicit πλατύτερα λογχίδια et verbum Celticum esse diserte monet. Ceterum ut adparet et *madaris* et *materis* et *mataris* scribi solere; nam barbarorum verborum scriptura variat; sic *maxacas*, quod in edd. Cæsaris irrepserat, plane vitiosum est. *M.* Primus emendavit Rhellicanus ex ingenio, firmarunt dein codices. Straboni restituerunt: ματαρὶς Scaliger et Turnebus; prius legebatur μάρις. *Materes* Nonius dicit e Sisenna 18, 26. Fuit autem *matara* sagitta capitata crassior, nostris hodieque *matras*. Affine est Hispan. *matar*, occidere. Gallis etiam olim *matrasser*, interficere. Ex Arabico *matara*, jaculari, derivat Bochardus Geogr. S. 1, 42.

Orgetorigis filia. Tradit Plutarchus Cæs. cap. 18. interfuisse huic prœlio mulieres et liberos Gallorum, (solebant enim exercitum sequi,) et pertinaciter pugnantes catervatim occubuisse. *M.*

Nullam partem—intermisso. Hæc puto delenda: voluit aliquis verbum *continenter* explicare, et in margine scripsit, *nullam partem noctis itinere intermisso*. Etiam Gruterus et Oudendorpius ταυτολογίᾳ, offensi sunt, et absunt hæc verba a Græca metaphrasi. *M.*

Eodem loco. Contra codd, post hoc verbum edd. vulgg. addiderant, *illos*. *M.*

Atque eos. Huidekooper jubebat legi *isque eos*. Sed v. Oudendorp.

Suum adventum, suum reditum. *M.*

Urbigenus adpellatur, sive timore perterriti, ne armis traditis supplicio adficerentur, sive spe salutis inducti, quod, in tanta multitudine dediticiorum, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent, prima nocte ex castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt.

28. Quod ubi Cæsar resciit, quorum per fines ierant, his, uti conquirerent et reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit: reductos in hostium numero habuit: reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, reverti jussit et quod, omnibus fructibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut iis frumenti copiam facerent: ipsos oppida vicosque, quos incenderant, restituere jussit. Id ea maxime ratione fecit. quod noluit, eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare; ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transirent et finitumi Galliæ provinciæ Allobrogibusque essent. Boios, petentibus Æduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus suis conlocarant, concessit: quibus illi agros dederunt, quosque postea in parem juris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, receperunt.

Urbigenus. Sic quidam codd. et edd. quamquam in plerisque est *Verbigenus*, aut *Virbigenus*, aut *Verbiginius.* Sed Cellarius in notit. orbis ant. p. 275. post Cluverium ex Antonini itinerario, p. 348. ed. Wesseling. ostendit, *Urbigenus* esse veram lectionem, quia in illo itinerario *Urba*, oppidum Helvetiæ, occurrit. Ritterus in hist. vet. Galliæ, p. 54. existimat, vetus verbum fuisse *Urbegoew* vel *Urbege*, idque significare tractum ad Urbam: nam *Gau*, *Gow*, *Ga*, *Ge* esse tractum, neminem fugit. Cf. 1, 12. et 37. de pagis. *M.* Antiquam lectionem vindicavit Schœpflinus nostras anno sæculi superioris sexagesimo nono inspecta Saleduri ara lapidea GENIO VERBIGENO dicata, ostenditque, pagum cognominem non in Vaudensi, quod Geographis visum erat, sed in Salodurano agro Juram inter et Rhenum fuisse situm. Docuit porro, Tigurinum pagum male apud Turicenses esse quæsitum, quum ara Aventici detecta, altera item DEÆ AVENTIÆ inscripta, clare demonstrent, Friburgensem Uchtlandiæ pagum cum Aventico Tigurinum pagum prope Moratum lacum constituisse, ad quem pagum Urba quoque, quæ doctos viros deceperat, spectavit. V. Acta Acad. Palat. Vol. III. hist. p. 169. Emendanda hinc est Helvetia clar. D'Anvillii, quam is in Gallia vetere repræsentat. Fugit etiam Schœpflini industria diligentem Geographiæ investigatorem Mannertum. Recte contra Ritterus vir eximius in opere De quelques antiquités de la Suisse, 4. Bernæ, 1788. *aquas Verbigenas* dixit, quæ vulgo *Helveticæ* adpellantur.

Prima nocte. al. *prima noctis vigilia.* e glossa. Cf. 3, 75.

Resciit. Sic codices. vulgo *rescivit.*

Latobrigos. Cod. Petavii addit *Rauracos*, ut c. 5.

Fructibus. Sic codd. optimi. al. *frugibus.*

Incenderant. Cf. c. 5. *M.*

Id—fecit. Repetit et laudat Plutarch. in Cæs. c. 18. *M.*

Cogniti. Scaliger omisit. habent codd. et edd. vet. Restituit Davis.

In parem, etc. Codd. varii et edd. vet. *in partem juris libertatisque conditione* (scil. *ea*) *atque*, etc.

29. In castris Helvetiorum tabulæ repertæ sunt, litteris

Tabulæ, literis Græcis confectæ. Etiam alio horum commentariorum loco 6, 14. Cæsar tradit, Druidas in rebus, quæ non ad ipsorum disciplinam pertineant, h. e. privatis ac publicis rationibus, literis Græcis uti solere. Literas Græcas hic sermonem Græcum interpretor. Hæc ipsa refert Strabo, 4. p. 181: nam paulo ante suam ætatem in Gallia dicit invaluisse morem, formulas pactorum, rerum contractarum, mutuique negotii Græce scribendi: τὰ συμβόλαια ἑλληνιστὶ γράφειν. Et h. l. ἑλληνιστὶ interpretor, *lingua Græca.* Cum ergo hic mos jam Cæsaris ætate viguerit in Gallia, constitui potest, illud *paulo ante Strabonis ætatem* sic capiendum esse, ut jam ante Cæsaris in Galliam adventum statuamus hunc morem ibi introductum. Hæc de tempore, quod nos quidem sciamus. Modus autem, quo literæ Græcæ in Galliam inportatæ sunt, ab eodem Strabone traditur: nam Massilienses, colonia Græca (Strabo, 4. p. 179. Justin. 43, 4), paulo ante Strabonis ætatem tantum Græcorum amorem injecerunt Gallis, ὥστε καὶ συμβόλαια Ἑλληνιστὶ γράφειν. Si Galli eo usque imitati sunt Græcos, ut *adeo* (ὥστε καὶ) formulas istiusmodi Græce scriberent, non in uno hoc genere fuerunt Hellenistæ, sed cum in aliis, tum in hoc nominatim: et mirum est, amorem illum usque eo processisse, ut in his adeo aliquid innovarent, in quibus homines vulgo tenacissimi sunt moris patrii. Ergo per Massilienses occasio Græce scribendi Gallis oblata est. Quodsi Cæsaris tempore Druidæ tantum, aut potissimum, usum Græcarum literarum habuerunt; (in barbaris enim gentibus talia non solent celeriter et apud omnes invalescere,) neque omnia omnino, sed, quantum nobis constat, formulæ rerum contractarum Græce scriptæ sunt: non existimandum est, omnes Gallos Cæsaris tempore Græcarum literarum intelligentes fuisse; sed hanc fuisse partem doctrinæ Gallicæ, si quis Græce sciret. Quod ergo Cæsar legato suo epistolam, Græcis literis consignatam, misit, ne intercepta legi a Nerviis posset 5, 48, id non potest iis, quæ antea dixi, opponi, aut inde concludi, Gallos Græce nescivisse, quia Græce scriptam epistolam non potuerint intelligere, ideoque, si quando literæ Græcæ a Gallis usurpatæ dicantur, intelligendas esse formas et figuras literarum Græcarum, per quas vocabula Gallica expressa sint, ut si quis Germanica verba formis literarum Latinarum exprimat. Jam enim monui, non Gallos omnes Græce intellexisse, sed eos, qui docti essent atque haberentur. Accedit, quod Nervii maxime feri et remotissimi a cultioribus Gallis fuere, vid. 2, 4 et 15. ut ab his ad illos aut non, aut sero demum usus linguæ Græcæ propagatus videatur. Alterum, quod sententiæ supra propositæ magis adversari videtur, est ex eo horum commentariorum loco 1, 19, ubi Cæsar cum Divitiaco, nobilissimo Galliæ viro, eodemque Druida, Cic. de Divin. 1, 41, per interpretem locutus dicitur: id quod negant necessarium fuisse, si Divitiacus Græce intellexisset: ita enim Cæsarem cum eo Græce loqui potuisse. Sed et hic habeo, quod respondeam. Concedam, Divitiacum esse eumdem, de quo Cicero loquitur, adeoque fuisse Druidam; concedam, eum tabulas formulasque rerum contractarum Græcas conficere potuisse; tamen negem, eum loqui Græce potuisse. Quis nescit, quanto intervallo distet facultas intelligendæ alicujus linguæ, certarumque formularum concipiendarum, a facultate loquendi? præsertim cum, quæ Galli Græce consignarunt, fuerint omnia ex uno genere, tabulæ et formulæ. Sed potest aliquis usu has cognitas et tritas habere; sunt enim paucorum et certorum verborum; et tamen carere facultate omnia verbis exprimendi illo sermone, quo sermone formulas solemnes usurpat, aut intelligendi quodlibet colloquium, eo sermone habitum, aut adeo libros legendi. Cum ergo mihi videantur difficultates removeri posse, quas opponunt ei sententiæ, quæ Græcas literas his in locis interpretatur *sermonem Græcum:* non possum certam et indubitatam dicere eorum sententiam, qui literas Græcas esse malunt formas et figuras literarum Græcarum: quamquam plerique interpretes Cæsaris, atque etiam Fabricius ad Cassium Dionem, 40, 9, rem sic intelligi volunt, atque etiam sic intelligi potest. Illud libenter concedo, in hoc loco, qui de tabulis censualibus exponit, posse et debere

Græcis confectæ et ad Cæsarem relatæ, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent: et item separatim pueri, senes, mulieresque. Quarum omnium rerum summa erat, capitum Helvetiorum milia CCLXIII, Tulingorum milia XXXVI, Latobrigorum XIIII, Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII: ex his, qui arma ferre possent, ad milia XCII. Summa omnium fuerunt ad milia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar imperaverat, repertus est numerus milium C et X.

30. Bello Helvetiorum confecto, totius fere Galliæ legati, principes civitatum, ad Cæsarem gratulatum convenerunt: "Intellegere sese, tametsi, pro veteribus Helvetiorum injuriis "Populi Romani, ab iis pœnas bello repetisset, tamen eam "rem non minus ex usu terræ Galliæ, quum Populi Romani "accidisse: propterea quod eo consilio florentissimis rebus "domos suas Helvetii reliquissent, uti toti Galliæ bellum "inferrent imperioque potirentur, locumque domicilio ex "magna copia delegerent, quem ex omni Gallia opportunissi-"mum ac fructuosissimum judicassent, reliquasque civitates "stipendiarias haberent." Petierunt, "uti sibi concilium "totius Galliæ in diem certam indicere, idque Cæsaris volun-"tate facere, liceret: sese habere quasdam res, quas ex com-"muni consensu ab eo petere vellent." Ea re permissa, diem concilio constituerunt et jurejurando, ne quis enunciaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt.

tantum formas literarum Græcarum intelligi, cum nihil scribendum fuerit, nisi nomina pagorum, familiarum, hominum, et notæ numerorum: quæ sane sunt vocabula Gallica, literarum Græcarum figuris expressa. Sed hic locus rem non conficit: quærendum erat de omnibus locis, ubi fit mentio literarum Græcarum inter Gallos. Ac si hoc uno loco posset sic, ut plerique volunt, accipi, tamen in aliis locis fuerit durum, præsertim cum causæ, quare sic putent intelligi debere, non sufficere videantur. *M.*

Confectæ. Voluit non nemo *conscriptæ* frustra. Vid. Oudend. ad Sueton. v. Lucani.

Relatæ. Sic codd. vulgo *perlatæ* al. *delatæ.*

Summa omnium —— —— milia CCCLXVIII. Sed multum variant scriptores in hoc numero. Plutarchus in Cæs. c. 18, τριάκοντα μυριάδας Gallorum fuisse dicit: Polyænus in strategem. 8, 23. ἑπτὰ μυριάδας Helvetiorum: Strabo, 4, p. 93. periisse refert Gallorum τετταράκοντα μυριάδας, reliquos (octo milia fuisse dicit) domum rediisse. Qui omnes scriptores cum numeros non aliunde potuerint certa fide cognoscere, quam e Cæsaris commentariis, et tamen tantopere varient: sequitur, uti Casaubonus ad Strabonem monuit et res ipsa declarat, librarios errorem introduxisse, confusis turbatisque, numerorum notis. *M.* Mox pro *fuerunt* alii *fuerant, fuerat.*

C et X. Hotomannus perperam CXX. reponit. V. Rob. Titium locor. contr. 1, 18.

Helvet. injuriis Pop. Rom. quas injurias Helvetii fecerunt Populo R. Sic et c. 20. *injuria reipublicæ. M.* Sic et exponit Græcus interpres: Alii legunt *Populus Romanus.* Sed reguntur interdum duo genitivi ab uno substantivo significatione diversa. v. Sanctii Min. 2, 3. p. 177. et ibi Perizon. item apud nostrum 2, 17. 3, 8.

Terræ Galliæ. ut Hirtius b. Afr. *terræ Africæ.* Gellius, 3, 8. *in terra Italiæ.*

31. Eo concilio dimisso, iidem principes civitatum, qui ante fuerant ad Cæsarem, reverterunt, petieruntque, uti sibi secreto in occulto de sua omniumque salute cum eo agere liceret. Ea re inpetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes projecerunt: "Non minus se id contendere et laborare, ne ea, " quæ dixissent, enunciarentur, quam uti ea, quæ vellent, " inpetrarent, propterea quod, si enunciatum esset, summum " in cruciatum se venturos viderent." Locutus est pro his Divitiacus Æduus: "Galliæ totius factiones esse duas: " harum alterius principatum tenere Æduos, alterius Ar- " vernos. Hi quum tantopere de potentatu inter se multos " annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernis Sequanis- " que Germani mercede arcesserentur. Horum primo cir- " citer milia XV Rhenum transisse: posteaquam agros et " cultum et copias Gallorum homines feri ac barbari adamas- " sent, transductos plures: nunc esse in Gallia ad C et XX " milium numerum: cum his Æduos eorumque clientes semel " atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem " pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, " omnem equitatum amisisse. Quibus prœliis calamitatibus " que fractos, qui et sua virtute et Populi Romani hospitio " atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos " esse Sequanis obsides dare, nobilissimos civitatis, et jure- " jurando civitatem obstringere, sese neque obsides repeti- " turos, neque auxilium a Populo Romano inploraturos, " neque recusaturos, quo minus perpetuo sub illorum ditione " atque imperio essent. Unum se esse ex omni civitate " Æduorum, qui adduci non potuerit, ut juraret, aut suos " liberos obsides daret. Ob eam rem se ex civitate profu- " gisse et Romam ad senatum venisse, auxilium postulatum, " quod solus neque jurejurando neque obsidibus teneretur. " Sed pejus victoribus Sequanis, quam Æduis victis, acci- " disse: propterea quod Ariovistus, rex Germanorum, in " eorum finibus consedisset tertiamque partem agri Sequani, " qui esset optimus totius Galliæ, occupavisset et nunc de

Fuerant ad Cæsarem, i.e., apud Cæsarem. *M.* Sic 3, 9. *ad omnes nationes.* Terent. Heaut. 5, 2, 26. *esse ad sororem.*

Secreto in occulto. Sic quidem codices; sed vel *secreto*, vel *in occulto* tollendum esse, quis non sponte videt? *M.* Tò *secreto* glossam sapit. Editiones vet. habent *secreto et occulto.* Si tamen utrumque retinere velis, cum Oud. prius ad auditum, posterius ad visum referes, ut apud Cic. Mil. c. 5. *tacitas et occultas adsensiones.*

Potentatu. Liv. 26, 38. *æmulo potentatus.* Lactant. div. inst. 6, 17. *honores et potentatus et regna.* Vid. Bunemannus ad Lactant. *M.*

Mercede. Cf. 6, 12. *M.*

Arcesserentur. al. *arcessirentur.* Sic 5, 11. *arcessiri.*

Copias Gallorum. facultates, frumentum, etc. Conf. 2. 10. 4, 4. Tacit. 1, 68. II. 2, 32. 3, 60.

Clientes. vid. ind. *M.*

Romam — venisse. Cic. de Divin. 1, 41. *Davis.* Rediit autem re infecta. V. infra 6, 12.

"altera parte tertia Sequanos decedere juberet, propterea "quod paucis mensibus ante Harudum milia hominum "XXIIII ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur. "Futurum esse paucis annis, uti omnes ex Galliæ finibus "pellerentur atque omnes Germani Rhenum transirent: "neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum "agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparan-"dam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias prœlio "vicerit, quod prœlium factum sit ad Magetobriam, superbe "et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cujusque liberos "poscere et in eos omnia exempla cruciatusque edere, si qua "res non ad nutum aut ad voluntatem ejus facta sit: homi-"nem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse "ejus imperia diutius sustineri. Nisi si quid in Cæsare "Populoque Romano sit auxilii, omnibus Gallis idem esse "faciundum, quod Helvetii fecerint, ut domo emigrent, aliud "domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant for-"tunamque, quæcumque accidat, experiantur. Hæc si enun-"ciata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus ob-"sidibus, qui apud eum sint, gravissimum subplicium sumat. "Cæsarem vel auctoritate sua atque exercitus, vel recenti

Harudes vicini Marcomannis inter Rhenum et Danubium, a fontibus novum. *Cellar.*

Milia hominum XXIIII. Vocem *hominum* abundare putat Ciacconius. frustra.

Admagetobria ignotus locus, a nemine præterea memoratus. *Cellar.* Vulgatæ edd. et metaphr. Gr. *Amagetobriæ* contra codices. *M.* Vet. edd. habent *Admagetrobiæ*. Item *Admogetobrigæ*. Græcus ἐν Ἀμαγητοβρίᾳ. Sunt qui locum isti oppido prope Bingam infra Moguntiam adsignent, ducti versu Ausonii in Mosella, v. 3. *Æquavit Latias ubi quondam Gallia Cannas.* Sed nimis procul is abest. Potius cum Chifletio in Vesontione P. 1. c. 35. et D'Anville in Not. de la Gaule, p. 60, nominis ipsius memoriam in *la Moigte de Broie* ad Araris et Ognonis confluentes prope vicum olim Burgundiæ *Pontailler,* non confundendum cum Ponte Elaveris sive *Pontarlier,* lubet adgnoscere. Egregie hoc firmatur monumento ibi nuperrime detecto. Scilicet per æstatem a. 1802 eruta ex Arare exsiccato monumenta sunt varia, in quibus præsertim urnæ fragmentum cum epigraphe MAGETOB. Equidem duum viri Academici Divionenses Girault d'Auxonne et Leschevin inde patere putant, *Magetobriam* in ipso vico *Pontailler* esse quærendam; verum quid inpedit, quo minus vasculum ex vicino *Moigte de Broie* eo sit olim translatum? Quicquid sit, mihi nullum nunc dubium est, in loco nostro legendum *ad Magetobriam.* Est hæc apta magis et consueta dicendi forma. Præsensisse rem videtur Raym. Marlianus, qui in indice locorum, quorum fit mentio apud Cæsarem, *Magriobriam* habet locum in Celtis; Ortelius etiam *Magetrobiam.* Nuperrime vir doctus A.B. Minola in *Uebersicht dessen, was sich unter den Römern am Rhein zugetragen.* 8. Thal Ehrenbreitstein, 1804. *Magetobriam* mutavit in *Mogontobrigam,* ad Moguntiam scilicet Gallorum cladem ab Ariovisto acceptam referens.

Exempla cruciatusque, i. e., exempla cruciatuum: exempla vero sunt, *genera.* Vulgo omiserunt *que,* quia non viderant, esse ἓν διὰ δυοῖν. *M.* *Edere exempla* habet Terent. Eun. 5, 7, 22. *edere cruciatus,* ut alibi *cladem, cædes.* Vid. Oudendorp.

Nisi si quid. Sic Clarkius e codd. Vulgo *nisi quid.* Istud firmat Oudend. ex Nepote, Terentio, Cicerone, aliis.

"victoria, vel nomine Populi Romani deterrere posse, ne "major multitudo Germanorum Rhenum transducatur: Gal-"liamque omnem ab Ariovisti injuria posse defendere."

32. Hac oratione ab Divitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium a Cæsare petere cœperunt. Animadvertit Cæsar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent; sed tristes, capite demisso, terram intueri. Ejus rei caussa quæ esset miratus ex ipsis quæsiit. Nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. Quum ab iis sæpius quæreret, neque ullam omnino vocem exprimere posset, idem Divitiacus Æduus respondit: "Hoc esse miseriorem gravioremque fortunam Sequa-"norum, præ reliquorum, quod soli ne in occulto quidem "queri, nec auxilium implorare auderent, absentisque Ari-"ovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent: "propterea quod reliquis tamen fugæ facultas daretur; Se-"quanis vero, qui intra fines suos Ariovistum recepissent, "quorum oppida omnia in potestate ejus essent, omnes cru-"ciatus essent perferendi."

33. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmavit, pollicitusque est, sibi eam rem curæ futuram: magnam se habere spem, et beneficio suo et auctoritate adductum Ariovistum finem injuriis facturum. Hac oratione habita, concilium dimisit, et secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret; in primis quod Æduos, fratres consanguineosque sæpenumero ab Senatu adpellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri, eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intellegebat: quod in tanto imperio Populi Romani turpissimum sibi et republicæ esse arbitrabatur. Paullatim autem Germanos consuescere Rhenum transire; et in Galliam magnam eorum multitudinem venire, Populo Romano periculosum videbat; neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, quum omnem Galliam occupassent, ut ante Cimbri Teutonique fecissent, in Provinciam exirent atque inde in Italiam

Transducatur. Edd. vet. *traducatur* Sed v. Schottus ad Aur. Vict. de V. ill. c. 11.

Quæsiit. Sic boni codd. vulgo *quæsivit*.

Posset. al. *possent*.

Præ reliq. Sic cod. Oxon. Vulgo *quam*.

Tamen. al. *tantum*, quod perperam non nemo prætulit.

Beneficio suo. Cf. c. 35. Plutarch. in Cæs. cap. 19, Καίσαρα τὸν Ἀριόβιστον ἐν Ῥώμῃ σύμμαχον ἐπεποίητο. Cf. Dio Cass. 38, 34. *M*.

Fratres consangu. Cic. ad Attic. 1, 19. Tacit. Ann. 11, 25. Eumen Panegyr. cap. 2. *Cellar*.

Temperaturos. al. *obtemperaturos*. minus apte.

Cimbri Teutonique. Vellei. 2, 12. Florus 3, 3. Eutrop. 5, 1. Tacit. H. 4, 73. et Germ. 37. *Cellar*. De causis belli h. l. commemoratis vid. ad c. 35. *M*.

contenderent; præsertim quum Sequanos a Provincia nostra Rhodanus divideret. Quibus rebus quam maturrime occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam adrogantiam sumserat, ut ferendus non videretur.

34. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, uti aliquem locum medium utriusque conloquio diceret: velle sese de republica et summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariovistus respondit: " Si quid ipsi a Cæsare opus esset, sese ad eum " venturum fuisse; si quid ille se velit, illum ad se venire " oportere. Præterea se neque sine exercitu in eas partes " Galliæ venire audere, quas Cæsar possideret; neque exer- " citum sine magno commeatu atque emolimento in unum " locum contrahere posse: sibi autem mirum videri, quid in " sua Gallia, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino " Populo Romano negotii esset."

35. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: " Quoniam tanto suo " Populique Romani beneficio adfectus, quum in consulatu " suo rex atque amicus a Senatu adpellatus esset, hanc sibi " Populoque Romano gratiam referret, ut in conloquium " venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendum " sibi et cognoscendum putaret; hæc esse, quæ ab eo postu- " laret: primum, ne quam multitudinem hominum amplius " trans Rhenum in Galliam transduceret: deinde obsides, " quos haberet ab Æduis, redderet Sequanisque permitteret, " ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret;

Legatos. Al. *legatum*. Alii omittunt hoc verbum: et potest omitti. *M.* ut C. 2, 20, 37.

Diceret. Alii *deligeret*, quæ est interpretatio. *M.* Cf. Gron. ad Liv. 25, 16.

Emolimento, labore, opera. Ut enim *eniti* est, nitendo pervenire aliquo, vel efficere aliquid; *nisus* autem laborem et operam significat: sic est *emoliri*. moliendo conandoque pervenire aliquo, efficere aliquid, et *emolimentum* ipse labor. Quidam legi maluerunt *molimento*, quod non differret ab illo altero, *emolimento*. In codd. autem h. l. constanter legitur *emolumento*. Ac putant plerique interpretes, *emolumentum* et *emolimentum* non magis differre, quam *monumentum* et *monimentum*, et cum emolimentum primo significet molitionem et susceptionem, significare deinde etiam effectum molitionis, profectum atque fructum. Et hanc sententiam probo. De his etiam editores Velleii Pat. ad 1, 17, et nuperrime Ruhnkenius ad 2, 78, ejusdem scriptoris, disputarunt. Exempla verbi, hoc modo usurpati. jam Gesnerus in Thes. Lat. Lingu. diligenter tractavit, sed ita, ut vellet *emolimentum* scribi, ubi esset molitio, ne cum *emolumento*, h. e. fructu confunderetur. *M.* Gr. int. reddit ἀσχολίαν. *Molimento* post Ciaccon. Fæm. Hotom. præfert Cellarius. Id usitatum Livio 5, 22. 37, 14. et Sisennæ apud Nonium 2, 564. In loco nostro ultima vocalis vocis præcedentis *atque* sequenti adhæsisse videtur Joh. Mich. Bruto, quem acu rem tetigisse credo. Pro *emolumento* pugnat Victorius Var. Lect. 22, 10.

Sibi mirum videri. Cf. Flor. 3, 10, 11.

Relatis. Sic Gr. interpres, Contra codd. et vet. male habent *legatis* vel *legatis, redeuntibus*.

"neve Æduos injuria lacesseret, neve his sociisque eorum "bellum inferret: si id ita fecisset, sibi Populoque Romano "perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: si "non impetraret, sese, quoniam M. Messala M. Pisone "Coss. Senatus censuisset, uti, quicumque Galliam provin- "ciam obtineret, quod commodo reipublicæ facere posset, "Æduos ceterosque amicos Populi Romani defenderet, sese "Æduorum injurias non neglecturum."

36. Ad hæc Ariovistus respondit: "Jus esse belli, ut, "qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, "imperarent: item Populum Romanum victis non ad alte- "rius præscriptum, sed ad suum arbitrium, imperare consu- "esse. Si ipse Populo Romano non præscriberet, quemad- "modum suo jure uteretur; non oportere sese a Populo Ro- "mano in suo jure inpediri. Æduos sibi, quoniam belli for- "tunam tentassent et armis congressi ac superati essent, "stipendiarios esse factos. Magnam Cæsarem injuriam facere, "qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Æduis se "obsides redditurum non esse, neque iis, neque eorum sociis "injuria bellum inlaturum, si in eo manerent, quod conve- "nisset, stipendiumque quotannis penderent: si id non fecis- "sent, longe iis fraternum nomen Populi Romani afuturum. "Quod sibi Cæsar denunciaret, se Æduorum injurias non "neglecturum; neminem secum sine sua pernicie contendisse. "Quum vellet, congrederetur; intellecturum, quid invicti "Germani, exercitatissimi in armis, qui inter annos XIIII "tectum non subissent, virtute possent."

37. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur, et

Si id ita fecisset. Sic MS. et edd. vet.

Sese, quoniam. Sic codd. et edd. vet.

Mess. et Pis. Coss. A. U. C. 693. *M. M. Pisone* restituit Glandorp. hic et supra c. 2. Codd. et edd. vet. mox *P.* mox *L.* habent. Gr. int. bene Μάρκον adpellat.

Quod com. reip. fac. posset, ita facere, ne resp. inde detrimentum caperet. *M.* Cf. 6, 33.

Sese Æd. injur. Est repetitio prioris illius *sese,* quod alii omiserant, alii in *scire sese* mutarant. *M.*

Non neglecturum. De hac omni re Dio Cassius 38, 34, monet, Cæsarem hæc Ariovisti nuncianda curasse, non tam ut terrorem ei incuteret, quam ut eum irritaret, et hac ratione bellum captaret: omnino enim Cæsarem quidvis egisse, ut aliud ex alio bellum necteretur in Gallia. Cf. ibid. c. 31. et Sueton. Jul. c. 24. Ergo illæ omnes speciosissimæ causæ, quæ supra c. 33, expositæ sunt, a Cæsare, scriptore, nimio belligerandi studio prætextæ sunt. *M.*

Item. al. *itidem.* al. male *idem.*

Fraternum nomen. Cf. c. 33. Vulgo legitur: *longe ab his fratr.*—— vid. ind. in *abesse.* *M.* Færnus, Ursinus et Lipsius Elect. 2, 19. legunt *longe his f. n. P. R. futurum,* ut Æn. 12, 52. *longe illi Dea mater erit.* Sed vulgata lectio bene habet, nixa membranis et edd. vet. Sic et Statius Theb. 3, 666. *Procul hæc tibi mollis insula terrificique aberit dementia Phœbi.* I. C. H. malit heic *longe ab sese.*

Afuturum. Sic probi codd. Cf. Drakenb. ad Silium, 13, 268.

Inter annos. Vulg. *intra.* *M.* Liv. 1, 10. *inter tot annos.*

legati ab Æduis et a Treviris veniebant: Ædui questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti redimere potuisse: Treviri autem, pagos centum Suevorum ad ripas Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur; iis præesse Nasuam et Cimberium fratres. Quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti sese conjunxisset, minus facile resisti posset. Itaque re frumentaria, quam celerrime potuit, comparata, magnis itineribus ad Ariovistum contendit.

38. Quum tridui viam processisset, nunciatum est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduique viam a suis finibus profecisse. Id ne accideret, magno opere præcavendum sibi Cæsar existimabat: namque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas; idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen Dubis, ut circino circumductum, pæne totum oppidum cingit: reliquum spatium, quod est non amplius pedum

Harudes. Cf. c. 31. *M.*

Treviri autem sc. nunciatum veniebant. *M.*

Pagos centum Suev. i. e., milites, ex singulis centum pagorum delectos: nam centum omnino pagi Suevorum fuerunt, e quibus quotannis singula millia armatorum educebantur. Cf. 4, 1. *Cellar*. Tralatitium est, Latinos pagum ita dixisse, ut exprimerent hoc verbo id, quod nostri majores dixerunt *Gau*. cujus verbi vestigia in pluribus regionum nominibus supersunt. Vid. c. 12, et 27, et præter alios Dithmarum ad Taciti German. c. 12, ubi scriptores de hac re collegit, et Wachteri Glossarium germanicum in *Gau*. *M.*

Ripas. Sic Clarke e codd. Gr. ὄχθαις. al. *ripam*.

Profecisse. Sic optimi codd. Vulgo *processisse*, e glossa.

Facultas, copia, ut 3, 9. Cic. pro Quinctio 4. *facultas numorum*. Male codd. paucis exceptis et edd. vet. habent *difficultas*. Gruterus vocem *facultas* abundare putabat.

Dubis. Certum est a Strabone (lib. 4. p. 186, et 192), Dubin, Galliæ fluvium, cum Arari conjunctum in Rhodanum influere; et fuit ibi, ubi hæ res gestæ sunt, quæ h. l. exponuntur. Cum ergo in codd. varietur vehementer, (nam scribitur *Alduabis*, *Aldua-dubis*, *Alduadusius*, *Adduadubis*, *Alduasdubis*) maluit Cellarius post Valesium et Vossium aliquid certi ponere, et *Dubis* h. l. legendum esse judicavit. Hunc reliqui editores Cæsaris secuti sunt. Unde fluxerit illa corruptio, et qui factum sit, ut veteres libri constanter ab initio aliquot syllabas adderent, quis investiget? Putet aliquis, quia flumen Ἀδούας ter a Strabone commemoratur (p. 192. 204. 209). in hoc fortassis esse aliquid adminiculi; sed ille Aduas est ad Lacum Larium, procul a Sequanis, in quorum finibus hæ res gestæ sunt, remotum. *M.* Forsan is fluvius dictus fuerat *Addua* vel *Aldua*, cujus recentius nomen, statim per glossam a librariis in margine positum, dein cum isto priore coaluit.

Quod est non amplius. Sic codd. et edd. vet. Verum potius MD. legendum censet D'Anville in Not. de la Gaule, p. 694. Tot enim pedes in circuitu montis radices habent; ni Cæsar heic pedes accipiat pro passibus communibus, quos conficiunt pedes duo cum dimidio.

DC, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices ejus montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant. Hunc murus circumdatus arcem efficit et cum oppido conjungit. Huc Cæsar magnis diurnis nocturnisque itineribus contendit, occupatoque oppido ibi præsidium conlocat.

39. Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariæ commeatusque caussa moratur, ex percunctatione nostrorum vocibusque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse prædicabant, sæpenumero sese cum eis congressos ne vultum quidem atque anciem oculorum ferre potuisse, tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. Hic primum ortus est a Tribunis militum, præfectis reliquisque, qui, ex urbe amicitiæ caussa Cæsarem secuti, non magnum in re militari usum habebant; quorum alius, alia caussa inlata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse dicerent, petebant, ut ejus voluntate discedere liceret; nonnulli, pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere, neque interdum lacrimas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgo totis castris testamenta obsignabantur. Horum vocibus ac timore paullatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites Centurionesque, quique equitatu præerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris et magnitudinem silvarum, quæ intercederent inter ipsos atque Ariovistum, aut rem frumentariam, ut satis commode subportari posset,

Contingant sc. ripam. *M.* Non ita. potius *ripæ* in nominativo heic positum videtur. Vulgo legitur *radices ejus montis;* in aliis pronomen omittitur.

Hunc murus. I. C. H. potius legi vult *Huic.* Parum refert.

Ortus est. Repetunt quidam codd. et edd. timor.

Præfectis. al. *ac præfectis.*

Magnum periculum miserabantur, quod. Hæc verba (post *secuti* vulgo addita) a codd. pluribus et edd. antt. et metaphrasi Gr. absunt; leguntur tamen in quibusdam codd. Lectio incerta est. *M.* Mihi plane persuasum est, a sciolo quodam esse intrusa, iis omissis egregie procedit oratio. Muretus et Ursinus temere ponebant *esserebantur,* et Oudend. malit *aversabantur,* pejus etiam *murmurabantur.* In ed. secunda retinuit vulgatum, quod non placet.

Caussa inlata. Sic Phædr. Fab. 1 Frustra Ciaccon. *allata.*

Dicerent, petebant. Rectius sic veteres edd. ut 2, 26. vulgo *diceret, petebat;* nam de pluribus sermo. Scaliger male *duceret.* Græcus etiam ἔλεγεν.

Testamenta. Per se intelligitur, hæc de militaribus testamentis esse capienda, quorum ritus et jura a reliquis testamentis diversa fuisse, ex Institutionibus Justiniani (lib. 2. tit. 11.) notum est. V. Freinshem. ad Flor. 3, 10. *M.*

Equitatu. Sic Vossianus. Cf. c. 16.

Rem frum. i. e., *quod ad rem frum.* elliptica locutio. Similia dat Perizonius ad Sanctii Minervam 2, 5.

timere dicebant. Nonnulli etiam Cæsari renunciabant, quum castra moveri ac signa ferri jussisset, non fore dicto audientes milites, nec propter timorem signa laturos.

40. Hæc quum animadvertisset, convocato consilio, omniumque ordinum ad id consilium adhibitis Centurionibus, vehementer eos incusavit: "Primum, quod, aut quam in partem, aut "quo consilio ducerentur, sibi quærendum aut cogitandum "putarent. Ariovistum, se Consule, cupidissime Populi "Romani amicitiam adpetisse; cur hunc tam temere quis-"quam ab officio discessurum judicaret? Sibi quidem per-"suaderi, cognitis suis postulatis atque æquitate conditionum "perspecta, eum neque suam, neque Populi Romani gratiam "repudiaturum. Quod si furore atque amentia inpulsus "bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua "virtute, aut de ipsius diligentia, desperarent? Factum ejus "hostis periculum patrum nostrorum memoria, quum, "Cimbris et Teutonis a C. Mario pulsis, non minorem laudem "exercitus, quam ipse Imperator, meritus videbatur: factum "etiam nuper in Italia servili tumultu, quos tamen aliquid "usus ac disciplina, quam a nobis accepissent, sublevarent. "Ex quo judicari posset, quantum haberet in se boni con-"stantia; propterea quod, quos aliquamdiu inermos sine "caussa timuissent, hos postea armatos ac victores superas-"sent. Denique hos esse eosdem, quibuscum sæpenumero "Helvetii congressi, non solum in suis, sed etiam in illorum "finibus, plerumque superarint, qui tamen pares esse nostro "exercitu non potuerint. Si quos adversum prœlium et "fuga Gallorum commoveret, hos, si quærerent, reperire

Quum animadvertisset. Vulgo addunt *Cæsar,* quod scripti non agnoscunt.

Consilio — consilium. Sic edd. vet. et codd. potiores.

Omnium ordinum, i.e., centuriarum. Et cum priores cujusvis legionis centuriæ fuerint honestiores (digniore gradu) ceteris, ideoque primores centuriones ceteris honore prælati, potest illud *omnium ordinum* etiam significare, *omnium graduum. M.*

Postulatis. Cf. c. 35. *M.*

De sua (militum) *virtute, aut de ipsius* (Cæsaris) *diligentia. M.*

Non min. laudem, etc. Alia tradit Celsus, p. 34. et Plut. v. Cæs. c. 19.

Videbatur. Leg. *videbaur.* Etiamnum rem indicantibus ita videtur. *M.* Sed in vulgato consentiunt codd. et edd.

Factum etiam nuper. Præcipit I. C. H. legendum *factum idem.* Sed id subauditur.

Nuper, post Cimbricum bellum, bello servili, quod in Epitome 97 Liv. historiæ memoratur et a servis Germanis, captis a Mario, gestum est. Itaque Cæsar hoc exemplo demonstrat, vinci Germanos posse. *Cellar.* Idem Glareanos, Glandorpius et Hotomannus monuerant. *M.*

Quos sc. servos. *M.*

Aliquid. Sic codd. et edd. vet. vulgo *aliquis.*

Sublevarent. Leg. *sublevarint.* Res præterita est. *M.*

Constantia, animus intrepidus. ut apud Curt. 3, 12.

Esse eosdem. Vulgo addunt, *Germanos. M.* Etiam edd. vet. *Germanos hos esse eosdem.*

Adv. prœl. et fuga Gall.. Cf. c. 31 et 15. *M.*

"posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, "quum multos menses castris se ac paludibus tenuisset, neque "sui potestatem fecisset, desperantes jam de pugna et dis-"persos subito adortum, magis ratione et consilio, quam "virtute, vicisse. Cui rationi contra homines barbaros atque "inperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare, nostros "exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumen-"tariæ simulationem angustiasque itinerum conferrent, facere "adroganter, quum aut de officio Imperatoris desperare, aut "præscribere viderentur. Hæc sibi esse curæ; frumentum "Sequanos, Leucos, Lingonas subministrare; jamque esse in "agris frumenta matura: de itinere ipsos brevi tempore judi-"caturos. Quod non fore dicto audientes milites, neque signa "laturi dicantur, nihil se ea re commoveri: scire enim, qui-"buscumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut, male "re gesta, fortunam defuisse; aut, aliquo facinore comperto, "avaritiam esse conjunctam. Suam innocentiam perpetua "vita, felicitatem Helvetiorum bello, esse perspectam. Ita-"que se, quod in longiorem diem conlaturus esset, repræsen-"taturum et proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, "ut quam primum intellegere posset, utrum apud eos pudor "atque officium, an timor valeret. Quod si præterea nemo "sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua "non dubitaret; sibique eam prætoriam cohortem futuram." Huic legioni Cæsar et indulserat præcipue et propter virtutem confidebat maxime.

41. Hac oratione habita, mirum in modum conversæ sunt

Se tenuisset. Sic codd. et edd. quædam vet. ut apud Livium frequenter. Vulgo *se continuisset.*

Qui suum — conferrent. Simulatio rei frumentariæ est simulatio curæ ac timoris, ne frumentum non possit supportari: cf. c. 39: et timorem conferre in simulationem rei est, simulare, timorem oriri ex re. *M.* Ursinus et Ciaccon. temere, *qui sui timoris simulationem.*

Præscribere. Vulgo præmittunt *ei* contra codd. et edd. veter.

Leucos. Belgiam Gallicam inhabitarunt, vicini Lingonibus. *M.*

Milites. Abest a MSS. Additur in edd. Sed explicandi causa additum est a lectoribus aut librariis. Cf. c. 39 extr. ubi res narrata est. *M.* Græcus etiam habet τῶν στρατιωτῶν.

Conjunctam. Sic Oudend. e codd. Alii *convictam,* quod prius amiserat.

Innoc. perp. vita, etc. Egregie sic Ald. Manutius, prius legebatur *innoc. perpetua vitæ felicitate* vel *perpetuam vitæ felicitatem.*

Helvetiorum bello. Conf. c. 27. *M.*

Conlaturus. dilaturus, ut apud Cic. ad Div. 11, 18. *in posterum diem iter suum contulit.*

Esset. Immo, *fuisset,* e codd. et edd. quibusdam: *was er würde verschoben haben.* —— Ceterum hanc orationem Cæsaris attigit Plutarch. in ejus vita, c. 19. Aliam, ex suo ingenio fictam, scriptam Dio Cassius (38, 35—47), tamquam a Cæsare habitam. *M.*

Castra moturum. Vetus Bongars. *moturum* subaudito *castra,* ut B. Afr. c. 7. Sic et Flor. 2, 8, 8. Curt. 5, 18.

Valeret. Vulgo *plus valeret.* Comparativum ejecit Oudend. auctoritate codicum.

Tamen se cum, etc. Paulo aliter Frontin. 1, 9, 4.

omnium mentes, summaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata est, princepsque decima legio per Tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum judicium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit. Deinde reliquæ legiones per Tribunos militum et primorum ordinum Centuriones egerunt, uti Cæsari satisfacerent: se neque umquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum judicium, sed Imperatoris esse, existimavisse. Eorum satisfactione accepta et itinere exquisito per Divitiacum, quod ex Gallis ei maximam fidem habebat, ut milium amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, ut dixerat, profectus est. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariovisti copias a nostris milibus passuum quatuor et viginti abesse.

42. Cognito Cæsaris adventu, Ariovistus legatos ad eum mittit: quod antea de conloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset: seque id sine periculo facere posse existimare. Non respuit conditionem Cæsar: jamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur; magnamque in spem veniebat, pro suis tantis Populique Romani in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore, uti pertinacia desisteret. Dies conloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim, quum sæpe ultro citroque legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad conloquium Cæsar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: alia ratione se non esse venturum. Cæsar, quod neque conloquium interposita caussa tolli volebat, neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat, commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, eo legionarios milites legionis decimæ, cui quam maxime confidebat, inponere, ut præsidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. Quod quum fieret, non inridicule quidam ex militibus decimæ

Per Trib. —— *Centuriones.* Hanc lectionem metaphrasis Gr. expressit. Sed in plerisque codd. legitur: *cum Tribunis m. et pr. o. Centurionibus:* quæ et ipsa lectio commodum sensum habet, nempe milites deliberasse cum ducibus, quo modo Cæsari satis facerent. *M.* Sed tum legendum deinceps *uti Cæsari per eos satisfacerent,* quod codd. nonnulli habent. Cæterum *primorum ordinum Centuriones* sunt Centurio primipili, primus princeps, primus hastatus. Cf. 5, 28, 37. et Lips. de mil. 2. 8.

Quod ex aliis. Vulgo contra codd additur, *Gallis,* ut mox *quadraginta* pro *quinquaginta. M.* Davisius putat legendum *Gallis,* deleto *aliis.* bene.

Mil. amplius quinquaginta. Majorem longe numerum habet Græcus. Alii dant *quadraginta.*

Mil. pass. quatuor et viginti. Cluverius in procemio Germ. ant. scribi vult *quinque et viginti,* ut cum Plutarcho, c. 19. Cæsar conveniat.

Existimare. Sic Oud. ex codd. Vulgo *existimaret.* Paulo ante Oud. etiam *licere,* bene, non *liceret.*

Eo — inpon. Vulgo *eis* vel *in eos.*

Non inridic. Græc. *ἀστεῖόν τι.*

legionis dixit: "plus, quam pollicitus esset, Cæsarem facere; "pollicitum, se in cohortis prætoriæ loco decimam legionem "habiturum, nunc ad equum rescribere."

43. Planicies erat magna et in ea tumulus terrenus satis grandis. Hic locus æquo fere spatio ab castris utrisque aberat. Eo, ut erat dictum, ad conloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam equis devexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit. Item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ex equis ut conloquerentur et, præter se, denos ut ad conloquium adducerent, postulavit. Ubi eo ventum est, Cæsar initio orationis sua Senatusque in eum beneficia commemoravit, "quod rex adpellatus esset "a Senatu, quod amicus, quod munera amplissima missa: "quam rem et paucis contigisse et pro magnis hominum "officiis consuesse tribui" docebat: "illum, quum neque "aditum, neque caussam postulandi justam haberet, beneficio "ac liberalitate sua ac Senatus ea præmia consecutum." Docebat etiam, "quam veteres, quamque justæ caussæ "necessitudinis ipsis cum Æduis intercederent, quæ Senatus "consulta, quoties, quamque honorifica in eos facta essent: "ut omni tempore totius Galliæ principatum Ædui tenuissent, prius etiam, quam nostram amicitiam adpetissent; "Populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque "amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, "honore auctiores velit esse: quod vero ad amicitiam Populi "Romani adtulissent, id iis eripi, quis pati posset?" Postulavit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat, "ne aut "Æduis, aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet: "si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at "ne quos amplius Rhenum transire pateretur."

Rescribere est, aliter scribere, scriptum mutare. Cum ergo is, cujus nomen in peditum catalogo scriptum erat, deinde in equitum catalogum transcribitur, hoc dici potest *rescribere*, quia scriptum mutatur. Sed h. l. omnino dicitur, peditibus uti loco equitum. *M.* Verum ex sensu militis omnino prior significatio obtinet, quasi in equites essent transcripti. Samuel Petitus Obs. 1, 6. ita locum explicat: Cæsar pollicitus erat, se legionarios milites in *Prætoriæ cohortis*, i. e., in clientum loco habiturum; at nunc *ad equum rescribit*, hoc est, non tantum in clientelam, sed in familiam admittit. Tu vide sis Gronov. ad Sen. de benef. 5, 6.

Terrenus. al. *terreus*.

Ab castris utrisque. al. *Ariovisti et Cæsaris*. glossa.

Equis devexerat, equis vectos ad illum usque locum secum deduxerat. *M.*

Denos. Græcus δύο.

Amplissima. Multi codd. *amplissime*. Recte. *M.* De more v. Liv. 30, 15. Codd. optimi *tam amplissima*. v. Oud.

Et — magnis. Vulgo: *et a Romanis pro maximis:* contra codd. et vett. edd. *M.* Emendavit Davis.

Sui nihil, nihil sui juris, auctoritatis, opum, ditionis. In metaphr. Gr. οὐδὲν τῆς σφῶν ἀποβάλλειν. *M.*

Auctiores. al. *auctos*.

Quod — adtulissent, quod possedissent tum, cum ad societatem Pop. Rom. accessissent. *M.*

44. Ariovistus ad postulata Cæsaris pauca respondit; de suis virtutibus multa prædicavit: "Transisse Rhenum sese, "non sua sponte, sed rogatum et arcessitum a Gallis; non "sine magna spe magnisque præmiis domum propinquosque "reliquisse; sedes habere in Gallia, ab ipsis concessas, ob- "sides ipsorum voluntate datos; stipendium capere jure belli, "quod victores victis inponere consuerint; non sese Gallis, "sed Gallos sibi bellum intulisse; omnes Galliæ civitates ad "se obpugnandum venisse, ac contra se castra habuisse; eas "omnes copias a se uno prœlio fusas ac superatas esse; si "iterum experiri velint, iterum paratum sese decertare; si "pace uti velint, iniquum esse, de stipendio recusare, quod "sua voluntate ad id tempus dependerint. Amicitiam Populi "Romani sibi ornamento et præsidio, non detrimento, esse "oportere, idque se ea spe petisse. Si per Populum Ro- "manum stipendium remittatur et dedititii subtrahantur, non "minus libenter sese recusaturum Populi Romani amicitiam, "quam adpetierit. Quod multitudinem Germanorum in "Galliam transducat, id se sui muniendi, non Galliæ inpug- "nandæ caussa facere; ejus rei testimonium esse, quod, nisi "rogatus, non venerit, et quod bellum non intulerit, sed "defenderit. Se prius in Galliam venisse, quam Populum "Romanum. Numquam ante hoc tempus exercitum Populi "Romani Galliæ provinciæ fines egressum. Quid sibi vellet? "Cur in suas possessiones veniret? Provinciam suam hanc "esse Galliam, sicut illam nostram. Ut ipsi concedi non "oporteret, si in nostros fines inpetum faceret, sic item nos "esse iniquos, qui in suo jure se interpellaremus. Quod "fratres a Senatu Æduos adpellatos diceret, non se tam "barbarum, neque tam inperitum esse rerum, ut non sciret, "neque bello Allobrogum proximo Æduos Romanis auxilium

Transisse Rhenum. Abest *Rhenum* vet. cod. et possit abesse quia mox aderat.

A Gallis. ab Arvernis et Sequanis. V, c. 31. *spe*. ib.

Stipendium, Cap. 36: *Ædui stipendiarii facti*. *M*.

Capere. hoc verbum temere rejecit Clarkius.

Fusas. al. *pulsas*, ut 2, 24. 3, 28.

Iterum paratum. hoc *iterum* male delevit Scaliger. Græcus quoque habet. In edd vet. Mediol. Ven. aliis a *velint* ad *velint* linea deest.

Si pace uti velint. al. *sin — malint*. vel *si pacem malint* vel *mallent*.

Dependerint al. *pependerunt* vel *pependerint*.

Idque se ea spe petisse. Mavult I. C. H. *eamque se*. Non opus. intellige, *idque*, de amicitia P. R. Clarior tamen foret dictio *eamque*.

Fines egressum. al. *finibus*.

Sic item. Ita Oudend. e codd. et edd. vet. Scaliger mutarat in *iterum*.

Fratres. Cf. c. 33. Vulgo legebatur: *Quod ex Senatus-consulto Æduos adpellatos amicos diceret*. Sed cum *fratres* in omnibus fere codd. legeretur, in nullo autem *ex Senatus-consulto*, sed *a Se*: critici tum *fratres* receperunt; tum *a Se* mona[illegible] esse, a Senatu. Verba *et amici* addunt, alii omittunt. *M*. sapit.

Bello All. proximo. Cf.

" tulisse, neque ipsos in his contentionibus, quas Ædui secum " et cum Sequanis habuissent, auxilio Populi Romani usos " esse. Debere se suspicari, simulata Cæsarem amicitia, quod " exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi caussa habere. " Qui nisi decedat atque exercitum deducat ex his regionibus, " sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum: quod " si eum interfecerit, multis sese nobilibus principibusque " Populi Romani gratum esse facturum; id se ab ipsis per " eorum nuncios compertum habere, quorum omnium gratiam " atque amicitiam ejus morte redimere posset. Quod si de- " cessisset ac liberam possessionem Galliæ sibi tradidisset, " magno se illum præmio remuneraturum et, quæcumque " bella geri vellet, sine ullo ejus labore et periculo confec- " turum."

45. Multa ab Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, et " neque suam, neque Populi " Romani consuetudinem pati, uti optime meritos socios de- " sereret: neque se judicare, Galliam potius esse Ariovisti, " quam Populi Romani. Bello superatos esse Arvernos et " Rutenos ab Q. Fabio Maximo, quibus Populus Romanus " ignovisset, neque in provinciam redegisset, neque stipendium " imposuisset. Quod si antiquissimum quodque tempus spec- " tari oporteret, Populi Romani justissimum esse in Gallia " imperium: si judicium Senatus observari oporteret, liberam " debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti " voluisset."

46. Dum hæc in conloquio geruntur, Cæsari nunciatum est, equites Ariovisti propius tumulum accedere et ad nostros adequitare, lapides telaque in nostros conjicere. Cæsar loquendi finem fecit seque ad suos recepit suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes rejicerent. Nam etsi sine ullo periculo legionis delectæ cum equitatu prœlium fore videbat: tamen committendum non putabat, ut, pulsis hostibus, dici posset, eos ab se per fidem in conloquio circumventos.

Debere se suspicari. Plane sic Græcus. Faernus τὸ *debere* delebat.

Qui nisi. Ita codd. et edd. vet. vulgo *Quod nisi.*

Decessisset. Alii *discessisset. recessisset.*

Meritos. al. *merentes.*

Arvernos. Sic fasti triumphales et alia marmora, non *Avernos*, ut codd. plurimi.

A Fab. Max. vid. Strabo, l. 4, p. 191, et epitom. Liv. l. 61, ubi hujus victoriæ mentio fit. *M.*

Observari. al. *servari.*

Ad nostros. Præpositionem a Scaligero omissam e codd. restituit Clarke. Sic et edd. vet.

Finem fecit. al. *facit.* ut solet noster tempus mutare.

Per fidem, propter fidem datam et acceptam; ut in illa formula solemni: *ne propter te fidemve tuam captus fraudatusque sim:* apud Cic. de offic. 3, 17. *M.* Hotom. vult *per fidem colloquii.* non opus. Gemina habent Liv. 1, 9. *per fas ac fidem decepti.* Sallust fragm. L. 1. Or. Phil. 15.

Posteaquam in volgus militum elatum est, qua adrogantia in conloquio Ariovistus usus omni Gallia Romanis interdixisset, inpetumque in nostros ejus equites fecissent eaque res conloquium ut diremisset: multo major alacritas studiumque pugnandi majus exercitu injectum est.

47. Biduo post Ariovistus ad Cæsarem legatos mittit, velle se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo: uti aut iterum conloquio diem constitueret; aut, si id minus vellet, ex suis Legatis aliquem ad se mitteret. Conloquendi Cæsari caussa visa non est et eo magis, quod pridie ejus diei Germani retineri non poterant, quin in nostros tela conjicerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum et hominibus feris objecturum, existimabat. Commodissimum visum est, C. Valerium Procillum, C. Valerii Caburi filium, summa virtute et humanitate adolescentem, (cujus pater a C. Valerio Flacco civitate donatus erat) et propter fidem et propter linguæ Gallicæ scientiam, qua multa jam Ariovistus longinqua consuetudine utebatur, et quod in eo peccandi Germanis caussa non esset, ad eum mittere, et M. Mettium, qui hospitio Ariovisti usus erat. His mandavit, ut, quæ diceret Ariovistus, cognoscerent et ad se referrent. Quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo præsente, conclamavit: Quid ad se venirent? An speculandi caussâ? Conantis dicere prohibuit et in catenas conjecit.

48. Eodem die castra promovit et milibus passuum sex a Cæsaris castris sub monte consedit. Postridie ejus diei præter castra Cæsaris suas copias transduxit et milibus passuum duobus ultra eum castra fecit, eo concilio, uti frumento commeatuque, qui ex Sequanis et Æduis subportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die dies continuos quinque Cæsar pro castris suas copias produxit et aciem instructam habuit, ut,

Elatum est. bene sic codd. et edd. vet. Sic et Tacit. 12, 21. alii *relatum. delatum.*

Ut diremisset. Τὸ *ut* ex edd. vet. addidit Davis. Clarkius putabat, ante *fecissent* ponendum. Oud. ex *vi* ortum *ut* conjicit. Celsus quippe habet *inpetu*.

Injectum est. Quia in Græco est ἐνέφυ, Wasse ad Sallust. p. 398. conjicit scriptum fuisse *innatum est*.

Legatis. Dubitat Davisius, utrum hoc verbum præeunte metaphraste Græco omittendum, an in *legatum* mutandum sit. *M.*

Poterant. Leg. *potuerant*. *M.*

C. Valer. Cf. c. 19. et 53. Si ergo ibi habuit prænomen *Caii*, non potest hic cognomen *Marci* habere, ut in metaphr. Gr. et edd: quibusdam legitur: neque diversos homines fuisse, res ipsa declarat, etsi secus visum est Ciacconio, ita tamen, ut fluctuaret. Monuerunt Davis. et Oudendorp. *M.*

Longinqua. edd. Mediol. Ven. aliæ *longa*. Ciaccon. conjicit *longa jam*. *longinquam vitam* dicit Plautus Mil. 3, 1, 136. *dolores longinquos* Cic. Fin. 2, 29.

Conclamavit. Ita codd. Sed vulgg. *clamavit*, quasi non posset unus dici *conclamare*. *M.* Cf. Servius ad Æn. 3, 523. V. et Æn. 6, 259. Ovid. Met. 4, 690.

si vellet Ariovistus prœlio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit; equestri prœlio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani exercuerant. Equitum milia erant sex; totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi; quos ex omni copia singuli singulos, suæ salutis caussa, delegerant. Cum his in prœliis versabantur, ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, graviore vulnere accepto, equo deciderat, circumsistebant: si quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut, jubis equorum sublevati, cursum adæquarent.

49. Ubi eum castris se tenere Cæsar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederent, circiter passus sexcentos ab eis, castris idoneum locum delegit, acieque triplici instructa, ad eum locum venit. Primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire jussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. Eo circiter hominum numero XVI milia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit, quæ copiæ nostros perterrerent et munitione prohiberent. Nihilo secius Cæsar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere, jussit. Munitis castris, duas ibi legiones reliquit et partem auxiliorum; quatuor reliquas in castra majora reduxit.

50. Proximo die, instituto suo, Cæsar e castris utrisque copias suas eduxit: paullumque a majoribus progressus, aciem instruxit hostibusque pugnandi potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quæ castra minora obpugnaret, misit: acriter utrimque usque ad vesperum pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus, multis et inlatis et acceptis vulneribus, in castra reduxit. Quum ex captivis quæreret Cæsar, quam ob rem Ariovistus prœlio non decertaret, hanc reperiebat caussam, quod apud Germanos ea consuetudo.

Sing. sing. Dicebant etiam: *vir virum legit.* Tacit. Germ. c. 6. Fuit ergo hoc genus peditum, quos Græci *ἁμίππους* dixerunt, ut e Xenophontis hist. Gr. 7, 5, 23 adparet, ubi plura dixi. *M.* *Copia* heic pro exercitu, ut apud Cic. ad Att. post 8, 12. Sall. Cat. 56. Tacit. A. 2, 52. Cf. Index.

Si qui pro *si quis.* Sic C. 1, 84. 2, 24. Al 16.

Deciderat. al. *deciderant.*

Numero, al. *numerum.* al. omittunt. Cod. plurimi habent. Sic et 5. 2, 4. 5. 5, etc.

A majoribus. Plerique codd. et edd. addunt *castris.* Recte. *M.*

Apud Germanos consuetudo. Attigerunt hanc consuetudinem Plutarch. in Cæs. c. 19. et Dio Cass. 38, 48, ubi hoc ipsum bellum Cæsaris cum Ariovisto describitur. De mulieribus his fatidicis, quibus nomen Alrunarum seu Alironiarum (v. Wachteri Glossar. German. in v. *Alraunen)* fuisse perhi-

esset, ut matres familiæ eorum sortibus et vaticinationibus declararent, utrum prœlium committi ex usu esset, nec ne: eas ita dicere: Non esse fas, Germanos superare, si ante novam lunam prœlio contendissent.

51. Postridie ejus diei Cæsar præsidio utrisque castris, quod satis esse visum est, reliquit; omnis alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit, quod minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero valebat, ut ad speciem alariis uteretur. Ipse, triplici instructa acie, usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessario Germani suas copias castris eduxerunt, generatimque constituerunt paribusque intervallis Harudes, Marcomannos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos omnemque aciem suam rhedis et carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. Eo mulieres inposuerunt, quæ in prœlium proficiscentes milites passis crinibus flentes inplorabant, ne se in servitutem Romanis traderent.

52. Cæsar singulis legionibus singulos Legatos et Quæstorem præfecit, uti eos testis suæ quisque virtutis haberet. Ipse a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animum adverterat, prœlium commisit. Ita nostri acriter in hostes, signo dato, inpetum fecerunt itaque hostes repente celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes conjiciendi non daretur. Rejectis pilis, comminus gladiis pugnatum est: at Germani, celeriter ex consuetudine sua

beat, egit Keyslerus peculiari disputatione in antiquitatibus selectis septemtrionalibus et Celticis, et post hunc Schedius, qui de Diis Germanis scripsit, c. 43. pag. 430. etiam Dithmarus ad Taciti German. c. 8. aut interpretes Taciti ad Hist. 4, 61. Sed lectu dignissima est disputatio Ritteri de his Druidissis, (nam et sic adpellantur) inserta Historiæ Gallorum, p. 281. *M.* Exempla dant *Veleda* et *Aurinia* apud Tacitum: qui *tanquam Deas esse factas* adserit. Polyænus Strat. 8, 23. rei meminit, sed pro feminis viros ponit, et Clemens Alex. Strom. 1, 15. p. 305.

Familiæ e codd. recepit Oudendorpius pro vulg. *familias*: nam utrumque dicitur. *M.*

Sortibus. Sortes sunt divinationis genus, cum literæ, notæ, dicta, inscripta foliis, talis, ligno, scidulis, mixta aut concussa exhibentur iis, qui Deos consulunt, ut, quod primum veluti sortitione exierit, aut protractum sit, id responsi Divini vim habeat. Patet tamen hoc verbum latius: nam omnino responsa Divina dicuntur sortes. v. Lipsii Electa 2, 12. Hugo de prima scribendi origine, c. 26, p. 237, ed. Trotz. et in primis Van Dale de oraculis, pluribus in locis. *M.*

Non esse fas, non licere per religionem. *M.*

Præsidio—reliquit. bene sic Oud. e codd. ut 2, 29. 5, 11. 7, 40. etc. vulgo *præsidium* vel *relicto*.

Alarios. v. Ind. *M.*

Quod minus. Codd. et edd. quædam vet. *quo minus.* probat Oud. subaudito *eo magis*, vel pro *quoniam*.

Generatim. v. Ind. *M.*

Milites abest a multis libris et potest abesse. Mox plerique et metaphr. Gr. *manibus*, pauci *crinibus*. *M.* Manus tendebant in rogatione veniæ et pacis; crinis demittebant passos in obtestatione suorum. Cf. 2, 13. 7, 40. 47. C. 3, 98. utrumque jungitur 7, 48.

Minime firmam. Vossius malit *maxime firmam.* Sed id non necessarium.

phalange facta, inpetus gladiorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent et scuta manibus revellerent et desuper vulnerarent. Quum hostium acies a sinistro cornu pulsa atque in fugam conversa esset, a dextro cornu vehementer multitudine suorum nostram aciem premebant. Id quum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatu præerat, quod expeditior erat, quam hi, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsido misit.

53. Ita prœlium restitutum est atque omnes hostes terga verterunt, neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum milia passuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerint. Ibi perpauci aut viribus consisi transnatare contenderunt, aut lintribus inventis sibi salutem repererunt. In his fuit Ariovistus, qui, naviculum deligatam ad ripam nactus, ea profugit: reliquos omnes consecuti equites nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Ariovisti uxores, una Sueva natione, quam ab domo secum eduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Gallia duxerat, a fratre missam: utræque in ea fuga perierunt. Duæ filiæ harum, altera occisa, altera capta est. C. Valerius Procillus, quum a custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Cæsarem, hostis equitatu persequentem, incidit. Quæ quidem res Cæsari non minorem, quam ipsa victoria, voluptatem adtulit, quod hominem honestissimum provinciæ Galliæ, suum familiarem et hospitem, ereptum e manibus hostium, sibi restitutum videbat, neque ejus calamitate de tanta voluptate et gratulatione quidquam fortuna deminuerat. Is, se præsente, de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio se esse incolumem. Item M. Mettius repertus et ad eum reductus est.

Phalange facta. Cf. c. 24. *M.*

Phalangas. Germani generatim et per intervalla stantes pugnabant, ut c. 51, dictum est. Ergo *plures* eorum phalanges fuerunt. *M.*

Quinquaginta. Hic numerus plane incertus est. Omnes codd. habent *quinque:* unus Orosius, qui prœlium hoc et ipse 6, 7. descripsit, posuit *quinquaginta.* Variant etiam Græci, qui spatium per stadia metiuntur: nam in Plutarch. Cæs. c. 19, alii codd. *σταδίους τριακοσίους*, alii *τετρακοσίους* exhibent; in Cæsaris metaphrasi Græca *στάδια τετταράκοντα* legitur. Ceterum tironum causa liceat monere, stadium constare 125 passibus et octo stadia efficere unum miliare Romanum, sive mile passus. *M.* Mendum suboluit Hotomanno, qui sustulit.

Repererunt. Ita codd. Sed vulgo, *petierunt. M.*

Ab domo secum eduxerat. Incerta lectio est. Alii, *quam domo secum duxerat:* alii, *qu. d. s. edux.:* alii, *quam ab d. s. ed.* vel *dux.:* alii, *quam d. s. addux. M.*

Utræque perierunt. Sic codd. et edd. vet. Vulgo *utraque periit.*

Hostis equitatu persequentem. Ita probati codices et edd. Vulgo *hostium equitatum persequentem.*

Honestissimum. c. 19. *Princeps Galliæ. M.*

Sortibus. v. ad c. 50. *M.* Septimo a Cæsare sæculo adhuc eum morem viguisse, patet ex Beka in vita Willebrordi, transcripta ex Alcuino.

M. Mettius. Ejus mentio in numis Cæsaris apud Vaillantium et Eckhe-

54. Hoc prœlio trans Rhenum nunciato, Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt: quos Ubii, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar, una æstate duobus maximis bellis confectis, maturius paullo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam ad conventus agendos profectus est.

lium, in eo bigæ, insistente Pallade vel Bellona.

Quos Ubii, etc. Ita restituit B. Rhenanus R. Germ. l. 3. quem sequitur Fr. Hotomannus. Vulgo legebatur *quos ubi, qui proxime Rh. incolunt, senserunt perterritos.*

Proximi. sic bene codd. et edd. vet.

Conventus. v. Ind. *M.*

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

I. CONJURATIO BELGARUM ET BELLUM.—*Cap.* 1. Conjuratio Belgarum. 2, 3, Deditio Remorum, adveniente Cæsare. 4. Origo et copiæ Belgarum. 5. Iter et castra Cæsaris ad flumen Axonam. 6, 7. Oppugnatio oppidi nomine Bibrax soluta, misso a Cæsare contra Belgas subsidio. 8. Castra Cæsaris idoneo loco contra Belgas. 9—11. Discessus Belgarum ad tuendos fines contra Æduos, Titurio legato frustra inpugnato. clades. 12—14. Deditio Suessionum et Bellovacorum. 15. Ambianorum. mores Nerviorum. 16—28. Bellum Nervicum. clades. deditio. 29—33. Bellum Advatucorum. obsessio. perfidia. calamitas.

II. EXPEDITIO P. CRASSI IN ARMORICAM.—*Cap.* 34. Plures civitates maritimæ a P. Crasso subactæ.

III. RES POST BELGAS PACATOS GESTÆ.—*Cap.* 35. Opinio hujus belli apud Germanos. legati Germanorum ad Cæsarem. iter Cæsaris in Italiam et Illyricum. hiberna. subplicatio Romæ.

QUUM esset Cæsar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores adferebantur litterisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra Populum Romanum conjurare obsidesque inter se dare: conjurandi has esse caussas: primum, quod vererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim qui, ut Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita Populi Romani exercitum hiemare atque inveterascere in Gallia moleste ferebant; partim qui mobilitate et levitate animi novis imperiis studebant: ab nonnullis etiam, quod in Gallia a potentioribus

Dixeramus. Cf. 1, 1. *M.*

Pacata Gallia, quæ proprie dicitur, a Belgis distincta. *Cell.* vid. 1, 1. *M.*

Qui, ut Germanos. Sic codd. et edd. vet. item Gr. interpres. Particulam *ut* male omissam a Scaligero, observavit I. Fr. Gronov. ad Liv. 23, 27. restituit Davis.

Versari noluerant. Edd. vet. bene sic. At codd. male *voluerant.* Vulgo *nollent.* minus bene.

Ab nonnullis etiam. Subaudi *sollicitarentur Belgæ.*

atque his, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo Regna occupabantur, qui minus facile eam rem in imperio nostro consequi poterant.

2. Iis nunciis litterisque commotus Cæsar duas legiones in citeriore Gallia novas conscripsit et inita æstate, in interiorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium Legatum misit. Ipse, quum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit: dat negotium Senonibus reliquisque Gallis, qui finitumi Belgis erant, uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant seque de his rebus certiorem faciant. Hi constanter omnes nunciaverunt, manus cogi, exercitum in unum locum conduci. Tum vero dubitandum non existimavit, quin ad eos [duodecimo die] proficisceretur. Re frumentaria provisa, castra movet diebusque circiter quindecim ad fines Belgarum pervenit.

3. Eo quum de inproviso celeriusque omni opinione venisset, Remi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos, Iccium et Antebrogium, primos civitatis, miserunt, quid dicerent, se suaque omnia in fidem atque in potestatem Populi Romani permittere: neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra Populum Romanum omnino conjurasse: paratosque esse et obsides dare et imperata facere et oppidis recipere et frumento ceterisque rebus juvare: reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosque, qui cis Rhenum incolunt, sese cum his conjunxisse, tantumque esse eorum omnium furorem, ut ne Suessiones quidem, fratres consanguineosque

In imperio nostro, imperante Populo Rom. Cf. 1, 18. *M.* Delet præpositionem Vossius, ut est 1, 18. Sed hic codd. multi et edd. vet. habent.

Inita æstate. Alii, *ineunte*, ut *ἀρχομένου θέρους* in Gr. metaphr. Cum vero utraque lectio in codd. pluribus reperiatur promiscue, vix potest dici, utra verior sit. *M.* Etiam 3, 7. *inita hieme*. et B. Afr. 26, *æstate inita*.

Interiorem. Sic omnes fere codd. et edd. vett. Sed mutatum hoc est in *ulteriorem*. Enimvero *interior* est ipsa illa *ulterior*· nam altius s. interius in Galliam penetrat, qui ulteriorem Galliam ex Italia adit: huic ergo, ex Italia venienti, illa Gallia est *interior*. Quidquid autem, ut notum est et Davisius ad h. l. repetiit, a finibus remotius est, id dicitur *interius*, ut in Tacit. Germ. c. 5. *interiores Germani*. *M.* *Ulteriorem* præferebat Vossius.

Duodecimo die. Dubia plane sunt hæc verba; absunt a codd. plerisque, recte opinor; leguntur in nonnullis; metaphr. Gr. vero habet *ὡς τάχιστα*. *M.* Oud. suspicatur scriptum fuisse *primo* vel *primo quoque die*.

Provisa, al. *comparata*. ex glossa.

Omni opinione. Sic et 6, 30. 7, 56. alii *omnium*. in aliis deest.

Ex Belgis, si quis e Belgis Galliam adeat. *M.*

Civitatis. Vulgo addunt *suæ*, quod recte rejecit Oud. deest quippe in codd. multis et edd. vet.

Quid dicerent. Hæc desunt in optimis membranis teste Gronovio ad Senec. de benef. 7, 30. Cæsar interdum solet omittere.

Cum reliquis Belgis. Sic codd. sed edd. veter. *reliquisque*, quod probat Davis. perperam, ut ex seq. *reliquos omnes Belgas* patet.

Omnino. in pluribus codd. et edd. priscis deest.

Qui cis Rhenum incolunt. Sic codd. omnes, excepto uno, et edd. antt. ut Oudendorp. monuit. Recentiores his substituerunt, *qui ripas Rheni incolunt*, quæ totidem verbis in Gr. metaphr. leguntur. *M.*

suos, qui eodem jure et eisdem legibus utantur, unum imperium unumque magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent.

4. Quum ab his quæreret, quæ civitates, quantæque in armis essent et quid in bello possent, sic reperiebat: plerosque Belgas esse ortos ab Germanis; Rhenumque antiquitus transductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse; solosque esse, qui, patrum nostrorum memoria, omni Gallia vexata, Tuetonos Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint. Qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem magnosque spiritus in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata, Remi dicebant, propterea quod propinquitatibus adfinitatibusque conjuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. Plurimum inter eos Bellovacos et virtute et auctoritate et hominum numero valere: hos posse conficere armata milia centum: pollicitos ex eo numero electa milia LX. totiusque belli imperium sibi postulare. Suessiones suos esse finitumos, latissimos feracissimosque agros possidere. Apud eos fuisse Regem nostra etiam memoria Divitiacum, totius Galliæ potentissimum, qui quum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ imperium obtinuerit: nunc esse Regem Galbam: ad hunc propter justitiam prudentiamque, summam totius belli omnium voluntate deferri: oppida habere numero XII, polliceri milia armata quinquaginta: totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur longissimeque absint: XV milia Atrebates: Ambianos X milia: Morinos XXV milia: Menapios VIIII milia: Caletos X milia: Velocasses et Veromanduos totidem: Advatucos XXVIIII milia, Condrusos, Eburones, Cæræsos,

Teutonos. al. *Teutones*. perinde, ut *Santones* et *Santoni*.

Remi. al. *Rhemi*. nil interest. Sic et *Rhedones* vel *Redones*. Cellarius in Orthogr. p. 56. rejicit adspirationem, quod vox sit Celtica; verum scribitur et *rheda*.

Electa LX. sc. *milia*: idque verbum edd. recentiores addiderunt, etsi multi codd. id non habent, unde Oudendorp. rursus sustulit. *M*.

Latissimos. al *fines latissimos*.

Galbam. Error scripturæ videtur, quod Dio Cassius 39, 1. hunc regem adpellavit Ἀλβὰν. *M*.

Longissimeque absint. stricte sumtum a vero abest. hinc Vossius vult *long. ab omni cultu absint*, ut 1, 1. sed, longum modo intervallum notari, Davisius monet.

XV milia Atrebates. Non modo in nominibus ipsarum gentium est scripturæ diversitas in codicibus; sed numeri quoque ita passim variant in iisdem codd. atque edd. tum vero apud Jul. Celsum metaphrasten Græcum et Orosium 6, 7, ut profecto nulla satis certa lectio ubique constitui possit. *M*. Parum interest.

Cæræsos. Nominis memoria videtur superesse in fluvio *Chiers*, ut *Pæmanorum* in *Famenne* sive *Famine*. V. D'Anville Not. de la Gaule, p. 188.

Pæmanos, qui uno nomine Germani adpellantur, arbitrari ad XL milia.

5. Cæsar, Remos cohortatus liberaliterque oratione prosecutus, omnem senatum ad se convenire, principumque liberos obsides ad se adduci jussit. Quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse, Divitiacum Æduum magno opere cohortatus, docet, quanto opere rei publicæ communisque salutis intersit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. Id fieri posse, si suas copias Ædui in fines Bellovacorum introduxerint et eorum agros populari cœperint. His mandatis, eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire vidit, neque jam longe abesse ab his, quos miserat, exploratoribus et ab Remis cognovit, flumen Axonam, quod est in extremis Remorum finibus, exercitum transducere maturavit atque ibi castra posuit. Quæ res et latus unum castrorum ripis fluminis muniebat et, post eum quæ essent, tuta ab hostibus reddebat et, commeatus ab Remis reliquisque civitatibus ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi præsidium ponit et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum, Legatum, cum sex cohortibus reliquit: castra in altitudinem pedum duodecim vallo, fossaque duodeviginti pedum, munire jubet.

6. Ab his castris oppidum Remorum, nomine Bibrax, aberat milia passuum VIII. Id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. Ægre eo die sustentatum est. Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est hæc. Ubi, circumjecta multitudine hominum totis mœnibus, undique lapides in murum jaci cœpti sunt murusque defensoribus nudatus est, testudine facta portas succedunt murumque sub-

Magno opere—quanto opere. Sic Oudend. e codd.

Distineri. male alii *detineri*.

Vidit. Hoc verbum Oudend. e suis codd. et vett. edd. restituit, omissum fortasse eo, quod mox *cognovit* sequebatur. *M*.

Post eum sc. Cæsarem. Monuit Clarkius. Quæ lectio cum esset paulo obscurior, *eum* mutari cœptum est in *ea*, quod vulgg. edd. habent contra codd. *M*. *Ea* inrepsit ex conjectura Ciacconii. Davisius τὸ *eum* referebat ad exercitum. *Essent* quoque codd. habent et edd. vet. pro quo alii *erant*.

Posset. al. *possent*.

Reliquit. al. *relinquit*.

In altitudinem. Codd. et edd. vet. *in altitudine*. Sed prior forma nostro et aliis frequentior. Cf. 1,2. 2,7.8.3,13.

Duodeviginti pedum. Stewechius ad Vegetium 3, 8. rescribendum censet XIX. ex præscripto istius de inpari numero. temere. nec enim hujus moris observans Cæsar fuit. V. 7, 36. 72. C. 1, 61. Cf. Obs. misc. crit. in auct. t. 8. p. 333.

Munire jubet. Bene sic subaudito accusativo personæ.

Gallorum—Ubi. Ex multiplici varietate lectionis Oudend. id quod in textu nunc est, recepit. Edd. vulgg. habent: *Gall. ead. atque Belg. opp. est. Hi, ubi*——Istud *hæc* aut *Hi* redundat. *M*. *Hæc* habet Flodoardus in hist. eccles. Rom. 1, 2.

Portas succedunt. al. *portis*. Sed accusativus recte se habet. Sic Silius 10, 596. *succedere muros*. Liv. 22, 28. *tumulum*. Tacitus, 2, 20. *murum*,

ruunt. Quod tum facile fiebat. Nam, quum tanta multitudo lapides ac tela conjicerent, in muro consistendi potestas erat nulli. Quum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate et gratia inter suos, qui tum oppido præerat, unus ex his, qui legati de pace ad Cæsarem venerant, nuncios ad eum mittit, nisi subsidium sibi submittatur, sese diutius sustinere non posse.

7. Eo de media nocte Cæsar, iisdem ducibus usus, qui nuncii ab Iccio venerant, Numidas et Cretas sagittarios et funditores Baleares subsidio oppidanis mittit: quorum adventu et Remis, cum spe defensionis, studium propugnandi accessit et hostibus eadem de caussa spes potiundi oppidi discessit. Itaque, paullisper apud oppidum morati agrosque Remorum depopulati, omnibus vicis ædificiisque, quos adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris omnibus copiis contenderunt et ab milibus passuum minus II castra posuerunt, quæ castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius milibus passuum VIII in latitudinem patebant.

8. Cæsar primo, et propter multitudinem hostium, et propter eximiam opinionem virtutis, prœlio supersedere statuit; quotidie tamen equestribus prœliis, quid hostis virtute posset et quid nostri auderent, sollicitationibus periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris, ad aciem instruendam natura obportuno atque idoneo, (quod is

ubi vide notata nostra. Male olim legebatur *succendunt*.

Nam, quum conjicerent. Veterem hanc lectionem restituit Oudend. legebatur *Nam—conjiciebant*. omisso *quum*.

Iccius. Cf. c. 3. *M*.

Nuncios. al. *nuncium*. Sed patet ex seq. plures fuisse.

Submittatur. Ita codd. et edd. vet. vulgo *mittatur*.

Numidas. Sunt levis armaturæ milites. Cf. c. 10. *M*.

Cretas. Οἱ Κρῆτες εἰσὶ τοξεύειν ἀγαθοί. Ælian. V. H. 1, 10. *Cellar*.

Baleares. De incolis insularum Balearidum in Hispanico mari notissima sunt, quæ Strabo (geogr. 3. p. 168.) scripsit: σφενδονῆται ἄριστοι λέγονται καὶ τοῦτ' ἤσκησαν, ὥς φασι, διαφερόντως, ἐξ ὅτου Φοίνικες κατέσχον τὰς νήσους. Cf. Liv. 28, 37. Atque hoc scire sufficit: nam hoc unum est certum: cetera omnia, quæ de causa nominis tradi solent, veluti a βάλλειν (Diod. Sic. 5, 17), aut e sermone phœnicio (Strabo 14. p. 654), aut a quodam Baleo (Livian. epit. lib. 60), hæc igitur omnia incerta sunt, efficta nimio studio etymologiæ, quod et veterum et recentiorum multos scriptores de gentium originibus tenuit. *M*.

Discessit. Sic codd. Sic et Quintil. 11, 1, 16. *æmulatio discessit*. 11, 2, 44. *memoria discedit*. Davis. ex conjectura Gronovii mavult *decessit*.

Quos adire. Vel legendum, *quæ*, vel *quot*, vel *quo*. *M*. *Quos* per syllepsin adcommodatur digniori generi.

Omnibus copiis. Sic et alibi noster, ut c. 19. et 33. item 4, 24. 5, 49. C. 1, 63. Nonnunquam tamen et præpositio apud nostrum additur. Vide 1, 26. 38. C. 1, 19. Parum ergo refert.

Periclitabatur. Vid ind. Eodem sensu Plautus Amph. 2, 2, 56. 3, 2, 33. Codd. quidam habent *sollicitationibus exquirebat*. alii *experiebatur*. utrumque ex glossa.

Atque idoneo. hic ante parenthesin inserit I. C. H. *confligere decrevit et* Verum absque hoc suhplemento locus probe est intellectus.

collis, ubi castra posita erant, paullulum ex planitie editus, tantum adversus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris dejectus habebat et frontem leniter fastigatus paullatim ad planitiem redibat) ab utroque latere ejus collis transversam fossam obduxit circiter passuum CD et ad extremas fossas castella constituit, ibique tormenta conlocavit, ne, quum aciem instruxisset, hostes, quod tantum multitudine poterant, ab lateribus pugnantes suos circumvenire possent. Hoc facto, duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut, si qua opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant.

9. Palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, hostes exspectabant: nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut inpeditos adgrederentur, parati in armis erant. Interim prœlio equestri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum prœlio nostris, Cæsar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi vadis repertis, partem suarum copiarum transducere conati sunt eo consilio, ut, si possent, castellum, cui præerat Q. Titurius Legatus, expugnarent pontemque interscinderent; si minus potuissent, agros Remorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatuque nostros prohiberent.

10. Cæsar, certior factus ab Titurio, omnem equitatum et

Paullulum ex plan. editus, leniter acclivis. *M.*

Adversus. An, ea parte, quæ adversa, e regione erat? *M.* parte anteriore, *von vornen, sur le devant*. Sic *adversi dentes*, anteriores. Cic. N. D. 2, 54.

Dejectus habebat, varios veluti gradus *(Absatze)*, per quos, ut per præcipitia, desiliendum potius, quam descendendum erat. Uno verbo, latera non erant sensim aut leniter declivia. *M.* Cf. c. 22.

Frontem, i.e., quoad frontem. Alii, *in frontem*, explicandi causa ediderunt: Frontem dicit eam partem, quæ est e regione hominis, sub monte stantis, et a lateribus distinguitur: nisi quis malit, esse cacumen. *M.* Vulgo *in fronte*. Sed elliptica ista locutione nihil frequentius. Ovid. Fastor. 3, 269. *frontem redimita coronis*. Cf. et 6, 321. Met. 3, 666.

Leniter fastigatus. Vulgo *leviter*. Sed *leniter* codd. ap. Clarkium et Davis. item edd. vet. Alia v. in Ind. *fastigatus*, recte, non *fastigiatus*, quod patet ex Silio 5, 50. alii male *castigatus*. Cf. Voss. ad Melam. 1, 4.

Conscripserat. Cf. c. 2. *M.*

Si qua opus esset. Sic Grut. e cod. Petavii. Vulgo *si quid* vel *si quod*, ut Græcus εἴ τι δέον εἴη.

Sec. equitum prœlio nostris. Sic Oudend. e probis codd. Vulgo *equitum nostrorum*.

Demonstratum est. Cf. cap. 5, M.

Si minus potuissent. Sic Oudend. e codd. sic et Flodoardus. Alii *sin minus* vel *sin minus possent*.

Comm. n. proh. Vulgo contra codd. *commeatusque nostros sustinebant*. *M.* Edd. vet. *commeatusque nostros prohiberent*.

Cæsar, certior. Nomen *Cæsaris* male passim omittitur in codd. et edit.

levis armaturæ Numidas, funditores sagittariosque pontem transducit atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes inpeditos nostri in flumine adgressi, magnum eorum numerum occiderunt. Per eorum corpora reliquos, audacissime transire conantes, multitudine telorum repulerunt; primos, qui transierant, equitatu circumventos interfecerunt. Hostes, ubi et de expugnando oppido et de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi caussa viderunt, atque ipsos res frumentaria deficere cœpit, concilio convocato constituerunt, optimum esse, domum suam quemque reverti, ut, quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenirent et potius in suis, quam in alienis, finibus decertarent et domesticis copiis rei frumentariæ uterentur. Ad eam sententiam cum reliquis caussis hæc quoque ratio eos deduxit, quod Divitiacum atque Æduos finibus Bellovacorum adpropinquare cognoverant. His persuaderi, ut diutius morarentur neque suis auxilium ferrent, non poterat.

11. Ea re constituta, secunda vigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine, neque imperio, quum sibi quisque primum itineris locum peteret et domum pervenire properaret, fecerunt, ut consimilis fugæ profectio videretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias veritus, quod, qua de caussa discederent, nondum perspexerat, exercitum equitatumque castris continuit. Prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, præmisit. His Q. Pedium et L. Aurunculeium Cottam Legatos præfecit. T. Labienum Legatum cum legionibus tribus subsequi jussit. Hi novissimos adorti et multa milia passuum prosecuti, magnam mul-

Levis armat. Numidas. Cf. Liv. 35, 11. et Claudian. b. Gild. 435. seq.

Audacissime—repulerunt. Male ergo Plut. cap. 20. dicit *αἰσχρῶς ἀγωνισαμένους*.

Et, quorum—Leg. *ut, quorum*. *M.* Saltem subaudiendum *ut* judicat Oudend. qui veterem lectionem restituit, pro qua Manut. et Hotom. posuerant *convenire*. Mihi emendatio Mori sat apta videtur et recipienda.

Ut potius.—Leg. *et pot*. *M.*

In alienis. bene præpositio repetitur. Sic codd. et edd. vet. et usus is alibi frequens.

Copiis rei frum. Respice ad 1, 31.

Divit——adpropinquare. Factum erat suasu et hortatu Cæsaris, vid. cap. 5. *M.*

Neque suis a. f. Sic codd. et ed. vet. Vulgo *ne*. in codice Ortelii *neu* Wasse volebat *ne qua*.

Insidias veritus. ex inscitia loci. Dio, 39, 2.

His Q. Pedium. Ita codd. vel *iis*. per egregiam synthesin. Male recentiores mutarunt in *eique*.

Hi novissimos—ponerent. Hæc periodus in vulgg. edd. in duas discerpta et varie perturbata est. Oudend. e codd. restituit. *M.* Sed jam ed. Mediol. et seq. vet. ita habent. In iis mox est et *prioresque*, quod Oud. probat, et ego recipio. Porro habent quoque *ponerent*, quod pendet a *quum*, pro quo Aldus et alii male *posuerunt*.

titudinem eorum fugientium conciderunt, quum ab extremo agmine, ad quos ventum erat, consisterent fortiterque inpetum nostrorum militum sustinerent; prioresque (quod abesse a periculo viderentur, neque ulla necessitate, neque imperio continerentur,) exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi præsidium ponerent. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium: sub occasumque solis destiterunt seque in castra, ut erat imperatum, receperunt.

12. Postridie ejus diei Cæsar, prius quam se hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit et magno itinere confecto ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere obpugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis, vineas agere, quæque ad oppugnandum usui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fuga Suessionum multitudo in oppidum proxima nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere jacto turribusque constitutis, magnitudine operum, quæ neque viderant ante Galli, neque audierant, et celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt et, petentibus Remis, ut conservarentur, inpetrant.

13. Cæsar, obsidibus acceptis, primis civitatis atque ipsius Galbæ Regis duobus filiis armisque omnibus ex oppido traditis, in deditionem Suessiones accepit, exercitumque in Bellovacos duxit. Qui quum se suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Cæsar cum

Ab extr. agm. i. e., ii in extremo agmine. *M.*

Præsidium. Pauci codd. *subsidium.* Cæsar libentius *præsidium* hoc sensu dicit. Ceterum Dio Cass. 39, 2, et Plutarch. in Cæs. c. 20. hanc expeditionem paucissimis attigerunt. *M.* *Subsidium* recepit Scaliger, secuti sunt alii.

Destiterunt, scil. interficere. Vulgo *sequi destiterunt*. Verum id *sequi* abest a bonis codd. et edit. vet.

Terrore. alii, *pavore.*

Vineas agere. Pro *agere* legendum *aggerem* præcipit Hotomannus. frustra. Male quippe referretur ad *comparare*. Imo mox repetitur *vineis actis*. L. 7, 17. legitur *aggerem adparare, vineas agere*. Folardum si audias, *vineæ* hic sunt fossæ tectæ, quales hodie dicuntur *tranchées couvertes de claies, Laufgraben*. V. son Comment. sur Polybe, t. 2. art. 9. p. 167. Negat hoc Guischard in Mém. milit. t. 2. p. 5. et e Vegetio, 4, 15. docet fuisse machinas mobiles, quales videsis descriptas in Indice, exponitque per Gallicum *galeries*. Utramque significationem diversis obtinere locis statuit Lo-Looz in Défense du Chev. de Folard. 8. Bouillon, 1776. p. 28. putatque *vineas agere* et *aggeres agere* esse synonyma, qua in re fallitur omnino. Vide v. *agger* in Indice.

Turribus constitutis. Vet. cod. *constructis.* forsan e glossa.

Galbæ. vid. c. 4. *M.*

Bratuspantium. Idem esse cum Ptolemæi *Cæsaromago Bellovacorum*, postea sic dicto in honorem Cæsaris vel Augusti, putant Scaliger, Sanson, Hadr. Valesius, Cellarius. Ast D'Anville ante duo et quod excurrit sæcula prope vicum Breteuil in parœcia Vandeuil superfuisse vestigia urbis sub

exercitu circiter milia passuum quinque abesset, omnes majores natu, ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere et voce significare cœperunt, sese in ejus fidem ac potestatem venire, neque contra Populum Romanum armis contendere. Item, quum ad oppidum accessisset castraque ibi poneret, pueri mulieresque ex muro passis manibus suo more pacem ab Romanis petierunt.

14. Pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Æduorum copiis, ad eum reverterat) facit verba: "Bellovacos omni tempore in fide atque amicitia civi-"tatis Æduæ fuisse: inpulsos a suis principibus, qui "dicerent, Æduos, a Cæsare in servitutem redactos, omnes "indignitates contumeliasque perferre et ab Æduis defecisse "et populo Romano bellum intulisse. Qui hujus consilii "principes fuissent, quod intellegerent, quantam calamita-"tem civitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere "non solum Bellovacos, sed etiam pro his Æduos, ut sua "clementia ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, "Æduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificatu-"rum: quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, "sustentare consuerint."

15. Cæsar honoris Divitiaci atque Æduorum caussa sese eos in fidem recepturum et conservaturum dixit: sed, quod erat civitas magna inter Belgas auctoritate atque hominum multitudine præstabat, DC obsides poposcit. His traditis, omnibusque armis ex oppido conlatis, ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui se suaque omnia sine mora dediderunt. Eorum fines Nervii adtingebant: quorum de natura moribusque Cæsar quum quæreret, sic reperiebat: "Nullum "aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini reliqua-"rumque rerum, ad luxuriam pertinentium, inferri, quod "his rebus relanguescere animos et remitti virtutem existi-"marent: esse homines feros magnæque virtutis: increpitare

nomine *Brantuspante* docet. Obtulerat Academiæ Parisinæ olim cel. Bonami dissertationem de *Bratuspantio*. V. Mantissam observ. ad h. l. et Not. de la Gaule, p. 172.

Ad eum rev. ad Cæsarem. *M.*

Petere non solum. Edit. vet. *Præterea petere.*

Sustentare. Ædui a Belgis auxilium petere solent, ut pares sint bello gerendo. *M.*

Sed, quod erat. Alii *et.*

Inter Belgas. Alii *et inter.*

Ad luxur. pertin. Hæc verba ab haud paucis libris absunt. Si omittantur, voluit Cæsar dicere, id quod jam Oudend. vidit, Nervios omnino nihil mercium velle extrinsecus inportari. *M.* Plane ut 4, 2. Oudend. vulgatum ex verbis seq. ortum suspicatur et ex 1, 2. Gruterus verbum *pertinentium* abjici volebat. Græcus et Celsus cum vulgato consentiunt.

Animos eorum. Deleverim *eorum,* quod fieri posse sensit Oudend. Si ad Nervios referretur, debebat esse *suos.* *M.* Mihi videtur pronomen e glossa adjectum et tollendum. Apud Celsum et metaphrasten Græcum generale effatum est. Cf. 4, 2.

"atque incusare reliquos Belgas, qui se Populo Romano "dedidissent patriamque virtutem projecissent: confirmare, "sese neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis "accepturos."

16. Quum per eorum fines triduum iter fecisset, inveniebat ex captivis, Sabim flumen ab castris suis non amplius milia passuum decem abesse: trans id flumen omnis Nervios consedisse adventumque ibi Romanorum exspectare una cum Atrebatibus et Veromanduis, finitumis suis: (nam his utrisque persuaserant, uti eamdem belli fortunam experirentur) exspectari etiam ab his Aduatucorum copias, atque esse in itinere: mulieres, quique per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum conjecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset.

17. His rebus cognitis, exploratores Centurionesque præmittit, qui locum idoneum castris deligant. Quumque ex dediticiis Belgis reliquisque Gallis complures, Cæsarem secuti, una iter facerent: quidam ex his, ut postea ex captivis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Nervios pervenerunt atque iis demonstrarunt, inter singulas legiones inpedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quidquam negotii, quum prima legio in castra venisset reliquæque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri: qua pulsa, inpedimentisque direptis, futurum, ut reliquæ contra consistere non auderent. Adjuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quod Nervii antiquitus, quum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis,) quo facilius finitumorum equitatum, si prædandi caussa ad eos venisset, impedirent, teneris arboribus incisis atque inflexis, crebris in

Dedidissent. Alii *dedissent*.

Confirmare, adfirmare, ut apud Cic. ad Div. 6, 8. *ego tibi hoc confirmo*.

Triduum. Sic boni codd. et edd. vet alii *triduo*. parum interest.

Atrebatibus. Cod. Schotti aliique *Atrebatis* et mox *Aduatucorum*.

His rebus cogn. Alii *Cæsar his r. c.* Sed codd. multi et edd. vet. vocem eam non agnoscunt, nec opus.

Eorum d. cons.—perspecta, cognoverant modum, quo exercitus Romanus per illos dies solitus erat iter facere, quale agmen Rom. solebat esse. *M*. Davisius tacite et male edidit *prospecta*. I. C. H. legi præcipit *consuetudine et ratione*.

Sub sarcinis. Sic et 8, 24. 8, 27. et C. 1, 66. *sub onere*. v. Ind.

Atque inflexis crebrisque in lat. ramis enatis. In Ursini codice τὸ *inflexis* pro glossa habet *curvatis*. Simili modo Oudend. ab aliis glossatoribus adjectum *enatis*, *renatis*, autumat. Non comparet hæc vox in Scaligeri, Leidensi primo et aliis codd. Ita et præcedens *que* ignorat cod. Dorvillii cum edd. Rom. Mediol. Ven. Deleta utraque ista voce, egregie procurrit sensus. Quod suadet Oudend. *enatis* referendum ad *et rubis*, mihi non adridet, otiosum est epitheton. Pro *inflexis* temere *implexis* legendum præcipit Davisius. Ceterum non absi-

latitudinem ramis et rubis sentibusque interjectis effecerant, ut instar muri hæ sepes munimenta præberent; quo non modo intrari, sed ne perspici quidem posset. His rebus quum iter agminis nostri inpediretur, non omittendum sibi consilium Nervii æstimaverunt.

18. Loci natura erat hæc, quem locum nostri castris delegerant. Collis, ab summo æqualiter declivis, ad flumen Sabim, quod supra nominavimus, vergebat. Ab eo flumine pari adclivitate collis nascebatur, adversus huic et contrarius, passus circiter ducentos, infima apertus, ab superiore parte silvestris, ut non facile introrsus perspici posset. Intra eas silvas hostes in occulto sese continebant: in aperto loco secundum flumen paucæ stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter trium.

19. Cæsar, equitatu præmisso, subsequebatur omnibus copiis: sed ratio ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant. Nam, quod ad hostis adpropinquabat, consuetudine sua Cæsar sex legiones expeditas ducebat: post eas totius exercitus inpedimenta conlocarat: inde duæ legiones, quæ proxime conscriptæ erant, totum agmen claudebant, præsidioque inpedimentis erant. Equites nostri, cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi, cum hostium equitatu prœlium commiserunt. Quum se illi idemtidem in silvas ad suos reciperent ac rursus ex silva in nostros inpetum facerent, neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta

milia tradunt Strabo 4. p. 194. et Curtius 6, 5.

Sentibusque interjectis. Leid. I. *intertextis*, quod verum putat Oud. sed *interjectis* repetitur mox c. 22.

Non modo intrari. Vulgo, *non modo non intrari*, contra codd. Scilicet Latini solebant pro *non modo non* ponere *non modo*, sequente illo *sed ne quidem*. Res est tralaticia. Vid. ind. et præter alios Ernesti Clau. Cic. in *non*. *M.* Adde Perizonium ad Sanctii Minervam 4, 7. p. 694.

Æstimaverunt. Sic Oud. e bonis codd. vulgo *existimaverunt*. Alibi quoque restituit Oudend. Vid. et Burmann. ad Quinct. 5, 10. et Phædr. 3, 4.

Quem locum. Frequenter tali repetitione utitur noster, ut 1. 6. 16. 29. 31. etc. Bene ergo vocem vulgo omissam reposuit Oudend.

Æqualiter, ita, ut neque eminentiora neque depressiora loca haberet. *M.*

Infima, quoad infima loca, quoad radices. Sic c. 8. *frontem fastigatus*. Hoc *infima* Oudend. ex una (Petaviano) codice recte restituit; ceteri omnes syntaxin rariorem male mutarunt in *infimus*, *infimis*, *inferius*. (*in fine*). *M.* Burmannus hæc esse vitiosa senserat.

In aperto, nullis arboribus vestito. *M.*

Altit. pedum circiter trium. Ciacconius suspicatur legendum *latitudo pedum CCC* vel *altitudo pedum XXX*. quia c. 27. *transire ausi* dicantur *flumen latissimum et altissimum*. Verum ibi *altissimæ ripæ* dicuntur, non *flumen*, quod certe *altum* XXX pedes transire non forent ausi.

Quod ad hostis (i. e. hostes) *adprop.* Hæc est unius codicis, et tamen unice vera lectio. Vulgo, *quod hostis adpropin.* Sed hostis non adpropinquabat, exspectabat enim trans flumen adventum Romanorum. v. c. 16. Monuerunt Ursinus, Davis. et Oudend. *M.* Codd. quidam habent *quoad*. Faernus, cui vitium subolucrat, legebat *hosti*.

Proxime. Cf. c. 2. *M.*

ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent: interim legiones sex, quæ primæ venerant, opere dimenso, castra munire cœperunt. Ubi prima inpedimenta nostri exercitus ab his, qui in silvis abditi latebant, visa sunt, (quod tempus inter eos committendi prœlii convenerat) ita, ut intra silvas aciem ordinesque constituerant atque ipsi sese confirmaverant, subito omnibus copiis provolaverunt impetumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsis ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt, ut pæne uno tempore et ad silvas et in flumine et jam in manibus nostris hostes viderentur. Eadem autem celeritate adverso colle ad nostra castra atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

20. Cæsari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod erat insigne, quum ad arma concurri oporteret: signum tuba dandum: ab opere revocandi milites: qui paullo longius aggeris petendi caussa processerant, arcessendi: acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum: quarum rerum magnam partem temporis brevitas et successus

Porrecta ac. Delendum est *ac*, sensus autem hic: *quem ad finem* (quosque) *loca aperta* (nullis silvis tecta) *porrecta pertinebant* (extendebantur). Ut dicitur, *porrectus extenditur* seu *procurrit*, pro, *porrectus est*: sic *porrectus pertinet ad aliquem locum*, pro, *porrectus est usque ad illum locum*. Varietas lectionis (*ad* pro *ac*, et *aperta loca* pro *loca aperta*) atque dissensus interpretum indicat, lectionem vulg. vitio laborare *M.* Tò *aperta* pro glossa τοῦ *porrecta* habent Hotom. et Gruterus. Verum ea vox admodum trita est nostro. v. Index. Davisius secutus edd. Rom. Ven. dedit *συνωνύμως porrecta ac aperta loca*. Clarke, quocum faciunt Cellarius aliique, τὸ *porrecta* absolute positum putat, ut apud Minuc. Fel. c. 17. *porrecta camporum*, adeoque vulgatum retinet. idem jam Ciacconio visum. Dubius omnino locus.

Opere dimenso, i. e. spatio dimenso, in quo opus (castra) munire volebant. Puto esse id. quod usitatius dicitur *castra metari*. *M.*

Tempus — convenerat. Cf. cap. 17. *M.*

Ita, ut. Davisius hoc *ut* capit de tempore pro *postquam*, quia in variis codicibus τὸ *ita* deest. Sed in aliis et edd. vet. legitur estque adverbium similitudinis pro *eo modo, quo*.

Confirmaverant, consilio capiendo, pollicendo, cohortando. *M.*

Proturbatis. Ita Faernus e vet. cod. prius legebatur *perturbatis*. mox *decucurrerunt*. Ursinus e suo codice et Charisio, in edd. vet. erat *decurrerunt*.

In flumine. Hoc flumen transgressi Nervii volebant Cæsaris exercitum, in altera ripa relictum, adoriri. Hinc transgressi flumen erant *in manibus Romanorum*, h. e. prope Romanos, adstantes castris Romanorum, ὑπέγγυοι. *M.*

In manibus nostris. Adjectum pronomen suspectum est Gronovio ad Liv. 2, 46. sed noster amat plene loqui.

Adverso colle, i. e. ibi, ubi erat collis, qui e regione alterius collis erat. v. c. 18. *M.*

Vexillum proponendum. Russi coloris. v. Macrob. Sat. 1, 16. extendebatur supra prætorium teste Plut. in Fabio c. 15. ubi dicitur χιτὼν κόκκινος et in Marcello c. 26. ubi φοινικοῦς χιτών. In nostro loco Græcus male reddit per ἀετόν.

Sign. tuba dandum. Hoc erat signum ipsius conflictus inchoandi. *M.* Græcus τὸ πολεμικόν.

Signum dandum, tessera danda. Monuerunt Rhellicanus et Brantius. *M.* Bene Græcus σύνθημα. Ciacconius diversa ea signa non recte distingui a quibusdam refert et quædam hic supervacua tradi.

Successus, accessio, adpropinquatio. Edd. recentiores male hoc verbum omiserunt, quod per codd. satis tutum

et incursus hostium inpediebat. His difficultatibus duæ res erant subsidio, scientia atque usus militum, quod, superioribus prœliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi præscribere, quam ab aliis doceri poterant; et quod ab opere singulisque legionibus singulos Legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. Hi, propter propinquitatem et celeritatem hostium, nihil jam Cæsaris imperium spectabant, sed per se, quæ videbantur, administrabant.

21. Cæsar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit et ad legionem decimam devenit. Milites non longiore oratione cohortatus, quam uti suæ pristinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumque inpetum fortiter sustinerent, quod non longius hostes aberant, quam quo telum adjici posset, prœlii committendi signum dedit. Atque in alteram partem item cohortandi caussa profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo ad insignia adcommodanda, sed etiam ad galeas inducendas scutisque tegimenta detrahenda tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu devenit, quæque prima signa conspexit, ad hæc constitit, ne, in quærendis suis, pugnandi tempus dimitteret.

22. Instructo exercitu, magis ut loci natura dejectusque collis et necessitas temporis, quam ut rei militaris ratio atque

est. *M.* Clarkius, post Aldum et alios *ταυτολογίαν* veritus, omisit. Sed noster haud raro idem fere significantia jungit. Cf. C. 1, 5. et 82.

Incursus, ipse impetus, quem faciebant Si quis tamen cum Davisio delere velit verba *et incursus*, nihil deerit ad sensus integritatem. In Gr. metaphr. tantum est, *ἡ του χρόνου βραχύτης καί ἡ τῶν πολεμίων ἐπιδρομή*· *M.* Nihil mutatione opus, ut modo dictum.

Spectabant, i. e., reverebantur, curabant. Sic et alibi. v. Index. vulgo legebatur *exspectabant*. ut est in edd. vet. et variis codd.

Fors obtulit. Sic multi bonique codd. Vulgo *sors*.

Cohortatus — quod. al. *est coh. — et, quod*.

Adjici. ita mitti, ut ad locum destinatum perveniat. Codd. *adici*, more solemni.

Galeas inducendas. alii *induendas*. Etiam Gr. metaphr. *τὰς περικεφαλαίας ἐνδύσασθαι* habet. v. ind. Ergo lectionem, *inducendas*, non probo; nam *inducere galeas* mihi videtur significare, eas tegere aliqua re, obducere. *M.* Non raro tamen *inducere* eodem sensu usurpatur quo *inducere*, verum id fere fit adposito subjecto aliquo, ut *soleas pedibus*. *calceum sibi humeros amictu*. *laurum capillis*. Sed in genere *induci* dicitur, quo quid tegitur. Sic Ovid. Art. Am. 2, 495. *sacris inducta capillis laurus erat*. Servandum ergo *inducendas*.

Tegimenta erant e corio facta, ne formæ et colores, scutis additi, pulvere aut æris injuria corrumperentur. *Davis*. Hinc apud Cic. Nat. D. 2, 14. *clypeorum involucra*. *M.* Alii heic *tegumenta*, *tegmenta*. Mox alii *detrudenda*.

In quærendis suis. Scaliger e suo codice *in quærendo suos*. al. *inquirendo suos*. Ciaccon. *inquirendis suis*.

Dejectus, declivitas. In Gr. metaphr. *τὸ τοῦ ὄρους κάταντες*: *M.* Cf. c. 8. Inde patet, male in codd. quibusdam legi *delectus*.

ordo postulabat; quum diversis locis legiones, aliæ alia in parte, hostibus resisterent, sepibusque densissimis, ut ante demonstravimus, interjectis prospectus impediretur: neque certa subsidia conlocari, neque quid in quaque parte opus esset provideri, neque ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate fortunæ quoque eventus varii sequebantur.

23. Legionis nonæ et decimæ milites, ut in sinistra parte acie constiterant, pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt, et transire conantes insecuti gladiis magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt et, in locum iniquum progressi, rursus regressos ac resistentes hostes redintegrato prœlio in fugam dederunt. Item alia in parte diversæ duæ legiones, undecima et octava, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis prœliabantur. At tum totis fere a fronte et ab sinistra parte nudatis castris, quum in dextro cornu legio duodecima et non magno ab ea intervallo septima constitisset, omnes Nervii confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt: quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum castrorum locum petere, cœpit.

24. Eodem tempore equites nostri levisque armaturæ pedites, qui cum iis una fuerant, quos primo hostium inpetu pulsos dixeram, quum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant ac rursus aliam in partem fugam petebant: et calones, qui ab decumana porta ac summo jugo collis nostros victores flumen transisse conspexerant, prædandi caussa egressi, quum respexissent et hostes in nostris castris versari vidissent, præcipites fugæ sese mandabant. Simul eorum, qui cum inpedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur

Diversis locis legiones. Sic plane Græcus. al. *diversis legionibus alii* vel *aliæ.*

Demonstravimus. cap. 17. *M.*

Acie. Hanc antiquam genitivi formam pro *aciei* restituit e codd. Oudendorpius, et Gellium N. A. 9, 14. contulit. *M.* Cf. Afr. 51.

In fugam dederunt. Sic boni codd. alii et edd. vet. *conjecerunt.* Sed cf. et 5, 51.

At tum totis. Erat in codd. *attonitis,* in recentioribus edd. *at totis.* Inde fecit Oudendorp. *at tum totis.* *M.* Concinit Græcus, qui ἐν τούτῳ δέ.

Nervii — duce Boduognato. Celsus hic alia tradit et Boduognatum Veromanduorum ducem dicit.

Summum castr. locum. Intelligit collem, ad quem castra erant: cf. c. 18. et sic metaphr. Gr. cepit, πρὸς τὰ ἄκρα τείνουσι. Mox cap. 24. summum jugum collis ejus dicitur, ad quem collem castra erant. *M.* Vulgo contra codd. *s. locum castr. petere cœpit.* al. *cœperunt.* per syllepsin.

Dixeram. c. 19. *M.*

Adv. host. occurr. obviam fiebant hostibus, e regione venientibus per castra, quæ hostes jam occupa-rant. *M.*

Qui ab dec. porta, etc. alii *qui dec. porta a. s. i. c.* et deinceps *transire.*

Oriebatur. alii *exaudiebatur* invitis codd.

aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui auxilii caussa ab civitate missi ad Cæsarem venerant, quum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi et pæne circumventas teneri, calones, equites, funditores, Numidas, diversos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt: Romanos pulsos superatosque, castris impedimentisque eorum hostes potitos, civitati renunciaverunt.

25. Cæsar, ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgueri signisque in unum locum conlatis duodecimæ legionis confertos milites sibi ipsos ad pugnam esse inpedimento; quartæ cohortis omnibus Centurionibus occisis Signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere Centurionibus aut vulneratis, aut occisis, in his Primo pilo, P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut jam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores; et nonnullos ab novissimis desertos prœlio excedere ac tela vitare; hostis neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, et ab

Diversos. alios alio loco. *M.*

Ab dec. leg. cohort. Cf. cap. 21. *M.* Lips. elect. 2, 7. quod in v. cod. erat *cohorte* pro *cohortatione*, rescribi vult satis audacter *cum decimæ legionis cohorte.*

Sibi ipsos. Sic boni codd. vulgo *sibi ipsis.* V. et 7, 10. 82. C. 3, 72. Afr. 93.

Inpedimento. Additur in codd. et edd. vet. *vidit*, ex inscitia librariorum, periodi longioris syntaxin non advertentium.

Primo pilo, i.e. Centurione primi pili: hunc enim Centurionem, putant simpliciter dictum esse Primum pilum. Sed cum hoc incertum sit, (v. Gesn. thes. L. L. in *pilus*, et Camerarius ad h. l. Cæsaris, qui se dubitare dicit de hujus nominis forma,) malim *primi pili*, ut syntaxis sit: *Centurionibus vulneratis, in his primi pili* (scil. Centurione): plane ut apud Liv. 7, 41. *qui — primus Centurio erat, quem nunc primi pili* (sc. Centurionem) *adpellant.* In codd. Cæsaris et *primopilo*, et *primi pili* legitur, e quo edd. recentiores *primipilo* fecerunt, quæ forma ne latina quidem videtur. Gr. metaphr. plane omisit. Sententiæ interpretum de hac re, an *Centurio primi pili* etiam dictus sit *Primus pilus, Primipilus, Primopilus*, v. Dionys. Halic. 9. p. 567 ed. Sylb., et quæ scripturæ præferenda sit, cognosci possunt e nota Oudendorpii ad h. l. qui jam indicavit notas Glareani atque Drakenborchii ad Liv. 2, 27. et Cortii ad Sallust. Jugurth. c. 38. Lipsium de milit. Rom. 2, 8. eadem tractasse, constat. Equidem arbitror, ex eo, quod v. c. Lætorius dicebatur Centurio primi pili, ortam esse hanc ellipsin, *Lætorius primi pili*: quæ ellipsis deinde variandæ et corrumpendæ lectionis occasionem dedit librariis. Sed si quem movet inscriptio, ab Ursino ad h. l. verbo indicata et a Gesnero in thes. L. L. illata, ut defendat *Primus pilus*, pro, Centurio primi pili, non magnopere repugnabo. Cf. ad 5, 30. *M.*

Baculo. Sic et 6, 38. Hotom. Brantius, Glandorpius malunt ex vet. cod. *Bibaculo.*

Se sustinere. Codd. quidam pronomen omittunt Sic et alibi sine casu. ut c. 6.

Desertos sc. ducibus, qui non amplius habeant duces, a quibus pugnare juberentur et cogerentur. In uno cod. est *deserto*, quasi *deserto prœlio* jungendum sit, sensu satis commodo; sed non puto necessariam esse mutationem lectionis, quam omnes alii codd. exhibent. *M.*

utroque latere instare; et rem esse in angusto vidit, neque ullum esse subsidium, quod submitti posset: scuto ab novissimis uni militi detracto, quod ipse eo sine scuto venerat, in primam aciem processit. Centurionibusque nominatim adpellatis, reliquos cohortatus milites, signa inferre et manipulos laxare jussit, quo facilius gladiis uti possent. Cujus adventu spe inlata militibus ac redintegrato animo, quum pro se quisque, in conspectu Imperatoris etiam in extremis suis rebus, operam navare cuperent, paullum hostium inpetus tardatus est.

26. Cæsar, quum septimam legionem, quæ juxta constiterat, item urgueri ab hoste vidisset, Tribunos militum monuit, ut paullatim sese legiones conjungerent et conversa signa in hostes inferrent. Quo facto, quum alius alii subsidium ferrent, neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere ac fortius pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarum, quæ in novissimo agmine præsidio inpedimentis fuerant, prœlio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur. Et T. Labienus, castris hostium potitus et ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit. Qui quum ex equitum et calonum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo et castra et legiones et Imperator versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.

27. Horum adventu tanta rerum commutatio facta est, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi, prœlium redintegrarent; tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerent; equites vero, ut turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnæ se legionariis militibus præferrent. At hostes, etiam in extrema spe salutis, tantam virtutem præstiterunt, ut, quum primi eorum cecidissent, proximi jacentibus insisterent atque ex eorum corporibus pugnarent; his dejectis et coacer-

Uni militi. fugientem narrat Florus 3, 10. *lentius dimicantem* anonymus. Sic et Val. Max. 3, 2, 19. *timidius pugnantem.*

Laxare, sic per intervalla conlocare, ne nimis conferti stent: ita enim steterant, ut paullo ante dictum est. *M.*

Cujus adventu. Sic codd. Vulgo *hujus.*

Spe inlata. Wasse ad Sallust. mavult *innata,* sed idem noster habet 6, 43. Sic et C. 3, 38. *inlata suspicione.*

Pro se quisque. i. e. quantum posset, pro virili parte. Non nemo *per se,* male.

In extremis s. r. Præpositio deest in codd. plerisque et edd. vet.

Alius alii ferrent. Vulgo *aliis alii.* item *alius alii ferret.* in vulgato est syllepsis non insueta.

Decimam legionem. Plut. c. 20. *duodecimam* habet.

Pugnæ se l. m. præf. Vulgo legitur *occurrerunt . . . pugnabant, quo se l. m. pr.* Emendavit locum Oud. ex codd. et ed. R. Stephani.

In extrema spe sal. Spem heic pro desperatione poni perperam perhibet Schottus Obs. poët. 2, 36.

vatis cadaveribus, qui superessent, ut ex tumulo, tela in nostros conjicerent et pila intercepta remitterent: ut non nequidquam tantæ virtutis homines judicari deberet ausos esse transire latissimum flumen, adscendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum: quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

28. Hoc prœlio facto et prope ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto, majores natu, quos una cum pueris mulieribusque in æstuaria ac paludes conlectos dixeramus, hac pugna nunciata, quum victoribus nihil inpeditum, victis nihil tutum arbitrarentur, omnium, qui supererant, consensu legatos ad Cæsarem miserunt seque ei dediderunt et in commemoranda civitatis calamitate ex DC ad III senatores, ex hominum milibus LX vix ad D, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. Quos Cæsar, ut in miseros ac supplices usus misericordia videretur, diligentissime conservavit, suisque finibus atque oppidis uti jussit et finitumis imperavit, ut ab injuria et maleficio se suosque prohiberent.

29. Aduatuci, de quibus supra scripsimus, quum omnibus copiis auxilio Nerviis venirent, hac pugna nunciata, ex itinere domum reverterunt; cunctis oppidis castellisque desertis, sua omnia in unum oppidum, egregie natura munitum, contulerunt. Quod quum ex omnibus in circuitu partibus altissimus rupes despectusque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus, in latitudinem non amplius CC pedum, relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant; tum magni ponderis saxa et præacutas trabes in muro conlocarant. Ipsi

Judicari deberet ausos esse. Legebatur *deberent*. *Ausos esse.* quod Hotom. putabat dictum per admirationem, ut apud Cic. pro Sex. Roscio c. 23. Faernus conjectabat *ausi quod essent*. G. Canterus Novant. Lect. 2, 28. dedit, quod nunc legitur.

Ad internecionem. Plutarchus in Cæs. 20. non nisi quingentos evasisse refert. *M.*

Dixeramus. vid. cap. 16. Æstuarium dicitur, cum oceanus, se effundens in ostia fluminis, lacum efficit, qui eosdem cum oceano patitur æstus, i. e. fluxum et refluxum. Hæc sunt verba Casauboni ad Strabon. 4, p. 190. quibuscum Plinianus locus epist. 9, 33. conferri potest, et Taciti Annal. 2, 8. Verbum et infra 3, 9 occurrit. *M.* Loco τοῦ *conlectos* Drakenb. ad Sil. 17, 93. legit *conjectos*. idem conjecerat Glandorp. Sic et Davisius, qui male provocat ad cod. Lovan. Supra c. 16. legitur etiam *conjecisse*.

Verum hic codd. et edd. vet. consentiunt in vulgato.

Supererant. Cod. Vossii *superarant*. ut apud Virg. Æn. 8. 339.

Ex DC ad III sen. Cellarius CD edidit; quia numerus sexcentorum nimius est, et Plutarch. in Cæs. c. 20 tradit, e quadringentis senatoribus tres esse servatos. Sed illum alterum numerum non modo codd. Cæsaris, sed et metaphr. Gr. et Jul. Celsus et epitomator Livii lib. 104. servant. Non tanti est, his immorari, nec licet aliquid mutare, quia nobis nimium videtur. *M.*

Supra. cap. 16. *M.*

Hac pugna nunc. Pronomen glossam sapit judice Grutero.

In unum oppidum. Id Namurci arcem vulgo fuisse volunt cum Sansone; D'Anvillius in Not. de la Gaule, p. 34. potius in colle, cui inpositum est *Falais*, situm fuisse suspicatur.

erant ex Cimbris Teutonisque prognati; qui, quum iter in provinciam nostram atque Italiam facerent, iis inpedimentis, quæ secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiæ ex suis ac præsidio sex milia hominum [una] reliquerunt. Hi, post eorum obitum multos annos a finitumis exagitati, quum alias bellum inferrent, alias inlatum defenderent, consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt.

30. Ac primo adventu exercitus nostri crebras ex oppido excursiones faciebant, parvulisque prœliis cum nostris contendebant: postea vallo pedum XII, in circuitu XV milium, crebrisque castellis circummuniti, oppido sese continebant. Ubi, vineis actis, aggere exstructo, turrim procul constitui viderunt, primum inridere ex muro atque increpitare vocibus, quo tanta machinatio ab tanto spatio institueretur? quibusnam manibus, aut quibus viribus, præsertim homines tantulæ staturæ, (nam plerumque hominibus Gallis præ magnitudine corporum suorum brevitas nostra contemtui est) tanti oneris turrim in muros sese conlocare confiderent?

31. Ubi vero moveri et adpropinquare mœnibus viderunt, nova atque inusitata specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt, qui, ad hunc modum locuti: "Non se existi-"mare, Romanos sine ope divina bellum gerere, qui tantæ "altitudinis machinationes tanta celeritate promovere [et ex "propinquitate pugnare] possent: se suaque omnia eorum "potestati permittere," dixerunt. "Unum petere ac de-"precari: si forte, pro sua clementia ac mansuetudine, quam "ipsi ab aliis audirent, statuisset, Aduatucos esse conservan-"dos, ne se armis despoliaret: sibi omnes fere finitumos esse "inimicos ac suæ virtuti invidere; a quibus se defendere, "traditis armis, non possent. Sibi præstare, si in eum casum "deducerentur, quamvis fortunam a Populo Romano pati,

Ex Cimbris, etc. Nerviis hoc male adscribit Appianus in Gallicis, c. 4. Contra Dio 39, 4. bene habet.

Custodiæ — præsidio. al. *custodiam — præsidium*. Sed prius ex more Cæsaris. V. 1, 5. 7, 49.

Una. Quid hoc sibi hoc loco vult? Abest a cod. Ursini et metaphr. Gr. *M*. Omnino abundat, ex terminatione repetita vocis præcedentis ortum.

Post eorum obitum, Cimbris Teutonisque a Mario victis. *M*.

Vallo pedum XII sc. in altitudinem. Addidit hoc metaphr. Gr. Cf. 2, 5. *M*.

Quo tanta mach. MS. codd. et edd. vet. *quod*. forsan fuerat *quoi* scil. *cui*, ut 7, 55. Cellarius retinuit *quod*.

Institueretur. Sic boni codices. alii et edd. vet. *instrueretur*. V. ind. *instituere*.

Plerumque hominibus. alii *plerisque*. item alii *omnibus*. Græcus πολλάκις οἱ Γάλλοι.

In muros, i. e. juxta muros. Faernus et Ursinus male *in muro*, quod refutat Lipsius poliorc. 2, 4.

Non se existimare. Codd. quidam omittunt pronomen, ellipsi consueta.

Et ex prop. pugn. Hæc a multis codd. absunt, teste Oudendorpio. *M*. Græcus habet.

Audirent. Sic codd. boni. vulgo *audissent*. forsan *audirint*. *Oud*.

" quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari " consuessent."

32. Ad hæc Cæsar respondit: " Se magis consuetudine " sua, quam merito eorum, civitatem conservaturum, si " prius, quam murum aries adtigisset, se dedidissent: sed " deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis: se " id, quod in Nerviis fecisset, facturum finitimisque im" peraturum, ne quam dedititiis Populi Romani injuriam " inferrent." Re nunciata ad suos, " quæ imperarentur, " facere" dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, quæ erat ante oppidum, jacta, sic ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adæquarent; et tamen circiter parte tertia, ut postea perspectum est, celata atque in oppido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt usi.

33. Sub vesperum Cæsar portas claudi militesque ex oppido exire jussit, ne quam noctu oppidani ab militibus injuriam acciperent. Illi, ante inito, ut intellectum est, consilio, quod deditione facta nostros præsidia deducturos, aut denique indiligentius servaturos, crediderant, partim cum his, quæ retinuerant et celaverant, armis, partim scutis ex cortice factis aut viminibus intextis, quæ subito, ut temporis exiguitas postulabat, pellibus induxerant, tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut ante Cæsar imperarat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo concursum est pugnatumque ab hostibus ita acriter, ut a viris fortibus, in extrema spe salutis, iniquo loco, contra eos, qui ex vallo turribusque tela jacerent, pugnari debuit, quum in una virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum milibus quatuor, reliqui in oppidum rejecti sunt. Postridie ejus diei, refractis portis, quum jam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem ejus oppidi universam Cæsar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est milium LIII.

In Nerviis. vulgo *in Nervios*.

Quæ imperarentur. Vulgo præmittitur *illi se*, quod a codd. et edd. vet. exulat.

Facere dixerunt. Præsens vim futuri habet. V. Sanctii Min. 1, 14. ibique Perizonium.

Deducturos. E plerisque codd. legendum *non inducturos*, quod et Manutio visum est. *M*. Sic edidere Beroaldus et R. Stephanus. Parum interesse credo. Alterum alterius glossa fuit.

Denique, i. e. in summa, uno verbo. Cf. ind. et Gesneri Thes. L. L. *M*. Potius hic *saltem* significat, ut apud Senecam de ira, 3, 18.

Servaturos, observaturos, custodituros. *M*.

Repente. al. *repentino*. scil. tempore. ut Plaut. Pseud. 1, 1. 37. Cic. pr. Quinctio, c. 4.

Quum jam def. nemo. Inseritur in edd. vet. *captum oppidum*. e glossa.

Sectionem — vendidit. Constat, sectionem esse ritum bona publice ven-

34. Eodem tempore a P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Unellos, Osismios, Curiosolitas, Sesuvios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritumæ civitates Oceanumque adtingunt, certior factus est, omnes eas civitates in ditionem potestatemque Populi Romani esse redactas.

35. His rebus gestis omni Gallia pacata, tanta hujus belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab his nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur: quas legationes Cæsar, quod in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima æstate ad se reverti jussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turonesque, quæ civitates propinquæ his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est, ob easque res, ex litteris Cæsaris, dies XV supplicatio decreta est, quod ante id tempus accidit nulli.

dendi, sed ita, ut singulatis distrahantur auctionis ritu: nam *secare bona* est in hac re idem, quod distrahere. Ergo Cæsar universam hujus oppidi prædam, cujus potissima pars fuerunt ipsi captivi, vendidit aliquot redemtoribus, qui dici possunt *entrepreneurs*, ut hi illam prædam distraherent vendendo s. auctione: hoc enim est, vendere sectionem, scilicet vendere alicui res, ut eas deinde auctione distrahat. Dio. Cass. 39, 4 de hac ipsa re, *οὐδεὶς συγγνώμης ἔτυχεν, ἀλλὰ πάντες ἐπράθησαν.* Ut autem Cæsar dixit, *sectionem oppidi vendere,* sic Cic. de Inv. 1, 45, *sectio prædæ venit,* ubi vid. Ernest. in Clau. Cic. *M.* Cf. omnino Ascon. in Verr. 3.

His, qui emerant. Hi sunt, opinor, illi redemtores. *M.*

Curiosolitas. Gentis situs dubius esse nequit, ex quo a. 1801, in vico *Corseult* prope urbem Dinant magna antiquæ urbis rudera sunt detecta.

Sesuvios. Ciacconius, Ursinus et Vossius *Lexuvios* aut *Lexovios* scribendum putant, quia Sesuvii nuspiam, Lexovii vero alibi 3, 9. 17. 29. una cum his gentibus commemorantur, quibuscum h. l. conjuncti sunt. Idem placuit Rittero in hist. Gall. p. 72. Cf. dicta ad 5, 53. de civitatibus Armoricis. Cf. etiam 3, 7. *M.* Pap. Masson *Sajios* intelligit, quorum, ut putatur, fit mentio 5, 24. sub nomine *Essuiorum.* Verum isti in maritimis non fuere. Valesius in Not. Gall. p. 494. *Lexovios* vel *Lexuvios* interpretatur, a quibus in *Sesuvios* facilis fuit librariorum lapsus. Rectius in dubio rem relinquit D'Anvillius in Not. de la Gaule, p. 566.

In ditionem. alii minus bene *in deditionem.*

Quæ — daturas — facturas. Codd. quidam *qui daturos, facturos.*

In hiberna. alii *in hibernacula.*

Supplicatio. Plutarch. in Cæs. cap. 21. *Ἡ σύγκλητος πεντεκαίδεκα ἡμέρας ἐψηφίσατο θύειν τοῖς θεοῖς καὶ σχολάζειν ἑορτάζοντας.* Conf. ind. De re et *πολιτείᾳ*, quæ Cæsari hunc honorem exhibuit, omnino consulendus est Cic. de prov. cons. c. 10. 11. 12. ubi hære Cæsaris magnifice collaudantur. *M.*

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

I. Bellum Alpinorum.—*Cap.* 1. Hiberna Servii Galbæ in Veragris et Nantuatibus. 2. Motus Gallorum. 3—6. Periculum Romanæ legionis. victoria. iter in Provinciam.
II. Bellum Veneticum.—*Cap.* 7—11. Novum bellum in Armorica auctoribus Venetis conflatum. adparatus ad id bellum. 12, 13. Situs Venetorum et armatura classis. 14—16. Prœlium navale. clades Venetorum.
III. Bellum Unellorum.—*Cap.* 17 Iter Q. Titurii in Unellos, castra. 18, 19. Unelli ratione et consilio superati.
IV. Expeditio P. Crassi in Aquitaniam.—*Cap.* 20—22. Sotiates a P. Crasso victi. soldurii. 23—27. Deditio maximæ partis Aquitaniæ.
V. Expeditio Cæsaris in Morinos et Menapios.—*Cap.* 28. Iter Cæsaris ad hostes. receptus Morinorum in silvas. inpetus in Romanos. 29. Consilia Cæsaris tempestatibus inpedita. hiberna.

QUUM in Italiam proficisceretur Cæsar, Servium Galbam cum legione duodecima et parte equitatus in Nantuatis, Veragros Sedunosque misit, qui ab finibus Allobrogum et lacu Lemanno et flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. Caussa mittendi fuit, quod iter per Alpis, quo magno cum periculo magnisque cum portoriis mercatores ire consuerant, patefieri volebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in eis locis legionem hiemandi caussa conlocaret. Galba, secundis aliquot prœliis factis, castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis obsidibusque datis et pace facta, constituit, cohortis duas in Nantuatibus conlocare et ipse cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui adpellatur Octodurus, hiemare: qui vicus, positus in valle, non magna

Cum portoriis. Græcus male φορτίοις. Intelliguntur enim vectigalia a mercatoribus pro transitu mercium exigenda. Præpositionem præfigunt codd. et edd. vet.

Et ipse. Conjunctionem ejectam a

adjecta planicie, altissimis montibus undique continetur. Quum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem ejus vici Gallis concessit, alteram, vacuam ab illis relictam, cohortibus ad hiemandum adtribuit. Eum locum vallo fossaque munivit.

2. Quum dies hibernorum complures transissent frumentumque eo comportari jussisset, subito per exploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque, qui impenderent, a maxima multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. Id aliquot de caussis acciderat, ut subito Galli belli renovandi legionisque opprimendæ consilium caperent: primum, quod legionem, neque eam plenissimam, detractis cohortibus duabus et compluribus singillatim, qui commeatus petendi caussa missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant: tum etiam, quod propter iniquitatem loci, quum ipsi ex montibus in vallem decurrerent, et tela conjicerent, ne primum quidem posse inpetum suum sustineri existimabant. Accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant: et Romanos non solum itinerum caussa, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari et ea loca finitumæ provinciæ adjungere, sibi persuasum habebant.

3. His nunciis acceptis, Galba, quum neque opus hibernorum munitionesque plene essent perfectæ, neque de frumento reliquoque commeatu satis esset provisum, quod, deditione facta obsidibusque acceptis, nihil de bello timendum existimaverat, consilio celeriter convocato, sententias exquirere cœpit. Quo in consilio, quum tantum repentini periculi præter opinionem accidisset, ac jam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri, neque commeatus supportari interclusis itineribus possent, prope jam desperata salute, nonnullæ hujusmodi

Scaligero restituit Oud. e codd. et edd. primis.

Flumine. Orosius 6, 8. habet *torrente*. Græcus omisit.

Ad hiemandum. Verba hæc huc transtulerunt Ciacconius et Hotomannus; nam in MSS. et edd. vett. inepte posita erant ante verbum *concessit*. Quædam ed. recentt. ut et metaphr. Gr. omnino omiserunt. *M.*

Eam plenis. Codd. et edd. vett. *tam*. quod nonnumquam additur superlativo. V. Oud.

Singillatim, singulorum militum, qui singuli discesserant. *M.*

Suum. E codd. et edd. priscis restituit Oudend. dein *sustineri*, alii *sustinere*. istud rectius.

Accedebat—dolebant. Causam hanc, eamque haud dubie gravissimam præ ceteris urget Jul. Cels. p. 54. *M.*

Itinerum. Ita boni codd. alii *itineris*, quod prætulit Clarke.

Sibi. Hoc ad τὸ *adjungere* refert Vossius.

Opus hibern. munitionesque. exædificatio tabernarum. *M.* Ἓν διὰ δυοῖν, ut Civ. 1, 20.

Existimaverat. Recentiores *existimaret*.

Consilio. Sic codd. et edd. vet. alii *concilio*.

sententiæ dicebantur, ut, inpedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eo pervenissent, ad salutem contenderent. Majori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio, interim rei eventum experiri et castra defendere.

4. Brevi spatio interjecto, vix ut his rebus, quas constituissent, conlocandis atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere, lapides gæsaque in vallum conjicere: nostri primo integris viribus fortiter repugnare, neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere: ut quæque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere et auxilium ferre: sed hoc superari, quod diuturnitate pugnæ hostes defessi prœlio excedebant, alii integris viribus succedebant: quarum rerum a nostris propter paucitatem fieri nihil poterat ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem ejus loci, ubi constiterat, relinquendi ac sui recipiendi facultas dabatur.

5. Quum jam amplius horis sex continenter pugnaretur ac non solum vires, sed etiam tela, nostris deficerent atque hostes acrius instarent, languidioribusque nostris vallum scindere et fossas complere cœpissent, resque esset jam ad extremum perducta casum, P. Sextius Baculus, primipili Centurio, quem Nervico prœlio compluribus confectum vulneribus diximus, et item C. Volusenus, Tribunus militum, vir et consilii magni et virtutis, ad Galbam accurrunt atque unam esse spem salutis docent, si, eruptione facta, extremum auxilium experirentur. Itaque, convocatis Centurionibus, celeriter milites certiores facit, paullisper intermitterent prœlium ac tantummodo tela missa exciperent seque ex labore

Rei eventum experiri. Sic et Curt. 8, 13. Edd. vet. omittunt *rei.* Ursinus malebat *opperiri.* frustra.

Conlocandis. instituendis, disponendis. In Græc. metaphr. est *διατάσσειν.* *M.* Cf. b. Alex. c. 33. et Cic. ad Div. 2, 13. Male codd. habent *colloquendis.*

Gæsa. Si, quidquid apud veteres scriptores et in glossariis reperitur, conjungamus, efficitur, gæsa fuisse jacula, quibus ut sint milites levis armaturæ, in primis inter barbaras gentes. Suidas in Γαῖσα et Γαισοὶ fuisse dicit *κοντοὺς*, et *μακρόθεν κεντοῦντας*, et *οἷον δόρατα.* v. Hesych. in Γαισὸς, ubi interpretes multos scriptores commemorarunt. Add. Drakenborch. ad Sil. Ital. 1, 629. Ceterum ut h. l. *saxa et gæsa*, sic apud Orosium 6, 8, ubi hæc ipsa narrat, *saxa et tela* conjunguntur. *M.*

Ex loco superiore, e vallo. Non potest mons intelligi: nam non Romani, sed Galli veniebant e monte, cf. c. 2. Monuit Vossius, probavit Cellarius et Clarkius. *M.* Male Muretus Var. Lect. 10. 15. ex montibus tela missa refert; Hotomannus perperam emendabat *ex loco inferiore.*

Eo occurrere. advolare. v. Ind. alii *concurrere.*

Non modo defesso, i. e. *non modo non defesso*, ut 2, 17. et b. Gall. 8, 23.

Nostris deficerent. Sic codd. et edd. vet. Ita et Val. Max. 5, 1. ext. 3. Heinsius reposuit *nostros*, quod et aliis placuit.

Perducta. Scaliger ex Ciacconii conjectura *deducta.*

Diximus. vid. 2, 25. Rem hoc capite descriptam adtigit Dio Cass. 39, 5. *M.*

reficerent; post dato signo ex castris erumperent atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

6. Quod jussi sunt, faciunt ac, subito omnibus portis eruptione facta, neque cognoscendi, quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna, eos, qui in spem potiundorum castrorum venerant, undique circumventos interficiunt et ex hominum milibus amplius triginta, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conjiciunt ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic, omnibus hostium copiis fusis armisque exutis, se in castra munitionesque suas recipiunt. Quo prœlio facto, quod sæpius fortunam tentare Galba nolebat atque alio sese in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus viderat, maxime frumenti commeatusque inopia permotus, postero die omnibus ejus vici ædificiis incensis, in Provinciam reverti contendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Nantuatis, inde in Allobrogas, perduxit ibique hiemavit.

7. His rebus gestis, quum omnibus de caussis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire et regiones cognoscere volebat, subitum bellum in Gallia coortum est. Ejus belli hæc fuit caussa. P. Crassus adolescens cum legione septima proximus mare Oceanum in Andibus hiemarat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, Præfectos Tribunosque militum complures in finitumas civitates frumenti commeatusque petendi caussa dimisit: quo in numero erat T. Terrasidius, missus in Unellos, M. Trebius Gallus in Curiosolitas, Q. Velanius cum T. Silio in Venetos.

In spem—venerant. Sic passim, v. 1, 18. 7, 12. Male Ciaccon. *spe*, non eodem sensu.

Occurrisse, in eas casu incidisse. M.

Illyricum. Codd. quidam præpositione carent, quod et alibi in nominibus regionum observatur. v. Oud.

P. Crassus. Cf. 2, 34. *M.*

Mare oceanum. Sic optimi codd. alii *mari Oceano*. Cf. 6, 31.

In Andibus. Scaliger omisit præpositionem.

Comm. petendi. hæc verba in variis codd. et edd. desunt. Sed noster sæpe *frumentum* et *commeatum* jungit. v. 1, 48. 3, 6. 4, 30. 7, 38.

Dimisit, non ut vi uterentur, sed legatorum nomine, qui sibi hoc tribui rogarent. cf. c. 9 et 16. *M.*

Unellos. In magna lectionis varietate (*Eusubios, Eusebios, Esubios, Subios*) Oudendorpius recepit *Esubios*. Sed cum Esubios nemo commemoret et Gr. metaphr. h. l. nominet *Unellos*, probo hos, qui *Unellos* scribi volunt, præsertim cum etiam 2, 34, et mox c. 11. et 17. item 7, 75 nominentur. De Venetis v. Ritteri hist. Gall. p. 70. *M.* Reposui *Unellos*, quos Οὐενέλλους vocat Ptolemæus, qui contra *Esubios* ignorat.

Trebius Gallus. Reperit Ursinus in codd. *Trebonius*, cui et alibi adhæret cognomen Galli. probat Cellarius; nec dubitarem recipere, ni et *Trebia* gens frequens occurreret.

8. "Hujus civitatis est longe amplissima auctoritas omnis "oræ maritumæ regionum earum, quod et naves habent "Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consuerunt, "et scientia atque usu nauticarum rerum reliquos antece-"dunt et in magno inpetu maris atque aperto, paucis porti-"bus interjectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eo mari "uti consuerunt, habent vectigales." Ab iis fuit initium retinendi Silii atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitumi adducti, (ut sunt Gallorum subita et repentina consilia) eadem de caussa Trebium Terrasidiumque retinent et, celeriter missis legatis, per suos Principes inter se conjurant, nihil nisi communi consilio acturos, eumdemque omnis fortunæ exitum esse laturos: reliquasque civitates sollicitant, ut in ea libertate, quam a majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum servitutem perferre mallent. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt, "si velit suos "recipere, obsides sibi remittat."

9. Quibus de rebus Cæsar ab Crasso certior factus, quod ipse aberat longius, naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex Provincia institui, nautas gubernatoresque comparari jubet. His rebus celeriter administratis, ipse, quum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti reliquæque item civitates, cognito Cæsaris adventu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intellegebant, (legatos, quod nomen ad

Inpetu. Perplacet Lipsii conjectura, *ambitu*, ut adeo intelligatur magnus et apertus ambitus maris. Nam si vel maxime *in magno impetu maris* significet, *in impetuoso mari*, ut Oudendorpius explicavit: tamen non video, cur Veneti vectigales habuerint alios *in impetuoso mari*, cum impetus maris et vectigalium exactio mihi quidem nullo nexu conjuncta videantur, aut ullo modo ad se relata. *M.* Lipsius omnino verum vidit. mox al. *portubus*. utrumque legitur.

Aperto, late patenti. cf. c. 9, ubi conclusum mare (Mediterraneum, quo Romani utebantur) et apertissimus Oceanus, quem Veneti accolebant, opponuntur. *M.*

Fuit initium. Sic codd. alii *fit*.

Silii atque Velanii. Codd. addunt *et si quos intercipere potuerunt.* Sed hæc nec Celsus nec Græcus interpres agnoscit.

Existimabant. Consentit Dio Cass. 39, 40. et adsignat hoc bellum anno U. C. 698, Marcellino et Philippo Coss. *M.*

Omnis fortunæ etc. *Omnis* accusandi casu ponitur.

Acceperant. Imo, *acceperint.* ut Ciacconius monuit. *M.*

Mallent. Leg. *malint*, e cod. Oxon. *M.*

Ligeri. Alii *Ligere, Ligeris.*

In Oceanum. Alii *Oceanum.*

Quum primum. Scaliger et sequaces *quamprimum.*

Reliquæ—civit. Addunt codd. et edit. quædam *certiores facti*, quod non displicet Oudendorpio, adgnoscenti synthesin, ut apud Sall. Cat. 5, Jug. 14. Juven. 14, 240. Liv. 38, 29. ubi v. Gronov.

Quantum—admis. quantum sibi nocuissent. *M.*

omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos ab se et in vincula conjectos,) pro magnitudine periculi bellum parare et maxime ea, quæ ad usum navium pertinent, providere instituunt; hoc majore spe, quod multum natura loci confidebant. Pedestria esse itinera concisa æstuariis, navigationem inpeditam propter inscientiam locorum paucitatemque portuum sciebant: neque nostros exercitus propter frumenti inopiam diutius apud se morari posse, confidebant: ac jam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse: Romanos neque ullam facultatem habere navium, neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulasque novisse: ac longe aliam esse navigationem in concluso mari atque in vastissimo atque apertissimo Oceano, perspiciebant. His initis consiliis, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant, naves in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismios, Lexovios, Nannetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt: auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones posita est, arcessunt.

10. Erant hæ difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus; sed multa Cæsarem tamen ad id bellum incitabant: "injuriæ retentorum equitum Romanorum; rebellio facta post "deditionem; defectio datis obsidibus; tot civitatum conjura-"tio;" in primis, "ne, hac parte neglecta, reliquæ nationes "idem sibi licere arbitrarentur." Itaque quum intellegeret, omnes fere Gallos novis rebus studere et ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere et conditionem servitutis odisse, prius quam plures civitates conspirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exercitum putavit.

Ad omnes nationes. Sic codd. et edd. vet. Ita et 4, 16. Vulgo *apud.*

Æstuariis cf. 2, 28. *concisa,* hic illic interrupta. *M.*

Inscientiam. Vulgo, *inscitiam.* Sed inscitia potius dicitur tum, cum quis ignorat, quæ sunt venustatis, humanitatis, solertiæ, ingenii, ut *inscitus* et *inscite* usurpantur. *M.*

Vastissimo atque. Hæc duo verba desunt in codd. quibusdam et edit. primis.

Ambiliatos, Sic codd. plerique, quos Oudendorp. secutus est. Alii, vel *Ambiani,* vel *Ambialites, Ambialiates.* Apud Oros. 6, 8. sunt *Ambivariti.* Et sunt plures varietates. Nihil in his certum est. *M.* Sic sentit et D'Anville.

Diablintes. Valesius scribendum docuit, non *Diablintres,* ut apud Orosium l. l. legitur. *Cellar.*

Auxilia. Non puto differre a sociis, quos modo dixerat, sed orationem variari. *M.*

Multa Cæsarem etc. Strabo contra L. 4. p. 194. a Venetis bellum inlatum refert, ut navigationem Britannicam inpedirent. *Voss.*

Injuriæ, quæ factæ erant equitibus eo, quod, cum essent legati, tamen retenti erant. *M.*

Libertati studere, Codd. quidam *libertatis studio incitari.*

11. Itaque T. Labienum Legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat, Remos reliquosque Belgas adeat atque in officio contineat, Germanosque, qui auxilio a Belgis arcessiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionariis duodecim et magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci jubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur ac tantæ nationes conjungantur. Q. Titurium Sabinum Legatum cum legionibus tribus in Unellos, Curiosolitas Lexoviosque mittit, qui eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem classi Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus et Santonis reliquisque pacatis regionibus convenire jusserat, præficit et, quum primum possit, in Venetos proficisci jubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit.

12. Erant ejusmodi fere situs oppidorum, ut, posita in extremis lingulis promontoriisque, neque peditus aditum haberent, quum ex alto se æstus incitavisset, quod bis accidit semper horarum XXIV spatio, neque navibus, quod, rursus minuente æstu, naves in vadis adflictarentur. Ita utraque re oppidorum obpugnatio inpediebatur; ac, si quando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere ac molibus, atque his ferme oppidi mœnibus adæquatis, suis fortunis desperare cœperant, magno numero navium adpulso, cujus rei summam facultatem habebant, sua deportabant omnia seque in proxima oppida recipiebant. Ibi se rursus iisdem obportunitatibus loci defendebant. Hæc eo facilius magnam partem æstatis faciebant, quod nostræ naves tempestatibus detinebantur summaque erat vasto atque aperto mari, magnis æstibus, raris ac prope nullis portibus, difficultas navigandi.

13. Namque ipsorum naves ad hunc modum factæ armatæque erant. "Carinæ aliquanto planiores, quam nostrarum "navium, quo facilius vada ac decessum æstus excipere pos-

In Galliam proprie dictam, sive Celticam. *Rhellican.* et *Cellar.*

Lingulis. Alii, *linguis.* Sed idem est: nam pars continentis, porrecta in mare, lingua et lingula dicitur. *M.* Cf. Festus ea voce.

Æstus. v. Indicem. *M.*

XXIV. Sic P. Bertius in diss. de agger. et pontibus hactenus in mari structis (ap. Sallengre in novo thes. A. R. t. 2. p. 948.) et recte quidem. Vulgo legitur *XII.* Putidum hunc errorem, oscitantiæ librariorum, non Cæsaris profecto, debitum, male servarant editores.

Operis (aggeris et molium) *superati* (absoluti, ad finem perducti ab obsidentibus). *M.*

Extruso, submoto, ac veluti repulso. Sic bene explicavit Oudendorp. *M.*

Ferme oppidi. Alterutram harum vocum codd. multi omittunt.

Hæc eo fac. Alii *Hoc,* quod Clarke recepit.

Excipere vada, ferre incommoda, a vadis metuenda, iis ferendis parem esse, adversus ea durare. Modus loquendi est ex eo, quod murus vel scutum dicitur *excipere impetum, ictum.* Ergo etiam navis excipit decessum æstus, cum durat, etiamsi est

"sent: proræ admodum erectæ atque item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempestatumque adcommodatæ: naves totæ factæ ex robore, ad quamvis vim et contumeliam perferendam; transtra pedalibus in latitudinem trabibus confixa clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine; ancoræ, pro funibus, ferreis catenis revinctæ: pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ sive propter lini inopiam atque ejus usus inscientiam, sive eo, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani tantosque inpetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis non satis commode, arbitrabantur." Cum his navibus nostræ classi ejusmodi congressus erat, ut una celeritate et pulsu remorum præstaret, reliqua, pro loci natura, pro vi tempestatum, illis essent aptiora et adcommodatiora: neque enim his nostræ rostro nocere poterant; tanta in eis erat firmitudo: neque propter altitudinem facile telum adjiciebatur et eadem de caussa minus commode scopulis continebantur. Accedebat, ut, quum sævire ventus cœpisset et se vento dedissent, et tempestatem ferrent facilius, et in vadis consisterent tutius, et, ab æstu

in sicco et arenis destituta, cum ferre potest hoc incommodum. Bene expressit metaphr. Gr. ὑποφέρειν. Idem est, quod hoc capite extremo legitur, *in vadis tutius consistere, et ab æstu derelictas nihil saxa et cautes timere*. *M.*

Ac decessum. al. *discessum*. Petav. *ad decessum*. ubi *vada* nominandi casu accipit Oudend. In recepta lectione est hypallage pro *vada excipiunt carinas*.

Ferreis catenis. Strabo L. 4. p. 195. *vela catenis tensa* refert. quod falsum. cf. cap. seq.

Hæ. Hoc verbum, etsi Oudendorpius ante *sive propter* in multis codd. reperit, et sic explicavit, *hoc quidem fiebat*, tamen puto delendum, natum fortasse ex ultima verbi prægressi syllaba. *M.* Omnino male hic intrusum. delevi. Idem Oud. fecit in edit. recentiore.

Sive eo, quod. Tò *eo* e codd. recepit Oudend.

Satis commode. Clarke addit *posse* e codd. Abesse potest inpune.

Una celeritate. Codd. quidam *in una*, quod probat Wasse. Sic et ap. Lucret. 5, 1354, *præstat in arte*. Dein apud Dionem 39, 41. de navibus Venetis legendum ταχύτητι, non ταχύτητι. I. C. H. rescribi jubet *ut hæc illis celeritate* et mox legi *neque enim illis nostræ*. Crede mihi, vulgatum bene habet.

Pulsu remorum. in cod. suo Cujacius additum reperit *incitatione*, sine dubio glossema. Grutero τὸ *pulsu* glossa videbatur.

Scopulis. Nihil ad rem faciunt scopuli. Ergo verissima est sententia Hotomanni, qui *copulis* legi voluit. Copulas autem interpretatur manus ferreas, seu harpagones, h. e. asseres, unco ferreo præfixos, qui navibus injecti eas veluti manu prehensas tenebant. Possunt tirones legere Liv. 30, 10. Flor. 2, 2, 9. Probarunt Davis. et Oudendorp. hanc conjecturam, etiamsi *copula* nullo alio loco hac significatione dicatur. Laboratum esse in sensu loci, etiam inde cognoscitur, quia recentiores *incommode* pro *commode* vulgare cœperant. *M.* Vossius vulgatum tuetur, putatque propter altitudinem et latitudinem *non commode* i. e. non facile, οὐ ῥᾳδίως, *contentas scopulis*. Rectius formam Hausius ob planiores carinas. Tò *incommode* intrusit Scaliger.

Et se vento dedissent. glossa videtur esse.

derelictæ, nihil saxa et cautes timerent: quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi.

14. Compluribus expugnatis oppidis, Cæsar, ubi intellexit, frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri posse, statuit exspectandam classem. Quæ ubi convenit ac primum ab hostibus visa est, circiter CCXX naves eorum paratissimæ atque omni genere armorum ornatissimæ, profectæ ex portu, nostris adversæ constiterunt; neque satis Bruto, qui classi præerat, vel Tribunis militum Centurionibusque, quibus singulæ naves erant adtributæ, constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ insisterent. Rostro enim noceri non posse cognoverant; turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commode tela adjici possent, et missa ab Gallis gravius acciderent. Una erat magno usui res præparata a nostris, falces præacutæ, insertæ adfixæque longuriis, non absimili forma muraliu.n falcium. His quum funes, qui antemnas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, navigio remis incitato prærumpebantur. Quibus abscisis, antemnæ necessario concidebant, ut, quum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis, omnis usus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute, qua nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Cæsaris atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paullo fortius factum latere posset: omnes enim colles ac loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

15. Dejectis, ut diximus, antemnis, quum singulas binæ ac

Erant extimescendi. alii *erat extimescendus.*

Exspectandam classem, al *exspectandum.*

Omni genere armorum. Intellige vela, funes et similia armamenta, non tela. cf. Dio 39, 43. Respice et ad c. 13. Sic et ὅπλα Græci.

Vel Tribunis. Lipsius dedit *neque.* citra necessitatem. Cf. 5, 6. 17. etc.

Tamen has. alii *tantum tamen.* Sed bene prior vox deest. v. not. ad 5, 15. 7, 28.

Ut neque——acciderent. Non pœnitebit, contulisse Liv. 30, 10. *Romanæ naves altitudine aliquantum superabant Punicas: ex rostratis Pœni vana pleraque, utpote supino jactu, tela in superiorem locum mittebant; gravior ac pondere ipso libratior superne e Romanis ictus erat. M.*

Muralium falcium. vid. Ind. *M.* Gr. γεωργικῶν δρεπάνων. In codd. MS. invenerat Robortellus *ruralium,* quod Cæsari restituendum credebat; contra vulgatam lectionem adseruit Sigonius. V. Gruteri thes. crit. t. 2. p. 52 et 157. De usu istarum falcium v. et Liv. 38, 5. Inter arma navalia occurrunt apud Veget. 5, 14.

Destinabant, adligabant, adfigebant. v. Ind. Vulgo male, *distinebant. M.* Vitruv. 5, 12. ter *destinare* pro deligare usurpat.

Prærumpebantur. alii *prorumpebantur, perrumpebantur.*

Disjectis. Res ipsa necessariam facit aliam lectionem, *dejectis,* quam ut ex ingenio proposuit Ursinus, quia Cæsar c. 14, antemnas concidisse dixerat ita in quibusdam codd. Oudendorpius reperit, et metaphr. Gr.

ternæ naves circumsteterant, milites summa vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod postquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis compluribus navibus, quum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere contenderunt; ac jam conversis in eam partem navibus, quo ventus ferebat, tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, ut se ex loco movere non possent. Quæ quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna: nam singulas nostri consectati expugnaverunt, ut perpaucæ ex omni numero, noctis interventu, ad terram pervenerint, quum ab hora fere quarta usque ad solis occasum pugnaretur.

16. Quo prœlio bellum Venetorum totiusque oræ maritumæ confectum est. Nam, quum omnis inventus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant: tum, navium quod ubique fuerat, unum in locum coegerant: quibus amissis, reliqui, neque quo se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque se suaque omnia Cæsari dediderunt. In quos eo gravius Cæsar vindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus a barbaris jus legatorum conservaretur. Itaque, omni senatu necato, reliquos sub corona vendidit.

17. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum iis copiis, quas a Cæsare acceperat, in fines Unellorum pervenit. His præerat Viridovix ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defecerant, ex quibus exercitum magnasque copias coegerat. Atque his paucis diebus Aulerci Eburovices Lexoviique, senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebant, portas clauserunt seque cum Viridovice conjunxerunt; magnaque præterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronumque convene-

expressit verbo μεταβάλλειν. *M.* Quum optimæ membranæ addicant, non dubito veram lectionem restituere.

Circumsteterant. Ita MSS. et edd. vet. testibus Clarkio et Oud. Vulgo *circumsisterent.* *M.*

Malacia. Sulp. Severus Dial. 1. c. 4. *mollitiem maris* reddit.

Opportuna. Aliter Florus 3, 10. In nostro loco codd. quidam habent *maximæ fuit opportunitati.*

Hora fere quarta. Est nostra decima antemeridiana. Cf. dicta ad I, 26. *M.* Τὸ *fere* e codd. et edd. vet. restituit Oud.

Bellum—confectum est. Descripsit has res Dio Cass. 39, 40—44. Attigit Strabo 4. p. 194, 195. *M.*

Sub corona vendidit. V. Gellius 7, 4.

Sabinus—pervenit. Cf. c. 11. *M.*

Aulerci Eburovices. Erant Aulerci duorum generum, Eburovices et Cenomani, quibus quidam tertium genus addunt, Diablintes. Plin. H. N. 4, 18, 32. *Aulerci, qui cognominantur Eburovices, et qui Cenomani.* Cf. Ritteri hist. Gall. p. 79. *M.* Regulus ejus populi, *Eburovix,* latere sub nomine IBRVIX videtur Pellerinio Rec. I. p. 23. Cf. Eckhel D. N. V. vol. 1. p. 78. Nomina ista frequenter exire in *rex* vel *rix*, patet ex *Dubnorex, Dumnorix, Ambiorix, Orgetorix,* etc. Occurrit et in numis *Togirix;* sed alia terminari syllaba *vix*, ostendit *Viridovix.*

Convenerant. bene sic codd. et edd. vet. Vulgo *convenerat,*

rant, quos spes prædandi studiumque bellandi ab agricultura et quotidiano labore revocabat, Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat, quum Viridovix contra eum duum milium spatio consedisset quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret; ut jam non solum hostibus in contemtionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus non nihil carperetur: tantamque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. Id ea de caussa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium, præsertim eo absente, qui summam imperii teneret, nisi æquo loco, aut obportunitate aliqua data, Legato dimicandum non existimabat.

18. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quemdam hominem et callidum delegit, Gallum, ex his, quos auxilii caussa secum habebat. Huic magnis præmiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes transeat et, quid fieri velit, edocet. Qui, ubi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit: "quibus angustiis ipse Cæsar a Venetis "prematur," docet: "neque longius abesse, quin proxima "nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat et ad Cæsa- "rem auxilii ferendi caussa proficiscatur." Quod ubi auditum est, conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse, ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugæ confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab iis erat provisum, spes Venetici belli, et quod fere libenter homines id, quod volunt, credunt. His rebus adducti, non prius Viridovicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma uti capiant et ad castra contendant. Qua re concessa, læti, ut explorata victoria, sarmentis virgultisque conlectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt.

19. Locus erat castrorum editus et paullatim ab imo adclivis, circiter passus mile. Huc magno cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se conligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus, suos hortatus, cupientibus signum dat. Inpeditis hostibus propter ea, quæ ferebant, onera, subito duabus portis eruptionem fieri jubet. Factum est obportunitate loci, hostium inscientia

Idon. omnibus rebus, ratione omnium rerum. *M.*

Neque longius abesse, parum abesse. Hæc est vis comparativi *longius* h. l. *M.*

Multæ res, etc. Emendandus hinc Dio 39, 45. qui e contrario dicit *πάνυ γάρ τοι ἐνδεῶς καὶ τῆς τροφῆς καὶ τοῦ ποτοῦ ἔχειν.*

Spes Venet. belli, sperabant fore, ut Veneti feliciter contra Cæsarem bellum gererent: nesciebant enim, bellum illud confectum esse. *M.*

Inscientia. Sic et h. l. pletique codd. Ergo et h. l. critici vulgatum, *inscitia*, rejecerant, vid. cap. 9. Ceterum et hanc dimicationem Dio Cass. 39, 45. describit. *M.*

ac defatigatione, virtute militum, superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum inpetum ferrent ac statim terga verterent. Quos inpeditos integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites consectati, paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. Sic uno tempore et de navali pugna Sabinus et de Sabini victoria Cæsar certior factus, civitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. Nam, ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

20. Eodem fere tempore P. Crassus, quum in Aquitaniam pervenisset, quæ pars, ut ante dictum est, et regionum latitudine et multitudine hominum ex tertia parte Galliæ est æstimanda, quum intellegeret, in his locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Præconinus, Legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque unde L. Manilius, Proconsul, inpedimentis amissis profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intellegebat. Itaque re frumentaria proviso, auxiliis equitatuque comparato, multis præterea viris fortibus Tolosa, Carcasone et Narbone, quæ sunt civitates Galliæ Provinciæ, finitumæ his regionibus, nominatim evocatis, in Sotiatum fines exercitum introduxit. Cujus adventu cognito, Sotiates, magnis copiis coactis equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti, primum equestre prœlium commiserunt; deinde, equitatu suo pulso atque insequentibus nostris, subito pedestris copias, quas in convalle in insidiis conlocaverant, ostenderunt. Hi, nostros disjectos adorti, prœlium renovarunt.

Ne unum quidem. Sic et Livius 23, 42. Tacit. An. 1, 51.

Quum in Aquit. pervenisset. Cf. c. 11. *M.*

Ante. vid. 1, 1. *M.*

Ex tert. p. G. est æst. pro tertia p. G. habenda est. *M.* Codd. quidam *Gallia.* non male.

Paucis ante annis. Multo studio conantur, tempus hoc et bellum definire; sed tot utuntur conjecturis, ut ad veritatem historiæ nihil proficiatur. Ego nescio, quando et quo bello hæc evenerint. Et quid adtinet scire? *M.* Cf. Oud.

Quæ sunt civ. G. Prov. finitumæ, ex his reg. Hoc est falsum: non sunt civitates, in finibus Provinciæ sitæ, sed in ipsa Provincia. Hoc omnes interpretes agnoverunt, et Cellarius de Tolosa contulit 1, 10. *Tolosatium civitas est in Provincia. M.* Sed ex deleto et commate posito post *Provinciæ*, ut volebat Ciacconius, locus est sanatus.

Ex his regionibus. Cur hoc additur? Est inane additamentum. Jam dixerat, *Tolasa, Carcasone et Narbone evocavit;* cur repetit, *ex his regionibus?* Necessario igitur locus est emendandus, ut Ciacconius eum emendari voluit et Clarkius in MS. regio reperit et Cellarius jam edidit: legetur autem hoc modo: *quæ sunt civitates Galliæ Provinciæ, finitumæ his regionibus, nom. evoc.* Cum dicit, *his regionibus*, Aquitaniam intelligit, ubi Crassus cum maxime bellum gerebat. Sic et veritati consulitur, et illa molestior antea adpendix, *ex his regionibus*, non est amplius adpendix. *M.* Regium codicem sequor. Sic sensus clarus et unice verus. Similis constructio occurrit mox c. 23.

21. Pugnatum est diu atque acriter, quum Sotiates, superioribus victoriis freti, in sua virtute totius Aquitaniæ salutem positam putarent; nostri autem, qui sine imperatore et sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspici cuperent: tamen confecti vulneribus hostes terga vertere. Quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sotiatum obpugnare cœpit. Quibus fortiter resistentibus, vineas turresque egit. Illi, alias eruptione tentata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis, (cujus rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos ærariæ secturæ sunt,) ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt seque in deditionem ut recipiat, petunt. Qua re impetrata, arma tradere jussi, faciunt.

22. Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Adcantuannus, qui summam imperii tenebat, cum sexcentis devotis, quos illi soldurios adpellant, (" quorum

Tamen confecti. Scaliger *tandem tamen*. male. scilicet codd. alii habent *tandem*; alii *tamen*.

Sotiatum. In pluribus codd. legitur *Sontiatum*. sic et Gr. Σοντιάτων. Ast verior lectio *Sotiatum*. Plinius H. N. 4, 19. (33). habet *Sottiates* post Elusates. Nicolao Damasceno apud Athen. 6, 13. dicuntur Σωτιανοί. Oppidum gentis remanet hodieque in urbe *Sos*, judice Oihenarto in Not. Vascon. p. 446. et Valesio in Not. Galliarum. Medio ævo dicebatur *Sotia* vel *Sotium*. In Itin. Antonini prope Elusam occurrit *Scittium*, vitio librariorum; sic D'Anville in Not. de la Gaule p. 618. Dio 39, 46. pro *Sotiatibus* habet 'Ασιάτας.

Alias eruptione, prius hoc *alias* deest in codd. quibusdam et edd. primis, ut *alii* 1, 8. 3, 25.

Vineasque actis. I. C. H. vocem *nostrorum*, quæ post *diligentia* occurrit, perperam eo rejectam putat, locandam post *vineasque*, tum legendum *diligentia sua*.

Secturæ. Quilibet videt, fodinas ærarias intelligi; sed neque adparet, cur hæ dicantur *secturæ*, et recte desiderat Vossius exempla similium locorum. Ergo, ut in re incerta, varias lectionis adscripsi: est in plerisque codd. *secturæque*, in aliis passim *stricturæ*, *structuræ*, *securæque*, *saturæque*. Quidni vero ærariæ structuræ dicantur, ut a nostris *der Bergbau*? Quæ ad illustrandam lectionem *stricturæ* commemorantur e Plin. H. N. 34, 14, 41. aut Virgilii Æn. 8, 420. ea sunt ab hoc loco alienissima. *M*. Infra 7, 22. simpliciter occurrunt *ferrariæ*, omisso substantivo.' I. C. H. substituit *fodinæ*, ex qua voce negligenter scripta et male lecta librarius quis fecerit *secturæ*.

Adcantuannus. Variat hujus vocabuli scriptura tantopere, ut nulla lectio certa dici possit: legitur autem *Adiatunus*, *Adiatonnus*, *Adiatomus*, *Adiaterinus*, 'Αδιατούνιος, et aliis modis *M*. Apud Athen. l c. ex Nicolao Damasc. dicitur 'Αδιάτομος. quod Clarkium bene recepisse credo. Forsan tamen verum nomen reguli servat numus, quem protulit Pellerinius Rec. I. p. 32. Legitur ibi REX ΑΑLΕΤVΩΝVS. in area caput leonis, in parte aversa SOTIOGA, quod videtur ad *Sotiates* referendum. Cf. et Eckhel D. N. V. vol. 1. p. 77. I. C. H. legendum putat *Adiantuannus*.

Soldurios. Perspicua quidem est horum descriptio in h. l. Illud tamen quærendum est, ad quod genus hominum referendi sint hi devoti: nam devotos fuisse, est aliquid, quod de iis dici potest; non autem exhaurit omnem rem. Wachterus in glossar. German. et Ritterus in historia Gallorum p. 221 existimant, soldurios hos nihil differre ab ambactis, de quibus Cæsar infra (6, 15) locutus

"hæc est conditio, uti omnibus in vita commodis una cum his "fruantur, quorum se amicitiæ dediderint; si quid iis per "vim accidat, aut eumdem casum una ferant, aut sibi mortem "consciscant: neque adhuc hominum memoria repertus est "quisquam, qui, eo interfecto, cujus se amicitiæ devovissent, "mortem recusaret,") cum iis Adcantuannus, eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, quum ad arma milites concurrissent vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum, tamen uti eadem deditionis conditione uteretur, a Crasso inpetravit.

23. Armis obsidibusque acceptis, Crassus in fines Vocatium et Tarusatium profectus est. Tum vero barbari commoti, quod oppidum, et natura loci et manu munitum, paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cognoverant, legatos quoquoversus dimittere, conjurare, obsides inter se dare, co-

est, adeoque fuisse, ut Ritteri verbis utar, homines liberos, clientes equitis seu nobilis, a quo vel bonis ipsius administrandis præfecti sint, vel beneficii nomine partem agri colendam fruendamque acceperint ea lege, uti equiti illi in quibusdam rebus ministerium præstarent et obedientiam. Idem Ritterus existimat, hos esse *θεράποντας ἐλευθέρους*, quos Diod. Sic. 5, 29. dicit e pauperibus deligi, inque prœliis fungi munere aurigandi, aut cum equite illo pugnandi, ut milites ejus. Monet denique, eosdem fuisse Langobardorum vasallos. In sectanda verbi etymologia eo minus operam posuerim, quo plus Romani et Græci extera vocabuli mutilarunt, ut raro aliquid certi dici possit; etiamsi non repugnem, si quis comparet nostra verba *Sold*, *Soldat*: modo ne augeantur conjecturæ, quas collegit præter Wachterum, in hac re diligentissimum, Bergerus de naturali pulcritudine orationis p. 385, quasi *soldurii* essent *Soldner*, stipendio conducti, aut *Souldurers*, ad vitam usque deponendam perseverantes, aut *Sieldieners*, ad extremum spiritum fidi clientes, aut *holdurii*, fidi viri, *die dem Herrn treu, hold und gewartig sind*. Ceterum cum *devoti* dicuntur, sic dicuntur, ut clientem patrono devotum, addictum, deditum adpellamus, ut ipse Cæsar paulo post explicat, *amicitiæ aliorum dediti*. Locus Athenæi (6, 13.) multo examine indiget: nam quod ibi *silodunti* dicuntur, id falsum esse adparet: quod *silodunti* vertitur *εὐχωλιμαῖοι*, id non adcuratum est, quia verbum *soldurius* aut *silodunus* non vertitur, *devotus*, sed hoc est attributum soldurorum: quod regum comites dicuntur, et uti veste et diæta eadem, qua rex, ea quoque cautionem habent. *M.* Similes fere fuere apud Ægyptios, qui dicebantur *συναποθνήσκοντες*. v. Plut. in Antonio c. 72. Eodem pertinet *ἱερὸς λόχος* apud eundem in Pelopida c. 16. Alia dat Alex. ab Alex. d. gen. 1, 26. Devotionis formulam offert Lipsius Ant. Lect. 5. 8. Ceterum Celticam vocem adgnoscit *soldure*, Cambro-Britannis *sawldwr* La Tour d'Auvergne in Origines Gauloises p. 67.

Dediderint. bene sic. alii *dediderunt*.

Tamen uti. Sic codd. Vulgo legitur *uti tamen*.

Vocatium. Sic et Græcus Βοκατίων. Ast editt. primæ habent *Vocatiorum* et codd. multi et editi vulgo *Vocontiorum*, quod falsum esse situs indicat. hic enim de Aquitania sermo. D'Anville huc refert Plinii 4, 19 (23). *Basabocates* et sub *Vocatium* nomine putat latere *Vasates*. v. Not. de la Gaule, p. 633.

Tarusatium. Ignoti hujus populi memoria superare creditur in oppido *Tursa* vel *Teursan* judice Mariana hist. Hisp. 3, 18. et D'Anville, l. c. Apud Plin. l. c. occurrunt *Latusates*, quos Harduinus vertit in *Tarusates*.

Quoque versus. al. *quaquaversum*.

pias patere coeperant. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quae sunt citerioris Hispaniae, finitumae Aquitaniae: inde auxilia ducesque arcessuntur. Quorum adventu magna cum auctoritate et magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces vero ii deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnis annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. Hi consuetudine Populi Romani loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci; hostem et vagari et vias obsidere et castris satis praesidii relinquere; ob eam caussam minus commode frumentum commeatumque sibi subportari; in dies hostium numerum augeri; non cunctandum existimavit, quin pugna decertaret. Hac re ad consilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnae constituit.

24. Prima luce, productis omnibus copiis, duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem conjectis, quid hostes consilii caperent, exspectabat. Illi, etsi propter multitudinem et veterem belli gloriam paucitatemque nostrorum se tuto dimicaturos existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoria potiri: et, si propter inopiam rei frumentariae Romani sese recipere coepissent, inpeditos in agmine et sub sarcinis, inferiores animo, adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab Ducibus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. Hac re perspecta, Crassus, quum sua cunctatione atque opinione timidiores hostes nostros milites alacriores ad pugnandum effe-

Ad eas civitates. Ritterus in historia Gallorum, p. 20 existimat, hos fuisse illos Convenas, s. illam colluviem hominum, qui in bello Sertoriano ex montibus Pyrenaeis detecti, in finitimas Aquitaniae partes venerant, interque Aquitanos vixerant. Multa ibi erudite de his Convenis disputantur. *M.*

Magna cum auct. cum opinione majoris dignitatis auctarumque virium. *M.*

Sertorio. Hie in Hispania turbas dederat Flor. 3, 22. Eutrop. 6, 1. *M.*

Consuet. Pop. Rom. Scil. a Sertorio didicerant. *M.*

Loca (castris idonea) *capere.* *M.*

Instituunt. bene sic. v. Burmann. ad Quintil. 1, 6. al. *insistunt.*

Facile, i. e. tuto. Gr. *ἀσφαλῶς.*

Consilium. Sic edd. vet. bene. Vulgo *concilium.*

Instituta. Sic codd. alii *instructa.* V. Ind. et 4, 14. item 2, 30.

Conjectis. Ita Scaliger, ut videtur e codice; alii *collectis.* Vulgo erat *conlocatis.*

In agmine. Vulgo *agmine.*

Inferiores animo. proba locutio. alii *inferiore,* item *infirmiore.*

Hostes erant *timidiores,* quia cunctabantur, et opinionem timoris excitabant apud Romanos. Ergo *opinione sua* est, *opinione de se excitata.* Sic intellexit etiam auctor metaphr. Gr. *ἢ φόβον παρεῖχον δόξῃ τοὺς Ῥωμαίους προθυμοτέρους ἀπειργάσαντο.* *M.*

Effecissent. Ita plures codd. apud Oudendorpium Vulgatum *effecisset* aperte vitiosum est, omninoque locus est in codd. et edd. variatus, quia non viderant, quid esset *opinione sua,* et *hostes timidiores* esse nominativum. *M.* Legerat Ursinus in cod. vet. *quum sua*

cissent, atque omnium voces audirentur, exspectari diutius non oportere, quin ad castra iretur, cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit.

25. Ibi quum alii fossas complerent, alii multis telis conjectis defensores vallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis et ad aggerem cespitibus comportandis, speciem atque opinionem pugnantium præberent, quum item ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent: equites, circumitis hostium castris, Crasso renunciaverunt, non eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita, facilemque aditum habere.

26. Crassus, equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit, ostendit. Illi, ut erat inperatum, eductis quatuor cohortibus, quæ, præsidio castris relictæ, intritæ ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt, atque, his prorutis, prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab iis videri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. Tum vero, clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriæ accidere consuevit, acrius inpugnare cœperunt. Hostes undique circumventi, desperatis omnibus rebus, se per munitiones dejicere et fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex milium quinquaginta numero, quæ ex Aquitania Cantabrisque convenisse constabat, vix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recepit.

27. Hac audita pugna, magna pars Aquitaniæ sese Crasso

cunctatio atque opinio — effecisset, quod firmatur a Dukeriano, et sic expressit Clarke. Vossius conjectabat, *quum sua cunctatione atque opinione timoris hostes nostros milites al. ad p. effecissent*. Ita jam dederat R. Stephanus.

Alii fossas. prius hoc *alii* deest in cod. Leidensi. Cf. not. ad 1, 8 et 3, 21.

Constanter. Græcus male φρονίμως.

Decum porta. Bene Cellarius monuit, hæc Gallorum castra ideo habuisse decumanam portam, quæ Romanis propria Gallisque inusitata fuit, quia castra more Romano munierant. Conf. cap. 23. *M*.

Quatuor cohortibus. Cod. et ed. vet. *his cohortibus*. ubi *his* forsan ortum ex numero IIII.

Intritæ. Sic quatuor codd. teste Oud. Inde alii depravatas lectiones fecerunt *interitæ*, *interritæ*. Recentior lectio, *integræ*, est interpretamentum. *M*. Cf. Gronov. ad Liv. 22, 39.

Prorutis. Ita viri docti ediderunt (duce Faerno), cum in codd. esset *proruptis*. *M*. Hoc malebant Vossius et Davisius. Sed v. Gronov. ad Tacit. A. 1, 68. et ad Liv. 4, 29. item Drakenb. ad h. l. et ad Silium 1, 373. Vulgo legebatur etiam *perruptis*.

Intenderunt. Sic codd. et edd. vet. vulgo *contenderunt*. V. Tacit. A. 11, 32. H. 2, 12.

Hac audita pugna. Eam Dio Cassius 39, 46 descripsit. *M*.

dedidit obsidesque ultro misit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elusates, Garites, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosates. Paucæ ultimæ nationes, anni tempore confisæ, quod hiems suberat, hoc facere neglexerunt.

28. Eodem fere tempore Cæsar, etsi prope exacta jam æstas erat, tamen, quod omni Gallia pacata Morini Menapiique supererant, qui in armis essent neque ad eum umquam legatos de pace misissent, arbitratus, id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit: qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum agere instituerunt. Nam quod intellegebant, maximas nationes, quæ prœlio contendissent, pulsus superatasque esse, continentesque silvas ac paludes habebant, eo se suaque omnia contulerunt. Ad quarum initium silvarum quum Cæsar pervenisset castraque munire instituisset, neque hostis interim visus esset, dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus silvæ evolaverunt et in nostros inpetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt eosque in silvas, repulerunt et, compluribus interfectis, longius inpeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt.

29. Reliquis deinceps diebus Cæsar silvas cædere instituit et, ne quis inermibus inprudentibusque militibus ab latere inpetus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conversam ad hostem conlocabat et pro vallo ad utrumque latus exstruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, quum jam pecus atque extrema inpedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent, ejusmodi tempestates sunt consecutæ, uti opus necessario intermitteretur et, continuatione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaque vastatis omnibus eorum agris, vicis ædificiisque incensis, Cæsar exercitum reduxit et in Aulercis Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quæ proxime bellum fecerant, in hibernis conlocavit.

Tarbelli, etc. Plurimi horum populorum et aliunde sunt noti. *Precianos*, diversimode scriptos in codd. nemo novit. *Garites* in Com. *Gaure* quærit Sanson, adstipulante Valesio. *Sibuzates* cum Plinii *Sibyllatibus* esse eosdem, negat D'Anville. Valesius in *Sobusse*, sita inter Dax et Bayonne, nomen *Sibuzatium* superesse putat.

Bellum agere. Ex observatt. Gronov. 2, 3, quas Cellarius et Davisius jam indicaverunt, duo exempla hujus phraseos huc transtuli, e Curt. 4, 10. et Pompon. Mela. 1, 16. Cellarius addidit Cornel. Hannib. cap. 8. Ergo alteram h.l. lectionem, *bellum gerere cœperunt*, quis non videt esse interpretamentum? *M*. Adde Liv. 10, 31. Quintil. 10, 1.

Deperdiderunt. alii *disperdiderunt*. Oxoniensis *desideraverunt*. cujus lectio vulgata forsan glossa est.

Sub pellibus. v. Ind. Summam cap. 28 et 29 tradidit Dio Cass. 39, 44. *M*.

Proxime. In plerisque codd. et edd. vet. est, *maxime*: non male. De re cf. c. 9. *M*. Græcus *νωστί*, ut vulgatum.

Bellum fecerant. Non hoc ex solœcum, nec insolens, ut Senecæ visum ep. 114. V. Cellarii curas poster. p. 91.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

LIBER QUARTUS.

ARGUMENTUM.

I. BELLUM USIPETUM ET TENCHTHERORUM.—*Cap.* 1—3. Transitus Usipetum et Tenchtherorum in Galliam. mores Suevorum. 4. Menapii oppressi. 5, 6. Bellum contra Germanos a Cæsare susceptum. 7—9. Legatio Germanorum ad Cæsarem. 10. Mosæ et Rheni descriptio. 11—15. Perfidia Germanorum. clades, fuga.

II. TRANSITUS CÆSARIS IN GERMANIAM.—*Cap.* 16, 17. Pons in Rheno stratus. 18, 19. Adventus Cæsaris in Sigambris. receptus in Galliam.

III. TRAJECTUS CÆSARIS IN BRITANNIAM.—*Cap.* 20, 21. Consilium Cæsaris proficiscendi in Britanniam. C. Volusenus ad cognoscendum præmissus. 22—27. Morini pacati. trajectus in insulam. fuga Britannorum. deditio. 28, 29. Classis Romana tempestate adflicta. 30—36. Defectio Britannorum. pugna ex essedis. ultio de Britannis. reditus Cæsaris in Galliam.

IV. BELLUM IN MORINIS ET MENAPIIS.—*Cap.* 37. Perfidia Morinorum 38. Menapii depopulationibus vexati. supplicatio Romæ.

EA, quæ secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso coss. Usipetes Germani et item Tenchtheri magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt, non longe a mari, quo Rhenus influit. Caussa transeundi fuit, quod ab Suevis complures annos exagitati bello premebantur et agricultura prohibebantur. "Suevorum gens est longe "maxima et bellicosissima Germanorum omnium. Hi centum "pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis singula milia "armatorum bellandi caussa ex finibus educunt. Reliqui, "qui domi manserint, se atque illos alunt. Hi rursus in

Cn. Pomp. M. Cr. Coss. Est annus P. V. C. 699. *M.*

Centum pagos. Cf. 1, 37. Tacit. German. c. 39. *M.*

Ex quibus — singula millia, *ex his* pagis collecta, educunt e *finibus* (extra patriam). *M.*

Bellandi caussa. Codd. quidam omittunt *caussa*, ut c. 17. et 5, 8. Cf. Sanctii Min. 4, 4. et ibi Perizonius.

Reliqui — alunt. Ita codd. et metaphr. Gr. Sed vulgo sic in edd. recentioribus (inde a Scaligero) legebatur locus: *reliqui domi manent, pro se atque illis colunt. M.*

" vicem anno post in armis sunt; illi domi remanent. Sic " neque agricultura, nec ratio atque usus belli, intermittitur. " Sed privati ac separati agri apud eos nihil est; neque " longius anno remanere uno in loco incolendi caussa licet. " Neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque " pecore vivunt multumque sunt in venationibus: quæ res et " cibi genere et quotidiana exercitatione et libertate vitæ " (quod, a pueris nullo officio aut disciplina adsuefacti, nihil " omnino contra voluntatem faciant) et vires alit et inmani " corporum magnitudine homines efficit. Atque in eam se " consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis, neque " vestitus, præter pellis, habeant quidquam, (quarum propter " exiguitatem magna est corporis pars aperta) et laventur " in fluminibus.

2. " Mercatoribus est ad eos aditus magis eo, ut, quæ " bello ceperint, quibus vendant, habeant, quam quo ullam " rem ad se inportari desiderent: quin etiam jumentis, quibus " maxime Gallia delectatur, quæque inpenso parant pretio, " Germani inportatitiis non utuntur: sed quæ sunt apud eos " nata, prava atque deformia, hæc quotidiana exercitatione, " summi ut sint labores, efficiunt. Equestribus prœliis sæpe " ex equis desiliunt ac pedibus prœliantur; equosque eodem " remanere vestigio adsuefaciunt; ad quos se celeriter, quum " usus est, recipiunt: neque eorum moribus turpius quidquam " aut inertius habetur, quam ephippiis uti. Itaque ad " quemvis numerum ephippiatorum equitum, quamvis pauci, " adire audent. Vinum ad se omnino inportari non sinunt, " quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines " atque effeminari arbitrantur.

3. " Publice maximam putant esse laudem, quam latissime " a suis finibus vacare agros: hac re significari, magnum

Atque usus belli. Sic codd. et edd. vet. ubi Scalig. *neque.* male.

Incolendi caussa. Sic sæpe noster. v. Index. alii *colendi.*

Homines efficit. Τὸ *homines* expunxit Scaliger contra codd. I. C. H. in Miscell. Lips. novis Vol. 8. p. 832.: volebat *eos*, nescius codices et edd. vet. exhibere *homines.*

Pars aperta. nuda. v. 6, 21.

Laventur, alii *lavantur.*

Ad eos. deest in variis codd.

Quo ullam rem. alii *quod.*

Gallia delectatur — parant. Hæc numeri variatio occurrit et 2, 11. 7, 72. Alia exempla dat Cortius ad Sall. Cat. c. 23. Cf. et Tacit. A. 2, 24.

Germani importatis his. Deleverim *Germani* et *his*: nam *his*, etsi plerique codd. habent, redundat, nec de Germanis omnibus omnino h. l. sermo est, nec legitur *Germani* in metaphr. Gr. *M.* Oud. suspicatur, Cæsarem scripsisse *inportatitiis.* bene.

Prava, alii *parva.* Sic et Gr. μικρὰ et Tacit. Germ. c. 5. *inprocera*, nec fuisse inepta ad usum sequentia docent.

Adsuefaciunt. alii *adsuefecerunt.*

Quum usus est. alii *poscit.* glossa. Cf. 6, 15.

Audent. alii *audeant.* male.

Vinum, etc. Cf. 2, 15.

Publice, ratione reipublicæ. *M.*

"numerum civitatium suam vim sustinere non posse. Itaque "una ex parte a Suevis circiter milia passuum DC agri "vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Ubii, "(quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Ger-"manorum) et paullo, quam sunt ejusdem generis, et ceteris "humaniores, propterea quod Rhenum adtingunt multumque "ad eos mercatores ventitant et ipsi propter propinquitatem "Gallicis sunt moribus adsuefacti." Hos quum Suevi, multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt ac multo humiliores infirmioresque redegerunt.

4. In eadem caussa fuerunt Usipetes et Tenchtheri, quos supra diximus, qui complures annos Suevorum vim sustinuerunt; ad extremum tamen, agris expulsi et multis Germaniæ locis triennium vagati ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incolebant et ad utramque ripam fluminis agros, ædificia vicosque habebant; sed tantæ multitudinis aditu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverunt et, cis Rhenum dispositis præsidiis, Germanos transire prohibebant. Illi, omnia experti, quum neque vi contendere propter inopiam navium, neque clam transire propter custodias Menapiorum possent, reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt; et tridui viam progressi, rursus reverterunt atque, omni hoc itinere una nocte equitatu confecto, inscios inopinantesque Menapios obpresserunt, qui, de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His interfectis navibusque eorum occupatis, prius quam ea pars Menapiorum,

Civitatium. Sic et 7, 86. Cf. Voss. de analog. 2, 14.

Non posse. Scaliger *non potuisse*, invitis codicibus.

Milia passuum DC. Multos offendit tantum vastorum agrorum spatium; et tres codd. habent *centum*. Sed quis talia definiat? *M.* Lipsius Elect. 2, 7. et Hotom. rescribunt *LX*. quod a. librariis mutatum putant. Græci ratio numerica cum vulgata concordat. Vossius e codd. dedit *centum*.

Et paullo — humaniores. Obscuritas horum verborum et multiplex codd. varietas, arguunt hunc locum corruptionis. Legerim: *paullo, quam qui sunt ejusdem generis* (i.e. gentis), *humaniores*. Ita plane metaphr. Gr. καὶ ἡμερώτεροί τι τῶν ἄλλων ὁμοεθνῶν εἰσὶν οἱ Οὔβιοι. Voluit aliquis interpretari hæc, *humaniores, quam qui sunt ejusdem generis:* scripsit ergo in margine, *humaniores ceteris* (sc. Germanis). *M.* Quæ in textu leguntur, Oudend. dedit e codd. Editio Ven. habet non ita male, *qui paullo sunt ejusdem generis etiam ceteris hum.* Sunt qui *gentis* malint, frustra. nam sensus idem.

Multumque. Vulgo *multique*.

Redegerunt. Scaligeri *reddiderunt* e cod. Faerni glossam sapit.

In ead. causs. f. eadem forte usi sunt, eodem modo vexati sunt. Cf. c. 1. *M.*

Aditu. alii *adventu.*

Habuerant, demigraverunt. Leg. *erant, demigraverant.* Ut locus nunc in edd. habet, plane nullus est temporum nexus, et velle hanc negligentiam gratam adpellare, merum effugium est. *M.* Recte monitum, emendavi posterius verbum.

quæ citra Rhenum quieta in suis sedibus erat, certior fieret, flumen transierunt atque, omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.

5. His de rebus Cæsar certior factus et infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles et novis plerumque rebus student, nihil his committendum existimavit. "Est autem hoc Gallicæ consuetudinis, uti et viatores, etiam "invitos, consistere cogant et, quod quisque eorum de quaque "re audierit aut cognoverit, quærant et mercatores in oppidis "volgus circumsistat, quibusque ex regionibus veniant, quas-"que ibi res cognoverint, pronunciare cogant. His rumori-"bus atque auditionibus permoti, de summis sæpe rebus con-"silia ineunt, quorum eos e vestigio pœnitere necesse est, "quum incertis rumoribus serviant et plerique ad voluntatem "eorum ficta respondeant."

6. Qua consuetudine cognita, Cæsar, ne graviori bello occurreret, maturius, quam consuerat, ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, ea, quæ fore suspicatus erat, facta cognovit, missas legationes a nonnullis civitatibus ad Germanos, invitatosque eos, uti ab Rheno discederent; omniaque quæ postulassent, ab se fore parata. Qua spe adducti Germani latius jam vagabantur et in finis Eburonum et Condrusorum, qui sunt Trevirorum clientes, pervenerant. Principibus Galliæ evocatis, Cæsar ea, quæ cognoverat, dissimulanda sibi existimavit, eorumque animis permulsis et confirmatis equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit.

7. Re frumentaria comparata equitibusque delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis esse Germanos audiebat. A quibus quum paucorum dierum iter abesset, legati ab his venerunt, quorum hæc fuit oratio: "Germanos neque priores "Populo Romano bellum inferre, neque tamen recusare, si "lacessantur, quin armis contendant; quod Germanorum "consuetudo hæc sit a majoribus tradita, quincumque bellum "inferant, resistere, neque deprecari: hæc tamen dicere, "venisse invitos, ejectos domo. Si suam gratiam Romani

Quieta in suis sedibus. Hæc e codd. inseruit Oudend. Sic et Græcus.

Committendum. Nulla sua consilia iis aperienda, eorum fidei committenda existimavit. Cf. c. 6. extr. *M.*

Rumoribus. alii *rebus*.

Ne — occurreret, ne in id incideret, eo implicaretur. Cf. 3, 6. *M.*

Germanos, h. e. Usipetes et Tenchtheros. Cf. c. 4. *M.*

Invitatosque. Celsus c. 65. *invitantes hortantesque*. Gr. [illegible].

Omniaque. Delendum *que*. *M.*

Condrusorum. Hodieque restat nomen in *Condros* in tractu Leodiensi. *D'Anville*.

Clientes. Hoc ad Condrusos tantum pertinere, non item ad Eburones, qui liberi fuerunt, e Cluverio German. ant. 2, 15. repetiit Cellarius. Cf. ind. in *clientes*. *M.*

Ab his. alii *ad eum*. et sic Græcus.

"velint, posse eis utiles esse amicos: vel sibi agros adtribuant" "vel patiantur eos tenere, quos armis possederint. Sese unis "Suevis concedere, quibus ne Dii quidem immortales pares "esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem "non superare possint."

8. Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respondit; sed exitus fuit orationis: "Sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si "in Gallia remanerent: neque verum esse, qui suos fines tueri "non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Gallia "vacare agros, qui dari, tantæ præsertim multitudini, sine "injuria possint. Sed licere, si velint, in Ubiorum finibus "considere, quorum sint legati apud se et de Sueyorum in-"juriis querantur et a se auxilium petant: hoc se ab iis impe-"traturum."

9. Legati hæc se ad suos relaturos dixerunt et, re delibe-rata, post diem tertium ad Cæsarem reversuros: interea ne propius se castra moveret, petierunt. "Ne id quidem Cæsar "ab se inpetrari posse" dixit: cognoverat enim, magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante prædandi frumen-tandique caussa ad Ambivaritos trans Mosam missam. Hos

Verum esse, æquum. Monuit Brantius et Davis. In Gr. metaphr. bene est, εὔλογον. *M.* Cf. Horat. Sat. 2, 3, 312. et Ep. 1, 7, 98. Cic. de Leg. 2, 5. Liv. 3, 40.

De Sueverum injuriis. Hæ supra c. 3. extr. descriptæ sunt. *M.*

Ab iis inpetraturum. vulgo *Ubiis imperaturum.* Sed durius est, imperare his, qui, injuriis adfecti, auxilium implorant. Neque vero hæc duorum codicum lectio, tam incommodum sensum efficiens, certa est: omninoque dubitari potest, quid Cæsar h. l. scripserit. Ergo varietatem notavi. Plerique codd. habent, *hoc Suevis imperaturum*: inepte: Cæsar enim Suevis imperare non poterat. Alii, *hoc Suevis impetraturum*, quod est absurdum. Alii, *ab Ubiis impetraturos*, a quo non multum recedit metaphr. Gr. ταῦτα παρ' αὐτῶν (Οὐβίων) νομίζω ἀποκομίσεσθαι, quæ si latine vertantur, *hoc se ab iis inpetraturum*, veram lectionem fortasse tenebimus. Illud *iis* cum vellent explicare, utrum ad propius, an remotius subjectum referretur, etsi nulla explicatione in tanta perspicuitate rei opus erat, alii margini adscripserunt recte *Ubiis*, alii perperam *Suevis*. *M.* Dubium non est, quin ea sit vera lectio, quam Morus acute pervidit, eamque restitui.

Ambivaritos. Ignoti plane sunt, diversi tamen ab *Ambivaretis*, Æduorum clientibus, qui infra 7, 75 nominantur. *Cellar.* I. C. H. legit *Ambitavinos*, ad quos putat pertinere incolas vici *Ambiatini*, quem memorat Suetonius Calig. 8. ubi codex Vindobon. habet *Ambitarino*. Browerus autem in Annal. Trever. p. 136. et 378. in diplomate quodam *Pipini* invenit *Ambitivo*. Græcus in nostro loco dat Ἀμφιβαρίτων. Cluverius Germ. ant. 2, 14 et 16. pro *ad Ambivaritos* legit *ad Aduaticos*.

Trans Mosam. I. C. H. jubet rescribi *trans Mosellam*. Statim enim, ait, *Ambitavinum* vicum, sive *Ambiatinum* in Treveris ponit Suetonius, l. c. Dein Cæsar iter in ea loca facere cœperat, in quibus erant Germani (c. 7.) Sed hi in fines Eburonum et Condrusorum, qui erant Treverorum clientes, pervenerant et incolebant inter Treveros et Eburones (c. 6.). Cæsar Germanos Rhenum transgressos vicit eo in loco, prope quem cis Rhenum Ubii habitabant (c. 16.) Rhenumque superavit ipse inter Ubios ac inde in fines Sigambrorum contendit. Pars illa equitatus, quæ trans Mosam ducta fuit, missa prædandi ac frumentandi causa, Germanis a Cæsare victis dicitur post fugam suorum se trans

expectari equites atque ejus rei caussa moram interponi, arbitrabatur.

10. " Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus " Lingonum, et, parte quadam ex Rheno recepta quæ ad- " pellatur Vahalis, insulam efficit Batavorum, neque longius " ab eo milibus passuum LXXX in Oceanum transit. Rhenus " autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longo " spatio per fines Sarunetium, Helvetiorum, Sequanorum,

Rhenum in fines Sigambrorum recepisse et se conjunxisse cum iis, ad quos Cæsar, ut se dederent, post hæc misit nuntios (c. 16.). Sigambri a Mosa nimium distabant, proximi Rheno (c. 35.) et Ubiis confines. Ad eos ponte constructo Cæsar transduxit exercitum.

Mosa, etc. Totum hoc caput aglossatore esse intrusum arbitratur I.C.H. quia turbat filum orationis et mendis scatet, neque quidquam ad rem facit. Quod ad mendas adtinet, puto me sustulisse primariam de *Nantuatibus*, de quibus videri debet D'Anville, p. 472. Dein Mediomatricos et Sequanos ad Rhenum tempore Cæsaris pertinuisse, verosimile videtur et D'Anvillio et Mannerto; erant tamen Mediomatrici in loco nostro post Tribucos ponendi. De Sequanis conferri potest Schœpflini Alsatia illustrata t. 1. p. 40. Cardo rei versatur in eo, *Mosa* an *Mosella* recte memoretur capite præcedente; si *Mosella*, manifesto totum hoc caput de Mosa et Rheno cuidam sciolo debetur. Id non obstat, quod Mosam e Vosego monte profluere Cæsar dicit; utique enim ejus montis radices in Lingonum finibus ibi sunt, ubi Mosa oritur. Cf. D'Anville, p. 467.

Vosego. Sic e codd. inscriptione quadam et medii ævi scriptoribus ediderunt Davis. et Oudendorp. In Gr. metaphr. est Βοσῆγος, qua forma *Vosegus* exprimitur *M.* Cf. Schœpflini Als. ill. t. 1. p. 4. Dicitur *Vogesus*, *Vosegus*, *Vasagus*.

Ex Rheno. Sic constantissime MSS. Sed *Rheni* in recentioribus. *Oudend.*

Vahalis. Idem nomen in Tacit. Ann. 2, 6 occurrit, ubi fere hæc ipsa de Rheno tradit. Varietas scripturæ (*Walis*, *Valis*, *Valus*, *Vacalus*, Βάκαλος, *Vaculus*) rursus ex eo est, quia Romani extera nomina immutarunt. Litera *W* facile arguit originem Germanicam. *M.*

Et, parte quadam —— transit. Oudend. in codd. bene multis reperit lectionem sequentem, quam et recepit in textum. *Mosa — et parte quadam ex Rheno recepta, quæ adpellatur Vahalis, insulamque efficit Batavorum, in Oceanum influit, neque longius ab Oceano milibus passuum LXXX in Rhenum transit.* Ejus lectionis partem priorem, *et parte — influit*, recte se habere puto; posterior vero pars, *neque longius — transit*, haud dubie vitiosa est. Mihi placet altera lectio, quæ in edd. vulgo reperitur, et, si quis naturam cursumque fluminis, quam codices, sequi malit, in universum præferenda est. Quæ cum ab ipso situ naturæ commendationem veri habeat, accipit etiam ex eo auctoritatem, quia Græca metaphrasis eam verbum de verbo expressit. *M.* Hanc lectionem Moro probatam recepi. Similia fere tradit Tacitus A. 2, 6. Cf. Mensonis Altingii Not. Germ. inf. T. I. p. 16.

Per fines Sarunetium. Vulgo legitur *Nantuatium*, turpi errore, Cæsari non inputando. *Nantuates*, Valesiæ gentem, Rhenus nullo modo adtingit. Neque vulneri medentur interpretes, dum Vaudiam (*le pays de Vaud*) intelligunt, a qua magis etiam Rhenus distat. Codices variant; exhibent *Vatuatium*, *Mantuatium*, unde Glareanus *Ætuatium*, ut vulgo apud Strabonem. p. 192. Mihi persuasum est, legendum *Sarunetium*. Librarios decepit, quod horum non alibi mentio apud Cæsarem exstat; et quod supra 3, 1. sermo de Nantuatibus factus. Aptissime Plinius 3, 20 (24) *Sarunetes ortus Rheni accolunt*, ubi Harduinus perperam malit *Suanetes*. Cf. D'Anville Not. de la Gaule p. 583. Gentis memoriam hodieque servat *Sargans*. Vid. D'Anville, p. 472. Nil obstat de cetero, quod apud Strabonem l. c. *primi omnium ad Rhenum habitare dicuntur Nantuates, apud*

"Mediomatricorum, Tribucorum, Trevirorum citatus fertur "et, ubi Oceano adpropinquat, in plures diffluit partes, "multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna a "feris barbarisque nationibus incolitur, ex quibus sunt, qui "piscibus atque ovis avium vivere existimantur, multisque "capitibus in Oceanum influit."

11. Cæsar quum ab hoste non amplius passuum XII milibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur: qui, in itinere congressi, magnopere, ne longius progrederetur, orabant. Quum id non inpetrassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret, eosque pugna prohiberet; sibique uti potestatem faceret, in Ubios legatos mittendi: "quorum si Principes ac senatus sibi jurejurando "fidem fecisset, ea conditione, quæ a Cæsare ferretur, se "usuros ostendebant:" ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. Hæc omnia Cæsar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut, tridui mora interposita, equites eorum, qui abessent, reverterentur: tamen sese non longius milibus passuum quatuor aquationis caussa processurum eo die dixit: huc postero die quam frequentissimi convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad Præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui nunciarent, ne hostes prœlio lacesserent et, si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset.

12. At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat quinque milium numerus, quum ipsi non amplius DCCC equites haberent, quod ii, qui frumentandi caussa ierant trans Mosam, nondum redierant, nihil timentibus nostris, quod legati eorum paullo ante a Cæsare discesserant, atque is dies induciis erat ab eis petitus, inpetu facto, celeriter nostros perturbaverunt. Rursus resistentibus nostris, con-

quos etiam ejus fluvii fontes sint in Adula monte. Ibi enim legebatur Αἰτουάτιοι, ex quibus docti fecere *Nantuates*, Cæsaris, ut volunt, auctoritate et ipsius Strabonis, p. 204. qui tamen hoc loco *Nantuates* cum Veragris ad Lemannum lacum ablegat, ut Cæsar 3, 1.

Tribucorum. alias *Truboccorum*. de quibus v. Schœpflinus, l. c. p. 136.

Capitibus. Docuit Oudendorpius ad Lucanum 3, 201, cum ex aliis, tum e Liviano loco 33, 41, *caput fluminis* etiam *ostium* significare, etsi plerumque est *fons*. Ergo in hujusmodi locis, quod et Gesnero in Thes. L. L. visum est, caput indicat partem summam, extremam. In Gr. metaphr. est, *πολλοῖς στόμασιν εἰσβάλλει εἰς Ὠκεανόν*., Ceterum de multitudine ostiorum Rheni et dissensu scriptorum super hac re et fide Cæsaris et modo ejus explicandi, adeundus est diligentissimus Cellarius in Notit. Orbis 2, 3, 5. init. qui existimat, Cæsarem, cum *multa* ostia dixerit, intellexisse etiam rivos et elices, per quos sub illas regiones Rhenus diffusus fuerit. *M.*

Fecissent. alii *fecisset*. Sic et alibi. v. C. 1, 2. Alex. 2.

Quæ a Cæs. ferretur. Cf. c. 8. *M.*

Rursus significat porro, aut, vicissim. *M.* Male hoc adverbium virgula a seq. voce sejungunt.

suetudine sua ad pedes desiluerunt, subfossisque equis compluribusque nostris dejectis, reliquos in fugam conjecerunt atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. In eo prœlio ex equitibus nostris interficiuntur quatuor et septuaginta, in his vir fortissimus, Piso, Aquitanus, amplissimo genere natus, cujus avus in civitate sua regnum obtinuerat, amicus ab Senatu nostro adpellatus. Hic quum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit: ipso equo vulnerato dejectus, quoad potuit, fortissime restitit. Quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidisset, atque id frater, qui jam prœlio excesserat, procul animum advertisset, incitato equo se hostibus obtulit atque interfectus est.

13. Hoc facto prœlio, Cæsar neque jam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab his, qui per dolum atque insidias, petita pace, ultro bellum intulissent: exspectare vero, dum hostium copiæ augerentur equitatusque reverteretur, summæ dementiæ esse judicabat et, cognita Gallorum infirmitate, quantum jam apud eos hostes uno prœlio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus et consilio cum Legatis et Quæstore communicato, ne quem diem pugnæ prætermitteret, opportunissima res accidit, quod postridie ejus diei mane eadem et perfidia et simulatione usi Germani, frequentes, omnibus principibus majoribusque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul, ut dicebatur, sui purgandi caussa, quod contra, atque esse dictum et ipsi petissent, prœlium pridie commisissent; simul ut, si quid possent, de induciis fallendo inpetrarent. Quos sibi Cæsar oblatos gavisus, illos retineri jussit; ipse

Subfossis equis. non suis, sed Romanorum.

In conspectum. Codd. quidam *in conspectu.* quod placet Clarkio.

Quatuor et septuaginta. Celsus, p. 76. CCCCLXX.

Ex periculo. Solet sic Cæsar. Vulgo omittitur præpositio.

Infirmitate, mobilitate. Cf. c. 5. *M.*

Apud eos (Gallos) *hostes* (Cæsaris, i. e. Germani). *M.*

Prætermitteret. alii *intermitteret.*

Gavisus. Satis certa est hæc lectio propter metaphr. Gr. in qua est *ἡσθεὶς*, etsi, quod mirum est, omnes fere MSS. *gravius* exhibent. *M.*

Retineri jussit. Plutarch. in Cæs. c. 22. repetit quidem ex hoc loco, quæ Cæsar c. 12 et 13 de perfidia Germanorum narravit, *ὁ Καῖσαρ ἐν ταῖς ἐφημερίσι γέγραφεν* — sed addit, Canusium tradidisse, has res Catoni adeo fuisse inprobatas, ut Cæsarem, reum *παρασπονδήματος*, hostibus dedendum censeret. Cf. Sueton. Jul. c. 24. Hoc *παρασπόνδημα* in eo videtur fuisse, quod interea, dum legati apud eum fuerunt, hostes adgressus est: præsertim si Dio Cassius 39, 47, 48. conferatur, qui prœlium, c. 12. descriptum, petulantiæ juniorum tribuit, quam seniores usque eo inprobarint, ut legationem ad Cæsarem deprecandi causa susciperent. Hos igitur seniores, legatos, deprecatores, retinuit et interea vicit eos, pro quibus deprecaturi venerant. Quædam horum Brantius jam adtigerat. *M.*

omnes copias castris eduxit equitatumque, quod recenti prœlio perterritum esse existimabat, agmen subsequi jussit.

14. Acie triplici instituta et celeriter VIII milium itinere confecto, prius ad hostium castra pervenit, quam, quid ageretur, Germani sentire possent. Qui, omnibus rebus subito perterriti et celeritate adventus nostri et discessu suorum, neque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato, perturbantur, copiasne adversus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere, præstaret. Quorum timor quum fremitu et concursu significaretur, milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra inruperunt. Quorum qui celeriter arma capere potuerunt, paullisper nostris restiterunt atque inter carros inpedimentaque prœlium commiserunt: at reliqua multitudo puerorum mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant Rhenumque transierant) passim fugere cœpit; ad quos consectandos Cæsar equitatum misit.

15. Germani, post tergum clamore audito, quum suos interfici viderent, armis abjectis signisque militaribus relictis, se ex castris ejecerunt: et, quum ad confluentem Mosæ et Rheni pervenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitaverunt atque ibi timore, lassitudine, vi fluminis oppressi perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum CDXXX milium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar his, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit: illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt. His Cæsar libertatem concessit.

16. Germanico bello confecto, multis de caussis Cæsar statuit, sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit jus-

Acie instituta. alii *instructa.* cf. 3, 24.

Consilii. Mavult Oudend. *concilii.* Mox, etsi codd. invitis, legendum *perturbabantur. M.*

Pristini diei, i. e. pridiani v. Cic. de Orat. 1, 8. Curt. 8, 4. Suet. Aug. 94. A. Gell. 10, 24. Macrob. Sat. 1, 4.

Quorum qui. Alii *Quo in loco.*

Mosæ et Rheni. Cluver. Germ. Ant. 2, 14. vult *Mosellæ.* Scilicet ad confluentem Mosæ et Rheni (in Batavis ad oppidum *Geervliet)* confugere non poterant Germani, quia Condrusorum fines inde 125,000 passus aberant. Dio etiam 39, 47. Germanos Rhenum transgressos in Treverorum fines pervenisse scribit ibique a Cæsare cæsos. Si Cæsar in Batavis fudisset Germanos, non in Ubios nec in Sigambros transisset. Ad Ubiorum fines ac eodem ponte in Galliam se recepit Cæsar, ergo ad confluentes Mosellæ et Rheni. Cum Cluverio consentit I. C. H. Contra sentiebat Is. Pontanus in disceptationibus chorographicis. Porro I. C. H. putat a librariis lineas fuisse transpositas in loco nostro, qui ita sit restituendus: *et, magno num. interf. reliqui se in fugam præcipitaverunt, atque, cum ad confl. Mosellæ et Rheni pervenissent, reliqua fuga desperata, ibi tim. lassit. et vi fl. oppr. perierunt.* Nescio, an necessaria sit mutatio. Sensus vulgatæ lectionis sat clarus videtur.

Vi fluminis. sic optimi codd. alii *et vi fluminis.*

tissima, quod, quum videret, Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit, quum intellegerent, et posse et audere Populi Romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiam, quod illa pars equitatus Usipetum et Tenchtherorum, quam supra commemoravi prædandi frumentandique caussa Mosam transisse, neque prœlio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sigambrorum receperat seque cum iis conjunxerat. Ad quos quum Cæsar nuncios misisset, qui postularent, eos, qui sibi Galliæque bellum intulissent, sibi dederent, responderunt: "Populi Romani imperium Rhenum finire: si, se invito "Germanos in Galliam transire, non æquum existimaret, cur "sui quidquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum pos"tularet?" Ubii autem, qui uni ex transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, "ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab "Suevis premerentur; vel, si id facere occupationibus rei"publicæ prohiberetur, exercitum modo Rhenum transpor"taret: id sibi ad auxilium spemque reliqui temporis satis fu"turum: tantum esse nomen atque opinionem ejus exercitus, "Ariovisto pulso et hoc novissimo prœlio facto, etiam ad "ultimas Germanorum nationes, uti opinione et amicitia "Populi Romani tuti esse possint. Navium magnam copiam "ad transportandum exercitum pollicebantur."

17. Cæsar his de caussis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat: sed navibus transire, neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ neque Populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque, etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem altitudinemque fluminis, tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum, existimabat. Rationem pontis hanc instituit. "Tigna bina sesquipedalia, paullum ab imo "præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pe"dum duorum inter se jungebat Hæc quum machinationi"bus inmissa in flumen defixerat fistucisque adegerat, non

Supra commemoravi, Locus est c. 12. *M.*

Sibi dederent. sic codd. vetustissimi. in aliis est *uti sibi ded.* v. *uti* in Ind.

Legatos miserant. Cf. c. 8. Omnes autem causas, hoc capite commemoratas, Dio Cassius 39, 48. vanitatis arguit tribuitque transeundi Rheni conatum uni cupiditati inclarescendi, quæ Cæsarem inpulerit, ut aliis intentata ipse tentaret. De posteriore consentit Plutarch. in Cæs. c. 22. *M.* Quidam codd. non habent *legatos.*

Occupat. reipublicæ. al. *Populi Romani.*

Tantum esse nomen. Scaliger et recent. addunt *apud eos.*

Ejus exercitus. al. *Romani exercitus.*

Ad ult. G. nationes. Vulgo *apud.* respice ad 8, 9.

Rationem pontis. Recentiores inferunt *igitur.*

Sesquipedalia. i. e. crassitudine sesquipedalia.

Inmissa in flumen. Scaliger *demissa.*

Fistucis. Est fistuca, si tironum

" sublicæ modo derecta ad perpendiculum, sed prona ac fastigata, ut secundum naturam fluminis procumberent: iis item contraria bina, ad eumdem modum juncta, intervallo pedum quadragenum, ab inferiore parte, contra vim atque inpetum fluminis conversa statuebat. Hæc utraque insuper bipedalibus trabibus inmissis, quantum eorum tignorum junctura distabat, binis utrimque fibulis ab extrema parte, distinebantur; quibus disclusis atque in contrariam partem revinctis, tanta erat operis firmitudo atque ea rerum natura, ut, quo major vis aquæ se incitavisset, hoc artius inligata tenerentur. Hæc derecta materie injecta contexebantur et longuriis cratibusque consternebantur: ac nihilo secius sublicæ et ad inferiorem partem fluminis oblique agebantur, quæ, pro pariete subjectæ et cum omni opere conjunctæ, vim fluminis exciperent: et aliæ item supra

causa monere licet, machina, qua palos tundunt ita, ut altius infigantur solo *(einrammeln, hier)*, aut lapides, in via stratos, complanant, aut pavimenta solidant. Sed non modo ea machina, quæ manu opificis levata tundit, fistuca dicitur: sed et hæc, quæ trochleis levata et rursus delapsa subjectos palos pondere et ictu infigit. vid. Gesneri Thes. L. L. et inprimis Hotomannus ad hunc Cæsaris locum. *M.* Apud Vitruv. 2, 3. et 10, 3. est *fistucatione solidare.*

Derecta. v. Ind. *M.* al. male *directa.*

Prona ac fastigata, ita prona, ut fastigio similia essent. Fastigium autem est tectum templorum, figura plani inclinati decurrens: unde pronum et fastigatum est inclinatum. *M.* al. male *fastigiata.*

Secundum naturam fluminis, dem Strome nach. M. selon le fil de l'eau.

Item est initium apodoseos periodi. *M.*

Bina. sic Clarke. vulgo *duo.*

Ab inferiore parte (fluminis), *weiter unten. M.* Perperam ista exponit Lipsius poliorc. 2, 5.

Hæc utraque, tigna illa prona in superiore et inferiore fluminis parte defixa. *M.* Quod sequitur *insuper* restituit Oud. e codd. dein *bipedalibus* intellige crassitudine, ut supra.

Junctura, spatium ab una serie tignorum ad alteram, quod spatium nunc tegendum erat, ut transiri posset: nam hoc est jungere res distantes, efficere, ut ab una ad aliam una serie veniri possit, quasi cohærerent. *M.*

Binis fibulis, ita ut essent binæ fibulæ s. copulæ, *(Klammern, de fortes chevilles)* clavi trabales. *M.*

Distinebantur, interpositu trabium. Eodem modo mox *disclusis,* interpositu trabium. *M.*

Revinctis. Additis utrimque copulis s. fibulis. *M.*

Hæc, hoc totum opus. *M.*

Derecta (an potius, *directa?* v. Ind.) *materie injecta.* materies (ligna, crates, et quidquid inseruit veluti solo pontis, per quod inceditur) injicitur eadem directione qua longitudinem. *M.* Omnino *derecta* et *materie* dedit Oud. e codd. alii malunt *directa.*

Ad inf. partem fluminis. Joh. Clericus Art. Crit. P. 3. S. 1. c. 6, 21. legit *flumini.* intelligit quippe *inf. partem pontis.* Verum sublicæ hæ ad inf. partem fluminis opponuntur alteris illis mox supra pontem (i. e. in superiore parte fluminis) adactis. Hoc et Lipsius sic adgnoscit. Noli ergo cum Hotomanno mutare in *superiorem.*

Oblique agebantur, inclinabantur. *M.*

Pro pariete subjectæ. Paulo post tales trabes adpellat *defensores.* Sunt veluti murus aut agger. Tanto magis probo, quod Oud. e quibusdam codd. recepit *pariete,* cum vulgo *ariete* legeretur, Plutarch. in Cæs. c. 22. dicit *προβόλους ξύλων μεγάλων. M.* Contra Græcus metaphr. habet *δίκην κριοῦ, more arietis,* et Turnebus Adv. 24, 30. *pro ariete* exponit pro defensione aut munimento. Lipsius hic, nec *aries* nec *paries* quid sibi velit, se capere profitetur, nec negari potest, *parietem* inproprie dici. Cellarius prætulit *pro ariete.*

Et aliæ item. Recentiores male *alia.*

"pontem mediocri spatio, ut, si arborum trunci sive naves "dejiciendi operis essent a barbaris missæ, his defensoribus "earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent."

18. Diebus decem, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Cæsar, ad utramque partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. Interim a compluribus civitatibus ad eum legati veniunt, quibus pacem atque amicitiam petentibus liberaliter respondit obsidesque ad se adduci jubet. At Sigambri ex eo tempore, quo pons institui cœptus est, fuga comparata, hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Usipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant, suaque omnia exportaverant, seque in solitudinem ac silvas abdiderant.

19. Cæsare paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis ædificiisque incensis frumentisque succisis, se in fines Ubiorum recepit; atque iis auxilium suum pollicitus, si ab Suevis premerentur, hæc ab iis cognovit: Suevos, posteaquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo concilio habito, nuncios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores suaque omnia in silvas deponerent atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Suevi obtinerent: hic Romanorum adventum exspectare atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum caussa transducere exercitum constituerat, ut Germanis metum injiceret, ut Sigambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret, diebus omnino X et VIII trans Rhenum consumtis, satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit pontemque rescidit.

Dejiciendi operis, sc. causa. Verbum hoc, omissum in codd. multis, (est enim ellipsis non rara: v. Oudendorp. ad 4, 1.) alii interpretandi causa addiderunt.—De structura hujus pontis scripsisse Jucundum Veronensem, monuit ad h. l. Camerarius. Hotomannus addit Budæum, Cardanum, Jo. Buteonem, (cujus singularis liber de hoc ponte exstat) Turnebum l. c. *M.* Addo et Magium in Gruteri lamp. t. 2. p. 2438. ubi contra Buteonem et alios disputat.

Earum rerum vis. *Tò rerum* deest in quibusdam. male.

In fines Sigambrorum. In hos enim se receperant nuper equites Germani, vid. cap. 16. *M.* Sigambri inter Sigum et Luppiam fluvios quærendi. v. D'Anville et Mannert.

In fines S. contendit. alii *intendit*, ut Terent. Andr. 2, 2. 6. V. tamen c. 20.

At Sigambri. Hoc *At* dedit e suo codice Ursinus, ubi scil. invenerat *ut*.

Frum. succisis. Hotomannus sic ex ingenio, ut c. 38. firmatur autem e codd. Vulgo erat *succensis*.

Se in fin. Ubiorum recepit. Causa ex c. 16. discenda est. *M.*

Dimisisse. alias *misisse*. sed v. c. 34, 5. 49. 53. 6, 43.

In silvas. i. e. intra silvas. al. *in silvis*.

Hic Rom. adv. Sic codd. et edd. vet. Ast Scaliger *ibi*.

Profectum. nonnulli *perfectum*. male. Cf. 7, 66. C. 3, 15. 58. Al. 3.

Se in Galliam recepit. Res ipsa loquitur, timore perculsum Cæsarem

20. Exigua parte æstatis reliqua, Cæsar, etsi in his locis, quod omnis Gallia ad septemtriones vergit, maturæ sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis hostibus nostris inde subministrata auxilia intellegebat: et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset, genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset: quæ omnia fere Gallis erant incognita. Neque enim temere præter mercatores illo adit quisquam, neque iis ipsis quidquam, præter oram maritumam atque eas regiones, quæ sunt contra Gallias, notum est. Itaque, evocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset insulæ magnitudo, neque quæ aut quantæ nationes incolerent, neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad majorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat.

21. Ad hæc cognoscenda, prius quam periculum faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum, cum navi longa præmittit. Huic mandat, uti, exploratis omnibus rebus, ad se quam primum revertatur: ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod inde erat brevissimus in Britanniam transjectus. Huc naves undique ex finitumis regionibus et, quam superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat, classem jubet convenire. Interim, consilio ejus cognito et per mercatores perlato ad Britannos, a compluribus ejus insulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur obsides dare atque imperio Populi Romani obtemperare. Quibus auditis liberaliter pollicitus hortatusque, ut in ea sententia permane-

non ausum esse cum Suevis congredi. *Glandorpius*.

In Britann. profic. contendit. Dio Cassius 39, 53. monuit, nihil utilitatis ex hac expeditione Britannica neque ad Cæsarem, neque ad civitatem redundasse, præter famam patefactæ Romanis insulæ. Consentit Plutarch. in Cæs. c. 23. Miram causam Suetonius in Cæs. c. 47 addidit, spe margaritarum Cæsarem Britanniæ petiisse; credibile tamen fit, opinionem magnarum Britanniæ opum fuisse, si Ciceronianus locus ad Div. 7, 7. conferatur. *M*. Veneri genitrici thoracem e Britannicis margaritis factum dedicasse refert Plin. 9, 35 (57). Subjecto id titulo testatum Solinus addit c. 53.

Illo adit. Sic bene Scaliger e cod. Ursini.

Contra Gallias. sic boni codd. alii *Galliam*.

Avocatis ad se. Ita probi codd. al. *vocatis*. *convocatis*.

Ad majorum navium. al. *majorem*.

Prius quam. Hotomann. malit *prius qui*.

C. Volus. præmittit. Hæc, ut interpretes monuerunt, repugnant loco Suetonii Cæs. c. 58, ubi Cæsar *per se*, h. e. ipse explorasse dicitur regiones. Atque ut aliis visus est Suetonius oblivione quadam errasse, quod ut ego arbitror, sic fuerunt, qui vellent emendationibus juvare Suetonii locum, de quibus Ernesti ad Suetonium dixit. *M*. Celsus etiam p. 72. *per se ipsum explorasse Cæsarem* testatur, Suetonii loco motus. Notum, Imperatori tribui, quæ per Legatos patrat.

Brevissimus in Br. v. not. ad c. 23.

Ad Ven. bell. fecerat. Cf. 3, 9. *M*. al. *effecerat*.

Obsides dare, præsens pro futuro,

rent, eos domum remittit et cum his una Commium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cujus et virtutem et consilium probabat et quem sibi fidelem arbitrabatur, cujusque auctoritas in iis regionibus magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat civitates horteturque, ut Populi Romani fidem sequantur; seque celeriter eo venturum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Cæsarem revertitur; quæque ibi perspexisset, renunciat.

22. Dum in his locis Cæsar navium parandarum caussa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent, quod homines barbari et nostræ consuetudinis inperiti bellum Populo Romano fecissent, seque ea, quæ imperasset, facturos pollicerentur. Hoc sibi satis obportune Cæsar accidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere volebat, neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat, neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniæ anteponandas judicabat, magnum his obsidum numerum imperat. Quibus adductis, eos in fidem recepit. Navibus circiter LXXX onerariis coactis contractisque, quot satis esse ad duas transportandas legiones existimabat, quidquid præterea navium longarum habebat, Quæstori, Legatis Præfectisque distribuit. Huc accedebant XVIII onerariæ naves, quæ ex eo loco ab milibus passuum VIII vento tenebantur, quo minus in eumdem portum pervenire possent. Has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino et L. Aurunculeio Cottæ, Legatis, in Menapios atque in eos pagos

ut 2, 32. 7, 14. Sic et Plautus Men. 3, 1, 103.

Eos domum remittit. al. *remisit.* Pronomen *eos* induci heic jubet Oud. ad Suet. Jul. c. 7.

Commium. In thesauro Brandenburg. Vol. 1. p. 305, exstat numus, in cujus una facie circa equum *Commios*, in altera capiti galeato *Garman* adscriptum est: quem Begerus ad hunc Commium Atrebatem refert. *Cell.* De altero verbo *Garman* Begerus dubitanter scripsit, an fortasse sit idem, quod *Germanus*; sed hoc foret ubérioris disputationis, quam pro meo consilio. Mascovius in historia Germanorum T. 1, p. 37, non inprobat hanc numi hujus explicationem de Commio. *M.* Dio habet Κόμμιος. De numo v. Eckhel D. N. V. t. 1. p. 77.

Magni hab. Vulg. *magna.* *M.*

Ut Pop. Rom. hoc *ut* in quibusdam codd. deest.

Perspectis regionibus. addunt quidam *omnibus.* Rectius abest, nec habet Græcus.

Sibi Brit. antep. Id *sibi* in aliis deest.

LXXX oner. alii *DCCCLXXX.* manifesto librariorum vitio. Orosius 6, 8. cum vulgato consentit.

Coactis. Hoc pertinet ad universam summam navium, quas collegerat. Gr. metaphr. συναλίζων. *M.*

Contractis. Hoc pertinet ad eas, quas ex universa summa delectas congregarat, una proficisci jusserat, ut duas legiones transportarent. Gr. metaphr. ἐκλεύγεσθαι. *M.*

Ab mil. pass. VIII. Sic boni codd. In aliis deest præpositio.

Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpitium Rufum, Legatum, cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere jussit.

23. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertia fere vigilia solvit equitesque in ulteriorem portum progredi et naves conscendere et se sequi jussit: a quibus quum id paullo tardius esset administratum, ipse hora diei circiter quarta cum primis navibus Britanniam adtigit atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cujus loci hæc erat natura: adeo montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adjici posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naves eo convenirent, ad horam nonam in ancoris exspectavit. Interim Legatis Tribunisque militum convocatis, et quæ ex Voluseno cog-

Deducendum. al. *ducendum*.

P. Sulp. Rufum. Huc trahit Vossius numum Cæsaris, qui in aversa habet navem cum epigraphe ΠΟΥΒ. ΣΟΥΛΠΙΚΙΟΣ ΡΟΥΦ.

Tertia f. vig. solvit, ex portu Itio s. Iccio, cf. 5, 2, ut Strabo adnotavit 4, p. 199. quem de priore Cæsaris trajectu in Britanniam loqui, (nam non ita multo post rursus eo contendit: vid. 5, 2.) ex tempore et hora in notitia orbis ant. T. 1, p. 301. probavimus. *Cellar*. Exstat dissertatio Jo. Georg. Eccardi de portu Iccio, inserta Miscellaneis Lipsiens. T. 8. p. 255, unde idem ille vir doctus in libro de origine Germanorum, sect. 93, p. 209, edit. Gotting. quædam repetiit. Sententias autem virorum doctorum varias collegit, præter Cellarium, Fabricius in bibl. lat. lib. 1, cap. 10, sect. 2, ubi de Cæsare agitur. Collegit etiam Ritterus in historia Gallorum, p. 97. Attigit Wesselingius ad Antonini itineraria, p. 363. *M. Solvit*. Sic et 5, 23. alibi plene *naves solvit*. v. mox c. 36. C. 1, 28. 3, 6. 14. 26. De portu Iccio v. D'Anville in Not. de la Gaule, p. 389, et in Mém. de l'Acad. d'Inscr. t. 28. a. 1757. ubi post alios demonstrat, intelligendum *Witsand*. Chifletius Mardicum, Gibson Bononiam, olim Gessoriacum, Valesius et Eccardus Stapulas, olim Vicum vel Quentovicum, intelligebant, Ortelius et Clarkius Calesium, Malbranq. S. Audomari fanum.

In ulteriorem portum. Hic paulo post c. 28. *superior* vocatur, in ortum et ad dextram ab Itio recedens: cui opponitur *inferior*, ab Itio recedens in occasum, c. 36. Cf. c. 28, ubi *superior portus* memoratur, et *inferior pars insulæ, quæ est proprius solis occasum*. Sic ergo plagæ discernuntur in hoc litore. *Cellarius*.

Quum id paullo tardius. Hoc *id* revocavit Clarke vulgo omissum.

Hora quarta. Est circiter decima antemeridiana. Cf. 1, 26. *M*.

Copias armatas. al. *turmas*. e glossa.

Adeo — continebatur. His verbis explicat, quæ fuerit natura loci, et potest ante *adeo* intelligi *scilicet*. Hanc explicationem, abrupte positam, voluerunt arctius nectere cum superioribus, et addiderunt *atque*. Inde *adeo* obliteratum et ex eo factum est vel *atque ita*, vel *atque ibi*, quæ singula in codd. et edd. reperiuntur. Ergo recte Oudendorp. revocavit id, quod in textu est. *M*.

Montibus angustis. Quinam sint h. l. montes angusti, iis explicandum relinquo, qui loca, quæ Cæsar hic describit, viderunt. Iidem definient, quid h. l. sit *continere*. Julius Celsus eamdem rem his verbis expressit: *præruptæ rupes, pelago impendentes*: quibuscum Ciceronis locus ad Attic. 4, 16, jam a Glandorpio comparatus, convenit: *constat, aditus Britanniæ esse munitos mirificis molibus*. *M*.

Telum adjici. al. *adici*, antique. unde quidam *adigi*.

Ad horam nonam. Est tertia pomeridiana. *M*.

nosset, et quæ fieri vellet, ostendit monuitque, (ut rei militaris ratio, maxime ut maritumæ res postularent, ut quæ celerem atque instabilem motum haberent), ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis et ventum et æstum uno tempore nactus secundum, dato signo et sublatis ancoris, circiter milia passuum VII ab eo loco progressus, aperto ac plano litore naves constituit.

24. At barbari, consilio Romanorum cognito, præmisso equitatu et essedariis, quo plerumque genere in prœliis uti consuerunt, reliquis copiis subsecuti, nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has caussas summa difficultas, quod naves propter magnitudinem, nisi in alto, constitui non poterant; militibus autem ignotis locis, inpeditis manibus, magno et gravi armorum onere oppressis, simul et de navibus desiliendum et in fluctibus consistendum et cum hostibus erat pugnandum: quum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis audacter tela conjicerent et equos insuefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti, atque hujus omnino generis pugnæ inperiti, non eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti prœliis consueverant, nitebantur.

25. Quod ubi Cæsar animum advertit, naves longas, quarum et species erat barbaris inusitatior et motus ad usum expeditior, paullum removeri ab onerariis navibus et remis incitari et ad latus apertum hostium constituit, atque inde fundis, sagittis, tormentis, hostes propelli ac submoveri jussit: quæ res magno usui nostris fuit. Nam et navium figura et remorum motu et inusitato genere tormentorum permoti barbari constiterunt, ac paullum modo pedem retulerunt. Atque nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimæ legionis aquilam ferebat, contestatus Deos, ut ea res legionis feliciter eveniret: "Desilite," inquit, "commilitones, nisi vultis aquilam hostibus prodere: ego

Monuit, (ut) *omnes res administrarentur*, *ut* (uti) *ratio rei militaris et res marit. postularent*, *ut* (quippe) *quæ—haberent*. *M.* Sic non opus est emendatione Hotomanni et Ciacconii.

Celerem atque instab. mot. habere, facillime mutari, valde mutabilem esse. *M.* Pro *ut quæ* alii *ut quam*.

Milia pass. VII. In metaphrasi est *σταδίων*, ubi Davisius egregie legendum monet *στάδια ν΄* sive 50, qui numerus prope ad alterum accedit. In edd. priscis legitur *centum*. alii habent VIII.

Aperto ac plano litore. D'Anville ostendit p. c. esse portum *Lemanis*, hodie *Hyth*.

Essedariis, qui ex essedis (curribus bellicis) pugnant. Vid. omnino c. 33. *M.*

Onere oppressis. al. *pressis*.

De navibus — in fluctibus. Præpositiones restituit Oud. e codd.

Insuefactos, adsuetos: ut *insuevisse* dicitur, qui est adsuefactus rei. In Gr. metaphr. est, *εἰθισμένους*. *M.*

Non — nitebantur. *Τὸ omnes*, quod vulgo additur, in plurimis codd. et edd. vet. deest.

Nitebantur. Sic cod. Oxon. eleganter. Vulgo *utebantur*.

Atque nostris mil. al. *At*.

Commilitones. vulgo *milites*.

"certe meum reipublicæ atque imperatori officium præ-"stitero." Hoc quum magna voce dixisset, ex navi se projecit atque in hostes aquilam ferre cœpit. Tum nostri, cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desiluerunt: hos item alii ex proximis navibus quum conspexissent, subsecuti hostibus adpropinquarunt.

26. Pugnatum est ab utrisque acriter; nostri tamen, quod neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se adgregabat, magno opere perturbabantur. Hostes vero, notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis inpeditos adoriebantur: plures paucos circumsistebant: alii ab latere aperto in universos tela conjiciebant. Quod quum animum advertisset Cæsar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri jussit et, quos laborantes conspexerat, iis subsidia submittebat. Nostri, simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes inpetum fecerunt atque eos in fugam dederunt neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit.

27. Hostes prœlio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: obsides daturos, quæque imperasset sese facturos, polliciti sunt. Una cum his legatis Commius Atrebas venit, quem supra demonstraveram a Cæsare in Britanniam præmissum. Hunc illi e navi egressum, quum ad eos oratoris modo imperatoris mandata perferret, comprehenderant atque in vincula conjecerant: tum, prœlio facto, remiserunt et in petenda pace ejus

Ex proximis navibus. al. *ex proximis primis nav.* quod Oud. codices sequens invitus recepit, vel *ex primis proximis.* pleonasmus mihi videtur.

Pugnatum est, etc. Præclare tum se gessit M. Cæsius Scæva, laudatus eo nomine Val. Maximo 3, 2, 23. et Celso, p. 75.

In universos. male Ciaccon. *in aversos.* quod turpe fuisset. Gr. *εἰς σύμπαντας.*

Simul in arido. Sic codd. et edd. vet. alii *simul atque*, ut mox.

Equites cursum tenere non pot. i. e. equites, quos Cæsar jusserat se sequi, c. 23, tempestate fuerant dejecti, alio delati, ut sequi non possent, c. 28. Nam navigantes *cursum tenent*, cum secundo vento provehuntur, et, quo tendunt, veniunt. In Gr. metaphr. est εὐθυδρομεῖν. *M.*

Legatos de pace. Ex Morinis. v. Dio 39, 51.

Sese facturos. Pronomen deest in codd.

Supra. Cf. c. 21. Vulgo *demonstravimus. M.*

Quum ad eos — perferret. Haud dubie revocanda est lectio metaphraseos Græcæ et codicum omnino omnium, præter unum: est autem hæc: *quum ad eos oratoris modo* (nomine et jure legati, quasi legatus esset) *Cæsaris mandata perferret.* In hoc enim est injuria, quod *legatum* comprehenderunt. Judicavit etiam Oudend. non temere videri damnandam hanc lectionem. *M.* Imo vero restituendam judico. Alii *deferret.*

rei culpam in multitudinem contulerunt et, propter inprudentiam ut ignosceretur, petiverunt. Cæsar questus, quod, quum ultro in continentem legatis missis pacem ab se petissent, bellum sine caussa intulissent, ignoscere inprudentiæ dixit obsidesque imperavit: quorum illi partem statim dederunt, partem, ex longinquioribus locis arcessitam, paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros jusserunt principesque undique convenere et se civitatesque suas Cæsari commendare cœperunt.

28. His rebus pace confirmata, post diem IIII. quam est in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus supra demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt. Quæ quum adpropinquarent Britanniæ et ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset, sed aliæ eodem, unde erant profectæ, referrentur; aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propius solis occasum, magno sui cum periculo dejicerentur: quæ tamen, ancoris jactis quum fluctibus complerentur, necessario adversa nocte in altum provectæ continentem petierunt.

29. Eadem nocte accidit, ut esset luna plena, qui dies maritumos æstus maximos in Oceano efficere consuevit: nostrisque id erat incognitum. Ita uno tempore et longas naves, quibus Cæsar exercitum transportandum curaverat, quasque in aridum subduxerat, æstus complebat; et onerarias, quæ ad ancoras erant deligatæ, tempestas adflictabat; neque ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi, dabatur. Compluribus navibus fractis, reliquæ quum essent, funibus, ancoris reliquisque armamentis amissis, ad navigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est: neque enim naves erant aliæ, quibus reportari possent; et omnia deerant, quæ ad reficiendas eas usui sunt et, quod omnibus constabat, hiemari in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem provisum non erat.

30. Quibus rebus cognitis, principes Britanniæ, qui post prœlium factum ad ea, quæ jusserat Cæsar, facienda conve-

Contulerunt. alii *conjecerunt.*

Ultro legatis missis. Cf. c. 21. *Continent* est Gallia. *M.*

Convenere. Potius, *convenire.* *M.*

Pace confirmata. alii *firmata.*

Supra. vid. c. 23. De *sustulerunt* v. Ind. in *tollere.* *M.*

Dejicerentur. frustra Ciacconius *rejicerentur.*

Qui dies. Recentiores *quæ dies.* Tum quidam omittunt *dies,* ut *quæ* referatur ad *lunam.*

Complebat. alii *compleverat.*

Hiemare. Rectius, *hiemari.* *M.* Probat et Oud. ex codd. Celsus, *hibernari.* Simili modo noster, c. 31. *navigari.* 6, 85. *contendi.*

Post prœlium factum. Sic boni codd.

Ad ea, quæ juss. C., facienda. Hæc adjecit Oud. e codd. Legebatur prius *ad Cæsarem convenerant.* Jam Manutius rectiora dederat. Habet et Græcus.

nerant, inter se conlocuti, quum equites et naves et frumentum Romanis deesse intellegerent et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent, quæ hoc erant etiam angustiora, quod sine inpedimentis Cæsar legiones transportaverat, optimum factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento commeatuque nostros prohibere et rem in hiemem producere, quod, iis superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi caussa in Britanniam transiturum confidebant.

31. Itaque, rursus conjuratione facta, paullatim ex castris discedere ac suos clam ex agris deducere cœperunt. At Cæsar, etsi nondum eorum consilia cognoverat, tamen et ex eventu navium suarum et ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia comparabat; nam et frumentum ex agris quotidie in castra conferebat et, quæ gravissime adflictæ erant naves, earum materia atque ære ad reliquas reficiendas utebatur et, quæ ad eas res erant usui, ex continenti comportari jubebat. Itaque, quum id summo studio a militibus administraretur, duodecim navibus amissis, reliquis ut navigari commode posset, effecit.

32. Dum ea geruntur, legione ex consuetudine una frumentatum missa, quæ adpellabatur septima, neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita, quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret, ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renunciarunt, pulverem majorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar id, quod erat, suspicatus, aliquid novi a barbaris initum consilii, cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas ex reliquis in stationem succedere, reliquas armari et confestim sese subsequi jussit. Quum paullo longius a castris processisset, suos ab hostibus premi atque ægre sustinere et conferta legione ex omnibus partibus tela conjici, animum advertit. Nam quod, omni ex reliquis partibus demesso frumento, pars una erat reliqua, suspicati hostes, huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant: tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos, subito adorti,

Optimum factu. al. *factum.*

Aut reditu. Hotom. *aditu.* male.

Ex eventu n. s. Sic C. 2, 5. *fortunarum eventum.*

Ære. v. Ind. in *æs,* ubi naves ærataæ describuntur. *M.*

Pars hominum. Britannorum scil. ut Græcus diserte.

In agris. Principes Britannorum jusserant suos in agros remigrare, c. 27, et clam ex agris deducere cœperant, c. 30. Hinc intelligetur, quid hoc sit, Britannorum partem in agris remansisse. *M.*

Duas ex reliquis. Scaliger sustulit *ex reliquis,* invitis codd.

Et conferta legione. I. C. H. emendat *et illos in confertam legionem.*

paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant: simul equitatu atque essedis circumdederant.

33. "Genus hoc est ex essedis pugnæ: primo per omnes "partes perequitant et tela conjiciunt atque ipso terrore "equorum et strepitu rotarum ordines plerumque perturbant et, quum se inter equitum turmas insinuaverint, ex "essedis desiliunt et pedibus prœliantur. Aurigæ interim "paullatim ex prœlio excedunt atque ita currus conlocant, "ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad "suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabili"tatem peditum, in prœliis præstant ac tantum usu quo"tidiano et exercitatione efficiunt, uti in declivi ac præcipiti "loco incitatos equos sustinere et brevi moderari ac flectere "et per temonem percurrere et in jugo insistere et inde se in "currus citissime recipere consuerint."

34. Quibus rebus, perturbatis nostris novitate pugnæ, tempore obportunissimo Cæsar auxilium tulit: namque ejus adventu hostes constiterunt, nostri se ex timore receperunt. Quo facto, ad lacessendum et ad committendum prœlium alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit et, brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit. Dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secutæ sunt continuos complures dies tempestates, quæ et nostros in castris continerent et hostem a pugna prohiberent. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiserunt paucitatemque nostrorum militum suis prædicaverunt et, quanta prædæ faciendæ atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. His rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatusque coacta, ad castra venerunt.

35. Cæsar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter triginta, quos Com-

Paucis interfectis. Contra v. Dionem 39, 52.

Ex essedis. Esseda in Belgio inventa tradit Servius ad Virg. G. 3, 204. Jornandes de rebus Geticis, c. 2. Britannicam vocem dicit.

Paullatim. Sic codd. et edit. vet. Vulgo *paullum.*

Curru se. Pro his leg. *currus* e codd. et metaphr. Gr. Ipsa res, etiam sine codicibus, declarat. *M.* Restitui. Oud. malebat *curru se conlocant.* Vulgo *ita se conlocant.*

Præstant et efficiunt, ut sint mobiles (variis in locis pugnent, vagentur) et stabiles (uno in loco pugnent). *M.*

Ad lacessendum. Recentiores addidere *hostem* contra codd. optimos et edd. vet. Sed eo non opus. Cf. Liv. 35, 7. Virg. 5, 429. Lucan. 4, 720. 3, 553. ubi vid. Oud.

Qui erant in agris reliqui. Sunt ii Britanni, de quibus c. 32. dixerat. *M.*

Circ. triginta. Mirum hoc, nec sine exemplo. Cf. b. Afr. c. 6. Hotomannus ergo non audiendus, qui ex ingenio *CCC* ponebat. Græcus habet τριάκοντα.

mius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportaverat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso prœlio, diutius nostrorum militum inpetum hostes ferre non potuerunt ac terga verterunt. Quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde, omnibus longe lateque adflictis incensisque, se in castra receperunt.

36. Eodem die legati, ab hostibus missi ad Cæsarem de pace, venerunt. His Cæsar numerum obsidum, quem antea imperaverat, duplicavit eosque in continentem adduci jussit, quod, propinqua die æquinoctii, infirmis navibus, hiemi navigationem subjiciendam non existimabat. Ipse, idoneam tempestatem nactus, paullo post mediam noctem naves solvit, quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt; sed ex his onerariæ duæ eosdem, quos reliquæ, portus capere non potuerunt et paullo infra delatæ sunt.

37. Quibus ex navibus quum essent expositi milites circiter CCC, atque in castra contenderent, Morini, quos Cæsar, in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt ac, si sese interfici nollent, arma ponere jusserunt. Quum illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter milia VI convenerunt. Qua re nunciata, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites inpetum hostium sustinuerunt atque amplius horis quatuor fortissime pugnaverunt et, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Postea vero quam equitatus noster in conspectum venit, hostes abjectis armis terga verterunt magnusque eorum numerus est occisus.

38. Cæsar postero die T. Labienum Legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui quum propter siccitates paludum, quo se reciperent, non haberent, quo perfugio superiore anno fuerant usi, omnes fere in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius et L. Cotta, Legati, qui in Mena-

Dictum est. vid. cap. 21 et 27. *M.*

Adfl. inc. Pro his vulgo legebatur *ædificiis incensis*, ut et plures MSS. atque Gr. metaphr. exhibent: sed jam Cellarius monuit, Gronovium Observ. 4, 8. e cod. Andino restituisse, *adflictis incensisque*, quod ipsum Oudend. in Oxon. MS. occurrere dixit. *M.* Rectiora dat I C. II. qui sic legit: *hominibus longe lateque adflictis incensisque ædificiis.* fere ut 5, 19.

Hiemi nav. subjiciendam. alii *hiemis nav. subeundam.*

Sed ex his, etc. Particulam adversativam Aldus et sequaces post *potuerunt* locavere.

Orbe facto. Cf. 5, 33. et Sallust. Jug. 97.

Amplius horis. alii *horas*, subaudito *quam*. ut 5, 58.

Quo perf. — venerunt. Adeo multiplex est in codd. lectio hujus loci, ut Oudendorpius fateatur, sibi de ea

piorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificiis incensis, quod Menapii se omnes in densissimas silvas abdiderant, se ad Cæsarem receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. Eo duæ omnino civitates ex Britannia obsides miserunt, reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Cæsaris dierum XX supplicatio a Senatu decreta est.

non liquere. Quæ hic in textu sunt, ea habet metaphrasis Græca. *M.* Vox *perfugio,* item verba *omnes fere* in codd. et edd. vet. desunt.

Duxerant. vid. c. 22. *M.*

Eo (in Belgas) *obsides miserunt.* Cum ergo Cæsar c. 36. obsides in continentem mitti jusserit, ex nostro loco discimus, continentem indicare Galliam. Cf. c. 27. *M.*

Supplicat. decret. cf. Suet. c. 24.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

LIBER QUINTUS.

ARGUMENTUM.

I. EXPEDITIO SECUNDA CÆSARIS IN BRITANNIAM.—*Cap.* 1. Adparatus navium. iter Cæsaris in Illyricum. Pacatio Pirustarum. 2—8. Adventus Cæsaris in Gallia. contentiones Trevirorum compositæ. Dumnorix interfectus. iter in Britanniam. 9. Britanni fugati. 10, 11. Classis Cæsaris tempestate adflicta et reparata. 12—14. Britanniæ et incolarum descriptio. 15—22. Cassivellaunus Britannorum dux post varios casus subactus. transitus Cæsaris per Tamesin. Trinobantium et complurium civitatum deditio. 23. Reditus Cæsaris in Galliam.

II. BELLUM AMBIORIGIS.—*Cap.* 24, 25. Exercitus Romanus propter frumenti inopiam latius distributus. Tasgetius interfectus. 26—37. Ambiorigis et Cativolci defectio. castra Q. Titurii Sabini Legati obpugnata. Romanorum calamitas, relictis castris. 38—43. Hiberna Q. Ciceronis ab Eburonibus, adjunctis Nerviis, obpugnata. constantia Q. Ciceronis. 44. Egregia virtus T. Pulsionis et L. Vareni. 45—52. Obsidio adventu Cæsaris soluta. Belgæ victi. 53, 54. Receptus Indutiomari in Treviros, omissa obpugnatione T. Labieni. hiberna Cæsaris. motus in omni fere Gallia, in primis in Senonibus.

III. MOTUS TREVIRORUM COMPRESSI.—*Cap.* 55, 56. Motus in Treviris. Germanorum sollicitatio. Cingetorix hostis judicatus. 57. Munita castra Labieni. 58. Interfectus Indutiomarus. Gallia quietior.

LUCIO Domitio, Appio Claudio, coss. discedens ab hibernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere consuerat, Legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti, quamplurimas possent, hieme naves ædificandas veteresque reficiendas curarent. Earum modum formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi subductionesque paullo facit humiliores, quam quibus in nostro mari uti consuevimus; atque id eo

L. Dom. Ap. Cl. Coss. Est annus P. U C. 700. *M.*

Italiam, i. e. Galliam provinciam s. citeriorem. *M.*

Consuerat. al. *instituerat,* ut 6, 44.

Subductiones. Non spreverim lectionem aliam, *subductionisque,* a Ciaconio indicatam. *M.* *Subductiones* sunt tractiones e mari in terram. Cf. c. 11.

In nostro mari, i. e. mediterraneo. Vid. Mela 1, 1. *M.* et 2, 1. Præpositionem *in* addunt codd et edd. vet.

magis, quod propter crebras commutationes æstuum minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat: ad onera et ad multitudinem jumentorum transportandam paullo latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes actuarias imperat fieri, quam ad rem multum humilitas adjuvat. Ea, quæ sunt usui ad armandas naves, ex Hispania adportari jubet. Ipse, conventibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitumam partem Provinciæ incursionibus vastari audiebat. Eo quum venisset, civitatibus milites imperat certumque in locum convenire jubet. Qua re nunciata, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio, seseque paratos esse demonstrant, omnibus rationibus de injuriis satisfacere. Accepta oratione eorum, Cæsar obsides imperat eosque ad certam diem adduci jubet: nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. His ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem æstiment pœnamque constituant.

2. His confectis rebus conventibusque peractis, in citeriorem Galliam revertitur atque inde ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, in summa omnium rerum inopia, circiter DC ejus generis, cujus supra demonstravimus, naves et longas XXVIII invenit instructas, neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Conlaudatis militibus atque iis, qui negotio præfuerant, quid fieri velit, ostendit atque omnis ad portum Itium convenire jubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam transmissum esse cognoverat, circiter milium passuum XXX a continenti. Huic rei quod

In rel. utimur maribus. alii *in alio alio mari uti adsueverant.* sed alteram lectionem dant boni codd. et edd. vet. firmat. Priscianus, l. 7. p. 770.

Actuarias. Quæ velis simul et remis agebantur. Isid. Hisp. 19, 1. et Scheffer de mil. nav. 2, 2. p. 81.

Ex Hispania. Mirificum proventum sparti in Hispania esse, docebunt Strabo 3. p. 160. Plin. H. N. 19, 2 (7). *Davis.*

In Illyricum. Nempe Cæsar acceperat provinciam Galliam Cisalpinam, Illyrico adjecto: v. Sueton. Jul. c. 22. Pirustas esse Illyrici gentem, versus Macedoniam habitantem, docet Ptolemæus 2, 17 *M.* et Πιρούστας vocat. Strabo, l. 7. p. 314. Πιρούστας et ad Pannoniam refert.

Doceant—demonstrant. Consueta nostro modi, ut temporis, variatio, ut mox. c. 2. *reliquit—proficiscitur.* c. 11. *delegit—jubet.*

Accepta oratione. Al. *percepta.* Ursinus e vet. cod. *ratione*, quod placet Hadr. Valesio in Vales. p. 178.

Instructas. Propium in hac re nomen. Cf. c. 5. et C. 3, 100.

Abesse ab eo. S.c Cic. Tusc. 1. 31.

Portum Itium. Cf. 4, 23. *M.*

Transjectum esse cognoverat. Hoc verbum *transjectum* esse glossema verbi *transmissum*, quod mox sequitur, post Faërnum Hotomannus monuit. *M.* Bene. delevi. Si servare velis, legendum esset cum Oud. *transmissuris.* Vossii codex habet *transmissurus.* Vox *transmissus* occurrit et c. 13.

C. m. passuum XXX. Al. *XL.* Cf. Cannegieter de Brittenburgo p. 70.

satis esse visum est militum, reliquit: ipse cum legionibus expeditis IIII et equitibus DCCC in finis Trevirorum proficiscitur, quod hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant, Germanosque transrhenanos sollicitare dicebantur.

3. Hæc civitas longe plurimum totius Galliæ equitatu valet magnasque habet copias peditum, Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. In ea civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus et Cingetorix: ex quibus alter, simul atque de Cæsaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit; se suosque omnes in officio futuros neque ab amicitia Populi Romani defecturos confirmavit; quæque in Treviris gererentur, ostendit. At Indutiomarus equitatum peditatumque cogere, iisque, qui per ætatem in armis esse non poterant, in silvam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum a flumine Rheno ad initium Remorum pertinet, bellum parare instituit. Sed postea quam nonnulli Principes ex ea civitate, et familiaritate Cingetorigis adducti et adventu nostri exercitus perterriti, ad Cæsarem venerunt et de suis privatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam civitati consulere non possent: Indutiomarus veritus, ne ab omnibus desereretur, legatos ad Cæsarem mittit: sese idcirco ab suis discedere atque ad eum venire noluisse, quo facilius civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu plebs propter inprudentiam laberetur. Itaque esse civitatem in sua potestate, seque, si Cæsar permitteret, ad eum in castra venturum et suas civitatisque fortunas ejus fidei permissurum.

4. Cæsar, etsi intellegebat, qua de caussa ea dicerentur, quæque eum res ab instituto consilio deterreret, tamen, ne æstatem in Treviris consumere cogeretur, omnibus ad Britannicum bellum rebus comparatis, Indutiomarum ad se cum ducentis obsidibus venire jussit. His adductis, in iis filio propinquisque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Indutiomarum hortatusque est, uti in officio per-

Indutiomarus. Nummum ejus ipse possideo. Antica offert caput juvenile, postica GERMANUS INDUTI IIII, bos gradiens. Patet hinc, nomen per t scribendum, Græcos male per κ, ut et edd. vet. Germanica et hic gloriatur origine, ut Commios 4, 21. Quid sibi velint lineolæ quatuor adjectæ nomini, incertum. V. Begeri thes. Brandenb. t. 1. p. 809. Eckhel. D. N. V. t. 1. p. 78.

Cingetorix. Egregie ex prisca lingua Celtica hoc nomen dignitatis exponitur ab O-Brien in opere cit. ad 1, 16. *Cin-go-toir*, caput ad expeditionem, *le chef de l'expedition*. Infra 7, 4. præfigitur *Ver*, i.e. *Fear* sive *vir*, qui caput est expeditionis.

Silvam Arduennam. vid. 6, 29. *M.* Et ibi notata.

Familiaritate. al. *auctoritate*.

Indutiomarus. Huc hoc nomen transtulit Oudend. positum vulgo post *desereretur*.

Permissurum. Al. *commissurum*. Discrimen inter hæc duo verba patet ex Cic. Verr. 1, 32.

Filio. Al. *filiis*.

maneret: nihilo tamen secius, principibus Trevirorum ad se convocatis, hos singillatim Cingetorigi conciliavit: quod quum merito ejus ab se fieri intellegebat, tum magni interesse arbitrabatur, ejus auctoritatem inter suos quamplurimum valere, cujus tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id factum graviter tulit Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui, et, qui jam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit.

5. His rebus constitutis, Cæsar ad portum Itium cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit, XL naves, quæ in Belgis factæ erant, tempestate rejectas, cursum tenere non potuisse atque eodem, unde erant profectæ, revertisse: reliquas paratas ad navigandum atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem totius Galliæ equitatus convenit, numero milium quattuor Principesque omnibus ex civitatibus: ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere, decreverat; quod, quum ipse abesset, motum Galliæ verebatur.

6. Erat una cum ceteris Dumnorix Æduus, de quo ab nobis antea dictum est. Hunc secum habere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedebat huc, quod jam in concilio Æduorum Dumnorix dixerat, sibi a Cæsare Regnum civitatis deferri: quod dictum Ædui graviter ferebant, neque recusandi aut deprecandi causa legatos ad Cæsarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Cæsar cognoverat. Ille omnibus primo precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur; partim, quod insuetus navigandi mare timeret; partim, quod religionibus sese diceret impediri. Postea quam id obstinate sibi negari vidit, omni spe impetrandi ademta, Principes Galliæ sollicitare, sevocare singulos hortarique cœpit, uti in continenti remane-

Id factum. Vox *factum* in aliis deest.

XL naves. Al. *LX naves.*

In Belgis. Vulgo *in Meldis.* Jam antiquiores offensi sunt hac lectione, quoniam Meldæ mediterranei fuerunt, apud quos classem ædificatam esse non credibile sit. Ergo vel *Belgis* cum codd. et edd. quibusdam legetur: vel duo populi fuerunt, qui eodem nomine Meldarum usi sunt, alii ad Oceanum, (quamquam hoc e Strabonis loco 4, p. 194. non videtur certo sequi, ut Casaubonus monuit) alii in mediterraneis locis: vel omnino corruptum est hoc verbum. *M.* Male provocatur ad Strabonem, ubi Lexovii dicuntur maritimi, non item Meldi. Rectius ergo e codd. restituendum *in Belgis.* Hausius tamen arbitratur, naves in Meldis constructas per Matronam in Sequanam, inde in Oceanum, devectas. I. C. H. legendum suspicatur *in Morinis*, parum feliciter.

Revertisse. Sic codd. et edd. vet. Alii *relatas.*

Dictum est. Cf. 1, 3. *M.*

Secum habere. Alii *ducere.*

Aut deprecandi. Al. *neque.* Cf. not. ad 3. 11.

Religionibus. v. Ind. *M.* Aut votis solvendis et sacrificiis patrandis, aut omnibus et auspiciis, quod forsan rectius.

rent; metu territare, non sine caussa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Cæsaris, ut, quos in conspectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transductos necaret: fidem reliquis interponere, jusjurandum poscere, ut, quod esse ex usu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent. Hæc a compluribus ad Cæsarem deferebantur.

7. Qua re cognita, Cæsar, quod tantum civitati Æduæ dignitatis tribuerat, coercendum atque deterrendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quod longius ejus amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi ac rei publicæ nocere posset. Itaque dies circiter XXV in eo loco commoratus, quod corus ventus navigationem inpediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit, dabat operam, ut in officio Dumnorigem contineret, nihilo tamen secius omnia ejus consilia cognosceret: tandem, idoneam nactus tempestatem, milites equitesque conscendere in naves jubet. At, omnium inpeditis animis, Dumnorix cum equitibus Æduorum a castris, insciente Cæsare, domum discedere cœpit. Qua re nunciata, Cæsar, intermissa profectione atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit retrahique imperat: si vim faciat neque pareat, interfici jubet: nihil hunc se absente pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. Ille enim revocatus resistere ac se manu defendere suorumque fidem implorare cœpit, sæpe clamitans, "liberum se liberæque civitatis esse." Illi, ut erat imperatum, circumsistunt atque hominem interficiunt; at Ædui equites ad Cæsarem omnes revertuntur.

8. His rebus gestis, Labieno in continente cum tribus legionibus et equitum milibus duobus relicto, ut portus tueretur et rem frumentariam provideret, quæque in Gallia gererentur, cognosceret consiliumque pro tempore et pro re caperet, ipse cum quinque legionibus et pari numero equitum, quem in continenti relinquebat, solis occasu naves solvit et,

Tribuerat. Cf. 1, 33. *M*.

In his locis. Alii *partibus*.

Conscendere in naves. Al. *nares*.

At omn. inped. Al. *Atque*.

Inpeditis, ita distractis apparando itinere, ut ne sentirent molitiones et fraudes Dumnorigis. *M*.

Pro sano, ut sanum et sapientem. *M*. Sic Plaut. Men. 2, 2, 24. *pro sano*. ib. 5, 5, 28. *pro insano*. Liv. 39, 49. *non pro vano modo, sed vix pro sano*. Sic et infra C. 3, 109. *pro communi amico atque arbitro*.

Enim, enim vero. v. Gronov. ad Liv. 34, 32. *M*. Cf. C. 1, 81.

Rem frumentariam. Al. *rei frumentariæ*.

Relinquebat, solis occasu. Hanc lectionem Gron. (Obs. 4, 4) et Oud. in codd. repererunt: altera est, *reliquerat, ad solis occasum*: utraque bene habet, nec ullo modo definiri hic potest, quæ verba Cæsar scripserit. *M*. Tò *solis occasu* habet et apud Liv. 9, 32, et passim.

leni Africo provectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit et, longius delatus æstu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus, æstus commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, qua optimum esse egressum superiore æstate cognoverat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adæquarunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus meridiano fere tempore: neque in eo loco hostis est visus, sed, ut postea Cæsar ex captivis comperit, quum magnæ manus eo convenissent, multitudine navium perterritæ, (quæ cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi fecerat, amplius DCCC uno erant visæ tempore,) a litore dicesserant ac se in superiora loca abdiderant.

9. Cæsar, exposito exercitu et loco castris idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiæ consedissent, cohortibus X ad mare relictis et equitibus CCC, qui præsidio navibus essent, de tertia vigilia ad hostes contendit, eo minus veritus navibus, quod in litore molli atque aperto deligatas ad ancoram relinquebat; et præsidio navibus Q. Atrium præfecit. Ipse, noctu progressus milia passuum circiter XII, hostium copias conspicatus est. Illi, equitatu atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere et prœlium committere cœperunt. Repulsi ab equitatu, se in silvas abdiderunt, locum nacti, egregie et natura et opere munitum, quem domestici belli, ut videbatur, caussa jam ante præparaverant: nam crebris arboribus succisis omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis VII, testudine facta et aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt eosque ex silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Cæsar prosequi vetuit, et quod loci naturam ignorabat, et quod, magna parte diei consumta, munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

10. Postridie ejus diei mane tripartito milites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. His

Provectus. Alii. *profectus.* minus bene.

Annotinis. Male quidam *annonarias* reddidere.

Sui—commodi sc. caussa. vid. Ind. in *caussa.* *M.*

Tempore. Bene sic codd. et edd. vet. Alii *timore a lit. disc.*

Veritus navibus. Sic Cic. Acad. Q. 4, 45. *Vos mihi veremini.*

Molli, nullis scopulis periculoso; *aperto*, nultis rupibus aut prominentiis inpedito. *M.*

Prosequi vetuit. Vulgo *persequi.*

Milites. i. e. pedites. Prima inter homines prœlia fuere pedestria. Sic et *exercitus* pro peditatu. v. 7, 61.

aliquantum itineris progressis, quum jam extremi essent in prospectu, equites a Q. Atrio ad Cæsarem venerunt, qui nunciarent, superiore nocte, maxima coorta tempestate, prope omnes naves adflictas atque in litore ejectas esse; quod neque ancoræ funesque subsisterent, neque nautæ gubernatoresque vim pati tempestatis possent: itaque ex eo concursu navium magnum esse incommodum acceptum.

11. His rebus cognitis, Cæsar legiones equitatumque revocari atque itinere desistere jubet: ipse ad naves revertitur: eadem fere, quæ ex nunciis literisque cognoverat, coram perspicit, sic ut, amissis circiter XL navibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros delegit et ex continenti alios arcessiri jubet; Labieno scribit, ut, quam plurimas posset, iis legionibus, quæ sint apud eum, naves instituat. Ipse, etsi res erat multæ operæ ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naves subduci et cum castris una munitione conjungi. In his rebus circiter dies decem consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Subductis navibus castrisque egregie munitis, easdem copias, quas ante, præsidio navibus reliquit: ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. Eo quum venisset, majores jam undique in eum locum copiæ Britannorum convenerant, summa imperii bellique administrandi communi consilio permissa Cassivellauno, cujus fines a maritumis civitatibus flumen dividit, quod adpellatur Tamesis, a mari circiter milia passuum LXXX. Huic superiore tempore cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant: sed nostro adventu permoti Britanni hunc toti bello imperioque præfecerant.

12. "Britanniæ pars interior ab iis incolitur, quos natos "in insula ipsa memoria proditum dicunt: maritima pars ab "iis, qui prædæ ac belli inferendi caussa ex Belgis transie- "rant; qui omnes fere iis nominibus civitatum adpellantur, "quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt et bello inlato ibi "remanserunt atque agros colere cœperunt. Hominum est "infinita multitudo creberrimaque ædificia, fere Gallicis con-

In prospectu. Sic codd. Oxon. et edd. variæ. Vulgo *conspectu*.

In litore ejectas. Sic. Virg. Æn. 4, 373. *ejectum litore*.

Delegit—jubet. Respice ad c. 1.

Munitione. Naves et tentoria uno eodemque vallo ac fossa cingebantur. cf. c. 22. *M*.

Ad laborem mil. Sic et. c. 40.

Unde (paulo ante ad litus et classem) *redierat M*.

Natos in insula, αὐτόχθονας, aborigines, terrigenas, cf. 6, 18. Sic et Diod. Sic. 5, 21, ubi quædam de Britannia, similia narrationi Cæsaris, occurrunt. *M*.

Memoria proditum. Ita. Val. Max. 2, 6, 10. Cf. Drakenb. ad Liv. 3, 54. 9, 27. Non ergo mutatione opus. Contra 6, 25. est *memoriæ prodenda*.

Ex Belgis. Sic rectius quam vulgo *ex Belgio*. Est enim sermo de pluribus civitatibus. Cf. dicta ad c. 24. et Wesseling ad Anton. itin. p. 478.

"similia: pecorum magnus numerus. Utuntur aut ære, aut "annulis ferreis, ad certum pondus examinatis, pro nummo. "Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, "in maritumis ferrum; sed ejus exigua est copia: ære utun"tur importato. Materia cujusque generis, ut in Gallia, est, "præter fagum atque abietem. Leporem et gallinam et "anserem gustare, fas non putant; hæc tamen alunt animi "voluptatisque caussa. Loca sunt temperatioria, quam in "Gallia, remissioribus frigoribus.

13. "Insula natura triquetra, cujus unum latus est contra "Galliam. Hujus lateris alter angulus, qui est ad Cantium, "quo fere omnes ex Gallia naves adpelluntur, ad orientem "solem; inferior ad meridiem spectat. Hoc latus tenet "circiter milia passuum D. Alterum vergit ad Hispaniam "atque occidentem solem, qua ex parte est Hibernia, dimidio "minor, ut æstimatur, quam Britannia; sed pari spatio trans"missus, atque ex Gallia, est in Britanniam. In hoc medio "cursu est insula, quæ adpellatur Mona; complures præ"terea minores objectæ insulæ existimantur: de quibus insulis "nonnulli scripserunt, dies continuos XXX sub bruma esse "noctem. Nos nihil de eo percontationibus reperiebamus, "nisi certis ex aqua mensuris breviores esse, quam in con"tinente, noctes videbamus. Hujus est longitudo lateris, ut

Utuntur—nummo. Hujus loci lectio plane incerta est. Ergo varietatem omnem notavi. Alii, *utuntur aut* (vel, *autem*) *ære, aut nummo æreo, aut aliis ferreis*. Alii, *utuntur aut æreo, aut—*. Alii *aureo* pro *æreo*. Alii, *aut annullis* (pro *aliis*) *ferreis*. Alii, *aut lanceis ferreis*. Alii, *aut taleis ferreis*. Faernus *laminis* legi voluit. A duobus codd. absunt verba, *pro nummo*. Ergo fuerit temerarium, aliquid definire velle. Quid alibi sit *talea*, vid. in Ind. et constat e lexicis. Si ergo h. l. idem verbum legatur, quid tandem erit *talea ferrea*, qua quis pro nummo utatur? Non sufficit dicere, esse particulam ferri præsectam: nam non quidquid præsectum est, sed surculus præsectus, aut quod formam surculi præsecti, vel bacilli s. stimuli refert, id demum dici potest talea. Multo minus *taleæ* esse possunt laminæ, ut cuidam placuit: hæ enim nihil simile habent cum taleis. Perplacet Vossii conjectura, *talis*, quæ videtur cuivis in mentem venire debere: et facile potuissent tali ferrei pro nummis esse. Sed, ut dixi, lectio plane incerta est. *M.* In re tam dubia sequor Græcum, qui habet δακτυλίοις. Morus dederat *taleis*.

Plumbum album, stannum. V. Plin. 4, 16 (30).

Materia, arbores, frutices. *M.*

Hibernia. Addunt nonnulli *insula*.

Æstimatur. Sic Oud. e codd. al. *existimatur*.

Objectæ. Alii subjectæ. Sed Gr. ἀντικεῖσθαι.

Percontationibus. Ita edd. vet. ed varii codd. quod Stewechius ad Veget. 3, 8. restituisse se narrat, usus scil. editione corrupta.

Certis ex aqua mensuris, clepsydris. *M.*

Videbamus. Recte puto abesse hoc verbum a cod. Oxon. Si quis servet, paulo ante *nisi* erit pro *sed tantummodo*, ut Davis. et Oudendorp. monuerunt. Vulgata lectio, *nisi quod certis —videbamus*, est ab his, qui explicare locum voluerunt. *M.* *Nisi* pro *sed*. Cic. fam. 13, 73. et pro Rob. Post. *nescio, nisi hoc video*.

"fert illorum opinio, DCC milium. Tertium est contra "septemtriones, cui parti nulla est objecta terra; sed ejus "angulus lateris maxime ad Germaniam spectat; huic milia "passuum DCCC in longitudinem esse, existimatur. Ita "omnis insula est in circuitu vicies centum milium pas-"suum.

14. "Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Can-"tium incolunt, quæ regio est marituma omnis, neque mul-"tum a Gallica differunt consuetudine. Interiores plerique "frumenta non serunt, sed lacte et carne vivunt pellibusque "sunt vestiti. Omnes vero se Britanni vitro inficiunt, quod "cæruleum efficit colorem, atque hoc horridiore sunt in "pugna adspectu: capilloque sunt promisso atque omni "parte corporis rasa, præter caput et labrum superius. "Uxores habent deni duodenique inter se communes et "maxime fratres cum fratribus parentesque cum liberis; sed, "si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, quo primum "virgo quæque deducta est."

15. Equites hostium essedariique acriter prœlio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, tamen ut nostri omnibus

DCC milium. Addunt alii *passuum.*

Huic mil. pass. alii *hoc, hæc.* in aliis deest.

A Gall. diff. cons. Sic solet noster. V. 6, 21. 25 etc.

Vitro. Breviter excerpam, quæ ab aliis prolixe disputata sunt. Primo idem tradit Mela (3, 6): *vitro corpora infecti Britanni.* Secundo Plinius (H. N. 22, 1) eos *glasto* oblinere corpora perhibet. Sunt ergo vitrum et glastum diversa nomina unius ejusdemque plantæ, cujus succis expressis Britanni ad inficienda corpora usi sunt. Tertio glastum a Græcis *isatida* dici, et Vitruvius (de archit. 7, 14) dixit; si lectionem quorumdam codicum sequamur; et inter artis botanicæ peritos constat. Quarto Marcellus Empiricus (c. 23), *Herba,* inquit, *quam nos vitrum. Græci isatida vocant.* Conf. Plin. H. N. 20, 24. Ergo vitrum, glastum, isatis, est una eademque planta. Conferri meretur Dodonæus in Stirpium historia (p. 79. Antwerp. 1616. fol.) Jo. Bauhini historia plantarum T. 2 p. 909. 1691. fol. Ex his judicari potest de lectionis varietate in hoc Cæsaris loco, *vitro, glasto, nitro, ultro.* Verum est *vitro;* ex interpretatione est *glasto; nitro* et *ultro* sunt lectiones vitiosæ. Ceterum nostri isatidem dicunt *Waid. M.* Salmas. ad Solin. c. 23. p. 180. legi vult apud Plin. *quasdum,* alias *quesdum* vel pastellum. Mihi sic videtur. Britannis *glas* significabat viride, item cæruleum, ut Celtis, Armoricis, Hibernis, teste Le Pelletier in Dict. de la langue Bretonne et La Tour D'Auvergne in op. cit. ad 1, 6. Inde Latini fecere *glastum,* quumque audissent glas Germanis esse vitrum, vim utramque vocis confudere et pro colore accepere. P. Faber sem. 1, 20. volebat *nitro* et provocabat ad Vitruvium 7, 11. P. Victorius V. L. 19, 3. τὸ *ultro,* quod in codd. legitur, vertendum putabat in *luteo* et pro *glasto* legendum *glauco.*

Cæruleum, subflavum et pallidum. *M.*

Horridiore. Al. *horridiores, horribiliore, horribiliores.*

Quo, quorsum, ad quos, in quorum domum. Monuit Oud. qui lectionem hujus loci e codd. eruit. Vulgata lectio est: *liberi, a quibus pr. virgines qu. ductæ sunt. M.* al. *a quo.* item *adducta est.*

Tamen ut. Sic codd. omisso *ita,* quod alii præmittunt. Ita et 3, 14. 7, 28.

partibus superiores fuerint atque eos in silvas collesque compulerint: sed compluribus interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatio, inprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis ejecerunt inpetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris conlocati, acriter pugnaverunt: duabusque missis subsidio cohortibus a Cæsare, atque his primis legionum duarum, quum hæ, perexiguo intermisso loci spatio inter se, constitissent, novo genere pugnæ perterritis nostris, per medios audacissime perruperunt, seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus, Tribunus militum, interficitur. Illi, pluribus inmissis cohortibus, repelluntur.

16. Toto hoc in genere pugnæ, quum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros propter gravitatem armaturæ, quod neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad hujus generis hostem; equites autem magno cum periculo prœlio dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent et, quum paullum ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent et pedibus dispari prœlio contenderent. Equestris autem prœlii ratio et cedentibus et insequentibus par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut, numquam conferti, sed rari magnisque intervallis prœliarentur stationesque dispositas haberent atque alios alii deinceps exciperent integrique et recentes defatigatis succederent.

17. Postero die procul a castris hostes in collibus constiterunt rarique se ostendere et lenius, quam pridie, nostros equites prœlio lacessere cœperunt. Sed meridie, quum Cæsar pabulandi caussa tres legiones atque omnem equitatum cum C. Trebonio Legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic, uti ab signis legionibusque non absisterent. Nostri, acriter in eos inpetu facto, repulerunt, neque finem sequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, quum post se legiones viderent, præcipites

Inter se, constit. Vulgo male interpungunt ante *inter se.*

Perruperunt. Alii *proruperunt.*

Q. Laberius. Sic Græcus. Contra Celsus, Orosius, Freculfus *Labienus.* Variant codd. et edd. vet.

Inmissis coh. Alii *submissis.*

Ac pro castris. Oud. *hac* scil. pugna, quod minus placet. In aliis ea particula deest.

Armaturæ. Sic boni codd. et edit. Rob. Steph. Græcus etiam ὁπλίσεως. Vulgo *armorum.*

Prœlio dimicare. Restituit Oud. ex codd. et edd. vet. Sic et 6, 17. 31.

Equestris prœlii, quo equites cum equitibus certabant. Opponitur *prœlio dispari,* cum pedes confligit cum equite. *M.*

Lenius, minore studio. Al. *lentius,* quod interpretamentum est. *M.* Sic *leniter ire* Afr. c. 6.

Quoad, i. e. donec. Codd. et edd. vet. *quo.* nullo sensu.

hostes egerunt: magnoque eorum numero interfecto, neque sui conligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quæ undique convenerant, auxilia discesserunt: neque post id tempus umquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt.

18. Cæsar, cognito consilio eorum, ad flumen Tamesin in fines Cassivellauni exercitum duxit; quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægre, transiri potest. Eo quum venisset, animum advertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas: ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita; ejusdemque generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebantur. His rebus cognitis a captivis perfugisque, Cæsar, præmisso equitatu, confestim legiones subsequi jussit. Sed ea celeritate atque eo inpetu milites ierunt, quum capite solo ex aqua exstarent, ut hostes inpetum legionum atque equitum sustinere non possent ripasque dimitterent ac se fugæ mandarent.

19. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus, omni deposita spe contentionis, dimissis amplioribus copiis, millibus circiter quatuor essedariorum relictis, itinera nostra servabat, paullulumque ex via excedebat, locisque inpeditis ac silvestribus sese occultabat atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in silvas compellebat: et, quum equitatus noster liberius prædandi vastandique caussa se in agros effunderet, omnibus viis notis semitisque essedarios ex silvis emittebat et magno cum periculo nostrorum equitum cum iis confligebat, atque hoc metu latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur et tantum in agris vastandis incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant.

Summis (an legendum *omnibus*?) *copiis*. Quod si quis nolit, *summæ copiæ* erunt maximæ, numerosissimæ, ut c. 18, *magnæ copiæ*. Metaphr. Græc. *οὐκέτι πολλῇ δυνάμει τοῖς Ῥωμαίοις συνέμιξαν*. *M.*

Animum advertit. Vulgo *advertit*.

Flumine tegeb. Lipsius pol. 5, 3. conjicit *plumbo* et provocat ad Bedam hist. Angl. 1, 2. Sed cui bono sudes plumbo tegi? tum quæritur, de hac occasione an alia loquatur Beda.

Eo inpetu. Sic codd. et amat ita plene loqui Cæsar.

Ut supra demonstravimus. Nihil tale supra dixerat Cæsar de Cassivellauno. Ergo Clarkius locum sic intelligit, quasi Cæsar scripsisset: *omni, ut supra demonstravimus, spe deposita*: nam c. 17. extr. dixerat Cæsar, Britannos spem deposuisse. *M.*

Relictis. Alii minus bene *retentis*.

Servabat. Sic Terent. Andr. 1, 3, 7, pro *observabat*.

Effunderet Leg. *ejiceret* seu *ejecerat*, e codd. plerisque: nam *effundere* est interpretamentum *M.* Potius *ejiceret* videtur e glossa ortum.

Notis semitisque. Tò *notis* deest in multis codd. et edd. nec tamen est superflua.

20. Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas, ex qua Mandubratius adolescens, Cæsaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam venerat, (cujus pater Imanuentius in ea civitate regnum obtinuerat interfectusque erat a Cassivellauno; ipse fuga mortem vitaverat) legatos ad Cæsarem mittunt pollicenturque, sese ei dedituros atque imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab injuria Cassivellauni defendat atque in civitatem mittat, qui præsit imperiumque obtineat. His Cæsar imperat obsides XL frumentumque exercitui Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt, obsides ad numerum frumentaque miserunt.

21. Trinobantibus defensis atque ab omni militum injuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis sese Cæsari dedunt. Ab his cognoscit, non longe ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse, silvis paludibusque munitum, quo satis magnus hominum pecorisque numerus convenerit. (Oppidum autem Britanni vocant, quum silvas inpeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis hostium vitandæ causa convenire consuerunt.) Eo proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura atque opere munitum; tamen hunc duabus ex partibus obpugnare contendit. Hostes, paullisper morati, militum nostrorum inpetum non tulerunt seseque alia ex parte oppidi ejecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus, multique in fuga sunt comprehensi atque interfecti.

22. Dum hæc in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstravimus, quibus regionibus quatuor reges præerant, Cingetorix, Carvilius,

Mandubratius. Orosius 6, 8. id de Androgerio refert, quem Cambdenus Androgeum vocat in Britannia p. 298. eundemque eum Mandubratio putat. Dubium id Vossio videtur.

In continentem Galliam. Hinc explicandum, quid in hac narratione sit alibi (cap. 22. 23.) *continens.* Etiam supra c. 8. 11. et 4, 28. Galliam simpliciter dixit *continentem.* Et fortasse h. l. *Galliam* explicandi causa intrusum est, ut plures interpretes monuerunt. *M.* Sed amat Cæsar plene loqui.

Imanuentius. Nomen hoc e codd. exulat, sed Græcus habet.

Cenimagni—Opiniones quorumdam de nominibus et sedibus horum populorum collegit, post Cambdenum in Britannia, Cellarius in opere geograph. p. 328. Sed sunt meræ conjecturæ. *M.* Quum Græcus habeat Κενιμανοὶ, Vossius non male legendum putat *Cenomani,* e Gallia scil. in Britanniam translati, Lipsius ad Tacit, 12, 32. legit *Iceni, Cangi.* Cambdenus *Iceni, Regni.*

Dedunt. Alii *dediderunt.*

Oppidum Cassivellauni. Beda id *Cassibellaunum* vocat.

Oppidum vocant—Strabo 4. p. 200. Πόλεις Βρεττανῶν εἰσὶν οἱ δρυμοί· περιφράξαντες γὰρ δένδρεσι καταβεβλημένοις εὐρυχωρῆ κύκλον, καὶ αὐτοὶ ἐνταῦθα καλυβοποιοῦνται, καὶ τὰ βοσκήματα κατασταθμεύουσιν, οὐ πρὸς πολὺν χρόνον. Locum jam Hotomannus indicarat. *M.*

Locum reperit. Codd. Dorvillii *lucum.*

Supra. vid. c. 18. *M.*

Taximagulus, Segonax, nuncios mittit atque his imperat, uti, coactis omnibus copiis, castra navalia de inproviso adoriantur atque obpugnent. Ii cum ad castra venissent, nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige, suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc prœlio nunciato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatium, legatos per Atrebatem Commium de deditione ad Cæsarem mittit. Cæsar, quum statuisset, hiemem in continenti propter repentinos Galliæ motus agere, neque multum æstatis superesset atque id facile extrahi posse intellegeret, obsides imperat et, quid in annos singulos vectigalis Populo Romano Britannia penderet, constituit: interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus bellum faciat.

23. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naves invenit refectas. His deductis, quod et captivorum magnum numerum habebat, et nonnullæ tempestate deperierant naves, duobus commeatibus exercitum reportare instituit. Ac sic accidit, uti ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc, neque superiore anno, ulla omnino navis, quæ milites portaret, desideraretur: at ex iis, quæ inanes ex continenti ad eum remitterentur, prioris commeatus expositis militibus, et quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX. perpaucæ locum caperent; reliquæ fere omnes rejicerentur. Quas quum aliquamdiu Cæsar frustra exspectasset, ne anni tempore a navigatione excluderetur, quod æquinoctium suberat, necessario angustius milites conlocavit ac, summa tranquillitate consecuta, secunda inita quum solvisset vigilia, prima luce terram adtigit omnesque incolumes naves perduxit.

24. Subductis navibus, concilioque Gallorum Samarobrivæ peracto, quod eo anno frumentum in Gallia propter

Imperat. Nam summa rerum Cassivellauno tradita erat. vid. cap. 11. Ibidem de castris navalibus dicitur. *M.*

Lugotorige. Alii, *Cingetorige.* *M.* Sic et Græcus. Sed Celsus *Legotorix.* Videtur saltem Cæsar ducem a rege distinguere.

Atrebat. Comm. v. 4, 21. *M.* *Hiemem—agere.* Alii *hiemare.*

In continenti, in Gallia. cf. cap. 20. *M.*

Bellum faciat. Sic boni codd. et edd. vet. et sæpe noster. Vulgo *noceat.*

Commeatibus. v. Ind. *M.*

Reportare. Alii *deportare:* quod et ipsum dici potest, sed non est necesse: nam *exercitum,* quem nuper in Britanniam transportarat, nunc reportat. *M.* Pro *instituit,* quod bene ex more Cæsaris, alii *constituit.*

Ulla omn. navis. alii *nulla* more Græco, ut apud Propert. 2, 15, 5.

Ex continenti, i. e. e Gallia. Mox *et* ante *prioris* tollendum est, ut Manutius monuit. De Labieno vid. cap. 11. *M.* Illud *et* sustuli.

Summa tranq. consecuta. Alii *summam tranquillitatem consecutus.*

Inita—vigilia. ut *inita æstate,* 2, 2.

Samarobrivæ. Hinc intelligendus Cic. ad Div. 7, 11. 12. 16. ut Cella-

siccitates angustius provenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis conlocare legionesque in plures civitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio Legato dedit; alteram in Nervios Q. Ciceroni; tertiam in Essuos L. Roscio; quartam in Remis cum T. Labieno in confinio Trevirorum hiemare jussit; tris in Belgio conlocavit; his M. Crassum, Quæstorem, et L. Munatium Plancum et C. Trebonium, Legatos, præfecit. Unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, et cohortes quinque in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Cativolci erant, misit. His militibus Q. Titurium Sabinum et L. Aurunculeium Cottam, Legatos, præesse jussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillime inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimavit: atque harum tamen omnium legionum hiberna (præter eam, quam L. Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat) milibus passuum centum continebantur. Ipse interea, quoad legiones conlocasset munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit.

25. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cujus majores in sua civitate regnum obtinuerant. Huic Cæsar, pro ejus virtute atque in se benivolentia, quod in omnibus bellis singulari ejus opera fuerat usus, majorum locum restituerat. Tertium jam hunc annum regnantem

rius vidit. De diversitate scripturæ in hoc nomine vide viros doctos ad Anton. itinerar. p. 380. De conjecturis etymologicis, *Samarobrivam* s. *Samarobrigam* significare pontem, in flumine Samara factum, *Samarbrueck*, vid. Cellar. p. 216 et 308. et Ritteri hist. Gall. p. 92. *M.* *Briga, briva*, pons, Celt..

Essuos. Quia nemo umquam Essuorum meminit, Vossius et Valesius censent, *Æduos* legendum esse. *Cellar.* Hæc probant etiam Davisius ad h. l. et Clarkius. *M.* Verum de gentibus hic sermo, inferiori Rheno propinquis, ut bene monet Mannertus, a quo Rheno nimium distant Ædui. Idem dicendum de Plinii 4, 18. (32). *Atesuis*, quos h. l. substituendos putat Ciacconius. Vulgatum ergo servandum, donec quid certius detur. I. C. H. *Æduos* ideo præfert, quod eis potissimum convenit laus *pacatissimæ et quietissimæ partis*, de qua mox.

Belgio. Est pars Galliæ Belgicæ, non tota: complectitur Bellovacos (vid. c. 46), Atrebates, Ambianos. vid. Notitia orb. ant. 2, 3. p. 307. seq. *Cellar.* Bene *Belgio* codd. quidam et edd. primæ. Alii *Belgis*. male. Respice ad c. 12. et cf. 8, 46. Vide et Cluver. Germ. ant. 2, 2.

Ambiorigis. Numus ejus exstat cum addito EBURO. V. Eckhel D. N. V. t. i. p. 76. ubi de terminatione *rix* disputat.

Cativolci. L. 6, 31. codd. habent *Catuvolcus*. Gr. Κατίβουλκος.

Milibus pass. centum. Peccatur hic defectu. intersunt CLXXX milia passuum. Græcus interpres peccat excessu, habet enim *ἐν ὀγδοήκοντα σταδίων μυριάσι*.

Conlocasset. alii *conlocatus*.

In Gallia morari. alii *in Galliam*, quod foret intra Galliam. Cf. Oud. ad Afr. c. 47.

Tertium—interfecerunt. Adeo magna est in his verbis lectionis varietas, ut nullo modo constare possit de lectione vera. Missis ceteris, *jam* ante

inimici, palam multis etiam ex civitate auctoribus, eum interfecerunt. Defertus ea res ad Cæsarem. Ille veritus, quod ad plures pertinebat, ne civitas eorum inpulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci jubet ibique hiemare; quorumque opera cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus Legatis Quæstoribusque, quibus legiones transdiderat, certior factus est, in hiberna perventum locumque hibernis esse munitum.

26. Diebus circiter XV. quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige et Cativolco; qui quum ad fines regni sui Sabino Cottæque præsto fuissent, frumentumque in hiberna comportavissent, Indutiomari Treviri nunciis inpulsi, suos concitaverunt, subitoque obpressis lignatoribus, magna manu castra obpugnatum venerunt. Quum celeritur nostri arma cepissent vallumque adscendissent atque, una ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prœlio superiores fuissent, desperata re, hostes suos ab obpugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad conloquium prodirent; habere sese, quæ de re communi dicere vellent, quibus rebus controversias minui posse sperarent.

27. Mittitur ad eos conloquendi caussa C. Arpineius, eques Romanus, familiaris Q. Titurii, et Q. Junius ex Hispania quidam, qui jam ante missu Cæsaris ad Ambiorigem ventitare consueverat; apud quos Ambiorix ad hunc modum locutus est: "Sese pro Cæsaris in se beneficiis plurimum ei "confiteri debere, quod ejus opera stipendio liberatus esset, "quod Advatucis finitumis suis pendere consuesset: quodque "ei et filius et fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos

multis offendit lectorem. Ergo cum aliis poni malim *etiam*. Deinde cum plerique libri exhibeant, *ex civitate ex his* vel *ex his auctoribus*, credibile est, pro *ex his* legi posse cum Davisio *cædis*, aut cum Oudendorpio *necis*. *M.* Ita edd. vet. *palam multis etiam*. bene. recepi. *Hunc* refer ad *annum*; sic *enim* non abundat, ut quibusdam visum. Pro isto *hunc* alii *nunc*. Dein Græcus πολλῶν τῆς πόλεως ἀρχόντων, quod ἀρχόντων a Davisio intrusum perhibet. Oud. perperam; nam Jungermannus jam habet.

Quæstoribus. Unus quidem fuit Quæstor, M. Crassus, ut e cap. 24 adparet, sed Cæsar in universum et infinite de ducibus loquitur, *Legati et Quæstores*, in quo non summa diligentia, ad numerum exacta, quærenda est. *M.* Gr. habet χιλιάρχων.

Sabino Cottæque. vid. c. 24. Hunc tumultum Galliæ Plutarchus (Cæs. c. 24.) paucis, Dio Cassius (40, 4—11.) paulo pluribus descripsit: sed in exitu Cottæ et Titurii describendo discedit ab his, quæ Cæsar cap. 36 et 37 tradidit. *M.*

Obpugnatum. Alii *pugnatum*, *obpugnanda*.

Quibus rebus. Male ab aliis τὸ *rebus* omittitur.

C. Arpineius. Al. *Arpinius*, *Arpinus*. Sed Gr. Καρπινήιος.

Missu Cæsaris. Al. *jussu*. imo edd. vet. pejus *injussu*. Græcus cum vulgato facit. Cf. et 6, 7.

"Advatuci, obsidum numero missos, apud se in servitute et "catenis tenuissent: neque id, quod fecerit de obpugnatione "castrorum, aut judicio aut voluntate sua fecisse, sed coactu "civitatis: suaque esse ejusmodi imperia, ut non minus ha-"beret juris in se multitudo, quam ipse in multitudinem. "Civitati porro hanc fuisse belli caussam, quod repentinæ "Gallorum conjurationi resistere non potuerit: id se facile "ex humilitate sua probare posse, quod non adeo sit inperi-"tus rerum, ut suis copiis Populum Romanum se superare "posse confidat: sed esse Galliæ commune consilium; omni-"bus hibernis Cæsaris obpugnandis hunc esse dictum diem, "ne qua legio alteræ legioni subsidio venire posset: non "facile Gallos Gallis negare potuisse, præsertim quum de "recuperanda communi libertate consilium initum videretur. "Quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc "rationem officii pro beneficiis Cæsaris; monere, orare "Titurium pro hospitio, ut suæ ac militum saluti consulat: "magnam manum Germanorum conductam Rhenum trans-"isse; hanc adfore biduo. Ipsorum esse consilium, velintne "prius, quam finitumi sentiant, eductos ex hibernis milites "aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere, quorum "alter milia passuum circiter L, alter paullo amplius ab his "absit. Illud se polliceri et jurejurando confirmare, tutum "iter per fines suos daturum; quod quum faciat, et civitati "sese consulere, quod hibernis levetur, et Cæsari pro ejus "meritis gratiam referre." Hac oratione habita, discedit Ambiorix.

28. Arpineius et Junius, quæ audierint, ad Legatos deferunt. Illi, repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen neglegenda existimabant: maximeque hac re permovebantur, quod, civitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte Populo Romano bellum facere ausam, vix erat credendum. Itaque ad consilium rem deferunt magnaque inter eos exsistit controversia. L. Au-

Fecerit. Sic boni codd. Vulgo *fecerat.*

Haberet. Alii *haberent*, ut 3, 17. *convenerant.*

Alteræ. Hanc obsoletam dativi formam e codd. revocavit Oud. et exemplis defendit. *M.* ex. Nep. Eum. I. ubi vid. van Staveren. Cf. et Priscianus l. 6. p. 678. et l. 13. p. 959.

Pro benef. Cæsaris. Restituit hoc Oud. e codd. et edd. vet. Scaliger mala interpretatione deceptus dederat *Cæsarem*, quod alii secuti. Bene rem exprimunt Græcus et Celsus.

Ab his absit. Codd. quidam simpliciter *absit.*

Iter per fines suos d. Codd. quidam præmittunt *se.*

Arpineius. al. *C. Arpinius.*

Eburonum. Hi erant sub Ambiorigis imperio (c. 24), et in hos culpam contulerat Ambiorix. *M.*

Bellum facere. Sic jam 3. 29. Item Cicero pro Mil. c. 28.

Ad consilium rem. def. bene sic Oud. Vulgo *concilium.* Gr. interpres βουλῇ.

Exsistit. al. *extitit.* perinde est.

runculeius compluresque Tribuni militum et primorum ordinum Centuriones "nihil temere agendum, neque ex hibernis injussu Cæsaris discedendum," existimabant: "quantasvis magnas etiam copias Germanorum sustineri posse munitis hibernis, docebant: rem esse testimonio, quod primum hostium inpetum, multis ultro vulneribus inlatis, fortissime sustinuerint: re frumentaria non premi: interea et ex proximis hibernis et a Cæsare conventura subsidia:" postremo, "quid esse levius aut turpius, quam, auctore hoste, de summis rebus capere consilium?"

29. Contra ea Titurius, "sero facturos," clamitabat, "quum majores hostium manus, adjunctis Germanis, convenissent: aut quum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum, brevem consulendi esse occasionem: Cæsarem arbitrari profectum in Italiam: neque aliter Carnutes interficiundi Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta cum contemtione nostri ad castra venturos esse: non hostem auctorem, sed rem spectare; subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem et superiores nostras victorias: ardere Galliam, tot contumeliis acceptis sub Populi Romani imperium redactam, superiore gloria rei militaris exstincta." Postremo, "quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad ejusmodi consilium descendisse? Suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nil sit durius, nullo periculo ad proximam legionem perventuros; si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem atque eorum, qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? In quo si non præsens periculum, at certe longinqua obsidione fames esset pertimescenda."

Magnas etiam. Hæc verba deleverim. Voluit aliquis explicare *quantasvis copias*, et explicavit sic, *magnas etiam copias*. *M.* Exempla hujus pleonasmi protulit Oud. post Davisium. Rationem exponit Perizonius ad Sanctii Minervam 3, 14. p. 493.

Interficiundi. sic codd. ut 2, 7. *potiundi*, etc.

Tasgetii. Cf. c. 25. *M.*

Spectare. al. *exspectare.*

Subesse, propinquum esse. *M.* Gr. *πλησίον.*

Ariov. mortem. Cluverius (German. 1, 55) mavult *sortem* legi, quia victus Ariovistus effugerit, vid. supra 1, 53. At potuit e vulnere, in Gallia accepto, aut mœrore mori. Libri consentiunt omnes in lectione *mortem*, etiam Jul. Celsus p. 65, et Græca metaphrasis. *Cellar.* Ante Cellarium jam Hotomannus monuerat. *M.*

Sine certa re—descendisse, consilium dedisse s. suasisse Romanis id, quod paulo ante suasit (c. 27. extr.) nisi rem certo cognitam habuisset. *M.* Al. *sine certa spe.* Sic et Gr. int. sed vulgatum præstat.

Unam esse in cel. p. s. Sic et Virg. Æn. 2, 354. Male Hotom. vult *una.*

Longinqua. al. *longa.* Sed v. not. ad 1, 47.

30. Hac in utramque partem disputatione habita, quum a Cotta primisque ordinibus acriter resisteretur, "Vincite," inquit, "si ita vultis," Sabinus, et id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret: "neque is sum," inquit, "qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient, et si gravius quid acciderit, abs te rationem reposcent: qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis conjuncti, communem cum reliquis belli casum sustineant, nec rejecti et relegati longe ab ceteris aut ferro aut fame intereant."

31. Consurgitur ex consilio; comprehendunt utrumque et orant, "ne sua dissensione et pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes sentiant ac probent; contra in dissensione nullam se salutem perspicere." Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat Cotta permotus manus; superat sententia Sabini. Pronunciatur, prima luce ituros: consumitur vigiliis reliqua pars noctis, quum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur et languore militum et vigiliis periculum augeatur. Prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine maximisque inpedimentis.

32. At hostes, posteaquam ex nocturno fremitu vigiliisque de profectione eorum senserunt, conlocatis insidiis bipartito in silvis obportuno atque occulto loco, a milibus passuum circiter

Primis ordinibus, i. e. Centurionibus primorum ordinum. Sic 6, 7. *Tribuni militum et primi ordines*, h. e. Centuriones pr. ord. ubi vid. Davisius. In utroque loco metaphr. Gr. *primos ordines* vertit, πρώτους ταξιάρχους. Cf. Int. ad Vellei. Pat. 2, 92. et Gronov. ad Liv. 30, 4. Et fortasse hoc exemplo defendat aliquis, Centurionem primi pili potuisse simpliciter dici primum pilum, de quo ad 2, 25 dictum est. *M.*

Belli casum. Τὸ *belli* proscriptum ab Hotomanno delevit Scaliger, revocavit Oud. Habet et Græcus.

Nec rejecti. al. *non.*

Comprehendunt utrumque. Numum Titurias gentis, quo Tarpeia virgo a Sabinis obruta scutis exhibetur (v. Vaillant. NN. fam. ea gente), Vossius perperam ad locum nostrum spectare putat, reprehensus jure ab Oud.

Omnia excogitantur, quilibet militum, ut sit in dissensu et perturbatione, excogitat et comminiscitur speciosas causas, cur hoc aut alio modo agat, agendumque putet. Alius ergo putat festinandum esse iter, et totam noctem adparandum; nam, si cunctentur et maneant, non sine periculo maneri: alius contra negat festinandum iter; nam adparatu ejus vigiliisque in languorem conjici posse milites et hoc languore periculum augeri. *M.* Male hunc locum reddidit Græcus.

Maximis (permultis) *inpedimentis. M.*

Obportuno atque occulto loco. codd.]

duobus, Romanorum adventum exspectabant: et, quum se major pars agminis in magnam convallem demisisset, ex utraque parte ejus vallis subito se ostenderunt, novissimosque premere et primos prohibere adscensu atque iniquissimo nostris loco prœlium committere cœperunt.

33. Tum demum Titurius, ut qui nihil ante providisset, trepidare, concursare, cohortesque disponere; hæc tamen ipsa timide atque ut eum omnia deficere viderentur; quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitasset, hæc posse in itinere accidere, atque ob eam caussam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat, et in adpellandis cohortandisque militibus imperatoris et in pugna militis officia præstabat. Quumque propter longitudinem agminis minus facile per se omnia obire et, quid quoque loco faciendum esset, providere possent, jusserunt pronunciare, ut impedimenta relinquerent atque in orbem consisterent. Quod consilium etsi in ejusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit: nam et nostris militibus spem minuit et hostes ad pugnam alacriores effecit, quod non sine summo timore et desperatione id factum videbatur. Præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis discederent, quæ quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere atque abripere properaret, clamore ac fletu omnia complerentur.

34. At barbaris consilium non defuit: nam duces eorum tota acie pronunciare jusserunt, "ne quis ab loco discederet: "illorum esse prædam, atque illis reservari, quæcumque Ro-"mani reliquissent: proinde omnia in victoria posita existi-"marent." Erant et virtute et numero pugnando pares,

quidam *obp. consilio a. o. loco*. Sic et edd. Rom. Med. Ven. egregie; sed Gr. cum vulgato consentit.

Providisset. Alii *Prævidisset*.

Ut eum omnia def. v. Alii *ei*. Respice ad 3, 5.

Quid quoque loco fac. esset. Alii *quoquo*.

Pronunciare. Sic antiquissimi codd. subaudito accusativo. al. *pronunciari*.

In orbem consisterent. Cf. 4, 37.

Ad pugnam. Alii *ad pugnandum*.

Quæ quisque. Vulgo *quæque quisque*, sed edd. vet. et codd. boni *quæ quisque*.

Abripere. al. *arripere*.

Clamore ac fletu. alii *et clamore*, etc.

Erant—ponebant. Locum sic intelligo: Erant quidem nostri, etsi a fortuna et duce destituti, nihilo minus aliis *duabus de causis*, et virtute et numero, pares pugnando, h. e. satis validi ad pugnandum (nam hoc est, pugnando par): tamen spem salutis in virtute, *in una tantum re*, non simul in numero, ponebant. Sic locum intellexi, ut primum legi: sic vidi cepisse metaphrasten Græcum. Aliorum interpretum emendationes, explicationes mutatasque distinctiones vide apud Oudend. *Tamen etsi* pro *etsi*. vid. Ind. *M*. Sin malis *τὸ nostri* referre ad membrum sequens, planus quoque sensus erit et magis cum præcedentibus cohærebit. Erant hostes *numero*, non dicitur æquales,

nostri tamen etsi ab duce et a fortuna deserebantur, tamen omnem spem salutis in virtute ponebant et, quoties quæque cohors procurreret, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. Qua re animadversa, Ambiorix pronunciari jubet, ut procul tela conjiciant, neu propius accedant et, quam in partem Romani inpetum fecerint, cedant: levitate armorum et quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse: rursus se ad signa recipientes insequantur.

35. Quo præcepto ab iis diligentissime observato, quum quæpiam cohors ex orbe excesserat atque inpetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. Interim eam partem nudari necesse erat et ab latere aperto tela recipi. Rursus, quum in eum locum, unde erant progressi, reverti cœperant, et ab iis, qui cesserant, et ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur; sin autem locum tenere vellent, nec virtuti locus relinquebantur, neque ab tanta multitudine conjecta tela conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant et, magna parte diei consumta, quum a prima luce ad horam octavam pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti et magnæ auctoritatis, utrumque femur tragula transjicitur; Q. Lucanius, ejusdem ordinis, fortissime pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficitur: L. Cotta, Legatus, omnes cohortes ordinesque adhortans, in adversum os funda vulneratur.

36. His rebus permotus Q. Titurius, quum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum, Cn. Pompeium, ad eum mittit, rogatum, ut sibi militibusque parcat. Ille adpellatus respondit: "si velit secum conloqui, "licere; sperare, a multitudine inpetrari posse, quod ad "militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri, "inque eam rem se suam fidem interponere." Ille cum Cotta saucio communicat, si videatur, pugna ut excedant et cum Ambiorige una conloquantur: sperare, ab eo de sua ac militum salute inpetrare posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat atque in eo constitit.

sed *pares pugnando*, eo ipso scil. quod essent numero superiores; *nostri tamen*, etc. In loco sic distinguendo consentiunt boni codd. quos sequor.

Procurreret. al. *procucurrerat*.

Eam partem. sic codd. et edd. vet. alii *ea parte*.

Progressi. al. *egressi*.

Horam octavam. Est circiter secunda pomeridiana. Cf. 1, 26. *M*.

In adv. os. Sic et C. 3, 99. Sed Oudend. malit τὸ *in* expunctum.

Cn. Pompeium. Ursini codd. *C. Arpinium*. vel. *Carpinium*.

Cum Cotta saucio comm. Male in his narrandis versatur Dio 40, 6.

Sperare, ab eo. Vulgo additur *se*, invitis codd. bonis et edd. primis. Id jam paullo ante bene omissum est, ut sæpe alias. cf. et c. 41. Dein *inpetrare*, alii *inpetrari*.

Constitit, perstitit in sententia. Vulgo contra codices, *perseverat*, quæ est explicatio. *M*. Vid. Ind.

37. Sabinus, quos in præsentia Tribunos militum circum se habebat et primorum ordinum Centuriones, se sequi jubet et, quum propius Ambiorigem accessisset, jussus arma abjicere, imperatum facit, suisque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter se agunt longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paullatim circumventus interficitur. Tum vero suo more victoriam conclamant atque ululatum tollunt, inpetuque in nostros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum, reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi: ex quibus L. Petrosidius aquilifer, quum magna multitudine hostium premeretur, aliquam intra vallum projecit, ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. Illi ægre ad noctem obpugnationem sustinent: noctu ad unum omnes, desperata salute, se ipsi interficiunt. Pauci ex prœlio elapsi, incertis itineribus per silvas ad T. Labienum Legatum in hiberna perveniunt atque eum de rebus gestis certiorem faciunt.

38. Hac victoria sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Advatucos, qui erant ejus regno finitumi, proficiscitur; neque noctem neque diem intermittit peditatumque se subsequi jubet. Re demonstrata, Advatucisque concitatis, posterio die in Nervios pervenit hortaturque, "ne sui in perpetuum liberandi atque ulciscendi Romanos, pro iis, quas acceperint, injuriis, occasionem dimittant; interfectos esse Legatos duo magnamque partem exercitus interisse" demonstrat; "nihil esse negotii, subito, oppressam legionem, quæ cum Cicerone hiemet, interfici; se ad eam rem profitetur adjutorem." Facile hac oratione Nerviis persuadet.

39. Itaque, confestim dimissis nunciis ad Ceutrones, Grudios, Levacos, Pleumoxios, Geidunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt, cogunt et de improviso ad Ciceronis hiberna advolant, nondum ad eum

Ululatum tollunt. More suo. Cf. Liv. 5, 37 et 39.

Cotta interficitur. Suet. Jul. c. 4. in finibus Germanorum accidisse cladem scribit. Scil. supra 2, 3 et 4. Belgæ, in quibus Eburones, adcensentur Germanis.

Illi (qui in castra se receperant) *ægre—sustinent.* In edd. quibusdam *alii* pro *illi* legitur, quod est idem. De dolore Cæsaris ex hac clade v. Sueton. Jul. c. 67. *M.* Eo significatu vix τὸ *alii* est Latinum. Bene ergo Clarkius restituit *illi*.

Re demonstrata, postquam suam victoriam narraverat et, quid in animo haberet, exposuerat. *M.*

Duo. V. not. ad 7, 33.

Ceutrones—Hi omnes sunt ignoti populi. *M.* Oud. ex codd. dedit *Ceutrones* et *Pleumoxios*; ast D'Anville p. 357. servat *Centrones*, ipse tamen ignarus loci, quem occuparint. *Geidunos* (sive *Gordunos*, ut invitis codd. vulgo legitur) in ora maritima locat, quod nomen indicare videtur. *Grudios* invenit idem in *'t land van Grœde*, ubi *Cat-sand.* *Levacorum*

fama de Titurii morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque caussa in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. His circumventis, magna manu Eburones, Nervii, Advatuci atque horum omnium socii et clientes, legionem obpugnare incipiunt: nostri celeriter ad arma concurrent, vallum conscendunt. Ægre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant atque, hanc adepti victoriam, in perpetuum se fore victores confidebant.

40. Mittuntur ad Cæsarem confestim ab Cicerone litteræ, magnis propositis præmiis, si pertulissent. Obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. Noctu ex ea materia, quam munitionis caussa comportaverant, turres admodum CXX excitantur incredibili celeritate: quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero die, multo majoribus copiis coactis, castra obpugnant, fossam complent. Ab nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur: hoc idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non ægris, non vulneratis, facultas quietis datur: quæcumque ad proximi diei obpugnationem opus sunt, noctu comparentur: multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur; turres contabulantur, pinnæ loricæque ex cratibus adtexuntur. Ipse Cicero,

sedem prodit fl. *Lieva*, qui Gandavi suas undas cum Scaldi miscet.

Huic quoque accidit sc. id. quod nuper (c. 26), Sabino et Cottæ. *M.* Alii minus recte *huc*. unde Davis. *hic*, ut Gr. ἐνταῦθα.

Munitionis caussa, ut conligerent materiam muniendi, h. e. vallos s. palos. Cf. cap. 40. *M.*

Turres CXX. Et metaphrasis habet ἑκατὸν καὶ εἴκοσι, ne de numero dubites. *Cellar.* Dubitaverat autem Hotomannus, quia ipsi incredibile visum erat. *M.* Vocem *admodum* delevere recentiores. Ita tamen etiam Curt. 4, 9. 12, 6. Justinus 11, 14. Florus 2, 6.

Murale pilum, quod de muro dejicitur, ut adscendentes hostes deturbentur. Cf. 7, 82, *transjecti muralibus pilis.* Quomodo differant a pilis, in acie usitatis, (v. Ind. in *pilum*) nescio. *M.* Forsan crassitie, pondere. Cf. Raderus ad Curt. 8, 10.

Turres contabulantur, struuntur tabulata (*Boden von Bretern*) in summa turri, ex quibus tabulatis milites pugnant. Cf. Ind. *M.*

Pinnæ (die Zinnen) sunt quadrata lapidea aut lignea, eaque derecta, i.e. posita ad perpendiculum, in summo ambitu murorum aut turrium ita disposita; ut inter pinnas singulas relicta sint intervalla singula (*Schiess-scharten*). Post pinnam stat miles, tectus pinnæ altitudine, et ita tutus mittit lapides aut alia tela per illa intervalla relicta. Exempla sunt castella prisca Gothicæ structuræ, passim obvia, aut corona muralis, qualem Cybele gestat. *M.*

Loricæ ex cratibus, crates (sive opus plexile e viminibus,) quibus summus turrium ambitus præsepitur circumcirca, *ein geflochtenes Gelender um den Thurm*. Adjecti tironum causa locum Curtii (9, 4, 30), qui rem ob oculos ponere videtur: *Alexander muro admoveri jubet scalas, evaditque in murum. Angusta muri corona erat* (i.e. summus ambitus muri non erat latus), *non pinnæ, sicut alibi, fastigium ejus distinxerant* (i.e. non erant in illius muri summo ambitu per intervalla dispositæ pinnæ, ut alibi fit); *sed perpetua* (una serie procurrens cir-

quum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concursu ac vocibus sibi parcere cogeretur.

41. Tunc duces principesque Nerviorum, qui aliquem sermonis aditum caussamque amicitiæ cum Cicerone habebant, conloqui sese velle dicunt. Facta potestate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant, "omnem esse "in armis Galliam, Germanos Rhenum transisse, Cæsaris "reliquorumque hiberna obpugnari." Addunt etiam "de "Sabini morte. Ambiorigem" ostentant "fidei faciundæ "caussa: errare eos" dicunt, "si quidquam ab his præsidii "sperent, qui suis rebus diffidant; sese tamen hoc esse in "Ciceronem Populumque Romanum animo, ut nihil nisi "hiberna recusent atque hanc inveterascere consuetudinem "nolint: licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere, "et, quascumque in partes velint, sine metu proficisci." Cicero ad hæc unum modo respondit: "Non esse consuetu"dinem Populi Romani, ullam accipere ab hoste armato "conditionem: si ab armis discedere velint, se adjutore "utantur legatosque ad Cæsarem mittant: sperare, pro ejus "justitia, quæ petierint, inpetraturos."

42. Ab hac spe repulsi Nervii, vallo pedum XI et fossa pedum XV hiberna cingunt. Hæc et superiorum annorum consuetudine a nostris cognoverant et, quosdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur: sed, nulla ferramentorum copia, quæ sunt ad hunc usum idonea, gladiis cespitem circumcidere, manibus sagulisque terram exhaurire cogebantur.

cumcirca) *lorica obducta transitum separat* (impediebat, quo minus posset transire, uti aliquis vulgo inter pinnas transire poterat et in urbem desilire). *M.*

Sermonis aditum, veniam et consuetudinem adeundi, et *cum eo* conloquendi. *M.*

Amb. cum Tit. Cf. c. 27. *M.*

Amb. ostentant, eum adesse jactabundi dicunt (venerat enim, ut est cap. 38), ut Ciceronem eo magis perterrefaciant. *M.*

Ullam accipere. Vox *ullam* in aliis deest.

Sperare. Cf. c. 36.

Et super. ann. consuet. Sic boni codd. Alii et codd. vet. *ex.* Scaliger omisit.

Nulla — copia. Est casus sextus, absolute positus, pro, *propter nullam copiam, quia nullam copiam habebant.* Hoc non animadverso, contra codd. fere omnes procusa est hæc edd. vulgg. lectio: *sed nulla his ferr. copia* (scil. erat), *quæ esset ad* —. *M.*

Manibus sagulisque. Si hæc lectio vera est, sensus erit, eos terram, manibus comprehensam, seu manipulos terræ, in sagulis s. vestimentis depossuisse, et sic deportasse, destitutos corbibus aut aliis vasis. Ita quidem cepit hoc Orosius, cujus verba (6, 10) hæc sunt: *gladiis concidendo terram et sagulis exportando.* Repetiit hæc Glandorpius. Sed modus loquendi habet aliquid duri: unde, quamquam et metaphr. Gr. χιτῶνας habet, voluerunt tamen alii pro *sagulis* legi *furculis*, alii *sarculis*: quod vel inde refellitur, quia hi Galli nulla ferramenta habuerunt. Marklandus editioni Supplicum Mulierum Euripidis adjecit (p. 244) explicationes veterum aliquot Græcorum et Latinorum, in quibus (p. 262) et hunc locum tractat et legi

Qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit: nam minus horis tribus milium decem in circuitu munitionem perfecerunt: reliquisque diebus turres ad altitudinem valli, falces testudinesque, quas iidem captivi docuerant, parare ac facere coeperunt.

43. Septimo obpugnationis die, maximo coorto vento, ferventes fusili ex argilla glandes fundis et fervefacta jacula in

vult: *manibus tragulisque* (sive jaculi quodam genere, v. Ind.) *exhaurire*, i. e. effodere, confertque ex Horat. Epod. 5, 30. *terram ligonibus exhaurire*, et Lucan. 4, 294, *gladiis fodere solum*. Conjectura est valde speciosa. *M.* Scil. inter varia telorum et jaculorum genera Gellius 10, 25. recenset et *tragulas*, et noster passim, v. Ind. Vix mihi tempero, quin nostro hoc loco reponam *tragulisque*.

Milium decem sc. passuum: quod verbum vulgo additur. Sed omnino non est certa hujus loci lectio in definienda mensura: adeo dissentiunt codices, Orosius, et metaphrastes Græcus: quia vero nihil constitui potest, nolui istas varietates enumerare. *M.* Scilicet, vulgo est *milium pedum XV*. Plenius et forsan verius interpres Græcus: *in circuitu LXXX stadia, altitudine vero XV pedes.* Orosius ita: *vix tribus horis vallum pedum X, fossam pedum XV per milia passuum XV in circuitu perfecerunt.*

Ad altitud. congruas altitudini, æquantes altitudinem. De falcibus v. Ind. *M.*

Ferv. fusili et arg. glandes. Quia nihil reperire potui, quo adquiescerem, et quod cum linguæ consuetudini, tum naturæ rei congrueret, quamquam multos artis peritos interrogavi: adscripsi, quidquid collegi, ut lectoribus ipsis esset optio. Orosius ergo (6, 10) dicit: *Nervios fundis intorsisse testas ferventes*, adeoque locum sic intellexit, ut glans ex argilla fusili esset testa. In quo primo faventem sibi habet usum loquendi; nam quidquid funda mittitur, id glans adpellatur, etsi non est globulus aut lapis: deinde natura rei fert; nam vas argillaceum potest candefieri, uti solent vasa chemicorum concipere tantam ignearum particularum copiam, ut candeant ferri more: tertio argilla, in vasis formam ficta, necessario est fusilis. In hac tamen explicatione Orosiana illud mihi quidem semper offensioni fuit, Cæsarem, unice perspicuum scriptorem, hoc loco rei perspicuæ descriptione satis obscura usum esse. Lipsius (Poliorc. 5, 2), probante ad h. l. Brantio, intelligit vasa argillacea, ferventi materia repleta, eaque abusione quadam glandes dici censet. Ex hac ergo ratione videntur Nervii vas argillaceum, plenum materia ferventi, imposuisse fundæ et ope fundæ jecisse materiam ferventem (glandem ferventem) ex argillaceo vase (ex argilla fusili, fusa in vasis formam). Atque hæc sententia tollit aliquam difficultatem; nam si ipsa vasa candentia imposuissent ipsi fundæ coriaceæ, corium necessario ignis vi combustum fuisset; quod secus est, si materia fervens, in vase aliquo abscondita, fundæ demum imposita est. Vossius ad h. l. dicit, id quod propemodum cuivis lectori primum offertur, intelligendum sibi videri argillæ genus, unde hodienum statuæ funduntur. Putat ergo, globulos argillaceos, ex argilla fusos, candentes fundis missos esse consentitque cum metaphraste Græco, qui σφαίρας διαπύρους, ἐξ ἀργίλλης πεπηγμένης κατεσκευασμένας, fuisse dicit: vix enim potest argilla πεπηγμένη aliter intelligi, quam quæ quadam arte ita tractabilis (fusilis) reddita est, ut in omnes formas fingi possit. Ceterum nulla est harum sententiarum, quin etiam alicui eorum, duos interrogavi, sponte in mentem venerit. Illud extra dubitationem positum videtur, *fervens* esse h. l. *candens*. Liceat quoque conjecturas de emendando verbo *fusilis* proponere, ne quid videar prætermisisse. Ergo maluerunt legi vel *fictilis*, vel *fossilis*, vel *fissilis*, vel *missilis*. Hotomannus etiam *arvina* pro *argilla* legi posse suspicatus est. *M.* Quod Morus de funda monet, necessario combusta, si vasa ei candentia inponerentur, parum stringit, poterat quippe laminis ferreis muniri ejus fundus. Cf. not. ad 7, 25. Glandes e plumbo

casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, jacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt et venti magnitudine in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes, maximo clamore insecuti, quasi parta jam atque explorata victoria, turres testudinesque agere et scalis vallum adscendere cœperunt. At tanta militum virtus atque ea præsentia animi fuit, ut, quum undique flamma torrerentur maximaque telorum multitudine premerentur suaque omnia inpedimenta atque omnes fortunas conflagrare intellegerent, non modo demigrandi caussa de vallo decederet nemo, sed pæne ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes acerrime fortissimeque pugnarent. Hic dies nostris longe gravissimus fuit; sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus hostium numerus vulneraretur atque interficeretur, ut se sub ipso vallo constipaverant recessumque primis ultimi non dabant. Paullum quidem intermissa flamma, et quodam loco turri adacta et contingente vallum, tertiæ cohortis Centuriones ex eo, quo stabant, loco recesserunt suosque omnes removerunt; nutu vocibusque hostes, si introire vellent, vocare cœperunt, quorum progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapidibus conjectis deturbati turrisque succensa est.

44. Erant in ea legione fortissimi viri Centuriones, qui jam primis ordinibus adpropinquarent, T. Pulfio et L. Varenus. Hi perpetuas controversias inter se habebant, quinam anteferretur, omnibusque annis de loco summis simultatibus contendebant. Ex iis Pulfio, quum acerrime ad munitiones pugnaretur, "Quid dubitas," inquit, "Varene? aut quem locum "probandæ virtutis tuæ spectas? hic, hic dies de nostris con-

sistit Caylus in Recueil d'Antiq. t. 2, pl. 93. In earum una prominentibus literis legitur FERI. Meminit et Virgil. Æn. 7, 686. Plura dabit Lips. pol. 4, 3.

Fervefacta jacula. An sunt ignita tela? In Gr. metaphr. διάπυρα βέλη dicuntur. Tales fuere malleoli, quos ad c. 14. de bello Alex. descripsi. Idem Vossio et Davisio placuit. *M.*

Casas. Sunt tabernacula in hibernis Romanorum. *M.* Casas tales et apud Germanos structas offert columna Antonina.

Insecuti. Potius e codd. et edd. vet. legendum erit: *Hostes maximo clamore, sicuti parta jam* — i.e. ut sit, ubi jam parta est victoria. *M.* Vulgatum Græcus habet.

Ne respiceret quidem. Contra Cic. Catil. 2, 1. *retorquet oculos ad hanc urbem.* Cf. Clericus A. crit. 1, 2, 2.

Ut se. Frustra Hotom. vult *ita se.*

Primis ordinib. Respice ad c. 31.

Pulfio. Al. *Pullo, Pullus. M.* Gr. vulgatum habet.

Quinam. Vulgo, *uter alteri,* quæ est explicatio. *M.* Phædr. 1, 24. *quis major esset?*

De loco, honestiore, priore. *M.* Male alii *locum* cepere de gradu *militari.*

Probandæ. In codd. et edd. antt. plerisque est pro hoc verbo, *pro laude,* nullo fortasse sensu. *Probandæ* e Græc. metaphr. defenditur a Davisio et Clarkio, ubi est, *καιρὸς τοῦ ἐπιδείξασθαι ἀρετήν. M.*

Spectas, circumspicis, quæris. Vulgo *exspectas. M.*

Hic, hic dies. Vulgo *hic dies, hic dies.* Languida nimis repetitio. Cf. Cort. ad Sallust. Cat. 20. *En illa, illa libertas,*

"troversiis judicabit." Hæc quum dixisset, procedit extra munitiones, quaque pars hostium confertissima visa est, in eam inrumpit. Ne Varenus quidem vallo sese continet, sed omnium veritus existimationem subsequitur. Tum, mediocri spatio relicto, Pulfio pilum in hostes mittit atque unum ex multitudine procurrentem transjicit, quo percusso et exanimato, hunc scutis protegunt hostes, in illum universi tela conjiciunt neque dant regrediundi facultatem. Transfigitur scutum Pulfioni et verutum in balteo defigitur. Avertit hic casus vaginam et gladium educere conanti dextram moratur manum; inpeditum hostes circumsistunt. Succurrit inimicus illi Varenus et laboranti subvenit. Ad hunc se confestim a Pulfione omnis multitudo convertit; illum veruto transfixum arbitrantur. Occursat ocius gladio comminusque rem gerit Varenus atque, uno interfecto, reliquos paullum propellit, dum cupidius instat, in locum dejectus inferiorem concidit. Huic rursus circumvento fert subsidium Pulfio atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione et certamine utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset, neque dijudicari posset, uter utri virtute anteferendus videretur.

45. Quanto erat in dies gravior atque asperior obpugnatio, et maxime quod, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defensorum pervenerat, tanto crebriores litteræ nunciique ad Cæsarem mittebantur; quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui a prima obsidione ad Ciceronem perfugerat

Procedit — inrumpit. Hæc particula adeo variatur in libris scriptis et editis, ut nullo modo certa manus Cæsaris reperiri possit, etsi omnino de sensu constat. Lectio Oudendorpiana cum metaphrasi Græca exacte conspirat. *M.* Et cum bonis codd. et edd. Non ergo est ex ingenio Scaligeri. Vulgo legitur in aliis codd. et edd. primis: *procedit ex castris munitionemque—erumpit.* alii *irrumpit*, etc. Τὸ *ex castris* glossam sapit.

Tum, mediocri, etc. Hoc *tum* rectius heic loci locari puto cum Oud. quam paullo supra inter *quidem* et *vallo*. Mox pro *mittit*, alii *inmittit*.

In illum — tela, etc. Male alii: *in hostem universi tela conj.* Alii *et in illum.*

Regrediundi. Alii *progrediendi*

Conanti. alii *conantis*, *conati.*

Illum veruto — — Varenus. Et in hac particula certus quidem est sensus, sed incerta manus Cæsaris, præsertim in verbis *illic vero occursat ocius.* Gruterus e vestigiis librorum legi voluit: *illum veruto arbitrantur transfixum: gladio comminus rem gerit Var.* Oudendorpius vero: *illum veruto rentur transf. Ocius gladio Varenus comm. r. g.* *M.*

Certamine. Bene sic edd. vet. et codd. Male Scaliger *certamen.*

Versavit, modo hac, modo illa sorte per vices uti voluit. *M.*

Necabatur. alii *necabantur.* Paullo ante τὸ *militum* contra Cæsaris morem deleri jubet Scaliger. Cf. 2. 33. 4, 34 etc.

Erat unus. pro *quidam.* Sic et 2, 25. C. 2, 27.

Perfugerat. Sic boni codd. vulgo *profugerat.*

summamque ei fidem præstiterat. Hic servo spe libertatis magnisque persuadet præmiis, ut litteras ad Cæsarem deferat. Has ille in jaculo inligatas effert et, Gallus inter Gallos sine ulla suspicione versatus, ad Cæsarem pervenit. Ab eo de periculis Ciceronis legionisque cognoscitur.

46. Cæsar, acceptis litteris hora circiter undecima diei, statim nuncium in Bellovacos ad M. Crassum Quæstorem mittit, cujus hiberna aberant ab eo milia passuum XXV. Jubet media nocte legionem proficisci celeriterque ad se venire. Exiit cum nuncio Crassus. Alterum ad C. Fabium Legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, qua sibi iter faciundum sciebat. Scribit Labieno, si reipublicæ commodo facere posset, cum legione ad fines Nerviorum veniat: reliquam partem exercitus, quod paullo aberat longius, non putat exspectandam; equites circiter quadringentos ex proximis hibernis cogit.

47. Hora circiter tertia ab antecursoribus de Crassi adventu certior factus, eo die milia passuum viginti progreditur. Crassum Samarobrivæ præficit legionemque ei adtribuit, quod ibi inpedimenta exercitus, obsides civitatum, litteras publicas frumentumque omne, quod eo tolerandæ hiemis caussa devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini et cæde cohortium cognita, quum omnes ad eum Trevirorum copiæ venissent, veritus, ne, si ex hibernis fugæ similem profectionem fecisset, hostium inpetum sustinere non posset, præsertim quos recenti victoria efferri sciret, litteras Cæsari remittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet, omnes peditatus equitatusque copias Trevirorum tria milia passuum longe ab suis castris consedisse.

48. Cæsar, consilio ejus probato, etsi, opinione trium

Hic servo. alii *hujus*. alii male *huic*.

Effert. Ita codd. et edd. vet. alii *affert*. *aufert*.

Hora undec. Est circiter quinta pomeridiana. *M.*

Ad M. Crassum. vid. c. 24. Ibidem est de Fabio. *M.*

Qua sibi iter fac. sciebat. alii *qua sibi sit iter faciendum*.

Exspectandam. Cod. Cujac. *exercendam*, unde ipse conjicit *accersendam* vel potius *arcessendam*.

Hora tertia. Est fere octava matutina. *M.*

Progreditur. alii *procedit*.

'*Veritus, ne — — non posset*.' Ita Oudendorpius, codices secutus, edidit. Vulgata lectio nec Latina est, nec digna, quæ amplius repetatur; est autem hæc: *veritus, si — fecisset, ut host. imp. sust. non posset*. *M.* Eam defenderat Sanctius in Min. 4, 15. p. 817. reprehensus jure a Perizonio.

Remittit. Sic bene Bosius Anim. ad Cæs. p. 20, ex Græco *ἀντεπέστειλεν*. firmatur codd. ab Oud. Vulgo erat *dimittit*.

Rem gest. in Eburon. Est clades Sabini et Cottæ, qui in Eburonibus hiemarant. Cf. cap. 24. *M.* et seq.

Pedit. equit. copias. Sic plene noster et 6. 7. 75, 76.

Trevirorum. Hi enim concitarant Eburones. Cf. c. 26. *M.*

legionum dejectus, ad duas redierat, tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantoque in periculo res sit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmiis persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Græcis conscriptam litteris mittit, ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non possit, monet, ut tragulam cum epistola, ad amentum deligata, intra munitiones castrorum abjiciat. In litteris scribit, se cum legionibus profectum celeriter adfore: hortatur, ut pristinam virtutem retineat. Gallus, periculum veritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. Hæc casu ad turrim adhæsit, neque ab nostris biduo animadversa, tertio die a quodam milite conspicitur; demta ad Ciceronem defertur. Ille perlectam in conventu militum recitat, maximaque omnes lætitia adficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur, quæ res omnem dubitationem adventus legionum expulit.

49. Galli, re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt, ad Cæsarem omnibus copiis contendunt; eæ erant armatorum circiter milia LX. Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstravimus, repetit, qui litteras ad Cæsarem referat: hunc admonet, iter caute diligenterque faciat: perscribit in litteris, hostes ab se discessisse omnemque ad eum multitudinem convertisse. Quibus litteris circiter media nocte Cæsar adlatis suos facit certiores, eosque ad dimicandum animo confirmat: postero die luce prima movet castra, et circiter milia passuum quatuor progressus, trans vallem magnam et rivum multitudinem hostium conspicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare. Tum, quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eoque omnino remittendum de celeritate existimabat, consedit et, quam æquissimo potest loco, castra

Græcis litteris. v. ad 1, 29. Narravit etiam Polyænus de strategemat. 8, 23, 6. *M.*

Abjiciat. Clarke *adjiciat*.

Hæc casu ad t. adh. Dio 40, 9. de industria id factum narrat, sed major Cæsari fides debetur.

Data facultate, quia erat facultas nanciscendi hominem, quem commode mittere posset, quem Galli non agnoscerent. *M.*

Demonstravimus. v. c. 45. *M.*

Referat. alii *deferat*.

Vallem magnam. τὸ *magnam* deest in edd. primis et codd. multis.

Cum tantis copiis. Alii bene multi codices, *tantulis*: hoc intelligendum erit de exiguo Cæsaris exercitu, et *cum tantulis copiis dimicare* significabit, habentem tantulas copias dimicare cum hoste. *M.*

Tum. Nexus non est perspicuus, et habent alii *tamen*, pro, *tum*. Debebat esse: *Ergo tum quidem*: certe sic explicandum est. *M.*

Eoque omnino. Ante Scaligerum legebatur *æquo animo*.

Quam æq. potest loco. Sic Oud. e codd. Vulgo *loco potest*.

communit. Atque hæc, etsi erant exigua per se, vix hominum milium VII, præsertim nullis cum inpedimentis, tamen angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit, eo consilio, ut in summam contemtionem hostibus veniat. Interim, speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissimo itinere vallem transire possit.

50. Eo die, parvulis equestribus prœliis ad aquam factis, utrique sese suo loco continent; Galli, quod ampliores copias, quæ nondum convenerant, exspectabant; Cæsar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris prœlio contenderet; si id efficere non posset, ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem rivumque transiret. Prima luce hostium equitatus ad castra accedit prœliumque cum nostris equitibus committit. Cæsar consulto equites cedere seque in castra recipere jubet; simul ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri portasque obstrui atque in his administrandis rebus quam maxime concursari et cum simulatione timoris agi jubet.

51. Quibus omnibus rebus hostes invitati copias transducunt aciemque iniquo loco constituunt; nostris vero etiam de vallo deductis, propius accedunt et tela intra munitionem ex omnibus partibus conjiciunt; præconibusque circummissis pronunciari jubent, "seu quis Gallus, seu Romanus velit "ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere; post "id tempus non fore potestatem:" ac sic nostros contemserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, quod ea non posse introrumpere videbantur, alii vallum manu scindere, alii fossas complere inciperent. Tum Cæsar, omnibus portis eruptione facta equitatuque emisso, celeriter hostes dat in fugam, sic, uti omnino pugnandi caussa resisteret, nemo; magnumque ex eis numerum occidit atque omnes armis exuit.

52. Longius prosequi veritus, quod silvæ paludesque intercedebant, neque etiam parvulo detrimento illorum locum relinqui videbat, omnibus suis incolumibus copiis, eodem die

Quo commodissimo itinere. al. *commodissime*. male.

Ordinibus cespitum. In singulis portis castrorum positi erant ordines (strata plura) cespitum alii super aliis. *M*.

Ea. alii *eas*. Mox *omn. portis er. f.* Aliter Polyænus 8, 23.

Scindere. Hoc vel sine codicibus ponendum erat; sed codd. plerique (teste Oudendorpio) et edd. vet. habent *scindere*. Tamen ineptissima lectio, *manu scandere*, per editiones est propagata —— Exstat narratio de hac Nerviorum molitione apud Plutarch. in Cæs. cap. 24. et Dion. Cass. 40, 7-11. *M*. Græcus interpres *τὸ ἔρυμα τῇ χειρὶ περιτέμνειν*.

Prosequi veritus. Alii *prosequi noluit*. Sic et Græcus.

Neque etiam — videbat. Nescimus in insigni codd. varietate, quid Cæsar h. l. scripserit; et interpretes magnopere dissentiunt. Licebitne, *enim* pro *etiam* e tribus codicibus recipere, et hoc totum comma, *neque — vide-*

ad Ciceronem pervenit. Institutas turres, testudines munitionesque hostium admiratur: producta legione cognoscit, non decimum quemque esse relictum militem sine vulnere. Ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo et quanta cum virtute res sint administratæ: Ciceronem pro ejus merito legionemque conlaudat: Centuriones singillatim Tribunosque militum adpellat, quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Ciceronis cognoverat. De casu Sabini et Cottæ certius ex captivis cognoscit. Postero die concione habita rem gestam proponit, milites consolatur et confirmat: quod detrimentum culpa et temeritate Legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferundum docet, quod, beneficio Deorum immortalium et virtute eorum expiato incommodo, neque hostibus diutina lætatio, neque ipsis longior dolor relinquatur.

53. Interim ad Labienum per Remos incredibili celeritate de victoria Cæsaris fama perfertur, ut, quum ab hibernis Ciceronis abesset milia passuum circitur LX, eoque post horam nonam diei Cæsar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur, quo clamore significatio victoriæ gratulatioque ab Remis Labieno fieret. Hac fama ad Treviros perlata, Indutiomarus, qui postero die castra Labieni obpugnare decreverat, noctu profugit copiasque omnes in Treviros reducit. Cæsar Fabium cum legione in sua remittit hiberna, ipse cum tribus legionibus circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit et, quod tanti

bat, parenthesi includere? Ita sensus erit: videbat, relinqui locum (ab hostibus fugientibus) non parvo cum detrimento illorum (hostium), i. e. hostes fugere ex loco, in quo hactenus fuerant, magno cum detrimento suo, ut multi eorum in silvis et paludibus perirent. Admonitus ergo hoc exemplo, noluit eos prosequi, ne idem detrimentum acciperet, quod hostes, ex hoc loco discedentes, accipere videbat. Sed illud deminutivum *parvulus* ita non satis aptum est. Lambini conjecturam ingeniosam, *neque etiam parvulo detrimento* (suorum) *ullum locum relinqui volebat,* probarunt Vossius et Clarkius; fateor tamen, Cæsarem, si hoc voluisset, scripturum fuisse, *ac ne parvulo quidem detr. ul. l. r. vol.* Manet lectio incerta. *M.* Conjiciebat Wasseus *p. d.* (suorum) *illum locum relinqui vid.* scil. ab hoste. Oud. vero sic: *p. d.* (suorum vel suo) *illorum loca a se irrumpi vid.* nimis audacter sine necessitate.

Quanta cum virtute. Sic solet noster præpositione repetita uti.

Singillatim. al. *singulatim.*

Lætatio. Recepit Oudendorpius hoc verbum, pro vulg. *lætitia,* e codd. pluribus; negat tamen, se exemplum ejus apud alium auctorem bonum reperisse. Sed cum forma verbi analogiæ grammaticæ respondeat, non repudiem. *M.* Jam alii, in his et Scaliger, eam vocem admiserant.

Neque ipsis long. dol. rel. Audita clade Tituriana barbam capillosque submisisse Cæsarem nec ante demisisse Suetonius refert cap. 67. quam vindicasset. Sed hoc cito factum.

Milia pass. circiter LX. Sic codd. boni et edd. vet. Græcus habet CDLXXX stadia, quod eodem redit. Male Oud. inde efficit M. pass. L.

Horam nonam. Est circiter tertia pomeridiana. *M.*

Ad Treviros. Cf. cap. 24 et 47. *M.*

Cum leg. in sua rem. hib. al. *cum leg. sua rem. in hib.*

motus Galliæ exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliæ civitates de bello consultabant, nuncios legationesque in omnes partes dimittebant et, quid reliqui consilii caperent atque unde initium belli fieret, explorabant nocturnaque in locis desertis concilia habebant. Neque ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Cæsaris intercessit, quin aliquem de conciliis ac motu Gallorum nuncium acciperet. In his ab L. Roscio Legato, quem legioni XIII præfecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum civitatum, quæ Armoricæ adpellantur, obpugnandi sui caussa convenisse: neque longius milia passuum VIII ab hibernis suis afuisse; sed nuncio adlato de victoria Cæsaris, discessisse, adeo, ut fugæ similis discessus videretur.

54. At Cæsar, principibus cujusque civitatis ad se evocatis, alias territando, quum se scire, quæ fierent, denunciaret, alias cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit. Tamen Senones, quæ est civitas in primis firma et magnæ inter Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Cæsar apud eos Regem constituerat, (cujus frater Moritasgus, adventu in Galliam Cæsaris, cujusque majores Regnum obtinuerant,) interficere publico consilio conati, quum ille præsensisset ac profugisset, usque ad fines insecuti, Regno domoque expule-

Neque ullum fere. Id *fere* addit Oud. e codd. et edd. pr.

De conciliis. al. *consiliis.* forte rectius. Gr. ἐπιχειρήματα.

Ab L. Roscio Legato. alii *Quæstore.* sed is erat M. Crassus. v. cap. 24. forsan de honore hominis Cæsar nihil addiderat.

Armoricæ. Ex aliis horum commentariorum locis (7, 75 et 8, 31) constat, has civitates maritimas fuisse. Cf. 2, 34 et 3, 7. 9. 17. 29. et 7, 4. ubi civitates singulæ enumerantur. Etsi vero non pauci, quos in opere geographico secutus est Cellarius, existimarent, verbum Armoricus factum esse e Celticis, *ar moer (am Meer)*, ad mare, vel supra mare, de quo in glossario Wachterus monuit in v. *Meer:* tamen alii, in his Ritterus in hist. Gall. p. 76, maluerunt originem verbi hujus repetere e Celtico *Ar*, quod significet solum pingue, pratis et pascuis lætissimum, aut omnino arvum, atque adeo annonam, omnemque terræ proventum (vid. Wachter. gloss. in v. *Ar*, et *Armoricos* interpretari incolas ejusmodi fœcundæ regionis, ad oram maritimam sitæ, vel in universum possessores agrorum ad oram maris. Idem ille Ritterus ostendit, non eodem ubivis sensu Armoricas civitates apud veteres dici; modo enim plures, modo pauciores hoc nomine comprehendi; apud Cæsarem autem eas intelligi, quæ inter Sequanam et Ligerim in peninsula illa universa ad Oceanum Britannicum sedes habuerint. Nolui ergo colligere omnes locos, ubi hoc verbum occurrit alia significatione, quam apud Cæsarem. Qui vult, adeat Cellarii opus geographicum. Tom. I. l. 2. cap. 2. sect. 2. *M.* In opere ad 1, 6. citato p. 223. La Tour d'Auvergne tradit ex Celtico *oar armoric*, quod significet *ad mare parvum*, vocem *Armoricæ* esse contractam et de freto Caletano accipiendam, cujus illæ gentes sint adcolæ.

Afuisse. Respice ad 1, 36.

Evocatis. alii *vocatis, convocatis.*

Moritasgus. Fuit et Deus aliquis Gallorum hoc nomine. V. Reinesii ep. 67. p. 597.

runt: et, missis ad Cæsarem satisfaciundi caussa legatis, quum is omnem ad se senatum venire jussisset, dicto audientes non fuerunt. Tantum apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamque omnibus voluntatum commutationem adtulit, ut, præter Æduos et Remos, quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga Populum Romanum fide, alteros pro recentibus Gallici belli officiis, nulla fere civitas fuerit non suspecta nobis. Idque adeo haud scio mirandumne sit, quum compluribus aliis de caussis, tum maxime, quod, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut a Populo Romano imperia perferrent, gravissime dolebant.

55. Treviri vero atque Indutiomarus totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, civitates sollicitarent, pecunias pollicerentur, magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem. Neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transire, quum "se bis expertos" dicerent, "Ariovisti bello et Tenchtherorum transitu, non esse "amplius fortunam tentandam." Hac spe lapsus Indutiomarus, nihilo minus copias cogere, exercere, a finitumis equos parare, exsules damnatosque tota Gallia magnis præmiis ad se adlicere cœpit. Ac tantam sibi jam iis rebus in Gallia auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice privatimque peterent.

56. Ubi intellexit ultro ad se veniri, altera ex parte Senones Carnutesque conscientia facinoris instigari, altera Nervios Advatucosque bellum Romanis parare, neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi

Tantum ap. hom. Clarke e cod. regio ponit *tantumque*. Male: nam alii codd. et edd. vet. habent *tantum*. Adde quod mox sequitur *tantamque*.

Omnibus voluntatum. Sic Davisius et Clarkius bene e codd. et edd. vet. pro quo male Scaliger et recentiores *omnium voluntatis*. Oudend. suspicatur legendum *omnium voluntatum*.

Quod, qui virt. Alii intrudunt *hi* vel *ei*.

A Populo Romano. Vulgo *Populi Romani*; sed codd. egregie *a P. R.* ut C. 8, 36. *litteræ a M. Favonio*. et Alex. cap. 34. *legiones ab Deiotaro*. et Liv. 2, 3. *litteras ab Tarquiniis*.

Tentandam. Sic codd. et edd. vet. vulgo minus recte *tentaturos*.

Exercere. Sic metaphr. Gr. ἀσκεῖν et omnes Oud. codices. Vulgo mutata quoque distinctione: *exigere a finitumis, equos parare M.* Hanc lectionem Clarkius tuetur; alteram manifesto corruptam judicat.

Tota Gallia. Ita codd. et edd. vet. Græcus etiam ἐκ πάσης τῆς Γαλατίας. E Plantiniana Lipsii editione illud *tota* excidit, quod Scaliger et alii secuti. Alii *e Gallia*. Τὸ *totus* frequenter adhibet noster. v. Ind.

Conscientia facinoris. Hoc facinus c. 25 et 54 descriptum est. *M.* Loco τοῦ *instigari* Clarke e cod. regio habet *instigatos*.

cœpisset: armatum concilium indicit, (hoc more Gallorum est initium belli,) quo lege communi omnes puberes armati convenire consuerunt; qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus adfectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, (quum supra demonstravimus, Cæsaris secutum fidem, ab eo non discessisse,) hostem judicat bonaque ejus publicat. His rebus confectis, in concilio pronunciat, arcessitum se a Senonibus et Carnutibus aliisque compluribus Galliæ civitatibus, huc iter facturum per fines Remorum, eorumque agros populaturum ac prius, quam id faciat, Labieni castra obpugnaturum: quæ fieri velit, præcipit.

57. Labienus, quum et loci natura et manu munitissimis castris sese teneret, de suo ac legionis periculo nihil timebat; ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaque a Cingetorige atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognita, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitumas civitates equitesque undique evocat: iis certum diem conveniendi dicit. Interim prope quotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris ejus vagabatur, alias ut situm castrorum cognosceret, alias conloquendi aut territandi caussa: equites plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat timorisque opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat.

58. Quum majore in dies contemtione Indutiomarus ad castra accederet, nocte una, intromissis equitibus omnium finitumarum civitatum, quos arcessendos curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enunciari aut ad Treviros perferri posset. Interim ex consuetudine quotidiana Indutiomarus ad castra accedit atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela conjiciunt et magna cum contumelia verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo ab nostris dato responso, ubi visum est, sub vesperum dispersi ac dissipati discedunt. Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; præcipit

Armatum concilium. Cf. Liv. 21, 20. *M.*

Hoc more Gall. etc. Glossema hoc videtur.

Consuerunt. Vulgo e paucioribus libris, *coguntur*. *M.* Sed Gr. *εἰώθασι*.

Supra demonstr. Conf. cap. 3. *M.*

Judicat. Alii *judicandum curat*, quæ est explicatio. *M.*

Ac prius. Davis. malit *at*.

Quæ fieri velit. alii *quæque*.

Manu munitissimis. Ursinus perperam expungit τὸ *manu*, quasi e glossa; opponitur quippe τῷ *natura munitis*. Cf. Justin. 24, 6.

Evocat. alii *convocat*.

Intromissis, receptis in castra Labieni. *M.*

Magna cum contumelia. Sic codd. hic et alibi. V. 7, 55. C. 2, 14. Al. 60.

Præcipit atque interdicit. Potest *præcipit* referri eo, quod omnes unum petere jubet; et *interdicit* eo, quod prohibet, ne quem prius Indutiomaro vulnerent. Fortasse tamen *interdicere*

atque interdicit, proterritis hostibus atque in fugam conjectis, (quod fore, sicut accidit, videbat,) unum omnes petant Indutiomarum; neu quis quem prius vulneret, quam illum interfectum viderit, quod mora reliquorum spatium nactum illum effugere nolebat: magna proponit iis, qui occiderint, præmia: submittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna et, quum unum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur caputque ejus refertur in castra: redeuntes equites, quos possunt, consectantur atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum et Nerviorum, quæ convenerant, copiæ discedunt; paulloque habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

omnino est edicere, pronunciare, interponere suam sententiam jubendi prohibendique causa: saltem *interdictum* in jure nonnumquam est idem, quod edictum simpliciter. *M.*

Proterritis. Alii *perterritis.* Sed *proterrere* est terrore incusso in fugam conjicere. Vid. Virg. Æn. 12, 291. Stat. Theb. 2, 645. Apul. Met. 3, 46. et ibi Oud. item Lact. de mort. persec. c. 44.

Neu quis quem. alii *neu quis quemquam.* vel *quisquam quemquam.*

In ipso fluminis vado. Mosæ, quæ Remos a Treviris dividebat. v. Cluver. 2, 14.

Caputque ejus. Conf. Florus 3 10.

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARII
DE BELLO GALLICO.

LIBER SEXTUS.

ARGUMENTUM.

I. Motus in omni fere Gallia, Titurio cæso.—*Cap.* 1. Romanorum copiæ in Gallia auctæ. 2, 3. Motus Trevirorum. Nervii obpressi. concilium Lutetiæ Parisiorum. 4. Senones et Carnutes pacati. 5, 6. Menapii subacti. 7, 8. Treviri ab Labieno dolo et ratione.

II. Expeditio Cæsaris in Suevos.—*Cap.* 9. Iter Cæsaris in Germaniam. Ubiorum legatio sui purgandi caussa. 10. Receptus Suevorum in ultimos fines suos. 11—20. Mores Gallorum. 21—24. Germanorum. 25. Hercynia silva. 26—28. Genera ferarum in Hercynia silva memoranda.

III. Pœna Ambiorigis et Eburonum.—*Cap.* 29—31. Reditus Cæsaris in Galliam. Ambiorix obpressus. Cativolci regis mors. 32—34. Partito exercitu Eburorum fines devastati. 35—42. Castra Romana a Sigambris obpugnata. periculum Romanorum, qui frumentandi caussa castris egressi. Romanorum terror adventu Cæsaris sublatus. 43. Eburones denuo vexati. 44. Quæstio de conjuratione Senonum instituta. Acconis subplicium. hiberna Cæsaris. iter in Italiam.

MULTIS de caussis Cæsar, majorem Galliæ motum exspectans, per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium, Legatos, dilectum habere instituit: simul ab Cn. Pompeio

Dilectum. Sic codd. vet. alii *delectum.*

Cn. Pompeio. Anno urbis conditæ 699 Pompeio Consuli decreta est in proximum quinquennium Hispania provincia, quam pro Consule administraret, permissumque, ut quos, quot numero, et undecumque vellet, milites conscriberet (v. Dio Cass. 39, 33). Conscripsit ergo, ut Cæsar h. l. tradit, etiam in Cisalpina Gallia legiones. Dum vero abitum in provinciam parat, resistunt ei quidam tribuni plebis et perficiunt, ut, missis in Hispaniam Petreio et Afranio, Legatis, ipse Pompeius in Italia restaret. Cui moræ, ne coactus restare videretur, hanc causam prætexuit, se rei frumentariæ causa (hoc est ergo h. l. apud Cæsarem: *reipublicæ causa remanere)* restare (Dio Cass. 39, 39), cujus cura ei duobus abhinc annis Cicerone auctore cum proconsulari imperio in quinquennium demandata erat. (v. Cic. pro Dom. c. 4 sqq. et Dio Cass. 39, 9. ubi Fabricius plura collegit.) Dum ergo ad urbem est, Cæsar ab eo petiit, ut legionem ad se proficisci in Galliam pateretur. Adnuit Pompeius: sed sub initia belli

Proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio reipublicæ causa remaneret, quos ex Cisalpinæ Gallia Consulis sacramento rogavisset, ad signa convenire et ad se proficisci juberet: magni interesse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliæ existimans, tantas videri Italiæ facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi tempore sarciri, sed etiam majoribus adaugeri copiis posset. Quod quum Pompeius et reipublicæ et amicitiæ tribuisset, celeriter confecto per suos dilectu, tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, et celeritate et copiis docuit, quid Populi Romani disciplina atque opes possent.

2. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad ejus propinquos a Treviris imperium defertur. Illi finitumos Germanos sollicitare et pecuniam polliceri non desistunt: quum ab proximis impetrare non possent, ulteriores tentant. Inventis nonnullis civitatibus, jurejurando inter se confirmant obsidibusque de pecunia cavent: Ambiorigem sibi societate et fœdere adjungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar, quum undique bellum parari videret, Nervios, Advatucos, Menapios, adjunctis cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis, Senones ad imperatum non venire et cum Carnutibus finitumisque civitatibus concilia communicare, a Treviris Germanos crebris legationibus sollicitari; maturius sibi de bello cogitandum putavit.

civilis hanc legionem satis callide a Cæsare abduxit, quo Cæsar non parum offensus est, quasi Pompeius ipsum militibus et opibus exspoliare vellet (vid. infra de bell. Gall. 8, 54. et Appian. de B. C. p. 446. ed. Steph.), fuitque hæc res, ut prudentissimus Plutarchus (in Cæs. c. 25) monuit, haud leve momentum ad exordia belli civilis. *M.*

Remaneret. Sic Oud. e codd. vulgo *maneret.*

Consulis sacramento, si vera lectio est, significabit sacramentum, quo Consul adigit milites, quo eos obstringit. Sed libenter accedo iis, qui *Consul* legi volunt. Pompeius *Consul* dilectum habuerat et milites rogarat sacramento interposito, an vellent nomina dare militiæ. Ceterum cf. Ind. in *sacramentum.* *M.* Ph. Rubenius volebat *Consul is* divisim Elect. 1, 15. sed Tacitus etiam habet *adigi sacramento Cæsarum, Vitellii, Vespasiani.* vid. Hist. 1, 76. *advocare sacramento.* ib. c. 55.

Sarciri. Plerique codd. *resarciri.* *M.*

Adaugeri. alias *augeri.*

Ut docuimus. vid. 5, 58. *M.*

Non desistunt. vid. 5, 55. *M.*

Civitatibus. Sic Oud. e codd. alii *civitates.*

De pecunia cavent. i. e. se pecuniam daturos. Frustra Ursinus et Ciaccon. *et pecunia.*

Omnibus Germanis. Qui sint, v. 2, 4. Male Goduinus intelligit Triboccos, Nemetes, Vangiones; hi enim nondum videntur tum Rhenum transisse.

Senones—venire. Cf. 5, 54. *M.* *ad imperatum.* Sallust. Jugurt. c. 62. habet *ad imperandum vocare.* quod est ambiguum, unde perperam et hic placet id gerundium Ursino et Ciacconio

3. Itaque nondum hieme confecta, proximis quatuor coactis legionibus, de improviso in fines Nerviorum contendit et prius, quam illi aut convenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto atque ea præda militibus concessa vastatisque agris, in deditionem venire atque obsides sibi dare coegit. Eo celeriter confecto negotio, rursus in hiberna legiones reduxit. Concilio Galliæ primo vere, uti instituerat, indicto, quum reliqui, præter Senones, Carnutes Trevirosque, venissent, initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus civitatemque patrum memoria conjunxerant; sed ab hoc consilio afuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronunciata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur magnisque itineribus eo pervenit.

4. Cognito ejus adventu, Acco, qui princeps ejus consilii fuerat, jubet in oppida multitudinem convenire; conantibus, prius quam id effici posset, adesse Romanos nunciatur; necessario sententia desistunt legatosque deprecandi caussa ad Cæsarem mittunt; adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter Cæsar petentibus Æduis dat veniam excusationemque accipit; quod æstivum tempus instantis belli, non quæstionis, esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Æduis custodiendos tradit. Eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt, usi deprecatoribus Remis, quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa. Peragit concilium Cæsar equitesque imperat civitatibus.

5. Hac parte Galliæ pacata, totus et mente et animo in bellum Trevirorum et Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equitatu Senonum secum proficisci jubet, ne quis aut ex hujus iracundia, aut ex eo, quod meruerat, odio civitatis, motus exsistat. His rebus constitutis, quod pro explorato habebat, Ambiorigem prœlio non esse concertaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti, qui uni ex Gallia de pace ad Cæsarem legatos numquam miserant. Cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treviros venisse Germanis in amicitiam, cognoverat. Hæc prius illi detrahenda

Uti instituerat, ut quotannis solebat. Conf. cap. 44. *M.*

Lutetiam. alii *in Lutetiam*, non sine exemplo.

Quorum—erat in fide civitas. Senones erant clientes et socii Æduorum. *M.*

Cavarinum. Cf. 5, 54. *M.*

Meruerat. al. *metuerat*.

Odio civitatis. Quia Cæsar eum regem constituerat, incurrit Cavarinus odium suorum. *M.*

Motus exsistat. Clarke e cod. *orirelur*, quod est e glossa.

Concertaturum. Scaliger *certaturum*. Sed receptum ab Oud. habent et codd. probi et edd. vet.

auxilia existimabat, quam ipsum bello lacesseret; ne, desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congredi cogeretur. Hoc inito consilio, totius exercitus inpedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duasque legiones ad eum proficisci jubet: ipse cum legionibus expeditis quinque in Menapios proficiscitur. Illi, nulla coacta manu, loci præsidio freti, in silvas paludesque confugiunt suaque eodem conferunt.

6. Cæsar, partitis copiis cum C. Fabio Legato et M. Crasso Quæstore, celeriterque effectis pontibus, adit tripartito, ædificia vicosque incendit, magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum pacis petendæ caussa mittunt. Ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem aut ejus legatos, finibus suis recepissent. His confirmatis rebus, Commium Atrebatem cum equitatu custodis loco in Menapiis relinquit; ipse in Treviros proficiscitur.

7. Dum hæc a Cæsare geruntur, Treviri, magnis coactis peditatus equitatusque copiis, Labienum cum una legione, quæ in eorum finibus hiemabat, adoriri parabant: jamque ab eo non longius bidui via aberant, quum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. Positis castris a milibus passuum XV auxilia Germanorum exspectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans, temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, præsidio cohortium quinque inpedimentis relicto, cum XXV cohortibus magnoque equitatu contra hostem proficiscitur et, M passum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen ripisque præruptis: hoc neque ipse transire in animo habebat, neque hostes transituros existimabat. Augebatur auxiliorum quotidie spes. Loquitur in consilio palam, "quoniam Germani adpropinquare dicantur, "sese suas exercitusque fortunas in dubium non devocaturum "et postero die prima luce castra moturum." Celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus

Lacesseret. Scaliger et recentiores *lacessendum.*

In Menapios. alii *in Menapiis.*

Cum transrhen. congredi, eorum fines adire, seque cum iis conjungere: erat enim Treviris amicus. Metaphr. Gr. *συμμαχίαν ποιεῖσθαι.* *M.* Pro *cogeretur* Gudius malebat *conaretur,* sed *cogi* heic eo sensu ponitur, quo 5. 42.

Adit tripart. bene sic, al. *adiit.*

Hostium numero. alii *in numero,* ut mox cap. 32. et C. 3, 57. Utrumque dicitur.

Confirmatis rebus, constitutis, ut omnia recte haberent. *M.*

Commium Atrebatem. Cf. 4, 21. *M.*

Hiemabat. Sic rectius e codd. quam vulgo *hiemaverat.*

A milibus p. Sic et 4, 22.

In consilio. Vulgo *in concilio.* Male.

Dicantur. alii *dicuntur.*

Non devocaturum. Sic b. Hisp. 24. Conf. Phædr. fab. 1, 20.

Equitatus. al. *equitum.*

numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat. Labienus noctu, Tribunis militum primusque ordinibus coactis, quid sui sit consilii, proponit et, quo facilius hostibus timoris det suspicionem, majore strepitu et tumultu, quam Populi Romani fert consuetudo, castra moveri jubet. His rebus fugæ similem profectionem efficit. Hæc quoque per exploratores ante lucem, in tanta propinquitate castrorum, ad hostes deferuntur.

8. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat, quum Galli, cohortati inter se, "ne speratam prædam ex "manibus dimitterent; longum esse, perterritis Romanis, "Germanorum auxilium exspectare; neque suam pati digni-"tatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, præsertim "fugientem atque inpeditam, adoriri non audeant;" flumen transire et iniquo loco prœlium committere non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur. Tum, præmissis paullum inpedimentis atque in tumulo quodam conlocatis, "Habetis," inquit, "milites, quam petistis, "facultatem: hostem inpedito atque iniquo loco tenetis: "præstate eamdem nobis ducibus virtutem, quam sæpe-"numero Imperatori præstitistis: adesse eum et hæc coram "cernere, existimate." Simul signa ad hostem converti aciemque dirigi jubet et, paucis turmis præsidio ad inpedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri clamore sublato pila in hostes inmittunt. Illi, ubi præter spem, quos fugere credebant, infestis signis ad se ire viderunt, inpetum modo ferre non potuerunt ac, primo concursu in fugam conjecti, proximas silvas petiverunt: quos Labienus equitatu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus civitatem recepit: nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Trevirorum fuga, sese domum contulerunt. Cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos, ex civitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstravimus, principatus atque imperium est traditum.

9. Cæsar, postquam ex Menapiis in Treviros venit duabus

Trib. mil. prim. ordinibus. v. ad 5, 30. *M.*

Coactis. Sic e cod. Gron. ad Liv. 30, 4 et Clarke. Vulgo *convocatis* e glossa.

Suspicionem. Cod. Bongars. *suspectionem.* Cf. Oud.

Auxilium. al. *auxilia.*

Eadem usus simul. Memorat hoc strategema Frontinus 2, 5, 20.

Ad inpedimenta dimissis. Cod. reg. *relictis,* ut c. 7.

In hostes inmittunt. al. *mittunt.* *jaciunt.*

Recepit. alii *recipit.*

Sese d. contulerunt. alii *receperunt.*

Propinqui Indut. cf. cap. 2. De Cingetorige v. 5, 3. 56. *M.*

In Treviros venit. Redit narratio ad c. 6. extr. *M.*

de caussis Rhenum transire constituit: quarum erat altera, quod auxilia contra se Treviris miserant; altera, ne Ambiorix ad eos receptum haberet. His constitutis rebus, paullum supra eum locum, quo ante exercitum transduxerat, facere pontem instituit. Nota atque instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus opus efficitur. Firmo in Treviris præsidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subito motus oriretur, reliquas copias equitatumque transducit. Ubii, qui ante obsides dederant atque in deditionem venerant, purgandi sui caussa ad eum legatos mittunt, qui doceant, " neque ex sua civitate auxilia in Treviros missa, neque ab " se fidem læsam:" petunt atque orant, " ut sibi parcat, ne " communi odio Germanorum innocentes pro nocentibus " pœnas pendant: si amplius obsidum velit, dare pollicen- " tur." Cognita Cæsar caussa reperit, ab Suevis auxilia missa esse, Ubiorum satisfactionem accepit, aditus viasque in Suevos perquirit.

10. Interim paucis post diebus fit ab Ubiis certior, Suevos omnes unum in locum copias cogere atque iis nationibus, quæ sub eorum sint imperio, denunciare, uti auxilia peditatus equitatusque mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit, Ubiis imperat, ut pecora deducant suaque omnia ex agris in oppida conferant, sperans, barbaros atque inperitos homines, inopia cibariorum adflictos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci: mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant, quæque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt et paucis diebus intermissis referunt, " Suevos omnes, postea- " quam certiores nuncii de exercitu Romanorum venerint, " cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coegissent, " penitus ad extremos fines sese recepisse: silvam esse ibi

Erat altera. al. *una;* sed codd. multi habent vulgatum.

Contra se Treviris. Hotom. et Voss. inseri jubent *Germani*, ut Gr. habet, sed sufficit intelligi.

Ambiorix. Cf. c. 5. *M.*

Supra eum locum. De nupero ponte vid. 4, 17. etsi non constat, quo potissimum loco factus sit. Quoniam autem pons, qui nunc sit, in Trevirorum partibus factus est: nam in Treviris præsidium ad pontem relictum esse mox dicitur: videtur colligi posse, nuperum pontem paulo supra Trevirorum agrum structum esse. Cellarius (v. eum ad 4, 19) existimavit, eum in Ubiorum finibus fuisse. *M.*

Ubii. Cf. 4, 16. Ibidem est de Suevis. *M.*

In deditionem venerant. Sic et. c. 3. et Hirt. 8, 31. Contra ed. Rom. *in ditionem*, ut apud Liv. 29, 38. Cf. Burm. ad Suet. Vespas. 4.

Ne comm. odio. Davis. volebat *nec*, sed *ne* pendet a *parcat*.

Dare pollic. al. *dari*.

Ubiorum. Ita bene codd. quidam. Vulgo *ubi horum*. Simile quid v. 1, 54.

Sub eorum sint imp. alii *sunt*.

Adflictos. Sic Leid. Cod. ut 8, 21. Alii *adductos*, ut 4, 6. 7, 20. C. 3, 38.

Ad iniquam. alii *ad aliquam*.

"infinita magnitudine, quæ adpellatur Bacenis, hanc longe "introrsus pertinere et, pro nativo muro objectam, Cherus"cos ab Suevis, Suevosque ab Cheruscis, injuriis incursio"nibusque prohibere: ad ejus initium silvæ Suevos ad"ventum Romanorum exspectare constituisse."

11. Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur, de Galliæ Germaniæque moribus, et quo differant eæ nationes inter sese proponere. "In Gallia non "solum in omnibus civitatibus atque in omnibus pagis parti"busque, sed pæne etiam in singulis domibus factiones sunt: "earumque factionum principes sunt, qui summam auctori"tatem eorum judicio habere existimantur, quorum ad arbi"trium judiciumque summa omnium rerum consiliorumque "redeat. Idque ejus rei caussa antiquitus institutum vide"tur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret: "suos enim quisque obprimi et circumveniri non patitur, "neque, aliter si faciant, ullam inter suos habent auctorita"tem." Hæc eadem ratio est in summa totius Galliæ: namque omnes civitates in partes divisæ sunt duas.

12. Quum Cæsar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Ædui, alterius Sequani. Hi quum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ, Germanos atque Ariovistum

Infinita magnitudine. alii *infinitæ magnitudinis* vel *infinitam magnitudine*.

Bacenis. Omnes propemodum consentiunt, hanc fuisse partem Hercyniæ silvæ, de qua infra cap. 25 Cellarius ad h. l. accuratius definiturus sic disputat: qui Bacenis in extremis Cattorum fuerit, (nam Catti sederunt ibi, ubi Cæsaris Suevi sunt. cf. 1, 54. 4, 3. Sed de his præter alios egit Ill. Buenavius in historia imperii Germanici P. I. p. 28 et 32) et ab his sejunxerit Cheruscos, Visurgim inter et Albim habitantes, videri Bacenin non longe afuisse ab illis Hercyniæ silvæ reliquiis, quæ hodie dicuntur *der Harz*. Eodem inclinat Buenavius l. c. p. 24. Eccardus de Germanorum origine §. 96. p. 216. eam quærit inter Fuldam et Werram, amnes. *M.*

Ab Suevis, ab ea parte, qua Suevi sunt, ad fines Suevorum. *M.*

Quo differant. alii *quo modo*.

In pagis partibusque. Partes est commune nomen, quo regiones alicujus terræ insigniuntur, ut cum partes Italiæ, Macedoniæ, Achaiæ dicuntur: Pagi est nomen proprium, quo regiones sive partes Gallicarum civitatium insigniuntur. cf. 1. 37. Ergo re ipsa non differunt, ut c. 23 et 43 *regiones* et *pagi* non differunt, nisi quod *regiones* communi nomine, *pagi* proprio dicuntur. *M.* Forsan sub *partibus* intelligendum *pagorum*, ut vult Clarkius. Davisius abundare credebat. Est et suspecta vox Oudendorpio. Præmissum *omnibus* heic sunt qui omittant; sed amat repetere Cæsar.

Quorum ad arbitrium—redeat, h. e. ut ad horum arbitrium—redire jure possit ac debeat. *M.*

Idque. alii *Id*. *Itaque*.

Si faciant—habent. syllepsis, de qua Sanctius in Min. 4, 10. et ibi Perizonius.

In summa totius. Galliæ. h. e. in summa rerum publicarum, sive in administratione et forma universæ civitatis Gallicæ. *M.*

Ædui — Sequani. Cf. 1, 31. *M.*

sibi adjunxerant eosque ad se magnis jacturis pollicitationibusque perduxerant. Prœliis vero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Æduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Æduis ad se transducerent obsidesque ab iis principum filios acciperent et publice jurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros; et partem finitumi agri, per vim occupatam, possiderent Galliæque totius principatum obtinerent. Qua necessitate adductus Divitiacus, auxilii petendi caussa Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat. Adventu Cæsaris facta commutatione rerum, obsidibus Æduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Cæsarem comparatis, (quod hi, qui se ad eorum amicitiam adgregaverant, meliore conditione atque æquiore imperio se uti videbant) reliquis rebus eorum, gratia, dignitate amplificata, Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Remi successerant; quos quod adæquare apud Cæsarem gratia intellegebatur, ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Æduis conjungi poterant, se Remis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur. Ita et novam et repente conlectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut, longe principes haberentur Ædui, secundum locum dignitatis Remi obtinerent.

13. " In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt " numero atque honore, genera sunt duo: nam plebes pæne " servorum habetur loco, quæ per se nihil audet et nullo " adhibetur consilio. Plerique, quum aut ære alieno, aut " magnitudine tributorum, aut injuria potentiorum pre- " muntur, sese in servitutem dicant nobilibus: in hos eadem " omnia sunt jura, quæ dominis in servos. Sed de his duobus " generibus alterum est Druidum, alterum equitum. Illi

Jacturis (largitionibus, v. Ind.) *pollicitat*. Idem est, quod 1, 31. *mercede arcessierant Germanos*. *M*. Lips. Elect. 2, 7. volebat *capturis*; Salmasius ad jus Att. et Rom. *pacturis*. Sed *jactura* plane, ut hic, dicitur apud Cic. pro Cœlio 16. *nulli sumtus, nulla jactura, nulla versura*. Alia dabit Ernesti in ind. Cic. item Voss. ad Melam. 2, 7, 60, et Gronov. de pec. vet. 4, 4. p. 285. V. et infra C. 3, 112.

Infecta re. al. *inperfecta re*.

Facta commutatione rerum, per victoriam, ab Ariovisto deportatam, quæ libro primo descripta est. Conf. nominatim 1, 35. *M*. Et seq.

Adæquare. Intelligebatur, Remos adæquare Æduos gratia, Remos æque ac Æduos in gratia esse. *M*. al. *adæquari*.

In client. dicabant. al. *dederant*, quod Clarkius probat. Ursino e cod. suo placet *dicarant*.

Aliquo sunt num. al. *in aliquo*.

Plebes. Sic bene codd. ut Al. 5.

Nullo (vulg. *nulli*) *adhib. consil*. Obsoleta forma est, *nullo*, multis exemplis ad h. l. illustrata ab Oudendorpio.—De natura et moribus Galliæ conferendus est Diod. Sic. 5, 24—33. et Strabo lib. 4. p. 195 seqq. *M*. De archaismo vid. Lips. ant. Lect. 1, 4. Brouckh. ad Propert. 1, 20, 35. Conf. et Priscianus l. 6. et 13.

Audet — adhibetur. al. *audent — adhibentur*. συλληπτικῶς.

Druidum. Scriptores veteres ac recentiores, qui Druidum mentionem fecerunt, aut uberius de iis exposuerunt, commemoravit magno numero

" rebus Divinis intersunt, sacrificia publica ac privata pro-
" curant, religiones interpretantur. Ad hos magnus ado-
" lescentium numerus disciplinæ caussa concurrit, magnoque
" ii sunt apud eos honore. Nam fere de omnibus contro-
" versiis publicis privatisque constituunt; et, si quod est ad-
" missum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, si de finibus
" controversia est, iidem decernunt; præmia pœnasque con-
" stituunt: si qui aut privatus aut publicus eorum decreto
" non stetit, sacrificiis interdicunt. Hæc pœna apud eos est
" gravissima. Quibus ita est interdictum, ii numero inpio-
" rum ac sceleratorum habentur; iis omnes decedunt, aditum
" eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione in-
" commodi accipiant: neque iis petentibus jus redditur,
" neque honos ullus communicatur. His autem omnibus
" Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet auc-
" toritatem. Hoc mortuo, si qui ex reliquis excellit digni-
" tate, succedit: at, si sunt plures pares, suffragio Druidum
" adlegitur, nonnumquam etiam de principatu armis conten-

Elias Schedius de Diis Germanis, addiditque plures Jarkius, Schediani libri editor. Copiosissimum vero catalogum omnium de hac re scriptorum confecit Jo. Georg. Frick in peculiari libro de Druidis, qui Ulmæ 1744 prodiit. Sed et jure nominandus est Ritterus in historia Gallorum (p. 267), qui de Druidibus breviter quidem, sed tam accurate et utiliter exposuit, ut dubitem, an in illa brevitate major possit diligentia intelligi.—Nomen Druidum, sive ortum fuerit e verbo *Derwyddon, dominus quercus*; sive e verbo *Druthin, Drottin, dominus;* illud tamen constat et est hodie confectum, nomen hoc neque ex Hebraico *darasch*, quasi Druidæ sint scrutatores (vid. Schedium 2, 3. p. 377.), neque ex Græco δρῦς, neque ex ulla peregrina lingua derivandum esse: est enim domesticum verbum; ut Celtica lingua omnino non ex aliis linguis repetenda est. *M.* Conjecturis addo opinionem amicissimi olim La Tour d'Auvergne in op. aliquoties cit. p. 157. ubi derivat a Celt. *derwyddyn*, quod notat *virum visci quercini.* Scil. *der*, quercus, *wydd*, viscus. *dyn*, *den*, vir.

Intersunt rebus Divinis, non ut ceteri Galli, sed ita, (id enim sequitur) ut et publica et privata sacrificia ipsi Druidæ administrent. Sunt ergo sacerdotes Gallorum. *M.*

Religiones interpretantur, de Deo ejusque colendi modo, de causis et vi rituum, de ominibus, deque omnibus religionis partibus exponunt, suntque addo Gallorum theologi. *M.*

Nam fere de omn. controv.—*interdicunt.* Ex his jure conclusit Ritterus (hist. Gall. p. 273), si Druidum tanta potestas fuerit, exiguas opes fuisse summorum Galliæ magistratuum, hosque non nisi in bellis auctoritate polluisse. *M.*

Si de finibus. hoc *si* vulgo omittitur.

Iidem decernunt. alii *discernunt.* minus bene.

Si qui. bene sic. al. *si quis.*

Publicus. Si hæc lectio vera est, (non pauci vero libri, fortasse ex emendatione, habent *populus*) significat, ut omnes vident, eum, qui munere publico fungitur; sed hæc est rarissima, et vix alibi obvia significatio, quæ h. l. non nisi ex opposito verbo cognosci potest. *M.* I. C. H. legit: *si qui aut privatim aut publice.*

Iis omnes decedunt. al. *ab iis omnes discedunt.*

Si qui. al. *si quis.*

At, si. al. *aut si.* ubi Oud. putat forte legendum *aut succedit, aut si.*

Adlegitur. Cum *adlegere* proprie sit, aliquem per suffragia addere collegio ei, in quo nondum fuerat, ut legitimus collegarum numerus fiat integer (v. Ernesti Clau. Cicer.); hoc

" dunt. Hi certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ " regio totius Galliæ media habetur, considunt in loco con- " secrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, " conveniunt eorumque decretis judiciisque parent. Disci- " plina in Britannia reperta atque inde in Galliam translata " esse existimatur: et nunc, qui diligentius eam rem cognos- " cere volunt, plerumque illo discendi caussa proficiscuntur.

14. " Druides a bello abesse consuerunt, neque tributa " una cum reliquis pendunt; militiæ vacationem omniumque " rerum habent inmunitatem. Tantis excitati præmiis, et " sua sponte multi in disciplinam conveniunt, et a parentibus " propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum " ediscere dicuntur: itaque annos nonnulli vicenos in disci- " plina permanent. Neque fas esse existimant, ea litteris " mandare, quum in reliquis fere rebus, publicis privatisque " rationibus, Græcis utantur litteris. Id mihi duabus " de caussis instituisse videntur; quod neque in vulgum dis- " ciplinam efferri velint, neque eos, qui discant, litteris con- " fisos, minus memoriæ studere; quod fere plerisque accidit, " ut præsidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac me- " moriam remittant. In primis hoc volunt persuadere, non " interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios:

loco autem is, qui jam interest collegio, unus e Druidibus, in demortui locum sufficiatur; Oud. putavit, scribendum esse *eligitur*, vel *deligitur*, vel *delegitur*. *M.* Ut 1, 3, 7, 83.

Regio — media. Hoc non nimis urgendum esse, sed laxius dici mediam regionem, monuit Cellarius. *M.* Sicut umbilicus terræ in Delphis, quem Græci eredidere.

Loco consecrato. Voss. mallet *luco*. Obstant vet. codd. et edd. Oud. tamen in edit. posteriore recepit *luco*.

A parentibus propinquisque. Vulgo *a prop. par. — que*.

Vicenos annos. Recepit hæc Pompon. Mela 3, 2, ubi alia quædam de Druidis adduntur. *M.*

Græcis litteris. vide dicta ad 1, 29, quibus addere tum oblitus sum disputationem Ritteri super hac re, historiæ Gallorum insertam (p. 319-330), quamquam non tam illustravit Cæsarem, quam contra recentiores disputavit. *Rationes* autem publicæ privatæque quænam sunt? An tabulæ rationum conficiendarum intelliguntur, ut pecuniariæ, catalogorum tabulæ, quales supra (1, 29) dicuntur, et similes aliæ? Fortasse quis illa *συμβόλαια* intelligat, de quibus e Strabone ibidem dixi. In Græca metaphrasi est, *ἐν ἄλλοις ἅπασι δημοσίοις τε καὶ ἰδίοις πράγμασι*, omisso verbo *rationibus*. Et fuit, cum supervacuum hoc verbum putavi; aut cum distinctionem mutandam in hunc modum suspicatus sum, *in rel. fere rebus publicis privatisque rationibus:* sed sic quoque privatæ rationes egebunt explicatione. Cupio ergo ab aliis edoceri. *M.* Addo Jos. Scaligerum ep. 1, 16. Hotomannum et Vossium *τὰ Græcis* h. l. delendum censuisse; Rob. Titium loc. controv. l. 4. reposuisse *coecis*; Sam. Petitum Obs. 1, 7. *crassis*. omnia hæc invitis membranis.

Non interire animas. Idem tradunt Lucan. Pharsal. I, 450. Strabo 4. p. 197. Mela 3, 2. Ammian. Marcell. 15, 9. multique alii. *M.*

Transire ad alios. Hæc sententia Druidum occasionem præbuit Guil. Irhovio, qui de palingenesia veterum s. metempsychosi Pythagorica scripsit (Amstelod. 1733), de Druidis multa disserendi (lib. 2, c. 6 et 7). Negat Irhovius, Druidis tribui posse *μετεμψύχωσιν* Pythagoricam sensu pinguiore, sive transitum animarum hu-

"atque hoc maxime ad virtutem excitari putant, metu mortis "neglecto. Multa præterea de sideribus atque eorum motu, "de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de "Deorum inmortalium vi ac potestate disputant et juventuti "transdunt.

15. "Alterum genus est Equitum. Hi, quum est usus "atque aliquod bellum incidit, (quod ante Cæsaris adventum "fere quotannis accidere solebat, uti aut ipsi injurias infer-"rent, aut inlatas propulsarent,) omnes in bello versantur: "atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, "ita plurimos circum se ambactos clientesque habent. Hanc "unam gratiam potentiamque noverunt.

16. "Natio est omnium Gallorum admodum dedita reli-

manarum in bruta: vult potius intelligi transitum ex alio orbe in alium. Sed verba Cæsaris nihil continent de *orbe*. Nec necesse est, ut transitus animæ humanæ in *brutum* intelligatur; sed ab aliis *hominibus* ad alios migrare animas videntur docuisse. Et sic diserte explicat Diod. Sic. 5, 28. Illud incertum est, utrum Druidæ a Pythagora, an hic ab illis acceperit hanc sententiam. Ac ne opus quidem est, ut, si quis quid statuerit, quod et Pythagoræ visum est, illico credamus, hunc hominem cum Pythagora aliquid consuetudinis habuisse, aut ad alterum ab altero fluxisse opinionem. Nonne potuit eadem sententia pluribus in mentem venire? Qui enim, cetera indocti, credunt, animas non interire, hi, quippe sensibus et adspectabili mundo adsueti, quam proclives erunt ad comminiscendum aliquod superstitis animæ habitaculum, quam corpore sejunctam vivere vix videntur intelligere posse. *M.*

Amplissimus. alii *amplissimis*.

Ambactos. Hi quinam fuerint, supra (3, 22) dixi: sunt enim ambacti iidem, qui soldurii. Nunc de verbi origine addere liceat, *Ambaht* esse domesticum verbum et significare eum, qui alterum assectatur adsiduusque minister et comes ejus est: etsi alii alio modo etymologiam describunt, quasi ex *amt* (munus) et *achten* (curare) verbum sit compositum: de quo equidem vehementer dubito. Si quid addendum est iis, quæ alii dixerunt, reperi verbum *Andbahts*, minister, in versione Gothica epistolæ Pauli ad Romanos, ubi Rom. 13, 3. 4 bis legitur, *waldufni ist andbahts goths* h. e. potestas est *minister* Dei. Rursus Rom. 15, 8. *διάκονος* vertitur *andbaht*. Edidit hujus versionis fragmenta e codice rescripto Knittelius, ubi p. 25 et 45 hi loci occurrunt. Cf. p. 325. ubi hoc verbum denuo, sed paucis, attigit, lectoresque ad Schilteri glossarium amandavit. Frustra igitur e lingua latina explicare nonnulli conati sunt, ut Dacerius ad Festum in *ambactus*. vid. Ritteri historia Gallorum, p. 221. 222, qui et alios scriptores laudavit. *M.* Plura dabit Glossarium Scherzii. Pellerin in Recueil de Médailles, t. 1. tab. 8, 2. exhibet numum Gallicum. qui parte antica caput bovis, addito *ambactus*, postica avem volantem offert. Incertum, *ambactus* sitne nomen hominis, an dignitatis, an districtus? Hac posteriore significatione vox hodieque gaudet in Flandria.

Clientes. Optime ergo Cæsar verbum *ambaht*, Romanis barbarum, interpretatus est latino clientis vocabulo. *M.*

Gratiam, benevolentiam, non quam qui aliis ipse gratificando exhibet, sed in qua ipse est apud alios, quam init ab aliis, et per quam conciliat sibi potentiam. Sic dicitur gratia a scriptoribus illius ætatis. *M.*

Omnis Gallorum. Cum plerique codd. *omnium* habeant, nescio, cur hoc non servatum sit ab Oudendorpio. *M.* Conjicit, scriptum fuisse *hominum*, quod vix credo. Cellarius reposuit *omnium*, sequor. Parum tamen refert.

" gionibus; atque ob eam caussam, qui sunt adfecti gravioribus morbis, quique in prœliis periculisque versantur, aut pro victimis homines inmolant; aut se inmolaturos vovent administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur; quod, pro vita hominis nisi hominis vita reddatur, non posse aliter Deorum inmortalium numen placari arbitrantur: publiceque ejusdem generis habent instituta sacrificia. Alii inmani magnitudine simulacra habent, quorum contexta viminibus vivis membra hominibus complent, quibus succensis, circumventi flamma exanimantur homines. Subplicia eorum, qui in furto, aut in latrocinio, aut aliqua noxa sint comprehensi, gratiora Diis inmortalibus esse arbitrantur: sed, quum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentium subplicia descendunt.

Religionibus, ritibus sacris, iisque superstitiosis.—Omnino de religione Gallorum scripserunt Martin, monachus Benedictinus, et Pelloutier. Ille edidit (4. Paris 1739) La religion des Gaulois, hic scripsit Histoire des Celtes et particulièrement des Gaulois. (4. Par. 4. Vol. 1770.) Utriusque scriptoris studium, omnia Celtica e religione patriarcharum repetendi, et notum est, et erroris convictum a Rittero in Hist. Gallorum p. 198 seqq. *M.*

Homines inmolant. Ex homine inmolato deindi auguria et omina capiebant, si verum tradiderunt Diod. Sic. 5, 31, et Strabo 4, p. 198. Nam, ut est apud Strabonem, gladio percutiebant vel tergum recens inmolati, vel locum super diaphragmate. Cum ergo in nervis et fibris recens mortui reliquum esset aliquid; vitale dicam, an irritabile, atque adeo cadaver palpitaret, hoc iis erat omini. Diodorus autem (quem obscurius de hac re scripsisse puto) tradit, modum, quo percussus humi procubuerit, et palpitationem membrorum, et fluxum sanguinis fuisse Gallis loco divinationis. Hic ergo non videtur de homine jam inmolato loqui, sed de eo, qui cum maxime inmolatur, et de ipso actu inmolationis, quid inter inmolandum observarint.—Scriptores de ritu *ἀνθρωποθυσίας*, a variis gentibus recepto, collegit Fabricius in bibliogr. antiqu. p. 349. *M.* Similia humana sacrificia citat Vossius e Lactantio in Statii Theb. 10. ex Erycio Olao hist. Suec. 1, 1. et Surio in vita Cæsarii.

Non posse aliter. Tò *aliter* adjecit Scaliger e codd.

Simulacra. Non intellexerim cum Rittero (hist. Gall. p. 218) Deorum simulacra, (ille enim vertit *Götzenbilder*) cum Cæsar non addiderit *Deorum*: videntur fuisse portentosæ et monstrosæ machinæ vimineæ, utcumque referentes formam corporis humani, ut ruricolæ e stramine plectunt simulacra hominum ad feras et aves abigendas (*Strohbilder*, *Strohmänner*). Strabo, de hac re loquens (4. p. 198), colossum fœni exstructum incensumque dicit. Hic ergo aut illud tradit, quod apud quasdam gentes nationis Gallicæ usitatum fuit, aut, quæ fando inaudierat, non ita plane intellexit, ut Cæsar, qui ipse oculis hæc usurparat, fecitque e simulacro, viminibus contexto, colossum fœni. Diodorus Sic. (5, 32) rumores acceptos in universum exprimit, Gallosque hujus subplicii causa rogos magnos struxisse refert: cujus verba e Cæsare et Strabone demum accuratius definiri possunt. *M.*

Subplicia. Maleficos in quintum quemque annum adservarunt, ut ab omnibus eodem tempore subplicium sumeretur. Tradidit hoc Diod. Sic. 5, 32. *M.* Victimæ et inmolationes heic sunt *subplicia*, ut bene Ciacconius. Sic et apud Sallust. Catilin. 9. *in subpliciis Deorum magnifici.*

Noxa. alii *noxia* scil. res. de quo Periz. ad Sanctii Min. p. 568.

Gratiora Diis inmortalibus. Ergo Galli pœnam civilem, subplicium, esse voluerunt partem religionis, et locum sacrificii tenere. *M.*

Ad innocent. subpl. Ergo utique necessarium fuit per religionem Gallorum, ut interdum homines Diis inmolarentur. Et dixit Cæsar paulo

17, " Deum maxime Mercurium colunt: hujus sunt plurima simulacra, hunc omnium inventorem artium ferunt, " hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad quæstus pecuniæ mercaturasque habere vim maximam arbitrantur. Post " hunc, Apollinem et Martem et Jovem et Minervam: de " his eamdem fere, quam reliquæ gentes, habent opinionem; " Apollinem morbos depellere, Minervam operum atque

ante, publice eos humana sacrificia instituta habuisse. E qua quidem crudelitate tamen aliqua humanitatis scintilla emicat, quoniam capitis reos potissimum immolarunt, quos sic quoque publicæ securitatis causa suppliciis adficere necesse fuisset. *M.*

Deum. Sunt qui *Deûm* legant, quod inprobat Vossius; solemne est in lapidibus legere *Deo Mercurio*. Tacitus tamen etiam c. 9. *Deorum maxime Mercurium colunt.*

Mercurium. Vix admonendi sunt tirones, Cæsarem Numinibus Gallicis, propter aliquam cum Græcis Latinisque Diis similitudinem, nomina Græca et Latina imposuisse, omissis vocabulis Gallicis. Allaborarunt ergo viri docti in eo, ut reperirent ipsa nomina Gallica. In quo studio adjuti sunt partim monumentis priscis, partim locis Lucani, Lactantii, Herodiani, pluriumque veterum scriptorum, qui nomina domestica numinum Gallicorum servarunt. Quæ quidem nomina etsi deinceps indicabo, quia dubitari nequit, illos scriptores vere Gallica nomina cognita habuisse: tamen omnis res mihi hactenus videtur lubrica, quia definiri ubique nequit, nec quod potissimum Numen Gallicum dictum fit *Taramis, Hesus;* nec quæ forma vocabuli Gallici fuerit, quam scriptores Latini in aliam latiniorem formam mutarunt. Hoc vel exemplo Mercurii disci potest. Alius eum putat dictum esse *Wodan* (vid. Vossius ad h. l.): alius *Theut* et *Teutatem* (v. intt. ad Lucan. Pharsal. 1, 445, et ad Liv. 26, 44, ubi falsa lectio est quarumdam editionum, *quem Mercurium Teutaten adpellant*). Conferri etiam potest Schedius de Diis Germanis p. (107) 155, et Ritteri historia Gallorum p. 261, ubi multo plures scriptores laudati sunt. Sed ex omnibus adparet, nos nescire, neque utrum peculiare Numen fuerit, an aliqua ἐνέργεια Divina et modus aut pars providentiæ Divinæ, mente tantum concepta a Gallis; neque, si Numen fuerit, quo nomine insignitum fuerit a Gallis Numen illud, quod Cæsari placuit cum Mercurio comparare. *M.*

Apollinem. Hunc opinantur dictum esse *Belenum*, freti loco Herodiani (8, 3), de Aquileiensibus obsidione pressis hæc narrantis: *Θεὸς ἐπιχώριος νίκην ὑπισχνεῖτο· Βέλιν δὲ καλοῦσι τοῦτον, σέβουσί τε ὑπερφυῶς, Ἀπόλλωνα εἶναι ἐθέλοντες.* Inscriptiones, Apollinis Beleni mentionem facientes, repertas in Gallia, collegit Ritterus in hist. Gall. p. 257. Sed nihilo minus dubium manet, qualis forma et sonus vocabuli Gallici fuerit, quod exteri in Βέλις, *Belenus, Belinus*, mutarunt: nec tuto colligitur, quia aliquando aliquo in loco istiusmodi monumentum repertum est, nomen, in eo obvium, omnibus temporibus atque in omnibus Galliæ civitatibus usitatum fuisse: multo minus ausim adsentiri his, qui, auctore Eccardo in de orig. German. §. 56. p. 122, ex vocabulo *balain*, quod ferrum et chalybem indicat, exsculpunt, Apollinem metallorum præsidem fuisse. Plures de hac re scriptores v. apud Schedium de Diis Germanis p. (112) 168, qui, post alios plures, tandem eo delabitur, ut Belum et Baalem, orientis Numen hic reperire sibi videatur. *M.* Sic et Vossius sentit ad h. l. Beleni sacerdotes Apollinaribus jungit mysticis Auson. Profess. 4.

Minervam. Schedius, ubi de hac Dea loquitur (p. (137) 200, 201), ita omnia turbat, ut Minerva, Venus, Vesta ex ejus opinione tandem pro una eademque Dea habendæ sint. Equidem ne cum specie quidem veri reperi aliquod nomen, Gallicum quo illa Minerva sit adpellata. Tanto libentius eo inclino, ut existimem, Gallos cogitasse animo et credidisse plures providentiæ ἐνεργείας (operationes) et beneficia; sed non illa beneficia singula singulis nominibus nuncupasse, aut pro singulis Numinibus habuisse. *M.*

"artificiorum initia transdere; Jovem imperium cælestium "tenere; Martem bella regere. Huic, quum prœlio dimi- "care constituerunt, ea, quæ bello ceperint, plerumque "devovent. Quæ superaverint, animalia capta inmolant; "reliquas res in unum locum conferunt. Multis in civitati- "bus harum rerum exstructos tumulos locis consecratis con-

Jovem. Hunc volunt dictum esse *Taranin*, vel *Taramin*, vel *Taranum*, v. Ritteri hist. Gall. pag. 241 et 250. Confugiunt etiam ad Lucan. Pharsal. 1, 446, ubi *Taranis*, nomen Gallici Numinis, occurrit: sed unde constabit certo, hunc esse Jovem? *M.*

Martem. Hunc esse *Hesum*, sive *Esum*, autumant, quod nomen apud Lucan. l. c. et Lactant. divin. institut. 1, 21. dicitur esse nomen Numinis Gallici: quamquam aliis placuit, *Hesum* esse Jovem. De *Heso* tribus locis Ritterus in hist. Gall. dixit. p. 226. 241. 252. Idem profert e Gruterii inscriptt. (XL, 9. adde LVI, 11. 12.) cognomen Gallicum Martis, quod est *Camulus*. Aliud monumentum, Parisiis repertum, exhibuit æri incisum Eccardus de orig. Germ. ad p. 123. in quo vir, vegetæ ætatis, inguina linteo cinctus, cetera nudus, præterquam quod e sinistro humero per pectus ad umbilicum usque defluit quædam quasi fascia laxior et rugosa, (quem esse puto pannum convolutum, palliolo similem, qui potuerit explicari, et corpori circumvolvi, si a tempestatis injuriis muniendum esset corpus,) vir ergo ille caput ramis redimitus in formam coronæ oleaginæ, qualem Apollo gestare solet, adstat arbori, sinistra ramum prehendens, dextra securim attollens, quippe ramum succisurus, genu sinistro nixus trunco arboris. Inscriptum est nomen *Esus*. Scimus ergo, *Esum* fuisse εἴδωλον Gallicum; an *Esus* fuerit Mars, qui definiat? Addatur Schedius pag. (111) 161, cujus editor Jarkius de monumento Parisino plures scriptores commemoravit. Omnino de Numinibus, hactenus enumeratis, sic statuendum videtur, Gallos existimasse, corpora humana, opes, negotia, itinera, bella, contineri atque gubernari ab una natura, aut pluribus fortasse naturis, ultra humanam conditionem vita, vi, dignitate, longe evectis; illos vero homines, in Deorum numerum receptos, rerumque omnium moderatores, quales Jupiter et Apollo Græcorum Latinorumque fuerunt, Gallis plane fuisse ignotos. An singulis mundi rerumque humanarum partibus singulas ejusmodi naturas celsiores præfecerint; an eadem vi, qua Græci Jovem et Apollinem, præditas existimarint; an eo modo, quo Græci, distinxerint, ut adeo Gallicus mercaturæ præses a Gallica opificiorum magistra eodem plane modo, uti Mercurius Romanus a Minerva Romana, differret; de his omnibus magnopere dubitari potest. Romani et Græci quidquid religionis externæ repererunt, id plane ex sua religione æstimarunt, atque, si quando Gallos pro mercaturæ opificiique successu vota facere, ab iisque has res Deo commendari viderunt, illico iis obtruserunt Mercurium et Minervam, incurii de reliquo, an ille Deus esset homo ἀποθεωθεὶς, an unus esset, an plures. M.

Bella regere. Codd. et edd. vet. male *gerere*. Vulgatum habent meliores.

Quæ bello ceperint. Vid. Athenæus 4. pag. 160. cap. 51. edit. Schweigh. Tacit. Ann. 13, 56.

Quæ superaverint. Verum vidit Clarkius, cum legendum esse dixit, *Quum superaverunt*, i. e. quum victoriam deportarunt. Ergo ante prœlium devovent Marti prædam futuram; post prœlium, parta victoria, immolant partem prædæ, animalia; partem reliquam reponunt in perpetuam memoriam. *M.* Intellige, *quæ superaverint* ex clade, prœlio facto. Itaque emendatione non opus. Habent tamen *superaverunt* edd. Rom. Vent. Med. ut ante *ceperunt*.

Harum rerum exstructos tumulos. Hinc ausim interpretari Diodorum Sic. 5, 27, qui de coacervato in locis sacris a Gallis auro, quod nemo tangere audeat, loquitur. Prædam dicere debebat, non aurum tantummodo: auxit enim rem ultra fidem. Idem mihi videtur de loco Strabonis (4. p. 188), qui e Posidonio sua hausit: sed Posidonius de Gallica præda, Marti sacrata, ut de thesauris templi Del-

" spicari licet: neque sæpe accidit, ut, neglecta quispiam " religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere " auderet; gravissimumque ei rei subplicium cum cruciatu " constitutum est.

18. " Galli se omnes ab Dite patre prognatos præ-" dicant, idque ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam " caussam spatia omnis temporis non numero dierum, sed " noctium finiunt; dies natales et mensium et annorum initia " sic observant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis

phici locutus est. *M.* *Tumulos* codd. constanter. Ast edd. multæ antiquæ *cumulos*. Gr. etiam σωρούς. Et ita fere Liv. 5. 39. quod præfert Duker. ad Flor. 2, 4, 5.

Ab Dite patre prognatos. Vel exigua cum Græcis Latinisque scriptoribus et veterum opinionibus familiaritas declarat, si qua natio vel e terra, vel ab inferno aut subterraneo Deo (nam terra et subterraneus Deus sunt idem; vid. Cic. N. D. 2, 26. de Plutone) prognata dicatur, intelligendos esse aborigines, hoc est, non constare de hujus nationis origine ex alia natione. cf. 5, 12. Et sic diserte loquitur is, quem et Davisius contulit, Ammianus Marcellinus (15, 9), ubi de Gallorum origine agit: *Aborigines primos in his regionibus* (Gallicis) *visos esse, quidam firmarunt.* Paullo post addit, Druidas tamen fassos esse, *alios quoque* (præter illos aborigines) *ab insulis extimis confluxisse et tractibus transrhenanis.* Frustra ergo quærat aliquis nomen Gallicum, quo illud Numen subterraneum, simile Plutonis, insigniverint: nam Galli videntur nihil aliud Cæsari narrasse, quum se *ex terra* esse ortos. Quis ausit definire, quomodo Druidæ narratiunculam exornarint: nam et his suas fabulas fuisse opinor: aut quomodo Cæsar eam veste mythologica indueret. *M.* Ridet eam Cæsaris narrationem Gebauerus in dissert. de Comitiis veter. German.

Ob eam caussam. Utrum Cæsar ex sua opinione dixit, *hanc* fuisse caussam, an a Gallis diserte *hanc* caussam accepit? Hoc ante omnia constituere debebant ii, qui Cæsarem in hac re ineptiisse dicunt, in quibus sunt Davisius ad h. l. et Gebauerus in comment cit. de com. vet. German. ad Taciti German. c. 11. p. 21. (Gottingæ 1754). Si Cæsar ex opinione sua dixit, non probo: potuit enim falli; sin a Druidis sic edocti Galli fuerint, (et quis hoc utique neget?) nullus erit reprehensioni locus. Nam si fuit opinio, e sinu terræ ortam esse nationem: quam verisimile est, eos, qui e tenebris in lucem prodierint, initium temporis numerandi a nocte facere, qua mersi primo latuerant, et ad diem progredi, in cujus lucem emerserant! Non pœnitet decerpere quædam ex Hachenbergii Germania media (diss. 8. sect. 16), etsi ille de Germanis loquitur: Non fallar, inquit, si Bohemorum Plutonem sub tellure comprehendam: quo pertinent cuncti infernales Dii, quos ex ipsa terrarum caligine septemtrionales maxime templis (videtur *loca sacra* dicere voluisse) suis admoverunt: ipsa quoque nox, cujus honori datum est, ut numero noctium spatia omnis temporis Germani, Saxones, Dani, Sueci, Angli definirent, ad tellurem referenda est, quum et Græci furvam illam ac nigram Deam in terræ matris veneratione complexi fuerint. *M.*

Finiunt, definiunt. Ergo non dicunt, ut exemplo utar, *post octo dies;* sed, *post octo noctes.* Idem fuit priscorum Germanorum mos, Tacito auctore in German. c. 11, qui mos diutissime tenuit, ut permulti viri docti ex monumentis publicis docuerunt, quorum scripta partim Dithmarus ad Taciti locum, partim Gebauerus in commentatione modo dicta (p. 22—24) indicavit, in qua multos de hoc more locos, ab aliis non observatos, protulit, unde eum ad annum usque 1566 obtinuisse intelligitur. *M.* Exempla ritus istius apud nos Argentorati olim servati dabit Glossarium Scherzii voce *Nacht.*

Noctem dies subsequatur, initium metiendi spatii viginti quatuor horarum, quem κατ' ἐξοχὴν *diem* dicimus, faciunt a nocte, ut Judæi ab una vespera ad alteram vesperam dierum

"vitæ institutis hoc fere ab reliquis differunt, quod suos "liberos, nisi quum adoleverint, ut munus militiæ sustinere "possint, palam ad se adire non patiuntur; filiumque puerili "ætate in publico, in conspectu patris, adsistere, turpe "ducunt.

19. "Viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine ac"ceperunt, tantas ex suis bonis, æstimatione facta, cum "dotibus communicant. Hujus omnis pecuniæ conjunctim "ratio habetur, fructusque servantur: uter eorum vita supe"rarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum "temporum pervenit. Viri in uxores, sicut in liberos, "vitæ necisque habent potestatem: et, quum pater fami"liæ, inlustriore loco natus, decessit, ejus propinqui conve"niunt et, de morte si res in suspicionem venit, de uxoribus "in servilem modum quæstionem habent et, si compertum "est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. "Funera sunt pro cultu Gallorum magnifica et sumtuosa; "omniaque, quæ vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem "inferunt, etiam animalia: ac paullo supra hanc memoriam "servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, justis "funeribus confectis, una cremabantur.

20. "Quæ civitates commodius suam rem publicam ad"ministrare existimantur, habent legibus sanctum, si quis "quid de re publica a finitumis rumore ac fama acceperit, "uti ad magistratum deferat, neve cum quo alio communi"cet: quod sæpe homines temerarios atque inperitos falsis "rumoribus terreri et ad facinus inpelli et de summis rebus "consilium capere cognitum est. Magistratus, quæ visa "sunt, occultant; quæque esse ex usu judicaverint, multi-

spatia numerarunt, et ut olim νυχθήμερον (nox priore, dies posteriore loco) dictum est. *M.*

Patiuntur. al. *patiantur.*

Filiumque—ducunt. Hæc verba pro glossemate habet I. C. H. et pro otiosa repetitione.

Puerili ætate. Vulgo *in puerili ætate,* minus concinne ob præpositionem sequentem.

Pater familiæ. Sic codd. Cf. 1, 50. *M.*

Pro cultu Gallorum. Sic et Aimoinus. alii *pro captu,* ut supra 4, 3. *ut est captus Gallorum.*

Justis funeribus. Aut tollendum est *funeribus,* aut mutandum in *funebribus,* ut monuit Oudend.: nam ea solemnia, quæ in funere de more civitatis obtinent, κατ' ἐξοχὴν dicuntur *justa,* (id, quod mortuo debemus) aut *justa funebria;* unde vel *facere justa,* vel *facere justa funebria. M.* Scaliger ex Lipsii et Ursini sententia recepit *funebribus.* Hotom. τὸ *funeribus* pro glossa habet; contra dandi casu id positum vult Hausius, ut ap. Plin, 16, 2. *justa funeri reddere.* sed ibi codd. *justa funera.* quo et vulgatum in nostro loco defendi possit. Contra apud Cic. pro S. Roscio c. 8. *paterno funeri justa soluere.* Non verisimile videtur I. C. H. Cæsarem *funera* dira et barbara dixisse *justa,* putatque ista verba: *etiam animalia—cremabantur* esse glossatoris et potissimum dictionem *supra hanc memoriam* pingue quiddam et minus tritum spirare.

Inperitos. al. *inpeditos.* i. e. ob negotia non adtendentes ad rumorem; sed bene habet vulgatum.

" tudini produnt. De re publica nisi per concilium loqui " non conceditur.

21. " Germani multum ab hac consuetudine differunt: " nam neque Druides habent, qui rebus Divinis præsint, " neque sacrificiis student. Deorum numero eos solos du-

Per concilium. ut *per tempus, per hiemem.*

Neque Druides habent. Unice tenendum est, Cæsarem Druides finita plane significatione dicere, h.e. homines ordinis certi, auctoritatis certæ, ut nobilibus pares, iisque adeo superiores sint, juris certi, occupationum certarum, disciplinæ et professionis certæ, nominis certi, (quippe Druidæ dicebantur) uno verbo, homines tales, quales paulo ante c. 13 et 14 descripserat. Si ergo Cæsar h. l. scripsisset: *Germani Druides habent:* præbuisset occasionem errori: nam quilibet lector cogitasset de Druidibus illis, de quibus antea narratum erat. Atqui Germani profecto non habuerunt Druides, quales Cæsar antea descripserat. Necesse igitur est, nisi plane velimus esse iniqui, ut verba Cæsaris sic intelligamus: non esse in Germania genus hominum, qui dicti sint Druides, qui simpliciter possint dici Druides, et omni ex parte Druidibus, descriptis supra, comparati. Sed permulti velut ex composito dicunt, Cæsarem errasse, quia Tacitus (German. c. 7. 10. 11) sacerdotes Germanorum commemorat. Commemorat sane; an vero sacerdotes, quales Tacitus descripsit, illico sunt iidem, qui Druidæ, quales Cæsar descripserat? Sacerdotes Germanorum, ut uno exemplo utar, bellis interfuerunt (Tac. German. cap. 7); Druidæ Gallorum a bello afuerunt (Cæs. supra cap. 14): et hoc abesse a bello differt a militiæ vacatione, si quis locum Cæsaris inspexerit. Sacerdotes Germanorum in comitiis (*tum*, inquit Tacitus c. 11, loquens de comitiis) coercendi jus habuerunt; Druidæ Gallorum judices privatarum publicarumque causarum fuerunt (Cæsar c. 13). quod apud Germanos Principum jus fuit (Cæs. c. 23). An ergo sacerdotes illi sunt plane similes Druidarum? Libentissimo ergo subscribo sententiæ Mascovii (in histor. German. lib. 2. §. 36. p. 50), qui Germanis fuisse quidem sacerdotes concedit; sed eos nec habuisse nomen, nec doctrinam, nec instituta Druidarum, agnoscit. Ut e Dithmari notis ad Tacitum (German. c. 7) didici, idem visum est Esaiæ Pufendorfio et Schurzfleischio. Scriptores in utramque partem collegit Frickius de Druidis Part. I. c. 1. §. 7. In Cæsare refutando copiosus fuit Irhovius de palingenesia lib. 2. c. 7. Sed in eodem defendendo felicem operam nuper conlocavit Fulda, rerum patriarum scientissimus, in dissertatione de Numinibus veterum Germanorum, quæ inserta est collectaneis historicis (Geschichtforscher T. I. p. 98), quæ cura Meuselii an. 1775 prodire cœperunt. *M.* Druidas non habebant Germani, sed habebant sacerdotes, item *Velledas, Aurinias.* teste Tacito H. 4, 61. 65. et G. c. 8.

Rebus Divinis præesse. Sit ergo ita, uti Tacitus (German. c. 10.) dixit, sacerdotes civitatis publicis auspiciis præesse; tamen hi sacerdotes non fuerunt Druidæ. Et hoc Cæsar voluit. Videntur etiam res Divinæ h. l. nominatim esse sacrificia, ob ea, quæ sequuntur. *M.*

Neque sacrificiis student. His verbis Cæsaris non dicitur, Germanos plane nullis sacrificiis uti solere; sed, eos non magnopere sacrificiis uti, non multum ac sæpe sacrificare. Cf. dicta ad c. 22, ubi *agriculturæ non studere*, per ipsam rei naturam et historiam, simili modo capiendum est, eos non magnopere deditos esse agriculturæ. Quæ sacrificia et quibus ritibus fecerint prisci Germani, nescio: fortasse eucharistica potius fuerunt, et oblata Deo munera, ut arma, prædæ, et hujusmodi donaria, quam victimæ, Romano ritu cæsæ. Quas cum Cæsar cædi non vidisset, neque lac, vinum, liba, oleum offerri Diis, (norat autem ipse e patria religione hæc præcipua sacrificiorum genera) pronunciavit, religionem Germanorum non versari magnopere in sacrificiis, eamque æstimavit e Romana religione. Illud e Tacito (Germ. c. 9 et 39) scimus, Germanos Mercurio certis diebus homines immolasse, ab iisque cæsas esse victimas (ibid. cap. 9). Sed fortasse hoc invaluit post ea

" sunt, quos cernunt et quorum aperte opibus juvantur, " Solem et Vulcanum et Lunam: reliquos ne fama quidem " acceperant. Vita omnis in venationibus atque in studiis " rei militaris consistit: ab parvulis labori ac duritiæ stu- " dent. Qui diutissime inpuberes permanserunt, maximam

tempora, quibus Cæsar ibi fuit: fortasse e Gallorum moribus (cf. c. 16) transiit in Germaniam: fortasse non apud omnes Germanos hic mos valuit: fortasse hæc cædes hominum non fuit sacrificium, sed, ut visum est Fuldæ, (in Meuselii collectaneis historicis T. I. p. 96) genus aliquod consultandi mortuorum animas per occasionem hujus cædis: fortasse, id quod veri simillimum est et Antonio placuit, (de quo paullo post dixi) fuit cædes captivorum post victoriam, in loco sacro solemni ritu administrata, ut esset gratiarum actio, solemnis triumphi professio, et gaudii, ultionis, victoriæque complementum. Res densis tenebris offusa latet: nolim ergo Cæsarem simpliciter mendacii et erroris arguere. *M.*

Deorum numero—Lunam. Hæc descriptio satis declarat, priscos Germanos maxime memorabiles mundi partes earumque beneficia adtendisse, admiratos esse et veneratione quadam coluisse: illas vero notiones, quas Græci Romanique cum his partibus naturæ fabulose conjunxerunt, ignorasse. Quod si cum hac descriptione comparemus, eos templa nulla struxisse, et regnatoris omnium, Dei, notitiam habuisse (Tac. German. 39), etiam terram matrem veneratos esse (ibid. c. 40): recte videtur colligi, priscos Germanos ab idololatria, quæ proprie dicitur, alienos fuisse et religione multo puriore, quam Græcos et Romanos, usos esse. Unde etiam Vulcanus, quem Cæsar latino vocabulo dixit, est *ignis*, sive solis ignem intelligas, sive sacrum ignem in conventibus illorum accensum putes, effigiem solis. Estne igitur mirum et incredibile, quod Cæsar negavit Germanos habuisse Druidas sacrificiisque studuisse? Nonne videtur inmolario hominum fuisse cædes, alio consilio facta, quam ut mercaturæ itinerumque præses Deus propitius redderetur? Sed nihil in his tenebris reperturum me esse confido, et ex animi sententia probo modestam disputationem Mich. Ign. Schmidii, in historia Germanorum T. I. p. 48, qui missis omnibus conjecturis, fatetur, nec posse religionem Germanorum explicari, nec magnopere utile videri.—De Luna apud Germanos culta si quis collectanea, non bene digesta, legere velit, reperiet apud Schedium de Diis Germ. cap. 9: sed vix reperiet, quo possit niti. *M.*

Reliquos ne fama quidem acceperunt. Et tamen Tacitus (German. cap. 9) Mercurium et Isidem a Germanis coli perhibet, addit etiam Herculem et Martem. Non audeo hæc repudiare, sed nec sustineo explicare; etsi possunt non sine specie veri explicari. Illud mihi semper obversatur, quod paulo ante dixi, multa post Cæsaris ætatem Germaniæ importata videri, multa item non nullis Germaniæ gentibus, quas Cæsar non adierit, propria fuisse, ut Isidis cultus Suevorum parti: unde puto, nec Cæsarem e Tacito, nec Tacitu e Cæsare ubivis explicari, nec alterum propter alterum dignum indignumque fide dici haberique posse. Singuli sunt audiendi, agnoscendumque, multa nos latere, omnia vero a Romanis Romana interpretatione tradi. Non pœnitebit cum disputatione Fuldæ, supra laudata, conferre, quæ Antonius, de antiquitate patria meritissimus, mihique amicissimus, super religione Germanorum scripsit. Inserta est ejus dissertatio Museo Germanico (mens. Januar. 1779, p. 25), et locum de sacrificiis Germanorum bene illustrat. Ceterum et Fulda et Antonius illud inprimis monuerunt, Germanos non modo a Gallis, sed et ab se invicem origine, ætatibus, gentibus, ritibus denique discernendos esse, nec Cæsarem, si quid ab aliis dissenserit, rejiciendum et e recentioribus castigandum esse, quoniam de antiquiore et origini propiore, Germanisque veris et priscis propria religione scripserit. Nec male quis tres Germanorum antiquiorum ætates constituat, unam ante Cæsarem; alteram, quæ Cæsaris memoria fuit; tertiam Tacito æqualem. *M.*

Inpuberes præmanserunt, cum

"inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali hoc vires "nervosque confirmari, putant. Intra annum vero vi"cesimum feminæ notitiam habuisse, in turpissimis "habent rebus; cujus rei nulla est occultatio, quod et "promiscue in fluminibus perluuntur et pellibus aut par"vis rhenonum tegimentis utuntur, magna corporis parte "nuda.

22. "Agriculturæ non student; majorque pars victus "eorum in lacte, caseo, carne consistit; neque quisquam "agri modum certum aut fines habet proprios; sed magis"tratus ac Principes in annos singulos gentibus cognationi"busque hominum, qui una coierint, quantum, et quo loco "visum est, agri adtribuunt atque anno post alio transire co"gunt. Ejus rei multas adferunt caussas; ne, adsidua con"suetudine capti, studium belli gerundi agricultura com"mutent; ne latos fines parare studeant potentioresque hu"miliores possessionibus expellant; ne adcuratius ad frigora

mulieribus non consueverunt, se gesserunt inpuberes, nondum maturos matrimonio: ab hominis enim arbitrio non pendet, ut serius aut ocius pubes fiat. Hinc Pompon. Mela 3, 3. de Germanis: *Longissima apud eos pueritia est:* quod eodem modo est capiendum, diutissime eos a concubitu abstinere. In Gr. metaphr. est, *τοὺς ἐξ αὐτῶν ὅτι πλεῖστον χρόνον ἀγάμους διαμένοντας μάλιστα ἐπαινοῦσι.* Hæc omnia jam Davisius monuerat. Addi his debet locus Taciti (Germ. c. 20): *Sera juvenum Venus, eoque inexhausta pubertas* (vigor corporis). *M.*

Ali hoc vires. Repetit bene pronomen Oud. e codd.

Intra annum vicesimum. Plane hoc suis præcipiebat Pythagoras, teste Jamblicho c. 31.

Cujus rei n. est occultatio. non occultant sexum. *M.*

Rhenonum tegimentis. Sequor sententiam Beckmanni, qui de Germaniæ veteris animalibus scripsit (p. 63. 64. cf. dicta ad cap. 26), et rhenonum tegumenta monuit esse pelles rhenonum *(der Rennthiere)*, quia priscum Germaniæ vocabulum, *Rhen*, quod in lingua Suecica superflt, eam belluam significet. De re confer Tac. German. c. 17. Reliquos locos, a Cellario collectos, (Varronis L. L. 4, 35. Isidori orig. 19, 23. Sidonii epist. 4, 20. Servii ad Virgil. Georg. 3, 183) si quis contulerit, non multum lucri inde capiet. *M.*. Aimoinus *rhenones* adserit esse animalis genus; idem Græcus adjicit. Quodnam sit intelligendum, jam Vossius ostendit. In ipsa Germania olim indigenæ fuisse videntur *rhenones*, ut non sit necessarium heic ad Tacitum provocare. Vitiosam lectionem *rhenorum* revocat Wailly et de vestibus indefinite interpretatur. Nec *rhenones* animal intelligit D'Anville, forsan quod Germanis fuisse ignotum putaret. frustra. Cf. dicta ad c. 26.

Agriculturæ non student. Non omnino quidem negligunt agriculturam; cur enim agros partiri et possidere opus fuisset? sed non magnopere student ei, non ultra, quam necesse est, non omnes. cf. cap. 29. Supra (4, 1) de Suevis: *agricultura non intermittitur ab iis, non multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt.* Hæc attigerat Glandorpius: et quis non sponte videat, illud *non studere rei* sic capiendum esse, *non magnopere operam dare rei?* Cf. Tac. German. c. 26. *M.*

In lacte. alii sine præpositione.

Gentibus. An gentes h. l. sunt familiæ, ut Romani gentem Semproniam, Corneliam, aliasque dicebant? Poterit tamen gens, ut alibi, esse pars populi seu nationis, ut Suevi gens Germanici populi sunt. *M.*

Quantum, et quo. Vulgo inserunt *eis.* Rejecit Oud.

Belli gerundi. Sic Aimoinus.

Ne adcuratius—ædificent. De rudi-

"atque æstus vitandos ædificent; ne qua oriatur pecuniæ "cupiditas, qua ex re factiones dissensionesque nascuntur; "ut animi æquitate plebem contineant, quum suas quisque "opes cum potentissimis æquari videat.

23. "Civitatibus maxima laus est, quam latissimas circum "se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium vir-"tutis existimant, expulsos agris finitumos cedere, neque "quemquam prope audere consistere: simul hoc se fore "tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. "Quum bellum civitas aut inlatum defendit, aut infert: ma-"gistratus, qui ei bello præsint, ut vitæ necisque habeant "potestatem, deliguntur. In pace nullus est communis "magistratus, sed Principes regionum atque pagorum inter "suos jus dicunt, controversiasque minuunt. Latrocinia "nullam habent infamiam, quæ extra fines cujusque civitatis "fiunt; atque ea juventutis exercendæ ac desidiæ minuendæ "caussa fieri prædicant. Atque, ubi quis ex Principibus in "concilio dixit, se ducem fore; qui sequi velint, profitean-"tur; consurgunt ii, qui et caussam et hominem probant "suumque auxilium pollicentur atque ab multitudine con-"laudantur: qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac "proditorum numero ducuntur omniumque iis rerum postea "fides derogatur. Hospites violare, fas non putant; qui "quaque de caussa ad eos venerint, ab injuria prohibent "sanctosque habent; iis omnium domus patent, victusque "communicatur."

24. Ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute superarent, ultro bella inferrent, propter hominum multitudinem agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterent.

bus Germanorum ædificiis v. Tac. German. cap. 16. *M.* Miseras Germanorum mansiunculas sive casas exhibet columna Antonina Romæ. *Virgeas habitare casas Britannos*, refert Jornandes de reb. Get. c. 2.

Latissimas solitudines habere. Cf. 4, 3. *M.* Alii *latissime.*

Neque quemquam prope. alii addunt *se*, invitis codd. et edd. vet.

Magistratus—deliguntur. Supplicia vero, a magistratu decreta, sacerdotes manu sua a condemnatis sumserunt (Tacit. German. c. 7), id quod tum nullam contumeliæ opinionem habuit. *M.*

Qui sequi. Ante *qui* recentiores *ut* inseruerant contra codd. *M.* Sustulit Oud.

Caussam (rem) *probant.* Sic dicitur *caussa Cæsaris et Pompeii*, sic, *caussam Populi Romani defendere*, sic, *bonam et malam caussam suscipere, defendere.* Sane caussa non significat rem; sed sensus in versione et interpretatione eo redit, ut intelligi possit ipsa res. *M.*

Fides derogatur. Bene sic Oud. e codd. plerisque et edd. vet. Vulgo *abrogatur.*

Hospites violare. Major imo fides erga hospites quam cives. Sic Mela 3, 3. *hospitibus tantum bonos* dicit. Cf. et Nic. Damascenus de mor. gent. p. 8. apud Stobæum 1, 42. p. 292. ubi simile quid de Celtis.

Ultro bella inf. Vulgo *et ultro* et dein *ac propter.* Asyndeton codd. habent.

Trans Rhenum colonias mitterent. Haud dubie Cæsar ea tempora in animo habuit, de quibus Livius (5,

Itaque ea, quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca circum Hercyniam silvam, (quam Eratostheni et quibusdam Græcis fama notam esse video, quam illi Orcyniam adpellant,) Volcæ Tectosages occupaverunt atque ibi consederunt. Quæ gens ad hoc tempus iis sedibus sese continet summamque habet justitiæ et bellicæ laudis opinionem: nunc quoque in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani, permanent, eodem victu et cultu corporis utuntur; Gallis autem Provinciæ propinquitas, et transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque usus largitur. Paullatim adsuefacti superari, multisque victi prœliis, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

25. Hujus Hercyniæ silvæ, quæ supra demonstrata est, latitudo novem dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum et Nemetum et Rauracorum finibus, rectaque

34) in nobili loco de migrationibus Gallorum agit. Narrat autem, Prisco Tarquinio regnante coloniam Gallorum Sigoveso duce versus Hercyniam silvam migrasse. Putabat etiam Mascovius (Histor. German. p. 4), hunc Cæsaris locum de illa colonia intelligi posse. Egit autem de migrationibus Gallorum tribus, et de hoc Cæsaris loco, Georg. Gottlieb Plato, alio nomine Wild, in disputatione, Ratisbonæ 1777 edita, in qua Boioarios non a Boiis, sed Langobardis, ortos esse docet. *M.* Boioarios a Marcomannis ortos statuit Mannert in Germania p. 451. partis 3. Geogr.

Et quibusdam. Cluver. G. A. 1, 17. quem sequitur Cellarius, inserit *aliis.* Sic et Græcus interpres; sed veteres sæpe eodem modo: *Jupiter et Dii, Pindarus et lyrici. Oud.*

Orcyniam. Sic Græcus et Ptolem. Verosimile, nomen ortum ab *Harz, Harzwald.* V. omnino Glareanum ad h. l.

Volcæ Tectosages, id est, Tectosages, gens s. pars nationis Volcarum. Strabo 4. (pag. 187) dicit: τῶν Οὐολκῶν οἱ Τεκτοσάγες καλούμενοι. Tacitus (German. cap. 28), ubi hunc locum Cæsaris commemorat, addit, etiam Helvetios et Boios olim in Germaniam commigrasse. Hinc supra (1, 5) Cæsar scripserat: *Boii, qui trans Rhenum incoluerant.* Frustra ergo Schedius (de Diis Germ. p. 13, 14.) negat, vera Cæsarem locutum esse, cum Gallos trans Rhenum migrasse scripserit. Nempe putat, Germanos hoc non passuros fuisse. Sed historia non refutatur ratiocinando. *M.* Codd. varios et edd. vet. obsederat vitium. Legebatur quippe *vulgo Tectosages;* sed alii recte *Volcæ,* quod et Græcus habet, apud quem Vossius bene copulam καὶ delet. Ursinus locum restituit. De re ipsa dubitat Ciacconius. Sed, quum per Europam Tectosages in Phrygiam usque excurrerint, teste Strabone l. c. quidni partem eorum in Hercynia hæsisse vero simile?

Nunc quoque, cod. Petavian. *nunc quidem,* cod. Dukerian. solum verbum *nunc,* cod. Oxon. *nunc quoniam,* cod. Leid. pr. et Scalig. *nunc quod,* codd. reliqui omnes. *nuncque,* edd. vulgg. Quis ergo definiat, quid Cæsar scripserit? Videtur scripsisse, *ac nunc quoque. M.*

Gallis autem, iis, qui in Gallia remanserunt, non migrarunt. *M.*

Provinciæ, ejus partis Galliæ, quæ est provincia Romana. Edd. plures omiserunt hoc verbum; sed abesse nequit; codex unus (Dukerianus) *provinciæ;* reliqui, *provinciarum.* Sed unice verum est, per ipsam rem, lectio media, *Provinciæ. M.* Conspirat Gr. int. τῆς τῶν Ῥωμαίων ἐπαρχίας.

Paullatim. Clarke malit *paullatimque.*

Hercyniæ silvæ latitudo. De hac re post Cluverium (in German. ant.) abunde egit Cellarius in notit. orb. ant. T. I. 2, 5. 31. De parte hujus silvæ, quæ est *Bacenis,* vid. ad 6, 10. *M.*

Finiri, definiri. *M.*

fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum et Anartium: hinc se flectit sinistrorsus, diversis ab flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem adtingit: neque quisquam est hujus Germaniæ, qui se aut adisse ad initium ejus silvæ dicat, quum dierum iter LX processerit, aut quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa non sint: ex quibus, quæ maxime differant ab ceteris et memoriæ prodenda videantur, hæc sunt.

26. " Est bos cervi figura, cujus a media fronte inter aures " unum cornu exsistit, excelsius magisque directum his, quæ " nobis nota sunt, cornibus. Ab ejus summo, sicut palmæ, " rami quam late diffunduntur. Eadem est feminæ marisque " natura, eadem forma magnitudoque cornuum.

27. " Sunt item, quæ adpellantur Alces. Harum est con-

Rectaque flum. Id est perpetuo et in longum porrecto tractu. Sic et Curt. 7, 7, 4. ubi vid. Pitiscus.

Anartium. Designante Ptolemæo (2, 8), cui Ἄναρτοι dicuntur, sunt Anartes seu Anarti Dacis a septemtrione continui. *Cellar.*

Hujus Germaniæ, partis hujus Germaniæ, de qua Cæsar proxime locutus erat. *Davis.*

Qui se. Post hæc verba codd. et edd. magno numero addunt *aut audisse.* Sed, ut res loquitur et Oudend. monuit, plane redundant hæc verba; quia sequitur, *aut acceperit.* Foret ergo mera tautologia, *qui se audisse dicat,* et, *qui acceperit.* Ergo delevit ille vir doctus hoc additamentum. *M.*

Memoriæ prodenda. Respice ad 5, 12. ubi est *memoria proditum.* Sic et h. l. quidam codd.

Est bos cervi figura — — magnitudoque cornuum. Scriptus est singularis libellus a Joan. Beckmanno, *de historia naturali veterum,* qui Petropoli et Gottingæ a. 1766 prodiit. Exstat ejusdem viri doctissimi alia dissertatio *de præcipuis Germaniæ antiquæ animalibus,* in Bueschingii commentariis Russicis *(Büschings Abhandlungen und Nachrichten von und aus Russland.* Regiomont. 1765). In his libellis Beckmannus hos ipsos Cæsaris locos tractavit docuitque, bovem hoc loco descriptum esse haud dubie rhenonem (cf. c. 21), seu tarandum Linnæi, *das Rennthier,* et ad platycerotas Plinii (H. N. 11, 37) referendum videri. Monuit item, has bestias hodie in Germania ideo non reperiri, quoniam, excisis silvis et agris cultis, longe clementius cœlum sit, quam illa fuerit ætate. Loci sunt in de pr. Germ. ant. an. p. 60. et de hist. nat. vet. p. 193. Idem multis aliis visum est, Buffono nominatim, diligentissimo naturæ interpreti, qui descriptionem hanc tarandi, a Cæsare subpeditatam, accuratissimam judicat. v. Histoire naturelle T. 12. p. 82. Quæ cum ita sint, Cæsar rhenonem abusione quadam dixit bovem; omninoque veteres solebant majora animalia quadrupeda, ipsis antea non visa bobusque similia communi nomine boves adpellare et ita ad aliquod genus referre. *M.* Notum id de elephantis, quos *Lucas boves* dixere Romani, teste Varrone de L. L. 6, 3. Plinio 8, 6. Hotomannus pro *bos* dabat *bisons.*

Sicut palmæ. Intelligitur vulgo de foliis palmæ arboris; Beckmannus contra explicat de palma, quæ latior remi pars, cujus inpulsu navis protruditur.

Alces. Hæc bellua Buffono (T. 12. p. 83) et Beckmanno (de Germ. an. p. 39. de hist. nat. vet. pag. 199) videtur ea, quam nostra lingua adpellat *das Elendthier,* sive cervus alces Linnæi. Nomen alcis repetunt ab antiquo belluæ hujus nomine Celtico *Elch* sive *Elg,* cui simile, *Elk, Ælg* et *Œlg,* etiamnum in septemtrionalium Europæorum sermone restat. Atque ut non negant, interdum alci ea tribui a veteribus, quæ cervo alci non

"similis capris figura et varietas pellium; sed magnitudine "paullo antecedunt mutilæque sunt cornibus et crura sine "nodis articulisque habent; neque quietis caussa procum- "bunt, neque, si quo adflictæ casu conciderint, erigere sese "aut sublevare possunt. His sunt arbores pro cubilibus: "ad eas se adplicant, atque ita, paullum modo reclinatæ,

conveniant: sic errasse putant Plinium (H. N. 8, 15), quia alcen et achlin diversas belluas esse dixit. vid. Buffon. p. 86, 87. Schloezerus (in commercio epistolari P. 1. sect. 2. p. 79) partim repetit, quæ de prisco vocabulo *Elg* alii dixerant, partim e monumentis sæculi decimi et undecimi suspicatur, in regione Trentana (Drenthe) tum quidem fuisse adhuc illam belluam: nam *elo*, quod nomen est in illis monumentis, putat esse detortum ex *Elg*. Ceterum ut magis cultæ sunt regiones, ita alces ulterius concesserunt e cultis et clementioribus locis in frigidissima, quæ alcibus natura adsignavit. Cui opera majora non sunt ad manus, is in Ritteri hist. Gallorum, p. 336-342, quædam reperiet. *M*. Conf. Joh. Ihre Gloss. Suio-Goth. v. *Elg*. qui derivat ex Gr. ἀλκὴ, robur, unde et apud Pausaniam L. 9, 21. id est hujus animalis nomen, quod medium esse scribit inter cervum et camelum. Sæcularibus ludis Gordianus III. dedit alces decem, teste Capitolino, c. 33, et in pompa triumphali Aureliani Imp. alces ductos Vopiscus refert, c. 33.

Capris. Audiendus erat Salmasius, qui, quamquam veram causam non vidit, recte tamen (in Exercitt. Plin. p. 164) monuit, legendum esse *capreis*: et sic est in cod. Oxon. Cæsaris. Caprea est capreolus Linnæi, *das Reh*. Ita censuit Buffonus, p. 83, censuit etiam Beckmannus de Germ. anim. p. 40, et de hist. nat. vet. p. 195. Quæ autem a viris, harum rerum peritis, re bene examinata dicuntur, ea sunt omnibus codicibus et collectaneis philologicis præferenda. *M*.

Varietas pellium. Pro vario anni tempore varius est color pellium. Hæc autem varietas non est pars similitudinis cum capreis; sed est περίστασις per se, a scriptore addita illi alteri, sive similitudini cum capreis. Conf. Beckmann. de German. animal. p. 41. *M*.

Mutilæ sunt cornibus. Ex his verbis et Buffonus (p. 83) et Beckmannus (de Germ. an. p. 41) concluserunt, Cæsarem non nisi alces feminas vidisse, quoniam hæ nullis cornibus præditæ sunt, etsi natura alces mares cornibus armavit. Conf. Pausan. in Græc. descript. 5, 12. Sed dubito, an verba, *mutilæ sunt cornibus*, significare possint, *nulla cornua habent*. Contemplatus ergo effigies cornuum alcis maris, quas exhibuerunt Buffonus (pag. 122) et Pennantus (Synopsis of quadrupeds, p. 40), vidi, ea multum invicem differre, nec nisi unum in summa parte mutilum esse; etsi hoc vitium temporis injuria illatum videtur (v. Buffon. p. 122). Restabat ergo, quod facile in oculos incurrit, alcis cornua similia esse latissimis foliis, unde partes revulsæ sint: *le bois* (hæc sunt Buffoni verba, p. 94.) *de l'élan est, pour ainsi dire, découpé et chevillé sur la tranche*. Fortassis ergo Cæsar hanc similitudinem, quam alius, ut fit, aliter concipere solet, utcumque expressit verbo *mutilus*. Sed multo facilius res expediri potest. Nam alces femina, in opere Buffoniano delineata, habet cornuum initia, e fronte protuberantia, seu truncum aliquem, e quo rami nasci possint, sed veluti serra aut cultro præsectus est ille inchoatus truncus. Verissime igitur dici poterunt alces feminæ mutilæ cornibus. *M*.

Et crura sine nodis — possunt. In his necesse est Cæsarem secutum esse famam incertam: naturæ quidem et veritati hæc repugnant. Buffonus, p. 83, sic judicavit: *L'élan a les jambes fort roides, c'est-à-dire, les articulations très-fermes: et comme les anciens étoient persuadés qu'il y avoit des animaux, tels que l'éléphant, qui ne pouvoient ni plier les jambes, ni se coucher; il n'est pas étonnant qu'ils aient attribué à l'élan cette partie de la fable de l'éléphant*. Conf. p. 111. *M*. Fabulam istam Plinius l. c. non de alce, sed de achli narrat.

Reclinatæ. alii *acclinatæ*, quod te-

" quietem capiunt: quarum ex vestigiis quum est animad-
" versum a venatoribus, quo se recipere consuerint, omnes
" eo loco aut a radicibus subruunt, aut accidunt arbores tan-
" tum, ut summa species earum stantium relinquatur. Huc
" quum se consuetudine reclinaverint, infirmas arbores pon-
" dere adfligunt atque una ipsæ concidunt.

28. " Tertium est genus eorum, qui uri adpellantur. Hi
" sunt magnitudine paullo infra elephantos; specie et colore
" et figura tauri. Magna vis eorum et magna velocitas:
" neque homini, neque feræ, quam conspexerint, parcunt.
" Hos studiose foveis captos interficiunt. Hoc se labore
" durant homines adolescentes atque hoc genere venationis
" exercent; et, qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in
" publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt
" laudem. Sed adsuescere ad homines et mansuefieri, ne
" parvuli quidem excepti, possunt. Amplitudo cornuum et
" figura et species multum a nostrorum boum cornibus
" differt. Hæc studiose conquisita ab labris argento circum-
" cludunt atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur."

29. Cæsar, postquam per Ubios exploratores comperit, Suevos sese in silvas recepisse, inopiam frumenti veritus, quod, ut supra demonstravimus, minime omnes Germani agriculturæ student, constituit, non progredi longius: sed, ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu, partem ultimam pontis, quæ ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum CC rescindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum quatuor constituit, præsidiumque cohortium XII pontis tuendi caussa ponit magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco præsidioque C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit: ipse, quum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus, (per " Arduennam
" silvam, quæ est totius Galliæ maxima atque ab ripis Rheni

mere præfert cum Brantio Turnebus adv. 3, 19.

Quum se consuetudine. Scaliger *ex consuet.* contra codd.

Uri, Averochsen. Etiam Linnæus numeravit bovis tauri varietatem alteram hunc urum. *M.* De uris Plin. l. c. et Seneca in Hippol. 65. *latisque feri cornibus uri.*

Durant homines. Tò *homines* in aliis deest.

Pro poculis utuntur. Frequens is usus apud veteres. Nota sunt cornua ex auro et argento reperta in Dania, de quibus Jacobæus, Wormius, alii. In fastis Runicis festi dies epulis celebrati notantur cornibus. De aliis v. Athenæus 11, p. 447, (c. 51 ed. Schweigh.)

Comperit. Redit narratio ad ea, quæ cap. 10. cœpta erant. *M.*

Inopiam frumenti veritus. Dio l. 40, 32. Suevos veritum Cæsarem tradit, quod minus probabile.

Supra. Cf. c. 22. *M.*

Minime omnes. Lipsius reponit *omnium.* Oudend. mallet *homines.* Græcus vocem omittit.

Ripas. alii *ripam.*

Bellum Ambiorigis. Cf. cap. 5. *M.*

Per Arduennam silvam — —patet. Hæc verba fortasse non sunt a Cæ-

"finibusque Trevirorum ad Nervios pertinet, milibusque "amplius D in longitudinem patet,") L. Minucium Basilum cum omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris atque obportunitate temporis proficere possit; monet, ut ignes fieri in castris prohibeat, ne qua ejus adventus procul significatio fiat: sese confestim subsequi dicit.

30. Basilus, ut imperatum est, facit; celeriter contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendi; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum quum in omnibus rebus, tum in re militari potest fortuna. Nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque etiam inparatum incideret, priusque ejus adventus ab hominibus videretur, quam fama ac nuncius adventus adferretur: sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis equisque comprehensis, ipsum effugere mortem. Sed hoc eo factum est, quod, ædificio circumdato silva, (" ut sunt fere " domicilia Gallorum, qui, vitandi æstus caussa, plerum- " que silvarum ac fluminum petunt propinquitates,") comites familiaresque ejus angusto in loco paullisper equitum nostrorum vim sustinuerunt. His pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem silvæ texerunt. Sic et ad subeundum periculum, et ad vitandum, multum fortuna valuit.

sare: nam absunt a metaphrasi Græca, ut multi interpretes monuerunt, et pugnare videntur cum iis, quæ supra (5, 3) tradita sunt. Ac de pugna quidem utriusque loci Cellarius (Notit. orb. ant. T. 1. l. 2, 3, 32) existimat. Arduennam silvam a Rheno Trevirorum ad Scaldim et *Nervios*, inferius vero ad *Rhenos* usque pertinuisse, aliasque multas gentes complexam esse, et hactenus componi duos locos posse; sed idem agnovit, in numero *milibus amplius D* hæreri, quoniam nimius sit; sin suasu Vossii ex Orosio (6, 10 in edd. antt.) *milibus amplius L.* ponatur, (et sic edidit Cellarius,) non esse hanc magnitudinem plane ingentem. Non male igitur aliquis dixerit, hæc omnia verba in marginem relata esse ab aliquo ex Orosio, et e margine in textum irrepsisse. *M.* Inde a fontibus Sabis per tractum Luxemburgicum et Trevirorum et Leodiensium limites ultra centum sexaginta millia passuum protenditur silva; inde D'Anvillius conjicit legendum h. l. *amplius CL.* unde facilis erat lapsus librariorum in *D.* Ceterum totum id glossema sentire, lubens concedo. Nomen *Arden, Ardenna, Arduenna* olim commune plurium silvarum fuisse videtur. V. Camdeni Britannia, pag. 426. Saltem et in Angliæ comitatu Warwicensi regio Coventriensis silvas habet vastas, in quibus Hampton dicitur esse in *Arden*. Cf. D'Anville Not. de la Gaule, p. 89.

In omnibus rebus. *Τὸ rebus* deest in aliis.

Priusque — adferretur. Hæc omnia absunt a metaphr. Gr. In codd. pluribus modis variantur: pro *hominibus* est *omnibus*, pro *nuncius* est *nunciis*, et *adventus* vel ponitur bis, vel post *nuncius* tantum legitur. Est ergo in hac etiam particula manus Cæsaris incerta. *M.*

Effugere mortem. Ciacconius expungit *mortem*; sed codd. constanter servant; Græcus quoque habet.

Et ad subeundum. Hoc *et* adjecit Oud. e codd.

31. Ambiorix copias suas judicione non conduxerit, quod prœlio dimicandum non existimarit, an tempore exclusus et repentino equitum adventu prohibitus, quum reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est: sed certe, dimissis per agros nunciis, sibi quemque consulere jussit: quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit; qui proximi Oceanum fuerunt, hi insulis sese occultaverunt, quas æstus efficere consuerunt; multi, ex suis finibus egressi, se suaque omnia alienissimis crediderunt. Cativolcus, rex dimidiæ partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, ætate jam confectus, quum laborem aut belli aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui ejus consilii auctor fuisset, taxo, cujus magna in Gallia Germaniaque copia est, se exanimavit.

32. Segni Condrusique, ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Trevirosque, legatos ad Cæsarem miserunt, oratum, ne se in hostium numero duceret, neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, unam esse caussam judicaret: nihil se de bello cogitavisse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar, explorata re quæstione captivorum, si qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur, imperavit; si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. Tum copiis in tris partes distributis, inpedimenta omnium legionum Aduatucam con-

An temp. exclusus. Vulgo addunt *fuerit*, invitis codd.

Dimissis. Præmittitur vulgo *clam.* sed id nec Græcus, nec Celsus, nec codd. complures habent, nec edd. vet. Bene ergo expunxit Oud. nec ea res clam fieri potuit. In edit. tamen posteriore servavit.

Proximi Oceanum. Sic boni codd. Vulgo *Oceano*. Utrumque valet. Cf. Gronov. ad Liv. 8, 32. Mox *hi insulis*. alii *ii*, alii *hi in insulis*. Oud. e codd. emendavit in edit. poster.

Cativolcus — exanimavit. Hæc periodus pulcherrime structa est. *M.* Gr. Κατίβουλκος.

Precibus, imprecationibus: nam et hæ sunt preces, quibus petitur a Deo, ut aliquem male perdat. *M.* Tales *preces diras* vocat Tacitus Ann. 14, 30. *iratas* Horatius Sat. 2, 6, 30. Græcus vertit *κατάραις*.

Taxo. V. Plin. 16, 10 (20).

Segni Condrusique. Condrusorum nomen hodieque in Leodiensi regione obtinet. Est et in vicinia oppidum *Ciney* vel *Chiney*, quo Segni veteres dinoscuntur.

Aduatucam. Nomen id castelli divisim *ad Vatucam* scribitur in codd. et edd. vet. Junctim id legit Valesius in Not. Gall. p. 566. quod inde alii vulgo secuti. Displicet hoc viro docto I. C. H. qui in Miscell. Lips. novis vol. 3. p. 658 restitui jubet *ad Vatucam*. Sequitur autem Fullonium in Hist. Leodiensi t. 1. p. 1. cap. 8. p. 17. ubi castellum, de quo agitur, in *Cassella* prope Wittemium, Trajectum inter Mosæ et Aquisgranum figit. Convenit statim nomen *Cassellæ*, dein situs in mediis Eburonum finibus, quorum civitas proprior Rheno Mosam inter et Rhenum habitabat. Cf. 5, 29, 6, 35. Sic *Aduatuca*, de qua mentio 2, 29. cis Mosam sita fuit, castellum, quod sive *Aduatucam* sive *ad Vatucam* dicas, perinde esse puto, trans Mosam inter hunc et Rhenum. Baxter in Gloss. antiq. Britann. p. 122. nomen explicare satagit *at tullc av*, ad fauces undæ.

tulit. Id castelli nomen est. Hoc fere est in mediis Eburonum finibus, ubi Titurius atque Aurunculeius hiemandi caussa consederant. Hunc quum reliquis rebus locum probabat, tum quod superioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem sublevaret. Præsidio inpedimentis legionem XIV reliquit, unam ex iis tribus, quas proxime conscriptas ex Italia transduxerat. Ei legioni castrisque Q. Tullium Ciceronem præficit ducentosque equites attribuit.

33. Partito exercitu, T. Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum versus in eas partes, quæ Menapios adtingunt, proficisci jubet: C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Aduatucis adjacet, depopulandam mittit: ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, quod influit in Mosam, extremasque Arduennæ partis ire constituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Discedens, post diem septimum sese reversurum, confirmat: quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, frumentum deberi sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si reipublicæ commodo facere possint, ad eam diem revertantur; ut, rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud belli initium capere possent.

34. Erat, ut supra demonstravimus, manus certa nulla, non oppidum, non præsidium, quod se armis defenderet; sed omnis in partis dispersa multitudo. Ubi cuique aut vallis abdita, aut locus silvestris, aut palus inpedita, spem præsidii aut salutis aliquam obferebat, consederat. Hæc loca vicini-

Titur. atque Aurunc. Cf. 5, 24 — 38. *M.*

Munitiones, hiberna munita. v. ibid. Infra cap. 37 castellum dicitur. *M.*

Aduatucis. al *ad Aduatucos*, item *Aduatucos*.

Scaldem. Interpres Gr. Σάβιν, nunc *Sambre*: atque ita expeditæ rationes sunt. Qui Scaldim vel Scaldem tuentur, hi vel errasse Cæsarem dicunt, vel aliam nunc faciem horum fluminum, mersa forte terræ parte, per quam Scaldis ad Mosam decucurrerit. *Cellarius.* Cf. 2, 16, 18. E contrario Davisius et Oudend. alios auctores recentiores secuti, et Ritterus in hist. Gall. p. 86, defendunt alteram lectionem, *Scaldem. M.* Ante submersam Scaldiæ antiquæ partem Scaldim brachium dextrorsum Tolenum versus emisisse probabile videtur D'Anvillio.

Post diem septimum. Scil. inchoatum, sive, ut Celsus, *ad d. s.*, quod valet *ante diem sept.* scil. finitum, ut Romani dicebant. vide c. 35. Cf. Clericus de arte crit. 2, 1. c. 10, 5. *Davis.*

In præsidio. alii *præsidio* sine præpositione.

Supra demonstr. v. cap. 31. *M.*

Manus certa nulla, quia, ut ibidem est, Ambiorix copias non conduxerat, sed passim latere jusserat. *M.*

Non opp, non præsid. vulgo *non præs. non opp.* Dein distinguunt post *defenderet*; emendavit Oud. ex codd. Demum pro *Ubi cuique* alii male *Ubicunque.* hoc enim dispersæ multitudini non convenit.

Aut locus — inpedita. Cod. Ursini et Andinæ membranæ; *aut locis silvestribus palus inpedita.* Bene. Cæsar non videtur in genere masculino *silvestris*, pro *silvester*, dixisse. *M.* Sed et Livius 27, 26. dixit *tumulus silvestris.*

Hæc loca — nota. Hiulca oratio est, quæ nec cum superioribus vinculo aliquo cohæret, nec cum iis, quæ

tatibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda, (nullum enim poterat universis ab perterritis ac dispersis periculum accidere) sed in singulis militibus conservandis; quæ tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. Nam et prædæ cupiditas multos longius evocabat et silvæ incertis occultisque itineribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendæ plures manus diducendique erant milites: si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio et consuetudo exercitus Romani postulabat, locus ipse erat præsidio barbaris, neque ex occulto insidiandi et dispersos circumveniendi singulis deerat audacia. At in ejusmodi difficultatibus, quantum diligentia provideri poterat, providebatur; ut potius in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo militum detrimento noceretur. Cæsar ad finitumas civitates nuncios dimittit, omnes ad se evocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones, ut potius in silvis Gallorum vita, quam legionarius miles, periclitetur; simul ut, magna multitudine circumfusa, pro tali facinore, stirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter convenit.

35. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur, diesque adpetebat septimus, quem ad diem Cæsar ad inpedimenta legionemque reverti, constituerat. Hic, quantum in bello fortuna possit et quantos adferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus, manus

sequuntur, per illud *que* satis apte conjungitur. Ergo primo pro *hæc* scripserim *quæ*, et verba, *quæ loca vicin. erant nota*, posuerim post *palus inpedita*. Deinde *loca vicinitatibus nota* puto esse vel nota propter vicinitates, vel nota vicinis accolis. *M.* Non video, quale remedium ista mutatio huic loco adferat. Sensus erit idem utroque modo. Quia ea loca vicinitatibus erant nota, in quæ se recipere possent, ubi Romani confertim accederent, contra singuli ab hostibus facile occidi poterant, hinc magnam diligentiam res requirebat. Metonymia *vicinitatis* et aliis trita. V. Nepos Alcib. 10. Sallust. b. Catil. 35. Suet. Aug. 24. Cic. Offic. 2, 18.

Diligentiam (Cæsaris) *requirebat. M.*

Summa exercitus, universus exercitus. *M.*

Ab perterritis. Præpositionem e cod. Ursini et metaphraste Græco supplevit Davis.

Nam et prædæ — prohibebant. Hæc omnia verba fortasse ponenda sunt post verbum *conservandis*. *M.*

Et silvæ. alii *ac*.

At in ejusm. Alii *Ut. Et.*

In nocendo aliquid omittitur, non nocetur tantum et toties, quantum et quoties noceri potest. *M.*

Omitteretur. Alii *prætermitteretur*. perinde est.

Ad se evocat. Sic codd. et edd. vet. Male recentiores omisere *ad se*.

Legionarius miles. alii *legionariorum*. et pro *periclitetur* vulgo *periclitaretur*.

Nomen civitatis tollatur. Qui Eburonum superstites fuerunt, hi in Tungrorum nomen concesserunt. *Glandorp.* et *Cellar.* Cf. Ritteri hist. Gall. p. 107. *M.*

Reverti constituerat. Cf. cap. 33. *M.*

erat nulla, quæ parvam modo caussam timoris adferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama, diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam evocari. Cogunt equitum duo milia Sigambri, qui sunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tenchtheros atque Usipetes supra docuimus: transeunt Rhenum navibus ratibusque, XXX milibus passuum infra eum locum, ubi pons erat perfectus præsidiumque ab Cæsare relictum: primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cujus sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Invitati præda, longius procedunt: non hos palus, in bello latrociniisque natos, non silvæ morantur: quibus in locis sit Cæsar, ex captivis quærunt; profectum longius reperiunt omnemque exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus ex captivis, "Quid vos," inquit, "hanc miseram ac tenuem sectamini prædam, quibus "licet jam esse fortunatissimis? Tribus horis Aduatucam "venire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Roma-"norum contulit: præsidii tantum est, ut ne murus quidem "cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones "audeat." Oblata spe, Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt; ipsi Aduatucam contendunt, usi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant.

36. Cicero, qui per omnes superiores dies præceptis Cæsaris summa diligentia milites in castris continuisset ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset, septimo die diffidens, de numero dierum Cæsarem fidem servaturum, quod longius eum progressum audiebat, neque ulla de reditu ejus fama adferebatur; simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam pæne obsessionem adpellabant, si quidem ex castris egredi non liceret; nullum ejusmodi casum exspectans, quo, novem oppositis legionibus

Supra docuimus. Cf. 4, 16. *M*.

Transeunt. al. *transeuntes*.

Imperfectus. v. c. 29. Est ergo pons, qui non amplius perfectus erat, qui nunc inperfectus erat, parta aliqua rescissa. *M*. alii *perfectus*. quod pro *factus*, judice Oud. cui *imperfectum* pro *reciso* durum videtur. Reposui *perfectus*, ut Oud. in ed. posteriore.

Fortunatissimis. alii *fortunatissimos*. Sed istud boni codd.

Aduatucam venire potestis. Alii *Aduatucam veniri potest*. quod probat Gronov. ad Liv. 8, 34.

Fortunas contulit. vid. cap. 32. *M*.

Tantum est. i. e. tam parum. Sic, et C. 3, 2. *tantum navium*.

Ut ne murus. al. *ut murus*. male.

Oblata spe. alii *Objecta*.

In occulto rel. in silvis. v. cap. 41. De temeritate et casu hujus molitionis Germanorum c. 42 dicit: *eo concilio Rhenum transierant — obtulerant* — De hac cum Germanis concertatione paucis egit Dio Cass. 40, 32. *M*.

Per omnes sup. dies. Alii *ad omnes*. in aliis præpositio deest.

Summa dilig. alii *cum s. d.*

Eum progressum. Pronomen in codd. quibusdam et edd. vet. deest. non male,

Qui illius patientiam—adpellabant, dicebant, eum ita patienter intra castra se continere, ut hoc nihil differret ab obsidione. *M*,

Novem legionibus. vid. cap. 33.

maximoque equitatu, dispersis ac pæne deletis hostibus, milibus passuum III obsendi posset; quinque cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter et castra unus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus ægri relicti; ex quibus qui hoc spatio dierum convaluerant, circiter CCC sub vexillo una mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quæ in castris subsederat, facta potestate, sequitur.

37. Hoc ipso tempore et casu Germani equites interveniunt, protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab decumana porta in castra inrumpere conantur: nec prius sunt visi, objectis ab ea parte silvis, quam castris adpropinquarent, usque eo, ut, qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui facultatem non haberent. Inopinantes nostri re nova perturbantur, ac vix primum inpetum cohors in statione sustinet. Circumfunduntur ex reliquis hostes partibus, si quem aditum reperire possent. Ægre portas nostri tuentur, reliquos aditus locus ipse per se munitioque defendit. Totis trepidatur castris, atque alius ex alio caussam tumultus quærit; neque quo signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident. Alius capta jam castra pronunciat; alius, deleto exercitu atque imperatore, victores barbaros venisse contendit: plerique novas sibi ex loco religiones fingunt, Cottæque et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus præsidium. Perrumpere nituntur seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

38. Erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum ad Cæsarem duxerat, cujus mentionem superioribus prœliis fecimus, ac diem jam quintum cibo caruerat. Hic, diffisus suæ atque omnium saluti, inermis ex tabernaculo

Novem legiones variis in locis oppositæ erant hostibus. *M.*

In mil. pass. tr. intra tria milia passuum. *M.*

Misit. Alii *mittit.*

In castris. deest hoc in codd. variis et edd. priscis. Græcus habet ἐν Βαρούτῳ pro Ἀδουατούκοις.

Circ. CCC. Græcus διακόσιοι.

Sub vexillo. Præfertur *vexillum.* *M.*

Tempore et casu. Redundat *et*, ut Clark. et Oudendorp. monuerunt. *M.*

Religiones fingunt, putant, religioni sibi esse, debere, contra religionem se egisse, quod in loco male ominato consederint. Dicit *novas*, quia nunc demum cogitabant hoc, quod antea non cogitarant: nunc erat illa opinio nova. *M.*

Cottæ et Tit. Cf. c. 32, et 5, 26 sqq. *M.*

Nullum præsidium, perexiguum: nam hoc e captivo audierant. Cf. c. 35. *M.*

Ad Cæsarem, apud Cæsarem. Et hoc *apud* habent quidam libri; sed interpretamentum est. *M.*

Mentionem fecimus. Cf. 2, 25. 3, 5. *M.*

prodit: videt imminere hostes atque in summo esse rem discrimine: capit arma a proximis atque in porta consistit. Consequuntur hunc Centuriones ejus cohortis, quæ in statione erat: paullisper una prœlium sustinent. Relinquit animus Sextium, gravibus acceptis vulneribus: ægre per manus tractus servatur. Hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant tantum, ut in munitionibus consistere audeant speciemque defensorum præbeant.

39. Interim confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt; præcurrunt equites, quanto sit res in periculo, cognoscunt. Hic vero nulla munitio est, quæ perterritos recipiat: modo conscripti, atque usus militaris inperiti, ad Tribunum militum Centurionesque ora convertunt: quid ab his præcipiatur, exspectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, obpugnatione desistunt: redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse ex captivis cognoverant: postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt.

40. Calones in proximum tumulum procurrunt: hinc celeriter dejecti se in signa manipulosque conjiciunt: eo magis timidos perterrent milites. Alii, cuneo facto ut celeriter perrumpant, censent, quoniam tam propinqua sint castra; et, si pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse confidunt: alii, ut in jugo consistant atque eumdem omnes ferant casum. Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo una profectos docuimus. Itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio, Equite Romano, qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt incolumesque ad unum omnes in castra perveniunt. Hos subsecuti calones equitesque eodem inpetu militum virtute servantur. At ii, qui in jugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto, neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse aliis vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt; sed, se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserant. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum virtutis caussa in superiores erant ordines hujus legionis transducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute submotis hostibus,

Relinquit animus Sextium, animi deliquium passus est, ut medici loquuntur. *Deficiens* additum ante *ægre* in uno cod. Oxon. exstat; sed videtur redundare. *M.* Mortuus non dicitur, ut Davisius putasse videtur. Mox enim servatus narratur.

Obpugnatione. al. *ab obpugnatione.*

At reliquos. i. e. tum saltem.

Usu percepto. vid. Ind. in *usus. M.* Cf. C. 3. 84.

præter spem incolumis in castra pervenit; pars a barbaris circumventa periit.

41. Germani, desperata expugnatione castrorum, quod nostros jam constitisse in munitionibus videbant, cum ea præda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte, quum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret, adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupaverat, ut, pæne alienata mente, deletis omnibus copiis equitatum tantum se ex fuga recepisse, dicerent, neque, incolumi exercitu, Germanos castra obpugnaturos fuisse contenderent. Quem timorem Cæsaris adventus sustulit.

42. Reversus ille, eventus belli non ignorans, unum, quod cohortes ex statione et præsidio essent emissæ, questus, ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse, multum fortunam in repentino hostium adventu potuisse indicavit; multo etiam amplius, quod pæne ab ipso vallo portisque castrorum barbaros avertisset. Quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerint.

43. Cæsar, rursus ad vexandos hostes profectus, magno coacto numero ex finitumis civitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum a tanta multitudine jumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant; ut, si qui etiam in præ-

Ac tantus fuit. Alii *At.* quod Davis. reponi jubet.

Fidem non faceret. Canterus 2, 18. *fidem non haberet.* ex codd. nonnullis. male. Dicendum enim foret, *haberent.* Tò *fidem faceret* hic est *persuaderet.*

Adesse Cæsarem. Hotomannus huc refert locum e Sueton. Jul. c. 58. *Cæsar, obsessione castrorum in Germania nunciata, per stationes hostium Gallico habitu penetravit ad suos.* Et videntur verba huc referenda. Sed Suetonius erravit, cum *in Germania* dixit: nam a Germanis, qui in Galliam transierant, castra sunt obsessa, non autem in Germania. *M.*

Equitatum tantum. hoc *tantum* e suo codice et Ursini adjecit Scaliger. Posset abesse.

Eventus belli non ignorans. norat, quam varii essent et incerti eventus belli, eosque non esse in ducis militumque potestate, non caveri praeviderique posse, nec semper culpam contrahere alicui, si adversi fuerint. Noluit ergo milites suos magnopere reprehendere. *M.* Pro *ignorans* alii *ignarus.*

Casu, casui. Cf. 1, 16. *M.*

Indicavit. hoc præfert Oud. alii *judicavit.*

Avertisset. alii *avertissent.*

Rhenum transierant. vid. c. 35. *M.*

Obtulerint. vulgo *obtulerant.*

Sed etiam. In Oxon. deest *etiam*, ut sit et alibi. V. 1, 18 et 43. Conf. Drakenb. ad Liv. 2, 6.

sentis se occultassent, tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. Ac sæpe in eum locum ventum est, tanto in omnis partis diviso equitatu, ut modo visum ab se Ambiorigem in fuga captivi, nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent, ut, spe consequendi inlata atque infinito labore suscepto, qui se summam ab Cæsare gratiam inituros putarent, pæne naturam studio vincerent, semperque paullum ad summam felicitatem defuisse videretur, atque ille latebris aut saltibus se eriperet et noctu occultatus alias regiones partesque peteret, non majore equitum præsidio, quam quatuor, quibus solis vitam suam committere audebat.

44. Tali modo vastatis regionibus, exercitum Cæsar duarum cohortium damno Durocortorum Remorum reducit, concilioque in eum locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum et Carnutum quæstionem habere instituit; et de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat, graviore sententia pronunciata, more majorum subplicium sumsit. Nonnulli judicium veriti profugerunt; quibus quum aqua atque igni interdixisset, duas legiones ad fines Trevirorum, in Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis conlocavit; frumentoque exercitu proviso, ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

Ut modo (paulo ante) *visum*— Vulgo legebatur: *ut non modo—captivi, sed nec*—. E codd. Oudendorpius restituit veriorem lectionem, ejectis verbis *non* et *sed*. *M.*

Ut (adeo) *spe consequendi inlat*. *M.*

Latebris ac silvis. Posteriora absunt a plerisque codd. In paucioribus *aut silvis* legitur. Sunt ergo verba assueta. *M.* et glossa sequentium verborum. Delevi.

De Accone. Cf. c. 4. *M.*

Agendici. Alii *Agedinci*. *Agedici*.

Ad conventus. Cf. 5, 1.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

LIBER SEPTIMUS.

ARGUMENTUM.

BELLUM VERCINGETORIGIS.—*Cap.* 1. Nova consilia Gallorum de bello. 2, 3. Bellum a Carnutibus susceptum. 4, 5. ab Arvernis, auctore Vercingetorige. 6. Periculosum iter Cæsaris ad exercitum. 7, 8. Arverni obpressi. 9. Gergovia ab Vercingetorige obpugnata. 10. Iter Cæsaris ad ferendum auxilium. 11 — 13. Vellaunodunum, Genabum, Noviodunum a Cæsare capta. iter ad Avaricum. 14, 15. Biturigum oppida præter Avaricum a Gallis incensa. 16, 17. Inopia Romanorum ad Avaricum. 18 — 21. Vercingetorix proditionis insimulatus, absolutus. 22. Gallorum in defendendo oppido studium. 23. Muri Gallici. 24, 25. Ager Romanus incensus. eruptio Gallorum repressa. 26. Consilium Gallorum clam profugiendi ex oppido clamore muliebri inpeditum. 27, 28. Avaricum expugnatum. 29 — 31. Bellum ab Vercingetorige continuatum. 32, 33. Motus in Æduis a Cæsare compositi. 34, 35. Exercitus Romanus trans Elaverem expositus. pars copiarum in Senones et Parisios missa. 36. Castra Cæsaris ad Gergoviam. 37 — 40. Novæ turbæ in Æduis, auctoribus Convictolitane et Litavico. Litavicus, qui subsidium, ad Æduis Cæsari missum, sollicitaverat, obpressus. 41. Romanorum castra interim obpugnata. ægre defensa. 42, 43. Æduorum defectio. 44 — 51. Inpetus Romanorum in Gergoviam. clades. 52. 53. Oratio Cæsaris ad milites. obsessio Gergoviæ soluta. 54 — 56. Bellum ab Æduis susceptum exercitus Cæsaris per Ligerim transductus. 57 — 62. Labieni res feliciter in Parisiis gestæ. 63, 64. Vercingetorix totius Galliæ imperator. 65. Cæsaris cura ad omnes casus. 66, 67. Vercingetorix equestri prœlio superatus. 68, 69. Alesiæ, in quam Vercingetorix, facto prœlio, se contulerat, descriptio. 70. Nova clades Gallorum equitatui virtute Germanorum inlata. 71. Equitatus a Vercingetorige dimissus. omnis Gallia ad bellum evocata. 72 — 74. Cæsaris munitiones contra oppidanos et hostes exteriores. 75, 76. Subsidium Gallorum comparatum. 77, 78. Inopia Gallorum Alesiæ. Critognati oratio. Mandubii ex oppido expulsi. 79, 80. Subsidium a Romanis repulsum. 81, 82. Castra Romana utraque ex parte obpugnata. Galli magno detrimento victi. 83 — 88. Nova consilia Gallorum. inpetus in castra Romana ex colle, qui est ad septemtriones. eruptio ex oppido. Romanorum labor. victoria. 89, 90. Deditio oppidi. Æduorum, Arvernorum. hiberna.

QUIETA Gallia, Cæsar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de Clodii cæde:

De Clodii cæde. Cic. pro Milon. cap. 9, 10. Appian de Bell. Civ. 2, 14. Dio Cass. 40, 48. M. Recentiores adjecere prænomen, quod non est necessarium.

de senatusque consulto certior factus, ut omnes Italiæ juniores conjurarent, dilectum tota provincia habere instituit. Eæ res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi et adfingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur, retineri urbano motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. Hac inpulsi occasione, qui jam ante se Populi Romani imperio subjectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliæ conciliis silvestribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte; hunc casum ad ipsos recidere posse demonstrant; miserantur communem Galliæ fortunam; omnibus pollicitationibus ac præmiis deposcunt, qui belli initium faciant et sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Ejus in primis rationem habendam dicunt, priusquam eorum clandestina consilia efferantur, ut Cæsar ab exercitu intercludatur. Id esse facile, quod neque legiones, absente imperatore, audeant ex hibernis egredi; neque imperator sine præsidio ad legiones pervenire possit; postremo in acie præstare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam a majoribus acceperint, reciperare.

2. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, "se nullum "periculum communis salutis caussa recusare, principesque "ex omnibus bellum facturos pollicentur, et, quoniam in "præsentia obsidibus inter se cavere non possint, ne res "efferatur, ut jurejurando ac fide sanciatur, petunt, conlatis "militaribus signis, (quo more eorum gravissimæ cerimoniæ "continentur,) ne, facto initio belli, ab reliquis deserantur."

De sen. consulto. Cic. ibid. cap. 26. et Asconius in argumento Milonianæ orationis. *M.* Præpositio *de* est omissa in codd. variis et edd. primis, a præcedente voce hausta.

Conjurarent. Cum propter periculi vicinitatem non liceret, singulos sacramento rogare: omnes, edicto in unum locum convocati, *simul jurabant*, quæ dicta est *conjuratio*. v. Servius ad Virg. Æn. 8, 5. *Cellar.*

Rumoribus. Male Ciacconius reponendum suadet *rumores*.

Subjectos. alii *subditos*.

De Acconis morte. Conf. 6, 44. *M.*

Id esse facile. Aliter hæc narrat Florus 3, 10, 22. ubi etiam pro *Cevenna* c. 8. infra ponit *Alpes*.

Profitentur Carnutes. Cum hac narratione conferendi sunt Plutarch. in Cæs. cap. 25 sqq. Dio Cass. 40, 33 sqq. Orosius 6, 11. Adtigit Strabo 4. p. 191. *M.*

Principesque. Addunt *se*, quod in codd. multis et ed. Ven. recte deest.

Obsidibus. Alii *de obsidibus*, quod Morus etiam admiserat, sed Oud. veram lectionem dedit. *Obsidibus cavere* est dare obsides in pignus fidei. Idem bene restituit *possint*.

Quo more. Alii male *quod*.

Graviss. cerim. Ritus, qui magnam auctoritatem et vim ad obstringendos religioneque implendos animos habent, ritus sacrosancti et inviolabiles, constant hac re, signorum comportatione, more Gallis usitato. Ergo, si quid volunt inviolabili cerimonia sancire et ratum facere, more majorum utuntur hac comportatione signorum, per quæ jurant, seque obstringunt. *M.* Perperam hæc reddidit Græcus.

Tum conlaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus, qui aderant, tempore ejus rei constituto, ab concilio disceditur.

3. Ubi ea dies venit, Carnutes, Cotuato et Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabum dato signo concurrunt civesque Romanos, qui negotiandi caussa ibi constiterant, in his C. Fusium Citam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariæ jussu Cæsaris præerat, interficiunt bonaque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliæ civitates fama perfertur: "nam, ubi major atque inlustrior incidit res, "clamore per agros regionesque significant; hunc alii "deinceps excipiunt et proximis tradunt; ut tum accidit:" nam, quæ Genabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt; quod spatium est milium circiter CLX.

4. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, summæ potentiæ adolescens (cujus pater principatum Galliæ totius obtinuerat, et ob eam caussam, quod Regnum adpetebat, ab civitate erat interfectus,) convocatis suis clientibus, facile incendit. Cognito ejus consilio, ad arma concurritur: ab Gobanitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido Gergovia; non destitit tamen atque in agris habet dilectum egentium ac perditorum. Hac coacta manu, quoscumque adit ex civitate, ad suam sententiam perducit: hortatur, ut communis libertatis caussa arma capiunt: magnisque coactis copiis, adversarios suos, a quibus paullo ante erat ejectus, expellit ex civitate. Rex ab suis adpellatur, dimittit quoquoversus legationes; obtestatur, ut in fide maneant. Celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones,

Citam. Sic codd. Vulgo, *Cottam*. Non legit hoc cognomen metaphr. Gr. *M*. Sed habet Γάϊον Φύσιον καλὸν κἀγαθόν, quasi legisset *catum honestumque*.

Honestum equitem R. Solet Cicero *honestissimos equites* vocare.

Spatium milium CLX. scil. passuum. Quod verbum *passuum* etsi abest a codd. quibusdam, more consueto Romanis, tamen, ut solet, vulgo additum est in codd. et edd. *M*.

Vercingetorix. De hoc nomine vide notata ad 5, 3. Cæsar nomen dignitatis pro nomine proprio accipit.

Galliæ totius. scil. Celticæ.

Incendit. Vulgo præmittitur *eos*. Sed hoc delevit Oudend. quippe quod a codd. variis deest: et ita solet noster. V. 6, 43. et mox c. 29, 60, etc.

Concurritur. Lectio quorumdam codd. et edd. est: *concurrunt*. *Prohibetur ab Goban*. — *M*. Probat hanc lectionem Davis. Sed verbum *prohibetur* a multis codicibus exulat.

Gergovia. Rudera oppidi in monte *Gorgoie* inter Clarum montem *(Clermont)* et Elaverem hodieque supersunt. Vid. Cellar. Geogr. Ant. 2, 2, 1. D'Anville in Not. de la Gaule p. 349. Alius *Gergoviæ* in Boiis meminit noster c. 9.

Destitit atque habet. Alii *desistit*. Sec id ἀνακόλουθον temporis familiare nostro.

Ad suam sent. Alii *in*.

Ex civitate i. e. tota regione. Ita et Græci nonnunquam πόλιν usurpant.

Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemovices, Andes reliquosque omnes, qui Oceanum adtingunt, adjungit: omnium consensu ad eum defertur imperium. Qua oblata potestate, omnibus his civitatibus obsides imperat, certum numerum militum ad se celeriter adduci jubet, armorum quantum quæque civitas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit; in primis equitatui studet. Summæ diligentiæ summam imperii severitatem addit; magnitudine subplicii dubitantes cogit: nam, majore commisso delicto, igni atque omnibus tormentis necat: leviore de caussa, auribus desectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit, ut sint reliquis documento et magnitudine pœnæ perterreant alios.

5. His subpliciis celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum, summæ hominem audaciæ, cum parte copiarum in Rutenos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur. Ejus adventu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Ædui de consilio Legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt. Qui quum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Æduis dividit, paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum revertuntur legatisque nostris renunciant, se Biturigum perfidiam veritos revertisse, quibus id consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Arverni se circumsisterent. Id eane de caussa, quam legatis pronunciarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum Arvernis conjungunt.

6. His rebus in Italiam Cæsari nunciatis, quum jam ille urbanas res virtute Cn. Pompeii commodiorem in statum pervenisse intellegeret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eo quum venisset, magna difficultate adficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset. Nam, si legiones in Provinciam arcesseret, se absente in itinere prœlio dimicaturas intellegebat: se ipse ad exercitum contenderet, ne iis

Turones — Andes. Alii *Turonos — Andos.*

Qui Oceanum adtingunt. Sunt illæ Aremoricæ civitates, de quibus supra (2, 34. et 5, 53) dixi. *M.*

Certum numerum mil. Strabo L. 4. p. 191. 400,000 milites Arvernos tum coëgisse scribit; scil. Arvernis solis tribuit, quod de omnibus Galliæ populis valet.

Rutenos. Sic et Ptolemæus. Vulgo *Ruthenos.*

Revertuntur. Sic codd. Ast. Scal. et recentiores *revertunt.*

Eane de caussa. Edd. primæ et cod. Dorvillii *ea de caussa.*

Ponendum. Alii *proponendum*, minus bene.

Virtute Pompeii. v. scriptores rerum Romanorum, ad cap. 1. commemoratos. *M.*

quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem recte committi videbat.

7. Interim Lucterius Cadurcus, in Rutenos missus, eam civitatem Arvernis conciliat. Progressus in Nitiobriges et Gabalos, ab utrisque obsides accipit et, magna coacta manu, in Provinciam Narbonem versus eruptionem facere contendit. Qua re nunciata, Cæsar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. Eo quum venisset, timentes confirmat, præsidia in Rutenis provincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus, circumque Narbonem, quæ loca erant hostibus finituma, constituit: partem copiarum ex Provincia subplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet.

8. His rebus comparatis, represso jam Lucterio et remoto, quod intrare intra præsidia periculosum putabat, in Helvios proficiscitur: etsi mons Cevenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni, altissima nive iter inpediebat: tamen discisa nive sex in altitudinem pedum atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Arvernorum pervenit. Quibus obpressis inopinantibus, quod se Cevenna, ut muro, munitos existimabant, ac ne singulari quidem umquam homini eo tempore anni semitæ patuerant, equitibus imperat, ut, quam latissime possint, vagentur et quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Arverni circumsistunt atque obsecrant, ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur; præsertim quum videat, omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

9. At Cæsar, biduum in iis locis moratus, quod hæc de Vercingetorige usu ventura opinione præceperat, per caussam

Pacati. Alii codd. *quieti*. Sed hoc est glossema. *M*.

Rutenis provinc. Ruteni in limite Provinciæ Romanæ ad occasum: pars illorum in Provincia, pars extra illam. *Cellar*. Male ergo vulgo commate interposito sejunguntur istæ voces, quod et de sequentibus *Volcis Arecomicis* notandum. V. Plin. 3, 4 (5). et 4, 19 (33). Cf. D'Anville in Not. de la Gaule.

Volcis Arecomicis. Volcarum parte ea, qui dicebantur Arecomici. Conf. 6, 24. Volcas Tectosages. *M*.

Quod intrare, etc. Hoc de Lucterio capiendum.

Cevenna. Ita constanter vetustissimi libri.

Discisa nive. Sic cod. Cujacii. quo notetur, nivem securibus ac dolabris diffractam fuisse. Vulgo *discussa*.

Militum labore. Plerique codd. *sudore*, quæ est verior lectio. *M*. Poeticum nimis hoc videtur Oud. Ita tamen Velleium, Val. Maximum, Plinium in epp. dixisse, idem ostendit. Forsan Cæsarem scripsisse junctim *sudore ac labore* suspicatur.

Possint. Alii *possent*.

Quam maximis p. itin. Sic codd. et edd. ante Lipsium, quocum recentiores male *qua*.

subplementi equitatusque cogendi ab exercitu discedit: Brutum adolescentem iis copiis præficit; hunc monet, ut in omnis partes equites quam latissime pervagentur; daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. His constitutis rebus, suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus, Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo præmiserat, neque diurno neque nocturno itinere intermisso, per fines Æduorum in Lingones contendit, ubi duæ legiones hiemabant, ut, si quid etiam de sua salute ab Æduis iniretur consilii, celeritate præcurreret. Eo quum pervenisset, ad reliquas legiones mittit, priusque omnes in unum locum cogit, quam de ejus adventu Arvernis nunciari posset. Hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit atque, inde profectus Gergoviam, Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico prœlio victos Cæsar conlocaverat Æduisque adtribuerat, obpugnare instituit.

10. Magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium capiendum adferebat: si reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret, ne, stipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum amicis in eo præsidium videret positum esse: sin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. Præstare visum est tamen, omnes difficultates perpeti, quam, tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Æduos de subportando commeatu, præmittit ad Boios, qui de suo adventu doceant hortenturque, ut in fide maneant atque hostium inpetum magno animo sustineant. Duabus Agendici legionibus atque inpedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur.

11. Altero die quum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expe-

Gergoviam, Boi. opp. Suspecta multis Gergovia Boiorum; nota et probata Arvernorum (c. 4 et 34). *Cellar.* Immerito suspectum habent hoc nomen Scaliger aliique, cum Gergovia hæc dicta sit Boiorum, altera Arvernorum. *Clarkius.* Idem, quod Clarkio placuit, visum erat Ciacconio; sed cum varietur scriptura hujus verbi (*Gergonia, Gortona, Γεργοβίννα, Gorgobia, Gorbolia*), ideoque incerta sit, quis tandem definiat, unam aut duas fuisse ejusdem nominis urbes, nec potius fateatur, nobis de hoc nomine h. l. non constare? *M.* Conf. D'Anville l. c. ad c. 4.

Quos ibi—conlocaverat. Vid. omnino 1, 28. *M.* Alii male *quod.* Contra eleganter alii *victor;* quidam etiam *Helvetio*, sed *Helvetico* omnino præstat.

Æduis adtribuerat. Ut iis stipendia et tributa solverent. Cf. c. 10. *M.*

Videret positum esse. Alii *videretur.*

Vellaunodunum. Vulgo putatur esse *Château-Landon en Gatinois;* ast Le Beuf in *recueil de divers écrits servant à l'hist. de France* t. 2. p. 179. ex eo, quod amnis ex monte profluens, cui inpositum erat Vellaunodunum, dicitur hodieque *Vallaon* s. *Vallan* prope Autisiodorum (*Auxerre*), infert heic positum fuisse *Vellaunodunum*; D'Anvillius contra e distantia locorum inter Agedincum et ex nomine *Villa Belna in pago*

ditiore re frumentaria uteretur, obpugnare instituit idque biduo circumvallavit: tertio die missis ex oppido legatis de deditione, arma proferri, jumenta produci, DC obsides dari jubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium Legatum relinquit: ipse, ut quam primum iter conficeret Genabum Carnutum, proficiscitur, qui, tum primum ablato nuncio de obpugnatione Vellaunoduni, quum longius eam rem ductum iri existimarent, præsidium Genabi tuendi caussa, quod eo mitterent, comparabant. Huc biduo pervenit; castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum obpugnationem differt, quæque ad eam rem usui sint, militibus imperat; et, quod oppidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat, veritus, ne noctu ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare jubet. Genabenses, paullo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi, flumen transire cœperunt. Qua re per exploratores nunciata, Cæsar legiones, quas expeditas esse jusserat, portis incensis, intromittit atque oppido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti vivi caperentur, quod pontis atque itinerum angustiæ multitudini fugam intercluserant. Oppidum diripit atque incendit, prædam militibus donat, exercitum Ligerim transducit atque in Biturigum fines pervenit.

12. Vercingetorix, ubi de Cæsaris adventu cognovit, obpugnatione destitit atque obviam Cæsari proficiscitur. Ille oppidum (Biturigum, positum in via,) Noviodunum obpug-

Vastinensi, quod memoratur in Actis concilii Aurelianensis a. 862, docet potius fuisse *Beaune en Gatinois*. Eadem illa dissertatione Le Beuf oppidum Genabum adsignare studebat loco, cui hodie nomen *Gien le viel*. Verum, re adcuratius pensitata et detectis Aureliani veterum murorum ruderibus, palinodiam sibi cecinisse et Aureliano tribuiss e Genabum, testis est Schoepflinus, qui hoc exemplo suo operis clar. Le Beuf adscriptum reliquit.

Proferri. alii *conferri*.

Ut quam pr. inter fac. Genabum, ut primo quoque tempore, sine mora, contendere posset Genabum. *Proficiscitur*, inchoat iter, *er bricht auf*: nam hoc est proficisci. Quid ergo est in his absurdi aut obscuri? *Er bricht auf, um ohne Verzug auf Genabum los zu gehen*. Tamen multa sunt super h. l. disputata. Mutavi vulgarem distinctionem, et *iter facere Genabum* conjunxi. *M.* Sequentia huic expositioni favent. Ad Genabum enim mox moratur Cæsar. Clarkius contra et Oudend. ita rem capiunt: *ipse, ut quam primum iter* institutum *conficeret*, scil. Gergoviam adversus Vercingetorigem, *Genabum proficiscitur*. Tò *conficeret* est e cod. Leid. Vulgo *faceret*.

Quod eo mitterent. Hæc verba sunt supervacua. Si Carnutus Genabum præsidio tueri voluerunt, sponte intelligitur, præsidium eos mittere eo voluisse et debuisse. *M.*

Huc biduo pervenit. Vulgo inserunt *Cæsar*.

Continebat. v. ind. *M.* Negant *continere* eo sensu dici, quo *contingere*, unde hic Oud. mavult *contingebat*. ut mox c. 23. *inter se contingant trabes*. Videsis tamen, annon apud Plautum Stich. 3, 1, 44. *Utroque commeatus continet*, ista significatione dicatur.

Cuncti vivi. Bene sic junxit Oudend. e codd. diversis, quorum alii habent *cuncti*, alii *vivi*.

Multitudini. Alii *multitudinis*.

Obpugnatione (Gergoviæ, vid. c. 9) destitit. *M.* Vide notata, ad c. 4.

Bitur. pos. in via. Hæc, quia absunt

nare instituerat. Quo ex oppido quum legati ad eum venissent, oratum, ut sibi ignosceret suæque vitæ consuleret; ut celeritate reliquas res conficerat, quas pleraque erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari jubet. Parte jam obsidum tradita, quum reliqua administrarentur, Centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma jumentaque conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat. Quem simulatque oppidani conspexerunt atque in spem auxilii venerunt; clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido quum ex significatione Gallorum novi aliquid ab his iniri consilii intellexissent, gladiis destrictis portas occupaverunt, suosque omnes incolumes receperunt.

13. Cæsar ex castris equitatum educi jubet prœliumque equestre committit: laborantibus jam suis Germanos equites circiter CD submittit, quos ab initio secum habere instituerat. Eorum inpetum Galli sustinere non potuerunt atque in fugam conjecti, multis amissis, se ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus oppidani perterriti comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt seseque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Avaricum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum atque agri fertilissima regione, profectus est; quod, eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

14. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis, suos ad concilium convocat. Docet, "longe alia ratione esse bellum gerendum, atque "antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut "pabulatione et commeatu Romani prohibeantur; id esse "facile, quod equitatu ipsi abundent, et quod anni tempore "subleventur: pabulum secari non posse: necessario dispersos hostes ex ædificiis petere: hos omnes quotidie ab "equitibus deleri posse. Præterea salutis caussa rei familiaris commodo negligenda; vicos atque ædificia incendi

a plerisque codd. et edd. antiquis, Oudendorpius resecari vult. Addit vir ille doctus et hanc caussam, non Biturigum, fuisse oppidum, sed Æduorum (cap. 55), in finibus Biturigum, quo occupato demum in fines Biturigum Cæsar profectus sit. *M.* Videntur omnino delenda.

Committit. Alii *committi.*

Perduxerunt. scil. *protractos e latebris.* al. *produxerunt.*

Quod equitatu. Scripserat formam *et quod* judice Oud.

Deleri posse. al. *diripi.* Aliud quid latere suspicatur Oud.

Incendi oportere. Post hæc verba lacunam adgnoscit I. C. H. quia *hoc spatio* spectet ad locorum ante designatorum distantiam, quorum commemoratio desit; tum *harum rerum copiam* nihil habere, quo referatur; demum Boiam putat esse *Gergobinam* vel *Gergovinam Boiam* i. e. *Gergoviam Boiorum,* de qua c. 9. Vulgo tamen omnia bene cohærere

" oportere hoc spatio, a Boia quoque versus, quo pabulandi " causa adire posse videantur. Harum ipsis rerum copiam " subpetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum " opibus sublevantur; Romanos aut inopiam non laturos, " aut magno cum periculo longius ab castris progressuros: " neque interesse, ipsosne interficiant inpedimentisne exuant, " quibus amissis bellum geri non possit. Praeterea oppida " incendi oportere, quae non munitione et loci natura ab omni " sint periculo tuta; neu suis sint ad detractandam militiam " receptacula, neu Romanis proposita ad copiam commeatus " praedamque tollendam. Haec si gravia aut acerba videantur, " multo illa gravius aestimare debere, liberos, conjuges in " servitutem abstrahi, ipsos interfici: quae sit necesse acci- " dere victis."

15. Omnium consensu hac sententia probata, uno die amplius XX urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis civitatibus. In omnibus partibus incendia conspiciuntur; quae etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii proponebant, [quod se, prope] explorata victoria, celeriter amissa reciperaturos [confidebant]. Deliberatur de Avarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. Procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, " ne " pulcherrimam prope totius Galliae urbem, quae et praesidio " et ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogeren- " tur; facile se loci natura defensuros" dicunt " quod, prope " ex omnibus partibus flumine et palude circumdata, unum " habeat et perangustum aditum." Datur petentibus venia, dissuadente primo Vercingetorige, post concedente et precibus ipsorum et misericordia volgi. Defensores oppido idonei deliguntur.

putat, *hoc spatio* spectare ad *loca incendenda et harum rerum copiam* ad pabulationem et commeatum.

A Boia. Aut fatendum erit, esse hoc nomen oppidi, nobis incogniti; et quidni hoc fateamur? aut, Vossii et Cellarii suasu, *a Boiis* legetur: nam haec res gesta est in finibus Boiorum. vid. cap. 9. 10. *M.* Ursinus et Ciacconius gratis reponebant *ab hoste*. Davisius *Boiam* pro regione Boiorum poni autumat, ut 8, 9. *Venetia* Venetorum terra dicitur. Idem tamen ista verba *hoc est spatio a B. q. versus* (ut leguntur in edit. Jungermanni) e margine in textum inrepsisse putat. Alii saltem verba *a Boia* uncis includunt tanquam intrusa; habet tamen et Graecus *ἀπὸ τῆς Βοΐας*.

Progressuros. alii *processuros.*

Ipsosne—inpedimentisne: Ergo duplex *ne* est pro *utrum* et *an*. *M.*

Inpedimentisne. alii *inpedimentisve*, minus bene; istud boni cod. et edd. vet.

Proposita, parata, et veluti ad manum, ad deportandam inde copiam. *M.*

Aestimare. alii *aestimari.* Illud rectius.

Quod se, prope, et paulo post *confidebant*, certo delenda sunt; Oudendorpius dubitanter significavit, ea delenda videri. Alii libri non habent, *quod se prope*: ab aliis abest, *se prope*: alii pro *confidebant* ponunt *sperabant*. Haec sunt certa indicia verborum assuetorum. *M.*

16. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur et locum castris deligit, paludibus silvisque munitum, ab Avarico longe milia passuum XVI. Ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quæ ad Avaricum agerentur, cognoscebat et, quid fieri vellet, imperabat: omnes nostras pabulationes frumentationesque observabat, dispersosque, quum longius necessario procederent, adoriebatur, magnoque incommodo adficiebat: etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur.

17. Castris ad eam partem oppidi positis, Cæsar, quæ intermissa a flumine et a palude aditum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem adparare, vineas agere, turres duas constituere cœpit: nam circumvallare loci natura prohibebat. De re frumentaria Boios atque Æduos adhortari non destitit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adjuvabant; alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, consumserunt. Summa difficultate rei frumentariæ adfecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Æduorum, incendiis ædificiorum, usque eo, ut complures dies milites frumento caruerint et, pecore e longinquioribus vicis adacto, extremam famem sustentarent, nulla tamen vox est ab iis audita, Populi Romani majestate et superioribus victoriis indigna. Quin etiam Cæsar quum in opere singulas legiones adpellaret et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum obpugnationem diceret; universi ab eo, "ne id faceret," petebant: "sic se compluris annos illo imperante meruisse, ut "nullam ignominiam acciperent, numquam infecta re disce-"derent: hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam obpug-"nationem reliquissent: præstare, omnes perferre acerbi-"tates, quam non civibus Romanis, qui Genabi perfidia "Gallorum interissent, parentarent." Hæc eadem Centurionibus Tribunisque militum mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur.

18. Quum jam muro turres adpropinquassent, ex captivis Cæsar cognovit, Vercingetorigem consumto pabulo castra movisse propius Avaricum, atque ipsum cum equitatu expeditisque, qui inter equites prœliari consuessent, insidiarum

Pars intermissa ad flum. et a pal. non obducta flum. et pal. ubi non erat flumen et palus. Cf. c. 15. *M.*

Caruerint. Leg. *carerent.*

Adacto. i. e. coacto, compulso. Frustra Ciacc. et Ursinus volebant *ab acto.*

Quam non civ. subaudi *ut.* Sic emendatione non opus.

Qui Genabi—interissent. Cf. c. 3. *M.*

Qui—prœl. consuessent. Describuntur supra 1, 48. *M.*

caussa eo profectum, quo nostros postero die pabulatum venturos arbitraretur. Quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra mane pervenit. Illi, celeriter per exploratores adventu Cæsaris cognito, carros inpedimentaque sua in artiores silvas abdiderunt, copias omnis in loco aperto atque edito instruxerunt. Qua re nunciata, Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri jussit.

19. Collis erat, leniter ab infimo adclivis: hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque inpedita cingebat, non latior pedibus L. Hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimque distributi in civitates, omnia vada ac saltus ejus paludis certis custodiis obtinebant, sic animo parati, ut, si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore: ut, qui propinquitatem loci videret, paratos prope æquo Marte ad dimicandum existimaret; qui iniquitatem conditionis perspiceret, inani simulatione sese ostentare cognosceret. Indignantes milites Cæsar, quod conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio interjecto, et signum prœlii exposcentes, edocet, "quanto detrimento et quot virorum fortium "morte necesse sit constare victoriam: quos quum sic animo "paratos videat, ut nullum pro sua laude periculum recusent, "summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam "sua salute habeat cariorem." Sic milites consolatus, eodem die reducit in castra; reliquaque, quæ ad obpugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit.

20. Vercingetorix, quum ad suos redisset, proditionis insimulatus, quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod ejus discessu Romani tanta obportunitate et celeritate venissent; non hæc omnia fortuito aut sine consilio accidere potuisse; Regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quam ipsorum habere beneficio: tali modo adcusatus ad hæc respondit: "Quod castra movisset, factum inopia "pabuli, etiam ipsis hortantibus: quod propius Romanos ac"cessisset, persuasum loci obportunitate, qui se ipsum muni"tione defenderet: equitum vero operam neque in loco "palustri desiderari debuisse, et illic fuisse utilem, quo sint "profecti: summam imperii se consulto nulli discedentem

Arbitraretur. Sic Oud. e codd. Vulgo *arbitrabatur.*

Generatim. v. Ind. Et *in civitates* videtur delendum: nam *generatim* est h. l. *per genera s. civitates. M.*

Videret—cognosceret. Sic e codd. Clarkius et Oudendorpius: vulgo, *viderent, existimarent,* etc. *M.*

Sit, videat, recusent. Sic e codd. Oudendorpius: vulgo, *esset, videret recusarent. M.*

Sua salute, sua vita. *M.*

Insimulatus. alii non male *insimulatur.*

Fortuito. alii *fortuitu.* Conf. Oud ad Suet. Tib. 39.

"tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum inpelleretur; cui rei propter animi mollitiem studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent. Romani si casu intervenerint, fortunæ; si alicujus indicio vocati, huic habendam gratiam, quod et paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, et virtutem despicere, potuerint; qui, dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint. Imperium se ab Cæsare per proditionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quæ jam esset sibi atque omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere videantur. Hæc ut intellegatis," inquit, "a me sincere pronunciari, audite Romanos milites." Producit servos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat et fame vinculisque excruciaverat. Hi, jam ante edocti, quæ interrogati pronunciarent, "milites se esse legionarios" dicunt: "fame et inopia adductos clam ex castris exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopia premi, nec jam vires sufficere cuiquam, nec ferre operis laborem posse: itaque statuisse Imperatorem, si nihil in obpugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Hæc," inquit, "a me," Vercingetorix, "beneficia habetis, quem proditionis insimulatis, cujus opera sine vestro sanguine tantum exercitum victorem fame pæne consumtum videtis; quem, turpiter se ex hac fuga recipientem, ne qua civitas suis finibus recipiat, a me provisum est."

21. Conclamat omnis multitudo et suo more armis concrepat; quod facere in eo consuerunt, cujus orationem adprobant; summum esse Vercingetorigem ducem, nec de ejus fide dubitandum; nec majore ratione bellum administrari posse. Statuunt, ut decem milia hominum delecta ex omnibus copiis in oppidum submittantur, nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent; quod penes eos, si id oppidum retinuissent, summam victoriæ constare intellegebant.

22. Singulari militum nostrorum virtuti consilia cujusque

Ipsis remittere, se non urgere et instare, ut hoc vel illud credant, se pati eos uti sua opinione. *M.* Gr. *συγγνώσκειν*.

Hæc ut. alii *Quod ut.*

Operis laborem, eundi, muniendi. obpugnandi molestiam. Cf. c. 28. *M.*

Ex hac fuga. In aliis *hac* deest.

Delecta. Vossii codex *dilecti*. ut b. Hisp. 34. *interfecti sunt hominum milia* XXII. Alia exempla dat Oudend.

Quod penes eos. Clarke ex codd. *quod pæne in eo.* Sic et Græcus.

Si id oppidum. Τὸ *id* restituit Oudend. ex codd. et edd. Ita et Græcus.

Singulari—virtuti, quam in obpugnando Avarico demonstrabant: hanc enim urbem obpugnabant. vid. cap. 17 et 19 fin. *M.* Cæterum ante hoc caput lacunam esse arbitrantur vulgo; Vossius negat et omnia bene cohærere ostendit.

modi Gallorum occurrebant, "ut est summæ gentis solertiæ "atque ad omnia imitanda atque efficienda, quæ ab quoque "tradantur, aptissimum." Nam et laqueis falces avertebant, quas quum destinaverant, tormentis introrsus reducebant; et aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientius, quod apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; et nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis, adæquabant; et apertos cuniculos præusta et præacuta materia et pice fervefacta et maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusque adpropinquare prohibebant.

23. "Muris autem omnibus Gallicis hæc fere forma est.

Laqueis falces avertebant, falces murales (v. Ind. in *falx*) laqueis capiunt (Veget. de re mil. 4, 23), et sic avertunt a muro, ne ei infigantur. *M.*

Destinaverant, laqueo prehensas figebant, immotas tenebant, ne possent muro inmitti. v. Ind. *M.* Sic bene Turnebus Adv. 14, 11. et Vossius ad h. l. Eo facit Vitruvius 10, 12. *areæ—destinandæ firmiter*. Lipsius contra volebat *distinuerant*, invitis membranis audacter, quod placet et Hotomanno pro *averterant*.

Tormentis, an contortis funibus? Cf. omnino de B. Civ. 3, 9. *præfectis mulierum crinibus tormenta fecerunt*. Florus 2, 15, 10. *mulieres crines suos in tormentorum vincula contulerunt*. *M.* Adde Petron. cap. 102. *sine tormentorum injuria*. Quintil. declam. 19. *tormenta laxari*. Gratius cyneg. v. 26. *tormento adstringere*. Plaut. Curcul. 2, 1, 12. *tormento non potuit retineri ferreo*.

Aggerem cuniculis subtrahebant, cuniculis ductis efficiebant, ut agger, basis turrium, subsideret turribusque impositis subtraheretur. *M.*

Ferrariæ (fodinæ). Idem narravit supra 3, 21. *M.*

Turribus contabulaverant. Quid, sit *contabulare turres*, vid. in Ind. Sed *murum contabulare turribus* fortasse significat, aliam pone aliam turrim ponere circa murum, ut ex unius tabulato transiri possit in alterius tabulatum, sitque circa murum totum propemodum continuum tabulatum: uno verbo, cingere murum contabulatis turribus. Metaphr. Græc. πύργοις ἐπύργωσαν πᾶν τὸ τεῖχος. *M.*

Aggeri. An vallo, quo cingebatur urbs? Metaphr. Gr. σταύρωμα. *M.*

Agger quotidianus, tantum aggeris, quantum quotidie egerebatur et jaciebatur. *M.*

Agger exprimit turres, agger, basis turrium, surgens (dum altior in dies fit egesta majore copia terræ) facit, ut et turres surgant (altiores fiant). *M.* Sic *exprimere* est contrarium τοῦ *deprimere*.

Mali turrium committuntur, trabes longiores, quibus constare solent turres, superimponuntur altera alteri et colligantur, ut quam longissimæ fiant. *M.*

Apertos cuniculos — morabantur, aperturam seu exitum cuniculi replebant et obstruebant multis rebus, et sic morabantur hostes, ne possent adire. Ut si dicam, *hiatum antri moror*, in hiatu antri pono aliquid, quod ingredi aut egredi volentes moratur et impedit. *M.* Ceterum totum hunc locum mutilum statuit I. C. H. eumque sic refingit: *nostrarum turr. altit. et, quantum inter has quotid. labor aggerem exesserat* (Græcus habet ἀνέψων) *cuniculis suarumque turrium malis* (i. e. damnis) *divexabant et apertis cuniculis, vineasque nostras præusta* etc.

"Trabes directæ, perpetuæ in longitudinem, paribus inter-
"vallis distantes inter se binos pedes, in solo conlocantur; hæ
"revinciuntur introrsus et multo aggere vestiuntur. Ea au-
"tem, quæ diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effar-
"ciuntur. His conlocatis et coagmentatis alius insuper ordo
"adjicitur, ut idem illud intervallum servetur, neque inter
"se contingant trabes, sed paribus intermissæ spatiis, singulæ
"singulis saxis interjectis, arte contineantur. Sic deinceps
"omne opus contexitur, dum justa muri altitudo expleatur.
"Hoc quum in speciem varietatemque opus deforme non est,
"alternis trabibus ac saxis, quæ rectis lineis suos ordines ser-
"vant; tum ad utilitatem et defensionem urbium summam
"habet opportunitatem; quod et ab incendio lapis et ab
"ariete materia defendit, quæ, perpetuis trabibus pedes
"quadragenos plerumque introrsus revincta, neque per-
"rumpi, neque distrahi potest."

24. Iis tot rebus inpedita obpugnatione, milites, quum toto tempore luto, frigore et adsiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia hæc superaverunt et diebus XXV aggerem, latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX, exstruxerunt. Quum is murum hostium pæne contingeret, et Cæsar ad opus consuetudine excubaret militesque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur: paullo ante tertiam vigiliam est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant: eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere

Trabes directæ, gerade Balken. v. Ind. Mox dicit, *rectis lineis. M.*

Perpetuæ in long. continuata serie nexæ (h. e. sic, ut extrema extremis coeant, vel extremitas unius extremitati alterius inligata infixaque sit), et quidem in longitudinem. Sic, monente Oudendorpio, hoc intellexit Lambertus Bos in animadv, ad Cæs. p. 21, firmavitque sententiam conferendo Josephi loco (Bell. Jud. 7, 38), qui in ed. Havercampiana exstat lib. 7, c. 8. §. 5. Locus ipse nostro est ita similis, ut necessario cum eo sit conferendus. *M.*

Distantes, quoad altitudinem. *M.*

In solo conlocantur, humi ponuntur, in solo porriguntur: non autem solo infiguntur sic, ut erectæ stent. Monuerunt Davis. et Clark. *M.*

Hæ revinciuntur, copulantur per trabes alias, oblique impositas illis directis et humi porrectis. Monuerunt Rhellicanus et Hotomannus. *M.* Codd. quidam *ære vinciuntur*, quod ortum ex *hæ*, scripto sine adspiratione.

Introrsus, ergo in latitudinem. *M.*

Aggere, terra egesta. *M.*

Adjicitur. Gr. ἐπιβάλλουσι.

Intermissæ spatiis. Frustra Hotom. *intermissis.* Sic enim et cap. 70. *planities intermissa collibus.*

Singulis saxis, singulis saxorum stratis s. ordinibus. *M.*

Ac saxis. Male Scaliger et recentiores *aut*, vitio operarum, ut videtur.

Materia, quidquid præter lapides in eo muro est. *M.*

Pedes quadragenos. An hoc longitudinem singularum trabium indicat? *M.*

Revincta. An, *revinctis?* Sed ut omnino quamlibet admonitionem libenter feram, ita in hujusmodi præsertim loco si erroris fuero accusatus, non mirabor me errasse. Tractavit locum Lipsius Poliorcet. 2, 8 et 3, 5. *M.*

turrium eruptio fiebat. Alii faces atque aridam materiem de muro in aggerem eminus jaciebant, picem reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant; ut, quo primum occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. Tamen, quod instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, pluresque partitis temporibus erant in opere, celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent aggeremque interscinderent, omnis vero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret.

25. Quum in omnibus locis, consumta jam reliqua parte noctis, pugnaretur, semperque hostibus spes victoriæ redintegraretur; eo magis, quod deustos pluteos turrium videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animum advertebant; semperque ipsi recentes defessis succederent, omnemque Galliæ salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur: accidit, inspectantibus nobis, quod, dignum memoria visum, prætermittendum non existimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus sevi ac picis transditas glebas in ignem e regione turris projiciebat, scorpione ab latere dextro transjectus exanimatusque concidit. Hunc ex proximis unus jacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius et tertio quartus; nec prius ille est a propugnatoribus vacuus relictus locus, quam, restincto aggere atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus.

26. Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante et jubente Vercingetorige. Id, silentio noctis conati, non magna jactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant, et palus perpetua, quæ intercedebat, Romanos ad insequendum

Picem reliquasque. Intrusit heic Hotom. *alii*, quem Scaliger secutus, perperam.

Occurreretur. Sic Scal. bene e codice suo. Vulgo *curreretur*. Respice ad 3, 4.

Pluresque. Al. *duæque*. *M.*

Pluteos. v. Ind. *M.*

Apertos, non tectos. *M.*

Animum advert. Sic codd. quidam; alii *animadvertebant*. Cf. 1, 24.

Vestigio temp. v. Ind.

Scorpio, auctore Vegetio (de re mil. 4, 22), ideò nuncupatus est, quod parvis subtilibusque spiculis infert mortem. Idem Vegetius retulit inter machinas bellicas, quibus obsessi se defendere consueverunt; et sic de B. Afric. c. 29 et 31 legitur: sed in nostro loco et de B. Afr. c. 56 est in machinis, quibus obsidentes utuntur. Hoc tamen est leve: nam redit eodem, sive obpugnando sive defendendo noceat scorpio. Machinam multis descripsit Ammianus Marcellinus (23, 4), cujus locum Gesnerus in Thes. L. L. interpretatus est. Idem Ammianus (19, 7) dicit: *per scorpionum ferreas fundas rotundi lapides acti sunt*. Videntur ergo veteres ope scorpionis varii generis tela torsisse; ipsa vero machina ejusque tractatio, ut Gesnerus monuit, fortasse diversis temporibus diversa fuit. *M.*

Exanimato altero. alii *alteri*.

Omni parte. alii *omni ea parte*. sic et Græcus.

Profugere. hellenismus. Ita et 71. et 8, 44. Afr. 78.

tardabat. Jamque hoc facere noctu adparabant, quum matres familiæ repente in publicum procurrerunt flentesque, projectæ ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se et communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam naturæ et virium infirmitas inpediret. Ubi eos in sententia perstare viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare et significare de fuga Romanis cœperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consilio destiterunt.

27. Postero die Cæsar, promota turri directisque operibus, quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus, quod paullo incautius custodias in muro dispositas videbat, suos quoque languidius in opere versari jussit et, quid fieri vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatur, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent: his, qui primi murum adscendissent, præmia proposuit militibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus evolaverunt murumque celeriter compleverunt.

28. Hostes, re nova perterriti, muro turribusque dejecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo, ut, si qua ex parte obviam contra veniretur, acie instructa depugnarent. Ubi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne om-

Matres familiæ. Ita codd. Conf. 1, 50. et Ind. *M.* al. *familias.*

Naturæ. alii *natura* per ἓν διὰ δυοῖν.

Directisque operibus. Oud. sic explicat: *oppidum versus promotis et institutis, sive ita dispositis, ut operibus illis jam factis noceri et adpropinquari possent urbi.* Lectio non videtur certa: habent enim alii *derectis,* alii *directis, derelictis, erectis,* item codd. quidam, metaphr. Græc. et edd. plerique *perfectis:* tamen si Cæsar *perfectis* scripsisset, nemo hoc mutasset. Sequor ergo Oudendorpium et locum intelligo sic, ut si Cæsar scripsisset: *promota turri directisque* (ad urbem aliis) *operibus* (machinis, obpugnando destinatis). Cf. cap. 19 extr. *M.*

In occulto est mera explicatio verborum *intra vineas,* nec expressit metaphr. Græca et abest a codd. quatuor: nam qui sunt intra vineas, medias inter vineas (v. Ind.), hi sunt vineis s. machinis illis tecti. Quod ergo intra vineas fit, id fit in occulto, ut hostes id cernere nequeant. Lectionis variæ aut sunt falsæ, ut *extra vineas:* aut sunt interpretamenta, ut *extra castra,* vel, *juxta vineas:* aut sunt a librariis e pluribus conflatæ, ut *extra castra vineas,* seu *extra castra vineasque:* legitur etiam in codd. pluribus, *legionibus expeditis,* recte. Ergo, quo et Oudendorpius inclinat, legendum erit: *Legionibus intra vineas expeditis, cohortatur,* (malim cum aliis, *cohortatus,*) *ut aliquando* — — Hanc constructionem imperiti non potuerunt concoquere, etsi recta est; sed putarunt *legiones cohortatur* esse conjungendum. *M.*

Expeditas, ad pugnam remque gerendam paratas. *M.*

Adscendissent. Cod. Andin. *escendissent.* conf. Gronov. ad Liv. 2, 28.

Obviam deleverim: est interpretamentum verbi: *contra.* Idem Hotomanno visum est. *M.* Ursinus cum Faerno expungit *contra.* Si vulg. verum, pleonasmus est, qualis C. 3, 61. *vulgo, universi.*

nino spes fugæ tolleretur, abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti inpetu petiverunt: parsque ibi, quum angusto portarum exitu se ipsi premerent, a militibus: pars, jam egressa portis, ab equitibus est interfecta; nec fuit quisquam, qui prædæ studeret. Sic et Genabensi cæde et labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XXXX milium, vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido ejecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. Quos ille, multa jam nocte, silentio ex fuga excepit, (veritus, ne qua in castris ex eorum concursu et misericordia vulgi seditio oriretur,) ut, procul in via dispositis familiaribus suis principibusque civitatum, disparandos deducendosque ad suos curaret, quæ cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

29. Postero die concilio convocato consolatus cohortatusque est, "ne se admodum animo demitterent, neve perturbarentur incommodo: non virtute, neque in acie vicisse "Romanos, sed artificio quodam et scientia obpugnationis, "cujus rei fuerint ipsi inperiti: errare, si qui in bello omnis "secundos rerum proventus exspectent: sibi numquam pla"cuisse, Avaricum defendi, cujus rei testes ipsos haberet; "sed factum inprudentia Biturigum et nimia obsequentia "reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur: id tamen se "celeriter majoribus commodis sanaturum. Nam, quæ ab "reliquis Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia ad"juncturum atque unum consilium totius Galliæ effecturum, "cujus consensu ne orbis quidem terrarum possit obsistere:

Spes. Cod. reg. *spes omnis.*

Genabensi cæde. Cf. cap. 3. *M.*

Labore operis, quia in munitione tantum laboris et molestiæ exhauriendum fuerat. Conf. c. 20. *M.*

Ex omni eo numero. Id eo addunt boni codd. et amat ita struere noster. Vid. c. 79. *omnem eam planitiem.* Al. 9. *omni illa regione.*

Ex fuga excepit. Alii contra omnes fere codices; *sic ex fuga excepit.* Voluere locum explicàre: nam *sic* intelligendum est. *M.* Cf. not. ad 3, 14. 5, 15. i. e. intercepit in via.

Disparandos, sejungendos, separandos. Vid. Plautus in prologo Rud. v. 6. Duo codd. habent, *dispertiendos.* Sic Oudendorpius h. l. explicat, defendit et illustrat. Addatur Cic. de Invent. 1, 28. ubi *disparare* explicatur verbo separare. *M.*

Ad suos, in eam partem castrorum, ubi sui erant. Ergo cum exercitus Gallicus constaret multarum civitatum hominibus, homines singularum civitatum tenebant singulas castrorum partes. Qui igitur nunc e fuga excipiuntur, hi deducuntur in eam partem castrorum, in qua populares eorum seorsim erant. Cf. *generatim* in Ind. et cap. 36. *M.*

In acie. Sic noster passim. alii *acie.*

Proventus. Vulgo *eventus;* sed illud Davis. et Oudendorp. bene defenderunt. Exemplum v. in Ind. *M.* Conf. et Suet. Aug. 94. et Val. Max. 3, 2, 5. extr.

Obsequentia. De re v. cap. 15. *M.* De verbo v. Berger de pulcrit. orationis, p. 427. Refertur ad misericordiam vulgi cap. præced.

Consensu. Vulgo *consensui.* Cf. 1, 16. *M.*

"idque se prope jam effectum habere. Interea æquum esse, "ab iis communis salutis caussa inpetrari, ut castra munire "instituerent, quo facilius repentinos hostium inpetus sus- "tinere possent."

30. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, maxime, quod ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat et conspectum multitudinis fugerat: plusque animo providere et præsentire existimabatur, quod, re integra, primo incendendum Avaricum, post deserendum censuerat. Itaque, ut reliquorum imperatorum res adversæ auctoritatem minuunt, sic hujus ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur: simul in spem veniebant ejus adfirmatione de reliquis adjungendis civitatibus, primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt, et sic sunt animò consternati, homines insueti laboris, ut omnia, quæ imperarentur, sibi patienda et perferenda existimarent.

31. Nec minus, quam est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adjungeret, atque earum principes donis pollicitationibusque adliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola aut amicitia facillime capi posset. Qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestiendosque curat. Simul ut deminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus, quem, et quam ante diem in castra adduci velit; sagittariosque omnes, quorum erat permagnus in Gallia numerus, conquiri et ad se mitti jubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. Interim Teutomatus, Olloviconis filius, rex Nitiobrigum, cujus pater ab Senatu nostro amicus erat adpellatus, cum magno equitum suorum numero, et quos ex Aquitania conduxerat, ad eum pervenit.

32. Cæsar, Avarici complures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti et reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore atque inopia refecit. Jam prope hieme confecta, quum ipso anni tempore ad gerendum bellum vo-

Et consp. multitud. Sic boni codd. et edd. vet. Vulgo recentiores *neque*.

Avar. — *censuerat.* Conf. c. 14. *M.*

Patienda et perferenda. Sic Oud. ex codd. restituit. Ita et Horat. Ep. 1, 15, 17.

Donis pollic. Alii inepte *bonis pollicitationibus*.

Quorum oratione aut amic. capi quisque posset. Hunc esse ordinem verborum, Clarkius et Oudend. monuerunt: et sic metaphrastes Græcus interpretatus est. *M.* Pro *aut orat. subd.* Scaliger vitio operarum *et or. subd.* quod dein ad alias editiones fluxit. *Capi* in aliis deest.

Rex Nitiobrigum. De his Vercingetorigi conciliatis vid. c. 7. *M.* Nomen viri c. 46. mire variatur in codd. Græcus habet *Τευτεμάνος*. Mihi non dubium est, legendum *Teutomarus*; hæc terminatio a *mar*, celebris, frequens fuit in nominibus antiquis Celticis. Sic *Virdumarus* et similia.

caretur ed ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex paludibus silvisque elicere, sive obsidione premere posset; legati ad eum principes Æduorum veniunt, oratum, "ut "maxime necessario tempore civitati subveniat: summo esse "in periculo rem; quod, quum singuli magistratus anti- "quitus creari atque regiam potestatem annum obtinere "consuessent, duo magistratum gerant et se uterque eorum "legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Convic- "tolitanem, florentem et inlustrem adolescentem; alterum "Cotum, antiquissima familia natum, atque ipsum hominem "summæ potentiæ et magnæ cognationis; cujus frater Vale- "tiacus proximo anno eumdem magistratum gesserit: civita- "tem omnem esse in armis, divisum senatum, divisum popu- "lum; suas cujusque eorum clientelas. Quod si diutius "alatur controversia, fore, uti pars cum parte civitatis con- "fligat; id ne accidat positum in ejus diligentia atque auc- "toritate."

33. Cæsar, etsi a bello atque hoste discedere detrimentosum esse existimabat, tamen, non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent, ne tanta et tam conjuncta Populo Romano civitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornasset, ad vim atque ad arma descenderet, atque ea pars, quæ minus sibi confideret, auxilia a Vercingetorige arcesseret, huic rei prævertendum existimavit; et quod legibus Æduorum iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de jure aut de legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Æduos proficisci statuit, senatumque omnem, et quos inter controversia esset, ad se Decetiam evocavit. Quum prope omnis civitas eo convenisset, docereturque, paucis clam convocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem a fratre renunciatum, quum leges duo ex una familia, vivo utroque, non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse

Annum obtinere. Conf. I, 16. *M.* Alii *annuam.*

Valetiacus. Alii *Vedeliacus.* sed et Græcus Βαλητιακός.

Populum in suas. Deleverim *in*, quia a codd. plerisque et edd. vett. abest, et ipse Oud. agnovit, Scaligerum primum illud *in* exhibuisse. Ergo sic procurrit oratio: *div. senatum, div. populum; suas cuj. e. clientelas* (esse). Frangit vim orationis illud *in*. *M.* Omnino delendum delevi.

Detrimentosum. vid. Ind. *M.* Codd. quidem *detrimento suo.*

De legibus. Bene sic repetitur præpositio more Cæsaris, auctoritate codd.

Decetiam. Hoc nomen Ursinus in suo codice, et Oudend. in septem MSS. optimis reperit. Alii habent *etiam*, aut omnino omittunt hoc verbum. Ursinum Scaliger et Cellarius jam secuti erant. Wesselingius in nota ad Antonini itinerar. p. 367. Ursinum probavit. *M.* Hodie *Decize.* Cf. D'Anville Not. de la Gaule.

Duo. Sic et 5, 38. Cf. Gron. ad Liv. 35, 21. Vulgo *duos.*

prohiberent: Cotum imperium deponere coëgit; Convictolitanem, qui per sacerdotes more civitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere jussit.

34. Hoc decreto interposito, cohortatus Æduos, ut controversiarum ac dissensionum obliviscerentur atque, omnibus omissis his rebus, huic bello servirent, eaque, quæ meruissent, præmia ab se, devicta Gallia, exspectarent equitatumque omnem et peditum milia X sibi celeriter mitterent, quæ in præsidiis rei frumentariæ caussa disponeret, exercitum in duas partes divisit; IIII legiones in Senones Parisiosque Labieno ducendas dedit; VI ipse in Arvernos, ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver duxit: equitatus partem illi adtribuit, partem sibi reliquit. Qua re cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, ab altera Elaveris parte iter facere cœpit.

35. Quum uterque utrique esset exercitus in conspectu fereque e regione castra poneret, dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias transducerent, erat in magnis Cæsari difficultatibus res, ne majorem æstatis partem flumine inpediretur; quod non fere ante autumnum Elaver vado transiri solet. Itaque, ne id accideret, silvestri loco

Imperium. Vulgo *magistratum* contra Codd. teste Oudendorpio. *M.* Glossa erat.

Intermissis magistratibus. Adsentior Davisio, *intromissis mag.* legenti, e vestigiis metaphraseos Græcæ, quæ παυόντων τῶν ἀρχόντων habet. Accedere mihi videtur hæc caussa, quod Cæsar singula singulis opponit, et Cotum *a fratre*, Convictolitanem *a sacerdotibus*; illum *paucis clam convocatis*, hunc *intromissis magistratibus* creatum dicit. Clarkius etiam probavit emendationem Davisii; sin cui vulgata placeat, putat sensum esse posse, *quo tempore vacabat magistratus.* Sed nonne hæc esset περίττωσις plane supervacua? Lamberti Bosii conjectura, ex ejus animadv. ad Cæs. p. 22. ab Oudendorpio jam prolata, *intermistis magistratibus*, rem eamdem, quam Davisii emendatio, exprimit. *M.* Dubitat Oud. an non *intromittere* valere possit admittere.

His rebus. Oud. restituit *his* e codd. et edd. vet.

Elaveris. Hoc est additamentum recentius. Cæsar scripserat, *ab altera parte:* alius deinde explicavit sic, *ab altera fluminis parte:* alius, *ab altera Elaveris parte*; nam hæc est varietas scripturæ in h. l. Videtur Oudendorpio idem placuisse, etsi fluctuat. *M.*

Quum uterque—poneret. Tam multiplex est h. l. varietas, diligenter enarrata ab Oudendorpio, ut vulgata lectio non possit certo dici a Cæsare profecta, et locum additamentis obrutum esse adpareat, quibus resectis fortasse prima lectio reperiri poterit, quam fuisse puto hanc: *Quum utrimque essent in conspectu, fere castris castra opponebant. Dispositis*—Sic *utrimque* explicatum est adscriptis verbis, *uterque exercitus*; et *e regione* quale sit glossema, facile intelligitur. *Opponere* est a Lipsio; codd. enim verbum simplex *ponere* habent. Ceterum *que* post *fere* abest a quibusdam, et *ponebant* in pluribus legitur. *M.* In multis codd. et edd. vet. legitur, *Quum uterque utrinque exissent.* Morus dederat *e reg. castris castra p.* Sic et Oud. in ed. priore cum Scaligero et aliis, sed in ed. posteriore recte τὸ *castris* omisit.

Non fere ante. Cod. Leid. *non fere nisi ante.* Sensu eodem. In caussa nives in montibus liquefactæ.

castris positis, e regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum duabus legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit, captis (quartis) quibusque cohortibus, uti numerus legionum constare videretur. His, quam longissime possent, progredi jussis, quum jam ex diei tempore conjecturum caperet, in castra perventum, iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. Celeriter effecto opere legionibusque transductis, et loco castris idoneo delecto, reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

36. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit, equestrique prœlio eo die levi facto, perspecto urbis situ, quæ, posita in altissimo monte, omnis aditus difficiles habebat, de expugnatione desperavit; de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix, castris prope oppidum in monte positis, mediocribus circum se intervallis separatim singularum civitatium copias conlocaverat; atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, qua despici poterat, horribilem speciem præbebat: principesque earum civitatium, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce quotidie ad se jubebat convenire,

Captis—cohortibus. Et hæc est incerta lectio. Pro *captis* pauci codd. recentes habent *demtis*: verbum numeri *quartis* abest a plerisque: *quibusque* non nisi in uno cod. videtur exstare, pro quo codd. omnes *quibusdam* habent, præter unum, in quo est *quidem*. Sic per codd. verior lectio erit: *captis quibusdam cohortibus*. Etsi autem res certa est, Cæsarem efficere voluisse, ne hostes sentirent, duas legiones restitisse in occulto; sed ut putarent, omnes sex legiones (vid. c. 34) esse integras: tamen quæri potest, quid hoc sibi velit, eum hoc effecisse, *captis quibusdam cohortibus*. Haud dubie ex his *cohortibus quibusdam* confecit aliquam militum manum, quæ videretur esse instar duarum legionum relictarum. Vitium est in verbo *captis*. Ceterum rem, hoc capite narratam, repetiit Polyænus in Strateg. 8, 23, 9. Conf. Dio Cass. 40, 35. *M.* Cellarius probat lectionem *demtis quartis quibusque cohortibus* et admittit expositionem D. Vossii: Cæsar sex legiones in Arvernos duxit (cap. 34.) secundum flumen Elaver ad Gergoviam, dein, cum id flumen æstu transire non posset, cum duabus legionibus restitit, quas demta quaque quarta cohorte confecit: reliquas copias misit. Sic ex LX cohortibus captæ XV speciem duarum legionum et XLV reliquæ sex legionum speciem præbebant.

Transductis. Cod. Carrar. *transmissis.*

De expugnatione —constituit. Sensus est perspicuus: vidit, non posse urbem capi, etsi obsideretur: voluit tamen eam obsidione aliquamdiu premere, sed commeatu antea proviso. Et hic sensus in metaphr. Græc. expressus est. Cum autem codd. aliquot non habeant verba, *desperavit, de obsessione*, quæ et Julius Celsus omisit: cumque alii rursus *obpugnatione* pro *expugnatione* exhibeant: non male suspicatur Oudendorpius, Cæsarem simpliciter scripsisse: *de obpugnatione non prius agendum constituit. M.* Si proba est lectio vulgata, intelligenda est *expugnatio subita*.

Prope oppidum. al. *pro oppido.*

Qua despici poterat in castra Romana. Cf. c. 45. *M.*

seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur: neque ullum fere diem intermittebat, quin equestri prœlio, interjectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis, egregie munitus atque ex omni parte circumcisus: (quem si tenerent nostri, et aquæ magna parte et pabulatione libera prohibituri hostes videbantur; sed is locus præsidio ab iis non nimis firmo tenebatur:) tamen silentio noctis Cæsar, ex castris egressus, prius quam subsidio ex oppido veniri posset, dejecto præsidio potitus loco, duas ibi legiones conlocavit, fossamque duplicem duodenum pedum a majoribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent.

37. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Convictolitanis Æduus, cui magistratum adjudicatum a Cæsare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernis pecunia, cum quibusdam adolescentibus conloquitur, quorum erat princeps Litavicus atque ejus fratres, amplissima familia nati adolescentes. Cum iis præmium communicat hortaturque, "ut se liberos et "imperio natos meminerint: unam esse Æduorum civitatem, "quæ certissimam Galliæ victoriam distineat; ejus auctori-"tate reliquas contineri; qua transducta, locum consistendi "Romanis in Gallia non fore: esse nonnullo se Cæsaris bene-"ficio adfectum, sic tamen, ut justissimam apud eum caussam "obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere: cur "enim potius Ædui de suo jure et de legibus ad Cæsarem "disceptatorem, quam Romani ad Æduos, veniant?" Celeriter adolescentibus et oratione magistratus et præmio

Periclitaretur. Plane sic 2 8. et Al. c. 13. nil ergo correctione opus.

Prohibituri. Cod. Reg. *prohiberi.*

Non nimis firmo. Canterus Var. Lect. 2, 28. *non minus firmo.* et sic exhibet cod. Norvic. sed præstat vulg. Verum quod mox sequitur *tamen* mutandum est in *tum*, ut est in edit. Rob. Stephani. Hotom. satis acute dabat: *non nimis firmo tamen tenebatur.* Omissum a librario adverbium loco motum videri potest.

Adjudicatum. alii *adsignatum.*

Demonstravimus. cap. 33. De his Æduorum molitionibus cf. Dio Cass. 40, 37. *M.*

Litavicus. Numos ejus duo ex auro profert Bouteroue des Monnoyes de France p. 48. Exhibet eos et Havercamp. ad Orosium 6, 11. additque tertium ex suo museo. Epigraphe ibi occurrit LITA, vel LITAVI. Quod pone caput conspicitur *c* notat *Cabillonum.* Priores duo numos offert etiam Pellerin Rec. 1. tab. 5, 5, et Rec. 3, tab. 124, 6. In posteriore autem epigraphen LITAV perperam in LITAN convertendam statuit et de *Litanobriga* explicat, cujus mentio in itin. Antonini.

Præmium communicat, pecuniam, qua sollicitatus fuerat. *Hotomannus.* Altera lectio *primum,* quæ etiam in metaphr. Græc. occurrit, nihil est. *M.*

Distineat. Al. *detineat.* i. e. moretur. sed v. Ind.

Disceptatorem. Aliæ lectiones, *disceptaturi, disceptatum,* sunt corruptiones veræ lectionis. *M.*

Oratione. al. *ratione.*

deductis, quum se vel principes ejus consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur, quod civitatem tenere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebat. Placuit, uti Litavicus decem illis milibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur atque ea ducenda curaret, fratresque ejus ad Cæsarem præcurrerent. Reliqua, qua ratione agi placeat, constituunt.

38. Litavicus, accepto exercitu, quum milia passuum circiter XXX ab Gergovia abesset, convocatis subito militibus, lacrimans, "Quo proficiscimur," inquit, "milites? Omnis "noster equitatus, omnis nobilitas interiit: principes civitatis, "Eporedirix et Virdumarus, insimulati proditionis, ab Romanis "indicta caussa interfecti sunt. Hæc ab iis cognoscite, qui ex "ipsa cæde fugerunt: nam ego, fratribus atque omnibus meis "propinquis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt, "pronunciare." Producuntur ii, quos ille edocuerat, quæ dici vellet, atque eadem, quæ Litavicus pronunciaverat, multitudini exponunt: "omnes equites Æduorum interfectos, "quod conlocuti cum Arvernis dicerentur; ipsos se inter "multitudinem militum occultasse atque ex media cæde "profugisse." Conclamant Ædui et Litavicum, ut sibi consulat, obsecrant. "Quasi vero," inquit ille, "consilii sit res "ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere et cum "Arvernis nosmet conjungere. An dubitamus, quin, nefario "facinore admisso, Romani jam ad nos interficiendos con"currant? Proinde, si quid est in nobis animi, persequamur "eorum mortem, qui indignissime interierunt atque hos "latrones interficiamus." Ostendit cives Romanos, qui ejus præsidii fiducia una erant. Continuo magnum numerum frumenti commeatusque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios tota civitate Æduorum dimittit, eodem

Præmio deductis, a societate Romana ad Gallos, ut antea Ædui *transducti* a Romanis ad Gallos. Ergo non opus est, cum Vossio *præmii spe ductis* legere, aut cum aliis dubitare, an *deduci* possit poni pro *adduci*. Manet verbo sua vis, deduci ab sociis. *M*. Græcus χρημάτων ἐλπίδι.

Decem illis milibus. Vid. cap. 34. *M*.

Equitatus, nobilitas. Extremo hoc capite, *equites et principes*. *M*.

Epor. et Vird. Hi cum equitatu ad Cæsarem præcurrerant. Cf. c. 39. *M*.

Eporedirix, vulgo *Eporedorix*. Verum clar. Millinus in Mon. ant. ined. t. 1. p. 146. e lapide detecto a. 1792 in fundamentis arcis Borvonis (*Bourbon Lancy*) docet, ducis nomen esse quale dedimus, ejusque filium *Magnum* clientem fuisse Cæsaris adsumto nomine *C. Julii*. En monumentum:

C. IVLIVS EPOREDIRIGIS F. MAGNVS
PRO L. IVLIO CALENO FILIO
BORMONIEE DAMONAE
VOT. SOI

ubi l. penult. legendum BORVONI ET et ultima VOTVM SOLVIT.

Virdumarus, vulgo *Viridomarus*. Aat in codd. variis et in fastis Romanis triumphalibus legitur *Virdumarus*, quod nomen Schottus restituit apud Victorem de Viris ill. c. 45. Ita etiam Propertius 4, 10, 41. ubi videndus Broukhusius.

Omnes equites alii *multos*.

mendacio de caede equitum et principum permovet; hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas injurias persequantur.

39. Eporedirix Æduus, summo loco natus adolescens et summae domi potentiae et una Virdumarus, pari aetate et gratia, se genere dispari, quem Caesar, sibi ab Divitiaco transditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. His erat inter se de principatu contentio et in illa magistratuum controversia alter pro Convictolitane, alter pro Coto, summis opibus pugnaverant. Ex iis Eporedirix, cognito Litavici consilio, media fere nocte rem ad Caesarem defert; orat, "ne patiatur, civitatem pravis adolescentium "consiliis ab amicitia Populi Romani deficere, quod futurum "provideat, si se tot hominum milia cum hostibus con"junxerint, quorum salutem neque propinqui neglegere, "neque civitas levi momento aestimare posset."

40. Magna adfectus sollicitudine hoc nuncio Caesar, quod semper Æduorum civitati praecipue indulserat, nulla interposita dubitatione legiones expeditas quatuor equitatumque omnem ex castris educit: nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, quod res posita in celeritate videbatur. C. Fabium Legatum cum legionibus II castris praesidio relinquit. Fratres Litavici quum comprehendi jussisset, paullo ante reperit ad hostes profugisse. Adhortatus milites, "ne necessario tempore itineris labore permoveantur," cupidissimis omnibus, progressus milia passuum XXV, agmen Æduorum conspicatus, inmisso equitatu, iter eorum moratur atque inpedit interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedirigem et Virdumarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari suosque adpellare jubet. Iis cognitis et Litavici fraude perspecta, Ædui manus tendere, deditionem significare et projectis armis mortem deprecari incipiunt. Litavicus cum suis clientibus, "quibus more "Gallorum nefas est, etiam in extrema fortuna deserere "patronos," Gergoviam profugit.

Permovet. alii *permonet.* male.

Injurias. passive sumitur. V. Gellius 9, 12.

Perduxerat. Mallet Oudend. *Produxerat.*

Pugnaverant. Bene sic codd. et edd. vet. Alii *pugnaverat.*

Quorum salutem — posset. Ergo Ædui non deserent illa tot millia suorum, nec contra eos cum Caesare consentient. *M.*

Ad contrahenda castra. Hoc quid sit, ex alio loco (5, 49) disci potest. Conf. mox c. 41, ubi haec castra dicuntur fuisse magna, magno ambitu. Add. Jul. Celsus p. 138. *M.*

Posita in cel. vid. Vulgo *in celer. pos. esse vid.* Correxit Oud. e codd.

Ne quemquam interfic. Cod. Oxon. *ne quis quem interficiat,* ut 5, 58. Probant Wasse et Oudendorp.

41. Cæsar, nunciis ad civitatem Æduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos jure belli interficire potuisset, tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergoviam movit. Medio fere itinere equites, ab Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt; summis copiis castra obpugnata demonstrant; quum crebro integri defessis succederent nostrosque adsiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuo esset eisdem in vallo permanendum; multitudine sagittarum atque omni genere telorum multos vulneratos: ad hæc sustinenda magno usui fuisse tormenta: Fabium discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere ceteras pluteosque vallo addere et se in posterum diem similem ad casum parare. His rebus cognitis, Cæsar summo studio militum ante ortum solis in castra pervenit.

42. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Ædui, primis nunciis ab Litavico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Inpellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas, quæ maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeant pro re comperta. Bona civium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in servitutem abstrahunt. Adjuvat rem proclinatam Convictolitanis plebemque ad furorem inpellit, ut, facinore admisso, ad sanitatem pudeat reverti. M. Aristium Tribunum militum, iter ad legionem facientem, data fide ex oppido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi caussa ibi constiterant. Hos continuo in itinere adorti, omnibus inpedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsidant; multis utrimque interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant.

43. Interim nuncio adlato, omnes eorum milites in potestate Cæsaris teneri, concurrunt ad Aristium; nihil publico factum consilio demonstrant; quæstionem de bonis direptis decernunt; Litavici fratrumque bona publicant; legatos ad Cæsarem sui purgandi gratia mittunt. Hæc faciunt recuperandorum suorum caussa: sed, contaminati facinore et capti

In periculo fuerit. Clarke præfert *esset* e cod. Regio, sed non necesse. Intellige *fuerit* tum, quum equites dimissi.

Eisdem, militibus. Ergo non legendum *eodem*.

Omni genere tel. Sic codd. bene. alii *omnis generis*.

Tormenta. Si non necessaria, ingeniosa tamen est emendatio Hotomanni, qui *tomenta* legi malit. Confirmat loco valde simili, e libris de B. Civ. 3, 44. extr. *M.* Nihil hic sani.

Pluteos. vid. Ind. *M. Schutzbreter, manteletz.*

Nunciis acceptis. Hos miserat Litavicus. v. c. 38 extr. *M.*

Habeant. Alii *habent.* Sic *ut* erit adverbium similitudinis. Vulgo *habeat.*

Cabillono. Male Surita vult *Cabellione.* vid. Wessel. ad Anton. Itiner. p. 343.

compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, et timore pœnæ exterriti, consilia clam de bello inire incipiunt civitatesque reliquas legationibus sollicitant. Quæ tametsi Cæsar intellegebat, tamen, quam mitissime potest, legatos adpellat: "nihil se propter inscientiam levitatemque "vulgi gravius de civitate judicare, neque de sua in Æduos "benevolentia deminuere." Ipse, majorem Galliæ motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quemadmodum ab Gergovia discederet ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio, nata ab timore defectionis, similis fugæ videretur.

44. Hæc cogitandi accidere visa est facultas bene gerendæ rei. Nam, quum minora in castra operis perspiciendi caussa venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat. Admiratus quærit ex perfugis caussam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes, quod jam ipse Cæsar per exploratores cognoverat, dorsum esse ejus jugi prope æquum: sed hinc silvestre et angustum, qua esset aditus ad alteram oppidi partem: huic loco vehementer illos timere, nec jam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin pæne circumvallati atque omni exitu et pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes a Vercingetorige evocatos.

45. Hac re cognita, Cæsar mittit complures equitum turmas eo de media nocte: iis imperat, ut paullo tumultuosius omnibus in locis pervagarentur. Prima luce magnum numerum

Omnem exercitum (suas et Labieni copias. vid. c. 34) *contraheret*. Vidit sensum Rhellicanus. *M.*

Minora in castra. vid. cap. 36 extr. Ibidem est de colle. *Opus* est munitio. *M.*

Sed silv. et ang. Omnes fere codd. habent. *sed hunc silv. et ang.* In uno est, *sed hoc silv. et ang.* Inde si quid exsculpi potest, Davisius audiendus erit, qui voluit legi, *sed hac* (parte) *silvestre et angustum, qua* — An aliquid lucis capiet locus e Polyæno? Descripsit collem in Strateg. 8, 23, 10, et descriptio favet sententiæ Davisii. *M.* Oud. conjicit leg. *sed hinc*. quod placet.

Uno colle ab R. occ. Cf. c. 36. extr. *M.*

Magnum numerum—detrahi. Lectio est valde perturbata. Refectis additamentis, veram scripturam hanc restare puto: *magnum numerum inpedimentorum ex castris produci, mulionesque.* —. Voluit aliquis monere, inpedimenta esse h. l. mulos, inpedimenta gestantes; (de qua significatione vid. Hotomannus ad h. l. Oudendorp. ad Frontin. 2, 1, 11.) ergo addidit *mulorum* in margine, quod et Hotomannus tolli voluit. Ex hoc ortum porro est, *eque iis stramenta detrahi*, quæ verba in metaphr. Gr. plane non leguntur, et singula per codices, ubi exstant, dubitationem habent: ut rursus omnia illa, *mulorumque produci eque iis stramenta*, a libris quibusdam penitus absunt. Certe locus est additamentis onustus. vid. Ind. in *stramenta*. *M.* Scaliger dedit *eque iis*. Legebatur prius *neque iis*. Ciacconius volebat *atque iis*. Davisius *deque iis*. Motus verum vidit. *Inpedimenta* h. l. jumenta sunt, ut

inpedimentorum ex castris mulorumque produci, eque iis stramenta detrahi mulionesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumvehi jubet. Hic paucos addit equites, qui latius ostentationis caussa vagarentur. Longo circuitu easdem omnes jubet petere regiones. Hæc procul ex oppido videbantur, ut erat a Gergovia despectus in castra; neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem jugo mittit et paullo progressam inferiore constituit loco silvisque occultat. Augetur Gallis suspicio atque omnes illo ad munitionem copiæ transducuntur. Vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum occultatisque signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex majoribus castris in minora transducit Legatisque, quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri vellet, ostendit: in primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi aut spe prædæ longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc una celeritate posse vitari: occasionis esse rem, non prœlii. His rebus expositis, signum dat et ab dextera parte alio adscensu eodem tempore Æduos mittit.

46. Oppidi murus ab planitie atque initio adscensus, recta regione, si nullus amfractus intercederet, MCC passus aberat: quidquid huic circuitus ad molliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. At medio fere colle in longitudinem, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum inpetum tardaret, præduxerant Galli atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis usque ad murum oppidi densissimis castris compleverant. Milites, dato signo, celeriter ad munitionem perveniunt, eamque transgressi, trinis castris potiuntur. Ac tanta fuit in castris capiendis celeritas, ut Teutomatus, rex Nitiobrigum, subito in tabernaculo obpressus, ut

apud Suet. Calig. 51. ubi vid. Grævius et Oudend. Græcus habet *σκευοφόρα*. vid. et Polyænus l. c.

Eodem jugo, versus eundem collem. *M.*

Insignibus. vid. Ind. *M.*

Adscensus. Cod. Andinus *escensus*, ut c. 27.

Recta regione. Hoc est superfluum interpretamentum, quo aliquis explicare voluit verba, *si null. amfr. interc.* *M.*

Quidquid huic sc. adscensui, qui fit recta regione. *M.*

Circuitus mollit clivum, efficit, ut per minus ardua clivi loca adscendatur. Metaphr. Gr. *ἡ σκολιότης ῥᾳδίαν ἀπεργάζεται τὴν ὄρους ἀνάβασιν*. *M.*

At medio f. c. Alii *A.*

In longitudinem, alii *in longitudine*.

Præduxerant. Sic primus Scaliger et firmant codd. Vulg. *produxerant*.

Trinis castris. Supra cap. 36 diserte traditum est, singularum civitatium copias separatim conlocatas fuisse. Ergo fuerunt singularum singula castra, quæ numerantur ut plura et diversa. etsi unus exercitus est. Ex his Cæsar nunc tria occupat. *M*

Dixerat paullo ante *densissima castra*, quia plura exiguo spatio posita. Non ergo opus hic cum Davisio legere *tribus densissimis castris*.

Teutomatus. vid. c. 31. *M.*

meridie conquieverat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix se ex manibus prædantium militum eriperet.

47. Consecutus id, quod animo proposuerat, Cæsar receptui cani jussit legionisque decimæ, quacum erat concionatus, signa constitere. At reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ sono, quod satis magno valles intercedebat, tamen ab Tribunis militum Legatisque, ut erat a Cæsare præceptum, retinebantur: sed, elati spe celeris victoriæ et hostium fuga superiorumque temporum secundis prœliis, nihil adeo arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent; neque prius finem sequendi fecerunt, quam muro oppidi portisque adpropinquarent. Tum vero ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, quum hostem intra portas esse existimarent, sese ex oppido ejecerunt. Matres familiæ de muro vestem argentumque jactabant et, pectoris fine prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent, neu, sicut Avarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent. Nonnullæ, de muris per manus demissæ, sese militibus transdebant. L. Fabius, Centurio legionis VIII, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Avaricensibus præmiis, neque commissurum, ut prius quisquam murum adscenderet, tres suos nactus manipulares atque ab iis sublevatus murum adscendit. Eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit.

48. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis caussa convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus, magno concursu eo contenderunt. Eorum ut quisque primus venerat, sub muro

Super corp. part. nudata, thorace deposito. *Hotomann.*

Quacum erat concionatus. Lectio hæc est perabsurda. Sensus ejus Gr. metaphrasis sic expressit, *ad quam concionem habuerat.* Sed, ut monuit Vossius et res declarat, tum non fuit tempus concionandi, nec dicitur Latine, *cum populo concionari,* pro, concionem habere ad populum. Igitur probo Vossium, Cellarium, alios, qui, quoniam nihil melius reperiri potuit, Gryphianam editionem secuti sunt, in qua legitur, *qua tum erat comitatus,* undecumque demum hæc lectio fluxerit. Sic legio, Cæsarem comitans, distinguitur a ceteris, magno spatio remotis. Et sic diserte Jul. Celsus pag. 142 describit. *substitit legio, quæ propinqua erat; altera vero remotior — —. M.* Sanatam lectionem recepi.

At reliq. Alii *Ac.*

Valles. Alii *vallis.* utrumque dicitur.

Adpropinquarent. alii *adpropinquarunt.*

Matres familiæ. Sic codd. Alii *familias.*

Pectoris fine, pectore tenus. Recepit hoc e duobus MSS. et exemplis illustravit Oud. Vulgo, *pectore nudo. M.* Afr. c. 85. *umbilici fine.* Sall. H. fragm. 1. 3. *fine inguinum.*

Ne mul. quidem. alii *ne a mul. q.*

L. Fabius. Celsus heic et c. 50. *L. Sabinus.*

consistebat suorumque pugnantium numerum augebat. Quorum quum magna multitudo convenisset, matres familiæ, quæ paullo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari et more Gallico passum capillum ostentare liberosque in conspectum proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero, æqua contentio: simul, et cursu et spatio pugnæ defatigati, non facile recentes atque integros sustinebant.

49. Cæsar, quum iniquo loco pugnari hostiumque augeri copias videret, præmetuens suis, ad T. Sextium Legatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret et sub infimo colle ab dextro latere hostium constituerat: ut, si nostros loco depulsos vidisset, quo minus libere hostes insequerentur, terreret. Ipse paullum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, eventum pugnæ exspectabat.

50. Quum acerrime comminus pugnaretur, hostes loco et numero, nostri virtute confiderent, subito sunt Ædui visi, ab latere nostris aperto, quos Cæsar ab dextra parte alio adscensu, manus distinendæ caussa, miserat. Hi similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt: ac, tametsi dextris humeris exsertis animadvertebantur, quod insigne pacatis esse consuerat, tamen id ipsum sui fallendi caussa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius Centurio, quique una murum adscenderant, circumventi atque interfecti de muro præcipitantur. M. Petreius, ejusdem legionis Centurio, quum portas excidere conatus esset, a multitudine obpressus ac sibi desperans, multis jam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, "Quoniam," inquit, "me una vobiscum servare non "possum, vestræ quidem certe vitæ prospiciam, quos cupi"ditate gloriæ adductus in periculum deduxi. Vos, data "facultate, vobis consulite." Simul in medios hostis inrupit, duobusque interfectis, reliquos a porta paullum submovit.

In conspectum. alii *in conspectu*. ut sæpe alias.

Præmetuens. Sic Phædrus 1, 16.

Mittit, ut. alii *misit, ut*.

Ab latere nostris aperto, ubi ad nostros adiri poterat. De Æduis vid. c. 45. extr. *M*.

Simil. armorum. Arma Gallicis armis similia habebant, ideoque hostes esse videbantur. *M*.

Humeri exserti, vestibus nudati. *Davisius*. Ut C. 2, 35. *humerum apertum*. Gr. ἀνεστάλαι τοὺς ὤμους. Statius Theb. 4, 235. *Exerti ingentes humeros*. Ovid. Met. 2, 270. *brachia exserere*. Virg. Æn. 1, 492. *exserta mamma*.

Pacatis. Libri scripti multi, *insigne pacatum*, h. e. insigne pacis et amicitiæ: quam lectionem in poeta præferrem. *M*.

De muro præc. alii *muro*.

M. Petreius. alii et Celsus *Petronius*.

Sibi desperans. alii *sui*. Prius pro *excidere*. alii *exscindere*.

Vestræ vitæ. alii *saluti*.

Conantibus auxiliari suis, "Frustrá," inquit, "meæ vitæ sub-"venire conamini, quem jam sanguis viresque deficiunt: pro-"inde hinc abite, dum est facultas, vosque ad legionem reci-"pite." Ita pugnans post paullulum concidit ac suis saluti fuit.

51. Nostri, quum undique premerentur, XLVI Centurionibus amissis, dejecti sunt loco: sed intolerantius Gallos insequentes legio X tardavit, quæ pro subsidio paullo æquiore loco constiterat. Hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt, quæ, ex castris minoribus eductæ, cum T. Sextio Legato ceperant locum superiorem. Legiones, ubi primum planitiem adtigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. Eo die milites sunt paullo minus DCC desiderati.

52. Postero die Cæsar, concione advocata, "temeritatem "cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi ipsi judica-"vissent, quo procedendum, aut quid agendum videretur, "neque signo recipiendi dato constitissent, neque a Tribunis "militum Legatisque retineri potuissent: exposito, quid "iniquitas loci posset, quid ipse ad Avaricum sensisset, "quum, sine duce et sine equitatu deprehensis hostibus, ex-"ploratam victoriam dimisisset, ne parvum modo detrimen-"tum in contentione propter iniquitatem loci accideret. "Quanto opere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos "non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus "oppidi tardare potuisset; tanto opere licentiam adroganti-"amque reprehendere, quod plus se, quam imperatorem, de "victoria atque exitu rerum sentire existimarent: nec minus "se in milite modestiam et continentiam, quam virtutem "atque animi magnitudinem desiderare."

53. Hac habita concione et ad extremum oratione confirmatis militibus, "ne ob hanc caussam animo permoverentur, "neu, quod iniquitas loci adtulisset, id virtuti hostium tri-"buerent;" eadem de profectione cogitans, quæ ante senserat, legiones ex castris eduxit aciemque idoneo loco constituit. Quum Vercingetorix nihilo magis in æquum locum

Intolerantius. alii *cupidius*.

Ab radicibus — intra munitiones. vid. c. 46. *M.*

Milites sunt — desiderati. Hanc cladem memorat Sueton. in Jul. c. 25. *Davisius*.

Exposito, i. e. exposito simul illo. Sic quidam codd. iique meliores. Vulgo, *exposuit*. *M.* Etiam cod. Andinus *exposito*. Cf. Gron. ad Liv. 1, 41.

Ad Avaricum. Conf. cap. 18, 19. *M.*

Accideret. Sic Oud. e codd. et edd. vet. Vulgo *acciperet*.

Tanto opere. alii *tantopere*.

Nec minus. alii *non minus*.

Quæ ante senserat. Cf. cap. 43 extr. Nolebat ita discedere, ut fugere videretur. *M.*

Nihilo magis, non magis tunc descendebat, quam antea descenderat: hærebant enim Galli in montis superiore parte: vid. c. 46: et quamquam Romanos insecuti descenderant, cap. 51, tamen in munitiones fuerant reducti.

descenderet, levi facto equestri prœlio atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. Quum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam militumque animos confirmandos factum existimans, in Æduos castra movit. Ne tum quidem insecutis hostibus, tertio die ad flumen Elaver pontem refecit atque exercitum transduxit.

54. Ibi a Virdumaro atque Eporedirige Æduis adpellatus, discit, cum omni equitatu Litavicum ad sollicitandos Æduos profectum esse: opus esse, et ipsos antecedere ad confirmandam civitatem. Etsi multis jam rebus perfidiam Æduorum perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem civitatis existimabat: tamen eos retinendos non censuit, ne aut inferre injuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his breviter sua in Æduos merita exponit: "quos et quam humiles "accepisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus "ereptis copiis, inposito stipendio, obsidibus summa cum "contumelia extortis; et quam in fortunam, quamque in "amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristinum sta"tum redissent, sed omnium temporum dignitatem et gra"tiam antecessisse viderentur." His datis mandatis, eos ab se dimisit.

55. Noviodunum erat oppidum Æduorum, ad ripas Ligeris obportuno loco positum. Huc Cæsar omnes obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus inpedimentorum magnam partem contulerat; huc magnum numerum equorum, hujus belli caussa in Italia atque Hispania coemtum, miserat. Eo quum Eporedirix Virdumarusque venissent et de statu civitatis cognovissent, Litavicum Bibracte ab Æduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ auctoritatis, Convictolitanem magistratum magnamque partem senatus ad eum convenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice missos: non prætermittendum tantum commodum existimaverunt. Itaque, interfectis Novioduni custodibus, quique eo negotiandi aut itineris caussa convenerant, pecuniam atque equos inter se partiti sunt; obsides civitatum Bibracte ad

ibid. Altera lectio, *nihilo minus*, etsi est plerorumque codicum, tamen per ipsam rem falsa est: nam palam est, Gallos detrectasse pugnam acie instructa. Verum sensum metaphr. Gr. expressit. *M.* Quantum video, vitiosum id *minus* omnes codices obsidet.

Reduxit scil. Cæsar. *M.*

Eporedirige. Respice ad c. 38.

Antecedere. al. *præcedere.*

Quam humiles accepisset. Cf. 6, 12. *M.*

Et quam in fort. Conjunctionem præmisit Oud. e codd. et edd. vet.

Bibracte ab Æduis. alii *Bibracti* vel *a Bibracte.*

Aut itineris. Hæc verba a multis codd. et edd. absunt, nec Græcus habet.

magistratum deducendos curaverunt; oppidum, quod ab se teneri non posse judicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt; frumenti quod subito potuerunt navibus avexerunt, reliquum flumine atque incendio conruperunt; ipsi ex finitumis regionibus copias cogere, præsidia custodiasque ad ripas Ligeris disponere equitatumque omnibus locis, injiciendi timoris caussa, ostentare cœperunt, si ab re frumentaria Romanos excludere [aut adductos inopia ex Provincia excludere] possent. Quam ad spem multum eos adjuvabat, quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado non posse transiri videretur.

56. Quibus rebus cognitis, Cæsar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quam essent majores eo coactæ copiæ, dimicaret. Nam, ut commutato consilio iter in Provinciam converteret, id nemo tunc quidem necessario faciundum existimabat, quum quod infamia atque indignitas rei et oppositus mons Cevenna viarumque difficultas inpediebat, tum maxime, quod abjuncto Labieno

Si ab re fr. — Prov. excl. possent. Et hic locus laborat additamentis. Veram scripturam, reliquis omissis, esse puto hanc: *si re frumentaria Romanos excludere possent*, h. e. si litoribus obequitando possent inpedire, quo minus Romani frumentatum irent. Ergo non modo commeatum, Novioduni paratum, vastarunt; sed nunc quoque occasionem frumentandi iis eripiunt. Jam videamus de varietate lectionis, et vestigiis additamentorum. Primo in Jul. Celso p. 147 nihil est de hoc, Gallos e Provincia excludere Cæsarem conatos esse. Secundo, non potest intelligi, quomodo voluerint Cæsarem excludere Provincia, h. e. ea parte Galliæ, quæ dicitur Provincia (nam hæc semper est in his libris Provincia) cum Cæsar tunc non fuerit prope Provinciam, nec eo contenderit: Æduos enim tunc aggressus est. Tertio, *excludere* bis positum h. l. ferri non potest: quod ii senserunt, qui pro *excludere* posteriore loco scripserunt *expellere*, ut in codd. quibusdam legitur. Quarto, inopia frumenti Cæsarem non exclusissent Provincia; sed eo se recipere coëgissent. cf. cap. 59. Igitur cum aliquis lector, non satis adtentus, explicare vellet verba Cæsaris, *re frumentaria*: adscripsit margini, *inopia coactos*, quasi sensus esset, per rem frumentariam, per ejus inopiam. Cum deinde vellet ostendere, unde excludere voluerint, addidit, *e Provincia*. His inmissis in contextum verborum, duplicatum est *excludere*, additumque est *aut*. Ceterum ut plerique codd. *ab re frum.* habent, sic alii omittunt *ab*, unus *aut* pro eo posuit, quæ omnia sunt assueta. Sed utatur per me quisque suo sensu. *M.* Plane mihi videtur rem acu tetigisse Morus; itaque verba intrusa uncis inclusi. Davisius contra volebat: *si ab re frumentaria Romanos excludere et adductos inopia in Provinciam repellere possent.*

Id nemo tunc. In codd. legitur vel, *ut nemo tunc quidem*; vel, *ut ne metu quidem*; vel, *id ne metu quidem.* Levissima mutatione legerim, *id nemo tunc qu. fac. exist. M.* Sic sensus sanus procedit. Oud. e conjectura Ciacconii dederat, *ut nemo non tum quidem.*

Quum infamia. Legendum vel invitis MSS. cum R. Stephano; *quum quod infamia —. M.*

Abjuncto, Oud. *Agendico.* Secutus scilicet conjecturam non necessariam Ciacconii, quæ uno codice nititur, in quo *Agedincum Labieno* exstat. Sed vid. ad cap. 57. Legendum est, ut et Davisius vidit, e codd. plerisque et edd. ant.: *quod abjuncto* (ἀποχωρισθέντι, ab se remoto) *Labieno — timebat.* Et sic metaphr. Gr. ἀπόντι Λαβιηνοῦ ἰδίως. Si qui codd. habent

atque iis legionibus, quas una miserat, vehementer timebat. Itaque, admodum magnis diurnis atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim pervenit; vadoque per equites invento, pro rei necessitate opportuno, ut brachia modo atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo adspectu perturbatis, incolumen exercitum transduxit: frumentumque in agris et pecoris copiam nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in Senonas facere instituit.

57. Dum hæc apud Cæsarem geruntur, Labienus eo subplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, ut esset inpedimentis præsidio, cum quatuor legionibus Lutetiam proficiscitur. Id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanæ. Cujus adventu ab hostibus cognito, magnæ ex finitumis civitatibus copiæ convenerunt. Summa imperii transditur Camulogeno, Aulerco, qui, prope confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. Is quum animum advertisset, perpetuam esse paludem, quæ influeret in Sequanam atque illum omnem locum magnopere inpediret, hic consedit, nostrosque transitu prohibere instituit.

58. Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere atque iter munire conabatur. Postquam id difficilius confieri animadvertit, silentio e castris tertia vigilia egressus, eodem, quo venerat, itinere Melodunum pervenit. Id est oppidum Senonum, in insula Sequanæ positum, ut paullo ante Lutetiam diximus. Deprehensis navibus circiter L celeriterque conjunctis, atque eo militibus inpositis, et rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata, sine contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit et secundo flumine

adjuncto, id quis non videt detortum esse ex *abjuncto?* Reliquæ varietates, *advicto L.* aut *a Labieno*, aut *ad Labienum* ne annotari quidem merentur. Vulgo *adjungi* in edd. receptum est. *M.* Morus lectionem Oud. in textu servarat; rejicienda erat, rejeci. Vide notata ad cap. seq.

Atque iis legionibus. Cf. c. 34. ubi quatuor legiones in Senones Parisiosque ducendæ Labieno datæ dicuntur. *M.*

Timebat. Sic omnes codd. Ergo vulgatum, *cupiebat*, est ex emendatione recentiorum, ut paulo ante *adjungi*. *M.*

Subplemento relicto Agendici. Ergo Cæsar, ad Ligerim versans, nesciebat, Labienum, ab eo remotum, reliquisse Agendici copiarum partem; neque adeo potuit Agendico timere, ut Ciacconius c. 56 legi voluit. *M.*

Animum advertisset. alii *advertisset.*

Melodunum. Sic codd. omnes. Scaligerum, qui *Metiosedum* legi voluit, inprobavit Cellarius ad h. l. et in opere geographico T. 1. L. 2, 2. *M.* Scil. *Melodunum* erat supra Lutetiam in Senonibus; *Metiosedum* infra in Parisiis. Vide not. ad c. 61.

Inpositis. alii *injectis.*

ad Lutetiam iter facere cœpit. Hostes, re cognita ab iis, qui a Meloduno profugerant, Lutetiam incendunt pontesque ejus oppidi rescindi jubent: ipsi profecti a palude, in ripis Sequanæ, e regione Lutetiæ, contra Labieni castra considunt.

59. Jam Cæsar a Gergovia discessisse audiebatur: jam de Æduorum defectione et secundo Galliæ motu rumores adferebantur, Gallique in conloquiis, interclusum itinere et Ligeri Cæsarem, inopia frumenti coactum, in Provinciam contendisse confirmabant. Bellovaci autem, defectione Æduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere atque aperte bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intellegebat: neque jam, ut aliquid adquireret, prœlioque hostes lacesseret; sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Namque altera ex parte Bellovaci, quæ civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant; alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat: tum legiones, a præsidio atque inpedimentis interclusas, maximum flumen distinebat. Tantis subito difficultatibus objectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat.

60. Itaque sub vesperum consilio convocato, cohortatus, ut ea, quæ imperasset, diligenter industrieque administrarent, naves, quas a Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis adtribuit et, prima confecta vigilia, quatuor milia passuum secundo flumine progredi silentio ibique se exspectari jubet. Quinque cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit: quinque ejusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus inpedimentis adverso flumine magno tumultu proficisci imperat. Conquirit etiam lintres: has, magno sonitu remorum incitatas, in eamdem partem mittit. Ipse post paullo, silentio egressus, cum tribus legionibus eum locum petit, quo naves adpelli jusserat.

61. Eo quum esset ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris obprimuntur: exercitus equitatusque, equitibus Romanis administrantibus,

Incendunt. alii *incendi*.

Profecti a palude. Ciacconius ingeniose dabat *protecti*.

Motu secundo, qui prospere successerat. Monuit Hotomannus. *M*.

Itinere et Ligeri, transitu Ligeris. *M*.

Qui ante erant. alii *quia ante*, unde Heinsius conjicit *qui jam ante*.

Consilio. male alii *concilio*.

Se exspectari. Clarke vult *exspectare*. Non opus.

Exercitus (pedites) *equitatusque*. *M*. Sic *exercitus* pro *peditatu* etiam C. 8, 38. Sic fere et Silius 18, 308. Simili modo *milites* obponuntur equitibus 5, 10. C. 2, 41. itemque *homines* C. 2, 39.

quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. Uno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur, in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari et magnum ire agmen adverso flumine, sonitumque remorum in eadem parte exaudiri et paullo infra milites navibus transportari. Quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire legiones atque omnes, perturbatos defectione Æduorum, fugam parare, suas quoque copias in tris partes distribuerunt. Nam, et præsidio e regione castrorum relicto, et parva manu Metiosedum versus missa, quæ tantum progrederetur, quantum naves processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt.

62. Prima luce et nostri omnes erant transportati et hostium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, "ut suæ pristinæ virtutis et tot secundissimorum prœliorum "memoriam retinerent, atque ipsum Cæsarem, cujus ductu "sæpenumero hostes superassent, præsentem adesse existima- "rent," dat signum prœlii. Primo concursu ab dextro cornu, ubi septima legio constiterat, hostes pelluntur atque in fugam conjiciuntur: ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, quum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugæ quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat atque eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victoriæ, quum septimæ legionis tribunis esset nunciatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt signaque intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi omnes interfectique sunt. Eamdem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui præsidio contra castra Labieni erant relicti, quum prœlium commissum audissent, subsidio suis ierunt collemque

Tumultuari. passive, ut alia deponentia. V. Perizon. ad Sanct. 3, 11. p. 318.

In eadem parte. alii *in eandem partem.*

Metiosedum. Videtur esse *Meudon* nfra Lutetiam. Male alii pro oppido *Corbeil* habent. Discedit hic a Valesio et sequacibus D'Anville in Not. de la Gaule p. 456. ubi *Metiosedum* non a *Meloduno* diversum arbitratur, nec de loco infra Lutetiam sito hic agi. Cardo rei vertitur in quæstione, de iisne navibus hic sit sermo, quæ secundo, an quæ adverso flumine erant progressæ; prius mihi videtur potius, quia parva manus iis opponitur. Cf. Cellarius G. A. 2, 2. §. 74. Le Beuf. (in opere citat. ad cap. 11.) T. I. p. 159. quærit *Metiosedum* in loco dicto *Josay* paullo supra Lutetiam, qui nomen ceperit ex *Josedum* per diminutionem nominis antiqui. Id ipsum jam Glareano placuerat in notis ad h. l.

Cernebatur. alii *cernebantur.*

Retinerent. alii *tenerent.*

Præsentem. in aliis hoc deest.

Contra castra Lab. e regione castrorum. vid. cap. 61 extr. *M.* Sic C. 1, 56. *contra Massiliam.* H. 27. *contra Pompeium,* ut heic alii *contra Labienum.*

ceperunt, neque nostrorum militum victorum inpetum sustinere potuerunt. Sic, cum suis fugientibus, permixti, quos non silvæ montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum, ubi inpedimenta totius exercitus relicta erant: inde cum omnibus copiis ad Cæsarem pervenit.

63. Defectione Æduorum cognita, bellum augetur. Legationes in omnes partes circummittuntur: quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas civitates nituntur. Nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum subplicio dubitantes territant. Petunt a Vercingetorige Ædui, ad se veniat rationesque belli gerendi communicet. Re inpetrata contendunt, ut ipsis summa imperii transdatur; et, re in controversiam deducta, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. Eodem conveniunt undique frequentes. Multitudinis suffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. Ab hoc concilio Remi, Lingones, Treviri afuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur; Treviri, quod aberant longius et ab Germanis premebantur: quæ fuit caussa, quare toto abessent bello et neutris auxilia mitterent. Magno dolore Ædui ferunt, se dejectos principatu; queruntur fortunæ commutationem et Cæsaris in se indulgentiam requirunt; neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. Inviti, summæ spei adolescentes, Eporedirix et Virdumarus, Vercingetorigi parent.

64. Ille imperat reliquis civitatibus obsides: denique ei rei constituit diem: huc omnes equites, XV milia numero, celeriter convenire jubet: peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum dicit, neque fortunam tentaturum, aut in acie dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere: æquo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant ædificiaque incendant, qua rei familiaris jactura perpetuum imperium libertatemque se consequi videant. His constitutis rebus, Æduis Segusianisque, qui sunt finitumi Provinciæ, X milia peditum imperat: huc addit equites DCCC. His præficit fratrem Eporedirigis bellumque inferre Allobrogibus jubet. Altera ex parte Gabalos proximosque pagos Arver-

Nostrorum militum victorum. Cod. Voss. *nostrorum vultum victorumque impetum.*

Nacti obsides. v. c. 55. *M.*

Ad se veniat. alii *ut ad se.*

Afuerunt. Respice ad 1, 36.

Requirunt, desiderant, amissam sentiunt. *Clarkius.* Sic et Cic. pro Mil. 1.

Denique. v. Ind. *M.*

XV mil. Epexegesis. al. *milium.* Sed v. 1, 49. ubi similis constructio.

Aut in acie. alii *neque acie.* contra codd. et edd. vet.

Se consequi. In aliis *se* abest.

Finit. Provinc. Romanæ. Male ergo intruditur heic *ei* vel *ejus.*

norum in Helvios, item Rutenos Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos mittit. Nihilo minus clandestinis nunciis legationibusque Allobrogas sollicitat, quorum mentes nondum ab superiore bello resedisse sperabat. Horum Principibus pecunias, civitati autem imperium totius provinciæ pollicetur.

65. Ad hos omnes casus provisa erant præsidia cohortium duarum et viginti, quæ ex ipsa coacta provincia ab L. Cæsare Legato ad omnes partes obponebantur. Helvii, sua sponte cum finitumis prœlio congressi, pelluntur et, C. Valerio Donotauro, Caburi filio, Principe civitatis compluribusque aliis interfectis, intra oppida murosque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidiis, magna cum cura et diligentia suos tuentur. Cæsar, quod hostes equitatu superiores esse intellegebat et, interclusis omnibus itineribus, nulla re ex Provincia atque Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat, equitesque ab his arcessit et levis armaturæ pedites, qui inter eos prœliari consueverant. Eorum adventu, quod minus idoneis equis utebantur, a Tribunis militum reliquisque, sed et Equitibus Romanis atque evocatis, equos sumit Germanisque distribuit.

66. Interea, dum hæc geruntur, hostium copiæ ex Arvernis equitesque, qui toti Galliæ erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero, quum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium Provinciæ ferri posset, circiter milia passuum X ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit: convocatisque ad concilium præfectis equitum, "venisse tempus victoriæ demon-" strat: fugere in Provinciam Romanos, Galliaque excedere: " id sibi ad præsentem obtinendam libertatem satis esse; ad " reliqui temporis pacem atque otium parum profici: majo-" ribus enim coactis copiis reversuros, neque finem belli

Volcarum Arecom. vid. ad 6, 24. *M.* In ed. Amst. male legitur *ac Rhemorum.*

Nihilo minus. Præmittitur vulgo *Hic.* perperam.

Allobrogas. alii *Allobroges.*

Ab superiore bello. Cf. 1, 6. *Hotomannus.*

Resedisse. al. *residisse.* Sic et ed. Mediol. 1478. Metaphora ab exstincta flamma.

Suos tuentur. In edd. quibusdam reperi, *suos fines t.* Sic et metaphr. Græc. τὴν σφῶν χώραν διαφυλάττουσι. *M.*

Pedites, qui — consueverant. Cf. 1, 48. *M.*

A Trib. mil. — Romanis. Equites h. l. non sunt ii milites, qui peditibus opponi solent; sed cives ordinis equestris, quales c. 60 ivit. intelliguntur. Verba *sed et* dubia sunt: nam vel *sed* deest; vel *sederet* pro *sed et* legitur; vel *sed et equ. Rom.* penitus deest. Si absint verba, *sed et,* nemo desideret. De evocatis v. Ind. *M.*

Toti Galliæ. alii *tota Gallia,* i. e. per totam Galliam.

Ad concilium. Recte sic, non *consilium.*

" facturos. Proinde in agmine inpeditos adoriantur. Si " pedites suis auxilium ferant atque in eo morentur, iter " confici non posse; si, id quod magis futurum confidat, re- " lictis inpedimentis, suæ saluti consulant, et usu rerum ne- " cessariarum et dignitate spoliatum iri. Nam de equitibus " hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen " audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. Id quo majore " faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum et " terrori hostibus futurum." Conclamant equites, " sanc- " tissimo jurejurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, " ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, " qui non bis per agmen hostium perequitarit."

67. Probata re atque omnibus ad jusjurandum adactis, postero die in tris partes distributo equitatu, duæ se acies ab duobus lateribus ostendunt: una a primo agmine iter inpedire cœpit. Qua re nunciata, Cæsar suum quoque equitatum, tripartito divisum, contra hostem ire jubet. Pugnatur una tunc omnibus in partibus: consistit agmen: inpedimenta inter legiones recipiuntur. Si qua in parte nostri laborare aut gravius premi videbantur, eo signa inferri Cæsar aciemque converti jubebat: quæ res et hostes ad insequendum tardabat et nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere, summum jugum nacti, hostes loco depellunt; fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur compluresque interficiunt. Qua re animadversa, reliqui, ne circumvenirentur, veriti, se fugæ mandant. Omnibus locis fit cædes: tres nobilissimi Ædui capti ad Cæsarem perducuntur: Cotus, præfectus equitum, qui controversiam cum Convictolitane proximis comitiis habuerat; et Cavarillus, qui post defectionem Litavici pedestribus copiis præfuerat; et Eporedirix, quo duce ante adventum Cæsaris Ædui cum Sequanis bello contenderant.

68. Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris conlocaverat, reduxit; protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit; celeriterque

In agmine. Sic Andin. et Oxon. Vulgo *agmine.*

Si pediter suis. alii *rebus suis. inpedimentis suis.*

Iter confici. alii *facere.*

Bis per agmen. Tò *bis* in quibusdam deest. Græcus habet.

Ad jusjurandum adactis. In aliis præpositio deest, ut C. 1, 76. et 2, 18.

Aciemque converti. alii *constitui.*

Cotus. Cf. c. 33. *M.*

Eporedirix. Ejus, de quo sermo c. 54. pater vel avus.

Ut pro castris. i. e. eo ordine, quo.

Alesiam. Si codd. vet. bene. Dicta quippe ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν στρατείαν (τοῦ Ἡρακλέους) ἄλης, teste Diod. Sic. 4, 19. Polyænus 8, 23, 11. Ἀλησίαν vocat. Vulgo *Alexia* dicta. Restituit verum nomen Casaubonus in Strabone L. 4, p. 291. et Vossius in Velleio 2, 47. Ceterum medio ævo librariis literas *s* et *x* permutare solemne fuit.

inpedimenta ex castris educi et se subsequi jussit. Cæsar, inpedimentis in proximum collem deductis, duabusque legionibus præsidio relictis, secutus, quantum diei tempus est passum, circiter tribus milibus hostium ex novissimo agmine interfectis, altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritisque hostibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulsi, adhortatus ad laborem milites, Alesiam circumvallare instituit.

69. " Ipsum erat oppidum in colle summo, admodum edito " loco, ut, nisi obsidione, expugnari posse non videretur. " Cujus collis radices duo duabus ex partibus flumina sublue- " bant. Ante id oppidum planities circiter milia passuum " III in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus " colles, mediocri interjecto spatio, pari altitudinis fastigio, " oppidum cingebant." Sub moro, quæ pars collis ad orientem solem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleverant fossamque et maceriam sex in altitudinem pedum præduxerant. Ejus munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus XI milium passuum tenebat. Castra obportunis locis erant posita ibique castella XXIII facta; quibus in castellis interdiu stationes disponebantur, ne qua subito eruptio fieret; hæc eadem noctu excubitoribus ac firmis præsidiis tenebantur.

70. Opere instituto, fit equestre prœlium in ea planitie, quam intermissam collibus III milia passuum in longitudinem

Circiter tribus milibus. Celsus *decem milibus.*

Quod equitatu, etc. alii *quod equitatus, qua maxima parte — erat pulsus* vel *quod equitatu, quo maxima parte ex. confidebant, erant pulsi.*

Alesiam circumv. instit. De hoc loco, quem equidem propter rei militaris ignorationem non satis intelligo, neque explicare audeo, exstant duæ disputationes doctissimi militis, Guischardi seu Quinti Icilii (Mémoires militaires sur les Grecs et les Romains, T. 1. p. 282, ubi suis verbis suoque modo hanc omnem Cæsaris narrationem repetiit. Item Mémoires sur plusieurs points d'antiquités militaires, T. 4. p. 131, ubi plura subtilius et uberius explicat). In altero libro etiam tabula est, obsidionis adumbrationem exhibens: unde vel periti, vel diligentius rem cognoscere et cum Folardi disquisitionibus comparare volentes, plura haurire poterunt. Etiam Lipsius (Poliorc. 2, 2) locum hunc persecutus est. Rem omnem Plutarchus (in Cæs. c. 27) breviter narravit. Orosium (6, 11) conferre, vix operæ pretium est: nec prodest multum Julius Celsus (p. 153). Nec locus Dionis Cassii (40, 39. 40) ad rem intelligendam sufficit, nisi Cæsaris narratio fuerit ad manus. *M.*

Duo flumina, Lutosa et Osera. *M*

Ad orientem solem. Ex codd. et edd. Davisius restituit *solem*, quod vulgo omissum.

Castella XXIII. César établit vingt et trois redoutes placées de distance en distance autour de la montagne que les troupes de Vercingetorix avoient occupée. Guischardus (T. 4. p. 137. et Défense des Mém. milit. p. 495). Conf. de B. Civ. 3, 43. *M.*

Nequa sub. eruptio f. Vulgo *inruptio.* Restituit locum Davisius e codd. et edd. vet.

Intermissam collibus, mediam inter colles, vacuam colle, non tectam colle aliquo. Cf. c. 17. *M.*

III milia pass. alii *milium* scil. spatium.

In longitudinem. Desunt hæc in codd. nonnullis.

patere, supra demonstravimus. Summa vi ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris Cæsar Germanos submittit legionesque pro castris constituit, ne qua subito inruptio ab hostium peditatu fiat. Præsidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes, in fugam conjecti, se ipsi multitudine inpediunt atque angustioribus portis relictis coartantur. Tum Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. Fit magna cædes: nonnulli, relictis equis, fossam transire et maceriam transcendere conantur. Paullum legiones Cæsar, quas pro vallo constituerat, promoveri jubet. Non minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur; veniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant; nonnulli perterriti in oppidum inrumpunt. Vercingetorix portas jubet claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt.

71. Vercingetorix, priusquam munitionis ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem ab se equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandat, "ut suam quisque eorum "civitatem adeat, omnesque, qui per ætatem arma ferre "possint, ad bellum cogant; sua in illos merita proponit, "obtestaturque, ut suæ salutis rationem habeant, neu se, de "communi libertate optime meritum, hostibus in cruciatum "dedant: quod si indiligentiores fuerint, milia hominum "delecta LXXX una secum interitura demonstrat; ratione "inita, frumentum se exigue dierum XXX habere, sed "paullo etiam longius tolerare posse parcendo." His datis mandatis, qua erat nostrum opus intermissum, secunda vigilia silentio equitatum dimittit; frumentum omne ad se referri jubet; capitis pœnam iis, qui non paruerint, constituit: pecus, cujus magna erat ab Mandubiis compulsa copia, viritim distribuit; frumentum parce et paullatim metiri instituit; copias omnes, quas pro oppido conlocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliæ exspectare et bellum administrare parat.

72. Quibus rebus ex perfugis et captivis cognitis, Cæsar

Angust. portis relictis, quia non nisi portæ angustæ *reliquæ* erant, per quas intrarent. Sic exposuit Oudendorpius. Qui *relictum* putarunt esse *desertum*, hi tollere voluerunt *relictis*, etsi codd. omnes habent. *M.* Majores portæ fossa et maceria obstructæ fuisse videntur.

Coartantur. Al. *coacervantur*, quæ est interpretatio. *M.*

Veniri ad se. Sic Phædrus 1, 21.

Consilium — dimittere. Sic Nepos Hannib. 13. *tempus facere finem*. Vide et infra 8, 44.

Quod si indiligentiores. Vulgo *qui si*. Vet. edd. *intelligentiores*. pessime.

Ratione inita, frumentum. Malit Oud. *frumenti ratione inita*. Parum interest.

Qua erat n. op. intermissum, ubi nondum erat aliqua munitio nostra: nondum enim eam perfecerant Romani. *M.*

Referri. alii *ferri*.

hæc genera munitionis instituit. "Fossam pedum XX directis lateribus duxit, ut ejus fossæ solum tantumdem "pateret, quantum summa labra distabant. Reliquas omnes "munitiones ab ea fossa passus CD reduxit: id hoc consilio, "(quoniam tantum esset necessario spatium complexus; nec "facile totum corpus corona militum cingeretur,) ne de improviso aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret; aut interdiu tela in nostros, operi destinatos, conjicere possent. Hoc intermisso spatio, duas fossas, XV "pedes latas, eadem altitudine perduxit; quarum interiorem, "campestribus ac demissis locis, aqua ex flumine derivata "complevit. Post eas aggerem ac vallum XII pedum exstruxit; huic loricam pinnasque adjecit, grandibus cervis "eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui "adscensum hostium tardarent; et turres toto opere circumdedit, quæ pedes LXXX inter se distarent."

Fossam pedum XX. Vide notata ad 2, 5.

Ut ejus fossæ solum. Sic codd. Vulgo *fossæ* deest.

Summa labra. alii *summa fossæ labra.* Victorius Var. L. 24, 17. utroque loco repeti jubet *fossæ*, idque ex more Cæsaris.

Reduxit, remotas esse, distare voluit, ita instituit, ut distarent. De difficultate numeri *pedes CD*, disputat Guischardus, p. 148 seqq. vultque legi, *passus CD. M.* Recte omnino, nam et Græcus ponit *tria stadia*, quæ conficiunt passus 375. et quæ sequuntur, huic lectioni favent. Nullus ergo dubito reponere *passus*. Opera hæc Cæsaris inpense laudat Velleius 2, 47.

Hoc consilio. Rem optime illustravit Guischardus, T. 4. p. 144. *Ce fosse perdu ne pouvoit avoir pour objet que de former autour du poste de l'ennemi une enceinte moins grande et moins difficile à garder que celle de la ligne* (munitio XI milium passuum), *et de procurer aux soldats la liberté de travailler derrière cette enceinte, sans avoir à tout moment à craindre les traits et les sorties des Gaulois. M.*

Quoniam — corona cingeretur, quoniam necesse fuisset, tanti ambitus munitionem instituere, scilicet XI milium passuum (v. c. 69), nec posset tamen hoc totum opus, hæc tota munitio, militum præsidiis ubique, circumcirca, obtineri. *M.* Pro *corona cingere* dicitur alias *coronare.* Vide Statium Theb. 2, 526.

Corpus. Munitio nullo modo dici potest *corpus,* etsi codd. quidam hoc verbum habent. Ergo ex aliis codd. recte receperunt alii editores *opus. M.* Sed invitis codd. et edd. vet. Itaque Oud. restituit *corpus,* quod sæpe denotat omne id, quod ex plurimis membris in unum coaluit; sic de re publica, de exercitu, de libris dicitur. Cf. Victorius l. c.

Duas fossas. Ces deux fossés bordoient les remparts de l'une et de l'autre ligne. Guischardus (T. 4. p. 153). Sed fortasse nondum satis confectum est, ubi potissimum et quales fuerint hæ duæ fossæ. *M.* Ea de re maxime certarunt Guischard et Lo-Looz. hujus ultimum scriptum prodiit 8. Bouillon 1776.

Lorica et *plutei* h. l. eamdem rem exprimunt, ut Vossius ad h. l. et Guischardus, p. 160. monuerunt. Cf. Ind. in *plateus. M.*

Pinnas. vid. ad 5, 40. *M.*

Cervi, stipites s. trunci furcati, quos Gesnerus in Thes. L. L. non male confert cum eo inpedimento, quod hostium inpetum retardat, et a nostris dicitur *spanische Reuter.* vid. ad Liv. 44, 11. Scriptores laudavit Broukhus. ad Tibull. 4, 1, 84, quem et ipsum Gesnerus jam contulit. Explicatio Guischardi (T. 4, pag. 160) hæc est: *Une fraise de palissades avec leurs branches taillées en pointes semblables aux bois de cerf. M.*

73. Erat eodem tempore et materiari et frumentari et tantas munitiones fieri necesse, deminutis nostris copiis, quæ longius ab castris progrediebantur: ac nonnumquam opera nostra Galli tentare atque eruptionem ex oppido pluribus portis summa vi facere conabantur. Quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. "Itaque truncis arborum aut "admodum firmis ramis abscisis, atque horum dolabratis ac "præacutis cacuminibus, perpetuæ fossæ, quinos pedes altæ, "ducebantur. Huc illi stipites demissi et ab infimo revincti, "ne revelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant or- "dines, conjuncti inter se atque inplicati; quo qui intrave- "rant, se ipsi acutissimis vallis induebant. Hos cippos ad- "pellabant. Ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem "dispositos, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur. "paullatim angustiore ad infimum fastigio. Huc teretes "stipites, feminis crassitudine, ab summo præacuti et præusti, "demittebantur ita, ut non amplius digitis quatuor ex terra "eminerent: simul, confirmandi et stabiliendi caussa, singuli "ab infimo solo pedes terra exculcabantur: reliqua pars "scrobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis inte-

Eodem tempore. alii *uno*.

Erat — fieri necesse. Τὸ *necesse* deest in quibusdam codd. sic et alibi. Vid. Gronovii Observ. 4, 8.

Deminutis n. cop. ut adeo deminuerentur copiæ. *M.*

Aut adm. firmis. Editiones quædam *haud*. sic et Græcus ἀσθενεστέρων κλάδων.

Abscisis. Sic codd. vet. non *abscissis*. Cf. Voss. analog. 3, 26. p. 97.

Dolabratis. Codd. optimi habent *delibratis*, i. e. cortice undatis; et sic in Gr. metaphr. ἀποξέσας. Veteres non tam dixerunt *dolabrare*, quam *dolare*, cum voluerunt exprimere, aliquid dolabra aptare. Sic Oudendorp. de h. l. judicavit. *M.* Et in editione posteriore edidit. bene. sequor.

Ab ramis eminebant, ea parte tenus, qua rami enati erant, tegebantur, ab ea inde parte eminebant. *M.*

Se ipsi — induebant. Sic et cap. 82. Græcismus. Græc. etiam ἑαυτοὺς — ἐνέδυον.

Vallis. Hi valli sunt ipsi illi trunci et rami præacuti. De cippo et quincunce vid. Ind. *M.*

Paullatim — fastigio, extremitas scrobis infima erat angustior, quam summitas s. summus margo. Ergo fastigium est extremitas infima. Oudendorpius jam contulit Virg. Georg. 2, 288, *forsitan et scrobibus quæ sint fastigia, quæras*. et monuit, lectionem alteram, *ad summum* pro *ad infimum*, esse a correctione eorum, qui fastigium putarint non nisi de extremitate summa dici. *M.*

Feminis crass. Sic bene. Alii *femoris. semis. semissis*.

Singuli — exculcabantur, in singulis scrobibus singuli pedes, s. spatium unius pedis, terra calcata replebatur. Ergo una pars scrobis terra plena erat; reliqua, ut sequitur, virgultis integebatur. Sic intellexerunt Glareanus ad h l. qui breviter et perspicue exposuit, item Lipsius (Poliorc. 2, 2), et Oudendorpius. Quodsi non totus scrobs terra plenus fuit, falsa est codd. quorundam lectio, *singuli* (sc. stipites) *ab infimo solo pedes tres* (altitudine trium pedum) *terra exculcabantur*; nam totus scrobs fuit tres pedes altus; sed non totus fuit plenus terra. Ceterum sunt et aliæ varietates, quæ locum interpolatum esse arguant. An *exculcare* alibi sit calcando replere, dubito. Locus est incertæ lectionis. *M.*

" gebatur. Hujus generis octoni ordines ducti, ternos inter " se pedes distabant. Id ex similitudine floris lilium adpella- " bant. Ante hæc taleæ, pedem longæ, ferreis hamis infixis, " totæ in terram infodiebantur, mediocribusque intermissis " spatiis, omnibus locis disserebantur, quos stimulos nomi- " nabant."

74. His rebus perfectis, regiones secutus quam potuit æquissimas pro loci natura, XIIII milia passuum complexus, pares ejusdem generis munitiones, diversas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat ejus discessu, munitionum præsidia circumfundi possent: neu cum periculo ex castris egredi cogantur, dierum XXX pabulum frumentumque habere omnes convectum jubet.

75. Dum hæc ad Alesiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, convocandos statuunt, sed certum numerum cuique civitati imperandum; ne, tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumentandi rationem habere possent. Imperant Æduis atque eorum clientibus, Segusianis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, [Brannoviis,] milia XXXV; parem numerum Arvernis, adjunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio

Stimulos. Cf. B. Afr. 31, *stili cæci*.

XIIII — complexus, in circuitu XIIII milium passuum. *M.*

Pares munitiones perfecit. Guischardus, T. 4. p. 162. intelligit aliam circumvallationem quatuordecim milium passuum, quæ (relate ad eam, quam Cæsar, c. 69, descripsit, et undecim milium passuum circuitu fuisse dixit, est exterior. Quæ idem ille, accommodate ad rem militarem contra adversarium suum disputat, ea non sunt harum notarum. Illud unum quæso, ut aliquis ad hæc verba attendat: *munitiones pares*, et *ejusdem generis*, (sed fortasse hic est pleonasmus,) et *diversæ*, (quatenus?), et *diversæ ab his* (a quibus?). Hoc quid sit, quia non satis possum adsequi, nec probare nec inprobare audeo. Adjeci versionem Guischardi: *Ce travail fini, il fit faire des ouvrages de la même espèce du côté opposé contre l'ennemi du dehors.* Etiam Græc. metaphr. sic expressit: *ὁμοίας τοῦ αὐτοῦ εἴδους ὀχυρώσεις, κατ' ἐναντία* (ergo loco diversæ) *ταῖς προτέραις* (ergo ab his, quas ante descripserat, *κατὰ τοῦ ἔξωθεν πολεμίου ἐποιήσατο*. *M.*

Exteriorem hostem. Intelligit eum equitatum, quem Vercingetorix castello dimiserat (c. 71), et copias, ab illo equitatu collectas, qui omnes ne mox adventarent, verendum erat. *M.*

Ejus discessu, quia ille (hostis, s. equitatus) discesserat (e castello). Sic cepit Guischardus, T. 4. p. 167, et in Mémoires militaires, T. 1. p. 299. *M.*

Egredi cogantur. Male vulgo *cogerentur*.

Ut censuit Vercing. vid. cap. 71. *M.*

Nec frumentandi rationem. Sic bene Ursinus e codd. Erat antea *frumenti rationem*, item *frumentationem*.

Ambivaretis. Diversi sunt ab Ambivaritis, supra 4, 9. commemoratis: variant etiam libri h. l. ut nec de lectione certi simus. *Cellarius*.

Aul. Brann. Brann. Hæc omnia sunt incerta: nec constat, qui sint, nec ubi sint, nec, utrum tres, an duo populi sint. *M.* D'Anville Not. de la Gaule, p. 129. suspicatur esse populum situm in hod. *Briennois* ad Ligerim. Forsan *τὸ Brannoviis* e varietate lectionis inrepsit. Uncis inclusi.

Eleutheris Cadurcis. Cadurcos populum Galliæ fuisse, certum est. vid.

Arvernorum esse consuerunt; Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duodena milia; Bellovacis X; totidem Lemovicibus; octona Pictonibus et Turonis et Parisiis et Helviis; Suessionibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviis, Morinis, Nitiobrigibus quina milia; Aulercis Cenomanis totidem; Atrebatibus IV; Bellocassis, Lexoviis, Aulercis Eburonibus terna; Rauracis et Boiis XXX; universis civitatibus, quae Oceanum adtingunt, quaeque eorum consuetudine Armoricae adpellantur, (quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Caletes, Osismii, Lemovices, Veneti, Unelli) sex. Ex his Bellovaci suum numerum non contulerunt, quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cujusquam imperio obtemperaturos; rogati tamen ab Commio, pro ejus hospitio bina milia miserunt.

76. Hujus opera Commii, ita ut antea demonstravimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia

Strabo 4. p. 191. Si ergo horum pars fuerunt Eleutheri, jure quaerit Ritterus in hist. Gall. p. 30, unde cognomen Graecum ἐλευθέρω habuerint, et in quo eorum libertas fuerit. Existimat ergo, aut Eleutheros esse populum peculiarem, nobis ignotum, vitiata fortasse verbi scriptura (et variant codices): aut Eleutheros mutari posse in *Elentheros*, h. e. peregrinos, qui aliunde venerint in ista loca: nititurque eo, quod in Celtica lingua *el* sit peregrinus, *ellend (fremd Land)*, extera terra, *ellenther*, extraneus. *M.* Ἀῤῥω!

Velaunis. Nec hujus verbi scriptura satis certa est. Cf. Ritter l. l. p. 27. De Gaballis dixit p. 28 (cf. supra c. 7). De Rutenis, p. 33. *M.* Strabo dicit Οὐελλαίους. Ptolem. Οὐελλαύνους. In symbolica manu apud Montefalconium in Antiq. explic. t. 3. pl. 197. legitur ΣΥΜΒΟΛΟΝ ΠΡΟΣ ΟΥΕΛΑΥΝΙΟΥΣ.

Duodena. Sic MSS. plerique, non *duodecim*. *Oudendorp*.

Helviis. MSS. omnes corrupte *Helvetiis, Elvetiis*. Rursus profertur lectio *Helviciis, Heleutheris, Eleutheris*. Vossius reposuit *Helviis*, idque Oudend. in schedis Pulmanni reperit. *M.*

Suessionibus. Al. *Senonibus*, aperto vitio. Alii *Eleutheris Suessionibus*, invita historia. Alii Senonas hos seu Suessionas referunt ad superiorem periodum. *M.*

Petrocorii incoluerunt eas terras, quae hodie dicuntur *Perigord*. Monuit Cellarius. Cetera vid. apud Ritterum in hist. Gall. p. 34. *M.*

Aulercis Cenomanis. vid. ad 3, 17. *M.*

Bellocassis. Plerique hoc putant depravatum e *Velocassis*, qui 2, 4 et 8, 7 commemorantur. *M.*

Aul. Eburon. Cf. 3, 17. *M.*

Boiis XXX. Glareanus ad h. l. pro XXX legendum putat *bina*, ut summa, c. 76 indicata, constet. *M.*

Armoricae. v. ad 5, 53. *M.*

Caletes. Sic cod. Ortelii. Vossii *Caletos*. ut non sit dubium nomen. nec tamen D'Anville, p. 192. audet rejicere nomen *Cadetum*, quod est in aliis, etsi, qui, quales fuerint, ignorare se profiteatur.

Lemovices cum jam ante sint nominati, delent quidam hoc nomen: Valesius in notit. Galliae, p. 260, putat, duos fuisse populos s. partes gentis Lemovicum. Haec Cellarius ad h. l. scripsit. Verbum *Veneti* a plerisque codd. abest h. l. *M.* Valesius in Not. Galliae dat *Leonenses*. D'Anville malit *Leonices* vel *Leonnices* (de S. Paul de Leon.) p. 409.

Sex. Sic legendum esse, non autem *sena*, scilicet ut summa constet, vidit Glareanus, repetiitque Clarkius. *M.*

Contulerunt. alii *compleverunt*, ut C. 1, 25. sed heic non est eadem ratio, nondum enim numerus quis aderat.

Id ut antea dem. Τὸ *ita* in aliis deest.

Demonstravimus. Conf. 4, 21. *M.*

Cæsar: quibus ille pro meritis civitatem ejus immunem esse jusserat, jura legesque reddiderat atque ipsi Morinos adtribuerat. Tanta tamen universæ Galliæ consensio fuit libertatis vindicandæ, et pristinæ belli laudis recuperandæ, ut neque beneficiis neque amicitiæ memoria, moverentur; omnesque et animo et opibus in id bellum incumberent, coactis equitum VIII milibus et peditum circiter CCXL. Hæc in Æduorum finibus recensebantur numerusque inibatur: præfecti constituebantur: Commio Atrebati, Virdumaro et Eporedirigi, Æduis, Vergasillauno Arverno, consobrino Vercingetorigis, summa imperii trasditur. His delecti ex civitatibus adtribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes alacres et fiduciæ pleni ad Alesiam proficiscuntur: neque erat omnium quisquam, qui adspectum modo tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur; præsertim ancipiti prœlio, quum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantæ copiæ equitatus peditatusque cernerentur.

77. At ii, qui Alesiæ obsidebantur, præterita die, qua suorum auxilia exspectaverant, consumto omni frumento, inscii, quid in Æduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. Apud quos variis dictis sententiis, quarum pars deditionem, pars, dum vires subpeterent, eruptionem censebant, non prætereunda videtur oratio Critognati, propter ejus singularem ac nefariam crudelitatem. Hic, summo in Arvernis ortus loco et magnæ habitus auctoritatis, "Nihil," inquit, "de eorum sententia "dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditionis "nomine adpellant; neque hos habendos civium loco, neque "ad concilium adhibendos, censeo. Cum iis mihi res sit, qui "eruptionem probant: quorum in consilio, omnium vestrum "consensu, pristinæ residere virtutis memoria videtur. "Animi est ista mollities, non virtus, inopiam paullisper "ferre non posse. Qui se ultro morti obferant, facilius

Quibus ille pro meritis. Vulgo *pro quibus meritis.*

Coactis — CCXL. Hoc numero Glareanus nitebatur, cum locum capitis superioris diligentissime tractaret, et dissensum in illis numeris sic moderaretur, ut tandem singuli numeri summam h. l. traditam efficerent. Certe, ut vidi, omnes reliqui Glareanum secuti sunt. *M.* Summa a Glareano effecta facit CCXLIX milia. Codd. variant.

Numerus inibatur. His verbis explicatur τὸ recensere. *M.*

Præfecti. c. 83. duces. *M.*

Constituebantur: Commio. Bene sic distinguitur. Male alii *constituebantur Commius Atrebas* etc.

Vergasillauno. O-Brien citatur ad 1, 16, nomen dignitatis fuisse ostendit e lingua Celtica: *fear-go-saighlean,* vir ad vexillum, vexillarius, *banneret.*

Ancipiti prœlio, undique, a fronte et a tergo. Sic et Curt. 3, 9, 7. Cf. et C. 3, 72.

Apud quos variis dictis. Sic boni codd. Vulgo *Ac variis dictis sententiis.*

Ortus loco. Alii *natus.*

Ad concilium. Gr. ἐκκλησίαν. Male alii *consilium.*

Mollities. alii *mollitia.*

"reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. Atque "ego hanc sententiam probarem, (nam apud me tantum "dignitas potest,) si nullam, præterquam vitæ nostræ, jac- "turam fieri viderem ; sed in consilio capiendo omnem "Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium con- "citavimus. Quid, hominum milibus LXXX uno loco "interfectis, propinquis consanguineisque nostris animi fore "existimatis, si pæne in ipsis cadaveribus prœlio decertare "cogentur? Nolite hos vestro auxilio exspoliare, qui vestræ "salutis caussa suum periculum neglexerint; nec stultitia "ac temeritate vestra, aut inbecillitate animi, omnem Gal- "liam prosternere et perpetuæ servituti addicere. An, quod "ad diem non venerunt, de eorem fide constantiaque dubi- "tatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus muni- "tionibus animine caussa quotidie exerceri putatis? Si "illorum nunciis confirmari non potestis, omni aditu præ- "septo; iis utimini testibus, adpropinquare eorum adven- "tum; cujus rei timore exterriti diem noctemque in opere "versantur. Quid ergo mei consilii est? Facere, quod "nostri majores, nequaquam pari bello Cimbrorum Teuto- "numque, fecerunt; qui in oppida compulsi, ac simili inopia "subacti, eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum "videbantur, vitam toleraverunt neque se hostibus transdi- "derunt. Cujus rei si exemplum non haberemus, tamen "libertatis caussa institui et posteris prodi pulcherrimum "judicarem. Nam quid illi simile bello fuit? Depopulata

Tantum dign. pot. E codd. receptum est *tantum*, pro vulg. *multum*. *M.*

Concitavimus. Cod. Petav. *concivimus.*

Milibus LXXX. Tot milia secum habuit Vercingetorix. Cf. c. 71. *M.*

Exspoliare. Sic Oud. e codd. Vulgo *spoliare.*

Nec stultitia. Duplex negatio more Græcorum, ni subaudias, *velitis.*

Quid ergo? — putatis? Cum cogito varias lectiones, puto sic legendum: *Quid* (pro, cur) *ergo Romanos in il. ult. mun. quotidie exerceri putatis?* ut omnis sine distinctione cohæreant, et istud *animine caussa*, ut interpretamentum, tollatur. Nam in aliis codd. est: *Romanorum animos*, omisso deinde verbo *caussa*. In aliis est *animi caussa*, omisso *ne*. In aliis est lectio vulgata. Ergo est mera explicatio in his additamentis. *M.* Mihi vulgatum præplacet, quod et exprimit Græcus interpres.

Ulterioribus munitionibus. v. cap. 74. *M.*

Iis utimini. Leg. *his*, nam ad Romanos refertur. *M.*

Cujus rei. Alii *qui hujus rei.*

Facere, quod. Male olim distinguebant post *facere.*

Corporibus vitam toleraverunt, mactarunt infantes, et inutiles ad bellum, et sic famem depulerunt. *M.*

Nam quid illi bello (a Cimbris inlato) *simile fuit* (cum his rebus, quibus nunc utimur, cum his miseriis, quibus nunc vexamur)? Hunc verborum sensum, paulo obscuriorem, qui non animadverterant, pro *illi bello*, quod in omnibus codd. legitur, posuerunt *huic bello*, faciliore sensu: inter quos est metaphrastes Græcus. *M.*

" Gallia, Cimbri, magnaque inlata calamitate, finibus quidem nostris aliquando excesserunt atque alias terras petierunt; jura, leges, agros, libertatem nobis relinquerunt: Romani vero quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi invidia adducti, quos fama nobiles potentesque bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque considere, atque his æternam injungere servitutem? Neque enim umquam alia conditione bella gesserunt. Quod si ea, quæ in longinquis nationibus geruntur, ignoratis: respicite finitumam Galliam, quæ in provinciam redacta, jure et legibus commutatis, securibus subjecta, perpetua premitur servitute."

78. Sententiis dictis, constituunt, ut, qui valitudine aut ætate inutiles sint bello, oppido excedant atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati sententiam descendant: illo tamen potius utendum consilio, si res cogat atque auxilia morentur, quam aut deditionis aut pacis subeundam conditionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. Hi, quum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se, in servitutem receptos, cibo juvarent. At Cæsar, dispositis in vallo custodiis, recipi prohibebat.

79. Interea Commius et reliqui duces, quibus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt et, colle exteriore occupato, non longius M passibus ab nostris munitionibus considunt. Postero die equitatu ex castris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem III milia passuum patere demonstravimus, complent pedestresque copias paullum ab eo loco abditas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alesia despectus in campum. Concurritur, his auxiliis visis; fit gratulatio inter eos atque omnium animi ad lætitiam excitantur. Itaque productis copiis ante oppidum considunt et proximam fossam cratibus integunt atque aggere explent seque ad eruptionem atque omnes casus comparant.

80. Cæsar, omni exercitu ad utramque partem munitionum

Finibus quidem. Notat *quidem* profecto. Restituit particulam omissam vulgo Oud.

Experiantur. Quidam codd. *expediantur.*

Ad Crit. sent. desc. Etsi codd. omnes, præter Oxon. et metaphr. Græcam, legunt, *a Crit. sententia discedant:* tamen falsa est hæc lectio. Perturbata semel sententia, perturbata sunt porro verba, quæ sequuntur: nam in multis codd. est: *illo tamen tempore ut* —. *M.*

Mandubii. Alesia Mandubiorum oppidum est. Conf. cap. 68. *M.*

Dispositis custodiis. Abstractum pro concreto. Sic et 2, 29.

Non longius M passibus. Sic plurimi codd. et edd. vet. quod probat Guischard. Vulgo legitur *D passibus.*

Planitiem. Cf. c. 69. *M.*

Abditas, i. e. sejunctas, abstractas, nil ergo mutatione opus.

disposito, ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat et noverit, equitatum ex castris educi et prœlium committi jubet. Erat ex omnibus castris, quæ summum undique jugum tenebant, despectus; atque omnium militum intenti animi pugnæ proventum exspectabant. Galli inter equites raros sagittarios expeditosque levis armaturæ interjecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent et nostrorum equitum inpetus sustinerent. Ab his complures de improviso vulnerati prœlio excedebant. Quum suos pugnæ superiores esse Galli confiderent et nostros multitudine premi viderent, ex omnibus partibus et ii, qui munitionibus continebantur, et ii, qui ad auxilium convenerant, clamore et ululatu suorum animos confirmabant. Quod in conspect uomnium res gerebatur, neque recte ac turpiter factum celari poterat: utrosque et laudis cupiditas et timor ignominiæ ad virtutem excitabant. Quum a meridie prope ad solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes inpetum fecerunt, eosque propulerunt: quibus in fugam conjectis, sagittarii circumventi interfectique sunt. Item ex reliquis partibus nostri, cedentes usque ad castra insecuti, sui conligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alesia processerant, mœsti, prope victoria desperata, se in oppidum receperunt.

81. Uno die intermisso, Galli, atque hoc spatio magno cratium scalarum harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. Subito clamore sublato, qua significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent, crates projicere, fundis sagittis lapidibus nostros de vallo deturbare, reliquaque, quæ ad obpugnationem pertinent, administrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix atque ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus suus cuique locus erat definitus, ad munitiones accedunt: fundis, librilibus sudibusque, quas in opere dis-

Omnium militum intenti animi. alii *omnes milites intenti pugnæ*.

Proventum. Ita codd. Vid. Ind. *M*. Vulgo *eventum*. Cf. notata ad c. 29.

Pugnæ superiores. Sic boni codd. ut *acer animi*, *disciplinæ clarus*, *animi victus*. Cf. Oud. Vulgo *pugna*.

Campestres munitiones sunt eæ, quas c. 74. descripsit. In æquiore loco factæ erant. *M*.

Valla deturbare. Scioppius susp. lect. 2, 14. cum aliis mavult *perturbare*, *proturbare*.

Administrare. Codd. quidam et edd. vet. addunt *parant*, ut Cæsar solet. Sed heic sermo est de præsenti, non de futuro. Et alibi sic noster, ut 1, 16. C. 2, 20, 3, 12 etc.

Definitus. Sic cod. Andinus et Oxon. Vulgo *adtributus*, e glossa. Conf. Gronov. ad Liv. 35, 7.

Librilibus. Librilia adpellantur instrumenta bellica, saxa scillicet ad brachii crassitudinem, in modum flagellorum loris revincta. *Festus*. Græc. metaphr. λίθους μεγάλους vertit. *M*. Et sejungit σφενδόνας. Edd. quædam *libra-*

posuerant, ac glandibus Gallos perterrent. Prospectu tenebris ademto, multa utrimque vulnera accipiuntur; complura tormentis tela conjiciuntur. At M. Antonius et C. Trebonius, Legati, quibus eæ partes ad defendendum obvenerant, qua ex parte nostros premi intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant.

82. Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: posteaquam propius successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes induebant, aut in scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex vallo ac turribus transjecti pilis muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, quum lux adpeteret, veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. At interiores, dum ea, quæ a Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossas explent; diutius in iis rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognoverunt, quam munitionibus adpropinquarent. Ita, re infecta, in oppidum reverterunt.

83. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant, consulunt: locorum peritos adhibent: ab his superiorum castrorum situs munitionesque cognoscunt. Erat a septemtrionibus collis, quem propter magnitudinem circuitus opere circumplecti non potuerant nostri, necessarioque pæne iniquo loco et leniter declivi castra fecerant. Hæc C. Antistius Reginus et C. Caninius Rebilus, Legati, cum duabus legionibus, obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus, duces hostium LX milia ex omni numero delegunt earum civitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant; quid quoque pacto agi placeat, occulte inter se constituunt;

libus, invitis codd. et edd. vet. Habet tamen *libralia saxa* Vegetius 2, 23. Cellarius refert ad *fundis*, quibus *lapides libriles* jaciebantur.

Perterrent. alii *proterrent*. quod huc non facit, non enim fugati hostes, ut 5, 58.

Delapsi. Alii codd. *delati*, non male. *M*. Sed et Græc. *καταπεσόντες*.

Adpeteret. Quidem codd. *adpareret*, ex interpretatione. *M*.

Interiores, oppido inclusi. *M*.

Præparata erant. Codd. multi et edd. vet. *præparaverant*. tum *a Vercingetorige* significaret *a parte Vercingetorigis*, ut 5, 54. *a P. R. imperia*, et apud Lucan. 1, 59. *obstent a Cæsare nubes*.

Priores fossas expl. Leg. *et pr. f.* *repl. Clarkius*. Sed et *ἀντίδετον* bene habet.

Ab his. Sic et 5, 45. Alii *ex his*.

Superiorum castrorum, quæ in superiore s. edito loco erant, ut mox ipse Cæsar describit. Extremo capite eis opponuntur munitiones campestres, de quibus c. 74 dixit. *M*.

Quem propter — fecerant. Inconsultis codd. editores vulgo posuerunt: *quem quia propter — necessario pæne — fecerunt*. Veram ergo lectionem Oudendorpius restituit. *M*.

C. Caninius Rebilus. De hoc nomine v. Ursinum in fam. Rom.

Quoque pacto, quisquis modus administrandæ rei necessarius fuerit, quicumque casus se obtulerit, *auf jeden Fall*. *M*.

adeundi tempus definiunt, quum meridies esse videatur. His copiis Vergasillaunum Arvernum, unum ex quatuor Ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. Ille ex castris prima vigilia egressus, prope confecto sub lucem itinere, post montem se occultavit militesque ex nocturno labore sese reficere jussit. Quum jam meridies adpropinquare videretur, ad ea castra, quæ supra demonstravimus, contendit: eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere et reliquæ copiæ pro castris sese ostendere cœperunt.

84. Vercingetorix ex arce Alesiæ suos conspicatus, ex oppido egreditur; a castris longurios, musculos, falces reliquaque, quæ eruptionis caussa paraverat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis acriter atque omnia tentantur: qua minime visa pars firma est, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur, nec facile pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in aliena vident virtute constare: omnia enim plerumque, quæ absunt, vehementius hominum mentes perturbant.

85. Cæsar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit, laborantibus auxilium submittit. Utrisque

Meridies. alii *meridie*, quod placet Oud. pro *meridiei* scil. tempus. mihi non item.

A castris. Fuerunt castra Vercingetorigis, ut cap. 70. extr. diserte dicuntur. Hæc castra ibidem munitiones adpellantur, etiam dicuntur maceria et fossa. Atqui de hac maceria et fossa, sub muro Alesiæ ducta, dictum est c. 69. Sunt igitur Vercingetorigis castra ipsa illa maceria et fossa. Hoc ergo est, *a castris profert*. Nec video, cur non potuerint longurii et musculi et reliqua in illa munitione s. castris esse fabricata et reposita: nec credo, etsi Vercingetorix cum suis in oppidum reversus est (c. 82 extr.), plane nullum præsidium horum castrorum relictum esse: immo revera relictum fuit (cap. 70 extr.). Quodsi relictum est, potuerunt ibi istæ res et confici et adservari. Vidit hoc Clarkius, tamen non probavit: sed Oudendorpius tenet hanc lectionem. Equidem puto, si quis superiora attente legerit, eum ne dubitaturum quidem esse hoc loco: nec tam multa dixissem, nisi tot dubitationes et emendationes prolatas reperissem, omnes illas inde natas, quia, castra Vercingetorigis quæ essent, non potuerant adsequi. Alii ergo interpretes corrigendum putant locum: nam Glareanus dicit, *a castris* nihil ad sensum facere, esse ergo *rastros* legendum. Hotomanno placuit, *contos* legere. Lipsius (Poliorc. 1, 9.) voluit scribi *ac crates*, quod et Ciacconio visum est, quia Vercingetorix non castris, sed oppido se continuerit. Ceterum metaphr. Græc. sic expressit; Βερκιγγέτοριξ — ἐκ τῆς *πόλεως ἐξήγαγε τὸ σὺν αὐτῷ στράτευμα*, non diserte vertit illud *a castris*. Sive autem *castris*, sive *a castris*, sive *e castris* legatur, (ita enim variatur lectio,) id nihil differt, nec est in hac varietate caussa mutandi loci. *M.*

Musculos, vid. Ind. *M.*

Qua minime visa, etc. alii *quæ*.

Firma est. Addunt vulgo *esse*. Sed bene abest.

Quod suum per. — *consistere*, quia non possunt ipsi omnibus in locis adesse, non ipsi semet ipsos defendere, intelligunt, ab aliorum virtute pendere, utrum evasuri sint periculum, nec ne. Non pauci pro *virtute* habent *salute*, quod eodem redit, si res omnino spectetur; sed non opus est hac lectione. *M.* Pro *constare* alii *consistere*. Τὸ *virtute* Græcus reddit per *ἀλκῇ τῶν ἄλλων*.

Auxilium. Hoc verbum, quod ex-

ad animum occurrit, unum illud esse tempus, quo maxime contendi conveniat. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant: Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. Maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum missum demonstravimus. Exiguum loci ad declivitatem fastigium magnum habet momentum. Alii tela conjiciunt; alii testudine facta subeunt; defatigatis in vicem integri succedunt. Agger, ab universis in munitionem conjectus, et adscensum dat Gallis, et ea, quæ in terram occultaverant Romani, contegit: nec jam arma nostris, nec vires subpetunt.

86. His rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit: imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnet; id, nisi necessario, ne faciat. Ipse adit reliquos; cohortatur, ne labori succumbant; omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque hora docet consistere. Interiores, desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex adsensu tentant: huc ea, quæ paraverant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere et cratibus fossas explent, aditus expediunt: falcibus vallum ac lòricam rescindunt.

87. Cæsar mittit primo Brutum adoloscentem cum cohortibus sex, post cum aliis septem C. Fabium Legatum: postremo ipse, quum vehementius pugnarent, integros subsidio adducit. Restituto prœlio ac repulsis hostibus, eo, quo Labienum miserat, contendit; cohortes quatuor ex proximo castello deducit; equitum se partem sequi, partem circumire exteriores

ciderat, e metaphr. Græc. et quibusdam codd. Davis. et Oudend. recte restituerunt. *M.* Cf. Drakenb. ad Liv. 6, 6.

Tempus. Post hoc verbum frustra additur vulgo *prædicat*. *M.*

Contendi, sic amat noster, ut *hiemari, pugnari, veniri.*

Exiguum—momentum. Hæc verba non intelligo, etsi video, describil ocum de quo c. 83 dixerat: *erat collis—castra fecerant*. Legerim, *Iniquum loci fastigium m. hab. mom.* Exstat enim iniquum in codd. fere omnibus et metaphr. Gr. Sic *fastigium* est collis declivitas, et hæc declivitas dicitur *iniqua*, ut cap. 83. Quia ergo Romani in declivi ideoque iniquo et difficili loco erant. magnum hæc res habebat momentum, ut ibi valde laborarent. Verba *ad declivitatem* puto orta ex interpretatione, cum quis vellet fastigium explicare, et *declivitas* adscriberet: id deinde mutatum, aptatumque constructioni utcumque, irrepsit. Sed utatur quisque suo sensu. *M.* Oudend. præfert *exiguum*. Utraque lectio bonum sensum offert. Utra sit auctoris, dubium.

Agger, terra congesta, accumulata. Sic et cap. 57 et 86. *aggere fossas explent*. *M.*

Quæ in terram — sunt lilia et stimuli. vid. cap. 73. *M.*

Pugnet. Alii *pugnaret*.

Interiores. vid. c. 82. *M.*

Fossas explent. Hæc verba, ab aliis omissa, Oud. e plerisque codd. recte restituit. *M.*

Loricam. vid. c. 72. *M.*

Brutum. Metaphr. Græcus præmittit prænomen Δέκιμον.

Deducit. Alii *educit*.

munitiones et ab tergo hostes adoriri jubet. Labienus, postquam neque aggeres, neque fossæ vim hostium sustinere poterant, coactis undequadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidiis deductas fors obtulit, Cæsarem per nuncios facit certiorem, quid faciundum existimet. Adcelerat Cæsar, ut prœlio intersit.

88. Ejus adventu ex colore vestitus cognito, [quo insigni in prœliis uti consueverat,] turmisque equitum et cohortibus visis, quas se sequi jusserat, ut de locis superioribus hæc declivia et devexa cernebantur, hostes prœlium committunt. Utrimque clamore sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. Nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. Repente post tergum equitatus cernitur: cohortes aliæ adpropinquant: hostes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna cædes. Sedulius, dux et princeps Lemovicum, occiditur: Vergasillaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur: signa militaria LXXIIII ad Cæsarem referuntur: pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido cædem et fugam suorum, desperata salute, copias a munitionibus reducunt. Fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. Quod nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites essent defessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent. De media nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur: magnus numerus capitur atque interficitur, reliqui ex fuga in civitates discedunt.

89. Postero die Vercingetorix, concilio convocato, id se

Undequadraginta. Sic bene codd. Alii *una de quadraginta*. Et in Græc. metaphr. est, τριάκοντα καὶ ἐννέα. *M.*

Fors obtulit. Sic codd. et edd. vet. Vulgo *sors*.

Ex colore vestitus. Haud dubie intelligitur paludamentum, quod fuisse rubicundi ut plurimum coloris, neminem fugit. Dio Cass. 42, 40. de Cæsare, in summo discrimine versante, et enatando salutem petente, ὁ Καῖσαρ τὸ ἱμάτιον ἁλουργὲς ἀπέῤῥιψε, scilicet ne ab hostibus agnosceretur: et Florius 4, 2, 59 paludamentum adpellat. Cf. Sueton. Jul. 64. etsi hic in re ipsa dissentit a ceteris. Liv. 7, 34. *Imperator, sagulo gregali*, (quo gregarii milites utuntur,) *amictus, ne ducem circumire hostes notarent, omnia perlustravit*. Cum autem non proprium Cæsari fuerit, gestare paludamentum, sed omnibus imperatoribus commune: dudum existimaram, verba, quæ sequuntur, *quo insigni in prœliis uti consueverat*, ab aliquo in margine notata esse, et in textum inrepsisse, cum e notis Brantii et Davisii ad h. l. intellexi, jam Lipsium (in analectis ad libros de milit. Rom. 2, 12. pag. XII) idem censuisse. Nam quod Davisius suspicatur, Cæsarem vestitu singularis coloris usum esse, id nullo nititur fundamento. *M.*

Declivia. alii *decliva*.

Excipit. alii male *excipitur*

Emissis pilis. Codd. et edd. vet. bene sic Græcus ἀφιέντες. Vulgo *omissis*. Conf. Sallust. Catil. 60.

Lemovicum. Male alii *Germanorum, Remorum, Sequanorum* et quid non? Interpres Græcus bene habet.

Essent defessi. Sic rectius codd. et edd. vet. Alii *fuissent*.

Vercingetorix deditur. Narrat Dio Cassius (40, 41), Vercingetorigem, fretum pristina Cæsaris amicitia, improviso ad Cæsarem, in tribunali

bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis caussa, demonstrat; et quoniam sit fortunæ cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu vivum transdere velint. Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. Jubet arma transdi, principes produci. Ipse in munitione pro castris consedit: eo duces producuntur. Vercingetorix deditur, arma projiciuntur. Reservatis Æduis atque Arvernis, si per eos civitates recuperare posset, ex reliquis captivis toto exercitu capita singula prædæ nomine distribuit.

90. His rebus confectis, in Æduos proficiscitur; civitatem recipit. Eo legati ab Arvernis missi, quæ imperaret, se facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obsidum. Legiones in hiberna mittit: captivorum circiter XX milia Æduis Arvernisque reddit: T. Labienum duabus cum legionibus et equitatu in Sequanos proficisci jubet: huic M. Sempronium Rutilum adtribuit: C. Fabium et L. Minucium Basilum cum duabus legionibus in Remis conlocat, ne quam ab finitumis Bellovacis calamitatem accipiant. C. Antistium Reginum in Ambivaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rutenos cum singulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem et P. Sulpicium Cabilloni et Matiscone in Æduis ad Ararim, rei frumentariæ caussa, conlocat. Ipse Bibracte hiemare constituit. His rebus litteris Cæsaris cognitis, Romæ dierum XX subplicatio indicitur.

sedentem, accessisse, subplicemque veniam rogasse; sed hanc ipsam obcausam, quoniam amicitiæ jura violaverit, in vincula conjectum, in triumpho ductum et tandem interfectum esse. Conf. 43, 19. *M.*

Rutilum adtribuit, adjutorem non conlegam, ut Celsum habet pag. 159.

Litteris Cæsaris, hæc verba in aliis desunt.

Subplicatio. Quid precatio sive obsecratio, gratulatio sive subplicatio et alii actus tales sacri differant, docet Valer. Max. 1. 1.

INCERTI AUCTORIS

AULI HIRTII, UT VIDETUR

COMMENTARIORUM CÆSARIS

DE BELLO GALLICO.

LIBER OCTAVUS.

Auctore Suetonio (Jul. 56) constat, hunc librum non esse a Cæsare scriptum; sed Hirtio auctori tributum, quamquam cum aliqua dubitatione. Et est Hirtii nomen in quibusdam codicibus præscriptum. Sed qui librarii præscripserunt nomen Auli Hirtii Pansæ, (præscripserunt autem plerique, teste Oudendorpio) hi manifeste errarunt, quoniam Hirtius et Pansa duo diversi viri fuerunt, qui A. U. 711 consulatu functi sunt. Cf. Sueton. Aug. 10. Nonnulli Oppium nominarunt. Igitur cum alius alium auctorem ediderit, est res incerta quidem, verisimillima tamen de Hirtio auctore sententia. Suetonius quidem aliquot verba epistolæ, huic libro præmissæ, repetit et Hirtii verba esse simpliciter dicit. Hæc est summa eorum, quæ interpretes de hac re disputarunt. Dodwelli dissertatio de auctore hujus libri, quem Hirtio potius quam Oppio adtribuit, exstat etiam in editione Cæsaris Oudendorpiana T. 2. p. 1007. Plutarchum in vita Cæsaris res libri hujus octavi plane præteriisse, miror. Nec metaphrastes Græcus eum vertit.

Servatus Lupus, Ferrar. Abbas, ubi epist. 37. Hirtii, Cæsaris commentariorum continuatoris, mentionem facit, hujus istum temere notarium dicit.

COMMENTARIORUM

DE BELLO GALLICO.

LIBER OCTAVUS.

ARGUMENTUM.

I. PRÆFATIO A. HIRTII.

II. RES GESTÆ C. JULII CÆSARIS A. VIII. PROCONSULATUS.—*Cap.* 1. Nova conjuratio Gallorum. 2, 3. Receptio Biturigum. 4, 5. Carnutes debellati. 6—22. Bellovaci. 23. Commius Atrebas insidiis petitus. 24, 25. Exercitus Romanus in plures partes divisus. fines Ambiorigis iterum vexati. T. Labienus in Treviros missus. 26—29. Lemonum a Dumnaco, Andium duce, obpugnatum. Dumnacus victus. 30. C. Caninius Drappetem et Lucterium persequitur. 31. Carnutes et finitimæ civitates in fidem receptæ. 32, 33. Drappetis et Lucterii fuga in oppidum Uxellodunum, quod obsidetur. 34, 35. Drappes et Lucterius, frumentum et commeatum adducturi, ex oppido egressi, a C. Caninio Legato repulsi. 36. Drappes captus. 37, 38. Uxellodunum operibus inclusum. de Gutruato subplicium sumtum. 39—43. Adventus Cæsaris ad Uxellodunum. oppidani ab aqua prohibiti. opera Romanorum incensa. fons oppidi cuniculis intercisus. 44. Uxelloduni deditio. pœna oppidanorum. Drappetis mors. Lucterius prehensus. 45. Treviri a Labieno victi. 46. Aquitania in fidem recepta. hiberna. 47, 48. Commius victus.

III. ANNUS IX. PROCONSULATUS.—*Cap.* 49. Præfatiuncula auctoris. Cæsaris indulgentia in Gallos. 50. Ejus iter in Italiam, Antonium ut in petitione sacerdotii adjuvet. 51. Cæsar magnifice exceptus. 52, 53. Iter in ulteriorem Galliam. Labienus Galliæ togatæ præfectus. initia belli civilis. 54, 55. Legiones a Cæsare per caussam belli Parthici deductæ, Pompeio traditæ.

" COACTUS adsiduis tuis vocibus, Balbe, quum quoti-
" diana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed
" inertiæ videretur deprecationem habere, difficillimam rem
" suscepi. Cæsaris nostri commentarios rerum gestarum Gal-
" liæ, non comparandos superioribus atque insequentibus ejus

Deprecatio inertiæ, quæ oritur ab inertia, cum quis rem declinat, quia ipse iners est. *M.*

Rerum gestarum Galliæ. Hæc verba absunt ab uno codice. *Vossius.* Liceat singulas hujus corrupti loci varietates enotare, ut cuivis lectori liberum judicium sit. *M.* *Galliæ.* id est in Gallia. Sic et c. 42. item Sallust. Jug. 33. *Numidiæ* pro in Numidia. Florus 1, 18. *Lucaniæ.*

Comparandos: sic codd. recentissimi, *comparantibus;* sic codices duodecim antiqui et editiones, Beroaldina

"scriptis, contexui novissimumque ac inperfectum ab rebus "gestis Alexandriæ confeci usque ad exitum non quidem "civilis dissensionis, cujus finem nullum videmus, sed vitæ "Cæsaris. Quos utinam qui legent, scire possint, quam "invitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiæ "atque adrogantiæ crimine, qui me mediis interposuerim "Cæsaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam "operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia "commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tan- "tarum rerum scriptoribus deesset; adeoque probantur "omnium judicio, ut prærepta, non præbita, facultas scripto- "ribus videatur. Cujus tamen rei major nostra, quam reli-

priores. *comparentibus:* sic codex unus, isque antiquissimus, *comparandis:* cod. Oxon. qui et ipse bonus est. *M.* Forsan legendum *commentariis* et post *comparandos* subaudiendum *commentarios*, tum *contexui*, significaret *adtexui*, addidi. Sic Oud. Hausius mavult *non comparandis* scil. cum meis his; sensu eodem, sed constructione minus commoda,

Novissimumque inperfectum: sic plerique MSS. et edd. vett. *novissimeque inperfectum:* sic tres codd. satis boni. *novissimum ac inperfectum:* sic duo codd. recentes. *novissimeque inperfecta:* hæc est lectio vulgaris. *M.* Lego *ac inperfectum* et plane sic Sueton. in Cæs. c. 56. de Hirtio.

Cæsaris nostri—confeci. Quis ergo facile dixerit, quænam hujus loci vera lectio sit? Si non temerarium videtur, proponam, quomodo locus mea qualicumque sententia legi possit: *Cæsaris nostri commentariis comparentibus* (qui comparent, adsunt, non interciderunt), *superioribus* (qui hunc librum octavum antecedunt) *atque insequentibus* (qui hunc librum octavum sequuntur), *contexui novissimum* (ultimum adjeci librum libris septem de bello Gallico, ultimum item libris tribus de bello civili), *atque inperfectum* (eum librum, qui non absolutus erat: is est tertius de bello civili, vere abruptus, v. ejus caput ult.), *ab rebus gestis Alexandriæ confeci* (feci, ut esset integer, perfeci,) *usque ad excitum*—. Cui placuerit varias lectiones examinare, is nihil a me sine codicibus receptum, quædam e conjectura esse omissa reperiet. Singula vindicare, vix opus est. Nam id, quod adest, quod in omnium oculis et manibus versatur, dici *comparere* neminem fugit. Et fortasse Cæsar scripserat plura de his bellis, quam quæ servata sunt; fortasse noluit schedas omnes servari, quia non redegerat in ordinem; ut adeo Hirtius loqueretur de his, quæ comparerent adhuc. Quod novissimum *commentarium* dicit novissimum librum, et *unum* librum adpellat *commentarium*, id est e consuetudine hujus scriptoris: nam singulos libros adpellat singulos commentarios. v. c. 4. 48. et passim. De significatione verbi *conficere* non dubitabunt, qui, quid sit *conficere negotium, numerum*, et alia, cogitaverint; etsi *librum conficere* alibi plerumque simpliciter est *scribere, consignare.* Sed, ut dixi, tantum suspicor, sic legi posse. *M.*

Sed vitæ Cæsaris. Hodie tamen non exstant ea omnia, quæ hic scriptor addidit. v. libr. de B. Afr. extr. aut adeo de B. Hispan. extr. etsi non constat, an liber de B. Hispan. sit ab eodem auctore, qui lib. 8. de B. G. et libros de B. Alex. et Afr. scripserat. *M.*

Quos qui legent. Quoniam dicit *quos* numero plurali, necesse est, ut superiora verba sic intelligantur, ut duobus diversis libris agnoscamus ab hoc auctore continuatos esse commentarios Cæsaris. *M.*

Me mediis interp. alii *medium.* item *medius.*

Tantarum rerum. Alii addunt *gestarum.*

Deesset. alii desit.

Præbita, facultas. vid. admonitionem, libris de B. Gall. a me præmissam. *M.*

" quorum, est admiratio: ceteri enim, quam bene atque " emendate; nos etiam, quam facile atque celeriter eos per- " fecerit, scimus. Erat autem in Cæsare quum facultas atque " elegantia summa scribendi, tum verissima scientia suorum " consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, " ut Alexandrino atque Africano bello interessem; quæ " bella quamquam ex parte nobis Cæsaris sermone sint nota; " tamen aliter audimus ea, quæ rerum novitate aut admira- " tione nos capiunt, aliter, quæ pro testimonio sumus dicturi. " Sed ego nimirum, dum omnes excusationis caussas conligo, " ne cum Cæsare conferar, hoc ipso crimen adrogantiæ subeo, " quod me judicio cujusquam existimem posse cum Cæsare " comparari. Vale."

Perfecerit. Edd. vulgares, *confecerit*, contra codd. *M*. Suet. l. c. *perscripserit*.

Sint nota. alii *sunt*.

Aliter audimus. alii *audivimus*. Male. Sermo est de eo, quod vulgo fit.

Pro testimonio, quorum ipsi testes et spectatores fuimus. *M*.

Hoc ipso. Sic cod. Oxon. et edd. quædam. Vulgo *ipsum*, invenuste.

OMNI Gallia devicta, Cæsar quum a superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet; complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nunciabantur conjurationesque facere. Cujus rei verisimilis caussa adferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque ulla multitudine, in unum locum coacta, resisti posse Romanis; nec, si diversa bella complures eodem tempore inissent civitates, satis auxilii, aut spatii, aut copiarum habiturum exercitum Populi Romani ad omnia persequenda: non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se vindicare in libertatem.

2. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium Quæstorem suis præfecit hibernis: ipse cum equitatus præsidio pridie Kal. Januarias ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII, quam non longe a finibus Æduorum conlocaverat in finibus Biturigum, eique adjungit legionem XI, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad inpedimenta relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui, quum latos fines et complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent conjurationesque facerent.

3. Repentino adventu Cæsaris accidit, quod inparatis disjectisque accidere fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu obprimerentur, quam confugere in oppida possent: namque etiam illud, vulgare incursionibus,

A super. æstate. Aut non nimis urgendum est hoc: bellum enim renovatum est ipsa hieme (cf. 7, 8-10): aut, idque potius, cum Clarkio e cod. regio istud *a* tollendum. *M.* Non id necesse, si de superiore æstate non ejus anni, sed præcedentis capias, imo, si malis, ipsa æstas anni præcedentis intelligi potest.

Resisti posse Romanis. Male alii *a Romanis.*

Inissent, cœpissent. Sic duo codd. optimi. Alii *intulissent. M.*

Tali mora, exspectando, donec complures exercitus, diversis locis adversus Romanos bellantes, eos sensim debilitassent. *M.*

Præfecit, alii *præficit,* quod præfert Clarke, sed sæpe variatur tempus in historicis.

Legionem XIII. Hunc numerum editores propter ea, quæ cap. 11 narrantur, receperunt. Vulgo XII. *M.* Sed hæc cum Labieno erat in hibernis. Vid. cap. 24.

Ad inpedimenta. Vulgo addunt *tuenda.* Verum hoc glossam sapit. in cod. Andino deest. bene.

Disjectisque. Alii male *dejectisque.* Vid. Ind. Mox *accidere,* plene, ut Cæsar solet.

Incursionis puto delendum: voluit aliquis explicare *signum hostium,* quod esse potest vel signum, quod hostes dant, (et sic ceperim hoc loco,) vel, e quo intelligitur hostium incursio: adscripsitque ideo *incursionis,* ut adeo sit *sign. incurs. host.* Servant quidem codd. hoc verbum; sed unus codex antiquus et bonus habet *incur-*

signum hostium, quod incendiis ædificiorum intellegi consuevit, Cæsaris id erat interdicto sublatum: ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeretur; aut hostes incendiis terrerentur. Multis hominum milibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum, in finitumas civitates, aut privatis hospitiis confisi, aut societate consiliorum, confugerant. Frustra: nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli civitati spatium de aliena potius, quam de domestica salute cogitandi: qua celeritate et fideles amicos retinebat et dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione proposita, Bituriges, quum sibi viderent clementia Cæsaris reditum patere in ejus amicitiam, finitumasque civitates sine ulla pœna dedisse obsides atque in fidem receptas esse, idem fecerunt.

4. Cæsar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissime permanserant in labore, ducenos sestertios, Centurionibus II milia nummum prædæ nomine condonanda pollicetur; legionibusque in hiberna remissis, ipse se recipit die XXXX Bibracte. Ibi quum jus diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Qua re cognita, quum non amplius X et VIII dies in hibernis ab Arare educit; quas ibi conlocatas, explicandæ rei frumentariæ caussa, superiore commentario demonstratum est. Ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur.

5. Quum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, desertis vicis oppidisque, quæ tolerandæ hiemis caussa, constitutis repente exiguis ad necessitatem ædificiis, incolebant, (nuper enim devicti complura

sionibus, in quo est caussa suspicionis. *M.* Oud. inde malit *incursioni*, sed præstat sequi codicem.

Signum incendiis intellegi. Ut diximus, signum dare re aliqua: sic et dici potest, signum intelligere (datum) re aliqua, τεκμαίρεσθαί τινι. *M.*

Cæsaris id. Oudendorpius e libris bonis addidit *id*. *M.* quod deleverant Vossius et Clarkius.

Deficeretur. E probis codd. bene sic. Inde *defectus* C. 8, 40 et 64. item apud Phædrum 1, 21. Vulgo *deficeret.*

Fideles amicos. alii *facile amicos.*

Tali cond. prop. Bit. Clarke transponit. *Tali cond. Bit. prop.*

II milia num. Oud. suspicatur legendum *ad II m. n.* ut 1, 5. C. 1, 39. 3, 53.

Condonanda. In omnibus codd. præter unum recentem est *condonata*, sensu nullo: ergo vulgata lectio videtur hactenus e correctione fluxisse. Ciacconius voluit tolli: non male. *M.*

Educit. Alii *ducit*, quod probat Vossius. Oud. mavult *reducit*, i. e. revocat.

Super. comment. Cf. 7, 90. De *explicare* vid. Ind. *M.*

Desertis vicis, etc. Oud. legendum suadet *vicis desertis quæque tol. h. caussa constituerant ædificia*, ubi delendum *oppidisque* et mox *incolebant*.

oppida dimiserant,) dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates quum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit atque in tecta partim Gallorum, partim quæ, conjectis celeriter stramentis tentoriorum integendorum gratia, erant inædificata, milites contegit: equites tamen et auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes: nec frustra: nam plerumque magna præda potiti nostri revertuntur. Obpressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec silvarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent, dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitumas civitates.

6. Cæsar tempore anni difficillimo quum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus æstivorum nullum summum bellum posse conflari: C. Trebonium cum II legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi conlocavit; ipse, quum crebris legationibus Remorum certior fieret, Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque præstabant, finitumasque his civitates, duce Correo Bellovaco et Commio Atrebate, exercitus comparare atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Remis erant adtributi, facerent inpressionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam judicaret, nullam calamitatem socios optime de republica meritos accipere; legionem ex hibernis evocat rursus XI, litteras autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones II, quas habebat, adduceret, alteramque ex duabus ab T. Labieno arcessit. Ita, quantum hibernorum obportu-

Dimiserant. vid. Ind. *M*.

Conjectis stram. An *congestis?* Omnia vero verba: *partim Gall.* — *contegit*: sunt incertæ lectionis, nec unum fere est, quin alicubi aliter scribatur. *M*.

Inædificata, non stramentis; foret enim absurdum; sed *inædificata* est *ibi*, *illo loco ædificata*, et stramenta sunt materia, e qua ædificantur. In uno cod. est simplex, *ædificata*. *M*.

Milites contegit. Omnino leg. *conjecit*. Sic 2, 16. *homines in locum* (tutum) *conjicere*. v. Ind. *M*. Voss. volebat *conlegit*, quod non probat Clarke. Mihi *conjecit* multum adridet.

Mittit. Cod. Leid. *dimittit*.

Quantum in ratione (cogitatione, conjectura) *esset* (positum), quantum posset cogitando conjectandoque intelligi. *M*.

Sub tempus æstivorum. Sic et c. 46.

Summum, gravissimum. Sed Gronovius ad Liv. (26, 10), ut Oudend. monuit, intelligit bellum, in quo summa rei vertitur. *M*.

Finitumasque his. Edd. vet. *iis*. Oud. restituit *his* e codd. Vulgo male *iis*. Vossius omitti volebat particulam, Clarke delet.

Correo. alii *Corbeo*.

Exercitus comparare. alii *exercitum*.

nitas belliqne ratio postulabat, perpetuo suo labore, in vicem legionibus expeditionum onus injungebat.

7. His copiis coactis, ad Bellovacos proficiscitur, castrisque in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio functi renunciant, paucos in ædificiis esse inventos atque hos, non qui agrorum colendorum causa remansissent, (namque esse undique diligenter demigratum,) sed qui speculandi gratia essent remissi. A quibus quum quæreret Cæsar, quo loco multitudo esset Bellovacorum, quodve esset consilium eorum, inveniebat, "Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse; itemque Ambianos, Aulercos, Caletos, Velliocasses, Atrebatas locum castris excelsum, in silva, inpedita circumdatum palude, delegisse; omnia inpedimenta in ulteriores silvas contulisse; complures esse Principes belli auctores, sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo esse odio nomen Populi Romani intellexissent; paucis ante diebus ex his castris Atrebatem Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum et vicinitas propinqua, et multitudo esset infinita: constituisse autem Bellovacos, omnium Principum consensu, summa plebis cupiditate, si (ut dicebatur) Cæsar cum tribus legionibus veniret, obferre se ad dimicandum, ne miseriore ac duriore postea conditione cum toto exercitu decertare cogerentur: si majores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegissent; pabulatione autem, quæ propter anni tempus quum exigua tum disjecta esset, et frumentatione et reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos."

Colendorum. Si vel maxime e duobus libris vetustis et optimis præferatur *incolendorum*: tamen et vulgatæ sensus est, non remansisse ideo, ut agros illos s. regionem illam incolerent, quia sequitur: nam omnes fere demigrarant, s. nemo ibi incolebat. Cf. c. 3 et 5. *M.*

Velliocasses. Fortasse *Velocasses*, ut 2, 4. et apud Orosium de hac ipsa re (6, 11). Monuit Ciacconius. *M.*

In silva — palude. Leg. *in silva, inpedita* (quæ silva inpedita erat, difficiles aditus habebat) *palude* (propter paludem). Voluerunt explicare illud *inpedita silva*, ideoque adscripserunt *circumdata*, (sic enim codd. fere omnes,) quod deinde edd. mutarunt in *circumdatum*. Sed et plures sunt varietates, neque satis certa scriptura demonstrari potest. Orosius (6, 11) sic expressit: *locum cinctum atque inpeditum undique paludibus capiunt.* *M.*

Ut dicebatur. Sic Davis. e codd. Vulgo *diceretur*.

Copias adduceret. Duo codd. ant. et boni, *ageret*. Bene: nam *adducere* est interpretamentum, v. Ind. *M.* Sed paullo ante idem adfuit *ad aux.* G. *adducenda*. Hirtius tamen eo sensu dicit *agere* Afr. 26.

Pabulatio disjecta, cum disjecti, dispersi, alii aliis locis, passim pabula colligunt. Cf. c. 10. *Raris disjectisque ex ædificiis pabulum conquiritur.* *M.*

8. Quæ Cæsar consentientibus pluribus quum cognovisset, atque ea, quæ proponerentur, consilia plena prudentiæ longeque a temeritate barbarorum remota esse judicaret, omnibus rebus inserviendum statuit, quo celerius hostis, contemta suorum paucitate, prodiret in aciem: singularis enim virtutis veterrimas legiones VII, VIII et VIIII habebat; summæ spei delectæque juventutis XI, quæ, octavo jam stipendio functa, tamen conlatione reliquarum nondum eamdem vetustatis ac virtutis ceperat opinionem. Itaque consilio advocato, rebus iis, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat. Si forte hostes trium legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit, ut legio VII, VIII, VIIII ante omnia irent inpedimenta; deinde omnium inpedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit) cogeret undecima, ne majoris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. Hac ratione pæne quadrato agmine instructo, in conspectum hostium, celerius opinione eorum, exercitum adducit.

Hostis — prodiret. Sic Oud. e codd. Vulgo *hostes — prodrirent*.

Veterrimas. Vulgo *veteranas* contra codd. *M*. Et edd. vet.

Functa abest a plerisque libris: exstat tamen in bonis. *M*. Eadem lectione usus Seneca ep. 98. *functum omnibus vitæ humanæ stipendiis*.

Consilio. Davis. mavult *concilio*.

Ante omnia irent. Vulgo *iret*. Emendavit Clarkius post alios.

Accidere hostibus, eorum oculis offerri. Notum est, rem dici accidere ad aures, animum, oculos, quæ afficit oculos (agit in oculos). Est Græcum *προσπίπτειν*. *M*.

Depoposcissent. Dixerant hostes (v. c. 7), se velle dimicare, si Cæsar cum tribus legionibus veniret. Hæc igitur promissio certaminis cum hostium numero certo est nunc illud, *deposcere numerum certum*. *M*.

Quadrato agmine. Non omnes eodem modo describunt hoc agmen. Adjeci ergo verba Salmasii (de re militari Rom. c. 10. p. 108 edit. Lugd. a. 1657), qui, Quadratum agmen, inquit, non dicitur, cujus latitudo æqualis sit in omnes adspectus longitudini; sed quod frontem habet recta linea exæquatam et ad extremitates angulos rectos Hanc sententiam Salmasii repetiit Guischardus (Mémoires crit. et histor. sur les antiquités militaires T. I. p. 195), et his verbis expressit: *La figure ressembloit à un parallélogramme quelconque à angles droits*. Probat deinde rem, illustratque multis exemplis, quibus efficit, quadratum agmen esse idem illud, quod Polybius (6, 38) descripsit, a verbis, *Χωροῦσι δὲ καὶ τριχῇ γίνεται πορείας*, usque ad verba, *Οὕτω δὲ συντάξαντες*. Nostrum hunc locum Guischardus, p. 227 tractat, et de illo *pæne quadrato agmine* hæc addit: *Comme la quatrième légion marchoit séparée des autres et sur une seule colonne, la figure d'un quarré, que la marche parallèle des trois colonnes représente ordinairement, n'étoit pas parfaite*. Evincit quoque, quadrato agmine et triplici acie venire (vid. Ind. in *acies*) eamdem rem exprimere, et utilitatem agminis quadrati fuisse hanc, ut, si exercitus in itinere improviso ab hostibus opprimeretur, agmen consistens illico esset acies instructa, quæ et ipsa dicta est quadrata. Ceterum cum his omnibus non confundendum est *in orbem pugnare*. vid. Ind. in *orbis*. De quadrato agmine add. Schwebelius ad Veget. de re milit. 3, 20. *M*.

In conspectum. Codd. quidam et

9. Quum repente instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia perlata, sive certaminis periculo, sive subito adventu, seu exspectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optaverat, tamen, admiratus tantam multitudinem hostium, valle intermissa, magis in altitudinem depressa, quam late petente, castra castris hostium confert. Hæc imperat vallo pedum XII muniri coronisque loriculam pro ratione ejus altitudinis inædificari; fossam duplicem pedum quinum denum lateribus directis deprimi; turris crebras excitari in altitudinem III tabulatorum, pontibus transjectis

codd. vet. *in conspectu*. Id probat Davisius, recepit Clarke. Et omnino sic alias, ut apud Phædrum 5, 1. Sed plurimi codd. vulgatum tenent.

Certaminis periculo, vel, ut periclitarentur aleam certaminis; vel, quia periculum subeundi certaminis instabat. Malim posterius. *M.*

In altit. depressa; uno verbo, profunda. Sic *in altitudinem erectus* foret simpliciter altus. *M.*

Castra castris confert, sua castra castris hostium propinqua, et e regione ponit. v. Ind. *M.* in *conferre*.

Coronisque — inædificari. Haud cunctanter fateor, me hæc non intelligere, præsertim cum ne lectio quidem certa sit. Nempe vel deest *loriculam*; vel deest *coronis*; vel desunt verba, *pro ratione ejus altitudinis*; vel, ubi leguntur, variant rursus pluribus modis. Quid sit *lorica valli*, potest ex 7, 72 intelligi; et rogo lectores, ut illum locum conferant: sed quid sit, *loriculam valli coronis inædificare*, id quæro. Oudendorpius sic explicat; *in summo rotundi valli fastigio ædificare loriculam*. Sed cur dixit *coronis*, plurali numero, si est fastigium seu margo summus? Rursus Gesnerus in Thes. L. L. non agnoscit verbum *loriculam*, et coronis inædificare explicat sic, *lorica intermissa pinnis inædificare castra*: dubitat tamen de lectione. Si quid in lectione incerta dici potest, legerim: *coronisque hoc* (scil. vallum) *pro r. a. inædificari*. Coronæ sunt ipsa illa loricula: quod verbum, ut fortasse notius, cum aliquis interpretandi causa margini adscripsisset, venit in textum, et e casu sexto, *loricula*, factus est quartus. Jam vallum inædificatur coronis s. loricula, cum circa marginem valli sit corona s. loricula. Quodsi ex architectura addatur, coronas esse projectiones s. prominentias parietum, quæ hodie dicantur *cornliche (Kranz)*, de quo Læti Lexicon Vitruvianum adiri potest: tanto minus mirum fuerit, coronis istiusmodi, circa vallum procurrentibus, dici inædificatum vallum, et has esse illam loricam, quæ alibi dicitur. Dubito, an e loco Vegetii (de re mil. 4, 28) exsculpi aliquid possit, ubi loriculam esse dicit fossam, vallo sudibusque et turriculis instructam. Sed nihil definio. *M.* Puto in explicatione Oud. acquiescendum. Locus Vegetii huc non facit. Addit Oud. et aliam conjecturam, quæ minus adridet. Forsan *loriculam* huc irrepsit per errorem e sequentibus; abesse enim potest, ut Morus ostendit. Forsan et legendum *coronisque sive loricula*.

Deprimere fossam, fodere (facere, ut fiat profunda.) *M.*

Lat. directis. v. 7, 72. et Ind. *M.*

Pontes constrati, tabulæ, quæ sic sternuntur s. ponuntur, ab una turri ad aliam porrectæ, ut veluti in ponte transiri possit ex alia in aliam. Sic conjunguntur turres. *Transjecti constratique*, i. e. transversim strati s. positi. *M.* Vitruvius 1, 5. usum horum pontium transjectorum docet hunc, ut, si hostis quam partem muri occupasset, contignata illa, qui repugnabant, possent rescindere. Sic hostis pergere haud poterit. Deprehendit hunc usum in vetere munitione urbis nostræ a. 1780 vir eximio dignus elogio, b. m. Andr. Silbermann,

constratisque conjungi, quorum frontes viminea loricula munirentur, ut hostis a duplici fossa duplici propugnatorum ordine defenderetur: quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque tela permitteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo conlocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores altioresque turres inposuit.

10. Hujus munitionis duplex erat consilium. Namque et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris adlaturum: et, quum pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. Interim crebro paucis utrimque procurrentibus, inter bina castra palude interjecta, contendebatur: quam tamen paludem nonnumquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant, acriusque hostes insequebantur; aut vicissim hostes, eamdem transgressi, nostros longius submovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, id quod accidere erat necesse, quum raris disjectisque ex ædificiis pabulum conquireretur, ut inpeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur: quæ res etsi mediocre detrimentum jumentorum ac servorum nostris adferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum; atque eo magis, quod Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum arcessenda docui, cum equitibus venerat: qui tamen etsi numero non amplius erant quingenti, tamen Germanorum adventu barbari inflabantur.

11. Cæsar, quum animum adverteret, hostem complures dies castris, palude et loci natura munitis, se tenere; neque obpugnari castra eorum sine dimicatione perniciosa, nec locum munitionibus claudi, nisi a majore exercitu, posse: litteras

remque in tabula æri incisa exhibuit in Local-Geschichte der Stadt Strasburg. fol. 1775. p. 19.

Frontes, pars anterior pontis. *M.*

Viminea loricula turris. vid. dicta ad 5, 40. *M.*

Defenderetur, arceretur. Lectio vulg. *depelleretur* est interpretamentum. Verba *duplici fossa*, quæ vulgo absunt, Davisius et Oudendorpius e codd. restituerunt. *M.*

Permitteret. Notat talem jactum, quo tela pertingant ad hostes. Sic et apud Lucanum 1, 4. 651.

Et operum magnitudinem. Davis. emendabat *ex op. magnitudine*. Non opus.

Auxilia Gallorum, quæ constabant Gallicis militibus. *M.*

Gall. Germanorumque. Ante hæc verba male insertum erat *aut*. quod bene expunxit Scaliger e conjectura Ciacconii; firmavit dein et cod. Oxon.

Eamdem. Ita pauci. Plerique *eodem*, quidam *eadem*. Res ipsa necessarium facit *eamdem*. *M.* Dedit jam Ursinus e codd.

Docui. Cf. c. 7. Vulgo *dixeram*.

Qui — inflabantur. Hæc in edd. vet. desiderantur. Pro *inflabantur* alii habent *nitebantur*. Dein *amplius quingenti* per ellipsin τοῦ *quam*, ut 4, 12. C. 3, 99. Afr. 1. et 38. Vulgo legitur *quingentis*. Emendavit Clarke e codd.

ad Trebonium mittit, ut, quam celerrime posset, legionem XIII, quæ cum T. Sextio Legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret, atque ita cum III legionibus quam magnis itineribus ad se veniret: ipse equites in vicem Remorum ac Lingonum reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, præsidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent.

12. Quod quum quotidie fieret, ac jam consuetudine, diligentia minueretur, quod plerumque accidit diuturnitate, Bellovaci, delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, silvestribus locis insidias disponunt; eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros insidiis, deinde circumventos adgrederentur. Cujus mali sors incidit Remis, quibus ille dies fungendi muneris obvenerat. Namque ii, quum repente hostium equites animum advertissent ac numero superiores paucitatem contemsissent, cupidius insecuti, a peditibus undique sunt circumdati: quo facto perturbati, celerius, quam consuetudo fert equestris prœlii, se receperunt, amisso Vertisco, Principe civitatis, Præfecto equitum: qui quum vix equo propter ætatem posset uti, tamen, consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione in suscipienda Præfectura usus erat, neque dimicari sine se voluerat. Inflantur atque incitantur hostium animi secundo prœlio, Principe et Præfecto Remorum interfecto, nostrique detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere ac moderatius cedentem insequi hostem.

13. Non intermittuntur interim quotidiana prœlia in conspectu utrorumque castrorum, quæ ad vada transitusque fiebant paludis. Qua contentione Germani, quos propterea Cæsar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi prœlia-

Quam magnis itin. Sic leg. e Leid. pr. vid. Ind. in *quam*. *M.* Vulgo *magnis*.

Pabulationibus. Sic codd. et edd. vet. Scaliger cum Faërno malit *pabulatoribus*. Sed bene positum abstractum pro concreto.

Elic. nostros insidiis, i. e. ad insidias, ad locum, ubi insidiæ positæ erant. Sic explicavit Oud. Locus non intellectus variatus est scribendo, *insidiæ*, *in insidiis*, et vulgo *in insidias*. *M.* Similia sunt C. 2, 19. *deducere præsidio*. Afr. 16. *oppido represserunt*. et apud Lucanum 2, 685. *discussere salo*.

Obvenerat. Alii *venerat*.

Vertisco. Sic edd. vet. Celsus *Vertisto*. Alii *Verutio*. Supra 5, 45. 49. occurrit *Vertico*.

Inflantur. Sic duo codd. antt. et boni. Ergo alia lectio, *inflammantur*, ab his est, qui voluerunt emendare. *M.* Ast *inflammantur* est in reliquis codd. habent et edd. vet. Sic et Afr. 19. Dubia lectio. *Inflatus* legitur *C.* 3, 108.

Non intermittuntur. Al. *intermittit* scil. Cæsar.

Equitibus interpositi. Cf. 1, 48. 7, 18. et passim. *M.*

rentur, quum constantius universi paludem transissent, paucisque resistentibus interfectis pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti: perterriti non solum ii, qui aut comminus obprimebantur, aut eminus vulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidiari consueverant, turpiter refugerunt; nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent, aut nonnullo pudore coacti, longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut vix judicari posset, utrum secundis parvulis rebus insolentiores, an adversis mediocribus timidiores, essent.

14. Compluribus diebus iisdem in castris consumtis, quum propius accessisse legiones et C. Trebonium Legatum cognovissent: Duces Bellovacorum, veriti similem obsessionem Alesiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate aut viribus inferiores, aut inermes habebant, unaque reliqua inpedimenta. Quorum perturbatum et confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit) obpressi luce, copiis armatorum vias pro suis instruunt castris, ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen inpedimentorum suorum processisset. At Cæsar neque resistentes adgrediundos, neque cedentes tanto collis adscensu lacessendos judicabat; neque non usque eo legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari, militibus instantibus, non possent. Ita, quum palude inpedita a castris castra dividerentur,

Resistentibus interfectis. Alii *in resistendo.*

Pudore. Sic MSS. fere omnes. Bene, ut et Oudendorpius vidit. *M.* Vulgo *pavore.*

Parvulis. Sic tres codd. antt. Sed alii, et ipsi satis boni, *minimis.* Mox *adversis mediocribus* iidem tres codices; reliqui, *adverso mediocri casu.* Non puto, in talibus certo definiri posse, utra lectio verior sit. *M.*

Expeditos, sine inpedimentis. Ergo nunc tanto majus carrorum copia erat, quia inpedimenta in agmine erant. *M.*

Copias — castris. Sic in uno codice hæc verba legi, Manutius et Ciacconius monuerunt; plerique tamen apud Oudend. consentiunt, nisi quod *in* habent loco *pro.* Perantiqua rursus in duobus bonis libris lectio est: *copiis armatorum castrorum vias instruunt:* quam adscripsi, si quis inde aliquid eruere possit. Equidem eam multis modis, sed frustra tentavi. *M.* Recepi lectionem, quam exhibet Oud. in posteriore editione. *Vias instruunt copiis,* ne has occupent Romani.

Lacessendos. Aut hoc delendum est, aut antea *adgrediundos.* Nullus codex habet utrumque, plerique, *adgrediundos.* Verba *neque cedentes* ex antt. e bonis codd. recepit Oudend. *M.*

Militibus instant. Præmittunt alii *nostris;* sed in codd. deest.

Ita, quum — divider. Nullum horum verborum est in codd. sine varietate. Fortasse e vestigiis varr. lect. legi poterit: *Itaque quum palude inpedita* (sic codd. omnes) *castra castris dividerentur* (sic tres codd.). Causa corruptionis fuit in eo, quia subjectum prioris commatis est *castra,* in posteriore intelligi debet *Cæsar. M.* Emendationem recepi cum Oud. servante τὸ *Ita* et præpositionem *a.*

quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset; atque id jugum, quod trans paludem pæne ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum intercisum animum adverteret: pontibus palude constrata, legiones traducit celeriterque in summam planitiem jugi pervenit, quæ declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus instructis, ad ultimum jugum pervenit, aciemque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conjici possent.

15. Barbari, confisi loci natura, quum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paullatimque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. Quorum pertinacia, Cæsar, cognita, viginti cohortibus instructis, castrisque eo loco metatis, muniri jubet castra. Absolutis operibus, legiones pro vallo instructas conlocat: equites renatis equis in stationibus disponit. Bellovaci, quum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare sine periculo, aut diutius permanere sine cibariis eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt, "Fasces, uti consederant, "stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in "castris copia, per manus inter se transditos, ante aciem "conlocaverunt, extremoque tempore diei, signo pronun"ciato, uno tempore incenderunt." Ita continens flamma copias omnes repente a conspectu texit Romanorum. Quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu refugerunt.

16. Cæsar, etsi discessum hostium animum advertere non poterat, incendiis obpositis; tamen id consilium quum fugæ

Muniebatur, ipso situ ab aditu repentino tuto erat. *M.*

Quor. pert. Cæsar cognita. alii *cognita Cæsar.* quod minus elegans.

Muniri jubet. alii *Menapios munire jubet.*

Absolutis operibus. alii *Ac solutis.* item *Ac solitis.* parum probe.

Sine cibariis. Sic libri boni duo; ceteri, *sine periculo.* *M.* Utrumque admittendum vidit Oudendorp.

Inierunt. alii *ceperunt.*

Consederant, locum occuparant, in quo commorabantur. Alii *ubi* pro *uti*: non bene: nam *uti consederant* est, quod alibi dicitur *ut erant*, ὡς εἶχον. *M.*

Namque in acie sedere Gallos consuesse, superioribus commentariis declaratum est. Hoc, intrusum post *consederant*, nuspiam dictum est in commentariis Cæsaris: nam, qui loci in hanc rem laudantur (de B. Gall. 2, 18, quem locum Hotomannus protulit, aut ibid. 8, 17. quo Fabricius ad Dion. Cass. 39, 45 usus est), hi ergo profecto nihil tale continent, quale continere debent, quoniam in priore nihil nisi *sarmenta et virgulta* legitur; sed quid hoc ad rem? in posteriore vero *hostis consedit* significat, *hostis castra posuit.* Præterea est absurdum, milites in acie sedere. Quare credo Wassio, ad Sallust. Jugurth. (cap. 24) statuenti, hanc totam parenthesin esse ab inepto homine, qui non intellexerit *τὸ consederant*, et adscripserit aliquid de stulto hoc ritu et commenticio, ideoque omnia hæc verba, inclusa parenthesi, esse penitus tollenda. Hæc est summa eorum, quæ interpretes de h. l. dixerunt. *M.* Jure meritoque me ex-

caussa initum suspicaretur, legiones promovet, turmas mittit ad insequendum: ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco subsisteret hostis atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites quum intrare fumum et flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes adverterent equorum; insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. Ita fuga, timoris simul calliditatisque plena, sine ullo detrimento milia non amplius X progressi hostes, loco munitissimo castra posuerunt. Inde, quum sæpe in insidiis equites peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.

17. Quod quum crebrius accideret, ex captivo quodam comperit Cæsar, Correum, Bellovacorum Ducem, fortissimorum milia VI peditum delegisse, equitesque ex omni numero M, quos in insidiis eo loco conlocarat, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, Cæsar legiones plures, quam solebat, educit; equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere præsidia consuerat, præmittit. Huic interponit auxilia levis armaturæ: ipse cum legionibus, quam potest maxime, adpropinquat.

18. Hostes in insidiis dispositi, quum sibi delegissent campum ad rem gerendam, non amplius patentem in omnes partes passibus M, silvis undique inpeditissimis, aut altissimo flumine munitum, velut indagine hunc insidiis circumdederunt. Explorato hostium consilio, nostri, ad prœliandum animo atque armis parati, quum subsequentibus legionibus nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum devenerunt. Quorum adventu quum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendæ existimaret, primum cum paucis se ostendit atque in proximas turmas inpetum fecit. Nostri constanter incursum sustinent insidiatorum; neque plures in

penxisse credo; servarant Oud. et Morus.

Turmas mittit. Vulgo *et turmas m.*

Subsisteret hostis. Præfero hanc lectionem; vulgo *subsistere,* quod male refertur ad *conaretur.* Bene hoc e codd. monuit Davis.

Equites—Haec et brevius et indiligentius narravit Dio Cass. 40, 42. *M.*

Fumum. Codd. quidam *summum jugum;* inde Oud. conjectat *fumum jugem.*

Adverterent. Vulgo *animadverterent,* minus recte.

In pabulationibus. In aliis codd. præpositio deest.

Conlocarat. Leg. *conlocarit. M.*

Equitatumque — Leg. *equitatum, quem sua consu. p. m. præsidio cons.* Sic Davis. et Clarkius. *M.*

Auxilia lev. arm. alii *præsidia.*

Munitum, velut indagine. alii male *velut ind. munitum.*

Nostri. Perperam vulgo refertur ad *circumdederunt.* Id ne fieri possit, locavi post *consilio.*

Fecit. al. *facit.*

Incursum sustinent. alii *impetum.* Sed istud codd. et edd. vet.

unum locum conveniunt, quod plerumque equestribus prœliis quum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur.

19. Quum dispositis turmis in vicem rari prœliarentur, neque ab lateribus circumveniri suos paterentur, erumpunt ceteri; Correo prœliante ex silvis. Fit magna contentione diversum prœlium. Quod quum diutius pari Marte iniretur, paullatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subveniunt levis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui, turmisque nostrorum interpositi constanter prœliantur. Pugnatur aliquamdiu pari contentione: deinde, ut ratio postulabat prœlii, qui sustinuerant primos inpetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus inprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones, crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuncii adferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. Qua re cognita, præsidio cohortium confisi nostri, acerrime prœliantur, ne, si tardius rem gessissent, victoriæ gloriam communicasse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis atque itineribus diversis fugam quærunt. Nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur: victi tamen perculsique, majore parte amissa, quo fors tulerat, consternati profugiunt, partim silvis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur: quum interim nulla calamitate victus Correus excedere prœlio silvasque petere, aut, invitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin, fortissime prœliando compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in se tela conjicere.

Quod quum accidit propter timorem, si quando fiat hoc, ut plures in unum locum conveniant, timore adacti,——. Sic recte explicavit et defendit locum Oudendorpius. *M.*

Correo prœliante. Male hic interpungunt vulgo. Nam *ceteri*, scil. equites nostri, *erumpunt*, dum primæ, quæ accesserant, turmæ inpetum Correi sustinent, *prœliantis ex silvis*.

Diversum prœlium, in diversis campi locis, passim. *M.*

Victi tamen. Ciaccon. malit *tandem*, sed *tamen* eodem sensu dicitur, teste Nonio.

Perculsique. alii *percussique*, *proculsique*, *propulsique*.

Fors. alii *sors*.

Quum interim—conjicere. Sic scripsisse auctorem, non possum mihi persuadere: nam hæc oratio non est intricata, sed perturbata. Quid scripserit, nescio: suspicor, sic legi posse: *Quum interim nulla calamitate victus Correus*, *ut* (hanc particulam absorpsit superius verbum) *excederet prœlio silvasque peteret*, *invitantibus nostris ad deditionem*, *haud* (sic quidam codd. et edd. vet. pro *aut*) *potuerit* (ita necessario legendum) *adduci*, *quin fortissime*——. *M.* *Nulla calamitate* valet *non ulla cal.* Sic alia negatione non est opus. *petere adduci* i. e. *ad petendum*.

20. Tali modo re gesta, recentibus prœlii vestigiis ingressus Cæsar, quum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, quæ non longius ab ea cæde abesse plus minus octo milibus dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen exercitu transducto progreditur. At Bellovaci reliquæque civitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant, omnibus adversis, cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis peditibus, quum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum convocato, conclamant, legati obsidesque ad Cæsarem mittantur.

21. Hoc omnibus probato consilio, Commius Atrebas ad eos profugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri e vestigio mittunt ad Cæsarem legatos, petuntque, "ut ea pœna sit contentus hostium, quam si sine "dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque "humanitate numquam profecto esset inlaturus: adflictas "opes equestri prœlio Bellovacorum esse; delectorum pe"ditum multa milia interisse; vix refugisse nuncios cædis; "tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo "prœlio commodum esse consecutos, quod Correus, auctor "belli, concitator multitudinis, esset interfectus; numquam "enim senatum tantum in civitate, illo vivo, quantum impe"ritam plebem, potuisse."

22. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar, "eodem "tempore superiore anno Bellovacos ceterasque Galliæ civi"tates suscepisse bellum; pertinacissime hos ex omnibus in "sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum dedi"tione esse perductos: scire atque intellegere se, caussam "peccati facillime mortuis delegari: neminem vero tantum "pollere, ut, invitis Principibus, resistente senatu, omnibus "bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare "et gerere posset: sed tamen se contentum fore ea pœna, "quam sibi ipsi contraxissent."

23. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, ob-

Recentibus — ingressus, ibat per eum campum, ubi recens prœlium commissum erat. *M.*

Octo milibus sc. passuum. Et hoc verbum addunt edd. *M.* Invitis codd. Pro *plus minus* edd. quædam dant *quam*. Alii habent *novem milibus*.

Legati. Vulgo præmittunt *ut*. Sed codd. non adgnoscunt.

Integris, non victis et adflictis. *M.*

Adflictas. Duo boni codd. *adfectas*: recte. Vulgatum est interpretatio. *M.* Dubium.

Concitator multit. Alii *conciliator*. Oud. conjicit scribendum *concitor*. sed v. c. 38.

Delegari. vid. Ind. *M.*

Omnibus bonis rep. *Tò bonis* habent edd. vet. Oud. omisit perperam.

sides conficiunt. Concurrunt reliquarum civitatium legati, quæ Bellovacorum speculabantur eventum. Obsides dant, imperata faciunt, excepto Commio, quem timor prohibebat, cujusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Gallia citeriore jus dicente, quum Commium comperisset sollicitare civitates et conjurationem contra Cæsarem facere, infidelitatem ejus sine ulla perfidia judicavit comprimi posse. Quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem conloquii curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei tradit Centuriones. Quum in conloquium ventum esset et, ut convenerat, manum Commii Volusenus adripuisset; Centurio, vel ut insueta re permotus, vel celeriter a familiaribus prohibitus Commii, conficere hominem non potuit: graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. Quum utrimque gladii destricti essent; non tam pugnandi, quam diffugiendi fuit utrorumque consilium: nostrorum, quod mortifero vulnere Commium credebant adfectum; Gallorum, quod, insidiis cognitis, plura, quam videbant, extimescebant. Quo facto statuisse Commius dicebatur, numquam in conspectum cujusquam Romani venire.

24. Bellicosissimis gentibus devictis, Cæsar, quum videret, nullam jam esse civitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret; sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere, ad præsens imperium evitandum: plures in partes exercitum dimittere constituit; M. Antonium Quæstorem cum legione XI sibi conjungit; C. Fabium Legatum cum cohortibus XXV mittit in diversissimam Galliæ partem; quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum, Legatum, qui in illis regionibus præerat,

Eventum. alii *eventus.*

Prohibebat. alii *cohibebat.*

Superiore anno. Et tamen Dio Cassius (40, 43) hæc ità narrat, ut si nunc accidissent. *M.*

Idoneos ei. Hæc vulgo absunt; e plerisque restituit Davisius. Sed puto, *idoneos* esse superfluum, nec exstat in duobus libris optimis. *M.* Tum pro *tradit* alii *tradidit, transdidit.*

Vel ut insu. r. permotus, simulabat, se permoveri re insueta; quasi Commius arripuisset Volusenum, vim ei inlaturus. *M.* Clarkium sequor, probatum ab Oud. Hic prius dederat ita: *et Centurio, velut insu. re perm. vellet Commium interficere; vel. a fam.* etc. ubi otiosa repetitio *interficere, conficere.*

Caput percussit. *Caput* deest in codd. et edd. vet. Oud. putat potius *gladio* delendum.

Destricti. Vulgo male *districti.*

Quam videbant. alii *viderant.*

In conspectum. alii *in conspectu.* Respice ad c. 8.

Diffugere. vulgo *effugere.*

Legione XI. Vulgo *XII.* sed hæc cum Labieno erat, ut mox dicitur.

Qui — præerat scil. legionibus: *er hatte das Commando daselbst.* De Rebili hibernis conf. 7, 90. *M.* In aliis est *erat.*

satis firmas II legiones habere existimabat. T. Labienum ad se evocat, legionemque XII, quæ cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias civium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis accidisset, qui repentino latrocinio atque inpetu eorum erant obpressi. Ipse ad vastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur, quem perterritum ac fugientem quum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suæ dignitatis esse ducebat, adeo fines ejus vastare civibus, ædificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem.

25. Quum in omnis partes finium Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimisisset, atque omnia cædibus, incendiis, rapinis vastasset, magno numero hominum interfecto aut capto: Labienum cum duabus legionibus in Treviros mittit, quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem quotidianis exercitata bellis, cultu et feritate non multum a Germanis differebat, neque imperata umquam, nisi exercitu coacta, faciebat.

26. Interim C. Caninius, Legatus, quum magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum litteris nunciisque Duratii cognosceret, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanserat, quum pars quædam civitatis ejus defecisset; ad oppidum Lemonum contendit. Quo quum adventaret, atque ex captivis certius cognosceret, multis hominum milibus a Dumnaco, Duce Andium, Duratium clausum Lemoni obpugnari; neque infirmas legiones hostibus committere auderet; castra munito loco posuit. Dumnacus, quum adpropinquare Caninium cognovisset, copiis omnibus ad legiones conversis, castra Romanorum obpugnare instituit. Quum complures dies in obpugnatione consumsisset et, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemonum redit.

Tog. Gall. quæ c. 23. citerior dicta est, et propter civitatem datam a togæ usu nomen togatæ habuit. *Cellarius.* Neque tamen ea hujus nominis caussa prætereunda est, quæ ex hoc ipso loco intelligi potest, colonias civium Romanorum ibi fuisse. *M.*

Decursione barb. Sic et Al. 42. Alii *de incursione.*

Tergestinis. Nullus veterum, quod sciam, hujus cladis meminit. *Vossius.* Tergeste, Carnicorum oppidum, ad Hadriaticum mare. *Cellarius.*

Redigi posse. In aliis τὸ *posse* deest. nec ita male.

Vastare, vacuefacere. vid. Ind. M.

Omnis partes finium. Enallage pro *omnes fines partium* et sic codd. quidam exhibent.

Exercitata bellis. Alii *exercita.*

Defecisset; hic interpungendum, non post verbum *permanserat.*

Lemonum. Alii, Limonum. *M.* Hoc præfert D'Anville.

In obpugnatione. alii *in obpugnationem.*

27. Eodem tempore C. Fabius, Legatus, complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat, litterisque C. Caninii Rebili fit certior, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duratio ferendum. At Dumnacus, adventu Fabii cognito, desperata salute, si eodem tempore coactus esset et Romanorum externum sustinere hostem et respicere ac timere oppidanos, repente eo ex loco cum copiis recedit: nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus, neque se cum Caninio conjunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebat, petituros. Itaque cum copiis ad eumdem pontem contendit, equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat præceptum, invaduntque Dumnaci agmen et, fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere adgressi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. Ita, re bene gesta, se recipiunt in castra.

28. Insequenti nocte Fabius equites præmittit, sic paratos, ut confligerent atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. Cujus præceptis ut res gereretur, Q. Atius Varus, Præfectus equitum, singularis et animi et prudentiæ vir, suos hortatur, agmenque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prœlium committit. Consistit audacius equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus, qui, toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit prœlium acri certamine: namque nostri, contemtis pridie superatis hostibus, quum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi, et cupiditate per se conficiendi prœlii, fortissime contra pedites prœliabantur: hostesque, nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur.

29. Quum aliquamdiu summa contentione dimicaretur,

Firmat, ut in fide maneant efficit. *M*.

Ad auxilium. alii *ad auxilia*.

Externum. Alii *et externum, et exercitum*.

In conspectum. alii *in conspectu*. vide not. ad c. 8. tum pro *hostibus* alii *hostis, hostium*.

Ita. alii *Itaque*.

Q. Atius Varus. Sic Scaliger e conjectura Fulvii Ursini. Alii *Q. Tatius* etc.

Subsistentes. alii male *subsistentibus*.

Per se confic. prœlii. Alii præmittunt *celerius* invitis codd.

Dumnacus instruit aciem, quæ suis esset equitibus in vicem præsidio. Tum repente confertæ legiones in conspectum hostium veniunt. Quibus visis perculsæ barbarorum turmæ, perterritæ acies hostium, perturbato inpedimentorum agmine, magno clamore discursuque passim fugæ se mandant. At nostri equites, qui paullo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, lætitia victoriæ elati, magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum dextræque ad cædendum valent, tantum eo prœlio interficiunt. Itaque amplius milibus XII aut armatorum, aut eorum, qui timore arma projecerant, interfectis, omnis multitudo capitur inpedimentorum.

30. Qua ex fuga, quum constaret, Drappeten Senonem, (qui, ut primum defecerat Gallia, conlectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exsulibus omnium civitatium adscitis, receptis latronibus, inpedimenta et commeatus Romanorum interceperat) non amplius hominum II milibus ex fuga conlectis, Provinciam petere, unaque consilium cum eo Lucterium Cadurcum cepisse, quem superiore commentario, prima defectione Galliæ, facere in Provinciam inpetum voluisse, cognitum est :) Caninius Legatus cum legionibus II ad eos persequendos contendit, ne de detrimento aut timore Provinciæ magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur.

31. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes ceterasque proficiscitur civitates, quarum eo prœlio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas sciebat : non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futuræ ; dato vero spatio ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. Qua in re summa felicitas celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui sæpe vexati numquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, veniunt in deditionem ; ceteræque civitates, positæ in

In conspectum. quidam *in conspectu.*

Turmæ equitum, *acies* peditum. *M.*

Drappeten. alii *Drapten.*

Ut primum def. Gall. Conf. 7, 1. *M.*

Exs. omnium civ. adscitis, receptis latronibus. alii *exs. omnibus omnium civ. accitis* (hoc in aliis deest) *rec. latrocinii.*

Commeatus Rom. alii *comitatus.* ut 1, 34. 5, 23. Al. 25. Af. 8.

II milibus. alii *V.*

Super. comment. Conf. 7, 7. *prima defectione,* initio defectionis. *M.* Alii habent *in sup. comm.* alii *e sup. comm.*

De detrimento. Delendum est *de,* quod nulli fere codd. agnoscunt. *M.* Servant Andin. et Oxon.

Copias esse accisas. Sic e codd. Vossius ; alii *accitas, auctas, occisas.*

Instante. Al. *instigante.* quod interpretamentum est. *M.*

Carnutes numquam pacis fec. ment. Sed vid. 6, 4. Monuit Vossius. *M.* Falsum omnino, nisi intelligas, e novissima conjuratione.

ultimis Galliæ finibus, Oceano conjunctæ, quæ Armoricæ adpellantur, auctoritate adductæ Carnutum, adventu Fabii legionumque imperata sine mora faciunt. Dumnacus, suis finibus expulsus, errans latitansque solus extremas Galliæ regiones petere est coactus.

32. At Drappes unaque Lucterius, quum legiones Caniniumque adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent Provinciæ fines intrare posse; nec jam liberam vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem haberent, consistunt in agris Cadurcorum. Ibi, quum Lucterius apud suos cives, quondam integris rebus, multum potuisset, semperque auctor novorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet, oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat ejus, natura loci egregie munitum, occupat suis et Drappetis copiis oppidanosque sibi conjungit.

33. Quo quum confestim C. Caninius venisset animadverteretque, omnes oppidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quo, defendente nullo, tamen armatis adscendere esset difficile; magna autem inpedimenta oppidanorum videret, quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent, tripartito cohortibus divisis, trina excelsissimo loco castra fecit, a quibus paullatim, quantum copiæ patiebantur, vallum in oppidi circuitum ducere instituit.

34. Quod quum animum adverterent oppidani, miserrimaque Alesiæ memoria solliciti similem casum obsessionis vererentur; maximeque ex omnibus Lucterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret, frumenti rationem esse habendam: constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad inportandum frumentum proficisci. Eo consilio probato, proxima nocte, duobus milibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drappes et Lucterius educunt: ii, paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant: nonnumquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob caussam C. Caninius toto oppido munitiones cir-

Armoricæ. vid. 5, 53. *M.*

Liberam vag. alii *libere*. tum pro *haberent* alii *habere*.

In agris Cad. alii *in finibus*.

Non modo equitatum. Subauditur *non eq.* ut 2, 17. 3, 4.

In circuitum duc. inst. alii *in circuitu*, scil. omissa lineola, ut in illo *in conspectu* pro *in conspectum*.

Ex fin. Cadd. alii *in.* omisso præcedente commate.

cumdare contatur, ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis locis infirma disponat præsidia.

35. Magna copia frumenti comparata, considunt Drappes et Lucterius non longius ab oppido X milibus, unde paullatim frumentum in oppidum subportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur: Drappes castris præsidio cum parte copiarum restitit; Lucterius agmen jumentorum ad oppidum adducit. Dispositis ibi præsidiis, hora noctis circiter X, silvestribus angustisque itineribus frumentum inportare in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles castrorum quum sensissent, exploratoresque missi, quæ agerentur, renunciassent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem inpetum fecit. Ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia: quæ nostri ut viderunt, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Effugit inde cum paucis Lucterius, nec se recipit in castra.

36. Re bene gesta, Caninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Drappete esse in castris a milibus non amplius XII. Qua re ex compluribus cognita, quum intellegeret, fugato Duce altero, perterritos reliquos facile obprimi posse: magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuncium Drappeti perferret. Sed in experiundo quum periculum nullum videret, equitatum omnem Germanosque pedites, summæ velocitatis homines, ad castra hostium præmittit: ipse legionem unam in trina castra distribuit, alteram secum expeditam ducit. Quum propius hostis accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit, castra eorum, ut barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad r fluminis esse demissa: at Germanos equitesque inprudentibus omnibus de inproviso advolasse et prœlium commisisse. Qua re cognita, legionem armatam instructamque adducit. Ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca

Contatur, vulgo *moratur*. Cf. cap. 37. *prohibitus est timore, munitione circumdare oppidanos*. Ergo *conatur*, quod codd. habent, recte mutarunt interpretes; sed non tam in *moratur*, quam in *cunctatur*, seu *contatur*, mutari debuit, ut acute vidit Oud. *M*. et in edit. posteriore recepit. sequor. Tò *moratur* debetur glossæ.

X milibus. Vulgo addunt *passuum*, invitis codd. et edd. vet.

Effugit inde. alii *Profugit*.

Non amplius, quidam *non longe amplius*.

Magnæ felicitatis. Davis. male volebat *infelicitatis*.

Summæ vel. homines. vulgo *omnes*.

In trina castra. Vulgo *intra castra*. Emendavit Ciaccon. e cod. Ursini.

Propius hostis access. Vulgo *hostem*.

Ut barb. fert. Pro *fert* alii *fere est*.

superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani equitesque, signis legionis visis, vehementissime prœliantur: confestim cohortes undique inpetum faciunt, omnibusque aut interfectis, aut captis, magna præda potiuntur: capitur ipse eo prœlio Drappes.

37. Caninius, felicissime re gesta, sine ullo pæne militis vulnere, ad obsidendos oppidanos revertitur; externoque hoste deleto, cujus timore antea augere præsidia et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius partemque oppidi sumit ad obsidendum.

38. Cæsar interim M. Antonium Quæstorem cum cohortibus XV in Bellovacis reliquit, ne qua rursus novorum consiliorum ad capiendum bellum facultas daretur: ipse reliquas civitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos consolatione sanat. Quum in Carnutes venisset, quorum consilio in civitate superiore commentario Cæsar exposuit initium belli esse ortum, quod præcipue eos propter conscientiam facti timere animum advertebat quo celerius civitatem metu liberaret, principem sceleris illius et concitatorem belli, Gutruatum, ad subplicium deposcit: qui, etsi ne civibus quidem suis se committebat, tamen celeriter, omnium cura quæsitus, in castra perducitur. Cogitur in ejus subplicium Cæsar contra naturam suam, maximo militum concursu, qui ei omnia pericula et detrimenta belli, a Gutruato accepta, referebant, adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

39. Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quæ de Drappete et Lucterio gesta essent, quoque in consilio permanerent oppidani. Quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse adficiendam judicabat; ne

Germani equitesque. Τὸ *que* omisit Scaliger.

Conf. cohortes. alii addunt *omnes.*

Augere præsidia, multiplicare, multis in locis ponere, singulis in locis singula ponere. cf. c. 34 extr. Sic libri boni; sed plures libri, et in his etiam boni, habent *dividere (vertheilen),* quod eodem redit. *M.* Vocculam *antea* præmisit Oud. e codd.

Capiendorum Belgis. Pro his rursus duo libri optimi habent, *ad capiendum bellum. M.* Recepi cum Oud.

Quorum consilio. Deest *consilio* in codd. non modo antiquis et bonis, sed et plerisque; et turbat sensum. Ergo Davis. et Clark. recte sustulerunt. *M.* Sed vide 7, 2.

Gutruatum. Conf. 7, 3, ubi duo auctores belli nominantur, sed nullus Gutruatus, cujus nomen h. l. tantopere variatur, ut aut nesciamus, quale Hirtius scripserit, aut in *Cotuatus* mutandum sit. *M.*

Perducitur. alii *producitur.*

A Gutruato accepta, ref. Sic codd. Ast Davis. deleri jubet τὸ *a* et præcedens *ei.* Secutus est Clarke.

Quæ de — gesta essent, quæ iis accidissent. Usitatius dici, *quid de iis factum esset,* monuit Clarkius. *M.*

universa Gallia, non defuisse vires sibi ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret; neve hoc exemplo ceteræ civitates, locorum obportunitate fretæ, se vindicarent in libertatem: quum omnibus Gallis notum sciret, reliquam esse unam æstatem suæ provinciæ; quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vererentur. Itaque Q. Calenum Legatum cum legionibus duabus relinquit, qui justis itineribus se subsequeretur; ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit.

40. Quum contra exspectationem omnium Cæsar Uxellodunum venisset oppidumque operibus clausum animum adverteret; neque ab obpugnatione recedi videret ulla conditione posse; magna autem copia frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognosset; aqua prohibere hostem tentare cœpit. Flumen infimam vallem dividebat, quæ totum pæne montem cingebat, in quo positum erat præruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc flumen averti loci natura prohibebat; sic enim in imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis derivari posset. Erat autem oppidanis difficilis et præruptus eo descensus, ut, prohibentibus nostris, sine vulneribus ac periculo vitæ neque adire flumen, neque arduo se recipere possent adscensu. Qua difficultate eorum cognita, Cæsar, sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus conlocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos, quorum omnis postea multitudo aquatum unum in locum conveniebat.

41. Sub ipsum enim oppidi murum magnus fons aquæ prorumpebat, ab ea parte, quæ fere pedum CCC intervallo fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos quum optarent reliqui, Cæsar unus videret; e regione ejus vineas agere adversus montem, et aggeres instruere cœpit, magno cum labore et continua dimicatione. Oppidani

Neque ab obp. — posse, intelligebat, utique obpugnandum esse oppidum, uti Caninius cœperat: nam volebat Cæsar, ut est cap. 39, frangere pertinaciam hominum. *M.*

Quæ (leg. cum Vossio, *quod*) *totum p. m. cing. M.* Sed vallis etiam pæne montem. totum potuit cingere, depressior, per quam flumen labitur.

Hoc — averti. Sic boni codd. Vulgo male *avertere.*

Aquatum. alii *aquatorum.*

Sub ipsum etc. Hoc ad præcedentia refert Davis. et post *murum* ponit *ubi.*]

Quæ fluminis circuitu vacabat, pars vallis vacua, s. non tecta, non obducta erat flumine, circueunte totum fere oppidum. *M.* alii *a flum. circ.*

Non sine magno periculo post *unus videret.* Omittunt hæc verba libri scripti antiquissimi et optimi, tum ceteri etiam complures. Recte, ut Vossius vidit: nam foret propemodum tautologia, si hic *non sine magno periculo*, mox *magno cum lab. et cont. dimic.* diceretur. *M.* Ea verba e seq. huc inrepsere. delevi.

Adversus montem. alii *contra montem.* Vide not. ad 7, 62.

Aggeres instruere. alii *struere.*

enim, loco superiore decurrentes, eminus sine periculo prœliabantur, multosque pertinaciter succedentes vulnerabant; ut tamen non deterrerentur milites nostri vineas proferre, atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore tectos cuniculos ab vineis agunt ad caput fontis, quod genus operis sine ullo periculo et sine suspicione hostium facere licebat. Exstruitur agger in altitudinem pedum VIIII, collocatur in eo turris X tabulatorum, non quidem quæ mœnibus adæquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superaret fontis fastigium. Ex ea quum tela tormentis jacerentur ad fontis aditus, ne sine periculo possent adaquari oppidani; non tantum pecora atque jumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur.

42. Quo malo perterriti oppidani "cupas sevo, pice, "scindulis complent: eas ardentes in opera provolvunt. "Eodem tempore acerrime prœliantur, ut ab incendio restin"guendo dimicatione et periculo deterreant Romanos. "Magna repente in ipsis operibus flamma exstitit. Quæ"cumque enim per locum præcipitem missa erant, ea, vineis "et aggere subpressa, comprehendebant id ipsum, quod "morabatur." Milites contra nostri, quamquam periculoso genere prœlii locoque iniquo premebantur, tamen omnia

Decurrentes etc. alii *decurrunt* — *prœliantur* — *vulnerant* — *deterrentur*.

Succedentes, accedentes Romanos. vid. Ind. *M*.

Et labore ante *atque operibus*. non exstat in antt. et bonis codd. *M*. Expunxi; superflue plane.

Cuniculos — *fontis*. Hæc lectio est ab ingenio Davisii, ducta tamen e perspicuis codd. vestigiis, ubi fere *cuniculos agunt ad vineas ad caput fontis* legitur; nam ceteræ varietates sunt leviores. Vulgata vero lectio; *cuniculos, crates ac vineas agunt ad caput fontis*: absona est, interpretes inde a Vossio monuerunt. Cellarius sic ediderat: *cuniculos ad aggerem ac vineas agunt et ad caput fontis*: sed Davisius verum vidit. M.

Sine suspicione hostium, ut hostes ne suspicarentur quidem, tale quod fieri: cuniculi enim sub terra agebantur. Ergo Romani non admoverunt crates et vineas, ut in vulgata lectione est: nam hos hostes potuissent ipsi suis oculis videre. M.

Pedum VIIII. in aliis *VI*. Ciaconius ex Orosio 6, 11. dabat LX. quod recepere Scalig. Clarke, Cellarius; sed Orosius LX dat non aggeri soli, seg. aggeri et turri. Ergo recte Oud. IX e codd.

Adæquaretur. alii *æquaret*, *adæquaret*.

Fontis fastigium, locum altiorem montis, e quo fons prosiliebat. Fons prorumpebat sub murum oppidi (c. 41. in.): oppidum erat in summo monte: ergo fons ibi, in altiore montis loco prorumpebat: hinc fastigium fontis est locus altior montis, unde fons scaturit. *M*.

Ad fontis aditus. alii *aditum*.

Adaquari. Sic C. 1, 66. alii *aquari*.

Scindulis complent. vulgo *scandulis*.

Dimicatione et periculo, i. e. dimicationis periculo. Et hæc explicatio, *dimicationis periculo*, invasit in multis libris locum veræ lectionis. *M*.

Exstitit. alii *existit*.

Subpressa, inpedita, quo minus procurrerent ulterius. Conf. Ind. *M*.

Id ipsum, quod mor. vineas et aggerem. *M*.

paratissimo sustinebant animo: res enim gerebatur et excelso loco et in conspectu exercitus nostri; magnusque utrimque clamor oriebatur. Ita quam quisque poterat maxime insignis, quo notior testatiorque virtus ejus esset, telis hostium flammæque se obferebant.

43. Cæsar quum complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem adscendere et, simulatione mœnium occupandorum, clamorem undique jubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, quum, quid ageretur in locis reliquis, essent ignari, suspensi revocant ab inpugnandis operibus armatos murisque disponunt. Ita nostri fine prœlii facto celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. Quum pertinaciter resisterent oppidani et, jam magna parte suorum siti amissa, in sententia permanerent, ad postremum cuniculis venæ fontis intercisæ sunt atque aversæ. Quo facto exhaustus repente perennis exaruit fons tantamque adtulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum voluntate factum putarent. Itaque, necessitate coacti, se transdiderunt.

44. Cæsar, quum suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neque vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animum adverteret, si tali ratione diversis in locis plures rebellare consilia inissent; exemplo subplicii deterrendos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit; vitam concessit, quo testatior esset pœna inproborum. Drappes, quem captum esse a Caninio docui, sive indignatione et dolore vinculorum, sive timore gravioris subplicii, paucis diebus se cibo abstinuit atque ita interiit. Eodem tempore Lucterius, quem profugisse ex prœlio scripsi, quum in potestatem venisset Epasnacti Arverni, (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine peri-

Ita quam quisque. alii *Ita ut q.*

Ex omn. oppidi partibus. Idem est, ut si dixisset, versus omnes oppidi partes. *M.*

Suspensi, dubii, hæsitantes. Non est synonymum verbi *ignarus*, quod omiserunt ii, qui tautologiam opinatam effugere voluerunt. Rursus alii omisere verbum *suspensi*. *M.*

Sine prœlii facto. Hoc ne Latinum quidem est: altera lectio, *sine prœlio facto*, facilius ferri potest. *M.* Lego cum Oud. *sine pr. facto.*

Resisterent delendum est, quia abest a plerisque codd. *M.*

Et, jam magna parte. Leg. *magna etiam parte*. Sic plerique codd. *M.*

Exaruit fons. Tò *exaruit*, quod vulgo deest, e codd. et edd. vet. restituit Oud.

Reb. consilia inissent. Vulgo, *reb. cœpissent*. *M.* Constructio recepta familiaris est Hirtio. Cf. c. 49. Af. c. 78.

Indignatione. al. *indignitate*.

culo commoraturus videbatur, quum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Cæsarem habere,) hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus Populi Romani, sine dubitatione ulla vinctum ad Cæsarem deduxit.

45. Labienus interim in Treviris equestre prœlium secundum fecit; compluribusque Treviris interfectis, et Germanis, qui nulli adversus Romanos auxilia denegabant, Principes eorum vivos in suam redegit potestatem; atque in iis Surum Æduum, qui et virtutis et generis summam nobilitatem habebat solusque ex Æduis ad id tempus permanserat in armis.

46. Ea re cognita, Cæsar, quum in omnibus Galliæ partibus bene res gestas videret judicaretque, superioribus æstivis Galliam devictam et subactam esse; Aquitaniam numquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte devicisset; cum II legionibus in eam partem est profectus, ut ibi extremum tempus consumeret æstivorum: quam rem, sicut cetera, celeriter feliciterque confecit: namque omnes Aquitaniæ civitates legatos ad eum miserunt obsidesque ei dederunt. Quibus rebus gestis, ipsi cum equitum præsidio Narbonem profectus est, exercitum per Legatos in hiberna deduxit: quatuor legiones in Belgio conlocavit cum M. Antonio et C. Trebonio et P. Vatinio et Q. Tullio, Legatis: duas in Æduos misit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat: duas in Turonis ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem conjunctam Oceano continerent: duas reliquas in Lemovicum finis, non longe ab Arvernis, ne qua pars Galliæ vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in Provincia moratus, quum celeriter omnes conventus percucurrisset, publicas controversias cognovisset, bene meritis præmia tribuisset, (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in rempublicam fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis Pro-

Redegit. alii *redigit*.
Virtutis. alii *virtutem*.
Ut ibi. alii *ubi*.
In Belgio. codd. recentiores *in Belgis*.
In Æduos misit. alii *deduxit*. alii *in Æduis constituit*.
In Turonis. alii *in Turones*. Sic interdum struitur verbum *ponere*.
Region. al. præmittunt *illam*.
In Lem. finis. alii *finibus*.
Conventus. vid. Ind. *M*. Urbes, in quibus agebantur. Sic Cic. Verr. 2, 20. pro Lig. 8. Plin. 3, 1.
Quam (defectionem) *sustinuerat* (Cæsar non succubuerat illi, vires ad eam obprimendam habuerat) *fidel. atque aux*. *Provinciæ* (ejus partis Galliæ, quæ Provincia Romana erat). In fine *illius* delendum esse vidit Clarkius, quia Provincia κατ' ἐξοχὴν in his libris dicitur. *M*.

vinciæ illius) his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit hibernatque Nemetocennæ.

47. Ibi cognoscit, Commium Atrebatem prœlio cum equitatu suo contendisse. Nam, quum Antonius in hiberna venisset civitasque Atrebatum in officio maneret, Commius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravi, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuesset, ne consilia belli quærentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis civitate, cum suis equitibus se suosque latrociniis alebat, infestisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat.

48. Erat adtributus Antonio Præfectus equitum, C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hiemaret. Hunc Antonius ad persequendum hostium equitatum mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Commii adjungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. Itaque dispositis insidiis, sæpius ejus equites adgressus, secunda prœlia faciebat. Novissime, quum vehementius contenderetur ac Volusenus, ipsius intercipiendi Commii cupiditate, pertinacius eum cum paucis insecutus esset, ille autem fuga vehementi Volusenum longius produxisset; repente omnium suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera, perfidia interposita, paterentur inulta; conversoque equo, se a ceteris incautius permittit in Præfectum. Faciunt idem omnes ejus equites paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum jungit equo Quadrati, lanceaque infesta medium femur ejus magnis viribus transjicit. Præfecto vulnerato, non dubitant nostri resistere et conversi hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium, magno nostrorum inpetu perculsi, vulnerantur et partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod

His rebus conf. Hinc male caput novum inchoant. Respice ad 5, 24.

Hibernatque. alii *hibernavitque.*

Supra commem. Conf. cap. 23. *M.*

Parente Romanis. alii *parente sibi omni.*

Ad eam virtutem. alii *ad eam partem virtutis, ad eam partis virtutem, ad eam partam virtutem.*

Magnum odium. Conf. cap. 23. *M.*

Quo libentius, ut adeo tanto libentius —. *M.*

Produxisset. Vide Ind.

Perfidia interp. Ita ut Romani perfidia uterentur, ut essent perfidi. Sic Latine dici posse, non dubito: sed e quibusdam libris bonis prætulerim cum Vossio, *perfidia* (aut *perfide) inposita,* i. e. vulnera ei inposita, inlata erant, fraude et perfidia Voluseni. vid. c. 23. *Vulnus inponere alicui* quia non frequenter dicitur, etsi bene (v. Ernestii Clau. Cic.), videntur mutasse locum librarii. *M.* Alii *per fidem* scil. simulatam.

Perculsi. Leg. *pulsi.* si vel in nullo codd. esset. Sed est in optimis. *M.*

Intercip. — evitavit. Leg. *intercipiuntur: quod malum dux* (i. e. Com-

ubi malum Dux equi velocitate evitavit, graviter vulneratus Præfectus, ut vitæ periculum aditurus videretur, refertur in castra. Commius autem, sive expiato suo dolore, sive magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, seque et ibi futurum, ubi præscripserit, et ea facturum, quæ imperaverit, obsidibus datis firmat. Unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cujusquam Romani. Quam postulationem Antonius quum judicaret ab justo nasci timore, veniam petenti dedit, obsides accepit.

"Scio, Cæsarem singulorum annorum singulos commentarios confecisse: quod ego non existimavi mihi esse faciendum, propterea quod insequens annus, L. Paullo C. Marcello Coss. nullas res Galliæ habet magno opere gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar exercitusque eo tempore fuissent, pauca scribenda conjungendaque huic commentario statui."

---

49. Cæsar, in Belgio quum hiemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia civitates, nulli spem aut caussam dare armorum: nihil enim minus volebat, quam sub decessu suo necessitatem sibi aliquam inponi belli gerendi, ne, quum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine præsenti periculo susciperet. Itaque, honorifice civitates adpellando, Principes maximis præmiis adficiendo, nulla onera nova inponendo, defessam tot adversis prœliis Galliam, conditione parendi meliore, facile in pace continuit.

mius) *equi veloc. evitavit.* Atque hic desinit periodus. Hæc Davisius, codicis unius ductus auctoritate, monuit. Jam sequitur in omnibus fere codicibus: *ac sic* (vel *si*: male) *prœlio secundo graviter ab eo* (Davisius malit *adeo*: bene) *vulneratus*—*M.* Vox *malum* ab aliis omittitur.

Orat. Restituit Davis. Legebatur prius *erat.*

In conspectum. alii *in conspectu.* Respice ad c. 8.

L. Paullo C. Marc. Coss. Fuit annus 704 P. U. C. *M. L. Paullo.* alii *Lentulo.* sed is in sequentem annum cadit.

Magno opere. Vulgo *magnopere.*

Nulli spem. Davis. malebat *speciem* i. e. prætextum.

Sub decessu suo. sic Clarke emendavit et consentiunt codd. Vulgo *sub discessu suo* vel *sub discessum suum.*

Omnis Gallia. tres Galliæ intelligit. alii *Galliæ susceperint.*

Inponendo, alii *injungendo.* eleganter. Cf. C. 1, 4.

Conditione parendi meliore, cum viderent, se ita fore in imperio Pop. Romani, ut pace uterentur. *M.*

50. Ipse, hibernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus, ut municipia et colonias adpellaret, quibus M. Antonii, Quæstoris sui, commendaret sacerdotii petitionem. Contendebat enim gratia quum libenter pro homine sibi conjunctissimo, quem paullo ante præmiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem et potentiam paucorum, qui M. Antonii repulsa Cæsaris decedentis convellere gratiam cupiebant. Hunc etsi Augurem prius factum, quam Italiam adtingeret, in itinere audierat: tamen non minus justam sibi caussam municipia et colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium suum Antonio præstitissent: simulque se et honorem suum in sequentis anni commendaret petitione, propterea quod insolenter adversarii sui gloriarentur, L. Lentulum et C. Marcellum coss. creatos, qui omnem honorem et dignitatem Cæsaris exspoliarent; ereptum Sergio Galbæ Consulatum, quum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod sibi conjunctus et familiaritate et necessitudine legationis esset.

51. Exceptus est Cæsaris adventus ab omnibus municipiis et coloniis incredibili honore atque amore: tum primum enim veniebat ab illo universæ Galliæ bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorum omnium, qua Cæsar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat: hostiæ omnibus locis inmo-

Sacerdotii, Auguratus, quem etiam Plin. Epp. 4, 8 sacerdotium dixit. *Cellarius.* Mox diserte dicitur creatus Augur. Quod autem Auguratus petitio h. l. suffragiis Populi commendatur, cum olim cooptarentur Augures, id eo factum est, quia lex Domitia sanxerat, ut sacerdotes, in his Augures, comitiis Populi crearentur: quam legem etsi Cornelia lex sustulerat, restituit tamen A. U. 691 Labienus, Tribunus plebis. Cf. Fabric. ad Dion. Cass. 37, 37. et Ernesti Clau. Cic. in *Lex Domitia. M.*

Contendebat gratia, qua valebat apud colonias et municipia. Male Ciaccon. et Scaliger abundare vocem *gratia* putabant.

Decedentis de provincia. *Cellarius.* Quia vero e repulsa Antonii potuit intelligi, Cæsarem parum valere sua commendatione; inminuta et convulsa est opinio de Cæsaris gratia et potentia apud omnes. *M.*

Commendaret. minus recte alii *commendaverat.*

Lent. et Marc. Fuerunt Coss. a. 705 P. U. C. *M.*

Qui—exspol. Vulgo, *qui omni honore et dignitate Cæsarem exsp.* sed invitis codd. *M.* alii *spoliarent.*

Sergio Galbæ. Hic Legatus Cæsaris in Gallia fuerat (lib. 3. in.) Cum Consulatum deinde peteret, repulsam tulit propter Cæsaris amicitiam: ex quo Cæsari infensus cum Cassio et Bruto conspiravit. Sueton. Galb. 3. *Cellarius.* Rubenius in Electis 1, 27. Cæsarem cum Suetonio conciliat; duplicem tulisse repulsam statuit Galbam, primam, de qua hic, quum Cæsar adhuc esset in Gallia, alteram, cujus meminit Suetonius, Cæsare jam dictatore.

Sibi conjunctus. *Sibi* pronomen reciprocum, quod male hic pro demonstrativo poni autumat Davisius.

Cum liberis etc. Similia de Curione Plutarch in Pompeio cap. 58. et in Cæsare cap. 30. et Appianus Civ. 2, 27. p. 446.

labantur: tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel exspectatissimi triumphi lætitia præcipi posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

52. Quum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percucurrisset, summa cum celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit: legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Trevirorum evocatis, eo profectus est ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quo majore commendatione conciliaretur ad Consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum, propter salubritatem, existimabat. Ibi quamquam crebro audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari; certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, ut, interposita Senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur; tamen neque de Labieno credidit quidquàm, neque, contra Senatus auctoritatem ut aliquid faceret, potuit adduci; judicabat enim, liberis sententiis patrum conscriptorum caussam suam facile obtineri. Nam C. Curio, Tribunus plebis, quum Cæsaris caussam dignitatemque defendendam suscepisset, sæpe erat Senatui pollicitus, si quem timor armorum Cæsaris læderet, et, quoniam Pompeii dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis exercitusque dimitteret, fore eo facto liberam et sui juris civitatem. Neque hoc tantum pollicitus est: sed etiam per se discessionem facere cœpit: (quod ne fieret, Consules amicique Pompeii jusserunt,) atque ita rem moderando discesserunt.

Humiliores. alii *meliores.*

Cum celeritate. bene sic. alii præpositionem omittunt.

Nemetocenn. Conf. cap. 46. extr. *M.*

Conciliaretur civibus Romanis in Gallia, suffragii jus habentibus. Monuit Davisius. *M.* Conf. Cic. epist. ad Attic. 1, 1.

Labien. sollicitari. Et stetit postea a Pompeii partibus. *Cellarius.*

Spoliaretur. Conf. cap. 54. ubi hoc narratur. In paucis iis, de quibus h. l. sermo est, præcipue Marcellus Consul fuit. *M.*

Obtineri. subaudi *posse.*

Curio. Ille est, ad quem Ciceronis epistolæ (lib. 2) exstant. Conf. Sueton. Cæsar. 29, 36. *Cellarius.* Add. Appian. Civ. 2, 26. pag. 444. edit. Steph. Dio. Cass. 40, 62. Vellei. Patercul. 2, 48, qui mores Curionis adumbrat. Attigit etiam Plutarchus in Cæsar. cap. 30. *M.*

Quum—suscepisset. Magnis Cæsaris largitionibus Curio in ejus partes traductus est. *M.*

Eo facto. al. *eo pacto.*

Per se (ipse) *disc. f. cœp.* Rogavit Senatum, num placeret, ut et Cæsar et Pompeius exercitus dimitterent: multi enim eo rem trahebant, ut solus Cæsar ab armis discederet. Appian. Civ. 2, 27 seq. pag. 446. Ceterum ingeniosa est emendatio Faerni, ab Ursino indicata: *sed etiam S. C. per discessionem facere cœpit. M.* Scaliger ita: *sed etiam per se Senatus discessionem facere cœpit.*

Quod ne fieret—jusserunt, i. e. hoc prohibuerunt. Sed partim non poterat Tribunus plebis simpliciter prohibendo impediri, partim dubitavit Oudendorpius, an Latinum satis sit *ju-*

53. **Magnum hoc testimonium Senatus erat universi conveniensque superiori facto. Nam Marcellus proximo anno, quum inpugnaret Cæsaris dignitatem, contra legem Pompeii et Crassi retulerat ante tempus ad Senatum de Cæsaris provinciis, sententiisque dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris invidia quærebat, Senatus frequens in alia omnia transiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quo majores pararent necessitudines, quibus cogi posset Senatus id probare, quod ipsi constituissent.**

54. **Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Cæsare mitterentur: neque obscure hæ duæ legiones uni Cæsari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæsarem miserat, confectam ex dilectu provinciæ Cæsaris, eam tamquam ex suo numero dedit. Cæsar tamen, quum de voluntate adversariorum suorum se exspoliari nemini dubium esset, Cn. Pompeio**

beo, ne quid fiat, etsi plerorumque codd. hæc lectio est. Quod autem in aliis codd. *suaserunt* pro *jusserunt* legitur, id est lenius verbum, quam pro summa contentione, qua tum ea res in Senatu agitata est. Lectio rursus vulg. *intercesserunt* est a manu emendatrice. Ergo scimus quidem, Consules amicosque Pompeii *obstitisse* Curioni, hoc est, efficere voluisse, ne in Curionis sententiam iretur, neve Pompeius quoque exercitum dimittere juberetur (Appian. Civ. 2, 27. pag. 444. ἐνισταμένων πολλῶν); quæ vero verba Hirtius h. l. scripserit, nescimus. *M.*

Discesserunt plerique in hanc sententiam, ut utrique imperium abrogaretur, neque adeo Pompeius Cæsari præferretur. vid. Appian. C. 2, 30. p. 446 extr. Fortasse ergo legendum: *atque ita rem eo moderante discesserunt;* nam nec *moderando,* nec *discesserunt* ad Consules referri potest; hi enim non exhibuissent testimonium favoris erga Cæsarem; sed quia c. 53 sequitur, magnum hoc favoris testimonium fuisse, necesse est, ut in hoc *discesserunt* sit honorifica Senatus de Cæsare suffragatio. Conf. Plutarch. in Pompeio. c. 58. *M.*

Marcellus. vid. Sueton. Jul. c. 28. *Retulit Marcellus ad Senatum, ut Cæsari ante tempus succederetur, et ne Absentis ratio comitiis haberetur. M.*

Contra leg. Pomp. et Crassi, qua Cæsari Gallia in alterum quinquennium decreta erat. Appian. B. C. 2, 17. p. 437. Sueton. Jul. cap. 24. Plutarch. in Pompeio c. 51. *M.*

Ante tempus. Nondum effluxerat quinquennium. cf. B. C. 1, 9. *M.*

De provinciis. Acceperat Cæsar Galliam Cisalpinam, Illyrico adjecto, mox etiam Comatam. Sueton. Jul. 22. *M.*

Necessitudines. Vid. Gellius 13, 3. ubi de discrimine inter *necessitudines* et *necessitates.*

Fit S. C. Appian. pag. 446. C. 2, 29. Dio Cass. 40, 65. 66. *M.*

Bellum Parth. Hoc tum Bibulo Imperatore gerebatur. Dio Cass. 40, 29, ubi Fabricius Ciceronis locos collegit. *M.*

Mitterentur. alii *mitteretur.*

Quam ad Cæsarem miserat. vid. dicta ad 6, 1. *M.*

Provinciæ Cæsaris, eam — Vulgo alia distinctione et lectione, *provinciæ, Cæsari eam*—quod contra historiam est. *Cæsaris* in codd. duobus, et uno quidem bono, reperit Oudendorpius; distinctionem mutarunt jam multi interpretes. *M.* Τὸ *eam* per pleonasmum additum videtur.

Dedit Bibulo ad bellum Parthicum. *M.*

Suorum se exspoliari. Hæc verba puto esse tollenda: certe, qui varias lectt. consuluerit, intelliget ea dubia

legionem remisit, et suo nomine XV, quam in Gallia citeriore habuerat, ex S. C. jubet transdi. In ejus locum XIII legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueatur, ex quibus præsidiis XV deducebatur. Ipse exercitui distribuit hiberna: C. Trebonium cum legionibus quatuor in Belgio conlocat; C. Fabium cum totidem in Æduos deducit. Sic enim existimabat, tutissimam fore Galliam, si Belgæ, quorum maxima virtus, et Ædui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est.

55. Quo quum venisset, cognoscit, per C. Marcellum Consulem, legiones duas, ab se remissas, quæ ex S. C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio transditas atque in Italia retentas esse. Hoc facto, quamquam nulli erat dubium, quidnam contra Cæsarem pararetur, tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur, jure potius disceptandi, quam belli gerundi. Contendit.

esse: atque verbum *suorum* profecto non est ab Hirtio. *M.*

Et suo nomine. Vulgo, *et ex suo numero*, quæ est mera interpretatio. *M.*

Exercitui distrib. hiberna. Alii, *exercitum distrib. per hib.* Sed hi voluerunt usitatiorem syntaxin substituere rariori. *M.*

Si Belgæ. i. e. *si Belgium.*

Transditas—esse. Dio Cass. 40, 66. *M.*

Nulli erat dubium. alii *nullo ἀμφισ̈.*

Quidnam pararetur. Sic codd. Oudend. magno numero: vulgata, *quin arma c. C. pararentur*, rursus est explicatio. *M.*

Contendit. Hoc verbum in pluribus et quibusdam bonæ notæ codd. addi, in uno vero etiam *Contendit quadam utraque die futurum* legi, testatur Oud. et deesse hic nonnulla existimat. Ac profecto videtur Hirtius ad illa usque tempora progredi voluisse, quibus evenit id, quod ineunte libro primo de civili bello narratur. Certe, ut nunc legitur libri illius initium, non cohæret plane cum hujus libri verbis et rebus ultimis. Res, quæ desunt, ex Appiano 2, 32. facile possunt addi. Scilicet Cæsar, qui jam in Italia erat, *per litteras contendit ab Senatu, ut etiam Pompeius se imperio abdicaret, seque idem facturum promisit; sin minus se neque sibi, neque patriæ defuturum.* Jam cohæret initium libri primi de bello civili: *Litteris Cæsaris consulibus redditis—.* Hæc ergo est rerum series, neque opus erit, cum Vossio et Glandorpio existimare, initium libri primi de bello civili deesse. *M.* Bene id supplementum concordat cum initio L. I. de bello civili.

CAII JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO CIVILI.

S

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO CIVILI.

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Cap. 1. Causa et origo belli civilis. De litteris Cæsaris ad Senatum non refertur, obstantibus Lentulo Cos. et Scipione. 2. Cæsar exercitum jubetur dimittere. 3. Senatus Pompeio aperte favet coactus, refragantibus Tribunis plebis. 4. Pompeius se Cæsari infensum ostendit. 5. S. C. Videant Coss. Prætores, Tribuni plebis, ne quid R. P. detrimenti capiat. 6. Provinciæ Pompeianis commissæ. Tota Italia delectus habentur. 7. Cæsar, de militum voluntate certus. 8—10. Ariminum tendit. Tribunos plebis convenit, pacem servare tentat. 11. Iniqua conditione Pompeii rejecta occupat Arretium, Pisaurum, Fanum, Anconam. 12. Iguvium. toto Piceno dilectus habet. 13. Auximo potitur.

Cap. 14. Roma trepidat. Pompeius ex urbe excedit. Lentulus aperto ærario fugit, gladiatores Cæsaris Capuæ armat. 15. Cæsar Asculum recipit. ex dilectibus Pompeianis suas cohortos auget. 16. Corsinii obsidet Domitium, qui 17. Frustra a Pompeio auxilium petit. 18. Sulmonenses Cæsari portas aperiunt. 19. Corsinii trepidatur. 20. Domitius fugam moliens inpeditur. 21, 22. De tradendo oppido agitur. 23. Eo tradito Pompeii Duces Cæsar dimittit. milites sacramento adigit. in Apuliam transit. 24. Pompeius ipse Brundisium fugit, copias contrahit, servos, pastores armat. Pompeianorum cohortes ad Cæsarem transeunt, qui rursus de pace cum Pompeio coram agere cupit. 25. Hunc Cæsar Brundisii obsidet. 26. Colloquium recusantem.

Cap. 27. Pompeius Dyrrhachium transjicit. 28. Brundisini se Cæsari reddunt. 29. Hic Hispaniam confirmare statuit. 30, 31. E Sardinia Cottam Valerius, e Sicilia Catonem Curio ejicit, Tuberoni in Africa resistit Varus.

Cap. 32. Cæsar Romæ in Senatu de pace agit. legatos ad Pompeium mitti suadet. 33. Legationem nemo suscipit. Cæsar in Galliam ulteriorem abit. 34. Domitii suasu Massilia portas Cæsari claudit, qui 35. Frustra eam a bello dehortatur. 36. Domitius Massiliam pervenit. hanc Cæsar obpugnare parat. 37. Pyrenæos saltus occupat. 38. Afranius et Petreius, Pompeii Legati, Hispaniam obtinent. 39—42. Cum iis certatur pluribus prœliis. 43—52. Potissimum ad Ilerdam bellum geritur. 53. Res Afranii et Petreii prosperæ gestæ, Romam nuntiatæ, Pompeianorum partes firmant. 54, 55

Cæsar strenue resistit. 56, 57. Pugna ad Massiliam. 58. Prospero Bruti prœlio. 59. Nunciato Cæsari ad Ilerdam, fortuna mutatur. 60. Hispaniæ populi, Oscenses, Calagurritani, alii, desciscunt ab Afranio. 61—63. Cæsar, Sicoris parte aversa, Afranium et Petreium terret. 64—70. Cum his prospere pugnat. 71—73. Afranianis parcit, misericordia motus, sine prœlio iis se potiturum sperans. 74. Agitur cum Cæsare de Afranii et Petreii vita. pax videtur coitura. 75. 76. Petreius Cæsarianos per inducias receptos perfide trucidari curat. 77. Cæsar contra Pompeianos salvos dimittit. 78. Afraniani, omnis generis inopia pressi, castra relinquunt. 79—83. In itinera inpediuntur a Cæsare. 84. Omnibus rebus obsessi conloquium petunt. 85. Afranium reprehendit Cæsar. 86, 87. Dimittitur exercitus. Duces libere abeunt.

LITTERIS a C. Cæsare Consulibus redditis, ægre ab iis inpetratum est, summa Tribunorum plebis contentione, ut in Senatu recitarentur: ut vero ex litteris ad Senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt Consules de Republica (in civitate). L. Lentulus Consul Senatu Reique publicæ se non defuturum pollicetur, si audacter ac fortiter sententias dicere velint: sin Cæsarem respiciant atque ejus gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum neque Senatus auctoritati obtemperaturum; habere se quoque ad Cæsaris gratiam atque amicitiam receptum. In eamdem sententiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo, Reipublicæ non deesse, si Senatus sequatur; sin cunctetur, atque agat lenius, nequidquam ejus auxilium, si postea velit, Senatum inploraturum.

2. Hæc Scipionis oratio, quod Senatus in urbe habebatur Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompeii mitti videbatur.

Litteris — redditis. De his litteris ad 8, 55 paulo ante dictum est. Cf. Sueton. Jul. 29, 30. Dio Cass. 41, 1. *M.* Non opus est longo Vossii subplemento, quo nexus constet cum præcedentibus.

A Fabio. Hoc est falsum: nam Dio Cass. d. l. et Appian. Civ. 2, 32. eas a Curione redditas Consulibus dicunt, nec fuit tum aliquis Fabius, in hac controversia insignis. Ergo aut *a Curione* legendum, aut, ut mihi videtur, verba *a Fabio* plane tollenda sunt, aut cum Oudendorpio *Litteris a Caio Cæsare* legetur, quia in ant. et bono cod. reperitur, *a Fabio Cæsare. M.* Legebatur *Litteris a Fabio C. Cæsaris Cons. red.* Mendum adesse manifestum, omnes consentiunt. Quidni tollatur? Oudendorpii emendatio male medetur. *Litteræ a C. Cæsare* sunt litteræ Cæsaris, ut infra 3, 36. *litteræ a M. Favonio.* Respice ad not. ad G. 5, 54.

Tribunorum plebis, Cassii et Antonii. Cf. c. 2 extr. Appian. 2, 33. Dio Cass. d. l. *M.*

Ex litteris, ea de re, quæ in litteris scripta erat. *M.*

In civitate. Multis hæc verba suspecta sunt, quasi a librario inserta, quia Cæsar potius *in urbe* dixisset, ut c. 2, quod Senatui extra urbem habito (cap. 3. et 6) obponitur. *Cellarius.* Ciacconius sine necessitate substitui volebat *indefinite* vel *infinite,* quod placebat Hotomanno. Petrus Faber ad Cic. Acad. 2, 5. *incitate.* Jurinius legi jubet *ad Senatum.*

Lentulus collegam habuit C. Marcellum, an. 705 P. U. C. *M.*

Agat lenius. Sic et Liv. 3, 31. Sall. Jug. 60.

Senatum implor. Tò *Senatum* male expunxere editores. Revocavit Oud.

Pompeius aderat, in suburbio erat. Dio Cass. 41, 2. *Cellarius.* Manutius, Victorius V. L. 3, 1. et alii male *abe-*

Dixerat aliquis leniorem sententiam, ut primo M. Marcellus, ingressus in eam orationem non oportere ante de ea re ad Senatum referri, quam dilectus tota Italia habiti et exercitus conscripti essent; quo præsidio tuto et libere Senatus, quæ vellet, decernere auderet: ut M. Calidius, qui censebat, ut Pompeius in suas provincias proficisceretur, ne qua esset armorum caussa; timere Cæsarem, abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad ejus periculum reservare et retinere eas ad urbem Pompeius videretur: ut M. Rufus, qui sententiam Calidii paucis fere mutatis rebus sequebatur: hi omnes, convicio L. Lentuli Consulis conrepti, exagitabantur. Lentulus sententiam Calidii pronunciaturum se omnino negavit. Marcellus, perterritus conviciis, a sua sententia discessit. Sic vocibus Consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeii, plerique compulsi, inviti et coacti Scipionis sententiam sequuntur: "uti ante certam diem Cæsar exercitum "dimittat; si non faciat, eum adversus Rempublicam fac-"turum videri." Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, Tribuni plebis. Refertur confestim de intercessione Tribunorum: dicuntur sententiæ graves: ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Cæsaris conlaudatur.

3. Misso ad vesperum Senatu, omnes, qui sunt ejus ordinis, a Pompeio evocantur. Laudat Pompeius atque in

rat. In codd. Ciacconii et Mureti (V. L. 10, 20.) legitur *auerat*, quod ortum putant ex *a. u. erat*, *ad urbem erat*. Sane sic τὸ *aderat* est capiendum.

De ea re. Sic codd. Sed vulgo, *de Republica. M.*

Abreptis. Gifan. in Obs. L. L. p. 53. minus bene *correptis*.

Duabus legionibus. vid. supra 8, 54. *M.*

Mutatis rebus. al. *verbis.* e glossa. Ciaccon. expungebat.

Pronunciaturum. Pronunciat Consul sententias, cum eas, quæ dictæ sunt, breviter repetit et enumerat, ut Senatus in suffragia discedere possit. *M.*

Terrore præs. exerc. qui cum Pompeio erat. *M.* Τὸ *præsentis* in Lovan. deest, quod probat Davis. non ego.

Advers. Remp. fact. Mollior formula, quam, hostem judicari; re autem huic fere consentiens. *Cellarius.*

Intercedit. Sic codd. Alii *intercedunt*, contra codd. Vid. b. Alex. c. 2. Cf. Virg. Georg. 2, 495. Lucan. 1, 422.

A Pompeio evocantur, extra urbem evocantur Senatores, ut Senatus habeatur. Conf. c. 6. *Cellarius.* Οἱ ἄρχοντες στρατοπέδων (ac talis erat Pompeius) εἰς τὴν πόλιν οὐκ εἰσίασι. Plutarch. in Pompeio c. 58. Præterea Marclandus (in Explicationibus vett. aliquot auctorum, ad calcem Suppl. Eurip. p. 264) legi vult; *Omnes sui — a Pomp. evocantur*: ut *sui* sint fautores et amici partium Pompeii: esse enim incredibile, totum Senatum evocatum esse a Pompeio, et Cæsarem nullos ibi amicos habuisse. Sed nonne sponte intelligitur, illud *omnes* in tantum, in quantum res patitur, capiendum esse? Talia non puto corrigi debere. Eodem modo argutantur interpretes in sequentibus verbis: *Laudat Pomp. atque in p. confirmat*: in quibus nemo hærere potest. Tamen edd. quædam habent: *Laudat promtos atque* —. Alius maluit: *Laudat acres atque*. —. Rursus Mar-

posterum confirmat; segniores castigat atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus spe præmiorum atque ordinum evocantur: multi ex duabus legionibus, quæ sunt transditæ a Cæsare, arcessuntur: completur urbs et ejus comitium Tribunis, Centurionibus, evocatis. Omnes amici Consulum, necessarii Pompeii atque eorum, qui veteres inimicitias cum Cæsare gerebant, in Senatum coguntur, quorum vocibus et concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur, plerisque vero libere decernendi potestas eripitur. Pollicetur L. Piso Censor, sese iturum ad Cæsarem; item L. Roscius Prætor, qui de his rebus eum doceant: sex dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam a nonnullis sententiæ, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui voluntatem Senatus ei proponant.

4. Omnibus his resistitur, omnibusque oratio Consulis, Scipionis, Catonis obponitur. Catonem veteres inimicitiæ Cæsaris incitant et dolor repulsæ. Lentulus æris alieni magnitudine et spe exercitus ac provinciarum et Regum adpellandorum largitionibus movetur, seque alterum fore Sullam inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipio-

clandus voluit legi: *Laudat alteros atque* —. Quasi vero non sponte adpareat, si *segniores* sint castigati, eos, qui laudati sint, fuisse a segnioribus diversos. *M.* Loco τοῦ *omnes* Jurinus velit *primores, qui sunt ejus ordinis.* Τὸ *promptos* unice verum putat Bentleius et apte citat Tacitum in Agric. c. 21. Ita jam judicarat Ciaccon.

Ordinum evocantur. vid. Ind. in his duobus verbis. *M.*

Duabus legionibus. Conf. 8, 58. *M.*

Completur urbs. Utrum hoc vult, omnes in urben confugisse metu adventantis Cæsaris? An, militibus Pompeii urben completam fuisse? Appian. 2, 33. Etiam, quæ sequuntur, incerta et obscura sunt: nam vulgata lectio. (*Ad jus comitiorum Tribunos plebis C. Curio evocat*) est ex emendatione interpretum, et potest e c. 9 quodammodo defendi, ubi, ut libera comitia populo permittantur, Cæsar postulat. Sed plerique codd. habent *completur urbs et jus comitium*, et pro *Curio* in plerisque est *Centurio.* Nolo conjecturas interpretum, ab Oud. conlectas, repetere: unam addam, quam ille vir doctus non potuit indicare, e Christiani Crusii Probabilibus criticis (p. 20), qui legi vult: *completur urbs et in comitium Tribunos pl. C. Curio evocat*, sc. ut Tribuni in comitio ante deliberarent, quam Senatus haberetur. Sed puto, locum hunc non posse nostris conjecturis plane sanari: nam enarrantur singulæ res, quæ tum evenerunt, quæ non possunt aliæ ex aliis intelligi ita, ut conjectura unam ex altera eruat; et oratio, per incisa procurrens, hoc ipsum declarat, singulas περιστάσεις singulis membris expressas esse. Quis ergo ausit dicere, quænam potissimum περίστασις in verbis corruptis lateat? *M.* E variis lectionibus Oud. confecit lectionem, quam recepi. Similis fere locus est apud Cic. pro Sextio c. 35. *forum, comitium, curiam armatis hominibus implevissent, occupassent.* Comitium erat locus in foro, comitiis curiatis et aliis agendis destinatus.

Libere. Alii *libera.*

L. Piso, Censor cum Appio Claudio, idemque socer Cæsaris. *Cellarius.* Conf. Dio Cass. 40, 63. *M.*

Dolor repulsæ. Consulatum cum M. Marcello et Ser. Sulpicio, ut invalescenti Cæsaris et Pompeii potentiæ resisteret, petierat; sed inpeditus ab utriusque amicis fuit. v. Dio Cass. 40, 58. *Cellarius.* Rectiora dat Plut. in Pomp. c. 54.

nem eadem spes provinciæ atque exercituum inpellit, quos se pro necessitudine partiturum cum Pompeio arbitratur; simul judiciorum metus, adulatio atque ostentatio sui et potentium, qui in Republica judiciisque tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius, ab inimicis Cæsaris incitatus et, quod neminem secum dignitate exæquari volebat, totum se ab ejus amicitia averterat et cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo adfinitatis tempore injunxerat Cæsari. Simul infamia duarum legionum permotus, quas ab itinere Asiæ Syriæque ad suam potentiam dominatumque converterat, rem ad arma deduci studebat.

5. His de caussis aguntur omnia raptim atque turbate; nec docendi Cæsaris propinquis ejus spatium datur; nec Tribunis plebis sui periculi deprecandi, neque etiam extremi juris intercessione retinendi, quod L. Sulla reliquerat, facultas tribuitur; sed de sua salute septimo die cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus Tribuni plebis octavo denique mense suarum actionum respicere ac timere consuerant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum S. C. quo, nisi pæne in ipso urbis incendio atque in

Quos se — part. c. P. Ciaccon. mavult *quæ secum pro nec. partiturum Pompeium.* Bentl. *quos se pro nec. participaturum c. P.*

Judiciorum metus: quia Scipio, Pompeii socer, lege Pompeia fuerat a Memmio ambitus accusatus. *Cellarius.* Cf. Plut. in Cæs. c. 62. Pro *simul* Jurinius conjicit *multos* ac post *sui* delet copulam.

Ostentatio sui et potentium, ostentebat se et amicitiam potentium. *Manutius.*

Injunxerat. Tanquam onus suscipiendum necessitudinis gratia. Cf. Gron. ad Liv. 8, 32.

Infamia duarum legionum, quam sibi contraxerat retentis duabus legionibus. Conf. supra 8, 54. *M.*

Iter Asiæ, in Asiam, ad bellum Parthicum. vid. ibid. et Plutarch. Anton. c. 5. *M.*

Ruptim. Immo, *raptim. M.* Hoc probat et Oud. Cellarius recepit. Sequor. Τὸ *ruptim* alibi non occurrit. *Raptim* codd. habent.

Tribunis plebis. Adeo acris contentio fuit inter Consulem, Antonium Cassiumque Tribunos et Curionem, ut ad extremum Consul iis suaderet, e curia discedere, ne fortasse violarentur. Appian. 2, 33. p. 448. Dio Cass. 41, 2, 3. Plutarch. in Cæs. c. 31. in Anton. c. 5. Hinc paulo post. *Profugiunt ex urbe Tribuni. M.*

Intercession. alii *intercessionem.*

Sulla reliquerat. Cf. c. 7. vid. Ernesti Clau. Cic. in Lege Cornelia Tribunitia, ubi et noster locus explicatur. *M.*

Septimo die post, quam literas Cæsaris (vid. cap. 1) Consulibus reddiderant. M.

Octavo mense suarum actionum (sui muneris), h. e. mense eo, quo novi Consules creabantur, ex quo tempore Tribuni hos designatos Consules timere cœperunt, quibus rationem actorum deberent reddere. Sic Cellarius ex Hotomanni notis explicavit locum. *M.* Non ex quo magistratum iniere Tribuni, ut Ursino et Ciacconio visum erat. Vossius malebat XII loco τοῦ IIX. Pro *suarum* alii *variarum.* Oud. conjicit *vanarum.* Recte vulgatum explicat Morus.

Decurritur — S. C. vid. Liv. 3, 4. Sallust. Cat. 29. Cic. Cat. 1, 2. *Cellarius.* Comparari debet et de hoc, et de omnibus, quæ hic narrantur, Cic. ad Divers. 16, 11. *M.*

S. C. Vide Brisson. de form. L. 2. §. 101.

desperatione omnium salutis, latorum audacia numquam ante discessum est; "dent operam Consules, Prætores, "Tribuni plebis, quique Consulares sunt ad urbem, ne quid "Respublica detrimenti capiat." Hæc S. C. perscribuntur a. d. VIII. Idus Januarias. Itaque quinque primis diebus, quibus haberi Senatus potuit, qua ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, et de imperio Cæsaris et de amplissimis viris, Tribunis plebis, gravissime acerbissimeque decernitur. Profugiunt statim ex urbe Tribuni plebis seseque ad Cæsarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennæ exspectabatque suis lenissimis postulatis responsa, si qua hominum æquitate res ad otium deduci posset.

6. Proximis diebus habetur Senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit; Senatus virtutem constantiamque conlaudat; copias suas exponit; legiones habere sese paratas decem; præterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neque iis posse persuaderi, uti eum defendant aut

Latorum audacia. Utique legendum, *latronumque audacia*, ut Manutius monuit. Latrones sunt pessimi cives: et ipse Cæsar hoc ipso tempore latro dictus et habitus est ab inimicis. Plutarch. in Pompei. cap. 58, Μάρκελλος λῃστὴν ἀπεκάλει τὸν Καίσαρα. Id. in Cæs. cap. 30. Λέντλος ἐβόα, ὅπλων δεῖν πρὸς ἄνδρα λῃστὴν, οὐ ψήφων. *M*. Oud. explicat *audacia eorum qui tulerunt* et id, scil. ut fieret, perpulerunt Senatores. Gronovius diatr. in Stat. c. 3. p. 20. verba hæc *latorum audacia* uncis includit tanquam parenthesin et puncto exclamandi insignit. Davis. expungi volebat; recte, credo.

Discessum est. Leg. *descensum est*, quam viri docti conjecturam etiam probavit Oud. Et videtur cuivis in mentem venire debere. *M*. Vid. Oud. ad G. 7. 78. Non tamen ausus est invitis codd. mutare.

Consulares. Probo hos, qui *Proconsules* legere volunt, partim quia sic in Cic. ad Divers. 16, 11 legitur, partim quia adduntur verba *ad urbem*, quæ indicant, eos non in provinciis fuisse. Atqui esse in provinciis, fuit Proconsulum. *M*. Sed codd. et edd. vet. habent *Consules* vel *Consulares* et *Proconsules* sunt *Consulares*. Nil ergo mutandum.

A. d. VIII. Idus Jan. Vulgo VII. sed is comitialis erat, et hoc de sua salute cogitare cœperunt. Errorem detexit Ursinus, emendavit Oud.

Biduo comitiali. Dies comitialis erat, quo comitia populi habebantur, ideoque Senatus haberi non poterat. vid. Ernesti Clav. Cic. in Lege Pupia. *M*. Vide Macrob. Sat. 1, 16. Pro *excepto* Gronov. ad Sen. N .Q. l. 3. præf. vult. *exemto*. Sic et Lipsius; sed codd. vulgatum habent.

Profugiunt vestitu servili in rheda meritoria: quæ res Cæsaris milites vehementer contra Pompeianos irritavit. Plutarch. in Cæs. c. 31. Appian. 2, 33. p. 448. *M*.

Lenissimis postulatis. Sunt literæ, cap. 1. commemoratæ, quas tamen, ut Hotomannus monuit, Cicero ad Divers. 16, 11 minaces et acerbas adpellat. *M*.

Extra urbem, ut Pompeius interesse deliberationi posset. Cf. c. 2 et 3. *M*.

Per Scipionem. v. c. 2. *M*.

Cognitum comp. sibi. Consulto fuerant ejusmodi rumores de Cæsaris exercitu sparsi, ut Pompeius falleretur. Plutarch. Pomp. c. 57. *M*.

sequantur saltem. De reliquis rebus ad Senatum refertur: tota Italia dilectus habeantur; Faustus Sulla Propraetor in Mauritaniam mittatur; pecunia uti ex aerario Pompeio detur. Refertur etiam de Rege Juba, ut socius sit atque amicus: Marcellus vero passurum se in praesentia negat. De Fausto impedit Philippus, Tribunus plebis. De reliquis rebus S. C. perscribuntur, provinciae privatis decernuntur, duae Consulares, reliquae Praetoriae: Scipioni obvenit Syria, L. Domitio Gallia. Philippus et Marcellus privato consilio praetereuntur, neque eorum sortes dejiciuntur. In reliquas provincias Praetores mittuntur, neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad Populum feratur, paludatique, votis nuncupatis, exeant, quod ante id tempus acciderat numquam. Consules ex urbe pro-

Saltem addidit Oud. e codd. et sic interpretatus est: *quidquid sit, saltem de rel.* Edd. multae habent *statim.* Quid vero, si hoc verbum *saltem* referatur ad superiorem periodum, *aut sequantur saltem,* h. e. saltem ab ejus partibus stent, non contra eum arma capiant, etsi defendere nolint eum armis. *M.* Conjectabat Oud. legendum *saltim.* i. e. saltuatim, raptim. De quo Vorst. de Latin. merito suspecta cap. 18. Bene Morus post alios, qui sic jam ediderant, id *saltem* jungendum judicat τῷ *sequantur.* Nec dubito hoc ita dare. Probat et Bentl.

Propraetor est emendatio Aldi Manutii: in MSS. omnibus et edd. primis *propere* legitur. *Oud.* Apud Cic. Ep. ad Att. 9, 1. *Proquaestor* dicitur, sed et ibi forsan *Propraetor* legendum hariolatur Vossius, ni Senatus consulto, non, ut videtur, perscripto, *pro Quaestore* sit missus. Vide quae mox sequuntur.

In Mauritaniam. propriam, ut videtur, ut Reges Bocchum et Bogudem a Caesaris partibus abstraheret. Vid. Noris. Cenot. Pis. p. 236.

Privatis, non Consularibus, non Praetoriis. vid. c. 85. Monuit Cellarius. *M.*

Philippus, quia Caesaris adfinis, vitricus Octaviani fuit. Sueton. Aug. cap. 8. *Cellar.* Pro *Marcellus* habent plerique codd. et edd. *Cotta.* Ergo in hoc nomine incerta est lectio. *M.* Vossius legi suadet *Marcellinus.* Hic scilicet Lentulus Marcellinus Philippi conlega fuit a. u. 698. Isti autem Consules in provincias anno sequenti non sunt profecti, quia eas Gabinius et Caesar obtinebant; nunc autem eorum ratio erat habenda, quod non placebat Pompeianis.

Privato consilio. Paucorum voluntate.

Praetores mittuntur. Pighius mavult *Praetorii.*

Ad Pop. feratur. Sic in codd. bonis. Vulgo *referatur,* ut in epp. Coelii ad Cic. ad fam. 8, 8. Sed bene monet Manutius dici *ferre ad pop.*

Referre ad Senatum. Cf. Duker ad Flor. 3. 21, 9.

Paludati, votis nunc. Cic. ep. 15, 17. ad Att. 4, 13. Plin. paneg. c. 5.

Consules, quod ante id t. acc. n. ex u. proficiscuntur. Haec, si posita, non videntur a Caesare esse. Dudum existimaram, excidisse verbum, quod indicaret *modum inlegitimum,* quo ex urbe profecti sint, cum Glandorpium vidi legere voluisse: *Similiter* (i. e. nondum votis nuncupatis) *Consules* —. Ac tale quid paulo post accidisse, Plutarch, in Pompeio c. 61 refert, et in Caes. c. 34. Eodem tendit conjectura Oud. quae haec est: *paludatique, votis non nuncupatis, Consules — — proficiscuntur. M.* Vossius verba, *quod — nunquam,* e margine inrepsisse putat. Petavius ea removet post *lictoresque.* Davisius locanda ante *Consules* censet. Haec vera loci medicina, quam recipio. Τὸ *exeant* e cod. Ursini dedit Gland. Vulgo erat *exeunt.*

ficiscuntur, lictoresque habent in urbe et Capitolio privati; contra omnia vetustatis exempla. Tota Italia dilectus habentur, arma imperantur, pecuniæ a municipiis exiguntur, e fanis tolluntur, omnia Divina humanaque jura permiscentur.

7. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur. "Omnium temporum injurias inimicorum in se" commemorat, "a quibus seductum ac depravatum Pompeium" queritur, "invidia atque obtrectatione laudis suæ, cujus "ipse honori et dignitati semper faverit adjutorque fuerit. "Novum in Republica introductum exemplum" queritur, "ut Tribunitia intercessio armis notaretur atque obprimeretur, quæ superioribus annis armis esset restituta. Sullam, "nudata omnibus rebus Tribunitia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse: Pompeium, qui amissa restituisse videatur, dona etiam, quæ ante habuerit, ademisse. "Quotiescumque sit decretum, darent Magistratus operam, "ne quid Respublica detrimenti caperet, (qua voce et quo "S. C. Populus Romanus ad arma sit vocatus,) factum in "perniciosis legibus, in vi Tribunitia, in secessione populi, "templis locisque editioribus occupatis." Atque "hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum "casibus" docet. "Quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem; nulla lex promulgata, non "cum populo agi cœptum, nulla secessio facta." Hortatur,

Privati, quibus privatis decretæ erant provinciæ. *M.*

Habentur. bene. alii *habetur*.

E fanis toll. Vulgo *et e fanis*. Conjunctionem sustulit Oud. auctoritate codd.

Seductum. Sic Oud. ex ingenio. In omnibus codd. est *diductum* vel *deductum*, i. e. a Cæsaris amicitia et veteri consuetudine deductum. Conf. 7, 37. Poterat ergo vetus lectio servari, etsi Oudendorp. eumdem sensum habet. *M.* Oud. e membranis dedit *seductum*. Habent quidam *inductum*, quod placebat Hotomanno.

In Republica. Cod. Petavii *in Rempublicam*. quod probat Oud. Conf. Drakenb. ad Liv. 43, 2.

Armis notaretur, advertante exercitu Pompeii, curiam cincturo, ignominia adficiuntur tribuni, quia nihil valet eorum intercessio. Appian. 2, 38. p. 448. *M.* Adposite Cic. ad Att. 7, 9. *Tribunus pl. notatus*.

Restituta. Sallust. Cat. 38. Ascon. in Cic. Divinat. p. 19. *Cellarius*. Atqui eam Pompeius non restituit *armis*, sed lege. Cic. Verr. 1, 15. Ergo verbum *armis* delendum est. *M.* Sed *armis* habent codd. et edd. ante Scaligerum. Et armis quasi subjectam tum habebant Crassus et Pompeius, quare Cæsar sic ad invidiam huic conflandam. *Oud.* Forsan *armis* priori loco est delendum.

Sullam. vid. cap. 5. *M.*

Dona. Multi voluerunt legi *bona*; Marclandus in explicationibus vett. auctor. maluit, *omnia*. Certe *dona* dici h. l. non possunt. *M. Dona* Oud. heic intelligit prærogativas Tribunitiæ potestati concessas. Pro præcedenti *amissa* scil. *dona* vel *omnia* edd. vet. dant *amissam* scil. *liberam intercessionem*. Recepit Scaliger.

Templis — occupatis, ut Gracchus Capitolium occupavit. *Rhellicanus*.

Sat atque Gracch. vid. Florus 3, 14. 15. 16. *Cellarius*. Adde Livii epit. 58, 59, 69.

"cujus Imperatoris ductu novem annis Rempublicam felicis-"sime gesserint plurimaque prœlia secunda fecerint, omnem "Galliam Germaniamque pacaverint, ut ejus existimationem "dignitatemque ab inimicis defendant." Conclamant legionis XIII, quæ aderat, milites, (hanc enim initio tumultus evocaverat; reliquæ nondum convenerant) sese paratos esse, Imperatoris sui Tribunorumque plebis injurias defendere.

8. Cognita militum voluntate, Ariminum cum ea legione proficiscitur, ibique Tribunos plebis, qui ad eum confugerant, convenit; reliquas legiones ex hibernis evocat et subsequi jubet. Eo L. Cæsar adolescens venit, cujus pater Cæsaris erat Legatus. Is, reliquo sermone confecto, cujus rei caussa venerat, habere se a Pompeio ad eum privati officii mandata, demonstrat: "velle Pompeium se Cæsari "purgatum, ne ea, quæ Reipublicæ caussa egerit, in suam "contumeliam vertat; semper se Reipublicæ commoda pri-"vatis necessitatibus habuisse potiora: Cæsarem quoque pro "sua dignitate debere et studium et iracundiam suam Rei-"publicæ dimittere, neque adeo graviter irasci inimicis, ne, "quum illis nocere se speret, Reipublicæ noceat." Pauca ejusdem generis addit, cum excusatione Pompeii conjuncta. Eadem fere atque eisdem rebus Prætor Roscius agit cum Cæsare sibique Pompeium commemorasse demonstrat.

9. Quæ res etsi nihil ad levandas injurias pertinere videbantur: tamen, idoneos nactus homines, per quos ea, quæ vellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, "quoniam "Pompeii mandata ad se detulerint, ne graventur sua quo-"que ad eum postulata deferre; si parvo labore magnas "controversias tollere atque omnem Italiam metu liberare "possint: sibi semper Reipublicæ primam fuisse dignitatem,

Remp. gerunt milites, qui eam defendunt. *M.*

Omnem tantummodo ad Galliam referri potest. *M.*

Evocaverat hibernis. Sic c. 8. *M.*

Ariminum proficiscitur. Multi sunt veteres in hac re narranda. Sueton. Jul. 31. 32. Plutarch. Cæs. 32. Nunc ergo armorum civilium initium factum est. *M.*

Tribunos pl. Cf. c. 5. *M.*

A Pompeio mandata. Perpulit Pompeium ad hoc consilium mite, quod de Cæsaris molitionibus multa inaudierat, ipse vero exercitum nondum conlectum habebat, denique, qui ei favebant, maluerant conditionibus ferendis, quam armis committendis controversias componi. Dio Cass. 41, 5. *M.*

Necessitatibus. Libri antiquiores habent, *necessitudinibus*: utrumque significat idem; sed poterat antiquior lectio servari. *M.* Respice ad 8, 58.

Eisdem rebus. Leg. *eisdem de reb.* Nec magis hoc rejici potest, quam apud Ciceronem: *hæc atque talia narrat.* Alia lectio, *eisdem diebus*, ex emendatione Rubenii est. *M.* In Electis 1, 8. *Eisdem rebus* dedit Oud. e codd. et *rebus* accipit pro *argumentis*, ut c. 2. Clarke volebat *verbis*. Sic et Jurinius.

Reip. primam f. d. Codd. quidam,

"vitaque potiorem; doluisse se, quod Populi Romani beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptoque semestri imperio, in urbem retraheretur, cujus absentis rationem haberi proximis comitiis Populus jussisset; tamen hanc jacturam honoris sui Reipublicæ caussa æquo animo tulisse: quum litteras ad Senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetravisse: tota Italia dilectus haberi, retineri legiones duas, quæ ab se simulatione Parthici belli sint abductæ: civitatem esse in armis. Quonam hæc omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere? Sed tamen ad omnia se descendere paratum atque omnia pati Reipublicæ caussa. Proficiscatur Pompeius in suas provincias; ipsi exercitus dimittant; discedant in Italia omnes ab armis; metus e civitate tollatur; libera comitia atque omnis Respublica Senatui Populoque Romano permittatur. Hæc quo facilius certisque conditionibus fiant et jurejurando sanciantur; aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere: fore, uti per conloquia omnes controversiæ componantur."

10. Acceptis mandatis, Roscius cum L. Cæsare Capuam pervenit ibique Consules Pompeiumque invenit. Postulata Cæsaris renunciat. Illi deliberata re respondent scriptaque ad eum mandata per eos remittunt, quorum hæc erat summa: "Cæsar in Galliam reverteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret: quæ si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea, quod fides esset data, Cæsarem facturum, quæ polliceretur, non intermissuros Consules Pompeiumque dilectus."

11. Erat iniqua conditio, postulare, ut Cæsar Arimino excederet atque in provinciam reverteretur; ipsum et provincias et legiones alienas tenere: exercitum Cæsaris velle dimitti; dilectus habere: polliceri, se in provinciam iturum; neque, ante quem diem iturus sit, definire: ut, si peracto Cæsaris Consulatu Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus videretur: tempus vero conlo-

Rempublicam primam fuisse dignitate.

Erepto sem. imp. Vid. ad 8, 58. *M.*

Prox. comitiis Consularibus. Appian. 2, 28. p. 442. *M.*

Parthici bell. Vid. 8, 54. *M.*

Ipsi (Cæsar et Pompeius) *exercitus dimittant.* Monuit Clarkius post Hotomannum. Vulgo, *dimittantur. M.* Male.

Deliberata re. Re omissum in codd. et edd. vet. Gruterus factum id monet ob seq. *respondent.*

Legiones alienas, ereptas Cæsari. Cf. 8, 54. *M.*

Pompeius prof. non esset. Vocem *Pompeius* intrusam Oud. cum Grutero putat.

quio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem adferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus V Arretium mittit: ipse Arimini cum duabus subsistit ibique dilectum haberet instituit: Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat.

12. Interea certior factus, Iguvium Thermum Prætorem cohortibus quinque tenere, oppidum munire omniumque esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem, Curionem cum tribus cohortibus, quas Pisauri et Arimini habebat, mittit. Cujus adventu cognito, diffisus municipii voluntate Thermus, cohortes ex urbe educit et profugit: milites in itinere ab eo discedunt ac domum revertuntur. Curio omnium summa voluntate Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis, confisus municipiorum voluntatibus Cæsar, cohortes legionis XIII ex præsidiis deducit Auximumque proficiscitur: quod oppidum Attius cohortibus introductis tenebat, dilectumque toto Piceno circummissis Senatoribus habebat.

13. Adventu Cæsaris cognito, Decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt: docent, "sui judicii "rem non esse; neque se, neque reliquos municipes pati "posse, C. Cæsarem, Imperatorem bene de Republica meri-"tum, tantis rebus gestis, oppido mœnibusque prohiberi: "proinde habeat rationem posteritatis et periculi sui." Quorum oratione permotus Attius Varus, præsidium, quod

Ab Arimino. Solet Cæsar præpositione sic uti. Conf. c. 15. 18. 25. 78. V. et not. ad G. 6, 8. et Cic. ep. 4, 12.

Cum duabus legionibus. Immo, *cohortibus:* vid. c. 12: nam unam tantam legionem Arimini habuit. vid. cap. 8. Ergo bene monuit Davisius, *legionibus* delendum, et *cohortibus* e superioribus repetendum esse. *M.* Vide et c. 15. ubi, *legione duodecima consecuta, duas se habuisse* Cæsar scribit. Manifestus error, quovis modo tollendus. Deleo cum Clarkio *legionibus;* si cui magis adridet opinio Oudendorpii, substituet *cohortibus.* Legionis XIII tribus cohortibus Cæsar Pisaurum, Fanum, Anconam occupavit, quinque Arretium misit, duas secum reliquas habuit.

Prætorem. Freinshemius in ind. ad Florum mavult *Proprætorem,* sed *Prætor* sæpe dicitur, qui cum imperio præest. V. van Staveren ad Corn-Hannib. 4. et Duker. ad Flor. 2, 20, 5. Simile quid c. 5.

Diffisus municipii voluntate. Quidam pro *municipii* habent *civium,* glossa. alii *voluntati* invitis bonis codd. Th. Bentleius male ablativum respuit. Eodem modo *confisus* struitur. Vid. 3, 24. et Vitruvius 2, 9. *naturali munitione confisus.*

Decuriones. Vid. Ind. *M.*

Posteritatis, famæ apud posteros. *Vossius.* Rubenius in Electis 1, 8. emendare volebat *potestatis,* perperam. Eo sensu, quo hic, vox *posteritatis* legitur et apud Tacitum Annal. 3, 19. et H. 2, 53. item Cic. Tusc. 1, 15. Oud. in notis ad Sueton. Cæs. c. 30. conjicit, locum nostrum ita emendandum, *pr. h. rat. dum potest, civitatis* vel *necessitatis et periculi sui,* quia Celsus ita habet p. 183. *orant, ut famæ, ut suo suorumque discrimini, dum tempus est, consulat.* Jurinius ita velit legi: *proin, dum potestas sit, hab. rat. p. s.*

introduxerat, ex oppido educit ac profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites consistere cogunt: commisso prœlio, deseritur a suis Varus; nonnulla pars militum domum discedit; reliqui ad Cæsarem perveniunt: atque una cum iis deprehensus L. Pupius, primipili Centurio, adducitur, qui hunc eumdem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat. At Cæsar milites Attianos conlaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias seque eorum facti memorem fore pollicetur.

14. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repente terror invasit, ut, quum Lentulus Consul ad aperiendum ærarium venisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam, protinus, aperto sanctiore ærario, ex urbe profugeret; Cæsar enim adventare, jam jamque et adesse ejus equites falso nunciabantur. Hunc Marcellus conlega et plerique Magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius, pridie ejus diei ex urbe profectus, iter ad legiones habebat, quas a Cæsare acceptas in Apulia hibernorum caussa disposuerat. Dilectus intra urbem intermittuntur: nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuæ primum sese confirmant et conligunt, dilectumque colonorum, qui lege Julia Capuam deducti erant, habere instituunt; gladiatoresque, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat atque iis equos adtribuit et se sequi jussit: quos postea, monitus ab suis, quod ea res omnium judicio reprehende-

Profugit. in Africam. vid. c. 31. *M.*

Ex primo ordine. Vossius maluit, *ex primo agmine:* Marclandus vero in Explic. vet. auct. p. 265 *ex primis ordinibus*: scilicet ne nimis exigua manus fuisse videatur. Est autem *ordo* ex usitata ratione centuria. *M.*

L. Pupius. Marclandus ibidem e codd. lectione SL *Pupius* eruit *Spurius Pupius. M.*

At Cæsar. Hoc *At* deleri vult Jurinius, ortum e repetito sine vocis præcedentis.

Ex S. C. Cf. c. 6. *M.*

Aperto sanct. ær. Aliter scribere Cæsari non permittebat posteritatis verecundia, ut ærarium, quod ab eo effractum omnes auctores testantur (Dio Cass. 41, 17. Appian. 2, 41. p. 453. Plut. Cæs. 35. Florus 4, 2, 21), diceret se apertum a Lentulo invenisse *Vossius.* De terroribus, quibus ipsa Roma tum exagitata est, vid. Dio Cass. 41, 6—10. Appian. 2, 36. p. 450. *M.* Rubenius in Electis 1, 24. volebat, *non aperto,* male.

Et adesse. Conjunctionem ad jecit Oud. e codd. Jurinius malit *et jam jamque.*

Pridie ejus diei. Ursinus et Ciacc. volunt *pridie eidus,* idque e Cicerone probare tentant. Oud. potius data opera hæc non satis aperte tradi arbitratur.

Ex urbe profectus, e suburbio. Cf. c. 2. 3. 6. *M.*

Libertati confirmat. Al. *libertatis:* al. *in libertatem.* Malim cum Lipsio (Saturn. 1, 14): *libertate* (donanda) *confirmat* (reddit firmos, liberat dubitatione, ne dubitent accedere ad partes Pompeii). Cf. c. 15. 21. *M.* Sub *libertatis* Vossius intelligi *munere.* Oud. reddit *libertatis firmos* sive certos esse jubet. Servat tamen *libertati,* i. e. in libertatem. Et recte quidem, is enim genitivus plane hic insolens nec admittendus.

batur, circum familias conventus Campani custodiæ caussa distribuit.

15. Auximo Cæsar progressus, omnem agrum Picenum percurrit. Cunctæ earum regionum Præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque ejus omnibus rebus juvant. Etiam Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suaque pecunia exædificaverat, ad eum legati veniunt, quæque imperaverit, se cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt. Interea legio XII Cæsarem consequitur. Cum his duabus Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther decem cohortibus tenebat: qui, Cæsaris adventu cognito, profugit ex oppido, cohortesque secum abducere conatus, a magna parte militum deseritur. Relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum a Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum caussa: a quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitumis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex dilectibus Pompeianis: in iis Camerino fugientem Ulcillem Hirrum, cum sex cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit: quibus coactis XIII efficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit Cæsaremque adesse cum legionibus duabus nunciat. Domitius per se circiter XX cohortes Alba, ex Marsis et Pelignis et finitumis ab regionibus coegerat.

16. Recepto Asculo expulsoque Lentulo, Cæsar conquiri

Circum fam. conv. Camp. Rubenius Elect. 1, 8 restituit, *circum familias conv. Campani,* quod et Dion. Vossio placebat, et Gronovio Obs. 3, 23. *Cellarius.* Idem Davisio placuit. Nititur emendatio loco Ciceronis (ad Att. 7, 14), eoque valde perspicuo. Conventus Campanus, ut constat, sunt cives Romani, Capuæ viventes. (vid. Ind. in *conventus)* ideoque familiæ conventus sunt familiæ illorum civium Romanorum. *M.* Legebatur vulgo *circum familiares conv. Campaniæ* et sic dedit Morus. Ego Rubenium sequor cum Cellario. Probat et Bentl.

Auximo. Codices quidam habent *Maximo C. progressu,* quod perperam probat Victor. V. L. 4. 15.

Præfecturæ. Vid. Ind. *M.*

Cingulo. alii *ex Cingulo.*

Vibullium. De hoc et Hirro et Domitio cf. mutuas Ciceronis et Pompeii epistolas, in Epp. ad Att. 8, 11. sqq. *Ulcilles* est corruptum nomen. *Domitius* est is, de quo supra cap. 6, qui jussus erat Cæsari in Gallia succedere. Epistolæ Pompeii, ad Domitium scriptæ, exstant in Epp. Cic. ad Att. 8, 12. *M. Hirrum* dedit Oud. e codd. Faërnus et Manutius pro *Ulcille* malunt *Lucceium,* notum gentis nomen, in qua *Hirri* occurrunt. Ursinus *C. Hirrium* legendum putat. Sed *Hirrius* est nomen gentis; hic autem cognomini locus est. Mihi adridet sententia Glandorpii, emendantis *Lucilium Hirrum,* ex quo in *Ulcillem* facilis lapsus fuit.

Alba, ex Marsis. Alii *ex Alba et Marsis.*

Asculo. Quidam codd. *Firmo;* unus *oppido.* Ergo Oud. conjecit, vel legi posse, *Recepto Firmo, Asculoque exp. Lent.* vel, *Recepto oppido;* sic enim alium e cap. 15 adscripsisse *Asculo*

milites, qui ab eo discesserant, dilectumque institui jubet: ipse, unum diem ibi rei frumentariæ caussa moratus, Corfinium contendit. Eo quum venisset, cohortes quinque, præmissæ a Domitio ex oppido, pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab oppido milia passuum circiter III. Ibi cum antecursoribus Cæsaris prœlio commisso, celeriter Domitiani, a ponte repulsi, se in oppidum receperunt. Cæsar, legionibus transductis, ad oppidum constitit juxtaque murum castra posuit.

17. Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno proposito præmio, cum litteris mittit, qui petant atque orent, ut sibi subveniat: "Cæsarem "duobus exercitibus et locorum angustiis facile intercludi "posse frumentoque prohiberi. Quod nisi fecerit, se cohor"tesque amplius XXX, magnumque numerum Senatorum "atque Equitum Romanorum, in periculum esse venturum." Interim suos cohortatus, tormenta in muris disponit certasque cuique partes ad custodiam urbis adtribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos jugera et pro rata parte Centurionibus evocatisque.

18. Interim Cæsari nunciatur, Sulmonenses, quod oppidum a Corfinio VII milium intervallo abest, cupere ea facere, quæ vellet; sed a Q. Lucretio, Senatore, et Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum VII cohortium præsidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legionis octavæ cohortibus quinque. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt, universique et oppidani et milites obviam gratulantes Antonio exierunt: Lucretius et Attius de muro se dejecerunt. Attius, ad Antonium deductus, petit, ut ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum cohortibus et Attio eodem die, quo profectus erat, revertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo conjunxit, Attiumque incolumem dimisit. Cæsar tribus primis diebus castra magnis operibus munire et ex finitumis municipiis frumentum comportare reliquasque copias exspectare instituit. Eo triduo legio VIII ad eum venit, cohortesque ex novis Galliæ dilectibus XXII equitesque ab rege Norico circiter CCC. Quorum

(ibi Lentulus erat); alium *Firmo* e Cic. ad Att. 8, 12. Posterior ratio jam Vossio placuit, et est sine dubio vera. *M.* Vossius modo notat, in Ursini codice sic legi. Apud Cicer. l. c. in Pompeii epistola ista *Firmi* fit mentio.

Pontem fluminis, Aterni.

Certasque. Jurinius malit sine copula.

Legionis octavæ. Aut hic, aut paulo post, ubi triduo post demum legio VIII venisse dicitur, numerus VIII vitiosus est. *M.* Monuerat Ursinus.

Deductus, petit. Gruterus vult *petiit*, sed frequens nostro temporum variatio modorumque. V. G. 5, 2.

adventu altera castra ad alteram oppidi partem ponit. His castris Curionem præfecit: reliquis diebus oppidum vallo castellisque circumvenire instituit. Cujus operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi ad Pompeium revertuntur.

19. Litteris perlectis, Domitius dissimulans in concilio pronunciat, Pompeium celeriter subsidio venturum; hortaturque eos, ne animo deficiant, quæque usui ad defendendum oppidum sint, parent: ipse arcano cum paucis familiaribus suis conloquitur consiliumque fugæ capere constituit. Quum vultus Domitii cum oratione non consentiret atque omnia trepidantius timidiusque ageret, quam superioribus diebus consuesset, multumque cum suis consiliandi caussa secreto præter consuetudinem conloqueretur, concilia conventusque hominum fugeret: res diutius tegi dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserat, "sese rem in summum periculum deducturum non esse, neque suo consilio aut voluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse: proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret." Id ne fieri posset, obsidione atque oppidi circummunitione fiebat.

20. Divulgato Domitii consilio, milites, qui erant Corfinii, prima vesperi secessionem faciunt: atque ita inter se per Tribunos militum Centurionesque atque honestissimos sui generis conloquuntur: "obsideri se a Cæsare; opera munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cujus spe atque fiducia permanserint, projectis omnibus, fugæ consilium capere: debere se suæ salutis rationem habere." Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamque oppidi partem, quæ munitissima videretur, occupant: tantaque inter eos dissensio exsistit, ut manum conserere atque armis dimicare conentur: post paullo tamen, internunciis ultro

Circumvenire. Sic codd. Alii *circummunire*. Similis variatio lectionis infra cap. 81. itemque 2, 16. 36. 3, 97.

Dissimulans. Alii *simulans*. Male.

In concilio. Alii *in consilio*.

Arcano. Alii *arcana*.

Constituit. Alii *instituit*. Sic Clarke e cod. Reg.

Consiliandi caussa. Sic codd. ita et c. 73. *hæc consiliantibus*. Cf. Cellarii curas poster. p. 56. Plinius etiam ep. 4, 17. *consiliator*. Sic et Horat. A. poet. 196. Alii *consultandi*.

Pompeius enim rescr. Exstat epistolá in Cic. epp. ad Atticum L. 8 post 12.

Facultas fuisset. Sic codd. et edd. vet. Alii mallent *esset*.

Prima vesperi hora. Vulgo *vespera* contra codd. *Oud.*

Honest. sui generis, eos militum gregariorum, qui ætate rebusque fortiter gestis essent ceteris honestiores s. nobiliores. *M.*

Projectis omnibus, proditis, neglecta omnium salute. *M.*

Dissensio exsistit. Alii *exstitit*, ut *conarentur*.

citroque missis, quæ ignorabant, de L. Domitii fuga cognoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium, productum in publicum, circumsistunt et custodiunt legatosque ex suo numero ad Cæsarem mittunt; "sese paratos esse portas aperire, quæque imperaverit, facere et L. Domitium vivum in ejus potestatem tradere."

21. Quibus rebus cognitis, Cæsar, etsi magni interesse arbitrabatur, quam primum oppido potiri, cohortesque ad se in castra transducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis commutatio fieret voluntatis, quod sæpe in bello parvis momentis magni casus intercederent; tamen veritus, ne militum introitu et nocturni temporis licentia oppidum diriperetur, eos, qui venerant, conlaudat atque in oppidum dimittit; portas murosque adservari jubet. Ipse iis operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo; sed perpetuis vigiliis stationibusque, ut contingant inter se atque omnem munitionem expleant: Tribunos militum et Præfectos circummittit atque hortatur, non solum ab eruptionibus caveant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus adservent. Neque vero tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieverit: tanta erat summa rerum exspectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque eventus exciperent.

22. Quarta circiter vigilia Lentulus Spinther de muro cum vigiliis custodibusque nostris conloquitur, "velle, si sibi fiat potestas, Cæsarem convenire." Facta potestate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Cæsaris deducatur. "Cum eo de salute sua orat atque obsecrat, sibi ut parcat,

Quæ ignorabant. Jurinius, *qui*. ut ad Marsos referatur.

Animi confirmatio vel est oratio, qua mœsti eriguntur ad spem, dubitantesque dubitatione liberantur; vel erit contumaciæ eorum, qui sibi proponunt utique pugnare aut perire. Malim prius; nam de posteriore potius dixisset *obfirmatio*. *M*.

Intercederent, inmiscerent se, acciderent. *M*.

Et nocturni t. lic. Sic codd. et edd. vet. Ciaccon. malit *in*; Davis. *ex*. Omitti jubet Clarkius.

Adservari. P. Faber e codd. dat *observari*. Semester. 1, 20.

Adservent. Alii *observent*, quod Oud. mallet.

Neque vero. Sic Faërnus e vet. cod. Vulgo *Neque eo*.

Summa rerum. Leg. *summæ rerum*. Monuit Lipsius, probavit Oud. *Tanta summa* conjungi non possunt. *M*. Posses struere sic: *summa rerum exspectatio erat tanta*. *Summæ* malit et Jurinus.

Exciperent. Alii *exciperet*. minus recte.

Cum eo — orat, cum eo per preces agit. Formulam loquendi Davisius e Plauti Asin. 3, 3, 72, et Curcul. 3, 69,

" veteremque amicitiam commemorat Cæsarisque in se beneficia exponit, quæ erant maxima; quod per eum in collegium Pontificum venerat, quod provinciam Hispaniam ex Prætura habuerat, quod in petitione Consulatus ab eo erat sublevatus." Cujus orationem Cæsar interpellat: "se non maleficii caussa ex provincia egressum, sed uti se a contumeliis inimicorum defenderet; ut Tribunos plebis ea re ex civitate expulsos in suam dignitatem restitueret; ut se et Populum Romanum, paucorum factione oppressum, in libertatem vindicaret." Cujus oratione confirmatus Lentulus, uti in oppidum reverti liceat, petit; quod de sua salute inpetraverit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio: adeo esse perterritos nonnullos, ut suæ vitæ durius consulere cogantur. Facta potestate discedit.

23. Cæsar, ubi inluxit, omnes Senatores Senatorumque liberos, Tribunos militum Equitesque Romanos ad se produci jubet. Erant Senatorii ordinis L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus, Quæstor, L. Rubrius: præterea filius Domitii aliique complures adolescentes et magnus numerus Equitum Romanorum et Decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos a contumeliis militum conviciisque prohibet: pauca apud eos loquitur, quod sibi a parte eorum gratia relata non sit pro suis in eos maximis beneficiis. Dimittit omnes incolumes. Sestertium sexagies,

(ubi vid. Gronov.) defendit, Ergo vulgatum *agit* pro *orat* est ex emendatione. Et fortasse totum illud, *de salute sua agit*, est interpretamentum, et Cæsar simpliciter scripsit: *cum eo orat atque obsecrat*: si simile erit hoc exemplis aliis. *M.* Adde Terent. Hec. 4, 4, 64. Bentlei. servandum putat *agit, orat atq. obs.*

Ab eo erat sublevatus. Voculæ *ab eo* in aliis desunt.

Ea re ex civ. exp. ea de caussa, scil. quod Cæsarem defenderent. Forsan *ea re* delebis rectius, judice Jurinio. Celsus habet *sui odio*.

In libertatem vindicaret. Codd. quidam *libertati*, ut c. 14. *libertati confirmat*.

Ad suam spem solatio. Sic codd. unde male Scaliger *suampse*. Ciacconius conjicit *ad suam spei et solatio*. non opus. intellige, *quo ipsi sperent de salute*.

Consulere cogantur. Sic et C. 8, 5. *congredi cogeretur*.

Erant Senatorii ord. Omnes codd. Oudend. habent: *erant quinquaginta ordines*, sed Ursini libri, *erant primi ordinis*. Inde conjicit Oud. *erant quinque primi ordinis*. Dubito, an Cæsar sic scripserit: quid scripserit, exputare non possum. — De rebus ad Corfinium gestis v. Dio Cass. 41, 11, App. 2, 38. p. 451. Plutarch. Cæs. c. 34. Sed hi omnes e pleniore Cæsaris narratione explicandi sunt. *M.* Davisius bene ostendit, unde error ortus. Scriptum erat in codice *I ordinis*. Id *I* mutatum ab aliis in *L*, unde *quinquaginta*.

P. Lentulus Spinther etc. Alii *L. Cæcilius Spinther Rufus*.

Dimittit omnes incolumes. Huc pertinet epistola Cæsaris in Cic. Epp. ad Att. 9, 6 et 16. *M.*

Sestertium sexagies. Conf. Gronov. de Sestertiis 2, 3.

quod advexerat Domitius atque in publicum deposuerat, adlatum ad se ab duumviris Corfiniensibus, Domitio reddit, ne continentior in vita hominum, quam in pecunia, fuisse videatur; etsi eam pecuniam publicam esse constabat datamque a Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere jubet atque eo die castra movet, justumque iter conficit, septem omnino dies ad Corfinium commoratus, et per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium, in Apuliam pervenit.

24. Pompeius, iis rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusium atque inde Brundisium. Copias undique omnes ex novis dilectibus ad se cogi jubet; servos, pastores armat atque his equos adtribuit: ex iis circiter CCC equites conficit. L. Manlius Prætor Alba cum cohortibus sex profugit, Rutilius Lupus Prætor Tarracina cum tribus: quæ procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Bivius Curius, relicto Prætore, signa ad Curium transferunt atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius, Cremona, Præfectus fabrum Cn. Pompeii, quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis: "quoniam ad id "tempus facultas conloquendi non fuerit, atque ad se Brun-"disium sit venturus, interesse reipublicæ et communis

Quod advexerat. Vulgo interponitur *aurum*, invitis codd. Glossam sapit. Conf. Gron. de Pec. Vet. 2, 3. Mox alii *in publico*.

Ab duumviris Corfin. Male alii *ab iis viris, ab his, abis*, quæ monstra nata ex signo numerali *a II viris*.

Frentanorum. bene. Ortelius et alii *Ferentanorum*. Cf. Gronov. ad Liv. 9, 45.

Luceria. Inde literas dedit ad Ciceronem, insertas epp. ad Att. 8, 11. *M.*

Inde Brund. Quo die, e Cic. epp. ab Att. 9, 1. disci potest. *M.*

Servos, pastores. Davisius sublato commate *servo pastores* jungit. Displicet Oud. qui confert infra, 3, 4. *ex servis suis pastorumque suorum*.

Bivius corruptum prænomen. De re est aliquid in Cic. Epp. ad Att. 9, 6. *M.* Ubi male quidam *Curtium* habent. In loco nostro videtur legendum *Vibius Curius*, ut apud Quinctil. I. Or. 6, 3, 73.

Cn. Magius. Mentio ejus in ep. Cæsaris ad Oppium et Cornelium apud Cicer. in epp. ad Atticum 9, 8. Eam repetit Celsus p. 187. ubi male legitur *N. Magni*. Apud Cic. l. cit. 9, 13. dicitur *N. Magius*. Plutarchus in Pompeio c. 63. *Numerium* vocat, prænomine scilicet.

Cremona. oriundus. *M.* Similia vide 3, 71. Alibi additur præpositio. Gell. 2, 29. *Æsopus e Phrygia*.

Atque ad se — venturus. Cæsar ad Pompeium venturus est. Sed hoc nullo modo his verbis exprimi potest: *Cæsar nunciari Pompeio jubet, quoniam — — atque ad se* (Pompeium) *sit venturus*. Ergo pro *atque ad se* legendum puto; *antequam ipse Br. sit vent.* Si quis malit, cum Ciacconio leget, *atque ipse Br. s. v. M.* Marclandus l. c. p. 265. ita legendum suadet: *quon — fuerit, atque* (i. e. statim, v. not. ad C. 2, 42.) *ad se Brund. sit venturus*, (dicit) *interesse reipublicæ — se* (Cæsarem) *cum P. conloqui* etc. Hariolatur porro, posse scribi, *se venturum*.

"salutis, se cum Pompeio conloqui; neque vero idem "profici longo itineris spatio, quum per alios conditiones "ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus discep-"tetur."

25. His datis mandatis, Brundisium cum legionibus sex pervenit, veteranis tribus, reliquis, quas ex novo dilectu confecerat atque in itinere compleverat: Domitianas enim cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miserat. Reperit, Consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundisii cum cohortibus viginti: (neque certum inveniri poterat, obtinendine Brundisii caussa ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiæ partibus regionibusque Græciæ, in potestatem haberet, atque ex utraque parte bellum administrare posset; an inopia navium ibi restitisset:) veritusque, ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus administrationesque Brundisini portus inpedire instituit; quorum operum hæc erat ratio. "Qua fauces erant angustissimæ portus, moles "atque aggerem ab utraque parte litoris jaciebat, quod his "locis erat vadosum mare. Longius progressus, quum "agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, "quoquoversus pedum triginta, e regione molis conlocabat. "Has quaternis ancoris ex quatuor angulis destinabat, ne "fluctibus moverentur. His perfectis conlocatisque alias "deinceps pari magnitudine rates jungebat; has terra atque "aggere integebat, ne aditus atque incursus ad defendendum "inpediretur: a fronte atque ab utroque latere cratibus ac "pluteis protegebat: in quarta quaque earum turres bino-

Perfici. Leg. *profici,* e duobus codd. bonis, probante Oud. *M.* Recte, restituo.

Brund. — pervenit. vid. literas Cæsaris, ad Oppium datas illo tempore, in Cic. Epp. ad Attic. 9, 13, 14. *M.*

Veteranis tribus. Vulgo *vet. IV.* Male, nam optimi codd *III.* et Vossius docet, eas esse XII. XIII. et VIII.

Extremis Ital. Leg. *cum extr. It.* Marclandus in Explicat. vet. auct. p. 266. putabat, legi posse; *extremis — Graciæ opportunum. M.* Alii *ex ultimis.* Credo, verum vidisse Morum.

In potestatem haberet. Sic Sallust. Jug. c. 112. Liv. 2, 14. Cic. Manil. c. 12. Gell. 1, 7. Liv. etiam 22, 25. *in custodiam habitum.* Conf. Berger de nat. pulcrit. orat. p. 407. In omnibus istis Clarkius ad Af. 47, subaudiri æstumat *redactum, traditum, susceptum* vel tale quid, quod mihi prorsus placet. Vide et C. 3, 109.

Administratio portus, cum quis utitur portu, ut vult. *M.*

Moles atque aggerem. bene. sic et c. 28. et Cæsar apud Cic. ad Attic. 9, 14. Nec obstat, quod *agger* in singulari jungatur. Ita et G. 3, 12. et Lucan. 2, 660 et 678.

Contineri. An, *continuari?* ut hoc sit, ulterius produci. *M.* Nil mutandum. Sensus plenus.

Destinabat. vid. Ind. *M.*

Integebat. alii *contegebat.* Prius Bentl. malit *colligatisque* citra necessitatem.

"rum tabulatorum excitabat, quo commodius ab inpetu "navium incendiisque defenderet."

26. Contra hæc Pompeius naves magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat easque, multis tormentis et omni genere telorum completas, ad opera Cæsaris adpellebat, ut rates perrumperet atque opera disturbaret. Sic quotidie utrimque eminus fundis, sagittis reliquisque telis pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret. Ac tametsi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res sæpe tentata etsi inpetus ejus consiliaque tardabat: tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. Itaque Caninium Rebilum Legatum, familiarem necessariumque Scribonii Libonis, mittit ad eum conloquii caussa: mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur; in primis, ut ipse cum Pompeio conloqueretur, postulat: magnopere sese confidere demonstrat, si ejus rei sit potestas facta, fore, ut æquis conditionibus ab armis discedatur: cujus rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem perventuram, si, illo auctore atque agente, ab armis sit discessum. Libo, a conloquio Caninii digressus, ad Pompeium proficiscitur: paullo post renunciat, "quod Consules absint, sine illis de compositione "agi non posse." Ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi judicat et de bello agendum.

27. Prope dimidia parte operis a Cæsare effecta, diebusque in ea re consumtis novem, naves, a Consulibus Dyrrhachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eo deportaverant, Brundisium revertuntur. Pompeius, sive operibus Cæsaris permotus, sive etiam quod ab initio Italia excedere constituerat, advento navium profectionem parare incipit: et, quo facilius inpetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsa profectione milites oppidum inrumperent, portas obstruit, vicos plateasque inædificat, fossas transversas viis præducit atque ibi sudes stipitesque præacutos defigit. Hæc levibus cratibus terraque inæquat; aditus autem atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis præacutis, præsepit. His paratis rebus, milites silentio

Omnibus rebus perseverand. omnino perseverare. *M.*

Auctore atque agente. Sic Cornel. Att. 3, 8. *hunc adiutorem auctoremque habebat.* Cf. et Cicero de Orat. 2, 48.

Quod Cons. absint. *Quod* pro *quia*, vel *eo quod.* Sic sensus bene sibi constat, nec opus est Perizonii observatione ad Sanctii Min. 3, 14. nec Apuleii loco citato ab Oud.

Inædificat. vid. Ind. *M.*

naves conscendere jubet; expeditos autem ex evocatis sagittariis funditoribusque raros in muro turribusque disponit. Hos certo signo revocare constituit, quum omnes milites naves conscendissent: atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit.

28. Brundisini, Pompeianorum militum injuriis atque ipsius Pompeii contumeliis permoti, Cæsaris rebus favebant. Itaque, cognita Pompeii profectione, concursantibus illis atque in ea re occupatis, vulgo ex tectis significabant: per quos re cognita, Cæsar scalas parari militesque armari jubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naves solvit. Qui erant in muro custodiæ causa conlocati, eo signo, quod convenerat, revocantur notisque itineribus ad naves decurrunt. Milites, positis scalis, muros adscendunt; sed moniti a Brundisinis, ut vallum cæcum fossasque caveant, subsistunt et, longo itinere ab his circumducti, ad portum perveniunt duasque naves cum militibus, quæ ad moles Cæsaris adhæserant, scaphis lintribusque deprehendunt, deprehensas excipiunt.

29. Cæsar, etsi ad spem conficiendi negotii maxime probabat, coactis navibus mare transire et Pompeium sequi, prius quam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret: tamen ejus rei moram temporisque longinquitatem timebat, quod, omnibus coactis navibus, Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliæ Picenique et a freto naves essent exspectandæ. Id propter anni tempus longum atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari, (quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii devincta) auxilia, equitatum parari, Galliam Italiamque tentari, se absente, nolebat.

Ex evocatis. Respice ad cap. 8, et 17.

Expedito loco, e quo facile sine difficultate et periculo discedere possent. *M.*

Cæcum. v. Ind. Sed *vallum* puto abusive dici: est enim fossa, pone quam stipites defixi erant. vid. c. 27. Ergo habet similitudinem cum vallo, h. e. fossa et aggere, quo castra aut oppida vulgo cinguntur. *M.* Festus: *Cæcum vallum dicitur, in quo præacuti pali terræ adfixi herbis vel frondibus occuluntur.* Plut. in Pomp. c. 62. nihil de *vallo*, modo de *stipitibus* loquitur. Vossius mallet *vallos cæcos.*

A freto. Davisius Gaditanum fretum, Oud. Siculum intelligit. Posterius verisimilius est ideo, quia Cæsar (c. 25) copias in Siciliam miserat, unde reversuras naves nunc exspectabat. *M.*

Hispanias confirmari, ut tanto certius in Pompeii fide permanerent. *M.*

Altera (citerior) *maximis beneficiis* (inde a bello Sertoriano). *Cellar.* De rebus, ad Brundisium gestis, conf. Plutarch. in Pompeio c. 62. 63. Appian. C. 2, 39. p. 452. Fuga Pompeii prudenter reprehensa est a Dione Cass. 41, 13. *M.*

30. Itaque in præsentia Pompeii insequendi rationem omittit; in Hispaniam proficisci constituit: duumviris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant Brundisiumque deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium Legatum; in Siciliam Curionem Proprætorem cum legionibus quatuor; eumdem, quum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum jubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato, Africam sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam ejiciunt. Ille perterritus, quod omnem provinciam consentire intellegeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naves longas veteres reficiebat, novas civitatibus inperabat. Hæc magno studio agebat. In Lucanis Brutiisque per legatos suos civium Romanorum dilectus habebat: equitum peditumque certum numerum a civitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus pæne perfectis, adventu Curionis cognito, queritur in concione, "sese projectum ac "proditum a Cn. Pompeio, qui, omnibus rebus inparatissimus, non necessarium bellum suscepisset et, ab se reliquisque in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum "apta ac parata, confirmavisset." Hæc in concione questus ex provincia fugit.

31. Nacti vacuas ab imperiis Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perveniunt. Tubero, quum in Africam venisset, invenit in provincia cum imperio Attium Varum, qui ad Auximum, ut supra demonstravimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam pervenerat atque eam sua sponte vacuam occupaverat, dilectuque habito duas legiones effecerat, hominum et locorum notitia et usu ejus provinciæ nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex Prætura eam provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam navibus Tuberonem portu atque oppido prohi-

Pomp. ins. rationem, cogitationem de ins. Pompeio, consilium insequendi. *M.*

Legionibus quatuor. Vulgo *tribus*. Sed *IV* legendum docent Davisius et Clarke, ut 2, 28, ubi II ex IV transportatæ et c. 37. dua reliquæ submissæ narrantur.

M. Cato. vid. Plutarch. in hujus vita c. 53. Sed et hic, et Appian. 2, 40. p. 452. Asinium Pollionem venisse cum Cæsariano exercitu dicunt, cum Cæsar h. l. et Dio Cass 41, 41, Curionem nominet. Fortasse Pollio cum paucis præmissus, Curio cum pluribus secutus est. Cf. Appian. 2, 41. p. 453. *M.*

Sese projectum. Cf. Cic. ep. ad Att. 10, 16.

Tubero. vid. Cic. pro Ligar. c. 1. 2. *M.*

Supra demonstravimus. Cf. cap. 13. *M.*

Sua sponte vacua imperio: nolebat habere Præsidem, etsi Tuburo ei destinatus erat Præses. vid. Cic. d. l. *M.*

bet, neque adfectum valetudine filium exponere in terram patitur; sed sublatis ancoris excedere eo loco cogit.

32. His rebus confectis, Cæsar, ut reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad urbem proficiscitur. Coacto Senatu, injurias inimicorum commemorat, docet, "se nullum extraordinarium "honorem adpetisse, sed exspectato legitimo tempore Con"sulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus civibus pate"ret: latum ab decem Tribunis plebis, contra dicentibus "inimicis, Catone vero acerrime repugnante, et, pristina "consuetudine, dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio "absentis haberetur, ipso Consule Pompeio: qui si inpro"basset, cur ferri passus esset? sin probasset, cur se uti "populi beneficio prohibuisset? Patientiam proponit suam, "quum de exercitibus dimittendis ultro postulavisset; in quo "jacturam dignitatis atque honoris ipse facturus esset. "Acerbitatem inimicorum docet, qui, quod ab altero postu"larent, in se recusarent atque omnia permisceri mallent, "quam imperium exercitusque dimittere. Injuriam in eripi"endis legionibus prædicat: crudelitatem et insolentiam in "circumscribendis Tribunis plebis, conditiones a se latas et "expetita conloquia et denegata," commemorat. "Pro "quibus rebus orat ac postulat, Rempublicam suscipiant "atque una secum administrent: sin timore defugiant, illis "se oneri non futurum et per se Rempublicam administra"turum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti "oportere: neque se reformidare, quod in Senatu paullo "ante Pompeius dixisset, ad quos legati mitterentur, iis "auctoritatem adtribui, timoremque eorum, qui mitterent, "significari: tenuis atque infirmi hæc animi videri: se vero, "ut operibus anteire studuerit, sic justitia et æquitate velle "superare."

In terram. alii *in terra,* ut Vell. 2, 79.

Coacto Senatu ab Antonio et Cassio, Tribunis plebis. Dio Cass. 41, 15. *M.*

Exsp. legitimo tempore, h. e. decennio post primum Consulatum. *M.*

Ab decem Tribunis plebis. Cic. ad Att. 7, 3. *Hotomannus.*

Pristina consuetudine. Cf. Gellium N. A. 4, 10. *M.* Pro *dies* Scal. *diem,* male. nam plures dies exemit. Cf. Gronov. ad Liv. 22, 18.

Consule Pompeio. Sueton. Jul. 28. App. 2, 25, p. 442. *M.*

Ultro postulavisset in literis, de quibus c. 1. et de B. G. 8, ult. *M.*

Permisceri mallent. Mavult Davis. *permiscere.* non opus. Cf. 7, 60.

Erip. legionibus. Cf. 8, 54. *Prædicare* est narrare, ut B. G. 4, 34. *M.*

Circumscr. Tribunis plebis. v. c. 5. *M.*

Illis se oneri non futurum. Non negligenda est aliorum codd. lectio: *illi se oneri non defuturum*: etsi, utra sit a Cæsaris manu, nemo certo dixerit. *M.* Respice ad cap. 1. et ad 3, 93.

Operibus, rebus gestis, ut Liv. 1, 16

33. Probat rem Senatus de mittendis legatis; sed, qui mitterentur, non reperiebantur, maximeque timoris caussa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab urbe in Senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent et qui in castris Cæsaris fuissent. Sic triduum disputationibus excusationibusque extrahitur. Subjicitur etiam L. Metellus Tribunus plebis ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat reliquasque res, quascumque agere instituerit, inpediat. Cujus cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumtis, ne reliquum tempus omittat, infectis iis, quæ agere destinaverat, ab urbe proficiscitur atque in ulteriorem Galliam pervenit.

34. Quo quum venisset, cognoscit, missum in Hispaniam a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante Confinio captum ipse dimiserat: profectum item Domitium ad occupandum Massiliam navibus actuariis septem, quas Igilii et in Cosano a privatis coactas servis, libertis, colonis suis compleverat: præmissos etiam legatos Massilienses domum, nobiles adolescentes, quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Cæsaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Cæsari clauserant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocaverant: frumentum ex finitumis regionibus atque ex omnibus castellis in urbem convexerant: armorum officinas in urbe instituerant: muros, classem, portas reficiebant.

35. Evocat ad se Cæsar Massiliensium quindecim primos:

opera inmortalia dixit. Altera lectio, *opibus*, et in paucis codicibus, nata e compendio scribendi, ut Oud. vidit, reperitur et parum commoda est. *M.* Adde Justinum 2, 6. Vellei. 2, 106. Scaliger male *opibus*.

Legationis. hoc e glossa accessisse Davisio videtur.

Metellus. vid. Plutarch Cæs. cap. 35. Appian. 2, 41. p. 458. Dio Cass. 41, 17. *M.*

Reliquasque res, h. e. Cæsari, ærarium sanctius (vid. ad c. 14) spolianturo, Metellus restitit. *M.*

Infectis iis. Sed revera sustulit pecuniam ex ærario. *M.*

Dimiserat. vid. cap. 23. *M.* Præcedens *ipse*, quod adgnoscunt codd. et edd. vet. male Scaliger omisit.

Igilii et in Cosano. Inepte legebatur olim *in Sicilia et Sardinia*. De Igilio Rutilius v. 325.

Leg. Massil. Fortasse Massilienses adolescentes tum Romæ erant, cum Pompeius urbe discessit, quibus hæc mandata ad civitatem dedit. *Cellarius.*

Domum, nobiles. Sic codd. et edd. vet. Male Scal. ex Ciacconii conjectura *domi nobiles*.

Veterum suorum ben. Scal. male *veterem*, invitis codd.

Albicos. Cf. c. 57. *M.* V. Strabo L. 4. p. 203.

Reficiebant. Sic e codd. et edd. vet. Oud. Contra Scaliger. e cod. Carrar. dederat *refecerant*, quod secutus Morus. Verum in opere tum adhuc occupati fuisse videntur.

Quindecim primos. Senatus Massiliensium constabat sexcentis: his

cum his agit, ne initium inferendi belli ab Massiliensibus oriatur: "debere eos Italiæ totius auctoritatem sequi potius, "quam unius hominis voluntati obtemperare." Reliqua, quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cujus orationem legati domum referunt; atque ex auctoritate hæc Cæsari renunciant: "intellegere se, divi-"sum esse Populum Romanum in partes duas; neque sui "judicii, neque suarum esse virium, decernere, utra pars "justiorem habeat caussam: principes vero esse earum "partium Cn. Pompeium et C. Cæsarem, patronos civitatis; "quorum alter agros Volcarum Arecomicorum et Helviorum "publice iis concesserit: alter bello victas Gallias adtribuerit "vectigaliaque auxerit. Quare paribus eorum beneficiis "parem se quoque voluntatem tribuere debere et neutrum "eorum contra alterum juvare aut urbe aut portibus re-"cipere."

36. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius navibus Massiliam pervenit atque, ab iis receptus, urbi præficitur. Summa ei belli administrandi permittitur. Ejus imperio classem quoquoversus dimittunt: onerarias naves, quas ubique possunt, deprehendunt atque in portum deducunt: parum clavis aut materia atque armamentis instructis ad reliquas armandas reficiendasque utuntur: frumenti quod inventum est, in publicum conferunt: reliquas merces commeatusque ad obsidionem urbis, si accidat, reservant. Quibus injuriis permotus Cæsar, legiones tres Massiliam adducit; turres vineasque ad obpugnationem urbis agere, naves longas Arelate numero duodecim facere instituit. Quibus effectis armatisque diebus triginta, a qua die materia cæsa est adductisque Mas-

præfuere quindecim: his rursus tres. Strabo 4. pag. 179. *Vossius*. Simile quid est in Cic. pro Rosc. Am. 9, ubi *decem primi* occurrunt. *Ciacconius*. Adde Lucian. in Toxari c. 24 et 26.

Ex auctoritate. Senatus. De re vid. Dio Cass. 41, 19. *M*.

Decernere. Vulgo *discernere*. Emendavit Gronov. Obs. 3, 18. p. 547.

Volc. Arecom. Conf. 6, 24. *M*.

Iis concesserit. Marclandus l. c. p. 266. legit *sibi*.

Victas Gallias. Non adparet, quomodo Galliæ fuerint adtributæ Massiliensibus. Quamdiu vero non constat, nec de re, ad quam respicitur, nec de lectione, (est autem in uno cod. *attriverit* pro *adtribuerit*): vix locum habebit emendatio. Præbant tamen Clarkius et Oudendorpius conjecturam Glandorpii, *victos Salyas*, qui vicini Massiliensibus fuerunt. *M*. Forsan *Sallyes* scripserat Cæsar. Saltem duplici elemento expressum olim nomen. V. Holsten. ad Steph. de urb. p. 278. Salmas. Exercit. Plin. p. 66. Hotomannus conjiciebat *victa Gallia* vel *adtriverit*.

Parum clavis. Vitiosa emendatio est *earum* pro *parum*. Omnino describuntur naves, vetustate conlapsæ, quarum instrumenta adtrita erant. Sic naves parum instructæ erant. *M*. Davis. malit *harum clavis et materia a. a. instructi*. Inde Oud. legi suadet *parum — instructi iis ad rel*. Pro *instructis* Jurinius legi vult *detractis* vel *extractis*: dein *ad reliquas longas armandas*.

siliam, his D. Brutum præficit: C. Trebonium Legatum ad obpugnationem Massiliæ relinquit.

37. Dum hæc parat atque administrat, C. Fabium Legatum cum legionibus tribus, quas Narbone circumque ea loca hiemandi caussa disposuerat, in Hispaniam præmittit, celeriterque Pyrenæos saltus occupari jubet, qui eo tempore ab L. Afranio Legato præsidiis tenebantur: reliquas legiones, quæ longius hiemabant, subsequi jubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu dejecit magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit.

38. Adventu L. Vibullii Rufi, quem a Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius et Petreius et Varro, Legati Pompeii, quorum unus tribus legionibus Hispaniam citeriorem: alter a saltu Castulonensi ad Anam duabus legionibus; tertius ab Ana Vettonum agrum Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur, uti Petreius ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites auxiliaque toti Lusitaniæ a Petreio; Celtiberis, Cantabris barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coactis, celeriter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit. Constituunt communi consilio, bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci obportunitatem, gerere.

39. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranii tres, Petreii duæ, præterea scutatæ citerioris provinciæ et cetratæ ulterioris Hispaniæ cohortes circiter octoginta, equitum utriusque provinciæ circiter quinque milia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad sex milia auxilia peditum, equitum tria milia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat, et parem ex Gallia numerum, quem ipse paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus nobilissimo et fortissimo quoque evocato. Hinc optimi generis hominum ex Aquitanis mon-

Cum leg. tribus. Videtur *quatuor* habuisse. Cf. c. 40. Jurinius notavit.

Demonstratum est. Conf. c. 34. *M.*

Scutatæ et *cetratæ* refertur ad *cohortes*. Monuit Glandorpius. Cf. c. 55. *M.* Scal. male *scutati* invitis codd. et edd. vet.

Cæsar legiones. Jurinius addit IV. ut c. 37.

Quæ omnibus. Hoc *Quæ* deesse in codd. et edd. vet. testatur Oud. Verum in Mediol. 1478. Ven. 1482. et seq. legitur.

Quem ipse paraverat. Alii *quam ipse pacaverat.* Quasi vero Cæsar necesse habeat dicere, se Galliam pacasse.

Hinc. Verba h. l. mutilata esse, adparet; et monuere multi. *M.* Davis. suspicatur legendum *Adhuc opt. gen. homines*, ut habet editio Valcos. Inde recepit Clarke *Hinc opt. gen. homines*, quod probat Oud. cui cum Clarkio adridebat et altera Davisii conjectura *optimi gen. hominum. M.* Nil tamen in textu mutare est ausus,

tanisque, qui Galliam provinciam adtingunt. Audierat, Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere confestimque esse venturum; simul a Tribunis militum Centurionibusque mutuas pecunias sumsit: has exercitui distribuit. Quo facto, duas res consecutus est, quod pignore animos Centurionum devinxit et largitione redemit militum voluntates.

40. Fabius finitumarum civitatum animos litteris nunciisque tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes milia passuum quatuor. His pontibus pabulatum mittebat; quod ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumserat. Hoc idem fere, atque eadem de caussa, Pompeiani exercitus Duces faciebant, crebroque inter se equestribus prœliis contendebant. Huc quum quotidiana consuetudine congressæ pabulatoribus præsidio proprio legiones Fabianæ duæ flumen transissent, inpedimentaque et omnis equitatus sequeretur: subito vi ventorum et aquæ magnitudine pons est interruptus et reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito a Petreio et Afranio ex aggere atque cratibus, quæ flumine ferebantur, celeriter suo ponte Afranius, quem oppido castrisque conjunctum habebat, legiones quatuor equitatumque omnem transjecit duabusque Fabianis occurrit legionibus. Cujus adventu nunciato, L. Plancus, qui legionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem, diversamque aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circumveniri posset. Ita, congressus inpari numero, magnos inpetus legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus prœlio, signa duarum legio-

quia κατὰ κοινοῦ subaudiri possit *fortissimo quoque optimi. gen. hominum evocato.*

Audierat. Duo codd. recentes: *postquam audierat.* Ita saltem intelligendum est, ne h. l. rursus aliquid desit. *M.* Habent et edd. Florent. et Beroaldi. Gruterus putat olim adfuisse *audito*. Probat hoc Bentleius.

Pignore. alii *pignere.* Utrumque valet.

Huc — congressæ, quæ huc iverant. Ut *commeare aliquo* est, *adiri aliquem locum:* sic *congredi aliquo* eodem modo dici potuit. *M.* Male Scalig. vocem *congressæ* deletam cupit. Lipsius malebat *hac.* non est. necesse. Jurinius malit *egressæ.*

Præsidio proprio, quod semper et certo comitabatur pabulatores. *M.* Scal. perperam τὸ *proprio* uncis incluserat. Vossius legi vult *propere.* quo non est opus. Jurinius volebat *primum,* frustra.

Subito vi ventorum. Ita scribendum conjecere viri docti pro *jumentorum,* quod habent codd. et edd. vet. Ipse Cæsar c. seq. tempestate interruptum dicit.

A Petreio et Afranio. Hæc falso suspecta sunt Ciacconio et Scaligero.

Ex aggere, materia congesta, qua pons instratus fuerat. vid. Ind. *M.*

Suo ponte. Τὸ *suo* omisit Scal. invitis codd. et edd. vet.

Diversamque — constituit. Idem est, ut si dixisset: *diversam aciem in diversis locis constituit,* seu, *duas acies in duobus locis constituit. M.*

Commisso ab equitibus prœlio. Quid hoc? jam legiones quoque pugnabant. Itaque Jurinius vel delendum statuit

nam procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, ut Duces adversariorum occasione et beneficio fortunæ ad nostros obprimendos uterentur: quarum adventu proelium dirimitur ac suas uterque legiones reducit in castra.

41. Eo biduo Cæsar cum equitibus nongentis, quos sibi præsidio reliquerat, in castra pervenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, pæne erat refectus; hunc noctu perfici jussit. Ipse, cognita locorum natura, ponti castrisque præsidio sex cohortis relinquit atque omnia inpedimenta, et postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur et sub castris Afranii constitit: et, ibi paullisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. Potestate facta, Afranius copias educit et in medio colle sub castris constituit. Cæsar, ubi cognovit, per Afranium stare, quo minus proelio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus quadringentis, castra facere constituit: et, ne in opere faciundo milites repentino hostium incursu exterrerentur atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere et procul videri necesse erat; sed a fronte contra hostem pedum quindecim fossam fieri jussit. Prima et secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat: post hos opus in occulto a tertia acie fiebat. Sic omne prius est perfectum, quam intellegeretur ab Afranio, castra muniri.

42. Sub vesperum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit atqui ibi sub armis proxima nocte conquiescit. Postero die omnem exercitum intra fossam continet et, quod longius erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit, singulaque latera castrorum singulis adtribuit legionibus munienda fossasque ad eamdem magnitudinem perfici jubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius Petreiusque, terrendi caussa atque operis inpediendi, copias suas ad infimas montis radices producunt et proelio lacessunt. Neque idcirco Cæsar opus intermittit, confisus præsidio legionum trium et munitione fossæ. Illi non diu

ab equitibus, vel substituendum *ab utrisque*. Mihi videtur *commisso ab equit. prœlio* significare *dum equites prœliantur* sejunctim.

Ulteriore (superiore) *ponte*. *M*.

Sibi præsidio. alii *ibi*, minus bene.

Pæne. Vulg. *neque*, contra codd. *M*.

Instructa acie. al. *structa*. V. Oud. ad 3, 37.

Constitit. Sic codd. Contra edd. vet. *consistit*. Sed sequens est variatio temporis.

Sub armis. Mox, *in armis*. *M*.

Constituit. bene sic codd. et edd. vet. Alii *consistit*. item *constitit*.

A tertia acie fiebat. Alii *acies tertia faciebat*.

Legiones reducit. Al. *deducit*.

Similem rat. operis, qua usus erat superiore die. *M*.

commorati, nec longius ab infimo colle progressi, copias in castra reducunt. Tertio die Cæsar vallo castra communit: reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, inpedimentaque ad se transduci jubet.

43. Erat inter oppidum Ilerdam et proximum collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planities circiter passuum trecentorum: atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paullo editior: quem si occupasset Cæsar et communisset, ab oppido et ponte et commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum adversarios confidebat. Hoc sperans, legiones tres ex castris educit, acieque in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos procurrere atque occupare eum tumulum jubet. Qua re cognita, celeriter, quæ in statione pro castris erant Afranii cohortes, breviore itinere ad eumdem occupandum locum mittuntur. Contenditur prœlio et, quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur, atque, aliis submissis subsidiis, terga vertere seque ad signa legionum recipere coguntur.

44. Genus erat pugnæ militum illorum, ut magno inpetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere servarent, rari dispersique pugnarent: si premerentur, pedem referre et loco excedere non turpe existimarent, cum Lusitanis reliquisque barbaris genere quodam pugnæ adsuefacti: quod fere fit, quibus quisque in locis miles inveteravit, uti multum earum regionum consuetudine moveatur. Hæc tamen ratio nostros perturbavit, insuetos hujus generis pugnæ: circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur; ipsi autem suos ordines servare, neque ab signis discedere, neque sine gravi caussa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque, perturbatis antesignanis, legio, quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit atque in proximum collem sese recepit.

45. Cæsar, pæne omni acie perterrita, quod præter opinionem consuetudinemque acciderat, cohortatus suos, legi-

In superioribus castris. vid. cap. 41. *M.*

Planities. sic codd. boni. in aliis *planicia*, quod recepit Scal. aliique. ita et apud Gruterum in thes. Inscr. p. 151.

Acieque — instructa. Plerique codd. *constructa*, duo *structa:* Et sæpe dicitur, *struere aciem*. *M.* Sed et *instruere* V. G. 1, 22. et Cic. pro Murena c. 9.

Procurrere. Proprium huic rei verbum. Sic et c. 44. et 2, 34. Alii *præcurrere*, minus bene.

Submissis subsidiis. Sic G. 2, 6. Alii *præsidiis*.

Loco excedere. Ed. vet. *locum*, ut Liv. 2, 37. *urbem*. sed codd. *loco*.

Genere quodam. An, *genere eodem?* *M.*

Moveatur ad imitandum. *M.*

Perturbavit. Clarke *perturbabat*.

onem nonam subsidio ducit: hostem, insolenter atque acriter nostros insequentem, subprimit, rursusque terga vertere seque ad oppidum Ilerdam recipere et sub muro consistere cogit. Sed nonæ legionis milites, elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur et sub montem, in quo erat oppidum positum Ilerda, succedunt. Hinc se recipere quum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. Præruptus locus erat, utraque ex parte directus; ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum locum explerent et, neque subsidia a lateribus submitti, neque equites laborantibus usui esse possent. Ab oppido autem declivis locus tenui fastigio vergebat in longitudinem passuum circiter CD. Hac nostris erat receptus; quod eo, incitati studio, inconsultius processerant. Hoc pugnabatur loco, et propter angustias iniquo, et quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute et patientia nitebantur, atque omnia vulnera sustinebant. Augebatur illis copia, atque ex castris cohortes per oppidum crebro submittebantur, ut integri defessis succederent. Hoc idem Cæsar facere cogebatur, ut, submissis in eumdem locum cohortibus, defessos reciperet.

46. Hoc quum esset modo pugnatum continenter horis quinque nostrique gravius a multitudine premerentur, consumtis omnibus telis, gladiis destrictis, inpetum adversus montem in cohortis faciunt, paucisque dejectis, reliquos sese convertere cogunt. Submotis sub murum cohortibus ac nonnulla parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi dejectis atque inferioribus locis constiterat, tamen summum in jugum virtute connititur atque, inter duas acies perequitans, commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. Ita vario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIIII, qui propter eximiam virtutem ex infe-

Subprimit. vid. Ind. *M*.

Directus. vid. Ind. *M*.

Tenui fastigio. arto, non extenso in latitudinem. sic *tenuis tellus* Ovid. Her. 4, 106. *limes* id. Trist. 1, 9, 16. *trames* Vell. 2, 8. In aliis codd. legitur: *Ab opp. autem declivi fastigio vergebat*, quod præplacet Jurinio.

Augebatu r—copia. Sic boni codd. Alii *augebantur copiæ*. vid. Ind. *copia*.

Paucisque dejectis. Hausius mallet *interfectis*, sed is sensus est *τοῦ dejectis*. ut G. 2, 27.

Dejectis locis, ad radices tumuli, *M*. Boni codd. *atque infer*. Vulgo *aut*.

Ex primo hastato. Oud. intelligit

rioribus ordinibus in eum locum pervenerat. Vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur T. Cæcilius, primi pili Centurio, et præter eum Centuriones quatuor, milites amplius ducenti.

47. Sed hæc ejus diei præfertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent; Afraniani, quod, quum esse omnium judicio inferiores viderentur, comminus tam diu stetissent et nostrorum inpetum sustinuissent et initio locum tumulumque tenuissent, quæ caussa pugnandi fuerat, et nostros primo congressu terga vertere coegissent: nostri autem, quod, iniquo loco atque inpari congressi numero, quinque horis prœlium sustinuissent, quod montem gladiis destrictis adscendissent, quod ex loco superiore terga vertere adversarios coegissent atque in oppidum compulissent. Illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt præsidiumque ibi posuerunt.

48. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt. Tanta enim tempestas cooritur, ut, numquam illis locis majores aquas fuisse, constaret: tum autem ex omnibus montibus nivis proluit ac summas ripas fluminis superavit, pontisque ambo, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. Quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris adtulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, quum essent inter flumina duo, Sicorim et Cingam, spatio milium XXX, neutrum horum transiri poterat, necessarioque omnes his angustiis continebantur. Neque civitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum subportare; neque ii, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus,

qui primus hastatus fuerit, ut alibi sæpe *ex Prætura* i. e. post Præturam. Manut. in Quæs. per epist. 2, 3. explicat etiam per *primum hastatum*, in quem locum a decimo pervenerit. Lips. de milit. Rom. 2, 8. scriptum esse autumat 7 *primi hastati*, i. e. *Centurio pr. h.* sed ea nota Centurionis, lapidibus trita, in codd. non occurrit. Interpres Germanicus Viennensis a. 1794. suspicatur subaudiendum esse *ex primo hastato primus princeps*.

In eum locum. in quem, an *primi hastati? primi principis? primi pili?* Nam obscura hæc sunt. nec Oud. conjectura sufficit.

Præfertur. An sensus, utrique præ se ferebant hanc opinionem? *M.*

Tam diu. Sic codd. boni, bono sensu. Vulgo *tamen*.

Nives proluit scil. tempestas. Ergo tempestas fecit, ut nives diffluerent. Vulgo, *nix profluit*. *M.* Alii *nix proluit*. Codd. Voss. *nivis proluit* bene.

Pontisque ambo. Sic cod. Leid. Vulgo *pontesque ambos*.

Ut supra demonstratum est. Videtur respicere c. 40 et 41, ubi hoc fere dixit; sed hic ipsis verbis, et hoc plane, non dixit. *M.*

reverti; neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus erat anni difficilimum, quo neque frumenta in hibernis erant, neque multum a maturitate aberant: ac civitates exinanitæ, quod Afranius pæne omne frumentum ante Cæsaris adventum Ilerdam convexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitumæ civitates longius removerant: qui erant pabulandi aut frumentandi caussa progressi, hos levis armaturæ Lusitani peritique earum regionum cetrati citerioris Hispaniæ, consectabantur, quibus erat proclive transnare flumen, quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant.

49. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia. Multum erat frumentum provisum et convectum superioribus temporibus: multum ex omni Provincia comportabatur: magna copia pabuli subpetebat. Harum rerum omnium facultates sine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat et loca trans flumen integra, quo omnino Cæsar adire non poterat.

50. Hæ permanserunt aquæ dies complures. Conatus est Cæsar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat, neque ad ripam dispositæ cohortes adversariorum perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile, tum ipsius fluminis natura atque aquæ magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tela jaciebantur; atque erat difficile, eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere et tela vitare.

51. Nunciatur Afranio, magnos comitatus, qui iter habe-

Maximi comitatus. Vulgo hodie *Carawanen. M.* V. Ind.

In hibernis, in iis locis, ubi fuerant nuper hiberna, et in quos erant per hiemem comportata frumenta. Vulgo contra codd. *in herbis. M.* Hoc Scal. receperat ex Nic. Hallebodii conjectura, probantibus Manutio et Ciacconio. Sed bene se habet vulgata lectio.

Cetrati cit. Hisp. Vulgo *milites cit. Hisp.* Scutati fuerant. v. c. 39. Ex h. l. patet, quosdam et *cetratos* fuisse. Nec opus est hic *ulterioris* legi, nec cum Lipsio Anal. ad Mil. 8, 1. alium adspectum subponere.

Utribus, quibus incubantes flumina transnarent. Sueton. Jul. 57. *Darisius.* Conf. Liv. 21, 27. *M.* De usu hoc *utribus transnandi flumina* conferri meretur docta diss. Calveti sur un monument singulier des utriculaires de Cavaillon. 8. Avignon 1766. Exponit ibi vir egregius monumentum ex ære, Cabellione detectum, nummi forma, quod altera parte utris sistit anaglyphum, parti alteri insculpta sunt verba sequentia; COLLE*gium* VTRI*culariorum* CA*bellicensium* · L. VALER*ius* SVCCE*ssus*. Frequens utriculariorum fit mentio in lapidibus. Conf. Gruter. p. 413. 448. 547. seq. Vide et Casaub. ad Suet. l. c.

Loca integra, nondum vacuefacta pabulationibus. *M.*

Hæ perm. Alii *Eæ.*

Fluminis natura. Erat enim, ut sequitur, rapidissimum. *M.*

bant ad Cæsarem, ad flumen constitisse. Venerant eo sagittarii ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis carris magnisque inpedimentis, ut fert Gallica consuetudo. Erant præterea cujusque generis hominum milia circiter sex cum servis liberisque: sed nullus ordo, nullum imperium certum; quum suo quisque consilio uteretur atque omnes sine timore iter facerent, usu superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes, Senatorum filii et ordinis Equestris; erant legationes civitatum; erant Legati Cæsaris. Hos omnes flumina continebant. Ad hos obprimendos cum omni equitatu tribusque legionibus Afranius de nocte proficiscitur inprudentesque ante missis equitibus adgreditur. Celeriter tamen sese Galli equites expediunt prœliumque committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere; sed, ubi signa legionum adpropinquare cœperunt, paucis amicis, sese in montes proximos conferunt. Hoc pugnæ tempus magnum adtulit nostris ad salutem momentum: nacti enim spatium se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt eo die sagittarii circiter CC, equites pauci, calonum atque impedimentorum non magnus numerus.

52. His tamen omnibus annona crevit: quæ fere res non solum inopia præsentis, sed etiam futuri temporis timore ingravescere consuevit. Jamque ad denarios L in singulos modios annona pervenerat et militum vires inopia frumenti deminuerat; atque incommoda in dies augebantur; et tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio ac se fortuna inclinaverat, ut nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur: illi omnibus abundarent rebus superioresque haberentur. Cæsar iis civitatibus, quæ ad ejus amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores civitates

Servis liberisque. Sic codd. et edd. vet. Alii *libertisque.*

Super. temp. atque it. licentia, i. e. licentia s. securitas, qua iter fecerent superiore tempore, antequam ad hoc flumen inpeditum venerat. Est ἓν διὰ δυοῖν, iter et superius tempus, pro, iter superior temporis. *M.* Reposui cum Oud. *usu,* quod optimi codd. habent. Vulgo legitur *usi.* Leve discrimen est.

His tamen. Intellege, quamvis hoc pugnæ tempus magnum adtulerit momentum ad salutem. Ergo non opus legere *His tum.*

Non solum inopia præsentis. Legebatur in aliis *inopia non solum præs.* eodem sensu. nec operæ pretium erat mutare in *præsenti* aut expungere *inopia.*

Ad denarios L. Cum codd. habeant, *ad XL,* Oudendorpius hoc judicat esse compendium scribendi, ut X sit nota denarii, L nota numeri, probatque adeo hos, qui *ad denarios L* ediderunt. *M.*

dimittebat: ipse præsentem inopiam, quibus poterat subsidiis, tutabatur.

53. Hæc Afranius Petreiusque et eorum amici pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. Multa rumor fingebat, ut pæne bellum confectum videretur. Quibus litteris nunciisque Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant: multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur: alii, ut principes talem nuncium adtulisse; alii, ne eventum belli exspectasse, aut ex omnibus novissimi venisse viderentur.

54. Quum in his angustiis res esset atque omnes viæ ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur, nec pontes perfici possent, imperat militibus Cæsar, ut naves faciant, cujus generis eum superioribus annis usus Britanniæ docuerat. Carinæ primum ac statumina ex levi materia fiebant: reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. Has perfectas carris junctis devehit noctu milia passuum a castris XXII, militesque his navibus flumen transportat continentemque ripæ collem inproviso occupat. Hunc celeriter, prius quam ab adversariis sentiatur, communit. Huc legionem postea transjicit; atque ex utraque parte pontem institutum biduo perficit. Ita comitatus, et qui frumenti caussa processerant, tuto ad se recipit et rem frumentariam expedire incipit.

55. Eodem die equitum magnam partem flumen transjecit, qui, inopinantis pabulatores et sine ullo dissipatos timore adgressi, quam magnum numerum jumentorum atque hominum intercipiunt; cohortibusque cetratis subsidio missis,

Multa rumor fingebat. Credit Oud. legendum *Multa rumor adfingebat*, quia in codd. est *Multorum ora fingebant*.

Concursus ad Afran. Domum Afranii Romæ adierunt, ejusque propinquis gratulati sunt. *Domum concursus* dicitur. ut *domum reditio*, 1, 5. *Ad Afranium* est, ad domum Afranii. Hæc fere monuerat Davisius. *M*. Sic Terent. Ad. 4, 4, 19. *ad me adducta est domum*, ubi Donatus: i. e. ad domum meam. Sic non opus erat conjecturis et emendationibus criticorum, de quibus Oud.

Ut naves faciant etc. Posteriore ætas dixit *carabos*. Vid. Isidori orig. 19, 1.

Primum statumina etc. Sic boni codd. pro quo alii *primum straminе et* — — sine sensu.

Transjicit. Sic codd. vel *trajecit*. Vulgo *transducit*.

Pontem institutum perficit. Tres optimi codd. habent *instituit;* reliqui servant *institutum*. Forte legendum: *pontem instituit, institutum bid. perf.* Hæc sunt verba Marclandi in Explicat. vet. auct. p. 266. *M*.

Qui — processerant. Cf. c. 48. *M*.

Expedire, difficultates illius rei minuere. *M*.

Quam magnum. vid. Ind. in *quam*. Vulgo, *quam maximum*. *M*. Contra codd.

Cetratis. Bene sic Aldus et Scal. Male codd. et edd. vet. *centuriatis*.

scienter in duas partes sese distribuunt; alii, ut prædæ præsidio sint; alii, ut venientibus resistant atque eos propellant: unamque cohortem, quæ temere ante ceteras extra aciem procurrerat, seclusam ab reliquis circumveniunt atque interficiunt, incolumesque cum magna præda eodem ponte in castra revertuntur.

56. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Massilienses, usi L. Domitii consilio, navis longas expediunt, numero XVII, quarum erant XI tectæ. Multa huc minora navigia addunt, ut ipsa multitudine nostra classis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, inponunt atque hos præmiis pollicitationibusque incitant. Certas sibi deposcit naves Domitius atque has colonis pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. Sic, omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naves procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant.

57. Erat multo inferior navium numero Brutus; sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros antesignanos Centuriones Cæsar ei classi adtribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. Ii manus ferreas atque harpagones paraverant; magnoque numero pilorum, tragularum reliquorumque telorum se instruxerant. Ita, cognito hostium adventu, suas naves ex portu educunt, cum Massiliensibus confligunt. Pugnatum utrimque est fortissime atque acerrime: neque multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi et montani, exercitati in armis: atque ii, modo digressi a Massiliensibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant; pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant.

58. Ipsi Massilienses, et celeritate navium, et scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant inpetusque eorum excipiebant; et, quoad licebat latiore spatio, producta longius acie, circumvenire nostros, aut pluribus navibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent, conten-

Præsidio. Scalig. cum aliis *subsidio,* invitis codd.

Massilienses. Redit narratio ad c. 36. *M.*

Usi L. Dom. cons. Vocem *usi* abjicit Gruterus. male. Cf. G. 1, 5.

Tectæ. vid. Ind. *M.* Conf. Scheffer de re nav. 2, 5.

Supra demonstratum est. c. 34. *M.*

Certas naves, certum numerum navium. *M.*

Centuriones, ideo, ut essent Centuriones, fungerentur munere Centurionum. *M.*

Pastoresque indomiti. Sermo de iis, quos Domitius secum adduxerat. Unde Jurinius legi jubet vel *Domitiani* vel postea pro *domini* poni *Domitii.*

Latiore spatio, quippe extra portum. *M.*

Producta longius, in longitudinem extensa. *M.*

Transcurrentes, transcurrendo. Na-

debant; quum propius erat necessario ventum, ab scientia gubernatorum atque artificiis ad virtutem montanorum confugiebant. Nostri, quod minus exercitatis remigibus minusque peritis gubernatoribus utebantur, (qui repente ex onerariis navibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis,) tum etiam gravitate et tarditate navium inpediebantur: factæ enim subito ex humida materia non eumdem usum celeritatis habebant. Itaque, dum locus comminus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis navibus objiciebant atque injecta manu ferrea, et retenta utraque nave, diversi pugnabant atque in hostium naves transcendebant; et, magno numero Albicorum et pastorum interfecto, partem navium deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt; reliquas in portum compellunt. Eo die naves Massiliensium cum iis, quæ sunt captæ, intereunt novem.

59. Hoc primum Cæsari ad Ilerdam nunciatur; simul, perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi, perterriti virtute equitum, minus libere, minus audacter vagabantur; alias, non longo ab castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur, alias longiore circuitu: custodias stationesque equitum vitabant, aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere projectis sarcinis fugiebant. Postremo et plures intermittere dies et, præter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari.

60. Interim Oscenses et Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos seseque imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenses et Jacetani et Ausetani et paucis post diebus Illurgavonenses, qui flumen

vis, per medias hostiles vecta, vi et impetu vecturæ remos earum refringit, (hoc enim et *detergere remos)* iisque refractis conversa ad suos redit. Sexcenties hoc in narrationibus veterum scriptorum occurrit. Græce dicitur διέκπλους. *M.* Vid. Liv. 28, 30 et 36, 44. 38, 5. Cf. Scheffer de re nav. 3, 6. Nota distorquere, infringere.

Artificiis. Codd. et edd. vet. *artificis.* Inde Scal. bene *artificiis.* Alii perperam *artificii* vel *artificum.*

Subito ex humida materia. Cf. omnino c. 36. *M.*

Diversi pugnabant, pars cum hac, pars cum illa nave: nam singulæ naves Cæsaris cum binis hostilibus pugnabant. *M.*

Hoc primum Cæs. Aut legetur, *Hoc prælium,* quam lectionem Ciacconius codicum esse dicit; sed codices non nominavit: aut, quia exstat etiam in codd. *Hoc primum cum Cæsari* — —, inde erui poterit, *Hoc quum primum Cæsari — nunciatur* —. *M.* Ut G. 8, 9. Scalig. dederat *Hoc Cæsari ad Il. nunciato.* Ciaccon. conjiciebat egregie: *Hoc simul C. ad Il. nunciato* et id *simul* Jurinius in duabus edd. vetustis reperit..

Perterriti virt. equitum. Redit ad c. 55. *M.*

Minus libere. Hæc verba in utraque editione sua omisit Oud. sed codd. et edd. omnes habent.

Jacetani. Alii *Lacetani.* *M.*

Illurgavonenses. Liv. 22, 21. *Ilercaonenses* dicit.

Iberum adtingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento juvent: pollicentur atque, omnibus undique conquisitis jumentis, in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum, cognito civitatis consilio, et signa ex statione transfert. Magna celeriter commutatio rerum. Perfecto ponte, magnis quinque civitatibus ad amicitiam adjunctis, expedita re frumentaria, exstinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur, multæ longinquiores civitates ab Afranio desciscunt et Cæsaris amicitiam sequuntur.

61. Quibus rebus perterritis animis adversariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum triginta in latitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret vadumque in eo flumine efficeret. His pæne effectis, magnum in timorem Afranius Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque, intercluderentur; quod multum Cæsar equitatu valebat. Itaque constituunt ipsi iis locis excedere et in Celtiberiam bellum transferre. Huic concilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrariis generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant civitates, victæ nomen atque imperium absentis timebant; quæ in amicitia manserant, Pompeii magnis adfectæ beneficiis eum diligebant: Cæsaris autem in barbaris erat nomen obscurius. Hinc magnos equitatus magnaque auxilia exspectabant et suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero navis conquirere et Octogesam adduci jubent. Id erat oppidum positum ad Iberum, miliaque passuum a castris aberat viginti. Ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri, legionesque duas flumen Sicorim transducunt castraque muniunt vallo pedum duodecim.

62. Qua re per exploratores cognita, summo labore mili-

Celeriter (sit) commutatio. Sic edd. vulgg. *M.* Verbum abest a codd. et edd. vet.

Per Mauritaniam. Conf. c. 39. *M.*

In latitudinem. Discordant codd. Eorum multi et edd. vet. *latitudinem* habent; vulgo recentiores receperant *altitudinem,* sed nimius is labor futurus fuisse videtur.

Partem aliquam Sicoris. Alii *parte aliqua Sicorim.*

Ipsi iis locis. al. *ipsis.* Emendavit Oud.

Contrariis gen. quorum alii Romanis adhæserant, alii cum Sertorio steterant.

Nomen absentis. Pompeii. Flor. 3, 2. *Davisius.* Suadebat hic nomen *Pompeii* e linea seq. transferre post *absentis.*

Magnos equitatus. Raro in plurali occurrit. V. tamen Sall. Jug. 46. Flor. 3, 11.

Navis conquirere. Subaudi milites. Alibi quoque cum infinitivo activo et passivo simul struitur *jubere,* ut apud Lucanum 1, 589 et 10, 347.

tum Cæsar, continuato diem noctemque opere in flumine avertendo, huc jam deduxerat rem, ut equites, etsi difficulter atque ægre fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire; pedites vero tantummodo humeris ac summo pectore exstare, et quum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum inpedirentur. Sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero prope effectus nunciabatur et in Sicori vadum reperiebatur.

63. Jam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaque, duabus auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt et cum duabus legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra conjungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi uti equitatu agmen adversariorum male haberet et carperet; pons enim ipsius magnum circuitum habebat, ut multo breviore itinere illi ad Iberum pervenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt et, quum de tertia vigilia Petreius atque Afranius castra movissent, repente sese ad novissimum agmen ostendunt et, magna multitudine circumfusa, morari atque iter inpedire incipiunt.

64. Prima luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant conjuncta, cernebatur, equitatus nostri prœlio novissimos illorum premi vehementer, ac nonnunquam sustinere extremum agmen atque interrumpi: alias inferri signa et universarum cohortium inpetu nostros propelli; deinde rursus conversos insequi. Totis vero castris milites circulari et dolere, hostem ex manibus dimitti, bellum non necessario longius duci. Centuriones Tribunosque militum adire atque obsecrare, ut per eos Cæsar certior fieret, "ne labori suo "neu periculo parceret: paratos esse sese, posse et audere

Deduxerat. Vulgo *duxerat.* alii *reduxerat.* Manutius recte emendavit e more nostri. Vid. cap. 70.

Exstare. Leg. *exstarent*, e quibusdam codd. Mox *non* tollendum esse, plures monuerunt: et est perspicuum e cap. 63, ubi soli equites transmittuntur. *M.* Tò *exstare* refertur ad *possent.* *Non* ante *inpedirentur* sustuli; nec stare potest cum iis, quæ cap. seq. 63 et 64 narrantur. Intruserat librarius quis male sedulus. Consentit Jurinius.

Pons effectus. ab Afranio. *M.*

Pons — habebat, transire pontem velle postulabat magnum circuitum. Cf. c. 61. *M.*

Sustinere. Imo, *subsistere*, ut edd. ant. habent. *M.* Tò *sustinere* melius puto. V. G. 4, 32. C. 3, 94.

Circulari. Restituit Scalig. e cod. Ursini. conspirant et alii. Vulgo legebatur *conturbari.* De voce rariore v. Sen. ep. 40. Cf. P. Victorius V. L. 8, 13.

Non necessario long. duci. Particulam negativam e Palatino cod. addidit Cellarius. Habent et alii. probat Oud. Sequor, recipio. Ubi negatio deest, τò *necessario* ablativo casu accipitur.

Paratos esse. Vel hæc verba, vel *posse et audere* delendum sunt. *M.* Distinguit Oud. post *sese;* sic nihil abundat. Sequitur Bentleius.

"ea transire flumen, qua transductus esset equitatus." Quorum studio et vocibus excitatus Cæsar, etsi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum objicere, conandum tamen atque experiendum judicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, quorum aut animus aut vires videbantur sustinere non posse: hos cum legione una præsidio castris relinquit: reliquas legiones expeditas educit magnoque numero jumentorum in flumine supra atque infra constituto, transducit exercitum. Pauci ex his militibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur ac sublevantur: interiit tamen nemo. Transducto incolumi exercitu, copias instruit triplicemque aciem ducere incipit. At tantum fuit in militibus studii, ut, milium VI ad iter addito circuitu, magnaque ad vadum fluminis mora interposita, eos, qui de tertia vigilia exissent, ante horam diei nonam consequerentur.

65. Quos ubi Afranius procul viso cum Petreio conspexit, nova re perterritus locis superioribus consistit aciemque instruit. Cæsar in campis exercitum reficit, ne defessum prœlio objiciat. Rursus conantis progredi insequitur et moratur. Illi necessario maturius, quam constituerant, castra ponunt: suberant enim montes atque a milibus passuum quinque itinera difficilia atque angusta excipiebant. Hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Cæsaris, præsidiisque in angustiis conlocatis, exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo ac timore Iberum copias transducerent: quod fuit illis conandum atque omni ratione efficiendum. Sed totius diei pugna atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit.

66. Media circiter nocte iis, qui adaquandi caussa longius

Ea transire. Tò *ea* abest a codd. et edd. vet. tum et *quo* legitur pro *qua*.

Expeditas, nihil nisi arma gestantes. *M*

Supra atque infra const. Cf. B. G. 7, 56. *M.*

Vi fluminis. alii *in flumine.* vitiose.

Triplicem aciem. vid. Ind. in *acies.* *M.*

Studii. sic codd boni. Vulgo *studium.*

Ad iter. Hæc verba edd. vulgg. omiserant, contra codd. *M.* Male subpressit Scal.

Ad vadum. Hæc verba Jos. Scaliger huc transtulit, cum in codd. sine sensu legerentur ante *circuitu.*

Eos, qui — exissent. Conf. cap. 36. *M.*

Hora nona. Est circiter quarta pomeridiana. *M.*

Procul visos. An delendum *visos,* ut Ciacconius monuit? Clarkius putat esse idem, quod adparentes (*φανέντας*): non putem plane idem esse. *M.* Abundare videtur.

Consistit. alii *constitit.*

Iis — conreptis. Quidam codd. *ii — correpti;* unde Marclandus in Explicat. vet. auct. p. 266. *ii* putat ortum e nota numeri II, et esse legendum *duo.*

a castris processerant, ab equitibus conreptis, fit ab his certior Cæsar, Duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari jubet et vasa militari more conclamari. Illi, exaudito clamore, veriti, ne noctu inpediti sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustiis tenerentur, iter subprimunt copiasque in castris continent. Postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. Hoc idem fit ex Cæsaris castris. Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. Uterque idem suis renunciat, quinque milia passuum proxima intercedere itineris campestris; inde excipere loca aspera et montuosa: qui prior has angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi, nihil esse negotii.

67. Disputatur in consilio a Petreio et Afranio et tempus profectionis quæritur. Plerique censebant, "ut noctu iter "facerent: posse prius ad angustias veniri, quam sentiren-"tur." Alii, "quod pridie noctu conclamatum esset in "castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, non posse clam "exiri; circumfundi noctu equitatum Cæsaris atque omnia "loca atque itinera obsideri: nocturnaque prœlia esse "vitanda, quod perterritus miles in civili dissensione timori "magis, quam religioni, consulere consuerit; at lucem "multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam "Tribunorum militum et Centurionum præsentiam adferre: "quibus rebus coerceri milites et in officio contineri soleant. "Quare omni ratione esse interdiu perrumpendum; etsi "aliquo accepto detrimento; tamen summa exercitus salva, "locum, quem petant, capi posse." Hæc evicit in consilio sententia et prima luce postridie constituunt proficisci.

68. Cæsar, exploratis regionibus, albente cœlo, omnes

Sed nihil mutandum videtur. — Locum Frontini (Strateg. 1, 8. 8) jam Vossius indicavit. *M*. Ubi res adcuratius narratur.

Sub onere. Usitatius, sub sarcinis. *M*.

Tenerentur. Freinsh. in indice Curtii v. *obterere* conjicit leg. *tererentur*, ut in Curt. 4, 14. *ungulis equorum obteri*. Id h. l. frustra.

Subprimunt. v. Ind. *M*.

Decidius Saxa. vid. Cic. Philipp. 11, 5. et 13, 13. et passim. *M*.

In consilio. Sic bene restituit Oud. e codd. et edd. pr.

Religioni consulit, qui diligentissime facit, quod jusjurandum et officium postulant. *Timor*, ne cives et consanguineos cædant. c. 74. *M*.

Omnium oculis. An, *in omnium oculis?* *M*. Marcl. l. c. p. 267. probat conjecturam Ciacconii *luce* (i. e. interdiu) — *oculos* et confert C. 2, 31. Sed vulg. codicibus nixum bonum sensum offert.

Aliquo acc. detr. Cod. Leid. *aliquanto*. Sic Af. 21. *aliquantus numerus*.

Summa exerc. salva. Gron. ad Liv. malit *summo exercitu salvo*.

In consilio. Rursus sic Oud. Idem *evicit* e codd. pro vulg. *vicit*.

copias castris educit; magnoque circuitu nullo certo itinere exercitum ducit: nam, quæ itinera ad Iberum atque Octogesam pertinebant, castris hostium obpositis tenebantur. Ipsi erant transcendendæ valles maximæ ac difficillimæ; saxa multis locis prærupta iter inpediebant; ut arma per manus necessario transderentur militesque inermi sublevatique alii ab aliis magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborum recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere et frumento prohibere potuissent.

69. Ac primo Afraniani milites visendi caussa læti ex castris procurrebant contumeliosisque vocibus prosequebantur, nec non "necessarii victus inopia coactos fugere atque ad Ilerdam reverti:" erit enim iter a proposito diversum contrariamque in partem iri videbatur. Duces vero eorum suum consilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent, multumque eorum opinionem adjuvabat, quod sine jumentis inpedimentisque ad iter profectos videbant, ut, non posse diutius inopiam sustinere, confiderent. Sed, ubi paullatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt, jamque primos superare regionem castrorum animum adverterunt, nemo erat adeo tardus aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum atque occurrendum putarent. Conclamatur ad arma atque omnes copiæ, paucis præsidio relictis cohortibus, exeunt rectoque ad Iberum itinere contendunt.

70. Erat in celeritate omne positum certamen, utri prius angustias montesque occuparent: sed exercitum Cæsaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut, si priores montis, quos petebant, adtigissent, ipsi periculum vitarent, inpedimenta totius exercitus cohortesque, in castris relictas, servare non possent, quibus, interclusis exercitu Cæsaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Cæsar atque, ex magnis rupibus nactus planitiem, in hac contra hostem aciem instruit.

Nam, quæ itinera. Sic codd. boni. Vulgo *namque itinera, quæ.*

Difficillimæ; saxa. Alii male *difficillima saxa.*

Inermi. alii *inermes.*

Nec non e codd. Paucis additum est. Omiserant edd. vulg. Sed cum alii codd. pro illo *nec non* habeant *nos* aut *hos*: putem legendum: *prosequebantur nostros, necessarii* — —. *M.* Hoc admodum mihi probandum videtur. Oud. putat subaudiri *nec non dicebant.*

Animum adverterunt. alii *animadverterunt.*

Nemo —putarent. Hæc constructio bona et usitata. Vid. Oud. ad Suet. Jul. 75. Vulgo *putaret,* quod Bentleius defendit.

Ipsi (quidem) *per. vitarent,* (sed) *inped. servare non possent. M.*

Ex magnis rupibus. i. e. *superatis m. rup.* Gronov. obs. 4, 10. *Cellarius.*

Afranius, quum ab equitatu novissimum agmen premeretur et ante se hostem videret, collem quemdam nactus, ibi constitit. Ex eo loco quatuor cetratorum cohortis in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. Hunc magno cursu concitatos jubet occupare, eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet et, mutato itinere, jugis Octogesam perveniret. Hunc quum obliquo itinere cetrati peterent, conspicatus equitatus Cæsaris, in cohortis inpetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt, omnesque ab eis circumventi in conspectu utriusque exercitus interficiuntur.

71. Erat occasio bene gerendæ rei. Neque vero id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, præsertim circumdatum undique equitatu, quum in loco æquo atque aperto confligeretur: idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant Legati, Centuriones, Tribunique militum, "ne "dubitaret prœlium committere; omnium esse militum "paratissimos animos: Afranianos contra multis rebus sui "timoris signa misisse, quod suis non subvenissent, quod de "colle non decederent, quod vix equitum incursus sustine-"rent, conlatisque in unum locum signis, conferti, neque "ordines, neque signa servarent. Quod si iniquitatem loci "timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, "quod certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua "permanere posset."

72. Cæsar in eam spem venerat, se sine pugna et sine vulnere suorum rem conficere posse, quod re frumentaria adversarios interclusisset: "cur etiam secundo prœlio ali-"quos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optime de "se meritos milites? cur denique fortunam periclitaretur? "præsertim quum non minus esset Imperatoris, consilio supe-"rare, quam gladio. Movebatur etiam misericordia civium, "quos interficiendos videbat: quibus salvis atque incolumibus, "rem obtinere malebat." Hoc consilium Cæsaris a plerisque non probabatur; milites vero palam inter se loquebantur, "quoniam talis occasio victoriæ dimitteretur, etiam quum

Jugis, per juga. *Hotomann.*

Idque — flagitabatur. Desunt hæc in edd. vet. quod probat Bentleius.

Conlatisque signis. Oud. in ed. recent. *conlocatisque*, forsan errore typothetæ. Bentlei. bene monet, ista minus cohærere cum seq. *neque signa servarent.*

Aliquo loco. alii *alio loco.*

Consilio sup. Cf. c. 81.

Interficiendos. De hoc usu hujus participii v. Perizon. ad Sanctii Min. I, 15. p. 145.

A plerisque. Alii *plerisque*, dandi casu.

" vellet Cæsar, sese non esse pugnaturos." Ille in sua sententia perseverat et paullulum ex eo loco digreditur, ut timorem adversariis minuat. Petreius atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Cæsar, præsidiis in montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris castra communit.

73. Postero die Duces adversariorum perturbati, quod omnem rei frumentariæ fluminisque Iberi spem dimiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reverti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. Hæc consiliantibus eis, nunciatur, aquatores ab equitatu premi nostro. Qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum et cohortium alariarum, legionariasque interjiciunt cohortis, vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt, ut intra munitionem, et sine timore et sine stationibus, aquari possent. Id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur, ipsique perficiendi operis caussa longius progrediuntur.

74. Quorum discessu liberam nacti milites conloquiorum facultatem, vulgo procedunt et, quem quisque in castris notum aut municipem habebat, conquirit atque evocat. Primum " agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis " pridie pepercissent: eorum se beneficio vivere: deinde " Imperatoris fidem quærunt, rectene se illi sint commissuri; " et, quod non ab initio fecerint armaque cum hominibus " necessariis et consanguineis contulerint," queruntur. His provocati sermonibus, " fidem ab Imperatore de Petreii et " Afranii vita petunt, ne quod in se scelus concepisse, neu " suos prodidisse, videantur. Quibus confirmatis rebus, se " statim signa translaturos confirmant legatosque de pace " primorum ordinum Centuriones ad Cæsarem mittunt." Interim alii suos in castra invitandi caussa adducunt; alii ab suis adducuntur, adeo ut una castra jam facta ex binis vide-

In montibus. Sunt qui præpositionem omittant.

Dimiserant. Sic codd. et edd. vet. Vulgo *amiserant.*

Nunciatur. Alii *nunciantur.*

Alariarum. vid. Ind. in *alarii. M.*

Quisque in castris. Sic Oud. cum Davisio e codd. Vulgo *plerisque.*

Deinde Imp. fidem. Scal. e conjectura Ciacconii *dein de Imp. fide q.* invitis codd. et edd. vet.

Rectene, an sine periculo fallaciæ et damni. *M.*

Armaque cum hom. Leg. e codd. *armaque quod cum hom.* ut Oud. vidit. *M.*

Queruntur. alii *coqueruntur* contra codd.

In se scelus concipere, scelere (proditione suorum) efficere, ut in se hæreat culpa, ut obnoxii sint culpæ. Alibi dicitur maculam sceleris in se concipere. *M.*

Invitandi caussa, ut eos cœnæ adhibeant humaniterque excipiant. Sic Davisius cum Grævio (ad Justin. 1, 6) intellexit. *M.*

Alii (Cæsariani) *ab suis* (Afranianis) *adducuntur* (in castra Afranii). *M.*

rentur: compluresque Tribuni militum et Centuriones ad Cæsarem veniunt seque ei commendant. Idem hoc fit a Principibus Hispaniæ, quos illi evocaverant et secum in castris habebant obsidum loco. Ii suos notos hospitesque quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranii etiam filius adolescens de sua ac parentis sui salute cum Cæsare per Sulpicium Legatum agebat. Erant plena lætitia et gratulatione omnia; eorum, qui tanta pericula vitasse, et eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur: magnumque fructum suæ pristinæ lenitatis omnium judicio Cæsar ferebat consiliumque ejus a cunctis probabatur.

75. Quibus rebus nunciatis Afranio, ab instituto opere discedit seque in castra recipit; sic paratus, ut videbatur, ut, quicumque accidisset casus, hunc quieto et æquo animo ferret. Petreius vero non deserit sese; armat familiam; cum hac et prætoria cohorte cetratorum barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suæ custodiæ caussa habere consuerat, inproviso ad vallum advolat, conloquia militum interrumpit, nostros repellit ab castris: quos deprehendit, interficit. Reliqui coeunt inter se et, repentino periculo exterriti, sinistras sagis involvunt gladiosque destringunt atque ita se a cetratis equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi; seque in castra recipiunt et ab iis cohortibus, quæ erant in statione ad portas, defenduntur.

76. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit, militesque adpellat; "neu se, neu Pompeium absentem, Imperatorem suum, adversariis ad subplicium transdant," obsecrat. Fit celeriter concursus in Prætorium. Postulat, ut jurent omnes, se exercitum Ducesque non deserturos, neque prodituros, neque sibi separatim a reliquis consilium capturos. Princeps in hæc verba jurat ipse; idem jusjurandum adigit Afranium; subsequuntur Tribuni militum Centurionesque; centuriatim producti milites idem jurant. Edicunt, penes quem quisque sit Cæsaris miles, ut producatur: productos palam in Prætorio interficiunt. Sed plerosque hi,

Pristinæ. pridianæ, ut initio capitis dictum.

Non deserit se, non discedit ab indole sua. *M.*

Familia, famuli, liberti, coloni. Sic Vossius et Glandorpius explicant ex cap. 34. et Lucan. Pharsal. 4, 205. *M.* Quærit Voss. an et gladiatores? ut seq. ævo. Tacit. Ann. 1, 23. *M.*

Beneficiariis. vid. Ind. *M.*

Postulat. Alii male *postulant.* refertur ad solum Petreium.

Ipse; idem. Sic bene distinxit Davis. Sic et edd. vet.

Jusjur. adigit. Alii præmittunt præpositionem *ad.* Non necesse.

Ut producatur. in aliis *ut* abest, non male.

Hi, qui. Scal. male *ii, quos.* Emen-

qui receperant, celant noctuque per vallum emittunt. Sic terror oblatus a Ducibus, crudelitas in subplicio, nova religio jurisjurandi, spem præsentis deditionis sustulit, mentesque militum convertit et rem ad pristinam belli rationem redegit.

77. Cæsar, qui milites adversariorum in castra per tempus conloquii venerant, summa diligentia conquiri et remitti jubet: sed ex numero Tribunorum militum Centurionumque nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt, quos ille postea magno in honore habuit: Centuriones in ampliores ordines, Equites Romanos in Tribunitium restituit honorem.

78. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur ægre, frumenti copiam legionarii nonnullam habebant; quod dierum XXII ab Ilerda frumentum jussi erant efferre; cetrati auxiliaresque nullam, quorum erant et facultates ad parandum exiguæ, et corpora insueta ad onera portanda: itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustiis res; sed ex propositis consiliis duobus explicitius videbatur, Ilerdam reverti, quod ibi paullulum frumenti reliquerant: ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo spatio plures rem posse casus recipere intellegebant. Hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar, equitatu præmisso, qui novissimum agmen carperet atque inpediret, ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus prœliarentur.

79. Genus erat hoc pugnæ. Expeditæ cohortes novissimum agmen claudebant; pluriesque in locis campestribus subsistebant: si mons erat adscendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat, quod ex locis superioribus, qui

darat Ursinus e vet. cod. huic consentit Norvic.

A Ducibus. Præpositionem alii omittunt. ut et mox, ubi *magno in honore*.

In Tribun. restit. hon. Tribunos militum fecit. *Cellarius*. Pro *Equites Romanos* Vossius e codice uno *et Tribunos* legi vult, quia paullo ante Tribuni militum venisse dicuntur, et non omnes Tribuni militum fuerunt Equites, sed et plebeii. Eadem lectio est in uno codice Oud. *M*.

Dierum XXII ab Ilerda etc. Contrarium narrat Dio 41, 20.

Ad parandum. Sine dubio hoc rectum est. Nihilominus in omnibus MSS. meis, numero decem, (et edd. vet.) scribitur *ad prandium*. Debuisset saltem *parandum* addi. *M*.

Explicaturos. alii *expleturos*.

Pluriesque. Sic Ciacconius e conjectura, sensu commodo: in codd. est *pluresque*, sensu nullo: dubitatur tamen, an illius ætatis scriptores *pluries* dixerint: sed Ciacconius amandat lectores ad Gell. N. A. 5. ult. Equidem probo edd. primarum lectionem: *pluresque — sustinebant*, h. e. pluribus pares erant. *M*. Ursinus et Hotom. verum jam viderant. Oud. recepit. *Compluries* dixit Cato apud Gell. l. c. et Plaut. in Pers. 4, 3, 65. Quidni ergo et simplex probum sit? Bentl. conjicit leg. *pluresque impetus sustinebant*.

antecesserant, desuper suos adscendentes protegebant. Quum vallis aut locus declivis suberat, neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant, equites vero ex loco superiore in aversos tela conjiciebant: tum magno erat in periculo res. Relinquebatur, ut, quum ejusmodi locis esset adpropinquatum, legionum signa consistere juberent magnoque inpetu equitatum repellerent; eo submoto, repente incitati cursu sese in valles universi demitterent atque, ita transgressi, rursus in locis superioribus consisterent. Nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos, superioribus perterritos prœliis, in medium reciperent agmen ultroque eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæsaris exciperentur.

80. Tali dum pugnatur modo, lente atque paullatim proceditur crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt: ut tum accidit. Milia enim progressi quatuor, vehementiusque peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt ibique una fronte contra hostem castra muniunt, neque jumentis onera deponunt. Ubi Cæsaris castra posita tabernaculaque constituta, et dimissos equites pabulandi caussa animum adverterunt, sese subito proripiunt hora circiter sexta ejusdem diei et, spem nacti moræ, discessu nostrorum equitum, iter facere

Desuper habent quidem codices; sed est tautologia: *desuper protegere*, et *ex locis superioribus prot.* est idem. Ergo *desuper* est interpretamentum. *M.* Restituit Oudend. vocem e codd. et suadet *suos* ejici.

Equites (Cæsariani) *vero ex loco superiore* (descendentes, insecuturi hostem, qui ante descenderat) *in aversos* (fugientes Afranianos) *tela conjiciebant.* In codd. *adversos* falsa lectio est, ut fere omnes interpretes monuerunt. *M.*

Relinquebatur. Felix est hæc conjectura Oudendorpii; exstat tamen hæc lectio jam in ed. Cellariana. Edd. vulg. habent, *tum inquirebant.* Codd. exhibent lectiones sine sensu, præter unam, *requirebatur*, quæ in duobus exstat, et ferri quodammodo potest. *M.* Eruit Oudend. e corrupto cod. Leid. *Relinquirebantur* suum *Relinquebatur*, quod nostro tritum. Vid. G. 1, 19. C. 1, 29. 3, 44. 109.

Incitati. Sic codd. et edd. vet. ita et 3, 46. 78. 93. Al. 20. Vulgo *incitato.*

Demitterent — consisterent. Scal. male *demittere — consistere* contra codd. et edd. vet.

Tantum — aberant, tantum aberat, ut possent equitum auxiliis uti. *M.*

Tali dum (leg. *quum*) — *subsistunt.* Est judicium narrantis, quo indicat, quid vulgo tali tempore fieri soleat. *M.*

Una fronte. Intelligit Cæsar, castra non, ut alias, a quatuor partibus munita esse, sed tantum ab una, quæ ad hostem vergebat. *Oud.* Ergo in verbis *contra hostem*, h. e. e regione hostis, explicatio est. Sed videtur, ut c. 41, legendum, *ibique a fronte c. h.*—Tum c. 42 de reliquis lateribus castrorum munitis sermo est. *M.* E Ciacconii conjectura est *ibique a fronte.* Unde Scal. *ibique una a fronte*, ubi τὸ *una* pro adverbio sumit. Bentl. *ab una fronte.*

Hora sexta. Est ipsum tempus meridianum. *M.*

incipiunt. Qua re animadversa, Cæsar relictis legionibus subsequitur, præsidio inpedimentis paucas cohortis relinquit: hora decima subsequi pabulatores, equitesque revocari jubet. Celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur: pugnatur acriter ad novissimum agmen, adeo, ut pæne terga convertant: compluresque milites, etiam nonnulli Centuriones interficiuntur. Instabat agmen Cæsaris atque universum inminebat.

81. Tum vero neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessario et procul ab aqua, et natura iniquo loco, castra ponunt. Sed iisdem de caussis Cæsar, quæ supra sunt demonstratæ, prœlio amplius non lacessit et eo die tabernacula statui passus non est, quo paratiores essent ad insequendum omnes, sive noctu, sive interdiu erumperent. Illi enim, adverso vitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castraque castris convertunt. Hoc idem postero die a prima luce faciunt totumque in ea re diem consumunt. Sed, quantum opere processerant et castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius et præsenti malo aliis malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi caussa nemo egreditur ex castris: proximo die, præsidio in castris relicto, universas ad aquam copias educunt; pabulatum emittitur nemo. His eos subplices malis haberi Cæsar et necessariam subire deditionem,

Relictis legionibus. Immo cum vulg. edd. legendum, *eductis:* quamquam Oud. *relictas legiones* intelligit eas, quæ reliquæ apud Cæsarem erant. Et fortasse vir doctus has oppositas putavit equitatui, dimisso ad pabulandum. *M.* Oud. intelligit *cum relictis legionibus* et respuit *eductis*, quia castra non fuerint munita vallo nec habuerint portas. Verum hæc ratio nulla est. Sed *eductis* non est nisi e conjectura Faërni, contra codd. et edd. vet. dant *relictis*, quod conferri potest cum c. 41. minus recte vero cum G. 5, 19. ubi obponuntur *dimissis* et *relictis*, ut bene notat Bentleius, qui porro observat, durius esse in loco nostro *relictis — relinquit*.

Quæ supra s. dem. vid. c. 72. *Cellarius.*

Amplius. Hoc addidit Oud. e codd. et edd. vet. omissum a Scaligero.

Illi enim, enimvero. vid. Ind. in *enim*. Advertunt castrorum vitium, qui animadvertunt, se procul ab aqua in iniquo loco castra posuisse. *M.*

Castra c. convertunt, commutant; prioribus relictis, alia rursus alibi faciunt. Sic Vossius explicat, probantque Cellarius et Oud. Sensum puto esse hunc; an *convertunt* sit vera scriptura, subdibito. *M.* Sic saltem codd. et edd. vet. Alii quidam *convenerunt*, nullo sensu, unde Ciaccon. conjectabat *conferunt*. Vossius paullo remotius a Cæsare castra nova posuisse autumat, et recte quidem, aquam quippe quærebant; contra proprius putabat Clarke. Bentl. vult *continuant*.

Proximo die. Heic quoque volebat *postero* Davisius contra codd. et edd. vet.

His eos subpl. — His malis voluit efficere, ut eos subplices sibi haberet. Sic legendum putat Oud. Vulgo legebatur: *His eos subplices male haberi* — et est multiplex diversitas. Legendum, ut Ciacconius suspicatus est, et plane exstat in codice omnium optimo: *His eos subpliciis* (i. e. miseriis, quæ sunt pœnæ loco) *male*

quam prœlio decertare, malebat: conatur tamen eos vallo fossaque circummunire, ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur; quo necessario descensuros existimabat. Illi, et inopia pabuli adducti, et, quo essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria jumenta interfici jubent.

82. In his operibus consiliisque biduum consumitur: tertio die magna jam pars operis Cæsaris processerat. Illi inpediendæ rei, hora circiter octava signo dato, legiones educunt aciemque sub castris instruunt. Cæsar ab opere legiones revocat, equitatum omnem convenire jubet, aciem instruit: contra opinionem enim militum famamque omnium videri prœlium defugisse, magnum detrimentum adferebat. Sed eisdem de caussis, quæ sunt cognitæ, quo minus dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magis, quod spatii brevitas, etiam in fugam conjectis adversariis, non multum ad summam victoriæ juvare poterat: non enim amplius pedum milibus duobus ab castris castra distabant. Hinc duas partes acies occupabant; tertia vacabat, ad incursum atque inpetum militum relicta. Si prœlium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de caussa constituerat, signa inferentibus resistere, prior prœlio non lacessere.

83. Acies erat Afraniana duplex legionum quinque; tertium in subsidiis locum alariæ cohortes obtinebant: Cæsaris

haberi.—Est autem *subplicium* verbum Cæsari usitatum in hac re. vid. c. 84 et Ind. *M.* In lectione in textum recepta ab Oud. cum Davisio Clarke bene monet *habere* minus convenire cum seq. *subire*. Vult ergo *haberi*. Atque sic Leid. 1. exhibet. Ita ergo restituendum locum sentio. Nam male etiam edd. vet. omisso τῷ *habere* offerunt *his eos subplices malis* C. *n. sub. ded.*

Circummunire. Sic codd. h. l. et edd. vet. Alii *circumvenire*, ut supra c. 18. quod et hic Morus receperat.

Illi, et inopia etc. Sic codd. et edd. vet. Alii *Ibi*.

Ad id, ad repentinas eruptiones. Sic Oud. Malo cum aliis legere, *ad iter*, etsi codd. servant *ad id. M.* Minus expediti ad iter videri debent carentes jumentis istis. Ceterum illud *ad iter* e solo Faërni libro est a Manutio datum.

Inped. rei caussa. Sic editores veteres utcumque constituerant lectionem. In libris vet. plerisque exstat. *inpediendæ rei, quæ munitionis caussa fiebat.* Sed in his est interpretamentum. Cæsar scripserat: *inpediendæ rei* (scil. caussa), *quæ fiebat*: nam hoc *caussa* passim omittitur. v. Ind. in h. v. Ergo aliquis, explicaturus locum, addidit in margine: *munitionis caussa.* Idem fere jam alii monuerunt; et videtur cuivis in mentem venire posse. *M.* Non video, cur Oud. et Morus servarint τὸ *caussa*, quod ad glossema pertinebat. Sustuli.

Defugisse. Male Scal. dedit vulg. *diffugisse. Defugere* est vitare. Conf. Drakenb. ad Liv. 5, 38. Conf. et G. 6, 13. C. 1, 82.

Quæ sunt cognitæ, jam aliquoties indicatæ. Conf. c. 72 et 81. *M.*

Acies occupabant. Codd. quidam addunt *duæ*.

Acies erat — obtinebant. Hanc lectionem exhibuit conjectura Ciacconius, probavitque Clarkio et Oudendorpio. Codd. et edd. mire variant.

triplex: sed primam aciem quaternæ cohortes ex quinque legionibus tenebant; has subsidiariæ ternæ et rursus aliæ totidem suæ cujusque legionis subsequebantur; sagittarii funditoresque media continebantur acie; equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere uterque propositum videbatur; Cæsar nisi coactus prœlium non committere; ille, ut opera Cæsaris inpediret. Producitur tamen res aciesque ad solis occasum continentur; inde utrique in castra discedunt. Postero die munitiones institutas Cæsar parat perficere; illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. Qua re animum adversa, Cæsar Germanos levis armaturæ equitumque partem flumen transjicit crebrasque in ripis custodias disponit.

84. Tandem, omnibus rebus obsessi, quartum jam diem sine pabulo retentis jumentis, aquæ, lignorum, frumenti inopia, conloquium petunt et id, si fieri possit, semoto a militibus loco. Ubi id a Cæsare negatum et, palam si conloqui vellent, concessum est; datur obsidis loco Cæsari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem Cæsar delegit. Audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: "Non esse aut "ipsis, aut militibus succensendum, quod fidem erga Impera- "torem suum Cn. Pompeium conservare voluerint, sed satis "jam fecisse officio satisque subplicii tulisse, perpessos om- "nium rerum inopiam: nunc vero, pæne ut feras, circum- "munitos prohiberi aqua, prohiberi ingressu, neque corpore "dolorem, neque animo ignominiam ferre posse: itaque se "victos confiteri: orare atque obsecrare, si qui locus miseri- "cordiæ relinquatur, ne ad ultimum subplicium progredi

M. Lips. in Anal. ad de milit. 4, 8. suspicatur legendum *legionum II* (sc. Petreii) *et III* (sc. Afranii).

Ex quinque legionibus. Sic Vossius e codd. suis. Legebatur prius *ex quinta legione*, item *ex legione*. Nicas. Ellebodius dabat *ex quaque legione*, Wailly *ex quinis*. Cf. Salmas. de re milit. c. 18. Jurinius mavult *ex sex legionibus*, collato cap. 42.

Suæ cujusque legionis. Alii malunt *quæque*. V. Duker. ad Liv. 8, 22.

Cingebat. Leid. 1. *cingebant.*

Cæsar — committere. Vulgo, *Cæsar, ut nisi — committeret:* et libri multum variant. Ex his Oudendorp. suam lectionem eruit, quam probo. *M.* *Committere* pendet a *propositum.* Sic et 8, 44. *rebellare consilia.*

Ille, ut — inpediret. Alii *illi, ut — inpedirent*, scil. Afranius et Petreius.

Aquæ, lignorum, frumenti. Sic ex Ursini cod. Scaliger. Vulgo codd. *aquæ, ligni et fr.*

Si conloqui. Leid. 1. *si quid loqui.*

Delegit. Vulgo *deligit.* minus recte.

Aut ipsis, aut. bene, Afranio et Petreio. Vulgo *ipsi* contra Codd.

Ut feras. Hæc est Vossii conjectura; sed codd. lectio est, *ut feminas. M.*

Circummunitos. Alii *circumventos.* Respice ad c. 18. 81. Jurinius *circumcinctos.*

Ingressu. Immo *egressu*, ut vidit Vossius. *M.* Id recepit Cellarius Conjectarat etiam Vossius *congressu*, quod minus aptum. Davis. *digressu.* Pro *ingressu* stant codd. et edd. vet.

Si qui. Vulgo *si quis.*

Subplicium. vid. Ind. *M.*

"necesse habeant." Hæc quam potest demisissime atque subjectissime exponit.

85. Ad ea Cæsar respondit: "Nulli omnium has partis vel "querimoniæ, vel miserationis, minus convenisse: reliquos "enim omnis suum officium præstitisse; se, qui etiam bona "conditione, et loco et tempore æquo, confligere noluerit, ut "quam integerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum, "qui, injuria etiam accepta suisque interfectis, quos in sua "potestate habuerit, conservarit et texerit; illius denique "exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint: "qua in re omnium suorum vitæ consulendum putarint. Sic "omnium ordinum partis in misericordia constitisse; ipsos "Duces a pace abhorruisse, eos neque conloquii neque indu"ciarum jura servasse, et homines inperitos et per conloquium "deceptos crudelissime interfecisse. Accidisse igitur his, "quod plerumque hominum nimia pertinacia atque adro"gantia accidere soleat, uti eo recurrant, et id cupidissime "petant, quod paullo ante contemserint. Neque nunc se "illorum humilitate, neque aliqua temporis obportunitate "postulare, quibus rebus augeantur opes suæ; sed eos exer"citus, quos contra se multos jam annos aluerint, velle "dimitti. Neque enim sex legiones alia de caussa missas in "Hispaniam, septimamque ibi conscriptam, neque tot tantas"que classis paratas, neque submissos Duces, rei militaris "peritos: nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum "provinciæ provisum, quæ propter diuturnitatem pacis "nullum auxilium desiderarit; omnia hæc jam pridem contra "se parari, in se novi generis imperia constitui, ut idem ad "portas urbanis præsidia rebus, et duas bellicosissimas pro"vincias absens tot annos obtineat: in se jura magistratuum

Nulli omnium — Neminem minus decere, quam Afranium et Petreium, suscipere et gerere partes querentis aut miserantis. *Miseratio* est oratio, commovens misericordiam. *M.*

Integra sunt ad pacem omnia, nihil est factum, in quo sit inpedimentum pacis, omnibus de caussis licet adhuc pacem facere. *M.*

Suisque interfectis. Conf. c. 76. 77. *M.*

Habuerit. Vulgo *habuit.* male.

Qui per se — egerint. vid. c. 74. *M.*

Sic omnium — constitisse. Omnium ordinum homines, Cæsar, Cæsariani, milites Afraniani, Dux, exercitus, has egerunt partes, ut misericordes se gererent. *M.*

Induciarum. Cf. c. 75. In multis edd. est, *eos neque conloquii, neque induciarum jura* — et fortasse per errorem verba hæc exciderant e Davis. et Oudend. editione. *M.* Omnino locus erat restituendus. restitui. Morus omiserat verba *neque conloquii.*

Inperitos. i.e. *inprudentes.* Lipsius aliique volunt *inparatos* vel *inmeritos.*

Hominum. Refer ad *pertinacia.* Sic codd. Alii *hominibus.* parum interest.

Horum. alii *quorum.*

Ut idem — obtineat. Pompeius describitur, ut ex initio hujus libri satis constat. *M.*

Præsidia. An, *præsidio sit?* Vulgo *præsideat. M. Urbanis præsidia re-*

" commutari, ne ex Prætura et Consulatu, ut semper, sed " per paucos probati et electi in provincias mittantur: in se " ætatis excusationem nihil valere, quod superioribus bellis " probati ad obtinendos exercitus evocentur: in se uno non " servari, quod sit omnibus datum semper Imperatoribus, " ut, rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe " sine ignominia domum revertantur exercitumque dimittant. " Quæ tamen omnia et se tulisse patienter et esse laturum; " neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat " ipse, quod tamen sibi difficile non sit; sed ne illi habeant, " quo contra se uti possint. Proinde, ut esset dictum, pro- " vinciis excederent exercitumque dimitterent: si id sit fac- " tum, nociturum se nemini: hanc unam atque extremam " pacis esse conditionem."

86. Id vero militibus fuit pergratum et jucundum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci; ut, qui aliquid victi incommodi exspectavissent, ultro præmium missionis ferrent. Nam, quum de loco et tempore ejus rei controversia inferretur: et voce et manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare cœperunt, " ut statim dimitterentur, neque omni in- " terposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differ- " retur." Paucis quum esset in utramque partem verbis disputatum; res huc deducitur, ut ii, qui habeant domicilium aut possessiones in Hispania, statim; reliqui ad Varum flumen dimittantur: ne quid eis noceatur, neu quis invitus sacramentum dicere cogatur a Cæsare, cavetur.

87. Cæsar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur: addit etiam, ut, " quid " quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites " suos, iis, qui amiserint, restituatur:" militibus, æqua facta

bus. ut Hisp. 39. *saluti suæ præsidium.* ubi alii *salutis.* Sic G. 5, 48. Oudend. mallet *communi saluti auxilium.* Bentl. mavult *præsideat;* sed codd. habent *præsidia.*

Duas bellic. prov. Hispaniam et Africam. *Davisius.*

Ne ex Præt. et Cons. ne hi, qui Prætores et Consules fuissent—Conf. c. 6. *M.*

Per paucos prob. et electi. Conf. ibid. *M.*

In se ætatis—Non licebat veterano militi, per ætatem militiæ vocationem habere; sed evocabantur, modo Cæsari ea re damnum daretur. Vide cap. 3. *Multi undique—evocantur.* Ergo *ad obtinendos exercitus* est, ideo ut Pompeius habere possit exercitus integros, neque careat iis, unde possint exercitus confici. *M.*

Victi. Codd. quidam *justi* vel *jussi.*

Ultro. Hic inseritur in edd. vet. *inde.* sed id in codd. desideratur. Oud. conjectat, scriptum fuisse *ultroneæ.*

Neque omni. Alii *neque enim.* minus bene.

Varum flumen, quod Italiam Galliamque sub Alpibus disterminat. *Cellar.*

Sacramentum. Sic optimi codd. habent. Alii *sacramento.* quod receperat Morus. Vid. Ind.

æstimatione, pecuniam pro iis rebus dissolvit. Quascumque postea controversias inter se milites habuerint, sua sponte ad Cæsarem in jus adierunt. Petreius atque Afranius, quum stipendium ab legionibus pæne seditione facta flagitaretur, cujus illi diem nondum venisse dicerent, Cæsar ut cognosceret, postulant; eoque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, duas legiones suas antecedere, reliquas subsequi jussit, ut non longo inter se spatio castra facerent; eique negotio Q. Fufium Calenum Legatum præficit. Hoc ejus præscripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum atque ibi reliqua pars exercitus dimissa.

Dissolvit. Ita Scal. e bonis codd. Vulgo *solvit.*

Habuerint. Leg. *habuerunt. M.* Davis. *habuerant.*

In jus adierunt. Sic Vossius, e conjectura Jani Guilielmi (cap. 2. Quæstionum in Aulularlam in Gruter. lamp. t. 3. p. 344.) restituit, cum in MSS. bonis legeretur *intus adierunt;* in aliis paulo minoris pretii, *introduxerunt;* in uno, eoque optimo, *justius adierunt. M.* Cic. Verr. 4, 65. *Cum ad Prætorem in jus adissemus.*

Flagitaretur. Clarke dedit *flagitarentur,* ut sit *stipendium* accus. casu, quod elegantius, sed contra codd. et edd. vet.

Q. Fufium Cal. Cic. Philip. 8, 4. 10, 2. 11, 6. 12, 2. *Cellarius.* De rebus, hactenus in Hispania gestis, paucissima leguntur in Plutarch. Cæs. cap. 36: paulo plura in Appian. Civ. 2. p. 453. 454. Diligenter narravit Dio Cass. 41, 20—24. Addi potest Lucani Pharsal. 4, 1—401. *M.*

Præficit. Vulgo *præfecit.* Sed istud boni codd.

Dimissa. Vulgo addunt *est.*

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARII
DE BELLO CIVILI.

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Cap. 1, 2. C. Trebonius Massiliam obpugnat. 3, 4. Nasidius cum classe adventans animum incolis addit, sed 5—7. hi navali prœlio superati et 8—11. machinas magnæ molis, a Trebonio exstructas, diruere frustra adorti 12, 13, inducias petunt et inpetrant. 14. obtentas violant, erumpunt, opera Trebonii disjiciunt. 15. His cito reparatis. 16. territi ad easdem deditionis recurrunt.

Cap. 17. Interim M. Varro in ulteriore Hispania, cognitis rebus, quæ in Italia gestæ sunt, in amicitiam Cæsaris inclinat: mox hunc ad Massiliam detineri audit et 18. defensionem parat, sed 19, 20. desertus ab omnibus ad Cæsarem transit, qui 21. omni Hispanos sibi devincit.

Cap. 22. Massilienses quoque sese dedunt. 23—37. Curio, Cæsaris Legatus, ad Uticam bene rem gerit contra Varum, mox, 38—42. prœlio temere commisso ad Bagradam, a Varo et Sabura, Jubæ Præfecto, superatus interficitur. 43, 44. Exercitus reliquiæ partim in Siciliam se recipiunt, partim Varo se dedunt; multos Juba necat.

DUM hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius Legatus, qui ad obpugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turresque ad oppidum agere instituit. Una erat proxima portui navalibusque; altera ad partem, qua est aditus ex Gallia atque Hispania ad id mare,

Liber hic secundus plus dimidia parte periisse videtur. Ciacconius ostendit deesse varia, ad quæ proximo libro Cæsar sese refert; qualia *Dolabellæ e Dalmatia fuga; Antonii deditio ad Coronam, seditio legionis nonæ apud Placentiam* et *ipsius Cæsaris adventus ad urbem.*

Obpugnatio Massiliæ. Conf. 1, 34—37, et 56—59. *M.*

Ad partem. Jurinius *ad portam*, scita emendatio.

Qua est aditus — Rhodani. Ex magna varietate hujus loci vix certa lectio proferri potest; saltem cum Is. Vossio ad Pompon. Melam (2, 5), ut Davisius monuit, pro *adigit* legetur *adtingit*. Phrasin, *adtingere ad aliquid*, defenderunt interpretes ad h. l. *M.* Verba *ex Gallia—adigit* uncis inclusit Scalig. tanquam suspecta vel glossam sapientia. *Adtingit* bene jam dedere Steph. Vascos. Gryphius. Forsan ἀρχαϊκῶς legendum *adtigit*, ut apud Plautum et alios. Conf. Parei lex. Plautinum hac voce.

quod adigit ad ostium Rhodani. Massilia enim fere ex tribus oppidi partibus mari adluitur; reliqua quarta est, quæ aditum habet a terra. Hujus quoque spatii pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura et valle altissima munita, longam et difficilem habet obpugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam jumentorum atque hominum multitudinem ex omni provincia vocat: vimina materiamque comportari jubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta exstruit.

2. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum adparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possent. Asseres enim pedum duodecim, cuspidibus præfixi atque hi maximis balistis missi, per quatuor ordines cratium in terra defigebantur. Itaque, pedalibus lignis conjunctis inter se, porticus integebantur; atque hac agger inter manus proferebatur. Antecedebat testudo pedum LX, æquandi loci caussa, facta item ex fortissimis lignis, convoluta omnibus rebus, quibus ignis jactus et lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo

Quæ aditum. alii *qua*.

In altitudinem. Lips. poliorc. 2., dial. 3. malit *latitudinem*. male. id prodigiosum foret, nec maximum momentum hic in latitudine consistebat.

Asseres. v. Ind.—Hanc expeditionem, contra Massilienses susceptam, diligenter tractavit explicavitque Guischardus: vid. Mémoires militaires sur les Grecs et les Romains, T. 2. p. 53. *M*.

Cratium. Crates sunt opus plexile vimineum, quo vineæ integuntur. vid. Ind. in *vinea*. Quia ergo h. l. quatuor ordines (*vier Schichten*: cf. 5, 51. *ordines cespitum*) cratium inpositi erant vineæ, dicuntur hostes tela s. asseres tanta vi misisse, ut per quatuor illos ordines s. quadruplex tectum vi summa penetrarent, et in terra defigerentur. *M*.

In terra defigebantur. Sic Liv. 44, 5. Male Scal. *in terra* uncis includit.

Porticus (vineæ, sic dictæ a similitudine porticus) *integebantur* (a militibus Trebonii), quia crates non sustinebant vim telorum hostilium. *M*. Scal. *integebatur*, male.

Hac ratione: ut in Græcis ταύτῃ. *M*. Adverbialiter positum *hac*, sub porticu.

Inter manus, manibus, manuum administratione. Cic. Verr. 5, 11. Liv. 8, 18. ubi vid. Drakenb. *M*.

Æquandi loci caussa, h. e. ut milites, testudine tecti, explerent fossam, qua Massilienses urbem cinxerant et munierant, Guischardus p. 55. de hac testudine sic loquitur: *Trebonius l'employa ici pour préparer et niveller le terrain, que la jettée devroit couvrir.* Tractat eumdem locum in Mémoires critiques et historiques T. 4. p. 128, ubi de hac testudine dicit: *elle dévança les travailleurs pour leur faciliter les moyens d'applanir le terrain. Il n'y a presque pas de doute, que par cet æquandi loci caussa les historiens n'entendent le comblement du fossé.* Rem omnem vero huc refert, Cæsarianos sub testudine explesse fossam, quæ Massiliam cinxerit. Et sic explicat etiam Vitruvianum locum (10, 20), *testudo ad congestionem fossarum*, i. e. *dont la destination étoit de protéger le comblement du fossé*. *M*. Sic jam Davisius locum explicabat.

Facta item. hæc verba perperam suspecta sunt Scaligero.

Convoluta. Sic Oud. e cod. Scal. et ed. Rob. Steph. Vulgo male *evoluta*. Ciacc. ex ingenio dederat *involuta*, nec male. hoc receperat Morus.

tormentorum omnem administrationem tardabat. Tum crebræ per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesque aggeri et turribus inferebantur, quæ facile nostri repellebant milites, magnisque ultro inlatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum rejiciebant.

3. Interim L. Nasidius, ab Cn. Pompeio cum classe navium sedecim, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio Massiliensibusque subsidio missus, freto Siciliæ, inprudente atque inopinante Curione, pervehitur: adpulsisque Messanam navibus, atque inde propter repentinum terrorem principum ac senatus fuga facta, ex navalibus eorum navem unam deducit. Hac adjuncta ad reliquas naves, cursum Massiliam versus perficit; præmissaque clam navicula, Domitium Massiliensesque de suo adventu certiores facit eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, confligant.

4. Massilienses, post superius incommodum, veteres ad eumdem numerum ex navalibus productas naves refecerant summaque industria armaverant, (remigum gubernatorumque magna copia subpetebat,) piscatoriasque adjecerant atque contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti: has sagittariis tormentisque compleverunt. Tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrum familiæ, virginum precibus et fletu excitati, ut extremo tempore civitati subvenirent, non minore animo ac fiducia, quam ante dimicaverant, naves conscendunt. Communi enim sit vitio naturæ, ut invisis, latitantibus atque incognitis rebus magis confidamus vehementiusque exterreamur: ut tum accidit. Adventus enim L. Nasidii summa spe et voluntate civitatem compleverat. Nacti idoneum ventum, ex portu exeunt et Tauroënta, quod est cas-

Albicos. Cf. 1, 34. 57. *M.*

Æratæ. vid. Ind. in *æs*. *M.*

Curione. Cf. 1, 31. *M.*

Pervehitur. Alii *provehitur*.

Ex navalibus eorum unam. Hoc debetur Scaligero. Vulgo erat *navibus*. Davis. e cod. Norvic. volebat *ex navalibus eorum deducit navem*. Sic et mox cap. 4. Hic quoque addo *navem*.

Superius incomm. Conf. 1, 58. *M.*

Remigum. Hic addendum erit, *enim*. *M.*

Subpetebat. Hoc verbum expunctum cupit Scal. invitis codd.

Ut extremo—Τὸ *ut* in quibusdam codd. deest, non male.

Latitantibus. Quia codd. aliquot habent *latitatis*, verbum sine sensu, Marclandus in Explicat. vet. auct. p. 267 legi vult *intentatis*. Vulgata lectio melior est. Tribus verbis Cæsar describit res *futuras*, de quarum exitu nunc non constat. *M.* Forsan τὸ *latitantibus* ortum e glossa vocis *invisis*. Mecum facit Bentleius.

Exterreamur. Nullum hic esse terrori locum monet Bentleius. Et certum est, male cohærere cum sequentibus. Proinde legi jubet iste *efferamur*.

Tauroënta. Stephanus Byzantius scripsit Ταυρόεις, quod nomen Is. Vossius Melæ (2, 5) reddidit. Ptolemæus Ταυρόεντιον proxime post Massiliam ab ortu posuit: e quo Strabonem (4. p. 180. ubi Ταυρέντιον est) Casaubonus emendat. *Cellar*. Videtur fuisse ad

tellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt, ibique naves expediunt, rursusque se ad confligendum animo confirmant et consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus adtribuitur, sinistra Nasidio.

5. Eodem Brutus contendit, aucto navium numero. Nam ad eas, quæ factæ erant Arelate per Cæsarem, captivæ Massiliensium accesserant sex. Has superioribus refecerat diebus atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonæ atque animi adversus eos proficiscitur. Facilè erat, ex castris C. Trebonii atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis juventus, quæ in oppido remanserat, omnesque superioris ætatis, cum liberis atque uxoribus publicisque custodiis, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum inmortalium adirent et, ante simulacra projecti, victoriam ab Diis exposcerent: neque erat quisquam omnium, quin in ejus diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam et honesti ex juventute, et cujusque ætatis amplissimi, nominatim evocati atque obsecrati, naves conscenderant; ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent; si superavissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis, de salute urbis confiderent.

6. Commisso prœlio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, et, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe capta, eadem esset belli fortuna patienda. Diductisque nostris paullatim navibus, et artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur et, si quando nostri facultatem nacti ferreis manibus injectis navem religaverant, undique suis

finum Telonensem ubi nunc bini portus *le bras de S. George* et *l'Evescat*. *Wesselingius* (ad Antonin. itinerar. p. 506). *M.*

Factæ erant. sic codd. Alii *fuerant*.

Arelate. Cf. 1, 36. *M.*

Superior ætas, senectus. *M.* Apul. Metam. 1. *altiorem*, Tertull. Apol. c. 9. *majorem ætatem* dixere.

Diei casu. Sic et c. 14.

Honesti, nobili familia orti. *M.*

Si superavissent. Davis. malebat *sin*, sed noster et alibi *τὸ si* sic usurpat. Ita et Cic. ad Div. 1, 75. *si exploratum, si dubium*. Cf. Horat. Ep. 1, 5, 6. ed. Bentleii. Curtius ad Plin. ep. 1, 3. et ad Sallust. Cat. 52 et 58. Jug. 10. Drakenb. ad Liv. 4, 5.

Commisso prœlio, interea dum committitur prœlium. *M.*

Præceptorum. Sunt adhortationes. de quibus cap. 4. *M.*

Diductisque. Sic Oudend. e codd. et eod. vet. Vulgo *deductisque*.

Ferreis manibus. v. Ind. in *harpago* et *manus*. *M.*

laborantibus succurrebant. Neque vero conjuncti Albicis comminus pugnando deficiebant; neque multum cedebant virtute nostris: simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum multa nostris [de improviso] inprudentibus atque inpeditis vulnera inferebant: conspicatæque naves triremes duæ navem D. Bruti, quæ ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant; sed tantum, re provisa, Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. Illæ adeo graviter inter se incitatæ conflixerunt, ut vehementissime utræque ex concursu laborarent; altera vero præfracto rostro tota conlabefieret. Qua re animum adversa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas inpeditas inpetum faciunt celeriterque ambas deprimunt.

7. Sed Nasidianæ naves nullo usui fuerunt celeriterque pugna excesserunt: non enim has aut conspectus patriæ aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est, ex Massiliensium classe quinque sunt depressæ, quatuor captæ, una cum Nasidianis profugit: quæ omnes citeriorem Hispaniam petiverunt: at ex reliquis una præmissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gratia, quum jam adpropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius ad defensionem urbis reliqua adparare cœperunt.

8. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repen-

Inferebant. Bene sic, ut G. 3, 17. *multitudo — convenerant.* Vid. et H. 6. et Liv. 2, 5. item Gron. ad Liv. 36, 16. Non ergo opus, cum Hotomanno legere *magna vi.*

Insigne Prætoriæ navis fuit vexillum purpureum, interdum et aliud quid. Conf. Scheffer. de milit. nav. p. 175. *M.* Male hic alii *exigui* vel *ex signo*. Locum emendavit Faërnus.

Tantum, re provisa. Alii *tanta re provisa.*

Præfracto rostro. Sic codd. Vulgo *perfracto*. Vossii cod. *prærupto*.

Animum adversa. Oud. e cod. Vulgo *animadversa.*

Conspectus. Alii *respectus.*

Ad cognoscendum. Hæc verba perperam suspecta sunt Davisio.

Sequius. Al. *secius*, quod est idem. Al. *segnius*, non male. *M.*

Est animadversum —. Hoc caput cum nono in Francogallicum sermonem transtulit et illustravit Guischardus in Mémoires critiques et historiques T. 4. p. 104, cum jam antea in Mémoires militaires T. 2. p. 58. eumdem locum tractasset, et tabula æri incisa illustrasset. *M.* Eo nomine illum reprehendit Lo-Looz in Défense du Chevalier Folard. p. 87.

Turrim ex latere, turrim lateritiam. *M.* Bentl. addit *elatiorem*.

tinos incursus humilem parvamque fecerant. Huc se referebant: hinc, si qua major obpresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum et prosequendum hostem procurrebant. Patebat hæc quoquoversus pedes triginta, sed parietum crassitudo pedum quinque: postea vero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita solertia, inventum est magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est.

9. " Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem; " eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extrema " parietum structura tegerentur, ne quid emineret, ubi ignis " hostium adhæresceret. Hanc insuper contignationem, " quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo " adstruxerunt, supraque eum locum duo tigna transversa " injecerunt non longe ab extremis parietibus, quibus sus" penderent eam contignationem, quæ turri tegimento esset " futura; supraque ea tigna directo transversas trabes inje" cerunt easque axibus religaverunt. Has trabes paullo " longiores atque eminentiores, quam extremi parietes erat,

Ad contabulationem. In codd. et edd. vet. legitur *id contabulationis caussa*.

Capita tignorum. Sic apud Curt. 4, 2. *caput molis*.

Adhæresceret. Sic Oud. e codd. et edd. pr. Vulgo *inhæresceret*, quod Scal. dedit.

Contignationem laterculo adstruxerunt. Quid hoc sit, non intelligo: suspicor, sensum esse, eos inde ab eo loco, ubi contignatio fuit, rursus imposuisse quoquoversus, et veluti adstruxisse opus lateritium, ut turris fieret altior. Sed, si hic esset sensus, scribere debuisse Cæsar: *ad hanc contignationem* (ibi, ubi est, contignatio) — *lateritium adstruxerunt*. Guischardus sic vertit: *On continua à murer, au-dessus de ce plancher tant que la protection des mantelets et des galeries le permit*. Eumdem sensum expressit Wagnerus in versione Germanica. Ergo hi eodem modo, quo ego, ceperunt. Addam lectiones varias. MSS. omnes habent *latericulo*, quod Marclandus in Explicat. vet. auct. p. 268 mutat in *lateritio* (scil. *opere*): quod probo. Optimus codex habet *adstrinxerunt*, non bene: alius *construxerunt*, non male. *M*. Mox sequitur, *ne saxa — lateritium discuterent*, quod probat Marclandum hic verum vidisse. Planior etiam sensus procederet ex Mori *lateritium*. *Opus lateritium* Columella dixit 9, 6.

Quantum — passum est. Sub pluteo et vineis stantes struebant turrim, ut paulo post dicitur. Ergo in tantum potuerunt turrim altiorem struendo facere, in quantum altus erat pluteus et vineæ, quibus struentes tegebantur; sin altius voluissent ædificare, non fuissent tecti pluteo et vineis. *M*.

Suspenderent. Infra synonymum est tollere, *Hinaufschrauben*. *M*. Gall. *pour être les supports de la plateforme*.

Directo, recta linea. *M*.

Axibus (mit Bohlen oder Bretern) religaverunt. Ergo tabulis ligneis trabes illas copulant invicem et figunt. vid. omnino Ind. in *revincire*. *M*. Pro *easque* alii habent *eaque*, ut referatur ad tigna. Loco τοῦ *axibus* alii legunt *asseribus*. *Asses* sunt tabulæ; *asseres* trabes fissæ, quales transversæ in tectis sustinent tegulas. V. c. 2.

Eminentior, quam extremus paries, procurrens s. prominens ultra superficiem parietis. Nam extremus paries est ibi, ubi superficies est. *M*.

" effecerunt, ut esset, ubi tegimenta præpendere possent ad " defendendos ictus ac repellendos, quum inter eam contig- " nationem parietes exstruerentur : eamque contabulationem " summam lateribus lutoque constraverunt, ne quid ignis " hostium nocere posset : centonesque insuper injecerunt, ne " aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut " saxa ex catapultis lateritium discuterent. Storias autem " ex funibus ancorariis tres, in longitudinem parietum " turris, latas quatuor pedes fecerunt, easque ex tribus par- " tibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus cir- " cum turrim præpendentes religaverunt : quod unum genus " tegimenti aliis locis erant experti nullo telo neque tor- " mento transjici posse. Ubi vero ea pars turris, quæ erat " perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium, " pluteos ad alia opera abduxerunt : turris tectum per se " ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere " ac tollere cœperunt : ubi, quantum storiarum demissio " patiebatur, tantum elevabant. Intra hæc tegimenta " abditi atque muniti parietes lateribus exstruebant, rursus- " que alia prehensione, ad ædificandum sibi locum expedie- " bant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur, " tigna item, ut primo, tecta extremis lateribus instruebant, " exque ea contignatione rursus summam contabulationem " storiasque elevabant. Ita tuto ac sine ullo vulnere ac " periculo sex tabulata exstruxerunt, fenestrasque, quibus " in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reli- " querunt."

10. Ubi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt ; mûsculum pedum LX longum, ex materia

Tegimenta, v. c. cilicia, coria. *M.*

Quum inter —. Melius vulgo, *dum*. *M.*

Storia, opus textile vilius, quo humus insternitur. *Matratsen*. *Decken*, *M.* Gall. *nattes*. V. Ind.

Quæ erat perfecta. Oud. malit *qua*, ut Lovan. et Heinsii.

Per se ipsum. *Par ces mots César marque sans équivoque, que les ressorts qu'on employoit pour l'élévation de la plateforme étoit dans la plateforme même et dans son équilibre.* Guischardus T. 4. pag. 118.

Prehensio, genus machinæ, quo per modum cochleæ tectum vel tignationes sublevantur et adtolluntur. *Cellar*. Codices variant : nam et *pressionibus* habent, quas et ipsas e Vitruvio 10, 8. docent machinationes fuisse ad tollenda et elevanda onera, sive, ut Vossio ad h. l. et Læto in Lex. Vitruviano videtur, hypomochlium. *M.*

Quantum stor. dem. patieb. quanta erat storiarum præpendentium longitudo ad homines inter operandum protegendos. *Clarkius*.

Prehensione. Hic consentiunt codices, nisi quod *prensione* habent, unus etiam corrupte *pensione*. *M.*

Tormenta mittenda. vid. Ind. in *tormentum*. De omni hoc loco conf. Turnebi Advers. 11, 24. *M.* Intellige grandia missilia e tormentis mittenda.

Pedum. Leg. cum aliis *pedes*. *M.* Lipsius emendat *pedum IX*. Pol. 1, 9. Rectius sic omnino.

Materia bip. tigna bipedalia. *M.*

bipedali, quem a turri lateritia ad hostium turrim murumque perducerent, facere instituerunt: cujus musculi hæc erat forma. “Duæ primum trabes in solo æque longæ, distantes inter se pedes quatuor, conlocantur inque eis columellæ pedum in altitudinem quinque defiguntur. Has inter se capreolis molli fastigio conjungunt, ubi tigna, quæ musculi tegendi caussa ponant, conlocentur. Eo super tigna bipedalia injiciunt eaque laminis clavisque religant. Ad extremum musculi tectum trabesque extremas quadratas regulas, quatuor patentis digitos, defigunt, quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant. Ita fastigato atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis conlocatæ, lateribus lutoque musculus, ut ab igni, qui ex muro jaceretur, tutus esset, contegitur. Super lateres coria inducuntur, ne canalibus aqua inmissa lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus conrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne, tectum vineis, ad ipsam turrim perficiunt subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione navali, phalangis subjectis, ad turrim hostium admovent, ut ædificio jungatur.”

11. Quo malo perterriti subito oppidani saxa, quam maxima possunt, vectibus promovent præcipitataque muro in

Capreolis. Omnes fere consentiunt, capreolos esse tigna, sic utrimque proclinata versus columnam, ut utrimque nisu ac renisu firment columnam, ne vacillet. Conlegit sententias Lætus in Lexico Vitruv. pag. 19, 20, et Græce dici *συγκύπτας*, post alios monuit. *Molle fastigium* est, leniter proclinatum. *M.*

Regulas, ligna directa, qualia normæ loco fabri admovent parietibus, ut, an linea recta servetur, examinent. Interdum regulæ sunt *die Leisten an der Wand*. *M*. Gall. *des lattes, des listels*. Edd. vet. conrupte hic habent *tegulas*.

Tectum vineis. Ædificantes musculum stant sub vineis. *M*. Oud. potius credit significari, *latens post vineas*. Et sic quoque capiendum locum G. 7, 27. censet ubi *legiones* dicuntur *intra vineas in occulto expeditæ*. Lipsius putabat, posse legi *tecti*.

Phalangæ, s. palangæ, s. *φάλαγγες*, sunt cylindri lignei, subpositi oneri, ut super iis facilius provolvatur (*Walzen*). Plerumque iis usi sunt veteres in navibus e litore deducendis, aut in litus subducendis: unde Hesychio sunt *νεῶν ὑπερείσματα*, et, ut jam alii monuerunt, Julio Polluci in onomast. 7, 190. *τὰ τῶν νεωλκῶν ξύλα, ἐφ᾽ οἷς ὑποβληθεῖσιν ἐφέλκονται αἱ νῆες*. Conf. Apollon. Rhod. Argon. 1, 375, 388. et 2, 843. Conf. 3, 40, *subjectis scutulis*. Hinc intelligitur, cur Cæsar dixerit *machinatione navili*, h. e. machinatione, qua vulgo in re nautica uti solent. — Ceterum et hoc et superius caput illustravit Lipsius Poliorc. 1, 4, 9. Musculi figuram Guischardus exhibuit (Mémoires militaires T. 2. p. 58), longe diversam ab ea, quæ in editionibus quibusdam Cæsaris exhibetur, sed haud dubie multo veriorem, Cæsarianæque descriptioni magis congruam. *M*. Phalanges, *rouleaux, cylindres*. Hesychio et Polluci dicuntur etiam *φαλάγγια*. Nonio Marcello 2, 725. *palangæ*, qui eas bene describit. Plura dabit Turnebus Adv. 27, 24.

musculum devolvunt. Ictum firmitas materiæ sustinet; et, quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, mutant consilium; cupas, tæda ac pice refertas, incendunt easque de muro in musculum devolvunt. Involutæ labuntur, delapsæ ab lateribus longuriis furcisque ab opere removentur. Interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri lateritia a nostris telis tormentisque defenditur: hostes ex muro ac turribus submoventur: non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex ea, quæ suberat, turri subductis, repentina ruina pars ejus turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat.

12. Tum hostes, turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati. Deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras universi proripiunt; ad Legatos atque exercitum subplices manus tendunt. Qua nova re oblata, omnis administratio belli consistit, militesque, aversi a prœlio, ad studium audiendi et cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad Legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt; orant, "ut adventus Cæ"saris exspectetur: captam suam urbem videri, opera per"fecta, turrem subrutam; itaque a defensione desistere: "nullam exoriri moram posse, quo minus, quum venisset, si "imperata non facerent, ad nutum e vestigio diriperentur. "Docent, si omnino turris concidisset, non posse milites "contineri, quin spe prædæ in urbem inrumperent urbem"que delerent." Hæc atque ejusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuque pronunciantur.

13. Quibus rebus commoti Legati milites ex opere deducunt, obpugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, adventus

Labuntur, de fastigio. *M*.

Turris rep. — perculsi. Hæc omnia absunt a codd. Cujac. Petav. Norvic. Leid. primo, qui est codex optimus. Voss. Lovan. neque temere fieri potuit, ut tam multa a pluribus omitterentur. Et est aliquid tautologiæ in his, *ruina repentina commoti*, et *inopinato malo turbati*. Etiam *direptione perterritus* necessario h. l. erit, metu direptionis inminentis perterritus. Est igitur incertum, an verba hæc, et quidem omnia ac singula, Cæsaris sint. *M*.

Cum infulis. Cf. Tacit. Hist. 1, 66. Liv. 30, 36.

Captam — videri. Sic rectius edd. vet. Bentleio judice. Vulg. *videre*.

Opera (machinas et munitiones Cæsariani exercitus) *perfecta*. *M*.

Spe prædæ. Codd. quidam *se prædæ*, unde Heins. ad Sil. Ital. 12. 438. et Oud. arbitrantur leg. *se spe prædæ*.

Hominibus doctis, facundis. *Vossius*. Et quidni aliqua Græcarum literarum adsuetudo (v. ad 1, 29) eos hactenus quoque expoliverit? Cic. pro Flacco 26. *M*.

Cæsaris exspectatur: nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum; ut re confecta, omnes curam et diligentiam remittunt. Cæsar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne gravius permoti milites et defectionis odio et contemtione sui et diutino labore omnes puberes interficerent: quod se facturos minabantur; ægreque tunc sunt retenti, quin oppidum inrumperent, graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur.

14. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt; interjectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita contectaque essent, portis se foras erumpunt, secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormenta flammam conciperent et prius hæc omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animum adverti posset. Nostri, repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, adripiunt: alii ex castris sese incitant; fit in hostis inpetus; sed muro sagittis tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt ibique musculum turrimque lateritiam libere incendunt. Ita multorum mensium labor hostium perfidia, et vi tempestatis, puncto temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die: eamdem nacti tempestatem, majori cum fiducia ad alterum turrem aggeremque eruptione pugnaverunt multumque ignem intulerunt. Sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita, proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem paraverant. Itaque, multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt.

15. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo majore studio militum administrare et reficere instituit. Nam, ubi tantos suos labores et adparatus male cecidisse viderunt, induciisque

Arma contecta. vid. ad B. G. 2, 21. *M.*

Se foras erumpunt. Sic et Virg. G. 4, 368. Cf. et Berger. de nat. pulcr. orat. p. 408. et Drakenb. ad Silium 12, 438.

Tormenta flammam conciperent. Vulgo *tormentaque*. Edd. vet. *acciperent*.

Muro sagittis prohibentur, sagittis, e muro missis. *M.*

Majori. Alii *majorique*.

Superioris temporis contentionem (antiquam fortitudinem) *remiserant* (per aliquot dies). *M.* Ciacc. et Davisius mallent *superiori tempore*. non opus. Sic c. 40. *ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione*.

per scelus violatis suam virtutem inrisui fore perdoluerunt, quod, unde agger omnino conportari posset, nihil erat reliquum: omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis et convectis, "aggerem novi generis atque "inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassi-"tudine, atque eorum murorum contignationem facere insti-"tuerunt, æqua fere latitudine, atque ille congestitius ex "materia fuerat agger. Ubi aut spatium inter muros, aut "inbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponun-"tur, transversaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse "possint: et, quidquid est contignatum, cratibus consterni-"tur cratesque luto integuntur." Sub tecto miles, dextera ac sinistra muro tectus, adversus plutei objectu, operi quæcumque usui sunt, sine periculo subportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum solertia et virtute militum brevi reconcinnatur: portæ, quibus locis videtur, eruptionis caussa in muro relinquuntur.

16. Quod ubi hostes viderunt, ea, quæ diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera et labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset, neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset; eodemque exemplo sentiunt, totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, quum pæne inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur ac tela manu conjicerentur, suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire; parique conditione ex muro ac turribus bellandi data, virtute se nostris adæquare

Latitudine. Plures malunt *altitudine. M.*

Congestitius. Sic Oud. bene e codd. Vulgo *congestus.*

Aut spatium. Legebatur *autem,* sed e codd. et edd. vet. emendandum suasit Clarkius. Conrexit Oud.

Muro tectus. Tò *tectus* abundare statuit Marcland. p. 268. Verum consentientibus codd. abundantia non nocet. Pro *sub tecta* alii *sub texto,* quod placet Grutero.

Adversus, a fronte. *M.*

Reconcinnatur. Recte hoc, quisquis fuerit, reposuit pro vitiosa codicum omnium lectione, quæ est *reconciliatur.* Nam *reconcinnare* in ædificando poni pro resarcire, reficere conlapsa, ex Cic. ad Qu. Fr. 2, 6. jam docuerat Cellarius. Si ergo *ruinosa reconcinnare* dicitur, dici etiam potest *detrimentum reconcinnari,* quia detrimentum h. l. est detrimentum, ruina acceptum *(den Schaden ausbessern). M.* Scal. jam habet *reconcinnatur.* Tò *reconciliatur* metaphoram habet ab amicitia.

Quod ubi. Leid. 2. *Sed ubi.* Verum *quod* nonnunquam eandem vim habet, ut notat Manut. ad h. l.

Aditus ab terra. Male post *aditus* virgula locatur.

Circumiri. Sic codd. Ast edd. vet. *circumveniri,* quod recepit Clarke.

Pæne inædific. — mœnia. Mœnia hostium lateritia (c. 15) ita prope muros urbis Massiliensis structa erant, ut eos fere tangerent. *M.*

non posse intellegunt: ad easdem deditionis conditiones recurrunt.

17. M. Varro in ulteriore Hispania initio, cognitis iis rebus, quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur: "præoccupatum sese "Legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum fide: neces- "situdinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare interce- "dere; neque se ignorare, quod esset officium Legati, qui "fiduciariam operam obtineret, quæ vires suæ, quæ voluntas "erga Cæsarem totius provinciæ." Hæc omnibus ferebat, sermonibus, neque se in ullam partem movebat. Postea vero, quum Cæsarem ad Massiliam detineri cognovit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse conjunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque exspectari et consentire omnem citeriorem provinciam; quæque postea acciderant, de augustiis ad Ilerdam rei frumentariæ, accepit; atque hæc ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat: se quoque ad motum fortunæ movere cœpit.

18. Dilectum habuit tota provincia; legionibus completis duabus, cohortes circiter triginta alarias addidit; frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret; naves longas decem Gaditanis, ut facerent, imperavit; complures præterea in Hispali faciendas curavit; pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit; eo sex cohortes præsidii caussa ex Provincia misit; Caiumque Gallonium, Equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo procurandæ hereditatis caussa venerat, missus a Domitio, oppido Gadi-

M. Varro. Cf. 1, 38. *M.*

Legatione, munere Legati. *M.*

Fiduciariam operam, administrationem belli, sibi creditam ea lege, ut ea rursus cederet, si Imperator eum cedere voluisset. Ita fere Gesnerus in Thes. L. L. Conferri potest Ernesti Clau. Cic. in *fiducia.* Sed res est tralaticia. *M.* Hotomann. et Ciaccon. mallent *fiduc. provinciam.*

Ferebat sermon. Bene sic cod. Ursini. trito sensu, dictitabat, præ se ferebat. Freinsh. in Ind. Curtii vult *serebat.* Codd. alii *referebat.* Dorvillii *inferebat.*

Postea vero, quum. Marcl. p. 268. legit *quam,* ut G. 4, 37. 5, 82 etc.

Detineri. Vascos. editio male dedit *distineri,* quod fluxit in alias.

Magna (auxilia) *esse in spe atque exspectari.* Vulgo *exspectatione* contra codices. *M.*

Inflatius. Exempla vid. in Ind. *M.*

Perscribebat. P. Faber Sem. 1, 21. malit *præscribebat* i. e. ante scribebat. Sic et codd. quidam et edd. vet.

Cohortes alarias. Respice ad 1, 73.

Ut facerent. Glossema videtur Bentleio Et prius *Pompeioque* codex quis pro *Petreioque.*

In Hispali. Sic codd. et sic alibi noster in nominibus urbium. V. not. ad G. 6, 3. et Voss. de construct. c. 46.

Ex fano Herculis. Sacra Herculi, tamquam semper peregrinabundo, extra muros fiebant. Curtius 4, 2, 4. *Cellar.* Conf. c. 21. *M.*

bus præfecit; arma omnia privata ac publica in domum Gallonii contulit; ipse habuit graves in Cæsarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicavit, "adversa Cæsarem prœlia "fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium "perfugisse, hæc se certis nunciis, certis auctoribus, com"perisse." Quibus rebus perterritos civis Romanos ejus provinciæ sibi ad Rempublicam administrandam HS. CXC et argenti pondo XX milia, tritici modios CXX milia polliceri coegit. Quas Cæsari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat præsidiaque eo deducebat; et judicia in privatos reddebat; qui verba atque orationem adversus Rempublicam habuissent, eorum bona in publicum addicebat; provinciam omnem in sua et Pompeii verba jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, ut se cum duabus legionibus Gades conferret, naves frumentumque omne ibi contineret; provinciam enim omnem Cæsaris rebus favere cognoverat. In insula, frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur, tamen constituerat, nullam partem belli in Hispaniis relinquere: quod magna esse Pompeii beneficia et magnas clientelas in citeriore provincia sciebat.

Se certis nunciis. Codd. quidam *secretis.*

Perterritos civis Romanos. Alii *perterritis civibus Romanis* subaudito *eos.*

HS. CXC. Lege adverbialiter: centies et nonagies sestertium. *Cellar.* Sestertium continet mille sestertios (*Kaisersgroschen*). *M.* 200 *francs.*

Argenti — milia, i. e. viginti milia librarum argenti pondo, *zwanzig tausend Pfund am Gewicht.* Jam Cellarius laudavit Gronovium de Sestert. 1, 6. et admonuit, libram argenti esse centum drachmas (sic Græci) seu denarios (sic Romani). Denarius s. drachma sunt tres circiter grossi nostri. Add. Perizon. ad Sanctii Minerv. p. 598. *M.* Nostra moneta fere 16 solidos valet vel 78 *centimes.*

Tritici modios. per adpositionem, vel subaudito *ad.* Conf. Afr. 36.

Coegit. Alii *cogit.*

Præsidiaque — reddebat. Hæc verba vulgo post *addicebat* legebantur inepte. Verum ordinem Hotomannus restituit, consentientibus quinque codd. Oudendorpii, in quibus est optimus, Leidensis primus. *M.*

Adversus Rempublicam. Manutius ex Nicasii conjectura reponebat *adv. Pompeium*, male. Qui enim Pompeio fuere contrarii, Reipublicæ contrarii censebantur.

Eorum. Leg. *eorumque. M.* Ea conjunctione hic non est opus, nec boni codd. habent.

Insula. Et hæc dicta est *Gades*, ad ostia Bætis fluminis. v. Cellarii notit. orbis ant. *M.*

Necessariis rebus. In his videtur fuisse seditio militum, Placentiæ orta et feliciter composita, de qua vid. Sueton. Jul. c. 69, et Dio Cass. 41, 26, qui longam orationem, tum a Cæsare dictam, suo operi intulit. Etsi vero tempus ipsum definire non possum, tamen res in ea tempora incidit, de quibus infra cap. 22 extr. dicitur. Volui saltem de ea monere, quia Cæsar plane silentio præteriit. *M.*

Pompeii beneficia. Conf. 1, 29. *M.*

tellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt, ibique naves expediunt, rursusque se ad confligendum animo confirmant et consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus adtribuitur, sinistra Nasidio.

5. Eodem Brutus contendit, aucto navium numero. Nam ad eas, quæ factæ erant Arelate per Cæsarem, captivæ Massiliensium accesserant sex. Has superioribus refecerat diebus atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonæ atque animi adversus eos proficiscitur. Facile erat, ex castris C. Trebonii atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis juventus, quæ in oppido remanserat, omnesque superioris ætatis, cum liberis atque uxoribus publicisque custodiis, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum inmortalium adirent et, ante simulacra projecti, victoriam ab Diis exposcerent: neque erat quisquam omnium, quin in ejus diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam et honesti ex juventute, et cujusque ætatis amplissimi, nominatim evocati atque obsecrati, naves conscenderant; ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent; si superavissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis, de salute urbis confiderent.

6. Commisso prœlio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, et, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe capta, eadem esset belli fortuna patienda. Diductisque nostris paullatim navibus, et artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur et, si quando nostri facultatem nacti ferreis manibus injectis navem religaverant, undique suis

finum Telonensem ubi nunc bini portus *le bras de S. George* et *l'Evescat*. *Wesselingius* (ad Antonin. itinerar. p. 506). *M.*

Factæ erant. sic codd. Alii *fuerant*.

Arelate. Cf. 1, 36. *M.*

Superior ætas, senectus. *M.* Apul. Metam. 1. *altiorem*, Tertull. Apol. c. 9. *majorem ætatem* dixere.

Diei casu. Sic et c. 14.

Honesti, nobili familia orti. *M.*

Si superavissent. Davis. malebat *sin*, sed noster et alibi *τὸ si* sic usurpat. Ita et Cic. ad Div. 1, 75. *si exploratum, si dubium*. Cf. Horat. Ep. 1, 5, 6. ed. Bentleii. Curtius ad Plin. ep. 1, 8. et ad Sallust. Cat. 52 et 58. Jug. 10. Drakenb. ad Liv. 4, 5.

Commisso prœlio, interea dum committitur prœlium. *M.*

Præceptorum. Sunt adhortationes. de quibus cap. 4. *M.*

Diductisque. Sic Oudend. e codd. et eod. vet. Vulgo *deductisque*.

Ferreis manibus. v. Ind. in *harpago* et *manus*. *M.*

laborantibus succurrebant. Neque vero conjuncti Albicis comminus pugnando deficiebant; neque multum cedebant virtute nostris: simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum multa nostris [de improviso] inprudentibus atque inpeditis vulnera inferebant: conspicatæque naves triremes duæ navem D. Bruti, quæ ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant; sed tantum, re provisa, Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. Illæ adeo graviter inter se incitatæ conflixerunt, ut vehementissime utræque ex concursu laborarent; altera vero præfracto rostro tota conlabefieret. Qua re animum adversa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas inpeditas inpetum faciunt celeriterque ambas deprimunt.

7. Sed Nasidianæ naves nullo usui fuerunt celeriterque pugna excesserunt: non enim has aut conspectus patriæ aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est, ex Massiliensium classe quinque sunt depressæ, quatuor captæ, una cum Nasidianis profugit: quæ omnes citeriorem Hispaniam petiverunt: at ex reliquis una præmissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gratia, quum jam adpropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius ad defensionem urbis reliqua adparare cœperunt.

8. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repen-

Inferebant. Bene sic, ut G. 3, 17. *multitudo — convenerant*. Vid. et H. 6. et Liv. 2, 5. item Gron. ad Liv. 36, 16. Non ergo opus, cum Hotomanno legere *magna vi*.

Insigne Prætoriæ navis fuit vexillum purpureum, interdum et aliud quid. Conf. Scheffer. de milit. nav. p. 175. *M*. Male hic alii *exigui* vel *ex signo*. Locum emendavit Faërnus.

Tantum, re provisa. Alii *tanta re provisa*.

Præfracto rostro. Sic codd. Vulgo *perfracto*. Vossii cod. *prærupto*.

Animum adversa. Oud. e cod. Vulgo *animadversa*.

Conspectus. Alii *respectus*.

Ad cognoscendum. Hæc verba perperam suspecta sunt Davisio.

Sequius. Al. *secius*, quod est idem. Al. *segnius*, non male. *M*.

Est animadversum —. Hoc caput cum nono in Francogallicum sermonem transtulit et illustravit Guischardus in Mémoires critiques et historiques T. 4. p. 104, cum jam antea in Mémoires militaires T. 2. p. 58. eumdem locum tractasset, et tabula æri incisa illustrasset. *M*. Eo nomine illum reprehendit Lo-Looz in Défense du Chevalier Folard. p. 37.

Turrim ex latere, turrim lateritiam. *M*. Bentl. addit *elatiorem*.

tellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt, ibique naves expediunt, rursusque se ad confligendum animo confirmant et consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus adtribuitur, sinistra Nasidio.

5. Eodem Brutus contendit, aucto navium numero. Nam ad eas, quæ factæ erant Arelate per Cæsarem, captivæ Massiliensium accesserant sex. Has superioribus refecerat diebus atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonæ atque animi adversus eos proficiscitur. Facile erat, ex castris C. Trebonii atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis juventus, quæ in oppido remanserat, omnesque superioris ætatis, cum liberis atque uxoribus publicisque custodiis, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum inmortalium adirent et, ante simulacra projecti, victoriam ab Diis exposcerent: neque erat quisquam omnium, quin in ejus diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam et honesti ex juventute, et cujusque ætatis amplissimi, nominatim evocati atque obsecrati, naves conscenderant; ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent; si superavissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis, de salute urbis confiderent.

6. Commisso prœlio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, et, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe capta, eadem esset belli fortuna patienda. Diductisque nostris paullatim navibus, et artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur et, si quando nostri facultatem nacti ferreis manibus injectis navem religaverant, undique suis

finum Telonensem ubi nunc bini portus *le bras de S. George* et *l'Evescat*. *Wesselingius* (ad Antonin. itinerar. p. 506). *M.*

Factæ erant. sic codd. Alii *fuerant*.

Arelate. Cf. 1, 36. *M.*

Superior ætas, senectus. *M.* Apul. Metam. 1. *altiorem*, Tertull. Apol. c. 9. *majorem ætatem* dixere.

Diei casu. Sic et c. 14.

Honesti, nobili familia orti. *M.*

Si superavissent. Davis. malebat *sin*, sed noster et alibi τὸ *si* sic usurpat. Ita et Cic. ad Div. 1, 75. *si exploratum, si dubium*. Cf. Horat. Ep. 1, 5, 6. ed. Bentleii. Curtius ad Plin. ep. 1, 8. et ad Sallust. Cat. 52 et 58. Jug. 10. Drakenb. ad Liv. 4, 5.

Commisso prœlio, interea dum committitur prœlium. *M.*

Præceptorum. Sunt adhortationes. de quibus cap. 4. *M.*

Diductisque. Sic Oudend. e codd. et eod. vet. Vulgo *deductisque*.

Ferreis manibus. v. Ind. in *harpago* et *manus*. *M.*

laborantibus succurrebant. Neque vero conjuncti Albicis comminus pugnando deficiebant; neque multum cedebant virtute nostris: simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum multa nostris [de improviso] inprudentibus atque inpeditis vulnera inferebant: conspicatæque naves triremes duæ navem D. Bruti, quæ ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant; sed tantum, re provisa, Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. Illæ adeo graviter inter se incitatæ conflixerunt, ut vehementissime utræque ex concursu laborarent; altera vero præfracto rostro tota conlabefieret. Qua re animum adversa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas inpeditas inpetum faciunt celeriterque ambas deprimunt.

7. Sed Nasidianæ naves nullo usui fuerunt celeriterque pugna excesserunt: non enim has aut conspectus patriæ aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est, ex Massiliensium classe quinque sunt depressæ, quatuor captæ, una cum Nasidianis profugit: quæ omnes citeriorem Hispaniam petiverunt: at ex reliquis una præmissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gratia, quum jam adpropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius ad defensionem urbis reliqua adparare cœperunt.

8. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repen-

Inferebant. Bene sic, ut G. 3, 17. *multitudo — convenerant.* Vid. et H. 6. et Liv. 2, 5. item Gron. ad Liv. 36, 16. Non ergo opus, cum Hotomanno legere *magna vi.*

Insigne Prætoriæ navis fuit vexillum purpureum, interdum et aliud quid. Conf. Scheffer. de milit. nav. p. 175. *M.* Male hic alii *exigui* vel *ex signo.* Locum emendavit Faërnus.

Tantum, re provisa. Alii *tanta re provisa.*

Præfracto rostro. Sic codd. Vulgo *perfracto.* Vossii cod. *prærupto.*

Animum adversa. Oud. e cod. Vulgo *animadversa.*

Conspectus. Alii *respectus.*

Ad cognoscendum. Hæc verba perperam suspecta sunt Davisio.

Sequius. Al. *secius,* quod est idem. Al. *segnius,* non male. *M.*

Est animadversum —. Hoc caput cum nono in Francogallicum sermonem transtulit et illustravit Guischardus in Mémoires critiques et historiques T. 4. p. 104, cum jam antea in Mémoires militaires T. 2. p. 58. eumdem locum tractasset, et tabula æri incisa illustrasset. *M.* Eo nomine illum reprehendit Lo-Looz in Défense du Chevalier Folard. p. 37.

Turrim ex latere, turrim lateritiam. *M.* Bentl. addit *elatiorem.*

tellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt, ibique naves expediunt, rursusque se ad confligendum animo confirmant et consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus adtribuitur, sinistra Nasidio.

5. Eodem Brutus contendit, aucto navium numero. Nam ad eas, quæ factæ erant Arelate per Cæsarem, captivæ Massiliensium accesserant sex. Has superioribus refecerat diebus atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonæ atque animi adversus eos proficiscitur. Facile erat, ex castris C. Trebonii atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis juventus, quæ in oppido remanserat, omnesque superioris ætatis, cum liberis atque uxoribus publicisque custodiis, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum inmortalium adirent et, ante simulacra projecti, victoriam ab Diis exposcerent: neque erat quisquam omnium, quin in ejus diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam et honesti ex juventute, et cujusque ætatis amplissimi, nominatim evocati atque obsecrati, naves conscenderant; ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent; si superavissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis, de salute urbis confiderent.

6. Commisso prœlio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, et, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe capta, eadem esset belli fortuna patienda. Diductisque nostris paullatim navibus, et artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur et, si quando nostri facultatem nacti ferreis manibus injectis navem religaverant, undique suis

finum Telonensem ubi nunc bini portus *le bras de S. George* et *l'Evescat*. *Wesselingius* (ad Antonin. itinerar. p. 506). *M.*

Factæ erant. sic codd. Alii *fuerant.*

Arelate. Cf. 1, 36. *M.*

Superior ætas, senectus. *M.* Apul. Metam. 1. *altiorem,* Tertull. Apol. c. 9. *majorem ætatem* dixere.

Diei casu. Sic et c. 14.

Honesti, nobili familia orti. *M.*

Si superavissent. Davis. malebat *sin,* sed noster et alibi *τὸ si* sic usurpat. Ita et Cic. ad Div. 1, 75. *si exploratum, si dubium.* Cf. Horat. Ep. 1, 5, 6. ed. Bentleii. Curtius ad Plin. ep. 1, 3. et ad Sallust. Cat. 52 et 58. Jug. 10. Drakenb. ad Liv. 4, 5.

Commisso prœlio, interea dum committitur prœlium. *M.*

Præceptorum. Sunt adhortationes. de quibus cap. 4. *M.*

Diductisque. Sic Oudend. e codd. et eod. vet. Vulgo *deductisque.*

Ferreis manibus. v. Ind. in *harpago* et *manus.* *M.*

laborantibus succurrebant. Neque vero conjuncti Albicis comminus pugnando deficiebant; neque multum cedebant virtute nostris: simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum multa nostris [de improviso] inprudentibus atque inpeditis vulnera inferebant: conspicatæque naves triremes duæ navem D. Bruti, quæ ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant; sed tantum, re provisa, Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. Illæ adeo graviter inter se incitatæ conflixerunt, ut vehementissime utræque ex concursu laborarent; altera vero præfracto rostro tota conlabefieret. Qua re animum adversa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas inpeditas inpetum faciunt celeriterque ambas deprimunt.

7. Sed Nasidianæ naves nullo usui fuerunt celeriterque pugna excesserunt: non enim has aut conspectus patriæ aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est, ex Massiliensium classe quinque sunt depressæ, quatuor captæ, una cum Nasidianis profugit: quæ omnes citeriorem Hispaniam petiverunt: at ex reliquis una præmissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gratia, quum jam adpropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius ad defensionem urbis reliqua adparare cœperunt.

8. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repen-

Inferebant. Bene sic, ut G. 3, 17. *multitudo — convenerant*. Vid. et H. 6. et Liv. 2, 5. item Gron. ad Liv. 36, 16. Non ergo opus, cum Hotomanno legere *magna vi*.

Insigne Prætoriæ navis fuit vexillum purpureum, interdum et aliud quid. Conf. Scheffer. de milit. nav. p. 175. *M*. Male hic alii *exigui* vel *ex signo*. Locum emendavit Faërnus.

Tantum, re provisa. Alii *tanta re provisa*.

Præfracto rostro. Sic codd. Vulgo *perfracto*. Vossii cod. *prærupto*.

Animum adversa. Oud. e cod. Vulgo *animadversa*.

Conspectus. Alii *respectus*.

Ad cognoscendum. Hæc verba perperam suspecta sunt Davisio.

Sequius. Al. *secius*, quod est idem. Al. *segnius*, non male. *M*.

Est animadversum —. Hoc caput cum nono in Francogallicum sermonem transtulit et illustravit Guischardus in Mémoires critiques et historiques T. 4. p. 104, cum jam antea in Mémoires militaires T. 2. p. 58. eumdem locum tractasset, et tabula æri incisa illustrasset. *M*. Eo nomine illum reprehendit Lo-Looz in Défense du Chevalier Folard. p. 37.

Turrim ex latere, turrim lateritiam. *M*. Bentl. addit *elatiorem*.

tinos incursus humilem parvamque fecerant. Huc se referebant: hinc, si qua major obpresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum et prosequendum hostem procurrebant. Patebat hæc quoquoversus pedes triginta, sed parietum crassitudo pedum quinque: postea vero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita solertia, inventum est magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est.

9. " Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem; " eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extrema " parietum structura tegerentur, ne quid emineret, ubi ignis " hostium adhæresceret. Hanc insuper contignationem, " quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo " adstruxerunt, supraque eum locum duo tigna transversa " injecerunt non longe ab extremis parietibus, quibus sus- " penderent eam contignationem, quæ turri tegimento esset " futura; supraque ea tigna directo transversas trabes inje- " cerunt easque axibus religaverunt. Has trabes paullo " longiores atque eminentiores, quam extremi parietes erat,

Ad contabulationem. In codd. et edd. vet. legitur *id contabulationis caussa*.

Capita tignorum. Sic apud Curt. 4, 2. *caput molis*.

Adhæresceret. Sic Oud. e codd. et edd. pr. Vulgo *inhæresceret*, quod Scal. dedit.

Contignationem laterculo adstruxerunt. Quid hoc sit, non intelligo: suspicor, sensum esse, eos inde ab eo loco, ubi contignatio fuit, rursus imposuisse quoquoversus, et veluti adstruxisse opus lateritium, ut turris fieret altior. Sed, si hic esset sensus, scribere debuisse Cæsar: *ad hanc contignationem* (ibi, ubi est, contignatio) — *lateritium adstruxerunt*. Guischardus sic vertit: *On continuá à murer, au-dessus de ce plancher tant que la protection des mantelets et des galeries le permit*. Eumdem sensum expressit Wagnerus in versione Germanica. Ergo hi eodem modo, quo ego, ceperunt. Addam lectiones varias. MSS. omnes habent *latericulo*, quod Marclandus in Explicat. vet. auct. p. 268 mutat in *lateritio* (scil. *opere*): quod probo. Optimus codex habet *adstrinxerunt*, non bene: alius *construxerunt*, non male. *M*. Mox sequitur, *ne saxa — lateritium discuterent*, quod probat Marclandum hic verum vidisse. Planior etiam sensus procederet ex Mori *lateritium*. *Opus lateritium* Columella dixit 9, 6.

Quantum — passum est. Sub pluteo et vineis stantes struebant turrim, ut paulo post dicitur. Ergo in tantum potuerunt turrim altiorem struendo facere, in quantum altus erat pluteus et vineæ, quibus struentes tegebantur; sin altius voluissent ædificare, non fuissent tecti pluteo et vineis. *M*.

Suspenderent. Infra synonymum est tollere, *Hinaufschrauben*. *M*. Gall. *pour être les supports de la plate-forme*.

Directo, recta linea. *M*.

Axibus (mit Bohlen oder Bretern) religaverunt. Ergo tabulis ligneis trabes illas copulant invicem et figunt. vid. omnino Ind. in *revincire*. *M*. Pro *easque* alii habent *eaque*, ut referatur ad tigna. Loco τοῦ *axibus* alii legunt *asseribus*. *Asses* sunt tabulæ; *asseres* trabes fissæ, quales transversæ in tectis sustinent tegulas. V. c. 2.

Eminentior, quam extremus paries, procurrens s. prominens ultra superficiem parietis. Nam extremus paries est ibi, ubi superficies est. *M*.

" effecerunt, ut esset, ubi tegimenta præpendere possent ad " defendendos ictus ac repellendos, quum inter eam contig- " nationem parietes exstruerentur : eamque contabulationem " summam lateribus lutoque constraverunt, ne quid ignis " hostium nocere posset : centonesque insuper injecerunt, ne " aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut " saxa ex catapultis lateritium discuterent. Storias autem " ex funibus ancorariis tres, in longitudinem parietum " turris, latas quatuor pedes fecerunt, easque ex tribus par- " tibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus cir- " cum turrim præpendentes religaverunt : quod unum genus " tegimenti aliis locis erant experti nullo telo neque tor- " mento transjici posse. Ubi vero ea pars turris, quæ erat " perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium, " pluteos ad alia opera abduxerunt : turris tectum per se " ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere " ac tollere cœperunt : ubi, quantum storiarum demissio " patiebatur, tantum elevabant. Intra hæc tegimenta " abditi atque muniti parietes lateribus exstruebant, rursus- " que alia prehensione, ad ædificandum sibi locum expedie- " bant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur, " tigna item, ut primo, tecta extremis lateribus instruebant, " exque ea contignatione rursus summam contabulationem " storiasque elevabant. Ita tuto ac sine ullo vulnere ac " periculo sex tabulata exstruxerunt, fenestrasque, quibus " in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reli- " querunt."

10. Ubi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt; musculum pedum LX longum, ex materia

Tegimenta, v. c. cilicia, coria. *M.*

Quum inter —. Melius vulgo, *dum*. *M.*

Storia, opus textile vilius, quo humus insternitur. *Matratzen. Decken. M.* Gall. *nattes*. V. Ind.

Quæ erat perfecta. Oud. malit *qua*, ut Lovan. et Heinsii.

Per se ipsum. Par ces mots César marque sans équivoque, que les ressorts qu'on employoit pour l'élévation de la plateforme étoit dans la plateforme même et dans son équilibre. Guischardus T. 4. pag. 118.

Prehensio, genus machinæ, quo per modum cochleæ tectum vel tignationes sublevantur et adtolluntur. *Cellar*. Codices variant : nam et *pressionibus* habent, quas et ipsas e Vitruvio 10, 8. docent machinationes fuisse ad tollenda et elevanda onera, sive, ut Vossio ad h. l. et Læto in Lex. Vitruviano videtur, hypomochlium. *M.*

Quantum stor. dem. patieb. quanta erat storiarum præpendentium longitudo ad homines inter operandum protegendos. *Clarkius.*

Prehensione. Hic consentiunt codices, nisi quod *prensione* habent, unus etiam corrupte *pensione*. *M.*

Tormenta mittenda. vid. Ind. in *tormentum*. De omni hoc loco conf. Turnebi Advers. 11, 24. *M.* Intellige grandia missilia e tormentis mittenda.

Pedum. Leg. cum aliis *pedes*. *M.* Lipsius emendat *pedum IX*. Pol. 1, 9. Rectius sic omnino.

Materia bip. tigna bipedalia. *M.*

bipedali, quem a turri lateritia ad hostium turrim murumque perducerent, facere instituerunt: cujus musculi hæc erat forma. "Duæ primum trabes in solo æque longæ, distantes "inter se pedes quatuor, conlocantur inque eis columellæ "pedum in altitudinem quinque defiguntur. Has inter se "capreolis molli fastigio conjungunt, ubi tigna, quæ musculi "tegendi caussa ponant, conlocentur. Eo super tigna bipe"dalia injieiunt eaque laminis clavisque religant. Ad extre"mum musculi tectum trabesque extremas quadratas regulas, "quatuor patentis digitos, defigunt, quæ lateres, qui super "musculo struantur, contineant. Ita fastigato atque ordi"natim structo, ut trabes erant in capreolis conlocatæ, late"ribus lutoque musculus, ut ab igni, qui ex muro jaceretur, "tutus esset, contegitur. Super lateres coria inducuntur, "ne canalibus aqua inmissa lateres diluere posset. Coria "autem, ne rursus igni ac lapidibus conrumpantur, cen"tonibus conteguntur. Hoc opus omne, tectum vineis, ad "ipsam turrim perficiunt subitoque, inopinantibus hostibus, "machinatione navali, phalangis subjectis, ad turrim hostium "admovent, ut ædificio jungatur."

11. Quo malo perterriti subito oppidani saxa, quam maxima possunt, vectibus promovent præcipitataque muro in

Capreolis. Omnes fere consentiunt, capreolos esse tigna, sic utrimque proclinata versus columnam, ut utrimque nisu ac renisu firment columnam, ne vacillet. Conlegit sententias Lætus in Lexico Vitruv. pag. 19, 20, et Græce dici *συγκύπτας*, post alios monuit. *Molle fastigium* est, leniter proclinatum. *M.*

Regulas, ligna directa, qualia normæ loco fabri admovent parietibus, ut, an linea recta servetur, examinent. Interdum regulæ sunt *die Leisten an der Wand. M.* Gall. *des lattes, des listels*. Edd. vet. conrupte hic habent *tegulas*.

Tectum vineis. Ædificantes musculum stant sub vineis. *M.* Oud. potius credit significari, *latens post vineas*. Et sic quoque capiendum locum G. 7, 27. censet ubi *legiones* dicuntur *intra vineas in occulto expeditæ*. Lipsius putabat, posse legi *tecti*.

Phalangæ, s. palangæ, s. *φάλαγγες*, sunt cylindri lignei, subpositi oneri, ut super iis facilius provolvatur *(Walsen)*. Plerumque iis usi sunt veteres in navibus e litore deducendis, aut in litus subducendis: unde Hesychio sunt *νεῶν ὑπερείσματα*, et, ut jam alii monuerunt, Julio Polluci in onomast. 7, 190. *τὰ τῶν νεωλκῶν ξύλα, οἷς ὑποβληθεῖσιν ἐφέλκονται αἱ νῆες*. Conf. Apollon. Rhod. Argon. 1, 375, 388. et 2, 843. Conf. 3, 40, *subjectis scutulis*. Hinc intelligitur, cur Cæsar dixerit *machinatione navili*, h. e. machinatione, qua vulgo in re nautica uti solent. — Ceterum et hoc et superius caput illustravit Lipsius Poliorc. 1, 4, 9. Musculi figuram Guischardus exhibuit (Mémoires militaires T. 2. p. 58), longe diversam ab ea, quæ in editionibus quibusdam Cæsaris exhibetur, sed haud dubie multo veriorem, Cæsarianæque descriptioni magis congruam. *M.* Phalanges, *rouleaux, cylindres*. Hesychio et Polluci dicuntur etiam *φαλάγγια*. Nonio Marcello 2, 725. *palangæ*, qui eas bene describit. Plura dabit Turnebus Adv. 27, 24.

musculum devolvunt. Ictum firmitas materiæ sustinet; et, quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, mutant consilium; cupas, tæda ac pice refertas, incendunt easque de muro in musculum devolvunt. Involutæ labuntur, delapsæ ab lateribus longuriis furcisque ab opere removentur. Interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri lateritia a nostris telis tormentisque defenditur: hostes ex muro ac turribus submoventur: non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex ea, quæ suberat, turri subductis, repentina ruina pars ejus turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat.

12. Tum hostes, turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati. Deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras universi proripiunt; ad Legatos atque exercitum subplices manus tendunt. Qua nova re oblata, omnis administratio belli consistit, militesque, aversi a prœlio, ad studium audiendi et cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad Legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt; orant, "ut adventus Cæ-"saris exspectetur: captam suam urbem videri, opera per-"fecta, turrem subrutam; itaque a defensione desistere: "nullam exoriri moram posse, quo minus, quum venisset, si "imperata non facerent, ad nutum e vestigio diriperentur. "Docent, si omnino turris concidisset, non posse milites "contineri, quin spe prædæ in urbem inrumperent urbem-"que delerent." Hæc atque ejusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuque pronunciantur.

13. Quibus rebus commoti Legati milites ex opere deducunt, obpugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, adventus

Labuntur, de fastigio. *M.*

Turris rep. — perculsi. Hæc omnia absunt a codd. Cujac. Petav. Norvic. Leid. primo, qui est codex optimus. Voss. Lovan. neque temere fieri potuit, ut tam multa a pluribus omitterentur. Et est aliquid tautologiæ in his, *ruina repentina commoti*, et *inopinato malo turbati*. Etiam *direptione perterritus* necessario h. l. erit, metu direptionis inminentis perterritus. Est igitur incertum, an verba hæc, et quidem omnia ac singula, Cæsaris sint. *M.*

Cum infulis. Cf. Tacit. Hist. 1, 66. Liv. 30, 36.

Captam — videri. Sic rectius edd. vet. Bentleio judice. Vulg. *videre*.

Opera (machinas et munitiones Cæsariani exercitus) *perfecta*. *M.*

Spe prædæ. Codd. quidam *se prædæ*, unde Heins. ad Sil. Ital. 12. 438. et Oud. arbitrantur leg. *se spe prædæ*.

Hominibus doctis, facundis. *Vossius.* Et quidni aliqua Græcarum literarum adsuetudo (v. ad 1, 29) eos hactenus quoque expoliverit? Cic. pro Flacco 26. *M.*

Cæsaris exspectatur: nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum; ut re confecta, omnes curam et diligentiam remittunt. Cæsar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne gravius permoti milites et defectionis odio et contemtione sui et diutino labore omnes puberes interficerent: quod se facturos minabantur; ægreque tunc sunt retenti, quin oppidum inrumperent, graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur.

14. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt; interjectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita contectaque essent, portis se foras erumpunt, secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormenta flammam conciperent et prius hæc omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animum adverti posset. Nostri, repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, adripiunt: alii ex castris sese incitant; fit in hostis inpetus; sed muro sagittis tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt ibique musculum turrimque lateritiam libere incendunt. Ita multorum mensium labor hostium perfidia, et vi tempestatis, puncto temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die: eamdem nacti tempestatem, majori cum fiducia ad alterum turrem aggeremque eruptione pugnaverunt multumque ignem intulerunt. Sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita, proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem paraverant. Itaque, multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt.

15. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo majore studio militum administrare et reficere instituit. Nam, ubi tantos suos labores et adparatus male cecidisse viderunt, induciisque

Arma contecta. vid. ad B. G. 2, 21. *M.*

Se foras erumpunt. Sic et Virg. G. 4, 368. Cf. et Berger. de nat. pulcr. orat. p. 408. et Drakenb. ad Silium 12, 438.

Tormenta flammam conciperent. Vulgo *tormentaque.* Edd. vet. *acciperent.*

Muro sagittis prohibentur, sagittis, e muro missis. *M.*

Majori. Alii *majorique.*

Superioris temporis contentionem (antiquam fortitudinem) *remiserant* (per aliquot dies). *M.* Ciacc. et Davisius mallent *superiori tempore.* non opus. Sic c. 40. *ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione.*

per scelus violatis suam virtutem inrisui fore perdoluerunt, quod, unde agger omnino conportari posset, nihil erat reliquum: omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis et convectis, " aggerem novi generis atque " inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassi- " tudine, atque eorum murorum contignationem facere insti- " tuerunt, æqua fere latitudine, atque ille congestitius ex " materia fuerat agger. Ubi aut spatium inter muros, aut " inbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponun- " tur, transversaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse " possint: et, quidquid est contignatum, cratibus consterni- " tur cratesque luto integuntur." Sub tecto miles, dextera ac sinistra muro tectus, adversus plutei objectu, operi quæcumque usui sunt, sine periculo subportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum solertia et virtute militum brevi reconcinnatur: portæ, quibus locis videtur, eruptionis caussa in muro relinquuntur.

16. Quod ubi hostes viderunt, ea, quæ diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera et labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset, neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset; eodemque exemplo sentiunt, totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, quum pæne inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur ac tela manu conjicerentur, suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire; parique conditione ex muro ac turribus bellandi data, virtute se nostris adæquare

Latitudine. Plures malunt *altitudine*. *M*.

Congestitius. Sic Oud. bene e codd. Vulgo *congestus*.

Aut spatium. Legebatur *autem*, sed e codd. et edd. vet. emendandum suasit Clarkius. Conrexit Oud.

Muro tectus. Tὸ *tectus* abundare statuit Marcland. p. 268. Verum consentientibus codd. abundantia non nocet. Pro *sub tecto* alii *sub texto*, quod placet Grutero.

Adversus, a fronte. *M*.

Reconcinnatur. Recte hoc, quisquis fuerit, reposuit pro vitiosa codicum omnium lectione, quæ est *reconciliatur*. Nam *reconcinnare* in ædificando poni pro resarcire, reficere conlapsa, ex Cic. ad Qu. Fr. 2, 6. jam docuerat Cellarius. Si ergo *ruinosa reconcinnare* dicitur, dici etiam potest *detrimentum reconcinnari*, quia detrimentum h. l. est detrimentum, ruina acceptum *(den Schaden ausbessern)*. *M*. Scal. jam habet *reconcinnatur*. Tὸ *reconciliatur* metaphoram habet ab amicitia.

Quod ubi. Leid. 2. *Sed ubi*. Verum *quod* nonnunquam eandem vim habet, ut notat Manut. ad h. l.

Aditus ab terra. Male post *aditus* virgula locatur.

Circumiri. Sic codd. Ast edd. vet. *circumveniri*, quod recepit Clarke.

Pæne inædific. — mœnia. Mœnia hostium lateritia (c. 15) ita prope muros urbis Massiliensis structa erant, ut eos fere tangerent. *M*.

non posse intellegunt: ad easdem deditionis conditiones recurrunt.

17. M. Varro in ulteriore Hispania initio, cognitis iis rebus, quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur: "præoccupatum sese "Legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum fide: neces-"situdinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare interce-"dere; neque se ignorare, quod esset officium Legati, qui "fiduciariam operam obtineret, quæ vires suæ, quæ voluntas "erga Cæsarem totius provinciæ." Hæc omnibus ferebat, sermonibus, neque se in ullam partem movebat. Postea vero, quum Cæsarem ad Massiliam detineri cognovit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse conjunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque exspectari et consentire omnem citeriorem provinciam; quæque postea acciderant, de augustiis ad Ilerdam rei frumentariæ, accepit; atque hæc ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat: se quoque ad motum fortunæ movere cœpit.

18. Dilectum habuit tota provincia; legionibus completis duabus, cohortes circiter triginta alarias addidit; frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret; naves longas decem Gaditanis, ut facerent, imperavit; complures præterea in Hispali faciendas curavit; pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit; eo sex cohortes præsidii caussa ex Provincia misit; Caiumque Gallonium, Equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo procurandæ hereditatis caussa venerat, missus a Domitio, oppido Gadi-

M. Varro. Cf. 1, 38. *M.*

Legatione, munere Legati. *M.*

Fiduciariam operam, administrationem belli, sibi creditam ea lege, ut ea rursus cederet, si Imperator eum cedere voluisset. Ita fere Gesnerus in Thes. L. L. Conferri potest Ernesti Clau. Cic. in *fiducia*. Sed res est tralaticia. *M.* Hotomann. et Ciaccon. mallent *fiduc. provinciam*.

Ferebat sermon. Bene sic cod. Ursini. trito sensu, dictitabat, præ se ferebat. Freinsh. in Ind. Curtii vult *serebat*. Codd. alii *referebat*. Dorvillii *inferebat*.

Postea vero, quum. Marcl. p. 268. legit *quam*, ut G. 4, 37. 5, 32 etc.

Detineri. Vascos. editio male dedit *distineri*, quod fluxit in alias.

Magna (auxilia) *esse in spe atque exspectari*. Vulgo *exspectatione* contra codices. *M.*

Inflatius. Exempla vid. in Ind. *M.*

Perscribebat. P. Faber Sem. 1, 21. malit *præscribebat* i. e. ante scribebat. Sic et codd. quidam et edd. vet.

Cohortes alarias. Respice ad 1, 73.

Ut facerent. Glossema videtur Bentleio Et prius *Pompeioque* codex quis pro *Petreioque*.

In Hispali. Sic codd. et sic alibi noster in nominibus urbium. V. not. ad G. 5, 3. et Voss. de construct. c. 46.

Ex fano Herculis. Sacra Herculi, tamquam semper peregrinabundo, extra muros fiebant. Curtius 4, 2, 4. *Cellar*. Conf. c. 21. *M.*

bus præfecit; arma omnia privata ac publica in domum Gallonii contulit; ipse habuit graves in Cæsarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicavit, "adversa Cæsarem prœlia "fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium "perfugisse, hæc se certis nunciis, certis auctoribus, com"perisse." Quibus rebus perterritos civis Romanos ejus provinciæ sibi ad Rempublicam administrandam HS. CXC et argenti pondo XX milia, tritici modios CXX milia polliceri coegit. Quas Cæsari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat præsidiaque eo deducebat; et judicia in privatos reddebat; qui verba atque orationem adversus Rempublicam habuissent, eorum bona in publicum addicebat; provinciam omnem in sua et Pompeii verba jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, ut se cum duabus legionibus Gades conferret, naves frumentumque omne ibi contineret: provinciam enim omnem Cæsaris rebus favere cognoverat. In insula, frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur, tamen constituerat, nullam partem belli in Hispaniis relinquere: quod magna esse Pompeii beneficia et magnas clientelas in citeriore provincia sciebat.

Se certis nunciis. Codd. quidam *secretis.*

Perterritos civis Romanos. Alii *perterritis civibus Romanis* subaudito *eos.*

HS. CXC. Lege adverbialiter: centies et nonagies sestertium. *Cellar.* Sestertium continet millé sestertios *(Kaisergroschen). M.* 200 *francs.*

Argenti — milia, i. e. viginti milia librarum argenti pondo, *zwanzig tausend Pfund am Gewicht.* Jam Cellarius laudavit Gronovium de Sestert. 1, 6. et admonuit, libram argenti esse centum drachmas (sic Græci) seu denarios (sic Romani). Denarius s. drachma sunt tres circiter grossi nostri. Add. Perizon. ad Sanctii Minerv. p. 598. *M.* Nostra moneta fere 16 solidos valet vel 78 *centimes.*

Tritici modios. per adpositionem, vel subaudito *ad.* Conf. Afr. 36.

Coegit. Alii *cogit.*

Præsidiaque — reddebat. Hæc verba vulgo post *addicebat* legebantur inepte. Verum ordinem Hotomannus restituit, consentientibus quinque codd. Oudendorpii, in quibus est optimus, Leidensis primus. *M.*

Adversus Rempublicam. Manutius ex Nicasii conjectura reponebat *adv. Pompeium*, male. Qui enim Pompeio fuere contrarii, Reipublicæ contrarii censebantur.

Eorum. Leg. *eorumque. M.* Ea conjunctione hic non est opus, nec boni codd. habent.

Insula. Et hæc dicta est *Gades*, ad ostia Bætis fluminis. v. Cellarii notit. orbis ant. *M.*

Necessariis rebus. In his videtur fuisse seditio militum, Placentiæ orta et feliciter composita, de qua vid. Sueton. Jul. c. 69, et Dio Cass. 41, 26, qui longam orationem, tum a Cæsare dictam, suo operi intulit. Etsi vero tempus ipsum definire non possum, tamen res in ea tempora incidit, de quibus infra cap. 22 extr. dicitur. Volui saltem de ea monere, quia Cæsar plane silentio præteriit. *M.*

Pompeii beneficia. Conf. 1, 29. *M.*

tellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt, ibique naves expediunt, rursusque se ad confligendum animo confirmant et consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus adtribuitur, sinistra Nasidio.

5. Eodem Brutus contendit, aucto navium numero. Nam ad eas, quæ factæ erant Arelate per Cæsarem, captivæ Massiliensium accesserant sex. Has superioribus refecerat diebus atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonæ atque animi adversus eos proficiscitur. Facile erat, ex castris C. Trebonii atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis juventus, quæ in oppido remanserat, omnesque superioris ætatis, cum liberis atque uxoribus publicisque custodiis, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum inmortalium adirent et, ante simulacra projecti, victoriam ab Diis exposcerent: neque erat quisquam omnium, quin in ejus diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam et honesti ex juventute, et cujusque ætatis amplissimi, nominatim evocati atque obsecrati, naves conscenderant; ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent; si superavissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis, de salute urbis confiderent.

6. Commisso prœlio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, et, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe capta, eadem esset belli fortuna patienda. Diductisque nostris paullatim navibus, et artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur et, si quando nostri facultatem nacti ferreis manibus injectis navem religaverant, undique suis

sinum Telonensem ubi nunc bini portus *le bras de S. George* et *l'Evescat*. *Wesselingius* (ad Antonin. itinerar. p. 506). *M.*

Factæ erant. sic codd. Alii *fuerant*.

Arelate. Cf. 1, 36. *M.*

Superior ætas, senectus. *M.* Apul. Metam. 1. *altiorem*, Tertull. Apol. c. 9. *majorem ætatem* dixere.

Diei casu. Sic et c. 14.

Honesti, nobili familia orti. *M.*

Si superavissent. Davis. malebat *sin*, sed noster et alibi *τὸ si* sic usurpat. Ita et Cic. ad Div. 1, 75. *si exploratum, si dubium*. Cf. Horat. Ep. 1, 5, 6. ed. Bentleii. Curtius ad Plin. ep. 1, 3. et ad Sallust. Cat. 52 et 58. Jug. 10. Drakenb. ad Liv. 4, 5.

Commisso prœlio, interea dum committitur prœlium. *M.*

Præceptorum. Sunt adhortationes. de quibus cap. 4. *M.*

Diductisque. Sic Oudend. e codd. et eod. vet. Vulgo *deductisque*.

Ferreis manibus. v. Ind. in *harpago* et *manus*. *M.*

laborantibus succurrebant. Neque vero conjuncti Albicis comminus pugnando deficiebant; neque multum cedebant virtute nostris: simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum multa nostris [de improviso] inprudentibus atque inpeditis vulnera inferebant: conspicatæque naves triremes duæ navem D. Bruti, quæ ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant; sed tantum, re provisa, Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. Illæ adeo graviter inter se incitatæ conflixerunt, ut vehementissime utræque ex concursu laborarent; altera vero præfracto rostro tota conlabefieret. Qua re animum adversa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas inpeditas inpetum faciunt celeriterque ambas deprimunt.

7. Sed Nasidianæ naves nullo usui fuerunt celeriterque pugna excesserunt: non enim has aut conspectus patriæ aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est, ex Massiliensium classe quinque sunt depressæ, quatuor captæ, una cum Nasidianis profugit: quæ omnes citeriorem Hispaniam petiverunt: at ex reliquis una præmissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gratia, quum jam adpropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius ad defensionem urbis reliqua adparare cœperunt.

8. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repen-

Inferebant. Bene sic, ut G. 3, 17. *multitudo — convenerant*. Vid. et H. 6. et Liv. 2, 5. item Gron. ad Liv. 36, 16. Non ergo opus, cum Hotomanno legere *magna vi*.

Insigne Prætoriæ navis fuit vexillum purpureum, interdum et aliud quid. Conf. Scheffer. de milit. nav. p. 175. *M*. Male hic alii *exigui* vel *ex signo*. Locum emendavit Faërnus.

Tantum, re provisa. Alii *tanta re provisa*.

Præfracto rostro. Sic codd. Vulgo *perfracto*. Vossii cod. *prærupto*.

Animum adversa. Oud. e cod. Vulgo *animadversa*.

Conspectus. Alii *respectus*.

Ad cognoscendum. Hæc verba perperam suspecta sunt Davisio.

Sequius. Al. *secius*, quod est idem. Al. *segnius*, non male. *M*.

Est animadversum —. Hoc caput cum nono in Francogallicum sermonem transtulit et illustravit Guischardus in Mémoires critiques et historiques T. 4. p. 104, cum jam antea in Mémoires militaires T. 2. p. 58. eumdem locum tractasset, et tabula æri incisa illustrasset. *M*. Eo nomine illum reprehendit Lo-Looz in Défense du Chevalier Folard. p. 37.

Turrim ex latere, turrim lateritiam. *M*. Bentl. addit *elatiorem*.

tinos incursus humilem parvamque fecerant. Huc se referebant: hinc, si qua major obpresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum et prosequendum hostem procurrebant. Patebat hæc quoquoversus pedes triginta, sed parietum crassitudo pedum quinque: postea vero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita solertia, inventum est magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est.

9. "Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem; "eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extrema "parietum structura tegerentur, ne quid emineret, ubi ignis "hostium adhæresceret. Hanc insuper contignationem, "quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo "adstruxerunt, supraque eum locum duo tigna transversa "injecerunt non longe ab extremis parietibus, quibus sus-"penderent eam contignationem, quæ turri tegimento esset "futura; supraque ea tigna directo transversas trabes inje-"cerunt easque axibus religaverunt. Has trabes paullo "longiores atque eminentiores, quam extremi parietes erat,

Ad contabulationem. In codd. et edd. vet. legitur *id contabulationis caussa*.

Capita tignorum. Sic apud Curt. 4, 2. *caput molis*.

Adhæresceret. Sic Oud. e codd. et edd. pr. Vulgo *inhæresceret*, quod Scal. dedit.

Contignationem laterculo adstruxerunt. Quid hoc sit, non intelligo: suspicor, sensum esse, eos inde ab eo loco, ubi contignatio fuit, rursus imposuisse quoquoversus, et veluti adstruxisse opus lateritium, ut turris fieret altior. Sed, si hic esset sensus, scribere debuisse Cæsar: *ad hanc contignationem* (ibi, ubi est, contignatio) — *lateritium adstruxerunt*. Guischardus sic vertit: *On continuâ à murer, au-dessus de ce plancher tant que la protection des mantelets et des galeries le permit*. Eumdem sensum expressit Wagnerus in versione Germanica. Ergo hi eodem modo, quo ego, ceperunt. Addam lectiones varias. MSS. omnes habent *latericulo*, quod Marclandus in Explicat. vet. auct. p. 268 mutat in *lateritio* (scil. *opere*): quod probo. Optimus codex habet *adstrinxerunt*, non bene: alius *construxerunt*, non male. *M*. Mox sequitur, *ne saxa — lateritium discuterent*, quod probat Marclandum hic verum vidisse. Planior etiam sensus procederet ex Mori *lateritium*. *Opus lateritium* Columella dixit 9, 6.

Quantum — passum est. Sub pluteo et vineis stantes struebant turrim, ut paulo post dicitur. Ergo in tantum potuerunt turrim altiorem struendo facere, in quantum altus erat pluteus et vineæ, quibus struentes tegebantur; sin altius voluissent ædificare, non fuissent tecti pluteo et vineis. *M*.

Suspenderent. Infra synonymum est tollere, *Hinaufschrauben*. *M*. Gall. *pour être les supports de la plateforme*.

Directo, recta linea. *M*.

Axibus (mit Bohlen oder Bretern) religaverunt. Ergo tabulis ligneis trabes illas copulant invicem et figunt. vid. omnino Ind. in *revincire*. *M*. Pro *easque* alii habent *eaque*, ut referatur ad tigna. Loco τοῦ *axibus* alii legunt *asseribus*. *Asses* sunt tabulæ; *asseres* trabes fissæ, quales transversæ in tectis sustinent tegulas. V. c. 2.

Eminentior, quam extremus paries, procurrens s. prominens ultra superficiem parietis. Nam extremus paries est ibi, ubi superficies est. *M*.

" effecerunt, ut esset, ubi tegimenta præpendere possent ad " defendendos ictus ac repellendos, quum inter eam contig- " nationem parietes exstruerentur: eamque contabulationem " summam lateribus lutoque constraverunt, ne quid ignis " hostium nocere posset: centonesque insuper injecerunt, ne " aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut " saxa ex catapultis lateritium discuterent. Storias autem " ex funibus ancorariis tres, in longitudinem parietum " turris, latas quatuor pedes fecerunt, easque ex tribus par- " tibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus cir- " cum turrim præpendentes religaverunt: quod unum genus " tegimenti aliis locis erant experti nullo telo neque tor- " mento transjici posse. Ubi vero ea pars turris, quæ erat " perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium, " pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se " ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere " ac tollere cœperunt: ubi, quantum storiarum demissio " patiebatur, tantum elevabant. Intra hæc tegimenta " abditi atque muniti parietes lateribus exstruebant, rursus- " que alia prehensione, ad ædificandum sibi locum expedie- " bant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur, " tigna item, ut primo, tecta extremis lateribus instruebant, " exque ea contignatione rursus summam contabulationem " storiasque elevabant. Ita tuto ac sine ullo vulnere ac " periculo sex tabulata exstruxerunt, fenestrasque, quibus " in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reli- " querunt."

10. Ubi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt; musculum pedum LX longum, ex materia

Tegimenta, v. c. cilicia, coria. *M.*

Quum inter —. Melius vulgo, *dum*. *M.*

Storia, opus textile vilius, quo humus insternitur. *Matratzen. Decken*. *M.* Gall. *nattes*. V. Ind.

Quæ erat perfecta. Oud. malit *qua*, ut Lovan. et Heinsii.

Per se ipsum. *Par ces mots César marque sans équivoque, que les ressorts qu'on employoit pour l'élévation de la plateforme étoit dans la plateforme même et dans son équilibre*. Guischardus T. 4. pag. 118.

Prehensio, genus machinæ, quo per modum cochleæ tectum vel tignationes sublevantur et adtolluntur. *Cellar*. Codices variant: nam et *pressionibus* habent, quas et ipsas e Vitruvio 10, 8. docent machinationes fuisse ad tollenda et elevanda onera, sive, ut Vossio ad h. l. et Læto in Lex. Vitruviano videtur, hypomochlium. *M.*

Quantum stor. dem. patieb. quanta erat storiarum præpendentium longitudo ad homines inter operandum protegendos. *Clarkius*.

Prehensione. Hic consentiunt codices, nisi quod *prensione* habent, unus etiam corrupte *pensione*. *M.*

Tormenta mittenda. vid. Ind. in *tormentum*. De omni hoc loco conf. Turnebi Advers. 11, 24. *M.* Intellige grandia missilia e tormentis mittenda.

Pedum. Leg. cum aliis *pedes*. *M.* Lipsius emendat *pedum IX*. Pol. 1, 9. Rectius sic omnino.

Materia bip. tigna bipedalia. *M.*

bipedali, quem a turri lateritia ad hostium turrim murumque perducerent, facere instituerunt: cujus musculi hæc erat forma. "Duæ primum trabes in solo æque longæ, distantes "inter se pedes quatuor, conlocantur inque eis columellæ "pedum in altitudinem quinque defiguntur. Has inter se "capreolis molli fastigio conjungunt, ubi tigna, quæ musculi "tegendi caussa ponant, conlocentur. Eo super tigna bipe-"dalia injieiunt eaque laminis clavisque religant. Ad extre-"mum musculi tectum trabesque extremas quadratas regulas, "quatuor patentis digitos, defigunt, quæ lateres, qui super "musculo struantur, contineant. Ita fastigato atque ordi-"natim structo, ut trabes erant in capreolis conlocatæ, late-"ribus lutoque musculus, ut ab igni, qui ex muro jaceretur, "tutus esset, contegitur. Super lateres coria inducuntur, "ne canalibus aqua inmissa lateres diluere posset. Coria "autem, ne rursus igni ac lapidibus conrumpantur, cen-"tonibus conteguntur. Hoc opus omne, tectum vineis, ad "ipsam turrim perficiunt subitoque, inopinantibus hostibus, "machinatione navali, phalangis subjectis, ad turrim hostium "admovent, ut ædificio jungatur."

11. Quo malo perterriti subito oppidani saxa, quam maxima possunt, vectibus promovent præcipitataque muro in

Capreolis. Omnes fere consentiunt, capreolos esse tigna, sic utrimque proclinata versus columnam, ut utrimque nisu ac renisu firment columnam, ne vacillet. Conlegit sententias Lætus in Lexico Vitruv. pag. 19, 20, et Græce dici *συγκύπτας*, post alios monuit. *Molle fastigium* est, leniter proclinatum. *M.*

Regulas, ligna directa, qualia normæ loco fabri admovent parietibus, ut, an linea recta servetur, examinent. Interdum regulæ sunt *die Leisten an der Wand*. *M.* Gall. *des lattes, des listels*. Edd. vet. conrupte hic habent *tegulas*.

Tectum vineis. Ædificantes musculum stant sub vineis. *M.* Oud. potius credit significari, *latens post vineas*. Et sic quoque capiendum locum G. 7, 27. censet ubi *legiones* dicuntur *intra vineas in occulto expeditæ*. Lipsius putabat, posse legi *tecti*.

Phalangæ, s. palangæ, s. *φάλαγγες*, sunt cylindri lignei, subpositi oneri, ut super iis facilius provolvatur (*Walzen*). Plerumque iis usi sunt veteres in navibus e litore deducendis, aut in litus subducendis: unde Hesychio sunt *νεῶν ὑπερείσματα*, et, ut jam alii monuerunt, Julio Polluci in onomast. 7, 190. *τὰ τῶν φαλκῶν ξύλα, οἷς ὑποβληθεῖσιν ἐφέλκονται αἱ νῆες*. Conf. Apollon. Rhod. Argon. 1, 375, 388. et 2, 843. Conf. 3, 40, *subjectis scutulis*. Hinc intelligitur, cur Cæsar dixerit *machinatione navili*, h. e. machinatione, qua vulgo in re nautica uti solent. — Ceterum et hoc et superius caput illustravit Lipsius Poliorc. 1, 4, 9. Musculi figuram Guischardus exhibuit (Mémoires militaires T. 2. p. 58), longe diversam ab ea, quæ in editionibus quibusdam Cæsaris exhibetur, sed haud dubie multo veriorem, Cæsarianæque descriptioni magis congruam. *M.* Phalanges, *rouleaux, cylindres*. Hesychio et Polluci dicuntur etiam *φαλάγγια*. Nonio Marcello 2, 725. *palangæ*, qui eas bene describit. Plura dabit Turnebus Adv. 27, 24.

musculum devolvunt. Ictum firmitas materiæ sustinet; et, quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, mutant consilium; cupas, tæda ac pice refertas, incendunt easque de muro in musculum devolvunt. Involutæ labuntur, delapsæ ab lateribus longuriis furcisque ab opere removentur. Interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri lateritia a nostris telis tormentisque defenditur: hostes ex muro ac turribus submoventur: non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex ea, quæ suberat, turri subductis, repentina ruina pars ejus turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat.

12. Tum hostes, turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati. Deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras universi proripiunt; ad Legatos atque exercitum subplices manus tendunt. Qua nova re oblata, omnis administratio belli consistit, militesque, aversi a prœlio, ad studium audiendi et cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad Legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt; orant, "ut adventus Cæ-"saris exspectetur: captam suam urbem videri, opera per-"fecta, turrem subrutam; itaque a defensione desistere: "nullam exoriri moram posse, quo minus, quum venisset, si "imperata non facerent, ad nutum e vestigio diriperentur. "Docent, si omnino turris concidisset, non posse milites "contineri, quin spe prædæ in urbem inrumperent urbem-"que delerent." Hæc atque ejusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuque pronunciantur.

13. Quibus rebus commoti Legati milites ex opere deducunt, obpugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, adventus

Labuntur, de fastigio. *M.*

Turris rep. — *perculsi*. Hæc omnia absunt a codd. Cujac. Petav. Norvic. Leid. primo, qui est codex optimus. Voss. Lovan. neque temere fieri potuit, ut tam multa a pluribus omitterentur. Et est aliquid tautologiæ in his, *ruina repentina commoti*, et *inopinato malo turbati*. Etiam *direptione perterritus* necessario h. l. erit, metu direptionis inminentis perterritus. Est igitur incertum, an verba hæc, et quidem omnia ac singula, Cæsaris sint. *M.*

Cum infulis. Cf. Tacit. Hist. 1, 66. Liv. 30, 36.

Captam — *videri*. Sic rectius edd. vet. Bentleio judice. Vulg. *videre*.

Opera (machinas et munitiones Cæsariani exercitus) *perfecta*. *M.*

Spe prædæ. Codd. quidam *se prædæ*, unde Heins. ad Sil. Ital. 12. 438. et Oud. arbitrantur leg. *se spe prædæ*.

Hominibus doctis, facundis. *Vossius*. Et quidni aliqua Græcarum literarum adsuetudo (v. ad 1, 29) eos hactenus quoque expoliverit? Cic. pro Flacco 26. *M.*

Cæsaris exspectatur: nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum; ut re confecta, omnes curam et diligentiam remittunt. Cæsar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne gravius permoti milites et defectionis odio et contemtione sui et diutino labore omnes puberes interficerent: quod se facturos minabantur; ægreque tunc sunt retenti, quin oppidum inrumperent, graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur.

14. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt; interjectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita contectaque essent, portis se foras erumpunt, secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormenta flammam conciperent et prius hæc omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animum adverti posset. Nostri, repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, adripiunt: alii ex castris sese incitant; fit in hostis inpetus; sed muro sagittis tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt ibique musculum turrimque lateritiam libere incendunt. Ita multorum mensium labor hostium perfidia, et vi tempestatis, puncto temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die: eamdem nacti tempestatem, majori cum fiducia ad alterum turrem aggeremque eruptione pugnaverunt multumque ignem intulerunt. Sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita, proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem paraverant. Itaque, multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt.

15. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo majore studio militum administrare et reficere instituit. Nam, ubi tantos suos labores et adparatus male cecidisse viderunt, induciisque

Arma contecta. vid. ad B. G. 2, 21. *M.*

Se foras erumpunt. Sic et Virg. G. 4, 368. Cf. et Berger. de nat. pulcr. orat. p. 408. et Drakenb. ad Silium 12, 438.

Tormenta flammam conciperent. Vulgo *tormentaque.* Edd. vet. *acciperent.*

Muro sagittis prohibentur, sagittis, e muro missis. *M.*

Majori. Alii *majorique.*

Superioris temporis contentionem (antiquam fortitudinem) *remiserant* (per aliquot dies). *M.* Ciacc. et Davisius mallent *superiori tempore.* non opus. Sic c. 40. *ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione.*

per scelus violatis suam virtutem inrisui fore perdoluerunt, quod, unde agger omnino conportari posset, nihil erat reliquum: omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis et convectis, " aggerem novi generis atque " inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassi- " tudine, atque eorum murorum contignationem facere insti- " tuerunt, æqua fere latitudine, atque ille congestitius ex " materia fuerat agger. Ubi aut spatium inter muros, aut " inbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponun- " tur, transversaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse " possint: et, quidquid est contignatum, cratibus consterni- " tur cratesque luto integuntur." Sub tecto miles, dextera ac sinistra muro tectus, adversus plutei objectu, operi quæcumque usui sunt, sine periculo subportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum solertia et virtute militum brevi reconcinnatur: portæ, quibus locis videtur, eruptionis caussa in muro relinquuntur.

16. Quod ubi hostes viderunt, ea, quæ diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera et labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset, neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset; eodemque exemplo sentiunt, totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, quum pæne inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur ac tela manu conjicerentur, suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire; parique conditione ex muro ac turribus bellandi data, virtute se nostris adæquare

Latitudine. Plures malunt *altitudine. M.*

Congestitius. Sic Oud. bene e codd. Vulgo *congestus.*

Aut spatium. Legebatur *autem,* sed e codd. et edd. vet. emendandum suasit Clarkius. Conrexit Oud.

Muro tectus. Tò *tectus* abundare statuit Marcland. p. 268. Verum consentientibus codd. abundantia non nocet. Pro *sub tecta* alii *sub texto,* quod placet Grutero.

Adversus, a fronte. *M.*

Reconcinnatur. Recte hoc, quisquis fuerit, reposuit pro vitiosa codicum omnium lectione, quæ est *reconciliatur.* Nam *reconcinnare* in ædificando poni pro resarcire, reficere conlapsa, ex Cic. ad Qu. Fr. 2, 6. jam docuerat Cellarius. Si ergo *ruinosa reconcinnare* dicitur, dici etiam potest *detrimentum reconcinnari,* quia detrimentum h. l. est detrimentum, ruina acceptum *(den Schaden ausbessern). M.* Scal. jam habet *reconcinnatur.* Tò *reconciliatur* metaphoram habet ab amicitia.

Quod ubi. Leid. 2. *Sed ubi.* Verum *quod* nonnunquam eandem vim habet, ut notat Manut. ad h. l.

Aditus ab terra. Male post *aditus* virgula locatur.

Circumiri. Sic codd. Ast edd. vet. *circumveniri,* quod recepit Clarke.

Pæne inædific. — mœnia. Mœnia hostium lateritia (c. 15) ita prope muros urbis Massiliensis structa erant, ut eos fere tangerent. *M.*

non posse intellegunt: ad easdem deditionis conditiones recurrunt.

17. M. Varro in ulteriore Hispania initio, cognitis iis rebus, quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur: "præoccupatum sese "Legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum fide: neces-"situdinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare interce-"dere; neque se ignorare, quod esset officium Legati, qui "fiduciariam operam obtineret, quæ vires suæ, quæ voluntas "erga Cæsarem totius provinciæ." Hæc omnibus ferebat, sermonibus, neque se in ullam partem movebat. Postea vero, quum Cæsarem ad Massiliam detineri cognovit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse conjunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque exspectari et consentire omnem citeriorem provinciam; quæque postea acciderant, de augustiis ad Ilerdam rei frumentariæ, accepit; atque hæc ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat: se quoque ad motum fortunæ movere cœpit.

18. Dilectum habuit tota provincia; legionibus completis duabus, cohortes circiter triginta alarias addidit; frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret; naves longas decem Gaditanis, ut facerent, imperavit; complures præterea in Hispali faciendas curavit; pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit; eo sex cohortes præsidii caussa ex Provincia misit; Caiumque Gallonium, Equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo procurandæ hereditatis caussa venerat, missus a Domitio, oppido Gadi-

M. Varro. Cf. 1, 38. *M.*

Legatione, munere Legati. *M.*

Fiduciariam operam, administrationem belli, sibi creditam ea lege, ut ea rursus cederet, si Imperator eum cedere voluisset. Ita fere Gesnerus in Thes. L. L. Conferri potest Ernesti Clau. Cic. in *fiducia*. Sed res est tralaticia. *M.* Hotomann. et Ciaccon. mallent *fiduc. provinciam*.

Ferebat sermon. Bene sic cod. Ursini. trito sensu, dictitabat, præ se ferebat. Freinsh. in Ind. Curtii vult *serebat*. Codd. alii *referebat*. Dorvillii *inferebat*.

Postea vero, quum. Marcl. p. 268. legit *quam*, ut G. 4, 37. 5, 22 etc.

Detineri. Vascos. editio male dedit *distineri*, quod fluxit in alias.

Magna (auxilia) *esse in spe atque exspectari.* Vulgo *exspectatione* contra codices. *M.*

Inflatius. Exempla vid. in Ind. *M.*

Perscribebat. P. Faber Sem. 1, 21. malit *præscribebat* i. e. ante scribebat. Sic et codd. quidam et edd. vet.

Cohortes alarias. Respice ad 1, 73.

Ut facerent. Glossema videtur Bentleio Et prius *Pompeioque* codex quis pro *Petreioque*.

In Hispali. Sic codd. et sic alibi noster in nominibus urbium. V. not. ad G. 6, 3. et Voss. de construct. c. 46.

Ex fano Herculis. Sacra Herculi, tamquam semper peregrinabundo, extra muros fiebant. Curtius 4, 2, 4. *Cellar.* Conf. c. 21. *M.*

bus præfecit; arma omnia privata ac publica in domum Gallonii contulit; ipse habuit graves in Cæsarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicavit, "adversa Cæsarem prælia "fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium "perfugisse, hæc se certis nunciis, certis auctoribus, com"perisse." Quibus rebus perterritos civis Romanos ejus provinciæ sibi ad Rempublicam administrandam HS. CXC et argenti pondo XX milia, tritici modios CXX milia polliceri coegit. Quas Cæsari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat præsidiaque eo deducebat; et judicia in privatos reddebat; qui verba atque orationem adversus Rempublicam habuissent, eorum bona in publicum addicebat; provinciam omnem in sua et Pompeii verba jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, ut se cum duabus legionibus Gades conferret, naves frumentumque omne ibi contineret: provinciam enim omnem Cæsaris rebus favere cognoverat. In insula, frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur, tamen constituerat, nullam partem belli in Hispaniis relinquere: quod magna esse Pompeii beneficia et magnas clientelas in citeriore provincia sciebat.

Se certis nunciis. Codd. quidam *secretis.*

Perterritos civis Romanos. Alii *perterritis civibus Romanis* subaudito *eos.*

HS. CXC. Lege adverbialiter: centies et nonagies sestertium. *Cellar.* Sestertium continet mille sestertios (*Kaisergroschen*). *M.* 200 *francs.*

Argenti — milia, i. e. viginti milia librarum argenti pondo, *zwanzig tausend Pfund am Gewicht.* Jam Cellarius laudavit Gronovium de Sestert. 1, 6. et admonuit, libram argenti esse centum drachmas (sic Græci) seu denarios (sic Romani). Denarius s. drachma sunt tres circiter grossi nostri. Add. Perizon. ad Sanctii Minerv. p. 598. *M.* Nostra moneta fere 16 solidos valet vel 78 *centimes.*

Tritici modios. per adpositionem, vel subaudito *ad.* Conf. Afr. 36.

Coegit. Alii *cogit.*

Præsidiaque — reddebat. Hæc verba vulgo post *addicebat* legebantur inepte. Verum ordinem Hotomannus restituit, consentientibus quinque codd. Oudendorpii, in quibus est optimus, Leidensis primus. *M.*

Adversus Rempublicam. Manutius ex Nicasii conjectura reponebat *adv. Pompeium*, male. Qui enim Pompeio fuere contrarii, Reipublicæ contrarii censebantur.

Eorum. Leg. *eorumque. M.* Ea conjunctione hic non est opus, nec boni codd. habent.

Insula. Et hæc dicta est *Gades*, ad ostia Bætis fluminis. v. Cellarii notit. orbis ant. *M.*

Necessariis rebus. In his videtur fuisse seditio militum, Placentiæ orta et feliciter composita, de qua vid. Sueton. Jul. c. 69, et Dio Cass. 41, 26, qui longam orationem, tum a Cæsare dictam, suo operi intulit. Etsi vero tempus ipsum definire non possum, tamen res in ea tempora incidit, de quibus infra cap. 22 extr. dicitur. Volui saltem de ea monere, quia Cæsar plane silentio præteriit. *M.*

Pompeii beneficia. Conf. 1, 29. *M.*

tellum Massiliensium; ad Nasidium perveniunt, ibique naves expediunt, rursusque se ad confligendum animo confirmant et consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus adtribuitur, sinistra Nasidio.

5. Eodem Brutus contendit, aucto navium numero. Nam ad eas, quæ factæ erant Arelate per Cæsarem, captivæ Massiliensium accesserant sex. Has superioribus refecerat diebus atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonæ atque animi adversus eos proficiscitur. Facile erat, ex castris C. Trebonii atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis juventus, quæ in oppido remanserat, omnesque superioris ætatis, cum liberis atque uxoribus publicisque custodiis, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum inmortalium adirent et, ante simulacra projecti, victoriam ab Diis exposcerent: neque erat quisquam omnium, quin in ejus diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam et honesti ex juventute, et cujusque ætatis amplissimi, nominatim evocati atque obsecrati, naves conscenderant; ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent; si superavissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis, de salute urbis confiderent.

6. Commisso prœlio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, et, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe capta, eadem esset belli fortuna patienda. Diductisque nostris paullatim navibus, et artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur et, si quando nostri facultatem nacti ferreis manibus injectis navem religaverant, undique suis

finum Telonensem ubi nunc bini portus *le bras de S. George* et *l'Evescat*. *Wesselingius* (ad Antonin. itinerar. p. 506). *M.*

Factæ erant. sic codd. Alii *fuerant.*

Arelate. Cf. 1, 36. *M.*

Superior ætas, senectus. *M.* Apul. Metam. 1. *altiorem*, Tertull. Apol. c. 9. *majorem ætatem* dixere.

Diei casu. Sic et c. 14.

Honesti, nobili familia orti. *M.*

Si superavissent. Davis. malebat *sin*, sed noster et alibi *τὸ si* sic usurpat. Ita et Cic. ad Div. 1, 75. *si exploratum, si dubium.* Cf. Horat. Ep. 1, 5, 6. ed. Bentleii. Curtius ad Plin. ep. 1, 8. et ad Sallust. Cat. 52 et 58. Jug. 10. Drakenb. ad Liv. 4, 5.

Commisso prœlio, interea dum committitur prœlium. *M.*

Præceptorum. Sunt adhortationes. de quibus cap. 4. *M.*

Diductisque. Sic Oudend. e codd. et eod. vet. Vulgo *deductisque.*

Ferreis manibus. v. Ind. in *harpago* et *manus.* *M.*

laborantibus succurrebant. Neque vero conjuncti Albicis comminus pugnando deficiebant; neque multum cedebant virtute nostris: simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum multa nostris [de improviso] inprudentibus atque inpeditis vulnera inferebant: conspicatæque naves triremes duæ navem D. Bruti, quæ ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant; sed tantum, re provisa, Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. Illæ adeo graviter inter se incitatæ conflixerunt, ut vehementissime utræque ex concursu laborarent; altera vero præfracto rostro tota conlabefieret. Qua re animum adversa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas inpeditas inpetum faciunt celeriterque ambas deprimunt.

7. Sed Nasidianæ naves nullo usui fuerunt celeriterque pugna excesserunt: non enim has aut conspectus patriæ aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est, ex Massiliensium classe quinque sunt depressæ, quatuor captæ, una cum Nasidianis profugit: quæ omnes citeriorem Hispaniam petiverunt: at ex reliquis una præmissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gratia, quum jam adpropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius ad defensionem urbis reliqua adparare cœperunt.

8. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repen-

Inferebant. Bene sic, ut G. 3, 17. *multitudo — convenerant*. Vid. et H. 6. et Liv. 2, 5. item Gron. ad Liv. 36, 16. Non ergo opus, cum Hotomanno legere *magna vi*.

Insigne Prætoriæ navis fuit vexillum purpureum, interdum et aliud quid. Conf. Scheffer. de milit. nav. p. 175. *M*. Male hic alii *exigui* vel *ex signo*. Locum emendavit Faërnus.

Tantum, re provisa. Alii *tanta re provisa*.

Præfracto rostro. Sic codd. Vulgo *perfracto*. Vossii cod. *prærupto*.

Animum adversa. Oud. e cod. Vulgo *animadversa*.

Conspectus. Alii *respectus*.

Ad cognoscendum. Hæc verba perperam suspecta sunt Davisio.

Sequius. Al. *secius*, quod est idem. Al. *segnius*, non male. *M*.

Est animadversum —. Hoc caput cum nono in Francogallicum sermonem transtulit et illustravit Guischardus in Mémoires critiques et historiques T. 4. p. 104, cum jam antea in Mémoires militaires T. 2. p. 58. eumdem locum tractasset, et tabula æri incisa illustrasset. *M*. Eo nomine illum reprehendit Lo-Looz in Défense du Chevalier Folard. p. 37.

Turrim ex latere, turrim lateritiam. *M*. Bentl. addit *elatiorem*.

tinos incursus humilem parvamque fecerant. Huc se referebant: hinc, si qua major obpresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum et prosequendum hostem procurrebant. Patebat hæc quoquoversus pedes triginta, sed parietum crassitudo pedum quinque: postea vero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita solertia, inventum est magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est.

9. " Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem; " eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extrema " parietum structura tegerentur, ne quid emineret, ubi ignis " hostium adhæresceret. Hanc insuper contignationem, " quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo " adstruxerunt, supraque eum locum duo tigna transversa " injecerunt non longe ab extremis parietibus, quibus sus- " penderent eam contignationem, quæ turri tegimento esset " futura; supraque ea tigna directo transversas trabes inje- " cerunt easque axibus religaverunt. Has trabes paullo " longiores atque eminentiores, quam extremi parietes erat,

Ad contabulationem. In codd. et edd. vet. legitur *id contabulationis caussa*.

Capita tignorum. Sic apud Curt. 4, 2. *caput molis*.

Adhæresceret. Sic Oud. e codd. et edd. pr. Vulgo *inhæresceret*, quod Scal. dedit.

Contignationem laterculo adstruxerunt. Quid hoc sit, non intelligo: suspicor, sensum esse, eos inde ab eo loco, ubi contignatio fuit, rursus imposuisse quoquoversus, et veluti adstruxisse opus lateritium, ut turris fieret altior. Sed, si hic esset sensus, scribere debuisse Cæsar: *ad hanc contignationem* (ibi, ubi est, contignatio) — *lateritium adstruxerunt*. Guischardus sic vertit: *On continuâ à murer, au-dessus de ce plancher tant que la protection des mantelets et des galeries le permit*. Eumdem sensum expressit Wagnerus in versione Germanica. Ergo hi eodem modo, quo ego, ceperunt. Addam lectiones varias. MSS. omnes habent *latericulo*, quod Marclandus in Explicat. vet. auct. p. 268 mutat in *lateritio* (scil. *opere*): quod probo. Optimus codex habet *adstrinxerunt*, non bene: alius *construxerunt*, non male. *M.* Mox sequitur, *ne saxa — lateritium discuterent*, quod probat Marclandum hic verum vidisse. Planior etiam sensus procederet ex Mori *lateritium*. *Opus lateritium* Columella dixit 9, 6.

Quantum — passum est. Sub pluteo et vineis stantes struebant turrim, ut paulo post dicitur. Ergo in tantum potuerunt turrim altiorem struendo facere, in quantum altus erat pluteus et vineæ, quibus struentes tegebantur; sin altius voluissent ædificare, non fuissent tecti pluteo et vineis. *M.*

Suspenderent. Infra synonymum est tollere, *Hinaufschrauben*. *M.* Gall. *pour être les supports de la plateforme*.

Directo, recta linea. *M.*

Axibus (mit Bohlen oder Bretern) religaverunt. Ergo tabulis ligneis trabes illas copulant invicem et figunt. vid. omnino Ind. in *revincire*. *M.* Pro *easque* alii habent *eaque*, ut referatur ad tigna. Loco τοῦ *axibus* alii legunt *asseribus*. *Asses* sunt tabulæ; *asseres* trabes fissæ, quales transversæ in tectis sustinent tegulas. V. c. 2.

Eminentior, quam extremus paries, procurrens s. prominens ultra superficiem parietis. Nam extremus paries est ibi, ubi superficies est. *M.*

" effecerunt, ut esset, ubi tegimenta præpendere possent ad " defendendos ictus ac repellendos, quum inter eam contig- " nationem parietes exstruerentur: eamque contabulationem " summam lateribus lutoque constraverunt, ne quid ignis " hostium nocere posset: centonesque insuper injecerunt, ne " aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut " saxa ex catapultis lateritium discuterent. Storias autem " ex funibus ancorariis tres, in longitudinem parietum " turris, latas quatuor pedes fecerunt, easque ex tribus par- " tibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus cir- " cum turrim præpendentes religaverunt: quod unum genus " tegimenti aliis locis erant experti nullo telo neque tor- " mento transjici posse. Ubi vero ea pars turris, quæ erat " perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium, " pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se " ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere " ac tollere cœperunt: ubi, quantum storiarum demissio " patiebatur, tantum elevabant. Intra hæc tegimenta " abditi atque muniti parietes lateribus exstruebant, rursus- " que alia prehensione, ad ædificandum sibi locum expedie- " bant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur, " tigna item, ut primo, tecta extremis lateribus instruebant, " exque ea contignatione rursus summam contabulationem " storiasque elevabant. Ita tuto ac sine ullo vulnere ac " periculo sex tabulata exstruxerunt, fenestrasque, quibus " in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reli- " querunt."

10. Ubi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt; musculum pedum LX longum, ex materia

Tegimenta, v. c. cilicia, coria. *M.*

Quum inter —. Melius vulgo, *dum*. *M.*

Storia, opus textile vilius, quo humus insternitur. *Matratzen*. *Decken*, *M.* Gall. *nattes*. V. Ind.

Quæ erat perfecta. Oud. malit *qua*, ut Lovan. et Heinsii.

Per se ipsum. *Par ces mots César marque sans équivoque, que les ressorts qu'on employoit pour l'élévation de la plateforme étoit dans la plateforme même et dans son équilibre*. Guischardus T. 4. pag. 118.

Prehensio, genus machinæ, quo per modum cochleæ tectum vel tignationes sublevantur et adtolluntur. *Cellar*. Codices variant: nam et *pressionibus* habent, quas et ipsas e Vitruvio 10, 8. docent machinationes fuisse ad tollenda et elevanda onera, sive, ut Vossio ad h. l. et Læto in Lex. Vitruviano videtur, hypomochlium. *M.*

Quantum stor. dem. patieb. quanta erat storiarum præpendentium longitudo ad homines inter operandum protegendos. *Clarkius*.

Prehensione. Hic consentiunt codices, nisi quod *prensione* habent, unus etiam conrupte *pensione*. *M.*

Tormenta mittenda. vid. Ind. in *tormentum*. De omni hoc loco conf. Turnebi Advers. 11, 24. *M.* Intellige grandia missilia e tormentis mittenda.

Pedum. Leg. cum aliis *pedes*. *M.* Lipsius emendat *pedum IX*. Pol. 1, 9. Rectius sic omnino.

Materia bip. tigna bipedalia. *M.*

bipedali, quem a turri lateritia ad hostium turrim murumque perducerent, facere instituerunt: cujus musculi hæc erat forma. "Duæ primum trabes in solo æque longæ, distantes "inter se pedes quatuor, conlocantur inque eis columellæ "pedum in altitudinem quinque defiguntur. Has inter se "capreolis molli fastigio conjungunt, ubi tigna, quæ musculi "tegendi caussa ponant, conlocentur. Eo super tigna bipe- "dalia injieiunt eaque laminis clavisque religant. Ad extre- "mum musculi tectum trabesque extremas quadratas regulas, "quatuor patentis digitos, defigunt, quæ lateres, qui super "musculo struantur, contineant. Ita fastigato atque ordi- "natim structo, ut trabes erant in capreolis conlocatæ, late- "ribus lutoque musculus, ut ab igni, qui ex muro jaceretur, "tutus esset, contegitur. Super lateres coria inducuntur, "ne canalibus aqua inmissa lateres diluere posset. Coria "autem, ne rursus igni ac lapidibus conrumpantur, cen- "tonibus conteguntur. Hoc opus omne, tectum vineis, ad "ipsam turrim perficiunt subitoque, inopinantibus hostibus, "machinatione navali, phalangis subjectis, ad turrim hostium "admovent, ut ædificio jungatur."

11. Quo malo perterriti subito oppidani saxa, quam maxima possunt, vectibus promovent præcipitataque muro in

Capreolis. Omnes fere consentiunt, capreolos esse tigna, sic utrimque proclinata versus columnam, ut utrimque nisu ac renisu firment columnam, ne vacillet. Conlegit sententias Lætus in Lexico Vitruv. pag. 19, 20, et Græce dici *συγκύπτας*, post alios monuit. *Molle fastigium* est, leniter proclinatum. *M.*

Regulas, ligna directa, qualia normæ loco fabri admovent parietibus, ut, an linea recta servetur, examinent. Interdum regulæ sunt *die Leisten an der Wand*. *M.* Gall. *des lattes, des listels*. Edd. vet. conrupte hic habent *tegulas*.

Tectum vineis. Ædificantes musculum stant sub vineis. *M.* Oud. potius credit significari, *latens post vineas*. Et sic quoque capiendum locum G. 7, 27. censet ubi *legiones* dicuntur *intra vineas in occulto expeditæ*. Lipsius putabat, posse legi *tecti*.

Phalangæ, s. palangæ, s. *φάλαγγες*, sunt cylindri lignei, subpositi oneri, ut super iis facilius provolvatur (*Walzen*). Plerumque iis usi sunt veteres in navibus e litore deducendis, aut in litus subducendis: unde Hesychio sunt *νεῶν ὑπερείσματα*, et, ut jam alii monuerunt, Julio Polluci in onomast. 7, 190. *τὰ τῶν νεωλκῶν ξύλα, ἐφ' οἷς ὑποβληθεῖσιν ἐφέλκονται αἱ νῆες*. Conf. Apollon. Rhod. Argon. 1, 375, 388. et 2, 843. Conf. 3, 40, *subjectis scutulis*. Hinc intelligitur, cur Cæsar dixerit *machinatione navili*, h. e. machinatione, qua vulgo in re nautica uti solent. — Ceterum et hoc et superius caput illustravit Lipsius Poliorc. 1, 4, 9. Musculi figuram Guischardus exhibuit (Mémoires militaires T. 2. p. 58), longe diversam ab ea, quæ in editionibus quibusdam Cæsaris exhibetur, sed haud dubie multo veriorem, Cæsarianæque descriptioni magis congruam. *M.* Phalanges, *rouleaux, cylindres*. Hesychio et Polluci dicuntur etiam *φαλάγγια*. Nonio Marcello 2, 725. *palangæ*, qui eas bene describit. Plura dabit Turnebus Adv. 27, 24.

musculum devolvunt. Ictum firmitas materiæ sustinet; et, quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, mutant consilium; cupas, tæda ac pice refertas, incendunt easque de muro in musculum devolvunt. Involutæ labuntur, delapsæ ab lateribus longuriis furcisque ab opere removentur. Interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri lateritia a nostris telis tormentisque defenditur: hostes ex muro ac turribus submoventur: non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex ea, quæ suberat, turri subductis, repentina ruina pars ejus turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat.

12. Tum hostes, turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati. Deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras universi proripiunt; ad Legatos atque exercitum subplices manus tendunt. Qua nova re oblata, omnis administratio belli consistit, militesque, aversi a prœlio, ad studium audiendi et cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad Legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt; orant, "ut adventus Cæ-"saris exspectetur: captam suam urbem videri, opera per-"fecta, turrem subrutam; itaque a defensione desistere: "nullam exoriri moram posse, quo minus, quum venisset, si "imperata non facerent, ad nutum e vestigio diriperentur. "Docent, si omnino turris concidisset, non posse milites "contineri, quin spe prædæ in urbem inrumperent urbem-"que delerent." Hæc atque ejusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuque pronunciantur.

13. Quibus rebus commoti Legati milites ex opere deducunt, obpugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, adventus

Labuntur, de fastigio. *M.*

Turris rep. — perculsi. Hæc omnia absunt a codd. Cujac. Petav. Norvic. Leid. primo, qui est codex optimus. Voss. Lovan. neque temere fieri potuit, ut tam multa a pluribus omitterentur. Et est aliquid tautologiæ in his, *ruina repentina commoti*, et *inopinato malo turbati*. Etiam *direptione perterritus* necessario h. l. erit, metu direptionis inminentis perterritus. Est igitur incertum, an verba hæc, et quidem omnia ac singula, Cæsaris sint. *M.*

Cum infulis. Cf. Tacit. Hist. 1, 66. Liv. 30, 36.

Captam — videri. Sic rectius edd. vet. Bentleio judice. Vulg. *videre*.

Opera (machinas et munitiones Cæsariani exercitus) *perfecta*. *M.*

Spe prædæ. Codd. quidam *se prædæ*, unde Heins. ad Sil. Ital. 12. 438. et Oud. arbitrantur leg. *se spe prædæ*.

Hominibus doctis, facundis. *Vossius*. Et quidni aliqua Græcarum literarum adsuetudo (v. ad 1, 29) eos hactenus quoque expoliverit? Cic. pro Flacco 26. *M.*

Cæsaris exspectatur: nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum; ut re confecta, omnes curam et diligentiam remittunt. Cæsar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne gravius permoti milites et defectionis odio et contemtione sui et diutino labore omnes puberes interficerent: quod se facturos minabantur; ægreque tunc sunt retenti, quin oppidum inrumperent, graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur.

14. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt; interjectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita contectaque essent, portis se foras erumpunt, secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormenta flammam conciperent et prius hæc omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animum adverti posset. Nostri, repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, adripiunt: alii ex castris sese incitant; fit in hostis inpetus; sed muro sagittis tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt ibique musculum turrimque lateritiam libere incendunt. Ita multorum mensium labor hostium perfidia, et vi tempestatis, puncto temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die: eamdem nacti tempestatem, majori cum fiducia ad alterum turrem aggeremque eruptione pugnaverunt multumque ignem intulerunt. Sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita, proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem paraverant. Itaque, multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt.

15. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo majore studio militum administrare et reficere instituit. Nam, ubi tantos suos labores et adparatus male cecidisse viderunt, induciisque

Arma contecta. vid. ad B. G. 2, 21. *M.*

Se foras erumpunt. Sic et Virg. G. 4, 368. Cf. et Berger. de nat. pulcr. orat. p. 408. et Drakenb. ad Silium 12, 438.

Tormenta flammam conciperent. Vulgo *tormentaque.* Edd. vet. *acciperent.*

Muro sagittis prohibentur, sagittis, e muro missis. *M.*

Majori. Alii *majorique.*

Superioris temporis contentionem (antiquam fortitudinem) *remiserant* (per aliquot dies). *M.* Ciacc. et Davisius mallent *superiori tempore.* non opus. Sic c. 40. *ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione.*

per scelus violatis suam virtutem inrisui fore perdoluerunt, quod, unde agger omnino conportari posset, nihil erat reliquum: omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis et convectis, "aggerem novi generis atque "inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassi-"tudine, atque eorum murorum contignationem facere insti-"tuerunt, æqua fere latitudine, atque ille congestitius ex "materia fuerat agger. Ubi aut spatium inter muros, aut "inbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponun-"tur, transversaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse "possint: et, quidquid est contignatum, cratibus consterni-"tur cratesque luto integuntur." Sub tecto miles, dextera ac sinistra muro tectus, adversus plutei objectu, operi quæcumque usui sunt, sine periculo subportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum solertia et virtute militum brevi reconcinnatur: portæ, quibus locis videtur, eruptionis caussa in muro relinquuntur.

16. Quod ubi hostes viderunt, ea, quæ diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera et labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset, neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset; eodemque exemplo sentiunt, totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, quum pæne inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur ac tela manu conjicerentur, suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire; parique conditione ex muro ac turribus bellandi data, virtute se nostris adæquare

Latitudine. Plures malunt *altitudine*. *M.*

Congestitius. Sic Oud. bene e codd. Vulgo *congestus*.

Aut spatium. Legebatur *autem*, sed e codd. et edd. vet. emendandum suasit Clarkius. Conrexit Oud.

Muro tectus. Tò *tectus* abundare statuit Marcland. p. 268. Verum consentientibus codd. abundantia non nocet. Pro *sub tecto* alii *sub texto*, quod placet Grutero.

Adversus, a fronte. *M.*

Reconcinnatur. Recte hoc, quisquis fuerit, reposuit pro vitiosa codicum omnium lectione, quæ est *reconciliatur*. Nam *reconcinnare* in ædificando poni pro resarcire, reficere conlapsa, ex Cic. ad Qu. Fr. 2, 6. jam docuerat Cellarius. Si ergo *ruinosa reconcinnare* dicitur, dici etiam potest *detrimentum reconcinnari*, quia detrimentum h. l. est detrimentum, ruina acceptum *(den Schaden ausbessern)*. *M.* Scal. jam habet *reconcinnatur*. Tò *reconciliatur* metaphoram habet ab amicitia.

Quod ubi. Leid. 2. *Sed ubi*. Verum *quod* nonnunquam eandem vim habet, ut notat Manut. ad h. l.

Aditus ab terra. Male post *aditus* virgula locatur.

Circumiri. Sic codd. Ast edd. vet. *circumveniri*, quod recepit Clarke.

Pæne inædific. — mœnia. Mœnia hostium lateritia (c. 15) ita prope muros urbis Massiliensis structa erant, ut eos fere tangerent. *M.*

non posse intellegunt: ad easdem deditionis conditiones recurrunt.

17. M. Varro in ulteriore Hispania initio, cognitis iis rebus, quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur: "præoccupatum sese "Legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum fide: neces-"situdinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare interce-"dere; neque se ignorare, quod esset officium Legati, qui "fiduciariam operam obtineret, quæ vires suæ, quæ voluntas "erga Cæsarem totius provinciæ." Hæc omnibus ferebat, sermonibus, neque se in ullam partem movebat. Postea vero, quum Cæsarem ad Massiliam detineri cognovit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse conjunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque exspectari et consentire omnem citeriorem provinciam; quæque postea acciderant, de augustiis ad Ilerdam rei frumentariæ, acceperit; atque hæc ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat: se quoque ad motum fortunæ movere cœpit.

18. Dilectum habuit tota provincia; legionibus completis duabus, cohortes circiter triginta alarias addidit; frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret; naves longas decem Gaditanis, ut facerent, imperavit; complures præterea in Hispali faciendas curavit; pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit; eo sex cohortes præsidii caussa ex Provincia misit; Caiumque Gallonium, Equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo procurandæ hereditatis caussa venerat, missus a Domitio, oppido Gadi-

M. Varro. Cf. 1, 38. *M.*

Legatione, munere Legati. *M.*

Fiduciariam operam, administrationem belli, sibi creditam ea lege, ut ea rursus cederet, si Imperator cum çedere voluisset. Ita fere Gesnerus in Thes. L. L. Conferri potest Ernesti Clau. Cic. in *fiducia.* Sed res est tralaticia. *M.* Hotomann. et Ciaccon. mallent *fiduc. provinciam.*

Ferebat sermon. Bene sic cod. Ursini. trito sensu, dictitabat, præ se ferebat. Freinsh. in Ind. Curtii vult *serebat.* Codd. alii *referebat.* Dorvillii *inferebat.*

Postea vero, quum. Marcl. p. 268. legit *quam,* ut G. 4, 37. 5, 22 etc.

Detineri. Vascos. editio male dedit *distineri,* quod fluxit in alias.

Magna (auxilia) *esse in spe atque exspectari.* Vulgo *exspectatione* contra codices. *M.*

Inflatius. Exempla vid. in Ind. *M.*

Perscribebat. P. Faber Sem. 1, 21. malit *præscribebat* i. e. ante scribebat. Sic et codd. quidam et edd. vet.

Cohortes alarias. Respice ad 1, 73.

Ut facerent. Glossema videtur Bentleio Et prius *Pompeioque* codex quis pro *Petreioque.*

In Hispali. Sic codd. et sic alibi noster in nominibus urbium. V. not. ad G. 6, 3. et Voss. de construct. c. 46.

Ex fano Herculis. Sacra Herculi, tamquam semper peregrinabundo, extra muros fiebant. Curtius 4, 2, 4. *Cellar.* Conf. c. 21. *M.*

bus præfecit; arma omnia privata ac publica in domum Gallonii contulit; ipse habuit graves in Cæsarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicavit, "adversa Cæsarem prœlia "fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium "perfugisse, hæc se certis nunciis, certis auctoribus, com"perisse." Quibus rebus perterritos civis Romanos ejus provinciæ sibi ad Rempublicam administrandam HS. CXC et argenti pondo XX milia, tritici modios CXX milia polliceri coegit. Quas Cæsari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat præsidiaque eo deducebat; et judicia in privatos reddebat; qui verba atque orationem adversus Rempublicam habuissent, eorum bona in publicum addicebat; provinciam omnem in sua et Pompeii verba jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, ut se cum duabus legionibus Gades conferret, naves frumentumque omne ibi contineret: provinciam enim omnem Cæsaris rebus favere cognoverat. In insula, frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur, tamen constituerat, nullam partem belli in Hispaniis relinquere: quod magna esse Pompeii beneficia et magnas clientelas in citeriore provincia sciebat.

Se certis nunciis. Codd. quidam *secretis.*

Perterritos civis Romanos. Alii *perterritis civibus Romanis* subaudito *eos.*

HS. CXC. Lege adverbialiter: centies et nonagies sestertium. *Cellar.* Sestertium continet mille sestertios (*Kaisergroschen*). *M.* 200 *francs.*

Argenti — milia, i. e. viginti milia librarum argenti pondo, *zwanzig tausend Pfund am Gewicht.* Jam Cellarius laudavit Gronovium de Sestert. 1, 6. et admonuit, libram argenti esse centum drachmas (sic Græci) seu denarios (sic Romani). Denarius s. drachma sunt tres circiter grossi nostri. Add. Perizon. ad Sanctii Minerv. p. 598. *M.* Nostra moneta fere 16 solidos valet vel 78 *centimes.*

Tritici modios. per adpositionem, vel subaudito *ad.* Conf. Afr. 36.

Coegit. Alii *cogit.*

Præsidiaque — reddebat. Hæc verba vulgo post *addicebat* legebantur inepte. Verum ordinem Hotomannus restituit, consentientibus quinque codd. Oudendorpii, in quibus est optimus, Leidensis primus. *M.*

Adversus Rempublicam. Manutius ex Nicasii conjectura reponebat *adv. Pompeium*, male. Qui enim Pompeio fuere contrarii, Reipublicæ contrarii censebantur.

Eorum. Leg. *eorumque. M.* Ea conjunctione hic non est opus, nec boni codd. habent.

Insula. Et hæc dicta est *Gades*, ad ostia Bætis fluminis. v. Cellarii notit. orbis ant. *M.*

Necessariis rebus. In his videtur fuisse seditio militum, Placentiæ orta et feliciter composita, de qua vid. Sueton. Jul. c. 69, et Dio Cass. 41, 26, qui longam orationem, tum a Cæsare dictam, suo operi intulit. Etsi vero tempus ipsum definire non possum, tamen res in ea tempora incidit, de quibus infra cap. 22 extr. dicitur. Volui saltem de ea monere, quia Cæsar plane silentio præteriit. *M.*

Pompeii beneficia. Conf. 1, 29. *M.*

tellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt, ibique naves expediunt, rursusque se ad confligendum animo confirmant et consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus adtribuitur, sinistra Nasidio.

5. Eodem Brutus contendit, aucto navium numero. Nam ad eas, quæ factæ erant Arelate per Cæsarem, captivæ Massiliensium accesserant sex. Has superioribus refecerat diebus atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonæ atque animi adversus eos proficiscitur. Facile erat, ex castris C. Trebonii atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis juventus, quæ in oppido remanserat, omnesque superioris ætatis, cum liberis atque uxoribus publicisque custodiis, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum inmortalium adirent et, ante simulacra projecti, victoriam ab Diis exposcerent: neque erat quisquam omnium, quin in ejus diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam et honesti ex juventute, et cujusque ætatis amplissimi, nominatim evocati atque obsecrati, naves conscenderant; ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent; si superavissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis, de salute urbis confiderent.

6. Commisso prœlio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, et, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe capta, eadem esset belli fortuna patienda. Diductisque nostris paullatim navibus, et artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur et, si quando nostri facultatem nacti ferreis manibus injectis navem religaverant, undique suis

finum Telonensem ubi nunc bini portus *le bras de S. George* et *l'Evescat.* *Wesselingius* (ad Antonin. itinerar. p. 506). *M.*

Factæ erant. sic codd. Alii *fuerant.*

Arelate. Cf. 1, 36. *M.*

Superior ætas, senectus. *M.* Apul. Metam. 1. *altiorem,* Tertull. Apol. c. 9. *majorem ætatem* dixere.

Diei casu. Sic et c. 14.

Honesti, nobili familia orti. *M.*

Si superavissent. Davis. malebat *sin,* sed noster et alibi *τὸ si* sic usurpat. Ita et Cic. ad Div. 1, 75. *si exploratum, si dubium.* Cf. Horat. Ep. 1, 5, 6. ed. Bentleii. Curtius ad Plin. ep. 1, 3. et ad Sallust. Cat. 52 et 58. Jug. 10. Drakenb. ad Liv. 4, 5.

Commisso prœlio, interea dum committitur prœlium. *M.*

Præceptorum. Sunt adhortationes. de quibus cap. 4. *M.*

Diductisque. Sic Oudend. e codd. et eod. vet. Vulgo *deductisque.*

Ferreis manibus. v. Ind. in *harpago* et *manus.* *M.*

laborantibus succurrebant. Neque vero conjuncti Albicis comminus pugnando deficiebant; neque multum cedebant virtute nostris: simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum multa nostris [de improviso] inprudentibus atque inpeditis vulnera inferebant: conspicatæque naves triremes duæ navem D. Bruti, quæ ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant; sed tantum, re provisa, Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. Illæ adeo graviter inter se incitatæ conflixerunt, ut vehementissime utræque ex concursu laborarent; altera vero præfracto rostro tota conlabefieret. Qua re animum adversa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas inpeditas inpetum faciunt celeriterque ambas deprimunt.

7. Sed Nasidianæ naves nullo usui fuerunt celeriterque pugna excesserunt: non enim has aut conspectus patriæ aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est, ex Massiliensium classe quinque sunt depressæ, quatuor captæ, una cum Nasidianis profugit: quæ omnes citeriorem Hispaniam petiverunt: at ex reliquis una præmissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gratia, quum jam adpropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius ad defensionem urbis reliqua adparare cœperunt.

8. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repen-

Inferebant. Bene sic, ut G. 3, 17. *multitudo — convenerant*. Vid. et H. 6. et Liv. 2, 5. item Gron. ad Liv. 36, 16. Non ergo opus, cum Hotomanno legere *magna vi*.

Insigne Prætoriæ navis fuit vexillum purpureum, interdum et aliud quid. Conf. Scheffer. de milit. nav. p. 175. *M*. Male hic alii *exiqui* vel *ex signo*. Locum emendavit Faërnus.

Tantum, re provisa. Alii *tanta re provisa*.

Præfracto rostro. Sic codd. Vulgo *perfracto*. Vossii cod. *prærupto*.

Animum adversa. Oud. e cod. Vulgo *animadversa*.

Conspectus. Alii *respectus*.

Ad cognoscendum. Hæc verba perperam suspecta sunt Davisio.

Sequius. Al. *secius*, quod est idem. Al. *segnius*, non male. *M*.

Est animadversum —. Hoc caput cum nono in Francogallicum sermonem transtulit et illustravit Guischardus in Mémoires critiques et historiques T. 4. p. 104, cum jam antea in Mémoires militaires T. 2. p. 58. eumdem locum tractasset, et tabula æri incisa illustrasset. *M*. Eo nomine illum reprehendit Lo-Looz in Défense du Chevalier Folard. p. 37.

Turrim ex latere, turrim lateritiam. *M*. Bentl. addit *elatiorem*.

tinos incursus humilem parvamque fecerant. Huc se referebant: hinc, si qua major obpresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum et prosequendum hostem procurrebant. Patebat hæc quoquoversus pedes triginta, sed parietum crassitudo pedum quinque: postea vero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita solertia, inventum est magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est.

9. "Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem; " eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extrema " parietum structura tegerentur, ne quid emineret, ubi ignis " hostium adhæresceret. Hanc insuper contignationem, " quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo " adstruxerunt, supraque eum locum duo tigna transversa " injecerunt non longe ab extremis parietibus, quibus sus- " penderent eam contignationem, quæ turri tegimento esset " futura; supraque ea tigna directo transversas trabes inje- " cerunt easque axibus religaverunt. Has trabes paullo " longiores atque eminentiores, quam extremi parietes erat,

Ad contabulationem. In codd. et edd. vet. legitur *id contabulationis caussa*.

Capita tignorum. Sic apud Curt. 4, 2. *caput molis*.

Adhæresceret. Sic Oud. e codd. et edd. pr. Vulgo *inhæresceret*, quod Scal. dedit.

Contignationem laterculo adstruxerunt. Quid hoc sit, non intelligo: suspicor, sensum esse, eos inde ab eo loco, ubi contignatio fuit, rursus imposuisse quoquoversus, et veluti adstruxisse opus lateritium, ut turris fieret altior. Sed, si hic esset sensus, scribere debuisse Cæsar: *ad hanc contignationem* (ibi, ubi est, contignatio) — *lateritium adstruxerunt*. Guischardus sic vertit: *On continuà à murer, au-dessus de ce plancher tant que la protection des mantelets et des galeries le permit*. Eumdem sensum expressit Wagnerus in versione Germanica. Ergo hi eodem modo, quo ego, ceperunt. Addam lectiones varias. MSS. omnes habent *latericulo*, quod Marclandus in Explicat. vet. auct. p. 268 mutat in *lateritio* (scil. *opere*): quod probo. Optimus codex habet *adstrinxerunt*, non bene: alius *construxerunt*, non male. *M*. Mox sequitur, *ne saxa — lateritium discuterent*, quod probat Marclandum hic verum vidisse. Planior etiam sensus procederet ex Mori *lateritium*. *Opus lateritium* Columella dixit 9, 6.

Quantum — passum est. Sub pluteo et vineis stantes struebant turrim, ut paulo post dicitur. Ergo in tantum potuerunt turrim altiorem struendo facere, in quantum altus erat pluteus et vineæ, quibus struentes tegebantur; sin altius voluissent ædificare, non fuissent tecti pluteo et vineis. *M*.

Suspenderent. Infra synonymum est tollere, *Hinaufschrauben*. *M*. Gall. *pour être les supports de la plate-forme*.

Directo, recta linea. *M*.

Axibus (mit Bohlen oder Bretern) religaverunt. Ergo tabulis ligneis trabes illas copulant invicem et figunt. vid. omnino Ind. in *revincire*. *M*. Pro *easque* alii habent *eaque*, ut referatur ad tigna. Loco τοῦ *axibus* alii legunt *asseribus*. *Asses* sunt tabulæ; *asseres* trabes fissæ, quales transversæ in tectis sustinent tegulas. V. c. 2.

Eminentior, quam extremus paries, procurrens s. prominens ultra superficiem parietis. Nam extremus paries est ibi, ubi superficies est. *M*.

"effecerunt, ut esset, ubi tegimenta præpendere possent ad "defendendos ictus ac repellendos, quum inter eam contig-"nationem parietes exstruerentur: eamque contabulationem "summam lateribus lutoque constraverunt, ne quid ignis "hostium nocere posset: centonesque insuper injecerunt, ne "aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut "saxa ex catapultis lateritium discuterent. Storias autem "ex funibus ancorariis tres, in longitudinem parietum "turris, latas quatuor pedes fecerunt, easque ex tribus par-"tibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus cir-"cum turrim præpendentes religaverunt: quod unum genus "tegimenti aliis locis erant experti nullo telo neque tor-"mento transjici posse. Ubi vero ea pars turris, quæ erat "perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium, "pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se "ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere "ac tollere cœperunt: ubi, quantum storiarum demissio "patiebatur, tantum elevabant. Intra hæc tegimenta "abditi atque muniti parietes lateribus exstruebant, rursus-"que alia prehensione, ad ædificandum sibi locum expedie-"bant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur, "tigna item, ut primo, tecta extremis lateribus instruebant, "exque ea contignatione rursus summam contabulationem "storiasque elevabant. Ita tuto ac sine ullo vulnere ac "periculo sex tabulata exstruxerunt, fenestrasque, quibus "in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reli-"querunt."

10. Ubi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt; musculum pedum LX longum, ex materia

Tegimenta, v. c. cilicia, coria. *M.*

Quum inter —. Melius vulgo, *dum*. *M.*

Storia, opus textile vilius, quo humus insternitur. *Matratsen. Decken*, *M.* Gall. *nattes*. V. Ind.

Quæ erat perfecta. Oud. malit *qua*, ut Lovan. et Heinsii.

Per se ipsum. *Par ces mots César marque sans équivoque, que les ressorts qu'on employoit pour l'élévation de la plateforme étoit dans la plateforme même et dans son équilibre*. Guischardus T. 4. pag. 113.

Prehensio, genus machinæ, quo per modum cochleæ tectum vel tignationes sublevantur et adtolluntur. *Cellar*. Codices variant: nam et *pressionibus* habent, quas et ipsas e Vitruvio 10, 8. docent machinationes fuisse ad tollenda et elevanda onera, sive, ut Vossio ad h. l. et Læto in Lex. Vitruviano videtur, hypomochlium. *M.*

Quantum stor. dem. patieb. quanta erat storiarum præpendentium longitudo ad homines inter operandum protegendos. *Clarkius*.

Prehensione. Hic consentiunt codices, nisi quod *prensione* habent, unus etiam conrupte *pensione*. *M.*

Tormenta mittenda. vid. Ind. in *tormentum*. De omni hoc loco conf. Turnebi Advers. 11, 24. *M.* Intellige grandia missilia e tormentis mittenda.

Pedum. Leg. cum aliis *pedes*. *M.* Lipsius emendat *pedum IX*. Pol. 1, 9. Rectius sic omnino.

Materia bip. tigna bipedalia. *M.*

bipedali, quem a turri lateritia ad hostium turrim murumque perducerent, facere instituerunt: cujus musculi hæc erat forma. "Duæ primum trabes in solo æque longæ, distantes "inter se pedes quatuor, conlocantur inque eis columellæ "pedum in altitudinem quinque defiguntur. Has inter se "capreolis molli fastigio conjungunt, ubi tigna, quæ musculi "tegendi caussa ponant, conlocentur. Eo super tigna bipe- "dalia injieiunt eaque laminis clavisque religant. Ad extre- "mum musculi tectum trabesque extremas quadratas regulas, "quatuor patentis digitos, defigunt, quæ lateres, qui super "musculo struantur, contineant. Ita fastigato atque ordi- "natim structo, ut trabes erant in capreolis conlocatæ, late- "ribus lutoque musculus, ut ab igni, qui ex muro jaceretur, "tutus esset, contegitur. Super lateres coria inducuntur, "ne canalibus aqua inmissa lateres diluere posset. Coria "autem, ne rursus igni ac lapidibus conrumpantur, cen- "tonibus conteguntur. Hoc opus omne, tectum vineis, ad "ipsam turrim perficiunt subitoque, inopinantibus hostibus, "machinatione navali, phalangis subjectis, ad turrim hostium "admovent, ut ædificio jungatur."

11. Quo malo perterriti subito oppidani saxa, quam maxima possunt, vectibus promovent præcipitataque muro in

Capreolis. Omnes fere consentiunt, capreolos esse tigna, sic utrimque proclinata versus columnam, ut utrimque nisu ac renisu firment columnam, ne vacillet. Conlegit sententias Lætus in Lexico Vitruv. pag. 19, 20, et Græce dici *συγκύπτας*, post alios monuit. *Molle fastigium* est, leniter proclinatum. *M.*

Regulas, ligna directa, qualia normæ loco fabri admovent parietibus, ut, an linea recta servetur, examinent. Interdum regulæ sunt *die Leisten an der Wand*. *M.* Gall. *des lattes, des listels*. Edd. vet. conrupte hic habent *tegulas*.

Tectum vineis. Ædificantes musculum stant sub vineis. *M.* Oud. potius credit significari, *latens post vineas*. Et sic quoque capiendum locum G. 7, 27. censet ubi *legiones* dicuntur *intra vineas in occulto expeditæ*. Lipsius putabat, posse legi *tecti*.

Phalangæ, s. palangæ, s. *φάλαγγες*, sunt cylindri lignei, subpositi oneri, ut super iis facilius provolvatur (*Walzen*). Plerumque iis usi sunt veteres in navibus e litore deducendis, aut in litus subducendis: unde Hesychio sunt *νεῶν ὑπερείσματα*, et, ut jam alii monuerunt, Julio Polluci in onomast. 7, 190. *τὰ τῶν νεωλκῶν ξύλα, οἷς ὑποβληθεῖσιν ἐφέλκονται αἱ νῆες*. Conf. Apollon. Rhod. Argon. 1, 375, 388. et 2, 843. Conf. 3, 40, *subjectis scutulis*. Hinc intelligitur, cur Cæsar dixerit *machinatione navili*, h. e. machinatione, qua vulgo in re nautica uti solent. — Ceterum et hoc et superius caput illustravit Lipsius Poliorc. 1, 4, 9. Musculi figuram Guischardus exhibuit (Mémoires militaires T. 2. p. 58), longe diversam ab ea, quæ in editionibus quibusdam Cæsaris exhibetur, sed haud dubie multo veriorem, Cæsarianæque descriptioni magis congruam. *M.* Phalanges, *rouleaux, cylindres*. Hesychio et Polluci dicuntur etiam *φαλάγγια*. Nonio Marcello 2, 725. *palangæ*, qui eas bene describit. Plura dabit Turnebus Adv. 27, 24.

musculum devolvunt. Ictum firmitas materiæ sustinet; et, quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, mutant consilium; cupas, tæda ac pice refertas, incendunt easque de muro in musculum devolvunt. Involutæ labuntur, delapsæ ab lateribus longuriis furcisque ab opere removentur. Interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri lateritia a nostris telis tormentisque defenditur: hostes ex muro ac turribus submoventur: non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex ea, quæ suberat, turri subductis, repentina ruina pars ejus turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat.

12. Tum hostes, turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati. Deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras universi proripiunt; ad Legatos atque exercitum subplices manus tendunt. Qua nova re oblata, omnis administratio belli consistit, militesque, aversi a prœlio, ad studium audiendi et cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad Legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt; orant, "ut adventus Cæ"saris exspectetur: captam suam urbem videri, opera per"fecta, turrem subrutam; itaque a defensione desistere: "nullam exoriri moram posse, quo minus, quum venisset, si "imperata non facerent, ad nutum e vestigio diriperentur. "Docent, si omnino turris concidisset, non posse milites "contineri, quin spe prædæ in urbem inrumperent urbem"que delerent." Hæc atque ejusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuque pronunciantur.

13. Quibus rebus commoti Legati milites ex opere deducunt, obpugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, adventus

Labuntur, de fastigio. *M.*

Turris rep. — *perculsi.* Hæc omnia absunt a codd. Cujac. Petav. Norvic. Leid. primo, qui est codex optimus. Voss. Lovan. neque temere fieri potuit, ut tam multa a pluribus omitterentur. Et est aliquid tautologiæ in his, *ruina repentina commoti*, et *inopinato malo turbati*. Etiam *direptione perterritus* necessario h. l. erit, metu direptionis inminentis perterritus. Est igitur incertum, an verba hæc, et quidem omnia ac singula, Cæsaris sint. *M.*

Cum infulis. Cf. Tacit. Hist. 1, 66. Liv. 30, 36.

Captam — *videri.* Sic rectius edd. vet. Bentleio judice. Vulg. *videre.*

Opera (machinas et munitiones Cæsariani exercitus) *perfecta. M.*

Spe prædæ. Codd. quidam *se prædæ*, unde Heins. ad Sil. Ital. 12. 438. et Oud. arbitrantur leg. *se spe prædæ.*

Hominibus doctis, facundis. *Vossius.* Et quidni aliqua Græcarum literarum adsuetudo (v. ad 1, 29) eos hactenus quoque expoliverit? Cic. pro Flacco 26. *M.*

Cæsaris exspectatur: nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum; ut re confecta, omnes curam et diligentiam remittunt. Cæsar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne gravius permoti milites et defectionis odio et contemtione sui et diutino labore omnes puberes interficerent: quod se facturos minabantur; ægreque tunc sunt retenti, quin oppidum inrumperent, graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur.

14. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt; interjectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita contectaque essent, portis se foras erumpunt, secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormenta flammam conciperent et prius hæc omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animum adverti posset. Nostri, repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, adripiunt: alii ex castris sese incitant; fit in hostis inpetus; sed muro sagittis tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt ibique musculum turrimque lateritiam libere incendunt. Ita multorum mensium labor hostium perfidia, et vi tempestatis, puncto temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die: eamdem nacti tempestatem, majori cum fiducia ad alterum turrem aggeremque eruptione pugnaverunt multumque ignem intulerunt. Sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita, proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem paraverant. Itaque, multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt.

15. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo majore studio militum administrare et reficere instituit. Nam, ubi tantos suos labores et adparatus male cecidisse viderunt, induciisque

Arma contecta. vid. ad B. G. 2, 21. *M.*

Se foras erumpunt. Sic et Virg. G. 4, 368. Cf. et Berger. de nat. pulcr. orat. p. 408. et Drakenb. ad Silium 12, 438.

Tormenta flammam conciperent. Vulgo *tormentaque*. Edd. vet. *acciperent*.

Muro sagittis prohibentur, sagittis, e muro missis. *M.*

Majori. Alii *majorique*.

Superioris temporis contentionem (antiquam fortitudinem) *remiserant* (per aliquot dies). *M.* Ciacc. et Davisius mallent *superiori tempore*. non opus. Sic c. 40. *ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione*.

per scelus violatis suam virtutem inrisui fore perdoluerunt, quod, unde agger omnino conportari posset, nihil erat reliquum: omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis et convectis, "aggerem novi generis atque "inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassi"tudine, atque eorum murorum contignationem facere insti"tuerunt, æqua fere latitudine, atque ille congestitius ex "materia fuerat agger. Ubi aut spatium inter muros, aut "inbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponun"tur, transversaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse "possint: et, quidquid est contignatum, cratibus consterni"tur cratesque luto integuntur." Sub tecto miles, dextera ac sinistra muro tectus, adversus plutei objectu, operi quæcumque usui sunt, sine periculo subportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum solertia et virtute militum brevi reconcinnatur: portæ, quibus locis videtur, eruptionis caussa in muro relinquuntur.

16. Quod ubi hostes viderunt, ea, quæ diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera et labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset, neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset; eodemque exemplo sentiunt, totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, quum pæne inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur ac tela manu conjicerentur, suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire; parique conditione ex muro ac turribus bellandi data, virtute se nostris adæquare

Latitudine. Plures malunt *altitudine. M.*

Congestitius. Sic Oud. bene e codd. Vulgo *congestus.*

Aut spatium. Legebatur *autem,* sed e codd. et edd. vet. emendandum suasit Clarkius. Correxit Oud.

Muro tectus. Τὸ *tectus* abundare statuit Marcland. p. 268. Verum consentientibus codd. abundantia non nocet. Pro *sub tecto* alii *sub texto,* quod placet Grutero.

Adversus, a fronte. *M.*

Reconcinnatur. Recte hoc, quisquis fuerit, reposuit pro vitiosa codicum omnium lectione, quæ est *reconciliatur.* Nam *reconcinnare* in ædificando poni pro resarcire, reficere conlapsa, ex Cic. ad Qu. Fr. 2, 6. jam docuerat Cellarius. Si ergo *ruinosa reconcinnare* dicitur, dici etiam potest *detrimentum reconcinnari,* quia detrimentum h. l. est detrimentum, ruina acceptum *(den Schaden ausbessern). M.* Scal. jam habet *reconcinnatur.* Τὸ *reconciliatur* metaphoram habet ab amicitia.

Quod ubi. Leid. 2. *Sed ubi.* Verum *quod* nonnunquam eandem vim habet, ut notat Manut. ad h. l.

Aditus ab terra. Male post *aditus* virgula locatur.

Circumiri. Sic codd. Ast edd. vet. *circumveniri,* quod recepit Clarke.

Pæne inædific. — mœnia. Mœnia hostium lateritia (c. 15) ita prope muros urbis Massiliensis structa erant, ut eos fere tangerent. *M.*

tellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt, ibique naves expediunt, rursusque se ad confligendum animo confirmant et consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus adtribuitur, sinistra Nasidio.

5. Eodem Brutus contendit, aucto navium numero. Nam ad eas, quæ factæ erant Arelate per Cæsarem, captivæ Massiliensium accesserant sex. Has superioribus refecerat diebus atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonæ atque animi adversus eos proficiscitur. Facile erat, ex castris C. Trebonii atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis juventus, quæ in oppido remanserat, omnesque superioris ætatis, cum liberis atque uxoribus publicisque custodiis, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum inmortalium adirent et, ante simulacra projecti, victoriam ab Diis exposcerent: neque erat quisquam omnium, quin in ejus diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam et honesti ex juventute, et cujusque ætatis amplissimi, nominatim evocati atque obsecrati, naves conscenderant; ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent; si superavissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis, de salute urbis confiderent.

6. Commisso prœlio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, et, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe capta, eadem esset belli fortuna patienda. Diductisque nostris paullatim navibus, et artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur et, si quando nostri facultatem nacti ferreis manibus injectis navem religaverant, undique suis

finum Telonensem ubi nunc bini portus *le bras de S. George* et *l'Evescat*. *Wesselingius* (ad Antonin. itinerar. p. 506). *M*.

Factæ erant. sic codd. Alii *fuerant*.

Arelate. Cf. 1, 36. *M*.

Superior ætas, senectus. *M*. Apul. Metam. 1. *altiorem*, Tertull. Apol. c. 9. *majorem ætatem* dixere.

Diei casu. Sic et c. 14.

Honesti, nobili familia orti. *M*.

Si superavissent. Davis. malebat *sin*, sed noster et alibi τὸ *si* sic usurpat. Ita et Cic. ad Div. 1, 75. *si exploratum, si dubium*. Cf. Horat. Ep. 1, 5, 6. ed. Bentleii. Curtius ad Plin. ep. 1, 3. et ad Sallust. Cat. 52 et 58. Jug. 10. Drakenb. ad Liv. 4, 5.

Commisso prœlio, interea dum committitur prœlium. *M*.

Præceptorum. Sunt adhortationes, de quibus cap. 4. *M*.

Diductisque. Sic Oudend. e codd. et eod. vet. Vulgo *deductisque*.

Ferreis manibus. v. Ind. in *harpago* et *manus*. *M*.

laborantibus succurrebant. Neque vero conjuncti Albicis comminus pugnando deficiebant; neque multum cedebant virtute nostris: simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum multa nostris [de improviso] inprudentibus atque inpeditis vulnera inferebant: conspicatæque naves triremes duæ navem D. Bruti, quæ ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant; sed tantum, re provisa, Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. Illæ adeo graviter inter se incitatæ conflixerunt, ut vehementissime utræque ex concursu laborarent; altera vero præfracto rostro tota conlabefieret. Qua re animum adversa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas inpeditas inpetum faciunt celeriterque ambas deprimunt.

7. Sed Nasidianæ naves nullo usui fuerunt celeriterque pugna excesserunt: non enim has aut conspectus patriæ aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est, ex Massiliensium classe quinque sunt depressæ, quatuor captæ, una cum Nasidianis profugit: quæ omnes citeriorem Hispaniam petiverunt: at ex reliquis una præmissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gratia, quum jam adpropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius ad defensionem urbis reliqua adparare cœperunt.

8. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repen-

Inferebant. Bene sic, ut G. 3, 17. *multitudo — convenerant.* Vid. et H. 6. et Liv. 2, 5. item Gron. ad Liv. 36, 16. Non ergo opus, cum Hotomanno legere *magna vi.*

Insigne Prætoriæ navis fuit vexillum purpureum, interdum et aliud quid. Conf. Scheffer. de milit. nav. p. 175. *M.* Male hic alii *exigui* vel *ex signo.* Locum emendavit Faërnus.

Tantum, re provisa. Alii *tanta re provisa.*

Præfracto rostro. Sic codd. Vulgo *perfracto.* Vossii cod. *prærupto.*

Animum adversâ. Oud. e cod. Vulgo *animadversa.*

Conspectus. Alii *respectus.*

Ad cognoscendum. Hæc verba perperam suspecta sunt Davisio.

Sequius. Al. *secius,* quod est idem. Al. *segnius,* non male. *M.*

Est animadversum —. Hoc caput cum nono in Francogallicum sermonem transtulit et illustravit Guischardus in Mémoires critiques et historiques T. 4. p. 104, cum jam antea in Mémoires militaires T. 2. p. 58. eumdem locum tractasset, et tabula æri incisa illustrasset. *M.* Eo nomine illum reprehendit Lo-Looz in Défense du Chevalier Folard. p. 37.

Turrim ex latere, turrim lateritiam. *M.* Bentl. addit *elatiorem.*

tellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt, ibique naves expediunt, rursusque se ad confligendum animo confirmant et consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus adtribuitur, sinistra Nasidio.

5. Eodem Brutus contendit, aucto navium numero. Nam ad eas, quæ factæ erant Arelate per Cæsarem, captivæ Massiliensium accesserant sex. Has superioribus refecerat diebus atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonæ atque animi adversus eos proficiscitur. Facile erat, ex castris C. Trebonii atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis juventus, quæ in oppido remanserat, omnesque superioris ætatis, cum liberis atque uxoribus publicisque custodiis, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum inmortalium adirent et, ante simulacra projecti, victoriam ab Diis exposcerent: neque erat quisquam omnium, quin in ejus diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam et honesti ex juventute, et cujusque ætatis amplissimi, nominatim evocati atque obsecrati, naves conscenderant; ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent; si superavissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis, de salute urbis confiderent.

6. Commisso prœlio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, et, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe capta, eadem esset belli fortuna patienda. Diductisque nostris paullatim navibus, et artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur et, si quando nostri facultatem nacti ferreis manibus injectis navem religaverant, undique suis

finum Telonensem ubi nunc bini portus *le bras de S. George* et *l'Evescat*. *Wesselingius* (ad Antonin. itinerar. p. 506). *M.*

Factæ erant. sic codd. Alii *fuerant*.

Arelate. Cf. 1, 36. *M.*

Superior ætas, senectus. *M.* Apul. Metam. 1. *altiorem*, Tertull. Apol. c. 9. *majorem ætatem* dixere.

Diei casu. Sic et c. 14.

Honesti, nobili familia orti. *M.*

Si superavissent. Davis. malebat *sin*, sed noster et alibi *τὸ si* sic usurpat. Ita et Cic. ad Div. 1, 75. *si exploratum, si dubium*. Cf. Horat. Ep. 1, 5, 6. ed. Bentleii. Curtius ad Plin. ep. 1, 8. et ad Sallust. Cat. 52 et 58. Jug. 10. Drakenb. ad Liv. 4, 5.

Commisso prœlio, interea dum committitur prœlium. *M.*

Præceptorum. Sunt adhortationes. de quibus cap. 4. *M.*

Diductisque. Sic Oudend. e codd. et eod. vet. Vulgo *deductisque*.

Ferreis manibus. v. Ind. in *harpago* et *manus*. *M.*

laborantibus succurrebant. Neque vero conjuncti Albicis comminus pugnando deficiebant; neque multum cedebant virtute nostris: simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum multa nostris [de improviso] inprudentibus atque inpeditis vulnera inferebant: conspicatæque naves triremes duæ navem D. Bruti, quæ ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant; sed tantum, re provisa, Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. Illæ adeo graviter inter se incitatæ conflixerunt, ut vehementissime utræque ex concursu laborarent; altera vero præfracto rostro tota conlabefieret. Qua re animum adversa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas inpeditas inpetum faciunt celeriterque ambas deprimunt.

7. Sed Nasidianæ naves nullo usui fuerunt celeriterque pugna excesserunt: non enim has aut conspectus patriæ aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est, ex Massiliensium classe quinque sunt depressæ, quatuor captæ, una cum Nasidianis profugit: quæ omnes citeriorem Hispaniam petiverunt: at ex reliquis una præmissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gratia, quum jam adpropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius ad defensionem urbis reliqua adparare cœperunt.

8. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repen-

Inferebant. Bene sic, ut G. 3, 17. *multitudo — convenerant*. Vid. et H. 6. et Liv. 2, 5. item Gron. ad Liv. 36, 16. Non ergo opus, cum Hotomanno legere *magna vi*.

Insigne Prætoriæ navis fuit vexillum purpureum, interdum et aliud quid. Conf. Scheffer. de milit. nav. p. 175. *M*. Male hic alii *exiqui* vel *ex signo*. Locum emendavit Faërnus.

Tantum, re provisa. Alii *tanta re provisa*.

Præfracto rostro. Sic codd. Vulgo *perfracto*. Vossii cod. *prærupto*.

Animum adversa. Oud. e cod. Vulgo *animadversa*.

Conspectus. Alii *respectus*.

Ad cognoscendum. Hæc verba perperam suspecta sunt Davisio.

Sequius. Al. *secius*, quod est idem. Al. *segnius*, non male. *M*.

Est animadversum —. Hoc caput cum nono in Francogallicum sermonem transtulit et illustravit Guischardus in Mémoires critiques et historiques T. 4. p. 104, cum jam antea in Mémoires militaires T. 2. p. 58. eumdem locum tractasset, et tabula æri incisa illustrasset. *M*. Eo nomine illum reprehendit Lo-Looz in Défense du Chevalier Folard. p. 37.

Turrim ex latere, turrim lateritiam. *M*. Bentl. addit *elatiorem*.

tinos incursus humilem parvamque fecerant. Huc se referebant: hinc, si qua major obpresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum et prosequendum hostem procurrebant. Patebat hæc quoquoversus pedes triginta, sed parietum crassitudo pedum quinque: postea vero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita solertia, inventum est magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est.

9. " Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem; " eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extrema " parietum structura tegerentur, ne quid emineret, ubi ignis " hostium adhæresceret. Hanc insuper contignationem, " quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo " adstruxerunt, supraque eum locum duo tigna transversa " injecerunt non longe ab extremis parietibus, quibus sus" penderent eam contignationem, quæ turri tegimento esset " futura; supraque ea tigna directo transversas trabes inje" cerunt easque axibus religaverunt. Has trabes paullo " longiores atque eminentiores, quam extremi parietes erat,

Ad contabulationem. In codd. et edd. vet. legitur *id contabulationis caussa.*

Capita tignorum. Sic apud Curt. 4, 2. *caput molis.*

Adhæresceret. Sic Oud. e codd. et edd. pr. Vulgo *inhæresceret,* quod Scal. dedit.

Contignationem laterculo adstruxerunt. Quid hoc sit, non intelligo: suspicor, sensum esse, eos inde ab eo loco, ubi contignatio fuit, rursus imposuisse quoquoversus, et veluti adstruxisse opus lateritium, ut turris fieret altior. Sed, si hic esset sensus, scribere debuisse Cæsar: *ad hanc contignationem* (ibi, ubi est, contignatio) — *lateritium adstruxerunt.* Guischardus sic vertit: *On continua à murer, au-dessus de ce plancher tant que la protection des mantelets et des galeries le permit.* Eumdem sensum expressit Wagnerus in versione Germanica. Ergo hi eodem modo, quo ego, ceperunt. Addam lectiones varias. MSS. omnes habent *latericulo,* quod Marclandus in Explicat. vet. auct. p. 268 mutat in *lateritio* (scil. *opere*): quod probo. Optimus codex habet *adstrinxerunt,* non bene: alius *construxerunt,* non male. *M.* Mox sequitur, *ne saxa — lateritium discuterent,* quod probat Marclandum hic verum vidisse. Planior etiam sensus procederet ex Mori *lateritium.* *Opus lateritium* Columella dixit 9, 6.

Quantum — passum est. Sub pluteo et vineis stantes struebant turrim, ut paulo post dicitur. Ergo in tantum potuerunt turrim altiorem struendo facere, in quantum altus erat pluteus et vineæ, quibus struentes tegebantur; sin altius voluissent ædificare, non fuissent tecti pluteo et vineis. *M.*

Suspenderent. Infra synonymum est tollere, *Hinaufschrauben. M.* Gall. *pour être les supports de la plateforme.*

Directo, recta linea. *M.*

Axibus (mit Bohlen oder Bretern) religaverunt. Ergo tabulis ligneis trabes illas copulant invicem et figunt. vid. omnino Ind. in *revincire. M.* Pro *easque* alii habent *eaque,* ut referatur ad tigna. Loco τοῦ *axibus* alii legunt *asseribus*. *Asses* sunt tabulæ; *asseres* trabes fissæ, quales transversæ in tectis sustinent tegulas. V. c. 2.

Eminentior, quam extremus paries, procurrens s. prominens ultra superficiem parietis. Nam extremus paries est ibi, ubi superficies est. *M.*

"effecerunt, ut esset, ubi tegimenta præpendere possent ad "defendendos ictus ac repellendos, quum inter eam contig- "nationem parietes exstruerentur: eamque contabulationem "summam lateribus lutoque constraverunt, ne quid ignis "hostium nocere posset: centonesque insuper injecerunt, ne "aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut "saxa ex catapultis lateritium discuterent. Storias autem "ex funibus ancorariis tres, in longitudinem parietum "turris, latas quatuor pedes fecerunt, easque ex tribus par- "tibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus cir- "cum turrim præpendentes religaverunt: quod unum genus "tegimenti aliis locis erant experti nullo telo neque tor- "mento transjici posse. Ubi vero ea pars turris, quæ erat "perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium, "pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se "ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere "ac tollere cœperunt: ubi, quantum storiarum demissio "patiebatur, tantum elevabant. Intra hæc tegimenta "abditi atque muniti parietes lateribus exstruebant, rursus- "que alia prehensione, ad ædificandum sibi locum expedie- "bant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur, "tigna item, ut primo, tecta extremis lateribus instruebant, "exque ea contignatione rursus summam contabulationem "storiasque elevabant. Ita tuto ac sine ullo vulnere ac "periculo sex tabulata exstruxerunt, fenestrasque, quibus "in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reli- "querunt."

10. Ubi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt; musculum pedum LX longum, ex materia

Tegimenta, v. c. cilicia, coria. *M.*

Quum inter —. Melius vulgo, *dum.* *M.*

Storia, opus textile vilius, quo humus insternitur. *Matratzen. Decken.* *M.* Gall. *nattes.* V. Ind.

Quæ erat perfecta. Oud. malit *qua*, ut Lovan. et Heinsii.

Per se ipsum. Par ces mots César marque sans équivoque, que les ressorts qu'on employoit pour l'élévation de la plateforme étoit dans la plateforme même et dans son équilibre. Guischardus T. 4. pag. 113.

Prehensio, genus machinæ, quo per modum cochleæ tectum vel tignationes sublevantur et adtolluntur. *Cellar.* Codices variant: nam et *pressionibus* habent, quas et ipsas e Vitruvio 10, 8. docent machinationes fuisse ad tollenda et elevanda onera, sive, ut Vossio ad h. l. et Læto in Lex. Vitruviano videtur, hypomochlium. *M.*

Quantum stor. dem. patieb. quanta erat storiarum præpendentium longitudo ad homines inter operandum protegendos. *Clarkius.*

Prehensione. Hic consentiunt codices, nisi quod *prensione* habent, unus etiam corrupte *pensione.* *M.*

Tormenta mittenda. vid. Ind. in *tormentum.* De omni hoc loco conf. Turnebi Advers. 11, 24. *M.* Intellige grandia missilia e tormentis mittenda.

Pedum. Leg. cum aliis *pedes.* *M.* Lipsius emendat *pedum IX.* Pol. 1, 9. Rectius sic omnino.

Materia bip. tigna bipedalia. *M.*

bipedali, quem a turri lateritia ad hostium turrim murumque perducerent, facere instituerunt: cujus musculi hæc erat forma. "Duæ primum trabes in solo æque longæ, distantes "inter se pedes quatuor, conlocantur inque eis columellæ "pedum in altitudinem quinque defiguntur. Has inter se "capreolis molli fastigio conjungunt, ubi tigna, quæ musculi "tegendi caussa ponant, conlocentur. Eo super tigna bipe-"dalia injiciunt eaque laminis clavisque religant. Ad extre-"mum musculi tectum trabesque extremas quadratas regulas, "quatuor patentis digitos, defigunt, quæ lateres, qui super "musculo struantur, contineant. Ita fastigato atque ordi-"natim structo, ut trabes erant in capreolis conlocatæ, late-"ribus lutoque musculus, ut ab igni, qui ex muro jaceretur, "tutus esset, contegitur. Super lateres coria inducuntur, "ne canalibus aqua inmissa lateres diluere posset. Coria "autem, ne rursus igni ac lapidibus conrumpantur, cen-"tonibus conteguntur. Hoc opus omne, tectum vineis, ad "ipsam turrim perficiunt subitoque, inopinantibus hostibus, "machinatione navali, phalangis subjectis, ad turrim hostium "admovent, ut ædificio jungatur."

11. Quo malo perterriti subito oppidani saxa, quam maxima possunt, vectibus promovent præcipitataque muro in

Capreolis. Omnes fere consentiunt, capreolos esse tigna, sic utrimque proclinata versus columnam, ut utrimque nisu ac renisu firment columnam, ne vacillet. Conlegit sententias Lætus in Lexico Vitruv. pag. 19, 20, et Græce dici *συγκύπτας*, post alios monuit. *Molle fastigium* est, leniter proclinatum. *M.*

Regulas, ligna directa, qualia normæ loco fabri admovent parietibus, ut, an linea recta servetur, examinent. Interdum regulæ sunt *die Leisten an der Wand*. *M.* Gall. *des lattes, des listels*. Edd. vet. conrupte hic habent *tegulas*.

Tectum vineis. Ædificantes musculum stant sub vineis. *M.* Oud. potius credit significari, *latens post vineas*. Et sic quoque capiendum locum G. 7, 27. censet ubi *legiones* dicuntur *intra vineas in occulto expeditæ*. Lipsius putabat, posse legi *tecti*.

Phalangæ, s. palangæ, s. *φάλαγγες*, sunt cylindri lignei, subpositi oneri, ut super iis facilius provolvatur (*Walzen*). Plerumque iis usi sunt veteres in navibus e litore deducendis, aut in litus subducendis: unde Hesychio sunt *νεῶν ὑπερείσματα*, et, ut jam alii monuerunt, Julio Polluci in onomast. 7, 190. *τὰ τῶν νεωλκῶν ξύλα, ὡς ὑποβληθῶσιν ἐφέλκονται αἱ νῆες*. Conf. Apollon. Rhod. Argon. 1, 375, 388. et 2, 843. Conf. 3, 40, *subjectis scutulis*. Hinc intelligitur, cur Cæsar dixerit *machinatione navili*, h. e. machinatione, qua vulgo in re nautica uti solent. — Ceterum et hoc et superius caput illustravit Lipsius Poliorc. 1, 4, 9. Musculi figuram Guischardus exhibuit (Mémoires militaires T. 2. p. 58), longe diversam ab ea, quæ in editionibus quibusdam Cæsaris exhibetur, sed haud dubie multo veriorem, Cæsarianæque descriptioni magis congruam. *M.* Phalanges, *rouleaux, cylindres*. Hesychio et Polluci dicuntur etiam *φαλάγγια*. Nonio Marcello 2, 725. *palangæ*, qui eas bene describit. Plura dabit Turnebus Adv. 27, 24.

musculum devolvunt. Ictum firmitas materiæ sustinet; et, quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, mutant consilium; cupas, tæda ac pice refertas, incendunt easque de muro in musculum devolvunt. Involutæ labuntur, delapsæ ab lateribus longuriis furcisque ab opere removentur. Interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri lateritia a nostris telis tormentisque defenditur: hostes ex muro ac turribus submoventur: non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex ea, quæ suberat, turri subductis, repentina ruina pars ejus turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat.

12. Tum hostes, turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati. Deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras universi proripiunt; ad Legatos atque exercitum supplices manus tendunt. Qua nova re oblata, omnis administratio belli consistit, militesque, aversi a prœlio, ad studium audiendi et cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad Legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt; orant, "ut adventus Cæ-"saris exspectetur: captam suam urbem videri, opera per-"fecta, turrem subrutam; itaque a defensione desistere: "nullam exoriri moram posse, quo minus, quum venisset, si "imperata non facerent, ad nutum e vestigio diriperentur. "Docent, si omnino turris concidisset, non posse milites "contineri, quin spe prædæ in urbem inrumperent urbem-"que delerent." Hæc atque ejusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuque pronunciantur.

13. Quibus rebus commoti Legati milites ex opere deducunt, obpugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, adventus

Labuntur, de fastigio. *M.*

Turris rep. — *perculsi*. Hæc omnia absunt a codd. Cujac. Petav. Norvic. Leid. primo, qui est codex optimus. Voss. Lovan. neque temere fieri potuit, ut tam multa a pluribus omitterentur. Et est aliquid tautologiæ in his, *ruina repentina commoti*, et *inopinato malo turbati*. Etiam *direptione perterritus* necessario h. l. erit, metu direptionis inminentis perterritus. Est igitur incertum, an verba hæc, et quidem omnia ac singula, Cæsaris sint. *M.*

Cum infulis. Cf. Tacit. Hist. 1, 66. Liv. 30, 36.

Captam — *videri*. Sic rectius edd. vet. Bentleio judice. Vulg. *videre*.

Opera (machinas et munitiones Cæsariani exercitus) *perfecta*. *M.*

Spe prædæ. Codd. quidam *se prædæ*, unde Heins. ad Sil. Ital. 12. 438. et Oud. arbitrantur leg. *se spe prædæ*.

Hominibus doctis, facundis. *Vossius*. Et quidni aliqua Græcarum literarum adsuetudo (v. ad 1, 29) eos hactenus quoque expoliverit? Cic. pro Flacco 26. *M.*

Cæsaris exspectatur: nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum; ut re confecta, omnes curam et diligentiam remittunt. Cæsar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne gravius permoti milites et defectionis odio et contemtione sui et diutino labore omnes puberes interficerent: quod se facturos minabantur; ægreque tunc sunt retenti, quin oppidum inrumperent, graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur.

14. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt; interjectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita contectaque essent, portis se foras erumpunt, secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormenta flammam conciperent et prius hæc omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animum adverti posset. Nostri, repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, adripiunt: alii ex castris sese incitant; fit in hostis inpetus; sed muro sagittis tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt ibique musculum turrimque lateritiam libere incendunt. Ita multorum mensium labor hostium perfidia, et vi tempestatis, puncto temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die: eamdem nacti tempestatem, majori cum fiducia ad alterum turrem aggeremque eruptione pugnaverunt multumque ignem intulerunt. Sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita, proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem paraverant. Itaque, multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt.

15. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo majore studio militum administrare et reficere instituit. Nam, ubi tantos suos labores et adparatus male cecidisse viderunt, induciisque

Arma contecta. vid. ad B. G. 2, 21. *M.*

Se foras erumpunt. Sic et Virg. G. 4, 368. Cf. et Berger. de nat. pulcr. orat. p. 408. et Drakenb. ad Silium 12, 438.

Tormenta flammam conciperent. Vulgo *tormentaque*. Edd. vet. *acciperent*.

Muro sagittis prohibentur, sagittis, e muro missis. *M.*

Majori. Alii *majorique*.

Superioris temporis contentionem (antiquam fortitudinem) *remiserant* (per aliquot dies). *M.* Ciacc. et Davisius mallent *superiori tempore*. non opus. Sic c. 40. *ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione*.

per scelus violatis suam virtutem inrisui fore perdoluerunt, quod, unde agger omnino conportari posset, nihil erat reliquum: omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis et convectis, "aggerem novi generis atque "inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassi- "tudine, atque eorum murorum contignationem facere insti- "tuerunt, æqua fere latitudine, atque ille congestitius ex "materia fuerat agger. Ubi aut spatium inter muros, aut "inbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponun- "tur, transversaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse "possint: et, quidquid est contignatum, cratibus consterni- "tur cratesque luto integuntur." Sub tecto miles, dextera ac sinistra muro tectus, adversus plutei objectu, operi quæcumque usui sunt, sine periculo subportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum solertia et virtute militum brevi reconcinnatur: portæ, quibus locis videtur, eruptionis caussa in muro relinquuntur.

16. Quod ubi hostes viderunt, ea, quæ diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera et labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset, neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset; eodemque exemplo sentiunt, totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, quum pæne inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur ac tela manu conjicerentur, suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire; parique conditione ex muro ac turribus bellandi data, virtute se nostris adæquare

Latitudine. Plures malunt *altitudine*. *M*.

Congestitius. Sic Oud. bene e codd. Vulgo *congestus*.

Aut spatium. Legebatur *autem*, sed e codd. et edd. vet. emendandum suasit Clarkius. Conrexit Oud.

Muro tectus. Tò *tectus* abundare statuit Marcland. p. 268. Verum consentientibus codd. abundantia non nocet. Pro *sub tecta* alii *sub texto*, quod placet Grutero.

Adversus, a fronte. *M*.

Reconcinnatur. Recte hoc, quisquis fuerit, reposuit pro vitiosa codicum omnium lectione, quæ est *reconciliatur*. Nam *reconcinnare* in ædificando poni pro resarcire, reficere conlapsa, ex Cic. ad Qu. Fr. 2, 6. jam docuerat Cellarius. Si ergo *ruinosa reconcinnare* dicitur, dici etiam potest *detrimentum reconcinnari*, quia detrimentum h. l. est detrimentum, ruina acceptum *(den Schaden ausbessern)*. *M*. Scal. jam habet *reconcinnatur*. Tò *reconciliatur* metaphoram habet ab amicitia.

Quod ubi. Leid. 2. *Sed ubi*. Verum *quod* nonnunquam eandem vim habet, ut notat Manut. ad h. l.

Aditus ab terra. Male post *aditus* virgula locatur.

Circumiri. Sic codd. Ast edd. vet. *circumveniri*, quod recepit Clarke.

Pæne inædific. — mœnia. Mœnia hostium lateritia (c. 15) ita prope muros urbis Massiliensis structa erant, ut eos fere tangerent. *M*.

Cæsaris exspectatur: nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum; ut re confecta, omnes curam et diligentiam remittunt. Cæsar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne gravius permoti milites et defectionis odio et contemtione sui et diutino labore omnes puberes interficerent: quod se facturos minabantur; ægreque tunc sunt retenti, quin oppidum inrumperent, graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur.

14. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt; interjectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita contectaque essent, portis se foras erumpunt, secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormenta flammam conciperent et prius hæc omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animum adverti posset. Nostri, repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, adripiunt: alii ex castris sese incitant; fit in hostis inpetus; sed muro sagittis tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt ibique musculum turrimque lateritiam libere incendunt. Ita multorum mensium labor hostium perfidia, et vi tempestatis, puncto temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die: eamdem nacti tempestatem, majori cum fiducia ad alterum turrem aggeremque eruptione pugnaverunt multumque ignem intulerunt. Sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita, proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem paraverant. Itaque, multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt.

15. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo majore studio militum administrare et reficere instituit. Nam, ubi tantos suos labores et adparatus male cecidisse viderunt, induciisque

Arma contecta. vid. ad B. G. 2, 21. *M.*

Se foras erumpunt. Sic et Virg. G. 4, 368. Cf. et Berger. de nat. pulcr. orat. p. 408. et Drakenb. ad Silium 12, 438.

Tormenta flammam conciperent. Vulgo *tormentaque.* Edd. vet. *acciperent.*

Muro sagittis prohibentur, sagittis, e muro missis. *M.*

Majori. Alii *majorique.*

Superioris temporis contentionem (antiquam fortitudinem) *remiserant* (per aliquot dies). *M.* Ciacc. et Davisius mallent *superiori tempore.* non opus. Sic c. 40. *ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione.*

per scelus violatis suam virtutem inrisui fore perdoluerunt, quod, unde agger omnino conportari posset, nihil erat reliquum: omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis et convectis, "aggerem novi generis atque "inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassi-"tudine, atque eorum murorum contignationem facere insti-"tuerunt, æqua fere latitudine, atque ille congestitius ex "materia fuerat agger. Ubi aut spatium inter muros, aut "inbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponun-"tur, transversaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse "possint: et, quidquid est contignatum, cratibus consterni-"tur cratesque luto integuntur." Sub tecto miles, dextera ac sinistra muro tectus, adversus plutei objectu, operi quæcumque usui sunt, sine periculo subportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum solertia et virtute militum brevi reconcinnatur: portæ, quibus locis videtur, eruptionis caussa in muro relinquuntur.

16. Quod ubi hostes viderunt, ea, quæ diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera et labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset, neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset; eodemque exemplo sentiunt, totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, quum pæne inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur ac tela manu conjicerentur, suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire; parique conditione ex muro ac turribus bellandi data, virtute se nostris adæquare

Latitudine. Plures malunt *altitudine*. *M.*

Congestitius. Sic Oud. bene e codd. Vulgo *congestus*.

Aut spatium. Legebatur *autem*, sed e codd. et edd. vet. emendandum suasit Clarkius. Conrexit Oud.

Muro tectus. Tò *tectus* abundare statuit Marcland. p. 268. Verum consentientibus codd. abundantia non nocet. Pro *sub tecta* alii *sub texto*, quod placet Grutero.

Adversus, a fronte. *M.*

Reconcinnatur. Recte hoc, quisquis fuerit, reposuit pro vitiosa codicum omnium lectione, quæ est *reconciliatur*. Nam *reconcinnare* in ædificando poni pro resarcire, reficere conlapsa, ex Cic. ad Qu. Fr. 2, 6. jam docuerat Cellarius. Si ergo *ruinosa reconcinnare* dicitur, dici etiam potest *detrimentum reconcinnari*, quia detrimentum h. l. est detrimentum, ruina aoceptum *(den Schaden ausbessern)*. *M.* Scal. jam habet *reconcinnatur*. Tò *reconciliatur* metaphoram habet ab amicitia.

Quod ubi. Leid. 2. *Sed ubi*. Verum *quod* nonnunquam eandem vim habet, ut notat Manut. ad h. l.

Aditus ab terra. Male post *aditus* virgula locatur.

Circumiri. Sic codd. Ast edd. vet. *circumveniri*, quod recepit Clarke.

Pæne inædific. — mœnia. Mœnia hostium lateritia (c. 15) ita prope muros urbis Massiliensis structa erant, ut eos fere tangerent. *M.*

non posse intellegunt: ad easdem deditionis conditiones recurrunt.

17. M. Varro in ulteriore Hispania initio, cognitis iis rebus, quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur: "præoccupatum sese "Legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum fide: neces"situdinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare interce"dere; neque se ignorare, quod esset officium Legati, qui "fiduciariam operam obtineret, quæ vires suæ, quæ voluntas "erga Cæsarem totius provinciæ." Hæc omnibus ferebat, sermonibus, neque se in ullam partem movebat. Postea vero, quum Cæsarem ad Massiliam detineri cognovit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse conjunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque exspectari et consentire omnem citeriorem provinciam; quæque postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariæ, accepit; atque hæc ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat: se quoque ad motum fortunæ movere cœpit.

18. Dilectum habuit tota provincia; legionibus completis duabus, cohortes circiter triginta alarias addidit; frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret; naves longas decem Gaditanis, ut facerent, imperavit; complures præterea in Hispali faciendas curavit; pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit; eo sex cohortes præsidii caussa ex Provincia misit; Caiumque Gallonium, Equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo procurandæ hereditatis caussa venerat, missus a Domitio, oppido Gadi-

M. Varro. Cf. 1, 38. *M.*

Legatione, munere Legati. *M.*

Fiduciariam operam, administrationem belli, sibi creditam ea lege, ut ea rursus cederet, si Imperator eum cedere voluisset. Ita fere Gesnerus in Thes. L. L. Conferri potest Ernesti Clau. Cic. in *fiducia*. Sed res est tralaticia. *M.* Hotomann. et Ciaccon. mallent *fiduc. provinciam*.

Ferebat sermon. Bene sic cod. Ursini. trito sensu, dictitabat, præ se ferebat. Freinsh. in Ind. Curtii vult *serebat*. Codd. alii *referebat*. Dorvillii *inferebat*.

Postea vero, quum. Marcl. p. 268. legit *quam*, ut G. 4, 37. 5, 22 etc.

Detineri. Vascos. editio male dedit *distineri*, quod fluxit in alias.

Magna (auxilia) *esse in spe atque exspectari*. Vulgo *exspectatione* contra codices. *M.*

Inflatius. Exempla vid. in Ind. *M.*

Perscribebat. P. Faber Sem. 1, 21. malit *præscribebat* i. e. ante scribebat. Sic et codd. quidam et edd. vet.

Cohortes alarias. Respice ad 1, 73.

Ut facerent. Glossema videtur Bentleio Et prius *Pompeioque* codex quis pro *Petreioque*.

In Hispali. Sic codd. et sic alibi noster in nominibus urbium. V. not. ad G. 6, 3. et Voss. de construct. c. 46.

Ex fano Herculis. Sacra Herculi, tamquam semper peregrinabundo, extra muros fiebant. Curtius 4, 2, 4. *Cellar*. Conf. c. 21. *M.*

bus præfecit; arma omnia privata ac publica in domum Gallonii contulit; ipse habuit graves in Cæsarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicavit, "adversa Cæsarem prœlia "fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium "perfugisse, hæc se certis nunciis, certis auctoribus, com-"perisse." Quibus rebus perterritos civis Romanos ejus provinciæ sibi ad Rempublicam administrandam HS. CXC et argenti pondo XX milia, tritici modios CXX milia polliceri coegit. Quas Cæsari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat præsidiaque eo deducebat; et judicia in privatos reddebat; qui verba atque orationem adversus Rempublicam habuissent, eorum bona in publicum addicebat; provinciam omnem in sua et Pompeii verba jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, ut se cum duabus legionibus Gades conferret, naves frumentumque omne ibi contineret; provinciam enim omnem Cæsaris rebus favere cognoverat. In insula, frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur, tamen constituerat, nullam partem belli in Hispaniis relinquere: quod magna esse Pompeii beneficia et magnas clientelas in citeriore provincia sciebat.

Se certis nunciis. Codd. quidam *secretis.*

Perterritos civis Romanos. Alii *perterritis civibus Romanis* subaudito *eos.*

HS. CXC. Lege adverbialiter: centies et nonagies sestertium. *Cellar.* Sestertium continet mille sestertios (*Kaisergroschen*). *M.* 200 *francs.*

Argenti — milia, i. e. viginti milia librarum argenti pondo, *zwanzig tausend Pfund am Gewicht.* Jam Cellarius laudavit Gronovium de Sestert. 1, 6. et admonuit, libram argenti esse centum drachmas (sic Græci) seu denarios (sic Romani). Denarius s. drachma sunt tres circiter grossi nostri. Add. Perizon. ad Sanctii Minerv. p. 598. *M.* Nostra moneta fere 16 solidos valet vel 78 *centimes.*

Tritici modios. per adpositionem, vel subaudito *ad.* Conf. Afr. 36.

Coegit. Alii *cogit.*

Præsidiaque — reddebat. Hæc verba vulgo post *addicebat* legebantur inepte. Verum ordinem Hotomannus restituit, consentientibus quinque codd. Oudendorpii, in quibus est optimus, Leidensis primus. *M.*

Adversus Rempublicam. Manutius ex Nicasii conjectura reponebat *adv. Pompeium*, male. Qui enim Pompeio fuere contrarii, Reipublicæ contrarii censebantur.

Eorum. Leg. *eorumque. M.* Ea conjunctione hic non est opus, nec boni codd. habent.

Insula. Et hæc dicta est *Gades*, ad ostia Bætis fluminis. v. Cellarii notit. orbis ant. *M.*

Necessariis rebus. In his videtur fuisse seditio militum, Placentiæ orta et feliciter composita, de qua vid. Sueton. Jul. c. 69, et Dio Cass. 41, 26, qui longam orationem, tum a Cæsare dictam, suo operi intulit. Etsi vero tempus ipsum definire non possum, tamen res in ea tempora incidit, de quibus infra cap. 22 extr. dicitur. Volui saltem de ea monere, quia Cæsar plane silentio præteriit. *M.*

Pompeii beneficia. Conf. 1, 29. *M.*

19. Itaque, duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio, Tribuno plebis, ipse cum sexcentis equitibus magnis itineribus progreditur edictumque præmittit, ad quam diem Magistratus principesque omnium civitatum sibi esse præsto Cordubæ vellet. Quo edicto tota provincia pervulgato, nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret; nullusve civis Romanus paullo notior, quin ad statutum diem conveniret. Simul ipse Cordubæ conventus per se portas Varroni clausit, custodias vigiliasque in turribus muroque disposuit. Cohortes duas, quæ colonicæ adpellabantur, quum eo casu venissent, tuendi oppidi caussa apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ est longe firmissima totius provinciæ civitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus a Varrone præsidio, per se cohortes ejecit portasque præclusit.

20. Hoc vero magis properare Varro, ut cum legionibus quam primum Gadis contenderet, ne itinere aut transjectu intercluderetur: tanta ac tam secunda in Cæsarem voluntas provinciæ reperiebatur. Progresso ei paullo longius litteræ a Gadibus redduntur, simul atque sit cognitum de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cum Tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex oppido

Cordubam mitteret. Codd. quidam *Cordubæ*. Sic et cod. quidam C. 3, 100. *Brundisio venit*. et 103. *Romæ adlatæ*. V. Oud. Recte tamen ista vitiosa videntur Bentleio.

Ad diem. Alii codd. et edd. *ad statutum diem*. In talibus non definiri potest, quid quovis loco scriptor posuerit. Hujusmodi varietates passim enoto, ut tirones agnoscant, non semper posse sententiam præcidi. *M*. Cellarius bene recepit *statutum*. Sequor. Amat noster plene loqui.

Conventus. vid. Ind. *M*.

Colonicæ. Cellarius interpretatur, *quæ in coloniis conscriptæ erant*: Vossius vero (ad B. C. 1, 75) *quæ colonis* (vid. Ind.) *et servis constabant*, et eodem sensu dictam putat c. 20 vernaculam cohortem Malim Cellarium sequi. *M*. Varro R. R. 1, 2. *leges colonicas* dicit et Suet. Aug. 46. *Decuriones colonicos*.

Adpellabantur. alii *adpellantur*.

Carmonenses. Carmonem Strabo L. 1. pag. 141. jungit Obulconi, Antonini itin. Astigi.

Deductis tribus — præsidio. Edd. vet. legunt *deductis tribus coh. positis in arce oppidi a Varrone præsidio*. ubi *deductis* est detractis, exceptis. Oud. et sic in vulgato vocem *deductis* intelligit; contra Ciacconius accipit pro introductis, inpositis. Locum parum sanus esse videtur. Ego sic locum intelligo. Quum prius tres cohortes essent introductæ, eas cohortes ejecit. Eo sensu sumitur *deducere* et c. 18.

Ejecit — præclusit. Dicendum erat *ejecerunt — præcluserunt*. Sed referuntur verba ad *civitas*. Servius ad Æn. 1, 21. *Quotiescunque nomina singularis et pluralis numeri connectuntur, viciniori respondemus*. Contraria constructio est C. 3, 81.

Reperiebatur. Sic codd. et edd. vet. bene distinguunt, puncto posito, quod revocavit Clarkius. Ciaccon. et Faërnus legebant *voluntate*, sublato verbo *reperiebatur*. Eos male secutus est Scaliger.

Tribuni cohortium minores videntur, quam illi sex in quavis legione, qui eam alternis vicibus regebant. Plinius Epp. 3, 9, 18 de Prisco dicit:

expellerent, urbem insulamque Cæsari servarent. Hoc inito consilio, denunciavisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus; si id non fecisset, sibi consilium capturos: hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex duabus legionibus, quæ vernacula adpellabatur, ex castris Varronis, adstante et inspectante ipso, signa sustulit seseque Hispalin recepit atque in foro et porticibus sine maleficio consedit. Quod factum adeo ejus conventus cives Romani comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, quum, itinere converso, sese Italicam venturum promisisset, certior ab suis factus est, præclusas esse portas. Tum vero, omni interclusus itinere, ad Cæsarem mittit, paratum se esse, legionem, cui jusserit, transdere. Ille ad eum Sex. Cæsarem mittit atque huic transdi jubet. Transdita legione, Varro Cordubam ad Cæsarem venit: relatis ad eum publicis cum fide rationibus, quod penes eum est pecuniæ, transdit et, quod ubique habeat frumenti ac navium, ostendit.

21. Cæsar, concione habita Cordubæ, omnibus generatim gratias agit: civibus Romanis, quod oppidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod præsidia expulissent; Gaditanis, quod conatus adversariorum infregissent seseque in libertatem vindicassent; Tribunis militum Centurionibusque, qui eo præsidii caussa venerant, quod eorum consilia sua virtute confirmassent: pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit; bona restituit iis, quos liberius locutos ac pœnam tulisse cognoverat: tributis quibusdam publicis privatisque præmiis, reliquos in

qui Tribunus cohortium sub Classico fuerat. Conf. Lips. de milit. Rom. 2, 9. *Cellar*. Addi potest Vegetius de re milit. 2, 12, ubi legionem dicit decem cohortes habere: primæ Tribunum præesse; reliquas a Tribunis, vel a Præpositis regi. *M*. Vegetius 2, 7, clare distinguit *Tribunos majores a minoribus*. *Tribuni cohortium* frequenter comparent in lapidibus. V. Gruteri Indicem.

Sibi consilium capturos. Ciaccon. et Faërnus *se sibi* Sed v. not. ad G. 2, 30.

Vernacula. An, quæ constat indigenis? ut adeo distinguatur a colonica legione, de qua c. 19. *M*. Paullo aliter *vernacula multitudo* apud Tacitum Ann. 1, 31. constans e vernis, libertinis et similibus. Mox alii *adpellatur*.

Hispalin. Alii *in Hispalin*.

Conventus. vid. Ind. *M*.

Italicam. De hac v. Wessel. ad Antonini itiner. p. 413.

Generatim. vid. Ind. *M*.

Hispanis. Carmonensibus. c. 19.

Quas erant — polliciti. Codd. quidam passive: *quæ erant in p. V. a. civibus R. pollicitæ*.

Polliciti. vid. c. 18. Ibidem est de his, qui liberius locuti erant. *M*.

Ac pœnam tul. Sic bene codd. quidam. Vulgo *hanc*. parum clare. De pœna v. c. 18.

Cognoverat: tributis. Sic bene distinxit Clarke. prius distinctio major posita post *præmiis*.

posterum bona spe complet, biduumque Cordubæ commoratus Gadis proficiscitur: pecunias monumentaque, quæ ex fano Herculis conlata erant in privatam domum, referri in templum jubet: provinciæ Q. Cassium præficit, huic quatuor legiones adtribuit: ipse iis navibus, quas M. Varro, quasque Gaditani jussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius fere citerioris provinciæ legationes Cæsaris adventum exspectabant. Eadem ratione privatim ac publice quibusdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit pedibusque Narbonem atque inde Massiliam pervenit: ibi, legem de Dictatore latam seseque Dictatorem dictum a M. Lepido Prætore, cognoscit.

22. Massilienses, omnibus defessi malis, rei frumentariæ ad summam inopiam adducti, bis prœlio navali superati, crebris eruptionibus fusi, gravi etiam pestilentia conflictati ex diutina conclusione et mutatione victus, (panico enim vetere atque hordeo conrupto omnes alebantur, quod, ad hujusmodi casus antiquitus paratum, in publicum contulerant) dejecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis provinciarum et exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse cognoverant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, navibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus suis adtribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatæ naves, quæ jussu Bruti consuetudine quotidiana ad portum excubabant, sublatis ancoris, sequi cœperunt. Ex iis unum ipsius navigium contendit et fugere perseveravit auxilioque tempestatis ex conspectu abiit; duo, perterrita concursu nostrarum navium, sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt; navis ex portu navalibusque educunt; pecuniam ex publico transdunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine

Monumentaque. Supra cap. 18. dixit *ornamenta*.

Classem. Appian. Civ. 2, 43. p. 454. Dio Cass. 41, 24. *M.*

Quibusdam civit. Alii *quibusque*.

Habitis honoribus. In his fuit jus civitatis, quod Cæsar omnibus Gaditanis concessit. Dio Cass. d. l. *M.*

A Lepido Prætore. Hoc ergo, quod Prætor Dictatorem dixit, a more majorum abhorrens fuit. Dio Cass. 41, 36. Appian. Civ. 2, 48. p. 457. *M.*

Massilienses. Redit ad cap. 15. *M.*

Panico. Describitur a Plinio 18, 7 (10). Cf. et Salmas. in Solin. p. 89 et 516. *vilius frumenti genus et minuti grani.* V. Ind.

Sine fraude. Cf. c. 14. *M.*

Jussu Bruti. alii *missu*.

Contendit et f. pers. contento cursu fugere pers. *M.*

Pro nomine et vetustate, propter antiquam gloriam et famam. Dio Cass. 41, 25 narrat, Cæsarem Massiliensibus, omnibus aliis ademtis, unam libertatem reliquisse, quia Pompeius Phocæam, e qua civitate Massiliam colonia deducta erat, libertate

et vetustate, quam pro meritis in se civitatis, conservans, duas ibi legiones præsidio relinquit, cæteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficiscitur.

23. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, et jam ab initio copias P. Attii Vari despiciens, duas legiones ex quatuor, quas a Cæsare acceperat, et quingentos equites transportabat; biduoque et noctibus tribus navigatione consumtis, adpulit ad eum locum, qui adpellatur Aquilaria. Hic locus abest a Clupeis passuum XXII milia, habetque non incommodam æstate stationem et duobus eminentibus promontoriis continetur. Hujus adventum L. Cæsar filius cum decem longis navibus ad Clupeam præstolans, quas naves Uticæ, ex prædonum bello subductas, P. Attius reficiendas hujus belli caussa curaverat, veritusque navium multitudinem ex alto refugerat, adpulsaque ad proximum littus trireme constrata et in littore relicta, pedibus Adrumetum profugerat: (id oppidum C. Confidius Longus unius legionis præsidio tuebatur:) reliquæ Cæsaris naves ejus fuga Adrumetum se receperunt. Hanc secutus M. Rufus Quæstor navibus duodecim, quas præsidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam in littore relictam navem conspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionem cum classe redit.

24. Curio Marcum Uticam navibus præmittit: ipse eodem

donaverat. Ibi Fabricius Cic. Philipp. 8, 6, contulit. *M.* Edd. vet. *pro nomine vetustatis.*

Ad urbem proficiscitur. Ibi Dictaturum suspecit, nuper ei decretam. c. 21. Quæ autem eo tempore egit, ea infra 3, 1 tradentur. *M.*

Curio. De hoc et Varo cf. 1, 31. *M.*

Duas legiones. Cf dicta ad 1, 30.

Biduo et noctibus tribus. Sic et Plin. 14, 22 (28), ne quis cum Ciacconio argutetur.

Aquilaria. Hujus nulla alibi mentio. *Cellar.* Aliis *Anguillaria.* forsan rectius sic, et videtur a lucrosa anguillarum captura sic dicta. Cf. Schol. ad Lucan. 4, 585. et ibi Burmannum.

A Clupeis. sitis ad Mercurii promontorium, a Carthagine in ortum æstivum. Liv. 27, 27. 29, 32. *Cellar.* Ciacc. volebat *a Clupea,* ut est apud Liv. sed v. Gronov. ad Liv. 9, 19. Græcis dicitur Ἀσπίς.

Æstate. hoc omittendum putat Scalig. cum aliis, invitis codd. Incommoda statio potest esse hieme.

Duobus promontoriis, Apollinis et Mercurii, quorum hoc nunc *Cap Bon* ab oriente, illud *Cap Zibeeb (Zebib)* ab occidente sinum claudit. *Heynius* (ad Virg. Æn. 1. Excurs. 6. p. 113). *M.*

L. Cæsar filius. De hoc, et ejus patre vid. 1. 8. *M.*

Profugerat. Alii *perfugerat.*

Ejus fuga. Intelligitur vulgo de Cæsaris fuga. Negat Jurinius et delet *ejus,* ut de fuga navium intelligatur. Tum pro *Hanc* legit *Hunc* scil. Cæsarem. Sic et Davis. aliique.

Remulco. v. Ind. Cf. Isidor. 19, 4. Originem Græci servant in ῥυμουλκεῖν. Cf. Polyb. 1, 27. Hinc et ap. Ammian. Marc. 18, 5. scribitur *rymulcus.*

Uticam. Hæc tum caput regionis, deleta Carthagine.

Navibus. Sic et 1, 31. et mox

cum exercitu proficiscitur, biduique iter progressus, ad flumen Bagradam pervenit: ibi C. Caninium Rebilum Legatum cum legionibus relinquit; ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana, quod is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est jugum directum, eminens in mare, utraque ex parte præruptum atque asperum, sed tamen paullo leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Uticam vergit. Abest directo itinere ab Utica paullo amplius passuum mile. Sed hoc itinere est fons, quo mare succedit longius, lateque is locus restagnat: quem si qui vitare voluerit, sex milium circuitu in oppidum perveniet.

25. Hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro oppidoque conjuncta, ad portam, quæ adpellatur Bellica, admodum munita natura loci: una ex parte ipso oppido Utica, altera a theatro, quod est ante oppidum, substructionibus ejus operis maximis aditu ad castra difficili et angusto. Simul animadvertit, multa undique portari atque agi plenissimis viis, quæ repentini tumultus timore ex agris in urbem conferantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet atque haberet loco prædæ. Eodemque tempore his rebus subsidio sexcenti equites Numidæ ex oppido peditesque quadringenti mittuntur a Varo, quos auxilii caussa Rex Juba paucis diebus ante Uticam miserat. Huic et paternum hospitium cum Pompeio et simultas cum Curione intercedebat; quod Tribunus plebis legem promulgaverat, qua lege regnum Jubæ publicaverat. Concurrunt equites inter se, neque vero primum inpetum nostrorum Numidæ ferre potuerunt; sed, interfectis circiter CXX, reliqui se in castra ad oppidum rece-

c. 23. Excidisse *cum* post *Uticam* putat Jurinius, itemque *longis*. Cf. c. 25.

Castra Corneliana. Non sunt castra, quæ aliquis Cornelius illo tempore iis in locis posuit; sed est locus, qui in memoriam castrorum, a Scipione in bellis Punicis ibi positorum, nomen castrorum Cornelianorum habuit. vid. Cellarii notit. orbis 4, 4, 54. Conf. infra cap. 30 et 37. Appiano Civ. 2. p. 455. est ὁ χάραξ ὁ Σκιπίωνος. *M*. Alias *Cornelia*, ut apud Plinium 5, 4. Melam. 1, 7. Ptolem. 4, 3. Κορνηλίου παρεμβολήν. vocat Orosius 4, 22. *majoris Africani castra*.

Fons. Hunc Afri veneno infecerunt, Curionisque exercitui haud leve damnum adtulerunt. Appianus d. l. *M*. Rubenius in Electis 1, 35. vult *pons*, *quod m. s.* perperam.

Succedit, exuberans expanditur. vid. Ind. *M*. Additur *longius*, *lateque*. Sic codd. et edd. vet. Male Scal. *longe lateque*. Tò *late* legitur sic etiam C. 3, 111. *late tueri*. Nostro loco non nemo reponit *alte*. frustra.

Porta — Bellica. Freinshem. ad Curt. 3, 3, 16. *Beli portam* fuisse credit. ut apud Herod. 3, 155 et 158 *portæ Bèlides* Babylone.

Theatro. In MSS. meis omnibus est *a theatro*. Recte, ut sit *aditus a theatro*. Hæc Oud. *M*. Recepi.

Conferantur. Immo, *conferebantur*: et sic edd. vulg. *M*. Oud. e codd. prætulit *conferantur*.

Publicaverat. Dio Cass. 41, 41. *M*.

perunt. Interim, adventu longarum navium, Curio pronunciare onerariis navibus jubet, quæ stabant ad Uticam numero circiter ducentæ, “se in hostium habiturum loco, qui non ex “vestigio ad castra Corneliana vela direxisset.” Qua pronunciatione facta, temporis puncto, sublatis ancoris, omnes Uticam relinquunt et, quo imperatum est, transeunt: quæ res omnium rerum copia complevit exercitum.

26. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit atque universi exercitus conclamatione Imperator adpellatur: posteroque die Uticam exercitum ducit et prope oppidum castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum peditumque, ab Rege missa, Uticam venire: eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur, et vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Novitate rei Curio permotus, præmittit equites, qui primum inpetum sustineant ac morentur: ipse, celeriter ab opere deductis legionibus, aciem instruit: equites committunt prœlium: et prius, quam plane legiones explicari et consistere possent, tota auxilia Regis, inpedita ac perturbata, quod nullo ordine et sine timore iter fecerant, in fugam se conjiciunt: equitatuque omni fere incolumi, quod se per littora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt.

27. Proxima nocte Centuriones Marsi duo ex castris Curionis cum manipularibus suis duobus et viginti ad Attium Varum perfugiunt. Hi seu vere, quam habuerant, opinionem ad eum perferunt, sive etiam auribus Vari serviunt, (nam quæ volumus, et credimus libenter; et, quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) confirmant quidem certe, totius exercitus animos alienos esse a Curione: maxime opus esse, in conspectum exercitum venire et conloquendi dari

Pronunciare. Sic codd. et noster etiam G. 2, 5.

Recepit. Sic codd. Al. *recipit.*

Imperator. Solet Dux, victoria parta, ab exercitu Imperator salutari, hoc est, nomen *Imperator* additur nunc nomini Ducis, estque titulus, quem vulgo dicimus, honorificus, neque tali tempore significat simpliciter eum, qui exercitui cum imperio præest. Appianus Civ. 2, 44. p. 455. de hac ipsa re hæc scripsit: *Ἔστι τιμὴ τοῖς στρατηγοῖς τόδε τὸ προσαγόρευμα (Αὐτοκράτωρ) παρὰ τῶν στρατῶν, καθάπερ αὐτοῖς ἐπιμαρτυρούντων, ἀξίους σφῶν αὐτοκράτορας εἶναι. Καὶ τήνδε τὴν τιμὴν οἱ στρατηγοὶ πάλαι μὲν ἐπὶ πᾶσι τοῖς μεγίστοις ἔργοις προσίεντο· νῦν δὲ ὅρον εἶναι τῇδε τῇ εὐφημίᾳ πυνθάνομαι, τὸ μυρίους πεσεῖν.* Vanissimus ergo fuit Curio, qui, paucis interfectis, tanto honore se ornari passus est. Cf. 3, 31. *M.*

Vestigio temporis. Consensu plurium codd. *τὸ ex* præmissum sustulit Oud. V. hujus notata ad G. 4, 5. Cicero etiam in Pisonem c. 9. *eodem et loci vestigio et temporis.*

Ad eum perferunt. Sic codd. et edd. vet. plene. Vulgo deest *ad eum.*

In conspectum. Oud. in ed. poster. dedit *in conspectu,* quod in codd. multis et edd. vet. legitur. Mihi persuasum

facultatem. Qua opinione adductus Varus, postero die mane legiones ex castris educit: facit idem Curio atque, una valle non magna interjecta, suas uterque copias instruit.

28. Erat in exercitu Vari Sex. Quinctilius Varus, quem fuisse Corfinii, supra demonstratum est. Hic, dimissus a Cæsare, in Africam venerat; legionesque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar; adeo ut, paucis mutatis Centurionibus, iidem ordines manipulique constarent. Hanc nactus adpellationis caussam Quinctilius, circumire aciem Curionis atque obsecrare milites coepit, "ne primi sacramenti, quod apud Domitium atque "apud se Quæstorem dixissent, memoriam deponerent; neu "contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna "eademque in obsidione perpessi; neu pro iis pugnarent, a "quibus contumelia perfugæ adpellarentur. His pauca ad "spem largitionis addidit, quæ ab sua liberalitate, si se atque "Attium secuti essent, exspectare deberent." Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis sit significatio, atque ita suas uterque copias reducit.

29. Atque in castris Curionis magnus omnium incessit timor: nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur: unusquisque enim opiniones fingebat et ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius alii transdiderat, plures auctores ejus rei videbatur. ["Civile bellum: genus homi-

est, in istis negligentia librariorum lineolam literæ inponendam desiderari. Cf. et G. 4, 12. et C. 3, 109. Solœcismus is mire placet Burmanno ad Phædrum fab. 5, 1, 15. ubi tamen admittendus, ut et apud Manil. 5, 390.

Supra demonstratum est. Cf. 1, 23. *M.*

Curio. Nomen hoc male in codd. quibusdam deest. in aliis male legitur *quas Curio.*

Adpellationis caussa. Paulo ante, *conloquendi facultas.*

Apud se Q. dix. scil. in verba Pompeii. Respice ad c. 18.

Contumelia. Alii *in contumeliam*—. *M.*

Addidit. Ita codd. Al. *addit.*

Atque in castris. Hinc capitis initium, non ab *Hac hab. erat.* Nostro *atque* nonnunquam est *at.* ut G. 4, 25. Ita hic codd. et edd. vet. Pro *at* codd. etiam dant *atque* G. 5, 23. Conf. et Ernesti in Ind. Cic. et Misc. Obs. Vol. 4. p. 116. Male ergo h. l. M. Brutus posuit *atqui.* Scal. et vulg. *at.*

Incessit. Post hoc verbum vel addendum, vel intelligendum saltem est *animos. M.* Noster absolute sic et alibi. V. C. 3, 44 et 101. et Hirt. Al. 7.

Alius alii transdiderat. Alii *illis alii tradiderant.* forsan *aliis alii tradiderant*, ut alibi, *alius alii ferrent auxilium.*

Civile bellum—Hæc usque ad finem capitis multis modis corrupta sunt, nec videntur restitui posse. Conjecturas bene multas, de hoc loco propositas, enumerare nolui: nam vix possunt omnes probari. *M.* Reddit rationes Cæsar confusionis, quæ erat in castris Curionis. *Civile bellum*, deinde quod sit *genus hominum, cui* (sic leg. ortum ex *quoi*, non *quod) liceret libere facere* etc. Demum quod sint *illæ legiones* etc. Sic, etsi sit abrupta oratio, hac tenus sat clara erit, judice

" num, quod liceret libere facere, et sequi, quod vellet; " legiones eæ, quæ paullo ante apud adversarios fuerant; " nam etiam Cæsaris beneficium mutaverat consuetudo, qua " offerrentur, municipia etiam diversis partibus conjuncta:" neque enim ex Marsis Pelignisque veniebant, ut qui superiore nocte in contuberniis; commilitonesque nonnulli graviores sermones militum vulgo durius accipiebant: nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur.]

30. Quibus de caussis consilio convocato, de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ " conandum omnibus modis, castraque Vari obpugnanda" censerent; " quod hujusmodi consiliis militum otium maxime contrarium esse arbitrarentur:" postremo " præstare" dicebant, " per virtutem in pugna belli fortunam experiri, quam, " desertos et circumventos ab suis, gravissimum subplicium " pati." Porro erant, qui censerent, " de tertia vigilia in " castra Corneliana recedendum, ut, majore spatio temporis

Oud. Reliqua non ita facile sanari poterunt.

Cæsaris beneficium, quo captos Corfinii servarat. Cf. 1, 23. *Cellar.* Ergo *consuetudo mutat beneficium* significabit, facit, ut vilescat. Ciacconius maluit, *minuerat*. *M.*

Neque enim etc. Malunt Critici *namque enim ex M. P. veniebant ii, qui* etc. De sequentibus et omni hoc loco v. Oud. qui conjecturas variorum refert. Istis adjungere lubet ingeniosam satis Jurinii, quæ sic habet: *Civile bellum; ingenium hominum, quum liceret libere facere et sequi quod vellent; legiones eæ, quæ paullo ante apud adversarios fuerant; (nam etiam Cæsaris beneficium minuerat consuetudo conferendi); municipia etiam adversis partibus conjuncta; (plerique enim ex Marsis Pelignisque veniebant): fuga superiore nocte II Centurionum cum militibus: quin nonnulli graviores militum sermones vulgo durius accipiebantur: nonnulla etiam ab iis qui diligentiores videri volebant, fingebantur.* Ab initio mallet idem *Belli genus, quo liceret* etc.

Consilio. Vulgo *concilio*. Sed v. c. 32.

Quod hujusm. militum consiliis—arbitrarentur. Otium non est contrarium istiusmodi seditiosis et timidis consiliis; imo vero iis favet eaque alit. Ergo legerim: *quod* (quam obpugnationem castrorum) *hui. mil. conciliis* (conciliabulis) *otiosis max. contr. arbitr.* Poterit etiam *consiliis* servari. Et ut concilia otiosa sunt otiosorum concilia; sic labor et occupatio sunt iis contraria, h. e. eorum remedium. Aliis aliter visum est de loco; sed liceàt mihi hic mèo sensu uti. Ingeniosa tamen est Clarkii conjectura, qui locum eodem modo, quo ego, intellexit, et unum illud verbum *otium* in *omnium* mutari posse putat, ut *adeo omnium maxime contrarium consiliis illis* dicatur, si castra Vari obpugnentur. *M.* Putat Oud. sufficere, si *consiliis* auferendi casu accipias pro *in hujusmodi consiliis*. Mihi secus videtur. Cum Vossio malim *otium* vertere in *negotium* vel legere transpositione levi, *quod h. consiliis militum otium* etc. vel *h. consilium mil. otio* etc. Prius horum recepi, sic res bene habet. Alteram istarum vocum, omissam statim, librarius quis margini adleverat, quæ dein alieno loco in contextum recepta. Pro *hujusmodi* edd. vet. Rom. Ven. habent *hi*, male. Mod. *his*, bene, sed ex Glossa. *Militum* pertinet ad *otium*, non ad *consiliis*. Jurinius pro *contrarium esse* legi jubet *conducere* vel *obportunum esse*.

Per virtutem. Sic Sall. Cat. 20 *emori per virtutem*.

Castra Cornel. v. ad c. 24. *M.*

"interjecto, militum mentes sanarentur; simul, si quid "gravius accidisset, magna multitudine navium et tutius et "facilius in Siciliam receptus daretur."

31. Curio, utrumque inprobans consilium, "quantum "alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse dice-"bat; hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam "iniquo loco dimicandum putare. Qua enim," inquit, "fiducia et opere et natura loci munitissima castra expug-"nari posse confidimus? aut vero quid proficimus, si, ac-"cepto magno detrimento, ab obpugnatione castrorum dis-"cedimus? quasi non et felicitas rerum gestarum exercitus "benevolentiam Imperatoribus, et res adversæ odia, conci-"lient. Castrorum autem mutatio quid habet, nisi turpem "fugam et desperationem omnium et alienationem exercitus? "Nam neque pudentes suspicari oportet, sibi parum credi; "neque inprobos scire, sese timeri: quod illis licentiam "timor augeat noster; his studia deminuat. Quod si jam," inquit, "hæc explorata habemus, quæ de exercitus aliena-"tione dicuntur, quæ quidem ego aut omnino falsa, aut "certe minora opinione esse confido: quanto, hæc dissimu-"lare et occultare, quam per nos confirmari, præstat? An "non, uti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt "tegenda, ne spem adversariis augeamus? At etiam, ut "media nocte proficiscamur, addunt: quo majorem, credo, "licentiam habeant, qui peccare conentur: namque hujus-"modi res aut pudore, aut metu tenentur, quibus rebus nox "maxime adversaria est. Quare neque tanti sum animi, ut "sine spe castra obpugnanda censeam; neque tanti timoris, "ut ipse deficiam: atque omnia prius experienda arbitror, "magnaque ex parte jam me una vobiscum de re judicium "facturum confido."

32. Dimisso consilio, concionem advocat militum: commemorat, "quo sit eorum usus studio ad Corfinium Cæsar:

Posse conf. Tò *posse* omisit Scal. revocavit Oud. e codd. et edd. pr.

Pudentes, qui verentur male agere, σώφρονες, αἰδήμονες. Hæc etsi paucorum codicum, lectio certe præferenda est alteri, *prudentes*. Ergo *improbi* sunt, in quibus est, ut ipse scriptor dicit, licentia. *M.* Boni quidam codd. habent *pudentes*. Sunt, quibus honor cordi est, *qui ont du point d'honneur.*

Illis, improbis: *his*, pudentibus. *Clarkius.*

Noster; his. Sic restituere e codd. Vossius et Davis. Scalig. cum aliis dederat *nostris*.

Dissimulare et occultare. Al. *dissimulari et occultari.*

An non. Davis. mallet. *At vero*, quia edit. vet. *An vero*. Nolim ego, ob subsequens *At etiam*.

Hujusmodi res, i. e. conatus improbi. *Tenentur*, inpediuntur. *M.*

Quibus rebus, pudori et metui. *M.*

Ipsi deficiam. Manut. et Ciacc. malunt *spe*. Non opus.

Consilio. Vulgo. *concilio*. male. Nam obponitur *concioni militum*.

"ut magnam partem Italiæ, beneficio atque auctoritate "eorum, suam fecerit. Vos enim vestrumque factum," inquit, "omnia deinceps municipia sunt secuta, neque sine "caussa et Cæsar amicissime de vobis, et illi gravissime, ju-"dicaverunt. Pompeius enim, nullo prœlio pulsus, vestri "facti præjudicio demotus Italia excessit: Cæsar me, quem "sibi carissimum habuit, provinciamque Siciliam atque Afri-"cam, sine quibus urbem atque Italiam tueri non potest, "vestræ fidei commisit. Adsunt, qui vos hortentur, ut a "nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius, quam uno "tempore et nos circumvenire et vos nefario scelere obstrin-"gere? Aut quid irati gravius de vobis sentire possunt, "quam ut eos prodatis, qui se vobis omnia debere judicant; "in eorum potestatem veniatis, qui se per vos periisse existi-"mant? An vero in Hispania res gestas Cæsaris non audis-"tis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas "receptas provincias? hæc acta diebus quadraginta, quibus "in conspectum adversariorum venerit Cæsar? An, qui in-"columes resistere non potuerunt, perditi resistant? vos "autem, incerta victoria Cæsarem secuti, dijudicata jam "belli fortuna, victum sequamini, quum vestri officii præmia "percipere debeatis? Desertos enim se ac proditos a vobis "dicunt et prioris sacramenti mentionem faciunt. Vosne "vero L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? Nonne "extremam pati fortunam paratos projecit ille? non sibi, "clam vobis, salutem fuga petivit? non, proditi per illum, "Cæsaris beneficio estis conservati? Sacramento quidem "vos tenere qui potuit, quum, projectis fascibus et deposito "imperio, privatus et captus ipse in alienam venisset potes-"tatem? Relinquitur nova religio, ut, eo neglecto sacra-"mento, quo nunc tenemini respiciatis illud, quod deditione

Auctoritate, exemplo, quod magnam vim habet. *M.*

Gravissime, honorificentissime: nempe vos non parvi faciendos esse. *M.* Vulgo explicant per pessime, hostiliter, male.

Facti præjudicium, i. e. factum, quod est præjudicium. Præjudicium vero est, quidquid rem antecedit ita, ut ex hoc et propter hoc judicetur, quid postea in hac similibusque rebus agendum sit, aut eventurum videatur. Ergo, cum Corfinienses defecissent, poterat ex hoc et propter hoc judicari, ceteros quoque deficere posse atque etiam defecturos esse. Quomodo Pompeius post Corfiniensium deditionem timere sibi et effugere cœperit, v. 1, 24. 27. *M.*

Hortentur. Alii *hortantur*.

Gravius (vestræ famæ turpius) *sentire*. *M.*

In conspectum. Alii *in conspectu*. V. not. ad c. 27.

Victum (Pompeium) *sequamini*. *M.*

Desertos enim, enimvero. v. Ind. *M.*

Vosne. Alii *Vos*. In dubitatione sæpe prius *ne* vel *an* omittitur. Cf. G. 7, 5.

Nova religio, per ironiam dicitur. *Rhellicanus*.

"Ducis et capitis deminutione sublatum est. At, credo, si "Cæsarem probatis, in me obfenditis, qui de meis in vos "meritis prædicaturus non sum, quæ sunt adhuc et mea vo-"luntate et vestra exspectatione leviora; sed tamen sui "laboris milites semper eventu belli præmia petiverunt: qui "qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam "quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, "fortunamque cur prætaream? An pœnitet vos, quod sal-"vum atque incolumem exercitum, nulla omnino nave desi-"derata, transduxerim? quod classem hostium primo inpetu "adveniens profligaverim? quod bis per biduum equestri "prœlio superaverim? quod ex portu sinuque adversario-"rum ducentas naves onerarias abduxerim, eoque illos com-"pulerim, ut neque pedestri itinere, neque navibus com-"meatu juvari possint? Hac vos fortuna atque his Ducibus "repudiatis, Corfiniensem ignominiam, an Italiæ fugam, an "Hispaniarum deditionem, an Africi belli præjudicia sequi-"mini? Equidem me Cæsaris militem dici volui; vos me "Imperatoris nomine adpellavistis. Cujus si vos pœnitet, "vestrum vobis beneficium remitto: mihi meum restituite "nomen; ne ad contumeliam honorem dedisse videamini."

33. Qua oratione permoti milites, crebro etiam dicentem interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur; discedentem vero ex concione universi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet prœlium committere, et suam fidem virtutemque experiri. Quo facto com-

Capitis deminutio est, eaque maxima, (nam fuit triplex) cum quis jus civitatis et libertatem et familiam amittit. Jam capti bello, his omnibus amissis, in servilem transibant more Romano conditionem. Liv. 22, 16, 15. Ergo et hi, qui Corfinii venerant in potestatem victoris, eo sensu *capite deminuti* videntur dici. Sed vidit Hotomannus, rem hoc loco præter modum augeri. Etsi enim in bellis cum externis hostibus talis deminutio capitis erat: tamen in civili bello capti non jure et lege detrusi sunt in illam servilem conditionem, amisso jure civitatis, libertate, familia. Erit ergo h. l. simpliciter intelligendum, eos in alterius potestatem venisse. *M.*

In me obfenditis. Bene sic Ald. Manut. quod firmatur cod. Petav. Vulgo erat *jam me obfenditis.*

Processit. Clarke volebat *processerit.* Sed frequens est id *ἀνακόλουθον* apud nostrum. Cf. Wopkensii Lect. Tullianas 2, 5. et Obs. Miscell. Vol. 3. p. 257.

Ducentas naves. Conf. cap. 25 extr. *adduxerim*, ad nostras partes, ut nos copiis earum uteremur. *M.* Pro *onerarias* Codd. quidam et edd. vet. *oneratas.* Recepi hic *abduxerim* loco vulg. *adduxerim.* Dederat istud e cod. Viterb. Ciacconius. Probat Oud. Sic et mox 3, 23.

Corfiniensem. Vulgo *Corfiniensium.*

Africi belli præjudicia, id quod sub initium belli in Africa accidit, et cui simile quid rursus accidere potest, videturque eventurum. *Sequi ignominiam, fugam, deditionem,* est sequi eos, qui ignominia adfecti sunt, fugerunt, se dediderunt. Ergo et *sequi præjudicia belli*, sequi hos, qui sub initia belli, in Africa gesti, victi sunt et posthac haud dubie rursus vincen-

mutata omnium voluntate et opinione, consensu suo constituit Curio, quum primum sit data potestas, prœlio rem committere. Postero die productos, eodem loco, quo superioribus diebus constiterat, in acie conlocat: ne Varus quidem Attius dubitat copias producere, sive sollicitandi milites, sive æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat.

34. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magna, at difficili et arduo adscensu. Hanc uterque si adversariorum copiæ transire conarentur, exspectabat, quo æquiore loco prœlium committeret. Simul ab sinistro cornu P. Attii equitatus omnis, et una levis armaturæ interjecti complures, quum se in vallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum et duas Marrucinorum cohortis mittit: quorum primum inpetum equites hostium non tulerunt, sed, admissis equis, ad suos refugerunt: relicti ab his, qui una procurrerant, levis armaturæ circumveniebantur atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conversa acies suos fugere et concidi videbat. Tum Rebilus, Legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat, "Perterritum," inquit, "hostem vides, Curio: quid dubitas uti temporis obportunitate?" Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese jubet et præcurrit ante omnes: adeoque erat inpedita vallis, ut in adscensu, nisi sublevati a suis, primi non facile eniterentur. Sed præoccupatus animus Attianorum militum timore et fuga et cæde suorum, nihil de resistendo cogitabat, omnesque jam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque prius, quam telum adjici posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit seque in castra recepit.

tur, qui infausta belli initia habuerunt. —Ceterum, qui illud *an* repetitum aliquoties prætulerunt, pro quo in MSS. passim est *in*, ii sine dubio verum viderunt. *M.* Particulas *an* omnes suasu Ciacconii Scal. omittendas inclusit uncis.

Consensu suo. Oud. sic explicat, Curionem, qui noluerit antea prœlium committere, nunc consensisse, ut fieret prœlium, ideoque suo consensu nunc constituisse. Tamen multo melius erit, vel *suorum*, vel potius *summo* legere, ut edd. vulg. jam ediderunt. *M.*

Supra demonstratum. est. v. cap. 27. *M.*

Magno. Lege e cap. 27 *magna*, ut multi monuerunt. *M.* Clarkius bene recepit, sequor.

At difficili. Male vulgo *ac* vel *aut*.

Levis armaturæ scil. milites.

Præcurrit ante omnes. Lucan. Pharsal. 4, 702. *M.*

Præoccupatus animus. Sic codd. Alii *præoccupatis animis — cogitabant.* vel *præoccupati animi.*

Et fuga. Marcl. p. 268. malit *ex fuga.* non male, si codd. addicerent. Ita Davis. infra 3, 49. e codd. reposuit *odore tetro ex multis cadav.* sic et 3, 18. pro *morbo ex frigore* male codd. quidam habent *et frigore.*

35. Qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magna voce Varum nomine adpellans requirebat: uti unus esse ex ejus militibus et monere aliquid velle ac dicere videretur. Ubi ille, sæpius adpellatus, adspexit ac restitit et, quis esset, aut quid vellet, quæsivit; humerum apertum gladio adpetit paullumque abfuit, quin Varum interficeret: quod ille periculum, sublato ad ejus conatum scuto, vitavit. Fabius, a proximis militibus circumventus, interficitur. Hac fugientium multitudine ac turba portæ castrorum occupantur atque iter inpeditur; pluresque in eo loco sine vulnere, quam in prœlio aut fuga, intereunt, neque multum abfuit, quin etiam castris expellerentur: ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed, quum loci natura et munitio castrorum aditum prohibebat: tum quod ad prœlium egressi Curionis milites iis rebus indigebant, quæ ad obpugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus præter Fabium incolumibus, ex numero adversariorum circiter sexcentis interfectis ac mile vulneratis: qui omnes, discessu Curionis, multique præterea, per simulationem vulnerum, ex castris in oppidum propter timorem sese recipiunt. Qua re animum adversa, Varus, et terrore exercitus cognito, buccinatore in castris et paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia silentio exercitum in oppidum reducit.

36. Postero die Curio Uticam obsidere et vallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diuturnitate otii: Uticenses pro quibusdam Cæsaris in se beneficiis illi amicissimi: conventus is, qui ex variis generibus constaret: terror ex superioribus prœliis magnus. Itaque de deditione omnes palam loquebantur et cum P. Attio age-

Dicere videretur. Jurinius malit *docere.*

Humerum apertum, hoc est, dextrum, qui scuto non tegebatur. *Vossius.*

Hac fug. Sic codd. quidam. Alii *Ac,* item *A.*

Aditum prohibebat. Bentl. velit *aditu prohibebant.*

Tum quod. Id *tum,* male ante *et munitio* positum, huc e codd. transtulit Oud.

Quæ ad obp. Clarkius e cod. Regio addit *res,* ut solet noster. Sic repetitur locis cap. 41.

Ac mile vulneratis. Verbum *mile* Ursinus e codice restituit: in aliis codd. vel deest, vel in uno *ac eo vuln.* legitur, ut in aliis rursus *atque vuln.* Ciacconius, et post hunc Davisius, jam monuit, Appianum Civ. 2, 44. p. 455. tradere, sexcentos e Vari exercitu periisse, *multoque plures* vulneratos esse. *M.*

Circummunire. Alii *circumvenire.* ut 1, 18.

Amicissimi. Codd. quidam et edd. vet. addunt *erant.*

Conventus. Cf. Ind. *M.*

Palam. Mirum est, in multis codd. non pessimis *in palam* legi, quod Davisius exemplis, sed ultimæ

bant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Hæc quum agerentur, nuncii præmissi ab Rege Juba venerunt, qui illum cum magnis copiis adesse dicerent et de custodia ac defensione urbis hortarentur: quæ res eorum perterritos animos confirmavit.

37. Nunciabantur hæc eadem Curioni, sed aliquamdiu fides fieri non poterat: tantam habebat suarum rerum fiduciam: jamque Cæsaris in Hispania res secundæ in Africam nunciis ac litteris perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se Regem nisurum existimabat. Sed, ubi certis auctoribus comperit, minus quinque et viginti milibus longe ab Utica ejus copias abesse, relictis munitionibus, sese in castra Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cœpit statimque in Siciliam misit, uti duæ legiones reliquusque equitatus ad se mitterentur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura loci et munitione et maris propinquitate et aquæ et salis copia, cujus magna vis jam ex proximis erat salinis eo congesta. Non materia multitudine arborum, non frumentum, cujus erant plenissimi agri, deficere poterat. Itaque omnium suorum consensu Curio reliquas copias exspectare et bellum ducere parabat.

38. His constitutis rebus, probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Jubam, revocatum finitimo bello et controversiis Leptitanorum, restitisse in Regno; Saburam, ejus Præfectum, cum mediocribus copiis missum, Uticæ adpropinquare. His auctoribus temere credens, consilium commutat et prœlio rem committere constituit. Mul-

latinitatis, et analogia verbi *insuper* defendit, cui Oudendorpius *inibi, incoram, insimul* addidit. Vossius *multi jam palam* maluit. *M.*

Regem nisurum. alii *ausurum.*

Longe ab Utica. Id *longe* codd. habent. Male deleri volunt Scal. et Ciaccon. Cf. Wasse ad Sall. Jug. c. 7.

Castra Corneliana. vid. ad c. 24. *M.*

Mitterentur. Conf. 1, 30. 2, 23. Alia *mitteretur.*

Natura et loci munitione. Leg. *natura loci et mun.* Monuit etiam Marclandus in Explicat. vett. auct. p. 268. Et quis non sponte videat? *M.* Restitui jure meritoque cum Oud. Cf. c. 31 et 35.

Ex perfugis — audit. Narrant rem Appian. 2, 45. p. 455. Dio Cass. 41, 42. Fraudem paucis adtigit Frontinus Strateg. 2, 5, 40. *M.*

Controversiis Leptit. De his vid. B. Afr. c. 97. Cf. ibid. c. 7. et Cellarium in notit. orb. 4, 4, 8. ubi ostendit, hanc Leptin esse minorem, in ea regione sitam, quæ Byzacium dicta est, haud procul Adrumeto, et diversam a Lepti majore, quæ longe remota fuit a minore. Utraque cum alibi, tum in itinerar. Anton. p. 57, 58. edit. Wesseling. commemoratur. Atque sic correxit Cellarius ea, quæ in notis ad nostrum hunc locum suspicatus fuerat, conruptum sibi videri nomen *Leptitanorum,* deceptus fortasse a Glareano, qui et ipse hic hæserat. *M.*

Saburam. Appiano est Σαβούῤῥας; Frontino *Sabora.*

tum ad hanc rem probandam adjuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus inpulsus, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed Rex omnibus copiis insequebatur et sex milium passuum intervallo a Sabura consederat. Equites missi nocte iter conficiunt, inprudentis atque inopinantis hostes adgrediuntur: Numidæ enim, quadam barbara consuetudine, nullis ordinibus passim consederant. Hos obpressos somno et dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt; multi perterriti profugiunt. Quo facto, ad Curionem equites revertuntur captivosque ad eum reducunt.

39. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat, cohortibus quinque castris præsidio relictis. Progressus milia passuum sex, equites convenit, rem gestam cognovit; ex captivis quærit, quis castris ad Bagradam præsit? respondent, Saburam. Reliqua studio itineris conficiundi quærere prætermittit, proximaque respiciens signa, "Videtisne," inquit, "milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? "abesse Regem, exiguas esse copias missas, quæ paucis equi-"tibus pares esse non potuerunt? Proinde ad prædam, ad "gloriam properate, ut jam de præmiis vestris, et de refe-"renda gratia cogitare incipiamus." Erant per se magna, quæ gesserant equites, præsertim quum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur; hæc tamen ab ipsis inflatius commemorabantur, ut de suis homines laudibus libenter prædicant. Multa præterea spolia præferebantur, capti homines equitesque producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi jubet sese iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi, itinere totius noctis confecti, subsequi non poterant atque alii alio loco resistebant. Ne hæc quidem res Curionem ad spem morabatur.

Proventus. v. Ind. *M.*

Omnibus copiis. Vid. not. ad G. 2, 7. Alii addunt *cum.*

Præferebantur. Hotom. mallet *proferebantur.*

Homines equitesque Leg. *equique,* ut multi monuerunt: nam illud cum quibusdam persuadere mihi non possum, homines esse h. l. pedites. *M.* Ita tamen et Livius 9, 10. *triginta milibus hominum et quatuor milibus equitum.* Ita et *milites* obponuntur *equitibus* mox c. 41. Cf. not. ad G. 5, 10. et Gronov. ad Liv. 28, 1. Item *viri* apud Livium 21, 27. ubi v. Gronov. et apud Silium 9, 559. Demum eo sensu et *exercitus.* V. 9, 5, 10. Jurinius leg. vult *homines, equi, torques.*

Ad spem morabatur. quod adtinebat ad ejus spem. Vulgo, *ab spe.*—Temeritatem Curionis Appianus d. l. etiam

40. Juba, certior factus a Sabura de nocturno prœlio, duo milia Hispanorum et Gallorum equitum, quos suæ custodiæ caussa circum se habere consuerat, et peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburæ submittit: ipse cum reliquis copiis elephantisque sexaginta lentius subsequitur, suspicatus, præmissis equitibus, ipsum adfore Curionem. Sabura copias equitum peditumque instruit atque his imperat, ut simulatione timoris paullatim cedant, ac pedem referant: sese, quum opus esset, signum prœlii daturum et, quod rem postulare cognovisset, imperaturum. Curio, ad superiorum spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit.

41. Quibus ex locis quum longius esset progressus, confecto jam labore exercitu, sedecim milium spatio constitit. Dat suis signum Sabura, aciem constituit et circumire ordines atque hortari incipit; sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur, equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio suosque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant: ne militibus quidem, ut defessis, neque equitibus, ut paucis et labore confectis, studium ad pugnandum virtusque deerat: sed ii erant numero ducenti, reliqui in itinere substiterant. Hi quamcumque in partem inpetum fecerant, hostes loco cedere cogebant; sed neque longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare, poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram et aversos proterere incipit. Quum cohortes ex acie procucurrissent, Numidæ integri celeritate inpetum nostrorum effugiebant, rursusque ad ordines suos se recipientes circumibant et ab acie excludebant. Sic neque in loco manere ordinesque servare, neque procurrere et casum subire, tutum videbatur. Hostium copiæ, submissis ab rege auxiliis, crebro augebantur: nostros vires lassitudine deficiebant: simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi, de sua salute desperantes, ut extremo vitæ tempore homines facere consuerunt, aut suam mortem miserabantur, aut

eo arguit, quod tempestate fervida, per arenosas aridasque regiones, torrentibus exsiccatis, Bagrada vero flumine ab hostibus occupato, ad hostem contenderit. *M.* Sic C. 3, 70. *ad insequendum tardabantur.*

Sexaginta. Alii *XL* contra codd. *Lentius* in quibusdam omittitur, male.

Imperat, ut simulatione. Hoc Regi Jubæ tribuit Frontinus 2, 5.

Hi quamc. Alii *Qui.*

Aversos, a terg. *M.*

Procucurrissent. vid. Ind. *M.*

Nostros. Alii *nostris*, ut G. 3, 5.

Suam mortem. Similia apud Lucret. 3, 883 et 965, ut non opus sit legere *sortem*, quod in mentem venerat Bentleio.

facultatem. Qua opinione adductus Varus, postero die mane legiones ex castris educit: facit idem Curio atque, una valle non magna interjecta, suas uterque copias instruit.

28. Erat in exercitu Vari Sex. Quinctilius Varus, quem fuisse Corfinii, supra demonstratum est. Hic, dimissus a Cæsare, in Africam venerat; legionesque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar; adeo ut, paucis mutatis Centurionibus, iidem ordines manipulique constarent. Hanc nactus adpellationis caussam Quinctilius, circumire aciem Curionis atque obsecrare milites cœpit, "ne primi sacramenti, quod apud Domitium atque "apud se Quæstorem dixissent, memoriam deponerent; neu "contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna "eademque in obsidione perpessi; neu pro iis pugnarent, a "quibus contumelia perfugæ adpellarentur. His pauca ad "spem largitionis addidit, quæ ab sua liberalitate, si se atque "Attium secuti essent, exspectare deberent." Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis sit significatio, atque ita suas uterque copias reducit.

29. Atque in castris Curionis magnus omnium incessit timor: nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur: unusquisque enim opiniones fingebat et ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius alii transdiderat, plures auctores ejus rei videbatur. [" Civile bellum: genus homi-

est, in istis negligentia librariorum lineolam literæ inponendam desiderari. Cf. et G. 4, 12. et C, 3, 109. Solœcismus is mire placet Burmanno ad Phædrum fab. 5, 1, 15. ubi tamen admittendus, ut et apud Manil. 5, 390.

Supra demonstratum est. Cf. 1, 23. *M.*

Curio. Nomen hoc male in codd. quibusdam deest. in aliis male legitur *quas Curio.*

Adpellationis caussa. Paulo ante, *conloquendi facultas.*

Apud se Q. dix. scil. in verba Pompeii. Respice ad c. 18.

Contumelia. Alii *in contumeliam*—. *M.*

Addidit. Ita codd. Al. *addit.*

Atque in castris. Hinc capitis initium, non ab *Hac hab. erat.* Nostro *atque* nonnunquam est *at.* ut G. 4, 25. Ita hic codd. et edd. vet. Pro *at* codd. etiam dant *atque* G. 5, 23. Conf. et Ernesti in Ind. Cic. et Misc. Obs. Vol. 4. p. 116. Male ergo h. l. M. Brutus posuit *atqui.* Scal. et vulg. *at.*

Incessit. Post hoc verbum vel addendum, vel intelligendum saltem est *animos. M.* Noster absolute sic et alibi. V. C. 3, 44 et 101. et Hirt. Al. 7.

Alius alii transdiderat. Alii *illis alii tradiderant.* forsan *alius alii tradiderant*, ut alibi, *alius alii ferrent auxilium.*

Civile bellum—Hæc usque ad finem capitis multis modis corrupta sunt, nec videntur restitui posse. Conjecturas bene multas, de hoc loco propositas, enumerare nolui: nam vix possunt omnes probari. *M.* Reddit rationes Cæsar confusionis, quæ erat in castris Curionis. *Civile bellum*, dein quod sit *genus hominum, cui* (sic leg. ortum ex *quoi*, non *quod*) *liceret libere facere* etc. Demum quod sint *illæ legiones* etc. Sic, etsi sit abrupta oratio, hac tenus sat clara erit, judice

"num, quod liceret libere facere, et sequi, quod vellet; "legiones eæ, quæ paullo ante apud adversarios fuerant; "nam etiam Cæsaris beneficium mutaverat consuetudo, qua "offerrentur, municipia etiam diversis partibus conjuncta:" neque enim ex Marsis Pelignisque veniebant, ut qui superiore nocte in contuberniis; commilitonesque nonnulli graviores sermones militum vulgo durius accipiebant: nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur.]

30. Quibus de caussis consilio convocato, de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ "conandum omnibus modis, castraque Vari obpugnanda" censerent; "quod hujusmodi consiliis militum otium maxime contrarium esse arbitrarentur:" postremo "præstare" dicebant, "per virtutem in pugna belli fortunam experiri, quam, "desertos et circumventos ab suis, gravissimum subplicium "pati." Porro erant, qui censerent, "de tertia vigilia in "castra Corneliana recedendum, ut, majore spatio temporis

Oud. Reliqua non ita facile sanari poterunt.

Cæsaris beneficium, quo captos Corfinii servarat. Cf. 1, 28. *Cellar.* Ergo *consuetudo mutat beneficium* significabit, facit, ut vilescat. Ciacconius maluit, *minuerat. M.*

Neque enim etc. Malunt Critici *namque enim ex M. P. veniebant ii, qui* etc. De sequentibus et omni hoc loco v. Oud. qui conjecturas variorum refert. Istis adjungere lubet ingeniosam satis Jurinii, quæ sic habet: *Civile bellum; ingenium hominum, quum liceret libere facere et sequi quod vellent; legiones eæ, quæ paullo ante apud adversarios fuerant; (nam etiam Cæsaris beneficium minuerat consuetudo conferendi); municipia etiam adversis partibus conjuncta; (plerique enim ex Marsis Pelignisque veniebant): fuga superiore nocte II Centurionum cum militibus: quin nonnulli graviores militum sermones vulgo durius accipiebantur: nonnulla etiam ab iis qui diligentiores videri volebant, fingebantur.* Ab initio mallet idem *Belli genus, quo liceret* etc.

Consilio. Vulgo *concilio.* Sed v. c. 32.

Quod hujusm. militum consiliis—arbitrarentur. Otium non est contrarium istiusmodi seditiosis et timidis consiliis; imo vero iis favet eaque alit. Ergo legerim: *quod* (quam obpugnationem castrorum) *hui. mil. conciliis* (conciliabulis) *otiosis max. contr. arbitr.* Poterit etiam *consiliis* servari. Et ut concilia otiosa sunt otiosorum concilia; sic labor et occupatio sunt iis contraria, h. e. eorum remedium. Aliis aliter visum est de loco; sed liceat mihi hic meo sensu uti. Ingeniosa tamen est Clarkii conjectura, qui locum eodem modo, quo ego, intellexit, et unum illud verbum *otium* in *omnium* mutari posse putat, ut *adeo omnium maxime contrarium consiliis illis* dicatur, si castra Vari obpugnentur. *M.* Putat Oud. sufficere, si *consiliis* auferendi casu accipias pro *in hujusmodi consiliis.* Mihi secus videtur. Cum Vossio malim *otium* vertere in *negotium* vel legere transpositione levi, *quod h. consiliis militum otium* etc. vel *h. consilium mil. otio* etc. Prius horum recepi, sic res bene habet. Alteram istarum vocum, omissam statim, librarius quis margini adleverat, quæ dein alieno loco in contextum recepta. Pro *hujusmodi* edd. vet. Rom. Ven. habent *hi,* male. Mod. *his,* bene, sed ex Glossa. *Militum* pertinet ad *otium,* non ad *consiliis.* Jurinius pro *contrarium esse* legi jubet *conducere* vel *obportunum esse.*

Per virtutem. Sic Sall. Cat. 20 *emori per virtutem.*

Castra Cornel. v. ad c. 24. *M.*

Cæsaris exspectatur: nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum; ut re confecta, omnes curam et diligentiam remittunt. Cæsar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne gravius permoti milites et defectionis odio et contemtione sui et diutino labore omnes puberes interficerent: quod se facturos minabantur; ægreque tunc sunt retenti, quin oppidum inrumperent, graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur.

14. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt; interjectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita contectaque essent, portis se foras erumpunt, secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormenta flammam conciperent et prius hæc omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animum adverti posset. Nostri, repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, adripiunt: alii ex castris sese incitant; fit in hostis inpetus; sed muro sagittis tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt ibique musculum turrimque lateritiam libere incendunt. Ita multorum mensium labor hostium perfidia, et vi tempestatis, puncto temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die: eamdem nacti tempestatem, majori cum fiducia ad alterum turrem aggeremque eruptione pugnaverunt multumque ignem intulerunt. Sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita, proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem paraverant. Itaque, multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt.

15. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo majore studio militum administrare et reficere instituit. Nam, ubi tantos suos labores et adparatus male cecidisse viderunt, induciisque

Arma contecta. vid. ad B. G. 2, 21. *M.*

Se foras erumpunt. Sic et Virg. G. 4, 368. Cf. et Berger. de nat. pulcr. orat. p. 408. et Drakenb. ad Silium 12, 438.

Tormenta flammam conciperent. Vulgo *tormentaque.* Edd. vet. *acciperent.*

Muro sagittis prohibentur, sagittis, e muro missis. *M.*

Majori. Alii *majorique.*

Superioris temporis contentionem (antiquam fortitudinem) *remiserant* (per aliquot dies). *M.* Ciacc. et Davisius mallent *superiori tempore.* non opus. Sic c. 40. *ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione.*

per scelus violatis suam virtutem inrisui fore perdoluerunt, quod, unde agger omnino conportari posset, nihil erat reliquum: omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis et convectis, "aggerem novi generis atque "inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassi-"tudine, atque eorum murorum contignationem facere insti-"tuerunt, æqua fere latitudine, atque ille congestitius ex "materia fuerat agger. Ubi aut spatium inter muros, aut "inbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponun-"tur, transversaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse "possint: et, quidquid est contignatum, cratibus consterni-"tur cratesque luto integuntur." Sub tecto miles, dextera ac sinistra muro tectus, adversus plutei objectu, operi quæcumque usui sunt, sine periculo subportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum solertia et virtute militum brevi reconcinnatur: portæ, quibus locis videtur, eruptionis caussa in muro relinquuntur.

16. Quod ubi hostes viderunt, ea, quæ diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera et labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset, neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset; eodemque exemplo sentiunt, totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, quum pæne inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur ac tela manu conjicerentur, suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire; parique conditione ex muro ac turribus bellandi data, virtute se nostris adæquare

Latitudine. Plures malunt *altitudine. M.*

Congestitius. Sic Oud. bene e codd. Vulgo *congestus.*

Aut spatium. Legebatur *autem,* sed e codd. et edd. vet. emendandum suasit Clarkius. Conrexit Oud.

Muro tectus. Tò *tectus* abundare statuit Marcland. p. 268. Verum consentientibus codd. abundantia non nocet. Pro *sub tecto* alii *sub texto,* quod placet Grutero.

Adversus, a fronte. *M.*

Reconcinnatur. Recte hoc, quisquis fuerit, reposuit pro vitiosa codicum omnium lectione, quæ est *reconciliatur.* Nam *reconcinnare* in ædificando poni pro resarcire, reficere conlapsa, ex Cic. ad Qu. Fr. 2, 6. jam docuerat Cellarius. Si ergo *ruinosa reconcinnare* dicitur, dici etiam potest *detrimentum reconcinnari,* quia detrimentum h. l. est detrimentum, ruina acceptum *(den Schaden ausbessern). M.* Scal. jam habet *reconcinnatur.* Tò *reconciliatur* metaphoram habet ab amicitia.

Quod ubi. Leid. 2. *Sed ubi.* Verum *quod* nonnunquam eandem vim habet, ut notat Manut. ad h. l.

Aditus ab terra. Male post *aditus* virgula locatur.

Circumiri. Sic codd. Ast edd. vet. *circumveniri,* quod recepit Clarke.

Pæne inædific. — mœnia. Mœnia hostium lateritia (c. 15) ita prope muros urbis Massiliensis structa erant, ut eos fere tangerent. *M.*

non posse intellegunt: ad easdem deditionis conditiones recurrunt.

17. M. Varro in ulteriore Hispania initio, cognitis iis rebus, quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur: "præoccupatum sese "Legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum fide: neces- "situdinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare interce- "dere; neque se ignorare, quod esset officium Legati, qui "fiduciariam operam obtineret, quæ vires suæ, quæ voluntas "erga Cæsarem totius provinciæ." Hæc omnibus ferebat, sermonibus, neque se in ullam partem movebat. Postea vero, quum Cæsarem ad Massiliam detineri cognovit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse conjunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque exspectari et consentire omnem citeriorem provinciam; quæque postea acciderant, de augustiis ad Ilerdam rei frumentariæ, accepit; atque hæc ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat: se quoque ad motum fortunæ movere cœpit.

18. Dilectum habuit tota provincia; legionibus completis duabus, cohortes circiter triginta alarias addidit; frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret; naves longas decem Gaditanis, ut facerent, imperavit; complures præterea in Hispali faciendas curavit; pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit; eo sex cohortes præsidii caussa ex Provincia misit; Caiumque Gallonium, Equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo procurandæ hereditatis caussa venerat, missus a Domitio, oppido Gadi-

M. Varro. Cf. 1, 38. *M.*

Legatione, munere Legati. *M.*

Fiduciariam operam, administrationem belli, sibi creditam ea lege, ut ea rursus cederet, si Imperator eum cedere voluisset. Ita fere Gesnerus in Thes. L. L. Conferri potest Ernesti Clau. Cic. in *fiducia.* Sed res est tralaticia. *M.* Hotomann. et Ciaccon. mallent *fiduc. provinciam.*

Ferebat sermon. Bene sic cod. Ursini. trito sensu, dictitabat, præ se ferebat. Freinsh. in Ind. Curtii vult *serebat.* Codd. alii *referebat.* Dorvillii *inferebat.*

Postea vero, quum. Marcl. p. 268. legit *quam,* ut G. 4, 37. 5, 32 etc.

Detineri. Vascos. editio male dedit *distineri,* quod fluxit in alias.

Magna (auxilia) *esse in spe atque exspectari.* Vulgo *exspectatione* contra codices. *M.*

Inflatius. Exempla vid. in Ind. *M.*

Perscribebat. P. Faber Sem. 1, 21. malit *præscribebat* i. e. ante scribebat. Sic et codd. quidam et edd. vet.

Cohortes alarias. Respice ad 1, 73.

Ut facerent. Glossema videtur Bentleio Et prius *Pompeioque* codex quis pro *Petreioque.*

In Hispali. Sic codd. et sic alibi noster in nominibus urbium. V. not. ad G. 6, 3. et Voss. de construct. c. 46.

Ex fano Herculis. Sacra Herculi, tamquam semper peregrinabundo, extra muros fiebant. Curtius 4, 2, 4. *Cellar.* Conf. c. 21. *M.*

bus præfecit; arma omnia privata ac publica in domum Gallonii contulit; ipse habuit graves in Cæsarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicavit, "adversa Cæsarem prœlia "fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium "perfugisse, hæc se certis nunciis, certis auctoribus, com- "perisse." Quibus rebus perterritos civis Romanos ejus provinciæ sibi ad Rempublicam administrandam HS. CXC et argenti pondo XX milia, tritici modios CXX milia polliceri coegit. Quas Cæsari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat præsidiaque eo deducebat; et judicia in privatos reddebat; qui verba atque orationem adversus Rempublicam habuissent, eorum bona in publicum addicebat; provinciam omnem in sua et Pompeii verba jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, ut se cum duabus legionibus Gades conferret, naves frumentumque omne ibi contineret: provinciam enim omnem Cæsaris rebus favere cognoverat. In insula, frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur, tamen constituerat, nullam partem belli in Hispaniis relinquere: quod magna esse Pompeii beneficia et magnas clientelas in citeriore provincia sciebat.

Se certis nunciis. Codd. quidam *secretis.*

Perterritos civis Romanos. Alii *perterritis civibus Romanis* subaudito *eos.*

HS. CXC. Lege adverbialiter: centies et nonagies sestertium. *Cellar.* Sestertium continet mille sestertios (*Kaisergroschen*). *M.* 200 *francs.*

Argenti — milia, i. e. viginti milia librarum argenti pondo, *zwanzig tausend Pfund am Gewicht.* Jam Cellarius laudavit Gronovium de Sestert. 1, 6. et admonuit, libram argenti esse centum drachmas (sic Græci) seu denarios (sic Romani). Denarius s. drachma sunt tres circiter grossi nostri. Add. Perizon. ad Sanctii Minerv. p. 598. *M.* Nostra moneta fere 16 solidos valet vel 78 *centimes.*

Tritici modios. per adpositionem, vel subaudito *ad.* Conf. Afr. 36.

Coegit. Alii *cogit.*

Præsidiaque — reddebat. Hæc verba vulgo post *addicebat* legebantur inepte. Verum ordinem Hotomannus restituit, consentientibus quinque codd. Oudendorpii, in quibus est optimus, Leidensis primus. *M.*

Adversus Rempublicam. Manutius ex Nicasii conjectura reponebat *adv. Pompeium*, male. Qui enim Pompeio fuere contrarii, Reipublicæ contrarii censebantur.

Eorum. Leg. *eorumque.* *M.* Ea conjunctione hic non est opus, nec boni codd. habent.

Insula. Et hæc dicta est *Gades*, ad ostia Bætis fluminis. v. Cellarii notit. orbis ant. *M.*

Necessariis rebus. In his videtur fuisse seditio militum, Placentiæ orta et feliciter composita, de qua vid. Sueton. Jul. c. 69, et Dio Cass. 41, 26, qui longam orationem, tum a Cæsare dictam, suo operi intulit. Etsi vero tempus ipsum definire non possum, tamen res in ea tempora incidit, de quibus infra cap. 22 extr. dicitur. Volui saltem de ea monere, quia Cæsar plane silentio præteriit. *M.*

Pompeii beneficia. Conf. 1, 29. *M.*

tendi. Auctis copiis Pompeii, duobusque magnis exercitibus conjunctis, pristina omnium confirmatur opinio et spes victoriæ augetur adeo, ut, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; et, si quando quid Pompeius tardius aut consideratius faceret, unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio et Consulares Prætoriosque servorum habere numero, dicerent. Jamque inter se palam de præmiis ac Sacerdotiis contendebant, in annosque Consulatum definiebant; alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant: magnaque inter eos in consilio fuit controversia, oporteretne L. Hirri, quod is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis Prætoriis absentis rationem haberi: quum ejus necessarii fidem inplorarent Pompeii, præstaret, quod proficiscenti recepisset, ne per ejus auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarent.

83. Jam de Sacerdotio Cæsaris Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus, quotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt: quum Lentulus ætatis honorem ostentaret, Domitius urbanam gratiam dignitatemque jactaret, Scipio adfinitate Pompeii confideret. Postulavit etiam L. Afranium proditionis exercitus Attius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret.

pionem cani atque apud Pompeium. Cum enim duo summi Duces aut Consules in unis castris erant, apud utrumque classicum canebatur: ideoque Asdrubal, suspicatus alterum Consulem in castra venisse, observari jubet, semel bisne signum canat in castris. Liv. 27, 47. *Cellar.* Cf. Veget. 2, 22 et Ind. *M.*

Si quando quid — — dicerent. Non hæc modo dicebant; sed Pompeium jocabundi Regem et Agamemnonem adpellabant. Appian. 2. p. 479. Plutarch. Pomp. 66. 67. *M.*

Jamque inter se — Ab hac temeritate alienissimum fuisse Pompeium, iidem scriptores referunt; sed eum metu, aut torpore, aut fato cessisse libidini nobilium, qui in ejus castris erant. *M.*

De præmiis. Marclandus in Explicat. vett. auct. p. 275 legendum putat de *Præturis*, partim ob cap. 63. (ubi equidem nihil de Præturis nominatim video; immo vero de *præmiis* pecuniæ ibi dicitur) partim ob locum Plutarchi in Pomp. cap. 67, ubi de his viris est, *ὑπατείας καὶ στρατηγίας ἐμνῶντο.* Et propter hunc locum, si non necessaria, verisimilis tamen est viri doctissimi conjectura. *M.*

Præstaret. Præmittunt alii *ut*, invitis codd. V. not. ad 8, 20.

De Sacerdotio, Pontificatu maximo. Plutarch. d. l. *περὶ τῆς Καίσαρος ἀρχιερωσύνης. Cellar.*

Domitius. Est L. Dom. Ahenobarbus, qui ad Pharsalum periit (c. 99), isque Pompeianus: at Cn. Domitius Calvinus, Cæsarianus (c. 78). *Cellar.*

Quod gestum in Hispania diceret. Hæc omnia puto delenda esse, ut Grutero quoque visum est. Ne plena quidem et perfecta sententia est. Voluit aliquis monere, respici ad res in Hispania ab Afranio gestas, de quibus lib. I. extr. Monuit ergo in margine his verbis: *quod gestum in Hispania, dicere videtur* (nam in cod. Voss. est *videretur*). Id inde in textum inrepsit. *M.* Bentl. spuria putat etiam verba *apud Pompeium.*

Et L. Domitius in consilio dixit, placere sibi, bello confecto, ternas tabellas dari ad judicandum iis, qui ordinis essent Senatorii belloque una cum ipsis interfuissent, sententiasque de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quique intra præsidia Pompeii fuissent, neque operam in re militari præstitissent: unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent. Postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmiis pecuniæ, aut de persequendis inimicitiis agebant; nec, quibus rationibus superare possent, sed quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant.

84. Re frumentaria præparata, confirmatisque militibus, et satis longo spatio temporis a Dyrrhachinis prœliis intermisso, quo satis perspectum habere militum animum videretur, tentandum Cæsar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit aciemque instruxit, primum suis locis, paulloque a castris Pompeii longius; continentibus vero diebus, ut progrederetur a castris suis collibusque Pompeianis aciem subjiceret. Quæ res in dies confirmatiorem ejus exercitum efficiebat. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat, ut quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atque expeditos, ex antesignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites prœliari juberet, qui quotidiana consuetudine usum quoque ejus generis prœliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mile apertioribus etiam locis septem milium

Interfuissent. Male alii præmittunt *non.* Sermo est de judicibus futuris, non de judicandis.

Sententiasque—ferrent, h. e. qui (ut) sent. de sing. ferrent. Monuit Clarkius. *M.*

Intra præsidia, in castris, ut ibi tuti laterent. *M.*

Qui liberandos etc. Jurinius *qua.* nec ita male.

Inimicitiis. Ita Davis. e codd. Vulgo *inimicis.*

Præparata. Leid. 1. *comparata* quod nostro familiare. Laborasse inopia frumenti refert Appianus 2, 66. ubi bene Davis. præcipit leg. ἐς λοιμὸν ἐκ λιμοῦ τοὺς πολεμίους περιφέρειν.

Quo satis etc. scil. tempore. Vulgo *quum* contra codd.

Militum animum. Hæc duo verba adjecit Scal. e codd. Notarat et Glandorp.

Quod demonstravimus. Ubi? In Gallicis bellis hoc sæpius factum est, ut B. G. 1, 48, quod Cæsar videtur imitatus hoc tempore. *M.*

Armis. Hiulca oratio. omissum videtur adjectivum, quod armorum genus designet, *insolitis, insuetis,* vel simile. Jurinius *levibus.* Freinsh. ad Curt. 7, 7, 32. *armatos* heic legi suadet, quod non placet Oud.

Equites mile. Boni codd. *equitum.* Sic Plaut. Trin. 2, 4, 23. et Terent. Heaut. 3, 3, 40. *mille drachmarum.* Liv. 23, 44. *mille fere passuum erant,* Cf. Gronov. de pec. vet. 2, 4. p. 77. et Perizon. ad Sanctii Min. 4, 4. p. 611.

Pompeianorum inpetum, quum adesset usus, sustinere auderent neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Namque etiam per eos dies prœlium secundum equestre fecit, atque Ægum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit.

85. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat; semper, ut videbatur, spectans, si iniquis locis Cæsar se subjiceret. Cæsar, nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem judicavit, uti castra ex eo loco moveret semperque esset in itineribus: hoc sperans, ut, movendis castris pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur: simulque in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, et insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo jam profectionis dato, tabernaculisque detensis, animadversum est, paullo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius a vallo esse aciem Pompeii progressam, ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Cæsar apud suos, quum jam esset agmen in portis, "Differendum est," inquit, "iter in præsentia nobis "et de prœlio cogitandum, sicut semper depoposcimus: "animo simus ad dimicandum parati; non facile occa"sionem postea reperiemus:" confestimque expeditas copias educit.

86. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat prœlio decertare. Namque etiam in consilio superioribus diebus dixerat, "priusquam con"currerent acies, fore, uti exercitus Cæsaris pelleretur." Id cum essent plerique admirati, "Scio me," inquit, "pæne

Quum adesset usus, quum usus venisset, quum opus esset. *M.*

Unum Allobrogem. Tres codd. boni, *Ægum Allobrog*. Recte: nam cap. 59. exstat hoc nomen unius horum Allobrogum. Idem Davisio et Oud. visum est. *M.* E codice restitui nomen debebat, quod ita feci.

Quia castra in colle habebat. alii *castris in colle habitis*.

Spectans, alii *exspectans*. Cf. cap. 75.

Detensis, alii male *incensis*. Liv. 41, 8. *tabernacula detendunt*.

Ante, extra quotid. consuet. Hæc quatuor verba absunt a cod. optimo. Leidensi primo. Ergo Marclandus in Explicat. vett. auct. p. 275 ea tolli vult; non enim adparere, quid sit *paulo ante*. Sed dubito, an unius codicis auctoritate hæc omnia statim tollenda sint, præsertim cum *paulo ante* possit commode intelligi. *M.*

Cogitandum — parati. E vestigiis codd. potius legetur: *cogitandum, si, ut semper depoposcimus, animo sumus parati. Non —. M.* Placet hoc Bentleio.

In consilio. Vulgo *in concilio*. Emendavit Oud. et sic edd. vet.

"incredibilem rem polliceri; sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in prœlium prodeatis. Persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos, confirmaverunt, ut, quum propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto adgrederentur, ut, circumventa ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam a nobis telum in hostem jaceretur. Ita sine periculo legionum, et pæne sine vulnere, bellum conficiemus. Id autem difficile non est, quum tantum equitatu valeamus. Simul denunciavit, ut essent animo parati in posterum; et, quonam fieret dimicandi potestas, ut sæpe cogitavissent, ne usu manuque reliquorum opinionem fallerent."

87. Hunc Labienus excepit, et, quum Cæsaris copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus efferret. "Noli," inquit, "existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniamque devicerit. Omnibus interfui prœliis, neque temere incognitam rem pronuncio. Perexigua pars illius exercitus superest, magna pars deperiit: quod accidere tot prœliis fuit necesse: multos autumni pestilentia in Italia consumsit, multi domum discesserunt, multi sunt relicti in continenti. An non exaudistis, ex iis, qui per caussam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brundisii factas? Hæ copiæ, quas videtis, ex dilectibus horum annorum in citeriore Gallia sunt refectæ, et plerique sunt ex coloniis Transpadanis: attamen, quod fuit roboris, duobus prœliis Dyrrhachinis interiit." Hæc quum dixisset, juravit, "se, nisi victorem, in castra non reversurum:" reliquosque, ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idem juravit. Nec vero ex reliquis fuit quisquam,

Idque mihi. alii *id quod.*

Se facturos. Se per ellipsin omissum in aliis. non male. Lovan. tum habet *facturi,* per Græcismum.

Cogitavissent. An, *rogitavissent?* cf. c. 82. Gruterus malit, *agitavissent,* Davisius, *optavissent. M.* Marcland. p. 275. *flagitavissent.* Credo, rem acu tetigisse Morum.

Usu manuque nihil aliud est, quam, quod habent codd. quidam, *usu manuum,* seu *usu manus.* Dubium est, utrum Cæsar scripserit. Significat autem *usu manuque,* tum, cum ventum est ad rem, cum manibus utendum est, facto opus est. Cicero dicit *administratione manuum opus esse,* hoc est, *usu manuque.* Si quis malit: *usum* dicat tractationem ipsam rei, et *manum,* facta, operam. *M.* Marclandus teste Jurinio dabat *ne suam Ducumque rel.* vel *ne suam atque rel.*

Et, quum C sic codd. e quibus Oud. restituit. Vulgo *ut.*

Exaudistis. Vulgo *audistis.* Nempe sensus est: annon fama ad vos usque penetravit? Dicitur vero is *exaudire,* ad quem usque clamor, strepitus, vox procul veniens penetrat. *M.* Emendavit Oud. e codd.

Factas, conscriptas, conlectas. *M.*

Plerique. Sic Clarke e codd. vulgo *pleræque.*

Coloniis. Ita Oud. e codd. Vulgo *colonis.*

qui jurare dubitaret. Hæc quum facta essent in consilio, magna spe et lætitia omnium discessum est: ac jam animo victoriam præcipiebant, quod de re tanta et a tam perito Imperatore nihil frustra confirmari videbatur.

88. Cæsar, quum Pompeii castris adpropinquasset, ad hunc modum aciem ejus instructam animum advertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ, transditæ a Cæsare initio dissensionis ex S. C. quarum una prima, altera tertia adpellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio, conjuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant conlocatæ. Has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam cornuaque interjecerat, numeroque cohortes CX expleverat. Hæc erant milia XLV, evocatorum circiter duo, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant; quæ tota acie disperserat. Reliquas cohortes septem castris propinquisque castellis præsidio disposuerat. Dextrum cornu ejus rivus quidam inpeditis ripis muniebat: quam ob caussam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes, in sinistro cornu objecerat.

89. Cæsar, superius institutum servans, decimam legionem in dextro cornu, nonam in sinistro conlocaverat, tametsi erat Dyrrhachinis prœliis vehementer adtenuata. Huic sic ad-

Et a tam perito. Copulam delendam putabat Davisius.

Transditæ a Cæsare. vid. de B. G. 8, 54. *M*.

Tertia adpellabatur. Lucano est *quarta* 7, 219. In ordinanda acie utraque discrepant Lucanus, Appianus, Plutarchus. Audiendus unice Cæsar. Lipsius de mil. Rom. 4, 8. vult *adpellatur*, refragante Oud. Conf. not. ad c. 34. ubi rationem et numerum legionum fuisse inmutatum docet ex 3, 4.

Ciliciensis. Jurinius *Siciliensis*. Sed v. not. ad c. 4.

Docuimus. v. 1, 86, 87. *M*.

Cohortes CX. Orosius 6, 15. *LXXXVIII*. Ciacconius mallet *XC*, quia tantum habet IX legiones. Non cogitat, adfuisse et cohortes sociales et auxilia. Aliter Florus 4, 2.

Milia XLV. Miror, de hujus loci numeris tam multa quæri. Non possunt hæc nostris conjecturis et computationibus definiri; nec in illorum temporum turbis et tumultibus existimandum est, certam rationem cohortium legionumque observatam esse.— De hac acie Pompeiana cf. Plutarch. in Pomp. cap. 69. Appian. 2, 70. p. 471. seq. *M*.

Circiter duo. Scil. *milia*. Restituit Oud. e codd. et edd. vet. Vulgo *duæ*. Sed quo modo duæ cohortes tota acie dispergi potuissent? Jurinius mallit *qui — convenerant atque — dispersi erant*.

Rivus quidam, Enipeus. vid. Lucanus 7, 116. 224. *Cellar*. Add. Appian 2, 75. p. 474. *ὁ Πομπήϊος παρέταξε τὸν στρατὸν μεταξὺ Φαρσάλου τε πόλεως καὶ Ἐνιπέως ποταμοῦ*. Frontin. Strateg. 2, 3, 22. *M*. Ibi dicit, Pompeium sinistrum latus, ne circuiri posset, admovisse paludibus.

Equitatum. Frontinus l. c. sexcentos equites in dextro latere locatos refert.

Adtenuata. Huic. Sic codd. et edd. vet. Vulgo *et huic*.

junxit octavam, ut pæne unam ex duabus efficeret, atque alteram alteri præsidio esse jusserat. Cohortes in acie octoginta constitutas habebat, quæ summa erat milium XXII. Cohortes duas castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, media acie Cn. Domitium præposuerat: ipse contra Pompeium constitit. Simul, his rebus animadversis, quas demonstravimus, timens, ne a multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit atque ex his quartam instituit equitatuique obposuit et, quid fieri vellet, ostendit monuitque, ejus diei victoriam in earum cohortium virtute constare. Simul tertiæ aciei totique exercitui imperavit, ne injussu suo concurreret: se, quum id fieri vellet, vexillo signum daturum.

90. Exercitum quum militari more ad pugnam cohortaretur, suaque in eum perpetui temporis officia prædicaret, in primis commemoravit, „ testibus se militibus uti posse, quanto „ studio pacem petisset, quæ per Vatinium in conloquiis, „ quæ per A. Clodium cum Scipione egisset, quibus modis ad „ Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset: „ neque se umquam abuti militum sanguine, neque Rem„ publicam alterutro exercitu privare voluisse." Hac habita oratione, exposcentibus militibus et studio pugnæ ardentibus, tuba signum dedit.

91. Erat Crastinus evocatus in exercitu Cæsaris, qui supe-

Summa erat milium XXII. Sic plane Plut. et Appian. d. l. Cur ergo alius XXXII, alius XL, alius XLIIII legi mavult? *M.* Cellario, qui malit XXXII, favet Oros. 6, 15.

Antonium, ὡς πολεμικώτατον τῶν ὑπὸ τῷ Καίσαρι. Plutarch. Anton. c. 8. *M.*

Ex tertia acie singulas cohortes. Quomodo *singulas?* Nempe e singulis legionibus tertiæ aciei singulas cohortes. Aliter hoc intelligi non potest, et sic constanter loquuntur veteres: sic et Vossius explicuit, probantibus Cellario et Clarkio. Cum autem Plutarchus in Pomp. c. 69 narret, Cæsarem *sex* cohortes ex ultima acie detraxisse (cf. Frontin. Strateg. 2, 3, 22): possumus quidem hoc loco uti ad explicandam explendamque Cæsaris narrationem; non autem ad verba ejus emendanda. Et tamen fecerunt hoc, qui *senas* (ut Canterus V. L. 3, 24.) aut *sex* pro *singulas* legi voluerunt, aut ut Marclandus in Explicat. vett. auct. p. 276: *celeriter sex tertiæ aciei singulas cohortes detraxit*: qui *singulas* explicat, singulatim, unam post alteram, non omnes simul et eodem tempore, ne hostes sentirent, plures una detractas esse. *M.* Vossius post Ciacconium ita: ex quaque legione tertiæ aciei cohortes detractæ sex fuerunt et totidem legiones in eadem acie. Davisio hæc dura visa, volebat *senas*. Vossius apud Frontinum l. c. pro *sed dextro latere* ponit *et dextro latere*. Latinus Latinius conjicit: *extrema acie sex cohortes*. In Vossii expositione acquiescit Oud. Conferri hic meretur et Freinsh. ad Flor. 4, 2, 48.

Vexillo. Cf. G. 2, 20.

Vatinium. cap. 19. *M.*

Clodium. cap. 57. *M.*

Cum Libone. c. 16. *M.*

Crastinus. Lucan. 7, 471. *Cellar.* Omnes scriptores hujus belli et hanc rem narrarunt. *M.* V. Plut. Pomp. c. 71, et Cæs. c. 44. Celsus p. 206.

riore anno apud eum primum pilum in legione decima duxerat, vir singulari virtute. Hic, signo dato, "Sequimini me," inquit, "manipulares mei qui fuistis, et vestro Imperatori, "quam constituistis, operam date: unum hoc prœlium superest, quo confecto, et ille suam dignitatem, et nos nostram libertatem recuperabimus." Simul respiciens Cæsarem, "Faciam," inquit, "hodie, Imperator, ut aut vivo "mihi, aut mortuo gratias agas." Hæc quum dixisset, primus ex dextro cornu procucurrit, atque eum electi milites circiter centum et viginti voluntariis ejusdem centuriæ sunt prosecuti.

92. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus: sed Pompeius suis prædixerat, ut Cæsaris inpetum exciperent, neve se loco moverent aciemque ejus distrahi paterentur: idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus excursus visque militum infringeretur aciesque distenderetur, atque in suis ordinibus dispositi dispersos adorirentur: leniusque casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quam si ipsi inmissis telis occurrissent: simul fore, ut, duplicato cursu, Cæsaris milites exanimarentur et lassitudine conficerentur. Quod nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio videtur, propterea quod est quædam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnæ incenditur. Hanc non reprimere, sed augere Imperatores debent, neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent clamoremque universi tollerent: quibus rebus et hostes terreri et suos incitari existimaverunt.

93. Sed nostri milites, dato signo, quum infestis pilis procucurrissent atque animadvertissent, non concurri a Pompeianis: usu periti ac superioribus pugnis exercitati sua sponte cursum represserunt et ad medium fere spatium con-

Manipulares mei qui f. Scil. antehac iis præfuerat, qui jam erant veterani. Conf. Lips. de mil. Rom. 1, 8.

Operam date. Bentl. velit *navate.* quasi *date* hic dubii sensus esse posset.

Ut Cæs. inp. excip. Alii *neu,* male.

C. Triarii. Is videtur, qui bello Mithridatico infelix Luculli Legatus fuerat, cujus plena litteratæ senectutis oratio laudatur a Cic. in Bruto c. 76. *Cellar.*

Exanimarentur. Sic ed. Ald. Sed in codd. est vel *exinanirentur,* vel *existimarentur,* vel in Petaviano, quem Oud. optimum dicit, *æstuarent,* quod eidem viro docto placet. *M.*

Quod nobis quidem etc. Cf. de h. l. Palmerii spicileg. in Grut. lamp. t. 4. p. 637.

Innata. vid. omnino Ind. *M.* Magnas hic Bentleius tragœdias excitat, ratus adverb. *naturaliter* castis Latinis auribus inauditum. Eo tamen usi Hirtius Al. 8. Cicero de Divin. 1, 50. Vell. 2, 60. Plin. 11, 47 et 24, 25. Pleonasmum autem in *naturaliter innata* jure reprehendit. Frustra Wasse ad Sall. in addendis ad fragm. VI, 16. obponi statuit aliunde inlatis.

Concurri. alii *occurri.*

Usu periti. Sic et Phædrus 3, 3.

stiterunt, ne consumtis viribus adpropinquarent; parvoque intermisso temporis spatio, ac rursus renovato cursu, pila miserunt celeriterque, ut erat præceptum a Cæsare, gladios strinxerunt. Neque vero Pompeiani huic rei defuerunt. Nam et tela missa exceperunt, et inpetum legionum tulerunt et ordines conservaverunt, pilisque missis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites ab sinistro Pompeii cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt omnisque multitudo sagittariorum se profudit: quorum inpetum noster equitatus non tulit, sed paullum loco motus cessit: equitesque Pompeiani hoc acrius instare et se turmatim explicare aciemque nostram a latere aperto circuire cœperunt. Quod ubi Cæsar animum advertit, quartæ aciei, quam instituerat sex cohortium numero, signum dedit. Illi celeriter procucurrerunt, infestisque signis tanta vi in Pompeii equites inpetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret omnesque conversi non solum loco excederent, sed protinus incitati fuga montes altissimos peterent. Quibus submotis, omnes sagittarii funditoresque destituti, inermes, sine præsidio, interfecti sunt. Eodem inpetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt eosque a tergo sunt adorti.

94. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quieta fuerat et se ad id tempus loco tenuerat, procurrere jussit. Ita, quum recentes atque integri defessis successissent, alii autem a tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt atque universi terga verterunt. Neque vero Cæsarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum in quarta acie conlocatæ essent, initium victoriæ oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronunciaverat. Ab his enim primum equitatus est pulsus, ab iisdem factæ cædes sagittariorum atque funditorum, ab iisdem acies Pompeiana a sinistra parte erat circumita atque initium fugæ factum. Sed Pom-

Ne consumtis — alii *ut non*, alii *ut ne*. forsan recte. Sic et alibi Cæsar.

Sex cohort. numero. Est hoc verum; vid. ad c. 89; sed in nullo cod. sic legitur: hi enim *ex cohort. numero* habent. Ergo *sex* est a correctoribus. *M.* Emendavit primus Faërnus e conjectura. Consentit Marclandus p. 277.

Destituti ab equitibus; *inermes*, telis profusis; *sine præsidio*, a nullis equitibus defensi. *M.*

Ab his enim — initium fugæ factum. Hæc tota periodus glossatori deberi videtur Bentleio. Statim enim adrogans nimium et gloriosulus adparet Cæsar, ipso judice. Dein verba *ab iisdem initium fugæ factum* ambigue dici autumat, quasi iidem fugerint, non fugarint.

Factæ cædes. Sic codd. et edd. vet. Alii *facta*.

Circumita. Vulgo, *circumventa*. Ante hoc verbum τὸ *erat* tollendum est, ut quidam monuerunt. *M.* In his Gruter., Clarke, Oud. Marcland. qui, ut solet, accipit *atque* pro statim.

peius, ut equitatum suum pulsum vidit atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animum advertit, aliis diffisus acie excessit protinusque se in castra equo contulit et iis Centurionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent, "Tuemini," inquit, "castra et defendite diligenter, si quid durius acciderit: "ego reliquas portas circumeo et castrorum præsidia con-"firmo." Hæc quum dixisset, se in prætorium contulit: summæ rei diffidens et tamen eventum exspectans.

95. Cæsar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere existimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur castraque obpugnarent: qui, etsi magno æstu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra a cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industrie defendebantur, multo etiam acrius a Thracibus barbarisque auxiliis. Nam, qui acie refugerant milites et animo perterriti et lassitudine confecti, missis plerique armis signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione cogitabant. Neque vero diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti vulneribus locum reliquerunt, protinusque omnes, ducibus usi Centurionibus Tribunisque militum, in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt.

96. In castris Pompeii videre licuit trichilas stratas, mag-

Circumiri etiam Nepos dicit Them. 3. et Cæsar G. 3, 25. Cf. et Af. 14. et 38.

Aliis. alii *aliisque quam maxime diffisus.*

Tuemini. Sic codd. Alii *Tueamini.*

Existimans. Sic codd. Vulgo *æstimans*, ut c. 96.

Missis. Jurinius malit *amissis.*

In altiss. montes — pertinebant. Jurinius emendat *in altissimum montem — pertinebat.* quia c. 97. de uno monte sermo. Verum statim in montes vicinos fuga facta videtur, dein in illorum uno conlectus fugiens exercitus.

Trichilæ sunt, ut Ovidii (Fast. 3, 528) verbis dicam, cæsa frondeæ, e ramo factæ, quas et *umbras* (vid. Festus in h. v.) et *umbracula* nominare veteres solebant. Accurate descripsit Heynius (ad Virgil. Copam v. 8), ubi, *trichila* et *trichilum*, inquit, est pergula, ex vitibus aliave arbore, pedamentis et jugis firmata, inplicitis frondibus concamerata et arcuata, notiore voce *hypampelos* dicta. Laudat vir doctus intt. ad Colum. 10, 378. Jam lectio hæc, *trichilas*, ab omnibus codicibus Cæsaris (et edd. vet.) firmatur constanter; illa vero altera, *triclinia*, ex ed. Aldina, et a correctore sine dubio originem habet. *M.* Vossius *triclinia* defendit e Spartiano in Hadr. 10. Sed et hic Salmasius legi jubet *trichilia*, et in nostro loco codd. obstant. Nec audiendus Beroaldus, qui in Gruteri lamp. t. 1. p. 310. reponit *thericlea*, pocula pretiosa, memorata Ciceroni Verr. 4, 18. ubi alii *Heraclea*. Cellarius recepit *triclinia*. Malit et Bentleius.

Structas. Hoc in nullo cod. legitur; sed est ex emendatione Salmasii, probata Vossio aliisque. Vera codd. lectio est, *stratas.* Si enim dici potest cœnaculum stratum, i. e. mensis

num argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli et nonnullorum tabernacula protecta edera; multaque præterea, quæ nimiam luxuriam et victoriæ fiduciam designarent: ut facile æstimari posset, nihil eos de eventu ejus diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates. At hi miserrimo ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriem objiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius, jam quum intra vallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insignibus Imperatoriis, decumana porta se ex castris ejecit protinusque equo citato Larissam contendit. Neque ibi constitit, sed eadem celeritate, paucos suos ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum triginta ad mare pervenit navemque frumentariam conscendit; sæpe, ut dicebatur, querens, tantum se opinionem fefellisse, ut, a quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo, initio fugæ facto, pæne proditus videretur.

97. Cæsar, castris potitus, a militibus contendit, ne, in præda occupati, reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re inpetrata, montem opere circumvenire instituit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, universi juris ejus Larissam versus se recipere

tricliniaribus stratum, in quo posita parataque sunt triclinia: poterit etiam dici *trichila strata*, h. e. mensis strata, in qua positæ paratæque sunt mensæ. Atqui apud Macrobium Saturnal. 2, 9, *e* veteri scriptore proferuntur hæc verba: *triclinia lectis eburneis strata*, Eodem modo in libris sacris (Marc. 14, 15. Lucæ 22, 11) dicitur *ἀνώγεον ἐστρωμένον*, quod Scaliger (de emendat. tempp. p. 571) bene vertit, cœnaculum lectis stratum. Ergo non debebant viri docti dubitare, an *trichila* dici posset sterni, multoque minus phrasin hanc corrigere. Si quis tamen malit emendare, non contendam de eo. Lipsius (de mil. Rom. 5, 16. p. 326) *trichilas stratas* eodem modo, quo ante interpretatus sum, descripsit, *umbracula ad cœnationem instrata fuisse, lectosque dispositos*. *M.* Bene *stratas* defendit Morus. restitui.

Tabernacula militum. Differunt ergo hæc ab illis luxuriosis umbraculis, neque eadem res, ut Vossius putabat, bis dicitur.—De luxuria hac intempestiva conf. Plutarch. in Pomp. c. 72. *M.*

Patientissimo. In MSS. cunctis, ne uno quidem excepto, et edd. ant. leg. *potentissimo*, monuit Oud. Neque tamen locum habere potest. *M.*

Exercitui. alii *exercitu*, ut alibi Cæsar. V. G. 1, 16.

Semper. Marcl. p. 278. *sæpe*. cf. c. 49. Sic et cap. 86. Cod. Leid. 1. pro *sæpe* habet *semper*.

Usum. Al. *victum*. minus bene.

Insignibus Imperat. Paludamento Nam Plutarchus de Pompeio (in ejus vita c. 72), qui in castra ex acie effugerat: *λαβὼν ἐσθῆτα, τῇ παρούσῃ τύχῃ πρέπουσαν, ὑπεξῆλθε*, et in vita Cæsaris cap. 45 disertis verbis: *ἀπεδύσατο τὴν ἐναγώνιον καὶ στρατηγικὴν ἐσθῆτα*. Appian. 2, 81. p. 479. *τὴν στολὴν ἐνήλλαξε* —— De fuga Pompeii in Ægyptum usque exstat apud Plutarchum (in Pomp. cap. 73 sqq.) pulcherrima, ad miserandum facta, multorumque moribus expressis variata narratio. *M.*

Imperatoriis. Sic codd. quidam, Vulgo *Imperatoris*.

Paucos suos. Sic codd. et edd. vet. Manutius dedit *suorum*.

Circumvenire. Alii *circummunire*, ut C. 1, 18.

Juris ejus. Verba hæc sensu carent, Cum vero absint a cod. Palatino,

cœperunt. Qua re animadversa, Cæsar copias suas divisit, partemque legionum in castris Pompeii remanere jussit, partem in sua castra remisit; quatuor secum legiones duxit commodioreque itinere Pompeianis occurrere cœpit et, progressus milia passuum sex, aciem instruxit. Qua re animadversa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen subluebat. Cæsar, milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxque jam suberat, tamen munitione flumen a monte seclusit, ne noctu aquari Pompeiani possent. Quo jam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere cœperunt. Pauci ordinis Senatorii, qui se cum iis conjunxerant, nocte fuga salutem petierunt.

98. Cæsar prima luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere atque arma projicere jussit. Quod ubi sine recusatione fecerunt, passisque palmis, projecti ad terram, flentes ab eo salutem petierunt; consolatus consurgere jussit et, pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conservavit; militibusque suis commendavit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere et eas, quas secum duxerat, invicem requiescere atque in castra reverti jussit: eodemque die Larissam pervenit.

99. In eo prœlio non amplius ducentos milites desideravit; sed Centuriones, fortes viros, circiter triginta amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cujus mentionem supra fecimus, gladio in os adversum conjecto. Neque

Scaliger et Davisius ea omittenda esse censent. (Adde Robortellum Adn. 2, 48. et Sigon. Em. 1, 43.) Clarkius (post Wassium ad Sall. Cat. c. 44) *jugis eis* legi maluit. h. e. per juga ea (s. ex jugis eis). Ex aliis lectionibus, *vires ejus*, *viris ejus*, et *universi simul Larissam*, nihil potest erui, etsi quidam *viris equis* legi voluerunt. Nondum puto repertam esse veram lectionem. *M.* Davis. suspicatur legendum *universi exercitus*. Ea vocabula confundi solent; cujus rei exemplum c. 73. In subsidium vocat c. 63. ubi sic *Pompeiani exercitus*. Victor. V. L. 9, 24. *ejus juris* explicat per ejus fortunæ vel conditionis. Manutii vel Puteani potius *viris, equis*, cui simile habet Cicero de Off. 3, 33. *Cum his viris, equisque, ut dicitur, decertandum est*. itemque Phil. 8, 7. *armis, equis viris D. Bruto subveniremus*, jure placet Bentleio, nec video quid obstet, quod mox sequitur *commodiore itinere Pompeianis occurrere cœpit*. Cujacio quoque adridebat *viris, equis*. Tum autem Oud. malit *viri, equi*.

Qua re (MSS. fere omnes, *spe*) *animadversa, Cæsar* —. Potest codd. lectio explicari; sed non sine duritie. *M.* Oud. putat *spe* compendio scriptum pro *specie*. Victorio l. c. *spe* ἀντίθετον τοῦ *diffisi* esse videtur. Nimis argutum videtur id Oudend.

Milit. commendavit. Sic codd. magno numero (et edd. vet.), nec adparet, unde inrepserit lectio vulgata, *militibus jussit*, satis illa indigna Cæsare. *M.*

Ne qui. Alii *ne quis violaretur*.

Neu quid sui. Marclandus p. 278. dat *usui*, ut G. 4, 29. C. 2, 35.

Crastinus. Cf. c. 91. *M.*

id fuit falsum, quod ille, in pugnam proficiscens, xerat: sic enim Cæsar existimabat, eo prœlio excellentissimam virtutem Crastini fuisse, optimeque eum de se meritum judicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter milia quindecim cecidisse videbantur: sed in deditionem venerunt amplius milia quatuor et viginti: (namque etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, sese Sullæ dediderunt:) multi præterea in finitumas civitates refugerunt, signaque militaria ex prœlio ad Cæsarem sunt relata CLXXX, et aquilæ novem. L. Domitius, ex castris in montem refugiens, quum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus.

100. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundisium venit; eademque ratione, qua factum a Libone antea demonstravimus, insulam objectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio præerat, tectis instructisque scaphis elicuit naves Lælianas; atque ex his longius productam unam quinqueremem et minores duas in augustiis portus cepit; itemque per equites dispositos aqua prohibere classiarios instituit. Sed Lælius, tempore anni commodiore usus ad navigandum, onerariis navibus Corcyra Dyrrhachioque aquam suis subportabat, neque a proposito deterrebatur, neque, ante prœlium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum navium, aut necessarium rerum inopia, ex portu insulaque expelli potuit.

101. Iisdem fere temporibus Cassius cum classe Syrorum et Phœnicum et Cilicum in Siciliam venit. Et, quum esset Cæsaris classis divisa in duas partes, et dimidiæ parti præesset P. Sulpicius Prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pom-

In castellis. Cod. Petav. *castellis*. Mox codd. quidam *similiter dediderunt*.

Sullæ. Hic edd. vulg. addunt *similiter*, male. Præcesserat jam *etiam*. Ceterum de hac pugna Pharsalica conferendi sunt Appianus (2, 75—82. p. 475—479), et Plutarchus (in Cæsaris et Pompeii vita), ideo, quia nonnulla addiderunt, a Cæsare omissa, ut de Pompeio fugiente; item de lacrymis Cæsari et Pompeio et militibus obortis; de Cæsare, qui suos jusserat hostium os et faciem potissimum vulnerare. Dio Cassius (41, 58 sqq.), etsi prœlium non accurate descripsit, tamen non sine sensu et judicio de eo locutus est. Lucanum cum omnes norint, nominare non opus est: pertinet autem huc carminis liber septimus. Cæsaris in conservandis civibus humanitatem, et in condonando indulgentiam, omnes hujus belli scriptores, tum et Cicero sæpe, magnificis verbis conlaudarunt. *M.*

In finit. civitates. Marcland. p. 278. inserit *qui*.

Lælius, Classi Pompeianæ præfuit. c. 5. *M.*

Ad Brundisium, ut c. 40. *ad Oricum* et cap. 101. *ad Messanam*.

A Libone. Et hic navibus Pompeii præfuit. c. 23. *M.*

Tectæ scaphæ. vid. cap. 15. *M.* Dein *instructisque* codd. et edd. vet. Vulgo *instratisque*.

Cognitum. in aliis deest.

Cassius. Marclandus præmittit *C.* ut c. 5. Excidisse putat ob seq. initialem.

Vibone. Sic codd. quidam: recte: nam altero lectio *Liboque* inepta est,

ponius ad Messanam: prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam Pomponius de ejus adventu cognosceret; perturbatumque eum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis, magno vento et secundo completas onerarias naves tæda et pice et stupa reliquisque rebus, quæ sunt ad incendia, in Pomponianam classem inmisit atque omnes naves incendit quinque et triginta: e quibus erant viginti constratæ; tantusque eo facto timor incessit, ut, quum esset legio præsidio Messanæ, vix oppidum defenderetur: et, nisi eo ipso tempore quidam nuncii de Cæsaris victoria per dispositos equites essent adlati, existimabant plerique, futurum fuisse, uti amitteretur. Sed obportunissimo nunciis adlatis, oppidum fuit defensum, Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est Vibonem, adplicatisque nostri ad terram navibus, propter eumdem timorem pari, atque antea, ratione egerunt. Cassius secundum nactus ventum, onerarias naves circiter quadraginta, præparatas ad incendium, inmisit et, flamma ab utroque cornu comprehensa, naves sunt combustæ quinque. Quumque ignis magnitudine venti latius serperet, milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti præsidio navibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt; sed sua sponte naves conscenderunt et a terra solverunt, inpetuque facto in Cassianam classem, quinqueremes duas, in quarum altera erat Cassius, ceperunt: sed Cassius, exceptus scapha, refugit. Præterea duæ sunt deprehensæ triremes. Neque multo post de prœlio facto in Thessalia cognitum est, ut ipsis Pompeianis fides fieret: nam ante id tempus fingi a Legatis amicisque Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit.

102. Cæsar omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes ex fuga se recepisset, ne rursus copias comparare alias et bellum renovare

quia Libo, ut modo vidimus, classis Pompeianæ parti præfuit. *M.* Restituit Davis. ex ed. Beroaldi. *Vibo* oppidum fuit ad fretum Siculum. v. Cellarius.

Quæ sunt ad incendia. Inserunt alii *aptæ*.

Constratæ. vid. Ind. Alii *rostratæ*. Non dici potest, utra verior lectio sit. *M.* Cellarius præfert *rostratæ*. Similis confusio Af. c. 11.

Vibonem. Sic dedit Beroaldus. Consentiunt probati codd. Vulgo male *Libonem*, quod servasse Cellarium miror.

Adplicatisque nostris (Leg. *nostri*) *ad terram navibus, propter—ratione egit* (Leg. *egerunt*). *Cassius secundum* —. Sic hæc legenda esse præeuntibus codd. vidit Oud. Illud quidem *nostri* pro *nostris* vir doctus ex ingenio mutavit; sed *egerunt* et *Cassius* in codd. antiquissimis est. *M.* Ex his satis patet legendum esse *nostri*. Sequor Oud. Sic et Bentl.

Deprehensæ. Clarke dedit *depressæ*, quod et Oud. maluit, si liceret per codd.

Ante id t. fingi. Alii *ante hoc t. fingi id*.

posset: et, quantumcumque itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur; legionemque unam minoribus itineribus subsequi jussit. Erat edictum Pompeii nomine Amphipoli propositum, uti omnes ejus provinciæ juniores, Græci civesque Romani, jurandi caussa convenirent; sed utrum avertendæ suspicionis caussa Pompeius proposuisset, ut quam diutissime longioris fugæ consilium occultaret, an novis dilectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad ancoram una nocte constitit et, vocatis ad se Amphipoli hospitibus, et pecunia ad necessarios sumtus conrogata, cognito Cæsaris adventu, ex eo loco discessit et Mytilenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, navibusque aliis additis actuariis, in Ciliciam atque inde Cyprum pervenit. Ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium civiumque Romanorum, qui illic negotiarentur, arcem captam esse, excludendi sui caussa, nunciosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitumas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno Consul fuerat, et P. Lentulo Consulari, ac nonnullis aliis acciderat Rhodi: qui, quum ex fuga Pompeium sequerentur atque in insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant: missisque ad eos nunciis, ut ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naves solverunt. Jamque de Cæsaris adventu fama ad civitates perferebatur.

103. Quibus cognitis rebus, Pompeius, deposito adeundæ Syriæ consilio, pecunia societatis sublata et a quibusdam privatis sumta, et æris magno pondere ad militarem usum in naves inposito, duobusque milibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim a negotiatoribus coegerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium pervenit. Ibi casu Rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis, cum sorore Cleopatra gerens bellum; quam paucis ante mensibus per suos propinquos atque

Quantumcumque. Sic codd. et edd. vet. Vulgo *quantum*.

Existimari. Voss. malebat *æstumari*. Sed proinde est. Cf. Terent. Heaut. 2, 3, 41. Phormio 1, 1, 11.

Mytilenas. Sic numi et Stephan. Byzant. Vulgo *Mitylenas*.

Cyprum pervenit. Edd. vet. *in Cyprum*.

Arcem captam esse. Post *arcem* quidam inseruerant *Antiochiæ*, unde vitiosa lectio *ante* orta est. *M*. Vox *Antiochiam* ex qua Glareanus fecit *Antiochiæ*, in quibusdam codd. scripta erat per compendium *Ant*.

Qui, quum. Sic Scal. e cod. Ursini. Vulgo *nam quicumque*. Unde Ciaccon. conjectabat *namque, quum*.

Solverunt. Alii *solvere jubebantur*.

Societatis publicanorum: ut mox *familiæ* (servi) *societatum* illarum. cf. c. 31. — De consilio itineris mutato alia quædam Plutarchus in Pomp. c. 76 addidit. *M*.

amicos Regno expulerat; castraque Cleopatræ non longo spatio ab ejus castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio atque amicitia patris Alexandria reciperetur atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed, qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus Regis conloqui cœperunt eosque hortari, ut suum officium Pompeio præstarent neve ejus fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeii milites; quos, ex ejus exercitu acceptos in Syria, Gabinius Alexandriam transduxerat, belloque confecto, apud Ptolemæum, patrem pueri, reliquerat.

104. His tunc cognitis rebus, amici Regis, qui propter ætatem ejus in procuratione erant Regni, sive timore adducti, ut postea prædicabant, ne, sollicitato exercitu Regio, Pompeius Alexandriam Ægyptumque occuparet; sive despecta ejus fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici exsistunt; iis, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt eumque ad Regem venire jusserunt; ipsi, clam consilio inito, Achillan, Præfectum Regium, singulari hominem audacia, et L. Septimium, Tribunum militum, ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse adpellatus et quadam notitia Septimii productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conscendit cum paucis suis; et ibi ab Achilla et Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur ab Rege et in custodia necatur.

Gabinius, Syriæ Proconsul, exsulem Regem Ptolemæum Auleten cum exercitu reduxerat. *Cellar.* Cf. Liv. epit. 105. Dio Cassius 39, 55 sqq. ubi Fabricius multa conlegit. *M.*

Amici Regis, quorum principes fuerunt Pothinus, Theodotus rhetor, idemque Ptolemæi præceptor (Liv. epit. 112), et Achillas. Cf. c. 108. et Plutarch. Pomp. c. 77. *M.*

Consilio inito. De Pompeii capite pupillus et spado tulere sententiam. Sic Seneca ep. 4.

L. Septimium. Apud Appianum C. 2, 84. perperam dicebatur *Sempronius.* Emendavit nuperus eruditus editor. Consentiunt in vero nomine Plut. Pomp. c. 79. Dio 42, 3. Lucan. 8, 597.

Productus. Palmerius in spicil. in Grut. lamp. t. 4. p. 823. *inductus.*

Bello prædonum. Respice ad not. ad c. 19. Cf. et Flor. 3, 6.

Ibi — interficitur. Aliter Cic. de Divin. 2, 9 qui *in solitudine Ægyptiorum trucidatum* refert. Heic Tanaq. Faber legendum suadet *a satellite Ægyptio.* Davis. vel *in celoce Ægyptia* (scil. *celox* est navigium breve apud Nonium c. 13. a velocitate sic dictum, ita et Fulgentius Planciades n. 44.) vel *a spadone Ægyptio,* quippe Lactantius 6, 6. *a spadonibus Ægyptiis detruncatum* scribit, et Amm. Marcellinus 14, 11. *ad spadonum libidinem trucidatum.* Buherius dabat *in servitudine,* quia teste Dione 42, 4. et Plut. in Pomp. c. 78. servo se adsimilatum pronuntiarat Pompeius. Anonymus in Oliveti notis ad eum locum Cic. conjiciebat *in sorditudine.* Idem tamen, ut et Wopkensius in Lect. Tullianis, nil mutandum censet et ἀνυβρεολογίαν adgnoscit. *Solitudo* signat locum a solita hominum frequentia vacuum.

Interficitur Pompeius. De hac cæde cf. Dio Cass. 42, 3. sqq. Appian. l. c. Legendus etiam de fuga ejus et cæde Lucanus lib. 8. toto. *M*

105. Cæsar, quum in Asiam venisset, reperiebat, T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex fano Dianæ, ejusque rei caussa Senatores omnes ex provincia evocasse, ut iis testibus in summa pecuniæ uteretur; sed interpellatum adventu Cæsaris profugisse. Ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Minervæ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die prœlium secundum fecisset Cæsar, simulacrum Victoriæ, quod ante ipsam Minervam conlocatum erat et ante ad simulacrum Minervæ spectabat, ad valvas se templi limenque convertisse. Eodemque die Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor et signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami in occultis ac reconditis templi, quo præter Sacerdotes adire fas non est, quæ Græci ἄδυτα adpellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriæ, ubi Cæsaris statuam consecraverant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento exstitisse ostendebatur.

In summa pecuniæ. Hoc *in* habet Leid. 1. et alii. Significat scopum, cur testes adhibiti. In aliis vulgo et in edd. vet. deest. Codex Ursini habet *in summam*, quod malit Oud. ut apud Ovid. Met. 13, 38. *in caussam*. Ciacconius temere suspicatur leg. *in sumenda*.

Duobus temporibus. vid. cap. 33. *M.*

Repetunt et enumerant dies, enumerant eos ita, ut repetant s. initium faciant ab eo die, quo prœlium commissum est. *M.*

Ad valvas se templi — convertisse. Sic bene Lambinus ad Horatii Od. 4, 4, 76. Codd. quippe et edd. vet. habent *templis*. Similo modo apud Valer. Max. 1, 6, 12. pro *abditis delubris* D. Vossius legi jubet *adytis delubri*. Jul. Obsequens c. 125 *plerisque locis signa* (Deorum) *sua sponte conversa* narrat. Idem cum Valerio Max. fabulam de *clamore audito* repetit.

Remotis templi. Leg. *reconditis*, e codd. bonis. Ex eo in aliis *conditis*, in aliis *recognitis*, et in edd. vulg. *remotis* factum est. *M.* Restituo *reconditis*. Sic et Cellarius. In fano Bacchi id accidisse refert Dio 41, 61.

Quæ Græc. ἄδ. adp. Hoc est haud dubie additamentum recentioris manus. Cæsaris ætate omnibus notum erat, illam templi partem dici adytum. *M.* Valerio Max. restituit vocem Vossius, ut mox notatum.

In tecto. Leg. *integra.* Hanc emendationem Oudendorpius ad Julium Obseq. l. c. proposuit, quia hic dicit, *Enata palma matura magnitudine*; et Valerius Max. l. c. *Enata palma justæ magnitudinis.* Atque hanc conjecturam denuo in notis ad Cæsarem dicit sibi probari. Caussa emendationis est, quia palma, in tecto enata, non eadem potuit ex pavimento exsistere: et quia Plutarchus in Cæs. c. 47, accurata descriptione usus, dicit, palmam *ante basin statuæ* Cæsaris e solo consolidato, atque insuper lapidibus constrato, enatam esse: quod ipsum, *ad basin statuæ*, etiam Valerius et Julius Obsequens tradiderunt, etsi verbis aliis. Est ergo pavimentum h. l. solum marmoreum, vel, ut Plutarchus dicit, χωρίον λίθῳ σκληρῷ ἄνωθεν κατεστρωμένον, quod etiam dicitur λιθόστρωτον. vid. Wetsten. ad evang. Joann. 19, 13. Atque sic illud, *inter coagmenta lapidum*, facile intelligi potest; sunt enim tessellæ marmoreæ coagmentatæ, inter quas media palma emicuit. Davisius quidem componere conatus est hæc duo, *in tecto* et *ex pavimento*, et ostendit, etiam tecta e pavimento s. opere pavito (de quo ad B. Alex. c. 1 dicetur)

106. Cæsar, paucos dies in Asia moratus, quum audisset Pompeium Cypri visum, conjectans, eum Ægyptum iter habere, propter necessitudines Regni reliquasque ejus loci obportunitates, cum legionibus, una, quam ex Thessalia se sequi jusserat, et altera, quam ex Achaia a Q. Fufio Legato evocaverat, equitibusque octingentis et navibus longis Rhodiis decem et Asiaticis paucis Alexandriam pervenit. In his erant legionibus hominum tria milia CC; reliqui, vulneribus ex prœliis et labore ac magnitudine itineris confecti, consequi non potuerant. Sed Cæsar, confisus fama rerum gestarum, infirmis auxiliis proficisci non dubitaverat atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriæ de Pompeii morte cognoscit: atque ibi primum e navi egrediens clamorem militum audit, quos Rex in oppido præsidii caussa reliquerat, et concursum ad se fieri videt, quod fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo majestatem Regiam minui prædicabat. Hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant, compluresque milites hujus urbis omnibus partibus interficiebatur.

107. Quibus rebus animadversis, legiones sibi alias ex Asia adduci jussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat: ipse enim necessario etesiis tenebatur, qui Alexandria navigantibus sunt adversissimi venti. Interim controversias Regum ad Populum Romanum et ad se, quod esset Consul, pertinere existimans, atque eo magis officio suo con-

facta esse. Quod etsi verum est: tamen, si Cæsar hoc voluisset, scripsisset *enata e tecti pavimento,* non autem *enata in tecto ex pavimento,* interjectis etiam quibusdam verbis inter ea, quæ divelli cogitando non possunt. *M.* Temere Ursinus una voce *intecto* legere suadebat. Quod sequitur *exstitisse* significat *adparuisse.* v. Ind.

In Asia. Per hanc commorationem Cnidiis libertatem concessit, qua paulo ante Thessalos in Europa donaverat. Plutarch. in Cæs. c. 48. *M.*

Ægyptum iter habere. Sic codd. subpressa præpositione. Vulgo additur.

Necessitudines Regni. Cum patre Regis jus hospitii Pompeius habuerat. Cf. c. 103. *M.*

A Q. Fufio. Prænomen e codd. adjecit Oud.

Legionibus. Al. *legionariorum,* quod placet Vossio, temere.

De Pompeii morte. Cujus caput et annulus, leone ensem tenente insignitus, Cæsari ab aulicis Ptolemæi oblata sunt, quorum adspectu lacrimasse dicitur: Plutarch. Pompei. cap. 80. Cæs. c. 48. Præterea Dio Cass. 42, 18 refert, Romæ non ante creditum esse de nece Pompeii, quam ejus annulus eo fuerit adlatus quem annulum dicit tria tropæa insculpta habuisse: de quo Dionis et Plutarchi dissensu laborare velle, foret temporis inutilis jactura. *M.*

Controv. Regis, Regis et Cleopatræ, sororis. vid. c. 103. Sic B. Alex. 33. Liv. 1. 39. *exciti Reges,* i. e. Rex et Regina: ubi v. Gronov. et Drakenborch. Cf. Bentlei. ad Horat. Serm. 1, 1, 100. *M.*

Pertinere existimans. Alii judicarunt, Cæsarem non necessarium hoc

venire, quod superiore Consulatu cum patre Ptolemæo et lege et S. C. societas erat facta, ostendit, sibi placere, Regem Ptolemæum atque sororem ejus Cleopatram exercitus, quos haberent, dimittere et de controversiis jure apud se potius, quam inter se armis, disceptare.

108. Erat in procuratione Regni propter ætatem pueri nutricius ejus, eunuchus, nomine Pothinus. Is primum inter suos queri atque indignari cœpit, Regem ad dicendam caussam evocari; deinde adjutores quosdam, conscios sui, nactus ex Regis amicis, exercitum a Pelusio clam Alexandriam evocavit atque eumdem Achillan, cujus supra meminimus, omnibus copiis præfecit. Hunc, incitatum suis, et Regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri vellet, litteris nunciisque edocuit. In testamento Ptolemæi patris heredes erant scripti ex duobus filiis major, et ex duabus ea, quæ ætate antecedebat. Hæc uti fierent, per omnes Deos, perque fœdera, quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus Populum Romanum obtestabatur. Tabulæ testamenti unæ per legatos ejus Romam erant adlatæ, ut in ærario ponerentur, (hæ quum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ) alteræ, eodem exemplo, relictæ atque obsignatæ Alexandriæ proferebantur.

109. De his rebus quum ageretur apud Cæsarem, isque maxime vellet pro communi amico atque arbitro controversias Regum componere: subito exercitus Regius equitatusque omnis venire Alexandriam nunciatur. Cæsaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis, extra oppidum si esset dimicandum, confideret. Relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret consiliumque Achillæ cognosceret. Milites tamen omnes in

bellum suscepisse; sed Cleopatræ amore adductum. Plutarch. Cæs. c. 48. *M.*

Indignari cœpit. Fuit tamen alia quoque caussa, qua Cæsar indignationem Ægyptiorum commovit. Nam, cum Ptolemæus Auletes ingentem pecuniæ summam Cæsaris debuisset, Cæsar vero residua debiti nunc paulo severius exigeret, ac ne sacris quidem parceret: multorum animos ab se alienavit. Plutarch. Cæs. c. 48. Dio Cass. 42, 9, 34. *M.*

Conscios sui. Aicardus in Var. Lect. et Lips. adscripsere *consilii*. Id codd. et edd. vet. ignorant.

Regis amicis. alii *Regiis.*

Achillan. cap. 104. *M.*

Romam erant adlatæ. Quidam codd. *Romæ*. V. ad 2, 19. conf. not. Lipsii ad Taciti Ann. 1, 8.

Pro amico. vid. Ind. in *pro*. — Hoc tempore Plutarchus in Cæs. c. 49 refert, Cleopatram primum in Cæsaris conspectum venisse, eumque sic cepisse, ut, placato sorori fratre, efficeret Cæsar, ut consociato imperio Ptolemæus et Cleopatra uti vellent. Cf. Dio Cass. 42, 34, 35. Lucan. Pharsal. 10. init. Ibi dum aliquis detegit, Cæsari ab amicis Ptolemæi insidias strui, Pothinus paulo post interficitur (c. 112. extr.), Achillas ad exercitum aufugit. Sic ergo adparet, cur h. l. dicatur subito exercitus Regius Alexandriam venisse. *M.*

armis esse jussit, Regemque hortatus est, ut ex suis necessariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillan mitteret et, quid esset suæ voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides et Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant magnamque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillan pervenerunt. Quos ille, quum in conspectum ejus venissent, prius, quam audiret, aut, cujus rei caussa missi essent, cognosceret, conripi ac interfici jussit: quorum alter accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, Regem ut in sua potestate haberet. Cæsar effecit, magnamque Regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, et ut potius privato paucorum et latronum, quam Regio consilio, susceptum bellum videretur.

110. Erant cum Achilla copiæ, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnendæ viderentur: milia enim viginti in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis militibus, qui jam in consuetudinem Alexandriane vitæ ac licentiæ venerant, et nomen disciplinamque Populi Romani dedidicerant uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant conlecti ex prædonibus latronibusque Syriæ Ciliciæque provinciæ finitumarumque regionum. Multi præterea capitis damnati exsulesque convenerant: fugitivisque omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus certaque vitæ conditio, ut, dato nomine, militum essent numero: quorum si quis a domino prehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui vim suorum, quod

In conspectum. Codd. et hic *in conspectu*. V. not. ad 2, 27.

Alter accepto vulnere occupatus, perque (sic leg. puto pro *per) suos — sublatus est*. Ergo *occupatus et sublatus est* vel significat, citius sublatus est, quam posset interfici; vel adreptus et s. est. Alii *vulnere occupatus* conjunxerunt et, quia hoc nihil esse videbant, correxerunt, ut Gronovius Obs. 4, 8, qui *sopitus* pro *occupatus* legi voluit. De re cf. Dio Cass. 42, 37 sqq. *M*. Davis. volebat *obsopitus*. Gronovii conjecturæ plaudit Cellarius. Jurinius legi jubet *occipitis* et pro *sublatus* dat *supinatus* vel *resupinatus*, dein *sublatus*.

In sua potestate haberet. Palmerius in spicil. in Grut. lamp. t. 4. p. 866. notat in libris quibusdam legi *in suam potestatem* et hanc dicendi formam propugnat. Videsis not. ad C. 1, 25.

Magnamque. Delendum *que*, quod jam alii omiserunt. *M*. Jurinius *et magnam*.

Et ut pot. Delendum et. *M*. Oud. pugnat pro conjunctione utraque, quia sic duæ rationes exprimuntur, cur Rege potiundum putarit Cæsar.

Hæ. Alii *Hi* per synthesin. nonnulli *Hæc*.

Gabiniani milites. Conf. cap. 103. *M*.

Uxoresque duxerant. Contra militiæ Romanæ morem. vid. Lips. de mil. Rom. 5, 18.

Prehenderetur. Leid. 1. *premeretur*. inde Bentl. *plecteretur*. frustra, bene se habet vulg.

Vim suorum, vim suis illatam. *M*. Passive. Sic et G. 1, 20. *injuria Reipublicæ* et c. 30. *injuria P. R.* 7, 38. *suas injurias*. Ita et Liv. 2, 55.

in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi Regum amicos ad mortem deposcere; hi bona locupletum diripere stipendii augendi caussa, Regis domum obsidere, Regno expellere alios, alios arcessere, vetere quodam Alexandrini exercitus instituto, consueverant. Erant præterea equitum milia duo. Inveteraverant hi omnes compluribus Alexandriæ bellis, Ptolemæum patrem in Regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Ægyptiis gesserant. Hunc usum rei militaris habebant.

111. His copiis fidens Achillas, paucitatemque militum Cæsaris despiciens, occupabat Alexandriam, præter eam oppidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo inpetu domum ejus inrumpere conatus: sed Cæsar, dispositis per vias cohortibus, inpetum ejus sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad portum; ac longe maximam ea res adtulit dimicationem. Simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur et magna multitudine naves longas occupare hostes conabantur, quarum erant quinquaginta auxilio missæ ad Pompeium, prœlioque in Thessalia facto domum redierant. Illæ triremes omnes et quinqueremes, aptæ instructæque omnibus rebus ad navigandum. Præter has duæ et viginti, quæ præsidii caussa Alexandriæ esse consueverant, constratæ omnes: quas si occupavissent, classe Cæsari erepta, portum ac mare totum in sua potestate haberent, commeatu auxiliisque Cæsarem prohiberent. Itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit, quum ille celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem obtinuit Cæsar; omnesque eas naves et reliquas, quæ erant in navalibus, incendit, quod tam late tueri tam parva manu non poterat, confestimque ad Pharum navibus milites exposuit.

Pro suo periculo, ut suum periculum. *M.*

Alios, alios arcessere. In quibusdam prius *alios* deest. V. not. ad G. 1, 8. 3, 21. 25.

Inveteraverant hi. Vulgo *qui inveteraverant c. A. b. Hi Ptol.* etc. Emendavit Oud. e codd.

Bibuli filios. Locum Valerii Max. (4, 1, 15) hunc pertinentem Manutius et Ciacconius indicarunt. *M.*

Occupabat. Scalig. male *occupat.*

Præter eam opp. partem. Sic cod. Vossianus. Ceteræ lectiones, vulgo expressæ, non videntur veræ, v. c. *præterea opp. partem. M.* Davis. volebat *præterea in oppidi parte.*

Primo inpetu. Bentlei. malit ita: *tenebat. Primo inpetu — conatus est* vel *primoque domum* omisso *inpetu.*

Conatus, etsi conatus erat. Domus Cæsaris fuit regia. cap. 112. *M.* Pars ejus exigua.

Quinquaginta. Conf. Appian. C. 2, 71. habet ἑξήκοντα. Hinc Marclandus l. c. hic quoque *sexaginta* reponendum suspicatur.

Quum ille — hi salutem. Mavult Jurinius, *quum illi*, Alexandrini — *hi, Romani* —.

Naves incendit. Hoc incendio conflagrasse nobilissimam bibliothecam Alexandrinam, auctores sunt Plutarchus in Cæs. c. 49. Dio Cass. 42, 38. (ubi vid. Fabricius) Ammianus Marcell. 22, 16. et alii bene multi. Nu-

112. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus exstructa, quæ nomen ab insula accepit. Hæc insula, objecta Alexandriæ, portum efficit: sed a superioribus Regibus in longitudinem passuum nongentorum in mare jactis molibus, angusto itinere et ponte cum oppido conjungitur. In hac sunt insula domicilia Ægyptiorum et vicus, oppidi magnitudine: quæque ubique naves imprudentia aut tempestate paullulum suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueverunt. Iis autem invitis, a quibus Pharos tenetur, non potest esse propter angustias navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibusque expositis, Pharon adprehendit atque ibi præsidium posuit. Quibus est rebus effectum, ut tuto frumentum auxiliaque navibus ad eum subportari possent. Dimisit enim circum omnes propinquas regiones atque inde auxilia evocavit. Reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut æquo prœlio discederetur et neutri pellerentur, (id efficiebant angustiæ loci) paucisque utrimque interfectis, Cæsar, loca maxime necessaria complexus, noctu præmunit. Hoc tractu oppidi pars erat Regiæ exigua, in quam ipse habitandi caussa initio erat inductus, et theatrum, conjunctum domui, quod arcis tenebat locum aditusque habebat ad portum et ad reliqua navalia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro objectas haberet, neu dimicare invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi Regis, vacuam possessionem Regni sperans, ad Achillan sese ex Regia transjecit unaque

perrime de hac quoque re diligentissime exposuit Christ. Dan. Beckius in specimine historiæ bibliothecarum Alexandrinarum sect. 10. *M.*

Turris. Herodian. 4, 2. Ammian. Marcell. 22, 16. *M.* Adde Homer. Odyss. 4, 354.

A superioribus regionibus. Alexandria in duas partes divisa fuit, superiorem et inferiorem (B. Alex. c. 1.): illa fuit mari propior, hæc ab eo remotior. (cf. ibid. 2, 6. *die Oberstadt und die Niederstadt).* Ergo a parte inde superiore, seu a superioribus regionibus, moles jactæ sunt. Pluralis *regiones* neminem offendet, cum B. Alex. c. 2. partes inferiores, et c. 6. loca superiora dicantur. Cellarius monet, Brodæum (Miscell. 3, 5), Scaligerum (ad Euseb. p. 182), Valesium (ad Ammian. Marc. p. 242), Hodium (de interprett. septuaginta p. 204), legi voluisse, *a superioribus Regibus*, id quod et Marclando in Explicat. vett. auct. p. 279 visum est. Sed nulla mutatione videtur opus esse. *M.* In codice Vossiano Oud. clare invenit *Regibus*. Hoc unice verum, reposui.

Dimisit. Hæc lectio, nunc recepta, videtur necessaria propter ipsam rem, etsi codd. plerique habent *deduxit*. *M.* Vulgo *demisit*. Emendavit Scal.

Reliqua navalia. Cur autem *reliqua?* Legerim, *ad Regia navalia*, ubi Regiæ naves stabant. Cf. de B. Alex. cap. 13, ubi Regiæ navalia commemorantur, quæ, ut ex nostro loco adparet, vicina Regiæ fuerunt, quoniam e theatro, Regiæ conjuncto, aditus ad navalia fuit. *M.* Credo, verum vidisse Morum. Doleo, nullum codicem addicere.

Filia minor, Arsinoe. de B. Alex. c. 4. *Cellar.* Add. Dio Cass. 42, 39. *M.*

Sperans, contra testamentum patris. c. 108. *M.*

bellum administrare cœpit. Sed celeriter est inter eos de principatu controversia orta; quæ res apud milites largitiones auxit: magnis enim jacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Pothinus, nutricius pueri et procurator Regni, in parte Cæsaris, cum ad Achillan nuncios mitteret hortareturque, ne negotio desisteret neve animo deficeret, indicatis deprehensisque internunciis, a Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

Est inter eos — orta. Conf. B. Al. c. 4. Cum Arsinoe fuit Ganymedes, qui eam abduxerat in castra, et Achillan contra se et Arsinoen inritavit ita, ut ipse potiore esset auctoritate. Dio Cass. 42, 40. *M.*

Jacturis. Donis, muneribus. Cf. G. 6, 12. Sic Plin. paneg. c. 12. largitiones *damna* dixit. Hoc loco iterum *pacturis* legi jubet Salmasius. Sed v. not. ad G. 6, 12 et ibi citatum Gronovium. Cf. et Ind.

In parte Cæsaris, h. e. in ea parte urbis, in qua Cæsar erat. v. B. Al. c. 6 et 22, ubi *pars Cæsaris* eodem sensu dicitur. Jam Cæsar erat ibi, ubi Rex erat (c. 109 extr.): Pothinus, nutrius Regis, erat cum Rege. Erat ergo Pothinus ibi, ubi Cæsar erat, in ea parte urbis, in qua Cæsar versabatur. Qui *in parte Cæsaris esse* cum Ciacconio interpretantur, a partibus Cæsaris stare, hi errant: nam Pothinus Cæsari inimicissimus fuit. *M.*

A. HIRTII

DE

BELLO ALEXANDRINO

LIBER SINGULARIS.

Si Suetonii ætate incertus fuit auctor hujus libri, ut ipse in vita Julii Cæsaris c. 56 dixit: non videtur posse hodie nomen auctoris libro præscribi. In codicibus præscribitur vel *Oppii* vel *Hirtii* nomen; e Suetonio haud dubie: qui vero librarii *Cæsaris*, *Celsi*, *Suetonii* nomen præscripserunt, hi non minus errarunt, quam qui eum esse ab *Hirtio Pansa* scriptum putarunt, de quo errore ad initia libri octavi de bello Gallico admonitum est. Cf. etiam dicta ad epistolam, Balbo scriptam, eidem libro octavo præmissam, e qua verisimile fit, eumdem esse illius libri et hujus de bello Alexandrino auctorem. M.

Oudendorpius tamen et in editione posteriore an. 1740 edita, secutus morem consuetum, *A. Hirtii* nomen huic libro præscripsit. Nec, puto, male; quandoquidem vulgo sub ejus nomine citari solet. Scriptorem nobilem et oris bene Romani *Hirtium* vocat Brouckhusius ad Propertium 3, 20. 24.

A. HIRTII

DE

BELLO ALEXANDRINO

LIBER SINGULARIS.

ARGUMENTUM.

Cap. 1. Cæsar Alexandriam obpugnare pergit. 2, 3. Alexandrini strenue sese defendunt. 4—6. Regem Ptolemæum Cæsar in potestate habet. Arsinoe imperium occupat, Achilla interfecto, Ganymedes aqua intercludere Cæsarianos parat. 7—9. Trepidantibus his Cæsar puteis fossis aquam subpeditat. 10—18. Navali prœlio victor Pharo potitur. 19—21. In ponte et mole cladem accipit. 22—25. Firmato Cæsarianorum animo, Alexandrinis petentibus Regem dimittit Cæsar, is perfide bellum instaurat; prœlio perit Euphranor.

Cap. 26—31. Mithridates Pergamenus auxilia adducit Cæsari Pelusio potitur, Regios cædit. Rex a Cæsare prœlio victus perit in Nilo. 32, 33. Alexandria potitus Cæsar Ptolemæum minorem et Cleopatram Reges constituit; Arsinoen e Regno deducit. in Syriam abit.

Cap. 34—41. Interim Deiotarus, Armeniæ Rex, contra Pharnacem auxilium petit a Domitio Calvino, qui male rem gerit. Pharnaces Pontum occupat, in cives Romanos sævit.. 42—47. In Illyrico Gabinius subpetias Cornificio adferens inprospere pugnat. Rem restituit Vatinius superato Octavio.

Cap. 48—64. In Hispania Cassius Longinus, avaritia exosus, orta conjuratione vix evadit. Mox seditione facta ad Cordubam, rebus mire turbatis, ne Marcello Lepidoque et Trebonio se committat, aufugit et in Ibero perit.

Cap. 65—68. Syriam, Ciliciam, Asiam, Cappadociam constituit Cæsar, in hac Bellonæ templum Lycomedi Bithynio adjudicat; Deiotaro, Gallogræciæ tetrarchæ, Pompeium secuto, ignoscit. 69—78. Pharnacem, dolose agentem, celeri victoria superat. Pontum recipit, Mithridatem Pergamenum Regem Bospori et Gallogræcorum Tetrarcham constituit. In Italiam subito abit.

BELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo atque ex Syria Ciliciaque omnem classem arcessit; Creta sagittarios, equites ab Rege Nabatæorum Malcho evocat; tormenta undique

Ex Syr. Cilic. Conf. cap. 25, 26. *M.*

Creta. Sic codd. Vulgo *ex Creta.*

Malcho. Hunc partis Arabiæ Regem permovit Antipater, qui tum Judæam administrabat et a Cæsaris partibus stabat, ut auxiliares copias Cæsari mitteret. Josephus Archæol. 14, 8. *M.* Nomen *Malchi* Regem signat, sed consuetum etiam proprium virorum fuit. Sic vel in historia passionis Servatoris optimi occurrit servus dictus *Malchus*.

conquiri et frumentum mitti auxiliaque adduci jubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur atque omnes oppidi partes, quæ minus firmæ esse viderentur, testudinibus atque musculis aptantur: ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes inmittuntur, quantumque aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio fere tuta est Alexandria, quod sine contignatione ac materia sunt ædificia et structuris atque fornicibus continentur tectaque sunt rudere aut pavimentis. Cæsar maxime studebat, ut, quam angustissimam partem oppidi palus a meridie interjecta efficiebat, hanc operibus vineisque agendis ab reliqua parte urbis excluderet; illud spectans, primum, ut, quum esset in duas partes urbs divisa, acies uno consilio atque imperio administraretur; deinde, ut laborantibus succurri atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset; in primis vero, ut aqua pabuloque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus large præbere poterat.

2. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla aut mora inferebatur: nam in omnes partes, per quas fines Ægyptii Regnumque pertinet, legatos conquisitoresque dilectus habendi caussa miserant, magnumque numerum in oppidum telorum atque tormentorum convexerant et innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maximæ armorum erant institutæ officinæ. Servos præterea puberes armaverant, quibus domini locupletiores victum quotidianum stipendiumque præbebant. Hac multitudine

Munitiones augentur, ut nuper cœptum erat. vid. B. C. 3, 112. *M.*

Aptantur, ut ibi esse possint machinæ, utque firmiores esse possint. *M.* Non ergo opus cum Lipsio Pol. 1, 9. emendare *quatiuntur* vel quid simile.

Incendio, i. e. in incendio vel ab incendio.

Contignatio ac materia, contignatæ trabes. *M.*

Structuræ et fornices, structi fornices. *M.*

Rudere aut (an, *et?*) *pavimentis*, rudere, quod est pavimentum, e quo fit pavimentum. *Rudus* significat testas, lapillos, aliamque arenosam et glareosam materiam concisam, contusam, comminutam, quæ calce et aqua adfusa miscetur in massam. Hanc massam paviendo consolidant; ita fit e rudere pavimentum. Ex hac ergo massa consolidata fuerunt ædium tecta. Cf. de B. H. 8. Vitruv. 7, 1. Ceteros locos Gesnerus in Thes. L. L. diligentissime conlegit. *M.* Cf. Pallad. 1, 9.

Spectans. Vulgo *sperans*. Sed codd. et edd. vet. *exspectans*, unde Ursinus bene *spectans*, ut C. 3, 85.

Fines Ægyptii Regnumque, fines Regni Ægyptii. *M.* Alii *Ægypti*.

Pertinet. Bene sic. Ita et G. 4, 11. codd. quidam *fecisset*, ubi vulgo *fecissent*. Cf. not. ad C. 1, 2.

Innumerabilem multitudinem hominum, seu militum. Monuerunt Ciacconius et Davisius. *M.*

Hac multitudine recens conlecta: obponuntur veteranis cohortibus. *M.*

disposita, munitiones semotarum partium tuebantur; veteranas cohortes vacuas in celeberrimis urbis locis habebant, ut, quacunque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum obportuni essent. Omnibus viis atque angiportis triplicem vallum obduxerant: erat autem quadrato exstructus saxo, neque minus quadraginta pedes altitudinis habebát: quæque partis urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; subjectisque eas rotis, funibus jumentisque objectis, directis plateis in quamcumque erat visum partem movebant.

3. Urbs fertilissima et copiosissima omnium rerum adparatus suggerebat. Ipsi homines, ingeniosissimi atque acutissimi, quæ a nobis fieri viderant, ea sollertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitati viderentur; et sua sponte multa reperiebant, unoque tempore et nostras munitiones infestabant et suas defendebant: atque hæc principes in conciliis concionibusque agitabant, "Populum Romanum paullatim in con-"suetudinem ejus Regni occupandi venire: paucis annis "antea Gabinium cum exercitu fuisse in Ægypto; Pom-"peium se ex fuga eodem recepisse; Cæsarem venisse cum "copiis; neque morte Pompeii quidquam profectum, quo "minus apud se Cæsar commoraretur: quem si non expulis-"sent, futuram ex Regno provinciam: idque agendum "mature: namque eum, interclusum tempestatibus propter "anni tempus, recipere transmarina auxilia non posse."

4. Interim dissensione orta inter Achillan, qui veterano exercitui præerat, et Arsinoen, Regis Ptolemæi minorem

Obportuni. Sic leg. e quibusdam codd. sc. Alexandriui: hinc fluxit plerorumque codd. lectio, *obponi possent* scil. cohortes, id quod interpretamentum est. *M*. Per synthesin *obportuni* refertur ad milites. Vulgo receptum *obportunæ* scil. cohortes.

Ambulatorias. De his Vitruvius 10, 19. Veget. 4, 17.

Confixerant. Sic codd. et edd. vet. Ita et Varro R. R. c. 21. *Sublaminas inter se configito*. Glossæ *configit* [illegible]. Apul. Met. 4. *machina confixilis*. Male vulgo in loco nostro *confinxerant*. Non nemo *confecerant*.

Objectis, junctis. Scal. delebat. Lipsius Pol. 2, 4. conjiciebat *obtectis*. Oudend. *objectas* scil. plateis. Bentleii aureis offendit *subjectis, objectis, directis*.

Plateis. Codd. recentiores *pluteis*. Sic et edd. vet. Nec displicet Oud. quia videntur contraria *directæ plateæ* et *in quamcumque partem*.

Imitati. Sic codd. Vulgo *imitari*.

Concionibusque. alii *contentionibus*. quod Bentleius ortum judicat e *coitionibus*.

Gabinium. vid. de B. C. 3, 103. De Pompeio ibid. *M*. Ejecto Archelao Gabinius Ptolemæum reduxerat. V. Appian. Syr. 51. Civ. 2, 24. Dio. 39, 55.

Interclusum temp. V. Ind. Heinsius absque necessitate conjectabat *intercluso tempestatibus mari*.

filiam, ut supra demonstratum est, quum uterque utrique insidiaretur et summam imperii ipse obtinere vellet, præoccupat Arsinoe per Ganymeden eunuchum, nutricium suum, atque Achillan interficit. Hoc occiso, ipsa sine ullo socio et custode omne imperium obtinebat; exercitus Ganymedi transditur: is, suscepto officio, largitionem in milites auget, reliqua pari diligentia administrat.

5. Alexandria est fere tota subfossa, specusque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quæ paullatim spatio temporis liquescit ac subsidit. Hac uti domini ædificiorum atque eorum familiæ consueverunt: nam, quæ flumine Nilo fertur, adeo est limosa atque turbida, ut multos variosque morbos efficiat: sed ea plebes ac multitudo contenta est necessario, quod fons urbe tota nullus est. Hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi; qui, distributi munitionum tuendarum caussa, vicatim ex privatis ædificiis, specubus ac puteis extracta aqua utebantur.

6. Hoc probato consilio, magnum ac difficile opus adgreditur. Interseptis enim specubus atque omnibus urbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit. Hanc locis superioribus fundere in partim Cæsaris non intermittebat; quamobrem falsior paullo præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis, magnamque hominibus admirationem præbebat, quam ob caussam id accidisset: nec satis sibi ipsi credebant, quum se inferiores ejusdem generis

Supra demonstratum est. de B. C. 3, 112. *M.*

Ipse obt. vellet. a Leid. 1. abest *ipse*. Bentl. velit *quisque*.

In milites. Codd. quidam *in militem*. nec ita male.

Alexandria. Situm locorum, de quibus hic et in seq. sermo, et totum hoc bellum Alexandrinum egregie inlustrat Bonamy in Mém. de l'Acad. des Inscr. t. 9. p. 416. et p. 432.

Specus, canales subterraneos. Conf. B. C. 3, 49. Plutarchus, de hac re in vita Cæs. cap. 49 loquens, τὰς διώρυχας dixit. *M.*

Plebes. Sic codd. ut G. 6, 13.

Puteis, cisternis, in quas e specubus defluxit aqua limo purgata, ut in iis servaretur. *M.*

Exclusis. Eas partes urbis, quas ipse tenet, obductis operibus subterraneis excludit et separat ab illa parte, in qua Cæsar est, ne a parte Ganymedis aqua per specus fluat in partem Cæsaris. Sic paulo ante c. 1, *partem unam operibus excludere ab alia. M.*

Aquam exprimit, scil. inde ab eo loco, ubi opera obduxerat in specubus. Sic prior pars specus aquam depuratam habet, posterior nunc repletur marina impura. *M.*

Locis superioribus urbis, quæ propiora mari erant. *M.*

Inferiores, incolæ inferioris partis urbis. *M.*

ac saporis aqua dicerent uti, atque ante consuessent: vulgoque inter se conferebant et degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. Parvo vero temporis spatio, hæc propior bibi omnino non poterat; illa inferior corruptior jam falsiorque reperiebatur.

7. Quo facto dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut ad extremum casum periculi omnes deducti viderentur, atque alii morari Cæsarem dicerent, quin naves conscendere juberet, alii multo gravius extimescerent casum; quod neque celari Alexandrinis possent in adparanda fuga, quum tam parvo spatio distarent ab ipsis; neque, illis inpminentibus atque insequentibus, ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris, quam domiciliis ipsorum non moverat, quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat et descivisse a suis videbatur: ut, si mihi defendendi essent Alexandrini, quod neque fallaces essent, neque temerarii, multa oratio frustra absumeretur. Quum vero uno tempore et natio eorum et natura cognoscatur; aptissimum esse hoc genus ad proditionem, nemo dubitare potest.

8. Cæsar suorum timorem consolatione et ratione minuebat. Nam " puteis fossis aquam dulcem posse reperiri ad" firmabat: omnia enim litora naturaliter aquæ dulcis venas " habere. Quod si alia esset litoris Ægyptii natura, atque " omnium reliquorum; tamen, quoniam mare libere tenerent, " neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, " quo minus quotidie aquam navibus peterent, vel a sinistra " parte a Parætonio; vel a dextra ab insula; quæ diversæ " navigationes numquam uno tempore adversis ventis præ" cluderentur. Fugæ vero nullum esse consilium non solum

Propior Cæsari, in superioribus locis. *M.*

Casum periculi. Sic codd. Vulgo omittitur *periculi.*

Quin (qui non, quia non, quod non) *naves consc. jub.* Ergo ii dicunt eum morari, qui accusant ejus cunctationem. *M.*

Gravius. Sic codd. et edd. vet. bene: et hujus explicatio est vulgata, *graviorem casum. M.* Intelligitur casus ille, *aquam salsam factam.*

Alexandrinis. Sic codd. et edd. vet. pro quo vulgo *Alexandrinos.* Cf. et Nepos Alcib. 5. Quidam *Alexandrini.*

Quum tam parvo. Alii *quum hi t. p.*

Ut, si mihi — absumeretur. Fortasse in his non habemus manum scriptoris genuinam: sunt enim plures variæ lectiones, quæ semper in hoc loco laboratum esse arguant. *M.* Davis. pro *temerarii* volebat *veteratorii.* Wassio videntur esse falsarii, qui fidem *temerant* et violant. Eo sensu legitur *temerator* Dig. 48, 10, 29.

Quum vero — cognoscatur. Cum vero fieri soleat, ut, si quis Alexandriam venerit, eodem tempore, quo primum nationem cognoscit, naturam quoque eorum cognoscat —. De eorum perfidia vid. c. 24. *M.*

Ab insula, Pharo. *Cellar.*

"iis, qui primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem, qui "nihil, præterquam de vita, cogitarent: magno negotio "inpetus hostium adversos ex munitionibus sustineri, quibus "relictis, nec loco nec numero pares esse posse: magnam "autem moram et difficultatem adscensum in naves habere, "præsertim ex scaphis: summam esse contra in Alexandrinis "velocitatem, locorumque et ædificiorum notitiam: hos, "præcipue in victoria insolentes, præcursuros et loca excel- "siora atque ædificia occupaturos; ita fuga navibusque nos- "tros prohibituros: proinde ejus consilii obliviscerentur "atque omni ratione esse vincendum cogitarent."

9. Hac oratione apud suos habita atque omnium mentibus excitatis, dat Centurionibus negotium, ut, reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animum conferant, neve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte vis aquæ dulcis inventa est. Ita operosis Alexandrinorum machinationibus maximisque conatibus non longi temporis labore occursum est. Eo biduo legio XXXVII ex dedititiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, inposita in naves a Domitio Calvino, ad litora Africæ, paullo supra Alexandriam, delata est. Hæ naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur: sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas ancoras. Hi quum diu retinerentur atque aquæ inopia premerentur, navigio actuario Cæsarem faciunt certiorem.

10. Cæsar, ut per se consilium caperet, quid faciendum videretur, navim conscendit atque omnem classem se sequi jussit, nullis nostris militibus inpositis; quod, quum longius paullo discederet, munitiones nudare nolebat. Quumque ad eum locum accessisset, qui adpellatur Chersonesus, aquandique caussa remiges in terram exposuisset, nonnulli ex eo numero, quum longius a navibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex iis cognoverunt, Cæsarem

Qui primam dignit. haberent, qui dignitatem, id quod dignum est viro et laudabile, primo loco ponerent, omnibus aliis rebus anteponerent. Monuit etiam Clarkius, hunc sensum esse. *M.*

Adversos. i. e. in adversos et repugnantes.

Intermissis. Edd. vet. *omissis*, quod factum obsequens *intermittant*.

Dedititiis Pomp. Conf. B. C. 3, 99. *Cellarius*.

In naves. Jurinius credit excidisse *onerarias*.

Ut per se (ipse præsens) *cons. cap. M.*

Nudare nolebat. alii *nudari*.

Eo numero. Davis. addidit *eo* e codd. et edd. vet.

Processissent. Edd. vet. *concessissent*.

ipsum in classe venisse nec ullos milites in navibus habere. Qua re comperta, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt. Itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus instruxerunt, Cæsarique redeunti cum classe occurrerunt: qui duabus de caussis eo die dimicare nolebat, quod et nullos milites in navibus habebat, et post horam decimam diei res agebatur, nox autem adlatura videbatur majorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant: sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum; quod nulla satis idonea esset hortatio, quæ neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de caussis naves, quas potuit, Cæsar ad terram detrahit, quem in locum illos successuros non existimabat.

11. Erat una navis Rhodia in dextro Cæsaris cornu, longe ab reliquis conlocata. Hanc conspicati hostes non tenuerunt sese, magnoque inpetu quatuor ad eam constratæ naves et complures apertæ contenderunt. Cui coactus est Cæsar ferre subsidium, ne turpem in conspectu contumeliam acciperet; quamquam si quid gravius illis accidisset, merito casurum judicabat. Prœlium commissum est magna contentione Rhodiorum: qui, quum in omnibus dimicationibus et scientia et virtute præstitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpa detrimentum acceptum videretur. Ita prœlium secundissimum est factum. Capta est una hostium quadriremis, depressa est altera: deinde (duæ) omnibus epibatis nudatæ: magna præterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta. Quod nisi nox prœlium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, adverso vento leniter flante, naves onerarias Cæsar remulco victricibus suis navibus Alexandriam deducit.

12. Eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, quum

Quæ neque. sic codd. et edd. vet. Vulgo *qua.* Jurinius mallet *quum.*

Turpem. Ita codd. Vulgo *turpiter.*

In conspectu. Codd. recent. addunt *hostium.* Gruter. mallet *omnium.*

Illis. Rhodiis scil. licet *navis* præcedat, per synthesin.

Depressa est altera. Post hæc verba codd. recentiores addunt, *alteraque perturbata;* antiquiores non addunt. Gronovius (Obs. 4, 19) pro *perturbata* legi vellet *perforata.* *M.* Jurinius dat *depressa est altera perforata.*

Deinde omnibus (vulgo, *omnes) epib. nudatæ.* Facile credo Davisio, *dein duæ* legendum esse; aut Turnebo, *duæ* pro *deinde* legenti. De epibatis vid. Ind. *M.*

Remulco — h. e. captas naves, remulco (v. Ind.) religatas e suis navibus, deducit. *M.* Quidam codd. *remigio,* vitio librariorum.

Navibus. Addidit Oudend. e codd. Idem mallet *cum victr. suis navibus.* Bene.

pulsis custodia portus relicta, ad litora et vicum adplicaverunt, seque ex navibus ad tuenda ædificia ejecerunt.

18. Neque vero diutius ipsi ea munitione se continere potuerunt: etsi erat non dissimile, atque Alexandriæ, genus ædificiorum, ut minora majoribus conferantur, turresque editæ et conjunctæ muri locum obtinebant: neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad obpugnandum. Sed terror hominibus mentem consiliumque eripit et membra debilitat: ut tunc accidit. Qui se in æquo loco ac plano pares esse confidebant, iidem, perterriti fuga suorum et cæde paucorum, triginta pedum altitudine in ædificiis consistere ausi non sunt, seque per molem in mare præcipitaverunt et octingentorum passuum intervallo ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex iis capti interfectique sunt, sed numerus captivorum omnino fuit DC.

19. Cæsar, præda militibus concessa, ædificia diripi jussit, castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit atque ibi præsidium posuit. Hunc fuga Pharitæ reliquerant; fortiorem illum propioremque oppido Alexandrini tuebantur. Sed eum postero die simili ratione adgreditur, quod, his obtentis duobus, omnem navigiorum excursum et repentina latrocinia sublatum iri videbatur. Jamque eos, qui præsidio eum locum tenebant, tormentis ex navibus sagittisque depulerat atque in oppidum redegerat; et cohortium trium instar in terram exposuerat: non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur: reliquæ copiæ in navibus stationem obtinebant. Quo facto imperat, pontem adversus hostem prævallari et, qua exitus navibus erat fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus obpleri atque obstrui: quorum altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido se ejecerunt

Custodia p. relicta. Jurinius mallet *custodiæ p. relicti.*

Ad litora et v. ad. Plerique codd. habent, *naves ad litora et v. adp.* De vico cf. B. C. 3, 112. *M.* Subaudire *naves* sufficit.

Ipsi ea munitione. Et *ipsi* et *ea* a bonis codd. abest; nec quisquam desiderabit, si omittatur. *M.* Lego *ea munitione*, quod bene dedit Davis. Sequitur eum Clarke. Vulgo legitur *ex*, ubi præpositionem deletam cupit Scaliger. Ursinus reponebat *in mun.* Oud. pro *ipsi ea* conjiciebat *Pharitæ*, nimis audacter.

Genus ædificiorum. Cf. cap. 1. *M.*

Octingentorum. Cod. Vossii habet *nongentorum*, ut C. 3. 112.

Intervallo. Alii *intervallum.*

Fuit DC. In codd. vero *sex millia* legitur, quem numerum, ut nimium, videntur editores mutasse. *M.*

Ad pontem, qui propior. Scil. duo pontes fuere, alter, qui molem cum Pharo, alter, qui cum oppido jungeret.

Videbatur. Bentleius velit *videbat.*

Coh. trium instar. Sic Cic. ad Att. 16, 5. *instar septuaginta epistolarum.*

Fornice exstructo. i. e. per fornicem. Vulgo male distinguunt ante *fornice.*

Ut nulla etc. Oud. hoc *ut* et mox *ejecerunt* dedit e codd.

in cursu litore Ægyptio defecerat) Ponticas octo, Lycias quinque, ex Asia duodecim. Ex his erant quinqueremes quinque et quadriremes decem: reliquæ infra hanc magnitudinem et pleræque apertæ. Tamen virtute militum confisus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat.

14. Postquam eo ventum est, ut sibi uterque eorum confideret; Cæsar Pharon classe circumvehitur, adversasque naves hostibus constituit; in dextro cornu Rhodias conlocat, in sinistro Ponticas: inter has spatium quadringentorum passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naves videbatur. Post hunc ordinem reliquas naves subsidio distribuit: quæ quamque earum sequatur et, cui subveniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt atque instruunt: in fronte conlocant duas et viginti, reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. Magnum præterea numerum minorum navigiorum et scapharum producunt cum malleolis ignibusque, si quid ipsa multitudo et clamor et flamma nostris terroris adferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ: (sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ:) satisque diu inter ipsos est exspectatum, ab utris transeundi fieret initium; propterea quod, eis qui intrassent, et ad explicandam classem, et ad receptum, si durior accidisset casus, inpeditiores fore videbantur.

15. Rhodiis navibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum Græcis, comparandus. Hic ob notissimam scientiam atque animi magnitudinem delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret. Qui, ubi Cæsaris animum advertit, " Videris

Malleoli ignesque sunt malleoli igniti, genus telorum ignitorum. Erat autem omnino ignitum telum lignum teres (hastile, sagitta, jaculum), circumdatum repletumque pice, stuppa, aliaque ignem concipiente materia, quod antequam mittebatur, incendi solebat: ignis ergo inter volandum augetur et, cuicumque telum adhæserit, id incendit. Unum genus, falaricam, Livius (21, 8) descripsit; aliud, malleolum, Ammianus Marcellinus (23, 4). *M.* Cf. et Veget. 4, 18.

Ad regionem Africæ, h. e. usque ad eam regionem urbis Alexandrinæ, ubi Africa incipit, ubi confinia Africæ et Asiæ sunt ex opinione illorum hominum. Inde sequitur, partem Alexandriæ dimidiam esse Africæ, et intelligitur, alteram partem dimidiam esse Asiæ. *M.* De diverso termino Asiæ Africæque olim statuto v. Cellarius Not. O. A. 1, 11, 5.

Propterea quod, eis (in ea vada) *qui intrassent* — (hi) *inped. f. videb.* Sic Oud. restituit lectionem et explicavit locum: *eis* e codd. pro vulg. *eo*, aut pro *ei* vel *ii*, quod quidam codd. habent, recepit. Mihi quidem videtur vulgata verior: *propterea quod, eo qui intrassent* —. Dixerat, esse vada transitu angusto: qui ergo eo (in ea vada) intrant, hi erunt inpeditiores ad pugnam. *Intrare vada* etiam cap. 18 occurrit. *M.* Pro *intrassent* alii *transirent* vel *transissent*.

Euphranor. De hujus meritis et exitu tristi vid. c. 25. *M.*

"mihi," inquit, "Cæsar, vereri, si hæc vada primis navibus "intraveris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam clas-"sem possis explicare. Nobis rem committe, nos prœlium "sustinebimus, (neque tuum judicium fallemus) dum reliqui "subsequantur: hos quidem diutius in nostro conspectu glo-"riari, magno nobis et dedecori et dolori est." Cæsar illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus, dat signum pugnæ. Progressas ultra vadum quatuor Rhodias naves circumsistunt Alexandrini atque in eas inpetum faciunt. Sustinent illi atque arte sollertiaque se explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla transversa hosti objiceretur, nullius remi detergerentur, sed semper venientibus adversæ occurrerent. Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tum necessario discessum ab arte est, propter angustias loci, atque omne certamen in virtute constitit. Neque vero Alexandriæ fuit quisquam aut nostrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in obpugnatione occupatum animum haberet, quin altissima tecta peteret atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet precibusque et votis victoriam suis ab Diis inmortalibus exposceret.

16. Minime autem par erat prœlii certamen: nostris enim prorsus neque terra neque mari effugium dabatur victis, omniaque victoribus erant futura in incerto: illi, si superassent navibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud grave ac miserum videbatur, perpaucos de summa rerum ac de salute omnium decertare: quorum si qui aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cavendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat, ut hoc majori animo contenderent, quod omnium salutem sibi commendatam viderent. Eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus, ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum judicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hoc

Primis navibus. bene sic, nam sequitur *reliquam classem*. Cf. Gronov. Obs. 1, 7. Alii, nec male *primus navibus*.

Nullius remi. Codd. quidam *nullæque*, antique.

Ex omni prospectu, quocumque demum loco stare et prospicere posset. *M*.

Nostris enim prorsus. Fere omnes libri pro *prorsus* habent *pulsis*: bene. Sed ita mox delebitur *victis*, quod interpretamentum est ejus, qui monere voluit, pulsos et victores obponi, ut victos et victores. *M*.

Illi, si super. Minus hæc cohærent cum præcedentibus, ni subaudias *quum*.

Rel. et. esset cavendum. sibi de salute. Edd. quædam *cadendum*, quod Davisio placet. Rossetus et Clarkius voluere *cedendum*. non opus. Multo minus admittes Jurinii *luendum*.

animo est decertatum, ut neque maritumis nauticisque sollertia atque ars præsidium ferret; neque numero navium præstantibus multitudo prodesset, neque flexi ad virtutem ex tanta multitudine viri virtuti nostrorum possent adæquari. Capitur hoc prœlio quinqueremis una et biremis cum defensoribus remigibusque et deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus: reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt, quas protexerunt ex molibus atque ædificiis inminentibus, et nostros adire propius prohibuerunt.

17. Hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimavit, ut insulam molemque, ad insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem: perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, et illam et urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes decem et levis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphasque inponit: inde alteram insulæ partem distinendæ manus caussa constratis navibus adgreditur, præmiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. Ac primo inpetum nostrorum pariter sustinuerunt: uno enim tempore et ex tectis ædificiorum propugnabant et litora armati defendebant; quo propter asperitatem loci non facilis nostris aditus dabatur; et scaphis navibusque longis quinque mobiliter et scienter angustias loci tuebantur. Sed ubi, primum locis cognitis vadisque pertentatis, pauci nostri in litore constiterunt atque hos sunt alii subsecuti, constanterque in eos, qui in litore æquo institerant, inpetum fecerunt; omnes Pharitæ terga verterunt. His

Maritumis nauticisque. Conf. cap. 12. *M.*

Flexi ad virtutem. Davisius ingeniose conjecit, legendum esse, *electi ad virtutem,* i. e. propter virtutem, ratione virtutis, εἰς ἀρετήν. Probavit conjecturam Clarkius et B. C. 3, 84. comparavit, *electi ad pernicitatem. M.* *Τὸ electi* jam volebat Ciaccon. Codd. varii *flecti,* unde conjectura ista egregie firmatur. Ceterum *flexi* bonum sensum dat, i. e. inducti contra suetum morem.

Multitudine. E codd. post hoc verbum addendum est *hostium. M.* Id visum Davisio et Clarkio. Contra natum e glossa statuit Oud.

Viri. Non certum est hoc verbum, si codd. spectentur, et potest commode abesse. *M.*

Molemque, ad insulam pertinentem. Descripta est moles B. C. 3, 112. *M.*

In oppido, et illam et urbem. Hæc tantopere variantur in libris scriptis, ut de vera lectione constare nequeat: neque ulla ullius codicis lectio sepsum commodum habet. Nolo igitur explicationes et emendationes lectionis incertæ tentare. *M.* Jurinius pro *illam* legi jubet *insulam* et pro *tentari* vult *tutari,* ubi subaudiendum *se.* Quid si legas *illam* scil. insulam *et molem?*

Inde alteram. An, *ipse alteram?* Illud *inde* est in uno codice; ceteri omnes habent vel *in,* vel *neque,* vel *inque. M.*

Constratis navibus. alii *cum c. n.* Mox quidam *At primo.* minus bene.

Pertentatis. Edd. quædam *prætentatis.* recte, si codd. addicerent.

pulsis custodia portus relicta, ad litora et vicum adplicaverunt, seque ex navibus ad tuenda ædificia ejecerunt.

18. Neque vero diutius ipsi ea munitione se continere potuerunt: etsi erat non dissimile, atque Alexandriæ, genus ædificiorum, ut minora majoribus conferantur, turresque editæ et conjunctæ muri locum obtinebant: neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad obpugnandum. Sed terror hominibus mentem consiliumque eripit et membra debilitat: ut tunc accidit. Qui se in æquo loco ac plano pares esse confidebant, iidem, perterriti fuga suorum et cæde paucorum, triginta pedum altitudine in ædificiis consistere ausi non sunt, seque per molem in mare præcipitaverunt et octingentorum passuum intervallo ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex iis capti interfectique sunt, sed numerus captivorum omnino fuit DC.

19. Cæsar, præda militibus concessa, ædificia diripi jussit, castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit atque ibi præsidium posuit. Hunc fuga Pharitæ reliquerant; fortiorem illum propioremque oppido Alexandrini tuebantur. Sed eum postero die simili ratione adgreditur, quod, his obtentis duobus, omnem navigiorum excursum et repentina latrocinia sublatum iri videbatur. Jamque eos, qui præsidio eum locum tenebant, tormentis ex navibus sagittisque depulerat atque in oppidum redegerat; et cohortium trium instar in terram exposuerat: non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur: reliquæ copiæ in navibus stationem obtinebant. Quo facto imperat, pontem adversus hostem prævallari et, qua exitus navibus erat fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus obpleri atque obstrui: quorum altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido se ejecerunt

Custodia p. relicta. Jurinius mallet *custodiæ p. relicti.*

Ad litora et v. ad. Plerique codd. habent, *naves ad litora et v. adp.* De vico cf. B. C. 3, 112. *M.* Subaudire *naves* sufficit.

Ipsi ea munitione. Et *ipsi* et *ex* a bonis codd. abest; nec quisquam desiderabit, si omittatur. *M.* Lego *ea munitione*, quod bene dedit Davis. Sequitur eum Clarke. Vulgo legitur *ex*, ubi præpositionem deletam cupit Scaliger. Ursinus reponebat *in mun.* Oud. pro *ipsi ex* conjiciebat *Pharitæ*, nimis audacter.

Genus ædificiorum. Cf. cap. 1. *M.*

Octingentorum. Cod. Vossii habet *nongentorum*, ut C. 3, 112.

Intervallo. Alii *intervallum.*

Fuit DC. In codd. vero *sex millia* legitur, quem numerum, ut nimium, videntur editores mutasse. *M.*

Ad pontem, qui propior. Scil. duo pontes fuere, alter, qui molem cum Pharo, alter, qui cum oppido jungeret.

Videbatur. Bentleius velit *videbat.*

Coh. trium instar. Sic Cic. ad Att. 16, 5. *instar septuaginta epistolarum.*

Fornice exstructo. i. e. per fornicem. Vulgo male distinguunt ante *fornice.*

Ut nulla etc. Oud. hoc *ut* et mox *ejecerunt* dedit e codd.

et contra munitiones pontis latiore loco constiterunt: eodemque tempore, quæ consueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur a nobis ex ponte, ex mole; ab illis ex area, quæ erat adversus pontem, et ex navibus contra molem.

20. In his rebus occupato Cæsare militesque hortante, remigum magnus numerus et classiariorum ex longis navibus nostris in molem se ejecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur, pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum navigia hostium lapidibus ac fundis a mole repellebant ac multum proficere multitudine telorum videbantur. Sed, postquam ultra eum locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex navibus Alexandrini pauci; ut sine signis certisque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naves refugere cœperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini plures ex navibus egrediebantur nostrosque acrius perturbatos insequebantur. Simul, qui in navibus longis remanserant, scalas rapere navesque a terra repellere properabant, ne hostes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quæ in ponte ac prima mole constiterant, quum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum adversi sustinerent, veriti, ne ab tergo circumvenirentur et discessu navium omnino reditu intercluderentur, munitionem in ponte institutam reliquerunt et magno cursu incitati ad naves contenderunt: quorum pars, proximas nacta naves, multitudine hominum atque onere depressa est; pars resistens et dubitans, quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est; nonnulli feliciore exitu, expeditas ad ancoram naves consecuti, incolumes discesserunt; pauci, adlevati scutis et animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatarunt.

21. Cæsar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem et munitiones contendere, eodem in periculo versatus est. Postquam universos cedere animadvertit, in suum navigium se recepit. Quo multitudo hominum insecuta quum inrumperet, neque administrandi neque repellendi a terra facultas daretur;

Plures. Hoc addunt e codd. Grut. Davis. Oud.

Qui in navibus. scil. Cæsariani.

Ponte. sic cod. vetus. Vulgo *pontem*.

Ad ancoram. Sic et G. 5, 9. Vulgo *ancoras*.

Adlevati scutis, portantur a scutis per mare, super scutis natant. Quidam codd. *adlevatis scutis*, ita ut inter natandum scuta adtollerent, seque iis tegerent. Sed sequor priorem lectionem. *M*. Minus recte. Natantes scuta supra caput tenuisse milites Romanos, satis notum est, quo se contra telorum ictus protegerent.

Neque admin. Jurinius præmitti optat *et* vel *ut*.

Administrandi. vid. Ind. *M*.

fore, quod accidit, suspicatus, sese ex navigio ejecit atque ad eas, quæ longius constiterant, naves adnatavit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conservavit; navigium quidem ejus, multitudine depressum militum, una cum hominibus interiit. Hoc prœlio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter quadringenti et paullo ultra eum numerum classiarii et remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus multisque tormentis confirmaverunt atque, egestis ex mari lapidibus, libere sunt usi postea ad mittenda navigia.

22. Hoc detrimento milites nostri tantum abfuerunt ut ut perturbarentur, ut incensi potius atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis, in prœliis quotidianis, quandocumque fors obtulerat, procurrentibus et erumpentibus Alexandrinis * * manum comprehendi multum operibus, et ardentibus studiis militum: nec divulgata Cæsaris hortatio subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magnis deterrendi et conti-

Naves adnatavit. Eo tempore, ut Plutarchus in Cæs. c. 49, Appian. C. 2, 90. p. 484, Suetonius in Jul. c. 64, Dio Cassius 42, 40 narrant, hac animi præsentia Cæsar fuit, ut manum lævam inter natandum levaret, ne libelli, quos tenebat, madefierent. Verbo hæc monuerat Brantius. Etsi vero Suetonius negat, eum paludamentum abjecisse: tamen Appianus et Dio hoc confirmant, adduntque adeo, Alexandrinos illud sublatum tropæo adfixisse. Fortasse Suetonius, quippe Romanus, cui talia certo cognita esse poterant, disertis verbis addidit, non dimissum esse a Cæsare paludamentum, ut rumorem, ea de re inter exteros sparsum, sua narratione obposita vanitatis argueret. Usserius tamen (Annal. p. 471) ceterorum narrationem Suetonianæ præfert. *M.*

Paulo ultra e. num. Vera est duorum codd. lectio, *prope eum numerum.* Si cui aliter videtur, is e variis lectionibus *(paulo post eum numerum,* vel, *paulo eum numerum,* vel e vulgata, *paulo ultra e. num.)* meliorem eligat. *M.*

Tantum abfuerunt—fecerint. Credo, hanc esse probabilem lectionem, quia res ipsa talem sensum postulat: codices tamen valde discrepant, et miras lectiones exhibent, ex quibus erui poterit tale quid: *Hoc detr. acc. mil. nostri minime sunt perturbati, sed incensi, atque magnas accessiones fecerunt* ——. *M.* Hactenus sensus clarus. *tantum abfuerunt a perturbatione, ut* ——.

* * *Manum*—Locus conruptus, cui a nemine adhuc medicina inventa est. *Cellar.* Tollendæ lacunæ legi vult Jurin.: *Hoc — perturbarentur, incensi — accessiones fecerunt in op. h. expug. in prœliisque quotid. quand. proc. et erump. Alex. fors obtulerat manum conferendi facultatem ardentibus studiis militum.* Mihi videtur sic bene constitui locus, neque vero necesse esse, ut istud *ut* subprimatur et verbum *fecerint* mutetur.

Subsequi. Hoc non intelligo, fassusque est Oudendorpius, se non assequi sensum. Multis modis tentavi; sed nihil, quod repeream, erat in his verbis: illud unum videbatur ferri posse, si *subsequi* esset *assequi,* quasi labor et cupiditas ita festinassent, ut hortatio (ne sibi nocerent labore et cupiditate) non posset eos a. sequi, satis mature ad eos pervenire. Sed foret hic sensus valde contortus. *M.*

Et continendi. hoc ex edit. Davisii et aliis exciderat.

nendi a periculosissimis essent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum.

23. Alexandrini, quum Romanos et secundis rebus confirmari et adversis incitari viderent, neque ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut conjectura consequi possumus, aut admoniti a Regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidiis, aut suo priore consilio, per occultos nuncios Regi probato, legatos ad Cæsarem miserunt, " ut dimitteret " Regem, transireque ad suos pateretur: paratam enim " omnem multitudinem esse, confectam tædio puellæ, fiduci" ario Regno, dominatione crudelissima Ganymedis, facere " id, quod Rex imperasset: quo si auctore in Cæsaris fidem " amicitiamque venturi essent, nullius periculi timorem mul" titudini fore inpedimento, quo minus se dederent."

24. Cæsar, etsi fallacem gentem semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat; tamen petentibus dare veniam, utile esse statuit: quod, si quo pacto sentirent ea, quæ postularent, mansurum in fide dimissum Regem credebat; sin, id quod magis illorum naturæ conveniebat, ducem ad bellum gerendum Regem habere vellent, splendidius atque honestius sese contra Regem, quam contra convenarum ac fugitivorum manum, bellum esse gesturum. Itaque Regem cohortatus, " ut consuleret Regno paterno, parceret " præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incendiis et ruinis " esset deformata, cives suos primum ad sanitatem revocaret, " deinde conservaret, fidem Populo Romano sibique præ" staret; quum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos " eum mitteret;" dextra dextram tenens, dimittere cœpit adulta jam ætate puerum. At Regius animus, disciplinis fallacissimis eruditus, ne a gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæsarem cœpit, " ne se dimitteret: non enim " Regnum ipsum sibi conspectu Cæsaris esse jucundius."

Admoniti. codd. quidam *incitati.*

Suo priore consilio. Sic quidem codices; sed Alexandrini hoc consilium nondum ceperant. Clarkius explicat sic, illos prius dedisse consilium, quam ab aliis accepissent, et sic dici h. l. *prius*, quasi esset, priores consilio suo miserunt. Ego vero probo eas editiones, in quibus *suopte consilio*, h. e. suo ipsorum consilio, legitur. — Pertinet huc Dio Cass. 42, 42. *M.*

Regi probato. Melior est hæc lectio altera, quæ habet *Regis.* In ista plurimi codd. consentiunt.

Puellæ, Arsinoes. Conf. c. 4. *M.*

Fiduciario Regno. Ipse Rex, puer, in potestate Cæsaris erat, a quo diligentissime custodiebatur (de B. C. 3, 109) Arsinoe, Regis soror, erat apud exercitum, ut interea exercitui esset nomine et loco Regis (v. ibid. et hujus libri c. 4). Hæc igitur habebat Regnum fiduciarium, h. e. ad tempus ei creditum, donec legitimo domino, puero, restitueretur. Exemplum verbi *fiduciarius* vid. B. C. 2, 17. *M.*

Postularent. Jurinius malit *pollicerentur.*

Regius animus. Alii *Regis.*

Compressis pueri lacrimis, Cæsar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore eum secum adfirmans, ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrimas, quas in colloquio projecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris Legati, amici, Centuriones, militesque lætabantur, quod nimia bonitas ejus fallaciis pueri elusa esset: quasi vero id Cæsar bonitate tantum adductus, ac non prudentissimo consilio, fecisset.

25. Quum, duce adsumto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos, animadverterent; eludentibusque militibus Regis ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent; neque se quidquam proficere viderent; rumoresque existerent, magna Cæsari præsidia terrestri itinere Syria Ciliciaque adduci (quod nondum Cæsari auditum erat): commeatum, qui nostris mari subportabatur, intercipere statuerunt. Itaque, expeditis navigiis, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis navibus, insidiabantur nostris commeatibus. Quod ubi Cæsari nunciatum est, classem jubet expediri atque instrui. Præficit huic Tib. Neronem. Proficiscuntur in ea classe Rhodiæ naves atque in his Euphranor, sine quo nulla umquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem casum reservat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem prosequebatur. Nam, quum ad Canopum ventum esset, instructaque utrimque classis conflixisset, et sua consuetudine Euphranor primus prœlium commisisset et illic triremem hostium perforasset ac demersisset: proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis est. Cui subsidium nemo tulit, sive quod in ipso satis præsidii pro virtute ac felicitate ejus putarent esse, sive quod ipsi sibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo prœlio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi victrice periit.

Lætabantur. Sic et Celsus *pæne læti.* Bentleius mallet *indignabantur* sed sequentia firmant vulgatum.

Syria Ciliciaque. Conf. cap. 1. *M.*

Commeatum. Ante verbum hoc in edd. inrepserat *interea. M.*

Tib. Neronem. Cf. Sueton. Tiber. c. 4. *Cellar.* Aldus contra codd. dederat *Præficitur huic Tib. Nero.*

Euphranor. vid. c. 15. *M.*

Prosequebatur. Melior altera lectio, *persequebatur. M.* Sed et G. 5, 9. *prosequi* idem notat ac *persequi.* Ita et Petron. c. 90. *prosequi lapidibus* et Cic. Verr. 2, 29. *verbis vehementioribus.* Conf. Ind.

Et illic. Al. *et illi,* eodem sensu. V. Parei lex. Plaut. Jurin. conjicit *illico,* ut apud Tacit. H. 4, 34.

26. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnæ nobilitatis domi, scientiæque in bello et virtutis, fidei dignitatisque in amicitia Cæsaris, missus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia arcessenda, magnas copias, quas celeriter, et propensissima civitatum voluntate, et sua diligentia, confecerat, itinere pedestri, quo conjungitur Ægyptus Syriæ, Pelusium adducit: idque oppidum, firmo præsidio occupatum Achillæ propter opportunitatem loci, (namque tota Ægyptus maritumo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur) repente magnis circumdatum copiis, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus, et copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subjiciebat, et perseverantia constantiaque obpugnandi, quo die est adgressus, in suam redegit potestatem præsidiumque ibi suum collocavit. Inde, re bene gesta, Alexandriam ad Cæsarem contendit, omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerumque adest victori, pacarat atque in amicitiam Cæsaris redegerat.

27. Locus est fere regionum illarum nobilissimus, non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen a similitudine litteræ cepit: nam pars quædam fluminis Nili, mire derivata inter se, duobus itineribus paullatim medium inter se spatium relinquens, diversissimo ad litus intervallo mari conjungitur. Cui loco quum adpropinquare Mithridaten Rex cognovisset et transeundum ei flumen sciret, magnas

Mithridat. Pergam. Cf. cap. 78. Dio Cass. 42, 41. *M.*

Domi. Sic et Sallust. Cat. 17, Justin. 5, 9.

In Syr. Cilic. Cap. 1. *M.*

Adducit. Nihili est lectio hæc: *Mithridates cum copiis adducit*: quem enim adducit? Cum ergo cod. regius Clarkii supra habeat, *magnas copias*, pro *cum magnis copiis*; cum Ciacconius in suo libro *magnas copias* exstare dixerit; cum quædam edd. idem jam receperint, et sic omnia recta sint, si legatur, *Mithridates magnas copias adducit*: plane non video, cur falsæ istæ lectiones non numquam serventur, et vix mihi temperavi, quin h. l. a recensione Oudendorpiana recederem. *M.* Emendavi. Ast Clarke volebat *adduxit* ob sequens *redegit*; sed sueta nostro temporum variatio. Davis. conjiciebat *cum — advenit*. Jurin. *accessit*.

Achillæ. Sic boni codd. Pendet scil. a *præsidio*. Vulgo *ab Achilla*.

Pedestri. Infra c. 33. *terrestri*.

Propugnantibus oppidanis. Hoc verbum nunc non bene omissum est a scriptore. *M.*

Victori. Codd. quidam *victoriæ*.

Pacarat. Ita codd. Vossii. Vulgo *placarat*.

Derivata, in varios veluti rivos divisa, discurrens. Verbum *mire* per codices incertum est: habent alii, alii omittunt: sed videtur ob similitudinem verbi præcedentis neglegenter omissum. *M.* Mirum videri poterat ita derivari, ut forma litteræ Δ inde prodiret. Ceterum notari meretur conjectura Wassii ad Sall. Jug. c. 88. a *Myride* seu *Mœride* lacu. de quo Plin. H. N. 5, 9. Herod. 2, 13.

Mari conjung. Vulgo, *a mari*: male. *M.*

adversus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridaten, vel sine dubio retineri posse, credebat. Quemadmodum autem optabat eum vinci, sic satis habebat, interclusum a Cæsare a se retineri. Quæ primæ copiæ flumen a Delta transire et Mithridati occurrere potuerunt, prœlium commiserunt, festinantes præripere subsequentibus victoriæ societatem: quorum inpetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris vallatis, sustinuit. Quum vero incaute atque insolenter succedere eos munitionibus videret, eruptione undique facta, magnum numerum eorum interfecit. Quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naves, quibus flumen transierant, recepissent, funditus deleti essent. Qui ut paullulum ab illo timore se recrearunt, adjunctis iis, qui subsequebantur, rursus obpugnare Mithridaten cœperunt.

28. Mittitur a Mithridate nuncius Cæsari, qui rem gestam perferret. Cognoscit ex suis, eadem hæc accidisse, Rex. Ita pæne sub idem tempus et Rex ad obprimendum Mithridaten proficiscitur, et Cæsar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione Rex est usus, in quo magnam et paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine dimicaret: sed circumvectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti supra demonstravimus, prius tamen Regis copiis occurrit, quam is Mithridaten adgredi posset, eumque ad se victorem incolumi exercitu recepit. Consederat cum copiis Rex loco natura munito, quod erat ipse excelsior, planitie ex omnibus partibus subjecta, tribus autem ex lateribus variis genere munitionibus tegebatur. Unum latus erat adjectum flumini Nilo; alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret; tertium palude cingebatur.

Magna cum prudentia. Hic codex Ciacconii addit, *constantiaque militum:* bene. Alii *constantiaque virtutum* (male) *et Alexandrinorum inprudentia.* Sed illud, *et Alex. inpr.*, est alienum additamentum. *M.*

Succedere. vid. Ind. *M.*

Interfecit. Sic codd. Vulgo *interficit.*

Qui rem gestam perferret. Socius victoriæ Mithridatis fuit Antipater, Herodis M. pater, cum Judæis. Joseph. Archæol. 14, 8. Hinc amicitia Cæsaris cum Antipatro, e qua initium fortunæ Herodis fuit. *Cellarius.* Monuerant Glandorpius et Rhellicanus. — Ac Mithridates iis ipsis literis, quibus victoriam Cæsari nunciavit, magnopere ei laudavit et commentavit Antipatrum. Cf. Usserii Annales p. 471, 472. *M.* Ad a. 3957.

In qua magnam. Habent codd. *in quo:* et quis non sine codd. sic corrigat? Tamen et hoc vitium est servatum atque adeo defensum. *M.* Bene monet Morus. Et varii codd. dant istud *quo.* Reposui.

Supra demonstr. c. 14. *M.*

Planitie. Scalig. e cod. Ursini *planitia.*

Alterum — obtineret. Castra Regis erant in loco excelsiore, cujus latus aliquod ductum erat (procurrebat, extendebatur) editissimo loco (in summo cacumine, per summum cacumen

29. Inter castra Regis et Cæsaris iter flumen intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat; aberat autem ab Regis castris milia passuum circiter septem. Rex quum hoc itinere venire Cæsarem comperisset, equitatum omnem expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Cæsarem prohiberent et eminus ex ripis prœlium inpar inirent: nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignavia subibat. Quæ res incendit dolore milites equitesque nostros, quod tam diu pari prœlio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani, dispersi vada fluminis quærentes, partim demissioribus ripis flumen transnarunt; et legionarii, magnis arboribus excisis, quæ longitudine utramque ripam contingerent, projectis, repentinoque aggere injecto, flumen transierunt. Quorum inpetum adeo pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis conlocarent: sed id frustra; namque ex ea fugi pauci ad Regem refugerunt, pæne omni reliqua multitudine interfecta.

30. Cæsar, re præclarissime gesta, quum subitum adventum suum judicaret magnum terrorem Alexandrinis injecturum, protinus victor ad castra Regis pertendit. Hæc quum et opere magno vallata, et loci natura munita adverteret, consertamque armatorum multitudinem conlocatam in valla videret, lassos itinere ac prœliando milites ad obpugnanda castra succedere noluit. Itaque, non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod Rex in proximo vico non longe a suis castris muniverat brachiisque cum opere castrorum conjunxerat, vici obtinendi caussa, Cæsar adgressus omnibus copiis expugnat, non quo id minori numero militum consequi difficile factu putaret; sed ut ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra Regis

illius excelsioris loci), ut adeo caperet partem castrorum, ut ibi esse posset pars castrorum. Et cap. 30. 31 castrorum pars aliquoties dicitur in summo loco fuisse. Fortasse hic est sensus; sed nolo defendere. Adscribam alteram lectionem, si quis ea moneatur ad quærendum: *alt. ed. loco ductum in parte castr. obtinebat*. Fortasse auctor potuisset scribere: *alterum editissimo loco tutam partem castrorum obtinebat*. *M.*

Prœlium inpar, in quo qui virtute et fortitudine uti vult, nullos hac sua virtute progressus insignes facere, aut virtute multum efficere potest; qui vero timidus et ignavus est, nullum propterea damnum metuit aut accipit. *M.*

Pari prœlio, pari fortuna et eventu, ut neutro inclinaret victoria. *M.*

Partim. Non raro semel positum nec repetitum. Cf. Cic. Ver. 2, 68. de Leg. 2, 17. Sall. Cat. 50. Vide et infra Af. 63. H. 34. 37.

Projectis. Leg. *et projectis* e quibusdam codd. *M*. Non opus, si *excisis* adjective sumatur.

Aggere. vid. Ind. *M*.

Brachiis. vid. Ind. *M*. Cf. Liv. 4, 9. Virg. Æn. 3, 535. Frontin. 3, 17, 5. Lucan. 3, 387.

Non quo. Ita cod. Petavii, qui instar omnium. Alii *quod*, quod Clarke recepit.

obpugnaret. Itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt acerrimeque eminus prœliari cœperunt. Duabus ex partibus aditus obpugnationis nostris dabatur; una, quam liberum accessum habere demonstravi; altera, quæ mediocre intervallum inter castra et flumen Nilum habebat. Maxima et electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat. Plurimum autem proficiebant in repellendis vulnerandisque nostris, qui regione fluminis Nili propugnabant: diversis enim telis nostri figebantur, adversi ex vallo castrorum, aversi ex flumine, in quo multæ naves, instructæ funditoribus et sagittariis, nostros inpugnabant.

31. Cæsar, quum videret, milites acrius prœliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem; quumque animum adverteret, excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis, quod et per se munitus esset, et studio partim pugnandi, partim spectandi, decucurrissent in eum locum, in quo pugnabatur; cohortes illo circuire castra et summum locum adgredi jussit; iisque Carfulenum præfecit, et animi magnitudine et rei militaris scientia virum præstantem. Quo ut ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantibus, diverso clamore et prœlio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes castrorum discurrere cœperunt. Quorum perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, ut pæne eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent: ex quo decurrentes magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acervatim se de vallo præcipitaverunt in eam partem, quæ flumini erat adjuncta. Horum primis in ipsa fossa munitionis magna ruina obpressis, ceteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris

Demonstravi. Dixerat c. 28, castra Regis tribus lateribus fuisse tecta. Ergo quartum latus liberum accessum habuit. *M.*

Proficiebant. Vulgo additur *hostes;* quod tamen etiam quidam codd. habent. *M.* Frequens nostro est synthesis, ut G. 6, 11. *patitur — faciant.* Af. 6. *multitudo erupit — occupant.* Ita et Ovid. Met. 5, 807. *turba venit — committunt.*

Regione flum. Alii *in regione.* Jurin. volebat *e regione,* male. Cf. Oud. ad Suet. Cæs. c. 39.

Cohortes. Faërnus addit *tres,* Jurin. forsan *aliquot.*

Carfulenum. Sic codd. et edd. vet. Vulgo *Carsulenum* Cf. Glanderp.

Ruina. Vulgo *vi.* *M.* Optimi codd. *ruina,* de qua voce v. Donatus ad Terent. Ad. 3, 2, 21. Cf. et Liv. 4, 46.

Regem ipsum, receptumque in navem, multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant, demerso navigio, periisse.

32. Re felicissime celerrimeque gesta, Cæsar magnæ victoriæ fiducia proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque ea parte oppidi victor introiit, quæ præsidio hostium tenebatur. Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo prœlio audito, nihil jam de bello essent cogitaturi. Dignum adveniens fructum virtutis et animi magnitudinis tulit: omnis enim multitudo oppidanorum, armis projectis, munitionibusque suis relictis, veste ea sumta, qua supplices dominantes deprecari consueverunt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos iratosque animos Regum erant soliti, advenienti Cæsari occurrerunt seque ei dediderunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione venit suorum: qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem adventum ejus felicem fuisse lætabantur.

33. Cæsar, Ægypto atque Alexandria potitus, Reges constituit, quos Ptolemæus testamento scripserat atque obtestatus erat Populum Romanum, ne mutarentur. Nam, majore ex duobus pueris Rege amisso, minori transdidit Regnum, majorique ex duabus filiis, Cleopatræ, quæ manserat in fide præsidiisque ejus: minorem Arsinoen, cujus nomine diu reg-

Regem ipsum — periisse. Flor. 4, 2, 60: Reges corpus obrutum limo repertum est in aureæ loricæ honore. — De prœlio hoc cf. Dio Cass. 42, 43. *M.*

Multitudine. Perperam alii præmittunt *et*.

Veste ea sumta. Simpliciter viliorem et detritam puto intelligi. *M.* Sordida vestis intelligitur. V. Ferrarius de re vest. 1, 21 sq. Convenit h. l. eo magis, quod Ægyptii candida veste uterentur. Cf. Herod. 2, 81.

Prolatis sacris ex edd. ant. cum Oudendorpio meliorem lectionem esse puto. *M.* Sic et C. 2, 39. Ceterum *pro* in compositis sæpe æquivalet τῷ *præ*. Cf. Sciopp. susp. lect. 4. ep. 14.

Precari. Jurinius cum Manutio mallet *placare*. sed codd. non addicunt.

Felicem fuisse lætabantur. Deleverim *felicem*, et pro eo é superioribus huc posuerim *talem*. Lætabantur, non tantum bellum et dimicationem talem (talem, qualis fuerat, h. e. felicem) fuisse; sed et adventum fuisse talem (h. e. felicem). Voluit ergo aliquis illud *talem* explicare, ideoque addidit *felicem*. *M.* Rem acu tetigit Morus.

Testamento. De B. C. 3, 108. *M.*

Cleopatræ. Dio Cassius (42, 44) cum hac societate regni conjunctum fuisse dicit matrimonium Cleopatræ cum hoc suo fratre: nempe, ut uxor fratris et pueri omnia sola posset et teneret. *M.*

Regnasse inpotenter. Supra cap. 23 dicitur crudelissima Ganymedis dominatio: et dicitur homo *inpotens*, quisquis se non habet in potestate, sed suæ libidini et temeritati omnia indulget; aut ira *inpotens*, quæ inpedit, quo minus quis se habeat in potestate; aut agere aliquid *inpotenter*, qui agit ita, ut se numquam refrenet. *M.*

nasse inpotenter Ganymeden docuimus, deducere ex Regno statuit; ne qua rursus nova dissensio, priusquam diurnitate confirmarentur Regum imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veterana sexta secum reducta, ceteras ibi reliquit, quo firmius esset eorum Regum imperium, qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanserant in Cæsaris amicitia; neque vetustatis auctoritatem, paucis diebus Reges constituti: simul ad imperii nostri dignitatem vilitatemque publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide Reges, præsidiis eos nostris esse tutos; et hos, si essent ingrati, posse iisdem præsidiis coerceri. Sic rebus omnibus confectis et conlocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam.

34. Dum hæc in Ægypto geruntur, rex Deiotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæsar Asiam finitumasque provincias administrandas transdiderat, venit oratum, ne Armeniam minorem, Regnum suum, neve Cappadociam, Regnum Ariobarzanis, possideri vastarique pateretur a Pharnace: quo malo nisi liberarentur, imperata se facere pecuniamque promissam Cæsari non posse persolvere. Domitius, non tantum ad explicandos sumtus rei militaris quum pecuniam necessariam esse judicaret, sed etiam turpe Populo Romano et Cæsari victori, sibique infame, esse statueret, Regna sociorum atque amicorum ab externo Rege occupari; nuncios confestim ad Pharnacen misit, Armenia Cappadociaque decederet, neve, occupatione belli civilis, Populi Romani jus majestatemque tentaret. Hanc denunciationem quum majorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu

Deducere ex Regno statuit. Finito bello, Cæsar Arsinoen, non sine invidia, in triumpho duxit. Dio Cass. 43, 19. *M.*

Regis imperia. Leg. cum Lipsio, *Regia imperia,* i. e. Cleopatræ et fratris: vel cum Davisio, *Regum imperia,* eodem sensu. vid. ad B. C. 3, 107. *M.* Palat. codex habet *Regum.* recipio. Oud. conjectabat *Reges imperio.*

Reducta. Melior vulgata, *deducta. M.* Sed mox præcessit.

Paucis diebus. forsan *paucis ante d.* vel *a. p. d.* ut conjicit Jurinius.

Terrestri. c. 26. *pedestri.*

Deiotarus. Cf. c. 67. Ciceronis orationem, pro eo habitam, norunt omnes. *M.*

Pharnaces, Mithridatis filius, tantummodo partem Regni paterni, Bosporum Cimmerium, a Pompeio acceperat a. v. 691. Dio Cass. 37, 14. His Appianus B. Mithr. p. 251 addit, diviso Mithridatis Regno, eodem illo tempore Ariobarzani Cappadociam adtributam esse. Volebat ergo Pharnaces recuperare omne paternum Regnum (cap. 35), et, Cæsare ac Pompeio occupatis bello civili, Deiotarum et Ariobarzanem adgressus erat. Dio Cass. 42, 45. *M.*

Imperata se facere. sic codd. Vulgo *sibi.*

Non posse. Additur *se* citra necessitatem.

Occupat. belli civ. quia populus, occupatus hoc bello, provincias et externa defendere ac curare non posset. *M.*

successisset: ad legiones profectus, unam ex tribus tricesimam sextam secum ducit, duas in Ægyptum ad Cæsarem mittit, litteris ejus evocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quod itinere terrestri per Syriam erat missa. Adjungit Cn. Domitius legioni tricesimæ sextæ duas ab Deiotaro, quas ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesque centum: totidemque ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sextium ad C. Plætorium, Quæstorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat: Quinctumque Patisium in Ciliciam ad auxilia arcessenda. Quæ copiæ celeriter omnes jussu Domitii Comana convenerunt.

35. Interim legati a Pharnace responsa referunt, "Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam "paterno nomine jure obtinere deberet; denique ejus Regni "caussa integra Cæsari servaretur: paratum enim se facere, "quod is statuisset." Cn. Domitius, quum animadverteret, eum Cappadocia decessisse, non voluntate adductum, sed necessitate; quod facilius Armeniam defendere posset, subjectam suo Regno, quam Cappadociam, longius remotam; quodque omnes tres legiones adducturum Domitium putasset; (ex quibus quum duas ad Cæsarem missas audisset, audacius in Armenia substitisset;) perseverare cœpit, ut eo quoque Regno decederet: "neque enim aliud jus esse "Cappadociæ, atque Armeniæ: nec justo eum postulare, "ut in Cæsaris adventum res integra differretur: id enim "esse integrum, quod ita esset, ut fuisset." His responsis datis, cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam, locisque superioribus iter facere instituit: nam ex Ponto a Comanis jugum editum silvestre est, pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia. Cujus itineris has esse certas obportunitates, quod in locis

Tumultuariis. Quinam hi sint, docet Livius 1, 37, 5, 37. 35, 2.

Patisium. Ita codd. Contra Appian. C. 2, 119. *Petiscum* et ex emendatione doctissimi Schweighæuseri *Paciscum*, ut et hic quædam edd. vet. habent; sed is Pompeianus erat. V. Cic. ad fam. 12, 15. Aliæ edd. *Pacisciun*.

Comana (τὰ Κόμανα) esse h. l. Ponti urbem, a Strabone (lib. 12. p. 547 et 557) commemoratam et a Comanis Cappadociæ (vid. infra cap. 66) diversam, conclusit Cellarius e verbis cap. 35, *ex Ponto a Comanis jugum est*, et res ipsa loquitur. *M.* Alii nostro loco legunt *Comanæ*, sed frequentius est neutrum plurale.

Responsa referunt. Prior vox in aliis deest.

Audacius. Vulgo male, *audaciusque*. *M.* Mox Bentlei. malit *substitiste*.

Has esse cert. obport. videbat, putabat. *M.* De hac ellipsi v. Sanctius in Min. 4, 5. ibique Perizonius. item Gronov. Observ. 2, 14.

superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, et quod Cappadocia, his jugis subjecta, magnam commeatus copiam erat subministratura.

36. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent, Regiaque munera Domitio ferrent. Ea constanter omnia adspernabatur, "nec sibi "quidquam fore antiquius, quam dignitatem Populi Ro-"mani et Regna sociorum recuperare," legatis respondebat. Magnis et continuis itineribus confectis, quum adventaret ad Nicopolim, (quod oppidum positum in Armenia minore est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, satis magno intervallo ab oppido remotis,) castra posuit longe a Nicopoli circiter milia passuum septem. Quibus ex castris quum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque pene disposuit equites: magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari jussit; paganosque et oppidanos in iis locis obversari: ut, si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur, quum in agris et pecora et homines animum adverteret versari, tamquam amicorum adventu; sin vero ut in hostium fines veniret, præda diripienda milites dissiparentur, dispersique cæderentur.

37. Hæc quum administraret, numquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium, quum hoc ipso crederet facilius eum decipi posse. At contra spes pacis Domitio in iisdem castris morandi adtulit caussam. Ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus, ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra revocavit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraque oppido contulit. Quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto; in fronte enim simplici directa acie, cornua trinis firmabantur subsidiis.

Nicopolim hanc Armeniæ minoris a Pompeio conditam esse, victo Mithridate, e Strabonis lib. 12, p. 555, monuit Cellarius. Add. Appianus de B. Mithr. c. 115. p. 251. *M.* Præpositionem *ad* restituit Oud. e codd. Similia v. G. 1, 7. C. 3. 40.

Dissipari. Edit. Ven. 1471. *disparari*. Inde Bentl. conjicit *dispalari*. Mox sequitur *dissiparentur*.

Si amicus. Constanter, ut Oud. testatur, habent omnes MSS. et primæ edd.: *sive amicus, sive inimicus Domit.* Bene: nam prima Pharnacis cura erat, ne esset suspicio insidiarum, quocumque demum animo Domitio venisset: altera, ut, si hostili animo venisset, ejus copiæ dissiparentur. Qui hunc nexum non viderunt, hi mutarunt id, quo codd. habent. *M.*

Tamquam am. adv. Leg. e codd. vestigiis: *tam. am. adventus exspectaretur:* nam *adventus* habent libri boni, *exspectaretur* unus. *M.*

Instituto. vid. Ind. *M.* Alii *instructa*.

Eadem ratione haec media conlocabantur acie, duobus dextra sinistraque intervallis, simplicibus ordinibus instructis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instituta.

38. Proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant, cognoscit, Cæsarem magno in periculo versari, flagitarique a Domitio, ut quam primum sibi subsidia mitteret propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset, quum discedendum Domitio celeriter putaret. Itaque ab oppido, qua facillimum accessum et æquissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas duas directas, non ita magno intervallo medio relicto, quatuor pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat. Equitatum autem omnem ab lateribus extra fossam conlocabat: qui neque aliter utilis esse poterat et multum numero anteibat nostrum equitatum.

39. Domitius autem, quum Cæsaris magis periculo, quam suo, commoveretur; neque se tuto discessurum arbitraretur, si conditiones, quas rejecerat, rursus adpeteret, aut sine caussa discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit. Tricesimam sextam legionem in dextro cornu conlocavit, Ponticam in sinistro: Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum frontis reliquit intervallum, reliquis cohortibus in subsidiis conlocatis. Sic, utrimque acie instructa, processum est ad dimicandum.

40. Signo sub idem tempus ab utroque dato, concurritur: acriter varieque pugnatur: nam tricesima sexta legio quum extra fossam in equitatum Regis inpetum fecisset, adeo secundum prœlium fecit, ut mœnibus oppidi succederet fossamque transiret aversosque hostes adgrederetur. At Pontica ex altera parte legio, quum paullulum aversa hostibus cessisset, fossam autem circumire (acies) secundo conata

Flagitarique. Ita codd. plurimi. Clarke ex aliis et edd. vet. *flagitareque*.

Propiusque. Davis. malit. *protinusque*. sed bene vulgata habet.

Quo longius, ultra quem locum. *M.*

In subsidiis. Omnes codices, excepto Davisiano, *in insidiis*: male. *M.* E conjectura Glandorpii dederat Ursinus *subsidiis;* secutus Davis. e cod. Norvic.

Aversosque. Bene sic ex ingenio Ciacconius Conspirat ed. Norvic. At edd. vet. *adversusque*, unde Scal. *adversosque*. inepte.

(Acies) secundo. Verba corrupta: ideoque locus obscuritate laborare, atque aliquo Guisclardo interprete in-

esset, ut aperto latere adgrederetur hostem, in ipso transitu fossæ confixa et obpressa est: Deiotari vero legiones vix inpetum sustinuerunt. Ita victrices Regis copiæ cornu suo dextro mediaque acie converterunt se ad tricesimam sextam legionem: quæ tamen fortiter vincentium inpetum sustinuit: magnis copiis hostium circumdata, præsentissimo animo pugnans in orbem, se recepit ad radices montium: quo Pharnaces insequi, propter iniquitatem loci, noluit. Ita, Pontica legione pæne tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta, tricesima sexta legio in loca se superiora contulit, non amplius ducentis et quinquaginta desideratis. Ceciderunt eo prœlio splendidi atque inlustres viri nonnulli Equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati conlegit, itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit.

41. Pharnaces, rebus secundis elatus, quum de Cæsare ea, quæ optabat, speraret, Pontum omnibus copiis occupavit: ibique, et victor, et crudelissimus Rex, quum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret, multa oppida expugnavit, bona civium Romanorum Ponticorumque diripuit, subplicia constituit in eos, qui aliquam formæ atque ætatis commendationem habebant, ea, quæ morte essent miseriora; Pontumque nullo defendente, paternum Regnum se recepisse glorians, obtinebat.

42. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum: quæ provincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat. Namque eo missus æstate cum duabus legionibus Q. Cornificius, Cæsaris Quæstor pro Prætore, quamquam erat provincia minime copiosa ad exercitùs alendos et finitumo bello ac dissensionibus vastata et confecta, tamen prudentia ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere progredereter, et

digere videtur. In museo non ausim equidem talia explicare. *M.* Davis. suspicatur, verba *acies secundo* expungenda et pro *transitu* leg. *circuitu*. Lipsius legebat *acies secunda*. Adripit hoc Jurinius et legi suadet: *quum p. adversis hostibus cess. f. a. transire acies secunda conata esset*. Putat scil. Ponticam legionem in duas acies fuisse divisam.

Magnis copiis. Alii *magnisque*. non male. Mox Clarke in cod. Regio et Jurin. in Meadiano reperere *præsentissimoque*.

In orbem. V. not. ad Af. 15. et Ind.

Feliciore eventu. Nam pater ejus, Mithridates, cæsus fuerat. Vid. locos Dionis et Appiani ad cap. 34. indicatos. *M.* Adde Florum 3, 5.

Bona — diripuit. Hoc Amisenis in Ponto accidit. Appian. C. 2, 91. p. 484. Dio Cass. 42, 46. *M.*

Morte miseriora. Juvenes exsecuit. Appian. ibid. Vid. infra cap. 70. Multos quoque interfecit. Dio ibid. *M.*

Obtinebat. Redibit scriptor ad res contra Pharnacem gestas c. 65, sqq. *M.*

recepit et defendit. Namque et castella complura, locis editis posita, quorum obportunitas castellanos inpellebat ad decursiones faciendas et bellum inferendum, expugnavit eaque præda milites donavit: (quæ etsi erat tenuis, tamen in tanta provinciæ desperatione erat grata, præsertim virtute parta:) et, quum Octavius ex fuga Pharsalici prœlii magna classe in illum se sinum contulisset, paucis navibus Iadertinorum, quorum semper in Rempublicam singulare constiterat officium, dispersis Octavianis navibus erat potitus, ut vel classe dimicare posset, adjunctis captivis navibus sociorum. Et, quum diversissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium Cæsar victor sequeretur, compluresque adversarios in Illyricum propter Macedoniæ propinquitatem se, reliquiis ex fuga conlectis, contulisse audiret, litteras ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum, quæ nuper erant conscriptæ, proficisceretur in Illyricum, conjunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciæ inferretur, depelleret: sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret: omnem enim illam partem regionemque, vivo Cn. Pompeio, bellum instauraturam esse credebat.

43. Gabinius, ut in Illyricum venit, hiberno tempore anni ac difficili, sive copiosiorem provinciam existimans, sive multum fortunæ victoris Cæsaris tribuens, sive virtute et scientia sua confisus, quam sæpe in bellis periclitatus, magnas res et secundas ductu auspicioque suo gesserat, neque provinciæ facultatibus sublevabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis; neque navibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus subportari poterat; magnisque difficultatibus coactus, non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat: quumque durissimis tempestatibus propter inopiam castella aut oppida expugnare cogeretur, crebro incommoda accipiebat; adeoque est a barbaris contemtus, ut, Salonam se recipiens in oppidum maritumum, quod cives Romani fortissimi fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo prœlio duobus milibus militum amplius amissis, Centurionibus duo-

Provinciæ desperatio, desperatio de alendo exercitu, quam efficiebat provinciæ vastitas et sterilitas. *M.*

Quam — periclitatus. Vid. Ind. Clarke citra necessitatem e codd. quibusdam dedit *qua.* Alii *quibus.*

Auspicioque. Codd. *ausuque.* Ast Lipsius margini adlevit *auspicioque,* de quo v. ipsum de mil. Rom. 2, 12. Idem probat Bentl. idem Oud. qui tamen vulg. servavit. Emendatio dubia esse nequit. Notum est, a Gabinio Procons. Syriæ Ptolemæum in Regnum esse reductum.

Quum durissimis. Hic incipit alia periodus, unde legendum: *quumque duriss. M.* Bene monitum. Observat et Jurinius.

Crebro. Sic codd. alii *crebra.*

In agmine, inter eundem, dum iter faciebat agmen. *M.*

dequadraginta, Tribunis quatuor, cum reliquis copiis Salonam se recepit; summaque ibi difficultate rerum omnium pressus, paucis mensibus morbo periit. Cujus et infelicitas vivi, et subita mors in magnam spem Octavium adduxit provinciæ potiundæ; quem tamen diutius in rebus secundis et fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornificii et virtus Vatinii versari passa non est.

44. Vatinius Brundisii quum esset, cognitis rebus, quæ gestæ erant in Illyrico, quum crebris litteris Cornificii ad auxilium provinciæ ferendum evocaretur, et M. Octavium audiret cum barbaris fœdera percussisse, compluribusque locis nostrorum militum obpugnare præsidia, partem classe per se, partim pedestribus copiis per barbaros; etsi, gravi valetudine adfectus, vix corporis viribus animum sequebatur; tamen virtute vicit incommodum naturæ difficultatesque hiemis et subitæ præparationis. Nam, quum ipse paucas in portu naves longas haberet, litteras in Achaiam ad Q. Kalenum misit, ut sibi classem mitteret. Quod quum tardius fieret, quam periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere inpetum Octavii non poterant; navibus actuariis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quamquam non satis justa ad prœliandum, rostra inposuit. His adjunctis navibus longis et, numero classis aucto, militibus veteranis inpositis, quorum magnam copiam habebat ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brundisii, quum exercitus in Græciam transportaretur, profectus est in Illyricum maritumasque nonnullas civitates, quæ defecerant, Octavioque se transdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio prætervehebatur; nec sibi ullius rei moram necessitatemque injungebat, quin, quam celerrime posset, ipsum Octavium persequeretur. Hunc, obpugnantem Epidaurum terra marique, ubi nostrorum erat præsidium, adventu suo discedere ab obpugnatione coegit, præsidiumque nostrum recepit.

45. Octavius, quum Vatinium classem magna ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognovisset, confisus sua classe, substitit ad insulam Tauridem: qua regione Vatinius insequens navigabat; non quod Octavium ibi restitisse sciret, sed quod eum longius progressum insequi decreverat.

Morbo periit. Dio Cass. 42, 11, hujus mortis, omninoque harum rerum mentionem obiter fecit. *M.* Ita et G. 3, 24. 7, 66. Cf. Servius ad Virg. Æn. 1, 86 et 190.

Vatinius. B.C. 3, 100. *M.*

His adjunctis. Pro lectione codd. fere omnium, *has adjunctas*, Clarkius scribendum esse, *ad has adjunctis navibus longis*, bene monuit. *M.* Probat et Oud.

Quum propius Tauridem accessisset, distensis suis navibus, quod et tempestas erat turbulenta et nulla suspicio hostis, repente adversam ad se venientem navem, antemnis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animum advertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, demittique antemnas jubet et milites armari: et, vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naves subsequebantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani, repente obpressi: parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Instruitur utrimque acies; ordine disposita magis Octaviana, paratior militum animis Vatiniana.

46. Vatinius, quum animum adverteret, neque navium se magnitudine, neque numero parem esse, fortuitæ dimicationis fortunæ rem committere noluit. Itaque primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octavii inpetum fecit. Celerrime fortissimeque contra illo remigante, naves adversæ rostris concurrunt adeo vehementer, ut navis Octaviana, rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prœlium concurriturque ad Duces maxime: nam, quum suo quisque auxilium ferret, magnum comminus in angusto mari prœlium factum est: quantoque conjunctis magis navibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniami; qui admiranda virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubitabant et, dimicatione æquata, longe superiores virtute, rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octavii quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur: propugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur, partim in mare præcipitantur. Ipse Octavius se in scapham confert: in quam plures quum confugerent, depressa scapha, vulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem. Eo receptus, quum prœlium

Antemnæ, id est, ligna transversa in summo malo, quibus velum adligatum est, nunc in medio malo figuntur, et sic demittuntur ad inferiorem locum. Idem mox in altera classe fit tum, cum maxime prœlium paratur. *M.*

Paratior — animis. Cf. G. 8, 18. C. 3, 85.

Fortuitæ — noluit. Puto legendum: *fortuitæ dimicationi rem committere maluit.* Hanc lectionem res ipsa necessariam facit. Vulgata lectio, *parem esse futuræ dimicationi, fortunæ rem com. maluit,* et ipsa ferri potest, etsi non omnino commoda est: codices quidem illud *futuræ dim.* non habent, sed *fortuitæ dim.* et rursus servant *fortunæ:* duo non habent, *fortuitæ dimicationis,* sed *fortunæ* servant: unde putavi, *fortunæ* esse interpretamentum *fortuitæ dimicationis;* utrumque saltem locum non habet. Variatur etiam in *maluit* et *noluit.* In hac confusione lectionum proposui, quid mihi verisimili videretur. Quilibet ipse judicet. *M.* Bentleius etiam putat, *fort. dimicat.* esse e glossa. a Leid. 1. abest.

Myoparonem. Nonius 13, 6. *myoparo.* navicula piratarum. Conf. Cic. Verr. 1, 34. Sallust. fragm. l. 3. Val. Max. 2, 8, 5. Senec. Contr. 2 Scaliger derivat a simili muribus

nox dirimeret, tempestate magna velis profugit. Sequuntur hunc suæ naves nonnullæ, quas casus ab illo periculo vindicaret.

47. At Vatinius, re bene gesta, receptui cecinit; suisque omnibus incolumibus, in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octaviana ad dimicandum processerat. Capit ex eo prœlio penterem unam, triremes duas, dicrotas octo, compluresque remiges Octavianos: posteroque ibi die, dum suas captivasque naves reficeret, consumto, post diem tertium contendit in insulam Issam, quod eo se recepisse ex fuga credebat Octavium. Erat in ea nobilissimum regionum earum oppidum conjunctissimumque Octavio. Quo ut pervenit, oppidani subplices se Vatinio dediderunt; comperitque, ipsum Octavium parvis paucisque navigiis vento secundo regionem Græciæ petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam caperet. Ita brevi spatio, re præclarissime gesta, provincia recepta et Cornificio reddita, classe adversariorum ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundisium, incolumi exercitu et classe, recepit.

48. Iis autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat et Palæpharsali rem feliciter gerebat, Alexandriæque quum periculo magno, tum etiam majori periculi fama dimicabat, Q. Cassius Longinus, in Hispania pro Prætore provinciæ ulterioris obtinendæ caussa relictus, sive consuetudine naturæ suæ, sive odio, quod in illam pro-

forma angusta, oblonga, et a *paren, varen, fahren*, navigare.

Velis profugit. Incertum est, utrum *velis*, an *vix* vera lectio sit, an utrumque verbum additicium. *M.* Codd. *velis vix*. Hinc Bentl. velit *velis, remis*, ut Cic. Tusc. 3, 11 *omni contentione, velis, ut ita dicam, remisque fugiendo*.

Penterem. Sic Scal. e codice suo. Cod. Leid. 2. *pentirem.* Contra alii et edd. vet. *pentiremem.*

Dicrota, navis biremis. a *κροτέω*, pulso. Neutro genere legitur apud Cic. ad Att. 5, 11. 16, 4. Cf. Scheffer de re nav. 2, 4.

Consumto. Ita e cod. Norvic. legit Clarke, sequitur Oudend. Vulgo omissa voce *consumto* legitur *p. ibi die fuit*.

In ea. Cod. Norvic. et edd. vet. pro *in ea* inserunt *Macum*, quasi oppidi nomen, quod placet Davisio et Clarkio.

Regionem Græciæ petisse. Corcyram fugit. Dio Cass. 42, 11. *M.*

Palæpharsali. Strabo (lib. 9. p. 431) duas memorat Pharsalos, *παλαιὰν καὶ νέαν*, brevi spatio distantes, et lib. 17, p. 796 dicit, Pompeium *Palæopharsalo* fugisse Pelusium. Cf. Eutrop. 6, 16. Ut autem hi *Palæopharsalus* scribunt, sic noster et Livius (44, 1) *Palæpharsalus.* *Cellar.* De scriptura verbi diversa vid. Oud. ad Front. 2, 3, 22: præfert autem scripturam *Palæpharsalus.* *M.*

Q. Cass. Longin. Cf. B. C. 2, 21. Distinguendus est a L. Cass. Longino, de quo B. C. 3, 34. Cum his rebus Cassii Longini, usque ad cap. 65 narratis, conf. Dio Cass. 42, 15, 16. *M.* Tò *Q.* addidit Oud. e codd. Mox al. *Proprætor.*

vinciam susceperat Quæstor, ex insidiis ibi vulneratus, magnas odii sui fecerat accessiones; quod vel ex conscientia sua, (quum de se mutuo sentire provinciam crederet,) vel multis signis et testimoniis eorum, qui difficulter odia dissimulabant, animadvertere poterat; et compensare offensionem provinciæ exercitus amore cupiebat. Itaque, quum primum in unum locum exercitum conduxit, HS centenos militibus est pollicitus: nec multo post, quum in Lusitania Medobregam oppidum montemque Herminium expugnasset, quo Medobregenses confugerant, ibique Imperator esset adpellatus, HS centenis milites donavit. Multa præterea et magna præmia singulis concedebat, quæ speciosum reddebant præsentem exercitus amorem; paullatim tamen et occulte militarem disciplinam severitatemque minuebant.

49. Cassius, legionibus in hiberna dispositis, ad jus dicendum Cordubam se recepit, contractumque in ea æs alienum gravissimis oneribus provinciæ constituit exsolvere, et, ut largitionis postulat consuetudo, per caussam liberalitatis speciosam plura largitori quærebantur, pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat. In gregem locupletium simultatum caussæ tenues conjiciebantur, neque ullum genus quæstus, aut magni et evidentis, aut minimi et sordidi, prætermittebatur, quo domus et tribunal Imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modo aliquam jacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita etiam magna sollicitudo periculorum ad jacturas et detrimenta rei familiaris adjungebatur.

50. Quibus de caussis accidit, ut, quum Longinus Im-

Odii sui (in quo ipse erat apud alios) *fecerat access.* auxerat odium Hispanorum erga se. *M.*

Mutuo sentire. Ut ipse odit Hispanos, sic vi vicissim eum oderunt. *M.*

Multis signis. Alii *mutuis,* quidam *mutis,* quod probat Oud. ut alibi *muta suspiria, muti gestus.*

Dissimulabant. vulgo *dissimulant.*

HS (sestertios) *centenos.* Sic codd. boni scribunt, *sestertios:* altera scriptura, *sestertia,* falsa est; nam modum excederet largitio. *M.* Multo magis peccat Vossius, qui legit *sestertium decies.* Vide not. ad Af. 87.

Medobregam. In titulo pontis Trajani apud Grut. p. 162, 3. occurrunt *Meidubrigenses.*

HS centenis mil. Ante *HS* codd. quidam addunt *iterum,* alii, iique boni, omittunt. Ergo sustulit Oud. quia Cassius nuper promiserat pecuniam, nunc re ipsa donat, ideoque non iterum donat. *M.*

In ea. Certe non in Corduba, sed in castris. Magnum vero fuisse, e duobus donativis adparet; hinc Jurinius legi suadet *ingens.*

Sibi exp. ferri. Cf. c. 56. *M.*

Simultatum caussæ. Rubenius in Electis 1, 32 volebat *mulctarum.* non opus; a simultatibus ad mulctas transitum. Latinus Latinius legebat *simul et caussæ.*

In reos. Alii *inter reos.*

perator eadem faceret, quæ fecerat Quæstor, similia rursus de morte ejus provinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus, qui, quum in illa societate versarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum; cujus nomine peccabant, sibique, quod rapuerant, acceptum referebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Cassio adsignabant. Quintam legionem novam conscribit: augetur odium et ex ipso dilectu et sumtu additæ legionis: complentur equitum tria milia, maximisque ornantur impensis: nec provinciæ datur ulla requies.

51. Interim litteras accepit a Cæsare, ut in Africam exercitum transjiceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiæ perveniret; quod magna Cn. Pompeio Juba Rex miserat auxilia majoraque missurus existimabatur. Quibus litteris acceptis, insolenti voluptate efferebatur, quod sibi novarum provinciarum et fertilissimi Regni tanta oblata esse facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones arcessendas auxiliaque adducenda; certis hominibus dat negotium, ut frumentum navesque centum præpararentur pecuniæque describerentur atque imperarentur; ne qua res, quum redisset, moraretur. Reditus ejus fuit celerior omnium opinione: non enim labor aut vigilantia, cupienti præsertim aliquid, Cassio deerat.

52. Exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris jussu gerere deberet; pollicetur que iis, quum in Mauritaniam transjecissent, HS centenos se daturum; quintam fore in Hispania legionem. Ex concione se Cordubam recepit; eoque ipso die tempore postmeridiano, quum in basilicam iret, quidam Minutius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles, ei tradit; deinde post Racilium, (nam is latus Cassii tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, quum se insinuasset, sinistra corripit versum dextraque bis ferit pugione. Clamore sub-

Sibi — *acc. ref.* Ergo sic augebant suos reditus. *Quod interc.* — *adsignabant.* Ergo sic minuebant Cassii reditus. *Intercedit* id, quod aliquis casu non potest redigere in suam potestatem: *interpellatur id,* quod quo minus quis in potestatem redigat, impeditur ab altero. *M.* Pro *referebant* legitur vulgo *ferebant* contra codd. et edd. vet.

Ornantur, instruuntur rebus necessariis. Vulgo *onerantur*: sed hi equites non onerati sunt. *M.* Cf. Festus v. *ornatus.* Jurin. malit *armantur.*

Quintam. De hac v. not. ad Af. 84.

Temp. postmerid. Vulgo, *meridiana hora.* *M.* Istud e codd. ant.

Latus tegebat. Sinistrum honoratioris tegebat inferior. Cf. Turneb. Adv. 14, 24. ad Hor. Sat. 2, 5, 18.

Corripit eum. Pro *eum* codd. habent *versus* aut *versum,* e quo Oud. bene efformat conjecturam, *aversum.*

lato, fit a conjuratis inpetus universis. Munatius Flaccus proximum gladio transjicit lictorem: hoc interfecto, Q. Cassium Legatum vulnerat. Ibi T. Vasius et L. Mergilio, simili confidentia, Flaccum municipem suum adjuvant: erant enim omnes Italicenses. At ipsum Longium L. Licinius Squillus involat jacentemque levibus sauciat plagis.

53. Concurritur ad Cassium defendendum: semper enim berones compluresque evocatos cum telis secum habere consueverat: a quibus ceteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequebantur: quo in numero fuit Calpurnius Salvianus et Manilius Tusculus. Minutius inter saxa, quæ jacebant in itinere, fugiens obprimitur, et, relato domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectusne Cassius esset. L. Laterensis, quum id non dubitaret, adcurrit lætus in castra, militibus vernaculis et secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipue Cassium esse, gratulatur: tollitur a multitudine in tribunal, Prætor adpellatur: nemo enim aut in provincia natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate jam factus provincialis, quo in numero erat secunda legio, non cum omni provincia consenserat in odio Cassii: nam legiones tricesimam et vicesimam primam, paucis mensibus in Italia scriptas, Cæsar adtribuerat Longino; quinta legio ibi nuper erat confecta.

54. Interim nunciatur Laterensi vivere Cassium. Quo nuncio dolore magis permotus, quam animo perturbatus, reficit se celeriter et ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognita, tricesima legio signa Cordubam infert ad

M. In ed. 2. recepit *versum*. Bentl. probat *aversum*. Perinde est.

Flaccus. Vulgo *Plancus* contra codd. *M*. Oudend. restituit *Flaccus*. Ita jam Perizonius in epp. editis a Burm. t. 4. epp. p. 788.

Italicenses, nati Italicæ in provincia Bætica, in qua Scipio Punico bello debilitatos milites, et Italia ortos, deposuerat. *Cellarius*.

Ad ipsum Long. Leg. *At* e cod. Lovan. *M*. Cf. Heins. ad Ovid. Met. 13, 560.

Berones. Sic codd. omnes, teste Oud.; sed verbum est corruptum. Alius voluit legi *Vettones*, alius *Bigerones*; qui sunt Hispaniæ populi. Multi maluerunt *barones*, quia scholiastes Persii (Sat. 5, 138) dixit, *barones* lingua Gallorum dici servos militum: sed fides esto penes ipsum scholiasten. Subscribo sententiæ Gesneri in Thes. L. L. in v. *baro*, qui, Frustra, inquit, hoc verbum obtruditur Hirtio: præstat fateri, locum aut corruptum esse, aut non intelligi. Significatio verbi *baro*, nota nobis e scriptoribus antiquis, est hæc, ut stupidus et fatuus homo eo exprimatur; illa, quam scholiastes Persii tradit, si est vera, est multo recentioris ætatis. *M*. Defendit usum vocis Pithœus Adv. subs. 1, 8. et Rutgersius Lect. Venus. c. 23.

Quæ jacebant. Sic bene Oud. e codd. Vulgo *jaciebant*, item *jaciebantur*.

Paucis mensibus. Jurin. inseri *ante*.

auxilium ferendum Imperatori suo: facit hoc idem vicesima prima: subsequitur has quinta. Quum duæ legiones reliquæ essent in castris; secundani veriti, ne soli relinquerentur atque ex eo, quid sensissent, judicaretur, secuti sunt factum superiorum: permansit in sententia legio vernacula, nec ullo timore de gradu dejecta est.

55. Cassius eos, qui nominati erant conscii cædis, jubet comprehendi: legionem quintam in castra remittit, cohortibus triginta retentis. Indicio Minutii cognoscit, L. Racilium et L. Laterensem et Annium Scapulam, maximæ dignitatis et gratiæ provincialem hominem, sibique tam familiarem, quam Laterensem et Racilium, in eadem fuisse conjuratione. Nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici jubeat. Minutium libertis transdit excruciandum; item Calpurnium Salvianum, qui profitetur indicium conjuratorumque numerum auget; vere, ut quidam existimant; ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus adfectus L. Mergilio. Squillus nominat plures: quos Cassius interfici jubet, exceptis iis, qui se pecunia redemerunt: nam palam HS. LX cum Calpurnio paciscitur, et cum Q. Sextio L. Qui si maxime nocentes sunt multati, tamen periculum vitæ dolorque vulnerum, pecuniæ remissus, crudelitatem cum avaritia certasse significabat.

56. Aliquot post diebus litteras a Cæsare missas accipit, quibus cognoscit, Pompeium, in acie victum, amissis copiis fugisse. Qua re cognita, mixtam dolore voluptatem capiebat. Victoriæ nuncius lætitiam exprimebat; confectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animi, utrum nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, arcessit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptasque eas jubet referri: quibus parum videbatur

Judicaretur. alii *indicaretur.*

Profitetur, (libere proloquitur) *indicium. M.*

Vere, ex animi sententia, sine metu ac simulatione. *M.*

Adfectus — plures. Horum verborum incerta lectio est: editores putant, e vestigiis codd. legendum videri, *adfecti Mergilio et Squillus nominant pl.* Sed nec hæc est certa manus Cæsaris. *M.*

HS. X. decies sestertium: et mox *L,* quinquagies. Glandorpius e Valer. Max. 9, 4, 1 pro numero X legi vult LX. *M.* Male codd. et edd. vet. *sestertiis decem.* Summam a Valer. Maximo datam repetit Joh. Sarisber. policr. 8, 15. Conf. et Gronov. de pec. vet. 4, 4. Dubia res vix esse potest.

Qui si maxime. Vulgo *Qui etsi m.*

Pecuniæ (sic meliores libri: vulgo *pecunia) remissus,* i. e. imminutus propter pecuniam. *M.*

Dolore. Alii *dolori.*

Licentiam temporum, quam adferunt et permittunt tempora bellica. *M.*

Dubius animi. Alius *animus;* sed istud Scal. e cod. suo.

Tulerant, retulerant in tabulas rationum pecuniariarum. Cf. c. 49. *M.*

inposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. Æque autem Romanorum dilectum instituit, quos, ex omnibus conventibus coloniisque conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemtionem vocabat. Magnum hoc fuit vectigal, majus tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat. Legiones, quas in Africam ducturus erat, et auxilia mittit ad trajectum: ipse, classem, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit ibique moratur; propterea quod edictum tota provincia proposuerat, ut, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent. Quæ evocatio vehementer omnes turbavit.

57. Interim L. Titius, qui eo tempore Tribunus militum in legione vernacula fuerat, nunciat fama, legionem tricesimam, quam Q. Cassius Legatus simul ducebat, quum ad oppidum Leptim castra haberet, seditione facta, Centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse et ad secundam legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum quinque cohortibus undevicesimanorum egreditur, mane pervenit. Ibi eum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carmonam contendit. Hic, quum legio XXX, et XXXI et cohortes quatuor ex quinta legione totusque convenisset equitatus, audit, quatuor

Æque — quos. Lectio est incerta. Pro *æque* legitur *quem*, vel *equitum*, vel vulgo, *æqua ratione*: pro *Romanorum* habent quidam *Romæ*; falso: nam cives Romanos in conventibus et coloniis Hispaniæ conscripsit: pro *quos* rursus, *quosque*. Vitium est in verbo *æque*. *M*. Clarke servat *Quem autem Romanorum*. Davis. *Quin item R*. Sed vulg. quod habent boni codd. idem reddit.

Conventibus. vid. Ind.

Transmarina militia, in Africa. vid. c. 51. *M*.

Totum exercitum. Libri boni, *novum exerc*. sed altera lectio melior est. *M*.

Nunciat (Cassio) *fama*, sola fama inpulsus, re non explorata. Vidit sensum Davisius: qui non viderunt, ut Cellarius, hi ediderunt: *Titio nunciat fama*. *M*. Emendat locum egregie Jurin. legendo, *eam* (vernaculam) *a legione tricesima*.

Leptim. Sic codd. Sed *Leptis*, ut nemo nescit, Africæ urbs fuit: cf. B. C. 2, 38. Ergo unus dicit, legendum esse *Ilipam*; alter, *Ilurgim*; alius etiam in Hispania fuisse aliquam Leptin putat. Oudendorpius, dictis a Wesselingio ad Antonini itiner. p. 411 admonitus, *Læpam* maluit: poterat addere, Suritam ad illum locum voluisse legi *Læpem*. Quid, si fateamur, nos nescire? An plane necesse est, ut, ubi nihil potest effici, tamen quidvis tentetur? *M*. *Læpam magnam* Ptolem. 2, 4. habet, quæ videtur esse *Ilipa* Strabonis L. 3. p. 141.

Undevicesimanorum. Legio undevicesima non adfuit; sed II, XXX, XXI et V. ut patet e cap. 53. Scribe itaque cum Lipsio, *unetvicesimanorum*, uti apud Tacit. Ann. 1, 37. *Oud*. Sunt unetvicesimani, milites legionis primæ et vicesimæ, ut secundani dicuntur, et alia. *M*.

Egreditur Cassius. Monuit Oud. *M*.

Mane pervenit. Jurinius interserit *Leptin*.

Carmonam. Sic Scalig. ex emendatione Rhellicani. Vulgo *Carbonam*, *Carbonem*, *Narbonem*. Cf. c. 64.

Ex quinta legione. Ita Davis. et Clarke ex codd. Legebatur prius *et V. legio*.

cohortes, a vernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam pervenisse legionem, omnesque ibi se conjunxisse et T. Thorium Italicensem Ducem delegisse. Celeriter habito consilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium Legatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus adfertur, conventum Cordubensem ab eo defecisse, Marcellumque aut voluntate, aut necessitate adductum, (namque id varie nunciabatur,) consentire cum Cordubensibus; duas cohortes legionis quintæ, quas fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cassius, his rebus incensus, movet castra et postero die Segoviam ad flumen Silicense venit. Ibi, habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Cæsaris absentis caussa, sibi fidissimos esse nullumque periculum deprecaturos, dum per eos Cæsari provincia restitueretur.

58. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit: ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum suaque videretur natura, simul ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine majoribus viribus uti videbatur, æque potentem opponeret dignitatem, Cn. Pompeio se provinciam recuperare velle palam dictitabat: et forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris et amore Pompeii, cujus nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat; sed, id qua mente commotus fecerit, conjectura sciri non potest; certe hoc præ se Thorius ferebat; milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent. Frequens legionibus conventus obviam prodit; neque tantum virorum, sed etiam matrum familias ac prætextatorum; deprecaturque, ne hostili adventu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare.

59. Tantæ multitudinis precibus et lacrimis exercitus commotus quum videret, ad Cassium persequendum nihil opus

Obuculam. Conf. Wessel. ad Anton. itin. p. 418.

Consilio. Vulgo *concilio*.

Segoviam. Nulla in hoc tractu Segovia nota est; Saguntia autem, sive Saguntia Plinii, aut *Σαγουντία* Ptolemæi, infra Hispalim est Gades versus, inter Mundam et Nebrissam. *Cellar*.

Flumen Silicense. In his locis nullum flumen Silicense; sed *Singulis* est Bæticæ fluvius. *Davisius*.

Uti videbatur. Jurin. velit *niti*.

Sed, id qua — potest. Omnes codd. locum sic exhibent: *sed id qua mente, communis erat conjectura*: quæ cum non sint integra, editores vulgatam lectionem efformarant; Oud. suspicatur, legi posse, *sed id qua mente, non una erat conjectura*. *M*. Hoc satis placet. Edd. vet. habent *conjectura sciri potest*, ubi Aldus interponit *non*, quod secutus Scalig. cum aliis.

Nomen — inscriptum. De hoc more egisse Lipsium (milit. Rom. in analect. ad 8, 2.), monuit Davisius: alia conlegit Fabricius ad Dion. Cass. 42 15. *M*.

Conventus. vid. Ind. *M*.

esse Cn. Pompeii nomine et memoria; tamque omnibus Cæsarianis, quam Pompeianis, Longinum esse in odio; neque se conventum, neque M. Marcellum contra Cæsaris caussam posse perducere; nomen Pompeii ex scutis detraxerunt, Marcellum, qui se Cæsaris caussam defensurum profitebatur, ducem adsciverunt, Prætoremque adpellarunt et conventum sibi adjunxerunt castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter quatuor milia passuum a Corduba, citra flumen Bætim, in oppidi conspectu, loco excelso facit castra; litteras ad Regem Bogudem in Mauritaniam et ad M. Lepidum Proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi provinciæque Cæsaris caussa quamprimum veniret. Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, ædificia incendit.

60. Cujus rei deformitate atque indignitate legiones, quæ Marcellum sibi Ducem ceperant, ad eum concurrerunt, ut in aciem educerentur, priusque confligendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissimæ carissimæque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammaque consumerentur. Marcellus, quum confligere miserrimum putaret, quod et victoris et victi detrimentum ad eumdem Cæsarem esset redundaturum; neque suæ potestatis esse; legiones Bætim transducit, atque aciem instruit. Quum Cassium contra pro suis castris aciem instruxisse loco superiore videret, caussa interposita, quod is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. Itaque copias reducere cœpit. Cassius, quo bono valebat, Marcellumque infirmum esse sciebat, adgressus equitatu legionarios se recipientes, complures novissimos in fluminis ripis interficit. Quum hoc detrimento, quid transitus fluminis vitii difficultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra Bætim transfert, crebroque uterque legiones in aciem educit; neque tamen confligitur propter locorum difficultates.

61. Erat copiis pedestribus multo firmior Marcellus: habebat enim veteranas multisque prœliis expertas legiones. Cassius fidei magis, quam virtuti legionum confidebat. Ita-

M. Marcellum, cognomine Æserninum, Quæstorem provinciæ. Dio Cass. l. l.

Educerentur. Post hoc verbum vulgo additur *orant*, quod neque ad usum loquendi opus est, neque in codd. bonis exstat. *M.*

Suæ pot. esse. Ita Scal. Sed in codd. et edd. vet. *esset*, quod male probat Jurin. sic enim τὸ *suæ* non conveniret.

Quo bono valebat. Sic libri meliores: est ergo bonum, quo valet, equitatus. Sed codd. alii, *quo bene valebat*, quam lectionem non spreverim. Cellarius vero non debebat edere, *qui bene valebat*, quasi hic quæreretur, an vulneratus nuper Cassius (cf. cap. 52.) convaluisset. *M.* Heic *bonum* fere simili modo sumitur, ut supra c. 12.

que, quum castra castris conlata essent et Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset; Longinus, veritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis sibique infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur celerique itinere Uliam contendit: quod sibi fidele esse oppidum credebat. Ibi adeo conjuncta ponit mœnibus castra, ut et loci natura, (namque Ulia in edito monte posita est,) et ipsa munitione urbis undique ab obpugnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur et, quam proxime potest Uliam, castra castris confert; locorumque cognita natura, quo maxime rem deducere volebat, necessitate est adductus, ut neque confligeret, (cujus si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat,) neque vagari Cassium latius pateretur; ne plures civitates ea paterentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis conlocatis, operibusque in circuitu oppidi continuatis, Uliam Cassiumque munitionibus clausit. Quæ priusquam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit: quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem inpedimento, si clausus obsidione et inutilis necessarium consumeret frumentum.

62. Paucis diebus Cassii litteris acceptis, Rex Bogud cum copiis venit; adjungitque ei legionem, quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxiliarias Hispanorum. Namque, ut in civilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullæ civitates rebus Cassii studebant, plures Marcellum fovebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrimque acriter, crebroque id accidit, fortuna sæpe ad utrumque victoriam transferente; nec tamen umquam ab operibus depellitur Marcellus.

63. Interim Lepidus ex citeriore provincia cum cohortibus legionariis XXXV, magnoque numero equitum et reliquorum auxiliorum, venit ea mente Uliam, ut sine ullo studio conten-

Conlata. Alii male *conlocata.* Cf. Ind. in *conferre.*

Uliam, oppidum Hispaniæ ulterioris seu Bæticæ. Codd. habent *Ullam;* sed Ptolemæus Οὐλία, quod e numis confirmat Spanhemius p. 901. Accedit vetus inscriptio, *Ordo Reip. Uliensium,* apud Gruterum p. 271. n. 1. *Cellarius.* Cf. et Surita ad Anton. itin. p. 412.

Adjungitque ei legionem etc. Jurinius malit *adj. ei legioni — complures coh.*

Marcello favebant. Codd. quidam, *Marcellum fovebant. M.* Sic melius, quod repono cum Oud.

Id accidit. Vulgo *ut.* Emendavit Oud. e codd.

Lepidus. Cf. c. 59. M.

Sine ullo studio. Quidam addunt *tantum.* forsan leg. *partium.*

tiones Cassii Marcellique componeret. Huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit atque offert: Cassius contra suis se tenet præsidiis; sive eo, quod plus sibi juris deberi, quam Marcello, existimabat; sive eo, quod, ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio adversarii, verebatur. Ponit ad Uliam castra Lepidus; neque habet a Marcello quidquam divisi. Ne pugnetur, interdicit: ad exeundum Cassium invitat fidemque suam in re omni interponit. Quum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum quidne Lepido esset credendum; neque ullum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententia; postulat, uti munitiones disjicerentur sibique liber exitus daretur. Non tantum induciis factis, sed prope jam constituta opera quum complanarent, custodiæque munitionum essent deductæ, auxilia Regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat Regiis castris, neque opinantibus omnibus, (si tamen in omnibus fuit Cassius; nam de hujus conscientia dubitabatur,) inpetum fecerunt compluresque ibi milites obpresserunt. Quod nisi celeriter, indignatione et auxilio Lepidi, prœlium esset diremtum; major calamitas esset accepta.

64. Quum iter Cassio patefactum esset, castra Marcellus cum Lepido conjungit. Lepidus eodem tempore Marcellusque Cordubam, Cassius cum suis, proficiscitur Carmonam. Sub idem tempus Trebonius Proconsul ad provinciam obtinendam venit. De cujus adventu ut cognovit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumque in hiberna distribuit: ipse, omnibus suis rebus celeriter conreptis, Malacam contendit; ibique adverso tempore navigandi naves conscendit, ut ipse prædicabat, ne se Lepido et Trebonio et Marcello committeret; ut amici ejus dictitabant, ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cujus magna pars ab eo defecerat; ut ceteri existimabant, ne pecunia illa, ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cujusquam veniret.

Marcellus se credit. Dio Cassius 42, 15. Marcelli mores sic describit: eum voluisse ita se gerere, ut, sive Cæsar sive Pompeius obtinuisset, quippe nondum fama victoriæ Cæsaris in Hispaniam perlata, utrique favisse videretur. Etsi vero Cæsarem habuerit aliquamdiu obfensum, quoniam contra Longinum pugnarit; tamen ab eo tandem placato cultum honoratumque esse. *M.*

Sed prope — complanarent. An, *sed prope jam constituta re, op. quum compl.* h. e. cum prope de omni controversia jam consensissent et munitiones complanarent. Quod nisi placeat, opera prope constituta h. l. erunt, prope jam absoluta et perfecta. Erit igitur exemplis opus, quibus hæc hujus phraseos significatio confirmetur. *M.*

Carmonam. Conf. cap. 57. Male libri veteres *Narbonem* s. *Narbonam* exhibent; nec placet *Norba* Rhellicani, longe hinc ad Tagum remota. Bene Scaliger, *Carmonam*, quem plures secuti sunt. *Cellarius.*

Progressus secunda, ut hiberna, tempestate, quum in Iberum flumen noctis vitandæ caussa se contulisset, inde paullo vehementiore tempestate nihilo periculosius se navigaturum credens, profectus adversis fluctibus, occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, quum neque flectere navim propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa navi, periit.

65. Quum in Syriam Cæsar ex Ægypto venisset atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognosceret, litterisque urbanis animadverteret, multa Romæ male et inutiliter administrari, neque ullam partem Reipublicæ satis commode geri; quod et contentionibus Tribuniciis perniciosæ seditiones orirentur et, ambitione atque indulgentia Tribunorum militum et qui legionibus præerant, multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quæ dissolvendæ disciplinæ severitatisque essent; eaque omnia flagitare adventum suum videret: tamen præferendum existimavit, quas in provincias regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, jura legesque acciperent, externorum hostium metum deponerent. Hæc in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat, quod hæ provinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia ac Ponto plus oneris videbat sibi inpendere: non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat; quum secundo prœlio vehementer esset inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus fere in omnibus civitatibus, quæ majore sunt dignitate, præmia bene meritis et viritim et publice tribuit: de controversiis veteribus cognoscit ac statuit: Reges, tyrannos, Dynastas provinciæ, finitumosque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus inpositis provinciæ tuendæ ac defendendæ, dimittit, et sibi et Populo Romano amicissimos.

66. Paucis diebus in ea provincia consumtis, Sex. Cæsa-

Quum in Syriam —. Redit narratio ad c. 33. *M.*

Multa Romæ male —. vid. Dio Cass. 42, 27 — 34. Magna fuit Antonii culpa, ut urbs militibus, rapinis, cædibus, nequitiaque omni plena esset. Conf. Plutarch. in Anton. c. 8. 9. *M.*

Inutiliter. noxie. Sic et Val. Max. 7, 2, 14.

Content, Tribuniciis. Dolabellæ et Trebellii. Dio Cass. ibid. c. 29. *M.*

Indulgentia. Codd, plerique *indiligentia*. Bene. Exempla vid. in Ind. *M.* Non male tamen *indulgentia* convenit cum *ambitione*. Nec ergo opus est Bentleii *insolentia* vel *negligentia*.

Dissolvendæ disciplinæ. Intrudunt vulgo *caussa*. quo non opus. Sic et Terent. Ad. 2, 4, 6. Liv. 40, 29. dissolvendarum religionum esse, quod Valer. M. 1, 1, 12. reddit ad solvendam religionem pertinere. Conf. et Priscian. 18. et not. ad C. 1, 32.

Pharnacem. Cf. c. 41. *M.*

Putabat. alii *sperabat*.

Finitumosque. Oudend, deleri vult *que*. Recte. *M.*

rem, amicum et necessarium suum, legionibus Syriæque præficit; ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cujus provinciæ civitates omnes evocat Tarsum, quod oppidum fere totius Ciliciæ nobilissimum fortissimumque est. Ibi, rebus omnibus provinciæ et finitumarum civitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur; magnisque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, venit Comana, vetustissimum et sanctissimum in Cappadocia Bellonæ templum, quod tanta religione colitur, ut Sacerdos ejus Deæ majestate, imperio et potentia secundus a Rege consensu gentis illius habeatur. Id homini nobilissimo Lycomedi Bithynio adjudicavit, qui, Regio Cappadocum genere ortus, propter adversam fortunam majorum suorum mutationemque generis, jure minime dubio, vetustate tamen intermisso, Sacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariarathen, quum bene meritus uterque eorum de Republica esset, ne aut Regni hereditas Ariarathen sollicitaret, aut heres Regni terreret, Ariobarzani adtribuit, qui sub ejus imperio ac ditione esset: ipse iter inceptum simili velocitate conficere cœpit.

Syriæque. Enclitica occurrit in codd.

Eadem classe, qua venerat. Atqui venerat Cæsar itinere terrestri: cf. c. 33. Ergo scriptor, nunc de classe loquens, sui oblitus est. Hæc Davisius monuit. Fortasse potuisset dici, *eadem celeritate*, ut cap. hoc extremo, quia Cæsar, cupidus Romam redeundi, toto hoc itinere festinavit. Cf. c. 71. 78. *M*. Monuerat Usserius Ann. ad a. 3957. Jurinius leg. putat *qua Alexandriam venerat*.

Comana. Conf. c. 34. Hoc loco Comana Cappadociæ intelliguntur. *Cellarius*. De regione et deliciis ejus plura apud Strabonem lib. 12. p. 559; de templo pauca p. 536. 557; ubi Sacerdotis Comani Pontici et Cappadocis eamdem religionem, eosdemque ritus sacrorum esse docet. Ergo etiam licebit huc referre, quæ p. 575 de Pontico Sacerdote traduntur, prohibitum esse a porcina carne, neque ullum in ea regione porcum ali fas esse. *M*.

Id (Sacerdotium) *hom. nob*. *M*.

Lycomedi. Sic, Oudendorpio teste, codd. plures, iique boni, et Strabo (12. p. 558). Contra Appianus (B. Mithr. c. 121. p. 254. ed. Steph.) Nicomedem adpellavit, ut Ciacconius et Davisius monuerunt. Ad hæc nisi aliud argumentum accesserit, manebit lectio incerta. *M*. In nupera editione sua Appiani Schweighæuserus reposuit *Lycomedi*, secutus Oudendorpium; contra Godvinus et Cellarius in nostro loco dedere *Nicomedi*.

Generis. Jurin. mallet *gentis*.

Fratrem Ariob. Ariar. De hic Cic. ad D. 15, 2. *M*.

Ariobarzani adtribuit. Ne turbas moveret Ariarathes, Cæsar illum auctoritate sua majori fratri, quem Senatus confirmaverat, subjecit. *Cellarius*. Potest tamen quæri, in quo fuerit illud, quod unum alteri subjecit, et in quantum subjecerit. Si nihil nisi fratri parere jussit, aut, ut quiesceret, cohortatus est: non est hoc præmium, bene de Republica merito viro dignum, et vereor, ut hic jussus, hæc hortatio in omne tempus fuerit efficax quietis adminiculum. Accedit ad hanc ex ipsa re ortam dubitationem, quod teste Oudendorpio codd. omnes, præter duos, paulo ante hanc lectionem exhibent: *Fratri autem Ariobarzanis, Ariarathi*: ut ipse ille vir doctus fateatur, se nolle de hoc loco pronunciare. Licebitne conjecturam proponere? Quid, si legerimus: *Fratri*

67. Quum propius Pontum finesque Gallogræciæ accessisset, Deiotarus Tetrarches Gallogræciæ tunc quidem pæne totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse ceteri Tetrarchæ contendebant, sine dubio autem Rex Armeniæ minoris ab Senatu adpellatus, depositis Regiis insignibus, neque tantum privato vestitu, sed etiam reorum habitu, subplex ad Cæsarem venit, oratum, " ut sibi ignosceret, quod " in ea parte positus terrarum, quæ nulla præsidia Cæsaris " habuisset, exercitibus imperiisque in Cn. Pompeii castris " fuisset: neque enim se judicem debuisse esse controversia" rum Populi Romani, sed parere præsentibus imperiis."

68. Contra quem Cæsar quum " plurima sua commemo" rasset officia, quæ Consul ei decretis publicis tribuisset; " quumque defectionem ejus nullam posse excusationem in" prudentiæ recipere coarguisset; quod homo tantæ pru" dentiæ ac diligentiæ scire potuisset, quis urbem Italiamque " teneret; ubi Senatus Populusque Romanus, ubi Resp.

autem Ariobarzanis, Ariarathi, quum — terreret, adtribuit (quosdam: hic deleo verbum *Ariobarzani) qui sub — essent* (pro *esset).* Ergo Cæsar Ariarathi quasdam urbes adtribuit, ut et ipse aliquid haberet, neve, etsi haberet jus successionis, ante tempus captaret Regnum; neu, si Ariobarzani heres filius natus esset, huic insidias strueret Ariarathes. Sic et bene meritus vir præmium tulit, et, quia tulit, quiescere potuit. *M.* Meretur hic audiri Jurinius, Collatis quippe Cic. ep. ad Div. 15, 2. et Phil. 2, 37. legi suadet: *Fratri a Ariob. Ariarathi, quum — esset, ne aut — sollicitaret, aut h. R. terreret Ariobarzanem. Armeniam minorem adtribuit, quæ* etc. Cellarius ad vulgatum adfert locum ex G. 7, 90. *Labieno M. Sempronium adtribuisse* dicitur, parum commode.

Inceptum. Alii *cœptum.*

Deiotarus. Cf. c. 34. *M.*

Ceteri Tetrarchæ, Pompeius, victo Mithridate, Gallogræciam quatuor Tetrarchis distribuit (Appian. Mithridat. c. 114. p. 251), in his Deiotaro, cui plura, quam ceteris, adsignavit, enumerata per partes a Strabone (12. p. 547), ut adeo ceteri querendi caussam se habere existimarent. Cf. c. 78. *M.*

Exercitibus imperiisque. Monet Oud. Marclandum in epist. crit. p. 199 legendum censuisse, *excitusque imperiis,* h. e. evocatus Pompeii jussu; et hanc conjecturam probat. Probo et ipse: et fortasse adjuvant eam, quæ in Cic. oratione pro Deiot. c. 4 et 5 leguntur. Certe vulgata lectio stare non potest. *M.* Jurin. hariolatur: *arcessitus equitibusque imperatis.*

Quumque defensionem — coarguisset. Ostendit Cæsar Deiotaro, defensionem, qua nunc utatur Deiotarus, non recipere (admittere) posse excusationem inprudentiæ, non posse admittere hoc, ut, quia per inprudentiam peccarit, excusandus videatur. Sic utcumque poterit hoc explicari; sed contorte tamen. Cum ergo pro *defensionem* quidam codd. habeant *defectionem;* Deiotarus autem, ornatus quondam a Cæsare beneficiis, eique tamen posthæc inimicus et Pompeii adjutor, commode dici possit a Cæsare defecisse: libenter cum Clarkio hanc lectionem amplector. Sed ita quoque *ejus* post verbum *excusationem* delendum erit. *M.* Sequor Clarkium. Idem placuerat Oudendorpio, qui tamen in ed. secunda vulgatum retinuit. *Ejus* altero loco recte tollitur. Male alii *suæ.*

Quis urbem It. ten. Is erat Cæsar. *M.*

Ubi Senatus — h. e. Senatum non fuisse in castris Pompeii, sed Romæ.

"esset; quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum Consul "esset; tamen se concedere id factum superioribus suis be-"neficiis, veteri hospitio atque amicitiæ, dignitati ætatique "hominis, precibus eorum, qui frequenter concurrissent hos-"pites atque amici Deiotari ad deprecandum; de contro-"versiis Tetrarcharum postea se cogniturum esse" dixit: Regium vestitum ei restituit. Legionem autem, quam ex genere civium suorum Deiotarus armatura disciplinaque nostra constitutam habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere jussit.

69. Quum in Pontum venisset copiasque omnes in unum locum coegisset, quæ numero atque exercitatione bellorum mediocres erant, (excepta enim legione sexta, quam secum adduxerat Alexandria veteranam, multis laboribus periculisque functam, multisque militibus partim difficultate itinerum ac navigationum, partim crebritate bellorum adeo deminutam, ut minus mile hominum in ea esset; reliquæ erant tres legiones, una Deiotari, duæ, quæ in eo prœlio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant,) legati, a Pharnace missi, Cæsarem adeunt atque inprimis deprecantur, "ne ejus adventus hostilis esset: facturum enim omnia Phar-"nacem, quæ imperata essent;" maximeque commemorabant, "nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare "voluisse; quum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satis-"fecisset."

70. Cæsar respondit, "se fore æquissimum Pharnaci, si, "quæ polliceretur, repræsentaturus esset." Monuit autem, ut solebat, mitibus verbis legatos, "ne aut Deiotarum sibi "objicerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia "Pompeio non misissent: nam se neque libentius facere quid-"quam, quam supplicibus ignoscere; neque provinciarum "publicas injurias condonare iis posse, qui fuissent in se offi-"ciosi: id ipsum, quod commemorassent, officium utilius

Fuerat enim nuper duplex Senatus; unus apud Pompeium, alter Romæ, Cæsari favens. *M.*

Consul. Et hic erat Cæsar. *M.*

Tamen se. Male hic præponitur *sed,* ortum e præcedente *esset.* Boni codd. omittunt.

Suis beneficiis. An *suis* delendum? Si ad Deiotarum referatur, ad quem referendum est, debebat esse *ejus.* *M.*

Legionem autem. Add. *eam* e codd. *M.*

Constitutam habebat. Cf. c. 34. *M.*

Quam sec. addux. Conf. c. 33. *Cellarius.*

Hominum. Alii *hominibus.*

Scripsimus. cap. 40. *M.*

Repræsent. vid. Ind. *M.* Cf. et Curt. 6, 11, 33. Phædri fab. 3, 2, 32.

Non fuissent in se off. Particulam *non,* etsi codd. servant, superfluam esse, agnoverunt interpretes omnes. Qui in Cæsarem officiosus fuit, h. e. nullas copias contra eum Pompeio misit, ei tamen Cæsar condonare nequit injurias, provinciis Populi Ro-

"Pharnaci fuisse, qui providisset, ne vinceretur, quam sibi, "cui Dii immortales victoriam tribuissent. Itaque se magna "et graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto nego-"tiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, "concedere Pharnaci: nam neque interfectis amissam vitam, "neque exsectis virilitatem restituere posse: quod quidem "supplicium gravius morte cives Romani subissent. Ponto "vero decederet confestim, familiasque publicanorum remit-"teret, ceteraque restitueret sociis civibusque Romanis, quæ "penes eum essent. Si fecisset, jam tunc sibi mitteret mu-"nera ac dona, quæ, bene rebus gestis, Imperatores ab amicis "accipere consuessent:" miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis, legatos remisit.

71. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus, quum festinantem ac properantem Cæsarem speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur, (nemini enim erat ignotum, plurimis de caussis ad urbem Cæsarem revocari,) lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa, frustrari cœpit. Cæsar, cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consueverat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret.

72. Zela est oppidum in Ponto, positu ipso, ut in plano loco, satis munitum: tumulus enim naturalis, veluti manu factus, excelsiore undique fastigio, sustinet murum. Cir-

mani inlatas, quales Pharnaces intulerat Asiæ, Armeniæ, Cappadociæ, Gallogræciæ. *M.* Bene Clarkius negationem sustulit, inscitia librariorum intrusam. Testatur Ciacconius a libris quibusdam abesse. Delendam censeo.

Nam neque — posse. vid. dicta ad c. 41. *M.*

Amissam vitam. Dubitat temere Ruben. Elect. 1, 32. idne sit Latinum? et, quia Appianus Civ. 2, 91. et Dio 42, 46. in ea re *Amisi* (urbis) meminere, ita hic quoque legi suadet. Sed obstant codd. et alibi quoque *vita amissa* occurrit. Phædrus etiam fab. 3, 11. simili modo *damnum amissi corporis* objectum eunucho refert.

Properantem. In codd. omnibus est *præcurrentem,* sine sensu. *M.* De codd. Scaligeri et Cujacii res dubia. In quodam legitur *procurrentem.* Priorem lectionem tuetur Goduinus, quia nil intersit inter *properare* et *festinare.* Contrarium docet Gellius e Catone 16, 14. Cicero etiam Phil. 9, 3. habet *properans festinansque.* dein sufficit saltem, Cæsarem sæpe synonyma jungere. V. not. ad G. 2, 20, 7, 20.

Zela. Sic veteres libri, etiam Strabo (12. p. 560. Ζῆλα) et Ptolemæus 5, 6. et Plutarchus in Cæs. cap. 50. Stephanus Ζῆλα Armeniæ, Ζίηλα Cappadociæ adtribuit. Quidam neutro genere. Plutarchus feminino dixit. Plinius H. N. 6, 3. *Ziela* scripsit. *Cellarius.* Davisius addidit, apud Dionem Cass. 42, 47 Ζίηλαν scribi. Oud. ad Wesselingii notas in Hieroclis synecdemum (p. 701 in Anton. itinerar.) lectores amandavit, ubi Zela in nostro loco defenditur, excluso altero Ziela. In Pliniano loco editio Harduini *Zela* habet. *M.*

compositi sunt huic oppido magni multique, intercisi vallibus, colles: quorum editissimus unus, qui, propter victoriam Mithridatis et infelicitatem Triarii detrimentumque exercitus nostri, superioribus locis atque itineribus pæne conjunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem: nec multo longius milibus passuum tribus abest ab Zela. Hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium castrorum refectis operibus, copiis suis omnibus occupavit.

73. Cæsar, quum ab hoste milia passuum quinque castra posuisset videretque eas valles, quibus Regia castra munirentur, eodem intervallo sua castra munituras, si modo ea loca hostes priores non cepissent, quæ multo erant propiora Regis castris; aggerem comportari jubet intra munitiones. Quo celeriter conlato, proxima nocte, vigilia quarta, legionibus omnibus expeditis, inpedimentisque in castris relictis, prima luce, neque opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum prœlium adversus Triarium fecerat. Huc omnem comportatum aggerem e castris servitia agerent jussit, ne quis ab opere miles discederet, quum spatio non amplius mile passuum intercisa vallis castra hostium divideret ab opere incepto Cæsaris castrorum.

74. Pharnaces, quum id repente prima luce animadver-

Unus. Scotium vocat Appianus Mithr. c. 120.

Triarius, a Lucullo, Tigranem Armenium persequente, in Ponto relictus, ingenti clade a Mithridate adflictus est. Appian. B. Mithrid. cap. 89. p. 231. et c. 120. p. 254. Plutarch. Lucull. c. 35. *Cellarius.*

Superioribus locis — oppido. Hæc verba non suo loco posita, sed post verbum *nobilitatem* conlocanda puto. Porro *superioribus locis atque itineribus* suspicor dictum esse pro, *itineribus per superiora loca* s. juga, ut adeo editissimus ille collis pæne conjunctus fuerit oppido, quia iter ab eo inde ad oppidum usque fuit per superiora loca s. juga. Sic et Wagnerus in versione Germanica expressit. *M.*

Nec multo. Leg. *non m.* Procurrit ergo oratio in hunc modum: *quorum editissimus unus, (qui, propter victoriam Mithridatis, inf. Tr. detrimentumque exercitus nostri, magnam in illis partibus habet nobilitatem,) superioribus locis atque itineribus pæne conjunctus oppido, non multo — Zela. M.*

Huc omnem — jussit. In his non habemus, opinor, genuinam manum scriptoris. Habent codd. alii *comportari;* alii *agerentur;* alii *agi;* alii *servitiaque agi.* Quia tamen Oudendorpius sic, ut edidit, consensu MSS. legendum dicit: sequar hanc lectionem ita, ut *agerent* in *agere* mutem. *Agere aggerem,* rarior loquendi modus, significat, adferre, advehere, quocumque modo fieri potest adportare materiam aggeris faciundi. *M.* Petavii codex, *agerent jussit.* Sic H. 27. *incenderent jussit.* Dein *agere aggerem* hic et H. 7. ut *agere vineas* G. 2, 12. Inepte Jurinius dabat *comportari aggerem per servitia jussit.* Cellarius. *comportari aggerem e castris servitiaque agi* (inpelli) *jussit.* Cf. Oud. ad Suet. Ner. c. 22.

Intercisa vallis, h. e. interjecta. Sed *intercisum* non est interjectum; potius id dicitur *intercisum,* quod intervallo sejunctum et divisum est ab altero. v. Ind. Aut ergo h. l. verbo abusus est scriptor; aut agnoscenda

tisset, copias suas omnes pro castris instruxit, quas, interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis pervulgata militari credebat instrui Cæsar; vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur; vel ad ostentationem Regiæ fiduciæ, ne munitione magis, quam manu, defendere locum Pharnaces videretur. Itaque deterritus non est, quo minus, prima acie pro vallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces, inpulsus sive loci felicitate; sive auspiciis et religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus; sive paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta; quum more operis quotidiani magnam illam servorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum esse credidisset; sive etiam fiducia veterani exercitus sui, quem XXII in acie conflixisse, et vicisse legati ejus gloriabantur; simul contemtu exercitus nostri, quem pulsum a se, Domitio Duce, sciebat, inito consilio dimicandi, descendere prærupta valle cœpit. Cujus aliquamdiu Cæsar inridebat inanem ostentationem et eo loco militum coartationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset: quum interim Pharnaces eodem gradu, quo prærupta in prœlium descenderat valle, adscendere adversus arduum collem instructis copiis cœpit.

75. Cæsar, incredibili ejus vel temeritate, vel fiducia commotus, neque opinans inparatusque obpressus, eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere jubet, legiones obponit aciemque instruit: cujus rei subita trepidatio magnum terrorem adtulit nostris. Nondum ordinibus instructis, falcatæ Regiæ quadrigæ permistos milites pertur-

erit hypallage; aut, trajectis verbis, legetur, *intercisa* (disjuncta) *castra hostium vallis div. M.* Cf. et c. 72.

Magis perv. mil. cons. Subaudi, quam quod revera prœlio decertare statuisset. Clarke temere τῷ *magis* substitui jubet *satis*. Similis locus Af. 48.

Fiducia veterani exercitus. Codd. et edd. vet. inepte *fiducia veterana.*

Quem XXII in acie confl. Inseritur vulgo *cum legione XXII.* Sed ista duo verba absunt a tribus codicibus, quorum unus est ex optimis. Jam Scaliger tollenda censuerat verba. Tum est falsum, Pharnacem cum legione secunda et vicesima conflixisse (conf. cap. 34, 40). Et, quæ tandem esset gloriatio, unam legionem vicisse? Monuerunt ergo viri docti, sensum esse hunc: quem vicies et bis in acie conflixisse gloriabantur. *M.* Vitium adeo manifestum Cæsari male tribuitur. deleri auctoritate codicum.

Sanus hostis. Τὸ *hostis* deleri vult Bentl.

Quo prærupta — valle. Sic e conjectura quidem Oud. edidit; probabili tamen et felici, (ut in magna varietate lectionis) nec nimis recedente a codd. scriptura. In vulg. edd. est, *quo in præruptam descenderat vallem*, omissis verbis *in prœlium. M.* Sed plurimi codd. et edd. vet. hæc verba habent.

Ab operibus vocat. Jurinius *ab opere revocat.* Non opus.

Falcatæ quadrigæ. Liv. 37, 41. Curt. 4, 9. et 15. *Cellarius.* Add. Diod. Sic. 17, 53. p. 530.

bant; quæ tamen celeriter multitudine telorum obprimuntur. Insequitur has acies hostium et clamore sublato confligitur, multum adjuvante natura loci, plurimum Deorum inmortalium benignitate: qui quum omnibus casibus belli intersunt, tum præcipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari.

76. Magno atque acri prœlio comminus facto, dextro cornu, quo veterana legio sexta erat conlocata, initium victoriæ natum est. Ab ea parte quum in proclive detruderentur hostes; multo tardius, sed tamen, iisdem, Diis adjuvantibus, sinistro cornu mediaque acie totæ profligantur copiæ Regis: quæ quam facile subierant iniquum locum, tam celeriter, gradu pulsæ, premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina obpressis, quí velocitate effugere poterant, armis tamen projectis, vallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. At nostri, victória elati, subire iniquum locum munitionesque adgredi non dubitarunt. Defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces præsidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudine suorum, aut capta, Pharnaces cum paucis equitibus profugit: cui nisi castrorum obpugnatio facultatem adtulisset liberius profugiendi, vivus in Cæsaris potestatem adductus esset.

77. Tali victoria toties victor Cæsar incredibili est lætitia adfectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat; quodque subiti periculi recordatio est lætior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni Regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur; legionem sextam decedere ad præmia atque honores accipiendos in Italiam jubet: auxilia Deiotari domum remittit: duas legiones cum Cælio Viniciano in Ponto relinquit.

Casibus belli. Leg. *bellicis*, quia omnes codd. habent *bellis*. *M.* Bentlei. *subitis belli.* frustra. Sic enim periret antithesis. Plantinus jam dedit *belli.*

Ab ea parte. Hic primus distinctionem majorem posuit Davisius.

Inermes. Alii *inermi*, ut G. 1, 40. C. 1, 68.

Toties victor. Glossam hoc sapit. Manutius malit legere *potitus.*

Est lætitia adfectus. Illo quidem tempore usus est nobilissima illa voce: *Veni, vidi, vici.* Plutarch. Cæs. cap. 50. Dio Cass. 42, 48. Appian. B. C. 2, 91. p. 485. De celeritate confecti hujus belli vid. Sueton. Jul. 35. *M.*

Quodque — lætior. Vulgo: *eratque sub. peric. recordatione lætior*, ex emendatione. *M.* Præpostera scil. Receptam lectionem jam invenias in cod. Regio et edd. vet.

Viniciano. Ita nomen in titulis et numis legitur. *Viniciæ* gentis numos in Consularibus videsis apud Vail-

78. Ita per Gallogræciam Bithyniamque in Asiam iter facit, omniumque earum provinciarum de controversiis cognoscit et statuit, jura in Tetrarchas, Reges, civitates distribuit. Mithridatem Pergamenum, a quo rem feliciter celeriterque gestam in Ægypto supra scripsimus, Regio genere ortum, disciplinis etiam Regiis educatum, (nam Mithridates, Rex Asiæ totius, propter nobilitatem Pergamo parvulum secum asportaverat in castra multosque tenuerat annos) Regem Bospori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat; provinciasque Populi Romani a barbaris atque inimicis Regibus, interposito amicissimo Rege, munivit. Eidem Tetrarchiam [legibus] Gallogræcorum jure gentis et cognationis adjudicavit, occupatam et possessam paucis ante annis a Deiotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quam necessitas urbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissime celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

lant aliosque. Alios h. l. *Vinciano*, alii *Minutio* habent. Mox vulgo *reliquit*.

In Asiam, provinciam Romanam, quæ Proconsularis Asia dicta est. *Cellarius*.

Distribuit. alii *disposuit*.

A quo — scripsimus. Alii *quo*. quod potest admitti. V. Cortius ad Sall. Jug. 21.

Scripsimus. c. 26. *M*.

Bospori, tractus, qui supra Pontum Euxinum a Bosporo Cimmerio ad Colchos excurrit, et Regnum Bosporanum vocatur, quem Pharnaces beneficio Pompeii, victo Mithridate patre, acceperat. *Cellarius*. Appian. B. Mithr. c. 114. p. 251. *M*.

Quod (Regnum) *sub imper*. *M*.

[*Legibus*]. Hoc verbum interpretes delendum censent, inclusitque uncis jam Casaubonus ad Strabon. 13. p. 625. Sed si Deiotaro neque legibus, neque moribus concessa fuit (c. 67): poterit dici legibus adjudicata alii. *M*.

Jure gentis et cognationis. Si Casaubonus l. d. verum vidit, mater Mithridatis hujus fuit filia unius e Tetrarchis Galliæ. Conf. Victorium var. lect. 3. 23. *M*. Oudend. forsan *jure gentis et legibus cognationis*.

Occupatam et possessam. Haud dubie fuit ea pars, quam cap. 67. ceteri Tetrarchæ questi sunt Deiotaro neque legibus, neque moribus, concessam esse. Unam quidem partem Gallogræciæ paterno jure tenebat Deiotarus. vid. Strabo p. 547. Locum Cic. de Divin. 2, 37. Casaubonus jam contulit. *M*.

Urban. seditionum. Conf. c. 65. *M*.

In Italiam — venit. His circiter temporibus, Pompeio devicto, Ægypto subacta Asiaque pacata, et metus et adulatio Romæ decrevit Cæsari non modo statuas, coronas, aliaque id genus plura; sed etiam summam potestatem de bello et pace statuendi, Consulatum in quinquennium, Dictaturam in annum et plura, quæ infinitam dominationem magis magisque firmarunt. Dio Cass. 42, 19. 20. Quæ vero Cæsar tum maxime, victo Pharnace redux, egerit, quomodo pecunias conraserit, militum turbas sedaverit, plebem sibi conciliaverit, honores distribuerit, ea idem narrat ibid. c. 50. seq. *M*.

A. HIRTII

DE

BELLO AFRICANO

LIBER SINGULARIS.

INCERTUM auctorem esse, didicimus a Suetonio in Jul. Cæs. c. 56. Ergo nomina *Oppii*, *Hirtii*, *Cæsaris*, in codicibus præfixa, vel incerta, vel falsa sunt. Cf. ad init. libri octavi de B. G. et libri de B. Alex. Justo Lipsio (Elect. 2, 22) hic liber, ut Brantius monuit, inter pleraque Romana scripta simplicitate, puritate et omnis generis virtutibus eminere visus est, et dignior Cæsare, quam ipsi illi commentarii de bello Gallico et civili. Cui sententiæ equidem subscribere non sustineo, qui plura verba, a Cæsaris oratione abhorrentia, anacolutha duriora, negligentiamque non gratam ei inesse sciam. vid. c. 25. Vel illud *interim* nonne ad tædium usque occurrit? Ac profecto, si quis recens a Cæsaris commentariis ad hunc librum accesserit, is, opinor, diversitatem non exiguam dictionis sentiet. Guischardus, qui non orationem, sed rem examinavit, et cujus sententiam suis locis indicavi, etsi scriptoris peritiam agnoscit: tamen sæpius de obscura brevitate conquestus est, multa examinaturis rem relicta esse censuit, et quædam adeo alienæ manus additamenta sibi reperisse visus est. *M.*

Et huic libro Hirtii nomen præfixit Oudendorpius more recepto; quumque vulgo ita citari soleat, idem mihi faciundum putavi. Guischardus censet, *Hirtii* hoc opus a *Julio Celso* subpletum et sub incudem revocatum, qui hinc inde barbara miscuerit.

A. HIRTII

DE

BELLO AFRICANO*

LIBER SINGULARIS.

ARGUMENTUM.

Cap. 1. Cæsar in Africam profectus. 2—6. Adrumetum frustra tentat. ad Ruspinam castra locat. 7. Illi Leptis se dedit, quo 8. Auxilia convocat. 9—11. De frumento sibi prospicit. 12—19. Cum Labieno aliquoties confligit. 20. 21. In castris ad Ruspinam copias auget, arma, victum parat. 22. 23. Catonis, Uticæ Præsidis hortatu Pompeius filius Mauritaniam, Bodugis Regnum, invadit. Ascurum frustra obsidet.

Cap. 24. Scipio, Labienus et Petreius copias jungunt. Cæsar gravi annona laborat. 25. Jubam Regem, suis auxilio egressum, Sitius et Rex Bochus reverti cogunt. 26. Cæsar de adventu suo Afros certiores reddit, auxilia parat. 27. Scipio elephantos condocefacit. 28. Titios fratres, a Virgilio captos, Scipio trucidat. 29. Leptim frustra obpugnat Labienus. 30—32. Pugnam cum Scipione vitat Cæsar. Gætulos in partes suas trahit Numidasque. 33. Achilla civitate in deditionem recepta a Messio et 34. Cercina insula a Sallustio, frumento auxiliisque Cæsar augetur. 35. Gætuli. Scipionis speculatores, apud Cæsarem remanent. Multi ejus gentis ad eum transeunt, 36. Tisdra legatos de deditione ad eum mittit. Sitius castellum in Numidia vi expugnat.

Cap. 37—42. Ad Ruspinam Cæsar et Scipio dimicare tentant nec audent. 43. Considius Achillæ obsidionem deserit; Adrumetum se recipit. 44—46. Naves Cæsaris ab hostibus interceptæ. Veteranos captos, incassum sollicitatos, cædi jubet Scipio. 47. Saxea grandine subitoque imbre Cæsariani vexantur. Pilorum cacumina ardent.

Cap. 48. Juba ad Scipionem auxilia adducit. 49—52. Cæsar prope Uzitam cum hoste prospere pugnat. 53. Legiones nona et decima ex Sicilia adveniunt. 54. Militares Præfectos cum dedecore ab exercitu removet Cæsar. 55. Contra Gætulos desciscentes Juba partem exercitus in Regnum remittit. 56, 57. Cæsariani cum Scipionis militibus conloquuntur. Aquinio, cum Saserna confabulanti, silentium inponit Juba. 58—64. Inter Uzitam et Adrumetum varia statim fortuna pugnatur; tandem victor evadit Cæsar. 65—73. Frumentandi studio dimicatur. Zetam Cæsar capit. suos, quo modo contra elephantos pugnandum, docet. 74. Vaccam oppidum, Cæsari favens,

* *De bello Africano.* Alias *Africo,* ut C. 2, 32.

Juba diripit deletque. 75—77. Ad Sarsuram accedit Cæsar eamque capit. Mox et Thabenam. 78. Prœlium ad Tegeam.

Cap. 79—88. Cæsar, ad Thapsum victor, accedit ad Uticam, qua, Catone vi sibi inlata mortuo, potitur per L. Cæsarem. 89—90. Ipse Q. Ligario vitam concedit. Uticam venit, incolarum partem mulcta adficit. 91, 92. Jubam Zamenses oppido excludunt. 93. Considius Tisdra fugit. Virgilius se dedit victori. 94. Juba et Petreius voluntaria morte pereunt. 95. P. Sitius Saburam interficit, Jubæ Præfectum. Faustus et Afranius pereunt. 96. Item Scipio ad Hipponem Regium. 97. Cæsar Zamæ et Uticæ bona hostium vendit. Numidiam provinciam facit. Thapsitanis, Adrumetinis, Leptitanis, Tisdritanis mulctam inponit, civitates a rapina defendit. 98. Carales in Sardiniam, mox et Romam, transit.

CÆSAR itineribus justis confectis, nullo die intermisso, a. d. XIIII. Kal. Jan. Lilybæum pervenit, statimque ostendit, sese naves velle conscendere, quum non amplius legionem tironum haberet unam, equites vix sexcentos. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit, ut prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi moræ quidquam fore speraret, et ut omnes in dies horasque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet; nihilo tamen minus in navibus remiges militesque continere et nullam prætermittere occasionem profectionis; quum præsertim ab incolis ejus provinciæ nunciarentur adversariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones Regiæ quatuor, levis armaturæ magna vis, Scipionis legiones decem, elephanti CXX, classesque esse complures; tamen non deterrebatur, animoque et spe confidebat. Interim in dies et naves longæ adaugeri et onerariæ complures eodem concurrere et legiones tironum convenire, in his veterana legio quinta, equitum ad duo milia.

Itineribus justis. vid. ad B. C. 3, 76. *M.*

A. d. XIIII. Kal. Jan. Annus fuit 707 P. U. C. Temporis vero ratione tum vehementer perturbata, efficitur, hunc diem, qui nunc a. d. XIIII. Kal. Jan. dicitur, fuisse e vera ratione tricesimum Septembris, ut Usserius in Annal. ad a. m. 3958. et Guischardus (Mémoires militaires sur les Grecs et les Romains T. 2. p. 244), aliique plures monuerunt. Tractat autem Guischardus illo loco universum hoc bellum Africanum permultis: repetenda partim narratione scriptoris nostri, partim ita omnibus examinandis ac dijudicandis, ut prudentia Cæsaris et dexteritas adpareat, atque pluribus etiam locis hujus libri lux adfundatur. *M.*

Guischardi duæ editiones exstant, altera formæ in 4to. à la Haye 2 Vol. 1758. altera in 8vo. Berlin 4 tom. 1774. Locus hic ex edit. 2da citatus in edit. priore exstat t. 2. p. 179 Secutus tunc plane fuit Guischardus Usserium, sed, re adcuratius perpensa, in opere a. 1773 sub titulo Mémoires critiques et historiques sur plusieurs points d'antiquités militaires, Berolini emisso, p. 387. temporum horum rationem ex professo tractavit, ubi istum diem *a. d. XIIII. Kal. Jan.* ad vigesimum secundum Octobris refert. Respice ad Chronologiam præfationi nostræ subjunctam.

Lilybæum. Vulgo *in L.*

Equites. Vulgo *equitesque.*

Vet. legio quinta. Hæc legio, ju-

2. Legionibus conlectis sex et equitum duobus milibus, ut quæque prima legio venerat, in naves longas inponebatur, equites autem in onerarias. Ita majorem partem navium antecedere jussit et insulam petere Aponianam, quæ non abest a Lilybæo: ipse parum commoratus, bona paucorum vendit publice: deinde Allieno Prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit et de reliquo exercitu celeriter inponendo. Datis mandatis, ipse navem conscendit a. d. VI Kal. Jan. et reliquas naves statim est consecutus. Ita vento certo celerique navigio vectus, post diem quartam cum longis paucis navibus in conspectum Africæ venit: namque onerariæ reliquæ præter paucas, vento dispersæ atque errabundæ, diversa loca petierunt. Clupeam classe prætervehitur, deinde Neapolim: complura præterea castella et oppida non longe a mari relinquit.

3. Postquam Adrumetum accessit, ubi præsidium erat adversariorum, cui præerat C. Considius, et, a Clupeis secundum oram maritumam cum equitatu Adrumeti, Cn. Piso

dice Guischardo in Mém. crit. p. 317. ex iis fuit, quas suo sumtu Cæsar conscripserat in Gallia teste Suetonio c. 24. qui eam Gallico vocabulo *Alaudam* dictam refert. Guischardus per jocum vel invidiæ faciendæ caussa sic nominatam perhibet. Apud Ciceronem id nominis jam occurrit Phil. 1, 8. 5, 5. ad Att. ep. 16, 8. Cf. et Gruter. p 559.

Insulam Aponianam. Cluverio (Sicil. 2, 15) videtur *Ægusa* esse, una e tribus, quæ objacent Lilybæo. Alii *Paconiam* Ptolemæi putant esse, quæ vero longius a Lilybæo, et extra viam Africanam sita est. *Cellar*. In cod. Leid. primo *Apononiam* legitur, teste Oudend. Guischardus (Mémoires militaires T. 2. p. 247) esse putat eam, quæ nunc Flavagnana dicitur. *M.*

Quæ non abest a Lilybæo. Lectio corrupta et sine sensu. In quibusdam codd. ne additur quidem *non*; in aliis vero etiam *est* pro *abest* legitur. Sed nihil horum ferri potest. Ergo vel cum Cluverio et Cellario legetur: *quæ non longe abest a Lilybæo;* vel cum Ciacconio et Davisio dicemus, in illo *non* latere numeri notam, quæ distantiam insulæ a Lilybæo indicaverit. *M.* Sub particula *non* heic et apud Celsum p. 214 latere *II M.* i. e. *duo milia* vel *duobus milibus* suspicatur Davis. Heinsius *I M.* i. e. *uno miliario*.

Ipse parum comm. Sic codex Davisii, idque videtur verum: vulgo, *ibique commoratus:* sed rursus unus codex omittit hæc *ibique commoratus:* quidam *ibique* omittunt. *M.* Bentl. velit *parumper*.

Inponendo. Datis. Tollit punctum Clarkius, ut sequentia jungat. non male, puto. Ast Oud. *datis mandatis* glossema esse putat.

A. d. VI. Kal. Jan. die XXXI. Octobris. V. Chronol.

Ubi præsid. Sic e codd. Goduinus et Oud. Vulgo *ibi*.

Et, a Clupeis. Male conjunctionem damnat Davisius.

Adrumeti, Cn. Piso. In mira codd. varietate legerim: *Adrumetum profectus Cn. Piso cum Mauris circ.* — — Addidi verbum *profectus;* cetera omnia in codd. exstant. *M.* Contra Oud. arbitratur, *cum equitatu Adrumeti* (pro quo malit *Adrumetino*) spectare ad Considium; proinde post *Adrumeti* comma ponit. sequor. Jurinius legi suadet: *a Cl. sec. or. m. Cn. Piso cum equitum Maur. c. tr. m. adp.* omissis quæ intersunt.

cum Maurorum circiter tribus milibus adparuit: ibi paullisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naves convenirent, exponit exercitum; cujus numerus in præsentia fuit peditum III milia, equitum CL; castrisque ante oppidum positis, sine injuria cujusquam consedit; cohibetque omnes a præda. Oppidani interim muros armatis complent: ante portam frequentes considunt ad se defendendum: quorum numerus duarum legionum intus erat. Cæsar, circum oppidum vectus, natura loci perspecta, redit in castra. Non nemo culpæ ejus inprudentiæque adsignabat, quod neque certum locum gubernatoribus præfectisque, quem peterent, præceperat; neque, ut mos ipsius consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore, iis perlectis, locum certum peterent universi. Quod minime Cæsarem fefellerat: namque nullum portum terræ Africæ, quo classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur; sed fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur.

4. L. Plancus interim Legatus petit a Cæsare, uti sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. Itaque, data facultate, litteras conscribit et eas captivo dat perferendas in oppidum ad Considium, Quo simul atque captivus pervenisset litterasque, ut erat mandatum, Considio porrigere cœpisset, priusquam acciperet ille, "Unde," inquit, "istas?" Tum captivus: "Imperatore a Cæsare." Tunc Considius,

Ibi paullisper. Male ante *ibi* distinctio major erat posita, quam Oud. sustulit.

Equitum CL. Alii *D.*

Ante portam. Codd. male *portum.* Mox Jurinius *consistunt.*

Neque certum locum — peterent. Hunc sensum res ipsa facit necessarium: codices tamen *circum locum* pro *certum locum,* et *quid* pro *quem* exhibent. *M.*

Ut mos ipsius consuetudoque. Alii *more ipsius consuetudo.*

Fortuitu. Ita Cic. de Offic. 1, 29. Plaut. Aulul. 2, 1, 41. Non ergo opus cum Oudend. ex Leid. 1. reponere *fortuito casu.* Id non tolerabile videtur Jurinio ob sequens *occasionem.*

Imperatore a Cæsare. Sic Davisius quidem voluit legi, et ante eum, ut monuit Oud. jam Casp. Barthius (Advers. 16, 5): sed non possum probare. Nam primo Latina consuetudo non fert hunc ordinem verborum. Quis, quæso, interrogatus, a quo Catilina ejectus sit, responderit: Consule a Cicerone? Miror, talia scriptoribus obtrudi. Deinde nullus codex habet *Imperatore;* sed in iis est vel *immo,* vel *ymo.* Rursus vulgata lectio, *Venio a Cæsare,* nullo codice nititur; sed est ex emendatione. Equidem non video, quid illi *immo* faciam: suspicor tamen, post verba *Unde istas?* aliquid excidisse. Scilicet, cum ille quæsisset: *Unde istas?* et addidisset: *A Scipione?* (et poterat hoc quærere, quia aliquem e suis militibus videbat) captivus respondit: *Immo a Cæsare.* Sic et responsio Considii apta erit, unum Scipionem esse Imperatorem; et, quia nunc comperit, eum captum ab hostibus esse, quia e Cæsaris castris venerit,

"Unus est," inquit, "Scipio Imperator hoc tempore Populi "Romani." Deinde in conspectu suo captivum statim interfici jubet litterasque nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

5. Postquam, una nocte et die ad oppidum consumta, neque responsum ullum a Considio dabatur; neque ei reliquæ copiæ succurrebant; neque equitatu abundabat; et ad oppidum obpugnandum non satis copiarum habebat et eas tironum; neque primo adventu convulnerari exercitum volebat; et oppidi egregia munitio et difficilis ad obpugnandum erat accessus; et nunciabantur auxilia magna equitatus oppidanis subpetias venire; non est visa ratio ad obpugnandum oppidum commorandi, ne, dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumventus a tergo ab equitatu hostium laboraret.

6. Itaque, castra quum movere vellet, subito ex oppido erupit multitudo atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Juba ad stipendium accipiendum, castraque, unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant et ejus agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res quum animadversa esset, subito legionarii consistunt, et equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus triginta Galli Maurorum equitum duo milia loco pellerent urguerentque in oppidum. Postquam repulsi et conjecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. Quod quum sæpius facerent, et modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine conlocatis, et parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita, quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis et castellis legationes venire, polliceri frumentum paratosque esse, quæ imperasset, facere. Itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam Kalendis Januariis.

jubet illico interfici. *M.* Istud *imo* ortum videtur e voce *Imp.* quod visum Davisio et Oudend. Sed Celsus simpliciter *a Cæsare.* Hoc placet Cellario, qui occisum credit captivum, quod Considius suspicaretur de urbis traditione agere litteras.

Unus — Romani. Ergo nulla Cæsaris mandata agnosco. *M.*

Signatæ. Sic et Valer. Max. 6, 5, 6. Nepos Pelop. 3, 2.

Tironum. Cf. c. 1. *M.*

Accessus. Alii *adscensus.*

Ad stipend. accip. a Scipione. cf. c. 8. *M.*

Urguerentque. Quidam codd. *fugarentque*, quod Oud. recte videtur glossema. *M.*

Kal. Januariis, h. e. die 13 Octo-

7. Inde movit et pervenit ad oppidum Leptin, liberam civitatem et immunem. Legati ex oppido veniunt obviam; libenter se omnia facturos, quæ vellet, pollicentur. Itaque, Centurionibus ad portas oppidi et custodiis inpositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut injuriam faceret cuipiam incolæ, non longe ab oppido secundum litus facit castra. Eodem naves onerariæ et longæ nonnullæ casu advenerunt; reliquæ, ut est et nunciatum, incertæ locorum Uticam versus petere visæ sunt. Interim Cæsar a mari non digredi, neque mediterranea petere propter navium errorem, equitatumque in navibus omnem continere, ut arbitror, ne agri vastarentur; aquam in naves jubet comportari. Remiges interim, qui aquatum e navibus exierant, subito equites Mauri, neque opinantibus Cæsarianis, adorti, multos jaculis convulneraverunt, nonnullos interfecerunt: latent enim in insidiis cum equis inter convalles et subito exsistunt, non ut in campo comminus depugnent.

8. Cæsar interim in Sardiniam nuncios cum litteris et in reliquas provincias finitumas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simul atque litteras legissent, mittenda curarent; exoneratisque partim navibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum arcessendum mittit. Interim cum decem navibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quæ deerrassent, et simul mare tuendum ab hostibus jubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum Prætorem ad Cercinam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet: quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita im-

bris anni P. U. C. 707, ut ad cap. 1. ex Usserii annalibus monui. *M.* Potius V. Novembris. V. Chronol. Ceterum hæc *Kal. Jan.* male ab aliis trahuntur ad sequentia. *Kalendæ Januariæ* intelliguntur anni 708. qui confusionis.

Leptin parvam esse, quia hæc a Ptolemæo vicina Ruspinæ et Adrumeto dicitur, monuit Cellarius. Cf. ad B. C. 2, 38. *M.*

Incertæ locorum, nescientes, quæ loco peterent: Cæsar enim non constituerat certum locum, quem peterent, ut est c. 3. *M.*

Continere. scil. cœpit. Alii *contineri*. Sed v. et c. 25.

Exsistunt. Reliquæ lectiones, *exsiliunt*, *exeunt*, sunt interpretamenta. *M.* Optimi codd. *exsistunt*. i. e. *comparent*. V. Ind. Jurinius velit *exsistunt novi et*.

Non ut — depugnent. Legerim: *non, ut in campo* (ut fieri solet in planicie), *comminus depugnant*. *M.* Bene, credo. Nam sermo est de more equitum Maurorum consueto.

Secund. commeatum. v. Ind. *M.*

Interim cum decem nav. In verbo *interim* Davisius et Clarkius latere putant nomen hominis, quem Cæsar jussit proficisci. *M.* Hominis nomen, quod præcedenti *Rabirio* et seq. *Sallustio* respondeat. forsan aderat *Vatinium*, de quo A. 44.

perabat, ita unicuique præcipiebat, "uti fieri posset nec ne, "locum excusatio nullum haberet; nec moram tergiversatio." Ipse interea, ex perfugis et incolis cognitis conditionibus Scipionis, et qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari, (Regium enim equitatum Scipio ex provincia Africa alebat,) tanta homines esse dementia, ut malint Regis esse vectigales, quam cum civibus in patria in suis fortunis esse incolumes.

9. Cæsar a. d. III. Non. Jan. castra movet: Leptique sex cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis convertit ibique, sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum oppidanisque imperat, ut plaustra jumentaque omnia sequantur. Itaque magno frumenti invento numero, Ruspinam redit. Hoc eum idcirco existimo fecisse, ut maritima oppida post se ne vacua relinqueret, præsidioque firmata ad classim receptacula muniret.

10. Itaque, ibi relicto P. Saserna, fratre ejus, quem Lepti proximo oppido reliquerat, cum legione, jubet comportari ligna in oppidum quam plurima: ipse cum cohortibus septem, quæ ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio et Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido milia passuum duo, ibique classem sub vesperum cum ea copia conscendit. Omnibus in exercitu insciis et requirentibus Imperatoris consi-

Ita unicuiq. Alii *itaque.*

Uti, fieri — haberet. Leg. cum Davisio et Clarkio e cod. Regio: *ut, si fieri posset, ne* (immo, *nec) locum excusatio ullum haberet —. M.* Consentiunt et alii codd. et edd. vet. ut omnino credam ita legendum. Quærit tamen Oud. quid tum singulare hic in Cæsare notetur? Cf. c. 26.

Loc. excus. nullum. Conf. cap. 26.

Ex provincia. Sic codd. Alii *in pr.* male.

Ut malint. Ita codd. Vulgo *mallent.*

Vectigales. Scipio Jubæ stipendium ad equites alendos solvebat. Cf. c. 6. *M.*

A. d. III. Non. Jan. i. e. VII. Nov.

Hoc eum — fecisse. Codd. *recepisse.* Ergo legetur cum Davisio: *Hæc eum — recepisse se. M.* Non spernit hoc Oud. Ipse tamen suspicatur leg. *repetisse hoc* (oppidum).

Ad classim recept. Leg. *ad classis* (vel *classium) receptacula. M.* Hoc probat Oudend. sed vulgatum retinet. Intellige: *quo se recipere posset.*

Conscendit, omnibus — consilium, qui magno — sollicit. Sic locus distinguendus et legendus e cod. Davisii. *tristimonia* e codd. revocavit Oud. pro vulg. *tristitia. M.* Contra sentio cum Oud. distinguendum post *conscendit.* neque opus isto *qui.* Sic et alibi struuntur ablativi absolute. Cf. not. ad G. 7, 4. et A. 17. ubi *his pulsis — — adplicaverunt.* Dein apud Petron. c. 63. etiam legitur *in tristimonia* (vel *tristimonio) esse.* Citatur et ex Nævio apud Festum: *tristimonium (tristimoniam) deturbat ex animo.*

lium, magno metu ac tristimonia sollicitabantur. Parva enim cum copia, et ea tironum, neque omni exposita, in Africa contra magnas copias, et insidiosæ nationis, equitatumque innumerabilem, se expositos videbant; neque quidquam solatii in præsentia, neque auxilium in suorum consilio animum advertebant, nisi in ipsius Imperatoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate; animum enim altum et erectum præ se gerebat. Huic adquiescebant homines, et in ejus scientia et consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant.

11. Cæsar, una nocte in navibus consumta, jam cælo albente, quum proficisci conaretur, subito navium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita, Cæsar celeriter de navibus imperat omnes egredi atque armatos in litore reliquos advenientes milites exspectare. Itaque, sine mora navibus eis in portum receptis, et advectis, militum equitumque copiis, rursus ad oppidum Ruspinam redit atque, ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis triginta frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Cæsaris consilium, illum cum classe navibus onerariis, quæ deerrassent, subsidio ire clam hostibus voluisse, ne casu inprudentes suæ naves in classem adversariorum inciderent: neque eam rem eos voluisse scire, qui in præsidiis relicti sui milites fuissent, uti nihil propter suorum paucitatem et hostium multitudinem metu deficerent.

12. Interim, quum jam Cæsar progressus esset a castris circiter milia passuum tria, per speculatores et antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longe ab sese visas. Et hercule cum eo nuncio pulvis ingens conspici cœptus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter jubet equitatum universum, cujus copiam habuit in præsentia non magnam, et sagittarios,

Et insidiosæ nat. scil. *et eas quidem ins. n.*

Vigore. Liv. 7, 4. *naturalis vigoris.*

Proclivia. Alii *procliva.*

Uti nihil. Sic codices: vulgo, *ne illi. M.* Terent Andr. 1, 2, 30. *nihil me fallis.* ubi vid. Donat.

Antecessores. Sueton. Vit. 17. *antecessores agminis.* Cf. Ind.

Hac re cognita, Cæsar —. Sequitur narratio, de qua Guischardi judicium (Mém. milit. T. 2. p. 196. vel T. 2. p. 273) adscripsi: *Tout le récit que fait Hirtius de cette action, est extrêmement embrouillé, et l'on ne peut le comprendre qu'après une longue méditation.* Paullo post (p. 288) scriptorem rursus dicit summam rei ita strinxisse, ut lectoribus multa cogitanda et explicanda relinqueret. Ac dedit ille vir doctus operam, ut, quoad fieri posset, peritis rei militaris omnem modum atque rationem rei gerendæ demonstraret: sed cum suo cuidam adversario non omnia probasset, uberius ea defendit in altero opere (Mémoires critiques et historiques T. 4. p. 180), ubi narrationem hanc a c. 12 usque ad 17 vertit et interpretatus est. *M.*

Sagittarios — arcessi. Sic codd. boni. Addiderim *erat* post *numerus.* Vulgo: *sag. quorum parvus e castris exierat numerus, arc. M.* Alii *arcessiri.* v. Ind.

quorum parvus numerus, ex castris arcessi, atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Jamque, quum procul hostis conspici posset, milites in campo jubet galeari et ad pugnam parari. Quorum omnino numerus fuit triginta cohortium, cum equitibus quadringentis et sagittariis CL.

13. Hostes interim, quorum Dux erat Labienus, et duo Pacidii, ariem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum, confertam; et inter eos levis armaturæ Numidas et sagittarios pedites interposuerant et ita condensaverant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur; et dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem: sagittarios ante aciem constituit: equites dextro sinistroque cornu obponit, et ita præcipit, ut providerent, ne multitudine equitatus hostium circumvenirentur: existimabat enim, se cum pedestribus copiis acie instructa dimicaturum.

14. Quum utrimque exspectatio fieret, neque Cæsar se removeret, et cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis, quam viribus, decernendum videret; subito adversariorum equitatus sese extendere et in latitudinem promovere collesque complecti et Cæsaris equitatum extenuare simulque ad circumeundum comparare se cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem ægre sustinebant. Acies interim mediæ quum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidæ levis armaturæ cum equiti-

Ordinatim, ordinibus instructis, *rangés en bataille*. Guischardus (T. 4. p. 185 sqq.) *M*. Adde Mém. crit. p. 511. Inde *densi ordines, une bataille rangée sur beaucoup de profondeur*, cujus contrarium *rari ordines*.

Galeari. In itinere galeas adpendebant ad humerum dextrum ante pectus. Sic in columna Trajana sistuntur.

Cum equitibus CCCC. Guischard. in Mém. mil. Vol. 2. p. 197. ch. 8. legi jubebat *MCCCC*. quia mox de universo equitatu dixerat; habuerat autem in Sicilia MM equites et maxima pars advenerat. Verum in Mém. crit. p. 511. firmat vulgatum, non intelligendum scil. nisi de iis equitibus, quos secum habuit prius, quam reliquos e castris arcessiverat ob Labieni accessum.

Sagittariis CL. Numerum CL felici conjectura addidit Oudendorpius, quia in codd. inter verba *sagittariis* et *Hostes* legitur *et* seu *ei*. *M*.

Pacidii. Alii *Pacidei*.

Cæsar ac. dir. simpl. *Il rangea ses troupes sur une seule ligne*. Guischard. T. 4. p. 191. vel Vol. 2. p. 198. Cf. Al. B. c. 37. *M*.

Se removeret. Sic e codd. et edd. vet. emendavit Scaliger. Vulgo *moveret*.

Colles complecti, ita circuire, ut essent simul colles in eo spatio, quod ille extensus equitatus occupabat. *M*.

Equitatum extenuant, cogunt eum se extendere in latitudinem, ne stet amplius densus. *M*.

Ex condensis turmis. Guischard h. l. intelligit totam aciem peditum equitumque. Mémoir. mil. T. 2. p. 200.

Pedites Numidæ. forsan *pedites* e

bus procurrunt et inter legionarios milites jacula conjiciunt. Hic, quum Cæsariani in eos inpetum fecissent, illorum equites refugiebant: pedites interim resistebant, dum equites rursus, cursu renovato, peditibus suis succurrerent.

15. Cæsar, novo genere pugnæ oblato, quum animum adverteret, ordines suorum in procurrendo turbari, (pedites enim, dum equites longius ab signis persequuntur, latere nudato, a proximis Numidis jaculis vulnerabantur; equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant) edicit per ordines, ne quis miles ab signis quatuor pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni, suorum multitudine confisus, Cæsaris paucitatem circumire conatur: equites Juliani pauci, multitudine hostium defessi, equis convulneratis, paullatim cedere: hostis magis magisque instare. Ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis, Cæsarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes conjecti pugnare cogebantur.

16. Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie; simul suos cohortari, nonnumquam legionarios Cæsaris ita adpellare: "Quid tu," inquit, "miles tiro, tam feroculus "es? Vos quoque iste verbis infatuavit. In magnum me-"hercule vos periculum inpulit. Misereor vestri." Tum miles: "Non sum," inquit, "tiro, Labiene; sed de legione "X veteranus." Tum Labienus: "Non agnosco," inquit, "signa decumanorum." Tum miles: "Jam me, qui sim, intelliges:" simul cassidem de capite dejecit, ut cognosci ab eo posset, atque ita pilum, viribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori adfixit, et ait: "Labiene, decumanum militem, qui te petit, scito esse." Omnium tamen animi in terrorem conjecti, et maxime tironum: circumspicere enim Cæsarem, neque amplius facere, nisi hostium jacula vitare.

17. Cæsar interim consilio hostium cognito, jubet aciem in longitudinem quam maximam porrigi, et alternis conversis

glossa; nam in codd. quibusdam deest.

Legion. milites. Sic cod. Davisii: reliqui codices et edd. vet. *pedites*. Sed et *milites* et *pedites* est recentius assumendum. *M.*

In orbem compulsis — pugnare. ex omni parte pugnare. *se battre de front, sur ses flancs et sur ses derrières.* Guischard Mém. mil. Vol. 2. p. 202. Male reddiderant D'Ablancourt, Wailly etc.

Intra cancellos conjecti, cincti, inclusi. — Atque hoc tempus Cæsari per omnem vitam unum omnium periculosissimum fuit. *M.* Simili metaphora utitur Cic. pro Quinctio c. 10 et de Orat. I, 12.

Tum miles etc. Hæc narratiuncula jure suspecta est Guischardo l. c. p. 203.

Cognosci. Alii *agnosci*. Servius ad Æn. 8, 155. *agnoscimus novos; cognoscimus antiquos.*

Alternis — tenderet. Hæc ego non intelligo propter ignorationem rei

cohortibus; ut una post alteram ante signa tenderet. Ita coronam hostium dextro sinistroque cornu mediam dividit; et unam partem ab altera exclusam equitibus intrinsecus adortus cum peditatu, telis conjectis in fugam vertit; neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equitum peditumque Cæsaris facit. His rebus gestis ac procul hostibus repulsis convulneratisque, ad sua præsidia sese, sicut erat instructus, recipere cœpit.

18. Interim M. Petreius et Cn. Piso cum equitibus Numidis MC electis, peditatuque ejusdem generis satis grandi, ex itinere recta subsidio suis occurrunt. Atque hostes, suis ex terrore firmatis rursusque renovatis animis, legionarios, conversis equitibus se recipientes, novissimos adoriri et inpedire cœperunt, quo minus in castra se reciperent. Hac re animadversa, Cæsar jubet signa converti et medio campo redintegrari prœlium. Quum ab hostibus eodem modo pugnaretur, nec comminus ad manus rediretur, Cæsarisque equites jumenta, ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata, ad insequendum hostem perseverandumque cursum tardiora haberent, dieique pars exigua jam reliqua esset: cohortibus equitibus(que) circumdatis, cohortatus imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent atque eorum essent potiti. Itaque signo dato, quum jam hostes languide tela negligenterque mitterent, subito inmittit cohortes turmasque suorum:

militaris. Diligenter rem exsecutus est Guischardus (Mém. mil. Vol. 2. p. 198.—207. vel T. 2. p. 279—288), e cujus disputatione intellexi, nimiam brevitatem scriptoris necessario ei obscuram esse, qui rem ignorat. *M.* Præmissa præpositio *et* notat *et quidem*, ut c. 10.

Adortus cum ped. Hæc verba vulgo male sejunguntur.

Ad sua præsidia. cap. 18. dicit, *ad castra. M.*

Sicut erat instructus. Sicut habebat aciem instructam.

Cn. Piso. De hoc vid. Tacit. Ann. 2, 48.

MC. In omnibus codd. CCC scriptum est. *M.* Ita et edd. vet. Med. 1478 et Ven. 1482 aliæque. Contra Ven. 1517 habet *MC.* quod magis convenit cum iis, quæ cap. seq. narrantur.

Atque hostes. Alii *At.*

Persever. q. cursum tardiora. Alii *tardiorem.* *Sed tardiora* bene Scal. e cod. Ursini. Consentiunt et alii. *Perseverare* etiam active accipitur. Justin. 2, 6. *perseverata inedia.* Cic. pro Quinctio 1, 24. *te ipsum id perseverare.*

Cohortibus equitibusque circumdatis. An, circumstantibus, cingentibus Cæsarem? *M.* Oud. mallet *circumitis*, si liceret per codd. ut C. 3, 94. *acies circumita.* Istud *que* additum *equitibus* esse a manu librarii, clare patet, judice Guischardo p. 207. qui locum sic reddit: *chaque cohorte étoit flanquée de la cavalerie.* Verum in Mém. crit. p. 525. istud *que* sensui non obstare censet, qua de re dubitare licet.

Cohortatus. Addidit hoc e codd. Oud. Posset abesse. Idem mallet omitti *imperat, ut,* et legi *cohortatur.*

Uno ictu, omnes uno eodemque ictu telorum, una omnes, uno inpetu. *M.* V. Ind.

atque, puncto temporis hostibus nullo negotio campo pulsis, post collemque dejectis, nacti locum atque ibi paullisper commorari, ita uti erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones: itemque adversarii, male accepti, tum demum se ad sua præsidia contulerunt.

19. Interim, ea re gesta et prœlio diremto, ex adversariis perfugæ plures ex omni genere hominum, et præterea intercepti hostium complures equites peditesque: ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente et conatu venisse, uti novo atque inusitato genere prœlii tirones legionariique pauci perturbati, Curionis exemplo, ab equitatu circumventi obprimerentur: et ita Labienum dixisse pro concione, "tantam sese multitudinem auxiliorum adversariis subministraturum, ut etiam cædendo in ipsa victoria defatigati vincerentur, atque a suis superarentur:" quippe qui sine illorum fide sibi confideret; primum, quod audierat, Romæ legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire; deinde, quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos fideles sibi jam effecisset, maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum levisque armaturæ. Præterea ex fuga prœlioque Pompeiano Labienus, quos secum a Brundisio transportaverat, equites Germanos Gallosque, ibique postea ex hibridis liberti-

Perfugæ plures. Deest verbum, quo illud *perfugæ* referatur. *Oud.* Gudius censet leg. *perfugere,* quod placet Oud. ni deleas *et* ante *præterea.*

Tirones leg. Oud. leg. putat: *tirones legionarii paucique sagittarii,* vel *veterani.*

Curionis exemplo. B. Civ. 2, 40. *Davisius.*

Labienum dix. Omnes codices habent *Jubam.* Sed Juba aliquamdiu post venit. Cf. cap. 25. *M.* Edd. vet. etiam *Jubam.* Sed Ven. 1517 *Labienum.* Celsus p. 218. *Jubam,* additque *novum genus victoriæ et stulta Regis cogitatio.* Dignior sane fuerit barbaro Rege quam Labieno, judice Bentleio. Mihi videtur temporum ratio turbata et ea vox Jubæ alia occasione audita.

Quippe qui —— multitudine. Vix duo codices in lectione hujus loci conspirant, ac singuli propemodum singulas varietates exhibent. Vulgatam, *in multitudine sibi confidere,* Oudendorpius dubitat latinitati consentaneam; et caret hic loquendi modus exemplis. Etsi ergo nihil certi a me quidem dici potest; tamen verbum *multitudine* sine dubio spurium est, e in prioribus verbis codices constanter habent, vel *qui non illorum,* vel *qui nullo illorum. M.* Vox *multitudine* a multis codd. abest. Optimus Leid. 1. habet *quippe quis in illorum fide sibi conf.* Unde Oud. conficit, *q. qui sine ill. fide sibi conf.* Cur autem sibi (viribus suis) confideret, ex seq. patet. Sequor. Vulgo legitur *q. qui in illorum sibi confideret multitudine.*

Leg. vet. dissentire. Promissa illis præmia Cæsar, nondum finito bello, dare noluerat. Inde Romæ seditionem moverunt. Appian. 2, 92. p. 485. *M.*

Labienus. Nomen hoc e codd. addidit Oud. Habent et edd. Rom. Med. Vascos. etc. Contra deest in edd. Ven. 1482. et 1517. et in Aldinis, unde sequentes neglexere.

Hibridis, ex patre Romano et matre peregrina natis *Glandorpius.* Vox ista diversimode scribitur. rectius forsan *hybridis* a Gr. ὕβρις, quod contumeliosa ista origo haberetur. Colerus nostro loco vocem *hibridis* tanquam glossema delendam censet, quo nomine reprehenditur ab Oud. ad Suet. Aug. cap. 19.

nis servisque conscripserat, armaverat equoque uti frenato condocuerat. Præterea Regia auxilia, elephantes centum et viginti, equitatusque innumerabilis: deinde, legiones conscriptæ ex cujusquemodi genere amplius duodecim. Hac spe atque ea audacia inflammatus Labienus, cum equitibus Gallis Germanisque MDC, Numidarum sine frenis octo milibus, præterea, Petreiano auxilio adhibito, equitibus MC, peditum ac levis armaturæ quater tanto, sagittariis ac funditoribus hippotoxotisque compluribus. Hic copiis pridie Non. Jan. post diem tertium, quam Africam adtigit, in campis planissimis purissimisque ab hora diei quincta usque ad solis occasum est decertatum. In eo prœlio Petreius graviter ictus ex acie recessit.

20. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare majoribus copiis, vallumque ab oppido Ruspina usque ad mare deducere et a castris alterum eodem, quo tutius ultro citroque commeare auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent: tela tormentaque ex navibus in castra comportare: remigum partem ex classe, Gallorum, Rhodiorum epibatarumque armare et in castra evocare, uti, si posset, eadem ratione, qua adversarii, levis armatura interjecta inter equites suos interponeretur: sagittariisque ex omnibus navibus, Ityreis, Syriis et cujusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias: (audiebat enim, Scipionem post diem tertium ejus diei, quo prœlium factum erat, adpropinquare, copias suas cum Labieno et Petreio conjungere,

Duodecim milibus. Verbum *milibus* stare non posse, post Lipsium (Elect. 2, 22) monuit Cellarius: nam Labienus habuit legiones amplius duodecim. Sic pro *generis* cum quibusdam codd legetur *genere*, et intelligetur *hominum*. *M*. Scilicet legitur vulgo *ex cujusque generis ampl. duod. milibus*. Sed *milibus* deest a codd. tribus citatis a Goduiuo et pro *generis* codd. Petav. et Norvic. habent *genere*. Sic Cellarii lectio habet quo se tueatur, eamque recipio. Nec inprobat Oud.

Atque ea audacia. Tollatur *ea*, quod a tribus Oudendorpii codd. abest. *M*.

Numidarum sine frenis. Sic soliti. Cf. Sil. 1, 125.

Quater tanto. Hoc dedit Clarke e codd. firmavit Oud. ex aliis. Vulgo legebatur *tantis*.

Pridie Non. Jan. Est dies 16 Octobris, ut Usserius in Annal. p. 478 monuit. De causa vid. supra ad c. 1. *M*. Potius VIII Novembris. Cf. Chronol.

Africam adtigit scil. Cæsar: quod nomen h. l. male omissum est, ut omnino periodus tota perturbatior: *His copiis Labienus — est decertatum*. *M*. *Labienus — est decertatum*. 'Ανακόλουθον, quale et c. 125. item C. 3, 19. Cui volupe fuerit, videat, quo modo totum hunc locum refingat Jurinius.

Commeare. Quidni potius e codd. *commeatus auxiliaque?* sublatis verbis, *sine periculo*. *M*.

Comportare. scil. cœpit.

Syriis. Alii *Syris*, ut Vulgo.

Frequentabat. augebat, frequentes reddebat. sic Suet. Aug. 46. *Italiam XXVIII coloniarum numero frequentavit*. Colum. R. R. 10, 213. *frequentet prole nova mundum*.

cujus copiæ legionum octo, et equitum trium milium esse nunciabantur) officinas ferrarias instruere, sagittas telaque, uti fierent complura, curare, glandes fundere, sudes comparare, litteras in Siciliam nuncioosque mittere, ut sibi crates materiemque congererent ad arietes, cujus inopia in Africa esset: præterea ferrum plumbumque mitteretur. Et animum etiam advertebat, frumento se in Africa, nisi inportatitio, uti non posse: priore enim anno, propter adversariorum dilectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam: præterea ex omni Africa frumentum adversarios in pauca oppida et bene munita comportasse, omnemque regionem Africæ exinanisse frumento: oppida, præter ea pauca, quæ ipsi suis præsidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri; et eorum incolas intra sua præsidia coegisse commigrare; agros desertos ac vastatos esse.

21. Hac necessitate Cæsar coactus, privatos ambiendo et blande adpellando aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat et eo parce utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire et ad ternas cohortes in statione habere, propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum maximus numerus fuit, jubet in plostris deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Cæsaris onerariæ errabundæ male vagabantur, incertæ locorum atque castrorum suorum: quas singulas scaphæ adversariorum complures adortæ incendebant atque expugnabant. Hac re nun-

Sagittas etc. Ita Terent. Andr. prol. *populo ut placerent, quas fecisset, fabulas.* Syllepsis. Id quum non intelligerent, dederunt *sagittæ.*

Inportatitio. bene sic codd. Alii *importato.*

Stipendiarii aratores, qui colunt agros ea lege, ut tributum annuum solvant. v. Ernesti Clau. Cic. in *Stipendiarius* et *Arator*. *M.*

Ea pauca. Tò *ea* addidit Oud. e codd.

Aliqu. frum. num. Verbum *numerum* tolli vult Clarkius, quia verbo *aliquantulum* boni auctores vix ut adjectivo utantur: et abest a cod. Leid. primo; adscriptum tamen ab alia manu est. In plerisque vero codd. legitur *aliquantum num. frum.* quod verum puto, et, ut rarius, mutatum. Exempla conlegit Oud. ad B. C. 1, 67. *M.* Ubi codd. *aliquanto detrimento.*

Ad ternas. Sic pro vulg. *alternas*, quod et cod. Leid. pr. exhibet, scribi voluit Lipsius (Mil. Rom. 5, 8. p. 262), quem secutus est Oud. Ceteri codd. vel *ad trans*, vel *ad tras*, vel *ad terras*, vel *alteras* habent. *M.* Præp. *ad* sic usurpatur et alibi. V. ad G. 8, 4.

Deligatos, quorum vulnera fasciis deligata erant: nam *vulnus* et *membrum deligare* et e Celso notum est, et dixit Quinctilianus 2, 17, 9 et alibi. Quidni ergo saucius dicatur *deligatus?* Miror, interpretes cogitasse de sauciis vel constrictis hostiliter, vel adligatis, ne excuterentur. Ceterum a paucis codd. abest hoc verbum. *M.*

Incendebant atque expugnabant. Alii *incenderant atque expugnaverant.* Lips. malebat *inscenderunt.*

ciata, Cæsar classes circum insulas portusque disposuit; quo tutius commeatus subportari posset.

22. M. Cato interim, qui Uticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis verbis adsidueque objurgare non desistebat. "Tuus," inquit, "pater istuc ætatis quum esset et animadvertisset, Rempublicam ab audacibus sceleratisque civibus "obpressam, bonosque aut interfectos, aut exsilio multatos, "patria civitateque carere, gloria et animi magnitudine "elatus, privatus atque adolescentulus, paterni exercitus "reliquiis conlectis, pæne obpressam funditus et deletam "Italiam urbemque Romanam in libertatem vindicavit: "idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam "dignitatem, quæ est per gentes clarissima notissimaque, "conciliavit; adolescentulusque atque Eques Romanus triumphavit. Atque ille non ita amplis rebus patris gestis, "neque tam excellenti majorum dignitate parta, neque tantis "clientelis nominisque claritate præditus, in Rempublicam "est ingressus: tu contra, et patris nobilitate et dignitate et "per te ipse satis animi magnitudine diligentiaque præditus, "nonne eniteris et proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi Reique publicæ atque optimo cuique efflagitatum?"

23. His verbis hominis gravissimi incitatus adolescentulus, cum naviculis cujusquemodi generis triginta, inibi paucis rostratis, profectus ab Utica est in Mauritaniam, Regnumque Bogudis est ingressus; expeditoque exercitu, numero servorum, liberorum, duorum milium, cujus partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum Ascurum accedere cœpit: in quo oppido præsidium fuit Regium. Pompeio

Cæsar. sic Clarke et Oud. e codd. et edd. vet. Vulgo *Cæsari.*

M. Cato. Etiam hic post Pharsalicam pugnam in Africam effugit, interque Pompeianos semper fuit magnæ auctoritatis. Sed cum oblatum sibi imperium non suscepisset, ne Scipioni Proconsuli eripuisse videretur: effecit, ut Pompeiani, non optimo duce Scipione usi, eo facilius vincerentur. Uticam quidem, cui præerat, egregie munivit, omni bellico adparatu instruxit, ducendoque bello Cæsarem debilitari voluit; sed Scipio non obtemperavit. Plutarch. in Caton. c. 56. sqq. *M.*

Ab audac. scil. civ. Mario, Cinna, Carbone. *Cellar.* Pro *audacibus* in codd. legitur vel *arduis*, vel *nardiis*, vel *varduis*. Ergo nescimus, quid scriptor ipse h. l. dederit. *M.*

Clariss. notiss. Edd. vet. *rarissima clarissimaque.*

Triumphavit. Cic. Leg. Man. 12. 21. *Cellarius.*

Parta. Deleri vult Scal. sed codd. servant.

Inibi paucis rostr. in quibus erant paucæ rostratæ. *M.* Jurin. velit *in his* vel *in iis.*

Numero servorum Cod. Petav. *ad numerum*, ut G. 1, 15.

adveniente, oppidani, usque eo passi propius accedere, donec ad ipsas portas ac murum adpropinquaret, subito eruptione facta, prostratos perterritosque Pompeianos in mare passim navesque compulerunt. Ita re male gesta, Cn. Pompeius filius naves inde avertit, neque postea litus adtigit classemque ad insulas Baleares versus convertit.

24. Scipio interim cum iis copiis, quas paullo ante demonstravimus, Uticæ grandi præsidio relicto, profectus, primum Adrumeti castra ponit: deinde paucos dies ibi commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii et Labieni copiis se conjungit: atque, unis castris factis, tria milia passuum longe considunt. Equitatus interim eorum circum Cæsaris munitiones vagari atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere; ita omnes adversarios intra munitiones continere. Quare Cæsariani gravi annona sunt conflictati, ideo, quod nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus subportatus erat; neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant, neque amplius milia passuum sex terræ Africæ quoquo versus tenebant pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti veterani milites equitesque, qui multa terra marique bella confecissent et periculis inopiaque tali sæpe essent conflictati, alga e litore conlecta et aqua dulci eluta et ita jumentis esurientibus data, vitam eorum producebant.

25. Dum hæc ita fierent, Rex Juba, cognitis Cæsaris difficultatibus copiarumque paucitate, non est visum, dari spatium convalescendi augendarumque ejus opum. Itaque, comparatis equitum magnis peditumque copiis, subsidio suis, egressus e Regno, ire contendit. P. Sitius interim et Rex Bochus, conjunctis suis copiis, cognito Regis Jubæ egressu, propius ejus Regnum copias suas admovere, Cirtamque, oppidum ejus Regni opulentissimum, adorti paucis diebus pugnando capiunt et præterea duo oppida Gætulorum: quibus quum conditio-

Propius accedere. Vulgo inserunt *eum*, quod in variis codd. deest.

Unis castris. Codd. Lovan. *aëriis*. unde Heins. *alteris*. Cod. Leid. *binis*.

Tria milia passuum longe, trium milium passuum intervallo a Cæsare. *Clarkius*.

Et ita. Hæ voculæ in aliis desunt.

Rex Juba — non est visum. Perquam durum ἀνακόλουθον. *M*. Cf. not. ad c. 19. Ita et apud Plautum Poen. 3, 3, 46. *Tu, si te Dii amant, agere tuam rem occasio est*. In loco hoc nostro Cellarius legi jubet *Regi Jubæ*. Recte, puto sic planus erit periodi nexus.

P. Sitius, Italia pulsus, exsilium in Mauritania toleravit et conlectis aliis exsulibus ac manu quadam a Boccho inpetrata, Cæsari auxilio venit, nullo ab eo beneficio adfectus. Dio Cassius 43, 3. *Cellarius*.

Bochus. Hoc nomen, propter locos Dionis 43, 3. et Appiani Civ. 2, 96. p. 488, recepit Oud. e codicibus, etsi in edd. quibusdam *Bogud* legebatur. *M*. Hujus mentio fit c. 13 et de B.

nem ferrent, ut oppido excederent idque sibi vacuum transderent conditionemque repudiassent, postea ab eis capti interfectique sunt omnes. Inde progressi, agros oppidaque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Juba, quum jam non longe ab Scipione atque ejus Ducibus abesset, capit consilium, satius esse, sibi suoque Regno subsidio ire, quam, dum alios adjuturus proficisceretur, ipse suo Regno expulsus, forsitan utraque re expelleretur. Itaque rursus se recipere atque auxilia etiam ab Scipione abduxit, sibi suisque rebus timens, elephantisque triginta relictis, suis finibus oppidisque subpetias profectus est.

26. Cæsar interim, quum de suo adventu dubitatio in provincia esset, neque quisquam crederet, ipsum, sed aliquem Legatum cum copiis in Africam venisse, conscriptis litteris circum provinciam, omnes civitates facit de suo adventu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere et in castra Cæsaris devenire et de adversariorum ejus crudelitate acerbitateque commemorare cœperunt. Quorum lacrimis querelisque Cæsar commotus, quum antea constitisset in stativis castris, æstate inita, cunctis copiis auxiliisque actis, bellum cum adversariis suis gerere instituit, litterisque celeriter in Siciliam ad Allienum et Rabirium Postumum conscriptis et per catascopum missis, "ut sine mora aut ulla "excusatione hiemis ventorumque quam celerrime exercitus "sibi transportaretur: Africam provinciam perire funditus

Al. c. 59. Sed heic sequendi meliores codd. cum auctoribus Græcis.

Conditionemque repudiassent. Videt quidem unusquisque, hæc verba de oppidanis intelligenda esse; scriptor tamen non est diligens, qui in una eademque periodo de diversis subjectis, ut scholæ loquuntur, tamquam de uno eodemque scribit, nec diserte significat, quid de quoque dicat. *M.*

Satius esse, etc. Malit Oud. *satius esse sibi, suo Regno* —.

Utraque re, et Regno suo, et opportunitate auxilii aliis ferendi. *M.*

Recipere. Sic boni codd. et ex more Hirtii. Cf. c. 71. Vulgo *recepit.*

Constitisset. Alii *stare constituisset.* Lipsius conjectabat *æstivare constituisset.*

Copiis — actis. Hoc e tribus codd. recepit Oud. et defendit exemplo e libris de B. G. 8, 7. Ceteri codd. habent *agilis, auctis, cogitatis, aggregatis;* quædam edd. *accitis.* Mihi placet cum Davisio, *coactis. M.* Gronov. ad Liv. 6, 28. ex optimis membranis malit loco cit. e G. 8, 7. *ageret* loco τοῦ *adduceret.*

Litterisque cel. Delendum est *que.* De Allieno cf. c. 2. De Rabirio, c. 8. *M.* Encliticam delet Clarke.

Catascopum h. l. non puto esse hominem speculatorem et exploratorem; sed navigium speculatorium, ut de B. G. 4, 26 dicitur. Non modo enim Gellius (N. A. 10, 26) inter navigiorum genera nominat *catascopium,* quod aut nihil differt a *catascopo,* aut adeo, si Græca origo (κατάσκοπος) spectetur, in *catascopum* mutandum est; sed et Isidorus (Orig. 19. 1), *Scafa,* inquit, *quæ* κατάσκοπος, *navigium est, quod Latine speculatorium dicitur.* Hunc Isidori locum debeo Ciacconio ad h. l. Quod autem Ciceronis quoque locum (ad Att. 5. 11) huc referunt, id frustra fit, quia ibi non nisi ex quorumdam emendatione *catascopium* legitur. *M.*

Aut ulla excusatione. Nimium hoc omnino; sed moribus Cæsaris satis conveniens. Cf. c. 8. Pro *aut* alii *ac.*

"que everti ab suis inimicis: quod nisi celeriter sociis foret "subventum, præter ipsam Africam terram nihil, ne tectum "quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere insidiisque "reliquum futurum." Atque ipse in tanta erat festinatione et exspectatione, ut postero die, quam misisset litteras nunciumque in Siciliam, classem exercitumque morari diceret, dies noctesque oculos mentemque ad mare dispositos directosque haberet. Nec mirum: animadvertebat enim, villas exuri, agros vastari, pecus diripi, trucidari, oppida castellaque dirui deserique, principes civitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutem abripi; iis se in miseriis suamque fidem implorantibus auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere molesque jacere in mare non intermittere.

27. Scipio interim elephantos hoc modo condocefacere instituit. Duas instruxit acies: unam funditorum contra elephantos, quæ quasi adversariorum locum obtineret et contra eorum frontem adversam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit: post illos autem aciem suam instruxit, ut, quum ab adversariis lapides mitti cœpissent et elephanti perterriti se ad suos convertissent, rursus a sua acie lapidibus missis, eos converterent adversus hostem; quod ægre tardeque fiebat: rudes enim elephanti, multorum annorum doctrina usuque vetusto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur.

28. Dum hæc ad Ruspinam ab utrisque Ducibus administrantur, C. Virgilius, Prætorius, qui Thapso oppido maritumo præerat, quum animadvertisset, naves singulas cum exercitu Cæsaris, incertas locorum atque castrorum suorum, vagari, occasionem nactus, navem, quam ibi habuit actuariam, militibus complet et sagittariis et eidem scaphas de navibus adjungit ac singulas naves Cæsarianas consectari cœpit. Et,

Atque ipse. Sic boni codd. Alii conjunctionem omittunt.

Dispositos. Alii *depositos*, ut Cic. Phil. 13, 11. *in — mentum mentemque deponeres*, et Horat. Od. 1, 36, 17. *oculos deponere in.*

Trucidari. Vulgo *trucidarique*, cui vitio operarum in ed. Cellarii jungitur *oppida*. Cod. Petav. *homines trucidari.*

Iis se in miseriis. Alii *iis se miseris.*

Lapillos minutos. Sic c. 54. *parvula caussula.* V. et Cic. Tusc. 3, 1. Cf. Sanctii Min. 1, 10. et Ind. in *parvulus.*

Rudes elephanti, qui nondum prœliis, interfuerunt, postquam longo demum tempore, et ægre quidem, potuerunt condocefieri, tamen, cum ventum est ad prœlium, et suis et hostili aciei sunt periculosi. Fortassis hic est sensus loci. Pro *rudes* habent quidam codd. *audes;* editiones vero *audere. M.* E bonis codd. Scal. recepit *rudes.*

Thapso. alii *Thapsi.*

quum plures adortus esset, pulsus fugatusque inde discessit. Sed quum nec sic desisteret periclitari, forte incidit in navem, in qua erant duo Titii, Hispani adolescentes, Tribuni legionis quintæ, quorum patrem Cæsar in Senatum legerat, et cum his T. Salienus, Centurio legionis ejusdem, qui M. Messallam Legatum obsederat Messanæ et seditiosissima oratione apud eum est usus; idemque pecuniam et ornamenta triumphi Cæsaris retinenda et custodienda curaverat et ob has caussas timebat sibi. Hic propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adolescentibus, ne repugnarent seseque Virgilio transderent. Itaque deducti a Virgilio ad Scipionem, custodibus transditi et post diem tertium sunt interfecti. Qui quum ducerentur ad necem, petisse dicitur major Titius a Centurionibus, uti se priorem, quam fratrem, interficerent; idque ab eis facile inpetrasse atque ita esse interfectos.

29. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque Ducibus, quotidie minutis prœliis inter se depugnare non intermittunt: nonnumquam etiam Germani Gallique Labienani cum Cæsaris equitibus, fide data, inter se conloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saserna cum cohortibus tribus, obpugnare, ac vi inrumpere conabatur: quod ab defensoribus, propter egregiam munitionem oppidi et tormentorum multitudinem, facile et sine periculo defendebatur. Quod ubi sæpius ejus equitatus facere non intermittebat et quum forte ante portam turma densa adstitisset; scorpione accuratius misso, atque eorum Decurione percusso, et ad de-

Adortus. Leg. e codd. vestigiis: *Et, quum plures adortus esset, pulsus — discessit. Sed quum nec sic desisteret. M.* Emendationem, Oud. probatam, recepi. Tò *esset* in omnibus codd. et edd. vet. legitur. *Discessit, sed q. nec sic des.* in Leid. 1. Vulgo legitur *adortus, pulsus — discessisset, nec tamen desisteret.*

Titii. Vulgo *Titi.* Sed mox *major Titius.*

Salienus. Cf. c. 54. *M.*

Et seditios. — est usus. Delendum *et* atque *est* in hoc commate, propter codd. et ipsam serem orationis. *M.*

Idemque. Alii *ideoque.*

Pecuniam. Vulgo *et pec.*

Ab utrisque Ducibus, ex partibus utriusque Ducis. *Clarkius.* Jurin. malit *partibus.* non opus.

Depugnare. Sic codd. probi. V. Ind. Vulgo *pugnare.*

Saserna. Cf. c. 9. *M.*

Cum coh. tribus. Supra cap. 9. sex habuisse narratur, sed *tres* potuere a Cæsare alio esse abductæ. Ceterum quidam habent *quatuor.*

Et quum. Tò *et* rejicit Jurinius.

Scorpione. de B. G. 7, 25. *M.* Heic non est machina, sed telum ea missum. Cf. Gesner. in thes. L. L.

Ad decumanam. Cum in quibusdam codd. legatur *ad terram;* in pluribus vero *ab decuma, a decumana, ad decumam, de decuma:* incertam esse lectionem intelligimus. Illi vehementer errant, qui *decumanam* interpretantur, simpliciter scutum, quia scuta magna dicta fuerint decumana. Quasi vero, quia fluctus, pomum, et alia dicuntur decumana propter mag-

cumanam defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum tentare.

30. Scipio interim fere quotidie non longe a suis castris passibus CCC instruere aciem ac, majore diei parte consumta, rursus se in castra recipere. Quod quum sæpius fieret, neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propius ejus copias accederet; despecta patientia Cæsaris exercitusque ejus, universis copiis productis elephantisque turritis triginta ante aciem instructis, quam latissime potuit porrecta equitum peditumque multitudine, uno tempore progressus, haud ita longe a Cæsaris castris constitit in campo.

31. Quibus rebus cognitis, Cæsar, jubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia vallem petierant, quique ad eam rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut terrore se recipere atque in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eo locum obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perveniret: quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatui edicit, uti suo quisque loco paratus armatusque præsto esset. At hæc non

nitudinem, ideo verbum decumana per se significet pomum, fluctum et alia. Et quid scutum permagnum ad equitem? *M.*

Reliqui perterriti—recipiunt. Guischardus (Mém. milit. Vol. 2. p. 220. vel T. 2. p. 303) caussam hanc fugiendi adpellat ridiculam, omninoque narrationem de hac obpugnatione censet esse omni ex parte obscuram, et ab eodem interpolatam, a quo multos hujus libri locos ita corruptos esse addendo, detrahendo, explicando existimat (p. 214), ut nullo modo potuerint vel a perito rei, vel a teste ac spectatore belli hujus sic conscribi. *M.*

Non longe. Leg. *non longius.* ut Davisius monuit. *M.* Clarke negativam expunctam cupit. Oudend. hariolatur, *passus CCC* esse explicationem verborum *non longe.*

Universis copiis. Ante hæc verba intruditur in codd. et edd. vet. *Juba* vel *Jubæ.* male. Is enim in Regnum se receperat.

Quique pabul. — — *opus erant.* Hæc non sunt satis perspicua; nec leguntur ubivis eodem modo: *vallem* quidem codd. constanter habent, etsi in edd. quibusdam *vallum* legitur; item *quique* altero loco in codd. scribitur, cum in edd. passim *quæque* legatur; sed deinde in codd. est, *ad ejus rei opus erant,* aut *ad eam rem,* aut *ad ea.* Si vallem petierunt muniendi gratia, contulerunt se in eam, ut inde materiam valli et aggeris comportarent in castra. Verba *quique ad eam rem opus erant,* Oud. intelligit de lixis calonibusque, qui una cum militibus extra munitiones processerint. Cohærebit ergo, *milites, qui — processerant, quique — petierant:* ab his diversi erunt ceteri, qui ad pabulandum lignandumque opus erant. *M.* Clarkius leg. suspicabatur, *vallum exierant,* nimis audacter.

Uti suo q. loco. Vulgo *uti q. s. l.* minus scite.

At hæc. Malim cum edd. nonnullis, *ad hæc,* i. e. præterea. *M.*

ipse per se coram, quum de vallo prospecularetur; sed mirabili peritus scientia bellandi, in Prætorio sedens, per speculatores et nuncios imperabat, quæ fieri volebat: animadvertebat enim, quamquam magnis essent copiis adversarii freti, tamen sæpe a se fugatis, pulsis perterritisque, et concessam vitam, et ignota peccata; quibus rebus numquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia conscientiaque animi victoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Præterea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam: tum egregiæ munitiones castrorum et valli fossarumque altitudo et extra vallum stili cæci, mirabilem in modum consiti, vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant. Scorpionum, catapultarum, ceterorumque telorum, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem et tirocinium præparaverat; non, hostium vi et metu commotus, patientem se timidumque hostium opinioni præbebat. Neque idcirco copias, quamquam erant paucæ tironumque, non educebat in aciem; quod victoriæ suorum diffideret; sed referre arbitrabatur, cujusmodi victoria esset futura: turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis tantisque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis adversariorum suorum, ex fuga conlectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat, gloriam exsultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset.

32. Scipio interim, paullisper, ut ante dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem videretur, paullatim reducit suas copias in castra et, concione advocata, de terrore suo desperationeque exercitus Cæsaris verba facit et, cohortatus suos, victoriam propriam se eis brevi daturum

Prospecularetur. Alii *perspeculabantur*. sed istud optimi codd. dant et edd. vet.

Peritus scientia. Sic et Vitruv. 1, 1. *peritus artibus*. Lactant. Div. Inst. 5, 1. *omni genere litterarum peritus*. Nec ergo opus emendatione. Cf. et Gronov. ad Gell. 4, 8.

Ignota peccata. condonata. Terent. Ad. 3, 4, 28. *ignotum est, tacitum est*.

Quibus rebus, in quibus rebus, quæ cum ita essent. *M*.

Inertia, pulsi fugatique erant; *animi conscientia*, veniam inpetraverant. *M*.

Stili non videntur differre a stimulis et liliis, de B. G. 7, 73. descriptis: suntque *cæci*, quia non possunt cerni. v. Ind. *M*. *cæci*. ut apud Virg. Æn. 6, 30. *cæca vestigia*. Cf. Non. Marc. 6, 7.

Patientem e c. 30 scribendum esse, Ciacconius docuit, etsi omnes codd. habent *sapientem*, quod est alienum ab h. l. *M*. Celsus etiam hic: *pavore sapientiam amplecti*.

Gloria exsultatioque, gestiens gloriatio. *M*.

In secundo commeatu. vid. cap. 8. *M*.

De terrore suo. quem ipse Cæsarianis incusserat. Sic Phædrus 2, 8. *venatorum fugere necem*.

Victoria propria, ut et c. 82 dicitur,

pollicetur. Cæsar jubet milites rursus ad opus redire et, per caussam munitionum, tirones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ Gætulique diffugere quotidie ex castris Scipionis et, partim in Regnum se conferre, partim, quod ipsi majoresque eorum beneficio C. Marii usi fuissent Cæsaremque ejus adfinem esse audiebant, in ejus castra perfugere catervatim non intermittunt. Quorum ex numero electis hominibus inlustrioribus, Gætulis, et litteris ad suos cives datis, cohortatus, uti manu facta se suosque defenderent et, ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent, mittit.

33. Dum hæc ad Ruspinam fiunt, legati ex Achilla, civitate libera, etiam undique ad Cæsarem veniunt, seque "paratos, quæcumque imperasset et libenti animo facturos"

est, si verbi vis spectetur, quæ non communicatur cum hostibus, h. e. iis non contingit, nec contingere potest: si res et sensus, intelligitur ea, quæ nobis eripi non potest, cujus spem alter habere non potest, ideoque nobis certa et explorata. Sic cap. 61 *gaudium proprium*, quod nobis tantum contingit, cujus non potest alter particeps fieri. Erit ergo interdum idem, quod *perpetuum*; sed neque in se, quasi hæc esset significatio verbi, neque omnibus in locis. *M.*

Numidæ. Hanc vocem glossæ deberi putat Davis. desumtam e cap. 35 et 61.

Beneficio C. Marii, in bello Jugurthino. *Cellarius*. Conf. cap. 35. *M.*

Adfinem. V. Plut. in Mario c. 6. et in Cæs. c. 1. Male rem negat Celsus p. 220.

Electis hom. inlustr. Gætulis. Verbum ultimum deleverim. Omnino codd. et edd. multum variant, veluti qui pro ablativis semel exhibent accusativum, aut *electos homines*, aut *inlustres Getulos*, ut (id quod vidit Oud.) Syntaxi succurrerent. Lectio, a viro illo docto recepta, est in tribus codd. bonis. *M.* Similis verborum structura G. 7, 4: et supra c. 18.

Achilla. Nusquam hujus nominis civitas adparet in Africa. Non ergo dubitant eruditi, esse *Achollam* Strabonis (lib. 17. p. 881), Livii (33, 48), Stephani, in eodem litore sitam, quo Ruspina, Leptis, Thapsus. Accedit, quod et Strabo ἐλευθέραν πόλιν dicit. *Cellar*. In quibusdam edd. est *Acilla*. — Guischardus (Mém. mil. Vol. 2. p. 221. vel T. 2. p. 304) ex ipsa re ac ratione itineris, quod Considius hoc capite Adrumeto Achillam fecisse dicitur, negat, illam Achollam Strabonis posse h. l. intelligi. Adparet etiam e cap. 43, Achillam et Adrumetum longe dissitas fuisse et Achillam in vicinia Thapsi quæri non posse. *M.* Ni fallor, succurrit hic Plinius 5, 4. qui procul a Thapso in Zeugitana triginta liberis oppidis adcenset *Acolitanum*. Fuerit ergo duplex *Acholla* s. *Achilla* (nam et apud Livium legebatur *Acyla* et apud Steph. *Achylla*) altera Strabonis, Livii, Stephani in Syrtica et Byzacena; altera Cæsaris et Plinii in Zeugitana; ista in littore; hæc in interiore plaga. Hæc erit, qua deserta per Regnum Jubæ Adrumetum se recepisse Considius scribitur c. 43.

Etiam undique. Nimis laxe hoc dictum videtur Phil. Rubenio (Elect. 2, 4): nec Fulvii Ursini codex, in quo *et jam* legitur, rem explicat. Quapropter conjicit Rubenius, *et immuni* legendum. *Cellar*. Probat jure Oudend.

Paratos. Placet Davisii conjectura, *parato*, ut ad *animo* referatur. *M.* Perperam teste Oud. omnes codd. habent *paratos*. Planius certe fuerit *parato*. Sed Hirtius etiam G. 8, 13. habet *animo parati* et Al. 45. *paratior animis*. et infra c. 41. *paratum certo animo*. forsan in nostro loco conjunctio *et* rejicienda foret.

pollicentur: "tantum orare et petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quo tutius id et sine periculo facere possent: se et frumentum, et quæcumque res eis subpeteret, communis salutis gratia subministraturos." Quibus rebus facile a Cæsare inpetratis, præsidioque dato, C. Messium, Ædilitia functum potestate, Achillam jubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Considius Longus, qui Adrumeti cum duabus legionibus et equitibus septingentis præerat, celeriter, ibi parte præsidii relicta, cum octo cohortibus ad Achillam ire contendit. Messius, celerius itinere confecto, prior Achillam cum cohortibus pervenit. Considius interim, quum ad urbem cum copiis accessisset et animadvertisset, præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculum suorum facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde, paucis post diebus equestribus copiis ab Labieno adductis, rursus Achillitanos, castris positis, obsidere cœpit.

34. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum a Cæsare cum classe demonstravimus, Cercinam pervenit. Cujus adventu C. Decimius, Quæstorius, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, parvulum navigium nactus conscendit ac se fugæ commendat. Sallustius interim Prætor, a Cercinitanis receptus, magno numero frumento invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet atque in castra ad Cæsarem mittit. Allienus interim Proconsul e Lilybæo in naves onerarias inponit legiones XIII et XIV et equites Gallos DCCC, funditorum sagittariorumque mile, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem: quæ naves, ventum secundum nactæ, quarto die in portum ad Ruspinam, ubi Cæsar castra habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Cæsar, duplici lætitia ac voluptate uno tempore auctus, fru-

Achillam. Alii *ad Achillam*, ut G. 1, 6, *ad Genevam.*

Considius. Cf. c. 8. *M.*

Periculum suorum facere. Vulgata, *periculo suo rem facere*, ferri nequit. *M.* Emendavit Oud. e codd. Cf. c. 79.

Achillitanos. Sic codd. et edd. vet. Plinio *Acolitani* dicendi. Apud Grut. p. 512. occurrunt *Aquillitani*, forsan iidem cum nostris.

Demonstravimus. Conf. cap. 8. *M.*

C. Decimius. Alii *Decumius, Decius.* Dein post *Quæstorius* addunt quidam *vir.* Non opus.

Familiæ suæ. servos suos militiam facere jusserat, ut Cato servorum dilectum habuit cap. 36, et sæpenumero his temporibus factum est. *M.*

Cercinitanis. Sic cod. Petav. nam Cercina minor dicta *Cercinitis.* V. Plin. 5, 7. Vulgo *Cercinatibus.*

Allienus Proconsul. Sed c. 2. dictus est Prætor. Ergo ex compendio scribendi PR. videtur per errorem ortum esse verbum *Proconsul. M.*

Secundum commeatum. Cf. cap. 8. *M.*

mento auxiliisque, tandem suis exhilaratis annonaque levata, sollicitudinem deponit, legiones equitesque, ex navibus egressos, jubet et languore nauseaque reficere; dimissos in castella munitionesque disponit.

35. Quibus rebus Scipio, quique cum eo erant, commirari et requirere: C. Cæsarem, qui ultro consuesset bellum inferre ac lacessere prœlio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque ex ejus patientia in magnum timorem conjecti, ex Gætulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmiis pollicitationibusque propositis, pro perfugis speculandi gratia in Cæsaris castra mittunt. Qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facta, "Sæpenumero," inquiunt, "Imperator, complures Gætuli, "qui sumus clientes C. Marii et propemodum omnes cives "Romani, qui sunt in legione quarta et sexta, ad te "voluimus in tuaque præsidia confugere; sed custodiis "equitum Numidarum, quo id sine periculo minus facere"mus, inpediebamur. Nunc, data facultate, pro speculato"ribus missi ab Scipione, ad te cupidissime venimus, ut "perspiceremus, num quæ fossæ aut insidiæ elephantis ante "castra portasque valli factæ essent, simulque consilia vestra "contra easdem bestias comparationemque pugnæ cognos"ceremus atque ei renunciaremus." Qui, conlaudati a Cæsare stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur: quorum orationem celeriter veritas comprobavit. Namque postero die ex legionibus iis, quas Gætuli nominaverunt, milites legionarii complures ab Scipione in castra Cæsaris perfugerunt.

36. Dum hæc ad Ruspinam geruntur, M. Cato, qui Uticæ præerat, dilectus quotidie libertinorum, Afrorum, servorum denique et cujusquemodi generis hominum, qui modo per

Tandem suis exhil. — equitesque. Sic Davisius eddidit, secutus suum codicem, in quo hæc ipsa leguntur, præterquam quod ibi *hilaratus*, et *annonæque, levata sollicitudine* exstat. Vulgata lectio fuit: *tandem suis exhilaratis, annonæque levata sollicitudine, deponit legiones, equitesque* —. Sed, quod et Oud. monuit, *legiones deponere* quid erit? *M.*

Reficere. Jurin. præmitti vult *se.*

Comites, mirari. Pro his duobus verbis legendum est e codd. quibusdam et edd. ant. *commirari. M.* Quidni sequamur codices? Oud. et hoc visum, etsi non receperit. Saltem id *comites* plane est otiosum. Nec obstat, quod alibi non legatur. Egregium sane et ἀνάλογον verbum est. Jurinius velit *commoti*, ut c. 57.

Potestate facta etc. Tota hæc narratio suspecta est Guischardo.

C. Marii. Cf. c. 32. *M.*

Ab Scipione. Sic frequenter. V. c. 25. et passim.

Veritas comprobavit. Davis. mallet *exitus.* Sed et G. 5, 58. *fortuna comprobat.*

M. Cato. Cf. c. 22. *M.*

ætatem arma ferre poterant, habere atque sub manum Scipionis in castra submittere non intermittit. Legati interim ex oppido Tisdræ, in quo tritici modium milia CCC comportata fuerant a negotiatoribus Italicis aratoribusque, ad Cæsarem venere, "quantaque copia frumenti apud se sit," docent; simulque orant, "ut sibi præsidium mittat, quo "facilius et frumentum et copiæ suæ conserventur." Quibus Cæsar in præsentia gratias agit "præsidiumque brevi tem-"pore se missurum" dixit; cohortatusque ad suos cives jubet proficisci. P. Sitius iterim, cum copiis Numidiæ fines ingressus, castellum, in monte loco munito locatum, in quod Juba belli gerendi gratia et frumentum et res ceteras, quæ ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi expugnando est potitus.

37. Cæsar postquam legionibus veteranis duabus, equitatu, levique armatura, copias suas ex secundo commeatu auxerat, naves sex onerarias statim jubet Lilybæum ad reliquum exercitum transportandum proficisci: ipse VI Kal. Febr. circiter vigilia prima imperat, speculatores adparitoresque omnes ut sibi præsto essent. Itaque, omnibus insciis neque suspicantibus, vigilia tertia jubet omnes legiones ex castris educi atque se consequi ad oppidum Ruspinam versus, in quo ipse præsidium habuit, et quod primum ad amicitiam ejus accessit. Inde parvulam proclivitatem digressus, sinistra parte campi propter mare legiones ducit. Hic campus mirabili planitie patet milia passuum quindecim; quem jugum ingens, a mari ortum neque ita prædaltum, velut theatri efficit speciem. In hoc jugo colles sunt excelsi pauci; in quibus singulæ turres speculæque singulæ perveteres erant conlocatæ: quarum apud ultimam præsidium et statio fuit Scipionis.

Sub manum, promte, celeriter. Cf. Sueton. Aug. 49. *M.* Alii hic et apud Sueton. *sub manu*, ut apud. Cic. ad fam. 10, 23. frequentius tamen dicitur *ad manum*.

Tisdræ. Alii *Tisdro*. *M.*

In quo. Alii *in quod*. Dein pro *modium* alii *modia* per adpositionem vel subaudito *ad*, ut C. 2, 18. Sed istud cod. Leid. 1. et Scal.

Aratoribus. Cf. c. 20. *M.*

Copiæ suæ. commeatus, cibaria. V. Ind.

Sitius. Cf. cap. 25. *M.*

Castellum — locatum — est potitus. Sic codd. boni: vulgo, *castello locato*, ex emendatione non necessaria. *Potiri aliquid*, tralatitium est. Utrum *in monte*, an *in montis loco* scribendum sit, dubium est per codices, qui fere *montes* habent. *M.* In vulgata lectione durus nimium est ablativorum concursus.

VI Kal. Febr. Is est sextus Novembris dies, monente Usserio in Annal. loco cit. ad c. 1. *M.* Sic et Guischard. Vol. 2. p. 227. Verum in Mém. crit. p. 388. ostendit, intelligendum esse XXIX. Novembris.

Parvulam proclivitatem. An, *per parv. procliv.*? *M.*

Conlocatæ. Editio Ven. præmittit *ante*.

38. Postquam Cæsar ad jugum, de quo docui, adscendit atque in unumquemque collem turres castellaque facere cœpit (atque ea minus semihora effecit) et postquam non ita longe ab ultimo colle turrique fuit, quæ proxima fuit castris adversariorum, in qua docui esse præsidium stationemque Numidarum; paullisper commoratus, perspectaque natura loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus adtribuit, brachiumque medio jugo ab eo loco, ad quem pervenerat, usque ad eum, unde egressus erat, jubet dirigi ac muniri. Quod postquam Scipio Labienusque animadverterunt, equitatu omni ex castris educto acieque equestri instructa, a suis munitionibus circiter passus mile progrediuntur pedestremque copiam in secunda acie, minus passus CD a castris suis, constituunt.

39. Cæsar in opere milites adhortari neque adversariorum copiis moveri. Quum jam non amplius passuum MD inter hostium aciem suasque munitiones esse animadvertisset intellexissetque, ad inpediendos milites suos et ab opere depellendos hostem propius accedere, necesseque haberet, legiones a munitionibus deducere: imperat turmæ Hispanorum, ad proximum collem propere adcurrerent præsidiumque inde deturbarent locumque caperent; eodemque jubet levis armaturæ paucos consequi subsidio. Qui missi celeriter, Numidas adorti, partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt locoque sunt potiti. Postquam id Labienus animadvertit, quo celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu avertit atque suis fugientibus subpetias ire contendit. Quod ubi Cæsar conspexit, Labienum ab suis copiis longius jam absces-

Atque in unumq. Vocem *atque* hic notare statim, ut alias nonnunquam (v. ad C. 2, 42) putat Davis. vel deleri jubet, falsus eo, quod non adtendit, *πρότασιν* continuari ad verba *paullisper commoratus*.

Atque ea minus semihora effecit. Hoc propemodum incredibile est, etiamsi singula castella singulis semihoris effecta dicamus, etiamsi perveteres turres, quæ jam aderant, quodammodo reædificatas aptatasque putemus. Guischardus (Mém. mil. Vol. 2. p. 228. vel T. 2. p. 314) hæc verba censet adsuta, non modo propter difficultatem efficiendorum hujusmodi operum: sed et ideo, quia hoc spatio ne ad collem quidem perveniri potuerit, nedum tanta opera perfici. *M.*

Effecit. Male alii *efficit*.

Castris adversariorum. Heic *castra* sensu latiori sumi vult Guischard. Mém. mil. Vol. 2. p. 226. pro toto ambitu terrarum ab hostibus occupatarum et speciatim ea parte, quæ proxima fuit Cæsari.

Brachium. vid. Ind. *M.*

Ped. copiam. Sic Virg. 2, 564. Silius 11, 267. v. Ind.

Ad prox. c. prop. adcurrerent. Vulgo *ut ad.* Sed conjunctio in codd. Scal. et Leid. 1. deficit. Cf. not. ad G. 4, 16. Pro *adcurrerent,* alii *occurrerent.* Cf. Ind.

Jam abscessisse. Oudend. id *jam* addidit e codd.

sisse; equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit.

40. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna, quatuor turribus exstructa, quæ Labieni prospectum inpediebat, ne posset animum advertere, ab equitatu Cæsaris se intercludi. Itaque non prius vidit turmas Julianas, quam suos cædi a tergo sensit. Ex qua re subito in terrorem converso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit. Galli Germanique, qui restiterant, ex superiore loco et post tergum circumventi, fortiterque resistentes, conciduntur universi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animum adverterunt: metu ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postea, Scipione ejusque copiis campo collibusque exturbatis atque in castra compulsis, quum receptui Cæsar cani jussisset equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato, animadvertit mirifica corpora Gallorum Germanorumque, qui partim ejus auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusque adducti ad eum se contulerant; nonnulli, qui ex Curionis prœlio capti conservatique parem gratiam in fide partienda præstare voluerunt. Horum corpora, mirifica specie amplitudineque, cæsa toto campo ac prostrata diverse jacebant.

41. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præsidiis cohortes eduxit atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis male acceptis, occisis convulneratisque, intra suas continere se munitiones cœpit. Cæsar, instructa acie, secundum infimas jugi radices, propius munitiones leniter accessit. Jamque minus mile passuum ab oppido Uzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianæ, quum Scipio, veritus, ne oppidum amitteret, unde aquari reliquisque rebus sublevari ejus exercitus consuerat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisque turritis interpositis armatisque, subpetias ire contendit. Quod ubi Cæsar animadvertit, arbitratus, Scipionem ad dimicandum paratum ad se

Villa — turribus exstructa. Inde factum est, ut ejusmodi domus, in qua essent una pluresve turres ad prospiciendum, ipsa quoque turris diceretur. v. Init. Tibulli 1, 8, 19. Ernesti ad Sueton. Neron. c. 38. *M.* Exemplo sunt *Turris Stratonis* in Palæstina, *Cæsaris* in Apulia, *Libysonis* in Sardinia etc.

Curionis prœlio. B. C. 2, 40 sqq. *M.*

Fide partienda. Partiebantur fidem, quia antea Curioni, adeoque partibus Cæsaris, nunc Scipioni, adeoque Pompeianis se addixerant. *Oud.*

Paratum certo animo. Vid. not. ad c. 33.

certo animo venire, in eo loco, quo paullo ante commemoravi, ante oppidum constitit suamque aciem mediam eo oppido texit; dextrum sinistrumque cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti adversariorum constituit.

42. Quum jam prope solis occasum Cæsar exspectavisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animadvertisset; locoque magis se defendere, si res coegisset, quam in campo comminus consistere audere; non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam oppido texisse; sibique difficile factu esse intellexit, simul et oppidum uno tempore obpugnare, et in acie in cornu dextro ac sinistro ex iniquiore loco pugnare, præsertim quum milites a mane diei jejuni sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones.

43. Interim Considius, qui Achillam octo cohortibus stipendiariis Numidis Gætulisque obsidebat, ubi C. Messius cohortibus præerat, diu multumque expertus, magnisque operibus sæpe admotis, et iis ab oppidanis incensis, quum proficeret nihil, subito nuncio de equestri prœlio adlato commotus, frumento, cujus in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo, ceterisque rebus, quæ ad victum parari solent, conruptis, Achillam, quam obsidebat, deseruit atque, itinere per Regnum Jubæ facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recepit.

44. Interea ex secundo commeatu, quem a Sicilia miserat

Quo p. ante commemoravi. Alii *quem* vel *quod*, sed boni codd. *quo* per Græcam antiptosin, cujus exempla dant Sanct. et Perizon. in Minerv. 4, 12. Unum addo ex Plaut. Curc. 3, 49. *Istum, quem quæris, ego sum.* Conf. et Pareus in Lex. Plaut. et not. mox ad c. 96.

Ante oppidum constitit, non Cæsar; sed Scipio. Cf. c. 42. Est ergo scriptoris negligentia, quod non satis distinxit, nominibus addendis, de quo quidque diceretur. Sed talia plura sunt et in hoc libro et alibi. *M.* Lacunam subpleri jubet Clarke sic: *at ille in eo loco.* Rectius, litterula mutata, Oudend. *is eo loco.* Sic vitium non Hirtii, sed librariorum esse videtur et locus erit sanatus.

Patenti. Hæc vox in quibusdam codd. deest.

In cornu. Alii *cornu.* Mox pro *ex iniquiore* alii *et iniq.* vel *et ex iniq.*

Considius. c. 33. unde patebit, vulgo male legi, *Achillam et octo cohortes stipendiarias. M.* Conrexit Davis. e codd. Jurin. putat leg. *cohortibus et stipendiariis.*

Ubi C. Messius coh. præerat. Leg. *ubi C. Messius præerat.* Quidquid his in codd. additur, est interpolatio: additur autem sic, ut vel *ubi C. M. cohortibus pr.*, vel *ubi C. M. parte Cæsaris cohortibus præerat præsidio missis*, vel *ubi C. Messius qui coh. præerat*, legatur. Comparetur modo cap. 33, et adparebit, illa esse adsumenta interpretantium marginalia. *M.*

Achillam — deseruit. Vid. ad cap. 33. *M.*

Recepit. Alii *recipit.*

Allienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius et L. Ticida Eques Romanus, ab residua classe quum erravisset delataque esset vento ad Thapson, a Virgilio scaphis naviculisque actuariis excepta est et ad Scipionem deducta. Item altera navis trieris ex eadem classe, errabunda ac tempestate ad Ægimurum delata, a classe Vari et M. Octavii est capta, in qua milites veterani cum uno Centurione et nonnulli tirones fuerunt: quos Varus, adservatos sine contumelia, deducendos curavit ad Scipionem. Qui postquam ad eum pervenerunt et ante suggestum ejus constiterunt, "Non vestra," inquit, "sponte vos, certe scio, sed illius scelerati vestri Imperatoris "impulsu et imperio coactos, cives et optimum quemque "nefarie consectari. Quos quoniam fortuna in nostram de- "tulit potestatem, si, id quod facere debetis, Rempublicam "cum optimo quoque defendetis, certum est, vobis vitam et "pecuniam donare. Quapropter, quid sentiatis, proloqui- "mini."

45. Hac habita oratione, Scipio, quum existimasset, pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis Centurio legionis quartæ decimæ, "Pro tuo," inquit, "summo beneficio, Scipio, tibi "gratias ago, (non enim Imperatorem te adpello) quod mihi "vitam incolumitatemque, belli jure capto, polliceris: et "forsan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adjun- "geretur. Egone contra Cæsarem, Imperatorem meum, "apud quem ordinem duxi, ejusque exercitum, pro cujus "dignitate victoriaque amplius XXXVI annis depugnavi, "adversus armatusque consistam? Neque ego istud factu- "rus sum, et te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. "Contra cujus enim copias contendas, si minus antea exper- "tus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortem "unam, quam putas esse firmissimam, et constitue contra "me: ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua "tenes potestate, non amplius decem sumam: tunc ex

Allienus. Cf. c. 34. *M.*

Virgilius. Cf. c. 28. *M.*

Trieris. Sic cod. vet. Vulgo *triremis*.

Defendetis. Sic cod. Ursini. Vulgo *defenditis*.

Amplius XXXVI annis. Quia vero Cæsar nondum per sex et triginta annos exercitibus præfuerat, sed inde ab ejus Prætura sedecim anni nunc effluxerant: multi post Glandorpium monuerunt, XVI legendum esse. Aliis placuit, XIV legi. — De Centurione hoc cf. Valer. Max. 3, 8, 7. *M.* Ubi Centurio hic *Titius* in aliis codd., in aliis *Pontius* vocatur. Colerus inde *Titum Pontium* efficit. Ceterum, qui vulgatum numerum tuentur, non ad ipsum Cæsarem, sed ad veteranum ejus exercitum censent referendum. Ast XVI firmat Goduinus e cod. Victorii. Dein pro *annis* alii *annos*. parum refert.

"virtute nostra intelleges, quid ex tuis copiis sperare "debeas."

46. Postquam hæc Centurio præsenti animo adversus opinionem ejus est locutus, ira percitus Scipio atque animi dolore incensus adnuit Centurionibus, quid fieri vellet; atque ante pedes Centurionem interficit reliquosque veteranos a tironibus jubet secerni. "Abducite," inquit, "istos nefario "scelere contaminatos et cæde civium saginatos." Sic extra vallum deducti sunt et cruciabiliter interfecti. Tirones autem jubet inter legiones dispertiri et Cominium cum Ticida in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Cæsar commotus, eos, quos in stationibus cum longis navibus apud Thapsum custodiæ caussa in salo esse jusserat, ut suis onerariis longisque navibus præsidio essent, ob negligentiam ignominiæ caussa dimittendos ab exercitu, gravissimumque in eos edictum proponendum curavit.

47. Per id tempus fere Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu. Namque Virgiliarum signo confecto, circiter vigilia

Cruciabiliter. Vox suspecta Dodwello in Diss. de Julio Celso. sed ea jam usus Plautus Pseud. 4, 1, 40.

In salo. Ex hac phrasi auctorem Africanum et his temporibus juniorem fuisse auguratur Dodwellus: verum sic plane Corn. Nepos Them. 8. et Plin. 9, 44 (67).

Longisque navibus. Jurin. delet *longis*. hæ scil. in statione erant, ut istis essent præsidio.

Virgiliarum signo confecto. Veteres dicunt, *sidus confectum* esse tum, cum certum cursum absolvit, et, ad quam metam certo tempore pervenire et solet et debet, ad eam pervenit. Sic a Plinio (H. N. 2, 41.) *sidus cum tempestatibus confici* dicitur, h. e. tempestas esse tum, cum sidus certum cursum absolvit: ubi vid. Harduinus. Idem alibi (H. N. 16, 24. v. 36.) dicit: *Hoc argumento intelligitur sidus confectum*, h. e. solem pervenisse eo, quo cum pervenit, solstitium est. (Poteram addere, loquendi modum fluxisse inde, quia etiam tempus anni certum, atque dies, veluti æquinoctium, solstitium, bruma, dicuntur confecta tum, cum dies, qui sensim sensimque adpropinquavit, jam plane adest: ut Columella de re rust. 9, 14 aliquoties locutus est.) Igitur etiam hæc verba: *Virgil. s. confecto*, significare debent, postquam Virgiliæ certum cursum absolverant et ad metam certam pervenerant: et cum tempus, quo sidus conficitur, hominibus sit nota, qua aliquid adesse, aut futurum aut suscipiendum esse agnoscant, etiam h. l. talis nota a scriptore expressa est. Quem ergo cursum Virgiliæ illo tempore, quo hæc procella ingruit, absolverant? et ad quam metam venerant? et cujus rei nota fuit ille cursus absolutus? Scilicet pervenerant eo, ut mane, cum diluculo, occiderent. Nam procella hæc e vera ratione anni, in Novembrem incidit (v. ad c. 37.); et annus fuit sextus atque quadragesimus ante æram christianam (v. Usserii Annal. l. c. ad c. 37.); et regio, ubi res accidit, est Tunetanum et Algeriense Regnum. Jam docuerunt me periti, in illa regione, illo anno, die decimo Novembris Virgilias mane occidisse: et Guischardus (Mémoires militaires Vol. 2. p. 252. vel T. 2. p. 349) undecimum Novembris edit. Ergo hoc uno sensu nunc Virgiliæ confectæ dicuntur, quia ad hanc usque metam sui cursus pervenerant, ut cum diluculo occiderent. Sed et quærendum est, quænam hæc fuerit temporis notatio. Igitur veteres, quotiescumque de hoc occasu (matutino) Virgiliarum loquuntur (alius enim, præter hunc, non est mense Novembri), to-

secunda noctis, nimbus cum saxea grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Cæsar non, more superiorum Imperatorum, in hibernis exercitum continebat, sed in tertio quartoque die, procedendo propiusque hostem accedendo, castra communiebat; opereque faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum transportaverit, ut, præter ipsum militem et arma, neque vas, neque mancipium, neque ullam rem, quæ usu militi esse consuevit, in naves imponi pateretur. In Africa autem non modo sibi quidquam non adquisierant aut paraverant; sed etiam propter annonæ caritatem ante parata consumserant. Quibus rebus adtenuati, oppido perquam pauci sub pellibus adquiescebant: reliqui, ex vestimentis tentoriolis factis atque arundinibus scopisque

ties hoc faciunt, e populari ratione, signum ineuntis hiemis. (vid. Plin. H. N. 18, 74. et tabulas in Pontederæ antiquitatibus Græcis ac Latinis p. 192. 389; ubi etiam p. 203 de hoc Virgiliarum occasu plura disseruntur.) Si quis ergo veterum aliquid evenisse dicat post hunc Virgiliarum occasum, idem est, ut si diceret, *sub initium hiemis*. Quare verbis his, *Virg. s. confecto*, tempus anni; et reliquis, *vigilia secunda*, tempus diei signatur. — Davisius commendat disputationem Ashtoni in bibl. liter. no. 8. art. 8. quam nancisci non potui. *M.* Guischardus in Mém. crit. p. 389. itidem XI. Nov. adsignat. *Virgiliæ*, rectius *Vergiliæ*. alias Pleiades. Loco nostro quidam codd. habent *virgiliarum*, quod Goduinus temere propugnat, quum sequatur *circ. vigilia secunda*.

Saxea grandine. alii *saxorum*. Forsan pondus molesque grandinis eam saxis similitudinem hanc peperit. Notum de cetero Livii et aliorum *lapidibus pluit*. Quid quod nostro ævo lapidea pluvia sudo quoque cœlo celebrata.

Superiorum Imper. Marcland. in Explic. vett. auct. p. 279. legi mavult *sup. temporum*. Idem jam Glandorpio visum erat. *M.*

In tertio etc. Præter morem hic intrusa præpositio. Clarke malit *quartove*.

Usu. Dativus pro *usui*. Cf. not. ad G. 1, 16.

In Africam. Sic quidem plures codices; sed malim nunc cum paucis, *in Africa*. Etsi scio, talia permutari; debet tamen esse modus et ratio permutationis: quæ si non est, vitium est, non permutatio. *M.* Sequor Clarkium, qui vitium sustulit. Oud. *in* heic reddit per *intra*.

Oppido perquam pauci. Pro his omnibus e cod. Leid. primo legetur, *quam pauci*, h. e. quam paucissimi. Exempla vid. in Ind. in *quam*. Hoc alius explicavit per *oppido pauci*; alius adscripto *perquam pauci*: e quibus interpretamentis male conflata est vulgata, *oppido perquam pauci*. *M.*

Scopis. In Leidensi primo est *copiis*, quod sensum non habet; in Leid. sec. *coriis*; sed paucis illo tempore pelles et coria subpetebant: in edd. ant. est *arundinum copiis*, quæ lectio utcumque ferri posset, nisi in codd. omnibus, præter unum, *arundinibus* scriberetur. Est ergo verisimilis Lipsii (de mil. Rom. 5, 5) opinio, cui videtur legendum: *arundinibus storiisque* (cf. B. C. 2, 9): id quod loco Livii (30, 3) firmatur, ubi *Numidæ hibernacula arundine texunt, et storia tegunt*. Vulgata vero lectio, *scopis*, monente Oudendorpio, Scaligero ejusque codici debetur, quam defendere velle malæ foret sedulitatis. Silicet dixerit aliquis, scopam esse plantam, descriptam a Plinio (H. N. 23. extr.), a Bauhino autem (in Pinace p. 470) ruscorum generi adnumeratam, et Linneo ruscum aculeatum dictam; videsique homines

contextis, permanebant. Itaque, subito imbre grandineque consecuta, gravati pondere, tenebris aquaque omnes subruti disjectique, nocte intempesta, ignibus exstinctis rebusque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutisque capita contegebant. Eadem nocte quintæ legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt.

48. Rex interim Juba, de equestri prœlio Scipionis certior factus, evocatusque ab eodem litteris, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, ut secum ipse aliquid auctoritatis adderet exercitui Scipionis ad terrorem Cæsaris, cum tribus legionibus equitibusque frenatis octingentis, Numidis sine frenis, peditibusque levis armaturæ grandi numero, elephantisque triginta egressus e regno, ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum pervenit, castris Regiis seorsum positis, cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longe a Scipione consedit. (Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus terror; et, exspectatione copiarum Regi-

fasciculis illius rusci usos ad differciendas aut revinciendas arundines. Sed plura hic dispicienda essent de solo natali et magnitudine plantæ, antequam aliquid cum specie veri dici posset. Adquiescamus ergo Lipsii conjectura et exemplo, quod e Livio protuli. *M.* Salmas. ad Spartianum Hadr. 10. emendabat *topiis*, sed hæc ex elegantiori hortorum cultu huc transferre nihil adtinet. Sub *scopis* Hammerus noster, vir eruditus, naturalis historiæ Professor, frondes, surculos, sarmenta, virgulta, ramalia intelligi autumat.

Permanebant. pernoctabant.

Itaque, subito — nocte —. Milites non dici possunt *subruti*. Sunt et variæ lectiones, veluti *gravata — omnia subruta disjectaque*, ut ad tentoria referatur: bene: unus habet *tenebrarum:* unus *aquamque:* pro *omnes* in tribus est *vel*. Ergo facile quidem adparet, tentoria gravata et subruta et disjecta esse pondere et aqua, militesque misere circumerrasse: sed ipsa verba scriptoris, ipsa series periodi et syntaxis non constat. Potuisset ita scribere, ut Oud. suspicatur: *Itaque — gravatis pondere tentoriis, aquarumque vi subrutis disjectisque, omnes nocte —:* an ita scripserit, dubium est. *M.*

Subito imbre. Ed. vet. *nimbo*. Celsus *nimbus lapideo imbre diffusus est.*

Pilorum cacumina arserunt. Frequens hujus miraculi mentio apud veteres. V. Liv. 22, 25. 33, 26. Seneca Nat. Q. 1, 1. Rationem physicam nunc vulgus novit.

Contra Sitium. Cf. c. 25. *M.*

Ut secum — Cæsaris. Sic edidit Oud. quæ etsi est lectio neque certa, (nam *ipse* abest a codice bono; in alio, et ipso bono, *ad terrorem* legitur; in tribus non optimis *ac terrore*) neque perspicua; tamen vir ille doctus multo pressius secutus est codicum vestigia, quam ceteri editores, qui varie interpolando hanc lectionem procuderant: *ut sic, quum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis a terrore Cæsaris liberaretur, cum tribus —.* Fortasse legi poterit: *ut secum aliquid auctoritatis accederet exercitui Scipionis ad terrorem Cæsaris. M.* Saltem *ad terrorem* restituendum est ex cod. Leid. 1. quod et Oudendorpio visum, etsi servarit. *ac terrorem*, ubi credo legendum fore *Cæsari*, non *Cæsaris*. Istud *liberaretur* intrusit Beroaldus ad sensum complendum.

Levis armaturæ. Hoc Oud. e cod. Norvic. Cf. c. 14. 59. 69. Vulgo *ejus*. nullo sensu.

Cæsaris. In codd. quibusdam et edd. vet. male *Scipionis*.

Et, exspectatione — commovebatur. Hujus quoque loci scriptura perturbata est. Legerim ductu codicum:

arum, exercitus ejus magis suspensiore animo ante adventum Jubæ commovebatur: postquam vero castra castris contulit, despectis ejus copiis, omnem terrorem deponit. Ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem præsens dimiserat.) Quo facto cuivis facile fuit intellectu, Scipioni additum animum fiduciamque Regis adventu: nam postero die universas suas Regisque copias, cum elephantis sexaginta productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit: ac, paullo longius progressus ab suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra.

49. Cæsar postquam animadvertit, Scipioni auxilia fere, quæ exspectasset, omnia convenisse, neque moram pugnandi ullam fore, per jugum summum cum copiis progredi cœpit et brachia protinus ducere et castella munire, propiusque Scipionem capiendo loca excelsa occupare, contendit. Adversarii, magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupaverunt atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. Ejusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat et, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat.

50. Erat convallis, satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subrutis, quæ erant transgredienda Cæsari ante, quam ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur; ultraque eam convallem olivetum vetus, crebris arboribus condensum. Hic quum Labienus animadvertisset, Cæsarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse esse convallem olivetumque transgredi, eorum locorum peritus in insidiis cum parte equitatus levique armatura consedit: et præterea post montem collesque equites in occulto conlocaverat, ut, quum ipse ex inproviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet et, re duplici

Erat — terror et exspectatio cop. Regiarum; exercitusque ejus suspensione animi ante adv. I. commovebatur. M. Sic et Jurinius.

Cuivis fac. f. int. Oud. e codd. addidit *cujus*. Alii *intellectum*.

Capiendo. Fortasse delendum hoc verbum. *Oud.* Davis. conjectabat *gradiendo*. Jurinius *accedendo*.

Sibi progred. Leg. *ibi progrediendi*. Nam hostes non sibi, sed Cæsari facultatem progrediendi eripuerunt: atqui hoc sensu dicendum fuisset *ei*, si scriptor pronomen voluisset addere. Sed non addidit, cui facultas procedendi sit erepta, quia lector ipse potest intelligere. *M.* Putarim scriptum fuisse *illi*, unde librarii oscitantia factum *ibi* et tandem repetita ultima littera vocis præced. *sibi*. Aliis placet, pronomen relativum pro demonstrativo poni. Qua de re v. Sanctius et Perizon. in Min. 2, 12. contra quos pugnat Clarke ad G. 1, 20 et ad h. l.

Gratia. Hoc tolli vult Clarkius. *Idem collis* nunc est, idem ille, quem Cæsar occuparat, ut Clarkius vidit. *M.*

Erant transgredienda. Alii *transeunda*. scil. loca. Male Scaliger *erant transgrediendæ*.

perturbatus Cæsar ejusque exercitus, neque retro regrediundi, neque ultra procedendi oblata facultate, circumventus consideretur. Cæsar, equitatu ante præmisso, inscitus insidiarum quum ad eum locum venisset, abusi sive obliti præceptorum Labieni, sive veriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari ac singuli de rupe prodire et summa petere collis: quos Cæsaris equites consecuti partim interfecerunt, partim vivorum sunt potiti: deinde protinus collem petere contenderunt atque eum, decusso Labieni præsidio, celeriter occupaverunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem.

51. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit atque in eo colle, quo erat potitus, castra munivit. Deinde ab suis maximis castris per medium campum, e regione oppidi Uzitæ, quod inter sua castra et Scipionis in planitie positum erat tenebaturque a Scipione, duo brachia instituit duci et ita erigere, ut ad angulum dextrum sinistrumque ejus oppidi convenirent. Id hac ratione opus instruebat, ut, quum propius oppidum copias admovisset, obpugnareque cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne, ab equitatus multitudine circumventus, ab obpugnatione deterreretur; præterea, quo facilius conloquia fieri possent et, si qui perfugere vellent, id quod antea sæpe acciderat magno cum eorum periculo, tum facile et sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, quum propius hostem accessisset, haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas caussas, quod is locus depressus erat, puteique ibi complures fieri poterant: aquatione enim longa et angusta utebantur. Dum hæc opera, quæ ante dixi, fiebant a legionibus, interim pars acie ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari levisque armaturæ prœliis minutis comminus dimicabant.

52. Cæsar ab eo opere quum jam sub vesperum copias in castra reduceret, magno incursu, cum omni equitatu levique

Abusi. Verbum corruptum. Glandorpius ejici vult. *M.* Davis. putat leg. *isti* vel *hostes*. Goduinus *Labieniani*. Sed tum pro *Labieni,* quod sequitur, dicturus fuisset Hirtius *Ducis sui*. Jurinius legi vult *Numidæ*.

Erigere. Immo, *dirigere,* ut Lipsius vidit. Est autem *dirigere* h. l. nihil nisi certa linea et ad locum certum ducere, ut c. 56. *brachia promovere usque ad locum*. *M.* Oud. inverso ordine leg. putat *erigere et ita duci*. Davis. *ducere*. sic et Jurin. Sed nota nostro et sueta ista variatio.

Instruebat. Sic et G. 8, 41. *vineas et aggeres instruere*.

Conloquia fieri possent. Cf. cap. 56. De *aqu. angusta* vid. Ind.

Utebantur. Sic codd. Vulgo *utebatur*.

Pars acie, pro *aciei,* forma antiqua. *M.* Cf. G. 2, 23. Res ipsa intelligitur e c. 58.

Armaturæ. Jurin. *armatura*. Cf. not. ad c. 69.

armatura, Juba, Scipio, Labienus, in legionarios inpetum fecerunt. Equites Cæsariani, vi universæ subitæque hostium multitudinis pulsi, parumper cesserunt: quæ res aliter adversariis cecidit. Namque Cæsar, ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit: equites autem, adventu legionum animo addito, conversis equis in Numidas, cupide insequentes dispersosque, inpetum fecerunt atque eos convulneratos usque in castra Regia repulerunt multosque ex iis interfecerunt. Quod ni in noctem prœlium esset conjectum, pulvisque vento flatus omnium prospectu obfecisset, Juba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris venissent, equitatusque cum levi armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus quarta et sexta Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quas quisque poterat regiones pervenire: itemque equites Curioniani, diffisi Scipioni ejusque copiis, complures se eodem conferebant.

53. Dum hæc circum Uzitam ab utrisque Ducibus administrantur, legiones duæ, nona et decima, ex Sicilia navibus onerariis profectæ, quum jam non longe a portu Ruspinæ abessent, conspicatæ naves Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant, veriti, ne in adversariorum, ut insidiandi gratia ibi commorantium, classem inciderent, inprudentes vela in altum dederunt ac, diu multumque jactati, tandem multis post diebus siti inopiaque confecti, ad Cæsarem perveniunt.

54. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinæ licentiæ militaris ac rapinarum certorum hominum, parvulam modo caussulam nactus Cæsar, quod C. Avienus, Tribunus militum decimæ legionis, navem commeatu familia sua atque

In legionarios. Non in legionarios, sed in equites inpetum fecerunt, ut ex sequentibus fit manifestum. Julius Celsus p. 228, *ut equitatum ejus invaderent.* Unde *in equites* vel *equitatum* rescribendum. *Davis.* Recepit hoc Clarkius. Contra Oud. non mutat, ratus latere *Julianos,* ut c. 40. legitur vel simile quid.

Vento flatus. Insuetum *flatus.* Jurin. malit *sublatus.*

Prospectu. Dat. antiquus, ut *magistratu* G. 1, 16. *usu* mox cap. 47. Codd. quidam *prospectibus.* Alius *prospectum abstulisset,* glossa.

Juba cum Labieno capti. Syllepsis, cujus exempla dat Sanctius in Minerv. 4, 10. ubi et Perizon.

Equites Curioniani. Cf. c. 40. *M.* Legebatur *Curiani.* Emendavit Lips. Elect. 2, 22.

Conspicatæ. Edd. vet. *conspicati,* per syllepsin.

Parvulam caussulam. sic c. 68. *navigiolum parvulum.* v. Ind.

Navem commeatu. Leg. *navem pro comm.* Sensus est, ab Avieno navem, loco commeatus, h. e. militum transportandorum (vid. Ind. in *commeatus,* repletam esse servis ejus ac jumentis. Sic mox disertis verbis: *pro militibus familiam jumentaque in naves imposuit.* Hanc emendationem puto esse certam, etsi nemo de ea monuit. *M.* Recte sentire Morum, puto. modo

jumentis occupavisset, neque militem unum ab Sicilia sustulisset, postero die de suggestu, convocatis omnium legionum Tribunis Centurionibusque, "Maxime vellem," inquit, "homines suæ petulantiæ nimiæque libertatis aliquando finem fecissent, meæque lenitatis, modestiæ, patientiæque rationem habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neque modum, neque terminum constituunt; quo ceteri dissimiliter se gerant, egomet ipse documentum more militari constituam. C. Aviene, quod in Italia milites Populi Romani contra Rempublicam instigasti, rapinasque per municipia fecisti; quodque mihi reique publicæ inutilis fuisti, et pro militibus tuam familiam jumentaque in naves inposuisti; tuaque opera militibus tempore necessario Respublica caret; ob eas res ignominiæ caussa ab exercitu meo te removeo, hodieque ex Africa abesse, et, quantum potest, proficisci jubeo. Itemque te, A. Fontei, quod Tribunus militum seditiosus malusque civis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Saliene, M. Tiro, C. Clusinas, quum, ordines in meo exercitu beneficio non virtute consecuti, ita vos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis, et magis in seditione concitandisque militibus adversus vestrum Imperatorem, quam pudoris modestiæque fueritis studiosiores; indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis, missosque facio, et, quantum potest, abesse ex Africa jubeo." Itaque transdidit eos Centurionibus: et singulis non amplius singulos additos servos in navi inponendos separatim curavit.

codd. addicerent. Bentlei. jam conjectarat.

Ab Sicilia sustulisset, inpositos navibus deduxisset. *M.*

Se gerant. Hoc *se* a bonis codd. abesse testatur Gronovius Observ. 4, 14. Sed alii boni servant.

C. Aviene. Vet. edd. præmittunt *Quapropter*.

Mil. P. R. contra Remp. Ex mente Gron. l. c. legi posset *milites contra R. P. R.* Sed et Vell. 2, 16 habet *exercitus P. R.*

Inutilis. Sic pro *noxio* Terent. And. 1, 5, 52. Ovid. Met. 13, 38. Nepos 2, 7. Cf. Scioppius Verisim. 1, 20.

Tuaque opera, per id, quod tu fecisti. Hunc sensum qui non viderant, mox *militibusque* ediderunt, quasi Respublica diceretur caruisse et opera studioque Avieni et militibus. *M.*

Q. potest. Alii *potes*. Oud. malit *pote*, ut ap. Varronem, Ciceronem, poetas.

Saliene. Cf. c. 28. *M.*

In meo exerc. benef. Forsan *in exercitu, meo beneficio*.

Adversus vestrum Imperatorem. Hic puto excidisse verbum *elaboraveritis*, aut simile quid. Est autem *concitandisque militibus* scriptura codd. omnium, etsi vulgata lectio erat *concitandi milites*. Porro *adversus vestrum* est e Ciacconii emendatione, ante quem *adversariorum nostrorum* s. *vestrorum* legebatur. *M.* Non opus subpleto verbo, ut fulciatur *in seditione* (concitanda); siquidem et Petronius c. 52. *studiosus in argento*. Bentl. velit *et seditionis concitandique militis*.

Quant. potest. Hic rursus alii *potestis*. Oud. malit *pote*.

Singulis non a. singulos. Alii *singulos n. a. singulis additis servis*.

In navi. Sic codd. vel *nave*. Mihi videtur lineola supra vocalem omissa.

55. Gætuli interim perfugæ, quos cum litteris mandatisque a Cæsare missos supra docuimus, ad suos cives perveniunt; quorum auctoritate facile adducti, Cæsarisque nomine persuasi, a Rege Juba desciscunt celeriterque cuncti arma capiunt contraque Regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Juba, distentus triplici bello, necessitateque coactus, de suis copiis, quas contra Cæsarem adduxerat, sex cohortes in fines Regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Gætulos.

56. Cæsar, brachiis perfectis, promotisque usque eo, quo telum ex oppido adjici non posset, castra munit: balistis scorpionibusque crebris ante frontem castrorum contraque oppidum conlocatis, defensores muri deterrere non intermittit: eoque quinque legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, inlustriores notissimique conspectum amicorum propinquarumque efflagitabant atque inter se conloquebantur. Quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. Namque Gætuli ex equitatu Regio nobiliores, equitumque præfecti, quorum patres cum Mario ante meruerant, ejusque beneficio agris finibusque donati, post Sullæ victoriam sub Hiempsalis Regis erant potestate dati, occasione capta, nocte, jam luminibus accensis, cum equis calonibusque suis circiter mile perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proxime Uzitæ locata.

57. Quod postquam Scipio, quique cum eo erant, cognoverunt, quum commoti ex tali incommodo essent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna conloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, " nihil adtinere, eum cum adver- " sariis conloqui." Quum nihilo minus ejus sermonem nuncius ad se referret, " sed restare, ut reliqua, quæ vellet, perageret;"

Docuimus. cap. 32. *M.*

Necessitateque. Sic codd. Vulgo enclitica deest.

Eo, quo. Sic Davis. e codd. Alii *eo ut* vel *eo quod*.

Adjici. Codd. et edd. vet. *abjici*, male. Cf. G. 4, 23.

Hiempsalis. Hic Hiempsal II. est Jubæ Regis pater. *Cellar.*

Potestate dati, occas. capta. Leid. 1. et ed. Flor. *accepta*. Oud. conjicit scriptum fuisse *data occasione, nocte*. Sic et Bentl. In lectione vulgata legendum foret *potestatem*.

Proxime Uzitæ locata. In omnibus codd. est, *proxime locum Uzitæ*. Fortasse Hirtius nihil scripserat, nisi *proxima*, et cetera interpolendo addita sunt, e quibus editores id, quod nunc in textu est, efformarunt. *M.*

Sermonem nuncius ad se. Nuncius Scipioni refert sermonem Aquinii ad se, ad ipsum illum nuncium. Si verbis aliter positis legeretur, *cum nih. m. ejus sermonem ad se nuncius referret*, omnia forent plana. Vidit sensum Clarkius. *M.*

Sed restare—perageret. Hæc sunt ipsa verba Aquinii. Dixit itaque: *sed restabo* — —quasi vellet dicere: Mandet, quid velit, Scipio; non curo, sed persistam et manebo hic, ut reliqua peragam in conloquio. *Oudendorp.* In edd. vulg. est: *referret, restaretque*. Sed Oudend. bonos codd. secutus est, *M. sed restare, ut*. Alii *diceretque ut*, vel *restaretque ut*. Hoc Cellarius recepit, hoc sensu: tanquam Scipionis mandatum nuncius Aquinio adtulerit, *ut restaret et reliqua per-*

viator præterea ab Juba ad eum est missus, qui diceret, audiente Saserna: "Vetat te Rex conloqui." Quo nuncio perterritus discessit et dicto audiens fuit Regi. Usu venisse hoc civi Romano, et ei, qui a Populo Romano honores accepisset, incolumi patria fortunisque omnibus, Jubæ barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuncio, aut, cæsis ejusdem partis civibus, incolumem reverti malle! Atque etiam superbius Jubæ factum non in M. Aquinium, hominem novum parvumque Senatorem, sed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate, honoribus præstantem. Nam, quum Scipio sagulo purpureo ante Regis adventum uti solitus esset, dicitur Juba cum eo egisse, "non oportere illum eodem "uti vestitu, atque ipse uteretur." Itaque factum est, ut Scipio ad album sese vestitum transferret et Jubæ, homini superbissimo inertissimoque, obtemperaret.

58. Postero die universas omnium copias de castris omnibus educunt et, supercilium quoddam excelsum nacti, non longe a Cæsaris castris aciem constituunt atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias celeriterque iis instructis ante suas munitiones, quæ erant in campo, constitit; sine dubio existimans, ultro adversarios, quum tam magnis copiis auxiliisque Regis essent præditi promtiusque prosiluissent, ante se concursuros

ageret. Davis. conjectabat, prius scriptum fuisse *ad Sc.* i. e. *ad Scipionem.* E vulgato Bentl. expiscatur lectionem hanc: *Q. n. m. etiam, nuncio ad Scipionem revertente, restaret, ut —.*

Civi Romano. Post hæc verba edd. vulg. addunt *miror*, contra codd. optimos. Monuerunt Davisius et Oud. infinitivum etiam h. l. absolute positum esse, ut in sermone admirantis et indignantis. Poterit ergo intelligi, *estne credibile, hoc usu venisse? M.* Simile exemplum ap. Justinum 2, 14. Lucan. 5, 695. item supra G. 2, 27.

Honores accepisset. Mox dicitur Senator. *M.*

Ejusdem partis, in qua fuit ille ipse civis Romanus. *incolumem reverti*, a Cæsare servatum potius in patriam redire, quam Jubæ benevolentiam captare. Sed Oud. monet, hæc verba *cæsis — malle* tantummodo in Leidensi primo exstare; in aliis quibusdam et edd. primis esse *Cæsaris* pro *cæsis*, quod in se sensu caret; sed si addatur, in aliis rursus duobus hoc verbum *Cæsaris* legi, illa vero omnia, *ej. part. civ. inc. rev. m.*, penitus abesse, facile oritur suspicio interpolationis; estque nobis sensus horum verborum, *aut cæsis — malle*, incertus. *M.*

Atque etiam — factum. scil. exstat, narratur. *M.*

Parvum Senatorem. Davisius nove dictum putat et librario tribuit, vultque *pedarium Sen.* legi, de quo Gell. N. A. 3, 18. Contra Oud. in Addendis bene defendit eo, quia Horatius in Epod. 4, 15. dixit, *in primis magnus Eques. M.*

Sagulo purpureo, paludamento. Cf. B. G. 7, 88. — Plutarchus in Caton. c. 57. etiam notat superbiam Jubæ, qui aliquando in conloquio cum Scipione et Catone suam sellam mediam poni voluerit; a Catone tamen ita sit correctus, ut, transpositis sellis, Scipio medius sederet. Conqueritur idem Plutarchus de adulatione, qua Scipio captarit Jubæ favorem. *M.*

Factum est. Addunt alii *illico.*

Supercilium, locus editus, collis. Cf. Virg. Georg. 1, 108. et Gesneri thesaurum. Etiam Græce sic dicitur ὀφρῦς, de quo multis egit Wetstenius ad Evang. Lucæ 4, 29. *M.*

propiusque se accessuros. Equo circumvectus legionesque cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur; ipse enim a suis munitionibus longius non sine ratione non procedebat, quod in oppido Uzitæ, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatæ; eidem autem oppido ad dextrum latus ejus cornu erat oppositum; verebaturque, ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoque eum causa tardavit, quod erat locus quidam perinpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurrendum fore existimabat.

59. Non arbitror esse prætermittendum, quemadmodum exercitus utriusque fuerint in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit. Conlocabat in frontem suas et Jubæ legiones: postea autem Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos, et in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media ab legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elephantos dextro sinistroque cornu conlocaverat, æqualibus inter eos intervallis interjectis: post autem elephantos armaturas leves Numidasque substituerat auxiliares. Equitatum frenatum universum in suo dextro cornu disposuerat; sinistrum enim cornu oppido Uzita claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi. Præterea Numidas levisque armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem suæ aciei opposuerat, fere interjecto non minus mile passuum spatio; et ad collis radices magis adpulerat longiusque ab adversariorum suisque copiis promoverat: id hoc consilio, ut, quum acies duæ inter se concurrissent initio certaminis, paullo longius ejus equitatus circumvectus ex improviso clauderet multitudine sua exercitum Cæsaris atque perturbatum jaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis eo die prœliandi.

60. Cæsaris autem acies hoc modo fuit conlocata, ut ab

Eidem autem oppido etc. Jurin. hæc ita refingit: *eid. a. oppido ad latus, dextrum ejus cornu.*

Eum adorti. Jurin. conjicit *aperto.*

Quemadmodum — instructi. Hunc quoque locum tractavit Guischardus (Mém. mil. Vol. 2. p. 246. vel. T. 2. p. 340), suamque explicationem ab adversarii dubitationibus ita defendit (Mém. crit. et histor. p. 529. vel T. 4. p. 226), ut cap. 60. totum verteret et propemodum verbum de verbo interpretaretur, et in altero libro tabula æri incisa inlustraret. Inde ergo rei cognoscendæ studiosi adjumentum sibi petent. *M.* Pro *fuerint*, quod codd. dant, alii *fuerunt.*

Ab legionariis. Delendum est *ab.* Acies media Scipionis videbatur legionariis Cæsaris esse simplex. *M.* Davis. interpolata putat hæc verba *ab leg. mil.* Clarke pro *ab* vult *ex.* Jurin. explicat *post legionarios milites.* Guischardi explicationem, Vol. 2. p. 246. sequitur Morus.

Præterea Numidas. Alii *Propterea* vel *Postea.*

sinistro ejus cornu ordiar et ad dextrum perveniam. Habuit in sinistro cornu legionem VIIII, VIII; in dextro cornu XXX, XXVIII; XIII, XIIII, XXVIIII, XXVI in media acie; ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem fere, in earum legionum parte cohortium conlocaverat; præterea ex tironum legionibus paucas adjecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, et usque ad aciei suæ mediam legionem porrexerat, et ita conlocaverat, uti sinistrum suum cornu triplex esset. Id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adjuvabatur; sinistrum autem, equitatus hostium multitudini uti resistere posset, laborabat, eodemque suum omnem equitatum contulerat: et, quod ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem quintam præmiserat levemque armaturam inter equites interposuerat.

Ordiar — legionem. Hæc ita sunt mutilata in codicibus, ut necessario conjectura subveniendum fuerit lectioni. Eam ex parte protulit ingenium Rhellicani, quæ est sensim recepta in editiones. Res ipsa declarat, nihil aliud scribi ab Hirtio potuisse. Est autem in Leid. pr. *ordinaret perveniam. Habuit legionem IX, VIII in sinistro cornu, XX, XXXVIII,* ceteris omissis. In aliis est, *ordinaret ad dextrum legionem IX et VIII. in sinistro cornu XXX, XXXVIII.* Nec in reliquis numeris consentiunt codd. et edd. ant. Tum verba, *ipsum autem — conlocaverat,* quis non videt sensu destituta esse? Itaque Guischardus (Mém. milit. Vol. 2. p. 249. vel T. 2. p. 344. et Mém. crit. et hist. p. 530. vel T. 4. p. 237) dicit, ex hac diversitate lectionum locum sibi videri sic constituendum: *Habuit in sinistro cornu legionem IX. VIII. In dextro cornu XXX, XXVIII. In media acie XIII, XIIII, XXVIIII, XXVI. In media autem acie ipsum dextrum cornu; secundam aciem fere — conlocaverat.* Itaque verba, *in media acie,* a librariis altero loco omissa putat. Jam hanc lectionem, ab se constitutam, ita vertit: *La neuvième et la huitième étoient à l'aîle gauche. La trentième et la vingt-huitième à la droite. La treizieme, la quatorzième, la vingt-neuvième, la vingt-sixième dans le corps de bataille. Mais l'aîle droite étoit encore comprise dans son corps de bataille, et il se servoit de sa seconde ligne pour en former la droite à la place des cohortes qui avoient été attribuées au corps de bataille.* Quodsi verbulum de lectione addere licet, in extremis verbis, *in ear. leg. par. coh. conlocaverat,* nondum esse lectionem genuinam puto. *M.* Rösch in Comment. über die Comment. des Cäsar. p. 108 consentit cum Guischardo *in media acie* bis legendum esse, verum negat octavam legionem adfuisse in acie, quippe quæ cap. 62. demum advenisse fertur cum septima. Itaque sic legi vult: *in sin. cornu leg. VIIII et X* (cf. c. 53); *in d. c. XXX et XXIX: in m. acie XIII, XIV, XXVIII et XXVI. In m. autem acie* etc. Sed ipsum consulat lector. Alia proponit Jurinius.

Et usque ad — porrexerat. Locum Guischardus (p. 530 vel Tom. 4. p. 248) sic vertit: *Aïant transporté sa troisième ligne à son aîle gauche, il prolongea cette aîle jusqu'à la legion qui partageoit la gauche de son corps de bataille. M.* Lips. malebat: *ad aciei suæ mediæ legiones.*

Adjuvabatur. Cellar. ex Ursini codice *adjuvaretur.* De turbato h. l. v. Oud.

Præsidio — præmiserat, il plaça devant la cavalerie sa cinquième légion pour la protéger. Nec incommode confert Guischardus hanc Festi descriptionem: *Præsidium est, quod pro utilitate et salute alicujus auxilii gratia præponitur; subsidium, quod postpositum est ad subveniendum laborantibus. M.*

Sagittarios varie passimque, locis certis maximeque in cornibus, conlocaverat.

61. Sic utrorumque exercitus instructi, non plus passuum trecentorum interjecto spatio, quod forsitan ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur, a mane usque ad horam decimam diei perstiterunt. Jamque Cæsar dum exercitum reducere intra munitiones suas cœpisset, subito universus equitatus ulterior Numidarum Gætulorumque sine frenis ad dextram partem se movere propiusque Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit; frenatus autem Labieni eques in loco permanere legionesque distinere: quum subito pars equitatus Cæsaris cum levi armatura, contra Gætulos injussu ac temere longius progressi paludemque transgressi, multitudinem hostium pauci sustinere non potuerunt; levique armatura deserti ac pulsi convulneratique, uno equite amisso, multis equis sauciis, levis armaturæ XXVII occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prœlio facto, Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit: namque postero die Cæsar cum parte equitatus sui Leptim, frumenti gratia, misit. In itinere prædatores equites Numidas Gætulosque ex inproviso adorti circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere atque opus facere vallumque et fossam per medium campum ducere, adversariorumque excursionibus iter obficere non intermittit. Scipio item munitione contra facere et, ne jugo a Cæsare excluderetur, adproperare. Ita Duces utrique et in operibus occupati erant et nihilo minus equestribus prœliis inter se quotidie dimicabant.

62. Interim Varus classem, quam antea Uticæ hiemis gratia subduxerat, cognito legionis VII et VIII ex Sicilia

Forsitan. Sic codd. Vulgo *forte*.

Horam decimam. Est circiter tertia aut quarta pomeridiana. Mox pro *dum* legendum est *quum*. *M*.

Equitatus ulterior, quem, ut est c. 59, Scipio longius a ceteris copiis promoverat. *M*.

Pars equitatus—progressi. Synthesis. Plane sic Sallust. Jug. 60.

Proprium gaudium. vid. ad c. 32. *M*. Præmissum *Quod* perperam damnat Scaliger; valet idem quod *sed*, judice Davisio. Verum nec hoc necesse. Relativum est et bene positum.

Cum parte equit. Leg. *quum partem* (sic quidam codd.) *equitatus — misisset* (sic unus cod.) *in itinere*—. *M*. Idem placet Davisio. Vulgatum retinet Clarke, subaudito *milites*. Oudend. subintelligit *frumentatores*. Verba *frumenti gratia* a codd. variis exulant.

Iter obficere. Vel *iter* deleo, vel *ita* lego. *Davisius*. Idem sentit Oud. item Bentl. *Itineri hostium obficere*. Sall. habet c. 52. Transitive dici posse censet Cellarius, quia passive apud Lucret. 2, 155. *officiuntur corpuscula*. et 4, 767. *Corporis offensi sensus*.

adventu, celeriter deducit illamque Gætulis remigibus epibatisque complet; insidiandique gratia ab Utica progressus, Adrumetum cum LV navibus pervenit. Cujus adventus inscius Cæsar, L. Cispium cum classe XXVII navium ad Thapsum versus in stationem, præsidii gratia commeatus sui, mittit: itemque Q. Aquilam cum XIII navibus longis Adrumetum eadem de caussa præmittit. Cispius, quo erat missus, celeriter pervenit: Aquila, tempestate jactatus, promontorium superare non potuit, atque angulum quemdem tutum a tempestate nactus, cum classe se longius a prospectu removit. Reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus passimque in littore vagantibus, partim in oppido victus sui mercandi gratia progressis, vacua a defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfuga cognitis, occasionem nactus, vigilia secunda Adrumeto ex Cothone egressus, cum primo

Ab Utica. Adjecit Oudend. e codd.

Ab Thapsum. Ita codd. vet.

Promontorium, edd. vet. præmittunt *propius*.

Nactus, cum classe navium longarum. Sic paulo ante. *M.*

Reliqua classis navium onerariarum. Sic diserte paulo post. Aliis aliter videtur, quia verba *cum classe* in edd. quibusdam paulo ante ponuntur ante verbum *promontorium*, et ante verbum *se* absunt, unde post alios Oud. sic legit: *Aquila, temp. jactatus, cum classe promontorium sup. n. potuit. Atque ang.—nactus, se* (navem suam) *long. a. p. rem. Reliqua.*—*M.* Ruben. Elect. 2, 4. non adtendit ad classis navium longarum et onerariarum discrimen; inde factum, ut contradictionem in hoc loco deprehendere sibi videretur.

In oppido. alii *in oppidum.*

Ex perfuga. alii *ex perfugis.*

Ex Cothone. Verbum hoc etiam cap. 63 occurrit. Si Servium (ad Virg. Æn. 1, 425) et Festum (in *Cothones*, seu, ut quædam edd. vitiose exhibent, *Cutones*) audiamus, juxta hunc portus in mari interiores, arte et manu facti, adpellantur Cothones; et juxta Servium Cothones sunt portus non naturales, sed arte et manu facti cujusmodi fossitios portus Salmasius (ad Solin. pag. 794) a Latinis fossas, a Græcis χαράκας dictos esse monuit. Sin ulterius quæramus, non abhorret a vero conjectura Cellarii, (ad quam ipsam fere Salmasius inclinat) existimantis, Adrumetinos suum hoc navale Cothonem dixisse, ad similitudinem Cothonis Carthaginiensis. Scilicet e Strabone (17. p. 858 sq.) scimus, vicinum fuisse Carthagini τὸν Κώθωνα, quam dicit esse insulam rotundam, canali cinctam, et utrimque navalia habentem. Quem quidem locum Appianus (Punic. p. 57. ed. Steph.) sic describit: intra unum portuum Carthaginiensium fuisse insulam, atque cum portum tum insulam habuisse crepidines, in quibus fuerint navalia. Satis ex his intelligi potest, qui fuerit Cothon Carthaginiensis, sive totum illud opus omnino; sive navale, quod ibi fuit; sive canalis dictus sit Cothon: potuit enim usûs verbi variari: nec mirum est, alios etiam, ob Carthaginiensis operis similitudinem, suum navale Cothonem nominasse. His certiora de nomine non habeo; et sufficit, rem omnino intellexisse. Interpretes nostri loci locis Servii, Festi et Strabonis jam usi erant. Illud non bene fieri putem, si quis Græcum verbum κώθων comparet, et similitudinem figuræ poculi suspicetur nominis caussam esse: quidni enim Carthaginensis Cothon Punicum, aut omnino orientis verbum fuerit? id quod interpretibus Stephani Byz. in Καρχηδὼν jam in mentem venerat.—De situ loci Shawianum iter conferendum est T. 1. P. 237. *M.* Ed. Angl. p. 19. Ibi nomen ducitur e Phœnicio *katham*, incidere. Cf. et Bochartus Geogr. S. P. 2. 1, 24.

Cum pr. mane. Sic boni co

dd.

mane Leptim universa classe vectus, naves onerarias, quæ longius a portu in salo stabant, incendit et penteres duas vacuas ac defensoribus, nullo repugnante, cepit.

63. Cæsar interim celeriter per nuncios in castris, quum opera circuiret, certior factus, quæ aberant a portu millia passuum sex, equo admisso, omissis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim: ibique hortatus, omnes ut se naves consequerentur, primum ipse navigiolum parvulum conscendit; in cursu Aquilam, multitudine navigiorum perterritum atque trepidantem, nactus, hostium classem sequi cœpit. Interim Varus, celeritate Cæsaris audaciaque motus, cum universa classe, conversis navibus, Adrumetum versus fugere contendit. Quem Cæsar in milibus passuum quatuor consecutus, recuperata quinqueremi cum omnibus suis epibatis atque etiam hostium custodibus CXXX, in ea nave captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarumque cepit; reliquæ naves hostium promontorium superarunt atque Adrumetum in Cothonem se universæ contulerunt. Cæsar eodem vento promontorium superare non potuit atque, in salo in ancoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit ibique, navibus onerariis, quæ erant extra Cothonem, incensis, omnibusque reliquis aliis aut subductis, aut in Cothonem compulsis, paullisper commoratus, si forte vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra.

64. In ea nave captus est P. Vestrius, Eques Romanus, et P. Ligarius, Afranianus, quem Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat et postea se ad Pompeium contulerat; inde ex prœlio effugerat in Africamque ad Varum venerat: quem ob perjurium perfidiamque Cæsar jussit necari; P. Vestrio autem, quod ejus frater Romæ pecuniam imperatam numeraverat et quod ipse suam caussam Cæsari probaverat, se, a Nasidii classe captum, quum ad necem duceretur, beneficio Vari esse servatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi, ignovit.

Penteres. Alii *pentiremes*, *penteremes*.

Hortatus. Alii *moratus*; sed, ut monuit Oudend. huic celeritati Cæsaris mora non convenit. *M*. Vulgo *moratus* in codd. et edd. vet. Sed Norvic. cod. *hortatur*, unde Clarke bene *hortatus*. Jurin. malit *neque moratus*. non ita male. tum Bentl. post *consequerentur* addi jubet, *imperat*; *ipse*. non opus.

Contendit. Alii *cœpit*.

Reliquis aliis. Deleverim *aliis*. *M*.

Afranianus, qui sub Afranio, Pompeii Legato, in Hispania militaverat. *Cellarius*.

Dimiserat. Conf. B. C. 1, 86, 87. *M*.

et postea. subdi *qui*.

A Nas. classe. Sic Oud. e codd. Ursini. Vulgo præpositio deest.

Nasidii. Cf. B. C. 2, 3. *M*.

65. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris et in omnibus fere villis sub terra specus condendi frumenti gratia clam habeant atque id propter bella maxime hostiumque subitum adventum præparent. Qua de re Cæsar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones duas cum equitatu mittit ab castris suis milia passuum decem atque inde magno numero frumenti onustos recipit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus, progressus a suis castris milia passuum septem per jugum et collem, per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit; atque ipse quotidie, existimans, Cæsarem eadem sæpe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu levique armatura insidiaturus locis idoneis consedit.

66. Cæsar interim de insidiis Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, sæpe idem faciendo, in negligentiam adducerentur, subito mane imperat, porta decumana legiones se octo veteranas cum parte equitatus sequi; atque, equitibus præmissis, neque opinantes insidiatores subito, in convallibus latentes, levi armatura concidit circiter quingentos; reliquos in fugam turpissimam conjecit. Interim Labienus cum universo equitatu fugientibus suis subpetias occurrit. Cujus vim multitudinis quum equites pauci Cæsariani jam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto perterrito Labieno ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Juba Numidas eos, qui, loco amisso, fuga se receperant in castra, in cruce omnes subfixit.

67. Cæsar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conducit; atque præsidio Lepti, Ruspinæ, Achillæ relicto, Cispio Aquilæque classe transdita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse castris incensis, quarta noctis vigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte conlocatis, ex eo loco proficiscitur et pervenit ad oppidum Agar; quod a Gætulis sæpe antea obpugnatum summaque vi per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno invento hordei,

Recipit. Alii *recepit*, sueta variatione temporis.

Atque ipse. Heic male interponunt *ibi* contra codd. bonos et edd. vet.

Consedit. Alii *considet*. melius *considit*. ut 7, 58. 79. *Oud*.

Octo veteranas. Cæsar modo septem veteranas secum habebat, legendum ergo putat Jurinius VII vel III vel IV.

Cispio Aquilæque. Cf. c. 62. *M*.

olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, redit in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum universis copiis per jugum Cæsarem subsequi cœpit atque ab ejus castris milia passuum sex longe, trinis castris dispartitis copiis, consedit.

68. Oppidum erat Zeta, quod aberat ab Scipione milia passuum decem, ad ejus regionem et partem castrorum conlocatum, a Cæsare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longe milia passuum XVIII. Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia misit. Quod postquam Cæsar ex perfuga cognovit, castris ex campo in collem ac tutiora loca conlocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse quarta vigilia egressus, præter hostium castra proficiscitur cum copiis et oppidum potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari et, quum eo contendere conaretur, animadvertit, copias hostium iis legionibus occurrere subpetias. Quæ res ejus inpetum retardavit. Itaque, capto C. Mutio Regino, Equite Romano, Scipionibus familiarissimo, qui ei oppido præerat, et P. Atrio, Equite Romano de conventu Uticensi, et camelis duobus et viginti Regis adductis, præsidio ibi cum Oppio Legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra.

69. Quum jam non longe a castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi, Labienus Afraniusque, cum omni equitatu levique armatura ex insidiis adorti, agmini ejus extremo se obferunt, atque ex collibus primis exsistunt. Quod postquam Cæsar animadvertit, equitibus suis hostium vi obpositis, sarcinas legionarios in acervum jubet compor-

Pauco tritici. Insolens hoc. Cod. Dorv. habet *parum*, Leid. 1. *parvo*.

Milia passuum sex. Jurinius vult *octo* ob ea, quæ sequenti capite traduntur; verum non ita præcise ista definienda sunt.

Ad ejus regionem — conlocatum. Hæc mihi non sunt satis perspicua; puto tamen commode versa esse in itinere Shawiano T. 1. p. 265. (ed. Angl. p. 116.) *Zeta étoit située près du territoire de Scipion, et près de laquelle il y avoit un corps de son armée. M.* Nomen a *zeith*, oliva, quasi olivetum, derivatur. Cf. Bochart. l. c. ad c. 62. et supra c. 50. In codd. *Zetta.*

Conlocatis. Rectius forsan *conlatis*, ut Al. 61. ubi codd. quoque habent *conlocata.*

Mutio Regino. Variatur hic mire. *Mincip. Minnio, Ninnio* etc. Rectius forsan *Mucius* scriberetur. *Regini* meminit Cic. ad Att. 10, 12. alias *Basilus* vel *Basillus* vocatur. vid. Orosius 6, 15.

Adductis. Jurinius malit *abductis*, bene.

Adorti. Davis. malebat *oborti*. Jurinius *coorti*. non opus.

Exsistunt. Alii *exeunt*. Sed vid. Ind.

Coll. primis. An *proximis*? *M.*

Sarcinas. Intellige non impedimenta legionum, quibus in hac expeditione non fuit opus, sed sarcinas frumenti et aliorum cibariorum, quibus erat potitus Zetæ. Sic Guischard Mém. milit. Vol. 2. p. 261.

tare atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam cœptum est fieri, primo inpetu legionum equitatus et levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa et dejecta est de colle. Quum jam Cæsar existimasset, hostes pulsos deterritosque finem lacessendi facturos, et iter cœptum pergere cœpisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt atque eadem ratione, qua ante dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidæ levisque armaturæ, mirabili velocitate præditi, qui inter equites pugnabant et una pariterque cum equitibus accurrere et refugere consueverant. Quum hoc sæpius facerent et Julianos proficiscentes insequerentur et refugerent, stantes propius non accederent et singulari genere pugnæ uterentur, eosque jaculis convulnerare satis esse existimarent; Cæsar intellexit, nihil aliud illos conari, nisi ut se cogerent, castra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset; ut exercitus ejus jejunus, qui a quarta vigilia usque ad horam decimam diei nihil gustasset, ac jumenta siti perirent.

70. Quum jam ad solis occasum esset, et non totos centum passus in horam [IV] esset progressus; equitatu suo propter equorum interitum extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. Ita vim hostium, placide leniterque procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextra sinistraque per colles præcurrere coronæque in modum cingere multitudine sua Cæsaris copias; pars agmen extremum insequi. Cæsaris autem non amplius tres aut quatuor milites veterani si se convertissent et pila viribus contorta in Numidas infestos conjecissent, amplius duum milium numero ad unum terga vertebant ac rursus ad aciem

Levisque armaturæ. Edd. vet. *levis.* Codd. quidam *armatura.* Alterutrum rectius. Cf. not. ad c. 51.

Et refugerent. Fortassis excidit aliquid, legendumque est, *conversos refugerent.* Cf. c. 70. Sic tria dicuntur, quæ dicenda erant: insequuntur proficiscentes, refugiunt conversos, non accedunt propius stantes. Edd. vulg. habent, *instantes,* ut *refugere instantes* cohæreat; e correctione. *M.*

Horam decimam. Ea est circiter quarta pomeridiana. *M.*

In horam [*IV*]. Hæc esset circiter decima antemeridiana. Quorsum ergo diceret, quousque *mane* Cæsar esset progressus, cum jam esset ad solis occasum? Verissima lectio est codd. Leidensis primi et Scaligerani, *in horam,* h. e. in horas singulas, et numeri nota delenda est. Alii habent *in horis IV,* quod et ipsum ferri potest: est enim, intra spatium quatuor horarum. *M.*

Extremo agmine remoto, ex agmine extremo removet, discedere jubet. — Etiam in hoc capite, omninoque hac narratione c. 68 — 71. Guischardus sibi visus est manum interpolatricem detexisse: negat enim, hæc ita, ut scripta sunt, ab homine militaris rei perito scribi, ac ne fieri quidem sic potuisse. vid. Mémoires milit. Vol. 2. p. 262. T. 2. p. 362. *M.*

passim, conversis equis, se conligebant atque in spatio consequebantur et jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæsar, modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castris incolumes, sauciis decem factis, reduxit. Labienus, circiter trecentis amissis, multis vulneratis ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie terroris gratia in conspectu Cæsaris conlocaverat, reducit in castra.

71. Cæsar contra ejusmodi hostium genera copias suas, non ut Imperator exercitum veteranum victoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones gladiatores condocefacere; quo pede se reciperent ab hoste, et quemadmodum obversi adversariis, et in quantulo spatio resisterent; modo procurrerent, modo recederent comminarenturque inpetum; ac prope, quo loco et quemadmodum tela mitterent, præcipit. Mirifice enim hostium levis armatura anxium exercitum nostrum atque sollicitum habebat; quia et equites deterrebat prœlium inire propter equorum interitum, quod eos jaculis interficiebant; et legionarium militem defatigabant propter velocitatem: gravis enim armaturæ miles simul atque ab his insectatus constiterat, in eosque inpetum fecerat, illi veloci cursu facile periculum vitabant.

72. Quibus ex rebus Cæsar vehementer commovebatur; quia, quodcumque prœlium quoties erat commissum, equitatu suo sine legionario milite hostium equitatui levique armaturæ eorum nullo modo par esse poterat. Sollicitabatur autem his rebus, quod nondum hostium legiones cognoverat, et quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu levique armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc caussa, quod elephantorum magnitudo multitudoque militum animos detinebat in terrore: cui uni rei tamen invenerat remedium. Namque elephantos ex Italia

In castris. Sic codd. Rectius foret *in castra*, ut edidere Vascos. et Steph.

Præcipit. Alii *præciperet*, *præciperent*, unde Davis. vult *præcipere*, ut respondeat τῷ *condocefacere*, sed solemnis Hirtio temporum variatio.

Interficiebant — defatigabant. Pluralis pendet a conlectivo. Scal. e cod. suo et Ursini dat *interficiebat — defatigabat.*

Insectatus. Sic *sector* passive accipitur. V. Vossius de anal. 3, 6.

uibus ex rebus — quoties — Quæcumque hic occurrunt variæ lectiones (vel abest *quia*, vel *commotus* legitur, vel *veh. comm. quia quodc.* omittitur) eæ sunt vel ab emendandi studio, vel, ut omissio plurium verborum, a festinatione librarii. *M.*

Autem. Davis. malit *item.*

Ex Italia. Sic scribendum esse. Ciacconius ad h. l. et Lipsius (Elect, 2, 22) docuerunt: nam constantem codd. et vett. edd. lectionem, *in Italiam*, redarguit non modo res ipsa, sed et locus Dionis Cassii (43, 4), ubi disertis verbis est, Cæsarem et mili-

transportari jusserat, quo et miles noster speciemque et virtutem bestiæ cognosceret et cui parti corporis ejus telum facile adigi posset; ornatusque ac loricatus quum esset elephantus, quæ pars ejus corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eo tela conjicerentur; præterea, ut jumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, consuetudine capta non reformidarent. Quibus ex rebus largiter erat consecutus; nam et milites bestias manibus pertractabant earumque tarditatem cognoscebant, equitesque in eos pila præpilata conjiciebant; atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat.

73. Ob has caussas, quas supra commemoravi, sollicitabatur Cæsar, tardiorque et consideratior erat factus et ex pristina bellandi consuetudine celeritateque excesserat. Nec mirum. Copias enim habebat in Gallia, bellare consuetas locis campestribus, et contra Gallos, homines apertos minimeque insidiosos, qui per virtutem, non per dolum, dimicare consuerunt: tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia cognoscere et, quid sequi, quid vitare conveniret. Itaque, quo hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed per caussam frumentandi huc atque illuc raptaret: ideo quod hostium copias ab se suoque vestigio non discessuras existimabat. Atque post diem tertium productas adcuratius suas copias sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco invitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere videt, reducit sub vesperum legiones in castra.

tes et elephantos *ex Italia* arcessiisse. Hoc omnes fere interpretes monuerunt. *M.* Operam ludit Goduinus, qui vitiosam lectionem propugnat.

Adigi posset. Sic bene codd. et edd. vet. Male Scal. *adjici.*

Sine tegmine. Videtur interpretamentum. *M.*

Captarum. Si elephanti capti erant a Cæsare, cur ex Italia transportat? Leg. e cod. Davisii, *capta:* sic jumenta dicuntur capta esse consuetudine, ne reformidarent bestias. *M.* Bene sic Morus et Bentl. Male *capta* referunt alii ad *consuetudine.*

Largiter erat consecutus. Vel intelligetur, vel addetur, *quod optaverat.* Monuit Cellarius. *M.* Scal. delenda putat hæc, *quibus ex rebus.* Davis. malit *quibus hæc rebus.* Clarke ellipticam locutionem elegantem pronuntiat.

Præpilata, non cuspide præfixa, sed obtuso acumine. et instar pilæ rotundo. Lipsii Poliorc. 4, 4. *Cellar.* Eo sensu *præpilata* dicit *missilia* Liv. 26, 51. et *hastas præpilatas* Plin. 8, 6. Idem 9, 30 (51) metaphorice *cornua locustarum præpilata* dicit et Quinct. 5, 12, 17. *declamationes præpilatas* exercitii gratia institutas.

Patientia bestiarum, dum coguntur equi perpeti indolem bestiarum, adducuntur in consuetudinem earum. *M.* In codd. variis et edd. vet. legitur *atque in cons. equos ipsarum bestiarum add.* sensu vel sic satis apto.

Non per dolum. Multos tamen Gallorum dolos ipse Cæsar in suis commentariis descripsit. *M.*

74. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitumum fuit Zetæ, cujus Cæsarem potitum esse demonstravimus, veniunt; petunt et obsecrant, "ut sibi præsidium mittat; se res com- "plures, quæ utiles bello sint, administraturos." Per idem tempus, Deorum voluntate studioque erga Cæsarem, transfuga suos cives facit certiores, "Jubam Regem celeriter "cum copiis suis, antequam Cæsaris præsidium eo perveniret, "ad oppidum adcucurrisse atque, adveniente multitudine cir- "cumdata, eo potitum; omnibusque ejus oppidi incolis ad "unum interfectis, dedisse oppidum diripiendum delendum- "que militibus."

75. Cæsar interim, lustrato exercitu a. d. XII Kal. Apriles, postero die productis universis copiis, progressus a suis castris milia pasuum quinque, a Scipionis circiter duum milium interjecto spatio, in acie constitit. Postquam satis diuque adversarios, a se ad dimicandum invitatos, supersedere pugnæ animadvertit, reducit copias. Postero die castra movet atque iter ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habuerat præsidium frumentumque comportaverat, ire contendit. Quod ubi Labienus animadvertit, cum equitatu levique armatura agmen ejus extremum carpere cœpit: atque ita lixarum mercatorumque, qui plostris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius audaciusque accedit ad legiones; quod existimabat, milites sub onere ac

Vacca. Urbs Africæ propriæ discernenda ab alia cognomine in Numidia, de qua Sallust. Jug. 29, 47.

Zetæ. Codd. et edd. vet. *Zettæ*. pro quo ante Scal. legebatur *Uzitæ*.

Demonstravimus. c. 68. *M*.

Deorum. Vulgo. *de eorum*, sine sensu: et *Deorum* codd. satis firmant. *M*. Confert Davis. hunc locum cum Al. c. 75. et mox cum c. 82. Non tamen video, quomodo hæc cum narrato Vaccensium tristi sato conveniant. Jurinius ideo legi optat: *de eorum vol. stud. que erga C. transfuga Scipionem facit cert.* tum post *adcucurrisse* addi jubet *cognitum est* vel quid simile. Lipsius El. 2, 22. locum interpolatum judicabat.

Suos cives, h. e. Vaccenses legatos, qui cum Cæsare erant. *Cellarius*.

A. d. XII. Kal. Apr. Est dies 21. Januarii juxta Usserii Annales ad a. m. 3958. Sed ex ratione Guischardi in Mém. milit. Vol. 2. p. 266. vel Tom. 2. p. 368. erit dies 17. Decembris. vid. ad cap. 1. *M*. Sed in Mém. crit. p. 390. XII. Febr. ponit.

Progressus. Sic Rhellicanus voluit legi, et editores e codd, quibusdam receperunt: nam alterum, *processus*, quod plerique codd. habent, in illius ætatis scriptore vix defendi potest, etsi Cellarius e Scribonio Largo defendit, qui *processam ætatem* dixerat. *M*. Sall. etiam Jug. 21. *eo processum (est)*.

Supersedere pugnæ. Leg. *pugna*, ut Latinitas flagitat. *Davisius*.

Iter — ire. Sic et c. 6. et mox hoc ipso capite.

Sarsuram. Codd. quidam *Sasurram*. Differt omnino a *Sasura* Ptolemæi 4, 3. Conf. Cellarius N. O. A. 4, 4. 1, 29.

Habuerat præsidium. Leg. e cod. Davis. *habebat*: nam eo ipso tempore præsidium ibi erat. c. 76. *Davisius*. Verum et alibi plusquam perfectum pro inperfecto positum reperitur, ut c. 76. 88. 89.

sub sarcinis defatigatos pugnare non posse. Quæ res Cæsarem non fefellerat: namque expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse jusserat. Itaque eos, in equitatum Labieni inmissos, turmis suorum subpetias mittit. Tum Labienus, conversis equis, signorum conspectu perterritus, turpissime contendit fugere, multis ejus occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiunt signa atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per jugum summum collis dextrorsus procul subsequi non desistit.

76. Postquam Cæsar ad oppidum Sarsuram venit, inspectantibus adversariis interfecto præsidio Scipionis, quum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio, evocato Scipionis, qui ibi præerat, atque a multitudine circumvento interfectoque, oppido potitur; atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdram pervenit, in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi præsidio cohorteque sua gladiatorum. Cæsar, oppidi natura perspecta, atque inopia ab obpugnatione ejus deterritus, protinus profectus circiter milia passuum quatuor ad aquam facit castra atque, inde quarto die egressus, redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio atque in antiqua castra copias reducit.

77. Thabenenses interim, qui sub ditione et potestate Jubæ esse consuessent, in extrema ejus Regni regione maritima locati, interfecto Regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt; rem a se gestam docent; petunt orantque, ut suis fortunis Populus Romanus, quod bene meriti essent, auxilium ferret. Cæsar, eorum consilio probato, Marcium Crispum Tribunum cum cohorte et sagittariis tormentisque compluribus præsidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo inpediti, aut, commeatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Afri-

Sub sarcinis. Sic et G. 3, 24.

Procul subsequi. Vulgo, *procul milites subsequi.* *M.* contra codd. et edd. vet.

P. Cornelio, evocato Scip. Jurinius *F. Cornelio Scipione evocato.*

Atque inopia. Lipsius (Elect. 2, 22) *aquæ inopia* legi vult. quod locus castrorum, de quo proxime dicitur, suadet. *Cellar.* Alii intelligunt inopiam rerum ad obpugnandum necessarium.

Facit. Alii *fecit.*

Rem a se gestam. Hæc est conjectura Lipsii Elect. 2, 22. Omnes codices, *rem male gestam:* inepte prorsus. *Davisius.* Codd. Reg. et Vossii firmant conjecturam Lipsii Emendatum jam dedere Vascos. Gryph. etc.

Pop. Rom. Legebatur male *præsto* vel de *Populo Rom.* Emendavit R. Steph. e codd.

Marcium. Sic edd. Vascos. et Steph. Sic et Cic. Phil. 11, 12. et Vell. 2, 69. Apud Appianum C. 3, 77. erat *Minucius.* Mendum sustulit eruditus editor nostras.

Commeatu dato, data venia ad suos vel alio abeundi a signis. *Cellar.*

cam, ad milia IV, equites CD, funditores sagittariique mile, uno commeatu Cæsari occurrerunt. Itaque cum his copiis et omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, octo milibus passuum ab suis castris, ab Scipionis vero quatuor milibus passuum longe constitit in campo.

78. Erat oppidum infra castra Scipionis, nomine Tegea, ubi præsidium equestre circiter CD numero habere consuerat. Eo equitatu dextra sinistraque directo ab oppidi lateribus, ipse, legionibus ex castris eductis atque in jugo inferiore instructis, non longius fere mile passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur et tempus diei in otio consumebatur; Cæsar equitum turmas suorum jubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere inpressionem; levemque armaturam, sagittarios funditoresque eodem submittit. Quod ubi cœptum est fieri et equis concitatis Juliani inpetum fecissent; Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundi et nihilo minus fortissime acerrimeque pugnare. Quod ubi Cæsar animadvertit, trecentos, quos ex legionibus habere expeditos consueverat, ex proxima legione, quæ ei prœlio in acie constiterat, jubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria submittere sauciisque ac defatigatis integros recentioribusque viribus equites subministrare. Postquam equites Juliani CD vim hostium, ad quatuor milia numero, sustinere non poterant et a levi armatura Numidarum vulnerabantur minutatimque cedebant; Cæsar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto sui sublati universi, in hostes inpressione facta, in fugam adversarios dederunt, multis occisis, compluribus vulneratis: insecuti per tria milia passuum, usque in colles hosti-

Mox *unus commeatus* est, multitudo una venientium, *ein Transport. M.*

Octo mil. p. — quatuor mil. p. Jurin. legi jubet *sex — duobus* et hoc præceperat c. 75. Sed certe non est operæ pretium ad hæc minuta descendere. In numero *IV* variant codd. Typographi vitio Oud. editio recentior habet *IX*.

Tegea. Non est eadem cum *Tege* Ptolem. v. Cellarius l. c.

CD numero. Egregie hoc sic constituit Davis. In quibusdam cod. legitur *MM.* sive *duo milia,* in aliis deest *numero.*

Circumfundi. Sic e codd. Oud. edidit. Est idem, quod circumfundere se circa turmas. Vulgo, *circumfundere. M.* Infinitivus loco gerundii non raro. V. G. 7, 20 et 71. Dein accusativus pro dativo, ut C. 3, 61. *præsidia circumduxit.* Ovid. Metam. 4, 360. *juvenem circumfunditur.*

Quos ex legionibus — consueverat. vid. c. 75. *M.*

Ex proxima leg. — constiterat. Leg. *ex legione, quæ proxima ei prœlio in ac. const.* Prœlium est illa velitatio equestris, quæ nunc sit. Ergo legionem, quæ in acie (instructa) stat proxima illi velitationi, jubet Cæsar succurrere equitatui. *M.* Pro *prœlio* alii *præsidio.*

Sublati, animo elati. *M.*

bus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam decimam commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit, omnibus incolumibus: in quo prœlio Pacidius, graviter pilo per cassidem caput ictus, compluresque Duces, ad fortissimus quisque, interfecti vulneratique sunt.

79. Postquam nulla conditione cogere adversarios poterat, ut in æquum locum descenderent legionumque periculum facerent; neque ipse propius hostem castra ponere propter aquæ penuriam se posse animadvertebat; adversarios non eorum virtute considere, sed aquarum inopia fretos despicere se intellexit: pridie Non. Apr. tertia vigilia egressus ab Agar XVI milia nocte progressus, ad Thapsum, ubi Virgilius cum grandi præsidio præerat, castra ponit, oppidumque eo die circumvenire cœpit locaque idonea obportunaque complura præsidiis occupare; hostes ne intrare ad se ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Cæsaris consiliis, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos et Virgilium amitteret, confestim Cæsarem per superiora loca consecutus, milia passuum octo a Thapso binis castris consedit.

80. Erat stagnum salinarum, inter quod et mare angustiæ quædam non amplius mile et quingentos passus intererant; quas Scipio intrare et Thapsitanis auxilium fere conabatur: quod futurum Cæsarem non fefellerat. Namque pridie in eo loco castello munito, ibique trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummunivit. Scipio interim, exclusus ab incepto itinere, supra stagnum, postero die et nocte confecto, cœlo albente, non longe a castris præsidioque, quod supra commemoravimus, MC passibus, ad mare versus consedit et castra munire

Caput ictus. Græcismus.

Animadvertebat. Sic codd. Petav. et Norvic. Vulgo *animadverteret.* Dein Jurinius legi vult *et adversarios.*

Non eorum virtute, non sua ipsorum virt. *Cellar.* Non hic *sua* legitur, quia ad Cæsarem referri posse videbatur.

Aq. inopia. Alii *copia,* scil. a parte Scipionis.

Pridie Non. Apr. Usserius in Annal. l. cit. ad cap. 75. hæc quarto Februarii diei adsignat. *M.* Guischard. XXVIto ejus mensis.

XVI milia. Addunt vulgo *passuum,* quod a Leid. 1. et Petav. abest.

Amitteret. Alii *desereret,* glossa, Jurin. *abjiceret.*

Consedit. Alii *contendit.*

Stagnum salinarum. Ambitum ejus definit itineris Shawiani descriptio Tom. 1. p. 244. *M.* Ed. Angl. p. 147.

Trino præsidio. Lectio incerta: quidam libri scripti et editi pro *trino* exhibent *magno;* Scaligeri codex habet *III;* et Leid. pr. *cohortibus tribus.* Ergo putat Oud. legi posse, *cohortium trium præsidio. M.*

Confecto. Vulgo, *confecta.* Mox pro *passibus* legetur *passus. M.*

Non longe. Negationem tollit Clarke. Davis. malit *longius,* retenta negatione.

cœpit. Quod postquam Cæsari nunciatum est, milite ab opere deducto, castris præsidio Asprenate Proconsule cum legionibus duabus relicto, ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit: classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naves jubet post hostium tergum quam maxime ad litus adpelli signumque suum observare; quo signo dato, subito clamore facto, ex inproviso hostibus aversis incuterent terrorem, ut perturbati ac perterriti respicere post terga cogerentur.

81. Quo postquam Cæsar pervenit et animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantosque dextro sinistroque cornu conlocatos et nihilo minus partem militum castra non ignaviter munire; ipse, acie triplici conlocata, legione decima secundaque dextro cornu, octava et nona sinistro, obpositis quinque legionibus in quarta acie, ante ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias conlocatis, sagittariis, funditoribus in utrisque cornibus dispositis, levique armatura inter equites interjecta, ipse pedibus circum milites concursans, virtutesque veteranorum prœliaque superiora commemorans blandeque adpellans, animos eorum. excitabat. Tirones autem, qui numquam in acie dimicassent, hortabatur, "ut veteranorum virtutem æmularentur eorumque famam, nomen, "locumque, victoria parta, cuperent possidere."

82. Itaque in circumeundo exercitum animadvertit, hostes circa vallum trepidare, atque ultro citroque pavidos concursare et, modo se intra portas recipere, modo inconstanter inmoderateque prodire. Quum idem a pluribus animadverti cœptum esset; subito Legati evocatique obsecrare Cæsarem, "ne dubitaret signum dare: victoriam sibi propriam a Diis "inmortalibus portendi." Dubitante Cæsare atque eorum studio cupiditatique resistente, sibique, eruptione pugnari,

Milite ab op. deducto. Sic codd. Sed vulgo *milites ab op. deductos*.

Proconsule dicitur, qui Proconsulari imperio est, licet modo sit Prætor. Sic c. 87. Et ita sæpe *Prætore* de Quæstore, vel eo, qui nullum gessit magistratum. *Oud.*

Aciem pro vallo Scip. Clarkius cum Glandorpio addi vult *instructam;* sed subauditur. Alii alia e varietate codicum exsculpunt. Vulgata lectio bene habet.

Secundaque. Jurin. dat *septimaque,* quia *secunda* non erat in Africa.

Obpositis quinque legionibus. Nunc addendum esse *in media acie,* et sic pergendum, *in quarta acie ante ipsa — conlocatis,* ostendit Guischardus. vid. Mémoires crit. et histor. T. 4. p. 238. Sed jam ante eum hoc monuerat Glandorpius ad h. l. Ceteri interpretes omnes neglexerant. *M.* Discedit ab hac sententia Roesch in opere laud. p. 114. et verbis *in quarta acie,* quæ inepte heic posita censet, substituit *in media acie*. tum pergit *ad ipsa c.* quod habent edd. vet.

Victoriam propr. v. c. 32. *M.*

Eruptione. Probat Oud. conjecturam Schelii ad Hygin. p. 41. *inruptione,* quia Cæsar jam e castris exierat. *M.*

non placere clamitante, et etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu, injussu Cæsaris, tubicen a militibus coactus canere cœpit. Quo facto, ab universis cohortibus signa in hostem cœpere inferri; quum Centuriones pectore adverso resisterent vique continerent milites, ne injussu Imperatoris concurrerent, nec quidquam proficerent.

83. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo Felicitatis dato, equo admisso, in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittariique concita tela in elephantos frequentes injiciunt. Quo facto, bestiæ, stridore fundarum lapidumque deterritæ, sese convertere et suos post se frequentes stipatosque proterere et in portas valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti, principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circumitis, legiones vallo hostium sunt potitæ et, paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt.

84. Non videtur esse prætermittendum de virtute milites veterani quintæ legionis. Nam, quum in sinistro cornu elephantus, vulnere ictus et dolore concitatus, in lixam inermem inpetum fecisset, eumque sub pede subditum, deinde genu innixus, pondere suo, proboscide erecta vibrantique, stridore maximo premeret atque enecaret, miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiæ obferret. Quem postquam elephantus ad se telo infesto venire animadvertit, relicto cadavere, militem proboscide circumdat atque in sublime extollit armatum. Qui in ejusmodi periculo quum constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, qua erat circumdatus, cædere, quantum viribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephantus, milite abjecto, maximo cum stridore cursuque conversus ad reliquas bestias se recepit.

85. Interim Thapso qui erant præsidio, ex oppido eruptionem porta marituma faciunt et, sive ut suis subsidio oc-

Signo Felic. dato. Tesseram suis dedit verbum *Felicitas*. *Cellarius.*

Fundarum lapidumque. Cod. Dorv. et edd. vet. *fundarum saxorum plumbique.*

Deterritæ. Alii *perterritæ.*

Cum elephantis etc. Sid codd. vet. In aliis *cum* deest; unde editores *præsidio* trahunt ad *erant*, ut *elephantis* sit dativus.

Quintæ legionis. Conf. not. ad c. 2.

Proboscide. Codd. quidam *promuscide.* Sic et in codd. Plinii.

Armatum. Alii *armatus.* perinde est.

Qua erat circumd. bene. refertur ad proboscidem. Alii *quo.*

currerent, sive ut, oppido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediuntur; atque ita per mare umbilici fine ingressi, terram petebant: qui a servitiis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram adtingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim, Scipionis copiis prostratis passimque toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi, spatiumque se non dare conligendi. Qui postquam ad ea castra, quæ petebant, perfugerunt, ut, refectis castris, rursus sese defenderent, Ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cujus auctoritate imperioque rem gererent. Qui postquam animadverterunt, neminem esse ibi præsidio, protinus, armis abjectis, in Regia castra fugere contendunt. Quo postquam pervenerunt, ea quoque ab Julianis teneri vident. Desperata salute, in quodam colle consistunt atque, armis demissis, salutationem more militari faciunt. Quibus miseris ea res parvo præsidio fuit. Namque milites veterani, ira et dolore incensi, non modo, ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu inlustres urbanos, quos auctores adpellabant, complures aut vulnerarunt, aut interfecerunt: in quo numero fuit Tullius Rufus, Quæstorius, qui, pilo transjectus consulto a milite, interiit item Pompeius Rufus, brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem adcucurrisset, interfectus esset. Quo facto complures Equites Romani Senatoresque perterriti ex prœlio se receperunt, ne a militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi adsumsissent inmoderate peccandi, inpunitatis propter maximas res gestas spe, ipsi quo-

Pararent. Alii *parerent,* ut cap. 80.

Umbilici fine. Conf. Ind. in *finis.* *M.* i. e. tenus. V. not. ad G. 7, 47.

A servitiis. a servis. Sic Sall. Cat. 24. Flor. 3, 21, 11.

Ducem requirunt. Nam Afranius, Scipio, alii, aufugerant. Cf. cap. 91, 96. Dio Cass. 43, 9, 10. *M.*

Armis abjectis, non omnibus; sed quæ inpedimento fugæ erant, scuto maxime: nam sequitur, *armis demissis sal. fac.* Ergo habuerunt adhuc quædam arma. *Cellarius.*

Ea quoque. Sic codd. et edd. vet. Alii addunt *ipsi,* unde Oud. conjectat leg. *ipsa.*

Armis demissis. Male alii *dimissis.* De ista salutatione vid. Isidor. Orig. 1. 35. Cf. Lucan. 4, 173. Stat. Theb. 12, 401.

Auctores moderandæ iræ conservandorumque hostium. Viderat sensum Rhellicanus. *M.*

Inpunitatis spe est in codd. Norvic. et Petav. Vulgo neglexerunt *spe,* et *inpunitate* posuerunt. — De insigni hoc prœlio cf. Plutarch. Cæs. c. 53. qui ab aliis negare tradit, Cæsarem ipsi conflictui interfuisse, quoniam tum maxime, cum aciem instruxerit, correptus epileptico morbo deportatus sit in locum remotum. Appianus (2, 96. p. 488) vix operæ pretium fecit: adeo paucis verbis tantam rem complexus est. Etiam Dio Cassius (43, 7, 8.) festinat. Guischardus (Mém. milit. Vol. 2. p. 274. vel. T. 2. p. 380) queritur. Hirtium, aut quicumque demum libri hujus auctor fuerit, in hoc prœlio describendo non satis diligentem fuisse: adspersis enim

que interficerentur. Itaque ii omnes Scipionis milites, quum fidem Cæsaris inplorarent, inspectante ipso Cæsare et a militibus deprecante, eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti.

86. Cæsar trinis castris potitus, occisisque hostium decem milibus fugatisque compluribus, se recepit, quinquaginta militibus amissis, paucis sauciis, in castra ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit, elephantosque LXIV ornatos armatosque cum turribus ornamentisque capit, captos ante oppidum instructos constituit: id hoc consilio, si posset Virgilius, quique cum eo obsidebantur, rei male gestæ suorum indicio a pertinacia deduci. Deinde ipse Virgilium adpellavit invitavitque ad deditionem suamque lenitatem et clementiam commemoravit. Quem postquam animadvertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die, Divina re facta, concione advocata, in conspectu oppidanorum milites conlaudat: totumque exercitum veteranum donavit, præmia fortissimo cuique ac bene merenti pro suggestu tribuit: ac statim inde digressus, Rebilo Proconsule cum tribus ad Thapsum legionibus et Cn. Domitio cum duabus Tisdræ, ubi Considius præerat, ad obsidendum relictis, M. Messala Uticam ante præmisso cum equitatu, ipse eodem iter facere contendit.

87. Equites interim Scipionis, qui ex prœlio fugerant, quum Uticam versus iter facerent, perveniunt ad oppidum Paradæ. Ubi quum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de victoria Cæsaris præcucurrisset; vi oppido potiti, in medio foro signis coacervatis omnibusque rebus eorum congestis, ignem subjiciunt atque ejus oppidi incolas cujusque generis ætatisque vivos constrictosque in flammam conjiciunt atque ita acerbissimo adficiunt subplicio: deinde protinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato, quod in

quibusdam minutiis, neglectoque eorum indicio, unde de tota re judicium ferri posset, esse effectum, ut non nisi aliquid de hoc prœlio cognosceremus. *M.*

Ii omnes milites. In variis edd. *ii* male deest.

Trinis castris Afranii, Jubæ, Scipionis. Plutarch. d. l. sic describit: Scipionem constitisse ad lacum (conf. c. 80), et reliquisse in castris aliis Jubam (cf. c. 85), in aliis Afranium (quod factum esse tum videtur, cum Thapsum movit, cap. 78. extr. castra vero videntur intelligi, unde pridie erant egressi. c. 83. extr.) *M.*

Recessit. Alii *discessit*, quod præferunt Clarke et Oud. quia Cæsar progrediens urbem reliquit obsessam.

Rebilo. Alii *Rebullo, Rebillo*, etc. Notus *C. Caninius Rebilus*, Legatus in Gallia. G. 7, 83.

Proconsule. cf. ad c. 80. *M.*

Uticam — contendit. Ardebat enim Cæsar cupiditate Catonis, qui Uticæ præerat, vivi capiendi (Plutarch. Cæs. 54): et confugerant Uticam permulti e Scipionis exercitus (vid. mox c. 88. et Dio Cassius 43, 10). *M.*

Paradæ. Alii *Paradam.* Strabo l. 17. p. 831. Φαρὰν, Celsus *Pardam* vocat.

Uticensibus propter beneficium legis Juliæ parum suis partibus præsidii esse existimaverat, plebem inermem oppido ejecerat et ante portam Bellicam castris fossaque parvula dumtaxat munierat, ibique custodiis circumdatis, habitare coegerat: senatum autem oppidi custodia tenebat. Eorum castra ii equites adorti expugnare cœperunt, ideo quod eos partibus Cæsaris favisse sciebant, ut, eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Uticenses, animo addito ex Cæsaris victoria, lapidibus fustibusque equites repulerunt. Itaque posteaquam castra non potuerant potiri, Uticam se in oppidum conjecerunt atque ibi multos Uticenses interfecerunt domosque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. Quibus quum Cato persuadere nulla ratione quiret, ut secum oppidum defenderent et cæde rapinisque desisterent; et, quid sibi vellent, sciret; sedandæ eorum inportunitatis gratia singulis HS C divisit. Idem Sulla Faustus fecit ac de sua pecunia largitus est: unaque cum iis ab Utica proficiscitur atque in Regnum ire contendit.

88. Complures interim ex fuga Uticam perveniunt. Quos omnes Cato convocatos, una cum trecentis, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut servitia manumitterent oppidumque defenderent. Quorum quum partem adsentire, partim animum mentemque perterritam atque in fugam destinatam habere intellexisset; amplius de ea re agere destitit navesque iis adtribuit, ut, in quas quis-

Quod Uticensibus — parum in suis partibus — Leg. *quod in Utic.* — *parum suis partibus*. Hanc admonitionem Faërni protulit Ciacconius; Clarkius et Oud. probant; et loquitur ipsa res. *M.* In re tam manifesta quid adtinet errorem servare intactum? transposita præpositione ulcus sanavi. Lipsius jam notarat.

Propter benef. leg. Juliæ de libertate, civitatibus provinciarum antea liberis conservanda. Cic. in Pison. c. 16: *Lege Cæsaris justissima atque optima populi liberi plane et vere erant liberi.* Sic post Rhellicanum Cellarius h. l. explicat. Sperabant igitur, ut Fabricius ad Dion. Cass. 43, 10, dicit, se libertatem lege Cæsaris servaturos. *M.*

Existimaverat. Alii *existimaret* vel *existimabat*.

Expugnare. Potius *obpugnare*. *Jurinius.*

Castra — *potiri*. Alii *castris*.

Quum Cato — *quiret*. Quædam de his sunt in Plutarch. Caton. c. 62. 63. *M.*

HS C. Non est in antiquis libris *HS;* vix tamen intelligi potest aliud, quam *sestertios centum*, idque confirmat Petav. codex, in quo *C. sestertia* legitur, quod tamen modum excedit. *M.* Cf. not. ad Af. 48.

In Regnum. H. l. Regnum pro Regno Jubæ κατ' ἐξοχὴν ponitur, ut c. 92. 93. *Davis.* Ergo neque *Regnum Jubæ* legendum, neque *Jubæ* pro *ire* ponendum est. Conf. ad cap. 95. *M.*

Cum trecentis. Erant Romani cives, in Africa mercaturam et fœnus exercentes, quorum consilio et opera Cato utebatur. Cf. c. 90. Plutarch. Cat. cap. 59, 61. *Cellar.* Omnino Plutarchus illo loco studia conatusque Catonis et omnem rem diligenter persecutus est. *M.*

In fugam. Vulgo male *in fuga*. contra codd. bonos et edd. vet.

que partes vellet, proficisceretur. Ipse, omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis L. Cæsari, qui tum ei pro Quæstore fuerat, commendatis, et sine suspicione, vultu atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, quum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit atque ita se transjecit. Qui quum anima nondum exspirata concidisset et, impetu facto in cubiculum ex suspicione, medicus familiaresque continere atque vulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus vulnus crudelissime divellit atque animo præsenti se interemit. Quem Uticenses, quamquam oderant partium gratia, tamen propter ejus singularem integritatem et, quod dissimillimus reliquorum Ducum fuerat, quodque Uticam mirificis operibus munierat turresque auxerat, sepultura adficiunt. Quo interfecto, L. Cæsar, aliquid sibi ex ea re auxilii ratus, convocato populo, concione habita, cohortatur omnes, ut portæ aperirentur: se in C. Cæsaris clementia magnam spem habere. Itaque, portis patefactis, Utica egressus, Cæsari Imperatori obviam proficiscitur. Messalla, ut erat imperatum, Uticam pervenit omnibusque portis custodias ponit.

89. Cæsar interim, a Thapso progressus, Uscetam pervenit, ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum ceterarumque rerum, cum parvo præsidio habuerat. Id ad-

Ita se transjecit. De morte Catonis utique legendus Plutarchus d. l. cap. 67 sqq. Nempe curatis omnibus publicis privatisque negotiis, balneo utitur; tum cœna, in qua cum philosophis multa de sapientis libertate disputat; sic cubitum it. Ibi gladio desiderato, quem filius removerat, (nam multa erat suspicio necis, quam Cato inferre sibi moliretur) tamdiu servis instat, donec ei adferatur, atque unum servorum recusantium pugno percutit. Dum ergo Platonis Phædonem legit, obdormiscit: expergefactus varia mandat, remotisque omnibus tandem se transjicit. *M.*

Qui quum. Alii *Qui dum*. minus recte.

Concidisset. E lecto decidit, quia vulnus non satis alte descenderat in ventrem. Ergo strepitus accivit eos, qui ante cubiculum erant. *M.*

Continere scil. vulnus. Cod. Norvic. *cum tenere*. unde Davis. *eum tenere*. Quod mox sequitur *vulnus*, deleri vult Jurinius.

Se interemit, non repetito ictu; sed quia fascias et vulnus divulserat. Conferri potest Appianus 3, 98. p. 489. sq. Dio Cass. 43, 11. qui cum cognomen Uticensis tulisse addit, quia et Uticæ obiit, et ab Uticensibus publice sepultus est. Reliquos scriptores multos nominare, non adtinet. *M.*

Auxerat. Ed. Ven. *evexerat*. Bentl. malit *turribus auxerat*.

L. Cæsar — pararet. Optime Petavianus: *L. Cæsar, aliquid sibi ex ea re auxilii ratus*: quod reponendum arbitror. *Oud.* In aliis quibusdam est: *ut aliquid sibi ea res auxiliaretur*. Vulgata est e cod. Ursini, et est vera. *M.* Oud. in edit. secunda lectionem, quæ placuerat, exhibet. Melior videtur quam vulgata, quæ sic habet: *ut aliquid sibi ex ea re auxilii pararet*. sequor Oud.

C. Cæsaris. Prænomen addidit Oud. e codd.

Messalla. Cf. c. 86. *M.*

Uscetam. Videtur esse Ptolemæi Οὐζικία, oppidum mediterraneum. *Cellar.*

veniens potitur: deinde Adrumetum pervenit. Quo quum sine mora introisset, armis, frumento pecuniaque considerata, Q. Ligario, C. Considio filio, qui tum ibi fuerant, vitam concessit. Deinde eodem die Adrumeto egressus, Livineio Regulo ibi cum legione relicto, Uticam ire contendit. Cui in itinere fit obvius L. Cæsar et subito se ad genua projecit vitamque sibi, neque amplius quidquam, deprecatur: cui Cæsar facile et pro sua natura, et pro instituto, concessit: item Cæcinæ, C. Ateio, P. Atrio, L. Cellæ, patri et filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damasippique liberis ex sua consuetudine tribuit; circiterque luminibus accensis Uticam pervenit atque extra oppidum ea nocte mansit.

90. Postero die mane in oppidum introiit: concioneque advocata, Uticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum erga se studio agit; cives autem Romanos negotiatores et eos, qui inter trecentos pecunias contulerant Varo et Scipioni, multis verbis accusatos, de eorum sceleribus longiore habita oratione, ad extremum, ut sine metu prodirent, edicit: "se eis dumtaxat vitam concessurum; bona quidem eorum se venditurum, ita tamen, qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem inducturum et pecuniam multæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere posset." Quibus metu exsanguibus de vitaque ex suo promerito desperantibus, subito oblata salute, libentes cupidique conditionem acceperunt; petieruntque a Cæsare, ut universis trecentis uno nomine pecuniam imperaret. Itaque bis millies sestertio his inposito,

Q. Ligario, pro quo Ciceronis oratio exstat. *Cellarius*. Mox alii male *Considii*. Tum *fuerant* Davis. e cod. Norvic. consentiunt alii. Vulgo *fuerat*.

Item Cæcinæ. Leg. *idem*: nam sequitur *tribuit*. Mox *noctem* post *circiterque* a plurimis libris abest. *M.* Additum ab iis, qui non adtenderant, *circiter* etiam adverbialiter poni posse. Sed sic jam Cæsar G. 2, 32. Cf. Sall. Cat. 56. Varro R. R. 3, 10. ubi *circiter duobus mensibus*. Delevi ergo *noctem* secutus codd. cum Oud. De tempore Censoribus ita cap. 24: *Post id sequitur tempus, quod dicimus luminibus accensis; antiqui prima face dicebant.*

In oppidum introiit. Sic codd.

Trecentos. Cf. c. 88. *M.*

Ita tamen, qui. Vulgo, *ita tamen, ut, qui* —. Sed *ut* auctoribus codd. quibusdam bonis et edd. antiquioribus sustulit Oud. nec admittit syntaxis. Legerim: *ita tamen, si quis* —. *M.* Inepta foret repetitio particulæ *ut*, quæ in fine periodi recurrit; ubi male vulgo legitur *possent*.

Bona sua. Leg. *bona ipse sua*, quia codd. boni et edd. vet. habent, *bona ipsa sua*. Monuerant Clarkius et Oudend. *M.*

Inducturum, aboliturum. Ut enim, qui scripsit, scriptum stilo converso inducit, h. e. delet: sic, qui decrevit, decretum inducit, h. e. irritum facit et abolet. Habent autem, teste Oud., codd. optimi *inducturum*, pro quo in aliis est *indicturum*, sensu plane contrario. *M.*

Incolumitatem, vitam. Sic et c. 95. *M.*

Bis millies. Abest *bis* a codd. bonis: erit ergo hoc incertum. Illud constat, alteram lectionem, *mille sestertiis inpositis*, falsam esse, quia

ut per triennium sex pensionibus Populo Romano solverent, nullo eorum recusante ac se eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari.

91. Rex interim Juba, ut ex prœlio fugerat, una cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in Regnum pervenit atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, conjuges, liberosque habebat, quo ex cuncto Regno omnem pecuniam carissimasque res comportaverat, quodque inito bello operibus maximis munierat, accedit. Quem oppidani, antea rumore exoptato de Cæsaris victoria audito, ob has caussas oppido prohibuerunt, quod, bello contra Populum Romanum suscepto, in oppido Zamæ lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat; ut, si sorte bello foret superatus, omnibus rebus eo coacervatis, dehinc civibus cunctis interfectis eodemque projectis, igne subjecto, tum demum se ipse insuper interficeret atque una cum liberis, conjugibus, civibus, cunctaque gaza Regia cremaretur. Postquam Juba ante portas diu multumque primo minis pro imperio egisset cum Zamensibus; deinde, quum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset, uti se ad suos Deos penates admitterent; ubi eos in sententia perstare animadvertit, nec minis nec precibus suis moveri, quo magis se reciperent; tertio petit ab eis, ut sibi conjuges liberosque redderent, ut secum eos absportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animadvertit, nulla re ab iis inpetrata, ab Zama discedit, atque ad villam suam cum M. Petreio paucisque equitibus se confert.

92. Zamenses interim legatos de iis rebus ad Cæsarem Uticam mittunt petuntque ab eo, "uti ante, quam Rex "manum conligeret, seseque obpugnaret, sibi auxilium mit"teret: se tamen paratos esse, sibi quoad vita subpeteret, "oppidum seque ei reservare." Legatos conlaudatos Cæsar domum jubet antecedere ac suum adventum prænunciare. Ipse, postero die Utica egressus, cum equitatu in Regnum ire

summa foret nunc perexigua. Gronovio (de sestert. 2, 3.) legendum videtur, *millies sestertio his* (vel *bis*) *inposito*. Cf. Grævius ad Cic. ad Div. 11, 10. *M.* Verior et moderatior summa videtur Oud. si deleatur *bis*.

Se eodem die d. n. Bentl. bene malit *se eo demum die n.* Cicero reditus fui diem *natalem* dicit in Or. pro red. 11. et ad. Att. 3, 20. et *παλιγγινεσίαν* ad Att. 6, 6.

Zamam. Alii *Zamæ.*

Q. oppidani, antea etc. Sic codd. boni. Vulgo *τὸ antea* legitur ante *oppidani.*

Zamæ. Alii *Zama.*

Interficeret. Celsus *superjaceret.* Bentl. *injiceret.*

Gaza. Vox Persica. v. Serv. ad Virg. Æn. 1, 123. et 2, 763. ubi male negat in plurali quoque usurpari. Cf. Horat. Od. 1, 29.

contendit. Interim in itinere ex Regiis copiis Duces complures ad Cæsarem veniunt orantque, ut sibi ignoscat. Quibus subplicibus venia data, Zamam perveniunt. Rumore interim perlato de ejus lenitate clementiaque, propemodum omnes Regni equites Zamam perveniunt ad Cæsarem ab eoque sunt metu periculoque liberati.

93. Dum hæc utrobique geruntur, Considius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Gætulisque præerat, cognita cæde suorum, Domitiique et legionum adventu perterritus, desperata salute, oppidum deserit seque clam cum paucis barbaris pecunia onustus subducit atque in Regnum fugere contendit; quem Gætuli, sui comites, in itinere, prædæ cupidi, concidunt seque in quascumque potuere partes conferunt. C. interim Virgilius, postquam terra marique clausus se nihil proficere intellexit, suosque aut interfectos, aut fugatos, M. Catonem Uticæ sibi ipsum manus intulisse, regem vagum, ab suisque desertum ab omnibus adspernari, Saburam ejusque copias ab Sitio esse deletas; Uticæ Cæsarem sine mora receptum; de tanto exercitu reliquas esse nullas, quæ sibi, suisque liberis prodessent; a Caninio Proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seque et sua omnia, et oppidum Proconsuli tradit.

94. Rex interim Juba, ab omnibus civitatibus exclusus, desperata salute, quum jam cœnatus esset cum Petreio, ut per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant: atque firmior inbecilliorem, Juba Petreium facile ferro consumsit. Deinde ipse sibi quum conaretur gladio transji-

Venia data, Zamam perveniunt. Jurinius mavult *pervenit*, scil. Cæsar. rectius, credo.

Considius, c. 86. *M.*

Domitiique adv. Cf. c. 86.

Virgilius. ibid. *M.*

Intulisse. Alii *adtulisse.*

Sitius. c. 36, 48. *M.*

Nullas, quæ sibi. Sic codd. et edd. vet. Sed recentiores *qui.* Leid. 1. ita: *nullas; ipse sibi suisque lib. a Can.*

Cœnatus. Sic Rubenius (Elect. 1, 10) vulgatum *conatus* emendavit, probantibus Davisio et Oud. (conjectarat et Gruterus). Et est necesse, ut sic legatur, sive Florum (4, 2, 69) audiamus, quem Cellarius contulit; sive Appianum (C. 2, 100. p. 490), qui Jubam et Petreium in cœnaculo (ἐπὶ τῇ διαίτῃ) mutuis se cædibus interemisse dicit. *M.* Mutuam cædem testantur et M. Seneca Suas. 7, et L. Seneca de Provid. 2. Contra in Liviana epitome 114. et apud Florum l. c. Petreius Jubam seque interfecisse scribitur. Unde in nostro loco Rubenius reponebat *Jubam Petreius.* Sed in re incerta nil mutandum. Quid, quod Sextus Rufus in breviario c. 4. *Jubam mortem sibi propria manu conscivisse dicit?* Porro bene Barthius Adv. 16, 5. monet. *Petreium inbecilliorem* dici in loco nostro et *firmiorem Jubam;* unde mirum non sit, si iste ab hoc *consumtus ferro* dicatur. Redeo ad *cœnatus.* Hoc temere damnat Scaliger. Muretus dabat *q. jam omnia conatus esset.* Glandorp. et Goduinus reponebant *convivatus.*

cere pectus, nec posset, precibus a servo suo inpetravit, ut se interficeret, idque obtinuit.

95. P. Sitius interim, pulso exercitu Saburæ, Præfecti Jubæ, ipsoque interfecto, quum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, forte incidit in Faustum Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Uticam diripuerant, iterque in Hispaniam intendebant, et erant numero circiter MD. Itaque celeriter nocturno tempore insidiis dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit; Afranium et Faustum vivos capit cum conjuge et liberis. Paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus et Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem, suaque omnia concessit.

96. Scipio interim cum Damasippo et Torquato et Plætorio Rustiano, navibus longis, diu multumque jactati, quum Hispaniam peterent, ad Hipponem Regium deferuntur, ubi classis P. Sitii per id tempus erat: a qua pauciora ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur; ibique Scipio cum quibus paullo ante nominavi, interiit.

97. Cæsar interim, Zamæ auctione Regia facta bonisque eorum venditis, qui cives Romani contra Populum Romanum

Inpetravit, inpetrare cœpit; alias redundarent verba, *idque obtinuit*. *M.*

In Faustum. Conf. cap. 87 extr. *M.*

Qua Uticam diripuerant. An, *quæ Uticam diripuerat?* Nam si Sulla Faustus huic manui equitum de sua pecunia largitus est, ne diriperent Uticam (cap. 87): non dici potest ipse per hos equites diripuisse Uticam. *M.* Imo vero Uticæ direptæ nusquam heic mentio: itaque grave ulcus huic loco inhærere videtur. Accedit, quod et sequentia parum apte cohæreant.

Iter in Hispaniam. Sed c. 87, in Jubæ Regnum se contulisse hi omnes dicuntur: et hoc postulat res, quia, profecti Utica, nunc obviam fiunt adversariis in Mauritania. Quare cum codex Leid. primus, qui est e melioribus, non habeat hæc verba, *iterque in H. int.*, jure ea possunt suspecta dici. Nolui hæc prætermittere, quia nemo monuit; ut alii quoque quærant. *M.*

Dissensione in exercitu orta. Sed Florius (4, 2, 90) et Eutropius (6, 18) Cæsaris jussui tribuunt. Suetonius (Jul. c. 75) dubitat *Cellarius*.

Pompeiæ. Est Pompeii Magni filia, quæ Fausto, Sullæ Dictatoris filio, nupserat. *Cellar*. Appianus c. 2, 100. p. 490. *M.*

Pl. Rustiano. Ursinus mallet *Cestiano*, quia Plæt. Cestianus in NN. famil. occurrit; sed is in partibus Cæsaris stetit. V. Al. c. 24. Glandorp. in onomastico *Rusticanum* dicit. In codd. quibusdam legitur *Rusticiano* vel *Rusciano*.

Hispaniam peterent. Ibi Pompeius filius erat, conligens copias adversus Cæsarem. Dio Cass. 43, 9. *M.*

Cum quibus. Græcismus. Sic Oud. e. Leid. 1. Ita C. 3, 15. *Cum essent in quibus demonstravi angustiis*. Cf. et notata supra ad c. 41.

Interiit. Se ita confodit, ut inter ictum corpus in mare præcipitaretur. Appian. l. c. *M.*

Contra Populum Romanum, h. e. contra Cæsarem. *M.*

arma tulerant, præmiisque Zamensibus, qui de Rege excludendo consilium ceperant, tributis, vectigalibusque Regiis abrogatis, ex Regnoque provincia facta, atque ibi Crispo Sallustio Proconsule cum imperio relicto, ipse Zama egressus Uticam se recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui sub Juba Petreioque ordines duxerant, item Thapsitanis HS vicesies, conventui eorum HS tricesies; Adrumetinis HS tricesies, conventui eorum HS quinquagies, multæ nomine inponit: civitates bonaque eorum ab omni injuria rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis bona Juba diripuerat, et ad Senatum questi per legatos, atque arbitris a Senatu datis sua receperant, tricies centenis milibus pondo olei in annos singulos multat, ideo quod initio, per dissensionem principum, societatem cum Juba inierant eumque armis, militibus, pecunia juverant. Tisdritanos, propter humilitatem civitatis, certo numero frumenti multat.

98. His rebus gestis, Idibus Jun. Uticæ classem conscendit et post diem tertium Carales in Sardiniam pervenit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium ejusque classem receperant, copiisque juverant, HS centies multat; et pro decumis octavas pendere jubet bonaque paucorum vendit et ante diem III. Kal. Quinct. naves conscendit; et a Caralibus secundum terram provectus, duodetricesimo die, eo quod tempestatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

Abrogatis. Leid. 1. offert *erogatis*, i. e. inpensis in illos ad præmia. Id unice verum pronuntiat Oud. In ed. tamen secunda retinuit vulgatum.

Sallustio. Cf. cap. 34. Est autem is, cujus historia belli Catil. et Jug. hodienum exstat. Provinciam fœde expilavit perpetuamque famæ maculam adspersit. Dio Cass. 43, 9. Conf. Fabricii bibl. latin. lib. 1. cap. 9. *M*. Edd. vet. addunt *P. R. Proconsule*.

Item, similiter. Nempe hos quoque pœna adfecit. *M*. Alii *itemque*. In multis codd. deest et abesse commode potest, ni quid hic, quod cum Clarkio putat Oud. deficiat.

HS vicesies. Vulgo *HS XX milia*. Quia vero codd. et edd. primæ non habent illud *milia*, sed tantum notas numerorum: post Gland. Oud. edidit *vicesies, tricesies*, etc. laudavitque Gronovii locum de pec. vet. 3, 2. *M*.

Adrumetinis. Sic Leid. 1. Vulgo *Adrumetanis*. Sed altera forma sueta scriptoribus et lapidibus Cf. Grut-thes. inscr. p. 362 et 1092.

Leptitanos. Conf. B. C. 2. 38. *M*.

Et ad Senatum. Leg. *et qui ad Senatum*. Deinde deleverim *atque*. *M*. Omnino sic planior locus foret. Oud. putat subaudiri *qui*, et citat c. 68. et G. 4, 3. tum codd. Cujac. habet *arbitrio a S. dato*.

Pondo. Sic Ciaccon. bene. Vulgo *ponderis* vel *ponderibus*. Cf. Gronov. de pec. vet. 2, 5.

Idibus Jun. die 14, Aprilis. Mox *ante d. III. Kal. Quinct.* est dies 29. Aprilis. vid. Usserii Annales l. c. ad cap. 75. *M*. Guischard Mém. crit. p. 392. adsignat VI. et XXI. Maii. Ceterum codd. antiquiores habent *ante diem IV. Kal. Quinct.*

Provectus. Sic codd. et edd. vet. Vulgo *profectus*.

Romam venit. Ibi quatuor triumphos egit, de Gallis, Pharnace, Ægypto, Juba (Appianus C. 2, 101. p. 491. Vellei. Paterc. 2, 56. Dio

PHARNACE superato, Africa recepta, qui ex iis prœliis cum adolescente Cn. Pompeio profugissent, quum et ulterioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar muneribus dandis in Italia detinetur, quo facilius præsidia contra compararet Pompeius, in fidem uniuscujusque civitatis confugere cœpit. Ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, provinciam vastare. Quibus in rebus nonnullæ civitates sua sponte auxilia mittebant, item nonnullæ portas contra clude-

Pharnace superato. Cf. B. Al. c. 76. Quod autem in cod. Leid. pr. est, *Scipione superato,* hoc utrum vulgato præferam, an emendationi potius tribuam, non satis scio. Si *Scipione superato* legitur, optime cohæret cum superiore libro extremo, ubi de Scipione victo et Africa recepta narratum est. Sin Scipionis nomen ab emendatione ejus est, qui non tam ad remotiora (B. Al. 76), quam proxima respiciendum esse existimaverit, ideoque *Pharnace superato,* antiquior lectio videtur: fortasse cum Davisio dici poterit, breviter h. l. repeti, quæ nuper Alexandrino bello in Ponto, et nuperrime in Africa gesta sint. Sed præplacet Leidensis libri, ejusque boni, lectio. Cur enim scriptor, si summam rerum gestarum repetere voluit, neglecto bello Alexandrino graviore, videatur bellum, in Ponto gestum, idque et conatu et effectu multo expeditius, nominare voluisse? *M.* Librum male quidam ἀκέφαλον esse volunt.

Qui ex iis prœliis — profugissent. Ex his prœliis, quibus Africa recepta est, nemo cum Pompeio effugit: nam Pompeius jam ante prœlium ad Thapsum, quo Scipio victus est (B. Afr. c. 83. seqq.), discesserat, ut mox dicam. Sed ex his prœliis multi ad *hunc Pompeium* in Hispaniam fugerunt. Et sic vertit Wagnerus. — Deinde, quid fecerunt hi, qui profugerant? Non sequitur verbum, quod referatur ad hos, qui profugerant, positumque est hoc comma sine nexu. Nam quod infra sequitur *vastare,* id non ad hos, sed ipsum Pompeium pertinet. — Denique, quo utitur conjunctivo *profugissent,* id sæpe fit ab hoc scriptore hoc modo, (ut c. 13. *Valgius, cujus frater in castris fuisset.* c. 19. *turris, quæ nostra fuisset.* c. 32. *Pompeius, qui Cordubæ fuisset.*) ubi nulla caussa conjunctivi usurpandi adparet. Exempla Cellarius ad c. 11. conlegerat. *M.* Clarke subpleri vult *cum iis, qui — profugissent.* Gruterus in cod. Petav. invenit *cum multi ex.* Hoc ego recipiendum et totum locum paucis mutatis ita refingendum puto: *cum multi ex iis prœliis ad adolescentem Cn. Pompeium profugissent, qui ulterioris H. potitus esset, Cæsar mun. dandis in It. detinetur. Pompeius, quo fac. præsidia contra (istum) compararet, in fidem un. civ. conf. cœpit.* Ita non amplius erit hiulca oratio.

Cn. Pompeio. Hic, tædio rei ab se male gestæ, Africa relicta, ad Baleares insulas se converterat (B. Afr. 22. 23), ut Hispaniæ opibus uteretur, in qua permulti Pompeiani supererant, atque etiam exercitus contra Cæsarem comparabatur. Sed morbo conreptus in insulis illis aliquamdiu hærere coactus est. A quo morbo postquam convaluerat, in Hispaniam venit, estque magnis hominum studiis exceptus, et Imperator salutatus. Dio Cass. 43, 29. 30. *M.*

Ulterioris Hispaniæ potitus. Legendus est Dio Cass. 43, 28—32. *M.*

Muneribus dandis. vid. ad cap. ult. de B. Afr. *M.*

Detinetur. Codd. Leid. *detineretur.* minus bene. Alii *distineretur.* pessime.

In fidem — cœpit. Et hoc a Dione Cassio describitur, et Julius Celsus in vita Cæs. p. 238. sic loquitur: *precando, fortunam suam miserando, patris memoriam renovando. M.*

Vastare. Qui ni favere nolebant, hos quocumque modo in suam potestatem redegit. Dio Cass. 43, 30. — Post *vastare* vulgo additur *cœpit. M.* Non habent codd.

Item simpliciter nectit, ut *porro, rursus, etiam. M.*

Portas contra cludebant. Abest

DE

BELLO HISPANIENSI

LIBER SINGULARIS

INCERTI AUCTORIS.

Jam Suetonii ætate lectum esse librum de bello Hispaniensi, certum est (Sueton. Jul. c. 56). Credibile etiam fit e loco Suetoniano, hujus libri eumdem fuisse auctorem, qui de bello Alexandrino, Africano, et de Gallici belli extremis scripserat. Sed illud non credibile est, librum de bello Hispaniensi eum, qui hodie circumfertur, sic, ut circumfertur, ab auctore ceterorum librorum confectum esse: tanta est dissimilitudo et orationis, et modi, quo singula narrantur. Etiamsi enim passim probabilior oratio est, ut c. 15 et 17: tamen pleraque adeo inculta sunt, ut auctorem, quem Oud. ad c. 22. ineptulum dicit, aut non potuisse, aut noluisse bene scribere adpareat. Ac minuitur quidem auctoris culpa eo, quod liber adeo depravatus est, ut permulti loci plane non, complures vix intelligi possint, haud paucorum lectio omnino incerta sit, atque Julius Celsus, qui de vita Cæsaris scripsit, passim expedire se non potuerit: multa enim vitio scriptorum confusa vix intelligi posse queritur (p. 241), eaque de caussa multa ab se præterita esse fatetur (p. 246). Verum ibi quoque, ubi corruptio nulla est, non magna scriptoris facultas elucet. Rursus modus narrandi est is, ut, gravioribus fere neglectis, ea, quæ scire paucorum intererat, consignata reperiantur: ut auctor existimasse videatur, quæ ipsi nota fuerint, eadem lectoribus, vel procul monstrata, eodem modo perspicua fore: ut digna denique sit oratio teste et spectatore rerum occupato, qui in tabulas suas retulerit quotidie res, sibi memorabiles visas; ceterum eas in ordinem redigere, justaque orationis forma induere, non operæ pretium duxerit. Fieri ergo potuit, ut antiquus ille et genuinus de Hispaniensi bello liber, quem Suetonius legit, ab aliquo in brevem summam contractus mutilatusque ad posteros veniret: aut ut plane intercideret, et alius cujusdam hominis ephemerides de hoc bello servarentur. Cum autem in hoc libro, qui non tironibus ad elementa linguæ discenda, sed provectioribus ad exercitationem diligentiæ, judicii et laboris proponendus est, neque lectores historiæ studiosos magnopere aut alliciet, aut tenebit, sed cum in libro tali fere unum illud quæratur, quid a scriptoris manu sit; cur id nesciamus: ubi codicibus destituamur; utrum spes inveniendi reliqua, an præcisa sit: omnes propemodum animadversiones lectionis varietati destinavi, non neglecta tamen illustratione rei ex aliis historiæ scriptoribus; etsi omnes, præter Dionem Cassium, in his rebus breviores fuerunt. Intelligent ergo harum rerum studiosi, codices duos antiquos et bonos, Petavianum et Norvicensem, non modo ubinis fere consentire; sed et veram ut plurimum lectionem continere, e qua quomodo ceteræ depravatæ sint, interdum facile cognoscitur: quamquam alibi tanta est diversitas horum codicum ac ceterorum, ut haud dubie duplex fons fuisse videatur, e quo diversi recensionum velut rivi fluxerint. *M.*

Suetonius l. c. Oppium vel Hirtium auctorem nominat: Vossius de hist. Lat. c. 13. Balbo vel Oppio librum adscribit. Goduinus Afrum quem ve Syrum militem auctorem esse putat; sed Latinitas pura obstat, judice Scaligero in proleg. in Manilium. Balbi *ephemeridis* meminit Sidonius ep. 9, 14.

LIBER SINGULARIS

DE

BELLO HISPANIENSI,

QUOD ADVERSUS POMPEII FILIOS GESTUM EST.

ARGUMENTUM.

Cap. 1. Cn. Pompeius junior ulteriore Hispania potitur; Cæsar muneribus dandis detinetur in Italia. 2. Hic in Hispaniam venit, invitatur a Cordubensibus. 3, 4. Sextus Pompeius Cordubam tenet, Uliam obpugnat; mox, hac missa, ad Cordubam, cui Cæsar inminet, iter facit. 5—19. Cæsar Bætim ponte jungit, ad quem prœlio facto Ateguam obpugnat. Prœlia ad flumen Salsum et ad Cordubam. Tandem Ategua potitur Cæsar et Imperator adpellatur.

Cap. 20, 21. Pompeius castra movet Ucubim. Cæsar castra castris confert. 22. Pompeii crudelitas refertur Bursavolensibus. 23. Fit pugna. 24. Ab Soricaria utrorumque conveniunt copiæ. Vincit Cæsar. 25. Antistii Turpionis et Q. Pompeii Nigri solitaria pugna. 26. Equites Romani ad Cæsarem transfugiunt.

Cap. 27—31. Cæsar castra ad Mundam constituit. Committitur acre prœlium: pereunt Labienus et Attius Varus. 32. Hostes Mundam se recipiunt, Cæsar eos circumvallat: Cn. Pompeius tendit Carteiam. 33. Cæsar ad Cordubam venit, ubi Scapula, seditionis caput, structa pyra, se cremat. 34. Cæsar oppido potitur; itemque. 35, 36. Hispali. 37. Carteiæ seditione orta, Cæsaris naves incendit Didius. 38, 39. Saucius Pompeius profugit et cæditur. Caput ejus Cæsari adfertur Gadibus. 40. Didius interficitur. Cæsar Gadibus ad Hispalin recurrit. 41. Capitur Munda et Ursao. 41. Verba Cæsar facit ad Hispalenses.

PHARNACE superato, Africa recepta, qui ex iis prœliis cum adolescente Cn. Pompeio profugissent, quum et ulterioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar muneribus dandis in Italia detinetur, quo facilius præsidia contra compararet Pompeius, in fidem uniuscujusque civitatis confugere cœpit. Ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, provinciam vastare. Quibus in rebus nonnullæ civitates sua sponte auxilia mittebant, item nonnullæ portas contra clude-

Pharnace superato. Cf. B. Al. c. 76. Quod autem in cod. Leid. pr. est, *Scipione superato,* hoc utrum vulgato præferam, an emendationi potius tribuam, non satis scio. Si *Scipione superato* legitur, optime cohæret cum superiore libro extremo, ubi de Scipione victo et Africa recepta narratum est. Sin Scipionis nomen ab emendatione ejus est, qui non tam ad remotiora (B. Al. 76), quam proxima respiciendum esse existimaverit, ideoque *Pharnace superato,* antiquior lectio videtur: fortasse cum Davisio dici poterit, breviter h. l. repeti, quæ nuper Alexandrino bello in Ponto, et nuperrime in Africa gesta sint. Sed præplacet Leidensis libri, ejusque boni, lectio. Cur enim scriptor, si summam rerum gestarum repetere voluit, neglecto bello Alexandrino graviore, videatur bellum, in Ponto gestum, idque et conatu et effectu multo expeditius, nominare voluisse? *M.* Librum male quidam ἀκέφαλον esse volunt.

Qui ex iis prœliis — profugissent. Ex his prœliis, quibus Africa recepta est, nemo cum Pompeio effugit: nam Pompeius jam ante prœlium ad Thapsum, quo Scipio victus est (B. Afr. c. 83. seqq.), discesserat, ut mox dicam. Sed ex his prœliis multi ad *hunc Pompeium* in Hispaniam fugerunt. Et sic vertit Wagnerus. — Deinde, quid fecerunt hi, qui profugerant? Non sequitur verbum, quod referatur ad hos, qui profugerant, positumque est hoc comma sine nexu. Nam quod infra sequitur *vastare,* id non ad hos, sed ipsum Pompeium pertinet. — Denique, quo utitur conjunctivo *profugissent,* id sæpe fit ab hoc scriptore hoc modo, (ut c. 13. *Valgius, cujus frater in castris fuisset.* c. 19. *turris, quæ nostra fuisset.* c. 32. *Pompeius, qui Cordubæ fuisset.)* ubi nulla caussa conjunctivi usurpandi adparet. Exempla Cellarius ad c. 11. conlegerat. *M.* Clarke subpleri vult *cum iis, qui — profugissent.* Gruterus in cod. Petav. invenit *cum multi ex.* Hoc ego recipiendum et totum locum paucis mutatis ita refingendum puto: *cum multi ex iis prœliis ad adolescentem Cn. Pompeium profugissent, qui ulterioris H. potitus esset, Cæsar mun. dandis in It. detinetur. Pompeius, quo fac. præsidia contra (istum) compararet, in fidem un. civ. conf. cœpit.* Ita non amplius erit hiulca oratio.

Cn. Pompeio. Hic, tædio rei ab se male gestæ, Africa relicta, ad Baleares insulas se converterat (B. Afr. 22. 23), ut Hispaniæ opibus uteretur, in qua permulti Pompeiani supererant, atque etiam exercitus contra Cæsarem comparabatur. Sed morbo conreptus in insulis illis aliquamdiu hærere coactus est. A quo morbo postquam convaluerat, in Hispaniam venit, estque magnis hominum studiis exceptus, et Imperator salutatus. Dio Cass. 43, 29. 30. *M.*

Ulterioris Hispaniæ potitus. Legendus est Dio Cass. 43, 28—32. *M.*

Muneribus dandis. vid. ad cap. ult. de B. Afr. *M.*

Detinetur. Codd. Leid. *detineretur.* minus bene. Alii *distineretur.* pessime.

In fidem — cœpit. Et hoc a Dione Cassio describitur, et Julius Celsus in vita Cæs. p. 238. sic loquitur: *precando, fortunam suam miserando, patris memoriam renovando. M.*

Vastare. Qui ni favere nolebant, hos quocumque modo in suam potestatem redegit. Dio Cass. 43, 30. — Post *vastare* vulgo additur *cœpit. M.* Non habent codd.

Item simpliciter nectit, ut *porro, rursus, etiam. M.*

Portas contra cludebant. Abest

bant. Ex quibus si qua oppida vi ceperat, quum aliquis ex ea civitate optime de Cn. Pompeio meritus civis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur caussa, ut, eo de medio sublato, ex ejus pecunia latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoste hortato, majores augebantur copiæ. Ob hoc crebris nunciis in Italiam missis, civitates contrariæ Pompeio auxilia sibi depostulabant.

2. C. Cæsar Dictator III, designatus IV, multis itineribus ante confectis, quum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam venisset, legati Cordubenses, qui a Cn. Pompeio discesserant, Cæsari obviam veniunt: a quibus nunciabatur, "nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse, "quod nec opinantibus adversariis ejus provinciæ potitus "esset, simulque tabellarii capti essent, qui a Cn. Pompeio "dispositi omnibus locis essent, quo certiorem Cn. Pompeium de Cæsaris adventu facerent." Multa præterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos

Contra a vulgg. Sed cf. c. 27. *M.* Restituit e codd. Clarke. Sed superius *contra* recte ab editoribus quibusdam esse rejectum, vult Oud. Mea quoque] pace ibi omitti posset *contra (istum)*. *Clulebant* Scalig. e cod. suo et Ursini.

Quum aliquis ex ea civitate. etiamsi quis de Cn. Pomp. (patre) bene meritus esset. *M.* Potius *de C. Cæsare* legendum putat Oudend. cui totus nexus favet.

Inferebatur caussa. Phædr. fab. 1. *jurgii caussam intulit.*

Ita paucis commodis. An. *Ita haud paucis commodis? M.*

Hoste hortato. Quisquis erat hostis Cæsaris, adliciebatur his commodis, ut se Pompeianis aggregaret. *M.* Barbariem in *hortato* adgnoscunt. Contra sentit Gellius 15, 13. Cf. et Vossius de Analog. 3, 6. Nulla defensione dignum judicat Bentleius.

Ob hoc recepit Oud. quia in Petav. cod. sic est, in aliis tantum *hoc.* Vulgo *ideoque. M.*

Nunciis in Italiam missis. Legati Cæsaris, in Hispaniam præmissi (c. 2), eum monebant, ut adventum accelararet. Dio Cass. 43, 31. *M.*

Designatus IV. Omnes codd. *designatus Dictator IV,* præter Petavianum, in quo tantummodo *C. Cæsar Dictator IV* legitur. Oud. videtur legendum: *Dictator III, designatus Consul IV:* et hoc confirmat locus Plutarchi in Cæs. cap. 56. *M.* Cf. Pighium ad a. 708. et numos Cæsaris.

Multis itineribus — venisset. Lectio hæc non est satis certa, et ejus tanta varietas, ut ne constitui quidem possit. Res est hæc, ut Dio Cass. 43, 32. et Appianus C. 2, 103. p. 492. tradunt, tam inusitatem itineris celeritatem fuisse, ut Cæsar, relicta in itinere parte exercitus, longissimam viam vicesimo septimo die absolveret, omnibusque inprovisus adesset. *M.* Conjicit Oud. *multis in urbe rebus ante confectis.* Codd. *venisset.* Vulgo *convenisset.*

Discesserant, defecerant. *M.*

Ejus provinciæ. Sic codd. Vulgo *provincia.*

Simulque captos tabellarios, qui —. Sic Oud. Sed vellem, servasset lectionem codd. Norv. et Petav. quæ est hæc: *simulque tabellarii capti essent, qui — dispos. erant, ut cert.* Sed vulgata, *simulque, quod tabellarii a Cn. P. — — locis essent, qui,* et manca et sensu destituta est. *M.* Lectionem istam codd. recepi; nec ea mutata erat opus. Vulgata ineptam rationem dat, cur Corduba capi posset, *quod tabellarii essent dispositi, qui de Cæsaris adventu Pompeium facerent certiorem.*

trabes, ut supra scripsimus, bipartito. Huc quum Pompeius cum suis copiis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit. Cæsar, ut eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter Duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet: ex qua contentione quotidiana minuta prœlia fiebant, ut modo hi, modo illi superiores discederent. Quæ res quum ad majorem contentionem venisset, ab utrisque comminus pugna inita, dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur et fluminis ripas adpropinquantes coangustati præcipitabantur. Hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquebant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset, adversarios in æquum locum deducere et primo quoque tempore de bello decernere.

6. Id quum animadverteret adversarios minime velle, quo sideo a via retraxerat, ut in æquum deduceret, copiis flumen transductis, noctu jubet ignes fieri magnos. Ita firmissimum ejus præsidium Ateguam proficiscitur. Id quum Pompeius ex perfugis rescisset, ea die per viarum angustias carra complura multosque lanistas retraxit et ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam obpugnare et brachia circumducere cœpit. Cujus rei Pompeio quum nuncius esset adlatus, eo die proficiscitur. Cujus in adventum, præsidii caussa, Cæsar complura castella occupavit, partim ubi equi-

Ut supra scripsimus. i. e. mox. Sic bene cohærent omnia. Ceterum tota periodus in aliis deficit.

Pari idem. Leg. cum Ursino, *item*. *M.* Sed *idem* intelligitur, quod Cæsar.

Uter. Alii *qui, quis.* Conf. Vossius Anal. 4, 2.

Pugna inita, dum. Leg. e cod. Norvic. *pugna fiebat, in qua dum* —. Hæc lectio est dupliciter conrupta: nam, omisso *fiebat*, transiit *in qua* in *iniqua*, et hoc Ciacconius in *inita* mutavit. *M.* Ita jam Vascosanus.

Id quum. Hoc *id* e codd. et edd. vet. addidit Davis.

A via retraxerat. Reclamantibus omnibus, quos viderim, libris, lego, *ab Ulia retr.* Hæc sunt Ciacconii verba. Cf. c. 4. *M.* Oud. legi suadet *quos Cordubam ab Ulia retraxerat.*

Ita firmissimum — id est. ut ego quidem existimo: Cæsar Ateguam, quod erat firmissimum Pompeii præsidium, proficiscitur. *Clarkius.* De hac obsidione v. Frontin. 3, 14.

Per viarum angust. MS. Norvic. exhibet: *per viar. difficultatem et angustias*, quæ sana et sincera est lectio. *Davisius.* Et ex hac ceteræ omnes sunt depravatæ, veluti, *ea die nactus facultatem angust.* aut, *ea die nactus facultatem per viarum angustias. M.*

Multosque lanistas. Sic codd. et edd. priores, teste Oud. Ac sæpe sunt in libris de civili bello familiæ gladiatoriæ commemoratæ, quas unus et alter coegerat militiam facere; sed quorsum etiam lanistæ? Nam nunc milites erant, neque ad rem gladiatoriam exercebantur. Et quorsum multi lanistæ? Et cur horum nominatim mentio fit? Præfero igitur vulgatum, *multasque balistas*, a quocumque demum invectum sit. Lipsius *liras* voluit legi. *M.*

Partim ubi equitatus, partim ubi. Sic tres codd. boni. Ceteræ lectiones ex hac detortæ sunt. *M.*

tatus, partim ubi pedestris copia in statione et in excubitu castris præsidio esse possent. Hic in adventu Pompeii incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima. Itaque in illa obscuratione cum aliquot cohortibus et equitum turmis circumcludunt Cæsaris equites et concidunt, sic, ut vix in ea cæde pauci effugerent.

7. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius et trans flumen Salsum per convalles castra inter duo oppida, Ateguam et Ucubim, in monte constituit. Cæsar in munitionibus ceterisque, quæ ad oppidum obpugnandum opus fuerunt, aggerem vineasque agere instituit. Hæc loca sunt montuosa et natura edita ad rem militarem; quæ planitie dividuntur Salso flumine, proxime tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo milia. Ex ea regione oppidi in montibus castra habuit Pompeius, in conspectu utrorumque oppidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas et signa habuit tredecim legionum; sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ a Trebonio transfugerant; una, facta ex coloniis, quæ fuerunt in his regionibus; quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat; reliquæ ex fugitivis auxiliares consistebant: nam, de levi armatura et equitatu, longe et virtute et numero nostri erant superiores.

8. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius, quod loca sunt edita et ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam fere totius ulterioris Hispaniæ regio, propter terræ fecunditatem, inopem difficilemque habet obpugnatio-

Pedestris copia. Sic Davis. e codd. Norv. Vulgo *pedestres copiæ*.

Circumcludunt. Ambiguum est, utrum Pompeiani Cæsaris equites circumcluserint, an Cæsariani Pompeianos. At cum præcedentia, tum subsequentia, magis arguunt, Pompeianos a Cæsarianis concisos esse. Modo enim ait, castella a Cæsare in hoc occupata esse, ut Pompeii insultum* reprimeret: mox subjungitur, Pompeium fugisse, quod minime facturus fuerat, si qualicumque victoria potitus esset. *Rhellicanus*. Quare sub initium periodi legetur, *eum* (non, *cum*) *aliquot coh*. ut Goduinus monuit. Sed, si hic sensus est, plane repugnat loco Dionis Cass. 43, 33. qui Pompeio feliciter cessisse conatum narrat. *M*.

Aggerem vineasque agere. Cf. not. ad G. 2, 12. A. 73.

Natura edita ad rem militarem. Hoc ipse scriptor c. 8 explicat, dum plenius dicit. *M*.

Vernaculæ. Cæsari victori traditæ erant (de B. C. 2, 20), qui eis Longinum præfecit et, hoc mortuo, Trebonium: a quo defecerunt et rursus caussam Pompeii tueri susceperunt. Dio Cass. 43, 29. *M*. Jurinius legendum putat *duæ fuerunt* (scil. veteranæ), *quæ a Trebonio transfugerant* (v. A. 64) *et vernacula*, de qua deinceps c. 10. 12. 20.

Ex fugitivis auxiliares consist. Barbara locutio, judice Dodwello. Davis. malit *in*. Sed præpositio posset abesse. Jurin. dat *ex fugitivis et auxiliaribus constabant*.

De levi armatura, quod adtinet levem armat. *M*.

Propter terræ fecunditatem. Monuit Davisius, præeunte Lipsio, in-

nem et non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quæ sunt ab oppidis remota, turribus et munitionibus retinentur et, sicut in Africa, rudere, non tegulis teguntur; simulque in his habent speculas et propter altitudinem longe lateque prospiciunt. Item oppidorum magna pars ejus provinciæ montibus fere munita et natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus adscensusque habeat difficiles. Ita ab obpugnationibus natura loci distinentur, ut civitates Hispaniæ non facile ab hoste capiantur: id quod in hoc contigit bello. Nam, ubi inter Ateguam et Ucubim, quæ oppida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta in conspectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter milia passuum quatuor grumus est excellens natura, qui adpellatur castra Postumiana: ibi præsidii caussa castellum Cæsar habuit constitutum.

9. Pompeius, qui eodem jugo tegebatur loci natura et, quod remotum erat a castris Cæsaris, animadvertebat loci difficultatem, et, quod flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Cæsarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium submittendum se mitteret. Ista fretus opinione, tertia vigilia profectus, castellum obpugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. Nostri, quum adpropinquassent, clamore repen-

fecunditatem, et paulo post *non nimis copiosam aqu.* legendum videri, et confert Strabon. l. 3. in. *M.* Si *fecunditatem* retinere malis, intelligi potest de terra glebosa, frumento, frugibus ferendis apta, aggeribus struendis minus idonea. *Oud.*

Retinentur ab incolis in potestate, defenduntur. *M.*

Rudere. B. Alex. c. 1. *M.*

Distinentur hostes. *M.*

Ab hoste. Alii *ab hostibus.*

Id quod in h. contigit bello. Sic Clarke e codd. Cf. not. ad C. 3, 43. Vulgo *quod accidit.*

Grumus. V. Ind. Etymon. Nonius Marc. ducit a *congerie* et aggerem interpretatur. *Grumorum tumulos* dicit Vitruv. 8, 8. V. et infra c. 24.

Qui eodem. Alii *quod.*

Intercludebatur. Post verbum hoc intelligendum erit, *putabat*, quod eruendum est e superiore *animadvertebat. M.*

Ad subsidium submittendum se mitteret. Miro loquendi ratio, cum potius *demittere se* ad duram conditionem dicatur, qui difficilem rem suscipit, seque periculo exponit. Sed in cod. Norv. et Petav. legitur, *ad subsidium veniret;* quamquam nec hoc satis Latinum est. *M.* Alii *committendum. se mitteret.* fere ut Germ. *sich anschicken.* Alias *ferre se, dare se, reportare se.* Cf. cap. 4. Sed aliud hic latet, Oud. judice.

Castellum obp. cœpit etc. Hæc ita scripta sunt, ut non satis adpareat, quis, quid, quomodo fecerit aut perpessus sit. Omnes explicationes non tam in verbis sunt, quam inportatæ. *castellum* ut est Cæsarianorum, ita qui sint *laborantes*, et ubi, ex verbis non potest cognosci. *Nostri* sunt obsessi a Pompeio. Ergo, *quum adpropinquassent* non ad nostros, sed Pompeianos referendum est, *quum Pompeiani adprop.* nisi *Nostris quum adpropinquasset* legere malimus. *M.* Clarke explicat ita: *Castellum* (Cæsaris) *obpugnare cœpit Pompeius, ut laborantibus* (Ateguanis a Cæsare obsessis) *succurreret. Nostri* (in castello), *quum adpropinquassent* (Pompeiani) etc. p. p. legi vult *majoribus castris Cæsari.*

tino telorumque multitudine jactus facere cœperunt, uti magnam partem hominum vulneribus adficerent. Quo peracto, quum ex castello repugnare cœpissent, et majoribus castris Cæsaris nuncius esset adlatus, cum tribus legionibus est profectus et, quum ad eos adpropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti; in quibus duo * multi præterea armis exuti fugerunt; quorum scuta sunt relata octoginta.

10. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. Is signa Saguntinorum retulit quinque, quæ ab oppidanis cepit. Suo loco præteritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem venissent. Ea nocte Pompeius castra sua incendit et ad Cordubam versus iter facere cœpit. Rex, nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen adversariorum insequitur, a vernaculis legionariis exceptus est et interfectus.

11. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus prosecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeii ex oppido portabant; ex iis capti L cum jumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius, Tribunus militum qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit, et noctis tertia vigilia in oppido acerrime pugnatum est, ignemque multum miserunt, sic ut omne genus, quibus ignis per jactus solitus est mitti, exerceretur. Hoc præterito tempore, C. Fundanius, Eques Romanus, ex castris adversariorum ad nos transfugit.

12. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt, se servos esse. Quum venirent, cogniti sunt a militibus, qui antea cum Fabio et Pedio fuerant et a Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas et a militibus nostris interfectis sunt. Idem temporis capti tabellarii, qui a Corduba ad Pompeium missi erant perperamque ad castra nostra per-

*Duo * multi*. Videtur excidisse *Tribuni* vel *Centuriones* vel quid simile.

Saguntinorum. Ergone hos in itinere obpressit? *M*.

Suo loco — venissent. Inexplicabilis locus. Alii habent *præterritus* aut *perterritus*. Asprenas quidam B. Afr. c. 8. commemoratus est. *M*. Scalig. dedit *præteritus* e cod. Ursini. Mox *sua* adjecit Oud. e codd. et edd. vet.

Vernaculi sunt Pompeiani: c. 7. Ergo ille Rex Indo Cæsarem adjuvit. *M*.

Prosecuti. Sic codd. et edd. vet. Alii *persecuti*.

In oppido. Ategua. Forsan leg. *ex oppido*.

Omne genus (telorum), *quibus* —. Cf. B. Al. 14. de malleolo. *M*. Verbum *exerceretur* dedit Davis. e. cod. Norvic. et e Petav. Oud. Alii, omisso verbo, legunt *sicut et omne genus*. In voce *quibus* est synthesis.

Cum Fabio. Alii *Badio, Babio* etc. Dein leg. forsan *cum Trebonio*.

Idem temporis. Sic codd. et c. 8 et 20. Vulgo *Eodem tempore*.

venerant, præcisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda ex oppido ignem multum telorumque multitudinem jactando, bene magnum tempus consumserunt compluresque vulneribus adfecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, quum in opere nostri distenti essent acriterque pugnare cœperunt: quorum vis repressa a nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. Ii, quum eruptionem facere cœpissent, tamen virtute militum nostrorum, qui inferiore loco premebantur, repulsi adversarii bene multis vulneribus adfecti in oppidum se contulerunt.

13. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum ducere: et, quum nostri equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti, de statione sunt dejecti et occisi tres. Eo die A. Valgius, Senatoris filius, cujus frater in castris Pompeii fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit et fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus a militibus et interfectus est: idemque temporis glans missa est, inscripta, "quo die ad oppidum "capiendum accederent, sese scutum esse positurum." Qua spe nonnulli, dum sine periculo murum adscendere et oppidum potiri posse se sperant, postero die ad murum opus facere cœperunt et bene magna prioris muri pars dejecta est. * Quo facto ab oppidanis, ac si suarum partium essent, conservati, missos facere loricatos, quique præsidii caussa præpositi oppido a Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Cæsar, "se conditiones dare, non accipere, consuevisse." Qui quum in oppidum revertissent, relato responso, clamore

Pari consuetudine, qua et antea usi erant, c. 11.

Superiore loco defend. ipsa altitudo loci, e quo pugnabant, defensionem eorum faciliorem reddebat adversus hostes, in inferiore loco urbem obpugnantes. *M.*

Ii, quum. Sic Davis. e cod. Norv. Legebatur prius *L*, i. e. quinquaginta.

Tamen virtute — repulsi —. Nihil deest; quædam potius redundant. Legerim: *tamen virt. mil. nostrorum, qui inferiore loco premebantur, repulsi advers.* —. *M.* Recte. Sic dedi. Legebatur ita: *nostrorum* * *qui, etsi* et ante *repulsi* repetebatur *tamen*, otiose. Clarke lacunam replendam putabat verbo *rejiciebantur* vel simili.

Ducere. Sic Norvic. et Petav. cod. Alii *facere*. Utrumque recte dicitur. *M.*

Glans. Cf. not. ad G. 5, 43.

Sese — positurum. Is, qui glandem inscripserat, de se uno scripserat: *Scutum ponam;* poteratque ex unius professione conjectura de reliquorum voluntate simili fieri. Non male tamen Lipsio placuit: *posituros*. *M.*

Sperant. Alii *sperarent*.

Dejecta est. Quia in reliquis hujus loci modus rei gestæ non satis adparet, haud dubie h. l. aliquid excidit. Inde asteriscus in edit. Oud. *M.*

Conservati. Capti et ab oppidanis conservati.

Qui quum. Alii *Illi*, forsan *Ii quum*. Mox *alii reversi essent*. Cod. Norv. *oppido revertissent*, eodem sensu. Sic c. 16. *oppido represserunt*.

sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœperunt: propter quod fere magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin eruptionem eo die essent facturi. Ita corona circumdata, pugnatum est aliquandiu vehementissime, simulque ballista missa a nostris turrem dejecit: qua adversariorum, qui in ea turre fuerant, quinque dejecti sunt et puer, qui ballistam solitus erat observare.

14. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit: neque a nostris prohibitus, falsaque illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmæ cum levi armatura, inpetu facto, loco sunt dejectæ et, propter paucitatem nostrorum equitum, simul cum levi armatura inter turmas adversariorum protritæ. Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur: et majore Pompeiani exsultabant gloria, longius quod, nostris cedentibus, prosequi cœpissent. Qui quum aliquo loco a nostris recepti essent, ut consuessent, ex simili virtute clamore facto, aversati sunt prœlium facere.

15. Fere apud exercitus hæc est equestris prœlii consuetudo: quum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite congreditur, nequaquam par habetur. Id quod in hoc accidit certamine. Quum pedites, ex levi armatura lecti, ad pugnam, equitibus nostris nec opinantibus, venissent, idque in prœlio animadversum esset, complures ex equis descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre prœlium facere cœpit, usque eo, ut cædem proxime a vallo fecerint. In quo prœlio adversariorum ceciderunt CXXIII, compluresque armis exuti, multi vulneribus adfecti in castra sunt redacti: nostri ceciderunt III; saucii XII pedites, equites V. Ejus diei insequenti tempore,

Falsaque. Potius *falsa* e Norvic. et Petav. cod. *M.*

Simul cum levi armatura. Sic libri boni. Vulgo *simulque l. a.* male. *M.* Hic verba *simul cum levi armatura* abundare videntur, e superioribus repetita.

Aliquo loco. Lips. malit *æquo loco*.

Recepti. Glandorpius malit *excepti*.

Ex simili virtute. Quid hoc sibi vult? Utrum ad superiora referendum, *nostri eos exceperunt simili virtute*, non cesserunt iis? An clamorem dicuntur sustulisse propter similem nostrorum virtutem? quia nostros videbant et ipsos audere aliquid. *M.*

Equitibus — venissent. Glandorp. addi volebat *auxilio*. Vossius dabat *subvenissent*. Sed Oud. notat, *alicui venire* pro *advenire* in utramque partem sumi. Justin., 18, 4. *Ptolemæo Africæ pars sorte venit*. Phædrus fab. 2. *majus ne veniat malum*.

Redacti. Sic et c. 34. Leid. 1. *reducti*. Heinsius volebat *rejecti*.

pristina consuetudine pro muro pugnari cœptum est. Cum bene magnam multitudinem telorum ignemque nostris defendentibus injecissent, nefandum crudelissimumque facinus sunt adgressi, in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erant, jugulare et de muro præcipites mittere cœperunt, sicuti apud barbaros: quod post hominum memoriam numquam est factum.

16. Hujus diei extremo tempore a Pompeianis et clam nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres aggeremque incenderent et tertia vigilia eruptionem facerent. Ita igne telorumque multitudine jacta, quum bene magnam partem muri consumsissent, portam, quæ e regione et in conspectu Pompeii castrorum fuerat, aperuerunt copiæque totæ eruptionem fecerunt secumque extulerunt calcatas ad fossas complendas harpagones ad casas, quæ stramentitiæ ab nostris hibernorum caussa ædificatæ erant, diruendas et incendendas; præterea argentum et vestimenta, ut, dum nostri in præda detinerentur, illi, cæde facta, ad præsidia Pompeii se reciperent: nam, quod existimabat, eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestum, tamen, virtute freti, repulsos multisque vulneribus adfectos oppido represserunt prædaque et armis eorum sunt potiti vivosque aliquos ceperunt, qui postero die sunt interfecti. Eodemque tempore transfuga nunciavit ex oppido, Junium, qui in cuniculo fuisset, jugulatione oppidanorum facta clamasse, "facinus se nefandum et scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali pœna adficerentur, qui eos ad aras et focos

Hospites. cives, qui eos receperant.

[*Ad*] *nostros tabellarius*. Hoc *ad* sensu plane nullo additur, quare necessario rejiciendum est. Mens auctoris manifesta est: *a Pompeianis* (Pompeii exercitu extra urbem) *clam nostros tabellarius* (in oppidum) *missus est*. Hæc sunt Clarkii ad h. l. verba, quem secuti sunt Davisius et Oud. Videtur Cellarius quoque sensisse, in cujus editione est: *a Pompeianis et clam nostros*. *M*. Cellarium sequor. Putidum est, gravissimos errores servare.

Calcatas. Adparet, verbum esse depravatum. In plerisque exemplaribus adscriptum est ad marginem, *crates*, quod vocabulum, utpote rei militaris, huic loco recte quadrat. *Glandorp*. Et hoc verius videtur, quam *culcitas*, quod Davisius reponi voluit. *M*. *Calcata* est materia, sabulo, glarea et calce constans. Sic I. C. H. in Misc. Lips. novis Vol. 8. p. 1666. Addit, Pongris olim *altam calciatam* dictam esse viam Romanam admirandi operis, sive *la haute chaussée*. Præstat hæc iis, quæ Oudend. adfert ad *culcitas*.

Stramentitiæ. Sic Scal. e cod. Ursini. Vulgo *stramentis*, ut 8, 5.

Existimabat. Pompeius. Monuit Clarkius. *M*.

Ibat. An, *stabat?* Sic et Wagnerus vertit. *M*. Forsan pro procedebat.

Oppido represserunt. i. e in oppidum, ut Virg. 5, 451. *it clamor cœlo*.

Jugulatione facta. Cic. pro Cæcina c. 14. *occisio facta*.

"suos recepissent; eosque hospitium scelere contaminasse:" multa præterea dixisse: qua oratione deterritos, amplius jugulationem non fecisse.

17. Ita postero die Tullius Legatus cum Catone Lusitano venit et apud Cæsarem verba fecit: "Utinam quidem Dii "immortales fecissent, ut tuus potius miles, quam Cn. Pom-"peii, factus essem et hanc virtutis constantiam in tua vic-"toria, non in illius calamitate, præstarem: cujus funestæ "laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut cives "Romani, indigentes præsidii, et propter patriæ luctuosam "perniciem dedamur hostium numero: qui neque in illius "prospera acie primam fortunam, neque in adversa secun-"dam obtinuimus victoriam: qui legionum tot inpetus sus-"tentantes, nocturnis diurnisque operibus gladiorum ictus "telorumque missus exspectantes, victi et deserti, a Pom-"peio, tua virtute superati, salutem a tua clementia depos-"cimus; petimusque, ut qualem te gentibus præstitisti, "similem te in civium deditione præstes. Et qualem," ait, "gentibus me præstiti, similem in civium deditione præ-"stabo."

18. Remissis legatis, quum ad portam venisset Tib. Tullius et quum eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, revertit ad portam et hominem adprehendit. Quod Tiberius quum fieri animadvertit, sinu pugionem eduxit et manum ejus indicit. Ita refugerunt ad Cæsarem. Eodemque

Cum Catone Lus. Fortasse legendum, *cum C. Antonio Lus.* Illius enim c. 18, ut comitis Tullii, meminit. *Glandorpius.* Recepit *C. Antonio* Clarkius, bene credo. Sed et Celsus habet *Catone* et codd. omnes. tum sequentis capitis initium mira confusione laborat.

Qui neque — victoriam. Hoc acumen non satis capio. Julius Celsus p. 140. initium et finem hujus orationis repetit, deinde addit: *Multa præter hæc locutus est, quæ scriptorum vitio confusa vix intelligi possint. M.*

Gentibus exteris, Ponto, *Ægypto*, Gallogræciæ. *M.*

Et qualem, ait, — præstabo. Hæc omnia Davisius demum e Thuaneo codice inseruit, reperitque etiam Clarkius in Regio. Sed et superiora in duobus codd. aliter leguntur: in Petav. est: *oramusque, ut clementiam, quam victis gentibus præbuisti, calamitosis civibus tuis non deneges. Cui Cæsar, se non acerbiorem in cives futurum, quam in hostes venia donatos fuerit, respondit.* Hæc eadem Norvic. cod. sic exhibet: *ut clem. - - acerbiorem in cives fugatis:* ceteris plane omissis. Nonne ergo hæc omnia additamenta post verbum *deposcimus* spuria judicanda erunt? *M.*

Remissis legatis — ad Cæsarem. Miram profecto rem, si sic gesta sit. Hanc obscuritatem bene disjicit codex ille Davisii, in quo sic legitur: *Remissis legatis, quum ad portam venissent, Tib. Tullius, quum introeuntem C. Antonius secutus non esset, revertit ad portam* (scil. Antonius) — —*animadvertit, sinu pugionem eduxit* —. Sed et porro *refugit* legendum est. *M.* Codd. Norv. et Petav. *venissent*. Reliqua bene Davisius constituit. Sequerer, ni cum Cellario metuerem, ne quid desit.

Sinu pug. eduxit. Ita codd. laudati. Vulgo *simulque pug. eduxisset, manum.* Inde Oud. *simul pug. eduxit et.* Sed præstat lectio optimorum codd. probata Clarkio et Davisio.

tempore signifer de legione prima transfugit et nunciavit, quo die equestre prœlium factum esset, e suo signo perisse homines XXXV, neque licere castris Cn. Pompeii nunciari neque dici, perisse quemquam. Servus, cujus dominus in Cæsaris castris fuisset, uxoremque et filium in oppido reliquerat, dominum jugulavit et ita clam a Cæsaris præsidiis in Pompeii castra discessit et indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. Ita litteris acceptis, quum in oppidum revertissent, qui mittere glandem inscriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nunciarunt, quam Pompeius concionem habuisset: "quoniam oppido "subsidio non posset venire, noctu ex adversariorum con-"spectu se deducerent ad mare versum:" unum respondisse, "ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugæ "ostenderent:" eum, qui ita locutus esset, jugulatum. Eodem tempore tabellarii ejus deprehensi, qui ad oppidum veniebant, quorum litteras Cæsar oppidanis objecit et, qui vitam sibi peteret, jussit turrem ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum. Quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet. Ita* facturus de ligno, quum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nunciavit, Pompeium et Labienum de jugulatione oppidanorum indignatos esse.

19. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostro fuisset, ab imo vitium fecit, usque ad tabulatum secundum et tertium. Eodem tempore pro muro

Suo signo. Leg. *e suo signo*, h. e. manipulo. *M.* Bene monitum. sequor.

Fuisset — reliquerat. Quanta hæc est scribendi negligentia! *M.*

Glande scriptum: ut cap. 13. *M.* Hic mentio omissa videtur ejus, qui glandem misit; nam servus id non fecerit; aut pro *Cæsar* scribendum *Pompeius*, quod Clarkio placet, ni quid desit.

Cæsar. Cur vero non dixit ipse Cæsari tum, cum in ejus castris fuit? *M.*

Litteris acceptis. Quis accepit? Unde? Quales? *M.*

Qui mittere — solebant. Ergo nunc plures mittebant? Mihi totus locus obscurus est: nihil satis distincte narratum reperire possum. Multa hic exciderunt, aut scriptor scribere quidem voluit, sed non potuit. *M.* Alii *scriptam*.

Descenderent, — ostenderent. Videtur numerus singularis e duobus codd. semper conspirantibus recipiendus. *M.*

Eum, qui. Sic Oud. e codd. Vulgo *tum*.

Objecit. Codd. quidam *abjecit*, quod præfert Oud. eo sensu, quo G. 5, 48.

Ita facturus de ligno.* Res quidem utcumque potest intelligi, aliquem ita facere, h. e. ligneam turrem incendere voluisse; sed nec vulgata lectio Latina, nec scriptura codicum, *ita fune crure de ligno*, sana est. *M.* Davis. conjicit: *Ita facturus turri ligneæ quum propius access.* Lips. delebat *de ligno*. hoc mihi placet.

pugnatum acerrime, et turrim nostram, ut superiorem, incenderunt, idcirco, quod ventum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se dejecit et ad nos transiliit dixitque, "se cum familia constitutum habuisse, ut "una transfugerent ad Cæsarem; illam obpressam et jugu"latam." Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt dejectæ, in quibus scriptum est inventum: "L. Minatius Cæ"sari. Si mihi vitam tribues, quoniam ab Cn. Pompeio sum "desertus, qualem me illi præstiti, tali virtute et constantia "futurum me in te præstabo." Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt, "si sibi vitam "concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros." Quibus respondit, "se Cæsarem esse fidemque præsta"turum." Ita, ante diem XI. Kalend. Martii oppido potitus, Imperator est adpellatus.

20. Quod Pompeius ex perfugis quum deditionem oppidi factam esse scisset, castra movit Ucubim versus, et circum ea loca castella disposuit et munitionibus se continere cœpit. Cæsar movit et propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatus unus ex legione vernacula ad nos transfugit et nunciavit, Pompeium oppidanos Ucubenses convocasse eisque ita imperavisse, ut, diligentia adhibita, perquirerent, qui essent suarum partium itemque adversariorum victoriæ fautores. Hoc præterito tempore, in oppido, quod fuit captum, servus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstravimus, dominum jugulasse: is vivus est combustus. Idemque temporis Centuriones loricati octo ad Cæsarem transfugerunt ex legione vernacula, et equites nostri cum ad-

Ut superiorem. An, ut eam, de qua ante dictum est? Sed ea non incensa est. Quo sensu igitur *superior* dicitur? *M*.

Cum familia. Leg. *famula*, quia in Jul. Celso p. 241. est, *cum ancilla*. Monuit Davisius. *M*. Phædrus tamen etiam familiam de uno servo, 3, 19.

Minatius. Hunc Pompeius præfecerat urbico præsidio. Dio Cass. 43, 33. Add. Valer. Max. 9, 2, 4. ubi culpa omnis erga Ateguam crudelitatis, cujus exempla scriptor noster hactenus passim exposuit, in hunc Minatium Flaccum confertur. Aliis falso *Minutius*. *M*. Aliis *Munatius*. Sed v. Perizonii epistolam in Sylloge Burmanni t. 4. p. 788.

Tribues. Sic codd. Vulgo *tribuis*.

Futurum. poterat abesse. *M*. Vulgo additur *esse*.

Præstaturum. Sic codd. et edd. vet. Vulgo *præstiturum*. Alii *præbiturum*.

Imperator. vid. ad B. C. 2, 26. *M*.

Quod Pomp. Vulgo, *Et Pomp*. Sed *quod* est, *in quo, qua in re*, et nectitur cum illo *quum*, ut *quod si, quod nisi*, v. Ind. *M*.

Et circum ea l. Sic codd. Vulgo male *sed*.

Ita imperavisse. Sic codd. et edd. vet.

Hoc præt. temp. Sic et c. 11 et 14, et mox 22.

In opp. quod fuit captum. Est Ategua, quam scriptor ab Ucubi discerni vult.—— De servo erat cap. 15, 16. *M*.

versariorum equitibus congressi sunt et saucii aliquot occiderunt ex levi armatura. Ea nocte speculatores prehensi servi tres et unus ex legione vernacula. Servi sunt in crucem sublati, militi cervices abscisæ.

21. Postero die equites cum levi armatura ex adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI equites ad aquatores nostros excurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites VIII. Insequenti die Pompeius securi percussit homines LXXIIII, qui dicebantur esse fautores Cæsaris victoriæ: reliquos in oppidum jussit deduci, ex quibus effugerunt CXX et ad Cæsarem venerunt.

22. Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Bursavolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursavolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, quum viderent hospites jugulari, præterea multa scelera ab iis fieri, qui præsidii causa ab his reciperentur. Qui quum ad oppidum venissent, nostri, qui fuissent equites Romani et Senatores, non sunt ausi introire in oppidum, præterquam qui ejus civitatis fuissent. Quorum responsis ultro citroque acceptis et redditis, quum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi de præsidio insecuti ex aversione legatos jugularunt: duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt et speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. Qui quum certum comperissent legatorum responsa, ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos jugulasset, lapidare et ei manus intentare cœperunt: illius opera se perisse. Ita vix periculo liberatus petiit ab oppi-

In crucem. Alii *in cruce*.

Militi. Cod. Ursini *militibus*. Sed unus modo captus miles. Tamen *cervices* plurali numero dici possunt. Sic Terent. Heaut. 2, 2, 131. Imo olim nequidem singulari dicebatur *cervix*. V. Quinctil. 8, 13. 35. et Varro L. L. 7. 5 et 19.

Ex equitibus. In Leidensi primo est, *e quibus*. *M.*

In oppidum. Intellige *Ucubim*. Alii *versus opp.*

Bursavolenses. Ciaccon. vult *Ursaonenses* ex cap. 26. *Ursonenses* Glandorp. e Plinio 3, 1.

Hospites jugulari. c. 15. *M.*

Ab iis, qui—reciperentur, ut a Munatio. vid. ad cap. 19. *M.*

Ad oppidum. scil. *Bursavolam*. Rhellicanus intelligebat *Ateguam*, sed inde venerant.

Qui fuissent. Voluit dicere, *qui erant*. *M.*

Ad nostros, qui extra opp. fuissent, qui substiterant extra oppidum. *M.*

Miserunt. Bursavolenses miserunt speculatores Ateguam. Hunc sensum postulat series narrationis. Sed pessime neglexit scriptor dicere, *quis* miserit speculatores. *M.*

Qui quum certum comperissent de legatorum responsis, sive de his, quæ ipsi nuper cum legatis essent collocuti, ita gesta esset omnia. — Hic est sensus, aut saltem debet esse. *M.*

Se perisse. subaudi *dicentes*.

danis, ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci: illi se satisfacturum. Potestate data, quum inde esset profectus, præsidio comparato, quum bene magnam manum fecisset et nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, jugulationem magnam facit; principibusque, qui sibi contrarii fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recipit. Hoc præterito tempore, servi transfugæ nunciaverunt, oppidanorum bona vendi, nec cui extra vallum licere exire, nisi discinctum; idcircoque, ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Bæturiam, neque sibi ullam spem victoriæ propositam habere: et, si qui ex nostris tranfugerit, in levem armaturam conjici eumque non amplius XVI accipere.

23. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit et brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco adversariorum decucurrerunt; nec detinentibus nostris, multis telis injectis complures vulneribus adfecere. Hic tamen, ut ait Ennius, "Nostri cessere parumper." Itaque præter consuetudinem quum a nostris animadversum esset, cedere, Centuriones ex legione quinta flumen transgressi duo restituerunt aciem; acriterque eximia virtute plures quum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita, quum is compar prœlium facere cœpisset et, quum undique se circumveniri animum advertisset, parumper ingressus, pedem offendit. Hujus concidentis viri casu passim audito,

Recipit. Alii *recepit*.

Vendere. Boni codd. habent *vendi*. Recte. *M*. Recepi.

Nec cui. Sic Davis. bene Vulgo *ne*. Tum Davis. Heins. alii *discincto*. Erat id alias inter pœnas militares. V. Lipsius de mil. Rom. 5, 18.

Idcircoque. Alii *idcirco quod*.

Et, si qui. Hoc *et* ex Vossii codice dedit Clarke post Glandorp. Vulgo *ut*.

Non amplius XVI (assibus) *accipere* (haud dubie, in diem). Asses intelligi, ubi de militari stipendio sermo est, constat. vid. Taciti Ann. 1, 17. Lipsii Excursus ad h. l. sive potius Lipsii Electa 1, 2. An numerus XVI sit genuinus; cur ut exiguus h. l. tradatur; ea esse omnia obscura, ex ipso illo Lipsii loco intelligetur. *M*.

Nec detinentibus nostris. Puto sensum esse, quum nostri eos detinere s. prohibere non possent. Al. *desinentibus*: sic sensus erit, quem Glandorpius vidit, Cæsarianos non desiisse s. perstitisse in muniendo. Et hoc verius est. *M*. Bentl. *renitentibus*.

Hic tamen — parumper. Sic Leidensis primus, nisi quod pro *tamen* est *dum*. Ceteri codd. sunt valde depravati. Si quis cum Glandorpio *Hic tum* malit, erit dictum, ut *ibi tum* apud Ciceronem, ubi narrat, et transit ad aliud. *M*.

Ita, quum is —. Vitium est in verbo *is*, pro quo duo codd. habent *eis*. Sed ne sic quidem constat de sensu. Glandorpius maluit *alter* pro *ita*. *M*. Lipsius malit *unus*. Oud. *Quum unus eis compar*.

Viri casu passim audito. Pro his est in tribus bonis codd. *temporis aquari fortis insignia*. Quis hæc extricet? Saltem talia incredibilem hu-

quum complures adversariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco adversarios ad vallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorum student cædem facere, a turmis et levi armatura sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent: nam et munitione præsidii ita coangustabantur, ut eques, spatio intercluso, vix se defendere posset. Ex his utroque genere pugnæ complures sunt vulneribus adfecti, in quis etiam Clodius Aquitius: inter quos ita comminus est pugnatum, ut ex nostris, præter duos Centuriones, sit nemo desideratus, gloria se efferentes.

24. Postero die ab Soricaria utrorumque convenere copiæ. Nostri brachia ducere cœperunt. Pompeius quum animadverteret, castello se excludi Aspavia, quod est ab Ucubi milia passuum V, hæc res necessario devocabat, ut ad dimicandum descenderet: neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, usque eo, ut necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo [de] facto, quum utrorumque copiæ tumulum excellentem petissent, prohibiti a nostris sunt, dejectique planitie. Quæ res secundum nostris efficiebat prœlium. Undique autem cedentibus adversariis, nostri magna in cæde versabantur. Quibus mons, non virtus, saluti fuit: quo subsidio tunc, nisi advesperasset, a paucioribus nostris omnique auxilio privati essent: nam ceciderunt ex levi armatura CCCXXIIII, ex legionariis CXXXVIII, præterquam quorum arma et spolio sunt adlata, ita pridie duorum Centurionum interitio hac adversariorum pœna est litata.

jus libri conruptionem et perantiquam arguunt. *M.*

Interiore loco. Fortasse, *ex inferiore loco. M.*

A turmis. Sic codd. Alii *et turmis.*

Eques — posset. Alii *equites — possent.*

Aquitius. Alii *Arquitius. Aquirius.*

Utrorumque. Alii *utræque.*

Devocabat. Ita libri boni. Vulgo, *vocabat. M.* Sic Phrædrus 1, 20. in re periculosa aptum verbum.

Grumo. V. not. ad c. 8.

Planitie. An prisca forma pro *planitiei?* h. e. in planitiem. Certe hic est sensus. Davisius *planitiæ* eodem sensu maluit. *M.* Ut Virg. *it clamor cœlo.* Cf. c. 18 et 16.

Nostri magna. Verbum *nostri* dubium est, quia omnes Oud. codd. habent: *non parum magna —.* Ergo legerim: *Und. a ced. adversariis, non parum magna in c. versabantur* (adversarii cædebantur), *quibus —.* Syntaxis esse debebat, *cedentes adversarii versabantur:* sed sæpe sic ablativi absolute ponuntur, ut h. l., et passim monuerunt interpretes. *M.*

Quibus mons. Glandorp. et Goduinus malunt leg. *Hostibus.*

Omnique auxilio. Hæc delenda sunt. *M.*

Præterquam. Alii *præter.* ut G. 1, 5.

Interitionem dixit etiam Cic. Verr. 3, 54. Legerim: *ita pridie facta duorum Cent. int. —. M.*

25. Insequenti die, pari consuetudine quum ad eumdem locum ejus præsidium venisset, pristino illo suo utebantur instituto: nam, præter equites, nullo loco æquo se committere audebant. Quum nostri in opere essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt: simulque vociferantibus legionariis, quum locum efflagitarent, ut consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili convalle bene longe sunt egressi et planitie iniquiore loco constiterunt. Illi tamen procul dubio ad congrediendum in æquum locum non sunt ausi descendere, præter unum Antistium Turpionem, qui, fidens viribus, ex adversariis sibi parem esse neminem agitare cœpit. Hic, ut fertur Achillis Memnonisque congressus, Q. Pompeius Niger, Eques Romanus Italicensis, ex acie nostra ad congrediendum progressus est. Quoniam ferocitas Antistii omnium mentes converterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositæ: nam inter bellatores principes dubia erat posita victoria, ut prope videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita avidi cupidique suarum quisque partium, * expertorum virorum fautorumque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri quum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorumque laudis insignis præfulgens opus cælatum, quorum * pugna esset prope profecto diremta, nisi propter equitum * concessum, ut supra demonstravimus, levis armatura præsidii caussa non longe ab opere castrorum constitisset. Ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, adversarii cupidius sunt insecuti, universi, clamore facto, inpetum dederunt. Ita metu perterriti, quum in fuga essent, multis amissis, in castra se recipiunt.

Nullo loco æquo. An *nulli ?* ut sit nominativus: *nulli, præter equites. M.*

Et planit. in. loco. Fortasse legendum, *et in planitiei æquiore loco.* Varietas est multiplex, videturque res ipsa sequenda esse. *M.*

Procul dubio conjunxerim cum *descendere,* ut sit, sine mora et cunctatione descendere. *M.*

Præter unum Antistium. Ed. Ven. *unus Antistius Turpio sil. vir.*

Agitare, jactare. Sic codd. boni. Vulgo *cogitare,* quod est interpretamentum. *M.* Curt. 6, 4. eo sensu *agitare* dixit. Sic et Plin. pan. c. 4. Flor. 4, 2, 83.

Achillis Memnon. Horum singulare certamen ad Trojam, quo Memnon periit, copiose descriptum est a Quinto Calabro Paralipom. 2, 395 seqq. Adtigit etiam Dictys Cretensis 4, 6. *Cellar.* Hæc comparatio claudicat. Aptior foret Ajacis et Hectoris, indice Bentleio. Post vocem *congressus* punctum recte sustulit Oud.

Acies sunt dispositæ, stabant instructæ, sed spectandi caussa, ut Liv. 1, 25. qui locus omnino quædam habet huic nostro similia, ut nominatim *fautores,* qui faventes spectant. — Sed locus est fœde laceratus. *M.* Nec operæ pretium est varietatem codicum referre. Exhibet eam Oudend.

Concessum. An, *concursum ?* Sic supra dixit. *M.*

26. Cæsar ob virtutem turmæ Cassianæ donavit milia XIII et Præfecto torques aureos V et levi armaturæ milia X. Hoc die A. Bæbius et C. Flavius et A. Trebillius, Equites Romani Astenses, argento prope tecti equites ad Cæsarem transfugerunt; qui nunciarunt, Equites Romanos conjurasse omnes, qui in castris Pompeii essent, ut transitionem facerent; servi indicio omnes in custodiam esse conjectos, e quibus, occasione capta, se transfugisse. Item hoc die litteræ sunt deprehensæ, quas mittebat Ursaonem Cn. Pompeius. "S. V. "G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sententia adversa-"rios adhuc propulsos habemus, tamen, si æquo loco sui "potestatem facerent, celerius, quam vestra opinio fert, bel-"lum confecissem. Sed exercitum tironem non audent in cam-"pum deducere, nostrisque adhuc freti præsidiis bellum "ducunt; nam singulas civitates circumsederunt; inde sibi "commeatus capiunt. Quare et civitates nostrarum par-"tium conservabo et bellum primo quoque tempore con-"ficiam. Cohortes in animo habeo ad vos mittere. Pro-"fecto nostro commeatu privati, necessario ad dimicandum "descendent."

27. Insequenti tempore quum nostri temere in opere distenti essent, equites in oliveto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nunciaverunt, a. d. III. Nonarum Martii prœlium, ad Soritiam quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum et Attium Varum circum castella præesse. Eo die Pompeius castra movit et contra Hispalim in oliveto constitit. Cæsar, priusquam eodem est profectus, luna hora circiter VI. visa est. Ita castris motis Ucubim, Pompeius præsidium, quod reliquit, jussit incenderent et, deusto oppido, in castra majora se reciperent. Inse-

Tecti equites. Leg. *tectis equis* cum Glandorpio, aut *tecti equos* cum codice Davisii. *M*. Hoc recepit Clarke.

Ursaonem. Plin. 3, 1. *Urso* dicta colonia, quæ *Genua Urbanorum*. Grut. p. 259. *Resp. Ursonensium*. Cf. c. 22.

S. V. G. E. V. Si valetis, gaudeo: ego valeo. *M*. Sic Dolabella in Epp. Cic. 9, 9.

Prout nostra felicitas, quæ nostra est felicitas. *M*.

Opinio fert. Sic cod. Norv. et ed. Rom. Vulgo *est* vel *fere est*.

Nostris — præsidiis, nostris adminiculis belli gerendi, v. c. commeatu, quibus insidiantur, sperant se ducturos bellum. *M*.

Circumsederunt. Ita Oud. e codd. et edd. vet. Vulgo *circumsidunt*.

In animo habeo. Vulgo *animo*.

Prœlium, ad Sorit. v. c. 24. Ergo vel *Soricaria*, vel *Soritia* utroque loco ponendum erit. — Syntaxis loci est durior. *M*. Vulgo *prœlio*. Alii *prœlium affore*.

Contra — constitit. Vulgo circa. Alii *constituit*.

Hora VI. Est ipse meridies. Narratur, ut prodigium. *M*.

Jussit incend. Sic unus cod. Alii *jussit ut incend*. Alii *jussit incendi*. Nomina urbium, quæ sequuntur, corrupta sunt. *Carula* placet Wesselingio ad Antonini itiner. p. 410. *M*.

quenti tempore Ventisponte oppidum quum obpugnare cœpisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam contraque Pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, quod contra sua præsidia portas clausisset, incendit; milesque, qui fratrem suum in castris jugulasset, interceptus est a nostris et fusti percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem quum esset ventum, castra contra Pompeium constituit.

28. Sequenti die quum iter facere Cæsar cum copiis vellet, renunciatum est ab speculatoribus, Pompeium de tertia vigilia in acie stetisse. Hoc nuncio adlato, vexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod Versaonensium civitati fuissent fautores: antea litteras miserat, "Cæsarem "nolle in convallem descendere, quod majorem partem exer"citus tironem haberet." Hæ litteræ vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita, hac opinione fretus, totum se facere posse existimabat: etenim et natura loci defendebatur et ipsius oppidi munitione, ubi castra habuit constituta. Namque, ut superius demonstravimus, loca excellentis tumulis contineri; interim nulla planitia dividit.

29. Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planities inter utraque castra intercedebat, circiter milia passuum quinque, ut auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi et loci natura. Hinc dirigens proxima planities æquabatur, cujus decursum antecedebat rivus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem: nam palustri et voraginoso solo currens erat ad dextrum. Et Cæsar, quum aciem directam vidisset, non habuit

Contraque. Sic Clarkius e codd. Vulgo copula deest.

Fusti percussus. De fustuario v. Polyb. 6, 35.

Vexillum. vid. Ind. *M*.

Quod Ursaonensium civitatis qui fuissent fautores. Sic legendum puto. Sensus est, miserat litteras his civitatis Urs. (in civitate Urs.), qui hujus civitatis fautores Pompeii fuissent, h. e. erant ut solet hic scriptor loqui. De litteris est c. 26. Ergo utroque loco vel *Ursaon.* vel *Versaon.* legitur; sed prius est rectius. Quia vero edd. vet. *Fausto* ante verbum *antea* inserunt, maluit Oud. *quod, qui Ursa. civ. præfuisset, Fausto, antea l. m.* Nihil certum est in hoc libro. *M.* V. not. ad c. 26.

Exercitus tironem. Vulgo *exercitum*, ut cap. 26. Alii *tironum*.

Totum facere, facere, quæ vellet. Duker. de Latin. Juriscons. p. 353. *Oudend.* Scil. ea locutio apud Ulpianum occurrit. Apud Petronium c. 37. *Trimalchionis tapanta est.*

Namque dividit. Et hæc conrupta sunt. *M.* Respice ad C. 1, 43. et Af. 51. Mira h. l. est lectionis varietas.

Planities æquabatur, æqua erat s. æqua procurrebat. Quid sit dirigens, nescio. *M.* Puto, recta, directa.

Currens erat (vulg. *currebat*) *ad dextrum* (vulgo *dextram partem*). *Et.* Pro *partem Et* in codd. est *id quod.* Ergo legitur: *currens erat ad dextrum. Quod Cæs. quum ac dir.* Sic *quod quum* conjungitur. v. Ind. in *quod. M.* Usus participii cum verbo substantivo etiam optimis scriptoribus notus. vid. Cic. Orat. c. 12.

dubium, quin media planitie in æquum ad dimicandum adversarii procederent. Hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, ut locus illa planitie equitatum ornaret, et diei solisque serenitas; ut mirificum et optandum tempus prope ab Diis inmortalibus illud tributum esset ad prœlium committendum. Nostri lætari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res fortunæque omnium deducerentur, ut, quidquid post horam casus tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt, id quod adversarios existimabamus esse facturos; qui tamen a munitione oppidi mile passibus longius non audebant procedere: in quo sibi prope murum adversarii prœliandum constituebant. Itaque nostri procedunt. Interdum æquitas loci adversarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam: neque tamen illi a sua consuetudine decedebant, ut aut ab excelso loco, aut ab oppido, discederent. Nostri pede presso propius rivum quum adpropinquassent, adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt.

30. Erat acies XIII aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum levi armatura milibus sex: præterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Nostra præsidia LXXX cohortibus et VIII milibus equitum. Ita, quum in extrema planitie iniquum in locum nostri adpropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod quum a Cæsare esset animadversum, ne quid temere culpa sua secus admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod quum hominum auribus esset objectum, moleste et acerbe accipiebant, se inpediri, quo minus prœlium conficere possent. Hæc mora adversarios alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore inpediri ad committendum prœlium. Ita se efferentes iniquo loco, sui potestatem faciebant, ut magno tamen periculo

Ornaret. Res postulat, *Adjuvaret*, aut simile verbum. *M.* Credo, *juvaret*.

Ab Diis inmortal. Cf. A. c. 75. et Af. 74. et 82.

Casus. Sic edidisse Scaligerum, monet Oud.: nam in codd. est *causas*, *curas*, *cras*. Quædam edd. *p. hor. castris fieret. M.*

Id quod. Alii *idque*.

In quo. An, *quod?* ut sit, quia. *M.* Mox *prœliandum* e cod. Norvic. dedit Davis e Petav. recepit Oud. Vulgo deest.

Decedebant. Sic cod. Reg. Vulgo *discedebant*. Emendavit Davis.

Patrocinari (sibi) *loco in. M.*

Nostra præsidia (noster exercitus constitutus erat, h. e. constabat) *LXXX cohort. M.* Codd. quidam *cohortes* et *milia*.

Transeundi. Duo illi codd. boni, fere conspirantes in hoc libro, habent *transire. M.* Alii, *transeundum*.

Secus ac voluerat, contra spem et exspectationem. *M.* Scalig. *sequius*.

Locum definere erit, hunc locum facere et constituere terminum, ad quem usque progrediantur. *M.*

Ut magno — haberetur, ut, quamvis ad eos Cæsariani accedere possent.

accessus eorum haberetur. Hic decumani suum locum, cornu dextrum, tenebant, sinistrum tertia et quinta legio itemque cetera auxilia et equitatus. Prœlium clamore facto committitur.

31. Hic etsi virtute nostri antecedebant, adversarii se e loco superiore defendebant acerrime, et vehemens fiebat ab utrisque clamor telorumque missu concursus, sic, ut prope nostri diffiderent victoriæ: congressus enim et clamor, quibus rebus maxime hostes conterrentur, in conlatu pari erant conditione. Itaque ex utroque genere pugnæ, quum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur et concidit adversariorum multitudo. Dextrum demonstravimus decumanos cornu tenuisse: qui, etsi erant pauci, tamen propter virtutem magno adversarios timore eorum opera adficiebant, quod a suo loco hostes vehementer premere cœperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparent, legio adversariorum transduci cœpta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit. At ii eximia virtute prœlium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium veniundi non daretur. Ita, quum clamori esset intermixtus gemitus, gladiorumque crepitus auribus oblatus, inperitorum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, "Pes pede premitur, armis

at magno tamen id cum periculo fieret. *Clarkius*. Davis. e codd. Norvic. *magno cum periculo*.

Decumani. legio decima, quam Cæsar maximi faciebat. v. G. 1, 40.

Se — defendebant. Sic codd. Norv. et Petav. Alii *defendebantur*.

Missu. Vulgo male *missus*.

Diffiderent victoriæ. De summa Cæsaris in hoc prœlio inopia et desperatione Plutarchus (Cæs. cap. 56) hæc narrat: vix ab eo milites compelli potuisse, ut perseverarent in prœlio, ipsumque dixisse, alias se de victoria, hoc die de vita certasse. Conf. Vallei. Paterc. 2, 55. Florus 4, 2, 82. Sueton. Jul. 36. Eadem leguntur in Appian. Civ. 2, 104. p. 493. sed gravi errore dicuntur, ad Cordubam accidisse, pro quo, in reliqua Appiani diligentia, περὶ Μοῦνδαν necessario ponendum est: nam non modo ceteri omnes sic referunt, et constat ex omni historia, sed ipse Appianus dicit, hoc prœlium commissum esse, postquam Pompeius Cæsari metum et ignaviam exprobraverat. Atqui hoc factum est per illas literas, de quibus paulo ante (c. 26), et quibus scriptor noster (c. 28) inritatum ad prœlium esse Cæsarem monuit. Ergo Appianus de *Mundensi* pugna egit. Copiosus est de hoc prœlio Dio Cass. 43, 36, 37, 38. *M*.

Itaque ex utroque genere. Delendum *ex*. Sensus est: in utroque genere pugnæ, pedestri et equestri, parem eminuisse virtutem; sed Cæsarianos pilis vicisse, h. e. pedites s. legiones Cæsaris vicisse. *M*.

A suo loco. Codd. et edd. vet. habent præpositionem, a recentioribus omissam.

Occuparent in libris bonis: recte: *occuparentur* in vulgatis edd. plerisque. *M*.

Crepitus. Leid. 1. *strepitus*. Sed *crepitus* bene de armis. V. Oud. ad Obseq. de prodig. c. 104.

Timore. Alii *timor*. non male.

Pes pede —. Brantius Homerum (Iliad. 13, 131) et Virgilium (Æn. 10, 361) jam comparavit. Cui non dictus Hylas? *M*. Paulus Merula in fragm.

"teruntur arma," adversariosque vehementissime pugnantes nostri agere cœperunt; quibus oppidum fuit subsidio. Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. In quo prœlio ceciderunt milia hominum circiter XXX et si quid amplius: præterea Labienus, Attius Varus; quibus occisis utrisque funus est factum: itemque equites Romani, partim ex urbe, partim ex provincia, ad milia III. Nostri desiderati ad hominum mile, partim peditum, partim equitum, saucii ad quingentos. Adversariorum aquilæ sunt ablatæ XIII et signa et fasces: præterea Duces belli XVII capti sunt. Hos habuit res exitus.

32. Ex fuga hac quum oppidum Mundam sibi constituissent præsidium, nostri cogebantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis pro cespite cadavera conlocabantur, scuta et pila pro vallo, * insuper occisi et gladii et mucrones et capita hominum ordinata, ad oppidum conversa universa hostium timorem, virtutisque insignia * proposita viderent, et vallo circumcluderentur adversarii. * Ita Galli tragulis jaculisque oppidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, obpugnare cœperunt. Ex hoc prœlio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugit, Sex. Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites secum habuit, his, quod habuit secum pecuniæ, distribuit; et oppidanis dixit, "se de pace "ad Cæsarem proficisci;" et secunda vigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis nonnullisque peditibus ad navale præsidium parte altera Carteiam contendit, quod oppidum abest a Corduba milia passuum CLXX. Quo quum ad octavum miliarium venisset, P. Calvitius, qui castris antea Pompeii præpositus esset, ejus verbis nuncium mittit, "quum minus belle haberet, ut mitterent "lecticam, qua in oppidum deferri possit." Litteris missis, Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores

Ennii h. l. metrum restituere laborat; sed ad hoc in soluta oratione non semper adtenditur.

Ipsis Liberalibus. Sic et Cic. ep. ad Div. 12, 25. Incidebant in XVI. Kal. Apr. Cf. Ovid. Fast. 3, 713.

Ex hostium armis — cœperunt. Hæc sunt misere discerpta. Scimus e Dione Cassio (43, 38), congesta esse cadavera, ut, veluti vallum circa oppidum, coacervarentur: ex Appiano c. 105. (p. 493), cadavera hastis adfixa esse terræ circa oppidum. *M.* Conf. Florus 4, 2, 85. Val. Max. 7, 6, 5. Celsus p. 245.

Fugit. Sic boni codd. Vulgo *fugiens.*

Cognito hoc negotio, quos equites secum habuit, his, quod habuit secum pecuniæ, distribuit. Sic legendum e Norvic. e Petav. *M.* Ita restitui locum. Legitur vulgo: *quos equites quod pec. secum habuit.*

Mitterent lecticam. Sic codd. Vulgo *mitteret.* male. Subaudi *Carteienses.*

essent, conveniunt in domum, quo erat delatus, (qui arbitrati sunt clanculum venisse,) ut ab eo, quæ vellet, de bello requirerent. Quum frequentia convenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit.

33. Cæsar, ex prœlio Munda munitione circumdata, Cordubam venit. Qui ex cæde eo refugerant, pontem occupaverunt. Quum eo esset ventum, conviciari cœperunt, "nos ex prœlio paucos superesse: quo confugeremus?" Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen transjecit et castra posuit. Scapula, totius seditionis familiæ et libertinorum caput, ex prœlio Cordubam quum venisset, familiam et libertos convocavit, pyram sibi exstruxit, cœnam adferri quam opimam imperavit, item optimis insternendum vestimentis: pecuniam et argentum in præsentia familiæ donavit. Ipse de tempore cœnavit, resinam et nardum idemtidem sibi infundit. Ita novissimo tempore servum jussit et libertum, qui fuisset ejus concubinus, alterum se jugulare, alterum pyram incendere.

34. Oppidani autem, simul Cæsar castra contra oppidum posuit, discordare cœperunt usque eo, ut clamor in castra nostra perveniret fere, inter Cæsarianos et inter Pompeianos.

Clanculum. Lipsius conjectabat *Calvitium*, de quo mox.

Vellet. Sic codd. Vulgo male *vellent*.

Munda munit. circumdata. Editores nomen *Munda* contra codd. addiderunt. Bene, si historiam spectes: etsi fortasse non opus fuit: nam e cap. 32. satis intelligitur, post prœlium Mundam esse cinctam. *M*.

Scapula jam ante, quam Cn. Pompeius in Hispaniam venerat, audita Scipionis ad Thapsum clade, a militibus in Hispania lectus est cum Aponio Dux, omnemque Hispaniam Bæticam a Cæsare abduxit, posthæc se cum Pompeio conjunxit. Dio Cass. 43, 29, 30. v. Cic. ad D. 9, 13. *Familia* sunt servi. *M*.

Opimam. Codd. fere *optimam* habent manifesto errore. Conf. Ind. in *quam*. *M*.

Insternendam. Leg. e bonis libris, *insternendum*, ut sit inpersonale, *imperavit, ut insterneretur*. Alia lectio, *superadditis*, est interpretamentum. Vestimenta sunt h. l. tapetes tricliniorum, vestes stragulæ. *M*.

De tempore, ante vesperum, quod alibi est *de die cœnare*: unde tempestiva convivia. *M*.

Resinam et nardum. In aliis est, *vinum et nardum*; in aliis, *vinum, resinam et nardum*; in aliis, *sicam* vel *silam*. Hæc de lectione incerta: pauca de re, si modo de tantula re dicere operæ pretium est. Si vinum et resina conjungatur, vinum resinatum intelligetur, quod Plinius (H. N. 14, 24, 16, 22. et 23, 24) esse dicit resina et pice conditum mitigatumque. Sed non puto dici h. l. vini genus, verum Scapulam capiti infudisse unguentum, ut eo delicatus cœnaret; et neglecto verbo *vinum*, describi resinam et nardum, h. e. resinam nardi, adeoque unguentum nardinum resinosius. Si quis in illo *sicam* tricari velit, poterit *spicam* legere, ut spica et nardus sit *spica nardi*, intelligaturque unguentum, e spica nardi expressum. — De interitu Scapulæ verbo dixit Appianus l. c. *M*. Oudend. malit pro *sicam* legere *stactam* vel *stactam resinam* i. e. stillaticiam.

Perveniret fere. Sic bene ad id verbum retulit Oud.

Erant hic legiones, quæ ex perfugis conscriptæ:. partim oppidanorum servi, qui erant a Sex. Pompeio manumissi, tunc in Cæsaris adventum descendere cœperunt. Legio XIII oppidum defendere cœpit: nam, quum jam repugnarent, turres ex parte et murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc quum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere cœperunt. Qui superati a nostris sunt interfecti, hominum milia XXII, præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus. Dum hic detinetur, ex prœlio quos circummunitos superius demonstravimus, eruptionem fecerunt et, bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti.

35. Cæsar Hispalim quum contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita quum oppidum sese tueri dixisset, Caninium Legatum cum præsidio intromittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianarum partium præsidium, quod Cæsaris præsidium receptum indignaretur clam quemdam Philonem, illum, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat. Hic clam præsidia Lusitaniam proficiscitur et Cæcilium Nigrum, hominem barbarum, ad Lenium convenit; qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur; præsidium vigilesque jugulant, portas præcludunt, de integro pugnare cœperunt.

36. Dum hæc geruntur, legati Carteienses renunciarunt, quod Pompeium in potestatem haberent. Quod ante Cæsari

Conscriptæ. Add. *fuerant* e cod. Norvic. *Davisius*.

In Cæsaris adventum descendere. Quid hoc est? Ex loco Dionis Cassii 43, 39. video, oppidanos Cæsari favisse, manumissos ei restitisse et oppidum defendisse. Ergo saltem *descendere* in *defendere* mutandum est; sed plura essent porro mutanda, ut orationi sensus perspicuus tribui posset. Sufficit rem indicasse. *M.*

Superius demonstrav. cap. 33. Sunt Mundenses. *M.*

Redacti. Ita et c. 15.

Ita quum opp. E codd. sic legendum: *Ita ad oppidum tuendum Can. leg. M. Tueri* præsens pro futuro. V. not. ad G. 2, 32.

Erat bene — proficiscitur. Et hæc, mire in codd. variata, sic utcumque constituerunt viri docti. Rem adtigit Dio Cass. 43, 39. Quilibet videt recepto Cæsaris præsidio, Philonem clam profectum esse ad conligendum exercitum, eoque conlecto reversum noctu cædem Cæsarianorum fecisse. *M.* Pro *intra* alii *intus*.

Clam præsidia. Alii *præsidio*. Tum alii *in Lusitaniam*.

Nomine Barbarum. Leg. *hominem barbarum*. Sic Glandorp. et Manutius ad h. l. *M.* Recte. recipio.

Rursus. Clarke e codd. *Reversus*.

Pompeium in potestatem haberent. Cf. c. 32. *M.* Insolens constructio *quod — haberent*. h. l. tantum occurrit in his libris; nam C. 1, 26. alia significatione venit.

portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispali pugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar quum animadverteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent et mœnia delerent, ita consilio habito noctu, patitur Lusitanos eruptionem facere: id quod consulto non existimabant fieri. Ita erumpendo naves, quæ ad Bætim flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio detinentur, illi profugiunt et ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Astam iter facere cœpit, ex qua civitate legati ad deditionem venerunt, Mundensesque, qui ex prœlio in oppidum confugerant, quum diutius circumsiderentur, bene multi deditionem faciunt et, quum essent in legionem distributi, conjurant inter se, ut noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent: illi cædem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte vigilia tertia tessera data, extra vallum omnes sunt concisi.

37. Carteienses Duces, dum Cæsar in itinere reliqua oppida obpugnat, propter Pompeium dissentire cœperunt. Pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat, pars, qui Pompeianarum partium fautores essent. Seditione concitata, portas occupant: cædes fit magna: saucius Pompeius naves XX occupat longas et profugit. Didius, qui Gadibus classi præfuisset, (ad quem simul nuncius adlatus est, confestim sequi cœpit: partim peditatus et equitatus ad persequendum cele-

Hispali pugnare. Sic Norv. et Petav. Vulgo, *Hispalim obpugnare*: falso. Nam Lusitani in urbe erant, eamque defendebant, ut cap. 35. narratum est. Monuerat hoc etiam Cellarius post Goduinum. *M.* Glandorp. emendabat *Hispalim propugnare.*

Ut homines perd. incend. h. e. futurum esse, ut homines perditi incenderent.

Patitur — facere. Dio Cass. 48, 39. Ἀμελέστερον προσεδρεύων ὁ Καῖσαρ, ἐλπίδα σφίσιν ὡς καὶ διαφυγεῖν δυνησομένοις παρέσχε· κἀκ τούτου περιορῶν δὴ τοὺς ἐκ τοῦ τείχους ἐξιόντας, ἐκείνους ἐλόχιζε καὶ ἀπώλλυε. *M.*

Erumpendo. Sic Leid. 1. Vulgo male *inrumpendo.* Vid. not. ad G. 7, 69.

Detinentur. alii *distinentur.*

Carteienses Duces. Olim in edd. erat hoc nexum cum superiore capite, et legebatur hoc modo: *omnes sunt concisi Mundenses Duces. Cæsar in itinere — obpugnat, quæ pr. P. d. cœp.* Sed Davisium codex Norvic. admonuit, ut inde ederet: *omnes sunt concisi. Carteienses, dum Cæsar — obpugnat, propter —.* Idem ex Petav. et Leid. pr. protulit Oud. nisi quod hi *Carteienses Duces*, uno verbo auctiorem locum, exhibent. Et sic jam Cellarius ediderat, convenitque historiæ. *M.*

Pars, qui. Synthesis. E conjectura Glandorpii dederat Scaliger. firmavit Oudend. e codd. Leid.

Gadis. Leg. *Gadibus*, ut alii monuerunt. Didius classi Cæsaris præfuit. cf. c. 40. et Dio Cass. 43, 18. 20. Quæ sequuntur, in *partim* et *item* non videntur scripturæ vitio carere. *Consequitur eos*: forsan *eas*; scil. naves Pompeii. *M.* Alii *insequuntur*. Cap. 39. et 40. legitur etiam *Gadibus.*

Peditatus et equitatus — iter faciebant. Sic codd. Vulgo *peditatibus et equitatibus — iter faciens.*

riter iter faciebant:) item quarto die, navigatione confecta, consequitur eos. Quod inparati a Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram adplicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naves incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit et locum quemdam munitum natura occupat.

38. Equites et cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus ante missis certiores fiunt: diem et noctem iter faciunt. Pompeius humero et sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorsisset: quæ res maxime inpediebat. Ita lectica a turre, qua esset adlatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari, quum a Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam idcirco, quod propter suos a nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura, quem ceperat sibi Pompeius, quamvis magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent, subeunt. In adventu nostri depelluntur telis: quibus cedentibus, cupidius insequebantur adversarii et confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius facto, animadvertebatur, nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit, pari autem et celeri festinatione circummunitiones in jugo dirigunt, ut æquo pede cum adversariis congredi possent. A quibus quum animadversum esset, fuga sibi præsidium capiunt.

39. Pompeius, ut supra demonstravimus, saucius et intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum:, itemque propter loci difficultatem neque equo, neque vehiculo saluti suæ præsidium parare poterat. Cædes a nostris undique administrabatur, exclusa munitione, amissisque auxiliis. Ad convallem autem atque exesum locum, ut in speluncam, Pompeius se occultare

Quæ — missæ. Alii *qui — missi.*

Ita lectica. In Norv. et Petav. tantum hæc leguntur: *ita in lectica ferebatur.* Fortasse sensus est, lecticam a turre (villa: v. ad B. Afr. 40) adlatam esse, et in ea Pompeium gestatum, quasi scriptum fuerit: *Ita, lectica a turre quæ esset adlata, in ea ferebatur.* Sed non est tanti, quærere. Conf. cap. 32. *M.*

Lusitanus, milites Lusitani, Pompeium stipantes. Cf. cap. 40. *Clarkius.*

Difficultas. Cod. Norvic. *difficilis.*

Nam idcirco —. Hæc usque ad finem capitis obscura, et varie depravata sunt. *M.*

Munitum locum. Alii *ad munitum locum.*

Opere circummun. inst. Codd. quidam præmittunt *Loca capta.* E glossa esse putat Oud.

Exclusa munitione. Res postulat hunc sensum, munitionem, in qua Pompeius latuerit, expugnatam et Pompeium ea exclusum esse. In iis, quæ sequuntur, consentiunt et reliqui scriptores, Pompeium latitantem detectum cæsumque esse. Dio Cass. 43, 40. Appian. l. c. *M.*

Ut in speluncam. Sic codd. Alii *ut speluncam* vel *in spelunca.* Mox *ibi interficitur.* A Cæsonio (Καισώνιον Λέντωνα vocat Dio 43, 40.) Cæsaris Legato, apud Lauronem oppidum cæsum scribunt Florus 4, 2, 86. et Celsus p. 245.

cœpit, ut a nostris non facile inveniretur, nisi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. Quum Cæsar Gadibus fuisset, Hispalim pridie Id. Aprilis caput adlatum et populo datum est in conspectum.

40. Interfecto Cn. Pompeio adolescente, Didius, quem supra demonstravimus, illa adfectus lætitia, proximo se recepit castello nonnullasque naves ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt et, bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones eliciebatur; et sic prope quotidianis pugnis insidias ponunt et tripartito signa distribuunt. Erant parati, qui naves incenderent, incensisque, qui subsidium repeterent. Ii sic dispositi erant, ut a nullo conspecti omnium ad pugnam contenderent. Ita, quum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum a Lusitanis tollitur, naves incenduntur, simulque, qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, a tergo insidiæ clamore sublato circumveniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur: nonnulli ea pugna scaphas, quæ ad litus fuerant, occupant: item complures nando ad naves, quæ in salo fuerunt, se recipiunt: ancoris sublatis, pelagus remis petere cœperunt. Quæ res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit.

41. Fabius Maximus, quem ipse ad Mundam ad præsidium obpugnandum reliquerat operibus adsiduis, hostesque circum sese interclusi, inter se decernere, facta cæde bene magna, * eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non prætermittunt et reliquos vivos capiunt, XIIII milia, ac deinde Ursaonem proficiscuntur: quod oppidum

Gadibus fuisset. Sic codd. boni: altera lectio, *cum Cæsar gradiebatur Hispalim*, etiam ferri potest. *M.*

Lusitani. Cf. c. 36.

Eliciebatur. Hoc pro vulg. *ejiciebatur* Glandorpius restituit. *M.*

Repeterent. Legendum esse *repellerent*, Glandorpius vidit. Idem mox pro *omnium* ponit *omnino*. *M.* Desunt hæc *incensisque — repeterent* ab edd. vet. Unde lacunam hic esse suspicatur Oud. vel ulcus. Id ni fit, probat conjecturam Glandorpii. Mox pro *conspecti* vulgo *conspectu*.

In castello. Utique leg. *e castello*. *M.* Sic cod. Norv. Sed Oudend. retinet vulg. cum Clarkio. Distinguuntur hic, ut putat, ab iis, qui ex castello jam cum Didio processissent.

Gadibus. Alii *a Gadibus*.

Ad Mundam præs. obp. Leg. *Mundæ ad præs. obp.* Vidit Davisius; præiverat Glandorpius. De re conf. cap. 32. *M.* Edd. vet. *quem ipse ad præs. obp. reliq.* Vulgo *ad Mundam*, ineptum, ni legas *ad Mundam ad* præs. quod ita recepi: *ad Mundam* habet Leid. prim.

Hostesque — faciunt. Mutilata sunt hæc omnia. *M.*

Ursaonem. Cod. Dorv. *Ursonem* Cf. not. ad c. 26.

magna munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed etiam natura editus, ab obpugnando hoste abverteret. Huc accedebat, ut aqua, præterquam in ipso oppido Munda, circumcirca nusquam reperiretur propius milia passuum octo. Quæ res magno erat adjumento oppidanis. Tum præterea accedebat, ut agger materiesque, unde solitæ sunt turres agi, propius milia passuum VI non reperiebantur. Ac Pompeius, ut oppidi obpugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam intro congessit. Ita necessario deducebantur nostri, ut a Munda, quam proxime ceperant, materiem illo deportarent.

42. Dum hæc ad Mundam geruntur et Ursaonem, Cæsar, quum a Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione advocata, commemorat, "initio Quæsturæ suæ eam "provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse et, quæ potuisset eo tempore, beneficia largitum esse. "Insequenti Prætura ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus inposuisset, a Senatu petisse et eis pecuniis provinciam liberasse; simulque, patrocinio suscepto, multis legationibus ab se in Senatum inductis, simul publicas privatasque caussas, multorum inimicitiis susceptis, defendisse: suo "item in Consulatu absentem, quæ potuisset, commoda provinciæ tribuisse: eorum omnium commodorum esse et inmemores et ingratos in se et in Populum Romanum, hoc "bello et in præterito tempore cognosse. Vos, jure gentium "et civium Romanorum institutis cognitis, more barbarorum, "Populi Romani magistratibus sacrosanctis manus semel et "sæpius adtulistis; et luce clara Cassium in medio foro nefarie interficere voluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut

Ad obpugnandum hostem. Leg. cum Goduino et Cellario, *ab obpugnando*. Pro *appeteret*, quod in codd. est, bene editores *averteret* posuerunt. *M*. Vulgatum male defendit Clarkius. Emendationem recepi.

Ut aqua — octo. Sic Oud. sed alii exhibuerant: *quod aqua, præterquam in ipso oppido, non erat: nam circumcirca rivus nusquam reperiebatur* —. *M*. Oudend. secutus est codd. Norv. et Petav. *Ut* pro *quod* mox iterum occurrit, et quidem cum indicativo. *Rivus* abest ab edd. vet.

Agi. Res *fieri* postulat. *M*.

Reperiebantur. Hujus syntaxeos culpam scriptori ipsi nemo, opinor, tribuet. *M*.

Oppidi obpugnat Saltem *propugnationem* legetur, ut multi dixerunt. *M*. Codd. omnes habent *ad oppidum*. Latere quid putat Oud. Forte pro *tutiorem* legendum *lentiorem*, *diuturniorem*.

Quæsturæ suæ. Sueton. Jul. c. 7. De Prætura ibid. c. 18. *Cellarius*.

Legationibus. Vulgo male, *legibus*. *M*. Contra codd. et edd. vet.

Publ. privatasque caussas. Codd. et edd. vet. *publicis privatisque caussis*, ubi subintelligendum *provinciam defendisse*.

Et ingratos. Codd. quidam addunt *eos*.

Jure gentium. Hic invitis codd. et edd. vet. intrudunt *inquit*.

Semel et sæpius. Sic codd. Sed vulgo, *sæpe et sæpius*. *M*.

Cassium. vid. B. Al. 52. *M*.

"nullo tempore legiones desitæ Populi Romani in hac pro-
"vincia haberi. Apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia
"pro beneficiis habentur. Ita neque in otio concordiam,
"neque in bello virtutem ullo tempore retinere potuistis.
"Privatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens a vobis receptus,
"fasces imperiumque sibi adripuit: multis interfectis civibus,
"auxilia contra Populum Romanum comparavit: agros pro-
"vinciamque vestro inpulsu depopulavit. In quo vos victores
"existimabatis? An, me deleto, non animum advertebatis,
"decem habere legiones Populum Romanum, quæ non solum
"vobis obsistere, sed etiam cœlum diruere possent? quarum
"laudibus et virtute * * *

Desitæ. Sic codd. Petav. et Scaligeri. Vulgo *desint*.

Imperium adripuit. Dio Cass. 43, 30. *M*.

Provinciamque. Sic Oud. e codd. et edd. vet. Vulgo *vestramque provinciam*.

In quo vos —. Quibus in rebus, quæ cum ita essent, num vos victores fore sperabatis? *M*. Scal. male *in quos*.

Animum advertebatis. Vulgo *animadvertebatis*.

Legiones. Codd. varii *lectas quidem legiones*.

Cœlum diruere. Hæc jactantia est a Cæsaris ingenio alienissima, et sunt hæc verba recentius adsuta. Similiter in quibusdam libris antiquis inepte adsuitur: quarum laudibus et virtute *totus in orbe terrarum mundus exsultat*. Ceterum plures codices verbo indicant, multa hic deesse, ut adeo hic de bello Hispaniensi liber omnibus modis mutilus sit. — His rebus gestis, Cæsar eas Hispaniæ civitates, quæ ipsum adjuverant, agris, inmunitate, jure civitatis ornavit; inimicas agris privavit, iisque graviora tributa constituit. Romam reversus mense Octobri anni 709. P. U. C. (Vellei. Paterc. 2, 56), non sine invidia de *civibus* victis triumphavit, cum antea (B. Afr. cap. ult.) non nisi de exteris triumphos agere solitus fuisset. Dio Cassius 43, 39—43 *M*.

C. JULII CÆSARIS

FRAGMENTA.

C. JULII CÆSARIS

FRAGMENTA.

EX LIBRIS EPISTOLARUM AD M. T. CICERONEM.

CÆSAR IMP. S. D. CICERONI IMP.

QUUM Furnium nostrum tantum vidissem, neque loqui neque audire me commode potuisset, quum properarem, atque essem in itinere, præmissis jam legionibus; præterire tamen non potui, quin et scriberem ad te et illum mitterem, gratiasque agerem. etsi hoc officium et feci sæpe, et sæpius mihi facturus videor: ita de me mereris. in primis a te peto, quoniam confido me celeriter ad urbem venturum, ut te ibi videam; ut tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum uti possim. Ad propositum revertar: festinationi meæ brevitatique litterarum ignosces: reliqua ex Furnio cognosces. Vale.—*Ex Cic. ad Attic.* 9, 6.

CÆSAR IMP. CICERONI IMP. S.

RECTE auguraris de me (bene enim tibi cognitus sum) nihil a me abesse longius crudelitate. atque ego quum ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum, meum factum probari abs te, triumpho gaudio: neque illud me movet, quod ii, qui a me dimissi sunt, discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent. nihil enim malo, quam et me mei similem esse, et illos sui. Tu velim mihi ad urbem præsto sis, ut tuis consiliis atque opibus, ut consuevi, in omnibus rebus utar. Dolabella tuo nihil mihi scito esse jucundius, hanc adeo habeo gratiam illi: neque enim aliter facere potuit. tanta ejus humanitas, is sensus, ea in me est benivolentia. Vale.—*Ex Cic. ad Attic.* 9, 16.

Reperitur et apud Jul. Celsum p. 186. Porro cf. C. 1, 23, 84. et Cic. ad Attic. 10, 4.

CÆSAR IMP. CICERONI IMP. S.

Etsi te nihil temere, nihil inprudenter facturum judicarem, tamen permotus hominum fama, scribendum ad te existimavi, et pro nostra benivolentia petendum, ne quo progredereris proclinata jam re, qua integra etiam progrediendum tibi non existimasses. namque et amicitiæ graviorem injuriam feceris, et tibi minus commode consulueris, si non fortunæ obsecutus videbere (omnia enim secundissima nobis, adversissima illis accidisse videntur) nec caussam secutus (eadem enim tum fuit, quum ab eorum consiliis abesse judicasti,) sed meum aliquod factum condemnasse: quo mihi gravius abs te nihil accidere potest: quod ne facias, pro jure nostræ amicitiæ a te peto. Postremo, quid viro bono et quieto et bono civi magis convenit, quam abesse a civilibus controversiis? quod nonnulli quum probarent, periculi caussa sequi non potuerunt; tu, explorato et vitæ meæ testimonio, et amicitiæ judicio, neque tutius, neque honestius reperies quidquam, quam ab omni contentione abesse. XV. Kal. Mai. ex itinere. Vale.—*Ex Cic. ad Attic.* 10, 8.

V. et Ep. ad Att. 10, 9.

M. Orsium quem mihi commendas, vel Regem Galliæ faciam, vel Leptæ Legatum: si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem.—*Ex Cic. ad Fam.* 7, 5.

Turnebus *vel Leptæ delega*; Lambinus *vel Leptæ delegabo*. Rutgersius V. L. 1, 5. *vel Leptide legatum*.

Neque pro cauto ac diligente se castris continuit.—*Ex Charis. l.* 1. *col.* 101. *edit. Putschii.*

Quid quæris, quid Cæsar ad me scripserit? quod sæpe gratissimum sibi esse, quod quierim: oratque in eo ut perseverem.—*Ex Cic. ad Attic.* 8, 11.

De Tribunatu quod scribis, ego vero nominatim petivi Curtio, et mihi ipse Cæsar nominatim Curtio paratum esse rescripsit.—*Ex Cic. ad Quintum fr.* 3, 1, 3.

Quod quidem propemodum videor ex Cæsaris litteris ipsius voluntate facere posse; qui negat neque honestius neque tutius mihi quidquam esse, quam ab omni contentione abesse. —*Ex Cic. ad Attic.* 10, 9.

Cæsar mihi ignoscit per litteras, quod non venerim seseque in optimam partem id accipere dicit. Facile patior, quod scribit, secum Tullium et Servium questos esse, quia non idem sibi quod mihi remisisset. — sed tamen exemplum misi ad te Cæsaris litterarum.—*Ex Cic. ad Attic.* 10, 3.

Sestius apud me fuit et Theopompus, pridie venisse a Cæsare narrabat litteras: hoc scribere, sibi certum esse Romæ manere: caussamque eam adscribere, quæ erat in epistola, ne se absente leges suæ negligerentur, sicut esset neglecta sumtuaria.—*Ex Cic. ad Attic.* 13, 7.

Conf. de lege sumtuaria Sueton. Jul. cap. 43. et Cic. ad fam. 9, 15.

Sed heus tu, celari videor a te, quomodonam, mi frater, de nostris versibus Cæsar? Nam primum librum se legisse scripsit, ad me ante: et prima, sic, ut neget se ne Græca quidem meliora legisse. Reliqua ad quemdam locum ῥαθυμότερα, hoc enim utitur verbo etc.—*Ex Cic. ad Quintum fr.* 2, 16.

Ex Britannia Cæsar ad me Kal. Sept. dedit litteras, quas ego accepi A. D. IV. Kal. Octob. satis commodas de Britannicis rebus: quibus, ne admirer, quod a te nullas acceperim, scribit, se sine te fuisse, cum ad mare accesserit, etc.—*Ex Cic. ad Quintum fratr.* 3, 1.

Quum hanc jam epistolam complicarem, tabellarii a vobis venerunt. A. D. XI. Kal. Sept. vicesimo die. O me sollicitum! quantum ego dolui in Cæsaris suavissimis litteris! sed quo erant suaviores, eo majorem dolorem illius ille casus adferebat.—*Ex Cic. ad Quintum fr.* 3, 1, 5.

EX EPISTOLIS AD C. OPPIUM ET BALBUM CORNELIUM.

CÆSAR OPPIO ET CORNELIO S.

Gaudeo mehercule vos significare litteris, quam valde probetis ea, quæ apud Corsinium sunt gesta. consilio vestro utar libenter, et hoc libentius, quod me sponte facere constitueram, ut quam lenissimum me præberem, et Pompeium, darem operam, ut reconciliarem. tentemus hoc modo, si possumus omnium voluntates recuperare et diuturna victoria uti: quoniam reliqui diuturnitate odium effugere non potue-

runt, neque victoriam diutius tenere, præter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum hæc nova sit ratio vincendi: ut misericordia et liberalitate nos muniamus. id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt; et multa reperiri possunt. De his rebus, rogo vos, ut cogitationem suscipiatis. Cn. Magium, Pompeii Præfectum, deprehendi: scilicet meo instituto usus sum et eum statim missum feci. Jam duo Præfecti fabrûm Pompeii in meam potestatem venerunt et a me missi sunt. si volent grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus, quam iis, qui et illi et mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificiis effectum est, ut Resp. in hunc statum perveniret.—*Ex Cic. ad Attic.* 9, 8.

Cf. C. 1, 23, 24. Mentio quoque hujus epistolæ fit apud Celsum p. 187.

CÆSAR OPPIO ET CORNELIO S.

A. D. VII. Id. Mart. Brundusium veni: ad murum castra posui. Pompeius est Brundusii: misit ad me Cn. Magium de pace. quæ visa sunt, respondi. hoc vos statim scire volui. Quum in spem venero, de compositione aliquid me conficere, statim vos certiores faciam.—*Ex Cic. ad Attic.* 9, 13.

Habet et Celsus p. 188.

De Cæsare fugerat me ad te scribere. Video enim, quas tu litteras exspectaris. Sed ille scripsit ad Balbum, fasciculum illum epistolarum, in quo fuerat et mea, et Balbi, totum sibi aqua madidum redditum esse: ut ne illud quidem sciat, meam fuisse aliquam epistolam. sed ex Balbi epistola pauca verba intellexerat, ad quæ rescripsit his verbis: "De Cice-"rone video te quiddam scripsisse, quod ego non intellexi: "quantum autem conjectura consequebar, id erat hujus-"modi, ut magis optandum quam sperandum putarem." Itaque postea misi ad Cæsarem eodem illo exemplo litteras. Jocum autem illius de sua egestate ne sis aspernatus, etc.—*Ex Cic. ad Quintum fr.* 2, 12.

Libri sunt epistolarum C. Cæsaris ad C. Oppium et Balbum Cornelium, qui res ejus absentis curabant. in his epistolis quibusdam in locis inveniuntur litteræ singulariæ, sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas incondite. nam

verba ex his litteris confici nulla possunt. erat autem conventum inter eos clandestinum, de commutando situ litterarum, ut inscriptio quidem alia aliæ locum et nomen teneret: sed in legendo locus cuique suus et potestas restitueretur, — est adeo Probi Grammatici commentarius satis curiose factus, de occulta litterarum significatione epistolarum C. Cæsaris scriptarum.—*Ex Gellio*, 17, 9.

Steganographiæ hoc specimen est, a qua differt prorsus tachygraphia, quæ in notis Tyronis et Senecæ spectatur. Opus Probi Grammatici, de quo hic sermo, non confundendum est cum ejus libello *de notis Romanorum*, qui sævum tulit.

EX EPISTOLA AD Q. PEDIUM.

CÆSAR Q. PEDIO S.

Pompeius se oppido tenet: nos ad portas castra habemus: conamur opus magnum et multorum dierum, propter altitudinem maris: sed tamen nihil est, quod potius faciamus. ab utroque portus cornu moles jacimus, ut aut illum quam primum transjicere, quod habet Brundusii copiarum, cogamus, aut exitu prohibeamus.—*Ex Cic. ad Attic*. 9, 14.

Cf. Julium Celsum p. 188.

EX EPISTOLA AD PISONEM.

Locellum tibi signatum remisi.—*Ex Char. lib.* 1. *col.* 60.

EX LIBRO EPISTOLARUM AD ANTONIUM.

Nam ad me misit Antonius exemplum Cæsaris ad se litterarum, in quibus erat, se audivisse Catonem et L. Metellum in Italiam venisse, Romæ ut essent palam: id sibi non placere; ne qui motus ex eo fierent: prohiberique omnes Italia, nisi quorum ipse caussam cognovisset. deque eo vehementius erat scriptum.—*Ex Cic. ad Attic.* 11, 7.

EX LIBRO EPISTOLARUM AD SERVILIUM.

P. Servilius pater ex litteris, quas sibi a Cæsare missas esse dicebat, significat valde te sibi gratum fecisse, quod de sua voluntate erga Cæsarem humanissime diligentissimeque locútus esses.—*Ex Cic. ad Quintum fr.* 3, 1, 6.

DE C. JULII CÆSARIS EPISTOLIS TESTIMONIA.

Epistolæ quoque ejus ad Senatum exstant: quas primus videtur ad paginas, et formam memorialis libelli convertisse: cum antea Consules et Duces non nisi transversa charta mitterent scriptas. exstant et ad Ciceronem; item ad familiares, domesticis de rebus. in quibus si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo litterarum ordine, ut nullum verbum effici posset: quæ si quis investigare et persequi vellet, quartam elementorum litteram, id est, *D* pro *A*, et perinde reliquas commutet.—*Ex Suet. in Cæs. c.* 56.

Scribere, et legere simul, dictare et audire solitum accepimus. epistolas vero tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare, aut, si nihil aliud ageret, septenas.—*Ex Plin.* 7, 25.

Non dubito, quin tuis *(Cæsarem adloquitur)* litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum *(Deiotarum)* Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit; ab omnique sollicitudine abstraxerit: jubes enim eum "bene sperare et "bono esse animo," quod scio te non frustra scribere solere. —*Apud Ciceronem in Orat. pro Deiotaro, c.* 14.

Πομπήϊος — ἐκέλευε τοῖς πεζοῖς etc. Appianus Civ. 2, 79. refert strategema Pompeii, de quo apud Cæsarem C. 3, 92. idque in litteris suis Cæsarem inprobasse scribit.

Quam *(Britanniam)* Cæsar, ille auctor vestri nominis, quum Romanorum primus intrasset, alium se orbem terrarum scripsit reperisse, tantæ magnitudinis arbitratus, ut non circumfusa Oceano, sed complexa ipsum Oceanum, videretur.—*Ex Eumenii in Panegyr. Constantii Cæs. c.* 11.

Ἐν ἐκείνῃ δὴ τῇ στρατείᾳ προσεξήσκησεν ἱππαζόμενος τὰς ἐπιστολὰς ὑπαγορεύειν καὶ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἐξαρκεῖν· ὡς δὲ Ὄππιός φησι, καὶ πλείοσι. λέγεται δὲ καὶ τὰ διὰ γραμμάτων τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν, Καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθαι.—*Ex Plutarcho in Cæs. c.* 17.

EX ORATIONIBUS IN FUNERE JULIÆ ET CORNELIÆ.

Quæstor Juliam amitam, uxoremque Corneliam, defunctas laudavit e more pro rostris. sed in amitæ quidem laudatione

de ejus ac patris sui origine sic refert: "Amitæ meæ Juliæ "maternum genus ab Regibus ortum, paternum cum Diis "inmortalibus conjunctum est; nam ab Anco Marcio sunt "Marcii Reges: quo nomine fuit mater; a Venere Julii, "cujus gentis familia est nostra. Est ergo in genere et "sanctitas Regum, qui plurimum inter homines pollent, et "cærimonia Deorum, quorum ipsi in potestate sunt Reges." —*Ex Sueton.* c. 6.

Ὅτε τῆς Μαρίου γυναικὸς ἀποθανούσης, ἀδελφιδοῦς ὢν αὐτῆς, ἐγκώμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ διῆλθε καὶ περὶ τὴν ἐκφορὰν ἐτόλμησεν εἰκόνας Μαρίου προθέσθαι. *Ex Plutarcho in Cæsare c. 5. qui addit:* τὸ μὲν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγους ἐπιταφίους διεξιέναι, πάτριον ἦν Ῥωμαίοις· νέαις δ' οὐκ ὂν ἐν ἔθει, πρῶτος εἶπε Καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης.

EX ORAT. PRO BITHYNIS.

C. Cæsar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit; hoc principio usus est. "Vel pro hospitio Regis Nico"medis, vel pro horum necessitate, quorum res agitur, "refugere hoc munus, M. Vinici, non potui: nam neque "hominum morte memoria deleri debet, quin a proximis "retineatur; neque clientes sine summa infamia deseri pos"sunt, quibus etiam a propinquis nostris opem ferre insti"tuimus."—*Ex Gellio*, 5, 13.

Quid ergo? syngraphæ non sunt, sed res aliena est.—*Ex Julio Rufiniano de figuris. Edit. Rhetorum Capperon. p.* 30.

EX ORAT. PRO LEGE PLAUTIA.

Reperi tamen in oratione C. Cæsaris, qua Plautiam rogationem suasit, *necessitatem* dictam pro *necessitudine*, id est, jure adfinitatis. verba hæc sunt; "Equidem mihi videor pro "nostra necessitate, non labore, non opera, non industria "defuisse."—*Ex Gell.* 15, 3. *et Nonio in voce* Necessitas, 4, 323.

EX ORAT. IN CN. DOLABELLAM.

Cæsar in Dolabellam actionis III. "ibi isti, quorum in "ædibus fanisque posita, et honori erant, et ornatu." In libris quoque Analogicis omnia istiusmodi sine *i* littera di incenda censet.—*Ex Gell.* 4, 16.

Nono decimo ætatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno et vigesimo Cæsar Dolabellam, altero et vigesimo Asinius Pollio Catonem, non multo ætatem antecedens Calvus Vatinium, iis orationibus insecuti sunt, quas hodieque cum admiratione legimus.—*Ex Dialogo de Oratoribus, c.* 34.

Cæterum composita seditione civili, Cornelium Dolabellam Consularem et triumphalem virum, repetundarum postulavit, absolutoque Rhodum secedere statuit.—*Ex Sueton. c.* 4.

Divus quoque Julius, quam cœlestis numinis, tam etiam humani ingenii perfectissimum columen, vim facundiæ propriæ expressit, dicendo in adcusatione Cn. Dolabellæ, quem reum agit, extorqueri sibi caussam optimam L. Cottæ patrocinio.—*Ex Valer. Max.* 8, 9.

Ne forte erretis et eundem hunc Cn. Dolabellam putetis esse, in quem C. Cæsaris orationes legitis, scire vos oportet, duos eodem tempore fuisse — Dolabellas: horum alterum Cæsar accusavit, nec damnavit.—*Ex Pediano in Orat. pro M. Scauro.*

Significat et Cæsarem, item adolescentem, in Dolabella reo ex Sicilia, qui quidem damnatus non est quantum oportuit per Hortensii gratiam etc.— *Ex Pediano in Divin.*

Ἐπανελθὼν δ' εἰς Ῥώμην Δολαβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἐπαρχίας, καὶ πολλαὶ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος τῶν πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέσχον. ὁ μὲν οὖν Δολαβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην.—*Ex Plut. in Cæs. c.* 4.

EX ORAT. AD MILITES.

Fama vero hostilium copiarum perterritos, non negando minuendove, sed insuper amplificando ementiendoque confirmabat, itaque quum exspectatio adventus Jubæ terribilis esset, convocatis ad concionem militibus, "Scitote," inquit, "paucissimis his diebus Regem adfuturum cum X legionibus, "equitum XXX. levis armaturæ C millibus, elephantisque "CCC. Proinde desinant quidam quærere ultra, aut opinari: "mihique, qui compertum habeo, credant: aut quidem "vetustissima nave inpositos quocumque vento in quascum-"que terras jubebo avehi."—*Ex Suet. cap.* 66.

C. Cæsar apud milites de * incommodis eorum: " Non " frustrabo vos, milites."—*Ex Diomedis l.* 1. *col.* 395.

EX ORAT. PRO DECIO SAMNITE.

Nec forte quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Deiotaro Rege, ceterosque cujusdam lentitudinis ac teporis libros legit, etc.—*Ex Auctore Dial. de Orator. c.* 21.

EX ORAT. PRO SEXTILIO.

Quo enim nimbo, qua procella verborum, inpium Sextilii caput obrui meretur? quod C. Cæsarem, a quo cum studiose, tum etiam feliciter, gravissimi criminis reus defensus fuerat, etc.—*Ex Val. Max.* 5, 3, 3.

EX ORAT. DE CONJURATIS.

Catonem primum sententiam putat de animadversione dixisse, quam omnes ante dixerant præter Cæsarem: et quum ipsius Cæsaris tam severa fuerit, qui tum Prætorio loco dixerit, etc.—*Ex Cic. ad Attic.* 12, 21.

Sed Cæsar, ubi ad eum perventum est, rogatus sententiam a Consule, hujuscemodi verba locutus est: " Omnes homi- " nes," etc.—*Ex Sallust. Cat. c.* 51.

Cf. de hac oratione et Plut. in Cæs. c. 7. et Joh. Sarisber. in policrat. 5, 12.

DE C. JULII CÆSARIS ORATIONIBUS TESTIMONIA.

Tum Brutus: Orationes quidem ejus mihi vehementer probantur, complures autem legi etc.—*Ex Cic. in Bruto, c.* 75.

Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quædam feruntur, ut *pro Q. Metello,* quam non inmerito Augustus existimat magis ab actuariis exceptam, male subsequentibus verba dicentis, quam ab ipso editam. nam in quibusdam exemplaribus invenio ne inscriptam quidem *pro Metello,* sed *quam scripsit Metello,* quum ex persona Cæsaris sermo sit, Metellum seque adversus communium obtrectatorum criminationes

* *Alias* commodis.

purgantis. *Apud milites* quoque *in Hispania* idem Augustus orationem esse vix ejus putat. quæ tamen duplex fertur, una quasi priore habita prœlio, altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse eum dicit, subita hostium incursione.—*Ex Sueton. c.* 55.

EX LIBRIS IN CATONEM.

Reliquit et *de Analogia* duos libros, et *Anticatones* totidem.—*Suet. c.* 56.

EX LIB. I.

Cæsar in *Anticatone priore*:] "Uno enim excepto, quem "alius modi atque omnis natura finxit, suos quisque habet "caros."—*Priscianus bis l.* 6, 7 *et* 13.

INCERTA EX IISDEM.

Erunt officia antelucana, in quæ incidere inpune ne Catoni quidem licuit. quem tamen C. Cæsar ita reprehendit, ut laudet. describit enim "eos, quibus obvius fuerit, cum "caput ebrii retexissent, erubuisse," deinde adjicit; "putares non ab illis Catonem, sed illos a Catone deprehensos." Potuitne plus auctoritatis tribui Catoni, quam si ebrius tam venerabilis erat? nostræ tamen cœnæ ut adparatus et inpendii, sic temporis modus constet. neque enim hi sumus, quos vituperare ne inimici quidem possint, nisi ut simul laudent.—*Ex Plin. Epist.* 3, 12.

C. etiam Cæsar, gravis auctor linguæ Latinæ, in *Anticatone*: "Unius," inquit, "adrogantiæ, superbiæque dominatuque."—*Ex Gell.* 4, 16.

DE C. JULII CÆSARIS IN CATONEM SCRIPTIS TESTIMONIA.

Qualis futura sit Cæsaris vituperatio contra laudationem meam, perspexi ex eo libro, quem Hirtius ad me misit, in quo colligit vitia Catonis, sed cum maximis laudibus meis: itaque misi librum ad Muscam, ut tuis librariis daret; volo enim divulgari.—*Ex Cic. ad Attic.* 12, 40.

Hirtii epistolam si legeris, quæ mihi quasi πρόπλασμα vide-

tur ejus vituperationis, quam Cæsar scripsit de Catone.—*Ex Cic. ad Attic.* 12, 41.

Quum mihi Balbus nuper in Lanuvino dixisset, se et Oppium scripsisse ad Cæsarem, me legisse libros contra Catonem, et vehementer probasse.—*Ex Cic. ad Attic.* 13, 50.

Quibus omnibus generibus usus est nimis inpudenter Cæsar contra Catonem meum.—*Ex Cic. in Topic. c.* 25.

M. Ciceronis libro quo Catonem cœlo æquavit, quid aliud Dictator Cæsar, quam rescripta oratione velut apud judices, respondit?—*Ex Tac. Annal.* 4, 34.

Hisque usum C. Cæsarem in vituperando Catone notaverit* Cicero.—*Ex Quint.* 3, 7, 28.

Ut Catonem Tullius laudans: et duobus voluminibus Cæsar accusans.—*Ex Mart. Capell. lib.* 5.

— — — quam sint duo Cæsaris *Anticatones*.—*Ex Juven. Sat.* 6, 337.

Cæsar bello civili, cognita Catonis morte, cujus virtutem dialogo illo, qui inscribitur *Cato*, Cicero etiam laudavit, libros duos famosissimos in vitam Catonis edidit, quos *Anticatones* inscripsit.—*Vetus Schol. ad Juven. Sat.* 6, 337.

De illis Anticatonibus plura tradit Plut. in Cæsare c. 54.

EX LIBRIS DE ANALOGIA.

AD M. T. CICERONEM.

Reliquit et *de Analogia* duos libros, etc.—*Ex Suet. c.* 56.

EX LIB. I.

Quin etiam in maximis occupationibus quum ad te ipsum, inquit, in me intuens, de ratione Latine loquendi accuratissime scripserit, primoque in libro dixerit, "verborum "delectum originem esse eloquentiæ," tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit quam se dicere, laudem

* *In Topicis.*

singularem: (nam scripsit his verbis, quum hunc nomine esset adfatus: "ac, si cogitata præclare eloqui possent, non-"nulli studio et usu laboraverunt, cujus te pæne principem "copiæ atque inventorem, bene de nomine ac dignitate "Populi Romani meritum esse existimare debemus,") hunc facilem et quotidianum noluisse sermonem, nunc pro relicto est habendum. Tum Brutus, amice, hercule, inquit, et magnifice te laudatum puto, quem non solum principem atque inventorem copiæ dixerit, quæ erat magna laus, sed etiam bene meritum de Populi Romani nomine et dignitate.—*Ex Cic. in Bruto, c.* 72.

C. Cæsar ille perpetuus Dictator, Cn. Pompeii socer, a quo familia et adpellatio Cæsarum deinceps propagata est, vir ingenii præcellentis, sermonis præter alios suæ ætatis castissimi, in libris, quos ad M. Ciceronem *de Analogia* conscripsit, *arenas* vitiose dici existimabat, quod *arena* numquam multitudinis numero adpellanda sit, sicuti neque *cælum*, neque *triticum*. contra autem *quadrigas*, etiamsi currus unus equorum quatuor junctorum unum sit, plurativo semper numero dicendas putat, sicut *arma*, et *mœnia*, et *comitia*, et *inimicitias* etc. *Paullo post:* Tunc prolato libro *de Analogia* primo verba hæc ex eo pauca memoriæ mandavi, nam quum prædixisset, neque cœlum, triticumve, neque arenam multitudinis significationem pati: "Num tu," inquit, "harum "rerum natura accidere arbitraris, quod unam terram et "plures terras, et urbem et urbes, et imperium et imperia "dicamus? neque quadrigas in unam nominis figuram redi-"gere, neque arenam in multitudinis adpellationem conver-"tere possimus?"—*Ex Gell.* 19, 8.

Atque id, quod a C. Cæsare, excellentis ingenii ac providentiæ (*ita Gellius; Macrobius* prudentiæ) viro in primo *de Analogia* libro scriptum est, habe semper in memoria atque in pectore, "ut tamquam scopulum sic fugias inaudi-"tum atque insolens verbum."—*Ex Gell.* 1, 10, *et Macrob. Saturn.* 1, 5.

EX LIB. II.

C. Cæsar in libro *de Analogia* secundo, hujus *die* et hujus *specie* dicendum putat.—*Ex Gell.* 9, 14.

Exempla vide de b. Gall. 2. 28. Af. 51. H. 24.

Panium Cæsar *de Analogia* libro secundo dici debere ait, sed Verrius contra. nam *i* detracta *panum* ait dici debere.—*Ex Charis. lib.* 1. *col.* 69.

Cæsar *de Analogia* secundo : *fagos, populos, ulmos.*—*Ex Charis. lib.* 1. *col.* 104.

Cæsar *de Analogia* secundo *turbonem*, non *turbinem*, etiam in tempestate dici debere ait, ut *Cato Catonis*, non ut *homo hominis.*—*Ex Charis. lib.* 1. *col.* 117.

Lacer an *laceris* etc. Cæsar *de Analogia* secundo, nec non Valgius de rebus per epistolam quæsitis.—*Ex Charis. lib.* 1. *col.* 109.

Is homo, *idem* compositum facit, nisi quia Cæsar libro secundo *(de Analogia)* singulariter *idem*, pluraliter *iidem* dicendum adfirmat. sed consuetudo hoc non servat.—*Ex Char. lib.* 1.

EX IISDEM, NON DISTINCTO LIBRO.

C. Cæsar, gravis auctor linguæ Latinæ, in libris *Analogicis* omnia istiusmodi (*puta Senatu, victu, aspectu, etc.*) sine *i* littera dicenda censet.—*Ex Gell.* 4, 16.

Hic et hæc Samnis, hujus *Samnitis:* sic Cæsar *de Analogia.*—*Ex Prisc. lib.* 6, *col.* 707.

Partum. Cæsar *de Analogicis* harum *partum.*—*Ex Char. lib.* 1. *col.* 114.

EX IISDEM, UTI VEROSIMILE EST, NON ADSCRIPTO TAMEN UBI LAUDANTUR LIBRO.

Mihi autem placet Latinam rationem sequi, quousque patitur decor. neque enim jam *Calypsonem* dixerim, ut Junonem : quamquam secutus antiquos C. Cæsar utitur hac ratione declinandi.—*Quint.* 1, 5, 63.

M. Tullius et C. Cæsar "mordeo memordi, pungo pe-"pugi, spondeo spepondi," dixerunt.—*Gell.* 7, 9.

C. Cæsar ait, *L* littera nominativo singulari neutra finita

nomina eamdem definitionem capere, quam capiant *E* littera terminata, *huic animali* et *ab hoc animali: huic puteali* et *ab hoc puteali*.—*Char. lib.* 1. *col.* 95.

Aplustre. Omnium nominum, quæ sunt neutri generis et in *E* terminantur, ait Plinius, Cæsarem scisse eosdem esse ablativos, quales sunt dativi singulares.—*Char. lib.* 1. *col.* 98.

AR litteris nomina neutralia terminata, ait Cæsar, quod dativo et ablativo pari jure funguntur, ut idem Plinius scribit.—*Char. lib.* 1. *col.* 98.

Jubar. Plinius ait inter cetera etiam istud Cæsarem dedisse præceptum, quod neutra nomina *AR* nominativo clausa, per *I* dativum ablativumque singularis ostendant: *jubar* tamen et *far* ab hac regula dissidere, nam *huic jubari* dicimus, *ab hoc jubare*, et *huic farri, ab hoc farre*.—*Char. lib.* 1. *col.* 108.

Ac ne illa ratio recepta est, quam Cæsar ponit in femininis, ut *puppim, restim, pelvim*, hoc enim modo et *ab hoc cani*, et *ab hoc cane*.—*Char. lib.* 1.

Tribus *iii* junctis qualis posset syllaba pronunciari? non postremum *i*, pro vocali accipiendum, quod Cæsari artis Grammaticæ doctissimo placitum fuisse a Victore quoque in arte Grammatica de syllabis comprobatur.—*Priscian. lib.* 1. *col.* 545.

In ed. Putschii legitur nam postremum.

V loco consonantis posita, eamdem prorsus in omnibus vim habuit apud Latinos quam apud Æoles digamma *F*, pro quo Cæsar hanc figuram *F* scribere voluit. quod quamvis recte visum est, tamen consuetudo antiqua superavit.—*Prisc. lib.* 1. *col.* 545.

Legi heic præcipit A. Schottus Obs. hist. 8, 15. *pro quo Cl. Cæsar* etc. quandoquidem Quintil. 1, 7, 27. istud inventum clarissimis verbis Claudio adtribuit. Conf. notata ad Taciti Ann. 11, 14. Adeoque ille Prisciani locus huc non pertinet.

Hæc pollis, pollinis. sic Charisius. Probus autem et Cæsar, *hoc pollen, pollinis* declinaverunt.—*Prisc. lib.* 6. *col.* 708.

Præterea Cæsar declinat *pubis, puberis*: Probus, *pubes, puberis*: quidam *puber, puberis*.—*Prisc. lib.* 6. *col.* 707.

Quamvis Cæsar non incongrue protulit *ens* a verbo sum, es, est.—*Prisc. lib.* 18.

Hoc *lutum* atque *macellum* singulari exire memento, licet Ennius ista *macella* dicat et Cæsar *luta*.—*Ex Capro.*

Lacrumæ an *lacrimæ, maxumus* an *maximus*, et si quæ similia sunt, scribi debeant, quæsitum. Terentius Varro tradidit Cæsarem per *i* ejusmodi verba solitum esse enunciare et scribere, inde propter auctoritatem tanti viri consuetudinem factam. Sed ego in antiquiorum, etc.—*Cassiodorus ex Annæo Cornuto de Orthographia. col.* 2284. *Cf. Quintil.* 1, 7.

Varie etiam scriptitatum est, *mancupium, aucupium, manubiæ*, siquidem C. Cæsar per *i* scripsit, ut apparet ex titulis ipsius.—*Ex Velio de Orthogr. col.* 2228.

An ideo minor est M. Tullius Orator, quod idem artis hujus (*Grammaticæ*) diligentissimus fuit, et in filio, ut in Epistolis adparet, recte loquendi usque quaque asper quoque exactor? Aut vim C. Cæsaris fregerunt editi *de Analogia* libri?—*Quint. lib.* 1, 7, 34.

APOPHTHEGMATA.

Sed tamen ipse Cæsar habet peracre judicium: et, ut Servius frater tuus, quem litteratissimum fuisse judico, facile diceret, "hic versus Plauti non est, hic est," quod tritas haberet aures notandis generibus poetarum, et consuetudine legendi: sic audio Cæsarem, quum volumina jam confecerit Ἀποφθεγμάτων, si quid adferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, rejicere solere; quod eo nunc magis facit, quia vivunt mecum fere quotidie illius familiares. Incidunt autem in sermone vario multa, quæ fortasse illis, quos dixi, nec inliterata, nec insulsa esse videantur. Hæc ad illum cum reliquis actis perferuntur. Ita enim ipse mandavit. Sic fit, ut, si quid præterea de me audiat, non audiendum putet.—*Cic. ad Fam.* 9, 16.

DICTA COLLECTANEA.

FERUNTUR et a puero et ab adolescentulo quædam scripta etc. item *Dicta collectanea,* quos omnes libellos vetuit Augustus publicari.—*Suet. c.* 56.

EPHEMERIDES.

C. JULIUS CÆSAR quum dimicaret in Gallia et ab hoste raptus equo ejus portaretur armatus, occurrit quidam ex hostibus, qui eum nosset: et insultans ait "* Cecos Cæsar," quod Gallorum lingua, *demitte,* significat: et ita factum est, ut dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in *Ephemeride* sua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem.—*Serv. in Æn. Virg.* 11, 743.

Ex quo fonte hanc narratiunculam hauserit Servius, non constat. De sensu dicti, quod Gallo tribuitur, certarunt haud ita pridem duo viri eruditi, mihi ambo amicissimi, ambo e minore Britannia oriundi, Celticæ linguæ periti. Scilicet clar. le Brigant, cujus *Elémens de la langue des Celtes Gomérites ou Bretons* ipse a. 1779 heic Argentorati typis edenda curavi, in *Dissertation sur les Celtes Brigantes* (8. 1762.) legendum præcipiebat *cetòs Cesar* pro *chetò Cesar* vel *chtò Cesar*, i. e. en Cæsarem! Contra vir quondam strenuus, quem ad G. 1, 6. excitavi, de la Tour d'Auvergne-Corret, militaris Præfectus, legi jubebat *skò Cesar*, i. e. occide Cæsarem. Tandem vero le Brigant ad sensum vocis, quem ipse Servius subpeditat, redeundum censuit, inque litteris ad laudatum sodalem suum datis et mecum communicatis hariolatus est, non bene verbum percepisse Cæsarem; dixisse nempe hostem *losk Cesar*, dimitte, *laisse César*.

LIBRI AUSPICIORUM.

SED contra Julius Cæsar XVI. *Auspiciorum* libro negat nundinis concionem advocari posse, id est, cum populo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse.—*Macrob. Sat.* 1, 16.

AUGURALIA.

CÆSAR in *Auguralibus:* "Si sincera pecus erat."—*Prisc. lib.* 6. *col.* 719.

DE DIVINATIONE.

GENUS eloquentiæ duntaxat adolescens adhuc Strabonis Cæsar secutus videtur: cujus etiam ex Oratione, quæ inscri-

* *Alias, Cetos Cæsar. Servius P. Danielis, Cæsar Cæsar. quod quid velit, docti examinent.—Scal.*

bitur *Pro Sardis*, ad verbum nonnulla transtulit in *Divinationem* suam.—*Suet. c.* 55.

ASTRONOMICA.

NAM Julius Cæsar ut *Siderum motus*, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Ægyptiis, disciplinis hausit: ita hoc quoque ex eadem institutione mutuatus est, ut ad solis cursum finiendi anni tempus extenderet.—*Macrob. Saturn.* 1, 16. *cf. et c.* 14.

Tres autem fuere sectæ, Chaldæa, Ægyptia, Græca: his addit apud nos quartam Cæsar Dictator, annos ad solis cursum redigens singulos, qui prius antecedebat.—*Ex Plin.* 18, 25 (57).

A Bruma in Favonium Cæsari nobilia sidera significant: III. Kal. Jan. matutino Canis occidens. *Paullo post:* Pridie Non. Jan. Cæsari Delphinus matutino exoritur, et postero die Fidicula, quo Ægypto Sagitta vesperi occidit. *Paullo post:* A Favonio in æquinoctium vernum Cæsari significat XIV. Kal. Martii triduum varie, et VIII. Kal. Hirundinis visu, et postero die Arcturi exortu vespertino. it. III. Non. Mart. Cæsar Caneri exortu id fieri observavit. *Paullo post:* Cæsar et Idus Martias ferales sibi adnotavit Scorpionis occasu. *Paullo post:* Æquinoctium vernum a. d. VIII. Kal. Apr. peragi videtur. Ab eo ad Vergiliarum exortum matutinum Cæsari significant Kalendæ Apr. III. Nonas Apr. in Attica Vergiliæ vesperi occultantur: eædem postridie in Bœotia; Cæsari autem et Chaldæis, Nonis. *Paullo post:* Cæsari VI. Idus significatur imber Libræ occasu. XIV. Kal. Maii Ægypto Suculæ occidunt vesperi, sidus vehemens, et terra marique turbidum, XVI. Atticæ, XV. Cæsari, continuoque triduo significabat. *Paullo post:* VI. Nonas Maii Cæsari Suculæ matutino exoriuntur. et VIII. Idus Capella pluvialis.—*Ex Plin.* 18, 26 (64).

A Vergiliarum exortu significant Cæsari postridie Arcturi occasus matutinus: III. Id. Maii Fidiculæ exortus. XII. Kal. Junii Capella vesperi occidens et in Attica Canis. XI. Kal. Cæsari Orionis gladius occidere incipit. III. Non. Junii Cæsari, et Assyriæ Aquila vesperi oritur, etc. XI. Kal. ejusdem Orionis gladius Cæsari occidere incipit.—*Ex Plin.* 18, 27 (67).

A Solstitio ad Fidiculæ occasum VI. Kal. Junii (*al.* Julii Cæsari Orion exoritur. *Paullo post:* XIII. Kal. Augusti, Ægypto Aquila occidit matutino, Etesiarumque prodromi flatus incipiunt, quod Cæsar X. Kal. sentire Italiam existimavit. *Paullo post:* Aquila Atticæ matutino occidit III. Kal. regia in pectore Leonis stella matutino Cæsari immergitur.—*Ex Plin.* 18, 28 (68).

DE SIDERIBUS

ETIAM ALIQUID POETICUM EDIDIT.

Sed nec aliquis pæne Latinorum de hac arte Institutionis libros scripsit, nisi paucos versus Julius Cæsar, et ipsos tamen de alieno opere mutuatus.—*Jul. Firmicus Mathes. lib.* 2. *ineunte.*

Executus est etiam horum siderum numerum Græce Aratus, poeta disertissimus, Latine vero Cæsar, et decus eloquentiæ Tullius. Sed hi tantum nomina ipsorum et ortus, non autem apotelesmatum auctoritatem ediderunt: ita ut mihi videantur non aliqua Astrologiæ scientia, sed poetica potius elati licentia, docilis sermonis studia protulisse.—*Jul. Firm.* 8, 5.

POEMATA.

Reliquit et de Analogia libros duos et Anticatones totidem, ac præterea *Poema,* quod inscribitur *Iter.* Quorum librorum primos in transitu Alpium, quum ex citeriore Gallia, conventibus peractis, ad exercitum rediret: sequentes sub tempus Mundensis prœlii fecit: novissimum, dum ab Urbe in Hispaniam ulteriorem * IIII et XX die pervenit.—*Suet. c.* 56.

Feruntur et a puero et ab adolescentulo quædam scripta; *ut Laudes Herculis, tragœdia Œdipus* etc. quos omnes libellos vetuit Augustus publicari.—*Sueton. ibid.*

Olus quoque silvestre est trium foliorum, D. Julii carminibus præcipue jocisque militaribus celebratum. alternis quippe versibus exprobravere, *lapsana* se vixisse apud Dyrrhachium, præmiorum parsimoniam cavillantes. Est autem id *cyma silvestris.*—*Plin.* 19. 8 (41).

* VII et XX *legit ex Strabone et Appian. Casaubonus.*

Donatus in vita Terentii hos sub C. Julii Cæsaris nomine versus producit:

" Tu quoque, tu in summis, o dimidiate Menander,
Poneris, et merito, puri sermonis amator.
Lenibus atque utinam scriptis adjuncta foret vis
Comica: ut æquato virtus polleret honore
Cum Græcis; neque in hac despectus parte jaceres.
Unum hoc maceror et doleo tibi deesse, Terenti."

Sequens etiam Epigramma C. Julio Cæsari quidam inscribunt, alii Germanico.

" Thrax puer adstricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumque imæ partes rapido traherentur ab amne,
Abscidit tenerum lubrica testa caput;
Orba quod inventum mater dum conderet urna,
Hoc peperi flammis, cætera, dixit, aquis."

Illud vero distichon:

" Feltria perpetuo nivium damnata rigore,
Terra mihi posthac non habitanda, vale;"

falso Cæsari inscriptum est, etsi quidam in membrana, alii in saxo exstare dicant.

INCERTA.

UNGUENTA dicuntur a locis, ut Telinum, cujus Julius Cæsar meminit, dicens: " Corpusque suavi Telino unguimus. Hoc " conficiebatur in insula Telo, quæ est una ex Cycladibus," etc.—*Isidorus Orig*. 4, 12.*

Telon insulam Sporadibus accenset Strabo l. 10. p. 488. Itaque apud Isidorum legi oportet aut *Delino — Delo*, aut *ex Sporadibus*.

* *Insertum hoc ab* Ursino *fragmentis de Analogia: ut et illud ex* Nonio *in voce* Cinis, *nec non locus* Plinii *ex lib.* 7, 3. *ubi adloquitur M. T. Ciceronem. Quid habuerit caussæ, cur hoc fecerit, comminisci non potui. Quocirca inter* INCERTA *referendum duxi. Nisi quis potius* Cæsari Straboni, *non Dictatori, tribuendum arbitretur. Si ad hunc modum addita una vocula scripseris, erit integer Senarius:*

Corpusque suavi Telini unguine unguimus.

Idem Ursinus *ex* Prisciani *lib.* 8. *fragmentum hoc:*

C. Cæsar, quæ res augurantur [illegible], *ad Auguralia transtulerat: ego prætermisi, quum isto Prisciani loco non* Caius Cæsar, *sed* Lucius Cæsar *legatur.*

Apud Cæsarem et Catullum et Calvum lectum est: "Quum jam fulva cinis fueris."—*Nonius in voce Cinis.* 3, 57.

Salvè primus omnium párens patriæ appellate, primus in toga triumphum linguæque lauream merite et facundiæ Latinarumque litterarum parens: atque (ut Dictator Cæsar hostis quondam tuus te descripsit) omnium triumphorum lauream adepte majorem, quanto plus est ingenii Romani terminos in tantum promovisse, quam imperii.—*Plin.* 7, 30.

Cicero caussarum XIII.: "Re vendita iterum emta." unde manifestum sit *venita* non dici, sed aut *venundata* aut *vendita*, ut Cicero. *C. Cæsar:* "Possessiones redimi, eas postea pluris "venditas."—*Diomedes lib.* 1. *col.* 366.

Esseda, vehiculi vel currus genus, quo soliti sunt pugnare Galli. Cæsar testis est libro ad Ciceronem III.: "Multa "millia equitum atque essedariorum habet." Hinc et gladiatores essedarii dicuntur, qui curru certant.—*Junius Philargyrus in Georg. Virg.* 3, 204.

Augustus quoque in epistolis ad C. Cæsarem scriptis emendat, quod is *calidum* dicere quam *caldum (in libris forte de Analogia)* malit: non quia illud non sit Latinum, sed quia sit odiosum, et, ut ipse Græco verbo significavit, περίεργον.—*Quintil.* 1, 6, 19.

Odiosum, quia adfectationis esse putabatur.

C. JULII CÆSARIS DICTA.

Tu, quæso, quidquid novi (multa autem exspecto) scribere ne pigrere. in his, de Sexto satisne certum? maxime autem

legatur. Non est quod corruptum aliquis existimet. Citatur nominatim L. Cæsar *a* Festo, *in voce* Majorem. *Ex eodem fortassis est, quod apud* Servium *nuper ex* Petri Danielis *et Fuldanæ bibliothecæ membranis editum habemus, Commentario ad Æneidos Virgilii* 1, 2. Occiso, *inquit*, Mezentio Ascanium, sicut J. Cæsar *(verosimile mihi sit legendum* L. Cæsar) scribit, Julum cœptum vocari dicunt, vel quasi ἰοβόλον, id est, sagittandi peritum, vel a prima barbæ lanugine, quam ἴουλον Græci dicunt, qua ei tempore victoriæ nascebatur. *Hæc ibi. Similiter expunxi quod inter fragmenta Epistolarum legebatur:*

Vespera fatigatus, luce dormitans.

Non enim apud Charisium *lib.* 2. *unde hæc descripta sunt, nominatur* Julius Cæsar, *sed* Aurelius Cæsar, *lib.* 11. Epistolarum ad Frontonem. *Quo comperto, auctoritatem civis Romani insuper habui. Sed quid spuriis his diutius inmoror, quin legitima, si qua porro restant, fragmenta colligo.* —Scal.

de Bruto nostro: de quo quidem ille, ad quem diverti, Cæsarem solitum dicere: "Magni refert, hic quid velit; sed "quidquid volt, valde volt." idque eum animadvertisse, quum pro Deiotaro Niceæ dixerit, valde vehementer eum visum et libere dicere.—*Cic. ad Attic.* 14, 1.

Proxime quum Sestii rogatu apud eum fuissem exspectaremque sedens, quoad vocarer, dixisse eum: "Ego dubitem, "quin summo in odio sim, quum M. Cicero sedeat, nec suo "commodo me convenire possit? Atqui, si quisquam est "facilis, hic est. tamen non dubito, quin me male oderit."—*Cic. ibidem.*

Aiebat, Cæsarem secum, quo tempore Sestii rogatu veni ad eum, quum exspectarem sedens, dixisse: "Ego nunc tam "sim stultus, ut hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi "esse amicum, quum tamdiu sedens meum commodum ex-"spectet?"—*Cic. ad Att.* 14, 2.

Quo gaudio elatus, non temperavit, quin paucos post dies frequenti curia jactaret, invitis et gementibus adversariis adeptum se quæ concupisset: proinde ex eo insultaturum omnium capitibus: ac, negante quodam per contumeliam, "Facile hoc ulli feminæ fore:" responderit quasi adludens: "in Assyria quoque regnasse Semiramim: magnamque Asiæ "partem Amazonas tenuisse quondam."—*Suet. c.* 22.

Pharsalica acie cæsos profligatosque adversarios prospicientem, hæc eum ad verbum dixisse refert Asinius Pollio: "Hoc voluerunt; tantis rebus gestis C. Cæsar condemnatus "essem, nisi ab exercitu auxilium petissem."—*Suet. c.* 30.

Consecutusque cohortes ad Rubiconem flumen, qui provinciæ ejus finis erat, paullulum constitit ac reputans, quantum moliretur, conversus ad proximos, "Etiam nunc," inquit, "regredi possumus. quod si ponticulum transierimus, "omnia armis agenda erunt."—*Suet. c.* 31.

Cunctanti ostentum tale factum est. Quidam eximia magnitudine et forma etc. Tunc Cæsar, "Eatur," inquit, "quo "Deorum ostenta et inimicorum iniquitas vocat. Jacta alea "est," inquit.—*Suet. c.* 32.

Romam iter convertit: adpellatisque de Rep. patribus

validissimas Pompeii copias, quæ sub tribus Legatis, M. Petreio et L. Afranio et M. Varrone in Hispania erant, invasit; professus ante inter suos, "Ire se ad exercitum "sine duce et inde reversurum ad ducem sine exercitu."—*Suet. c.* 34.

Prolapsus in egressu navis, verso ad melius omine, "Teneo "te," inquit, "Africa."—*Suet. c.* 59. *Cf. Front.* 1, 12, 2.

Cæsar dicebat, idem esse sibi consilium adversus hostem, quod plerisque medicis contra vitia corporum, fame potius quam ferro superandi.—*Front. Strat.* 4, 7, 1.

Quum exspectatio adventus Jubæ terribilis esset, convocatis ad concionem militibus, "Scitote," inquit, "paucissimis his "diebus Regem adfuturum cum X legionibus, equitum XXX, "levis armaturæ C milibus, elephantis CCC. Proinde desi- "nant quidam quærere ultra, aut opinari; mihique, qui "compertum habeo, credant: aut quidem vetustissima nave "inpositos quocumque vento in quascumque terras jubebo "avehi."—*Suet. c.* 66.

Jactare solitus, "milites suos etiam unguentatos bene "pugnare posse:" nec "milites" eos pro concione, sed blandiori nomine "commilitones" adpellabat.—*Suet c.* 67. *cf. Polyæn.* 8, 23, 22.

Quosdam infimi generis ad amplissimos honores provexit. Quum ob id culparetur, professus est palam, "si grassato- "rum et sicariorum ope in tuenda sua dignitate usus esset, "talibus quoque se parem gratiam relaturum."—*Suet. c.* 72.

Interrogatus, cur repudiasset uxorem, "Quoniam," inquit, "meos tam suspicione, quam crimine judico carere oportere." —*Suet. c.* 74.

Acie Pharsalica proclamavit, "ut civibus parceretur."—*Suet. c.* 75.

Nosseque, ut Cæsar dictator aiebat, "miserum esse in- "strumentum senectuti recordationem crudelitatis."—*Amm. Marcell.* 29, 2.

Varia Græca inserit Oudend. desumta ex Plut. et Appiano.

Nec minoris inpotentiæ voces propalam edebat, ut T. Ampius scribit: "Nihil esse Rempublicam, adpellationem "modo sine corpore ac specie. Sullam nescisse litteras, qui "Dictaturam deposuerit. Debere homines consideratius jam "loqui secum ac pro legibus habere quæ dicat."—*Suet. c.* 77.

Eoque adrogantiæ progressus est, ut, haruspice tristia et sine corde exta sacro quodam nuntiante, "Futura," diceret, "lætiora, quum vellet: nec pro ostento ducendum, si pe-"cudi cor defuisset."—*Suet. ib.*

Triumphanti et subsellia Tribunitia prætervehenti sibi unum e collegio Pontium Aquilam non adsurrexisse, adeo indignatus, ut proclamaverit: "Repete ergo a me, Aquila, "Rempublicam Tribunus," nec destiterit per continuos dies quidquam cuiquam, nisi sub exceptione, polliceri, "Si ta-"men per Pontium Aquilam licuerit."—*Suet. c.* 78.

Plebei Regem se salutanti, "Cæsarem se, non Regem "esse," respondit.—*Suet. c.* 79.

De quo genere optime C. Cæsarem prætextatum adhuc accepimus dixisse: "Si cantas, male cantas; si legis, cantas." —*Quintil.* 1, 8.

Elevandi ratio est duplex, ut aut veniam quis, aut jactantiam minuat: quemadmodum C. Cæsar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpiciana, quod ipse se passum pro Cæsare pugnantem gloriabatur, "Numquam "fugiens respexeris," inquit. Aut crimen objectum, ut Cicero, etc.—*Quint.* 6, 3, 75.

Est et illa ex ironia fictio, qua usus est C. Cæsar. Nam quum testis diceret, a reo femina sua ferro petita, et esset facilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset: "Quid enim faceret," inquit, "quum tu "galeam et loricam haberes?"—*Quintil. ib.* 91.

Sic fac existimes, post has miserias, id est, postquam armis disceptari coeptum est de jure publico, nihil esse actum aliud cum dignitate. Nam et ipse Cæsar, adcusata acerbitate Marcelli (sic enim adpellabat) laudataque honorificentissime et æquitate tua, et prudentia, repente præter spem dixit, se

Senatui roganti de Marcello, ne * hominis quidem caussa negaturum.—*Cic. ad Famil.* 4, 4. *ad Ser. Sulpicium.*

Demetrio Megæ Siculo Dolabella rogatu meo civitatem a Cæsare impetravit: qua in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius vocatur. Quumque propter quosdam sordidos homines, qui Cæsaris beneficia vendebant, tabulam, in qua nomina civitate donatorum incisa essent, revelli jussisset: eidem Dolabellæ, me audiente, Cæsar dixit: "Nihil esse, "quod de Mega vereretur; beneficium suum in eo manere." —*Cic. ad Fam.* 13, 36. *ad Acilium.*

DE C. JULIO CÆSARE.

Sed tamen, Brute, inquit Atticus, de Cæsare et ipse ita judico, et de hoc hujus generis acerrimo æstimatore sæpissime audio, illum omnium fere oratorum Latine loqui elegantissime, nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Læliorum et Muciorum familiis audiebamus, sed, quamquam id quoque credo fuisse, tamen ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris, et iis quidem reconditis et exquisitis—est consecutus, etc.—*Ex Cic. in Bruto*, c. 72.

Sed perge, Pomponi, de Cæsare, et redde quæ restant. Solum quidem, inquit ille, et quasi fundamentum oratoris etc. Cæsar autem rationem adhibens, consuetudinem vitiosam et conruptam pura et inconrupta consuetudine emendat. itaque quum ad hanc elegantiam verborum Latinorum, quæ, etiamsi orator non sis, et sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est, adjungit illa oratoria ornamenta dicendi: tum videtur tamquam tabulas bene pictas conlocare in bono lumine; hanc quum habeat præcipuam laudem in communibus, non video, cui debeat cedere: splendidam quamdam minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica, et generosa quodammodo. Tum Brutus: Orationes quidem ejus etc. atque etiam commentarios quosdam scripsit rerum suarum valde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti, et venusti, omni ornatu orationis tamquam veste detracta. sed, dum voluit alios habere parata, unde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa calamistris inurere, sanos quidem homines a scribendo deterruit, etc.—*Ex Cic. in Bruto*, c. 74, *sq.*

* *Sic. Victorius edidit, eumque secutus Lambinus, cui tamen ominis legendum videtur. ipsum vide.*

Quid? oratorum quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior, aut crebrior? quis verbis aut ornatior, aut elegantior?—*Ex Cic. ad Cor. Nepot. Suet. c.* 55.

Sed bene loquendi de Catulis opinio non minor: sale vero et facetiis Cæsar vicit omnes.—*Ex Cic. de Offic.* 1, 37.

Reliquit et rerum suarum Commentarios Gallici Civilisque belli Pompeiani. nam Alexandrini, Africique et Hispaniensis incertus auctor est. alii enim Oppium putant, alii Hirtium: qui etiam Gallici belli novissimum inperfectumque librum subpleverit. *Paulo post:* Pollio Asinius parum diligenter, parumque integra veritate compositos putat; quum Cæsar pleraque et quæ per alios erant gesta, temere crediderit; et quæ per se, vel consulto, vel etiam memoria lapsus, perperam ediderit, existimatque rescripturum et correcturum fuisse.—*Ex Suet. in Cæs. c.* 56.

C. vero Cæsar si tantum foro vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur; tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, adpareat: exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cujus proprie studiosus fuit, elegantia.—*Ex Quintil.* 10, 1, 114.

Quid tamen noceret, vim Cæsaris, asperitatem Cœlii, diligentiam Pollionis, judicium Calvi, quibusdam in locis adsumere?—*Ex Quint.* 10, 2, 25.

Hinc vim Cæsaris, indolem Cœlii, subtilitatem Callidii, gravitatem Bruti, acumen Sulpicii, acerbitatem Cassii, diligentiam Pollionis, dignitatem Messallæ, sanctitatem Calvi reperiemus.—*Ex Quint.* 12, 10, 11.

Adstrictior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Cæsar, amarior Cœlius, gravior Brutus, vehementior et plenior et valentior Cicero.—*Ex Dialogo de Orat. c.* 25.

Λέγεται δὲ καὶ Φῦναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ Καῖσαρ ἄριστα, καὶ διαπονῆσαι φιλοτιμότατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα μὲν ἀδηρίτως ἔχειν etc.—*Ex Plut. in Cæs. c.* 3.

Ἐν δὲ Ῥώμη πολλὴ μὲν ἐπὶ τῷ λόγῳ περὶ τὰς συνηγορίας αὐτοῦ χάρις ἐξέλαμπεν.—*Ex Plut. ib. c.* 4.

Ac mihi ex Græcis orationes Lysiæ ostentat: ex nostris Gracchorum Catonisque, quorum sane plurimæ sunt circumcisæ et breves. Ego Lysiæ Demosthenem, Æschinem, Hyperidem, multosque præterea; Gracchis et Catoni Pollionem, Cæsarem, Cœlium, inprimis M. Tullium obpono, cujus oratio optima fertur esse, quæ maxima.—*Ex Plin. ep.* 1, 20.

Sed ego verear, ne me non satis deceat, quod decuit M. Tullium, C. Calvum, Asinium Pollionem, M. Messallam, etc. Divum Julium, Divum Augustum, Divum Nervam, T. Cæsarem, etc.—*Ex Plin. ep.* 5, 3.

MANTISSA OBSERVATIONUM.

MANTISSA OBSERVATIONUM

AD BELLUM GALLICUM.

1, 1. *QUÆ est ad Hispaniam.* Jurinius, *quæ adluit Hispaniam.* citra necessitatem.

1, 8. *qui in flumen Rhodanum influit.* Vel *qua* hic legendum, vel *qui* eo sensu accipiendum, prorsus mihi persuadeo. Nihili est emendatio proposita a Rhenano et recepta ab aliis, *quem flumen Rhodanum influit.* Falluntur tamen, qui *flumen Rhodanum* nominandi casu dici non posse volunt. Sic enim et Horatius in Arte poet. v. 18. *flumen Rhenum* dicit et Od. 4, 4, 38. *flumen Metaurum.* Verum hic non est his locus.

De Muro Cæsaris ducto a lacu Lemanno ad Juram. Cardo rei versatur in quæstione, prope Genevam, an paullo superius, ductus sit murus. Hoc posterius placuit Sponio in *histoire de Geneve* L. 1. ubi muri ejus rudera superesse perhibet inter Gingin prope Noiodunum *(Nyon)* et lacum. Contra Butinus, medicus Genevensis, in dissertatione *sur le lieu, ou passoient les lignes, que Jules César fit faire près de Geneve* etc. addita tomo secundo operis Sponiani (edit. 4. a. 1730.) docet et schemate inlustrat a Geneva ad Clusam perductum sic murum sive maceriam potius vel vallum, montemque, quod eram hariolatus, cui nomen hodie *le Wache,* cis Rhodanum, tum Juræ partem constituisse statuit. unde nec loco movenda verba, quod quidam voluere, *qui* (Jura) *fines Sequanorum ab Helvetiis dividit.* Idem porro Butinus non nimiam esse arbitratur longitudinem *decem novem millium passuum,* quæ summa sic Cæsari restituenda videtur. Habet etiam Græcus interpres centum quinquaginta duo stadia, quæ ad decies novies mille passus redeunt. Contra codex Leid. 1] non dat nisi *decem.*

1, 10. *Graioceli,* Polyænus 8, 2. rei meminit, sed perperam tradit, Cæsarem sine pugna Alpes transgressum.

1, 13. *contenderent—niterentur.* Glossatori deberi prius verbum statuunt Gruterus, Davisius, Oudendorpius. Bentleius legendum suadet *niterentur et contenderent.*

1, 14. *legati Helvetii.* Ciaccon. et Gruterus e margine inrepsisse putant, idemque et Oudend. et Bentleius; ipsos enim adloquitur Cæsar.

1, 17. *si jam princ.* Jurinius malit *si ipsi.* sed *ipsi* mox præcessit.

Neque dubitare debeant Jurin. velit *neque dubitari debere.*

1, 23. *existimavit* Jurin. *existimans.*

Prœlium non commovissent. Gellius 9, 13. *prœlio commoto.* Oud.

1, 26. *mataras.* Lil. Gyraldus dialog. XII. in Gruteri lamp. Vol. 2. p. 419. docet legendum *materes,* ut Nonius habet. Apud Hesychium, ubi est. μαδάρεις τὰ πλατύτερα λόγχια τῶν κρεάτων, Palmerius bene emendat τῶν δοράτων.

1, 27. *prima nocte.* Adde ad notam: Af. 47. *circiter vigilia secunda noctis.* 67. *quarta noctis vigilia.* Oudend.

1, 29. *litteris Græcis.* Scaliger ep. 1, 16. censet, quosdam, litteras Græcas a Massiliensibus edoctos, hanc summam Græce perscripsisse clanculum, ne reliquis Gallis et finitimis nota foret.

Confectæ. Is, quem hic indigitat Oudend. Bentleius est.

1, 31. *qui ante fuerant ad Cæsarem.* Verba, *qui ante fuerant,* Ciacconio et Scaligero perperam videntur delenda; nec melius Faërnus volebat *qui ante iverant*; Bentleius *venerant.* De præpos. *ad* pro *apud* v. Drakenb. ad Liv. 7, 7.

Secreto in occulto. Posterius rejicit Bentleius.

Sese Cæsari ad pedes projecerunt. Sic Sueton. Domit. 4. *ante pedes ei stabat.* Petron. c. 97. *ad genua Ascylto procubui,* ubi vulgo *Ascylti.* Burm.

Ad Magetobriam. Litteris ad me datis Divione m. Martio a. XII. C. 1804. narravit vir optimus Leschevin, ansam urnæ, de qua dictum, eam esse, quæ ad Blondellum pertinuerit, ipsique sit ablata. Vir ille doctus in *Magazin Encyclop. de Millin.* a. 9. t. 4. p. 233. refert, occasionem detegendi fragmenti datam esse ex studio eorum, qui in fluvii exsiccati alveo lapides ad ædificia struenda aptos quærerent. Fragmentum ipsum non erat latius, quam requirebatur ad exhibendam vocem MAGETOB. Id Blondellus ipse declaravit in *Mag. Enc.* l. c. Omnis generis monumenta tum in lucem protracta ibi recensentur.

1, 33 *præs. quum Sequanos a provincia nostra Rhodanus*

divideret. Inconcinna hæc videntur Bentleio et aliam manum prodere.

1, 34. *utriusque conloquio — utriusque rebus.* prius *utriusque* deleri jubet Bentleius; sed sæpius ita voces repetit noster.

Molimento. Sic Lambinus ad Cic. pro l. Man. c. 6.

1, 36. *longe — afuturum.* Salmas. ad Flor. 2, 6, 34. legi heic malit *futurum*, ut apud Virgil. Æn. 12, 52. Cf. et Gronov. ad Sen. Hippol. v. 974.

1, 38. *profecisse.* Oud. hanc emendationem inprobat. Bentl. malit *profectum esse.*

1, 39. *secuti non magnum* etc. Hanc lectionem a me receptam Bentleio quoque in mentem venisse video.

1, 47. *ex suis legatis aliquem.* Idem dubium de hac voce *legatis* movet et Bentleius, quam expungi jubet.

Longinqua. Ciacconii *longa jam* displicet Grovonio Obs. 4, 11. p. 168.

1, 52. *hostium — in hostes* etc. Frequens repetitio vocis ejusdem male habet Bentleium, qui deleri jubet *hostium* et, ubi iterum occurrit, *in hostes* expungi vel hic legi *in eos.*

1, 53. *quam pervenerint.* Sic Oud. vulg. *pervenerunt.* Bentl. præfert *pervenirent.*

Repererunt. Heins. volebat *pepererunt,* quod placet Bentleio. Ex Ovidio docet Oud. *inventa* et *reperta* nonnunquam jungi.

2, 1. *in imperio nostro.* Oud. in addendis præfert *imperio nostro,* et hoc editio ejus posterior exhibet.

2, 5, *vidit.* Huic verbo delendo, ut ipsi videtur, Jurinius substituit *ultro,* sine necessitate.

2, 7, *discessit.* V. Gronov. ad Liv. 4, 52.

2, 13. *Bratuspantium.* Salva res est. Dissertatio illa auctore Bonamy extat in *Mémoires de l'Acad. des Inscr. de Paris,* t. 28. p. 463. Cf. et Wesseling. ad Antonini itiner. p. 380. Docet vero Bonamy, inter plures urbes, in quibus veterem istam quæsivere eruditi, duas esse, quæ considerari potissimum mereantur, scilicet *Beauvais* et *Breteuil.* Pro isto stat Hadr. Valesius, ex ea ratione, quod Bellovacorum caput fuisse ex dictis Cæsaris adparere videatur, cui mox nomen Cæsaromagi sit datum; pro Britolio contra sive Britogilo, hodie Breteuil, Mabillonius in Annal. Benedict. Ord. t. 4. p. 353. Huic adstipulatur Bonamy, qui Bratuspantium non a Pharamundo, quod non nemini visum, sed a Cæsare ipso destructum fuisse arbitratur. Ex ejus cineribus surrexisse Britolium. In hujus quippe

vicinia a multis retro sæculis ad nostra tempora multa monumenta eruuntur. Medium est oppidum duas inter stratas sive vias Romanas et regio illi proxima ab adcolis hodieque vocatur *Bransuspans*.

2, 17. *ramis enatis*. Græcus interpres ita certe non legit; habet πολλοὺς κλάδους ἐνεφύτευσαν. Bentl. conjicit legendum *ramis* (forsan *palis*) *destinatis* vel *depactis*. Scilicet ramos pro stipitibus vel perticis accipit.

2, 19. *porrecta ac loca aperta*. Addit hic Oud. "si in codd. idoneis abesset *loca*, facile paterer, sed tum pro *ac* legendum *atque*. Non enim *ac* ante vocalem poni debet." V. Burm. ad Sueton. Jul. 26. et Calig. 3. item Oud. ad 6, 38.

2, 20. *quod erat — oporteret*. Hæc glossam sapiunt Bentleio ob sequentia.

2, 25. *desertos*. Jurinius conjicit *defessos*, ut 3, 4.

2, 27. *omnibus in locis pugnæ se l. m. præferrent*. Sic Oud. e codd. et sic quoque Græcus interpres. Vulgo erat *o. in l. pugnabant, quo se — præf.*

2, 28. *despectusque*. Jurin. malit *dejectusque*, non male. Sic 2, 8. et 22. Mox pro *reliquerunt* malit e cod. Meadiano et edd. vet. *reliquerant*.

3, 2. *legionem, neque eam plen*. Jurin. subplet *leg. unam neque eam plen*. et sic Græcus ἑνὸς ταγματος.

3, 4. *gæsaque*. Cf. Muretus V. L. 10, 15. ubi jubet verba *neque ullam fr. telum ex l. sup. mittere* ponere statim post *conjicere*.

3, 9. *inscientiam*. Cf. mox not. ad c. 19.

3, 12. *quod bis accidit* etc. Posset admitti lectio Oxon. cod. *quod accidit semper horarum XII spatio*, omisso *bis*. Sic Jurinius.

3, 13. *scopulis*. Cum emendatione *copulis* Bentleius apte comparat Plautum in Epid. 5, 1, 11. *per urbem quæritant me duo senes, in manibus gestantes secuncias* lege *semuncias* vel *sescuncias*.

3, 14. *exspectandum*. V. Oud. item Drakenb. ad Silium 15, 105.

3, 15. *malacia*. Cf. Schottus ad Aurel. Victor. V. Ill. c. 22.

3, 19. *inscientia*. Cf. Gronov. ad Liv. 22, 25.

Reliquos — reliquerunt. Intrusa hæc a sciolo statuit Bentleius.

3, 20. *ex his regionibus*. Vulgatum hoc defendit Gronov. ad Liv. 25, 27; contra ea verba delenda censet Bentleius.

3, 21. *secturæ*, e glossa videtur Bentleio adjectum, Græcus habet χαλκειῶν.

3, 24. *tutius esse arbitrabatur.* Bentl. malit *satius*, ut Græcus βέλτιον. Mox idem præfert *agmine* et *opinione timoris.*

3, 26. *intritæ.* Bentleius vulgatum reponi suadet.

4, 2. *inportatitiis.* Servat Bentl. *inportatis* et delet *his.*

4, 3. *et paulo quam* etc. Bentl. dat *et paullo quam sunt ei. gen. ceteri* (vel *ceteris*) *humaniores*, omissa copula. Sic et Græcus.

4, 5. *rumoribus serviant.* Displicet repetitio vocis Bentleio, qui substitui vult *sermunculis* vel *susurrationibus.* inepte. satis notum habere debebat hunc repetitionis usum in Cæsare. Cf. Oud. ad Suet. Tit. c. 6. Idem ad c. 4, 16. observandum contra Bentleium.

4, 17. De *ponte Rheni* cf. Magius in Grut. lamp. 5, 2. p. 1438.

Pro pariete. Non satisfacere sibi profitetur Oud. in addendis ea, quæ ad h. l. tradiderat, nec tamen habet certiora. Lectionem istam *pro pariete* propugnat et Victorius V. L. 32, 18.

4, 18. De loco, quo pontem struxit Cæsar, v. Minola l. c. ad G. 1, 31.

4, 21. *Volusenum, cum.* Ut heic distinxi phrasin, ita plane jubet Bentleius, qui præterea addit *eum cum* — sed hoc non opus.

4, 22. *Quicquid præt. navium longarum habebat.* Tò *longarum* deleri vult Jurinius : nec Græcus habet. — Mox de *portu Iccio* v. et Fabric. bibl. Lat. Vol. 1.

4, 23. *montibus angustis.* Jurinius conjicit *abruptis.* Fere sic Celsus.

4, 25. *proximis primis navibus.* Oud. etiam in addendis alteram istarum vocum glossema censet. Jurinius conjectat *proximi ex primis navibus.*

4, 26. *in universos.* Addit Jurin. his obponi paullo ante *singulares.*

4, 28. *adversa nocte.* Bene exponitur in Ind. Frustra Jurinius malit *intempesta.*

4, 29. *qui dies.* Sic Horat. ode 4, 11, 14.

4, 32. *adpellabatur.* al. *adpellatur.*

4, 33. *currus conlocant.* Adstipulatur Jurinius, Oud. in addendis probat Hotomanni conjecturam *se et currus.*

4, 35. *adflictis.* Jurin. præfert vulg. *ædificiis*, ut c. 38.

5, 8. *pari numero — quem.* Jurin. velit *atque* vel *atque quem.*

5, 11. *Cassivellauno.* Apud Dionem 40, 2. male erat καὶ

Σουίλλαν τὸν, unde Reimarus nomen viri restituit. Polyænus 8, 23, 5. habet Κασόλαυλον, corrupte. Mentio hujus Regis fit apud Galfredum Monmuth. in Hist. Britonum L. 1. p. 25. ed. Paris. et L. 4. c. 2. ed Commel. p. 25. ubi epistola ejus ad J. Cæsarem, certe non genuina. Multo minus antiquitatem spirat epistola Regum Scotorum Pictorumque nomine ad Cæsarem scripta, apud Joh. Fordun. L. 2. Scotochronici in Collect. Th. Galei.

5, 12. *annulis ferreis.* Bentleius conjicit *clavulis.*

5, 13. *alter angulus.* Marklandus, referente Bentleio, monebat leg. *altior*, i. e, magis septemtrionalis.

5, 15, *perterritis.* Forsan *prætentatis.* v. Burmann. ad Ovid. Met. 14, 189. Veget. 1, 8, *tiro exercitio prætentandus.* Oud.

5, 18. *atque eo inpetu.* Ejicienda hæc putat Bentleius post Gruterum.

5, 21. *locum.* Retinet Oud. Cf. et Salmas. ad Tertull. de pallio, p. 193.

5, 27. *habere se nunc* etc. Jurin. ita locum refingi suadet: *habere nunc se rationem officii: pro beneficiis Cæsaris monere Titurium: pro hospitio orare.*

5, 28. *quantasvis magnas*, Bentl. *quamvis magnas.*

5, 35. *in adversum os*, Nil mutandum pronuntiat Oud. in addendis.

5, 38. *neque noctem* etc. Præmitti jubet Jurin. *iter*, ut 1, 26. 7, 9. sed non necesse est auctorem semper chorda oberrare eadem.

5, 43. *demigrandi caussa.* Exponunt *deserendi caussa castra;* sed hoc ne fieri quidem poterat, inclusi quippe fuere. Recte monet Jurinius, verba quæ sequuntur, *sed pæne ne respiceret quidem quisquam*, referenda esse ad inpedimenta et fortunas conflagrantes. Non ergo dubium, quin aliud hic scriptum fuerit. Ciacconius suspicatur *restinguendi*, Jurinius *demendi*, *detrahendi*, *adripiendi*, ut c. 33. Addendum foret *quicquam.* Mihi N. L. Forsan *demigrare* simpliciter est loco cedere.

6, 1. *Consulis sacramento.* Vox *Consulis* glossa videtur Bentleio.

6, 5. *quod meruerat.* Faërnus conjectabat, *quod in eum erat.* Græcus de merito odio nihil.

Congredi, animo pacifico. Sic plane Livius 38, 25. Corn. Nepos Dat. 11. et Cicero passim. Nodum quærunt in scirpo Bentl. et Jurinius, quorum hic dubium movet, alter substitui jubet *ad Tr. confugere.*

6, 9. *pontem instituit.* Hunc pontem supra urbem *Cunostein-Engers* in Electoratu olim Trevirensi structum fuisse volunt. Ejus rudera in editiore Rheni ripa delineavit in Antiquitatibus Saynensibus L. B. a Reissenberg. Vid. Hontheim in prodromo historiæ Trevirensis. Cf. Minola in op. laud. ad G. 1, 31. p. 204. Aliis aliud placuisse notum.

6, 13. *constituunt — constituunt.* Iterum hæc repetitio male habet Bentleium. sine caussa. Sic quoque mox c. 18. *reliquis — reliquis.* Negligentia hæc in Cæsare ferenda est.

In loco consecrato. In luco jam olim bene legit Il. Casaubonus in præf. ad Diog. Laërt. Hæc Oud. in addendis.

6, 17. *quæ superaverint.* Jurin. velit *qui sup.*

6, 18. *a Dite patre prognatos.* De hac ineptia v. Gebauerus in vestigiis juris German. antiqui. 8. Goett. 1766. Diss. 6. p. 190.

6, 19. *justis funeribus* etc. Marklandus conjiciebat *quos a vivis dilectos esse constabat, mutuis vulneribus confecti* (scil. ad rogum depugnantes). Placet hoc eximie Bentleio, qui vero malit *a quibusque.* Contra istud commentum Marklandi rejicit Oud. ad Suet. Aug. c. 19. et, quod olim improbarat ipse in loco nostro, propugnat *justis funeribus*, inductus exemplo Plinii et Ausonii in præfat. parent. *condita funere justo*, et carm. 9. *justo funere fletos.*

6, 21. *neque Druides habent.* De dissensu Cæsaris et Taciti videri potest Gebauerus l. c. p. 178.

Rhenonum alias *renum.* Carrio ant. lect. 3, 2. in Grut. lamp. Vol. 3. p. 58. jam defendit *rhenonum.*

6, 22. *ne adcuratius ad frigora* etc. Jurin. velit *quam ad frigora*, satis hoc vero simile.

6, 23. *ab injuria prohibent,* Cic. pro l. Man. 7. *a quo periculo prohibete R. P.*

6, 29. *ad bellum Amb. profectus. Tò profectus* male omisit Scaliger. Bentleius vult *profecturus.* non opus.

6, 33. *Aduatucis adjacet.* Cf. Drakenb. ad Liv. 7, 12.

Scaldem. Pro *Sabi* heic pugnat J. C. H. l. c. p. 657. Cf. Alting. in descr. Frisiæ F. 19. Pithœus Advers. subs. 2, 5.

6, 34. *confici—interfici.* Hoc Bentleii delicatulæ aures non ferunt. dabat *intercipi.*

6, 35. *pons erat perfectus.* i. e. factus. cf. 7, 56. Bentl. pro *inperfectus*, quod alii heic legunt, volebat *interruptus, interscissus.* verum ita grassari non licet.

6, 36. *in mil. pass. III.* Libens deleret Bentl. nec Græcus habet.

6, 38. *ad Cæsarem.* Respice ad notata ad 1, 31.
Animus. non *anima.* Apud Nepotem contra in Eumene, 4. *quam alterum anima reliquerit.*
6, 42. *indicavit.* Græcus ἔγνω.
7, 11. *ut q. p. iter conficeret.* Pro *conficeret* Oud. conjectat leg. *confieret,* ut c. 58. Hinc Bentl. consueta audacia *ut quam maturrime res confieret.*
7, 20. *sua salute.* Davis. et Clarke *sua laude.* Bentl. *sua utilitate,* sane inepte.
7, 27. *adscendissent.* Adde omnino Oud. ad Suet. Jul. 61.
7, 29. *sanaturum.* forsan *sarciturum* Bentl.
7, 30. *providere.* E longinquo videre. v. Oud. ad Suet. Aug. 10.
7, 33. *detrimentosum.* Bentl. forsan *detrimento sibi fore.*
Intermissis magistratibus. e mente Jurinii intellig. *vacantibus.*
7, 35. *captis quibusque cohortibus.* Bentl. volebat *exemtis quibusdam cohortibus.* Jurinius Clarkii emendationem *demtis quibusdam coh.* probat et Vossii explicationem rejicit.
7, 36. *tamen silentio noctis.* Jurinius velit *itaque s. n.*
7, 37. *disceptatorem.* Utitur hac voce Plautus Mostell. 5, 2, 16. Cf. Gron. ad Liv. 38, 35.
7, 39. *perduxerat.* Dounæus ad Demosth. or. de pace p. 134. mallet heic *produxerat.* cf. Burm. ad Suet. Claud. 4.
7, 45. *inpedimentorum.* Ciaccon. frustra conjicit *jumentorum.*
Eque iis stram. detrahere. Præpositio mox additur, mox deficit. v. Oudend. ad Suet. Dom. 10. cf. Cic. ad Q. Fr. 1, 1. perperam ergo negat D. Vossius *detrahere ex* esse Latinum.
Paullo progr. inf. Sic codd. vulgo *paullum.* Sed cf. et c. 51. 60. item Corte ad Sallust. Jug. 106. Burm. ad Ovid. ex P. 3, 4, 47. ubi *post tanto.*
7, 47. *qua tum erat comitatus.* Oud. conjiciebat *concomitatus.*
7, 50. *dextris humeris exsertis.* Grassatur in hunc locum Bentleius legitque *scutis in humeros rejectis,* quod insigne pacatis. Jurinius modestior *dextris inermibus exsertis.* Videri potest et Parrhasius in Grut. Lamp. Vol. 1. p. 799.
7, 51. *constiterunt.* alii *exstiterunt.* bene. v. Ind.
7, 53. *ad extremum oratione.* In posteriore editione Oud. dedit *ad extremam orationem.* quod boni codd. habent.
7, 54. *redissent.* Mavult Bentl. *redisse.* non male.
7, 55. *aut itineris caussa.* Bentl. *aut animi caussa.* heus et ohe!

Injiciendi timoris. Bentl. *incutiendi.* quasi non perinde foret.

Aut — excludere. Jurin. legi vult *aut in Provinciam compellere.*

7, 56. *id nemo tunc* etc. Jurin. servandum vulgatum judicat, *id ne tum quidem nec. faciendum existimabat,* scil. cognita Æduorum defectione eorumque custodiis in ripa Ligeris dispositis. Tum vero pergit ita: *quin infamia — inpediebat, tum maxime, quod abs se intercluso Labieno — timebat.* Ipse etiam *Agendico* nullo modo hic stare posse videt. Vir doctus Joh. Rod. Schnell in Specimine observat. in Cæsaris comm. 4. Bas. 1789. itidem servari vult vulgatum, sic quidem, ut post *existimabat* ponatur distinctio major. Tum autem pergendum foret, ut legebatur prius: *Quum infamia* etc.

7, 58. *præfecti a palude.* Bentl. forsan *objecta palude;* Jurinius *relicta palude.*

7, 65. *a Trib. mil.* Conjunctionem *sed et* respuit quoque Jurinius, nec Græcus habet.

7, 67. *pugnatur una tunc.* Jurin. *p. uno tempore.* frustra.

7, 68. *quod equitatu — pulsi.* Græcus *quod eorum equitatus — pulsus.* et hoc velit Jurinius.

7, 73. *Itaque truncis arb.* Simile quid narrat Plut. in Pomp. c. 62.

7, 75. *Suessionibus.* alii *Suessonibus.* v. Cellarius.

7, 77. *hominum milibus — interfectis* etc. Sic Cic. pro J. Man. 5. Non opus ergo ponere *in h. m.*

Nam quid illi etc. Jurin. *nunquid illud huic simile bello fuit?* cui lectioni favere dicit superiora *nequaquam pari bello.*

Finibus quidem. Displicet hoc *quidem* Bentleio, qui post *excesserunt* addit *tamen.*

7, 79. *abditas.* Jurin. *abductas.* Sic Græcus ἀνεχώρησαν et sic jam Oud. conjecerat ex codicis Petav. *adductas.* Verum *abdere* etiam est removere, ut apud Tibullum 2, 1, 89. Cf. Gronov. de pec. vet. 4, 8. Ergo nil mutandum.

7, 80. *una in parte.* fortasse *sua in parte.* Sic fere Græcus.

7, 84. *a castris.* J. C. H. defendit Glareani *rastros* l. c. p. 666.

7, 86. *subsidio labor. mittit.* In animo habuit Oud. *submittit.* cui fulciendo in addendis adlegat Drakenb. ad Liv. 6, 6. *Populos juventutem submisisse.*

7, 88. *hostes prœlium committunt.* Jurin. vult *nostri p. c.*

Excipit — clamor. Cod. Reg. item editio Rom. et Ven. *excipitur.*

8, 3. *disjectisque.* v. Heins. ad Ovid. Metam. 3, 726

8, 4. *prædæ nomine.* Sic et 7, 89. et Suet. Jul. 48.

8, 5. *in tecta — contegit.* Bentl. malit *compegit.*

8, 9. *portis fores inposuit.* Ineptum hoc videtur Jurinio adeoque legi jubet *ericios inposuit,* ut 3, 67. Verum et Liv. 1, 14. et 28, 6. *fores* a *porta* distinguit.

8, 12. *insidias — insidiis.* Suo more hic argutatur Bentleius.

8, 13. *pudore.* Non probat Bentleius.

8, 14. *viribus inferiores.* Sic et Ovid. Metam. 4, 652.

Palude inpedita, etc. Bentl. velit *cum p. inp. a castris castra dividi animadverteret.*

8, 17. *conlocarat.* Jurin. *conlocaret,* nondum enim id factum erat, sed futurum. bene.

8, 19. *excedere prælio — petere — potuit adduci.* Intricata sententia. Bentl. velit *excederet — peteret — posset.* Ita jam fere Morus.

Invitantibus nostris, ad dedit. etc. Ita rectius omnino distinguit Jurinius.

8, 23. *vel ut insueta,* etc. In addendis Oud. Clarkii lectionem probat et in ed. poster. repræsentat. Contra Jurinius *vel ut insueta re* ex oscitantia librariorum ortum esse ex *vellet interficere* — et *permotus* ex *primo ictu* vel ex *prohibitus* perhibet. Locum ergo sic refingit: *quum — adripuisset; et Centurio vellet hom. interf. celeriter a famil. Commii prohibitus conficere non potuit,* etc.

8, 24. *diffugere.* Sic et c. 35.

In illis regionibus præerat. Sic Civ. 3, 38. *Lissi præerat.*

8, 25. *cultu et feritate.* Potius *incultu,* qua voce usus Sallustius.

8, 32. *consistunt in agris.* Oud. forsan *considunt* vel *considerunt.* Sed in addendis, "ne muta," inquit; "quietam sedem notat post vaga latrocinia. Cf. Burm. ad Ovid. Met. 11, 407."

8, 38. *qui omnia pericula,* etc. Bentl. ita: *qui omnia per. et detrimenta belli Gutivato accepta referebat.*

8, 41. *aggeres instruere.* Jurin. *aggerem.* Cf. Ind. et Scriver. ad Veget. 2, 11. ubi *instructores.* Sic et b. Af. c. 20. *officinas ferrarias instruere.*

Ab vineis agunt, etc. Paullo aliter Jurin. *cuniculos aggere et vineis tectos agunt ad caput fontis.* Magis etiam abludit Bentl. *tectos cuniculos pluteis agunt ad c. f.*

8, 46. *Provinciæ illius.* forsan, de qua ante dictum. Bentl. malit *unius.*
8, 48. *nullas res Galliæ.* Edd. vet. *nullas habet Galliæ magnopere res gestas.*
8, 49. *præmiis adficiendo.* Bentl. *adliciendo.*
8, 50. *in seq. anni — petitione.* Bentl. *petitionem.*
8, 52. *obtineri.* Bentl. *obtentum iri.*
Pollicitus. Quærit Bentl. quid sit pollicitus? hoc clarum, fore liberam civitatem, si discedat uterque ab armis.
Jusserunt — discesserunt. Locus, cui medela vix adferri potest; adeo male cohærent dicta. Pro *jusserunt* rectius ad sensum foret obstiterunt, inpedierunt. Dein Jurinius, sublato parentheseos signo, conjicit *rem morando discusserunt.* Verum non adparet, quomodo cum hoc cohæreant sequentia. Si *discesserunt* legas, non de illa discessione intelligi debet, cujus mox mentio facta, sed simpliciter significabit abierunt.
8, 54. *suorum se exspoliari.* Eadem, quæ Morus, Bentleius hic sentit.
8, 55. *belli gerendi.* Bentl. *bello agendi.*

AD BELLUM CIVILE.

1, 39. *Cæsare legiones in H. præmiserat.* Numerum legionum heic deesse adparet. Subplet *quatuor* Jurinius ex c. 40. Ciacconius legerat *leg. in H. præm. sex, auxilia peditum,* etc. Guischard in *Guerre de César en Espagne* (*Mém. critiq.* p. 27.) legit *præmiserat quinque, ad sex millia,* etc. Eum numerum in cod. MS. reperisse ait Ciacconium, quod in notis hujus in editione Jungermanni non invenio.
Hinc opt. generis hom. Guischard l. c. addit quoque *M.* et deinceps ante *audierat* præmittit *postquam.*
1, 40. *Huc — congressæ.* Ad hos pontes. Guischard l. c.
Præsidio proprio i. e. perpetuo. Guischard p. 53. Cf. Ind.
Fabius ult. ponte, etc. Male tum ab hostibus habitum refert Dio, 41, 20.
1, 46. *ex primo hastato.* Guischard p. 118. etiam reddit, qui antehac primus hastatus fuerat. Sic 3, 91. occurrit *Crastinus, qui olim primum pilum duxerat.* Ita in lapidibus occurrunt *ex Præfecto, exceptio, exsignifer.* V. Muratori thes. inscr. 1980, 5. 788, 5. Grut. 1159, 14. Sub

Cæsare ista antiqua distinctio in hastatos, principes, triarios, non amplius erat in usu.

1, 81. *castra castris convertunt.* Guischard *conferunt. ils approchent leur camp de celui de César.* p. 250. Cf. G. 8, 9.

1, 84. *ne ad ultimum subplicium progr. nec, habeant.* Monet J. Rod. Schnell. in spec. cit. ad G. 7, 56. subplici victis civili bello hostibus intentati inflictive nec in Cæsaris responso, nec in universa ejusdem Imperatoris historia comparere vestigia. Ad hæc subplicio coërcendi victos in Hispania Pompeianos caussam fuisse nullam. Dat ergo ex ingenio *ne ad ultima subplicum prog. nec hab.* Satis ingeniose. Stabiliendæ sententiæ provocat ad locum fere similem Al. c. 7. et Liv. 1, 48. et 2, 28. et ad phrasin notam τὰ ἔσχατα παθεῖν.

2, 1. *qua est aditus — Rhodani*, etc. Scaligeri judicium suum heic facit J. Rod. Schnell. vel, si quis malit, pro *adigit* suadet leg. *adit*, quia in codice quodam citato ab Oud. est *agit*.

2, 29. *Civile bellum*, etc. Conjecturis suis locum restituere parat Schnellius hoc modo: *Civile bellum; genus hominum, cui quod liberet, liceret facere et sequi. Quid vellent legiones eæ, quæ paullo ante apud adversarios fuerant, (nam etiam Cæsaris beneficium mutaverat consuetudo) quin offeratur? Municipia eadem diversis partibus conjuncta: plerique enim ex Marsis Pelignisque venerant, auditosque superiore nocte in contuberniis militum sermones gravius accipiebant*, etc.

3, 8. *neque subsidium.* Dictis ad h. l. adde: Oud. conjectabat leg. *ne quod subsidium exspectantis in Cæsaris complexum venire posset.* Schnellius: *ne quod subs. exspectanti Cæsaris* (vel *exspectantis Cæsaris*) *in conspectum venire posset.* Bibulus quippe timebat, ne subsidiariæ naves ex secundo Cæsaris commeatu custodiam ejus elaberentur.

3, 29. *Expositis omnib. copiis.* Mecum facit Schnellius.

3, 48. De *chara* Cæsaris consultus a me vir doctus Frid. Lud. Hammer, historiæ naturalis Professor, inmortalis nostri Joh. Hermanni gener, sequentia me docuit. Fuerit fortasse intelligendus butomus umbellatus sive juncus floridus Tournefortii *(die Blumenbinse, le jonc fleuri)*, qui nostris in oris rarior, Hungaris *virago kaka* audit. Caulis ejus coronatur eleganti flore umbelliformi, unde fortasse nomen ejus e Græco fonte ductum. Radix ejus bulbosa teste

Pallasio aliisque a Kalmukis, Jakutis variisque per Russiam, nec non quibusdam Europæ Orientalis gentibus, nunc recens, nunc super cineres tosta et butyro lita, aliisque parata modis, comeditur. Panis quoque ex ea confici posset. Amarorem ejus adfuso temperasse lacte videntur Cæsaris milites. Hæc conjectura cui non adriserit, cum Weinmanno (*de chara Cæsaris*. 8. Carlsruh. 1769.) carum carui Linnei (*Mattenkümmel, le carui*) aut chærophyllum aliamve hujus generis speciem adhibitam fuisse statuet, cujus bulbi etsi minores cibi loco esse possunt. Cari carui ceterum radix admodum crassa diversis locis abundat, maxime in Caria, quæ nomen dedisse posset, itemque in Australibus Europæ plagis. Nec deerunt, quibus Cæsaris *chara* daucus carota vel pastinaca sativa. Linnei videatur vel raphanus raphanistrum Linnei (*la ravanelle, radis sauvage, Hederich*). Panisne ex hoc scil. raphano parari queat, inquirendum. Culinarium ejus usum hodieque vigere, docet Reuss in compendio botanico, qua de re dubitabat cel. Hermannus noster; secus etiam censere Weinmannum idem notavit. Linnei chara nullo modo admitti potest. Quicquid horum a Cæsare adhibitum arbitreris, mirum videbitur, radicum istarum tantam fuisse copiam, ut alendo exercitui potuerit sufficere. Ceterum præter radicem, de qua hic, Cæsaris milites quoque apud Dyrrhachium vixisse lapsana, olere silvestri, Plinius refert 19, 8 (41), ni forsan hanc ipsam cum chara confundat.

3, 83. *quod gestum in Hispania diceret.* Schnellius scribendum autumat: *quod rem male gestam in H. diceret.* Respici scil. ad deditionem Afraniani exercitus in Hispania factam.

AD BELLUM ALEXANDRINUM.

C. 22. *procurr. et erump. Alex.* * * *man. comprehendi.* Jurinius atque Schnellius sublato lacunæ signo legunt *conferendi. Tum operibus.*

C. 35. *cujus itineris*, etc. Schnellius hæc ita legi suadet: *cujus itineris secutus erat obportunitates?* vel *cujus it. habebat compertas obportunitates?*

AD BELLUM AFRICANUM.

C. 3. *et a Clupeis sec. oram mar. cum eq.* etc. Schnellius suspicatur leg. *et* omisso, *a Cl. sec. oram mar. cum eq. M.*

Petreius et Cn. Piso cum Mauris circ. III. mill. adparent. fere ut c. 18.

C. 17. *alternis — tenderet.* Unica litterula sublata medetur Schnellius huic loco sic: *ut una post, altera ante signa tenderet.* Ita jam vertit d'Ablancourt.

C. 47. *Virgiliarum signo confecto.* Plin. 2, 47. *Virgiliarum occasus hiemem inchoat; quod tempus in III. Idus Nov. incidere consuevit.* Quid ea dicendi forma sibi velit, ex ejus loco citato ex c. 41. patet. Non autem hic eam ex ratione astronomica præcise intelligendam esse, sed sensu latiore pro indicatione anni temporis sive hiemis, non est dubium. V. de la Nauze *Mém. sur le calendrier romain.* in *Mém. de l'Acad. des Inscr.* Vol. 23, et Guischard in *Mém. crit.* p. 389.

Cum saxea grandine. Nostro ævo id meteoron rursus celebratum est. In hanc rem conferri meretur *Relation d'un voyage fait dans le departement de l'Orne, pour constater la réalité d'un meteore observé à l'Aigle le* 6 *floréal An. XI. par J. B. Biot.* 4. Paris XI.

AD BELLUM HISPANIENSE.

C. 6. *circumcludunt,* etc. Schnellio potior videtur auctoritas Dionis, quam et secuti sunt vulgo interpretes vernaculi.

C. 12. *quum venirent, cogniti sunt a mil. qui antea cum Fabio et Pedio fuerant.* Non ad *milites* respicere videtur Schnellio pronomen relativum, sed ad eos qui venerant, ut sit sensus: *cogniti sunt a militibus, utpote qui (gnaris militibus nostris) antea cum Fabio et Pedio fuerant.* Suadet hunc sensum fragmentum e codice Cujacii, e Goduino subjunctum bello Hispaniensi, ubi hæc: *Per hos dies a Cæsarianis duo pedites capti sunt, qui se servos dicerent. Non licuit in his Cæsari suam consuetudinem servare. Antequam — interfecti sunt.*

C. 13. *et bene magna prioris muri,* etc. Malit Schnellius *propioris.*

C. 17. *qui neque — primam fortunam,* etc. Schnellius *primum.*

C. 25. *quum nostri in opere essent,* etc. Schnellius hoc pacto textum constituit: *Quum nostri in opere essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt, ut consuetum sequi existimari possent; simulque vociferantibus,* etc. et mox: *ita avida, cuique suarum quippe partium, experto-*

rum virorum fautorumque voluntas habebatur (ni rectius forte, *alebatur*).

C. 31. *ut ad subsidium, ne ab latere*, etc. Cum Glandorpio heic Schnellius τὸ *ad dextrum* mutat in *a dextro* et mox legit *dextrum cornu premere cœpit.* Conspirat versio d'Ablancurtii.

C. 33. *nardum.* Conferri meretur de *spica nardi* veterum dissertatio W. Jones, quæ extat inter ejus *dissertations relating to the history and antiquities, etc. of Asia.* Lond. 1792. Germanice e versione J. Chr. Fick edidit J. Fr. Kleucker. 8. Riga 1795.

INDICES.

INDEX HISTORICUS.

Numeri, quibus litera nulla præposita est, ad libros de Gallico referuntur: C. ad bellum Civile; A. ad Alexandrinum; Af. ad Africanum; H. ad Hispaniense.

A.

N.

O.

NOMINA

POPULORUM, OPPIDORUM, FLUVIORUM, &c.,

QUÆ APUD CÆSAREM REPERIUNTUR,

A. S. CLARKIO ORDINE ALPHABETICO DIGESTA.

A.

ACARNANIA, regio Epiri. *Carnia*
Achaia, reg. Peloponnesi. *le Duché de Clarence*
Acilla, *sive* Achilla, *sive* Acholla, urbs Africæ duplex, mediterranea et marituma; hæc hodie *Elalia*. Shaw
Adduasdubis. *vid.* Dubis
Adrumetum, oppid. Afr. *Toulba*, sive *Mahometta*. Potius *Hercla*. Shaw
Aduatuca *postea* Tungri, *Tongern*
Aduatici. Eorum oppidum *Falais sur la Méhaigne*. D'Anville
Ædui, pop. Galliæ. *l'Autunois*
Ægimurus, insula maris Africi. *la Galetta*
Æginium, oppid. Thessaliæ
Ægyptus
Ætolia, regio Græciæ, *Artinia*, al. *il Despotato*
Agar, oppid. Africæ. *Boo-Hadjar*. Shaw
Agendicum, urbs Senonum. *Sens*
Alba. oppid. Latii in Italia. *Albano*
Albici, pop. Galliæ. Qui sint, nescitur. Quibusdam, *ceux de Viviers*
Alesia, *sive* Alexia. Mandubiorum oppidum: *Alise. vide* Mandubii
Alexandria, urbs Ægypti. *Scanderia*
Allobroges, *Sabaudi*
Alpes. *Montes*
Amagetobria urbs Gall. V. *Mantissam*
Amantia, oppid. Macedoniæ. *Porto Raguseo*
Amanus, mons Syriæ. *Monte di Scanderona*
Ambarri, pop. Galliæ. Sedes horum ad Ararim supra Segusianos. *dans la Bresse*. D'Anvill.
Ambialites, pop. Galliæ. *Ceux de Lamballe en Bretagne. Sed creditur conruptum ex* Ambiani.
Ambianum, oppidum Belgarum. *Amiens*
Ambibari, pop. Galliæ. *Ceux d'Ambie en Normandie*
Ambivareti. pop. Galliae. *Le Vivarais*
Ambivariti, *Brabantini*. Incertum
Ambracia, urbs Epiri. *l'Arta*
Amphilochi, pop. Epiri. *Anfiloca*
Amphipolis, urbs Macedoniæ. *Christopoli* seu *Emboli*
Anartes, pop. Germaniæ. *Walachi, Servii, Bulgari*. Incertum
Anas, fluv. Hispan. *Guadiana* sive *Rio Roydera*
Ancalites, Britanni. *The hundred of Henley*, Camdeno
Ancona, urbs Italiæ. *Ancona*
Andes, pop. Galliæ. *Le Duché d'Anjou*
Antiochia, urbs Syriæ. *Antachia*
Antuates, *vide* Nantuates
Apollonia, urbs Macedoniæ. *Piergo*

NOMINA

POPULORUM, OPPIDORUM, FLUVIORUM, &c.,

QUÆ APUD CÆSAREM REPERIUNTUR,

A. S. CLARKIO ORDINE ALPHABETICO DIGESTA.

A.

ACARNANIA, regio Epiri. *Carnia*
Achaia, reg. Peloponnesi. *le Duché de Clarence*
Acilla, *sive* Achilla, *sive* Acholla, urbs Africæ duplex, mediterranea et marituma; hæc hodie *Elalia.* Shaw
Adduasdubis. *vid.* Dubis
Adrumetum, oppid. Afr. *Toulba,* sive *Mahometta.* Potius *Hercla.* Shaw
Aduatuca *postea* Tungri, *Tongern*
Aduatici. Eorum oppidum *Falais sur la Méhaigne.* D'Anville
Ædui, pop. Galliæ. *l'Autunois*
Ægimurus, insula maris Africi. *la Galetta*
Æginium, oppid. Thessaliæ
Ægyptus
Ætolia, regio Græciæ, *Artinia,* al. *il Despotato*
Agar, oppid. Africæ. *Boo-Hadjar.* Shaw
Agendicum, urbs Senonum. *Sens*
Alba. oppid. Latii in Italia. *Albano*
Albici, pop. Galliæ. Qui sint, nescitur. Quibusdam, *ceux de Viviers*
Alesia, *sive* Alexia. Mandubiorum oppidum: *Alise. vide* Mandubii
Alexandria, urbs Ægypti. *Scanderia*
Allobroges, *Sabaudi*
Alpes. *Montes*
Amagetobria urbs Gall. V. *Mantissam*
Amantia, oppid. Macedoniæ. *Porto Raguseo*
Amanus, mons Syriæ. *Monte di Scanderona*
Ambarri, pop. Galliæ. Sedes horum ad Ararim supra Segusianos. *dans la Bresse.* D'Anvill.
Ambialites, pop. Galliæ. *Ceux de Lamballe en Bretagne. Sed creditur corruptum ex* Ambiani.
Ambianum, oppidum Belgarum. *Amiens*
Ambibari, pop. Galliæ. *Ceux d'Ambie en Normandie*
Ambivareti. pop. Galliae. *Le Vivarais*
Ambivariti, *Brabantini.* Incertum
Ambracia, urbs Epiri. *l'Arta*
Amphilochi, pop. Epiri. *Anfiloca*
Amphipolis, urbs Macedoniæ. *Christopoli* seu *Emboli*
Anartes, pop. Germaniæ. *Walachi, Servii, Bulgari.* Incertum
Anas, fluv. Hispan. *Guadiana* sive *Rio Roydera*
Ancalites, Britanni. *The hundred of Henley,* Camdeno
Ancona, urbs Italiæ. *Ancona*
Andes, pop. Galliæ. *Le Duché d'Anjou*
Antiochia, urbs Syriæ. *Antachia*
Antuates, *vide* Nantuates
Apollonia, urbs Macedoniæ. *Piergo*

B.

C.

D.

E.

INDEX LATINITATIS.

Litera A, numeris præfixa, refertur ad librum de Bello Alexandrino: litera C. ad libros de Bello Civili: literæ Af. ad librum de Bello Africano: litera H. ad librum de Bello Hispaniensi. Numeri, quibus nulla litera præfixa est, pertinent ad libros de Bello Gallico.

A.

Ærarium sanctius, C. 1, 14. pecunia, in eo reposita, ad ultimos casus servabatur. Liv. 27, 10

Æraria sectura, 3, 21

Æs, ejus usus in fabricandis navibus, 4, 31. *ærata navis*, quæ rostrum æratum habet, aut æreis clavis compacta, omninoque ære munita, fortasse etiam laminis æreis tecta est, ut hodie nonnunquam cupro teguntur et muniuntur, C. 2, 3. Veget. de re milit. 5, 4, *utilius configuntur* (navigia Liburna) *clavis æreis, quam ferreis*

Æstiva, (castra) opponuntur *hibernis*, 8, 6. 46

Æstuarium, 2, 28. 3, 9

Æstus, fluxus et refluxus maris, 4, 29. 5, 1. fluxus maris, 4, 28. *æstus insulas efficere solet*, 6, 31. *æstus* (fluxus maris) *ex alto* (mari) *se incitat*, irruit cum vi, 3, 12. *æstus minuit* (se) ibid. cf. *decessus*

Africus, ventus, inter occidentem et meridiem spirans, 5, 8

Ager Helveticus, quidquid terrarum est Helvetiæ ditionis, 1, 2

Agere cuniculos, 3, 21. 8, 41. *agere aggerem*, A. 73. H. 7. *vineas*, 2, 12. H. 7. *agere copias*, ducere, 8, 7. Af. 26. Virg. Æn. 5, 833. *agere bellum*, gerere, 3, 28. *agere sublicas*, adigere, 4, 17. cf. *fistuca*. *Illo auctore et agente*, dicitur de eo, qui interpres duorum et sequester est, C. 1, 26. *agere*, cogitare, de bello, C. 1, 26

Agger, terra egesta, quæ una cum fossa castra cingit muniumenti causa, 3, 5. Sed et alius agger est, qui *jacitur*, 2. 12. aut *exstruitur*, 2, 30. aut *instruitur*, 8, 41. cum terra egeritur et accumulatur, ut in ea ponantur promoveanturque machinæ oppugnandarum urbium, ut 2, 30. *aggere exstructo turris constituitur*. Cf. 3, 21. C. 2, 1. *aggerem ferre, petere, comportare, conferre*, i. e. lapides, palos, cespites conferre, unde agger fit: nam terra egesta habet ligna infixa, ut densetur, 3, 25. C. 1, 42. A. 73. *aggere vestire*, terra accumulata obruere, 7, 23. *aggere* (congesta terra) *paludem explere*, 7, 58, 85, 86. C. 1, 40. *aggerem* (terram congestam) *injicere* trabibus, ut pons fiat, A. 29. Cf. *adjicere*. *Aggerem agere*, vid. ad A. 73. H. 7

Agitare rem, de ea cogitare, deliberare, colloqui, 7, 2

Agmen, exercitus iter faciens: unde *in agmine dimicare*, in itinere, A. 43. *agmine impediti*, qui, quoniam agmine incedunt, non expediti sunt ad prœlium, 3, 24. 7, 66. *agmen quadratum*, vid. 8, 8. *longissimum*, opponitur conferto, 5, 30. Cf. cap. 33. *longitudo agminis*. *novissimum*, extremum, 1, 15

Alarii, pedites et equites sociorum, qui in alis pugnant, 1, 51. ubi a militibus legionariis, i. e. Romanis, distinguuntur alarii s. socii. *alariæ cohortes*, C. 1, 73. ubi cohortes (pedites) alariæ a cohortibus Romanis s. legionariis distinguuntur. Similiter C. 1, 83. 2, 18. Omnes viri docti laudant et probant, quæ de alis in exercitu Romano disputavit Schelius ad Hygin. de castrametat. p. 66. et Lipsius de milit. 2, 7. Add. Drakenborch. ad Liv. 10, 40. Confectum est, equites alarios esse equites sociorum, cohortes alarias vero pedites sociorum. cf. Gesn. Thes.

Alere aliquem, ei alimenta curare, agrum ejus causa colere, 4, 1. *alere civitatem*, humaniter sustentare et adjuvare, 7, 33

Alienata mens tribuitur ei, qui mentis non est compos, 6, 41

Alienus (non opportunus) *locus*, 1, 15

Alius; unus, alius, tertius, 1, 1. Interdum omittitur *alius* in alterutro commate, ubi bis ponendum erat, 1, 8

Altitudo parva fluvii, 1, 8

Aluta, pellis bestiarum, arte tractata, ut mollior et tenuior fiat, 3, 13. Hinc corii tenuioris genus est

Ambactus, 6, 15

Ambulatoria turris, A. 2. Impositæ fuerunt rotis, quarum ope promoveri eo loco in locum poterant. Descripsit Vegetius de re mil. 4, 17. Lipsius Poliorc. 1, 4. 2, 4

Amentum tragulæ, lorum, tragulæ adfixum, cujus ope tragula vehementius vibrata longius mittitur, et altius infigitur corpori, 5, 48

Amittere superiorem locum, dejici monte, eum non obtinere posse, 8, 13

Amplitudo cornuum, 6, 28

Amplius (plus) *obsidum*, 6, 9

Amplus genere et copiis, 6, 15. *am-*

Consternere paludem ponte, 3, 14. *pontes consternuntur*, trabes inponuntur in modum pontis, 3, 9
Constituere diem cum aliquo, 1, 8. *constituere oppidum*, efficere, ut meliore sit, quam antea conditione, C. 1, 15. *turres*, 2. 12
Constrata navis, C. 2, 23. 3, 7. A. 11. cf. *tectus*.
Consuesco. Perfectum *consuevi* (sc. me) est. soleo, 1, 14, 43. 5, 7
Contabulatio, tabulati exstructio, s. tabularum conlocatio super tignis transversis, C. 2, 9. Synon. est *contignatio*. Ergo *contabulare turres*, 5. 40. Liv. 24. 34. est facere, ut sint in turribus summis contabulationes s. tabulata *(Boden, des planchers de différens étages)* in quibus milites, pugnantes e turri, consistunt. Fortassis etiam *contabulare turres* interdum est id, quod, 3, 9. legitur, *pontibus transjectis constratisque conjungere turres*. Alibi, 7. 22. *murum turribus contabulare*, videtur significare, murum turribus contabulatis cingere.
Contegere scaphas cratibus et pluteis, C. 3, 24. *contegere naves*, quo consilio fiat, traditur, C. 2, 4. cf. *tectus*. *contegere arma*, C. 2, 14. cf. B. G. 2, 21
Contendo ire in locum, 1, 23. *contendo aliquid*, efficere volo, 4, 17
Contestari Deos, 4, 25
Contexere tigna, 4, 17
Continenter, sine intermissione, 1, 26. 3, 5
Continens. Ita simpliciter adpellat Cæsar Galliam, cum in Britannia est, eamque Britanniæ obponit. vid. ad 4, 38 et 5, 20. *continens impetus*, continuus, 7, 38. *continentes silvæ* continuæ, tractus silvarum, 3, 28. sic et *continentes paludes*, 6, 31. *continens flamma*, quæ non intermittit, 3, 15. *collis continens ripæ*, C. 1, 54. citra omnem dubitationem significat, cohærens cum ripa, ideoque contiguus, vicinus. *continentes dies*, sequentes deinceps, 3, 84.
Continere, coercere, 3, 2, 46. *contineri*, includi, 1, 2. C. 2, 23. *Gallia continetur flumine Oc. Belg.*, hi sunt termini, intra quos est, quibus includitur, 1, 1. *Vicus continetur* (includitur, cingitur) *montibus*, 3. 1. *Mare continetur montibus*, montes sunt ad mare circumcirca, 4, 23. *Pons continet oppidum*, tangit oppidum, ei vicinus est, 7, 11. Maluit tamen Oudendorpius h. l. *contingebat*, et Ruhnkenius ad Vell. Paterc. p. 12. significationem Latinis inauditam dici', si quis *continere* interpretetur *contingere*. *Mons continet spatium*, occupat, in eo est, 1, 38. *Agger non potest contineri altiore aqua*, durare non potest, cum altior aqua est, C. 1, 25. sed vid. notas.
Continuatio imbrium, 3, 29
Contra atque, secus ac 4, 13. C. 3, 12. *contra*, e regione, 3, 9. 7, 62. *contra hostem consistere*, 2, 17. *portus contra aliquem claudere*, H. 27.
Contrahere castra, facere angusta, minoris ambitus, 5, 49. 7, 40. cf. *angustus*
Contraria alicui civitas, hostilis, H. 1
Contributa civitas cum alia civitate, ei adtributa, cum ea conjuncta sic, ut ab ea, ut majore, pendeat *(dazuge schlagen)*, C. 1, 60.
Contubernium, C. 3, 76
Contumelia, quam navis perfert, 3, 13. i. e. vis, quam infert tempestas, scopulus, hostis. Similiter dicitur injuria s. inclementia tempestatis.
Convalescere, vires capere, de hoste debilitato, Af. 25
Convenæ, colluvies hominum, A. 24. σύγκλυδες.
Conventus (1, 54. 5, 1. et alibi) sunt conventus hominum provincialium in certas urbes, quæ et ipsæ *conventus* dicuntur (8, 46), et e primariis provinciæ urbibus sunt, ut coram Proconsule, per provinciam jurisdictionis caussa iter faciente, et in certis illis urbibus jus dicente, in foro compareant. *tenir les assises, assembler les états*. Cum autem non oppida dicuntur conventus, sed *conventus oppidorum quorumcumque provincialium*, tum sunt cives Romani, qui, præter indigenas s. inquilinos, aliqua de caussa in oppidum convenerunt, ut ibi habitent, negotientur, ibique commorentur. Sic *conventus Uticensis*, Af. 68. C. 2, 19. it. Af. 97 et 90 ubi incolæ Uticenses distinguuntur a Romanis negotiatoribus. *Conventus portas claudit*, C. 2, 19. cf. c. 21. ubi cives Romani hoc fe-

Decursio, incursio hostilis in agros, 8, 24. A. 42. Sæpius dicitur *incursio*.

Decutere præsidium colle. Af. 50. Usitatius *dejicere*.

Dedere se, se, res suas ac vitam plane permittere arbitrio et clementiæ victoris: unde *deditio* et *dediticii*: 1, 27. et *in deditionem venire*, de qua forma loquendi egit Verheyk ad Eutrop. 2, 2. *dedere se amicitiæ alterius*, 3, 22. quod ibidem est, *devovere*.

Deducere naves e litore in mare, *κατάγειν*, 5, 2. Af. 62. cf. *subducere*. *deducere se e conspectu*, H. 18. *deduci in aliquem casum*, 2, 31. *deduci in periculum*, C. 1, 19. *deducere rem*, C. 4, 62, 70. *deducere* introducere, C. 1, 19. 3, 31. G. 4, 22. 7, 68

Deductus præmio, vid. ad. 7, 37. C. 1, 7

Deesse occasioni, ea non uti, committere aliquid, quare manibus elabatur, C. 3, 79

Defendere bellum, arcere, prohibere se ab injuriis et impetu belli defendere, 1, 44. 6, 23. *defendere hostem a loco*, arcere, 8, 9

Defensores, sublicæ, veluti paries contra fluminis vim infixæ, 4, 17

Defici a viribus, C. 3, 64: sic enim cum præpositione *a*, h. l. codices. Usitatius omittitur *a*. Inde *defectus* (viribus), fatigatus, C. 3, 40. *res deficit alicui*, 3, 5. *deficit navis*, quæ rimas egit, ut provehi nequeat, A. 18

Definire, *definit locum*, qui eum facit terminum, ultra quem non procedatur, 7, 81. H. 30

Deformata urbs incendiis, A. 24

Dejectus, substant. 2, 8, 22

Dejectus, qui cæsus procubuit, 2, 27. C. 1, 46. *dejectus spe*, 1, 8. *dejectus opinione*, 5, 48. *dejectus locus*, inferior, ad radices collis, C. 1, 46. Sic et *deductus* et *demissus* dicitur.

Dejici dicitur navis, quæ deorsum fertur, 4, 28. cf. 4, 36. *infra delatæ sunt naves*. *dejicere præsidium*, pellere, C. 3, 23. *dejicere aliquem* (equo) 4, 12

Delegare (tribuere) *alicui causam*, conjicere culpam in eum, 8, 22. Liv. 9, 29, *delegare ministerium alicui*, ab se amoliri, et in alium transferre.

Delibratus decorticatus, 7, 73

Deligare (adligare) *ad ripam*, 1, 53. *deligare saucios*, Af. 21.

Demigrare de oppidis, 4, 19

Deminuere de voluptate, 1, 53

Deminutio capitis, C. 2, 32

Demissus locus, humilis, 7, 72. C. 3, 49. ubi oppon. *editus*. *demissa ripa*, non alta, A. 29

Demittere castra e monte in vallem, 8, 36. *demittere se animo*, abjicere animum, 7, 29. *demittere arma*, *das Gewehr strecken*, *mettre bas les armes*, Af. 85

Demonstrare, narrare, indicare, 1, 11. 5, 38. sexcenties est in his libris, *quod antea demonstravimus*, pro *diximus*.

Demorari iter, morari, impedire, 8, 6

Demotus (loco), cedere coactus, C. 2, 32

Denarius, tres circiter grossi nostri, *seize sols*, C. 1, 52

Denique, in summa, uno verbo, 7, 64. Sic quoque, 2, 33. Tacit. Ann. 1, 26, 28.

Deperdere, perdere, amittere, 1, 43. 3, 28

Deponere (detrahere) *onera jumentis*, C. 1, 50

Depopulare, H. 42. *depopulatus* pass. 1, 11

Deprecari dominum, precando placare, veniam ab eo petere, A. 32. *deprecari sibi vitam*, Af. 89

Deprecator, qui nobis aliquem conciliat, pro nobis intercedit, 1, 9. 6, 4

Deprimere navem, facere, ut mergatur, C. 1, 58. 2, 6, *deprimere fossam*, fodere, facere, 8, 9, 40. *deprimi*, obteri et proculcari, C. 2, 48. *vallis in altitudinem depressa*, profunda, 8, 9

Depugnare, pugnare, 7, 28. Af. 7, 29, 45. Nepos Them. 4

Derectus v. c. paries, qui ad perpendiculum factus est, linea perpendiculari descendit, 4, 17, 8, 9. cf. *directus*.

Deruere oppidum, comburere, H. 27

Describere vecturas, singulis præscribere, quid et quantum vehant, C. 3, 41. *describere pecunias*, singulis præscribere, quid et quantum solvant, A. 51.

Desecare aures, 7, 4. Sæpius dicitur resecare, præsecare

Deserere se, ab sua indole recedere, sui dissimilem esse, C. 1, 75

gere. *Disjecti*, sparsi, palantes 8, 20. et 8, 3. nondum collecti. *Disjecta pabulatio*, vid. ad 8, 7. *Disjecta ædificia*, non continuata, aut uno loco multa, sed passim ædificata, 8, 10

Dispar prœlium, quo pedites cum equitibus confligunt, 5, 16

Disparare, disjungere separare, vid. ad 7, 28

Disponere, (diversis iisque certis locis ponere) *præsidia*, 1, 8. unde *equites dispositi*, C. 8, 101. per quos nuncius adfertur

Distinere multitudinem, impedire, ne plures eundem in locum conveniant, 2, 5. 3, 11. A. 17. Hinc *distineri ad oppugnatione*, prohiberi, defendi, ne possis oppugnare, H. 8. et *distentus* (ab aliis negotiis abstractus et totus occupatus) *in munitione*, H. 11. *Distensæ naves*, quæ tempestate dissociantur, ne una vehantur, A. 45. *distinere victoriam*, objice suo non pati eam esse continuam et solidam, 7, 37

Distribuere exercitui hiberna, 8, 54

Diversum prœlium, diversis in locis, 8, 19

Docere, pluribus dicere, 1, 43

Doctrina, ars et peritia navium administrandarum, A. 15

Documentum constituere, exemplum pœnæ edere in aliquem, Af. 54.

Dolabratus, 7, 73. Sed verbum dubium est

Domesticum judicium, internus sensus e factis ortus, C, 3, 60

Domum concursus, C. 1, 53. *domum reditio*, 1, 5

Dorsum montis æquum, planities in summo monte, 7, 44

Ducere bellum, protrahere, 1, 38. *ducere bellum in hiemem*, C. 1, 61. *ducere bellum longius*, 7. 11. H. 8. *ducere aliquem*, promittendo efficere, ut frustra exspectet, 1, 16. Ibidem *dicere diem ex die*, rem ab uno die in alium differre

Durum, valde periculosum et molestum, 5, 29

Duumviri municipii, summi magistratus, C. 1, 23, 30

E.

Edere in aliquem omnia exempla et cruciatus, 1, 31

Editus locus, altior, ut collis, tumulus

Effarcire, 7, 23

Efferre se glorio, eminere velle studio gloriæ, H. 23. *efferre in vulgus*, 1, 46. 6, 13 *efferri iracundia*, 8, 19. *studio*, C. 1, 45. *gloria*, C. 3, 79. *lætitia*, 8, 29

Efficere spatium cursu et viribus, absolvere, 4, 35. *efficere numerum militum*, 7, 4. cf. *conficere*

Effodere domum, vi aperire. *aufbrechen, faire effraction*, C. 3, 42

Effundere se in agros, per eos spargi, vagari, 5, 19

Ejicere se ex silvis, inde eruptionem facere, 5, 15. *ejicere se ex oppido*, 6, 21. et *ex castris*, 4, 15. inde aufugere, ut Liv. 1, 40. *foras se ejicere*, *ejicere navem in terram*, adpellere, 8, 25, 28. *ejicitur navis in litore* (in litus) *tempestate*, 5, 10. cf. *elidere*

Elidere, naves tempestate eliduntur, ad litus et scopulos adliduntur, C. 3, 27

Eludere aliquem, ejus conata irrita reddere, C. 1, 58

Emigrare domo, 1, 31

Emittere pilum, 2, 23

Emolimentum, 1, 34

Enim, enimvero, 5, 7. C. 1, 81. C. 2, 32. Gron. ad Liv. 34, 32

Enunciare, quod clam fuerat gestum, eloqui palam, 1, 4. 17

Ephippiatus eques, qui ephippio utitur, 4, 2

Epibata, A. 11. Af. 20, 62. Est verbum græcum ὁ ἐπιβάτης, quod ex etymologia significat eum, qui conscendit navem ; sed ex usu loquendi nominatim militem classiarium, qui e navi pugnat, oppositum ceteris, qui in nave sunt. vid. Duckerus ad Thucyd. 6. 43

Ergastulum solvere, locum in villa, in quo inclusi suntgladiatores, aperire, eos educere ad bellum, C. 3, 22

Ericius, C. 3, 67

Eripere (liberare) *se ; ne* — 1, 4. *eripere e periculo*, 4, 12

Erumpere se portis, eruptionem inde facere, C. 2, 14. Cf. *ejicere, incitare*. *Erumpere iram in aliquem*, C. 3, 8. Gronov. ad Liv. 36, 7

Esse, quantum in ratione est, 8, 6. *esse summis laboris*, laborem ferre posse, 4, 2

Essedum, 4, 33. 5, 9. *essedarius*, 4, 24. Quantum e primo loco judicare licet, currus bellicus fuit qui nihil nisi rotis impositam sellam (δίφρον) habuit, in qua miles et auriga sederent. Fortasse similia fuerunt bigis et quadrigis Circensibus

movere difficultates sumtuum faciendorum, curare, ut sumtus commode fieri possint, A. 34. Similiter *explicare consilium* et *explicitum consilium*, facile effectu, paucis difficultatibus obseptum, *εὐπορία*, C. 1, 78. Sed 3, 78. *explicabat consilium rei totius his rationibus*, i. e. omnem rem, causis agendi probo cogitatis, sic instituebat. Nempe consilium agendi difficultatibus *impeditum* est, cum fieri possit, ut alio atque alio modo agendum sit: has difficultates multiplicemque belli gerendi rationem sigillatim cogitando rem *expedimus* et *explicamus*, dum, quid et quare agendum sit, cogitamus. *Explicatur acies*, cum sic instruitur, ut in justam latitudinem extensi sint ordines, non eo amplius modo, quo in itinere aut angustiis fuerant, C. 2, 26. 3, 93. it. C. 1, 58. est idem, quod *producere longius in latiore spatio*. *Agmen explicare*, confusam turbam quodam ordine disponere, 9, 14

Explicitior, comparativus rarus, C. 1, 78

Exporrigere equites in longitudinem, Af. 78. i. e. aciem explicare. *Exporrigere munitiones*, extendere, Af. 42

Exprimere (alicui) *vocem*, 1, 39. *exprimere aquam machinationibus e mari*, A. 5. *agger exprimit turres altius*, 7, 22

Exquirere, explorare, 1, 41. *exquirere sententias*, rogare, 3, 3

Exsequi jus suum, defendere, tueri, ne amittatur, 1, 4

Exsertus humerus, non tectus veste, 7, 50

Exspoliare honorem alicujus, eum privare honore, 8, 50

Extendere se (progredi) *magnis itineribus*, C. 3, 77

Extenuare equites, eo redigere, ut diducti stent, non densi, Af. 14. *acies extenuata*, in latitudinem magis, quam longitudinem directa, Af. 59

Exterrere, terrere, C. 1, 41. 2, 4

Extra (contra, præter) *consuetudinem*, C. 3, 85. Sic apud Horat. *extra numerum et modum agere*

Extrahere diem dicendo, absumere eum dicendo ad solis usque occasum, C. 1, 32. cf. c. 33. *extrahitur tempus*, quod cunctando elabitur, 5, 22

Extremus casus, quo nullus esse magis adversus potest, 3, 5. *extremæ res*, de quibus fere actum est, 2, 25

Extrusum mare, cui accessus, aggere opposito, interclusus est, 3, 12

Exturbare, Af. 40

Exuere aliquem armis, 3, 6

F.

Fabri legionum, 5, 11. quorum originem, Liv. 1, 43. descripsit, munus autem Veget. de r. m. 2, 11. Hinc *Præfectus fabrum*, C. 1, 24

Facere castra, 1, 48. A. 49. *conjurationem*, ejus auctorem esse, 1, 2. Sed 8, 1. est conjurare. *sementem*, 1, 3. *salutationem*, Af. 85. *pacem*, 1, 13. *prælium*, 1, 18. *pontem in flumine*, 1, 13. *magnam jugulationem*, H. 22. *cohortes*, legere, colligere, sibi comparare, C. 3, 87. Sic *f. sibi milites ex provincia*, H. 2. et *legio facta ex coloniis*, ibid. 7. *f. classem*, ædificare et instruere, 4, 21, *f. bellum*, 3, 29. et *facere alicui bellum*, moliri et suscipere contra aliquem, 5, 28. Sic 7, 2

Facultas pugnare (pro gerundio) Af. 78. cf. *consilium*. *Facultates Italiæ*, numerus militum, 6, 1

Facultas, copia, 1, 38. 3, 9

Falcata quadriga, A. 75

Falces murales videntur fuisse conti, præfixi ferro, in falcis formam incurvato, ut murus, iis injectis, dirueretur, 3, 14. (Strabo, de eadem re loquens, *δορυδρέπανα* adpellat) 5, 42. 7, 22, 84, 86. quo loco earum usus describitur. A. 75

Fallere, hoc eum fefellit, hoc ei per ignorantiam aut negligentiam accidit, ei inscio et parum cogitandi obrepsit, Af. 3

Familia, servi, 1, 4. Sic *familia gladiatoria*, servi, qui sunt gladiatores, C. 3, 21. *mater familiæ* aut *familias*, 1, 50. 7, 26, 47. C. 2, 4. *pater familiæ* aut *familias*, 6. 19

Fas, quod per legionem divinasque leges licet, 1, 50

Fastigatus collis, a latiore basi in acutius cacumen surgens. Omnino est *proclinatum*, 2, 8. C. 2, 10. vid. etiam ad 4, 16

Fastigium infimum, 7, 73. vid. not.

Fauces portus, aditus, C. 1, 25. angustiæ, A. 36
Felicitas consequitur (comitatur) *aliquem*, 8, 31
Fenestra, foramen in pariete relictum, C. 2, 9
Feriæ Latinæ, C. 3, 2. Est commune sacrum omnium sociorum Latinorum ad vinciendam conservandamque eorum societatem, in monte Albano celebrari solitum, quo nondum peracto, non licuit consuli ad bellum proficisci. Liv. 21, 63. 22, 4
Feroculus, inepte ferox, adfectans ferociam, Af. 16
Ferrariæ, sc. fodinæ, 7, 22
Ferre alicui conditionem, offerre, deliberandam proponere, 4, 11. *ferre aliquid omnibus sermonibus*, C. 2, 17. *ventus fert navem aliquo*, 3, 15. *ferre ad populum*, C. 1, 6
Fervefacta jacula, 5, 43
Ferus, nullo vitæ cultu, asperior, 2, 15
Fibula, 4, 17
Fidelitas, 8, 46
Fides angusta, cum nemo suas pecunias alteri mutuas dare vult, quia nemo par est solvendo, C, 3, 1. *fidem alterius sequi*, ei se permittere, 4, 21
Fiduciaria opera, C. 2, 17. *Regnum fiduciarium*, A. 28
Fingere vultum, fictam s. simulatam fiduciam vultu præ se ferre et metum hilaritate vultus tegere, 1, 39. *die Miene in der Gewalt haben.* Hinc *vultus falsus*, Tac. A. 3, 3
Fines Trevirorum, ipsa terra, ipsum regnum, 5, 3. *quem ad finem*, quousque, de loco, 2, 19. *pectoris fine*, pectore tenus, 7, 47. Sic *umbilici fine*, Af. 85
Finire silvam, mensura definire latitudinem, 6, 25. *f. temporis spatia*, metiri, definire, 6, 18
Firmitudo operis, de ponte, 4. 17
Firmus populus, 1, 3. et *firma civitas*, 5, 19. potens, quæ non facile vinci potest. *Firma cohors*, C. 3, 88. quæ, 7, 60. plenius dicitur *firma* (valida) *ad dimicandum cohors*
Fistuca, 4, 17
Fores, quæ portam claudunt, *die Thüren der Thore*, 8, 9
Forma, typus, ad quem quid imitando exprimitur, 5, 1, cf. *modus*.
Fors (casus, fortuna) *offert*, 2, 21. *tulit*, 8, 19
Forte lignum, durum, C. 2, 2. *fortis pons*, A. 19. Cf. Veget. 1, 24. Alias *fortis* refertur magis ad animum
Fortiter dicere sententiam, nullo timore impeditum, C 1, 1
Fractus, debilitatus, 1, 81
Fratres et consanguinei, de duobus populis, 2, 3. cf. *Consanguineus; Necessarius*.
Fraudare stipendium equitum, in eo fraudem facere, equites eo fraudare, C. 3, 59
Fremitus, clamor, 4, 14
Frequentare copias militibus, earum numerum augere additis militibus, Af. 20
Frons pontis, pars hostibus adversa, 8, 9. montis, 2, 8
Fructuosus locus, fertilis, fecundus, 1, 30
Fructus agrorum, 1, 28. Usitatius, *fruges*
Frumentarius locus, unde frumenti copia est, 1, 10. *frumentarii*, qui frumentum adportant, 8, 35
Frustra mittere telum; quod non ferit adversarium, 3, 4
Fugitivus, sc. miles, 1, 23
Fundere, vincere prœlio, efficere, ut diffugiant, 1, 44. *fundere glandes*, *schmelzen*, *giessen*, Af. 20
Funditor, 2, 7
Fusilis argilla, 5, 43
Fustuarium, H. 27

G.

Gæsum, 3, 4
Galea. Cf. *Inducere*
Galeari, galea indui, Af. 12
Gemella legio, C. 3, 4
Generatim, per gentes, s. nationes, singulæ gentes et nationes singulatim, 1, 51. ubi in metaphr. gr. est κατὰ φυλάς. Cf. 7, 19. et Homer. Iliad. 2, 362. ubi κατὰ φῦλα et κατὰ φρήτρας est *generatim*, singulos populos et singulas gentes singulatim. Explicatur hoc, 7, 28. aliis urbis, *cuique civitati sua pars castrorum obvenerat;* erant ergo generatim distributi per castra — Per singula genera hominum et rerum, C. 3, 32. *Gen. gratias agere*, singulis auditorum generibus, C. 2, 21: nam deinceps enumerantur singula eorum genera, quibus gratias egit.
Genus, gens, natio, 4, 3. 7, 22
Gerere, *geritur* (sit) *in castris*, 1, 17 *quæ de eo gesta erant*, ei accide-

rant, 8, 39. vid. not. *præ se gerere*, Af. 10

Glans, globulus, qui funda mitti solet, 5, 43. 7, 81. Af. 20. Interdum literis inscripta mittebatur, H. 13, 18

Grando saxea, a magnitudine concretorum globulorum, Af. 47

Gratiam referre, in partem deteriorem, male gratum esse, 1, 35. *gratiam* (favorem, amorem) *alicujus velle*, 4, 7

Gravis fortuna, de magna miseria, 1, 32. *gravior ætas*, de senectute, 8, 16. *grave quid statuere*, de pœna, 1, 20. *grave navigium*, onustum, 5, 7

Gravitas civitatis, opes, quæ ei dignitatem concilíant, 4, 3

Graviter, verbis iis, quæ rei magnitudinem demonstrant, 1, 16. *graviter de aliquo judicare*, C. 2, 32. *graviter decernere*, de asperitate sententiæ, C. 1. 15

Grumus, collis, H. 8. Cæsar *terreum tumulum* adpellare solet. Festus: *Grumus, terræ collectio minor tumulo:* quæ verba locum alterum, H. 24. illustrant

H.

Habeo coactum, 1, 15. *habeo redemtum*, 1, 18. *habeo necesse hoc facere*, Af. 39. *habeo iter aliquo*, possum eo iter facere, C. 3, 11. contendo eo, C. 1, 51. C. 3, 106. *non habuit* (putavit) *dubium*, H. 29. *res habet celerem et instabilem motum*, mutatur celerrime, 4, 23. cf. *Processus*.

Harpago, 7, 81. C. 1, 57. H. 16. contus, uno ferreo præfixus, auctore Livio, 30, 10. cf. 24, 34. Inserviunt harpagones muris diruendis, et navibus attrahendis. Videntur quodammodo, si non usu, at fabrica a *manu ferrea* differre; etsi mihi quidem non constat de discrimine. Plinius, H. N. 9, 57. extr. et Cæsar, B. C. 1, 57. utrumque verbum conjunxerunt, quod non videntur commode fecisse, si hæc duo simpliciter eamdem rem indicarent. Cf. Frontin. Strateg. 2, 3, 24

Hastatus primus, primus ordo (centuria) hastorum, C. 1, 46. Constabat autem legio olim hastatis, principibus, triariis. Liv. 8, 8

Hibridus libertinus. Af. 19

Hippotoxotæ, sagittarii equites, C. 3, 4. Af. 19

Homo adolescens, 6, 28. *homo Gallus*, 2, 30. *homo honestus*, 1, 53. *homines*, pedites, C. 2, 39

Honeste, non ignominiose, Af. 31

Honestus, qui summo loco est in civitate, 1, 53. nobili familia ortus, ut Senatoria, Equestri, C. 1, 51. 2, 5. *honestus miles*, C. 1, 20

Horæ diei, 1, 26

Hortari pass. H. 1. Gell. N. A. 15, 13

Hortatio, A. 10

Humanitas gentis, mores non barbari, non feris digni, sed quales sunt gentium cultarum, 1, 1

Humilitas est ejus, qui, fractus ultimis miseriis, subjectissime loquitur, C. 1, 85. Item ejus, qui viribus inferior est altero, 5, 27. Hinc *civitas humilis*, 4, 3. 5, 28. cui *ampla et fortunata*, 7, 54. opponitur. Πόλις ταπεινὴ, Isocr. Paneg. c. 26

I.

Jacere. Cf. *agger*.

Jactare, liberius et palam dicere, ut innotescat, 1, 18. *jactare brachium*, vehementius movere, 1, 25

Jactura (pecuniarum), de profusa largitione, 6, 12. C. 3, 112. Sic Græci dicunt προΐεσθαι, de honesta etiam liberalitate: Thuc. 2, 43. et προετικός, Xen. Mem. 3, 1, 6

Ictus pilorum, 1, 25. *scorpionis*, 7, 25. *gladiorum*, H. 17. *uno ictu contundere*. Af. 18

Idoneum, opportunum, utile, 4, 21

Ignotum peccatum, condonatum, Af. 31

Illigata, invicem colligata, 4, 17

Impedimenta, animalia, quæ gestant impedimenta, et in impedimentis sunt, 7, 45

Impedire, palus impedit locum, reddit iter per locum difficile, 7, 57. Hinc *impeditus locus*, silvis paludibusque plenus, 3, 28. *imp. silva*, ad quam propter paludes difficulter adiri potest, 5, 21. *imp. manus*, quæ aliquid prehensum tenet 1, 25. *imp. navigatio*, difficilis, 3, 9. *Impediti*, in flumine hærentes, 2, 23 et 9. cf. ibid. c. 10 *in medio flumine tardius ire*. Rursus, 4, 26. qui in aqua hærentes firmiter insistere nequeunt. item 1, 12. qui, flumine trajiciendo oc-

Laxare aciem, ita milites collocare, ut ne amplius densi stent, 2, 25
Legatus, proximus ab Imperatore Dux, qui, eo absente et nomine ejus, res gerit, 1, 10. Ejus officia, C. 3, 51. hibernis præficitur, 1, 54. cum præsidio relinquitur, 2, 6. Quid ei absente imperatore non liceat, 3, 17. *Legatus pro Prætore*, 1, 21
Lenitas, fluminis labentis, 1, 12
Leniter fastigatus, 2, 8. *adclivis*, 2, 29. 7, 19. C. 2, 24, 29. *leniter* (pedetentim) *iter facere*, Af. 6
Lenunculus, parvum navigium, C. 2, 43
Lex. vid. ad 1, 3
Liberaliter, ut decet hominem magno animo, 4, 21. ut decet eum, qui beneficii magnitudinem agnovit, 2, 5. *liberaliter respondere*, comiter, benigne, humaniter, C. 3, 104
Libra, *ad libram factum*. vid. ad C. 3, 40
Librilia, 7, 81
Lignator, qui ligna colligit in usus valli, 5, 26. Unde *lignatio*, 5, 39
Lilium, in munitione, 7, 73
Lingula, 3, 12
Lintres, 1, 53. paulo post naviculæ dicuntur, C. 1, 28. Interdum junguntur in modum pontis, 1, 12
Liquescens aqua, quæ, excreto sensim limo, liquida et limpida fit, A. 3. Ibidem aqua dicitur *subsidere*, cujus limus subsidit
Lis, *litem æstimare*, constituere, quanti sit damnum, ab altero datum, 5, 1. *Lis* ergo est id, de quo orta est controversia, res violata
Litare, *cædes litatur* (expiatur, luitur) *pœna*, H. 24
Locus dignitatis, 5, 44. *locum* (altum) *amicitiæ tenere apud aliquem*, 1, 20. *loco argumenti habere*, C. 1, 67
Longe abesse, 1, 36. C. 2, 37. *considere a . . .* 5, 47. Af. 34. *castra ponere a . . .* A. 36
Longinqua consuetudo, 1, 47. et *longinqua obsidio*, 5, 29. C. 3, 80. est diuturna. *Longinquitas temporis*, C. 1, 29.
Longurius s. *longurium*, contus longior, 3, 14. 4, 17. 7, 84. C. 2, 11
Lorica turrium, 5, 40. *valli*, 7, 72. cf. *pluteus*.
Loricatus elephantus, A. 72
Loricula valli, 8, 9. *turris*, ibid.
Lucrifacere maleficium beneficio, efficere, ne maleficium noceat, damnum maleficii amoliri, H. 35
Ludus, in quo gladiatores a lanistis erudiebantur, C. 1, 14
Lunata castra, in lunæ (semicirculi) formam posita, Af. 80

M.

Maceria, sepimentum, 7, 69. In Gr. metaphr. est τεῖχος.
Machinatio, machina, 2, 31. 4, 17
Magister navis, qui curam et administrationem navis habet, C. 2, 43
Magnitudo venti, 5, 43. *magnitudo copiarum*, multitudo, A. 26
Magno opere, magnopere, 1, 13. Solet post *nihil*, *nullus*, *ullus*, *quidquam* poni, rei minuendæ causa. *magnæ fuit fortunæ*, 6, 30
Malacia, 3, 15. cum mare nullo, vel lenioris auræ flatu commovetur.
Maleficium, injuria s. damnum, quod hostes hostium agris oppidisque inferunt, 1, 7, 9. C. 1, 22. C. 2, 20. τὸ κακουργεῖν.
Malleolus, A. 14
Malus, tignum longius, 7, 22
Mandare se fugæ, 1, 12. 2, 24
Mandata, quod alicui commissum est, 4, 27
Mane diei, Af. 42
Manipulus, duabus centuriis constat, 2, 25. *Manipulares*, 7, 50
Manus, hominum multitudo, 1, 37. 2, 2. 3, 11. *manus ferrea*, C. 1, 57. Ejus usus, ib. c. 58. et C. 2, 6. indicatur. cf. *harpago*. *Manu* (opere, arte) *munitus*, 3, 23. 5, 57. *manus dare*, victum se confiteri, non resistere diutius, 5, 30. *sub manum mittere*, celeriter m. Af. 36. cf. Sueton. Aug. 49. *inter manus*, C. 2, 2
Mare Oceanum, Oceanus, 3, 7. Sic et Tacitus locutus est An. 1, 9. et Pompon. Mela, 2, 6. Sed hos aliosque locos collegit Davisius ad locum Cæsaris.
Matara, 1, 26
Materia, *materies*, arbores in silvis, 5, 12. Sed 3, 29. sunt arbores cæsæ. *materia bipedalis*, tigna bipedalia, C. 2, 10
Materiari, ligna colligere, 7, 73
Matura hiems, 4, 20
Maturrime, 1, 33
Memoria (tempore) *patrum*, 1, 12. 2, 4. *paulo supra hanc memoriam*, paulo ante hæc tempora, 6, 19. cf. *studere*.

N.

Necessitates, C. 1, 17
Necessitudo, gratia et amicitia, quæ alterum nobis obstringit, 8, 53
Necubi, ne alicubi, 7, 35
Negligere injurias, non punire, 1, 35
Negotiari, de Equitibus Rom. in provinciis, pecuniaria re quæstum facientibus, 7, 3. C. 3, 103. Unde *negotiatores*, ibid. et Af. 36. Cf. Ernesti disp. de negotiatoribus Romanis, in ejus opusc. philol. et crit.
Negotium, non est quidquam negotii, non est difficile, 2, 17. *magno negotio*, multa cum difficultate, A. 8
Neque — et, 4, 29. 5, 19. A. 38. Cf. C. 3, 28, 60
Nequidquam, frustra, 8, 19
Nervi, potestates ejus, qui in magna auctoritate est, 1, 20
Neu, neu, pro ne vel, vel, 7, 14
Nisi, si, 1, 31. *Si* redundat.
Nodi crurum sunt eo loco, quo articuli nexi sunt, qui veluti nodo juncti videntur, 6, 27. Etiam caulium nodi sunt, quo loco plurium valorum plexus et ganglion est, et duæ partes nodo conjungi videntur.
Nomen dare, (militiæ) C. 3, 110
Nominatim, nominibus singulorum positis, 1, 29
Non modo (non), *sed ne quidem*, 2, 17. 3, 4. 8, 33
Notus regionis, peritus regionis, H. 3. Ergo *notus* h. l. est, qui novit.
Novus adventus, inopinatus, C. 3, 68. *novissimum* (ultimum) *agmen*, 1, 15. unde *novissimi*, 1, 25
Nudata defensoribus castra, 2, 6. 3, 4. Hinc per ellipsin *nudata castra*, 2, 23
Nudum corpus, scuto nontectum, 1, 25
Numerus: obsidium numero, h. e. loco, 5, 27. *hostium numero*, 6, 6. *legatorum numero*, C. 2, 44
Nummi sunt iidem, qui sestertii, 8, 4
Nuper de intervallo aliquot annorum, 1, 40
Nutricius pueri, cui cura pueri educandi demandata est, C. 3, 108. 112. Al. 4

O.

Obæratus, debitor, 1, 4
Obducere fossam ab latere, 2, 8
Objectatio, exprobratio, C. 3, 60
Objicere (jungere) *jumenta turri*, ut currui, plane ut in nostro sermone, *Pferde vorlegen*, A. 2, opponere, 1, 26
Obscuratio nebulæ, H. 6
Obsequium, A. 68. et *obsequentia*, 7, 29. est ejus, qui alterius voluntati consiliisque facile se accommodat.
Observare (revereri) *alterius judicium*, non recedere ab eo, quod judicavit alter, 1, 45
Obstinate negare, 5, 6
Obstruere portas cespitibus, 5, 51
Obtectus, tectus, bene protectus, C. 3, 19
Obtinere, incolere, tenere, 1, 1. in potestate (perpetuo) tenere, 1, 17. *obtinere Regnum*, 1, 3. quod ibidem est, habere. cf. 1, 18. perseverare in tenendo, C. 3, 17
Occultus, in occulto, 1, 31. v. not.
Occupare Regnum, Regiam potestatem sibi vindicare, 1, 3. *occupatur* (repletur) *porta multitudine*, C. 2, 35
Occupatio, C. 3, 23
Occupatus et sublatus est, C. 5, 109. vid. not. Est autem *occupare aliquem* idem, quod prævenire, ideoque citius agendo, quam alter potest, impediri, quo minus alter faciat aut patiatur aliquid. Nisi *occupatum* h. l. velimus correptum, arreptum a suis intelligere, quo sui potiti sunt.
Occurrere, celeriter adesse, advolare, 3, 4. 7, 24. *suppetias*, Af. 66. *rebus*, casu in eas incidere, iisque, negotiis improviso impediri, 3, 6. Hinc *occurrere bello*, eo implicari, 4, 6, *occurrit iis ad animum*, subit eos cogitatio, in animum iis venit, 7, 85
Oceanus. cf. *mare*.
Offendere, non prospere rem gerere, C. 3, 72. *offenditur*, incidit aliquid adversi, 6, 36. *offendere in aliquo*, C. 3, 32
Offensio, infaustus successus, contra quam speraveramus, C. 3, 47, odium, in quo quis est, C. 3, 60. A. 48. *offensio animi*, 1, 19
Offerre, fors offert, 2, 21
Officere excursioni, eam impedire, Af. 61
Officium maritimum, cura totius classis, C. 3, 5. *Esse in officio*, 5, 3. quod ibidem, c. 4. est, *permanere in officio*. Sed *offic. præstare*, 8, 50 est, *Gefälligkeit erweisen*. Sic A. 70. officium est gratificatio, unde ibidem *officiosus*, qui alteri gratum facit
Omittere alterius consilium, negligere, eo non uti, 2, 17

Pedalis, æquans magnitudinem pedis, 3, 13

Pedes et *passus* confunduntur, quia in codd. sæpe littera *p* indicantur. v. Guischard. Mém. crit. p. 253. ad Af. 61

Pedestre, terrestre, C. 2, 32. A. 26. oppon. maritimo

Pellis, *milites sub pellibus*, in tentoriis pellibus enim tentoria integuntur, 3, 29. *sub pellibus hiemare*, C. 3, 13

Pensio, Af. 90

Penteris, πεντήρης, quinqueremis, A. 47. Af. 62. et c. 63. dicitur illa ipsa *quinqueremis*

Per se, ipse, 5, 33. *per concilium*, tempore concilii, 6, 21. *per fidem falli*, 1, 46. *per manus tradere*, C. 1, 68. *per manus* (manibus) *trahere*, 6, 38

Peragitare, C. 1, 80. quod alibi est, *hostem premere*

Percipere. vid. *usus*

Perdiscere, penitus memoriæ mandare, 6, 14

Perducere murum, 1, 8. *res ad extremum perducta casum*, 3, 5

Perendinus dies, 5, 30

Perforare navem, A. 25

Perfringere aciem, efficere, ut confertim stantes discedant, 1, 25

Periclitari (experiri), *quid aliquis possit*, 7, 36. ut *periculum hostis facere*, cognoscere velle, experiri, quam validus sit, 1, 40. Cf. et 2, 8. A. 13. *periclitari fortunam*, C. 3, 10. A. 16. 43

Peritus scientia, Af. 31

Permittere se in potestatem alicujus, 2, 3. *permittere se in aliquem*, se immittere, irruere, 8, 48. *permittere tela*, usque ad metam mittere, 8, 9

Perpendiculum, *ad perpendiculum derectum tignum*, 4, 17. cf. *derectus*

Perperam, imprudenter, suo cum damno, H. 11

Perpetua silva, continua, 6, 5. *perpetuæ stationes*, quæ se invicem contingunt, C. 1, 21. *perpetuus in longitudinem*, 7, 23

Perscribitur Senatus consultum, C. 1, 5. *es wird niedergeschrieben*. Cf. Ernest. Cl. Cic.

Persequi bella, gerere, administrare, 8, 1

Perseverare cursum, continuare, Af. 18

Persuadere alicui præmiis, 3, 18

Pertendere ad locum, eo contendere, A. 30

Pertentare, exacte tentare, A. 17

Pertinere, *Aquitania pertinet ad montes*, extenditur, porrigitur usque ad montes, qui ejus termini sunt, 1, 1, 6. 3, 1. C. 3, 49. *silva pertinet introrsus*, 6, 10. *hoc pertinet eodem*, fit aut dicitur eodem consilio, eamdem vim habet, 1, 14. 4, 11

Petere fugam in locum, 2, 24. *petit propinquitatem fluminis*, qui solet ad ripas ædificare, 6, 30

Phalanga, C. 2, 10. Cf. Harles in ind. Theocrit. in v. ἐρείσματα

Phalanx, 1, 24, 52

Pietas, amor patriæ, 5, 27. Cf. Cic. de invent. 2, 22

Pilum, 1, 25. Polybii ætate (hic enim descripsit, 6, 21) hastile ligneum trium cubitorum fuit, ferro ejusdem longitudinis ita præfixum, ut ferrum in medio hastili inciperet. Vegetius de re m. 1, 20. pro temporum diversitate ferrum trigonum et pedale fuisse tradit. Hinc adparebit, quare apud Cæsarem, 1, 52. pila abjecta sint a militibus. Cf. *murale*

Pilus, *primus pilus*, primus ordo (centuria) triariorum, qui pilis pugnant, 3, 5. Sed 2, 25. *primus pilus*, si lectio bene habet, significat Centurionem primi pili (C. 1, 13) s. primipilarem, h. e. centurionem, *qui primum pilum ducit*, 5, 35. cf. etiam ad 5, 30. et ad C. 3, 64. et *ordo primus*

Pinna, 5, 40. 7, 72

Plebes, *plebei*, 6, 13

Plena legio, 3, 2. *(completa)*

Plene perfectus, 3, 3. de ædificando. Cic. de divin. 2, 1. *plene cumulateque perfecta quæstio*, omni ex parte absoluta. *Plenius aliquid perscribere*, augere verbis, majus, quam revera est, describere. Cf. 1, 53. cf. *inflate*

Plumbum, *album*, stannum, 5, 12

Pluries, C. 1, 79. v. not.

Plus minus, circiter, fortasse paulo plus, aut paulo minus, 8, 20

Pluteus, cum est machina per se, (ut C. 2, 9. *pluteos abducere ad alium locum)* est opus plexile e viminibus, non adsimile cratibus, quo miles, murum oppugnans, contegere se solebat. Festus, *Plutei*, inquit, *crates corio crudo intentæ, quæ solebant adponi militibus, opus*

amicitia præsidio mihi est, bona et jura mea mihi conservat atque auget, 1, 44. *præsidium* (succurs.) *mittere*, H. 4
Præstaturus, H. 19
Præstolari, exspectare, C. 2, 28
Prætextati, pueri, qui nondum virilem togam sumserunt, A. 58
Prætor Thessaliæ, C. 3, 80
Prætorium, pars castrorum, ubi ducis summi tentorium est, C. 1, 76. ipsum tentorium summi Ducis, C. 3, 82, 94. cf. *cohors*
Prævallare locum, A. 19. vallum præducere, oppositum illi loco, ante locum illum ducere
Prævertere alicui rei, occurrere, cavere, ne fiat, 7, 33
Pravum jumentum, vile, inutile, 4, 2
Preces, diræ, imprecationes, 6, 30
Prehensio, genus machinæ, C. 2, 9
Premere, vexare, in angustias redigere, magnis molestiis adficere, ut eum euntes invadimus, 5, 32. aut fugientibus instamus, 2, 24. quod cap. sq. in eadem re est *urguere*. *Premere hostem*, 1, 52. *premere hæsitantem*, 7, 19. *pr. obsidione*, C. 3, 9. *pr. aliquem bello*, 4, 1. *pr. prælio*, C. 1, 64. *pr. telis*, 5, 43. *premi re frumentaria*, inopia frumenti laborare, 5, 28. *premi angustiis ab aliquo*, in angustias redactum vexari, 3, 18
Primus. Cf. *Pilus*
Princeps, primus, 1, 12. qui summa inter suos est auctoritate et dignitate, 1, 19. cf. *honestus*. *Princeps consilii*, auctor et suasor, 2, 14. *princeps belli inferendi*, qui initium b. inf. fecit, 5, 54. 7, 2. *princeps prior* in re militari, C. 3, 64. *princeps sceleris*, 8, 38
Principatum factionis tenere, ejus principem esse, 1, 31
Pristinus, pridianus, 4, 14
Pro scelere, (pro ejus magnitudine) *ulcisci*, 1, 14. *pro castris* (ante castra) *producere*, 1, 48. 4, 35. *pro perfuga*, tamquam perf. 3, 18. Af. 35. *facit hoc pro amico*, tamquam amicus, C. 3, 109. *pro sano facit*, ut sanus et sapiens, 5, 7. *pro viso* (ut visum) *renunciat*, *quod non vidit*, 1, 22. *pro occiso sublatus*, C. 3, 109. cf. c. 110. *pro suo periculo*, C. 3, 110.
Probare, persuadere, 1. 3. *pr. virtutem*, efficere, ut spectata sit, 5, 44
Processus, *virtus habet processum*, virtus est causa, ut procedamus, ulterius progrediamur, h. e. virtute proficitur aliquid, A. 29.
Proclinata res, inclinata, vergens ad interitum, 7, 42
Proclive (facile) *ei est* hoc facere, C. 1, 48. *proclive* (ad efficiendum), facile, Af. 10
Proclivitas, locus declivis, Af. 37
Procurrere, C. 1, 43, 44. 2, 34. Cf *orbis*
Prodere aliquem, C. 1, 74, 76. unde *proditus* et *conservatus*, C. 2, 32. opponuntur. Cf. *projicere*. *Pr. memoria*, 5, 12. *prodere* (ad posteros propagare) *memoriæ*, 6, 26. *memoriam*, 1, 13
Producere copias e castris ad prœlium, 3, 17. *prod. aciem*, C. 1, 58. idem quod *explicare*. *Producere aliquem longius*, allicere fraude, ut longius progrediatur, 8, 48. allicere, ut veniat, C. 3, 104
Proferre, ulterius provehere, 8, 41
Proficere, *satis profectum est ad laudem*, satis factum est ad laudem, 4, 19
Profiteri indicium, libere et sine hæsitatione indicare reos, A. 55
Prohibere finibus, arcere, 1, 1. *pabulationibus*, 1, 15. *commeatu*, 1, 49. *prohibere se ab injuria*, ea abstinere, ne alii inseras injuriam, 2, 28
Projicere aliquem, saluti ejus non consulere, eum pati in miserias incidere, C. 1, 20, 30. 2, 32. *pr. se ex navi*, desilire, 4, 25. *projicere lacrimas*, A. 24. synon. *profundere*
Proinde ac, C. 3, 1, 72
Prolatio diei, dilatio, C. 3, 32
Proluere, *tempestas* (pluvia) *proluit nives*, C. 1, 48
Promeritum, *ex promerito*, Af. 90
Promovere castra, 1, 48
Pronunciare, enarrare, 4, 5. proloqui, C. 2, 12. *signum pronunciare*, verbis indicare, nunc esse tempus, clamando signum dare, 8, 15. *pronunciatur*, indicitur militibus (iter) 5, 31
Pronus, 4, 17
Propellere, repellere, 1, 15
Propria victoria, Af. 32. 82. *proprium gaudium*, Af. 91. *propr. præsidium*, C. 1, 40
Propter (pone) *mare iter facere*, Af. 37. *propter castra prætergressus*,

S.

T.

Tabellæ signatæ, Af. 3

Tabulæ novæ, C. 3, 1. seu novæ rationes pecuniarum debitarum et creditarum *(neue Rechnungs—oder Schuldbücher)* lege conficiebantur, si quando fides publica *(der Credit)* laboraret; remittebatur enim lege debitoribus aliquid, ut omnes in civitate debitores minorem summam, quam quantam mutuo sumserant, in libros rationum novos referrent, minusque solverent. Dicuntur, Gr. χρεῶν ἀποκοπαὶ et σεισάχθεια. Cum ergo Cæsar id nunc fieri nollet (Appian. Civ. 2, 48. p. 458.): non legem ea de re tulit, sed arbitros constituit, qui, æstimatione facta, ex æquo et bono de debitis creditisque statuerent. Sed Cœlius legem de hac re tulit, C. 3, 21

Tabulatum sit e tabulis, quæ transversis tignis imponuntur, 6, 29. cf. *turris* et *contabulatio*

Talea, ramus recisus, qui terra defoditur. Ad hujus similitudinem *taleæ*, 7, 73. dicuntur. Cf. 5, 12

Tametsi — tamen, 1, 30. 7, 43, 50. 8, 20. C. 3, 67. *tamen etsi — tamen*, 8, 10. v. Oudend. ad 5, 34

Tantum, tam parum, *præsidii*, 6, 35. *navium*, C. 3, 2

Tardari, depon. C. 2, 43. etsi cod. optimus ibi habet, *tardarent*

Taxus, arbor, cujus baccæ acriorem letiferumque succum habent, 6, 31

Tecta navis, quæ tabulis tegitur, s. tabulata habet, e quibus milites pugnent et sub quibus remiges tuti sint, C. 1, 56. 2, 4. Eadem est *constrata, contecta*, κατάφρακτοι, Polyb. 1, 20. Oppon. *aperta*. Cf. Ernesti Cl. Cic. in *aphractus*.

Tegere latus, A. 52

Tegimenta scutorum, 2, 21. *galearum*, C. 3, 62

Temerarius, forsan falsarius, qui fidem temerat, A. 7

Temere, non temere, non facile, 4, 20

Tempestates, cœlum turbidum, quo mare non est navigabile, 3, 12. A. 3

Tempus anni, diei, 7, 16. et passim, i. e. momenta, horæ

Tendere, in tentoriis esse, 6, 37

Tenere montem, 1, 22. *t. se castris*, 1, 40. *teneri* (ad officium præstandum) *jurejurando*, 1, 31. *locus egregius ad tenendas ancoras*, jactas ancoras firmiter retinet, A. 9. cf. *cursus*

Tentare fortunam belli, permittere incerto eventui, 1, 36

Tenue fastigium, non latum cacumen, C. 1, 45

Tenuitas, paupertas, 7, 17

Terra Gallia, 1, 30. ut Liv. 38, 58. terra Hispania

Terreus tumulus, 1, 43. γεώλοφος. In omnibus fere codd. scribitur, h. l. *terrenus*

Testata virtus, omnibus conspicua, 8, 42. *testata pœna*, 8, 44

Testudo, (quod omnino est conclave cameratum, et genus tecti concavi conclavium,) sit in re militari, cum milites scuta capitibus imponunt, ne telis conjici possint, 2, 6. 5, 9, Sed 5, 43. C. 2, 2. est machina oppugnandarum urbium, constans trabibus parallelis, quibus tectum impositum est, quod milites subtus stantes defendit ab ictu telorum

Tolerare vitam, molestius vivere in inopia, modo vita conservetur, 7, 77. καρτερεῖν. *Tol. equos*, in magna penuria eos utcumque sustentare, C. 3, 49, 58. Af. 24. *tol. famem fructibus*, utcumque minuere, 1, 28

Tollere, navis sustulit (excepit, continet, fert) *homines*, 4, 28. C. 3, 28

Tormentum, machina, cujus ope tela, lapides præsertim, in hostes et muros mittuntur, 2, 8. 4. 25. *t. adigere*, C. 3, 51, 56. *t. mittere*, C. 2. 9. extr. 3, 51: ubi *tormentum* aut est id, quod torquetur, ipsum telum; aut potius *tormenta mittere* dicitur per compendium, pro, ope tormenti telum mittere. v. Clark. et Oudendorp. ad posteriorem locum. Sic *telis tormentisque defendere*, C. 2, 11. videtur esse, telis, e tormento missis: et C. 3, 51. *telum tormentumve mittere*, tormento telum mittere. Et sic H. 13. *balista mittitur*. telum ope balistæ mittitur, C. 3, 56. per codd. incertum est, utrum *telum tormento adigere*, an *telum tormentumve ad.* legendum sit. Sed, 7, 22. et, C. 3, 9. sunt funes contorti

Totæ copiæ, C. 3, 42. Al. 76. *tota Gallia*, 5, 55. *provincia*, 7, 1. *Italia*, C. 3, 1. *auxilia Regis*, C. 2, 26, *toto muro*, 7, 24. *opere*, 7, 72

Tragula, genus jaculi, 1, 26. 5, 35, 48. C. 1, 57. Lipsii Poliorcet. 4, 4

INDEX

RERUM ET VERBORUM MEMORABILIUM DE QUIBUS IN NOTIS ADMONITUM EST AD LOCA INDICATA.

GRAMMATICALIA.

LONDINI:

Impressit GUILIELMUS CLOWES,
Northumberland-court.

